

Új Magyar Múzeum

KORTÁRSÁK
JÓZSEF ATTILÁRÓL

II.

(1938—1941)

Akadémiai Kiadó

KORTÁRSÁK JÓZSEF ATTILÁRÓL

II.

(1938—1941)

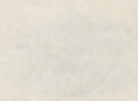
KORTÁRSÁK

JÓZSEF ATTILÁRÓL

II.

1. József Attila és a költészet
2. József Attila és a líra
3. József Attila és a dráma
4. József Attila és a regény
5. József Attila és a novella
6. József Attila és a humor
7. József Attila és a kritika
8. József Attila és a művelődés
9. József Attila és a társadalom
10. József Attila és a nemzet
11. József Attila és a kultúra
12. József Attila és a nyelv

KÖNYVTÁRSZÁM: 12345

NYELV- ÉS IRODALMTUDOMÁNYI EGYETEM, BUDAPEST

ÚJ MAGYAR MŰZEUM

IRODALMI DOKUMENTUMOK GYŰJTEMÉNYE

14.

SZERKESZTI

ILLÉS LÁSZLÓ

1. Hegedűs Nándor, Ady Endre nagyváradi napjai
2. Kortársak Móricz Zsigmondról I.
3. Babits—Juhász—Kosztolányi levelezése
4. Móricz Zsigmond hagyatékából
5. Kovalovszky Miklós, Emlékezések Ady Endréről I.
6. Ambrus Zoltán levelezése
- 7—8. Móricz Zsigmond levelei I—II.
9. Kovalovszky Miklós, Emlékezések Ady Endréről II.
10. Vezér Erzsébet, Feljegyzések és levelek a Nyugatról
11. József Attila válogatott levelezése
12. Kovalovszky Miklós, Emlékezések Ady Endréről III.

ÚJ MAGYAR MÚZEUM

KORTÁRSÁK JÓZSEF ATILÁRÓL

II.

(1938–1941)

SZERKESZTETTE

BOKOR LÁSZLÓ

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE ÉS JEGYZETEKSEL ELLÁTTA

TVERDOTA GYÖRGY

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1987

508180

Lektorálta

SZABOLCSI MIKLÓS

KORTÁRSÁK
JÖZSEF ATTILÁRÓL

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 4316 8 (összkiadás)
ISBN 963 05 4318 4 (II. kötet)

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1987

Printed in Hungary

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár 5983 / 1988 sz.

DOKUMENTUMOK

THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA LIBRARY

The University of California Library is a public library system that provides access to a wide range of books, journals, and other materials. It is one of the largest and most comprehensive library systems in the United States. The library system is organized into several branches, including the University of California Press, the University of California Libraries, and the University of California Archives. The University of California Press is a leading publisher of academic books and journals. The University of California Libraries are a collection of libraries that serve the needs of the University of California system. The University of California Archives is a collection of historical documents and records that provide a valuable resource for researchers and scholars. The University of California Library system is committed to providing high-quality services to its users and to promoting the advancement of knowledge and learning.

The University of California Library system is a public library system that provides access to a wide range of books, journals, and other materials. It is one of the largest and most comprehensive library systems in the United States. The library system is organized into several branches, including the University of California Press, the University of California Libraries, and the University of California Archives. The University of California Press is a leading publisher of academic books and journals. The University of California Libraries are a collection of libraries that serve the needs of the University of California system. The University of California Archives is a collection of historical documents and records that provide a valuable resource for researchers and scholars. The University of California Library system is committed to providing high-quality services to its users and to promoting the advancement of knowledge and learning.

The University of California Library system is a public library system that provides access to a wide range of books, journals, and other materials. It is one of the largest and most comprehensive library systems in the United States. The library system is organized into several branches, including the University of California Press, the University of California Libraries, and the University of California Archives. The University of California Press is a leading publisher of academic books and journals. The University of California Libraries are a collection of libraries that serve the needs of the University of California system. The University of California Archives is a collection of historical documents and records that provide a valuable resource for researchers and scholars. The University of California Library system is committed to providing high-quality services to its users and to promoting the advancement of knowledge and learning.

498. A BAUMGARTEN-DÍJ ÉS AZ IRODALOMTÖRTÉNET

A Baumgarten-díjról minden bizonnyal többen beszélnek és írnak, mint amennyit a magyar életben és irodalomban jelent s a sok keserűség és elégedetlenség, mellyel az évenkénti díjkiosztás körülményeit, kísérő jelenségeit és okait tárgyalják, már-már arra hangolná az embert, hogy az alapítvány kezelőinek védelmére keljen. Kétségtelen, hogy ez az intézmény alaposan eljátszotta hitelét, hogy kitüntetőnek szánt díjait általában halk mosoly kíséretében emlegetik s hogy olyanok is, akik kisebb-nagyobb anyagi jótéteményeiben részesültek, többnyire mentegődni tartják szükségesnek az érdekosztó fórumok e kedvezése miatt, ha az illetékes fülek nem hallják őket [...] Irodalmi ingyentej Winterhilfe lett a Baumgarten-díjból, melyből azonban gyakran hat-hét-nyolcszázpengős havi jövedelmeket toldanak meg külön kétszázötvennel [...]

A díj, mely az író-függetlenség megoltalmazására rendeltetett, nem utolsó sorban arra szolgálhatna, hogy e förtelmes kényszer alól a kritikai elmét feloldja, s a nemesebb, hitelesebb kritikai hang becsületét visszaszerezze. Ehelyett kommunikék szellemét terebélyesíti el a tanulmányi irodalmon is: nemcsak ahol kifejezetten díjosztó költőfejedeletről van szó, hanem — mert ilyen jelenség soha nem maradhat elszigetelten — a viszonyosság, a gyöngédség, az érdek kíváncsalmai szerint mindenütt, ahova kötelekei elnyúlhatnak.

Hogy a Baumgarten-díjból kitüntetetik, aki e kitüntetést zavarban, feszengve viseli, s hogy segíeyezik belőle, aki nem szorul éppen segélyre, ez nem sokat használ, de nem is árt. Hogy például a rádió két lektora egyszerre kapott évdíjat, amikor egy József Attilának nem jutott, ez lehet szépséghiba, de kétségtelenül szebb, minthogyha valamely dús monopólium haszonélvezőjét jutalmazták volna meg vele. Hogy most József Attila halála után egy évdíj erkölcsi részét megajánlják emlékének, kijelentve, hogy az anyagi részt pedig „kegyeletük jeléül” visszatartják és majd legjobb belátásuk szerint fogják szétoztani, ez lehet fölösleges megnyilvánulása a kegyelet egy eredeti nemének, de a halottnak már mindegy s némely garastalan költőnek még kapóra jöhet. Végre is, amit a Baumgarten-alap bármikor ad, valaki számára mégis

csak mindig jótétemény — igaz, hogy nem olyan, melynek az irodalomtörténetben mély nyoma maradna. De amit a magyar kritika elsekélyesítése érdekében tesz, azt az irodalomtörténet sem fogja elfelejteni.

Magyar Hírlap 1938. jan. 1.

Ignotus Pál

499. DISZNÓPÁSZTOR, HAJÓSZINAS, RIKKANCS, TANÁRJELÖLT, MAGYAR KÖLTŐ

Hogyan élt és hogyan halt meg József Attila?

József Attila tragikus halála a magyar kultúra legfájdalmasabb vesztesége volt 1937-ben. „Én, József Attila, itt vagyok!” — írta valamikor, amikor még közöttünk volt. De ma is itt van. Életének keserű tanulságaival és munkájának gazdag aratásával, amelyhez újból és újból vissza kell térnünk...

A hangja cseng a fülemben, a mondatokat hallom, úgy, ahogyan ő másfél esztendővel ezelőtt elmondotta élete történetét: [...]

Magyar Nap (Moravská Ostrava Příklad)
1938. jan. 1.

M. T.

500. JÓZSEF ATTILA ÉS A BAUMGARTEN-DÍJ 3000 PENGŐJE

Alig lélegzik néhány napja a csecsemő új esztendő, máris itt van a magyar irodalmi élet nagy eseménye. Kiosztják a Baumgarten-díjakat.

A kiosztás után, mint minden esztendőben, az idén is megindul majd a vita lavínája. Az idén azonban már előre felharsant a kórus ennek az irodalmi díjnak egyik tételéről. Ez a tétel a lázongó, tiborchangú magyar költőből békés halottá szenderült József Attila 3000 pengője. A díjkiosztó bizottság tanácskozásairól az idén a költő halála után kiszivárogni hagyatott a kegyes hír, amely szerint József Attila az idén 3000 pengőt kapott volna...

Ennek a jószívű, nagylelkű cselekedetnek a híre valóságos pofon volt az irodalombarát közvélemény és a fiatal magyar irodalom sokmindent elbíró arcán. Mi szükség volt erre a riadt, utólagos öngazolást sejtető hírre? Mi szükség volt az atyaisteni teljhatalommal bíró, elevenek és holtak felett ítélkező irodalmi Olimposnak erre a nyilvánosságra juttatott kommunikére? Kinek akart békés igazságot,

elégtételt adni? József Attilának-e, aki nyomorcsorbitotta idegállapotában zuhant a vonat elé, vagy annak az irodalmi közvéleménynek, amely évek óta dühöngve nézi az ezreskoszorúval kitüntetett Babits-epigonok gloriifikálását?

Ez a közvélemény már elkönyvelte magában, hogy igazi költő, nagy költő zsenigyanús művész nem részesedhet a Baumgarten-díj nagyobb-arányú áldásaiban. Amikor a csodálatos termékenységű shakespeare-i kultúrájú Fodor József visszalökte az 1000 pengős vigaszdíjat, tette ezt azért, mert ugyanekkor valami Vörös János, vagy Sándor nevű költőcskének háromezer pengővel méltányolták versdolgozatait. Nem valószínű, hogy a kuratórium azóta megváltoztatta volna a magyar irodalomról kebelbelileg kialakult véleményét. Most, ezúttal mégis költőnek, nagy költőnek adta volna a 3000 pengőt? Olcsó bűvészműtatvány ez az utólagos öngazolás a halott József Attila sírja felett.

József Attila míg élt, — nem volt a legjobb véleménnyel Babits irodalompolitikájáról. Ezt nem is tagadta. Általában balsorsa volt az őszinteség, amely az irodalom mameluk-világában a legsúlyosabb vétkek egyike. Babits, a pápa, a Nyugat, a Vatikán s ami innen jön, az *ex cathedra*: szent és sérthetetlen. József Attila lázadó volt s lázadásával lírájának orgonaharsogása elől is befogásra kényszerítette a kényes füleket. Nem kapott nagy pénzt, hiába volt nagy költő. Most, hogy a halott már nem lázadhat, megszületett a kegyes vigasz; most már kitüntették volna.

Féja Géza nemrég a *Literaturában* éles cikket írt az esszéista, nagyképű Nyugat-ról. Ez a régi, ragyogó orgánium előregedett eunuchja lett a magyar irodalomnak. Egy-egy számába még betéved néha valaki az igazi nagyok közül, de menteni ez sem tudja a helyzetet. A lap szelleme egyenlő a Baumgarten-kuratórium szellemével. Tombol a középszerűség az egész vonalon. Hiába kérdezzük hát, hogy miért nem állt halála előtt József Attila mellé a Nyugat. József Attila talán büszke arra a túlvilágon, hogy nem lett a szürkék háromezer pengős díjjal kitüntetett másodhegedűse.

És igaz van neki...

Új Magyarország 1938. jan. 3.

501. NEKROLÓG? TETEMREHÍVÁS?

(József Attila és Cigány Dezső)

És még egy sereg címszó között válogathattam volna, makacsul és kitartóan ragaszkodva hozzá, hogy az író mégiscsak másvalami, több vagy kevesebb, de más, mint a riporter s a lap, melyben az olvasóhoz szólok, mégiscsak másvalami, több vagy kevesebb, de más, mint a hírlap, ahol nagyszabású rendőri szenzációvá magasztosult egy vonat-öngyilkosság s egy családirtás, azzal a rovatszempontból figyelemre méltó alkalommal, hogy a „végzetes tetteket” két, úgynevezett „ismertnevű” művész hajtotta végre, az egyik költő, a másik festő. Különösen utóbbi eset volt nagyon érdekes, egész család pusztult bele, ez már nem tréfa, az ilyesmi nyomot hagy, ha másutt nem, az újságok kiadóhivatali statisztikájában, melyekből nyilvánvalóan megállapítható, hogy aznap ennnyivel és ennnyivel több példány fogyott.

Újságírói szemmel nézve a műfajminőséggel lehet, nincsen baj — annál nehezebb a hozzászólás annak számára, aki maga is ugyanahhoz a kivesző osztályhoz tartozik, mint a témául szolgáló boldogtalanok, kik ezúttal tettel és nem szóval és ecsettel mondták el véleményüket, mit jelent ehhez az osztályhoz tartozni. A múlt században, melyben ez a kis osztály megszületett, megszületett vele együtt egy formanyelv s egy szemléleti forma is, s ez utóbbi hozzáférhetővé tette a művész sorsát a nagyközönség számára megfelelő műfajokban. Cigány Dezső történetét egy Zola írhatta meg és József Attiláét egy Petőfi vagy Byron — szándékosan emlegetek ilyen századvégi neveket, nehogy összetéveszék ezt a műfajt a mostanában divatos „élettörténetekkel”, amelyek úgy felfogásban, mint példányszámban inkább zsurnalisztikai termékek.

Mit tehetünk? Itt volna még az egyetlen kultúra, ami politikamentes maradt a világon (egyelőre!), a *természettudomány* s annak idevonatkozó része, a lélektan — sajnos, nem áll még azon a magaslaton, hogy segítségével kimerítő és megnyugató képet kapjunk a szörnyű történetről: ilyen esetekben mindig kiderül, milyen szegényes valami a röntgenfelvétel, ami *csak* csontvázat mutat, semmi mást. Hogy József Attila is és Cigány Dezső is lelkibeteg volt, még a kórképük is meghatározható, nagyon valószínű, — de milyen csekély és jelentéktelen adat ez ezek megértésében ahhoz a duzzadt és bonyolult és ritka valósághoz képest, hogy *József Attila és Cigány Dezső* voltak lelkibetegek és nem X. Y. öngyilkosjelölt, vagy V. Z. családirtó: jelölt! Két ilyen lélek súlya nemcsak, hogy megváltoztatja a lélektanban uralkodó rendszert a mérleg másik serpenyőjében, de fel is boríthatja az egészet — egy ifjúkori mondásomat kell idéznem: „ennek a századnak lángelméiről sorban kimutathatja a lélektan, hogy örültek voltak — és senkinek nem

jutott eszébe így tenni fel a kérdést — micsoda gyalázatos század lehetett, aminek lángelméi sorban megőrültek?!’ A lángelme, ő lévén az ember, állandó és álló valami s a rendszerek és elméletek, melyek körülük keringenek, változóak — el tudok képzelni kort, amelyben nem a téboly felismerése teremti meg a lélektant, hanem az uralkodó lélektan okozza a tébolyt! Ne felejtjük el — a lélektant, emberi lelkiünk mérőeszközét is lángelmék szerkesztik és viszik előre (lásd Freud!) — de ki méri fel és határozza meg magát a lángelmét?

Nem segít hát semmi és senki, a művész magáramarad mesterségében. Első ösztönömnek kellene engedelmeskednem, mikor elhangzik a kérdés: mit szólsz hozzá? Mit szólhatok? Balladát írhatnék, ha lehetne, a szárszói állomásról, ahogy a tehervonat csikorogva megindul és József Attila, lobogó hajjal, eszelős tekintettel két kocsi közé veti magát, hogy fejét a kerekek alá dugja — balladát, amiben ez a pár másodpernyi jelenet örökkévalóvá válik — a tehervonat folyton indul és József Attila folyton ott tartja fejét a síneken — múlnak az évek és évtizedek és évszázadok és a két főszereplő: vonat és fej, anyag és lélek, ott állnak és lihegnek és erőlködnek egymással szemben, minden rendszernél és elméletnél és esztétikánál és pszichológiánál világosabban és érthetőbben és dermesztőbben. És képet kellene festenem, ha tudnám keverni a festéket, amelyen Cigány Dezső ott ül a műterem asztalánál — bemártja a tollat, levelet ír: körülötte három hulla, felesége, leánya, unokája, akiket imént lőtt agyon — a levélben azt jelenti be, hogy most ő következik.

Mi volna a címe a balladának és festménynek? Művészsors? Téboly? Lángés? Vagy tudákosan: egyéniség a kollektív eszmék századában? Vagy tragikusan: a korszellem halottai? Vagy ördögien: Pénz!?

Csak rontana rajtuk minden cím. Nem a kor divatos szavai közt kell jelölést keresni rájuk — ez a két kép lehetne címe és jelölése a kornak.

A Toll 1938. jan. 10.

Karinthy Frigyes

502. JÓZSEF ATTILA

1.

*Emlémem egyre merevebb lesz
Valaki rábök homlokára,
Síromig setteng s jó kutyámat
nem uszithatom többé rája...*

Nem tudom, kire gondolt a költő e soroknál, igen meglehet, hogy elkésett kritikusa, akik, íme, későn böknek rá homlokukra. Akárhogy is van, nagyon nehéz a feladatunk, ha nem is az elkésett sorok, hanem nagysága, parancsoló tiszta tanítása miatt, melyet oly félreérthetetlenül hagyott ránk. Az első őszinte mozdulat hát a védekezésé. Bizony, lelkiismeretfurdalással kell kezdenem nekem is, hogy legalább, míg írok róla, szabaduljak meg a kínos érzéstől, hogy késő, minden késő. Harciasabb író társaim már részben elintézték, s részben még lesz rá kemény szavuk, azokat a világi hatalmakat, akiknek, látszatra, bizvást nyomhatja lelkiismeretét a késő bánat. Én csak magamat védem, az én csöndes szeretetemet, mellyel világi életemben, pár évi ismeretségünk idejé alatt körülvettem és szívembe zártam őt. S ha valaha, most igazán jogos a kifogás, hogy az igazi szerelem nem beszél, kényszerít megvallásra. Versei mindig úgy hatottak rám, mint egy magányos, komoly és szenvedő lélek bizalmas közlései, titkok, melyeket még a legóvatosabb visszhanggal sem lehet továbbadni. De éppen ezért legrégibb témám is, hogy valaha mégis, egy szerencsés órámban vallani tudjak egykori borzongásaimról, amit versei szépségén éreztem.

2.

Magány és melanchólia. Ez a páros szó kering bennem, hogy felűzzem rájuk róla való érzéseim. Tudom, nem újság költőről állítani, hogy magányos lélek. De neki, e természetes költői magatartáson túl, külön gondja is volt: a magány, a semmivétetés problémája. „Nem én kiáltok, a föld dübörög”, háritotta el magától, már kezdet kezdetén, a kiáltás, a szócső szerepét. S ha mégis azzá lett, erre a körülötte dübörgő világ jelenségeinek szinte filozófiai képletekké szűrt fogalmi rendszere kényszerítette. Utolsó, verseskönyvének utolsó verse is „Kiáltozás”, amelyben már tragikus fényvel csillan meg az eszméi körébe bezárt magányos lélek szenvedése:

*Jaj, szeressetek szilajon,
hessentsétek el nagy bajom!
Eszméim közt, mint a majom,
a rácsok közt le és föl,
vicsorgok és ugrándozom...*

A költői hivatás régi létjoga a világ újramérése, de József Attilára ez mindenekelőtt jellemző. Ő valóban újra értékelt, újramondott mindent. Filozófiával, társadalomtudománnyal s nyelvészettel foglalkozott: logikája, okoskodó agyrendszere mindenben a végső okokat kereste,

melyeket öngyötrő magányban egyedül, kízó makacssággal akart megfejteni. Költészetében, szemléletében is lépten nyomon azok a finom gondolat-rezdülések a jellegzetesek, melyek hosszas, elméleti fejtörések végső következtetései. S ahogy közli őket *lággy*, egyszerű szavaival, ezek is a magában beszélő tudós-költő hangtalan szavai.

*Mozdulatlan, hanyatt fekszem az ágyon
látva a szemem: rám nézel veled.
Halj meg! Már oly szótlannul kívánom,
hogy azt hihetném, meghalok bele.*

(Magány)

S itt már nem is a hűtlen nő elleni panasza szól, a lélekhasadásos kízás torz tükre, de az egész külvilág gonoszságára mondja ki egy leheletben átkát, magánya viharai mögül. A világ ránehezedik, kízó kérdéseit maga felé hegyezi ki, úgy, hogy végül is már megmozdulni se lehet. Így válik, amint említettem, a magány önmagában is problémává.

*Jár-kezel bennem is,
ágról-ágra lépked
egy némaság.*

*Szállhatnék — nem merek,
Meghajlik, remeg
a galy, vár és lépked
a némaság. —*

(A fán a levelek...)

A valóság behemót állatja szembenéz velünk s lassan-lassan szorít neki a palánknak. Az okosság meghátrál előle, de a bátorság konok tekintete fékezi. József Attila haláláig szembenézett magáraidézett rémével, világát, gyomrát, szívét s végül az idegrendszerét falatta fel vele, de ki nem tért előle, ravasz kabalisztikával el nem térítette.

Gyakori dolog költők hangváltozásának különös tüneményét észrevenni és indokolt esetben dicsérni is. De soha konokabb, makacsabb költőt, mint József Attila! Ő a végső stációval kezdte, a magánynál, s e biztos, végzetes helyről nem tágitott.

*Az ember végül homokos,
szomorú, vizes síkra ér,
szétnéz merengve és okos
fejével biccent, nem remél.*

*Én is így próbálok család
nélkül szétnézni könnyedén.
Ezüstös fejszesuhanás
játsszik a nyárfa levelén.*

*A semmi ágán ül szivem,
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szeliden,
s nézik, nézik a csillagok.*

3.

Ha a magány megszólal, kifejezéseit a melanchólia szótárából szedi. De megint: ezt a legörökebb közhelyekkel úgy, mint költői attitűdöt ő rehabilitálta, s olyan méltóságra emelte, amilyenen legutóbb csak Arany Jánosban volt meg. Így is lehet csak, mert nem is ő beszél a melanchólia nyelvét, hanem a melanchólia beszél általa. Lélegzetelállító gyönyörűség volna ennek a mély, magyar melanchóliának gyöngéd hangjait nyomon követni, de csak utalni szabad rá. Műve egészén ömlik ez el, magyaros ritmusú, tempós, szentenciózus hanghordozásán, mint a művészi harc végső kicsendülése.

*... minden emberi mű
értelme ezért bűg mibennünk
mint a mély hegedű, —*

vallja magáról és sorstársairól legklasszikusabb versében, s ez a mély hegedűhang emelgeti verseinek finom kelméjét. A rangos, méltóságos reménytelen hangja ez, mely „meg-megsimítja” a kövér kazlak közt éhen sorvadó költőt, mely hiába próbálja lemosni szívéről a rákövesedő kort, mely hiába csillan lágyan szarvas-szemében, a famardosó farkasok szívében érik el. Történelmi bánat ez, mely nem a Reviczky-féle világfájdalom, hanem a tüdőbajos Csokonai idilljeié, és Arany János epikus panaszáé. Különösnek hangzik talán, hogy — megváltozott körülmények között, az életnek egy más sarkából, egy újfajta bánatalom sugallatára ugyan, — de ebben ezeknek a klasszikusoknak törvényes utódja.

Kedvenc szava: tünődni.

Vajon min tünődik annyit rövid életén át, egy-egy bölcs okosságával? A szegénységen. Első kötetében Ady erkölcsi bátorságán indul el, néha egy-két kifejezése is rája vall („Ó, hiszen vár engem a messiás szépség szűz kikötője”) —, de e versei közül is azok a legjobbak, amelyekben már az érett József Attila szól: a Szegénység balladáiban és a „Megfáradt ember”-ben ez a tárgyilagos részvét s elfogult őszinte fáradtság marad meg későbbi köteteinek is.

Szocialista költő, mondjuk rá. De milyen klasszikusa e költészetnek, amilyen tán nincs még egy a világirodalomban. Ami külsőségben, formarobbantásban, sőt *agitatív* belső tartalomban forradalmi, az belőle hiányzik. Versformáiban végig megmarad a hagyományos klasszikus magyar verselésen, a szabadvers őrjögésének korát alig őrzi egy-két Kassák-ízű vers. Ellenben nyilvánvaló, hogy amily mértékben elmerül benne a világ s bajai szorongatják, úgy ragaszkodik a külső fegyelemhez és ízléses dikcióhoz. A legválságosabb időkben írja legkönnyebb verseit: azokat az epigrammatikus költeményeket, melyek oly híressé tették költőjüket. Ezeket valamennyien tudjuk, s úgy mondogatjuk, mint e kor szegényfalára írt gúnyos feliratokat. S ekkor írta a „Medáliák”-at is, melyeket legjobb verseinek tartott, ezeket magyarázta elragadtatva, kedvesen; nyilván, mert bennük látta megvalósulva költői képzeletének és filozófia-hajlandóságának csattanós összhangját. De ekkor írta a balladás szegénység legszebb versét is, az „Őt szegény szól...”-t, melyben kalevalai átkokkal bélyegzi meg a Gazdát minden szegények nevében. Csodálatos vers! Egyedüli irodalmunkban, csak a finnek tudnák igazán, mi.

De [a] „tünődő és dörmögő” versek közül három hatalmas lélegzetű emelkedik ki, melyek mint roppant sziklafal verik vissza lelke magányát s amit magába ölelt:

Te kemény lélek, te lágy képzelet!

Így jellemzi egy versében magát, s ebből a kemény lélekből és lágy képzeletből nő ki a proletár *sorsok* bánatos balladája, a *falunak* egy szociológiai tájrajz minden árnyalatát összefogó képe és végül a *Város peremén* lakó költő panasa a korról, mely viszont társadalomtörténeti vázlatnak is kitűnő, s amelletttökéletes vers! Ha lesz szellemi hagyatéka a magyar szocialista elméletnek, ez a vers benne lesz, vagy ez menti meg azt is.

Nem kell okvetlen eszmetársának lenned, de ez a vers, ez a hang, ez a biztos mérték, ez a klasszicitás megtör. Mert nem meggyőzni akar,

hanem plasztikusan láttatni, s verse alján szól, itt igazán bűg a mélyhegedű melankóliája. Semmi felkelő nap, semmi kalapáccsengés, ellenben ilyen gyengéd képek:

*Csak nézzétek, a drága jószág,
hogy elvadult, a gép!
Törékeny falvak reccsennek össze,
mint tócsán a gyöngye jég,
városok vakolata omlik,
ha szökken; s döng az ég.*

Drága jószág... törékeny falvak, a szökkenő gép... csupa idillikus képzelet s mégis roppant erő.

5.

Kellene szólni még természetszemléletéről, mely magányának szülötte és melankóliájának hangja. A maga elé néző ember, a „tűnődő“ lélek szemlélete az övé, mely, hogy biztosan álljon a világban, átítatja aprólékosan kutató, gyöngéd képzeletével. Kedvenc szava a talaj, nem a föld tehát, hanem a „lágý” talaj, melyen áll, s körülötte élő különös természetrajza: a békák („harmatos fűben smaragd Buddha-szobrok”), cincérek, hangyák, halak és csiborok. Előttem látom a tájat, a folyópartot, a rideg csontos vidéket, melyen sok a szél, borzolja a szórét, a csillagokat, amint csillagkoronát nyomnak a költő homlokára. Sokszor kietlen vidék ez, de ahogy megmozgatja állatait, fáit („akácocskát babrál a homály. A fa telt kicsi keble — beléreszket, csöpp sóhaja száll —”), szellőit, s különösen bokrait, mindmegannyi lelki mozzanat ez nála, a „lágý képzelet” játéka a kemény lelken.

De embervilága is ezáltal nő meg igazán, a megszeliđült természet neki adja képeit, hogy velük jelenítse meg kedveseit. Anyját, a mosónőt, akit csak mamának hív, óriási alakban vetíti vissza néki a természet: „most látom, milyen óriás ő — Szürke haja lebben az égen — kékítőt old az ég vizében.”

Most látjuk mi is, milyen óriás volt ő, hogy törékeny testét megtörte a halál; gondoljátok meg, gondoljuk meg mindannyian, kik szerettük és siratjuk őt.

Körmend, 1937. 12. 26.

A Toll 1938. jan. 10.

Füsi József

A „Curentul” című bukaresti napilap egyik legutóbbi száma hatalmas vezércikket közölt, melyben élesen támadja a román irodalmi körök értetlenségét és közönyét. Kérdőre vonja a „hivatalos” román irodalmat, hogy miért tűrte a nagy román költőnek: József Attilának elmagyarosodását.

József Attilát az egész magyar ifjúság szívébe zárta s a szegények, akiknek költője volt. Hivatalos köreink nem túlságosan vetélkedtek érte, annál meglepőbb, hogy *most egy bukaresti lap igyekszik a halhatatlan magyar költő dicsőségét Romániának megszerezni*. De még meglepőbb, hogy a budapesti sajtó egyetlen szóval sem kommentálta a román lap vakmerő és merőben téves vezércikkét. Azt igazán illik tudni Budapesten, hogy József Attila édesatyja József Áron szappanfőző, édesanyja Pőcze Borbála volt, aki úri házakhoz járt mosni. Abból tengette az árva kis Attila életét. . . S igazán illett volna, ha napilapjaink közül legalább egy visszaautasítja a román újság otromba ferdítését. József Attila nemcsak csodálatos műveit, a magyar nyelv és magyar lélek legragyogóbb kiteljesedését, hanem vérségét és származását tekintve is: tiszta magyar volt.

Ha a „Curentul”, vagy a „Narodni Listy” például Pekár Gyulát követelte volna a maga nemzetének, bizonyos, hogy „turáni” magyarjaink nagy „hazafias” kirohanásokban védelmezik meg a „nagy” író, aki valóban nagy volt — természetre. Dehát Pekárt nem követelték maguknak se a szlovákok, se a románok. . .

Egyébként — úgy látszik — a „Curentul” specializálta magát a magyar költők kisajátításában. Amikor Erdélyi József körül nemrég éles hírlapi polémia dúlt, ugyancsak vezércikkben hirdette a költő románságát ez a bukaresti napilap. Annakidején a magyar irodalomban keményen támadták őt egy szerencsétlen verse miatt.

Bizonyos, hogy ezek a támadások nem voltak indokolatlanok, de a közelmúlt eseményeiből láthattuk, hogy egy költő tévedését nem szabad oly szigorúan megítélnünk.

S azt valóban nem tűrhetjük, hogy a magyarfaló Cuzáék, mint antiszemita román költőt ünnepeljék Erdélyi Józsefet, aki mégis csak értékes műveket is írt a magyar nép fölszabadításáért s aki küzdött a zsarnokság ellen, — vállalva az üldöztetést is.

Új Magyarország 1938. jan. 10.

I

Ablakban állasz, nézed a sötétet,
a tájat, mely fölfalja önmagát,
szörnyű torkában tűnnek már a házak,
fogai közt megroppannak a fák.

Övé e táj, ez volt rút birodalma.
S most pusztul ím: nem is táj volt, de láz,
kigyulladt esze hímezte a földre
s hogy Ő elment, hát tűnik a varázs!

II.

S a nyomor is! A végső-végső éj ez!
Elpusztulunk s majd károgva repül
gondjaink nagy, sötét varjúcsapatja
és boldog tájak tornyain leül.

s mit Ő dalolt, rekedt-károgva mondják
majd szüntelen az idők végeig
az aljas kort, az álmodott vidéket,
a városszélek bús szegényeit.

III.

Beh jól lesz így! Beh nehéz volt az álom!
mind megtanuljuk, hogy a semmi könnyebb —
de morzsoljátok, mégis, morzsoljátok
fogak, a száj szélén bebújó könnyet:

mert sírnivaló, hogy még a nyomort is
e kigyó nyelvét, e hétágú lángot
csak álmodjuk, s nem hagyhatunk itt semmit,
ha elpusztítjuk bennünk a világot.

IV.

Hajnallik újból? Nap bukik az égre?
Nézz szembe véle daccal s el ne hidd
e hajnalt! s öld meg emlékezetedben
ezernyi tündöklő testvéreit!

Ne hagyd, hogy fénnel hízelegje arcod —
s feleld szívednek, ha vigaszt keres:
feleld: mint űzött farkasok veszünk el...
s így jó ez, mert élni nem érdemes!

Nyugat 1938. jan.

Zelk Zoltán

505. AKIK MEGKÉSVE FELFEDEZIK JÓZSEF ATILÁT,

nem is gondolnak arra felfedezésükkel, mennyire meghaladják a legmerészebb költői fantáziát. Mert ki hitte volna, míg József Attila uraságoktól levetett kabátban lent járt közöttünk e földi világban, értetlen, hogyan igyekeznek igazságot szolgáltatni a költőnek éppen azok, akik az életben sok mindent megtagadtak József Attilától. Talán éppen azért nem akarták őt megérteni, mert ez a gyermekteged kedélyű, külvárosias külsejű költő a kiállítás bátor hangú költője volt, és legszebben az emberiség szebb jövőjéről tudott énekelni. Ráadásul állásfoglalásának permanentisztikus költője volt, népek testvériségének ideálja és a dunavölgyi elképzelés gondolata hevítették líráját. És ezekért az ideákért következetesen harcolt versben és írásban. A legnemesebb versformába öntötte mondanivalóit, lázas verssorokat állított csatasorba az ideál szolgálatában. Az aktív katolikus Horváth Béla és a protestáns Képes Géza, a két permanentista költő kiáltványukban József Attilát mondták magukhoz legközelebb állónak, ők világnézetten és hiten túl emelkedett látással tudtak ítélni a költő küldetéséről. Milyen fájdalmas, hogy a költő tragikus halálának kellett közbejönni, hogy váratlan fordulattal osztatlan elismerésben legyen része. Életében milyen sokan megvonták tőle az elismerés zálogát. Lám, most milyen gyorsan megkapja a Baumgarten-díjat, melyet a halott költő iránti kegyelet jeléül neki ítéltek. Most nagydíjat kapott, ezt is szimbolikusan kapta meg, mert a pénzszeget visszatartják és a négyezer pengőt nem osztják ki. Míg élt József Attila, tényleg csak ezer pengőt kapott. Olyan irodalmi ingyentejékción volt, kiruházkodási illeték. De különösebb dolgok is megesnek József Attila halála után.

Éppen a díjazással kapcsolatban pattant ki, hogy az állami zenepályázat odaítélésénél az egyik nagydíjat, melyet a kultuszminisztérium írt ki, 1934 óta visszatartották. Kiderült, hogy Ottó Ferenc, a pályadíjnyertes fiatal zeneszerző munkája a Zeneakadémián azért került ilyen megkésve bemutatásra, mert József Attila „Lassan tűnődve” című szép versére szerezte a zenét...Több, mint három esztendőnek és József Attilának kellett elmúlnia, hogy a Zeneakadémia József Attila estjén a pályadíjas mű bemutatásra kerüljön.

Magyar Újság (Bratislava—Pozsony)
1938. jan. 12.

(szky)

506. FELELŐS-E A BAUMGARTEN KURATÓRIUM JÓZSEF ATTILA HALÁLÁÉRT

*Basch Lóránt dr. a Baumgarten alapítvány egyik vezetője felel
az irodalmi vádakra*

— A Magyar Világ tudósítójától —

József Attila tragikus halála felett még mindig nem tért napirendre az irodalmi világ, amely a rendkívüli tehetségű poéta sorsában a magyar költő tragédiáját látta beteljesülni. Ezen túl azonban a magyar irodalmi világ igen tekintélyes része élesen támadta Babits Mihályt és a Baumgarten-díj kuratóriumát s az a vád merült fel, hogy József Attilát a magyar költő-fejedelem és köre elveszni hagyta.

Zsolt Bélától Ignótus Pálon keresztül Fejtő Ferencig valósággal tetemre hívták Babits Mihályt. Arra hivatkoztak a cikkírók, hogy néhai Baumgarten Ferenc hagyatékát évenként Babits epigonoknak és jelentéktelen tehetségeknak adták ki és elfelejtkeztek a háború utáni költőgeneráció legkülönbjéről. Irigységet és féltékenységet imputáltak Babits Mihálynak, és a kuratóriumot befolyásoltnak, dilettánsnak és szűklátókörűnek minősítették.

Babits Mihály nem válaszolt a vádakra és csak éppen most, amikor a Baumgarten-díj kiosztása következik, január 28-án jelent meg a lapokban egy hír arról, hogy az ezévi díjkiosztáson József Attila is a jelöltek között szerepelt volna.

A hír újabb sajtó-polémát váltott ki, ismét vádak röpültek Babits Mihály és a Baumgarten-díj kuratóriuma ellen, hogy most utólag szeretnék jóvátenni mindazt, amit József Attila életében elmulasztottak. Babits Mihály erre sem válaszolt, a Nyugatban azonban cikkek, sőt egy szép vers is jelent meg az elhunyt költőről.

A Magyar Világ munkatársa felkereste a Baumgarten kuratórium vezető tagját, dr. Basch Lórántot, az ismert ügyvédet és műgyűjtőt és megkérdezte véleményét a József Attila körül forgó vádacról. Basch Lóránt dr., aki a néhai Baumgarten Ferenc legbennsőbb barátja volt, nemcsak kiváló jogi képzettségénél fogva látja el tisztjét méltan a Baumgarten hagyaték kuratóriumában, de ezenfelül irodalmi kapcsolatai, kultúrája, szempontjai és kritikája, mindenkor megnyilatkozó szociális gondolkodása tette őt alkalmassá e felelősségteljes és jelentős pozíció betöltésére.

— Mi az oka annak, hogy József Attila tíz év óta nem kaphatott Baumgarten-díjat? — kérdeztük.

— *József Attila most érett volna meg véglegesen arra, hogy a Baumgarten-díjat megkaphassa.*

Három év óta mindig jelölve volt, de miután a díjak elosztása szavazás útján történik, a kuratórium tagjai közül — Babits Mihály hangsúlyozott pártfogása ellenére — akadtak szavazók, akik nem járultak hozzá...

— A magyar irodalmi élet jelentős tagjai azzal vádolják Babits Mihályt, hogy az ön állításával éppen ellenkezően, *nem pártolta* a kitűnő költőt.

— Aki Babits Mihály felfogását ily kicsinyesnek képzei, *azt sürgősen fel kell világosítanom tévedéséről.*

Babits évek óta ezer számra olvassa el a kezdő költők verseit, hogy a háború előttihez hasonló Nyugat-generációt teremtsen. Képtelenség tehát éppen róla azt állítani, hogy ezt a nagyszerű költő-tehetséget mellőzni akarta volna. Sőt *két éven át 1000—1000 pengőt* kapott József Attila, annak ellenére, hogy egy kissé túlerélyes és igazságtalan cikkben támadta Babitsot. A Baumgarten kuratórium egyetlen szempontot ismer csak: a tehetséget!

— Azzal vádolják a Baumgarten kuratóriumot, hogy Babits-epigonoknak és középszerűeknek adja a díjat...

— Ez sem felel meg a valóságnak. Ha végignézik a cikkíró urak a Baumgarten díjjal jutalmazott írók névsorát, azt hiszem, máris megfordíthatjuk véleményüket. És, hogy az új magyar irodalom nem bővelkedik zsenikben, erről a kuratórium nem tehet. Mi igyekszünk helyet adni és névhez juttatni azokat az ismeretleneket is, akik méltóak erre a díjra, bár nem áll olvasótábor mögöttük. És, hogy egyik-másik jutalmazott író nem váltotta be reménységünket — ezért a kuratórium nem felelős. Merem állítani, hogy kilenc év alatt egyetlenegy érdemtelen írónak nem adtunk díjat. Ezzel szemben bizonyos megkötöttségek miatt nem mindig tudtuk eljuttatni azoknak a díjat, akik megérdemelték volna. Kassák Lajosra gondolok, amikor ezt mondom.

— Mi a véleménye arról a vádról, hogy irodalmi körök előtt „gyanús” József Attila késői díjazása?

— Ez a gyanú annál is inkább nevetséges, mert november közepén már benyújtottuk a Baumgarten-díjasok 1938-as évi névsorát, amelyen József Attila is szerepelt és biztos tudomásunk van arról is, hogy a költő értesült erről.

— Azt mondják irodalmi körökben, hogy ha a Baumgarten-díj kuratóriuma kellő időben József Attila segítségére siet, meg lehetett volna menteni a kiváló költőt?

— Erre azt válaszolhatom, hogy József Attila anyagi helyzete az utóbbi években eléggé stabil volt, mert a Szép Szó-t szerkesztette és az neki jövedelmet jelentett. Azt azonban a leghatározottabban vissza kell utasítanom, hogy a Baumgarten kuratóriumot tegyék felelőssé József Attila sorsáért.

Magyar Világ 1938. jan. 12.

Faragó László Pál

507. JÓZSEF ATTILA EMLÉKÉRE

Balatonszárszó, 1937. december

Nem hívlak már. Jól tetted így, Attila.
Kamasz szemed s kis, fonnyadt bajuszod
hadd pihenjen már idefent a lila

domboldalon s szétroncsolt, lecsukott
szembogarad ne nézze többé fájón,
mint járnak úri fogatok lucsok

úton s a pernye, mint eső a gyáron
és hogy lesz végül másé az öröm;
jaj, különös nép lakozik e tájon,

a kisbírónak előre köszön,
s kész dáridón urát, hogy felköszöntse,
hol dzsentrí borba fül az ős közöny,

hiába volt a versek vér-özönje,
jobb már testednek, hogyha így rohad:
e kornál nem durvább a föld göröngye,

s nem volt keményebb a tehervonat
vaskereke Babits Mihály szívénel.
Jaj, görcs, bolond görcs lett a gondolat

e vak városban, mely, reszketve, él még
s új vezér felé görbed már a háta
s gyáván lapul párnái közt, ha éjfél

felé razziát rendez az ochrána,
s tudatlan, szennyes, fokosos bitangok
garázdálkodnak büntelen s a gyáva

bíró ítélt... Fúhattál riadót
reakciónak, szennynek és közönynek,
becsapott, hogy ne sírj, a kiadód:

míg azt mondta, kétszerannyi könyvet
adott el, mint amennyit eladott,
s te, hogy megtudtad, nem tudtad a könnyet

már tartani, mert nem volt olvasód
nem kellettél! itt Pitigrilli kellett!
szemét filmek és búzihódt darabok

kellettek nekünk, amíg a lehellet
tüdődből lassan kifogyott s a póz
is eltűnt, a csibészes, mit, mint gyermek

hordtál, védelműl s agyonkínzott
fejedben az örület vert tanyát,
mert mostohaapád nevelt, a piszok,

falánk kufár, az Állam. De anyád
is volt (vert asszony) a Haza, s ezért
nem volt otthonod s bútoros szobák

közt csavarogtál havi hetvenért
és kávéházak fülelt páholyában
ültél, kit senki nem hí és nem ért.

S most, hogy elmentél, s mint golyót a fában
hagytad szívünkben minden szavadat,
s oly messze vagy már túlhan, a halálban,

hogy bennünk csak a borzalom maradt,
meg Németh Andor sebzett, kék szeme,
s könnyezünk, páran, európaiak

e sok turáni közt: aludj, mert soha kékebb
nem volt még, mint ma alkony, víz és ég
aludj, mert, kik nem alszunk is a szélnek

beszélünk itt. Aludj a holt vidék
ölen, hol nincs már híre Dózsa Györgynek,
aludj, mint Vörösmarty és Vitéz!

Aludj, mert jobb nem élni itt e földek
közt, hol a zsellér ingyen izzad nyáron,
s a téli szél is csak bilincset zörget,

hol szolgálknak már nyakkendő a járom,
s ahol sváb szolgabírást hoz az út.
ki csizmában hág sírodra s fejfádról

lelopja majd a vérszín koszorút.

Korunk 1938. jan.

Faludy György

508. JÓZSEF ATTILA

Egy szegény ember, egy nagy költő halt meg.

Utoljára a szanatóriumban láttam: egész délután a díványon ült és sírt. Cigaretázott, egyszer telefonált, megevett egy fél mandarint, köznapi ügyekről beszélt, olykor el is mosolyodott, de bármit tett, szeméből szüntelen folytak a könnyek. Nedves, fénylő szemhéjaival a költészet jelképes alakjává lett.

Ha önmagamot kérdem, hogy mit kívántam volna inkább: vessen véget betegségének (amit megtett) vagy szenvedjen tovább és írjon, ameddig lehet (mert még lehetett volna) — a két megoldás közül én, aki az életet már csak az alkotás előfeltételeként becsülöm, az embertelenebbet tanácsoltam volna. Törékeny, gyöngéd alakját kiszolgáltattam volna az intermittáló örületnek, hogy a szünetekben tovább dolgozhassék. Bárhogy kutatók is lelkiismeretemben, megnyugtatóbb lett volna számomra, hogy szenved, mint az, hogy vége van.

Szerencsére nem rajtam múlt. Az élő egyébként is szégyelli magát a halott előtt s ha ez fiatalabb, tetejében még személyes hitelezőjének is

érzi. Túrhetetlen volna az a gondolat, hogy ezen felül még döntő szava lehetett volna az utolsó kérdésben is.

Búcsúztatom tehát, mert mit tehetne az ember egyebet? Dédelgeti fájalmát, mert ez az utolsó személyes kapcsolata a halottal s már előre fázik attól a perctől, amikor ez is megszakad. Szeretetének utolsó tanúságtétele ez önmaga előtt. Ha elmúlt, szeretetének is vége s ezért nem akart lemondani gyászáról sem, noha tudja, hogy előbb-utóbb menthetetlenül elérkezik az a pillanat, amikor mindkettőt leveti s ennyivel szegényebb lesz. Felidézem magamban Attila sűrűbajszos, tömpe ujjú, sovány alakját abban a száz változatban, melyben barátságunk tíz éve alatt megismerhettem, s jóllehet már életében majd mindegyiket megindítónak találtam, most, az utolsó magyarázat világosságában, valamennyit összefoglalva, egy nagy költői sors képe csap ki összegükből. Testben könnyű és szeretetreméltó volt, nehogy elijessze az ideges műsákat. Mozdulatai lassúak voltak, bajszán, melyet hol leborotvált, hol megnövesztett — mintha hiúságának nagy hamleti kérdésére keresné a feleletet — bajszán invitáló, csendes mosoly ült, maga is oly könnyű, mintha saját beteljesedésétől félne. Ha nem volt lakása, gyakran aludt nálam; az összecsapott ágyban teste hevenyészettnek, gyerekesnek tetszett a könnyű nyári takaró alatt, mintha a természet is csak ideiglenes megoldásnak szánná. Akárhogy is idézem fel, ülve, állva, sétálva, vitatkozó kedvében, a dobogón vagy vacsora közben, teste szerényen és harmonikusan húzódott meg, mint a Poézisnek egy gyöngéd háttere.

Holott valahány versét megmutatta, bebizonyosodott, hogy költészete épp ettől az esendő testtől, a tapintatos, ismeretlen s nagy háttértől kapta reliefjét. Versbeli alakjainak érzéki erejük van. A térben mozognak, kicsattanón töltik ki három kiterjedésüket, tapinthatók, ragyognak. Velük népesítette be azt a nagy teret, melyet saját teste üresen hagyott. Sovány koszton élt s domború, fénylő salátafejeket hordott be verseibe. A szerelmet nemcsak a nőktől kérte számon, hanem furfangos kerülő úton saját hiányaitól is, és ringó farú, halhatatlan fiatalasszonyokkal ajándékozta meg magát. Idegenszerűen mozgott a valóságban, melyet pompásan ismert. Ahol tapasztalata rövid volt, megtoldotta egy verssel. Elbűvölő az a gyöngédség és tárgyismeret, mellyel a világ apró örömeit dicsérgette.

Nem tudom elfelejteni gyermekien szelíd mosolyát. Olykor incselkedő volt, olykor meghunyászkodó, mindig szemérmes. A mosoly az értelem gátjain átjutott nevetés. Az állatok nem tudnak mosolyogni s ahogy múltak az évek, Attila egyre ritkábban nevetett, egyre gyakrabban mosolyodott el. Fiatal éveinek hetykesége, irdatlan jókedve egyre tompult, simult — költészetének tündér tükréből kamaszarca mind komorabban nézett vissza az emberre. Túl korán szokott le a nevetésről.

Nyomorúságos gyerekkora után még maradt benne vidámság, szertelenség s fiatal gög, nyomorúságos fiatalsága után, mintha már nem bírta volna erővel, mellére ejtette fejét. Mennyi pajzánság lakozott benne még húszéves korában, mennyi erő, mennyi édes, bárdolatlan csíny! Idézzük fel egy percre vézna alakját a párizsi diákesztendőben, életének bizonyára legboldogabb idejében, amikor hol negyedmagával lakott egy szűk manzárdszobában, hol egy osztrák költővel aludt egy ágyban (az egyik a lepedő alatt, a másik felette), hol egy erkélyes szobában élt, kenyéren és mustáron s gyerekkorának nyers nyomora után telitüdővel élvezte a könnyű szegénységet, hars, fehér fogakkal róttá a párizsi utcákat. Három órakerékkel éjjel felkeltette lakótársát, felöltöztek s lementek billiárdozni a sarki kávéházba. Ha pénzhez jutott, egy háromnegyedkiló főtt marhahúst vett s az utcán megette. Hetvenkedésből úgy tanult meg franciául, hogy az „a” betűnél kezdte s bevágta a szótárt, de egy félév múlva még nem tudott kenyeret kérni, mert nem jutott el még a „p” betűig. Túlbő keménykalapjában, kecskeszőrrel bélelt, de rongyos kabátban, soványan, mint egy kis magyar Chaplin, felkerekedett s elindult a folyóiratok szerkesztőségeibe. Az egyik közölte egy szurrealista mondatszerkezetű versét, melynek első két sora:

*nous avons pots et des choux ronds
nous vivons sales et nous mourons.*

S mert az emberi élet különböző korszakai benső felépítésükben lényegileg azonosak s fő mondanivalóikat egyre megismételik, már itt Párizsban jelentkezett, ha kezdetleges formában is, az a tétel, mely életét lezárta: a Hôtel du Vaticanban öngyilkossági kísérletet követett el.

Amikor én, tíz éve, Pesten megismertem, nevető fiatalságának már a végén járt. Huszonkétéves volt ekkor. Humorának még voltak szertelen kitérései, kamaszos gögje olykor még fortyogott, de az élet nagyjából már letompította szögleteit s a világgal szemben kialakult ellenállása mind kerekesebb lett s mind beljebb húzódtott szívébe. Nagy nyomorban élt... Mikor következik el az a pillanat, amidőn az ifjú megbokrosodik a valóság túlmagas, méltatlan akadályai előtt, elfordul és a magányba menekül? Mikor az a másik, amidőn nem bírja tovább az egyedüllétet, újra kilép és segítőtársakat keres, hogy megváltoztassa a valóságot? A lélek nem az időben fejlődik, hanem egy érdekesebb, szemséesebb közegben, amely hol hígabb, hol sűrűbb s aszerint kisebb vagy nagyobb nyomással alakítja: az események összeálló, sodródó közegében. Attila lelke gyorsan alakult, öregedett. A baljós események torlódnak s fokozott nyomásuk már a gyerekeMBER lelkében kikattant-hatja azt a reakciót, amely máskor csak egy csendes öregkor végén áll be.

Hogy a költő fiatal életében mikor következett el az a pillanat, amikor megértette — talán tízéves korában — hogy férfivé lett, s mikor az a másik — talán már harmincéves korában, amikor számot vetett az öregséggel, azt nehéz lenne eldönteni. Nem ő maga öregedett, élete öregítette. A léleknek ugyan különös vonzóereje van az alkatahoz jól illő eseményekre s Attila úgy hívta magára a szegénységet, a mellőzést s az értetlenséget, mint a mágnes a vasat, de az ember ugyanakkor testétől-lelkétől idegen sorscsapásoknak is ki van szolgáltatva, s e kettős bonyolult keringésben hol önmagától, hol a világtól kéri számon a boldogságot. Barátságunk első éveiben a kort hívta tetemre. Szegény volt s öröme vágyott. Megkereste a szegénységnek rajta kívül fekvő, kitapintható okait, megvizsgálta a társadalmat, rátalált osztályára s benne a maga helyére. Nem volt többé egészen egyedül. Elégedetlensége egy egész osztály elégedetlenségéhez sűrűlött s tüzet fogott. Az együttérzés, mint egy légnyomás, magasan önmaga fölé dobta. A külvárosokban csatangolt maga is éhezve és soványan, mint azok, akiknek beszélt, télvíz idején órákig gyalogolt, mert nem volt pénze villamosra s nem akart lemaradni egy-egy újpesti vagy rákospalotai szemináriumról, repedt, kültelki kocsmákban próbálta megfogalmazni életét. Olyan emberekkel találkozott, akik még szeretni tudnak. A lakására jártak s magyarázatokat kértek. Ismertem egy szabósegédet, aki heti tizennégy pengőből tartotta el családját. Valahányszor meglátogatta Attilát, észrevétlenül egy pengőt hagyott maga után a lakásban, mint a jóságnak egy tündéri ezüst lábnyomát. A fiatal költő ez időben megírta korunk, de minden bizonynal a magyar irodalom legszebb proletárverseit.

Mindvégig hű maradt osztályához, később is, amikor egyre fokozódó érdeklődéssel kezdte figyelni önmagát. Mongolvágású szemét — melynek belülső metszett ráncára oly büszke volt, hogy külön figyelmeztette rá a nőket — a világból lassan önmaga felé fordította. Mi idézte elő ezt az irányváltozást? Mint gyermekkorában a testét-lelkét szorongató nyomorral, ismét összeütközésbe került a valósággal: ezúttal a nyomorult politikával. Úgy látta egy időben, hogy saját osztálya cserbenhagyta. Nyilvánvalóan tévedett, amikor egy párt vezetőségét azonosította egy osztállyal, türelmetlenségében gyenge volt s érzékeny a megpróbáltatásoktól, melyek már felmárták bőrét, de megrendítő, hogy mindig a legjobbak esnek áldozatul a politikának s ha már a költő sorsa, hogy félreértsék, vagy legjobb esetben kihasználják, még annyi megbecsülést sem kap, amennyi Minos áldozatainak kijár. Az igazi művész szigorú önmagához, érzékeny és hiú. Attila gyöngéd alakja megingott, mintha tarkón ütötték volna, amikor úgy látta, hogy azok, akikhez szívével, értelmével húzott, akik között meglelte a sokáig keresett közösséget, épp azok nevében igazságtalanság éri: e kettős

tévedést soha nem heverte ki. Mélyebben vágott, mint az a buta értetlenség, mellyel a mértékadó írói körök örvendeztették meg.

Megindító volt: mint egy éhes gyermek vágyott az örömről! Képzelnék el, hogy valaki időtlen idők óta egy pókháló, sötét, végnélküli folyosón halad, amelyből nem tud kijutni, mert jobbra-balra az ajtók le vannak zárva. Képzelnék el mármmost, hogy a folyosó padozatán garmadával hevernek a kulcsok, de bármilyen türelemmel kísérletezik is, már évtizedek óta, egyik kulcs sem nyitja egyik zárat sem. Más hangot nem hall a csendben, mint saját léptei zaját és a zárok reménytelen, rozsdás csikorgását. Végül már nem hajol le több kulcsért, noha találna még lelkében. Az ember lassanként meggyűlöli azt, amire hiába vágyódik. A művész legmagasabb világi öröme, az egyetlen hasonanyagú fizetség, melyet munkájáért a társadalomtól kaphat, művészi verejtékének egyetlen keszkenője: az elismerés — ha későn jön, visszautasítja. Az a kevéske öröm, amit két év óta barátai szerezhettek neki, már későn jött annak a számára, akit a bajok oly gyorsan vénítettek. Befelé fordult, nem akart már kiszabadulni önmagából. Nem tetszelgett bánatával, nem volt érzélgős. A részvétet, a szeretet silány pótlékát megvetette. Már nem tudott más megoldást: önmagát vonta felelősségre. Ezt is éppoly végletesen és merészen végezte, éppúgy fejjel ment neki a sajátmaga állította falnak, mint azelőtt a külvilágnak. Tanúja voltam annak a lassú, olykor görcsös, megrendítő önnevelésnek, amellyel az embergyűlöletnek helyet igyekezett szorítani szívében, mint ahogy az anya helyet szorít testében a fejlődő gyerekeknek. Ravasz, kemény és számító akart volna lenni s az idegeiben rekedt ifjúság minduntalan meghazudtolta, átszüremlett arcjátékán, kicsillogott mozdulataiból; egy ügyetlen kölyökkutyára hasonlított, amint a farkaszerepre készülődik. Emlékszem egy végnélküli éjszakai beszélgetésünkre — az idén tavasszal volt — hosszan kísérgettük egymást az utcán — nem akar több verset írni, mondta, befejezi költői pályáját s egy polgári állásért fog küzdeni foggal-körömmel. Nincs más vágya, mint havi kétszáz pengőt keresni, magyarázta, ennél többet nem nyújthat neki az érdeken épülő világ.

Nagy költő volt, töredékes műve a magyar irodalom legnagyobbjai közé igyekszik. Messziről próbálom nézni — nem sikerül, túlságosan a szívemhez nőtt. Úgy hordozom magamban, mint egy elkárhozott lehetőséget. Nem is méltatni akartam — ez tudósabb kezek dolga — hanem síremléket emelni neki lelkiismeretemben, amelyet már egyre több temetői emlék terhel. A halottakat egyébként nem szeretem; egy oly világba rántják le maguk után az embert, amely az élő számára — ameddig dolgozni és lélegzeni tud — megvetendő kell, hogy legyen. Úgy érzem olykor, ha egy-egy halottamra gondolok, mintha én küldtem volna előre, mint Jancsi és Juliska a boszorkányt, hogy megmutassa,

mint kell a tüzes kemencébe bújni: ez a büntudatom is ellenszenvesse teszi őket. De a halott Attila százszorosan tűrhetetlen, mert mindenben igaza van. A természet elrontotta benne egyik legszebb művét. A társadalom ráduplázott és tovább pusztította. Az egyén nem tudta megvédeni. Esett vállával s kissé hosszú nyakával — amelyet a vonat tengelye kifordított — előre kiszemelt áldozat volt. Valamennyien éreztük ezt és gyávaságból, szeméremből, tehetetlenségből önmagunk előtt is eltitkoltuk. Most pedig szinte úgy érzem, igaz volt, amit az utolsó hónapokban megbömlött idegzetten gondolt: hogy a világ valóban összeesküdött ellene.

Ezért nem akart többé semmit sem ingyen elfogadni akkor, amikor már mindent elfogadhatott volna. Cigaretára gyűjtött, sirt és kiszámította, hogy barátja mit költ rá cigaretára. A tortát, mandarint eldugta, elajándékozta. Azon tűnődött, hogy a drága szanatóriumot elhagyja s ingyen kezelésbe megy, hogy senkinek se legyen terhére. Verseit többé nem tekintette ellenszolgáltatásnak; az a meggyőződés alakult ki benne, hogy semmit sem érnek. Értelmében sem bízott már, világos korszakában sem. Ha egy-egy reménykedő szót hallatott még olykor, mosolyán meglátszott, hogy maga nem hisz benne, Láthatóan levált jövőjétől, attól a lenge, édes alaktól, melyet magunk fölé képzelünk, s a szemünk láttára lassan süllyedt a föld alá. Én még akkor is azt figyeltem, lesz-e még módja az írásra? egy év múlva, öt év múlva, egy-egy visszatérő tiszta korszakban? ahogy az orvosok diagnosztizálták . . . S mert az élők könyörtelenek, egy héttel halála előtt levélbe fogtam s arról írtam neki Szárszóra, hogy versei kitűnőek s hogy dolgozzék. . . A levelet nem fejeztem be, itt fekszik előttem, most széttépem. Az embernek hovatovább már nincs kedve, már csak ereje van az élethez.

Korunk 1938. jan.

Déry Tibor

509. VIGASZT! VIGASZT!

Kezemből megriadtan hull ki zord könyvem, kedvene Berzsenyim.
Mikor a vad hír átlépi csüggedt estén küszöböm:
Öngyilkos lett a költő, sínek közt dörgő mozdony testét tépte szét!

Arcomon végig omlik a férfi könny,
Fuldokló sírás rázza keblemet, —
Sorsteljesítő, népem-Énekes
Mit ért a dal, ha tetted úgy fáj s oly végleges,
Hogy megmásítani már nem lehet soha!?
Szárszó . . . Sínek . . . Fekete Balaton . . . Micsoda gyász!

Oh lélek, ki fogytál percről-percre, mint tűnő vihar dala
 Most nem merek beléd tekinteni; szakadék vagy és kénkö, Rémület,
 Mélységeid és villanásaid görgetik elmém s ösztönöm,
 Bár halloom a dalt, mit a „nagyon fáj” húrjain kivert kezed.
 Nagy költő voltál, kinek sohasem járt ki díj,
 Babér nem illette örök elborult homlokod.
 Sorsod költők sorsa volt, lángolva fogytál, mint száguldó égitest.
 Ifjúságunk csipkebokrából Te szóltál egyre lángolóbb!
 Elől rohantál s léptél volna torlaszok s csaták terére is,
 Mint rokonaid — Byron Greciában s Petőfi a pikák elé,
 De jaj, az évek messze mind, mikor még költő fegyvert foghatott
 S jaj, messzi még előzni önmagad és megmásítani Korod'
 Gyászunk így még kegyetlenebb a gyász e barbár századában, —
 De mégis óh, a harc sorokból mért hulltál vissza önmagadba?
 S bár szerető, puha otthon, békesség, kenyer alig jutott
 Miért nem zengted tovább, hogy fáj... de túl minden kínokon...
 Nem folytatom. A könny megállít. Ember voltál s ezt siratom.

Kint most rekedt zenét csörget a megfagyott, kései ős...
 Szárszó, Bakony és Balaton felett jégmocskosan ül a fekete köd,
 A megborzadt némaság s az elfulladt riadalom...
 Oh költőnk, barátunk, mily tragikus e dunai táj! Hazánk!
 Vaskerekek tépte tested látom, amint kinyúlt karjaiddal, mint a
 Kereszt
 Állsz felettünk s a szívünkre hull a véred...
 El! — rémítő kép! Népem szíve, halhatatlan kert, költők otthona
 Fogadjatok örömmel! Nagy költő volt: a neve József Attila...
 Nékem pedig vigaszul jer, óh mindeneket tapodó Berzsenyi
 Enyhelyet lelked torlaszai közt keresek. Te légy most vigasztalom!

Korunk 1938. jan.

Méliusz József

510. KÖLTŐ ÉS A VALÓSÁG

Költők, ha költők egyáltalán, nemcsak alkotásaikkal, de életük döbbenetes példájával is nyugtalanítják a világot. Aligha van mód rá, hogy ezt megcáfolhassuk. Botrányok, zavar, féktelenség, elveszejtett és elveszejtő hajszák, alkohol, csalárdságok, hitszegések kísérik, mint hold az őszi éjszakát, zavart életüket. Csodálatos, hogy a költői rend és a metrikus forma e megszállottai mily rendszertelenné, kapkodókká, bizonytalanokká válnak, ha arról van szó, hogy egyéni életüket e világ egyetemes formájába valamiképpen beilleszték. Most, hogy József

Attila már halott, ha még nem is öltött végső és ellenállhatatlan formát munkássága, ha még nem is tisztult mondává, nyugodtan azt is mondhatnám, legendává, szerencsétlen élete, mi egyebet tehetünk mi barátok, hívek, utódok és ellenlábások, akik túléltek őt nemkülönben irgalmatlan életünkkel, mint hogy kiki saját eszközeivel és emlékeivel igaz például és egyben elrettentésül felkutassuk és bemutassuk ezt a szerencsétlen életet. Hiába igyekszem megnyugtatni magam, ismerve a nyugtalanító körülményeket, a múltat, a jelent és a halálával kikerült és félrevezetett jövőt, hogy jobb ez így, jobb ez így, hisz a hőlderlini sors, amely előtt állt, szenvedéseken kívül mennyi megaláztatással, rágalommal és — költőre nézve ez a legirtóztatóbb — hitelrontó elfelejtéssel porlasztotta volna életét. Hisz, talán valóban jobb is így, ezt diktálja az értelem, amelynek ő, — és ezt biztosan tudom, — eszméletének utolsó pillanataig hívője, harcosa és vállalója volt, de lehet-e értelemmel felmérni az effajta rettenetességeket? Magyarázni talán lehet, de aki magyaráz, az igazol, már pedig hogy igazolhatná az ember — fülében a csikorgó kerekék emlékével — a sorsot, a kétarcú ösztönöket és végső fokon még magát az értelmet is, amely pusztításra és pusztulásra uszít.

Mit érdekel most a költészete, ez a múlhatatlan és befejezetlenségében is egységes és impozáns töredék, ami, hűen költők küldetéséhez, nem is kíván egyéb lenni, mint része az egésznek. Mit érdekel most költészete, mondom, varázslatos átmenetei, fondorlatos szófüzései, örvénylő utalásai is mit érdekelnek, amidőn életét kutatom és a titkot, mely mint nehéz hínár, átfonta, sodorta és pusztulásba húzta életét. Elhullt szülők bűneit kutassam, irgalmatlan körülményeit, szegénységét és öntudatos büszkeségét, amelyhez nem volt méltó a keret, amelyben mozoghatott, túlhajszolt magabiztonságát, kíváncsiskodó természetét, gyermekes báját, amely körülengte egyéniségét? Mondom, költészete mit érdekelhet most, amidőn az embert boncolgatom, vesztegethetek-e szót költői megkülönböztettségére, társtalan útjára a költészetben, ha ezt tenném, sem tennék egyebet, mint amit teszék, hogy kommentálnám fizikai életét. Mert költészete — ritka kivételképpen — életének volt a kiegészítője, sorai mindig feleltek, mint a visszhang, körülményeire, még hozzá azzal az aktualitással, ami már az örök és sorsdöntő időtlenséggel rokon. Valóban, költészete és hősie élete kiegészítették egymást. Költészete nem abban állt, hogy rímeket talált efféle szavakra, mint asztal vagy fasiozott, hozzá hasonló igényes szellemet efféle játékok soha ki nem elégítettek volna, tudom biztosan, mélyen megvetette és szánakozott az effajta költészetben. Hitele volt költészetének, mint ahogy nem volt hitele annak az életnek, amelyet élt, legkevésbé maga előtt. Egy mélyeséges szakadék állt értelme és élete között, amióta csak ismertem. Mit segített ezen igazolás, afféle, mint amidőn rájött, hogy a fűszeresné, akinél alkalmi munkát végzett — csomagokat kihordott (pár

évvel halála előtt!) —, ismeri munkáit és nevét, nagyon jól látta pár percre rá, hogy silány vigasza és kárpótlása ez a sorsnak az elveszett és soha meg nem szereshető emberhez méltó körülményekért. Be kell vallani, silány értékű embernek tartotta magát, már legalábbis abból a szempontból silánynak, hogy nem alkalmas a tülekedésre, a munka anyagi hasznának biztosítására. Bizony, sokszor tört vetett segélyező barátainak, egyszerűen álmatlan éjszakákat szerzett neki az a tudat, hogy segélyezésre szorul, kiváltképp oly tapintatos segélyezésre, mint amiben részesült. Így gabalyította maga körül mind jobban és jobban, mind kibogozhatatlanabbul és életét maga részére kibírhatatlanabbá téve a hurkot. Mindig hangoztatta, írta is, hogy szeretetre vágyik, kellett neki a szeretet, mint „egy falat kenyér”. Szerelmei, talán mert éppen hol hajszolta őket, hol meg nem volt szeme és ereje védekezni ellenük, mégis, vagy talán éppen ezért csúfosak és őt magát is dehonesztálóak voltak. A pszichoanalízis, már a gyakorlati pszichoanalízis örök törvénye szerint ugyanakkor, amidőn tisztította eszméletét, tudatosította ösztöneit, mély örvényt is kavart fel benne. Mellőzötnek is érezte magát — joggal — és kínlódott ebben a mellőzöttségben, mint ahogy a legtöbbetérőbb a „szakmában” ügyes semmiházik és kijátszott stréberek eredményein csak kínlódhatnak. A kételkedés és a hit tették rapszodikussá életét, viszont valósággá költészetét is ugyancsak ez tette, a hit és a kételkedés. Hite, — és ez bizonyos — erősebb volt kételyeinél, ezért kellett megbomolnia. Mert ha egy elrendeltetett kételye lett volna az egész világban, nem vette volna, mint ahogy vette, saját életét egy roncsolt kivételnek, kibírta volna, ha jajongva is, ha szűkölve és nyöszörögve is, az életet. De saját sorsát roncsolt kivételnek vette, alapélménye, nagy tévedése az volt, hogy az ő élete kibírhatatlan és amidőn belegabalyodott ebbe a rémes tévhitbe, már saját életének kibírhatatlanságába, amidőn már nem volt rím, amely ráfelelhetett volna e kibírhatatlannak tűnő élet rémségeire, amidőn kifogyott minden metrum, amidőn elveszítette a lendület minden dallamát, akkor veszítette el eszméletét és értelmét, amire pedig mint egyetlen támpontra ebben a világban, amely a formákat ha el nem is fogadtatja, de legalább megmagyarázza, nagyon büszke volt.

Életének utolsó előtti napját baráti körünkben töltötte, Szárszón, ahol meglátogattuk. Két nővérel, nővérenek kisgyermekével élt itt hetek óta, egy kőhajításnyira a Balatontól, hatan két kis szobába összezsúfolva. Mondják, érkezésünket megelőző napon — miután hosszú napokon át anélkül, hogy felkelt volna az ágyból, — hirtelen szedelőzködött, hogy nem vár meg bennünket, nem kívánja látni barátait. Mégis, amidőn megérkeztünk, kedves komolysággal állt a kertben a ház előtt, várt bennünket és boldog volt nagyon. Viselkedésén, magatartásán nem mutatkozott semmiféle rendellenesség, pedig közben már

megjárta a szanatóriumot és híres orvosa véleménye szerint nem is volt rá más lehetőség, ha élni akar, mint hogy oda ismét visszakerüljön. De régi formájában mutatkozott ekkor előttünk ismét, mondom, hallgatógabb volt talán a szokottnál és felvetett kérdésekre csendesen és összehúzott szemöldökkel felelt. Így, megjelenésében egészségesnek tűnt, ha kissé fáradtnak is, de betegnek semmiesetre. Viszont, amit elbeszéltek róla a nővérek, az kétségbeejtő volt. Mondták, hogy hosszú napokon át fel sem kelt, heteken keresztül feküdt az ágyban, napokon át nem vett táplálékot magához és sokat sírt. Kiszolgáltatót áldozatnak tekintette magát, aki ellen az egész világ összefogott. Látogatásunk előtti napon is újságot olvasott, — csak újságot olvasott az utóbbi időkben —, elolvasta a vezércikket, sírt, elolvasta a tárcát, sírt megint és így tovább, hogy olvasta a külpolitikát és a hirdetésekét, sírt és csak sírt szakadatlanul. Egy szerkesztői üzenet olvasásakor hangosan felzokogott, számoltak be e napjáról a nővérek. A szerkesztői üzenetben ez állt: Halott költő, nem közölhető. Nyilván semmiházi költőnek üzente ezt a szerkesztő, otromba verse olvasásakor, ő magára vette, sírt és zokogott, hogy ő már halott, neki üzeni a szerkesztő, hogy verse nem közölhető. Hiába csitígtatták a nővérek, jó sokára hagyta csak abba a zokogást. Ekkor akart távozni a házból, hogy meg sem várja az érkezésünket. Mint ilyenkor, szokás szerint, ha egyébbel nem is, de kedves hírekkel igyekeztünk érdeklődővé tenni legalább saját dolgai iránt. Mondottuk neki, hogy kiadója új kötet megjelentetésére vállalkozik, együtt volna-e már egy kötetre elegendő költemény. Egy pillanatig hallgatott. „Tudjátok, hogy a Nagyon fáj-ból hány példány fogyott? Száztizenöt. Nem hiszem, hogy kiadónak kedve lenne költőtől kötetet megjelentetni, akinek verskötetéből csak száztizenöt fogyott”, mondotta. „Ha az eladott példányszámok határoznák meg az író értékét, jól nézne ki a világ. Goethének a *Dichtung és Wahrheit*éből, pedig akkor Goethe már világhírű író volt, kétszázötven példány fogyott”, válaszoltunk, abban a reményben, hogy ez megnyugtatóra szolgál. Ajkait kissé gúnyosan félrehúzta, nem tetszett neki az összehasonlítás. Majd Miskolcra beszélgettünk, ahová előadásra következő napokban voltunk hivatalosak, és ahová, tekintettel javult állapotára, már őt is bejelentettük. „Akkor megyek most veletek — mondotta és látszott rajta, hogy ehhez a szándékához ragaszkodik. „Majd kedden jössz fel, Lalával” — válaszoltunk —, szerdán megyünk az előadásra, addig maradj itt és pihenj. Az autóban különben sincs hely, így is szorongunk.” Az este folyamán még többször ismételte szándékát, hogy velünk kíván jönni, még kinn a sorompónál is, ahol a sárra való tekintettel az autó várakozott, megismételte kívánságát. Úgy tudtuk csak meggyőzni, hogy bennülve a kocsiban, megmutattuk neki, hogy merő képtelenség, amihez ragaszkodik, a négyüléses autóban így is öten szorongtunk,

hatodiknak, ha akkora lenne is csak, akár egy kutya, nem lenne hely. Integgettünk és búcsúzkodtunk. Következő napját, pusztulásának napját, délig ágyban töltötte. Délután kelt fel csak. Victor Hugo verseket olvasott, nagy kedvvel és hozzáértő bámulattal. Estefelé sétálni akart, már sötétedett, fél hét volt. „Mindjárt visszajövök”, mondta a nővéreknek, „ne zárjátok be az ajtót. Sétálok, kiszellőztetem egy kissé magam.” Ekkor ment ki a sáros utcán át az állomásra, ahol egy Pest felé induló tehervonat rostokolt. Hogy itt mi minden fogta el, mire gondolt, mi világosodott meg előtte, mint pokoli láng, vagy mennyei fény, az örök titok, mert erről már sem írásban, sem szóban be nem számolhatott. Mire az állomástól egy rövid kőhajításnyira ért, lassan gyorsuló indulásba kezdett a szerelvény. Szemtanúk állítása szerint — három diágyerek volt a szemtanú — ekkor futásnak eredt, a sorompó alatt átbújt és két kocsi kerekei közé feküdt óvatosan, de döbbenetes elhatározással. Előbb csak két kezét fektette a sínekre, behajolva mélyen a kerekek alá, hogy utána, visszavonhatatlanul a lendületben lévő vagon kiálló vaskampója, lépcsője, vagy összekötőlánca szétroncsolja okos fejét. Rettenetes halálát a visszaterésére várakozó nővéreknek tiszteességtudóan a falu bolondja jelentette.

Átok kísérte életét, kísérje hát átok mindenkiét és mindenét, aki és ami az ő életével roncsoló kapcsolatba került. Kivételes képességeit életében hiába méltányoltuk hívőjéül szegődve, köréje csoportosulva és őt munkára ösztökélve, — mert költőket valóban szükséges, hogy munkára ösztökéljen baráti és hívő köre, — híret terjesztve, értékeit méltányolva, magunk is dicséretben és hírben növekedve ezáltal. Költőnek nem adatik az meg, ami megadatik akármelyik semmiházi politikusnak, pártütő tábornoknak, megalomániás vezérnek és utazgató szélhámos politikai ügynöknek, hogy híre és neve a népesség egyetemessége előtt ismert legyen. A költő valóban a népert élt, majdnem természetesen dolog tehát, hogy a költőt nem ismerte a nép. A költő a világ titkait, a természet és a társadalom kapcsolatait bolygatta, az emberi élet szerencsétlenségeit tárta és kendőzgette, csoda-e, ha a költőt nem ismerte a világ. Méltánylást aligha várhatott a költő ettől a világtól. Pusztuljon, roncsolódjon hát ez a világ, vesszen és süllyedjen, ha legjobb fiai egyikét így veszni és süllyedni hagyta. Jöjjön hát a pusztulás piszkos örvényeivel, ha felelősség fogalma él még ebben a világban, hát bűnhődjék és vezekeljen ez a világ. A semmirevaló analitikusok, ezek a kibicellekű kíváncsiskodók és alamuszi tudákosok, akiknek nagy része van barátunk eszméletének megbomlasztásában, vesszék el maguk is eszméletüket, rostokoljanak üres kanapék előtt, és haszonleső munkásságuk maradjon eredménytelen. A nők, akik hosszú éveken át rombolták nagy költőtársunk öntudatát, kicsinyítették hitét, akik őt a nyilvánosság előtt és maga előtt is sokszor megalázták, legyenek

magtalanok, kódorogjanak utcákon a festéktől megkopott hajjal, vagy megkopaszodva, ócsmány szájukból kihullott fogakkal, szavuknak kétes hitelét végleg elveszítve, kifolyt gonosz szemekkel. Mindazok, akik társai, ha méltatlan társai is, de mégis társai voltak a költészetben, és akik föléje tülekedtek, megvonva tőle az éltető levegőt, múltjanak el, vesszen el szavuknak értelme és még életükben érje őket a legrémesebb sors, ami költőt érhet, maradjanak visszhangtalanul, porladjanak el megértetlenül. Derüljön ki soraikból, azok hazugságból születtek, képmutatásból és merő alamuzsiságból. Akik dicséretet tudtak volna osztani barátunk számára, és ezt elmulasztották, azoknak rohadjon el a nyelve. Akik dicséreten kívül kötelesek lettek volna rendelkezésre álló eszközeikkel őt méltóságban és anyagi biztonságban erősíteni és ezt mégis elmulasztották, honorálva barátunk helyett ötödrangú rímfaragókat, silány kártyajátékot kedvelőket, terméketlen és cicomás szavakkal játszadozó elővigyázatosokat, írói rangra még gonosz álomba sem méltó strébereket, azoknak is váljon semmivé, még szemük előtt, ha az látásra hivatott, egész munkásságuk. Váljanak gúny és gyűlölet céltáblájává, nevük múltjék el és emléküket, ha marad egyáltalán, irtózat és utálat kísérje. Mi, barátai se maradjunk kivételek. Ismerősei és barátai, kiváltképp azok, személy szerint, akik utolsó kívánságában őt visszautasítottuk, utolsó, nyilván ravasz kérelmét elutasítottuk, még ha teljes megértéssel is és számítva rá, hogy helyesen cselekedtünk ezáltal. Bennünket is, akik nem vettük be az autóba, ítéljen elmúlásra, zavarkeltésre, öntudatunk elhomályosulására a sors és körülményeink. Jussunk piszkos hírkeltők szájára, fozszanak meg bennünket nagy költőtársunk emlékének jogos jussától, vádoljanak bennünket tudatos részrehajlással és pártoskodással. Nagy költőtársunk is legyen átkozott, halálában éppúgy, mint életében volt, az értelemben és a jóságba vetett hite váljon semmivé egy gonosz kor ostoba kalapácsainak csapásai alatt. Tiszta emléke, amely él és élni hivatott, váljon legendává és elrettentő példaképpé, élete és munkái pedig váljanak vádló és soha szünni nem akaró bizonyítékaiává ennek a lucskos, gonosz, sárban és ködben hentergő világnak.

Korunk 1938. jan.

Remenyik Zsigmond

511. BÚCSÚ JÓZSEF ATTILÁTÓL

Bevégeztetett, A fenkölt Igét
házában ölte meg a szörnyű Gép.
A nemes hajlék, a gyönyörű fej
téptetten busult a puszta fűvel.

A könnyű idő járt izmaidon,
a megszűnt színek szemhártyáidon,
tűnő fényre rabló sötét borult,
az Ürig dobta ki a Tér a Súlyt.
Özvegy percével ült a délután
s kémlelt sikoltva a halál után.

Az Értelem tüzes szövétnekét
oltja, csitítja a széles Sötét.
Mely, harminchárom éven át, a Test,
egy lázban égett, most kínlódni rest.
A fűszemek illó olaját
beissza talpfa, sínközti virág.
Aki repülve nemléthe riad
nem szégyenkezhetik bűne miatt,
a föld, a vas, a sár irgalmasabb,
könyörületes az örök Anyag.

Nyugszol a földnek ölében alatt,
a föld Tevéled tegnap megfogant,
ki úgy kívánta anyja dús szavát,
így lel halálba végre is Anyát.
Lélek vendége a távoli Emlék,
ím Véled ő, Véled marad ő mindég.
A pusztuló Eszmélet udvarába
örök a lúg, a nagymosás, a pára
és ott maradhat míg jól esik épen,
mamád köténye kislia kezében.

Természet dolgai, mik Vele vagytok,
gyom el ne lepd és ti se kedves kaprok!
Eső, ne áztasd vézna csontos hátát,
te marha tél, kerüld rideg szállását!
Te durva rög, hogy nyújtózzék, simuljál,
őszig ne érkezz meg falusi új nyár!
Mert szót kell vinni, Hozzá, szörnyű sírást,
vak lelkének mutassátok az Írást!
Jaj, tárgyai! Bús nők! Ebek! Vadon táj!
mondjátok Neki: Te mondtad, nagyon fáj!

Korunk 1938. jan.

Salamon Ernő

512. BEFÖDHETETLEN SÍRGÖDRÖD FÖLÖTT...

(*József Attila emlékére*)

Már nem nyögés, a tiprott állaté,
mint véged első híréen volt szavam:
befödhetetlen sírgödröd fölé
lágý szomorúság felhője suhan

s ahogy a görcsbe dermedt rögre mély
egek hullatják oldó pelyhüket,
úgy ejti már a tündöklő fehér
vigasztalást a szálló enyhület,

hogý amíg éltél, ép sejtek között,
leked ízekre tépve küzködött
a fullasztó világgal és Veled,

de amikor a romboló kerék
szétszaggatta az élő test erét,
egész lett és a mindenséggel egy.

Korunk 1938. jan.

Brassai Viktor

513. MEGHALT

(*József Attila emlékének*)

Nincs magyarázat. Akasztófára jut,
vagy a vonat elé veti magát kit
bántani mer a durva valóság! —
Mint a himporos lepkeszárny, oly
érzékeny voltál te, bátor barátunk.
A dallam, az örök dal hevité
a finom hangszert: ideged, s mikor
már csordultig telt a pohár: szörnyű
áment mondtál ki magad felett.
Itt nincs segítség már, hiába verjük
a mellünk. Csak a szomorú szív dobog még,
s tudjuk, — nem kapunk feleletet tőled
soha többé!

Korunk 1938. jan.

Berda József

514. JÓZSEF ATTILA KESERŰ MEGDICSŐÜLÉSE

Csak most kezd kibontakozni a magyar nyelvterületen József Attilának, a kiváló fiatal költőnek igazi lényege és szerepe, most, hogy már végképpen elpihent a balatonszárszói kálvinista temetőben. A vonat, melynek kerekei elé vetette magát, tovább fut valahol a magyar síkon át nagy terheivel. S miután a közvélemény serény napi őrei, az újságok gyorsan kisajtolták az öngyilkosságból adódó szenzációt és ezzel egyúttal méltatták a kizárt költőt is, most jönnek az irodalom őrei, a folyóiratok.

A folyóiratok vallomásai, nekrológjai, értékelő cikkei, búcsúztató versei, mint egy hangosan jajongó magyar tetemrehívás, körülveszik a vigasztalan olvasót. Szegény József Attila, aki életében annyira vágyott, mint minden alkotó művész, az elismerés tiszta fényeire, most boldogan nevet a föld fekete óceán-hullámai alatt: neve a jeles jelzők szárnyán suhan a magyar Parnasszus felé.

Ebben aztán, a halál utáni megdicsőültetésben nincsen párja a magyarnak. Könyvet lehetne csinálni, vaskos könyvet az egyre torlódó József Attila-sírámokból, holott még több lapnak, főleg a Szép Szónak, József Attila lapjának búcsúztató száma csak most jelenik meg. Ady siratása volt ilyen néhány évvel ezelőtt az irodalmi világban, amikor tökéletesen érvényesült Szabó Dezső fullánkos megállapítása, hogy tudniillik „Ady sírján gaz és barátok nőnek”.

József Attila is ekként jár most. Minden különös gondolkodás nélkül az az érzésünk támad nekünk is, akik ismertük a költőt és feledhetetlen napokat töltöttünk vele jó hét évvel ezelőtt, hogy [ha] a mai nagy dicsőíttetésből életében csak tíz százalékot kapott volna, mint a szeretet, védelem és érvényesülés százalékát, nem lett volna iszonyú bánatokkal a szívében öngyilkos.

Am a halhatatlanság, az írók örök élete, mint Renan írta Platonjának bevezetésében, az emlékezetben van, mert „csak az emberek emlékezete örökkévaló és az emberemlékezetben van a valódi élet.” Igaz, ezt Franciaországban mondták, de úgy hisszük az ellentétéből kialakuló magyar szellemi élet mai arculata is lesz olyan erős, hogy elhullott hőseinek emlékezetét tisztán megtartsa. Ha ez az ereje hiábavalóan előlegezett bizalomnak minősülne csupán és ha minden úgy alakulna, hogy a kegyetlenség, mely életében kisémmizte, levegőnek érezte József Attilát, áttenné a helyét a barátok és értő kortársak közé, akkor valóban kétségbe kellene esnünk mindazokkal, akik ma kétségbeesve vallanak József Attiláról, a barátról és íróról és készítik örök életét.

Ezek közé tartoznak elsősorban azok az írók, akik a kolozsvári Korunk most megjelent számában vallanak a halott költőről. Nem emlékszünk arra, hogy a háború utáni két évtizedben elementárisabb hatást váltott volna ki egy író korai és önkéntes eltávovása, mint amilyen hatás észlelhető ezekből az írásokból. Faludy György, Villon és Heine költeményeinek merész és művészi átköltője, olyan versben búcsúztatja József Attilát, mely az egész mai magyar korszak döbbenetesen megnagyított, vérforraló haraggal torzított freskójába helyezi a költő elhullását; Faludy elveti a vádlottak általánosító anonimitásait is:

s nem volt keményebb a tehervonat
vaskereke Babits Mihály szívénél. . .

Versekkel szerepelnek a Korunk e számában még Méliusz József, Salamon Ernő, Brassai Viktor, Berda József, kik mind rajongó, bús poémákkal búcsúznak József Attilától, mind vallják, hogy a költő nagy volt, rokona a legnagyobb poétáknak, sírgödre befödhetetlen. De két megrázó prózaírás, Déry Tibor és Remenyik Zsigmond emlékezései és méltatásai, a szívbevájó, megborzongató verseken is túlmennek a logikus értelemnek nyújtott mondanivalókkal. Mily kegyetlen sors rajzolódik elénk, József Attila sorsa, eme írásokból. „Egy szegény ember, egy nagy költő halt meg” — kezdi írását Déry és elmondja mily gyermekien szelíd volt a költő, hiúsága, szertelensége, türelmetlensége s izgatottsága milyen aránytalan volt ahhoz a kegyetlenséghez, amellyel hatalmas művészi talentumát a közéletből ki akarták rekeszteni, elszigetelve hagyni az idegek egyre bomló hullámai között. „Tanúja voltam — írja — annak a göresős, megrendítő önnevelésnek, amellyel az embergyűlöletnek helyet igyekezett szorítani szívében.” S Remenyik Zsigmond, aki öngyilkossága előtti napon találkozott vele, elmeséli mint élte át József tönkretett idegeivel utolsó heteit és mint halt meg, előbb két kezét a sínekre téve s óvatos biztonsággal bújva két kocsi kerekei közé. Beteg volt? Igen, és élhetett volna még és betegnek sem kellett volna lennie! Ez az emlékezés végszava, mely az indulat és felháborodás átkait szikrázza széjjel mindenkire.

A Válasz januári számában Boldizsár Iván, a fiatal társadalomíró, vezetőcikkben foglalkozik Józseffel. A költő távol állott a Válasz csoportjától, sőt támadó, nyilazó távolságuk közé más sérelmek is vegyültek. Boldizsár Iván írása azonban nemcsak a feltétlen elismerés megnyilatkozása, hanem őszinte panaszkodás és megrendülés is a sors felett. „Ki volt nála magyarabb? — kérdi. Az utókor hivatalosan el fogja ismerni, amit a nemzeti eszme mai patentlovagjai megtagadtak tőle: csorbíthatatlan, nagy és teljes magyarságát”. Mátyás Ferenc egyik verse is a költőt búcsúztatja.

A Nyugat még decemberi számában hozott rövid nekrológot. Illyés Gyula tollából, melyben a gyász csak az embert siratta. A most megjelent januári számban Zelk Zoltán szép költeménye szól Józsefről, a bánat keserű részvéte ez. Míg Cs. Szabó László rövid cikke csak a költő utolsó versírási szándékait elemzi. „Nagy költő volt, nagyon nagy — mondja. — Csak siratni lehet, nem méltatni.” Reméljük ez a megállapítás csupán a friss bánat idejére szól. A Nyugatnak természetes kötelessége József Attila poétikai méltatása.

Erről a méltatásról nyújt tömör, szinte miniatűr-tömörségű mintát Komlós Aladár a Századunk legutóbbi számában. Szentenciáit Berzsenyihez, dal-formáját Petőfihez méri Komlós, aki Józsefben a háború utáni magyar líra legeredetibb jelenségét látja. József A. költészetté avatta a mai ember világképét. S mégis „irodalmunk pápai és püspökei csak a kapun kívül adtak neki helyet.”

József Attila tisztán vonul tehát a halhatatlanságba, a vádak ittmaradnak az emlékezés számára, mint a gyász örök fákllyái.

Magyar Újság (Bratislava—Pozsony)
1938. jan. 13.

Szalatnai Rezső

515. A KÖLTŐ FEJFÁJÁRA

Életrajz

Ha madár lennék, elröpülnék,
ha virág lennék, megkövülnek.
Uramisten!
Embernek születtem,
lőtottam-futottam
míg össze nem estem.

Mit kezdhethnék, ha fölkelhethnék,
mit nyerhethnék, ha élni mernék?
Uramisten!
Ne hajolj le értem,
alszom s azt álmodom:
végre haza értem.

Ha fölébrednék, elrepülnek,
ha még élhethnék, megkövülnek,
Uramisten!
Haragodnak ökle
halántékon sujtott
s meghaltam örökre.

Testvér, ki éltél harminckét évet,
aztán bús, kis sorsodat elvetted —
hogy megőryültél, szegény, kár érted,
de hogy köptél a világra, jól tetted.

Pesti Napló 1938. jan. 13.

Kassák Lajos

516. A TÍZÉVES BAUMGARTEN-ALAPÍTVÁNY
MUNKÁJÁRÓL ÉS EREDMÉNYEIRŐL BESZÉL
BETEGÁGYÁN BABITS MIHÁLY

„[...] — S kik ezek a *halottak?*
Legelső halottunk *Tóth Árpád* volt, akit az alapítvány még az első
évdíj kiosztása előtt részesített jelentős támogatásban; az évdíjat már
meg nem érthette. Méltóbb névvel nem kezdhettük volna működésünket.
Ugyancsak legrégebb támogatótjaink közé tartoztak *Harsányi Kálmán*
és *Juhász Gyula*. Mindkettő ma már az irodalomtörténeté, ahogy *Krúdy*
Gyula és *Szini Gyula* is, kik szintén évdíjasainkhoz tartoztak. Legújabb
halottunk pedig *József Attila*. [...]”

Az Est 1938. jan. 18.

517. KI ISMERI A BAUMGARTEN-DÍJ
NYERTESEIT?

Ha nem lenne hatásában lesújtó, mulatni lehetne azon a konzekvens makacsságon, ami a Baumgarten-díj kurátorainak magatartásából évről-évre kiárad. Néhány nappal ezelőtt jelent meg az idei díjazottak félhivatalos listája, amelyből kiderült, hogy a *nagylelkű irodalmi mecénás vagyonának 1938. évi kamatait ismételten a másod-, sőt harmad klassziban álló szürke egyéniségek kapják*, szemben azokkal, akik nemcsak anyagi viszonyaiknál, hanem tehetségüknél fogva is elsősorban jöhetnének számításba ennek az irodalmi és egyben szociális célokat szolgáló hagyatéknak felhasználásánál. Nézzük csak az idei névsort:

Kós Károly, a nagy erdélyi író nyitja meg a névsort. Egyben ez az egyetlen név is, amely mellett kritikai ellenvetés nélkül továbbmegetünk. De aztán már csupa alaposan megkritizálható írók következnek a félhivatalos listán. Íme Dallos Sándor, Komor András, Devecseri a félhivatalos listán. Íme Dallos Sándor, Komor András, Devecseri a félhivatalos listán. Íme Dallos Sándor, Komor András, Devecseri a félhivatalos listán. Íme Dallos Sándor, Komor András, Devecseri a félhivatalos listán. Gábor, Molnár Kata, Hajnal Anna, Molnár Antal és Barta János ...

Csupa olyan író és költő találtatott ebben az esztendőben méltónak a Baumgarten-díjra, akikre pontosan áll a gúnyoros, de mélyértelmű megállapítás, hogy a *közönség olvasatlanul hisz nekik*. . . Elhiszi, hogy írók, de nem olvassa őket. . .

A Heti Hírek nem foglalkozik irodalompolitikával és a Baumgarten-díj idej kiosztását csak azért teszi szóvá, mert még jól emlékszik arra a felháborodásra, amelyet az egész magyar társadalomban keltett a tragikus sorsú költőzseni József Attila megdöbbenő öngyilkossága, aki lehet, hogy nem is menekült volna a költőhöz méltatlanul brutális halálba, ha a Baumgarten-díj bölcs kezelői alkalmasnak találták volna arra, hogy komoly díj odaítélésével enyhítsenek sanyarú anyagi helyzetén. Amikor a költő halálaraszánt teste a mozdony elé zuhant, a zuhanás tompa dübörgésében benne volt az egész magyar társadalom felhördülése is. Ez a hangulat eredményezte azután, hogy a Baumgarten-díj kurátoraihoz közelálló helyeken egyre másra jelentek meg olyan közlemények, amelyek arról adtak hírt, hogy József Attila, ha nem siet a halál elé, ebben az esztendőben megkapta volna. . .

[...] Eszünkbe jut a kitűnő magyar író és publicista Zsolt Béla megállapítása, aki József Attila tragikus halála után írott vezércikkében kijelentette, hogy *ezután a Baumgarten-díj senkit sem érdekelhet már*, mert elvesztette morális súlyát és jelentőségét és összezsugorodott egy jelentéktelen polgári hagyatéki ügy körül tapasztalható civódássá [...]

Heti Hírek 1938. jan. 18.

518. KOMLÓS ALADÁR — JÓZSEF ATTILÁRÓL

A Szlovenszkóról elszármazott kiváló magyar irodalomkritikus Komlós Aladár a „Századunk” legújabb számában nekrológot írt József Attila haláláról. Háború utáni líránk legeredetibb jelenségének nevezi és néhány rövid sorban élesen megvilágítja a költő egész tragédiáját: — „A világ nem engedte őt játszani és szeretni. A költő hatalmasan küzdött a belsejéből rátörő káosz ellen, de a külső világ nem segítette. Igen, bűnpártolás volna ki nem mondani, hogy megbocsájthatatlan vétkek történtek e zseniális költő pusztulása körül. Ne mondják, hogy úgysis menthetetlen volt. Ez a védekezés csak abban az esetben volna jogos, ha előbb megpróbálták volna támogatását. De hiszen hányan járnak köztünk, aránylag egészségesen, akiken valószínűleg csak azért nem tört ki a lappangó elmezavar, mert többé-kevésbé véletlen sikerek megóvták őket attól, hogy teherbírásuk túlságosan nagy próbának tétessék ki! A maeterlincki szatírárt, mely megdorgálja a jó polgárokat, hogy egy csavargóban csak utólag ismerik fel Szent Antalt, mikor ez már csodákat

követett el, sosem tartottam igazságosnak. De József Attila, míg köztünk járt, már véghezvitte költészete csodáit s mégis megisméltődött rajta az örök legenda: irodalmunk pápai és püspökei csak a kapun kívül adtak neki helyet. . . .”

Magyar Nap (Moravská Ostrava Přívoz) 1938. jan. 18.

519. AZ ÚJ BAUMGARTEN-DÍJAS ÍRÓK

Ma este osztják ki a Baumgarten-alap évdíjait és jutalmait

— Az Est tudósítójától —

A Baumgarten-alapítvány kuratóriuma ma délelőtt ülést tartott, hogy a tizedik jubiláris esztendő évdíjait és támogatásait kiosssa. [. . .]

Úgy határozott a kuratórium, hogy hat, egyenkint 3000 pengőben megállapított díjat oszt ki. Ezeknek az évdíjaknak a nyertesei: [. . .]

József Attila, a nemrégiben tragikus körülmények között elhunyt költő, [. . .]

József Attilának, sajnos, már nem tudják átadni a díjat, mert a fiatal költő a múlt év végén tragikus körülmények között meghalt. Az alapító okirat értelmében, ha a díjazott író vagy költő a díj átvétele előtt meghal, a díj negyedrészt családjának kell kiadni: Ezek szerint József Attila hátramaradottai a 3000 pengő évdíjnak negyedrészt kapják. Mászt József Attila halála után sem jelölt a hatodik helyre a kuratórium. [. . .]

Az Est 1938. jan. 19.

520. ÖNMAGUKRÓL BESZÉLNEK A BAUMGARTEN-DÍJASOK

Baumgarten könyvtárában, a jutalom kiosztásakor

[. . .] Megjelent a díjkiosztáson Hegedűs Loránt, a Baumgarten-díj néhány kezelője, továbbá a jutalmazottak és azoknak néhány hozzátartozója. Mindössze huszonöten-harmincan ültünk a könyvtárszobában. A díjazottak közül hiányzott Kós Károly, aki Erdélyben tartózkodik, dr Kardos László, aki nem érkezett még meg Debrecenből, és hiányzott, nagyon hiányzott — József Attila. [. . .]

Dr Basch Lóránt ügyvéd, kurátor, a Baumgarten-díj tíz évéről beszélt, rövid portrét adott Baumgarten Ferencről [. . .] Ezután hozzátette:

— Egy évdíjat sajnos, nem tudunk kiadni: a költőt, akinek tehetségét már többször elismertük és aki alig néhány nappal élte túl a Baumgarten-díj bizottságának döntését.

Közölte, hogy József Attila évdíjának negyedrésze a költő hozzátartozóit illeti, a fennmaradó összeget pedig a díj segélyalapjához csatolják. [...]

Nem beszélhattünk Kós Károllyal és dr Kardos Lászlóval, akik nem tartózkodnak Budapesten. És József Attila, aki életében már nyilatkozott néhányszor a Baumgarten-díjról — most nem beszélhetett...

Magyar Hírlap 1938. jan. 19.

G. L.

521. NÉHÁNY SZÓ AZ IDEI BAUMGARTEN DÍJAKRÓL

[...] Az idei Baumgarten-díj tehát teljesen hibátlan lett volna a tragikusan elhunyt József Attila ügye nélkül.

Amikor kedden este a díjkiosztáson megjelent írók előtt Schöpflin Aladár felolvasta József Attila nevét is — pillanatnyilag nehéz csend ült a teremre. Mindenki arra gondolt, hogy vajjon miért nem gyakorolta előbb ezt a jutalmazó gesztusát a Baumgarten-díj intézőbizottsága? Miért csak most olvassa fel a már halott költő nevét?

József Attila halála és az utólag megítélt háromezerpengős díj, amelynek csak egynegyed részét — 750 pengőt fizetnek ki rokonságának kezébe — elhomályosította a díjkiosztás ünnepi fényét. Ha József Attila itt áll és ugyanolyan szerény mosolygással veszi át a díjat tartalmazó borítékot, mint a többi kitüntetettek, akkor az idén mindenki zászlót hajtott volna a kuratórium döntése előtt.

Sajnos, József Attila halott. De a halála mintha mégsem lett volna céltalan. Mintha az idén az ő halálára is gondolt volna a díjkiosztó bizottság, amikor a többi jutalmazott névsorát összeállította.

Társadalmunk 1938. jan. 21.

522. EMLÉKEZÉS JÓZSEF ATTILÁRA

A József Attila életéről szóló tárgyilagos riport arról számolna be, hogyan jut a félig székely, félig román szappanfőző, József Áron és a ferencvárosi mosónő fia harminchárom éves korában az öngyilkosságig és innen ugrásszerűen a magyar Pantheonba.

A költő öngyilkossága: véres döbbenet egy nemzet tragédiájának szimbólumává fokozódva, belengi a dunamenti tájat s a balatonszárszói néma temető atmoszférája megtölti a magyar teret, mely fölött oly dús kévekben ragyognak a hamis remények szivárványai. Mert az önmagukat feláldozó költők Bacsányi Jánostól, Csokonai, Berzsenyi, Petőfi, Arany és Ady során keresztül József Attiláig, de maga a történelem is azt tanítják, hogy egy nemzet előtt csak egyetlen szivárvány lehet az igaz: a nép emelkedésvágya.

Az európai társadalmak változása a francia forradalom óta nemcsak történelmi szakmunkákban, hanem talán még pontosabban a költők alkotásaiban követhető nyomon. Bacsányi, Kazinczy, Berzsenyi éppúgy, mint Petőfi vagy Arany, a magyarságnak a középkoriságból való kiemeléseért küzdöttek, a felvilágosodás, illetve a nemzeti forradalom eszméinek ápolásával. Ennyivel voltak ők többek, mint csak költők. Egy népért való felelősség töltötte be lelkiösmertüket, amit mai szavakkal kifejezve egyszerűen úgy mondhatnánk — politizáltak. De míg a francia forradalom hatására bekövetkezett fordulatok a demokratikus nyugateurópai és északeurópai nemzetek számára jelentős társadalmi haladást hoztak, a keletközépeurópai társadalmi szervezetek alig változtak. Így, a kelet és nyugat közötti különbség feszültségéből táplálkozott Ady Endre zsenije is, ki mint költő is legelső sorban politikus elme volt. A haladás lehetőségeinek felösmerése bontakoztatta ki azt a fiatal magyar írói nemzedéket is, mely az utóbbi esztendőkből, épp mert a valóságról beszél, a magyar szellemi élet legelőretoltabb hadállásaiba került, s munkájában Petőfi és Ady váteszi társadalomlátásától vezéreltetve, egyéni érdeket és biztonságot félrevetve a népjogokért szállt síkra. József Attila, aki bár nem tartozott szervesen e csoporthoz, mégis ennek a politikai tudatnak volt teljes kifejezője, az ugyancsak alsósorból származó Illyés Gyula mellett.

József Attila, ki korán árvaságra kerülvén végigjárta az alsósori élet minden poklát, joggal írta fel Medvetánc című verses kötete elé mottónak a következő népdalszöveget:

*Aki dudás akar lenni,
Pokolra kell annak menni,
Ott kell annak megtanulni,
Hogyan kell a dudát fújni.*

És József Attila megtanulta. A magyar költők nem mindig hízogó hangú dudáját Ady óta a legjobban fújta, igaz, alaposan megjárta a poklokot is. Végezte a kétkezi munka mindenféle fajtáját falun és városon egyaránt. Amikor elhunyt József Áron, majd nemsokára rá felesége, ki mint költőfiuk írta, hajával kékítőt old az ég vizében, kicsi

fiuk Attila végighányódott Magyarországon. Együttélt a szegényemberekkel, szenvedte nyomorukat, örvendte örömeiket, sírta bánatukat. Itt a nép között issza a költészet legtisztább forrásvizét, itt ösmeri meg a népköltészetet, a magyar nyelv, a magyar vers titkait, zamatját, benső ütemét, ezer bűbájos rejtelmét, Petőfi és Ady költészetének titkát. Amikor Juhász Gyula Szegeden felfedezi a 17 esztendőös proletárkamaszt, aki verselgetés és petőfies csavargásai közepette mellékesen a középiskolát is elvégezte, sőt az egyetemre is beiratkozott, már benne lobog a zseni öntudata, a láz, mely Szegedről elhajtja Budapestre, a nyugatra, Párisba. Rohammal veszi birtokába a tizenkilencedik és a huszadik század új tudományos fellegvárait, azokat a bölcséleti, társadalomtudományi és lélektani rendszereket, amelyek kétségtelenül korunk gyökeres és teljes megváltoztatását érelik.

A garabonciás élet megpróbáltatásai

De fura verseit zavartalanul sokáig nem írhatta ez a pokoljáró ifjú dudás. Az új szellem, az új nyelv, az írói merészség, mellyel a disznópásztorkodás, a hajóinasi múlt, mosogatólegényi foglalkozás és Páris tanulságai felől érkezik, meghozzák neki a büntetést, mit helyében Petőfi is, Ady is bizonyosan megkapott volna a háború utáni érzékeny Magyarországtól: József Attilát kizárják az egyetemről egy verse miatt. És lám a szegénység poklából a tudomány s a költészet birodalmába térve nem szűnik az infernó, a nyomor magához láncolva tartja a garabonciás költőt s ki szalmakazlak alatt hasalva és penészes falú pinceszobákban ábrándozva húsz évesen arra gondolt, hogy egy-két esztendő múlva mint költő végre megérdemelt fizetséget kap a hazától, tanár lesz majd valahol, ifjakat nevel emberiségre ebben az embertelen világban, lesz lakása, egész cipője s a hajnalbaomló éjszakákon duruzsoló vaskályha mellett még tovább vájja magát a tudományba, vagy dantei arányú poétai munkákon fog fáradozhatni. Az ifjú költő, ki a nyugalmat áhította, a békességet, az alkotó munka éltető melegségét, kint maradt az utcán, kocsmárosok kegyéből pesti zugkocszmákban asztalra hajtva fejét pihent néhány órát, míg a hajnal s a takarító asszony fel nem rázta, hogy az otthontalanságban az utcákon vonszolhassa megint tovább fáradt és egyre kimerültebb fiatal testét.

*Szegények éje, légy szemem,
Füstölögj a szívemen,
Olvassd ki bennem a vasat,
Álló üllőt, mely nem hasad...*

Valóban, ezt a csodálatos erejű ifjú embert nem dönti le a szegénység pusztító fogó éjszakája, az emberi méltóság legveszettebb ellensége, hanem pártfogásába veszi József Attilát, műzsájává szegődik s mint valami antik isten, ki önmagát is megtréfálva, míg eddig, aki csak kezébe került, összetörte, őt felépíti, mint ötszáz évvel előbb József Attila költő őseit, François Villont, kivel Józsefnek oly mély a rokonsága, vagy mint korunkban az orosz Maxim Gorkijt.

Szegényemberek regőse mindhalálig

A társadalom hiába zárja el a szegénység világának hírnökei előtt a kapukat, ők meglazítják azok eresztékeit és újra, meg újra megjelennek, hogy a maguk szomorú világába egy szebb s jobb világ lehetőségéről vigyenek vissza hírt. Nem juthatott másképp kenyérhez József Attila, hát aktákat másolt éhbérért, vagy szerelmes leveleket javítgatott fillérekért, alkalmi munkákat végzett, de közben verseit is megírta s a szellemi világban feltartóztathatatlannul haladt előre.

De itt sem volt zavartalan az út. A költő, aki nem ösmerte az életben a megalkuvást, aki egy tál ételért, egy fekvőhelyért, egy rend ruháért, havi fixért nem volt hajlandó magát kiárúsítani, a szellemi életben legkevésbé volt erre kapható. Amikor a nyomor már keresztül-kasul ette szervezetét és idegei olyannyira elvékonyodtak huszonöt éves korára, hogy szervezetével akár rokkant aggastyánok közé is beállhatott volna, akkor talán még lehetett volna valamit segíteni rajta, felrázni, felifjítani a test rokkantó alkatrészeit. Kaphatott volna Baumgarten-díjat Babits Mihálytól s ebből gyógyulhatott volna szanatóriumban, tengerparton, hegyek között. De József Attilának nem adtak díjat. De adtak olyannak, akinek volt fixfizetési állása, jó kétszobás lakása, télen fűteni valója, felesége, nyugalma. József Attila legfőljebb, ha egy-egy verseskönyve kiadásához szükséges összegeket koldulhatta össze három évenként, hogy könyvei eladogatásából tengesse újra életét egy dicsőségesebb férfikor reményében. Babits Mihály és kegyeltjei eliziumi nyugalmi berkekben sütkéreztek, míg mellettük egy költőzseni pusztult. A tönkre zúzott szervezet felett mintegy hat esztendővel ezelőtt szörnyű rém jelent meg, ki aztán a költő végzete lesz — az örület.

És amikor a lélek már majdnem egészen elfogyott, mert az élet s a költészet izzásában kétszer olyan gyorsan égett, mint minden más halandó lelke, végre megérkezett a segítség. Szerkesztője lett egy új folyóiratnak, amely a humanizmus eszményének ápolását tűzte ki célul maga elé a legantihumanistább évtizedben. A „Szép Szó” szerkesztőjeként szellemi vezérszerephez jutott és végre némi keresethez, amiért csak azt kellett végeznie, amit egy életen át dolgozni vágyott: irodalmi, szellemi munkát.

Akit a rend és a társadalom félredobott, mert érték volt s akit a féltékeny és szolgalelkű irodalmárok az út szélére kivertek, akinek csak öklöt mutattak, amikor ez a segítség végre megjött, már ilyen verseket ír:

*Ki-be ugrál a két szemem, úgy érzem,
Ha megbolondulok, ne bántsatok,
Erős karokkal fogjatok le szépen*

Egy kordráma vége

S hogy ez a kordráma, József Attila élete teljes költői élet legyen, míg az utolsó esztendőben vége felé fogy benne a világosság, barátok, cím, szerény fizetés, meleg szerelmes mellé odaszegődik a dicsőség is. A költő, aki a proletárlét legmegrendítőbb magyar élményeivel gazdagította irodalmunkat, fejlődése első szakaszában csak a szegénység vágyainak kifejezője volt, második szakaszában ezt a szegény ember-tudatot felemelte az örök emberi költői megérdemelten az újarcú fiatal magyarok szerte a magyarság térein, hiszen a versek mai történelmi fordulataink közepette olyan erővel hatnak, mint hatottak a negyvennyolcas társadalmi forradalomban Petőfi, vagy a századforduló évtizedekben Ady Endre versei. József Attila a több és tisztább emberségért harcban álló fiatal nemzedék hitvallását a „Dunánál” című ódájában fogalmazta meg. Ebben a halhatatlan versben a magyarság szerepét rajzolta fel a népek között, melyekkel mi, fiatal magyarok a történelmi megbékülést, a humanista eszmék egyeztetését keressük s nem a gyűlölséget, a gyilkos háborúig zuhanó imperialista versengést. Ebben a versben lesz József Attila nagy európai költővé, ki a magyarság jobb és igaz eszméivel izeni a szomszéd népek s önmagunk felé a közép európai népek összefogását.

Utolszor fél évvel ezelőtt láttam József Attilát egy pesti szerkesztőségben. Sovány alakja idegesen ide-oda sietett, minden barátjához volt néhány kedves szava. Szeme csillogott és szája petőfies, rőt bajusza alatt mosolyra hajlott. Sokáig beszélgetni senkivel sem volt türelme. Másnap is még láttam, a körúton. Köszöntem neki, de ő maga elé meredve nem vett észre. Tavasz volt. A körutakon zöldelltek a fák. Megálltam és lengő alakjának hosszan utána néztem, megmagyarázhatatlanul hosszan, míg eltűnt a sokaságban, nem tudtam miért. Akkor láttam utoljára.

Augusztusban újra Pesten járva József Attila egyik orvosától tudtam meg, hogy a költő szanatóriumban van és állapota aggasztó.

Október elsején József Attila legjobb barátjától és szerkesztőtársától, Ignótus Páltól levelet kaptam, melyben megjegyzi: Attila már jól van, néhány nap múlva elhagyja a szanatóriumot.

November 29-én ugyancsak Ignótus Pál írja nekem: József Attila Szárszón van, még gyengélkedik, de reméljük nemsokára újra itt lesz és részt vehet munkánkban.

Egy héttel később, esős vasárnap este, az újságok jelentették: A vonat elé vetette magát és szörnyet halt József Attila, a kiváló költő.

[...] A közöny, a nyomor, az üldöztetés, a betegség, a részvétlenség és társadalmunk tüzes vasparipája szétépte testét-lelkét, mint évszázadok óta annyi magyar költőét, hogy utána a halálban következtek a tragikus megdicsőülés.

Mindnyájunkon áll, hogy e nagy magyar költő megdicsőülése ne legyen olyan csúfos, mint amilyen megcsúfolt élete volt.

Szabad Szó (Párizs) 1938. jan. 22.

Méliusz József

523. KOPOGTATÁS

Megrázóbb írást elképzelni sem lehet, mint amilyen a tragikus sorsú József Attilaé, aki tiszviselői állásra pályáztatva, döbbenetes színekkel vetette papírra életfolyását és curriculum vitae-ként mellékelte folyamodványához. A nyomorúság legsötétebb légkörében hajtott ki a magyar tehetségnek ez a ritka virága. Disznópásztorkodott és szemet lopott a csúzdákon, moziban kenyeret árult, papirosforgókat vagdalt, anyja által mosott fehérneműt cipelt úriházakhoz, didergett és koplalt, kékülő körmökkel tanulta a betűvetést, végigjárta a szegénységnek és nélkülözésnek minden osztályát, amíg a kétségbeesés, a rengeteg csalódás, az ínség kiűzhetetlenül bele nem ette magát idegrendszerébe. Maga mesélte, hogy egyszer valaki felhívta rá a figyelmét: van olyan hivatalos hely, ahol magafajta vacogó tehetség egy kis támogatást kaphat. Kopogtatott szerényen és kötelességtudóan. De nem kapott. Neki, a kivételes tehetségnek nem jutott ott, ahol a süvöltöző középszer öblögetése nem azért van ám, hogy József Attilák gyermekkorai emberi lehessen és genialitásuk ne a vonat kerekei alatt lapuljon véres tömeggé. Hanem azért, hogy önmagukat biztosítsák és viszontbiztosítsák az elnyúlhatatlan örökifjak, a foghíjas diákvezérek, akiknek tehetsége legfeljebb egy kiegészítő volonteri állásra adna jogot, de akiknek éhsége és mohósága egy egész világot akar elnyelni.

Esti Kurir 1938. jan. 23.

Az egyetlen teher: az Élet
József Attila emlékezetet magamra

Soha, soha reménytelenebb szemeket, mint József Attiláé volt, most egy éve. Telefónon hívott, szeretne velem beszélni. Váratlan volt, hogy rám gondol s úgy tűnt fel, mintha régen nagyon közel volnánk s valami gát tartott távol, ketten, valakik valahogyan egymásra utaltak s nem érintkezhetők. Közös atmoszféra s kozmikus távolság. Folyton élnek számomra lelkek, kikkel lehetetlen egybegyűlni s mégis együvé tartozunk, egy bandába, egy „irodalmi társaságba”, egy szellemi közösségbe, s ezek a legdrágábbak, fizikai akadályok miatt sem egymással, sem velem nem szakadnak össze: folyók csak a tengerben találkoznak, ahol már megszűnnek létezni s ott egybekavarodva felsóhajtanak: akkor kellett volna, egynemű, egycélú, idefutók s mégis csak a cél előtt identikusak.

Néhány éve Hódmezővásárhelyen ebédre voltam meghívva egy ügyvédhez, mert szép paraszt cserép s más ipardisz gyűjteménye van, mondták, muszály látni. Kényelmetlen volt, én mindent a maga helyén szeretek: mikor népköltési gyűjtő voltam, megmagyaráztam, ahol egy jó korsót, vagy himzést, vagy faragottat láttam: megbecsüljék, el ne adják, akármit fizetnek is érte, itt szép, ez az ő nemeslevelük, senkinek annyit nem ér, mint nekik. Híres gyűjtők nevettek rajtam, ahelyett, hogy fillérékért, vagy ingyen összeszedném, vagyont gyűjthetnék játszva. Ilyen vagyongyűjtő volt az ügyvéd, előszobája zsúfolva parasztfogason paraszt holmikkal s mind úgy sírt, amint meglátott, minden tárgy felém kiáltott: foglyok vagyunk, nem adnak enni, itt kell szégyenkeznünk.

Nem mertem köztük mozogni: mennyi hamisság, orv, ravasz olesóvásár. Modern fotelek felett zöld butykosok tucattal, téve, rakva, aggatva a legtúlzóbb képek mellé a legrégebb kusztora metszet: faragott pástorbot, mezején juhok, lovak és angyalok sétálnak édes esetlenségben, mert nem lelik helyüket a vakító csillár alatt. Rózsává faragott sótartó meissen porcelántányérok közt, francia ételek párájába borulva ült egy hosszúnyakú, szégyenkezve vakmerő pillantású, fiatal, zúzott bajszú idegen s azt kérdi:

— Mit gondol, Zsiga bátyám, hol születtem én?

Ránéztem. Éppen az napokban olvastam, hogy Makón született. Furcsállottam: hol szed valaki Makón ilyen penetráns szociális hagymaszagot?

Nagyot nevetett. Soká, kétszer is kezdte a nevetést s oly édesen gyerek lett s belepirult:

— A Ferencvárosban születtem.

Mulatott meglepetésembe. Mohó túlzással:

— A Haller-mozgóban volt takarítóné az édesanyám, ott ült a pénztárban az egyik nővérem, cukroslány volt a másik nővérem, én pedig vizet árultam.

Olyan recézett hangja volt, mint a mutáló kamasznak s ahogy rám nevetett, apró fogai külön nevetgéltek sárgás nevetős bajsza alatt, a konkorú szőrszálak ráborultak piros egészséges ajkára, mint parti fűz a patakra s csillogva nevettek.

Néztem s csak néztem: mi a fene, ez az ügyvéd nemcsak őstehetségű parasztvackokat gyűjt, hanem francstadtlert költőket is? De mindenki rohamot intézett ellenem, férj, feleség, gyermek s a Költő kiesett minden nevetésével és behullott a témák fergetegében a vakfolt alá, mint a falon a parasztikus hulladékok.

A Költő nem bírta a versenyt a forgószélllel, visszamaradt, tányérja felett, levespárába homályosultan.

— Mióta van itt, József Attila?

Elhúzta a száját kicsit:

— Már két hónap óta.

Hihetetlen volt. Két hónapja. Mit keres egy hódmezővásárhelyi doktor úrnál két hónapig egy költő? Nem kérdezhettem meg, félttem, kényes kérdés... Hallottam, Hatvany Laci is sokat... látta vendégül... „költősors”...?

Ezzel beborult előttem a kétes helyzetbe zuhant élet... Igazán úgy is tűnt fel, mintha „lengyelje” lett volna a háznak, ahol szabad volt a legvastagabb szivarra gyűjtani, de beleszóló dolgokba mintha nem lett volna.

Ha versét láttam, ezentúl kísértett a kép. Vajjon még mindig Hódmezővásárhelyen van? vagy most hol s kinél? Hol írta ezt s ezt?... A verseinek olyan nyers íze volt, mint a tavaszi fűzfavesszőnek s oly üdítő is... De hol surjant fűzfavessző a Haller-moziban?... Ez a két íz keverte egymást, a legjobb mixer sem érte soha utól: csuda magyarsága belerontva a pesti jassz proliságba. Ma sem tudom, volt-e köze Makóhoz? kellett valahogy a magyar alföldi nyelvhez véroltásának lennie.

Dátumot beszéltünk meg s én pontosan és sietve értem a Hadik-kávéházba. Ez egy túlvilágított rideg hombár. L-jének sarkán ültem néha, ha valakit vártam, hogy jobbra-balra látszós legyen a várakozás. Balról bridzs-asztalok voltak, magasrangú méltóságok s kegyelmesek kastély-zugot teremtettek maguknak, ahol fesztelenül s csöndesen kergették a poent. Jobbról kisvárosi intelligencia... az egész kávéház olyan győri, soproni, szegedi hangulattal tele, az ablak alatt, pecsétviaszból faragva, Gárdonyi Géza svájci munkakabátos kis álló szobra, a lábánál az olvasós kis öreg parasztasszony.

Hiába néztem, vártam és kietlenkedtem: József Attila nem jött meg, két teljes óráig, akkor felálltam s elmorogtam, zörögtem: tedd bolonddá a nagyapádat.

Alig értem haza, szólt a telefon: ne haragudjak, elkésett, de annak roppant nagy oka van s szeretné, ha új terminusban állapodunk meg.

A második találkán már gondoskodtam hasznos időtöltésről. Ugyanoda s ugyanakkorra hívtam meg Kálmán Katát, akinek most oly nagy sikere van a *Tiborc*-ával: akkor is titokzatos fénykép lencséjén át kötődött a költészet és érdek: mivel szeret szegény világot fotografálni, külön aknán lebocsátottam a mély kútba, ahol a Csibe-problémák rajzoltak. Éppen az első szállítmányt hozta ebből a világból. Megdöbentő, hogy nem kell szó a beszédhez. Az élet az arcra mindent ráírt, amit el kell s el akar mesélni. . . S a fénykép művész kezében van olyan közlőszerszám, mint bármi művészi szer, a hang, a szó, vagy akár az agyag, ha kell jobb, mint a festék. . .

Míg egy döbbenet a másikat szülte, egy-két órai késéssel megérkezett a költő.

Pár perc múlva külön ültünk: vannak titkok az ember életében.

S itt ekkor valami különös, csodálatos dolog történt: József Attila réműlettel nézett bele a képcsomagba, ami előttem volt s zavar, habozás és sápadozás után szólalni kezdett.

— Kérlek, Zsigabátyám, hát ez az én életem. . . Ez az én bajom, hogy ezaz életem. . . én csibe vagyok: apátlan, anyátlan árva, ebből a mélységből származom és e miatt nagyon nehéz is nekem ez az élet, hidd el. . . mert az ember soha le nem vetkezheti önmagát, az ember haláláig egy és oszthatatlan marad és úgy viszi magán az életet, mint csiga a házát, mert nincs más bűvő helye, csak az élete, másutt nem talál menedéket: most már, hogy találjon az, akinek nincsen élete, semmi kemény anyagból készült fedele sincs, csak az utca gyermeke lett, ahogy világra jött s az is marad örökké s ez a kellemetlen. . .

Nevetett. Mintha az arcán a rém előtti réműlet víziója ülne ki.

— Az apám elment háborúba. . . soha többet nem jelentkezett. . . nem tudjuk, él-e, vagy meghalt. . . minden az én kicsi jó anyámra marad. . . az anyámnak sikerült egy iskolában takarítóné lenni és ez valami biztos egzisztenciának tűnt fel. . .

Őszinte ember volt s akkor a proletárvilág szörnyalakjainak fényképénél még dültabb és véresebb őszinteségbe kapaszkodott, — de engem most nem a nyersanyag, nem a *miként* érdekel, hanem a *miért* izgat.

Az emberiség legnagyobb problémája az „ős születés”, az, hogy nemzheti-e a sejt önmagát? az agy megérintetlenül új gondolatot? az egyéniség megválthatja-e, megfordíthatja-e, új útra viheti-e saját valóját?

A proletárgyermek ott nyüzsög az utca porában, mint pondró a hordóban, a napon. De a proletárgyermekből nem lesz pillangó, csak proletár: elrontott emberi példány.

Mert a proletár, az nem valami egységes típusa a társadalomnak, sőt, a proletár a félben maradt lény, akiből nem lett se paraszt, se gazda, se gyári előmunkás, se gondterhes kereskedőfőnök. Aki elért valahova, az már nem proletár, azt meg lehet nevezni műfaj szerint: éjjeli portás vagy szén és fa kiskereskedő, vagy bádogos, vagy valami, aminek neve van, mert a neve után adót fizet: a polgár ott állapodik meg, az adófizetés az ő stigmája. De a proletár az a semmi. Az a híg és kocsonyás élőlény, amely egyszer gilisztának látszik, mert földet majszol, máskor békának, mert kuruttyol, vagy lócitromnak, mert ott felejtette a sors a kerekek alatt: pedig mindig ugyanaz, a semmivé alakult valami, amiből már soha valami nem lesz, mert elnyelte a semmi.

Most ez a Semmi, ez megválthatja-e magát: hogy lesz némely semmiből Valaki?

Akkor mi ketten éjfélig együtt maradtunk József Attilával. Ő szegény bús élete különös hányattatásait mesélte, mintha most az egyszer szíven szúrta volna valami s minden vérét el kellett folytatnia, míg csak az üres arteriák maradtak lazán, fehéren és lankadtan. De minden eseményének filozófiája oda torkollott: belőle nem lehet semmi, mert nem lehet elhítenni sem a világgal, sem önmagával, hogy ő még ebben az életben valamit elérhet. Nem is tudja, mi az, amit elérhet. Mikor kisfiú volt, azt mondja, történt, hogy az édesanyja azt mondta neki, menjen el és hozzon kenyeret. Már akkor senki más nem tudott hozni, csak ő. Mert neki volt egy boltosa, aki neki hitelezett, de csak neki, természetesen folyószámlahitel volt, mondta, mert soha befizetés nem történt erre a számlára . . . Hát ő elment a boltjába, háború volt, sokan voltak. Ő szerényen várt. Már akkor tudta, hogy neki a sorsa a várás. Sorra várni. Akkor esetleg ő is kaphat. A boltba új és újabb vevők jöttek s mindenkinek volt pénze és mind fizetett és kapott. Kapott és fizetett. A könyöke mellett ott volt egy pole, amelyen bélesek voltak. Olyan házisüteményféle hadisütemények. A boltban sokan voltak s mind takarta őt. És ő akkor úgy gondolta, életének legfőbb célja, ha egy bélest elemel s azt hazaviszi az anyjának, hogy ezt is adtak „hitelbe”. Sikerült. Akkor még mindig csak ott kellett állani a bélesek mellett. Gondolta, a nagyobbik nővérének is vizt egyet. Azonban mikor éppen nyúlni akart, a boltos rászólt: „Te mit akarsz?” Majd meghalt, míg kinyögte, hogy kenyeret. A boltos levágott egy fél kenyeret s odaadta és azt mondta: „Akinek kenyér kell, annak kenyér kell.” Nem mondott semmi egyebet. De ő tudta, hogy biztosan meglátta, mikor elvette a bélest és arra célzott. És soha többé nem mert bemenni a boltba. . .

Ez a proletársors.

Lehet-e ezt áthidalni? . . . Lehet az, hogy valaki saját magát újra teremtsen és az emlékéből kitörülje a múltat?

Kérdeztem, hogy lehet, hogy iskolákat végzett? Vártam, hogy itt bukkan ki az őserő: hogy valamikép, ahogy milliomosok szokták elmondani gyermekkorukat: újságot árult, abból fedezte a vizsgadíjat. . . Ez nincs. . . Egyik nővére, egy hódmezővásárhelyi ügyvéd felesége lett s akkor azok magukhoz vették és gimnáziumba járatták. . .

Hát a *szerelme*: az egyetlen erő, mely áthidalhatja az „osztályokat”?

A nővér szerelme, ahogy fölemeli a porból a Megváltót.

„Igen, de, mondta, úgy tartottak a háznál, mint szegény rokont. Nővéremben a nagyságos asszonyt láttam s a sógoromban a doktor urat”.

Ennél már nagyobb csodát még egy költő sem tudhat elképzelni. A proletársors nem eresztette ki markából. Egy magasabb társadalmi szinten a mélybe leszorítva éltette. Egyidejűleg volt hatodik gimnazista és ferencvárosi utcagyerek. Hogy egy pillanatra se szűnjön meg benne a tudat, hogy ő nem jogérvényes jelölt az úri huncutság síkján, ő csak egy pórázon tartott utcai ebecske, aki véletlenül nem a szeneskamrában hál, a Haller-mozi udvarán, hanem az ügyvéd sógornál a hátsó kishálóban, de a kettő ugyanaz.

Ha fölteszem, hogy ez nem így volt, hogy ez csak az ő költői fantáziájának terméke: akkor is ugyanaz az eredmény. Akiben így jelentkezik az élet valamely pillanata, az azt így is élte át, ha mások nem így látták volna is. Vagyis az én számomra, ebben a beszélgetésben úgy alakult ki a költő lelkisége, hogy ő egy síkra vetítve éli a két létezést, a nincstelen elsodort proletárét és a diadalmas költőét. . .

Az ő élete kireperálhatatlannak látszott előtte, már akkor is. Energiakészletét a proletársors emésztette föl, már semmije se maradt, csak költői zsenije. . . Nem tudom, szokott-e ezekről a titkokról másoknak, barátainak beszélni: előttem akkor úgy nyilatkozott meg, mint a gyónó a pap előtt, mint az elítélt a mentőtanú előtt, akire rábízta elvesztett állapotának titkát. Azért hívott találkozóra, mert arra kért, hogy ha egy szerzői estet tart, én is beszéljek ott vele, de ez már régesrég eltűnt benne, mikor a nagy titkokat kidermedett szemmel, rámfüggesztett áhítattal mondta s mondta, — fájdalmas véletlen folytán, hogy éppen egy proletársors fényképei voltak előttem, — tehetetlen apellálás lett, már nem hozzám: önmagához. Az istenhez. Ahhoz, aki Nincs, s kellene, hogy Légyen.

Szép Szó 1938. jan.—febr.

Móricz Zsigmond

Bolond világot oktatott, bolondokat, vagy banditákat,
 Okos szívében jajgatott a világ töredelme,
 A meggyalázott nemzetért volt homlokán gyalázat
 S a csattogó vonat a csontját követelte.
 Mert élni nem lehet ily bölcsen és merészen,
 Nem bírhat ennyi tisztaságot a gonosz világ,
 Harminckét évig állt a földön mennybe-készen,
 Hát Istenem, most gyógyítgassad csókjaiddal József Attilát!

Az nem lehet, hogy ennyi kín hiába volt a proletárokért,
 Az nem lehet, hogy hasztalan tépette széjjel gyöngye húsát,
 Az Irgalom a síneken letörli azt a drága vért,
 Mert értünk dőlt az Úr elé a dal s a vértanúság!
 Ne sírjatok, Angyal suhog ma köztetek, ti sárga proletárok,
 Egy költő lankadatlan bontogatja rólatok a rabigát,
 Aludt a földön veletek, tiértetek a mennybe fölkiáltott,
 Hát szolgál-nepeik! hirdessétek minden korban József Attilát!

Legyen hazája már az édes Örökkévalóság,
 Vegyétek sátratokba, Mennybeli Karok!
 Harmatozzatok rája, égi rózsák,
 Ti csillagok, az örök fénybe világítsatok!
 Legyen lakása köztetek, ti szegények, ti gyöngék,
 Mert jászlatokért kellett homlokának szétloccsannia,
 Legyen most jászla mind a két öröklét:
 A véretekbe és a mennybe jusson József Attila!

Ajánlás

Ha szólsz az angyalokkal, kérek, engem ne feledj el,
 Én küzdöm tovább, számon a te dicső neveddel,
 És dolgaiban a te okos ujjad int rám,
 Ne hagyj el engem, szólj nekem az égből, vagy a sírből is, Attilám!

Szép Szó 1938. jan.—febr.

Horváth Béla

A lassú és bonyolult folyamatot, mely arra készítette József Attilát, hogy itthagya a számára mind értelmetlenebbé, ízletlenebbé és varázslatosabbá váló világot, betegségnek nevezi az elvonatkoztató orvostudomány. Dehát mi másnak is nevezhetné azt a kísérteties tünetényt, mikor a gyepelőzött értelem egyszerre megbokrosodik, belegabalyodik kantárjaiba és ahelyett, hogy büszkén száguldana, kínos és látszatra együgyű kényszerképzetektől megbabonázva, egyhelyben topog? Mi okozta ezt a megtorpanást? A lefékezett emlékek feszítőereje, mely egy látszólag jelentéktelen, illetőleg más számára jelentéktelen esemény gyújtószikrájára felrobbantotta a felejteni-akarás jótékony gátjait, úgy, hogy elintézettnek tekintett múltja minden gyötrelmével tudatába szabadult, megelevenedett, parazita módon elhatalmasodott értelme és akarata felett, megszállta személyiségét, megbénította elhatározásait, illetőleg olyan elhatározásokra ösztökelte, amelyek teljesíthetetlenek. Bosszút akart állni bosszulatlan hagyott sérelmekért, vissza akarta állítani megbontott kapcsolatait, jóvá akarta tenni a jóvátehetetlent, halottakkal vitázott s hogy meggyőzze őket, vagy meggyőzesse tőlük magát, végül elment a halottak közé. Úgy történt-e, ahogy egy cseppből kicsordul a túlon túl telt pohár — ahogy annak a cseppnek parányi súlya megkavarja a pohár felszínének nyugalmi állapotát — vagy alkati végzete teljesedett ki az élettani katasztrófák törvénye szerint? Valószínűleg mind a két folyamat ugyanannak az elkerülhetetlenségnek megnyilvánulása volt, egyik az élettan, másik a lélektan szemszögéből. A poézis szemszögéből pedig úgy áll a dolog, hogy a valóság, amelyet minden áron költészetté akart szublimálni, végül is elpusztította a példátlan következetességgel kísérletezőt, körülbelül úgy, ahogy a rádium is szétroncsolja lassan a vele kísérletező tudós szervezetét. Betegsége akkor kezdődött, amikor a külvilágtól elfordulva, önnön-maga mélységeibe merült, a tudat világába emelve emlékeiből lelkiismeretének korábban elhallgatott kételyeit, mindazt, amire nincs felelet s amire mégis felelni akart. Akárhogy is történt, megrendüléssel láttuk, hogyan zárkózik el egyre jobban a világtól, hogyan zárja be magát az önmarcangoló szollipszizmus héttornyú börtönébe, melyből már sem a tudomány, sem a szeretet nem tudta kimenteni. Bármily dicseretes is a tudatosításra való törekvés — s ez volt József Attila gyönyörű szenvedélye —, bizonyos élményekre vonatkoztatva, szétroncsolja a vállalkozó kedvet, sőt az életösztönt is. A gyökereikig hatolva, kiemeli életünk alaprostjait az általános létezés sötét és meleg homályából a metafizikai borzongás magányosságába — abba a szférába, amelyet ez a nagyszerű költő így vizionált valamikor:

*Az ember végül homokos,
szomorú, vizes síkra ér,
szétnéz merengve és okos
fejével biccent, nem remél.*

*Én is így próbálok család
nélkül szétnézni könnyedén.
Ezüstös fejszesuhanás
játszik a nyárfa levelén.*

*A semmi ágán ül szívem,
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szeliden
s nézik, nézik a csillagok.*

Csalás nélkül akart szétnézni — de ezt, úgy látszik, nem lehet könnyedén. A kijózanodás végső stádiumában, melybe önelemzései juttatták, feloldozta magát tehetségének kötelezettségei alól.

Ez a vég — a legmagasabb elvonatkoztatásban —, ahogy ma látjuk, tulajdonképpen a szellemi konstrukciója és a tehetsége közötti ellentmondásból következett be. Tehetsége könnyed volt, szellemi magatartása töprengő, szőrszálhasogató, kínzó kétségek között vergődő. Költői műve zseniális szintézise a szinte elviselhetetlenül súlyos tartalmaknak és a legkecsesebb közvetlenségnek. Hol hetykén kötekedve, hol fennköltén is bájos fesztelenséggel dalolta ki halálosan komoly fájdalmait, felülmúlhatatlan virtuozitással és verselési készséggel, de végül belecsömörödött az idegfeszítő játékba és eldobta magától személyiségét, mikor az ellentmondásait művészetté fékező akarat megroppant benne.

Hogy szegény volt és nyomorgott, nem mellékes, de nincs döntő szerepe tragédiájában. Életének legszegényebb korszakában ismerkedtem meg vele és sohasem láttam nála tündéribb szegényt. Látni, érzékelní semmiesetre sem lehetett rajta a tüneményes nyomort, melyet költészetével tündérvilággá alakított át. Tizennyolc-húszéves kamasz volt, mikor összeakadtunk és olyan friss szerelemmel beszélt szegénységéről, mintha a népmesék kisebbik fiának tartaná magát, akinek csak a varázsigét kell kimondania, hogy megpróbáltatásai véget érjenek. „Szerettem Lucámat, de Lucám nem szeretett, bútoraim árnyak, barátaim nincsenek. Bajom sem lesz többé, lelkemmé lett mindahány, élek mindörökké, gazdátlan és ostobán.” Hadd hántsam ki az önmaga ellen acsarkodó későbbi tragikus költő mögül a fiatal József Attilát, a keserűségével évődőt, a sose szomorút, aki mint a középkori szent, testvérenek vállalta a fecskét, a cincért, az elefántot, az ordast, de

a kígyót és a gazdagot is. Csodálatos tünemény volt. Sovány, hízelkedő és játékos, mint egy négyhónapos kölyökkutya, böles és igénytelen.

*Vidám és jó volt s tán konok,
ha bántották vélt igazában.
Szeretett enni s egyben-másban
istenhez is hasonlított.
Egy zsidó orvostól kapott
kabátot és a rokonok
úgy hívták: Többé-itt-ne-lássam.
A görög-keleti vallásban
nyugalmat nem lelt, csak papot —
országos volt a pusztulásban,

no de hát ne búsuljatok.*

Kinek sikerült ilyen hamvasan, ilyen megvigasztaló közvetlenséggel dalba önteni a legtörekenyebb, legfinomabb szomorúságokat? Türelem és megnyugvás árad ifjúkori verseiből, nyári éjszakák csendje, cinkosan hunyorgó csillagzizegéssel, megbocsátás, elnézés, értő szeretet, egy mindenbe beletörődő poétaszív pantheizmusa.

Ezek a versek világsavargó korszakában születtek, Bécsben, Párizsban, Délfranciaországban, Szegeden. Első hangváltozása egybeesik Pestre telepedésével. Itt váltogatva verselt és filozofált, filozófiája szolgálatába állította poézisét. Ő volt az egyetlen a háború utáni költőgenerációban, aki megértette s vállalta a társadalmi forrongásokat tudatosan átélő költő feladatát. Ezt az élményt ars poeticává dolgozta ki. Felmérte a munkásság helyzetét, forradalmi lehetőségeit s méltóságteljesen komoly képekben tudatosította számukra társadalmi valóságukat. „Légy fegyvelmezett”, inti magát proletár-ódájában, a Téli éjszakában. „Ilyenek vagyunk”, énekl:

*új nép, másfajta raj.
Másként ejtjük a szót, fejünkön
másként tapad a haj. . .*

*A való anyag teremtett minket,
e szörnyű társadalom
öntőformába lötytyintve
forrón és szilajon,
hogy helyt álljunk az emberiségért
az örök talajon.*

Papok, katonák, polgárok után
így lettünk végre mi há
meghallói a törvényeknek;
minden emberi mű
értelme ezért bűg mibennünk,
mint a mélyhegedű.

Elpusztíthatatlant annyian,
mióta kialakult
naprendszerünk, nem pusztítottak
eddig, bár sok a mult:
szállásainkon éhínség, fegyver,
vakhit és kolera dúlt.

Győzni fogó még annyira
meg nem aláztatott,
amennyire a csillagok alatt
ti megaláztatok:
a földre sűtöttük szemünk. Kinyílt
a földbe zárt titok.

Ím itt vagyunk, gyanakvón s együtt,
az anyag gyermekei.
Emeljétek föl szívünket! Azé,
aki fölemeli.
Ilyen erős csak az lehet,
ki velünk van teli.

Ebben az időszakban makacsul hisz az elme képességében, mellyel tudomásul veszi a véges végtelent, a termelési erőket odakint s az ösztönöket idebent. Ez a vers — A város peremén — talán legérettebb alkotása, mely életének legharmonikusabb pillanatában, a keresztúton állt. A felismert társadalom felől jön, melynek elnyomott törekvései-vel szembehelyezi a kitisztult értelmet, de ahelyett, hogy megállapodna, már elindul az ösztönök zavaros világa felé. Ebben az időben maga is a város peremére költözködött; a külső Thököly-út környékén, a hírhedt halálsorompó közelében, stabil keretben inségeskedett. Büszke volt padlásalakására, bútoraira, edényeire, könyvespolcaira. Vendégeit rendszerint lekísérte a legközelebbi villamosmegállóhoz, hogy el ne tévedjenek a sínek között. Ma is emlékszem egy estére, mikor együtt figyeltük a sorompó mögött tovadübbörgő tehervonatot. Nézte a gyéren világított

kocsisor fényeit, a kocsik idomtalan árnyékát s egy összefoglaló öleléssel magához emelte a széntől feketélő, elátkozott környezetet. Ilyen séták után írta az Esmélet darabjait. Ilyesmiket:

*A teherpályaudvaron
úgy lapultam a fa tövéhez,
mint egy darab csönd; szürke gyom
ért számhoz, nyers, különös-édes.
Holtan lestem az őrt, mit érez
s a hallgatag vagonokon
árnyát, mely ráugrott a fényes,
harmatos szénre konokon.*

Babonás hangulatú költemény. Az embernek az az érzése most, utólag, mintha az alkotása ihletében megérezte volna iszonyatba torkolló életének utolsóelőtti pillanatát. Mintha, mondom, de természetesen nem hiszem. Az összefüggés a kísérteties hangulatú költemény és életének szörnyű befejezése között megvan ugyan, de nem abban az okkult értelemben, mintha a versihlet kavargásában felködlött volna kontúrjaiban a költő előtt a végzetes pillanat, hanem abban az értelmünk számára elfogadhatóbb, de hátborzongatóbb értelemben, amiben az önmagát minden áron elpusztítani akaró költő a halálnemek között válogatva, végül is az öngyilkosságnak ahhoz a módjához folyamodott, amelyet sokszor elképzelt, amellyel szomorú fiatal éveiben egyszer már kísérletezett is. Bizonyos, hogy homályos, mélylélektani érzés-áttételek kapcsolták a tovadübbörgő tehervonatok képzetéhez. Életének utolsó hetében, amikor már el volt rá tökéelve, hogy elpusztítja magát, utolsó olvasmányából, a tehervonatokkal különben semmiféle vonatkozásban nem álló victorhugoi ódából, az *Ultima Verba*-ból, amelyet le kellett volna fordítania, is öngyilkossága szcenáriumára utaló parancsot olvasott ki:

*La conscience humaine est morte; dans l'orgie,
Sur elle il s'accroupit; ce cadavre lui plaît;
Par moments, gai, vainqueur, la prune rougeie,
Il se retourne et donne à la morte un soufflet.*

A halálra való készülődése közben szívenütötte a *prunelle rougeie*, mely a mozdony vörös éllámpájához hasonlatos; az *il s'accroupit* emlékezetébe idézte egy régi vessorát: „Vonat elé leguggolni”; az *értelem meghalt*, ezt magára vonatkoztatta, akkoriban már mindent, ami nyomtatásban a szeme elé került s a négy francia vessortól megbabonázva, szédült ki a falusi éjszakába.

Mindegyikünk kopásig viseli a testéhez idomult modorgúnyát. Így viselte magán szinte utolsó pillanatáig ez az önmagával meghasonlott zseni a tudatos és tervező költő doktrinerizmusát. Szerkesztői minőségében szigorú volt, majdnem rideg. A fiatal költők rettegve terjesztették ítélete elé verseiket. A technikus fülével olvasta őket. Verselemzéseit bonyolultak és tudákosak voltak. Megkövetelte a formai tökélyt, zárt univerzumnak tekintette a verset, borostyánkőbe dermedt élménynek. Most, utólag, úgy rémlik nekem, mintha csak kötelességtudásból erőltette volna utolsó idejében a költészetet s kivált a mások költészetével való foglalatoskodást. Már túl volt életének azon a periódusán, amikor a szorongások szavakká bővülésével el tudta altatni nyugtalanságát. A fegyelem, amelyet külső és belső magatartásával szinte tüntetően hangsúlyozott, kényszerzubbony volt. Életének utolsó évében már oly mértékben igénybe vették kényszerképzei, hogy költői alkotásaiban is csak velük foglalkozott. Végül már csak kényszerképzei hieroglifáival tudta kifejezni, közölni magát. Beszélgetéseiben egyre sűrűbben szerepelt a „mama”, elmékedéseiben egy különös, tőle alkotott szóösszetétel: a világhiány. Egyre zavartabb lett és egyre józanabb; mindinkább emlékeinek kínzó trivialisaihoz menekült ihletért. A normális ember költővé lesz, ha megőrül; a költő örülete a trivialis.

A mártíromság derűs készsége, az elkerülhetetlen vállalása vonul végig költészetén. „Különben jó ez is!”, vallotta legnyomorúságosabb napjaiban. „Nincs senki, akire rámondjam: örömét lelte nyomoromban”. Vizsgáljátok ki visszatérő pillérszavait. Kedvenc jelzői: tűnődő, révedező, okos, megfontolt. Természeti képeiben a menny könnyű, lány a táj, gyöngy az est. A költő farkassá bővölve is takaros, habos szájjal is mosolyogni próbál, ünőszóra fülel, setét eperlevelek hullanak a vállára. Oeuvre-jében kötetről kötetre figyelhetjük lehetőségének izmosodását, tartalmainak kiteljesedését, de a világhoz való alapviszonya változatlan marad. Szerette a világot s meg volt róla győződve, hogy növekedvén, átlátunk majd a bűn és az erény emberközi korlátain s hogy egyszer ez az egyelőre csupacsősz világ mégis olyanná lesz, amilyennel ennek a csupaszív költőnek jóvátehetetlenül adósa maradt.

Szép Szó 1938. jan.—febr.

Németh Andor

Lepecsételt makacs szív, dermedt izzású szemgolyó...

Kik tájékoztak ellened, megtehetik mind,
a te szájadban sár, oly tömény hallgatás,
hogy elsápadnak apró földi csöndjeink...

Itt maradtunk hát nélküled, halott vivők,
rángó, gőgjével küzködő ajakkal, siratók,
messzi barát, te végkép meztelen, többé nem vetkező,
az udvaros holdtölte már nem szólogatja homlokod,
tüdőd dugattyúja nem méri már a kis időt:
a silányat, salakosat, mely a légvétel résein
furakodik be és ütemes dolgát végzi szüntelen,
a te időd már tömb, hegyek mélyében alvó nyers szobor
s nincs az a csákány, amely megmozdítaná
s nincs ekrazit, melynek hatalma meg ne törne rajt.

Bocsásd meg, hogy vagyunk... ha van bocsánat arra tefeléd...
Ó, szégyen ilyenkor a piros arc, a zörgő száj, a rezzenő tekintet,
az élet bárdolatlan eszközeit merre rejtjük
méltónak lenni hozzád?

Kortársak, fáradtak vagyunk mi is, tört nemzedék,
kik szíjjuk egyre a jövőtlenség legét,
de sorainkban nincsen oly elvetemült,
ki büntetésül érdemelné ezt a kort,
mely emberöltőnk. Küzdünk ellene,
minden rezzenetünk gyémántos lázadás...
Ki tudja, melyikünkben érik már a rák,
melyikünk ellen ólálkodik a puskacső,
száműzetés, bitó vagy éhhalál?

Immár szárszói földbe gyűjtötték tagjaidat... pihensz...
a gúny száraz lehellete arcodig el nem ér
s hol shakespeari boszorkák jósszava imbolyog:
hült néked a világ, e csillagsütötte fenýér.

(1937 dec.)

Szép Szó 1938. jan.—febr.

Fenyő László

*Szép Szó 1938. jan.—febr.**Déry Tibor*

529. MEGHALT

*Szép Szó 1938. jan.—febr.**Berda József*

530. ATTILA

Vannak, akik bájnak fordítják a „charme” szót. Nem hinném, hogy igazuk lenne, hiszen bájosnak férfit aligha mondhatunk. Ámde József Attilának, ennek a gyengédségében is mindenkor annyira férfias embernek, tán egyik legszembeűnőbb sajátossága volt az a meghatározhatatlan, ki nem tapintható, körül sem írható valami, amit charme-nak szoktak nevezni. . .

Négy éve, hogy először beszélgettünk. Üzent: valami ügyében beszélni akar velem. Verseit ismertem már és szerettem. Ám ha soha egy sorát sem olvastam volna, akkor is meg kellett volna szeretnem, ha másért nem, szelíd, emberi logikájáért, komoly és nagy tudásáért, öntudatos tárgyilagosságáért, sugárzó jóságáért. A rövid irodai beszélgetésből hamarosan barátság lett. Mindjobban és jobban megismerhettem benne azokat az ősi, forrongó erőket, amelyek kristálytisza logikájának jege alatt végezték alkotó és roncsoló munkájukat. Mindjobban és jobban láthattam, hogy a kollektivismusért, a társadalmi igazság elvont tételeiért lelkesedő észnek mozgatója a társát, játszótársát kereső szív. Nem az én feladatomban annak az analízise, vajjon a játék komolyságában vagy a komoly világ játékosságában gyökeresedett-e József Attila vidám, s mégis oly mélységes charme-ja. Én úgy hiszem, talán egyikben sem. Talán az ő végtelenül finomérzékű emberségében leljük meg legkönnyebben lényének gyökereit. Hiszen embertársak iránti vágyakozásból eredt társadalmi kifejezőformáinak, érintkezési módjának az a ritkán lelhető csiszoltsága, mondhatnók, civilitása, amelynek hatása alól nem vonhatta ki magát senki sem. Baráti, pajtáskodó korholásban sohasem fukarkodott, de fullánkot, sebet nem szeretett ejteni: volt a természetében valami bámulatos tapintat, amely mindenkor simogatássá, tréfává tette a legélesebb kritikát is.

A francia forradalom idején lett a polgárságé az udvarias formáknak, az emberek csiszolódott érintkezésének az a titokzatos kincse, amelyet mindaddig féltve őrzött a feudális osztály. József Attila, a

magyar proletariátus legnagyobb költője, életének, embertársaival való bánásmódjának minden mozzanatával bizonyította, hogy a magatartás civilitásának áldása nem az uralkodó osztályoké, hanem az egész emberiségé. Méltó tanítványa volt ebben mestereinek, Lassallénak, Marxnak, Engelsnek: mert József Attila, a szocialista proletárváltó, úr volt, lelkében és társadalmi formáiban, úr a szó igazi, szép, torzítatlan értelmében. Úr volt öntudatosságában, baráti segítőkészségében, emberi jóságában: és úr volt modorában, tapintatában, megjelenésében. Egyike volt azoknak a nagy útmutatóknak, akik bevezetik a proletariátust nemcsak a művelt emberhez méltó életbe, hanem a művelt emberhez méltó magatartás alaki titkaiba is.

Aki valóban lelkében hordja az emberi társadalom, az emberiség dolgát —, aki a jó, a szép iránt vágyódik —, akit vezére „bensőjéből vezérel” —, szóval aki humanista, az humanitását nemcsak az elvont eszmákra, nemcsak az elképzelt emberiségre alkalmazza. József Attila charme-ja, emberi és civilis tapintata, époly fontos, époly tökéletes kifejezése volt az ő rendezett világképének, mint verseinek kristályos formatisztasága. A forma: a rendnek, Attila istenített és transzcendentálisnak vallott rendjének méltó köntöse. A forma, a tiszta, csiszolt forma, úgy alakul ki az ő világában, mint a kristály az oldatban: a mai káoszról feltörő vágy ez a rend után. Verslábak a kristály facettái. Rím, élesen vágó rím a kristály szöglete. S ha van keménység — tán nyersesség — a verseiben, úgy az a gyémántkristály keménysége: a forma tökéletessége, az ember formavágya, s a természetnek szabályok, — törvény és ész és szépség szabályai után való vágyakozása:

*Míg megvilágosul gyönyörű
képességünk, a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent,
a termelési erőket odakint s az
ösztönöket idebent.*

Az a rend ez, amely egyazon törvénnyel alkotja szimmetriássá az élettelennek mondott kristályt meg az élő teremtményt: az a Rend, amely minden út eleje és vége, minden történés legfőbb értelme. Kelet rendje ez, a Tao. Valami mélységesen keleti van József Attila költészetében; a nyugati kultúrának, a nyugati életformáknak ez a nagy rajongója, francia versek mesterei fordítója, keleti lélek volt, mélységesen szintézis-kereső voltában. Nem hiába írja:

*Anyám kín volt, az apám félig székel,
félig román, vagy tán egészen az.
Anyám szájából édes volt az étel,
apám szájából szép volt az igaz.
Mikor mozdulok ők ölelik egymást.
Elszomorodom néha emiatt —
ez az elmúlás. Ebből vagyok. „Meglásd,
ha majd nem leszünk!” . . . — megszólítanak.*

*Megszólítanak, mert ők én vagyok már;
gyenge létemre így vagyok erős,
ki emlékszem, hogy több vagyok a soknál,
mert az őssejtig vagyok minden ő —
az Ős vagyok, mely sokasodni foszlik:
apám — s anyámmá válok boldogon,
s apám, anyám maga is ketté oszlik
s én lelkes Eggyé így szaporodom.*

A költő, aki az analízisben kereste lelke rugóit, *boldog* a szintézisben volt: kelet szintézisében, népek, fajok, apák, anyák, életek és halálok nagy, örök Egységében. Sokszor próbáltam rávenni: üljön neki, ismerje meg végre léte, belseje igazi gyökereit, foglalkozzon Ázsia ősi bölcseségével. Ő mindig húzódozott ettől. Talán attól félt, szembe kell fordulnia egyik mesterének, Freudnak rendszerével — azzal a rendszerrel, amelytől lelki gyógyulást, feloldást: *rendet* várt. Hiszen tudta, hogy Jung, az „eretnek” azóta halad Freudtól távolodó utakon, amióta megismerte Kelet tanait. Pedig a tökéletes forma költője értette és élvezte Kelet tökéletes művészetének szavát. Amikor megírta Falu című versét, elhozta, felolvasta:

*Akácocskát babrál a homály.
A fa telt, kicsi keble
beléreszket, csöpp sóhaja száll —
levegő-lepke.*

*S körültem, míg elfed hallgatag
a lány borongás bokra,
ugatások némán hullanak
nagy bársonyokra . . .*

Amikor ideért a felolvasásban, szó nélkül elébe tettem egy japáni, régi tusrajznak, Sesshu egyik tájképének reprodukcióját. Egy pillanatra mintha meghökkent volna. Azután elmosolyodott, intett az ujjával:

„no, most várj csak”, mondotta, és tovább olvasott. Amikor odaért „smaragd Buddha-szobrok harmatos gyepben a békák”, újból elmosolyodott és rámnézett. Azután szép csöndesen becsukta a japáni képeskönyvet, félretette, és olvasta versét tovább...

A rokonságot — a tökéletességet keresők, a kontemplálók rokonságát — megérezte a japáni rajzban. Mégis: félretette. Tudta, hogy már Konfuciusz megmondotta: „embernek emberhez való tökéletes viszonya a kölcsönösség”. De ezt ő jobb szerette Hegelen és Marxon keresztül kifejezni. Ismerte azt a konfuciuszi mondást is: „a szavak értelmének helyreigazítása a legfőbb szükségszerűség”. De a szavak művésze, az értelem rajongója Freudban, a lélek zavarainak kibogozójában találta meg a mesterét. S én úgy hittem, ezek az utak is el fogják őt vezetni az Egység nagy tudatához, amire úgy vágyott. Mert az ő racionális, egyenes és őszinte istentagadása sohasem volt más, mint az Egy keresése: azé az Egyé, akit ő nem tudott, nem is akart istennek nevezni, mert túlságosan érezte a tudatlanok istenfogalmának rokonságát a freudi apakomplexummal. Nem tudom, boldogabb lett volna-e, ha az Egyet, a Rendet, más utakon keresi. De tökéletesebb művész, jobb ember akkor sem lehetett volna soha.

A kölcsönösségnek, Konfuciusz egyensúlyának elve így is eleget foglalkoztatta — mondhatnók, eleget gyötörte. Nem érezte, hogy léte, munkája, szeretete olyan ajándék, amelyért gyarló hála mindaz, amit baráti szívesség tehet. Ő érezte magát barátaik adósának: ő, aki tiszta lelkét, gondolatainak kemény és egyenes sorát, verseinek szépségét adta nekünk! Azt mondják, hetyke volt. Én nem ilyenek ismertem. Öntudatos volt, ismerte a saját értékét, de a belső szerénységnek feledhetetlen példája volt mégis. Azt hitte, adósa azoknak, akik szerették. Mi voltunk az adósai. Most már azok is maradunk...

Adósai maradunk. Adósai azért, mert itt járt köztünk, és szeretett minket. Adósai, mert több volt, mint mi. És adósai, mert nem tudunk rajta segíteni. És ami neki „nagyon fájt”, az most már nekünk fog csak nagyon fájni, a barátainak.

És adósai vagyunk még valamiben. Adósai, hogy idézzük szóval, idézzük írással, idézzük tettel, ezerszer is idézzük, valósággá idézzük, a rend, a jobb és eljövendő rend költőjének végrendeletét:

*rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.*

Szép Szó 1938. jan.—febr.

Hatvany Bertalan

531. JÓZSEF ATTILA HALÁLÁRA

A hír mögött ül, borzas a rettenet,
az utca színét elveszi, lombokat
kövekké súlyosít s azonnal
elkülönít a való világtól.

Vékony kötél tart partja cövekjein,
eloldom azt is. Süllyed a szép, kitér
a rossz elől s üres helyére
nincs, ami még hitegetni jönne.

Nem egyszer élünk csak: nagyon is vadul
sietnek apró korszakaink tovább,
egymást befonva váltakoznak.

Van, hogy a tegnapot eltaszítja

a pillanat, vagy szárnyakat ad neki
s előreküldi. Én is, a zárt s nyitott,
már meghalhattam volna többször
nem panaszolva a csonka sorsot.

De őt arany lant és okosan kimért
szavának éle, szikravető tüze
a boldogok közé keverte
míg remegett, ha a szörnyű szükség

morzsolta is. Nem gyérvízű tájakon
sétál a költő, fényes az öntudat,
ez óvja mástól és sekélytől,
ez vele él, vele semmisül meg.

Szép Szó 1938. jan.—febr.

Devecseri Gábor

532. KÖLTŐ ÉS A VALÓSÁG

[...] Átok kísérte életét, kísérje hát atok mindenkiét és mindenét, aki és ami az ő életével roncsoló kapcsolatba került. Kivételes képességeit életében hiába méltányoltuk hívőjéül szegődve, köréje csoportosulva és őt munkára ösztökélve, — mert költőket valóban szükséges, hogy munkára ösztökéljen baráti és hívő köre, — híret terjesztve, értékeit méltányolva, magunk is dicséretben és hírből

növekedve ezáltal. Költőnek nem adatik meg az, ami megadatik akármelyik semmiházi politikusnak, pártütő tábornoknak, megalománias vezérnek és utazgató szélhámos politikai ügynöknek, hogy híre és neve a népesség egyetemessége előtt ismert legyen. A költő valóban a népért élt, majdnem természetes dolog tehát, hogy a költőt nem ismerte a nép. A költő a világ titkait, a természet és a társadalom kapcsolatait bolygatta, az emberi élet szerencsétlenségeit tárta és kendőzgette, csoda-e, ha a költőt nem ismerte a világ. Méltánylást aligha várhatott a költő ettől a világtól. Pusztuljon, roncsolódjon hát ez a világ, vesszen és süllyedjen, ha legjobb fiai egyikét így veszni és süllyedni hagyta. Jöjjön hát a pusztulás piszkos örvényeivel, ha felelősség fogalma él még ebben a világban, hát bűnhődjék és vezekeljen nyöszörögve ez a világ. A semmirevaló, kibicelkű kíváncsiskodók és alamuszi tudákosok, akik eszméletének megbomlasztásánál híven kibiceltek, vesszék el maguk is eszméletüket, rostokoljanak üres kanapék előtt és haszonleső munkásságuk maradjon eredménytelen. A nő, aki hosszú éveken át rombolta nagy költőtársunk öntudatát, kicsinyítette hitét, aki őt nyilvánosság előtt és maga előtt is sokszor megalázta, legyen magtalan, kódorogjon uccákon a festéktől megkopott hajjal, vagy megkopaszodva, ocsmány szájából kihullott fogakkal, szavának eddig is kétes hitelét végleg elveszítve, kifolyt két gonosz szemével. Mindazok, akik társai, ha méltatlan társai is, de mégis társai voltak a költészetben, és akik föléje tülekedtek, megvonva tőle az éltető levegőt, múltjanak el, vesszen el szavuknak értelme és még életükben érje őket a legrémesebb sors, ami költőt érhet, maradjanak visszhangtalanul, porladjanak el megértetlenül. Derüljön ki soraikról, hogy azok hazugságból születtek, képmutatásból és merő alamuszizságból. Akik dicséretet tudtak volna osztani barátunk számára és ezt elmulasztották, azoknak rothadjon el a nyelvök. Akik dicséreten kívül kötelesek lettek volna rendelkezésükre álló eszközeikkel őt méltóságban és anyagi biztonságban erősíteni és ezt mégis elmulasztották, honorálva barátunk helyett ötödrangú rímfaragókat, silány kártyajátékot kedvelőket, terméketlen és cicomás szavakkal játszadozó elővigyázatosakat, írói rangra még álomban sem méltó strébereket, azoknak is váljon semmivé, még szemük előtt, ha az látásra hivatott, egész munkásságuk. Váljanak gúny és gyűlölet céltáblájává, nevük múltjék el és emléküket, ha marad emlékü egyáltalán, irtózat és utálat kísérje. Mi, barátai se maradjunk kivételek. Ismerősei és barátai, kiváltképp azok, személy szerint, akik utolsó kívánságában őt visszautasítottuk, utolsó, nyilván ravasz kérelmét elutasítottuk, mégha teljes megértéssel is és számítva rá, hogy helyesen cselekedünk ezáltal. Bennünket is, akik nem vettük be az autóba, ítéljen elmúlásra, zavarkeltésre, öntudatunk elhomályosulására a sors és körülményeink. Jussunk piszkos hírkeltők szájára, fosszanak meg

bennünket nagy költőtársunk emlékének jogos jussától, vádoljanak bennünket tudatos részrehajlással és pártoskodással. Nagy költőtársunk is legyen átkozott, halálában éppúgy, mint életében volt, az értelemben és a jóságba vetett hite váljon semmivé egy gonosz kor ostoba kalapácsainak csapásai alatt. Tiszta emléke, amely él és élni hivatott, váljon legendává és elrettentő példaképpé, élete és munkái pedig váljanak vádló és soha szünni nem akaró bizonyítékaivá ennek a lucskos, gonosz, sárban és ködben hentergő világnak.

Szép Szó 1938. jan.—febr.

Remenyik Zsigmond

533. KÖLTŐ ÉS A HALÁL

Barátom volt, nem ismertem. Azt hiszem, senki sem ismerte. Holott éppenséggel nem volt zárkózott. A tenyerére tette ki a lelkét, rostokra, ízekre szeletelte, közszemlére bocsátotta, minden ajtón bekopogott vele, pénzt kínált annak, aki elfogadja. Ha facér magánzseni akadt útjába, ha családapai gondoktól roskadozó segédhivatali aligazgató, mindenkivel készen állt az eszmecserére, lélekzetet sem vett, míg el nem jutott a végső okok magyarázatáig s a vallomásig, a hátborzongató ön-följelentésig. Láttam őt hetykének, láttam elbizakodottnak is, recsegő-dübörgő basszusán egy szuszra szamarazott le minden élő és holt nagyságot, de olyan szamarat nem ismert az emberi állatok közt, akivel méltatlannak tartotta volna összetemetkezni a kávéház vagy a padlószoba áporodott cigarettafüstjébe, a kölcsönös pénztelenség és elhagyatottság cinkosi tudatába s a lét titkainak fürkészésébe. „Maradj fölöslegesnek, — a titkokat ne lesd meg. — S ezt az emberiséget — magaddal együtt *vesd meg*”. Kevéssel a téboly kitörése előtt írta ezt. De hiába adta magának a jó tanácsot; az embermegvetésnek az a szakmányosított és pallérozott válfaja, melyet általában fölénynek nevezünk, nem vágott a természetéhez. Ha fensőséges volt, ha győzött, a nyíltságának erejével győzött, a szókimondással, melyben kegyetlen volt másokkal, de még kegyetlenebb magával. Minek hazudni? Mit tetsessük a sebezhetetlenséget? Az embermegvetésre biztató verssort is kijavította, „... ezt az emberiséget — hisz ember vagy, *ne vesd meg*”; így szól végleges fogalmazása. „Minek hazudni, hiszen szeretjük egymást”, hajtogatta. Felbuzdulásában újabb javítást akart végezni a szövegen: „ezt az emberiséget — hisz ember vagy, *szerezd meg*”, tanácsolta magának és mindenkinek. Ma sem tudom, jól tettem-e, hogy erről a „túlzás”-ról lebeszéltem.

Barátom volt, sokunk barátja, rövidáru ügynökök, gesztenyesütők és forradalmi világnézetű aggszűzek társaságában gyászoljuk benne a

testvért, ki beavatott titkaiba, s zsákszám, óraszám öntötte elének, amit lelkéből kibányászott. Gyermekkorra óta voltak órái, hetei is, amikor eltűnt, beásta magát valamely jelképes oduba, ki nem mozdult az ágyból, egyetlen szóra nem hederített. De egyébként, míg le nem vette lábáról a végzetes betegség, fáradhatatlanul buzgott benne a steril tettvágy, melynek kerete az emberi együttlét. Társasjátékban ugyan olyan szenvedélyes volt és becsvágyó, mint verstani vagy metafizikai elmélkedésben, s míg erőszakkal el nem cipelték, makacsul ült a viaszosvászon mellett, melyen a „Capitaly” fabábjait tologatják. Minden „rendszer” izgatta, minden jelenség rejtvényként meredt eléje, amelyre fogalmazást és magyarázatot kell találnia. A világegyetem személyes ügye volt; s személyes sérelme, szégyene és kiheverhetetlen kudarcra, hogy nem talált „rendszert”, képletet, mely vele való viszonyát kielégítően, biztonságot-adóan megvilágítaná. Nem tudom, mi tombolt benne erősebben: a tudás, az intellektuális biztonság-e, lírai vágya-e, vagy pedig a szeretet, melyben, tán éppen végzetes magányossága miatt, minden porcikájával fel akart oldódni. Dühöngve követelte a szeretetet, fogcsikorgatva hajszolta magát is a szeretetbe. Szinte valamely sötét büntudattól űzve, melyből nem szabadíthatja ki más, mint a teljes bizonyosság a tárgyi igazságban s a minden létezőkkel — emberekkel, hangyákkal, gyíkokkal és napraforgókkal való összeölekezésben. Ezért volt aláztatos a hetykeségében, a gögjében is, ezért dobta oda magát versben, párbeszédben, érzelmi cinkosságban mindenkinek, aki feléje nyúlt, ezért kételkedett mindvégig a tehetségében, elhivatottságában, teste-lelke pusztá létjogában ő, ki egyébként annyira öntudatosan követelte és játszotta meg a költőfejedelem rangját — ezért zsarolt ki minden gyöngédséget mindenkitől! „Jaj, szeressetek szilajon, — hessentsétek el nagy bajom! Eszméim közt, mint a majom — a rácsok közt le és föl — vicsorgok és ugrándozom, — mert semmit sem hiszek s nagyon — félek a büntetéstől”.

Valóban félt, mindentől félt, ami nem tényleges veszedelem. Nem félt rendőrségtől, bíróságtól, sem politikai terrortól, sem a társadalom közönyétől, még az irodalomtörténet ítéletétől sem, de reszketett a gondolattól, hogy hátha értelmetlen minden erőfeszítése és költészete, sikerestől, szépségestől, márványszobrostól, mellyel az utókor majd talán megajándékozza? Nem félt a koplalástól, de rettegett attól, hogy a Japán-kávéházban, miközben nyugodtan falatozik, a tányérjából egy kísértet talál kiemelkedni és így szól: „József úr (és nem Mester és nem szerkesztő úr, és nem Attila), József úr, mi jögon eszik ön, amikor nem dolgozik? Mert azt, ugye, nem gondolja komolyan, hogy munkát végez, amikor bizonytalan jelentésű sóhajait rövid, úgynevezett verssorokba szedi, végükre hasonló hangzókat, úgynevezett rímeket biggyeszt s ezzel kunyerál ki pénzt az emberektől, kik csak vélt illemből figyelnek

önre?...” Nyugtalanító csodának, valószínűtlen furcsaságnak, jó lelkiismerettel el sem fogadható ajándéknak tekintette azt, hogy megél. Azt is, hogy egyáltalában él. A nemléttől félt, mint általában, akik a lét elől menekülnek. Élete pánikszzerű élet volt, versei segélykiáltások.

*

Gondolkozással, eszmélettel akarta legyőzni a pánikot. „Az felnőtt ember, akinek — szívében nincs se anyja, apja, — ki tudja, hogy az életet — halálra ráadásul kapja”. Nagy, talán legnagyobb költeményéből, az *Eszmélet*-ből valók e sorok. Felnőtt kívánt lenni, „rendes ember”, minden áron. De ezt is mértéktelenül kívánta, a polgári formákra úgy készülődött, mint aki a világot akarja sarkaiból kifordítani. Akarta is, javíthatatlanul. Ha a valóságban megtorpant, ha egy-egy feszélyező ténytet tudomásul vett, ha elveit revideálta és reményeinek egy részéről letett, ezt is egész lélekkel csinálta, boglyasan és indulatosan. Ha egy világrejtelymagyarázó elméletben csalódott, nyomán kibontakozott a másik, s ha eltökélte, hogy ezentúl óvatos diplomata lesz, viselkedéséhez az önleplezések tömegét mellélkelte magyarázatul. Összehúzódkodni tudott, kisigényű lenni nem. A „rend”, ahogy ő áhította és megkövetelte: a szabadság rendje, a jogok egyensúlya, nem *csak* a politikai jogoké, hanem minden kifejtett kívánczóság, minden megtudatosodott ösztöné. A felnőttiség pedig az az állapot, amelyben az ember mer és tud végre gyermek lenni, mer és tud olyan feszélyezetlenül örülni versnek, közgazdasági problémának, családalapításnak, új bútorhuzatnak és minden egyéb játékszernek, ahogy gyermekkorában játszott volna, ha nem feszélyezi lelkében a szorongás és a külvilágban a tilalom.

Zabolátlanul játszott, de görcsösen ragaszkodva a játékszabályhoz, elszánt komolysággal, melyet a partnertől is megkövetelt. Amikor *SZÉP SZÓ*-t kezdtünk játszani, mintákat szerzett be a betű-válfa-jokból, táblázatokat készített és tervrajzokat a beosztásról, órákon át görnyedt számoszlopba szedett szakszerűségi elképzelései fölött s ingerülten ránkripadott, ha ügybuzgalmán elmosolyodtunk. „Én szeretem a rendet” — mondta dacosan, összevonva mongol szeme közt a mély függőleges ráncot, mely mindig a gyermeki konokság és elmélyültség kifejezését adta arcának. Gyermek és felnőtt akart lenni; ami e két állapot közé esik, a nyárspolgári meglegedettség és a regényes költészet közös önáltatásait, a könnyű vágyálmokkal lobogó lélek puha tetszelgését, gyakorlatias és felelőtlen forradalmiságát megvetette. Ha forradalmár volt, a magasabb és ésszerűbb Rend képe után loholt, a szegényekért és elnyomottakért zord felelősségtudatból és kínzó együttérzésből állt ki, s éppen nem mintha tetszelgett volna a lánglelkű dalnok szerepében. Ha pajkos volt — mert az volt — s ha bortól, kis

sikertől, reménytől vagy merő életörömétől berúgva lelki bukfencekben hempergőzött, akkor sem a költő jogán tette, hanem a férfi jókedvében. „Hörpintek valódi világot — habzó éggel a tetején” — énekelte a harapnivaló konkrétumok e látomásos megszállottja.

Hogy hazugság szép lehet, ezt egyszerűen nem hitte el. Dogmatikusan ragaszkodott a való tényhez — egészen addig a fokig, ahol a ténynek látszata is megszűnik, s kezdődik a sejtelem. . . Kóklernak tartotta az olyan költőt, ki a kedvesét a hangulat vagy a rím kedvéért szőkének dalolja, holott a valóságban barna. Ő, bármilyen vadul száguldott képzelete, úgy ragaszkodott a valóság minden porcikájához, mint a leltári tárgyhoz, melyről fejvesztés terhe mellett kell számot adnia. Ha életírói azt olvassák versében, hogy édesanyjának a háború vége felé csirkét szerzett, de mire elvitte neki, holtan találta őt, akkor fogadják el nyugodtan a leghitelesebb adatnak. Ha valahol azt írja, hogy hazafelé menet nézte a jázminokat, akkor mérget vehetnek rá, hogy nem orgonák voltak. Nem lényeges? Lényeges, hogy ő lényegesnek érezte. Hogy minden lényegessé fokozódott fel, amihez hozzányúlt. Ez a dús hangszereléssel visszhangzó túlérzékenység, ez az intellektuálissá tisztult érzékletesség, az aprólékosnak és a nagynak, a sejtett mindenségnek s a kitapintott porcikának ez az egyszerre- és együtt-érzéklése, az ad szavainak olyan robbanó erőt, sorainak olyan lendületet, mely a foltozott ülepről szóló élcelődését is a démoni humor levegőegébe repíti és versbeszedett marxista vagy freudista elmélkedéseit gyémántporos csillogással hinti be. De ebben leli magyarázatát nem egy zavaros kitérő is, mely verseit szétfeszíti. Személyi célzások, kiegészítő magyarázatok vannak megjelenítő sorai közé zsúfolva. Soha nem talált semmit eléggé szabatosnak, teljes értelműnek. S nem fogadott el pótszert, kulisszát, egy kötőszó erejéig sem. Leltározott, elemzett, álmodott de nem retusált. Lehetett szeizmográf, lakmuszpapír és varázsvessző, nem lehetett klubjelvény, pántlinka és gipszciráda. Lehetett szeszélyes, nem lehetett saját szeszélyeinek kedvtelője. Undorodott a bohémságtól.

*

A mi barátságunk is — legalább ez utóbbi három esztendőben, mikor legszorosabbra fonódott — hadüzenet volt a bohémságnak, a pániknak, a költői és nyárspolgári felelőtlenség minden válfajának. Szövetkeztünk, hogy értelmet adjunk a szavaknak. Ezt a tervünket olyan elszánt komolysággal fektettük le, mint a fakír a szöges heverőt, melyről, fogadalma szerint, tíz évig nem fog elmozdulni. Bölcséleti vitákat rendeztünk célunk körvonalazására és minél aránylatosabb megokolására, fortélyokat eszeltünk ki gyakorlati megvalósítására; sunyin, megszállottan, mint Sawyer Tamás és Huckleberry Finn,

összeesküdtünk, hogy próbát teszünk az értelmes felnöttséggel. „Más költők — mi gondom ezekkel? — mocskolván magukat szegyig, — koholt képekkel és szeszekkel — mímeljen mámort mindegyik.” De ő túllép „e mai kocsmán”! Túl: „az értelemig”! Ezt határoztuk el, ehhez tartottuk magunkat. József Attilának *nem* a gyermekded zseni szerepe jutott a mi körünkben. Elvártuk tőle, hogy ezt ne is várja el tőlünk; hogy ennél többet várjon el: bizalmat a költőben kifejezett közületi lény és töprengő agyvelő iránt. Ő meg elvárta tőlünk, hogy elvárjuk tőle a logikus, világosítélőképeség minden zálogát, a lelkiismeretes munkaerő pontosságát, a szellemi fegyelmezettséget ugyanúgy, mint a gyakorlatit, a hétköznapi. Ráadásul és főként pedig a baráti és bajtársi hűséget. A bűnbocsánat a nevelésben lehet szükség, a törvénykezésben lehet bölcsesség, de írástudóval szemben sértés. Ő nem kért belőle. Megalázta a gyámolító hódolat, az elnéző mosoly, mellyel atyai jöttevők s vendéglátó társaságbeli hölgyek a „kis Petőfi” bohóságát, indulatosságát, eszmefutamainak fásasztó rakoncátlanságát s a jelentéktelen tények világában tanúsított, következetes megbízhatatlanságát nyugtázták. Közös rögeszménk volt az épelméjűség hite, — ellentétben a híg regényességgel, mely a géniusz tisztázatlan szenvedélyek bugyborékaiban tiszteli. Az igazi egészség, vallottuk Thomas Mannal, ki Freud nyomán vallja, — az igazi, a teherbíró, a magasrendű egészség nem természeti adomány, hanem tudomásul vett és legyőzött betegségek eredője. Az igazi józanság nem az, amire vagyongyűjtő miniszterek és délceg, szolgálatkész urasági kocsisok mutatnak példát, hanem a nyugtalan és akaratos elme maga-magát kiegyensúlyozó játéka, érzeki és eszmei kíváncsisága, vidám és bátor számvetése, „Kecsesen okos csevegés”. Mi ezt az igazi egészséget, igazi józanságot fogjuk szolgálni, így fogadkoztunk. Mit tehetek a színfal-hasogató gúny ellen, hogy a józanság és egészség e hitvallóját, épelméjűségi rögeszmém testvéri megosztóját, egy nyári napon feldúltan találtam szobájában, mert rájött a titokra, hogy közös takarítónőnk Juli, meg a „Flóra”, meg a „Berci”, meg „a Bak doktor” összejátszanak ellene, aminek kétségbevonhatatlan bizonyítéka, hogy az íróasztalán, az ócska sajtosdobozban, melyet hamutartónak használ, három elégett gyufaszál elmozdult a helyéről!

*

Mit tehetek, istenem! Leleplezhetem magam, hogy mindig némileg álnokul, pedagógiai jóindulattal és rejtett szemhunyorítással játszot-tam egészséget-józanságot azzal, akiről az orvos másfél év óta tudta, de boldog-boldogtalan már évtizede hirdette, hogy „bolond”. Leleplezhe-tem, hogy kozmikus rendszeretéből és ildomos felnöttségi becsvágából, melynek megnyilatkozásaival egy emberiséget akart

okosabb és boldogabb életre nevelni, arra sem futotta, hogy félórásnál ne nagyobb késedelemmel állítson be, ahova vacsorára hivatalos, vagy ha nem tud eleget tenni a meghívásnak, vegye föl a telefonkagylót és mondjon le, ahogy illik. Leleplezhetem, hogy e nagy költőt és éleseszű gondolkozót még viszonylagos egészsége idején sem lehetett „mint embert komolyan venni”, — de mit tegyek, én úgy érzem, inkább azzal az önleplezéssel tartozom, hogy halálos komolyan vettem őt, s veszem ma is, változatlanul, elégett gyufaszálaival, rejtelmes összeesküvéseket szaglászó gyanúival, kabbalisztikus számrendszereivel, megrokkánásának minden orvosi jegyével együtt. Szép volna, üdítő volna, mint valamikor együttes nekigyürkőzésünkben tettük, kimondani, hogy az író tébolyának, vagy akár hóbortjának, semmi köze írói voltához — hogy a megszégyenítő folyamat, mely gondolatait silány téveszmék hínárjába, testét pedig a tehervonat csikorgó kereke alá szorította, független attól a másik folyamattól, melyből magánhangzók, mássalhangzók és fogalmak fenséges dallamai csapódtak ki. De „minek hazudni?” Az őrjöngő dalolt, az őrjöngő látott tisztán; — a dalfakasztó tisztánlátás görcsével förtelmesen azonosult az a makogó izgalom, mellyel mély emberi összefüggéseket következtetett ki elhasznált gyufaszálak számából, állásából.

Talán kár, talán nyereség, hogy elmulasztottam jegyzeteket készíteni az eszmecserékről, melyeket nyomasztó, hosszú szanatóriumi órákon át folytattam vele, kibicül szegődve a kietlen színjátékhoz, melyben a lelke szétzilált sejtjei egymással „feleseltek”, külön-külön egymással s valamennyien az orvossal, az ápolónővérrel és, mint utolsó versei egyikében írta, a másvilággal. Nem kottáztam le a szavakat, az állítmány nélkül maradt mondatokat, melyek most már úgy fröcsköltek ki belőle, mint az *espresso* csövéből az utolsó kávécseppek, szaggatott pőfékeléssel, buborékosan ingadozva a levegőben és végül szétpattanva a semmiben. Csak az arcára emlékszem, sápadt arcára, eszelős tekintetére, nikotin-barna bajszára, nikotin-barna ujjaira, melyekben bódultan is szorongatta a cigarettát és szívta, szívta már-már a pusztá parasztat. A döbbenetemre és tanácstalanságomra emlékszem, amilyen ismét nem tudtam másképp úrrá lenni, mint az értelmesség fikciójával. Hidegletlően ültem az ágya peremén ez emésztő, lélekző, önmareangoló kísértetnek; hibbant lángelméjéből az a végtelen küldözgette szélhámós üzeneteit, amellyel mindennemű érintkezést gondosan kerülni szoktam. De vitatkoztam, rendületlenül. Nem látod, Attila, hogy amit nap-hosszat összebeszélsz, annak a világon semmi értelme? „Van, az álom nyelvén”, hajtogatta. De mit zaklatod a Margit nővért az álmod nyelvével? Mondd neki, hogy hashajtót kérek, vagy hogy kérem, melegebben hozzák a kávé, vagy hogy nyissák ki az ablakot, ha ezt akarod, ne az álmaiddal gyötörd szegényt, éjszaka álmodjál...

„Bennem kívül van, ami másban belül”. Hát ne legyen! Azt hiszed, rendben van, ha az ember a bőrén hordja a zsigereit? Miért nem uralkodol magadon? Hiszen pontosan tudod, mikor viselkedel normálisan és mikor nem... „Jó... megadom magam... sok lúd disznót győz...” Nem emlékszem, hogyan folytatta aztán. Megvitattuk, hogy örült-e. Megvitattuk, hogy öngyilkos legyen-e. Azt hazudtam, hogy élnie kell. Minden rendelkezésemre álló észokot felvonultattam az életuntság ellen. Hírekkal traktáltam „kintről”, terveket szerkesztettünk kijövele esetére, megbeszéltük a spanyol polgárháború állását és várható fejleményeit. De érdeklődése mind gyorsabban apadt ki, mindinkább kényszeredettnek hatott. Túllépett már e mai kocsmán, „az értelemig és tovább” lépett immár; hol vad könnyontással, hol merev, üveges nézéssel utasította el próbálkozásomat, hogy visszaesaljam a világba, melyben akkor számít értelmesnek az ember, ha sors és gyufaszálak értelmetlenségébe beletörődik. Jaj, édes Attilám, milyen igazad volt!

*

Nem ismertem, most látom csak igazán, mennyire nem. Felbomlott a szemem láttára, alkatrészeire hullott szét az egész gépezet; a gőze elszállt, s ami lecsapódott belőle, szétfolyt ujjaink közt. Versek, elméletek, önéletrajzi adatok, kórtani leletek szakadtak ki belőle, amikor teljes magát akarta kiadni. Közölt emlékeket a ferencvárosi proletár-otthonból, a csavargás és koplalás éveiben; a nemi válságok és kudarcok, az erkölcsi nekirugaszkodások és megrokkánások, hiúsági sérelmek, családi összekoccanások, irodalmi kísérletek minden változatából, közölt hasonlatokat síró fűszálakról, fogócskázó szelekről, déligyümölcskirakat üvegéről és a kedves asszony tüdejének susogó szép cserjéről, közölt sejtelmeket a lélek rétegződésének magyarázataul, elgondolásokat a társadalom megjavítására, közölte, hogy mikor ki volt hűtlen hozzá s hogy mikor kapta ő magát hűtlenségen, szerető, anya, nővér, eszme és barát iránt, közölte, hogy fáj neki, nagyon fáj — „úgy fájok, úgy fájok”, zokogta testvéreinek néhány nappal öngyilkossága előtt — számtalan okát tudta adni fájdalmának, de ki hiszi, hogy kimondta az igazit? Hol az oldalát fájlalta, hol a szemét, hol meg azt, hogy „nincs rá szükség”. Pedig csak őneki nem volt szüksége magára. Miért nem? Hogyan hunyt ki az öröm képessége, de vágya is belőle, ki valamikor olyan részegen tudott örülni a sors minden alamizsnájának? Adalék és alkotás maradt utána, érdekesség, szépség, rengeteg. És mindennek közepében egy sötét pont, melyre állandóan célozott. Talán ez a pont az, mit a *paranoid skizofrénia* gócéának minősíthetünk. Talán ezt minősíthetjük léte motorjának, értelmének, minden sora erjesztőjének.

Radírozzuk ki ezt a pontot, egyebet úgysem tehetünk vele. A sötétség: fényhiány, tehát nem létezik. A világossággal törődünk, amit maga körül árasztott. Ő nem érte be a világos világgal, a viszonylagos igazság feltételeivel; gyógyíthatatlanul gyermeki lelke beleszédült a transzcendens rejtelem gyilkos, barbár sötétjébe, tejfogával beleharapott a kőbe, a szárszói göröngybe. „*Végre mi kelleit volna?*” — kérdezte magától. Nem tudta; mi még kevésbé tudhatjuk. De tisztelettel vegyük tudomásul akaratát. Ne átkozódjunk, barátaim, s ne föllebbezzünk irodalomtörténeti igényperekkel az ítélet ellen, amelyet ő maga mondott ki, a léttel folytatott válóperében. Az örvénylő negatívumtól, mely öntudatát elnyelte, hasztalan pereljük őt vissza. Értjük be, amivel ő nem tudta beérni: a tényleges József Attilával. Ránk a szép szó erkölcsét hagyta örökül, az érv és a tagolt kifejezés hitét, a megfogható elevenség szeretetét, a diadalmas józanság és a felsőbbrendű egészség munka-hipotézisét.

Szép Szó 1938. jan.—febr.

Ignotus Pál

534. KÖLTŐ A SÍNEKEN

I

Fáradt ember, ki felvillanó reggel
a valóság szennyes vizéhez érsz
s megfojtod benne álmod önkezdeddel, —

ma reggel ringasson tovább az éj,
hogy surranj át a szörnyű földi híren,
mint gyík a fű fölött: kívánt s kevély

halálban költő fekszik most a sínen!
Várandós volt és mozdony tépte szét
vers-gyermekeit. — Felrezen a szívem:

miféle kusza pókhálós beszéd
búcsúztatja? Hogy: „Egy költő? Mi az ma?
Jó élni s ő elvesztette eszét!”

És mint hínár mélyén porszem miazma,
úgy motoszkál mellemben valami,
a tompa ég felbőg és megriadva

rohan el minden. Milyen hallali
dúl most a földön? Hová menekülnek
a költők, kiknek erről vallani

ősi törvényük? A síneken ülnek
és hallgatnak, mint kövek és füvek,
éltük hétköznapi és haláluk: ünnep.

A mozdony vak és a világ süket.

2

Sírasd meg őt! Halállal átítatva
a mozdony felé hajlik áhítattal
s az elmenést, mint ünnepélyes, régi

szertartást — könnyed mozdulattal végzi.
Virágsziromra írd fel a parancsot,
hogy nem tiporhat ott szöges bakancsod,
költő sínekre nem léphet s tilos
a buta mozdony, mely versen tápos.

Szép Szó 1938. jan.—febr.

Kelen László

535. JÓZSEF ATTILA KÖLTÉSZETE

„Aki dudás akar lenni — Pokolra kell annak menni — Ott kell annak megtanulni — hogyan kell a dudát fújni”. Ezt a különös varázsú, megejtően édes mérgű népi strófát először a „Külvárosi éj” című kötet élére tette József Attila, aztán a „Medvetánc” válogatott verseinek lett a mottója, s ha valaki összegyűjti — mint ahogy fogja — József Attilának összes műveit, illessze majd kegyelettel a minden versek elé, halálosan szép jelmondatul.

„Aki dudás akar lenni” — recitálta egyszer elrévedezve, mikor megírtam róla, hogy „jobb mottót, igazabbat s jellemzőbbet nem választhatott volna” — „pokolra kell annak menni”... Félrehajtotta fejét s jobbkeze mutatóujját az ajkára tette: „Mintha én írtam volna; de mit is jelent tulajdonképpen?” Tűnődünk a zugló estében; mit jelent e „pokol”, miféle sorsot, ígézetet, balvégzetet, hiányt; a proletárelélet-e az éhséget, az elnyomatást-e, a szegénységet, a külvárosi éjszakák nehéz és tömör ürességét, miféle tömény tüzet, a léleknek mely járatlan tájait

és sivar világát? — „A vers papírpénz — mondta váratlanul — s a szenvedés az aranyfedezete”. Homályban gubbasztottunk, abban a barna, langyos, alkonyi homályban, ahol a lélek ágyában érezheti magát s kinyújtózik. A két ujjával megtámasztotta fejét. „*Nekem van fedezetem*” — mondta aztán, büszkélkedve, komolykodva, kedvesen. — „*Színarany*”. S ennek örült.

Most mondogatom magamban, szorongva s kihagyó lélekzettel: mintha valóban ő írta volna! Művészi szabályul és életszabályul, mintha csak ő költötte volna a kérlelhetetlen s mégis önkényes törvényt, — („*szabály szerint költi kényem*”) — kihíva fejére a végzetet, — játékosan, felelőtlenül, dúdolván, dudázva azt, amit tilalmas, ártatlanul-könnyedén játszadozva, „mint gyermek”, a pusztító elemekkel, míg komolyra, csintalan dallamból komor gyászénekké nem fordult a szó és szigorú angyalok rá nem koppantottak fehéredő körmeire.

Ebben a négysoros strófában látom összefoglalva életének és költészetének értelmét. Az „átkozott költő” romantikus pátoszához, a baudelaire-i költő dacosan raffinált hivatástudatához:

*Soyez béni, mon Dieu, qui donnez la souffrance
Comme un divin remède à nos impuretés
Et comme la meilleure et la plus pure essence
Qui prépare les forts aux saintes voluptés! . . .*

— mi köze van ennek a pásztori együgyűségű gyermeki dallamnak? Köze van hozzá, tragikus voltában, kétszeresen tragikus voltában! Mert a Baudelaire vagy Ady életérzése egyértelműen volt tragikus és pesszimista. A költő átkozott próféta, aki önönmagát égeti el, tragikus hős, aki a páthosz kothurnuszában járkál és ágál, komor fenséggel, sátáni göggel, a bukott s elítélt angyalok dacával. . . Az e fajta élet igenli az önmaga bomlását-romlását, segít magát taposni, mint szőlőt a kádban s hiába éneklé néha, hogy „én vagyok az úr” — menthetetlenül érzi és tudja, hogy a vers az úr, a költői halhatatlan szépség s az emberi test és idegzet a „cifra szolga” . . . Az élet pesszimumát kell vállalnia a vers optimumáért. Pokolra kell menni. . . de nem dudával, hanem wagneri nagyzenekarral. Pusztulni kell, de hangosan s tüneményesen. Sírni, de Jeremiás módjára s még hallgatni is nyomatékkal. „Elhatároztam, hogy átkozott leszek. . .”

József Attila költészete — most egyben-látva az egészet — azért tűnik kétszeresen tragikusnak, mert benne a gyanútlanág bukott el és magasztaltatott fel, — az ártatlanul, hetykén, vidáman fütyörészett dallam alig értett, szigorú szövege teljesedett be. A dallam csupa játék, kihívó gyengédség, büntetnivaló szeretetvágy, az élet idilli igenlése, csupa lágy kedvesség; s a szöveg, a versek szövege s az életé, komoly,

nyers, emberi méltóságba gázoló, XX. századi magyar és költői pokol. Egy költő, aki a tájak és falvak, alkonyok s állatok idilli, édes, boldog dallójának született, oly természetes előkelőséggel ízlésében, aminőt nem láttam kivüle senkiben, — tiszta, üde, tavaszi dallamokkal, ez a pásztorénekes, ahogy Németh Andor is látta: Csokonaiasán rokokécsességű suhanc hiába próbálta hősiekedvességgel felmutatni s fenntartani magában az „áramló könnyűségű rétek” látomásait, japáni finomságú karcait az aluvó hangyákról, kényszerű győzelmet aratott felette a túl erős külvárosi éj. A drámában, amelynek hőse a „költő és kora” volt, a költőnek kellett vesznie, a szenvedés, amelyre — mint a halhatatlanság garancialevelére, — még büszke volt „mint gyermek” a vakbélgyulladására, végül elhatalmasodott s nem is lehetett másként. Az ellenséges erők, amelyeket dudaszóval akart megszelídíteni, majd az emberi elmére, a belátásra hivatkozva utasítgatott rendre, alattomosan, álöltözékben belé-szivárogtak, szövetségesekre akadtak benne, hogy aztán puccsszerűen elfoglalják, az ösztönök államesíny-technikája szerint, lelkének minden stratégiai pontját. Kétszeres, mert gyermektragédia, egy harminckétéves gyermeké; mert a büntudat mozdonya egy ártatlan lelket tépett szét. József Attila költészete a tragikus párbajnak, a dallam és szöveg, a lélek s a külvilág, a költő és kora egyenlőtlen mérkőzésének példázata.

II.

„Nem én kiáltok”

Nagyon korán, de nem azonnal találta meg a hangját. Csodagyekreként, friss, elragadó suhancként tört be az irodalomba, de a „csodát”: a „Nincsen apám, se anyám” kötet szabad, természetes és finom eredetiségét sok-sok munka, tanulmány, gyakorlatozás, két kötetnyi vers előzte meg. Az elsőnek (még gimnazista korában jelentette meg), a Szépség Koldusának már a címe is a dekadens költészet felé mutat; a másik kötet címe, a „Nem én kiáltok”, a háború utáni, kozmikus-expresszionisztikus irányzatokra utal. „Nem én kiáltok, a föld dübörög”: — nem ő kiáltott még, hanem az irodalmi friss hagyományok és divatok szóltak rajta keresztül. József Attila ügyesen és gráciával próbálgatta magára a használatból kimenő, vagy még használatos költői öltözékeket, egy-egy mozdulata, elszólása, hangsúlya sejteti, hol bő a ruha néki, hol meg szűk és sejteti az igényt, hogy majdan nem készen kapott, hanem testére-lelkére szabott ruhában járjon. Olyan ez időben — s talán tudatosan — mint a zeneszerzőnövendék, aki mielőtt „magát próbálná” — módszeresen, kötelességszerűen végiggyakorlatozza nemcsak a régi korok, hanem egyes régi mesterek stílusát külön is,

elsajátítva fortélyait, utánzással él-lesegetve titkaikat, tanulva hibáikon, okulva modorosságaikon. Sokszor beszélgettünk arról, hogy a költészetet is sok kisikamlástól, kárbavesztett fáradságtól, izlésficamtól és stílusbeli műveletlenségtől szabadítaná meg a zeneakadémiák mintájára alapított költő-akadémia, a rendszeresített utánzásban rejlő erőpróba. Hogy József Attila poeta doctus lett, a lírai formák és szabályok rigorózus, magával és másokkal szemben pedáns tudósa,* a „lélek mérnöke” — kedves ellentétképpen első jelentékeny kötetének leegyszerűsített népi formaképleteihez —, abban nagy szerepe van a diákevek e játszi, virtuózkodó, tanulmányzerű próbálgatásainak. Makón ma is őrzik a bravúros „Szonettkoszorút”, amelyet ifjúi éveiben készített, a 15 szonettet, amelynek utolsója a tizennégy megelőző szonett első soraiból állítódott össze. Alkaioszi és szaffói strófákkal, hexaméterekkel kísérletezik, mint a régi gimnáziumok poétikai növendékei; ez az osztály s az önképzőkör a koraérett költőfiú „zeneakadémiája”... De nemcsak a „külső” formákban gyakorolja magát, a „belső” formát, az életszemlélet, az érzések értelmezésének belső technikáját is figyeli, tanulja, utánozza legszorgosabban. Említtem már, hogy a „dekadencia” spleenes, fojtott vágyakkal s ideges rezdülésekkel tele hangján szólalt meg először. Elvárásolt trópusok tájakon jár, hol a „kényes büszke fák, a szépség fái”, illatokkal telnek s lelkében, akár Tóth Árpádéban, „halkal a vágy fuvolázik”, mint egy „bánatműteremben”. A szonettfűzerben Juhász Gyula tanítványául szegődik, majd hirtelen átváltozással „ezerfárosznyi végzet”-et harsog és

*Asszonyra várok, aki vágygal telve
Most szép forró kezével
Hajamba túrna s nagyon megölelne.*

Sok versének témája, szerelmi páthosza, kontraszt-kezelése ilyenformán adys; másutt (Sacriligium) a baudelaire-i sátánsággal kacérkodik, de Kassákosan is tud: „ki látja meg, hogy már látszanak — kilógó nyelvünkön az igért utak” — csak hogy ő rímbe szedi Kassák asszociációit s a fura vers végén preraffaelita mód jámbor realizmussal hökkent meg:

Ó, barátaim, hét napja nem ettem...

*Szó volt arról, hogy a nagyközönség és a költő-inasok számára modern verstant írjon s már megállapodást is kötött — két éve ennek — egy kisebb kiadóval, s igen nagy beeszággal kezdett a munkához, mikor a kiadó hirtelen megszüntette működését s a munka abbamaradt.

E korból való, szépszájú szabadversei csaknem kizárólag Kassák-utánérzések. A szegényember-lét tiszta, merev, erélyes és egyvonalú páthoszáat (Érzitek-e, Úvegöntők) apostoli-papos mozdulatait a magyar munkásköltészet e nagy kísérletezőjétől tanulja. . . De Juhász Gyulán, Tóth Árpádon, Adyn, Baudelaire-en, Kassákon túl vannak már sorok s egy-két vers, amelyben József Attila kiált, avagy szól.

*Egymás mellett mi is rögek vagyunk most
Minket a gyöngye, friss vetés szeret.*

-----

*Jöjj kedvesem, tested lelkembe hullasd,
Bennünk a föld barázdát rejteget.*

-----

*Az est sötét báránya ballagóba
Feketébb hulló selyemgyapja már. . .*

(Rög a röghöz)

A „Csodálkozunk az életen” asszociációs bátorsága („Ha mosolyog, mosolya csupa csillag. . . harmatos erdők az ő szemei”), a magyar hangsúly, s a jambus jóízű keverése, a vallomás naiv gyengédsége („az én kedvesem a füvek szíve”), az életen való csodálkozás üdesége, a „szegényember szeretője”-nek népdallama:

*De akármilyen gyönyörű lány lennék,
Szegényember szeretője lennék.*

már József Attiláé s a „Megfáradt ember” java József-vers. Nincs itt egy henye szó sem. A négy kezdősorban tökéletes tájhangulat: a *földeken* hazainduló *komoly* és *hallgatag parasztok*, a folyóparton hever a költő. A mondanivalója a versnek a fáradtság határtalan gyengédsége és szeretetvágya. „Egymás mellett fekszünk: a folyó meg én”: egyszerre fejezi ki a természettel való testvéresülést (mint a következő: „gyenge füvek alusznak [szívem alatt]) s egyben a hiányt, a magányosságot; hiszen „a folyó meg én”-kapcsolat nem nélkülözi a szomorkás iróniát. A fáradtság valóban egyszerre teljes elmagánosodás s lemeztelenülés: „se férfi, se gyerek, se magyar, se testvér” s ugyanakkor beleilleszkedés a természet békés, pihentető, regeneráló rendjébe. Ez a kettősség: a magány, elbujtatott s csak közvetve-kitörő s áthárított vágyaival s a béke, az esti csönd enyhülete, csodálatos kifejezést nyer az utolsó strófában, ahol „a békességet szétosztja az este”, *mint* . . . ? A versből hiányzik, de bennünk okvetlenül megrezdül már az asszociáció: mint az *apa*, családi vacsorán, a *kenyeret*. S a „gyengébbek” kedvéért a versképző ösztön hasonlat-átugrással erősíti fel a rejtett célzást: „meleg

kenyeréből (t. i. a békességnek) egy karaj vagyok". Mert hiába van itt a békesség kenyereéről szó, bennünk az elfojtott hasonlat rezeg tovább, s a békében bánatot, a nyugalomban fájdalmat érzünk sajogni. „Harmattá vált bennem a gond és teher”, éneklí, s mi fordítva érezzük: a *gond és teher* vált benne harmattá. A természettel, a gyógyító, nagyszerű tájjal és magas éggel való azonosulásban zeng ki, hatalmasan s mégis csöndesen, a vers:

*Pihen most az ég is, a nyugodt Marosra
S homlokomra kiülnek a csillagok.*

Az első tökéletes József Attila-vers... Nem is volna való a „Nem én kiáltok”-ba s a költő be is fogadta a „Nincsen apám” versek társaságába. Itt kell megjegyezni azt is, hogy József Attila kötetei nem felelnek meg egészen pontosan költői fejlődése szakaszainak. Nem a periódus lezáródása, rendszerint kívülálló szempontok határozták meg a kötetek megjelenését. A „Nem én kiáltok” néhány verse azt a lelkiállapotot s modort fejezi ki, amely a „Nincsen apám” sűrűjére jellemző, mint ahogy a „Nincsen apám” korszak még belefolytatódott a „Döntsd a tőkét”-be, ez a „Külvárosi éj” és így tovább. Másrészt nem is voltak egészen zárt periódusai. Még legutóbb is (Születésnapomra) föllevenítette a húszesztendős fiú suhanc-hetykeségét, más versben meg a huszonnégyévesnek (habár elmélyítve) kimondottan népi dallamhasználatát. Miközben új periódusát dolgozta ki, visszanyúlt a már „kész” kifejezési módokhoz, s egyben mindig tudott előre is utalni. S mégis — kivéve a „Medvetánc”-ot — már a kötetcímek is kitűnően jelzik főszakaszait: A „Nincsen apám, se anyám” annak a versnek kezdősora, amely az első periódus lélek- és formakésztségét szimbolikusan összegezi, a „Döntsd a tőkét” a marxista forradalmárság „Sturm und Drang”-korszakát, a „Külvárosi éj” már részleges lehiggadását, elégiásodását jelenti, a válogatott „Medvetánc” után a „Nagyon fáj” pedig „a szorongatott teremtmény sikolya...”

III.

„Nincsen apám, se anyám”

A „Nincsen apám, se anyám” (tulajdonképpeni címe Tiszta szívvel egymagában halhatatlanná tenné József Attilát, ha nem tanúskodna még vagy száz hibátlan tökéletességű vers, az ő naggyáavató pörében. „Miért szép?” — kérdem magamtól. Ugyanazért, amiért az „Aki dudás akar lenni...” feledhetetlen. A haláltáncok bizarr bűbája kísért benne.

Ősi nyolcas, csárdásritmusban (kettőt jobbra, kettőt balra) táncol élénk a legnagyobb emberi nyomorúság és elhagyatottság, anyátlan-apátlan árvaság és nincesség, — de nem a sírva-vidéki csattintásával, romantikus hujrásával, hanem — s ez teszi igazán megrázóvá — ártatlan, kissé durcás derűvel, páthosztalanul, a végletekig leegyszerűsített táncossággal! Henegecs, hivalkodás is rezdül itt, gyermeki együgyűséggel; egy nemzedék cinikus számárfül-mutogatása az elődök nagy-páthosza felé; villonos csavargóság, csibészes erkölcsi nihilizmus. Van-e bonyolultabb hát, mint ez az egyszerűség? Van-e raffináltabb, mint ez a természetesség? Van-e súlyosabb, mint ez a könnyedség? Mert hogy a cinizmus nem a lélek sivárságából, hogy a nihilizmus nem rosszaságból vagy übermenschli főnhéjázásból fakad, — hogy a henegecs és hivalkodás nem igazán az, hogy az egész ritmus, tónus *nem őszinte*, azt maga a vers leplezi le. A nihilizmus gyermeki fenyegetőzés, a cinizmus és jókedv fitogtatott dac lehet csak, hiszen a húszéves fiú szíve „tisztá”, sőt szíve „gyönyörűszép”, s a föld, amellyel elfödik, „áldott”. Itt magárahajló gyöngédség van jelen a hetyke fenyegetőzésben. De mit keres az utolsó strófa fölengedtségében a „halált hozó fű” bosszús képze? Mindig éreztem, hogy ez a jelző itt nem egészen önmaga jelentéséért áll a helyén. A halálhozó, mérges fű különös kontrasztban áll a „gyönyörűszép” szívvvel, amelyből fakadnia kell s az „áldott földdel”, amely e szívet elfödi, viszont rokon a megelőző szakok cinizmusával. Az „áldott” s a „gyönyörűszép” kisiklást jelentenek a gyengédség kifejezésének irányában s a „halált hozó” jelző ezt a kisiklást billenté helyre. De épp a kisiklás, az érzékenyülés feltörő mozzanatai teszik a verset azzá, ami. Ha a szív nem lenne tiszta és gyönyörűszép s a föld áldott, akkor a vers egyhangúbb volna s nem keveredne anyagához panasza, ki nem mondott kívánság és sóhajtás.

De ne időzzünk oly soká e versnél. Az érzések kezelésének e magaleplező s mégis önleplező technikája (amely technika nemcsak a hangban, ritmikában nyilvánul meg, hanem jelzőkben, képekben is) egységes jelleget ad József Attila első periódusának. A törvény: légy cinikus, magadhoz kegyetlen, jókedvű, kemény; a valóság: árva, friss, szemérmes, botor, idegérzékeny fiatalember vagy... József Attila ez első szakasza színészi teljesítmény, amellyel legtöbb kritikusat s főleg első olvasóját is sikerült becsapnia. Némiképp, persze, önönmagát is. A hetyke, hányaveti, kamaszos hang jól állt neki s csak később látta be, hogy művészi értéket e stílusú költeményeinek nem is annyira az életvidámság ad, hanem annak vegyülése páratlan gyöngédségével; s hogy cinizmus, amellyel azt éneklő szülőanyjáról, Pöcze Borcsáról, hogy „megették a fenék”, hogy a durva „fene” szó használatá csak a sírni kívánczó s nem akaró kamasz meghatott krakogása... Különös

eset: hogy verseket a tudatos és elárult őszinteség, őszintétlenségük tegyen nagyvá! Az önön következetlenségük! Mert gondoljunk csak a „Szeretnének”-re, amelyben négy strofán át becsmerli magát: fának, földnek, víznek, tűznek, hogy utolsó volna,

S ha én volnék az Úr az Úr helyett

ugye most azt várnánk, s teljes joggal, hogy önmagát becsmérelné ilyformán: „nem is szeretnének az emberek...” De meglepetésszerűen azt olvassuk:

Nagyon szeretnének az emberek.

Tehát az utolsó sor rácáfol az egész vers hangulati szerkezetére, de nem bántó mód, logikátlanul, mert átláttat a „tréfán”, a játékos szemérmén s megmutatja a meggátolhatatlanul kikíváncozó vágyat a szeretet és megbecsülés után... Vagy nézzük a „Dal”-t, a háromszor ismételt sorával:

Derűs vagyok és hallgatag.

Ez az állító mondat a törvény, a „kell”, a jelmez; de már a „hallgatag” kisé, érzelmileg, gyöngíti a „derű” igazát, mert a hallgatagságban komolyság van, s a többi sor? —

*Derűs vagyok és hallgatag
pipám és bicskám is elhagytam
Derűs vagyok és hallgatag.*

*Hopp szél, fúdd szét e dalomat!
Nincs senki, akire rámondjam
örömét lelte nyomoromban.*

*Felhő valék, már süt a nap
Derűs vagyok és hallgatag.*

A többi sor felvilágosít arról, hogy ha van itt szó egyáltalán derűről, akkor csak nagyon elkeseredett, a minden-mindegy derűjéről lehet szó! Bravúros ennek a versnek a kétértelműsége! Az „elhagytam” jelentheti, hogy: elvesztettem, de jelentheti (s inkább) az elhajtást. S hogy senki se lelte örömét nyomorában? Ez vigasztaló tudat is lehetne: az emberek, hiszen nem is rosszak igazában; de valójában lesújtó tudat, mert még *haragudnia sem lehet* nyomorúságáért, nem lévén kire. S végül a „felhő valék” sor ugyancsak kétértelmű, mert ő, ha felhő „vala”, most lehet a kisütő nap, s akkor a vers a derű győzelmét jelentené a nyomor és bánat

fölött, de lehet, hogy a felhőt, aki ő volt, a nap úgy szétfújta, mint a szél a dalt... Kétértelmű, helyesebben *kétérzelmű*, ambivalens ez a vers, az elhagyatottság és az életerő szinte egyenlő arányban keveredett benne, bár talán, egy árnyalattal, a bánat van fölényben.

„A pap mosolyog” (Engem temetnek) c. versében figyeljük még meg József Attila költészetének e saját, belső-formai törvényét.

*A pap mosolyog és derűsen
gondtalan üdvü istent dicsér.
Darazsak dongnak s a poros úton
végig zümmögő gyásznép kísér.*

Amily kegyetlenséggel fosztja meg magát előbb taglalt versében még attól a „vigasztól” is, hogy legyen, akire haragudjék, — oly kegyetlenül, maga iránt közömbösen írja le önnön temetését e versben. A második szakasz tréfájával csak növeli a hangulat kísérteties cinizmusát: egy kislánynak, aki „ablakhoz nyomja orroskáját” papája „megveregeti farocskáját”. Aztán:

*S harmatos füvek gyenge ízzel.
A fákon hajnali pirosság...*

Az élet továbbél, a gyásznép is zümmög, könnyről szó sem esik, a sajnálkozás s meghatottság önmagán „csak” a képek válogatott gyengédségében, s lehelletes finomságában szüremlik át:

A pókok hálójuk foltozzák...

S most meglepetésszerűen: „Emlékem egyre merevebb lesz”. Tárgyilagos, állítómondat. „Egy spicli rábök homlokára, siromig setteng s jó kutyámat nem uszíthatom többé rája.” Érzik, mi ebben a csak — József Attila-i? Hogy az ön-sajnálát, a fájdalom az egész elvesztett életért, amit nem akar, vagy csak visszájával akar kifejezni, egy egészen jelentéktelen s gunyoros sajnálkozásba sűrűsödik össze.

Új költészettani belső-formát talált-teremtett József Attila, amelyet — freudi terminológia segítségével — *indulat*-behelyettesítésnek vagy *áttételnek* nevezhetnénk. Az őszinteség a hamisságra, az igazság a színlelésre, a nagyság az apróságra épül itt, a szöveg, a logikátlanság logikája révén önmaga ellenkezőjének válik kifejezőjévé, vagy más, igen távoleső jelentés-tartalmakra utal. A gyász s halál rémületét a derű, harmatos fű, egy könnyed, humoreszk sóhaj sugározza ki, a szeretetvágyat az önbecsmérlés, a jóságot a rosszasággal való hivalkodás, a gyengédséget a cinizmus jelzi. „Biztató” című verse jellegzetesen így

kezdődik: „Kínában lóg a mandarin”. „Országos volt a pusztulásban” — írja magáról egy más versében, majd hirtelen: „No dehát ne búsuljatok” — vigasztal — minket, s ezzel a negatív felszólítással kényszerít búsulásra. S a „Hangyá”-ban amelyről már megírtam, hogy egyik legszebb szerelmi verse, szó sincs szerelemről, a kedves veletlét is csak egy többesszám első személy („jobb, ha már indulunk haza”) árulja el; de a kicsorduló nemes gyöngédség:

*A bábok között elaludt a hangya
Szél a bábokat most el ne fúdd!*

— a gyöngédség, amelynek bensőségét a szél tegezése is növeli, másnak szól, nem a hangyának. Honnan tudom? — kérdezheti az olvasó, aki az esztétikus analíziseiben mindig belemagyarázásra gyanakszik. A következő sorból tudom:

Különben jó az is.

Az „értelem” hirtelen észreveszi, hogy gyengédségének a bábok iránt s a szélhez intézett kérelemnek önmagában nincs jelentősége; sőt, egy szalmaszállal föl is keltené már a hangyát, elszégyelve magát a gyöngédségéért! Aztán: „erősen beborult”,

*a bábok között elaludt egy hangya
és — hopp — egy csöpp már a kezemre hullt.*

A lélek feszült telítettsége ez a kibuggyanó szerelemmel, féltő gondoskodással, (azért induljunk haza, mert beborult) mondhatatlan bánattal és boldogsággal. Ebbe a keretbe tartozik a „Mégfáradt ember” honvágya, ebbe a két népszerű Isten-verse is, amelyekben az apaszeretet és apavágy át sem öltözködik ahhoz, hogy hiteles istenesség legyen... Proletárpa ez az isten, golyózó gyerekek közt térfereg, lányok arcát pirosítja, illedelmes, tiszta, jómodorú, eszményi proletárpa, aki még a zsákhordásban is, látatlan, segít a fiának... Az „Istenem” címűben viszont ő ajánlkozik szolgálatra: „ha rikkanas volna mesterséged, segítenék kiabálni néked”: itt a legnyíltabb, legüdébb a fiúi érzés benne, a vallás csatornáján le meri vezetni vágyát. A „Hangyában” egy végtelenül kicsi lényre „tette át” a lány, — itt egy végtelenül nagy, képzelt lényre az apa iránt érzett gyöngédségét. Mindkettőnek csak eszközi, antropomorf jelentősége volt. A vallásos élmény sosem jelentkezett benne transzcendens méltóságával. Későbbi, Bethlehemi-versei a karácsony profán-népi hangulatát, Mária „kis mamaságát” ragadják meg. József Attila a szó pozitív értelmében, istenes versei

ellenére nem volt vallásos költő, bár a szó határozott és harcos értelmében nem volt atheista sem. A világot a teremtő költő szemével látta, a természet és társadalomtudományos gondolkodó fogalmaival magyarázta. Az *adott* világ költője volt.

A „Nincsen apám, se anyám”-ban van néhány remekmű, amelyekben a fiatal vérmérséklet minden érzelmi bonyodalom nélkül, ragyogó üdeséggel nyilatkozik meg. A „Fiatalasszonyok éneke” tele van elragadó bájjal, huncutsággal, életörömmel, a „Dalocska”, tökéletes szerelmi humoreszk, az „Áldalak búval, vigalommal” a boldogság tiszta s pantheisztikus kizengésű önkívületét szólaltatja meg:

*Mindegy, szeretsz-e, nem szeretsz-e,
szívemhez szívvel keveredsz-e,
látlak, hallak és énekellek,
Istennek tégedet felellek.*

*Hajnalban nyújtózik az erdő,
ezer ölelő karja megnő,
az égről a fényt leszakítja,
szerelmes szívére borítja.*

A „Melódiák”-nak [!] groteszk, exotikus faunával benépesített látomásairól, — a magyar szürrealizmus egyedüli remekeiről — külön kis tanulmányt kellenek írni . . .

IV.

„Döntsd a tőkét, ne siránkozz”

A „Döntsd a tőkét, ne siránkozz” c. elkobzott kötete jelzi József Attila „proletárköltői”, vagy ha úgy tetszik „orthodox marxista” korszakát. A marxizmus eszmekörével már jóval korábban megismerkedett, a „Nem én kiáltok”-ban az „ucca és a föld fiának” nevezte magát, „emberebb világot” énekelt, a „szegényember” dicsőségét hirdette, s arra, hogy „elveszett az ezerév”, a csavargó akasztófahumorával vágta rá, „ha elveszett, elveszett. . .” De a harmincas évek elején belemerült a marxizmus elméletébe s gyakorlatába, a munkások költője akart lenni, fegyelmezni próbálta nyugtalan látomásait s egyben *egész* művészetét a forradalmi eszme szolgálatába szerette volna állítani. Megható igyekezettel, naivnak ható s később magamegmosolyogta sikertelenséggel, rontott az „eszme” nevében néhány igen szép költeményén. Ő, a született „szegény ember” költő, lehetőleg minden versébe, ha másképp nem ment, erőszakkal, begyömöszölt valami „proletarit”, „Itt kuksolok

a szilvafák között — kakukkolgat a hamvas szerelem — kakukkolgat a berekháti köd — pamutpapucsban lépked szívemen” — kezdi egy csodálatosan erőteljes táj- és szerelmi versét, amelyből egyetlen sor ütött ki példátlanul: „tökés világ kamatja életem”. Mintha Van Gogh egy margarétás mezejének sarkába számológépet festett volna! A „Medvetánc”-ban már kijavította a strófát. Vessük össze a kettőt:

*Tégla a boglyán, öklöm fejemen
egy margarétán búsulnék magam
tökés világ kamatja életem — már pára hátán illan életem
s — vén görbe bú! — munkám is lombtalan.*

Vagy vegyük a „Füst”-öt, e finom példázatot, ahol az „égi hűvösség” rajta, akár a füstön áttetszik, majd:

*Elszállok, de vad vörös remegés
az életért, világot ringat és
áttetszik rajtad, égi hűvösség.*

A „Medvetánc”-ban a „vad vörös”-ből — ami mennyire kirí a hűvös, ezüstös hangulatból! — igen jellemzően „lágú remegés” lett... És ott a Nyár, tömör táj- és évszaktörténetével, áramló könnyűségű, réti tavaszától „vörös, de karsú nyáron át”, az őszi buggyanásokig:

*Ily gyorsan betelik nyaram!
Ördögsekéren jár a szél
Csattan a menny és megvillan —*

félek leírni a régi utolsó sort:

elvtársaim a kaszaél!

Mennyivel illőbb az új:

kék, tünde fényel fönna a tél...

Ezek a versek jellemzőek ideológiai túlbuzgalmára, amely kevés időre még oly erős ízlését is el tudja homályosítani. Későbbi javításai nagyrészt helyeselhetők; csak a „Haszon” balladájának új refrénje: „Itt állsz és ott ül a haszon” kevésbé erőteljes talán a szókimondó réginél: „a tökéseké a haszon”.

A költő költészeten kívüli kívánalmaknak akart eleget tenni. Az érzelem kifejezéséért, az önmaga kiteljesítéséért való szépséget —

amelyre hajlama vonta, — az „integrális” költészetet *polgári* művészetként utasította el a „proletárköltészet” doktrínája s a költő, ki e tanba öltözött, magának és új közösségének, amelyet szolgált, szinte minden versében demonstrálni akarta hithűségét. A „Bánat” kalevalásballadás, megejtő szakaszaiban rögzíti meg e tudatos fegyelemhű átváltozás törvényét:

*Szarvas voltam hajdanán
Farkas leszek, ezt bánom.*

Az érzelmi ambivalencia, az árnyalatokba zsúfolt szépségek helyébe egyértelmű, famardosó indulatokat akart váltani. Milyen szerencse, hogy ez nem sikerült egészen! De sikerült néhány „osztályharcos” verset írnia, amelyben az ideológia nem ráerőszakolt vörös posztó, hanem a lélekállapot természetes és hiteles kifejezése. Ilyen a „Favágó”, ez az osztályharcban gyönyörűségét leelő, férfias erőből duzzadó, keményhangú, allegóriás költemény: az „Esik”, amelyben a „magántulajdon” szó épügy helyén van, mint a „püspök dombja” vagy „egy jámbor meszelő” s ahol az „országos eső” hullásába sűríti egy ország szegényeinek panaszát; s amilyen rossz versek a vezércikkyszerűen nekivadult „Tömeg” és „Szocialisták”, oly példászerűen jó a „Regős ének” és a „Farsangi lakodalom”, amelyekben népi káromkodó s szitokkedvét újdonsült főharagosai ellen tölti ki, vagy az „Egy költőre”, ez a tán nem egészen igazságos, de akkor is édes szemtelenséggel igazságtalan gúnyköltemény egy igen előkelő költőnkre... S a „Végül”, egyike önéletrajz-verseinek, nagyszerűen fejezi ki a harmincas évek türelmetlen, messiási hangulatát:

*Rongy ceruzámat inkább leteszem
s köszörülöm a kasza élét,
mert földünkön az idő érik,
zajtalanul és félelmesen...*

V.

„Külvárosi éj”. „Medvetánc”

Már hosszú évek óta pesti lakos, kávéházjáró ember, kirándulni csak akkor jár, ha muszáj; s még mindig, ha képet keres, csak falusi-mezei képre talál magában. A „Külvárosi éj” jelzi a fordulatot. Fölfedezi a város tájait, tárgyait s nagy szakértelemmel dolgozza bele költészetébe. Kísérteties realizmussal, minden hatásvadászástól ment, nyomasztó

döbbenettel mutatja fel a komor föltámadás titkát őrző üzemeket, az éji tömör esőndet és sötétet, a hűvös fényű, bogárhátú dinamókat. Ez a vers már nagy kompozíció; látszólag rapszodikus, strófyszerkezete szeszélyes, de nagyszerű érzékkel s benső törvények szerint rendezett s ahol elhallgat, félelmetes a csönd. Busoni írja, ha jól emlékszem, hogy a zenében a szünetek esőndjét szolgálják a hangok. Itt is: vonatfütyty, babonás éjjeli őr, röpecédulás elvtárs, csattogó vizek s a szél, a kóbor kutya, az uralkodó „ó” betű komorsága, a szegények nehéz éjszakája, az elnyúló leírás nagy és sokatmondó szünetekkel feszíti a türelmet s idegzetet, míg a költő áriája nem harsan a nyomott táj fölő:

*Szegények éje! Légy szemem,
füstölögj itt a szívemen,
olvassd ki bennem a vasat
álló üllőt, mely nem hasad,
kalapácsot, mely cikkan pengve,
— sikló pengét a győzelemre,
óh éj!*

Az összeesküvő fohásza ez! Milyen olajos, nyugtalan, másfajta romantika! A kiáltás (talán csak hallucináltunk?) suttogássá válik:

*Az éj komoly, az éj nehéz.
Alszom hát én is, testvérek.
Ne üljön lelkünkre szenvedés.
Ne csípje testünket féreg.*

Hatalmas vers... Újfajta látás. A kis füzetben a „Holt vidék”, a „Mondd, mit érlel”, vagy a brummogó, bartókos „Medvetánc”, a bájosan incselkedő „Kanász” az előbbi korszakok népi formanyelvét folytatja még; a „Külvárosi éj” hangja, tartása, szerkezete, nyelve más. Az szólal meg benne, ami a „Munkások”-ban, ez egyébként igen szép költeményben, hangosabban, durvábban és felszínesebben kiált. Egy felelősségteljesebb, kissé tán — minden önbiztató fohászzkodása ellenére — összhangulatában reménytelenebb hang. Komoly hang, férfiasodó: „Légy fegyelmezett!” — szól magához a „Téli éjszaká”-ban, amely a „Külvárosi éj” pendantja. „Légy fegyelmezett”: kívülről reccsenő parancs vagy már belülről szóló intés? A jókedv megritkul, a forradalmi hév megcsappan, József Attila hozzábarátkozik az éjszakához, a dallam a szöveghez kezd idomulni:

*Hol a homályból előhajol
egy rozsdalevelű fa,
mérem a téli éjszakát.
Mint birtokát
a tulajdonosa.*

(Téli éjszaka)

*Tudod-e
milyen öntudat kopár öröme
ház-vonz, hogy e táj nem enged és
miféle gazdag szenvedés
taszít ide?
Anyjához tér így az a gyermek.
köt idegenben löknek, vernek.
Igazán
csak itt mosolyoghatsz, itt sírhatsz.
Magaddal is csak itt bírhatasz,
ó lélek! Ez a hazám.*

(Elégia)

A „Medvetánc” külön újsága e néhány új, nagy vers volt, a „Külvárosi éj”-nek társai és folytatásai hangban, — csak annak összeesküvő-romantikája nélkül. E nagy lendületű s szerkesztésű versek mélyén fáradtság bújt meg s rezignáció, „alig oldódó szomorúság”... De az éjszaka és szomorúság e versei nemcsak egymással fognak össze, hanem az „Ódával”, az „Eszmélettel” s a „Város peremén”-nel, költészetének e központi csúcsaival is. Az Óda csendje mi más, mint a Téli éjszakáé, vagy Külvárosi éjé! Mi más, bár rokon is vele! Az első strófában még „a fej lehajlik és lecsüng a kéz”, még készül a csüggedés s emlékszerűen lebben a jelenvalóság, de aztán még frissen-komolyan, szemérmesen-erősen, naivul-férfiül kitör a roppant, robbanó vallomás, egyre lökhetőbben és hevesebben, a szökőkút szökkenésének kettős, szökő és hulló, fellobbanó és visszahajló ritmusával, hasonlattal hasonlítva, majd rácsapó ellentéttel:

*A pillanatok zörögve elvonulnak
de te némán ülsz fülemben,
Csillagok gyűlnek és lehullnak,
de te megálltál szememben.*

Japános finomságúak s modern természettudomány, szerelmi őrület és csöndes könyörgés, a halál sejtelve s a vágy fájó édessége ömlik, kavarog itt; csak a Varázshegy Hans Castorpjának anatómia-ta-

nulmányában tudok analógiát erre a vonagló, izzó tárgyilagosságra. A leghatalmasabb magyar szerelmi költemény.

A „Város peremén” a „Nagyon fáj”-ban jelent meg, de ugyancsak e korszakban készült; itt már a tisztultan szocialista költő szól, az „adott világ varázsainak mérnöke”, aki a termelési erők és ösztönök elemeiből új összhangot készül építeni. S a páratlan „Eszmélet”, amelynek tizenkét mozaikjában gyermekemlékek, idilli hangulatok, végzetes, sejtelmes képek keverednek bergsoni filozófiás példázatokkal! Nem tudok választani, melyiket idézzem, szeressem inkább: az elsőt, amelyben „Földtől eloldja az eget — a hajnal s tiszta lágy szavára — a bogarak, a gyerekek — kipörögnek a napvilágra . . .” vagy a harmadiknak elegáns, megrendítő panaszát:

*Sovány vagyok, csak kenyeret
eszem néha, e léha, locska
lelkek közt ingyen keresek
bizonyosabbat, mint a kocka . . .*

Nem is panasz ez, csak méltóságteljes, sztoikus helyzetkép. A bergsoni „csak ami lesz, az a virág, — ami van, széthull darabokra” — finom fogalmiságát szeressem-e, a „vagónokon—konokon” rím komoly szépségét az ötödikben, a hetediknek determináció-tagadását, a nyolcadik rabérvését, a kilencedik békevágását, a tizedik dacos, atheista humanizmusát, a következő medáliás humorát? Az utolsót idézem végül is, emlékezésül a zuglói estékre a Mexikói-úti sínpár s vonatfüttyök közelében s buddhai varázslatáért. . . Ismerik a legendát Buddháról bizonyosan; hogy mikor egy folyóhoz ért, a folyónak száz hídja volt s mind a száz kérni kezdte Buddhát: rajta menjen át. Buddha egyiket sem akarván megsérteni, száz Buddhává vált s átment mind a száz hídon . . .

*Vasútnál lakom. Erre sok
vonat jön-megy és el-elnézem,
hogy' szállnak fényes ablakok
a lengedező szösz-sötétben.
Így iramlanak örök éjben
kivilágított nappalok
s én állok minden fülke-fényben,
én könyöklök és hallgatok.*

S két vers a „Medvetánc”-ban, már az utolsó korszakra utal. A dermesztő, észbontó „Iszonyat” s a „Mama”, a legszebb anyavers talán irodalmunkban, amelyben a proletáranya a monumentális utolsó strófában mennyei hatalmassággá emelkedve old kékítőt az éj vizében . . .

A „Nagyon fáj” verseire — s a következőkre igen jellemző, hogy a leggyakoribb hasonlata: „mint gyermek, aki...” A kuplészerű, vérfa-gyasztoán cinikus ritmusú első versben elmondja, hogy kávézni hívja ismerőseit s meggyónja: ölt. Megölte az apját. Van valami e vers hangjában, ami távolról a „Nincsen apám”-ra emlékeztet. Ami ott húszesztendőös fenyegetés volt: „ha kell embert is ölök”, az itt a harmincegyévesnek nyomasztó büntudata. A „Nagyon fáj” egy megnyomott és veszendő ember sikolya, kapálózása, terápiája, mérge, dühöngése, csitulása, felsírása, önelemzése, betegség-értelmezése. A pszichoanalízis fordította figyelmét a gyermekségére, hogy ott, az árvaságban s még előbb, keresse szövevényes bajának okát. Az „Iszonyat” méltó párját teremti meg a „világrecsegés” ijedt irtózatában. Hűvös, örökkévaló dolgok közt „ögyeleg”... Ez József Attila maga: a chaplinesen ögyelgő, eltévedt árvagyerek. A verse most puritánosul, a játéknak vége van, a dallam már csak a szöveget szolgálja. A hasonlat, a jelző, a kép kevés, de ami van, feledhetetlen. „A harag tüzet kér s ellép” — írja a férfibarátság gyönyörű versében, a „Harag”-ban. „A bánat — jön aztán, kémlel és velünk marad.” A szókép merész, majdnem lehetetlen s mégis azonnal meggyőző. „És elkezdett az eső cseperészni — de mintha mindegy volna, el is állt” vagy fordítva, máshol: „Nyafog a táj, de néha némaság — jut az eszébe s új derút lel abban.” A „Dunánál”, a „Levegőt” a politikai költészetnek egy új, Csokonai komoly hangjával s Arany Széchenyi-ódájával rokon, elmélkedő és elmés, higgadt, felelős, felnőttes stílusát alapítja meg. Észre is alig vettük, amikor a „Kirakják a fát”-ban egyik legszebb szocialista költeményét ajándékozza oda. Érett és kellemes, kathartikus komolyság, előkelő tárgyilagosság jellemzi ezt a hangot. Utolsó nagy erőfeszítésében, a felnőtt, a „nemes és konok” férfi szerepében szeretem leginkább József Attilát; amely megejtő volt gyermeki dudázása, oly erőteljes és méltóságos most mélyhegedű játéka. A vászonruhát félretette s komoly szövetbe öltözött. A hűvösség, az őszi árnyékok hűvössége lett az eleme; csillagjai, amik egyszer meleg fénnel ültek homlokára, elhidegültek. A „pokol”, amelyet fejére hívott, tömény tűzzel égette már belülről, a tárgyak elüresedtek körülötte.

*Dolgaim már úgy hallgatják személyem
Mint bolond tanárt az üres padok.*

Még élt s már halálthozó fű sarjadt belőle. A híreket, amelyeket verseiben magáról kapott, remegő irgalommal adta tovább. A „Nagyon

fáj”-t a telefonba olvasta fel, amikor egy éjszakai virrasztás után elkészült vele. Erre az animális ösztöniségű, meztelen, szemérmetlen, sikoltó panaszra és kozmikus uszításra azt mondtam akkor, élveteg döbbenéssel: Nagyon, nagyon szép. S ő azt felelte a telefonba, boldogan-boldogtalanul: „Nagyon, nagyon fáj”. De nem tréfásan vagy patetikusán: inkább lethargikusan. A halál árnyékozta be s ő feszülten figyelte a híreket, miket mélyéből önszava hozott.

*Eltöm a föld és elmorzsol a tenger,
Azt mondják, hogy meghalok.
De annyi mindenfélét hall az ember,
Hogy erre csak hallgatok.*

A föld és a haragos tenger szólították s mégegyszer megpróbált „könnyű, fehér ruhában” indulni az istenek ellen, „Világosodik lassacskán az elmém” — merete hinni, mikor egészen beborult már fölötte, mert még egy utolsó szerelmet s a halálos szorongása, riadtsága s roppant vágyódása a „Rejtelmek” rejtelmes s legmélyebb zengésű strófáiban folyamodott a szél és a vizek arcpirító nyelvén, a szerelmi kérés ősi dallamával, egy nő kegyéért. Az ólálkodó semmi ellen pörölt, a tudásnak tett halhatatlan panaszt, az ősi rettenet ült rajta, amely Adyt is megdadogtatta; lemeztelenítette. Megpróbál játszani is még, de a „k” betűk kemény és kerge koppanásától a halál nyugalmas „l” betűjéhez kíváncszott.

*Piros vérben áll a tarló
S ameddig a lanka nyul
Kéken alvad. Sír az apró
Gyenge gyep és lekonyul.
Lágyan ülnek ki a boldog
Halmokon a hullafoltok.
Alkonyul.*

*

Illik kortársnak ítéletet mondani kortárs műve fölött? Egyszer a „Medvetánc” megjelenése után, tréfálkozott velem, hogy tanáruspedánsan osztályozom a költőket. Igen, mondtam, öt jegyem van: rossz költő, jobb költő, jó költő, kitűnő és nagy költő. — Engem minek tartasz? — kérdezte hamiskásan, elismerésre szomjasan. — Már több vagy, mint kitűnő, de még nem vagy nagy — feleltem, félig tréfálkozva, félig meggyőződéssel. — Ohó — csapott rám —, nem úgy van ám. Én már most, még ha itt e helyben meghalok is, nagy költő vagyok. (Ne higgyék, hogy hencegve, öntelten mondta ezt; tárgyilagosan, ahogy

verseit írta és előadta. Gyakran kiabált, sohasem szavalt; utálta a fejhangot és színészi hangfestő versmondást. A verseit nem is szabad szavalni, csak csendesen, mint aki vall, „felolvasni”, recitálni.) Vitába szálltam akkor vele, a műtész pedantériájával: hogy vannak még hiányok, feladatok művében, hogy — mint meg is írtam: — „szerelmi költészetében van valami befejezetlenség... az Ódában — új hangot pendít meg, férfihangot, de csak egyetlenegyszer, holott többször szeretnénk hallani mély bűgását...” S hogy a végső kérdésekhez, a lét értelméhez, a halál rettenetéhez még nem is nyúlt. Ragaszkodtam schémámhoz a „nagy” költészetről; tudakosan közöltem vele a nagyság pályázati feltételeit. Remegve és tehetetlenül láttam aztán, amint e „feltételeket” hamar s önvesztére, természetének, sorsának irgalmatlan törvénye szerint teljesíteni kezdte. Irtózatossá árat fizetett a nagyságért! De semmivel se maradt adós. Alig vigasztal most más, mint hogy megmondhattam neki ezt, hogy hódoltam neki. Ki látta meg őt? Néhány barát, a munkás, aki azt írta részvétlelevelében, hogy úgy szerette verseit, „mint a gyerek az anyja tejét”, a villamoskalauzok, üzemi dolgozók, vidéki orvosok, sofőrök, utódállami diákok, névtelenek, akik elárasztották a Szép Szó szerkesztőségét részvétleveleikkel. Többen látták meg s zárták szívükbe, mint ő hitte és hittük. S a babonát, hogy kortárs nem, csupán az idő ítélhet ügyében, elvetjük. József Attila igaza nem kétséges. Az egyetlen volt Adyék generációja után, akinek megadatott a tökéletesség képessége s akinek nem néhány verse, hanem egész műve megérdemli az örökkévalóságot.

Szép Szó 1938. jan.—febr.

Fejtő Ferenc

536. EMBER ÉS STÍLUS

Két nyűgöző igézzel kezdtek dalba a költők a háború után. Az Ady-mű és a Babits—Kosztolányi—Tóth Árpád művészet hatalmas példája babonázta a tollakat. Adyt csak nagyon ostobák merték utánozni, de szerepe s művének tökélye lenyűgözte a tehetségeket: utána, nyilvánvaló volt, csak nagyot szabad merni s csak teljeset szabad alkotni. Sors és felelősség hibátlansága vált kötelezővé Ady után. Babitsék pedig befejezték Arany János művét, minden lehető formát meghódítottak nyelvünk számára s Arany fogékony érzékenységére emlékeztető finomsággal igézték magyarrá Európát. Ady példájától — politikai okokból is — majd mindenki visszaretent, ám Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád költészete kötelező nívót teremtett; kivételes tehetségük, személyes jelenlétük s fejlődésük töretlen íve ezt a nívót mindig magasabbra emelte.

A felszabadulásnak két útja volt, determináló erejű generációs törvények értelmében. Ady aktualitásának perzselő közelségét egy távolabbi fénnel kell kiparírozni, ősebb őst kell keresni nála, vagy pedig le kell ülni az eleven poeta doctorok zengő katedrálisába, ministráns-sorban várni a felszentelést. Mindkét útnak akadt vándora ki célhoz ért. Ady-távlatot Petőfi eleven géniusza adott, ki a néphez vezette késői tanítványait; aki még emlékszik Erdélyi József indulására, ki Illyés Gyula egész művét látja, tudja, hogy a nyom nem vezetett tévútra. A ministráns-, famulus-szerepben már többen elvéreztek, mert Babits érzékenysége, Kosztolányi ihlete, Tóth Árpád gyémánt izzása nélkül formáik követése szajkózó gongorizmussá vált. De aki látta, hogy nőtt mestere mellé Szabó Lőrinc, aki megérzi azt az ihletést, amit Kosztolányi művészete még ma is jelent a legkülönb fiataloknak, az megbecsüli a tehetségnek ezt az erőpróbáját.

Megejtő geometriai formát mutatna irodalmunk s nem is hagyomány nélkül valót (Petőfi—Arany; Ady—Babits), ha egy kamaszos hang bele nem mutált volna ebbe az irodalomtörténészeknek való harmóniába. A hang, József Attila hangja, tiszteletlen élességgel csattant fel s azonnal felzavarta a békés vizeket. Bemutatkozott fennhangon: „én, József Attila, itt vagyok!” s azonnal közölte véleményét „tisza szívvel” sorsának beteljesedéséről:

*Elfognak és felkötnek,
áldott földdel elfödnek
s halált hozó fű terem
gyönyörűszép szívemen.*

Ez a pár sor önmagában megmutatja, hogy mi történt, hogy miért fellegzett be az „iskoláknak”, hogy miért oldódott meg egy generációváltás problémája? Ismétlem, az utak, amiken addig jártak, nem voltak rosszak, csak feleslegesekké váltak a — repülőgép korában. A hetyke bemutatkozás s a négy strófa három olyan tárgyas igéje, melynek tárgya az én s az egyesszám elsőszemélyű birtokosjel grammatikailag és stilisztikailag mutatják, hogy az Ady-hagyaték kérdés megoldódott. A vers akkor hű Adyhoz s akkor nem epigon-mű, ha személyes kérdéssé válik elolvasása, mert hangjából kicseng egy személyiség sorsvállaló aranycsengése. Ettől a hangtól pedig nem kell félteni a nívót (s a nívótól nem kell félteni a költő eredetiségét), mert ez a hang csak önmagát fogja tudni. Az idéztem négy sort azért nem lehet összetéveszteni, minden népi struktúrája ellenére sem, egy Erdélyi József verssorral, mert programmtalanul ilyen s mert játékosan könnyed. Nem igézi meg a forma, mint a herceggé hasonuló maturandust a frakk, nem válik zamatossá a szava csak azért, mert eddig ebben a formában tájszótárba

illő szavak ringatóztak. Ura a formának, — ennél többet nem kívánhat magának a doctus poeták legjobb tanítványa sem.

Kortársai s mi, közvetlenül utána következők, nem mindig értettük azt a megrendülést, amit néhány bölcs öregben indított József Attila jelentkezése. Túlásig egy-kor kötelező levegőjében éltünk s olykor abba a hibába estünk, amibe némely megtréfált öregurak estek a század első évtizedében, kik nem tudtak különbséget tenni Endrődi Sándor kurucnótái és Ady kuruc-versei között. Az új népiesek s József Attila néha egyazon nótára verseltek, — pedig mekkora különbség volt köztük!

*Jeges ágak között zörgő
időt vajudik az erdő.
Csattogó fagy itt lel mohát
s idekőti csontos lovát
pihenni.*

Stilisztikai vezeklés formájában kell megengesztelni e sorok költőjét, hogy néha összevettük hangját másokéval. Mert mi történt? Ez a versszak rímekben, ritmusban, strófaszerkezetben valóban népi jellegű. Szókincse is az, csakhogy jelentéstani elemzést érdemlő titkot tudnak a szavak. „Zörgő idő”, szokatlan összetétel, „időt vajudik az erdő”, szokatlan kép, „csattogó fagy csontos lova”, szokatlan szimbólum. Ez nem a nép szókincseiből való, — találó összetétel, igaz kép, remek szimbólum, de önmagukban egy költő képzeletét dicsérik csak s nem hatnak népinek. Nyilván nem is akarnak hatni úgy, mert költőjük finom ízlése s filológus-okossága tudja a szavak értékét. Mégis, ha tagolatlan egységben nézzük ezt a versszakot, az „egész” közelebb áll a népköltészethez, mint sok új népies szimplifikált versezet. A különbség ugyanaz, ami az Endrődi-féle műkuruckodás s Ady kurucsága között volt, s ez hatásának stilisztikai nyitja. Az egyik utánoz, formákat s fordulatokat mímel, tehát műköltővé válik, s elveszti spontaneitását, a másik őszintén, önmagát zengi ki s a lélek és indulat, a szó- és képfantázia azonosságával éri el azt a hatást, amit a másik hiába keres. A kép lehet szokatlan, de a képlátó népi képzelet így szokott képet alkotni, az összetétel lehet szokatlan, de a népnyelv összetételei ugyanilyen lélektani struktúrákat mutatnak s ugyanilyen frissen s kifejezően hatnak. Ady kuruc-lélek volt, azért „találta el a hangot”, József Attila lelki alkata volt olyan, hogy nem szorult stilisztikai önmegtágadásokra, az önbutításhoz hasonló népieskedésre ahhoz, hogy népinek hasson műve.

Adyt, ismét Adyt kell emlegetni vele kapcsolatban, a magyar szavak mágusát. Nálunk a múlt század végén kifejlődött egy balga műfaji pedantéria, a stílus tisztasága helyett a műformák hagyományos kereteinek tisztaságát őrizték az irodalom eunuchjai. Bájos anthológiák

példázták ezt, melyekben csodálatos értelmetlenséggel tördelték „vallásos-, szerelmi-, családi-, hazafias-lírára” azt a csodát, amit oeuvre-nek nevez a francia. Hát Ady ezekbe az anthológiákba sohasem fért be, — aminthogy egyetlen igaz költő sem alkalmas az ilyen parcellázásra. Petőfi csodálatos levele Arany Jánoshoz nem nyitotta ki a szemüket, Arany Toldi szerelmének Piroska „betétjét” agyonmenteggették: nem vették észre, hogy a költő alkotása organizmus, amit nem lehet egy műformába beszervezni. Nem látták, hogy a műfajhatár áthágása egy ostobaság áthágása csak, kívánatos merészség, amire abszolúciót ad a stílus töretlensége. Az egyéniség töretlensége.

*... Úgy kellesz, mint a dolgos tömegeknek,
kik daccal s tehetetlenül remegnek,
mert kínjukból jövönk nem született meg,
munka, szabadság, kenyér s jószavak.
Úgy kellesz nekem, Flóra, mint falun
villanyfény, kőház, iskolák, kutak;
mint gyermekeknek játék, oltalom,
munkásoknak emberi öntudat...*

Butácska anthológiák szerkesztői törhetnék fejüket, hogy „milyen”-lira ez?! S valóban nem könnyű szavak s szólamok ezek egy szerelemforró versben. Erre nincs stilisztikai szabály, ezeknek a szavaknak legitimációja az őszinteség. Egy valóban szociális látású szem látja így egybe legindividuaisabb vágyait a társadalom egyetemes vágyaival. Ha nem hiszel neki, ha süket vagy a versre s a meggyőződésre, higgy az elemzésnek. Mert a szerelem követelő szavának szociális felhangjai a szerelem dialektikájából nem ütnek ki: „mert kínjukból jövönk nem született meg”, az egyetlen kép a szerelem tragikumára, a tehetetlen meddőségre utal. Freud merészség kellene hozzá, hogy szavanként végig elemezzük az ősi szerelmi szimbólumokat: remegnek, kín, munka, szabadság, kenyér, kút, játék, oltalom... Nem szabadna életére gondolnunk s magyarságunkat hideg messzeségből kellene néznünk, hogy kifejthessük a tragikus szálakat: egy reménytelen szerelem hasonlatai reménytelen emberi célkitűzéseinkből válogattattak össze...

Akárhol ütjük fel művét, akármelyik szavába kap bele elemző éberségünk, mindenütt ember és stílus teljes korrelációját vallják a sorok. Ez volt stílusának *titka*. Stilisztikájának *törvényeit* már csak akkor fogjuk megismerni, mikor a sírunk előtti padon készül belőlük vizsgára egy majdani kisdiák... Mi csak Ars poeticájának igazát valljuk: „A mindenséggel mérd magad!”

József Attila költészetében a természet nem alkalmi képek sorozata, hanem tervszerű költői munka anyaga. Filozófáló hajlandósága, játékos logikája megidézi a külső világ jelenségeit, különös, jellegzetes módon rendezi el színpadán s mély humánnummal itatja át. Korántsem panteisztikus, nem sodródik el a fizikai világ delejében, hanem klasszikus alapossággal rendszerezi. Az adott világ varázsainak mérnöke — így jellemzi magát s így is van: a megfoghatatlan konok térképezése, ezt érzi feladatának.

S ahogy a modern földrajz-tanítás is a közvetlen környezetből indul el a végtelen felé, ő is szinte talpa körül kezdi felfedező útját. „Állok; lábamnál tócsa nő — a pocsolyához” — kezdi az eső leírását. A magábanéző, magának beszélő költőnél ez természetes is, nem kell messzire nézni, nem is lehet, csak egy kicsit is nézzünk körül, minden megelevenedik, — beszél.

József Attila természetszemlélete tehát mikrokozmosz. Ki vette valaha észre, hogy a „málnató meleg karján buggyos, zsíros papiros szendereg”? Vagy hogy „csak egy kis darab vékony ezüstrongy — valami szalag — csüng keményen a bokor oldalán”? Más költőknél az ilyen kép csak szimbolikus lehetne, nála külön gond, a kemény lélek s a lágy képelet gondja. Vagy a bokor még hagyján, az ő mikroszkopikus felfedezései nyomán bizony nagyon megelevenedtek, kotyognak a bokrok, bontják hajukat; de ahogy a szappanosvíz halálát megírja, ezen lemásolhatatlan a személyes, eredeti bélyeg! „... a hűs udvar téglakoc-ka vörösén előbb meglapul, majd óvatosan, ágra-bogra oszolva előre-nyomul a szappanosvíz, de megtorpan s kis kék fején hol ott, hol itt, szinte meglátni láthatatlan, reszkető, apró csápjait, amint az akadályt leméri...” S tovább, ahogy a Külvárosi éj nagy képei között meglátja a sűrűlőkefét, amint lábrakap és lomhán mászni kezd s a kis faldarabot, mely azon tűnődik, hulljon-e, s másutt a hasán horkoló odvas dongát —, mind ennek az aprólékos szemléletnek a szülőttei. Nem is csoda, tekintete nem rohog át romantikusan a szembenéző tájon át, hanem megmaradt e gyöngéd lokálpatriotizmus belső körén, ahova sorsa súlykolta őt. Sorsa: előbb a falusi udvar kis látóhatárába, ahol a lompos tyúkók kárálnak és kántálnak sírva és keservesen; aztán a lapos lapályra, mely kerek, rendes; a külvárosi proletár-lakásba; magányos bolyongásaira a bokros folyók partján, a ritkás erdők alá, ahol „fű biccen szürke csöpp varangytól” s lukba búvik piros bogárka... Ezekről a „tájak”-ról valók e bájos, idillikus képek, s természetes, hogy állatai is innen sereglenek verseibe. Kedvenc állata a béka. Már egészen fiatal korában, első verseiben is szerette őket, s kajánul vont a hasonlatába. „Mintha szerelmes béka Dús fulladt nyári réten Lassan

pihegve mászna Szép szűzi tó felé, Mohón reszketve ajkam, Úgy kúszik selymében Mélyillatú hajadnak Fehér válladra le...” (Ezerfárosznyi végzet). Arra kéri Németh Andor barátait is: „vegyetek békákat neki, hogy legyen népe legalább...” De többi állatja is a mikrokozmosz lakói: a hangya, kinek kis fáradt feje mellett véle alvó csöpp árnyékát is észreveszi; a bokrok alján sírdogáló bicegő cinke; s velük él a porszem is, mely mászik gyenge harmaton.

S hogy mennyire csak ez a közeli világ érdekli, melyen korlátlanul uralkodhat képzelete, jellemző, hogy a tágabb tereket, a mikrokozmoszt is lehúzza hatáskörébe, hogy szemügyre vegye a maga mértékén.

*Mint gyerek a páncélos bogarat,
két ujjal megfogtam hóna alatt,
imígy morogván: Ez hát a vihar!...
S kapálódzott kis villámaival.*

(Vihar)

Nem is szólva a csillagokról, melyek egy régi szép szonettjében, a Maros partján, a megfáradt ember homlokára ülnek, s másutt az égre kiterített idegeinek hálóján ragyognak szikrázón jeges bogokként. Az anyás holdvilágot egy bodza-ága kövér tenyere fogja föl, haja fürtjeiből hajnal nyílik s talpán az alkonyat ragyog!...

Persze, nem mozdulatlan merev világ ez! Noha éppen csak hogy mozog, a szemhatáron belül, a szemlélődés komor gyönyörére. A saláták csak borzonganak, kotyognak halkan az estharmatban, de a szél már szaglász, vigyorog, s kelleti magát és egy helyen az ifjú nyár szellője, mint egy kedves vacsora melege, száll. Majd „lebeg a hosszú szél lebontva — fodraiból a levelet — fésüli zümmögő fésű”. Néha meg: „hever lábamnál a szél és morog; borzas a szőre”.

Így szelídülnek hozzá a mozgó világ jelenségei, hogy csillanó gondolatait, természetfilozófiáját tükrözzék. „Poros a víz, nincs kedve kékleni” — halljuk a költő átvitt panaszát. „Tégla a boglyán, öklöm fejemen” — már-már azonosulás, az elnehezedés tehetetlen bánatában.

Az így meghódított természet aztán a költő ujjá alatt tökéletes hangszer, melyen a legviharzóbb átok és a leglágább óda megszülethetik. A hiányzó magyar Kalevala-töredék helyett olvassuk az „Öt szegény szól...” ragyogó dikcióját, mely kedvenc vízi képzeteinek kimeríthetetlen változata. Öt szegény — s velük a költő — jelképes vádja a mindent elharácsoló Gazda ellen. Az egész vízi alvilág felzúdulása a felkelt harag varázsszavára: „Világ valamennyi vizét — hazatereled víz juhásza! — Czibor húzzon tücsökzenét — undok urad udvarába! Halott rakjon tanyát, aklot, — nagyobb uraságra vallót — feje fölé vízből zsuppot, — talpa alá vízből pallót... Örvény-süveg a

fejére — Húzzon vízi gödör-csizmát! . . .” De nemcsak a harag bolygatja meg így a képzeletet, hanem a szeretet is. A Falu egyik leggyönyörűbb „leíró” költeményünk, melyet egészében kellene idéznünk, újra és újra, számtalanszor: egy faluszociografia minden részlet-finomsága egy hatvansoros versben. Arany János érzékeny nyugalma, szomorú megindultsága, tündöklő realizmusa.

*Alszanak a nyers, nehéz szarú,
kiszikkadó parasztok.
Dombocskán, mint szívükön a bú,
ülök. Virrasztok.*

S ha áhítatos szerelmét írja le kedvese iránt, hogy bokrosodik természetté az emberi, a női organizmus. Megint idézni kell:

*Vérköreid, miként a rózsabokrok,
reszketnek szüntelen.
Viszik az örök áramot, hogy
orcádon nyíljon ki a szerelem
s méhednek áldott gyümölcse legyen.
Gyomrod érzékeny talaját
a sok gyökerecske át meg át
hímezi, finom fonalát
csomóba kötve, bontva bogját —
hogy nedüid gyűjtse sok raját
s lombos tődöd szép cserjéi saját
dicsőségüket susogják!*

Ó, mennyit kellene még idézni! Ezek a versek úgy élnek bennünk, mint valami végleges szövegű természeti törvények, melyeknek oly hű meghallója és megvallója volt József Attila!

Nem tartozik már témámhoz természetszemléletének kapcsolata költészetének egészéhez. Hiszen tudjuk: világa azok fölé borult, akikért élt: a szegények fölé. Az ő szemükkel nézett, az ő meggyötört szívükkel hallgatott és figyelt, az ő csillagukat kereste. Hol is forogna e világ sarka másutt, mint az ő igazságuk gránitkövén, hol is sugározna az ő bölcsessége, ha nem az ő hallgatólag szájuk szögletén.

Megírta:

*Te kemény lélek, te lány képzelet!
A valóság nehéz nyomait követve
önnönmagadra, eredetedre
tekints alá itt!*

*Itt, hol a máskor oly híg ég alatt
szikárló tűzfalak
magányán a nyomor egykedvű csendje
fenyegetően és csengve
földre lassan a tömény
bánatot a tündők szívéen
s elkeveri
milliókéval.*

Szép Szó 1938. jan.—febr.

Füsi József

538. A SZOCIALISTA KÖLTŐ

A Ferencvárosból indult a halhatatlanságba. Kis proletárcsaládból, az emberi közösségbe. Lírai felvillanásokból a bölcsélet mélységeibe. Törékeny testére a legnagyobb terhet vette, érzékeny lelkiségében a legnagyobb igényeket ültette; a közösség legtisztább értékeit kutatta és igényelte: a tudatot és a szeretetet — a teljességet. Csak a tudatig jutott. A szeretetet elzárta előle a sors. És ez volt a tragédiája. Nem tudott teljesség nélkül élni. Mama! Mama! — kiáltotta. — Kétségbeesett gyöngyhalásként bukott le újra meg újra az ész, a gondolat, a tudat mélységeibe és a legszebb gyöngyökkel emelkedett fel újra. Hiába. Sosem találta meg azt, amiből kiszakadt, amellyel való újraeggyeolvadása meghozhatta volna számára a boldogságot, a teljességet. Mama! Mama! — kiáltotta és újra leszállt a legmélyebb mélységbe és onnan már nem bukott fel többé.

Most már csak versei maradtak meg nekünk, ezek a ragyogó gyöngyszemek, amelyeken tiszta értelme csillog és amelyeken a végtelen emberi fájdalom könnye remeg. Ittmaradtak versei, amelyekben megfogalmazott számunkra olyan összefüggéseket, amelyekkel teljesebben és tudatosabban látjuk a világot.

*

Még nem volt a magyar irodalomban költő, aki a proletariátus osztályharcának lényegét költészetében úgy feldolgozta volna, mint József Attila.

Az Ady előtti szocialista irodalom a proletárlélek spontán megszólalása volt, inkább az érzés és indulat, mint a probléma filozófikus mélységének átélt és átértett kifejezése. Ez határozta meg a megnyilatkozási formát is, a versnek hangulati koncepcióját, a költői képeknek lefokozott, sokszor sablonosan leszűkített hatóterületét, legfeljebb a

szimbolizmusig merészkedő bátortalanságát és a mondanivaló kézenfekvő irányzatosságát, amely igen sokszor közhelyekbe fulladt és csak ritkán jutott el addig, hogy egyetemes szépségekre nyisson összefüggéseket. Így került Csizmadia nyíltan szembe Ady Endrével is, akinek mondanivalója volt a proletártömegek számára. Csizmadia lényegében nem Ady mondanivalóját, hanem kifejező formáját kifogásolta. Nem a proletariátus, hanem a költészet nevében szállt szembe vele és bukása ezért volt olyan teljes. Adyt felszabadító költészetéért ma is magáénak vallja a szocialista munkásság, bár tudja, hogy Ady nem a munkásság költője volt. Csizmadiát pedig már elfelejtették.

Adynak a munkássággal foglalkozó romantikus versei csak oldalhajtásai voltak a nagy költőzseni buja tehetségének. A proletár valójában átfogó erővel Kassák Lajos költészetében szólalt meg először. Kassák különálló zsenije expresszív és szintetikus formában nyilatkozott meg és valóságos új szimbolizmust teremtett. Művészte a proletárt, mint individuumot, az ő megfogalmazásában, mint „kollektív individuumot” jelenítette meg. Annyiban fejezte ki a proletárt, amennyiben önmagát megfogalmazta. És bár irodalomtörténeti jelentősége óriási, a nagy összefüggések, a szocialista gondolat filozófiájának, tehát egyetemességének költői feldolgozása József Attila feladata maradt.

Versei, amelyekben ezt kifejezi, a magyar költészet történetének legszebb lapjaira tartoznak.

*

Mi az, ami őt a szocialista munkássághoz vonzotta? Mi az, ami őt szocialistává tette? Osztályhelyzete? Igen, az is, de attól még elkalandozhatott volna másfelé, mint annyi mások tették. Emberiessége? Igen, az is, de attól még maradhatott volna passzív, félrevonult szemlélő, mint annyian az elméleti humanisták közül. József Attilát mindenekelőtt tudata tette szocialistává, ez hozta őt a *Népszavához* is, amikor Szegedről Pestre jött. Gondolkozó, bölcselkedő szellem volt már fiatal korában és döntő hatással volt rá, amikor megismerkedett Hegel és Marx munkáival. József Attila az ész fölismerésében, a tudat megvilágosításában lett szocialista. Ezért volt számára a szocializmus több egyszerű állásfoglalásnál, több világnézetnél. Számára a szocializmus azonos volt az étellel, azzal az étellel, amelyet az öntudat felérez és amelyet a gondolkodás formába önt, azonos a valósággal, amelyet a szellem fölismer, azonos önmagával, azzal a lénnel, aki a valóságot, az életet a tudatán keresztül érzékeli.

„Én — írja a *Szocializmus* 1934. évi kötetében — azon a nézeten vagyok, hogy az egész marx-i bölcsélet kérdésköre azonegy az emberi tudat történelmi alakulásának kérdéskörével.”

Így vált számára egyetemes érvényű igazsággá a szocializmus, így lett gondolkozásának, költészetének alaptényezője.

Kifejezetten intellektuális lény volt, aki nem tudott gondolat — és gondolati rend nélkül élni. Szellemének játékosága is erre vezethető vissza. Felkapott egy-egy gondolatot, megforgatta, minden oldalról megmutatta. Ahogyan a szavakat, a szavak zenéjét, a vers ritmusát szinte fizikai kéjjel ízlelgette, úgy ízlelgette a gondolatot is, hogy megfelelő értékét megállapítsa és megfelelő helyére illessze.

Intellektuális lény volt, de nem elméleti. Nemcsak verseivel, hanem életével is vállalta a szocialista sorsot, nemcsak az elmélet szépségeit, hanem a gyakorlat veszélyeit is. Tanított és vitatkozott, elmélkedett és harcolt. Nem ködképek között élt, hanem a valóságban, nemcsak a filozófiai összefüggések, hanem a napi politika is érdekelte. Vitacikkei és versei őrzik ennek bizonyosságát. Legszebben talán a „*Levegőt*” című verse mutatja ezt:

*Számon tarthatják, mit telefonoztam
s mikor, miért, kinek.
Aktákba írják, miről álmodoztam,
s azt is, ki érti meg.
És nem sejthetem, mikor lesz elég ok,
előkotorni azt a kartotékot,
mely jogom sérti meg.*

Verseiben nem téma volt a szocializmus, hanem lényeg. Ez óvta meg attól, hogy irányverseket írjon. Ez óvta meg attól is, hogy beleessen abba a népies formalizmusba, amely éppen fellépése, kialakulása idején nagyon divatozott. Ez a népies formalizmus az Ady-utáni irodalmi reakció megnyilatkozása volt, az epigon szellemek menekülése az Ady-epigonizmus elől egy másikba, amelynek egyik pólusa a magyar klasszicizmus, a másik a Tóth Árpád-féle formalizmus volt. Ez a talaj kiválóan kedvezett azoknak a költőknek, akiknek vagy bátorságuk, vagy mondanivalójuk hiányzott és akik nagy művészettel igyekeztek a semmi minél költőibb kifejezésére.

Eruptív tehetsége mellett éppen szocialista mivolta őrizte meg József Attilát ettől a népies formalizmustól és az ezzel járó „előnyöktől”.

*

Első verseskönyve („*Nem én kiáltok*”) Szegeden jelent meg, húszéves korában, 1925-ben. „*Múló verseket maradó szeretettel*”, ezzel az ajánlással küldte el hozzám, jelezve, hogy túl van már azon a korszakán, amelyben ez a kötet fogant. Pedig ebben a kötetben jelent meg a

„Mégfáradt ember” című verse, amely nemcsak sejteti, hanem tökéletesen mutatja már azt a költőt, aki csak évekkel később bontakozik ki teljesen, szinte áttetszően egyszerű, sallangtalan nyelvvel.

És már ennek a kötetnek befejező soraiban, alig húszéves korban, megírja:

„Én nem azért jöttem, hogy bögjek, vagy buzdítsak, hanem hogy tegyek. Egy mindannyiunknál szociálisabb ember szinte csak sejtett alakja lebeg a szívek fölött. Kell, hogy reárajtam húsomat és beleágyazzam csontjaimat. Hogy ez nem »művészet«? Hát akkor fütyülök a »művészetre«, én többet akarok, én azt akarom, ami kell.”

Szebben és teljesebben később sem fejezhette volna ki pályája lényegét. A mindannyiunknál szociálisabb ember húsból, csontból való megvalósítása! Ez volt mindvégig élete álma. És ő meglátta a megvalósítás útját. Verseiben az osztálytudatot és az osztályharcot szólaltatta meg. A megvalósulást is akarta, ezért törekedett a gondolat legigazabb szépségeinek megelevenítésére. Mintha már nem elégedett volna meg, hogy a szívek fölött lebegő szociális emberre reárajta húsát, beleágyazza csontját, — már bele akarta lehelni a gondolatot is. A legnagyobb titkok szélén járt, a zseni már az alkotás isteni titkát feszegette, miközben hideg fejjel hitte, mert átértette a marxi gondolatot, amelyet különben ő maga is idézett: „Nem elegendő, hogy megvalósulásra törjön a gondolat, magának a valóságnak is gondolatra kell törnie.”

Azok az eszmék, amelyekkel elindult, megérték és kiteljesedtek benne. A *Népszava* egymásután közölte verseit és a munkásság fölfigyelt rá. Fölfigyelt arra a hangra, amely ismerős és mégis más volt, mint amit eddig költőitől kapott. Megtalálta benne saját hangját, az osztályharc minden frazeológiáját, azokat a kifejezéseket, amelyeket eddig csak cikkeken olvasott vagy előadásokon hallott. Nemcsak azt, hogy „tömeg”, nemcsak azt, hogy „forradalom”, hanem azt is, hogy „tőke”, azt is, hogy „magántulajdon”, azt is, hogy „osztályharc”. Olyan kifejezéseket, amelyek eddig nem voltak bejáratosak az irodalom „szentélyébe”, olyan kifejezéseket, amelyekhez eddig nem mertek nyúlni a költők, nehogy agitációs versíróknak nevezzék őket. József Attila fölemelte ezeket a szavakat és oly könnyedén, oly költőien illesztette versébe, úgy olvasztotta bele elégikus vagy robbanó hangú verseibe, mintha égről, tavaszról, ködről vagy falevélről beszélne. És ezt nem lehet csak versművészete javára írni. Mert nem csak arról volt szó, hogy néhány kifejezésnek polgárjogot szerzett, hanem arról, hogy olyan lírát alkotott, amelynek természetes elemei voltak ezek a kifejezések.

Az első volt a magyar irodalomban, aki olyan politikai lírát alkotott, amelyben bölcselmi mélységeket tárt fel, az első volt a magyar irodalomban, aki a szegény emberek, a proletárok életének, küzdelmeinek, osztályharcának színét, ízét, hangját és filozófiáját a közösség kozmikus

méretekig fejlesztett, tehát a legemberibb emberi szintjéről mutatta meg.

Nem is csodálom, hogy a hivatalos irodalomban számkivetett maradt. Aki ennyire egygyé tudott válni az eszmével, aki ilyen következetesen, ilyen tudatosan és ilyen teljesen szocialista volt és aki ilyen tehetségesen volt költő, az ma itt csak kívülmaradhat a „szent ligeten”.

Élete proletárelét volt, sorsa proletársors. De vállalta. Még gesztusai is a közösség szelleméből nőttek és a közösség szellemére mutattak. „*Nincsen apám, se anyám*” című, 1929-ben megjelent kötetének száz példányára rányomatta, hogy köztulajdon és lelkére kötötte mindenkinek, hogy elolvasás után adja tovább. És később is, utolsó éveiben, amikor már érzékeny, megviselt idegzete az alapvető titkok megfejtésére vágyott, amikor a szeretet és szerelem misztériumában a véges végtelen, számára áthághatatlan falába ütközött, amikor a közösség számára megfejtett titkok már nem válaszoltak egyéni tragédiájára, és boldogságra, teljességre törekvő életében a tudat és érzés végzetesen összeütközött, még akkor is, utolsó, „*Nagyon fáj*” című kötetében mégegyszer és tökéletesen megfogalmazta a költő és a munkásság viszonyát:

*A költő — ajkán csörömpöl a szó,
de ő (az adott világ
varázsainak mérnöke)
tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint, a harmóniát.*

*

Osztálya, a szocialista munkásság a legszebbet, a legtartalmasabbat kapta tőle. Azt, amit első verseskönyvében, elindulásakor megígért. A szívek fölött lebegő, mindannyiunknál szociálisabb ember szinte csak sejtett alakját tudatosabbá tette, ráarkta költészetének eleven húsát, beleágyazta tiszta, logikus gondolkozásának csontját és megpróbálta belelehelni az élet titkát is. . .

„*Nem azért jöttem, hogy bógjek, buzdítsak, hanem hogy tegyek. Azt akarom, ami kell.*” Ezt mondta és ezt beteljesítette. Azt hozta, azt adta, ami kellett. A háború utáni nemzedék nemcsak legtehetségesebb, hanem legkorszerűbb hangú költője volt. Ő adta legszebb, legigazabb meghatározását korunknak, magunknak, lényünknek. Őrá emlékezünk most már mindig, ha magunkra, életünkre, hivatásunkra gondolunk:

...ilyenek vagyunk.
Új nép, másfajta raj.
Másként ejtjük a szót, fejünkön
másként tapad a haj.
Nem isten, nem is az ész, hanem
a szén, vas és olaj,

a való anyag teremtett minket
e szörnyű társadalom
öntőformáiba lötytyintve
forrón és szilajon,
hogy helyt álljunk az emberiségért
az örök talajon.

Szép Szó 1938. jan.—febr.

Szélpál Árpád

539. THOMAS MANN RÉSZVÉTE

Hatvany Lajos bocsátotta rendelkezésünkre Thomas Mann alább közölt levelét.

Lieber Herr Hatvany:

Recht herzlichen Dank für Ihren Brief vom 6. dieses Monats, der mir die traurige und mich sehr bewegende Nachricht vom Tode des Josef Attila bringt. Diese Nachricht geht mir wirklich sehr nahe und ich möchte Sie bitten, dem Kreis des Verstorbenen, den jungen Autoren vom „Szép Szó“ meine herzliche Anteilnahme zu übermitteln an dem Verlust, den sie und die junge ungarische Literatur durch den Tod Attilas erlitten haben. Mir geht dieser Todesfall so nahe, weil ich ja damals in Budapest die persönliche Bekanntschaft des jungen Dichters machte und von seinem Vorhaben hörte, ein an mich gerichtetes Begrüßungsgedicht im Theater zur Vorlesung zu bringen, was, nicht recht verständlicher Weise, von der Polizei verhindert wurde. Ich habe aber dies Gedicht und zwar in einer sehr guten deutschen Übersetzung lesen dürfen und grosse Freude daran gehabt, künstlerische Freude und persönliche über die herzliche Gesinnung gegen mich, die sich darin ausdrückte und die ich als repräsentativ für die Gesinnung der jungen ungarischen Literatur betrachten durfte. Auch ich habe also einen Freund und zwar einen wertvollen verloren und betraure ihn aufrichtig. Bitte lassen Sie das die Herren vom „Szép Szó“ wissen und versichern Sie sie aufs Neue meiner herzlichen Verbundenheit.

Mit freundschaftlichen Grüßen Ihr ergebener

Thomas Mann m. p.

Kedves Hatvány Úr!

Szívélyesen köszönöm folyó hó 6-án kelt levelét, amelyben József Attila halálának szomorú s megrázó hírért közli velem. Ez a hír igazán nagyon közletről érint s kérem, adja át a halott körének, a Szép Szó fiatal íróinak mély részvétem kifejezését a veszteség fölött, amely Attila halálával őket s az ifjú magyar irodalmat érte. Már azért is fájdalmasan érint ez a gyászeset, mert hiszen annakidején személyesen megismerkedtem a fiatal költővel s értesültem tervéről, hogy hozzám intézett üdvözlő költeményét a színházban olvassa föl, amit a rendőrség nem egészen érthető módon meggátolt. Én azonban, éspedig [nagyon] jó német fordításban olvashattam a költeményt s nagy örömet találtam benne, művészi örömet és személyeset is a barátságos érzületért, amely benne kifejeződött, s amelyben az ifjú magyar irodalom érzületének kifejezését láttam. Én is barátot veszítettem el tehát, még pedig értékes barátot s őszintén gyászolom őt. Kérem, közölje ezt a Szép Szó uraival s biztosítsa őket újból igaz ragaszkodásomról.

Baráti üdvözléttel, híve

Thomas Mann s. k.

Szép Szó 1938. jan.—febr.

540. JÓZSEF ATTILA BETEGSÉGE

A pathografiák íróit több irányból fenyegeti az a veszély, hogy éppen a beteg művész leglényegesebb sajátosságainak érzékeltetése, egyes tényezők aránytalan kiemelése következtében, nem sikerülhet. A kórtörténet kimerítő leírása a problémát mindaddig megkerüli, míg nem igyekszik a betegség megnyilatkozását és hatását magában az oeuvreben kimutatni, illetőleg részeire bontani. Az a sokrétű akadály, ami ekkor az objektív kutatás elé torlódik, módszeresen alig küszöbölhető ki. Ha ugyanis tisztán a pszichopathológia nézőpontjaiból és kategóriáival közelünk a műhöz, féltő, hogy fogalmaink nem eléggé érzékenyek és rugalmasak a mű bonyolult létrejöttének megértéséhez és a magyarázó kísérlet széthull merev kategóriákra anélkül, hogy a költőt és alkotását a maga egységében megismertethette volna. Sőt nem fog-e a pszichopathológus már kóros megnyilatkozást látni ott, ahol még a tisztán művészi szól és csak a műszer durva, amivel a hangot felfogja, vagy hiányzó beleérzőképessége csak pathológiás tényeket ismer fel. Ha pedig a másik irányból, az esztétikai szemlélet tág és bővíthető kereteiből kiindulva vizsgál, nem mosódik-e el majd a határ, ahol a művészből már a pathológiás felismerhető lenne, s a kóros forma és tartalom beleolvad a művészi alkotás szabad lehetőségeibe? Ezenkívül még a szubjektív tényezők fel sem sorolhatók.

Mindezek az akadályok szinte sokszorozódva merülnek fel előttem, mikor József Attila költészetének és betegségének kölcsönös vonatkozásait elemezni próbálom, nemcsak azért, mert igazságos szeretnék lenni a költővel, kinek nagysága éppen a látszat mögötti, mondhatnám absztrakt valóság csodálatosan költői megragadása volt, hanem mert az utolsó évben kialakult súlyos betegség még nem zilálta szét alkotását; a művön inkább csak a fenyegető elmebetegség érintése látszik s bizonyos megnyugvással érezhetjük, hogy József Attila költő tudott maradni az elmebetegség súlyos állapotában is.

Az utolsó évben fokozatosan majd véglegesen kifejlődött schizofreniás elmezavar praedispozíciós karakterbeli jellegzetességei és elszórtan jelentkező finomabb tünetei visszamenőleg, távolra követhetők. Ezeket jórészt csak rekonstruálni volt módomban későbbi közléseiből, mert a pszichózis kitörését megelőzően nem ismertem. Az úgynevezett schizoid pszichopatia megnyilvánulásánál alig több az, ami a betegség kitöréséig megnyilvánult; hypochondriás színezetű panaszok, különöségek és gyermekes játékoság, a zárkózottság és túlzott bizalmasság szélsőséges váltakozásai, a lényegükben megmagyarázhatatlan gyorsan változó hangulatingadozások s ami talán legszembevetőbb, egyedülvalósága, kontaktushiánya az emberekkel. A tizenöt éves korban elkövetett öngyilkossági kísérlet és az akkor már jelenlevő megőrüléstől való félelem felkeltik a gyanút, hogy a kórfolyamat már ebben a korban, a pubertás alatt megindult s fenti jellemvonások már a kórfolyamat következményes jelenségeinek tekintendők. Később, lapangó agresszivitása és az egyénnel való szorosabb kapcsolatbalépési képtelensége, elfojtott ösztöntendenciákkal együtt, mint lélektani faktorok viszik — a szociális szükségyszerűség mellett — a szélső baloldali mozgalmak felé, hogy az egyénhez fűző érzések hiányát a kollektívval való kapcsolatban elfeledje. Egy-egy pártfogót, támogatót is majd mindig talál, nemcsak nagy tehetsége, hanem vonzó lénye, gyermekiességének, szeretettségének kihangsúlyozása révén. Ő maga azonban csak felületesen kapcsolódik, az alapvető magánosság változatlanul folytatódik. A baloldali mozgalom keretében úgy érzi, hogy nem jutott olyan elismerés osztályrészeül, ami munkássága révén kijárna neki, az aktív részvételtől sértődötten visszavonul. A kör, melybe beilleszkedni törekszik, egyre szűkül. Látszólag még képes intenzívebb kapcsolatra. Együtt él egy asszonnyal, aki ragaszkodással áll mellette. Nem ismerem életének ezeket a részleteit. Később alig tér vissza erre a kapcsolatra. Időnként elszenvedett sérelmekről panaszodik, amiből úgylátszik, hogy a mindenen keresztül, feltétel nélkül szerető és gondozó anyát, — akinek elvesztését soha nem heverte ki — benne sem találta meg.

Ezzel a durván vázolt képpel nem József Attila egyéniségét akartam megrajzolni, pusztán azokat az adatokat akartam felsorolni,

melyek a schizophreniában megbetegedettek pszichózis előtti egyéniségére jellemzőek. Természetesen mindez még nem vezet szükségszerűen schizophreniához és nem sokkal van még túl a pathológiásnak azon határán, melyet egy költőnél eleve feltételezhetünk, de a pszichopátiás típust mindenestre meghatározzák.

Betegségének rohamos fejlődése 1936 telén indult meg. Aki közvetlenül megfigyelhette, annak talán nem is lehetett olyan váratlan. A pszichotikus tendenciákat egy irreális körülmények között fogant és realizálhatatlan szerelem juttatta érvényre. A szeretett asszonyban, aki betegekkal foglalkozott, önállóságot, erőt érzett és anyát visszasíró lelke megint támaszt keresett. A gyermek ősi belekapaszkodásának ösztönével görcsösen ragaszkodott ehhez az asszonyhoz, elvakultan, belátástalanul, erőszakosan. A helyzet teljes irrealitását egyre csökkenő valóság-érzéke nem láttatta vele. A pszichózis szélén tántorgó költő szerelmében a szeretésre, gyöngédségre, táplálásra váró síró gyermek színvonaórára esett vissza. A simogató, belekapaszkodó kézben azonban már ott lappangott a támadás, a gyűlölet, ami rövidesen pszichotikus méreteket öltött. Egyre inkább kellett látnia, hogy vágya nem valósulhat meg, ismét becsapottnak érezte magát, mert nem lehet „felnőtt” társa az asszonynak, s a simogató kéz fojtogató ökölbe rándult a vetélytárs megjelenésekor. Az asszonyt és a hozzátartozó férfit meg akarta ölni. Tömeges denunció, perlekedő és gyilkolási fantáziák töltötték be képzeletvilágát. De nem is állt meg a fantáziánál, két ízben megtámadta az asszonyt, veszedelmes szerszámokkal, fenyegető, sötét dühvel, majd lefegyverezve, a gyermek kifogyhatatlan könnyeivel zokogott. Ebben az időben írott versei* a pszichózis áttörését már a be nem avatottak számára is nyilvánvalóvá teheték. Az indulatok démonikus erővel és már alig belátható mélységből törnek elő verseiben. Az idegenszerűség, az „unheimlich” érzése árad szét, a képek éppen rendkívüli plasztikusságuknál fogva riasztóak; talán senkinek sem sikerült még az örület meginduló zavartságát, szorongását és páni félelmét, tanácstalanságát olyan realiztikus sorokba zárni, mint József Attilának „Kiáltozás” c. versében.

*Ja szeresetek szilajon
Hessentsétek el nagy bajom!
Eszméim közt mint a majom
A rácsok közt le és föl
Vicsorgok és ugrándozom...*

* Szép Szó. 10. szám.

„Ki-be ugrál” c. versében a schizophrenia kezdetén oly sokszor észlelt „fenyegetettség érzése”, „katasztrófa félelem”, — amikor a betegségből származó introspekciós képességgel érzi, hogy az Én gyengül és nem fog tudni megküzdeni a pszichózis örvényének egyre gyorsuló sodrával, — megrendítő leírásban jelenik meg. A megörlést jellemzően bizarr képben fejezi ki, — „ha majd egész valómmal kacsintok” — s jósolja az űr, a schizophren sivárság, a semmi fenyegető ráborulását, még művészi formában összefogva azt, ami később a „kiszáradt üres test”, „felpuffadt üres belek” schizophren hypochondriás téveszméiben megjelent. A fenyegetettség állapotában az anyához próbál visszamenekülni. A „Kései sirató”-ban az aktuálkonfliktus felidézi az anya örökké élőségének illúziójából fakadó csalódás és becsapottság érzését. A vers lágy befejezése csak kevésbé enyhíti egyes sorok érdességét. Az érzések konkrétan, a maguk meztelenségében mutatkoznak. A költő Énje a pszichózisnak ebben a fázisában nem mindig elég érintetlen, hogy a mélységbe leszállva, a nyers indulatot, emléket, élményt, újból magasabb szintre emelkedve, művészi alakítsa át. Az elmebetegségnek költészetére gyakorolt romboló hatása részben ezekben a jelenségekben ismerhető fel. Ez azonban még ebben a nehéz fázisban sem általános. „Nagyon fáj” című versének egy-egy szakasza mögött bizarr gondolatfűzések, a schizophren gondolkodás-zavarnak előfutárjai húzódnak meg, de a tökéletes művészi átdolgozás teljesen eltakarja azokat.

Itt szeretnék válaszolni arra az önként adódó kérdésre, hogy nem ebbe a „szerelem”-be betegedett-e meg. Amit ma a schizophreniáról tudunk, az nem támogatja ezt a feltevést. Súlyos szociális körülményeinek sem tulajdoníthatunk lényeges szerepet a betegség létrejöttében, bár nem tudhatjuk, hogy az élményeknek és a veleszületett diszpozícióknak milyen ötvözete szükséges ahhoz, hogy a betegség megjelenjék. Valószínűnek vélem, hogy az emberektől mindig kissé távolálló, magános költő, a pszichózis fenyegető közeledtére a szerelemben, mint „öngyógyítás”-ba menekül, hogy megvédje magát — „az ólálkodó semmi ellen” — az emberekkel és a világgal való kontaktus elvesztésétől.

A pszichotikus fázis hangos tünetei kb. három hónap alatt lezajlanak, a költőnek az emberekkel való érintkezése majdnem teljesen híján van a kóros mozzanatoknak. Csodálatos, de az elmeorvos számára jól ismert kettősség: ebben az időben ugyanis sokszor súlyosan zavart, gondolkodása gyakran elakad, néha értetlenül áll a legegyszerűbb jelenséggel szemben, mert a szavakat konvencionális „értelemig és tovább”, hol szimbolikusan, hol konkrétan igyekszik megérteni. Néha két napig is tétlenül ágyban hever, elvonul a világtól, úgy érzi, mintha meghalt volna. Elszórt mozaikok mutatják, hogy a betegség „fluctuat nec mergitur” s lassan kúszik a sorsszerű útján.

Ebben az állapotban indul meg a Flóra-szerelem, sajátosan megismételve, másolva, előző helyzeteket. Vágyakozik a „felnőtt élet” után, ismét házasodni készül, állást szeretne, hogy Flórát eltartsa. A kellemes fantáziák derűs egét kínos töprengések felhőzik be. Fél, hogy nem méltó Flórához, csúnya, gyenge és kicsi, nem férfi, gyermek utáni vágyát a nyugtalanság félelme ássa alá. Vajúdik, hogy mindent elmondjon-e magáról Flórának, ismét az abszolút teherbíró szeretetet keresi. Nagy félelmek, vágyak és emlékek közt vergődik, görcsösen kapaskodik Flórába, „hogy ne rántsion el a semmi sodra”, mert

*Vad, habzó nyáhi tengerek
Falatjaként forgok ha fekszem
S egyedül, már mindent merek
De nincs értelme semminek sem.*

Gyakran tanácstalan az ellentétes impulzusok keresztütüzében, a hűség problémája lebeg a felszínen, ami verseiben itt-ott felbukkan, majd sajátos fordulatot vesz. Úgy érzi, hogy nem volna szabad orvosával bizalmasnak lennie, mert az család Flórával szemben, hűtlen és így nem kívánhat tőle sem hűséget, „Csaltál s így nem szerethetsz”. Választania kell Flóra és az orvosi kezelés között. A problémának szinte abszurd beállítása mögött elfojtott ösztöntendenciák húzódnak meg az alternatíva előidézőiként. Egy időre elmarad, majd ismét eljár kezelésre.

Az utolsó és kifejezetten pszichotikus roham szinte váratlan fordulatként Flóra elutazását követően robbant ki. Augusztus 8-án felkeresett, kissé felindult állapotban. Érthetetlen okokból gyász karszalagot tett fel, kérdésemet azzal hártotta el, hogy úgyis tudom, miért. Flóra leveleit számolgatta, többször maga elé mondvá, hogy *hármát* kapott. Ellenséges hangon faggatott, hogy a szobámban levő relief mikor és miért került oda. „*Szenháromság — a harmadik*, aki Máriához tartozik, éppen *József*” — mondta jelentőségteljesen, a reliefre célozva, szaggatottan, érthető összefüggés nélkül. Az események ettől fogva gyorsan követték egymást. Másnap délután riadtan telefonál, hogy barátai Benedek professzorhoz viszik „mint elmebeteget”, megvizsgáltatni, kérdi, hogy hogyan viselkedjen és még a telefonba elmondja, hogy rengeteg dolog vált világossá előtte, „negatív üldözési mániája” van és engem gondol a háttérben. Benedek professzor, természetesen azonnal tisztán látja a tragikus helyzetet s meghagyja, hogy a beteget további intézkedésig nem szabad magára hagyni. Este magamhoz kéretem és hosszú felindult beszélgetés után elfogadja, hogy állapota túl megy a neurozis határain és jelenleg oly élmények hatása alatt áll, hogy állandó felügyeletre és ápolásra van szüksége. Pártfogójának segítségével lehetővé teszi, hogy azonnal szanatóriumba szállíthassuk.

Mi történt? Reggel hatkor, álmatlan éjszaka után, kiment Flóra lakására s valamilyen kérdésére a hozzátartozóktól „furesa választ” kapott. Izgatottan visszatérve a lakására, megtámadja a takarítónőt, mert három gyufaszálat talált a dobozban, bizonyos elrendeződésben s a gyufadoboz rajta volt valamin, amit Flórától kapott. Utána sürgősen Tihanyba akar utazni Flóra után, agresszív és zavart. Este szinte lélegzet után kapkodva mondja el, hogy nem is képes annak a tömeg dolognak az összefüggését elmondani, ami benne egyszerre világossá vált.

A három levél, háromszor egy-egy héten kezelés, szentháromság, a kilences szobában volt a szanatóriumban, kilenc az háromszor három, egyszerre világos előtte, hogy ezek mind összefüggnek, ezek nem lehetnek a véletlen játéka, „a dolgok hosszú ideje meg vannak rendezve”, „figyelmeztetni akarnak valamire az emberek”. — Miért? — „találkozott egy régi tanárával, kinek mindig megcsodálta példás családi életét, miért éppen most találkozott? Ez azt jelenti, hogy meg kell nősi. Valaminek a középpontjába került, minden összefügg. „Ezt akarják nekem megmutatni, azt hiszem, így akarnak meggyógyítani”, valaki kölcsönkért egyszer öt pengőt. Most öt-ös autobuszon ment a borbélyhoz és találkozott azzal az emberrel, az az ember könnyezett egyszer, mikor egy verséhez gratulált. Ez mind rendkívül különös. Az emberek tudnak valamit, senki sem kérdezte meg tőle, miért visel gyászkarzalagot, egy ismerőse ma szembe jött vele és bizonyos távolságban visszafordult, ez nem lehet véletlen. Egy újságcikkből a szegény kerékpáros fiúról a saját életét látja megírva, mert szó van benne foltozott nadrágról, Makóról, ez csak rá vonatkozhat. Ilyen élmények felsorolhatatlan tömegét ontja magából és a miértekre nincsen válasz.

Mi ez a katasztrofális zavar, miért válnak egyszerre jelentőségteljessé a külvilág legmagátólértetőbb tényei, miért jelentenek mást és miért kerül vonatkozásba a kívülálló dolgokkal minden érthető alap nélkül? Válaszul *Gruhle*-t, a kiváló német pszichiátert idézem: „a betegség következtében sajátos élmény jön létre: a jelentőségélmény (Bedeutungserlebnis); ez az élmény primaer, nem levezethető, különösen azokban az esetekben, ahol a beteg még nem tudja *mi*, csak hogy *valami* van a dolgok mögött. A beteg nem az észrevevés elemi részeiben, sem az értelem megélésében (Sinnerlebnis), sem az intelligencia működésében nem zavart, hanem a környező dolgok szimbolikus felfogásának kényszere az, ami ilyenkor elhatalmasodik.” A dolgok szimbolikus jelentőséget kapnak és a schizofren beteg maga sem tudja tovább megmondani miért. Számára az élmény minden motívum nélkül önmagában evidens. Ugyanígy József Attila sem tudta megindokolni azonnal, hogy mi van az érdekes „összefüggések”, „megvilágosodások”

mögött. A tanácstalanságban megkísérli feldolgozni, beilleszteni az újonnan betörő élményeket, és így jut el a téveszmékhez, hogy „figyelmeztetni akarják”, „így akarják meggyógyítani”, végül, hogy hipnotizálják. „A hipnózis már régen kezdődött”. „Érzem, hogy szuggerálnak, hogy *több akarat érvényesül bennem* és meg kell találnom a saját szuggesztiómat”. — A schizophren Én-zavarnak ebben az állapotában az Én egységének a megélése ingadozik, fellazul és szétesőben van. A saját akarat leszakad Énjéről és idegenné válik. Az Én-t a maga összetevőire felbontva, hisztorikusan éli meg. A kollektívnek szinte praehistorikus összejtig menő csodálatos költői megélését, amelyet genieje lehetővé tett s amely oly tökéletes formai kifejeződéshez jutott „A Dunánál” című ódájában, — most felváltja az Énnek meginduló psychotikus regressziója a kollektívbe, mikor az Én-egység tudata a hipnotizáltság téveszméjében bomlásnak indul.

Benedek professzor rendeletére, erélyes kezeléseket vezetünk be. Néha napokon keresztül teljesen rendezett, általában azonban magába-merülő, inaktív. A nyugodtabb, vagy gyermekesen siránkozó napokat időnként lehangoltságok és izgalmak váltják fel. A „jelentőségélmények” mellett gondolatvilágában egyre inkább tért hódít a kialakuló féltékenységi téveszmékör, a paranoid folyamat sorsszerűsége folytán éppen barátaiban, támogatóiban lát ellenséget. Jelekből, mozdulatokból, a kézfogás erősségéből, hőfokából igyekszik a helyzetet megítélni. Egyszerre bizonyossá válik előtte, hogy Flóra egyik barátjának a felesége. Miért? Mert barátja feleségének becézőneve, Flóra vezetéknevének két szótagjával azonos. A kifejlődött schizophreniás gondolkodászavarban a *szavak egyenértékűvé válhatnak magukkal a tárgyakkal*, a dolgok lényegtelen attribútumaik folytán azonosulhatnak. Most már valóban „az árnyékvilág árkain”, a *szavak világában* bolyong, elszakadva a realitástól, gondolkozásával csak a tárgyak árnyékát, a szavakat érve el. Aki hallotta valaha saját verseit szavalni, annak fel kellett, hogy tűnjön a szavak önálló élete, anyagszerűsége, ahogy azok szinte szétporladtak, elolvadtak, megrágódtak szájában.

A háromhónapos kezelés után a személyiség lassú, de előrehaladó hasadása, s a kezelés kevés sikere ellenére, mielőtt még a relatív gyógyulás lehetőségét is rezignáltan feladnánk, megkíséreljük, hogy állandó és gondos felügyelet mellett, családi körben éljen, nehogy elzárva hosszú időre a külvilágtól, még jobban elmerüljön magaalkotta autisztikus világába. A külvilág pszichotikus, téves megítélése azért most sem állandó. De leírhatatlan a korrekciók óráinak mérhetetlen kínja, — amikor az úgynevezett „tisztá pillanatok”-ban átmenetileg felismeri, hogy tévesen gondolkozik és cselekszik, visszatekintve megéli az örület időszakait.

Néhány nap múlva elutazik Szárszóra. Egy ideig úgy látszik, hogy ingadozásokkal bár, de állapota javulóban van. November 3-án, öngyilkossága előtti napon látjuk utoljára.

A szanatórium elhagyása óta tovább soványodott. Külsejében nemesen férfiasabb, szinte átszellemült. Mikor négyszemközti beszélgetésre félrevontam, első kérdése, hogy köztem és Flóra között távozása óta sem vált-e intenzívebbé a viszony. Kérdezgetésekre kissé szomorúan megjegyzi: „azt hittem, hogy baráti látogatásra jön”. A biztatást, hogy lesz majd Pesten állása, ami működési körének megfelelő lesz és anyagilag is biztosítja, — közömbös lehangoltsággal fogadja. „Emlékszik, a SZÉP SZÓ tördelésére... Én dolgoztam... Aztán engem tördeltek. Nem megy a munka, nem lehet társ nélkül, egyedül. Csak úgy tudom elképzelni, hogy együtt dolgozunk. Semmi értelme a versírásnak. Valami megfoghatóbbat kellene csinálni.” De ugyanekkor a megfogható, a valóság, számára már csak látszat. Nem hiszi el, hogy a SZÉP SZÓ Csehszlovákiában felolvasó körúton volt, bár olvasta a beszámolót és a híreket az újságban. „Az is meg lehetett rendezve”, — mondja dacos arccal. Bár megígéri részvételét, de nem hisz a tervbevett Szeged—Miskolci előadásokban sem. Elmereng: — „Szeged — ezt mondta egyszer sűgva az ápolónő is, meg kámfor s mikor kinéztem, egy férfi volt a folyosón, aki egyszerre elment, eltűnt, mint a kámfor, amikor ezt elmondtam, az egyik orvos elpirult, ez is tévedés volt, ugye?” — kérdi gúnyosan. Később szorongva, óvatosan kérdezi, hogy „nem értem, hogyan lehetséges, észrevettem, hogy az újságárus itt, Szárszón, tudja a gondolataimat. De nemesak ez, hanem Pesten is tudják, hogy mit gondolok”. Az Én-határok elmosódtak, az Én tágul és *beolvadása a kollektívbe előrehalad*, realizálva érzését, hogy

a világ vagyok — minden, ami volt s van;

Érezhető, hogy tartózkodó és csak egy töredékét mondja el annak, ami betölti. Egész viselkedésében feltűnően, szinte etikusan fegyelmezett. Látszik, hogy szeretne mindent elhallgatni, de annyi mégis kitör belőle, hogy esténként nyugtalan, határozatlan félelmi érzései vannak, aggódik sorsa miatt. Naphosszat kutatja az újságokat és rengeteg reávonatkozó célzást talál. Fél, hogy bekerül az elmegyógyintézetbe, „a fordított világba”. Egyszerre minden átmenet nélkül megkérdi: „Doktor úr balkezes?” — Miért? „Láttam, ahogy azt a széket arrébbtolta”. Később az öngyilkosságot után döbbsentem reá e sorokra

*Ezt a széket odább tolni,
Vonat elé leguggolni,*

Nővérétől hallottam, hogy közvetlen halála előtt az asztalon egy Victor Hugo kötet feküdt s kis húga egyikre rámutatott „Attila verse”, „Ultima verba” volt a címe. Ilyen „jelek”, „figyelmeztetések” ösztönözték a szörnyű leszámolásra, vagy a teljes megőrléstől való félelem, a tébolyda fenyegető közeledése, a teljes hiábavalóság érzése? Nem tudhatjuk. Öngyilkossága napjáról keltezett levelében azt írta nekem: „Hiába kísértette meg a lehetlent”. Érezhette, hogy elszakadt a valóságtól, hogy a „teljes” gyógyulást, amit annyira óhajtott, nem érheti el, hogy nincsen kiút számára a kaotikus világból. Búcsúzásunkkor kis öccsét kézenfogva állott magányosan, szomorún, távolian. Nem volt már közöttünk.

Szép Szó 1938. jan.—febr.

Bak Róbert dr.

541. JÓZSEF ATTILÁRÓL AZ ÜGYVÉDJE

Nem egyedülálló eset, hogy magyar költő megnyilatkozásának üldözés, börtön lett az eredménye. Ám, ha végignézzük a múltot, szinte kivétel nélkül a nemzet lelkétől idegen, sőt szembenálló hatalom volt az, amely a költőre sújtott. Maga a nemzet nem került abba az állapotba, hogy saját szellemének kifejezőjét elítélje. Berzsenyi, Kölcsey ellen nem emeltek nemzetgyalázási vádat és Petőfit sem jutott eszébe az ügyésznek osztályelleni izgatás miatt bíróság elé állítani a magyar nemesről írt verse miatt.

József Attila négyízben állt vádlottként a bíróság előtt. Háromízben verseit inkriminálták, egyszer pedig a halálbüntetés elleni liga röpirat aláírása miatt vádolták meg. Négyízben ítélték el, azonban csak három büntetése lett jogerős. Egyik, istenkáromlás miatt hozott szabadságvesztésre szóló büntetését a felső bíróságok megsemmisítették és felmentő ítéletet hoztak.

Mi lehet az oka annak, hogy alig tíz év alatt ennyiszor hurkolódtak gyenge teste köré a paragrafusok indái? Lázadóbb lett volna, mint Petőfi? Célzatosabb, mint az abszolutizmus alatti Tompa? Bátorabb, mint a ferencjózsefi látogatást ünneplő Walesi bárdok?

Hát lázadó volt, mint lázadó minden igazi költő. Célzatos volt, hisz üldözőket tudott maga körül. Bátor volt, mint minden igaz ember. Azonban nem volt lázadóbb, célzatosabb, bátrabb nagynevű elődeinél.

Vétett a fennálló törvényes rend ellen? Annyiban, amennyiben Petőfi, Tompa és Arany is vétettek a korukbeli ellen. A költők nem a ma, hanem az örök törvények szerint igazodnak.

Miben látom tehát az okát annak, hogy József Attila ennyiszor került összeütközésbe a törvénnyel?

Különös párhuzamra kell gondolnom. József Attila az utolsó esztendőben beteg volt, betegségének, a skizofréniának jellegzetessége az öntudathasadás, az én darabokra hullása.

József Attila oly korban írt, amelynek belső meghasonlottsága veszedelmesen emlékeztet a skizofrén beteg lelkvilágára. Valamikor nagyjában egységes kultúránk, mint egy tengeren lebegő jégmező, repedezni kezd, egyes darabok leválnak, eltávolodnak, mások egymásnak rontanak és ádáz csattogással török-zúzzák egymást, vannak táblák, amelyek elhagyatottságukban egymást keresik és összeforrásra törekszenek. Ami eddig egy volt, biztos volt, ezer és ezer külön sors és külön akarat. Mi marad fenn és mit nyel el a mélység? Emberi, faji, nemzeti, osztály és felekezeti áramlatok között ki ismeri a vizek szándékát és a szelek szabályát?

A homousion és homoiusion egyszerűsége helyébe az ellentétek sokfélesége lépett. Vezényszavak harsognak: Mindenkinék színt kell vallani! Aki nincs velünk, az ellenségünk! Hová álljon az ember ebben a zűrzavarban? Akárhova áll a boldogtalan, szövetségesekek mellett ellenségeket szerez magának. És hova álljon a költő, aki sohasem válhat csordaemberré?

A költő, akit végzete arra ítélte, hogy meglássa, meghallja, megtudja, megérezze és ami legszörnyűbb, kimondja azt, amit mások legfeljebb sejthetnek. Akinek lelkében felfokozottan ég embervoltának tudata és akit ostromoz az ezzel járó felelősség.

De hiába mondja: „Nem én kiáltok, a föld dübörög”, a bíróság az ő száját tapasztja be a törvény szigorával. Döntsd a tőkét, ne siránkozz című kötetét elkobozzák. Pénzbüntetéssel sújtják. A halálbüntetés elleni liga röpirata miatt újabb pénzbüntetést kap. Egy nyomtatásban meg nem jelent, kéziratban cirkuláló verse miatt ismét pénzbüntetéssel sújtják. Kifizette-e ezeket, vagy más fizette ki helyette? Ma sem tudom.

Ha már a korszellem a költő alkotását nem a költészet, hanem a büntetőtörvénykönyv szabályai szerint mérlegeli, egyet meg kell állapítani: a bíróságok a törvény alkalmazásában nagyfokú jóindulattal jártak el, amit bizonyít, hogy ismételten csak pénzbüntetést szabtak ki. Úgy vélem, ebben nemcsak az a megérzés vezette őket, hogy kétségtelenül irodalmi becű alkotás felett kellett ítéletet mondaniok, hanem kétségtelenül hatott rájuk József Attila rokonszenves, bár mindig öntudatos magatartása is.

A halálbüntetés elleni röpirat ügyében, amelyet kivüle még öten írtak alá, könnyű védekezése lett volna. Elég lett volna annyit mondania, hogy a kifogásolt részek utólag, az ő tudta és hozzájárulása nélkül kerültek a szövegbe. Tudniillik az eredeti kézirat nem került elő. De József Attila kijelentette, akár az ő aláírása előtt, akár utólag íródtak a kifogásolt mondatok a röpiratba, azokat ő helyesli és magáévá teszi.

Az aláírók közül hármat a bíróság fel is mentett, József Attilát és Sz. L. evangélikus lelkészt, akik nem éltek a tagadás jogával, elítélte.

Hozzátartozik még a korpéhez, hogy ugyanakkor, amidőn a Döntsd a tőkét, ne siránkozz című versében izgatást fedeztek fel, a kötetben levő Villon-fordítások miatt szeméremértési vádat emeltek, holott József Attila az eredeti vaskos szöveget enyhítve adta vissza. A bíróság azonban nem vállalta, hogy Villon felett pálcát törjön és ez alól a vád alól József Attilát felmentette.

A védő annak idején elmondotta védőbeszédeit a bíróságok előtt. Ismétlésekbe esnék, ha annak taglalásába bocsátkoznék, vétkes volt-e a költő a vád tárgyává tett cselekményekben. Amellett jogerős ítéletekkel kellene vitába szállnia. Csak egy halk megállapítást tehet: önmaga ellen követett el merényletet a kor, amely költőjét a büntetőtörvények könyörtelen lokomotívja elé vetette.

*Szép Szó 1938.
jan.—febr.*

Mellékly Kornél dr.

542. A KÖLTŐRŐL MEGZENÉSÍTŐJE

József Attila remekül recitálta saját verseit. Világos színű, bariton hangon, nyugodtan, szinte szenvtelenül „szavalt” s nagyon vigyázott a ritmusra, a dallam folytonosságára. Megfigyeltem, hogy hangja egyes versszakok végén egy tiszta kvartot, a költemény végén pedig pontosan egész oktávát ereszkedik le.

Először 1930 táján hallottam, a Vigadóban egy irodalmi ünnepélyen. A szünet alatt Pintér Ferenc, azóta elhunyt barátunk, mutatott be neki. Barátságosan fogadott és hamarosan belemelegedtünk a költészetéről és zenéről való beszélgetésbe.

Megleپően nagy volt zenei tájékozottsága. Kérdésemre, hogy melyik versét tartaná leginkább megzenésítésre érdemesnek, könyv nélkül kezdte elmondani akkoriban írt legújabb verseit, többek között a „Lassan, tűnődve...” címűt.

Legelőször a „Regős ének”-et zenésítettem meg művei közül. A ravasz szöveg és a furfangos „Rege, róka, rejtem” ritornel zenei megoldása izgató feladat. Kettős kórusra írtam meg. Ezt még abban az évben bemutatta a Vakok énekkara a Zeneakadémián és József Attila is jelen volt. A sajtó nem nagyon lelkesedett a műért. Az egyik zenekritikus a „proletár” költő miatt méltatlankodott, a másik a „merész” kórusfantáziát tette szóvá.

József Attila Korong uccai lakásán tovább tervezgettünk. Elkészültem a „Lassan, tűnődve...” megzenésítésével. A magánosság nagyszerű költeménye ez. Csak úgy húztak lefelé bennem azok a

basszusok, amelyeket a kietlen hangulatú verssorok alá szántam. A „nyárfa”-hasonlat, a költő „semmi ágán” ülő szívét körülvevő csillagok képe pedig magas fekvésű harmóniákat csendített fel.

Ott a szobában, zongora híján, csakúgy szárazon elénekeltam a versszövegre írt dallamot. József Attila csodálkozva hallgatta. Később, mikor teljes zongorakísérettel hallotta a dalt, közölte, hogy az

*Ezüstös fejsze-suhanás
játsszik a nyárfa levelén*

sorok zenei megoldása nem elégti ki. Én ugyanis ezt a két sort az „ezüstös”, „suhanás”, „játsszik”, „nyárfa” és „levél” szavak *képszerűségére* gondolva, egy mélybe ejtett Desz-dúr akkord fölé rajzolt s fokozatosan kibomló impresszionisztikus motívummal oldottam meg. Szóval, egy pillanatra eljártszottam az öt szó, „képes” zenei értelmével. A „fejsze” szó kissé „nehéz” volt, tehát kihagytam a játékból. Helyesebben a „fejsze” szóból a csillogást vontam ki a magam számára. Úgy is nagyon sötét a szöveg... legyen benne egy kis fény is... gondoltam. József Attila lecsapott. „Félreértettél! — mondta. — Ebben a képben a nyárfa sejti a halálát. Fejszével fognak lesújtani rá!” Megdöbbsentem. Szóval, nem szabad „játsszani”. Az új értelmezésnek a két év múlva megejtett hangszerelés alkalmából mély nyoma maradt a partitúrában.

A zongorakíséretes dalt úgy, ahogy volt, kietlenül, játékosan és disszonánsan, beküldtem az 1933-ban kiírt állami zenepályázatra. Engem is meglepett, hogy ezzel a dalommal pályadíjat nyertem. József Attila, akivel csak utólag közöltem, hogy beküldtem a pályázatra a dalt, kivált meglepődött és nagyon örült a sikernek. Ezután zenésítettem meg a „Nyár” című költeményét, mely úgy hat rám, mint egy modern „Szeptember végén”.

Egyszer kérészemre a kezem alatt működő Soli Deo Gloria énekkar számára lefordított német eredetiből egy nagyobb Bach-korált. A kiadatlan műfordítást itt közlöm:

ÉBREDJETEK, SZÓLÍT A HANG

*Dicsőséged énekelje
az emberek, angyalok nyelve
és hárfa zengje, cimbalom.
Tizenkét szem gyöngyből vannak
várkapuid; minden angyalnak
trónodnál társai vagyunk.
Nem látott szem soha,
nem hallott fül soha
ily örömet:*

- 1.) *Most viduló
a szív, a jó,
mindig in dulci Jubilo.*
- 2.) *Örülni jó,
io, io,
mindig in dulci Jubilo.*
- 3.) *Örvendezünk,*
aleluja,
felvirradt édes ünnepünk.*

A korált ebben a fordításban a Kálvin-téri református templomban, 1935. április 14-én, Virágvasárnapján előadtuk, József Attila is végighallgatta.

A SZÉP SZÓ e számában közli azt a mindeddig kéziratban maradt gyönyörű „Altató”-t is, amelyet Gellér Balázs unokaöcsém első születésnapjára írt, kérésemre, 1936-ban. 1936 tavaszán hozzáfogtam a „Füst” és az „Altató” mezenésítéséhez.

A „Füst” hangulatát úgy véltem legjobban megragadni, hogy a zenében sehol sem lesz basszus, a zongora pedálja elejétől végig nyitva marad... a magasban felhangzó akkordok lassan összekeverednének, s százféle harmóniai árnyalat kerüljön a szavak alá. A dallam? A vers hidegen csillogó képeit mintegy maga a költő mondja el *parlando*... az „áttetszel rajtam égi hűvösség” ismétlődő sorait nagy vonalban *cantando*... és így tovább valóságos ünnepi hangulatban.

Az „Altató”-ban hét versszak különböző hangulatait kellett zenei egységbe kapcsolnom, a zongora variációs kíséretében. Míg a hatalmas jóslat hangjai („Tűzoltó leszel s katona! — Vadakat terelő juhász!”), és az elalvás előtti pillanat nyitvahagyott harmóniai („Látod elalszik anyuka, — aludj el szépen kis Balázs...”) után el nem hangzanak az érzelmileg telített záróakkordok.

Írtam egy kórust, háromszólamú férfikari kompozíciót a „Favágó”-ra is, de ez a szöveg miatt még eddig nem kerülhetett előadásra.

A két kórus és a négy dal történetét elmondtam. De volt egy dédelgetett tervem: hogy jó volna, ha József Attila operát írna a „Ludas Matyi”-ből s én zenésíteném meg. Attól tartottam azonban, hogy le fogja nézni a „librettista” mesterségét. Ellenkezőleg: nagyon érdekelte a terv és ő maga kezdett beszélni később egy „népmese”-operáról... Így — gondoltam magamban — nemsokára kirukkolhatok legtitkosabb és

* *nem: örvendezzünk!* (A költő jegyzete.)

legféltebb tervemmel: a „Külvárosi éj”-oratórium gondolatával. Azt gondoltam, hogy ő, mint a legszebb szavú, modern, mélyen szociális városi költő, írja meg a Nyomorúság nagy költeményét, helyezze annak színhelyét az ő egyénien megálmodott költői külvárosába, teremtsen néhány jelképes alakot, olyanokat, akik énekelve is elmondhatják a szegény emberek egy napjának történetét. . . de ennek a tervnek már közléséig sem jutottam el.

Szép Szó 1938. jan.—febr.

Ottó Ferenc

543. JÓZSEF ATTILA ÉS A VERSFORMA

Ezerkilencszázhuszonötben Bécsben találkoztam először József Attilával. Írásából már ismertem, az akkor Bécsben megjelenő Má-nak beküldött néhány kéziratot, megjelent néhány versét is ovastam. Testi megjelenése meglepett. Írásai után sokkal férfiasabbnak, természetesebbnek képzeltem. Humorát is túlsoknak és izgágának találtam. Mikor a schwarzenbergi Atlantis-kávéházban beszélgetni kezdtünk, álláspontja, véleménye, az, amit mondott és ahogyan mondotta, csak fokozta ezt a meglepetést. A nyurga, csupa ádámcsutka fiatalember vakmerő biztonsággal nyilatkozott mindenről. Amit nem szeretett, annak nem volt tekintélye előtte és bizony keveset szeretett az akkori magyar életből. Húszéves volt és úgy látszott, már tudja, mit akar, vagy legalábbis tudni véli. Ezt a tudását aztán eléggé fölényesen adta a világ tudtára. József akkor a bécsi egyetemre járt vagy csak járogatott, valami módon bejutott a magyar diákkollégiumba, papok felügyelete alatt lakott a régi magyar testőrlaktanyában. Gúnyolódott önmagán és helyzetén, hol adnak neki, minden villanásában lázadónak, „nyugdijas pásztorgyerekek”, menedéket.

A világ minden dolgáról beszélgettünk, lassan ismerkedtünk a pesti küldöttel, de elsősorban és legfőképpen a versről és verselésről. Ott ültünk az Atlantis sarkában — a név, elsüllyedt világ, beillett szimbólumnak — a háború utáni, zavaros, élni kezdő osztrák főváros mindenféle szabad és szabados népsége zsinatolt körülöttünk. Emigránsok, szerencsétlen bolygó fiatal és öreg emberek, kaland után igyekvő lányok és fiúk, vitázók és kártyázók, siberek és világmegváltók, próféták és kalandorok és ezenfelül polgárok, kik ilyeneknek akartak látszani, gyülevészkedtek körülöttünk.

Meghökkenve hallgattam e fölbukkant fiatal legényt: merészen és csökönyösen kiállt a rímes vers mellé. Akkoriban ez eretnokség, minden forradalmiságnál forradalmibb volt. A szapora izmusok világában éltünk, valamennyien szörnyen modernek és türelmetlenek voltunk —

főként a pápáskodó Kassák — és nem akartuk elhinni, hogy fiatal, tehetséges költő nem a szabad versben keresi és találja a boldogságát. A régi tagadásának kora volt ez, aki társadalomban, életfelfogásban, művészetben a tespedt, értelmét veszített tegnapi tagadta, az elsősorban a formát rombolta szét. József Attila új, forradalmi szemléletű író volt és mégse csatlakozott a formarobbantókhoz. Nem azonosította magát azokkal, akik szerint a mondanivalót okvetlenül megtöri a rímkényszerűség. Elavult konvenciók, ósdi versmértékek miatt erőszakot tesznek a vers lényegén, az élményen, a képen és a gondolaton.

József Attila keményen szembeszállt velünk.

Valahogy így beszélt:

„A rím és ritmus ugyanúgy hozzátartozik az élmény kifejezéséhez, ahogyan alany és állítmány a gondolatéhoz. Nem kényszer és nem kötés a »kötött forma«, csak szigorúbb, pontosabb forma. A vers ritmusát és rímeit a vers anyaga szüli s az élmény, a kifejezésre váró nyersanyag szerint változik. Tökéletesen igaz, hogy az olyan vers, amelyben előbb születik a rím, a ritmus, a versmérték és a mondanivaló ehhez igazodik, értelmetlen játék. Érthető, hogy e sportszerű verselés ellen a költő fellázadt és a bilincseket széttörve, újból önmagát akarta kifejezni. De e rombolás befejeződött és számomra rímtelenül verset írni nehezebb és nagyobb erőszak, mint rímmel, versmértékkel. Rímmel, ritmussal segíték magamon, velük teszem teljessé a kifejezést. Én így vagyok hű önmagamhoz, mert a magam kifejezési formájához ragaszkodom. A formarobbantók tévedése ott van, hogy a formát tagadják, holott csak egy bizonyos, tartalmát veszített, immár csak virtuozításra alkalmas forma érett meg a pusztulásra. A tévedés ugyanaz, mintha a társadalmat, mint olyant tagadnók egy bizonyos társadalmi forma helyett.

Az én verselésemnek látszólagos játssi könnyedsége nem azonos a játékos, a könnyelmű verseléssel. Nem akarok se csicseregni, mint a kis madár, se tilinkózni, mint a pásztor — de olyan őszinte, érzelemdiktálta verseket akarok énekelni, amilyen őszintén a madár és a tilinkó szól. Ugyanakkor formában és tartalomban tökéletes, magamat kifejező költeményt akarok írni. Ez annyira fog különbözni a madáresicsergéstől és a tilinkótól, amennyire mi különbözünk és komplikáltabbak vagyunk az ágon ülő madaraknál és a becsületes, de primitív pásztornépeknél. Nem hiszek abban, hogy a komplikáltabb élményt, gondolatot és lelket ne lehessen tökéletes, versszerű költeményben kifejezni, különösen akkor, ha a vers szerves egészként születik és nem úgy hat mintha — akármilyen nagy verselési készséggel is — szerkesztették volna. Így és csakis így szabad költeményt írni, rímmel és mértékkel — minden egyből rímes írás, esetleg vers, de nem költemény. . . .”

Sokszor megismétlődött és folytatódott ez a vita, Bécsben, Párizsban és Budapesten. A fejlődő József Attila világos és kemény,

hibátlan szépségű, szívszorogatóan mély tartalmú költeményei már régen eldöntötték a vitát. Mikor erről utoljára két év előtt „Eszmélet” című versének megjelenése alkalmából beszélgettünk, az Atlantis fura Noé-bárcájában lefolyt első vitánkra emlékezve, ezt mondta:

„A társadalmat nem, csak a társadalmi formát lehet tagadni. Marx is csak egy bizonyos formát tagad. Igaza van. Az »Eszmélet« valóban szép vers és bizonyos másfajta versek úgy viszonylanak hozzá, mint mondjuk, Feuerbach primitív elmélete Marxéhoz!”

Szép Szó 1938. jan.—febr.

Nádass József

544. JÓZSEF ATTILÁRÓL A NYOMDÁSZ

— Kérem, uram, közölje velem, hogy az új lapban — „SZÉP SZÓ” lesz a neve — egy oldalon hány sor van, egy sor milyen széles és végül, hogy egy oldalon egész pontosan, hajszálpontosan hány garmond, hány borgisz, hány petit betű van. Én tudniillik József Attila vagyok, az új folyóirat társszerkesztője.

Így mutatkozott be nálam egy téli estén egy rövidlábú, hosszú-nyakú, csillogószemű fiatalember, aki másnap meg is jelent kézirat-csomóval a hóna alatt és nagy-buzgón kezdte el főszerkesztői működését. József Attila halála után tudtam csak meg, hogy ez volt úgynevezett „polgári” elfoglaltsága, amire már oly rég vágyott. Én azonban benne csak a buzgó és lelkes szerkesztőt láttam, aki aztán buzgalmában alaposan összekeverte az első számot és legalább is dupla munkát adott a tördelőknek.

A korrektor, aki pedig ritkán és nem szívesen ad véleményt az elolvasott hasábkokról, félénken jegyezte meg, hogy a szerkesztő úr jobb költő, mint tördelő. És ez minden bizonytalansággal is volt rendjén.

Idővel azonban sok minden megváltozott. Nyomdász és szerkesztő közt a párbeszédnek nem sokáig mozogtak a kezdet merev keretei között és csak néhány hónap kellett hozzá, amíg József Attila szerkesztő úrból Attila, mindnyájunk te-barátja lett, aki mosolygó közvetlenséggel nyitott be hozzám és húzta ki — mielőtt még üdvözölhettem volna — íróasztalom fiókjából a „reprezentációs cigarettákat”. Ilyenkor sorba kínált saját Extráimmal ismerőst-idegent és nem unta meg ezt a lassanként szabályos formákat és ceremóniákat fölvetett játékot még évek után sem.

Magunk között Petőfi Attilának hívtuk (inkább lénye, mint hasonlatossága miatt), vagy röviden csak „Attilának, a nyomda ostorának”. De ez a jelző csak a mókás barátot, nem pedig a szigorú szerkesztőt jellemezte.

Az idők folyamán természetesen a tördelés is már simábban ment és csak néha szolgált olyan meglepetésekkel, hogy a zárlat után, amikor már az egész anyag rég együtt volt, egyedül József Attila versei hiányoztak. Ha ilyenkor kerestük, sohasem lehetett megtalálni: szinte bujkált az emberek elől a meg nem írott versek büntudatával terhelten.

Aztán, ha már az egész számot kénytelen-kelletlen nélküle tördeltük be, mégis csak beállított, barátságosan, huncutkás mosolyával, mintha mi sem történt volna. Az egész tördelést elülről lehetett kezdeni. Így volt ez a SZÉP SZÓ 1936. évi könyvnapi számánál is, amelynek bevezető versét be sem akarta adni a nyomdába, mert szentül hitte, hogy az első ívet már régen nyomják. Ez volt a „Dunánál” c. egyik legszebb verse, amelyet szinte letargikus állapotban adott át a szedőnek.

De amikor aztán már ugyanezt a verset levonatban látta, tisztában volt vele, amit egyébként mi is tudtunk: életének és a magyar versirodalomnak gyöngyét írta meg.

— Tetszik? — kérdezte és pirosodó arccal fel-alá járt a kis irodában s fennhangon olvasta a sorokat. Csodálatosan tudta saját verseit olvasni. Minden eldugott szó értelmet kapott szájában és, hogy mély hangon, ütemesen olvasta strófáit, a hallgatót részesévé tette annak az élménynek, ami benne ment végbe újból és újból a vers olvasása közben.

Érdekes, ezekben a forró pillanatokban volt a legnagyobb szüksége az elismerésre.

— Úgy-e, remek? — kérdezte és minden hallgatójának nyilatkoznia kellett: nyomdásznak, szerkesztőnek, grafikusnak egyaránt.

Ha pedig nagynéha tréfásan megengedtem magamnak egy kis csipkelődést és azt mondtam: „vacak, nem szabad kinyomni”, — óvatosan, kémlelve rámnézett, persze megértette és tudta, hogy nem mondtam komolyan, de mégis fájt neki. Egyszer meg is jegyezte:

— Olyan, mintha valakinek, miközben forró fürdőben ül, a másik tréfából hidegvizes kancsót önt a nyakába. — És tényleg, ilyenkor nyakig ült a lelkesedés forró, hevítő fürdőjében.

De ha őszintén dicsértük verseit, vagy ha nyomás alatt levő könyvével, a „Nagyon Fáj” munkájával meg volt elégedve, mindig számíthattunk rá, hogy vendégei vagyunk a Japán-kávéházban, vagy akár másutt — még akkor is, ha nem volt a zsebében egy fillér sem.

Az utóbbi hónapokban egyre ritkábban láttam. Tavasz felé, mikor egyszer beállított, a Faludy-féle Villon-fordítások heverték az asztalom. Akkor rendeztük a könyvet sajtó alá. A kezébe vett egy levonatot, olvassagatta.

— Kissé szabad a fordítás — jegyezte meg és ekkor, legnagyobb csodálatomra, idézni kezdte az eredeti verset. Aztán sorjában elmondott még franciául vagy féltucatnyi hosszabb-rövidebb Villon-balladát. A

balkeze az asztalon babrált, a jobb mutatóujjával ütötte a ritmust, a szeme a mennyezetten keresztül a magasba révedt: így szavalt.

Tudom, hogy nem szerette a Petőfivel való összehasonlítást, de amikor a mosónő fiának cseh, román vagy francia műfordításait néztem, akaratlanul is a tót cseléd fiára kellett gondolnom, aki Bérangert és Shakespearet fordította, aki szintén a szabadság költője volt és aki szintén félig gyerek-fejjel, csillogó szemekkel és lobogó hajjal szaladt magasba szökkent üstökös-pályáján a halál: az örökkévalóság felé.

Szép Szó 1938. jan.—febr.

L. D.

545. JÓZSEF ATTILA-EMLÉKESTEK SZLOVENSZKÓN

József Attila szörnyű halála mély gyászba borította a csehszlovákiai magyarságot is. A lesújtó hír vétele után a kisebbségi magyarság nagyobb napilapjai (Prágai Magyar Hírlap, Magyar Újság, Magyar Nap), tekintet nélkül a világnézeti különbségekre, egyöntetűen őszinte részvéttel emlékeztek meg külön irodalmi cikkekben is a nagy költő művészetéről és egyetemes magyar jelentőségéről. A pozsonyi rádió magyar műsorában december 13-án emlékestet rendezett, amelyben *Peéry Rezső* tanár, „József Attila útja a halálba és a halhatatlanságba” címmel előadást tartott és Pásztor Sári a költő műveiből mutatott be több költeményt. „A »Nagyon fáj« panaszdalait — mondotta többek közt *Peéry Rezső* —, az anyaölből elszakadt és azóta boldogtalan gyermek sirását, a meztelen emberi fájások elemi erejű szólamait a kései Vörösmarty-versek mellett fogják emlegetni.” — Másnap, december 14-én, a Magyar Demokrata Írókör tartott emlékestét a pozsonyi Grémium termében nagyszámú közönség előtt. *Győry Dezső* megnyitó szavai után a jelenlévők egy pernyi felállással hódoltak a halott költő emlékének. Utána *Vass László* bevezető beszédében a budapesti évek emlékein át idézte a hallgatóság elé József Attila emberi alakját: — „Esténkint, mikor a város periferiáin csatangoltunk, néha-néha tört hangon mesélt gyermekkoráról. Mindig csak foszlányokban. Nem csinált életéből kirakatot, mert szerénységgel tudta viselni szegénységét. Csak borongós perceiben nyílt meg és ilyenkor egy mondatot az apjáról, a másikat az anyjáról, aztán a kósza évekről szólott ritkán, de utána csöndesen elsírta magát, mint egy férfivé ért gyermek, akit az emlékei ütöttek szíven. Olyan volt az élete, mint egy sötétlő népi ballada.” — *Peéry Rezső* hosszabb tanulmányban világította meg a nagy magyar költő övrejét: „A Nyugat költőit is ideértve, nincs magyar író, aki a formai, intellektuális és lelki elmélyülésnek nehéz munkáját ilyen pár esztendőbe sűrítve elvégezte volna, mint József Attila. Kicsit későn tudtuk meg,

hogy az egykori viharos siheder, szegénységének és kiszakítottságának villoni álarcában géniusz volt, az európai magas költészet kiválasztottja.” — Szalatnai Rezső tanár az első József Attila verskötet (*Nincsen apám, se anyám*) olvasása közben szerzett élményeiről számolt be, kihangsúlyozva a költő rendkívül fejlett poétikai tudását és mélyeséges művészi ösztönét. Az egyes előadások közt Pásztor Sári és Balázs András adtak elő több költeményt József Attila műveiből. Végezetül a közönség és a csehszlovákiai magyar írók részvétüket fejezték ki levélben a „SZÉP SZÓ” szerkesztőségének és munkatársainak. — De nemcsak Pozsonyban, hanem szerte egész Szlovenszón és Kárpátalján az egyszerű munkás- és parasztnép körében is mélyeséges gyászt váltott ki József Attila halála. A lévai és a garamvölgyi magyar dolgozó ifjúság egyesülete, a „Szikra”, december 12-én áldozott a szegények költője emlékének. Egyszerű garamvölgyi magyar munkásifjak szavalták el a *Dunánál*, a *Mama* című költeményeket, Sass János parasztíró pedig a költő életéről és verseiről beszélt. A magyar főiskolások Eötvös József Köre január 11-én rendezett emlékestet Pozsonyban. — Az Országos Munkásakadémiák pozsonyi és kassai csoportjai a közeli napokban készülnek hasonló gyászünnepélyre. Február elején a losonci közművelődési, munkás-, főiskolás-, és polgári egyesületek rendeznek József Attila-emlékestet. — A balatonszárszói sírdomb körül így forr össze az egész magyarság, határokon túl és innen, szétszakíthatatlan szálakkal.

Szép Szó 1938. jan.—febr.

V. L.

546. A MEGÁTKOZOTT ASSZONY

József Attila asszonyát így átkozza meg egy író: „*A nő, aki hosszú éveken át rombolta nagy költőtársunk öntudatát, kicsinyítette hitét, aki őt nyilvánosság és maga előtt is sokszor megalázta, legyen magtalan, kódorogjon az utcákon a festéktől megkopott hajjal vagy megkopaszodva, ocsmány szájából kihullott fogakkal, szavának eddig is kétes hitelét végleg elveszítve, kifolyt két gonosz szemével.*” Szép — mi? Elfogulatlan ember nem is érti, mily jogon kél valaki József Attila védelmére, aki az érzelmek megkeményedettsége és az ízlés alsóbbrendűsége után ítélve csak igen távoli, de még így is csak oldalágon való szellemi rokona lehet a tragikus halált halt költőnek. Ismerem a megátkozott asszonyt. A költővel együtt csaknem mindennapos vendégem volt évekig. Én szót se szóltam erről a baráti kapcsolatról, amikor József Attila oly borzalmas módon végzett magával. Nem írtam a költőről, mint sok társa, akik siettek beilleszteni a maguk életrajzába, hogy hol és mikor kért tőlük a költő egy pengőt, vagy egy Levente cigarettát. Most is elhallgatnám e

mindennapi vendéglátásokat, ha a költő asszonyát nem éri ez a támadás, amelynek útszéliségét csak az író igazságtalansága múlja felül. Egy asszony, akit bizonyos társadalmi előítéletek feszélyeztek abba, hogy a nagy nyilvánosság előtt mutakozzék a költővel, amikor még élt, most sem állhat ki a porondra, hogy a költőhöz való kapcsolatairól beszéljen, védekezzen a vádak ellen és kioktassa az írásművészet nyugateurópai formáira, úgy általában a mondanivalóknak egy sokkal finomabb csengésű hangjára mindazokat, akik a költő sorsáért őt, az asszonyt teszik felelőssé. Én azonban úgy érzem, hogy kötelességem a megvádolt asszony mellett tanúskodnom, ha tudom, hogy a vádlott ártatlan s hogy a vádat nem is a tehetetlen düh, nem is fékezhetetlen felháborodás kovácsolta, hanem az alantas hiúság, amely unszolva suttozja, hogy itt az alkalom egynehány lépcsőfokkal magasabbra csúszni a Parnasszus orma felé s hogy ez az emelkedés annál nagyobb méretű lesz, minél meggyőzőbben demonstrálhatja az egek ostromlója, hogy mennyire fáj neki a költő halála. E fájdalomát mutogatva, siránkozó hangon nyöszörögte ki: Nincs itt más vesztes, csak én, mert én, csakis én vagyok a porba sújtott Irodalom. . . S hogy a katasztrófa még borzalmasabb formát kapjon, keresnek valakit, aki ellen megkonstruálhatják a legaljasabb gyilkosság vádját. Aztán megkövezik az asszonyt, de nem az igazság, hanem kicsinyes érdekek szolgálatában. Mert az igazság ez: a megátkozott és megkövezett asszony sokkal többet tett a költőért, mint dühtől tajtékozó íróársai, akiknek fogcsikorgatásán megérezzük, hogy vagy a haragjuk nem őszinte, vagy pedig a fogaik hamisak. Persze, persze, szép teli verset írni, cikkecskét kanyarítani a meghalt költőről. Ebből a műfajból sokkal többet produkáltam magam is, semhogy ne tudnám, hogy ez az ajándékunk az utolsó család, amelyet a költővel szemben elkövetünk, mert nem a meghaltnak, de magunknak adjuk azt, amivel látszat szerint a holtat ajándékozzuk meg. Óh, sokkal több egy csésze tea, egy darabka szalonna és három szem sült burgonya vajjal, amit az élő költőnek adunk, mint a legszebb vers és leghosszabb cikk, amellyel a holtat megsiratjuk. A megátkozott asszony ennél a sokkal többnél is többet adott József Attilának. A két keze munkájából szobakonyhás lakást bérelt és berendezett és megosztotta azt a költővel. Mosott, vasalt rá, napjában háromszor megetette, ruháját, fehérneműjét megfoltozta, cigarettákat töltött neki és még egy kis készpénzt is csúsztatott a zsebébe, hogy letelepedhessék valamelyik körüti, vagy Andrásyúti kávéházba. Mi a helyzet hát? Költőtársai vállukra emelték a halottat, de a megátkozott asszony magához vette az akkor még csak huszonnégy éves, ismeretlen nevű verselőt, éjjel-nappal esernyőket foltozott, hogy előteremtse a maga és a költő számára a mindennapi kenyeret. Tette ezt olyankor, amikor még nem ment irodalmi szolgálat, mecenáskodás és széplelkűségzsámba a költő támogatása. Igen, igen! A

megátkozott esernyőfoltozgató asszonynak jobb, finomabb irodalmi szímatja volt, mint a költő kollégáinak, mert sokkal előbb ismerte fel a költő tehetségét, mint a sírva gyászoló költőtársak. Szegény asszony! Felismerte az ifjúban a telivér csikót, nevelte, gondozta s most idegenek lovagolnak rajta, hogy az ő hátán beérkezzenek valahova . . . És hogy az asszony minden érdemet vitássa tegyék és hogy az irodalom világából örökre kiközösítsék, a fejéhez vágják, hogy megalázta a költőt. De hát még azt sem tudják a költő bizalmas barátai, hogy a megátkozott asszony térdelve kúszott fel az elefántcsonttoronyba és ott a költő számára a Baumgarten-alapítvány egy-két morzsájáért könyörgött? Pokoli vállalkozás volt odaállni Babics Mihály elé egy olyan röpirat megjelenése után, amelyben a költő nyelvét öltögette Babicsra. És a asszony mégis vállalta ezt az utat. A költő küldte és ő megalázkodott a költő helyett, mire ki is utalták az alapítvány morzsáit. Ha ez a megalázkodás bűn volt, úgy inkább azoknak a bűne, akik a „töretlen” irányú és töretlen önéretű költőket keresik, de a megtörteket és megaláztatottakat jutalmazták.

Újság 1938. jan. 25.

Wallasz Jenő

547. „KI FELELŐS JÓZSEF ATTILA HALÁLÁÉRT”

Ilyen című és irodalmi körökben nagy feltűnést keltett cikkünkre vonatkozólag a Baumgarten-alapítvány kuratóriumának egy tagjától, Basch Lóránt dr. ismert fővárosi ügyvédől a következő sorokat kaptuk.

„Igen tisztelt Szerkesztő Úr!

A Magyar Világ jan. 12-i számában megjelent cikke vonatkozólag kérem annak közzétételét, hogy — munkatársukkal folytatott beszélgetés során — a cikkben foglaltak a mondottakat nem híven tartalmazták és ezért a cikk félreértésekre adhat okot. Azt ugyanis sem a cikkíró úrnak, sem másnak nem mondtam, hogy *József Attila költő csak most érett volna meg a Baumgarten-díjra.*

Maga a cikk is kifejezésre juttatja egyébként ennek ellenkezőjét, amidőn éppen az én közlésem alapján megemlíti, hogy József Attila már három éve azok között szerepelt, akik a Baumgarten-díjra méltán igényt tarthattak.”

Fenti cikkünk kapcsán a magunk részéről is sajnálattal állapítjuk meg a félreértést, amely támadási alapot szolgáltatott dr. Basch Lóránt ellen, aki az inkriminált részt nem mondta munkatársunknak.

Magyar Világ 1938. jan. 26.

548. POGÁNY ZSOLTÁROLÁS*

József Attila emlékére

Meghalok egyszer, a semmin enyészem el én is, ahogy Te,
 mert szívem ő s lángján el nem enyész a halál,
 minden tűzem a bűn ellen gyúl bár! . . . S a halál bűn,
 legszörnyűbb bűn a föld minden üres bűne közt;
 mert jaj, igazság nincs, nincs élet, amíg a halál van
 és az élet elől orvul elissza a bort,
 még mielőtt az a drága kehely pereméhez elérne!
 És hiába rikolt mind e sok állati jaj,
 míg ő él s a szívünkre csatolja garázda igáját:
 rút méhébe fogan a Hazug és a Nyomor.
 Csapjon hát fel a láng, hogy az élet nagy legyen és Szent!
 máskép csak nyomorult, láng-lehetett volna sár!

S majd, ha a tűzön, — poshadt víz — diadalt a halál ül,
 csúf vereségemet, ó jaj, ne gúnyolja virág:
 üzve riaszt már most is a szép: hazug, árnyat-elosztó
 csillogás a halál szenny-testén! S jaj, a bús
 pellengéren, amit sirom állít, csak ne hebegjen
 üres-hazug és renyhe imákat a pap:
 gyűlölöm én a reves szépet, meg e renyhe erőket,
 ők a megnyugovás, általuk él a halál!
 Ám Élet, melled merevítse meg kőbe-meredt kín,
 elhullt gyenge fiad, gőgös-erős Niobé!
 Ő a halált megölő, szent nagy hősnek született, mert
 senki se félté soha, úgy, ahogy ő, a halált!
 S gyáva, meg aljas, százszor-ezerszer rút, nyomorult lett,
 (mint mindenki, aki azt, aki benne fészül
 és robbanni kitör, maradéktalanul ki nem ontja),
 Jaj, a kaján isten árja benyelte tüzét!

Újság 1938. jan. 30.

Somlyó György

549. FELTŰNŐ ÉLES HARC
 A KÖLTŐ ASSZONYA KÖRÜL

A tragikusan elhunyt József Attila emlékének külön számot
 szentelt a Szép Szó című irodalmi folyóirat, melynek megalapítása óta
 volt szerkesztője a szerencsétlen sorsú zseniális költő.

* Ennek a versnek külön érdekességet ad, hogy szerzője — *Somlyó Zoltán* fia.

A Szép Szó szerkesztő-bizottsága igazán elismerést érdemlő munkát végzett a gyász-szám összeállításával.

A magyar irodalom reprezentánsai — legalább is a Szép Szó köréhez tartozók — versben és prózában méltatják a költőt, rámutatva a hallatlan veszteségre, melyet halálával okozott.

A méltó megemlékezések sorából visszataszítóan emelkedik ki egy hang, Remenyik Zsigmond hangja, aki a költő tragédiáját egy asszony bűnének tulajdonítja és a legördögibb szavakkal átkozza meg a költő asszonyát:

Ilyeneket ír:

„A nő, aki hosszú éveken át rombolta nagy költőtársunk öntudatát, lekicsinyítette hitét, aki őt nyilvánosság és maga előtt is sokszor megalázta, legyen nyugtalan, kódorogjon az utcákon a festéktől megkopott hajjal, vagy megkopaszodva, ocsmány szájából kihullott fogakkal, szavának eddig is kétes hitelét elveszítve, kifolyt két gonosz szemével.”

Wallesz Jenő, az Újságban, anélkül, hogy a cikkíró Remenyik Zsigmond nevét megemlítené, felháborodva utasítja vissza a vádakat, melyek a megátkozott asszonyt érték, megcáfolja az egész megemlékezést.

Többek között ezt írja Wallesz:

„Én úgy érzem, hogy kötelességem a megvádolt asszony mellett tanúskodnom, ha tudom, hogy a vádlott ártatlan s hogy a vádat nem is tehetetlen düh, nem is a fékezhetetlen felháborodás kovácsolta, hanem az alantas hiúság, mely unszolva suttogja, hogy itt az alkalom egynéhány lépcsőfokkal magasabbra esúszni a Parnasszus orma felé s hogy ez az emelkedés annál nagyobb méretű lesz, minél meggyőzőbben demonstrálhatja az egék ostromlója, hogy mennyire fáj neki a költő halála.”

Majd ezt írja:

„Mert az igazság ez: a megátkozott és megkövezett asszony sokkal többet tett a költőért, mint dühtől tajtékozó író-társai, akiknek fogesikorgatásán megérezzük, hogy vagy a haragjuk nem őszinte vagy pedig a fogaik hamisak”.

Soha cikknek ilyen egyöntetűen nem adtak igazat, mint Wallesz ragyogóan megírt válaszában, melyben a védtelen, megátkozott asszony védelmére siet.

És gúnyosan elítéli Remenyik Zsigmondot, akinek méltatlan támadása egyedülálló a maga nemében...

Új Magyarország 1938. jan. 31.

Nemzedékünk költője a szentek kérlelhetetlen álláspontján ellenállást hirdetett a gonoszszággal szemben. A szegényeké volt és lesz, a megalázottaké s a nyomorultaké. Egy világért hordozott a szívében bűntudatot, a meggyalázottakért viselt gyalázatot, a nyomorultakért élt a nyomorúságban e gonosz világ ártatlan és büntelen költője. A modern sursum corda zengett énekében: „Emeljétek föl szíveinket! Azé, aki fölemeli.” Az állattá aljasított ember, a szén, a vas és olaj gyermekeinek panaszát kiáltotta, a szegényekét, akik nem tudják szívüket fölemelni, úgy, mint a Szent-Misében az Anyaszentegyház előírja. Az ő népe, ez a szegény nép, „új, másfajta raj”, s oly nyomorult, oly meggyalázott, hogy szentek és vértanúk kellenének, hogy ember legyen belőle, hogy szívét fölemelni tudja. E kor, ez anyagba-, bűnbe-, pénzbe- és vérbe-züllött kor költője József Attila. A tisztaság volt az ő birtokában, megszerkesztette magában a harmóniát ez a szeplőtelen költő, kinek hősies lendülete a gonosz nyomorból, az anyagból spirituálisabb, mint számos spirituális író érvénytelen dadogása, mely a föld gyáva gyönyöreiből sehogyse tud kiröpülni. Nem zendített, nem lázított, amíg élt e világ; makulátlan élete és makulátlan síralma igazabb tüntetés, keményebb ellenállás volt e gonosz évadon, mint a demagóg harsogás. Itt volt ő, „hogy helyt álljon az emberiségért az örök talajon”. Micsoda számvetése volt „e megváltott világgal” melyben „sohase volt boldog”, „egy pillanatra nem volt nemes” holott mindent megpróbált s „ember vakmerőbb nem lehet”.

Óh, én nem így képzeltem el a rendet.

Lelkem nem ily honos.

*Nem hittem létet, hogy könnyebben tenghet
aki alattomos.*

Nem volt honos e világ, nem volt honos e rendetlenségben, nem volt hazája e létben, melyben könnyebb az alattomosnak. A hatalom ezüst fejszéit látta villogni, tökéletes dalával óvott a fejsze csapásaitól minket, proletárokat, kiket elhagyott a remény s reszketünk, mint a nyárfalevelek. Reszketünk a ragadozóktól, akiknek „éles a szeme”, s szabadságuk van belénk harapni, reszketünk a ragadozótól, aki olyan, mint „a kék tél s a gyötrelem: világos és könyörtelen”. Holott nem is vagyunk mi rosszak, „megpróbálnánk mi már mindent”.

*De rivall a csermely csőze,
békák botosa, bottal mondja,
vícsorogja víz viléze.
ordas inas, úr bolondja.*

— *Eltakarodj, öt tekergő!*
Kotródj innen kujtorogó!

E „jelen idő”-ben iszonyatot, eszméletet és vigaszt mondott. Szava tökéletes volt, mint élete. A magyar verselésnek soha nem sejtett tökéletességét terítette ki művében. Nemzeti költő volt, az öngyilkos nemzeté, mely legjobb fiainak vérére engedi iszonyatosan és korán kiömleni.

*Lehettem volna oktató,
nem ily töltőtoll-koptató
szegény
legény.*

*De nem lettem, mert Szegeden
eltanácsolt az egyetem
fura
ura.*

*Ha örül Horger Antal úr,
hogy költőnk nem nyelvtant tanul
sekély
e kéj.*

*Én egész népemet fogom
Nem középiskolás fokon
tani-
tani!*

Azt hiszem, világi életének bomlása itt kezdődött, ezzel a kudarcral, hogy nem lehetett tanár. Pedig professzor volt ő, tudósabb sok másnál, okos volt, mint kevesen; tudta a magyar szavakat, tudta tökéletesen. Tudós volt a finn-ugor nyelvészetben, Képes Géza költőtársunkon kívül a fiatalok között csak ő tudott finnül. Régóta hirdetem, hogy a legnagyobb költőkben az élet és irodalom azonos, de soha megrendítőben nem láttam a szó, a *szép szó*, az ige s a cselekedet, az élet, a tökéletes élet egységét, mint József Attilában. Tökéletes élet, tökéletes írás. Küzdött az elmerült világgal, bánkódott az emberért s könnyeim egybefolytak az ő könnyeivel, közös volt a mi bánatunk az emberért, a magyar népért, szegény Magyarorszáért s a viláért.

*Rendezni végre közös dolgainkat
ez a mi munkánk; és nem is kevés.*

— ezt mondotta s e munkát itt hagyta nekünk, itt hagyott minket a „sötétség éjjelén”, de műve és élete mindhalálig oktat mindannyiunkat. Lelkének léggömbjét eloldotta teste kosarától.

Mert élni nem lehet ily bölcsen és merészen,
Nem bírhat ennyi tisztaságot e gonosz világ,
Harminckét évig állt a földön mennybe-készen,
Hát Istenem, most gyógyítgassad csókjaiddal József Attilát!

Az nem lehet, hogy ennyi kín hiába volt a proletárokért,
Az nem lehet, hogy hasztalan tépette széjjel gyöngé husát,
Az Irgalom a síneken letörli azt a drága vért,
Mert értünk dőlt az Úr elé a dal s a vértanuság!
Ne sírjatok, Angyal suhog ma köztetek, ti sárga proletárok
Egy költő lankadatlan bontogatja rólatok a rabigát!
Feküdt a földön köztetek, tiértetek a mennybe fölkiáltott,
Hát szolgál-népek hirdessétek minden korban József Attilát!

Ezt kiáltottam sírjánál, a balatonszárszói sír előtt a kora téli délután, amikor kis szőlődombok alján kendős parasztasszonyok és híres írók közös zokogása közben eltemettük a költőt, eltemettük a földön, de hitem szerint él a mennyben és látja műveinket és küzdelmünket. Bement a kettős örökkévalóságba: amíg élünk s amíg dalolni tudunk, élni fog szívünkben és hirdetni fogjuk dicsőségét; és bement a Boldogok, a Tiszták Karába, mert tiszta és igaz költő volt, büntelen és szent életű költő.

Az Ország Útja 1938. jan.

Horváth Béla

551. EGY VÁDOLÓ HALOTT

József Attila tragikus halála körül ismét felzúgott a mocsár. Ócsárolták mecénásait, hogy szűkmarkúak voltak, elmondták, hogy zsidók közt tévelygett, bejelentették rá igényüket minden fronton, sőt a Curentul már bekapcsolta őt „Közép-Európába” is, e harcias román lap ugyanis a románság számára követeli József Attila költészetét. Nekünk nincs hozzászólni s igényelni valónk, egyszerű glosszátorok vagyunk csak s e minőségünkben le kell szögeznünk az alábbi tényeket.

József Attila valóban nagy költő volt. József Attila magyar költő volt. József Attila nyomorultán pusztult el, vonatkerekek tépték szét törekeny testét. Nevetséges volna mérlegelni mecénásainak önkéntes adományát, elég megállapítanunk, hogy ők *adtak* neki valamit.

Hiábavaló felhánytorgatni vádlón azok nevét, kik veszni hagyták, hiába keressük a társaságok nyomós okait, amiért elfordultak tőle, elég megállapítanunk, hogy ők *nem adtak* neki semmit. Kár vizsgálnunk világnézetének helyes vagy helytelen voltát, bizonyos az, hogy nézeteit ízes magyar versekben forrta ki s bizonyos az is, hogy a Jó Pásztornak ő volt a kedves.

Művét majd mérlegre teszi az irodalomtudomány, jelentőségét majd átéli a szellemtörténet, szerepét megrajzolja majd a történelem. De koldus életének s nyomorult halálának *ténye* kiüvölt a csinos kategóriákból: nem magyar és nem keresztény az, aki nem érez bünbánatot láttára s nem ember, ki nem érzi a felelősség egyetemes súlyát. Ha tévelygett, ki fogta kézen? Ha igaza volt, ki bontott zászlót neki? Ha bántott, ki dobta vissza kenyérrel, ha jó volt, ki hálálta meg neki? Nem körítünk glóriát feje köré, nem vádolunk senkit hulltáért. Önmagunkkal szemben vetjük fel a felelősség kérdését.

És függetlenségünk szabad szószékén megkérdezzük: meddig még? Meddig fut fejjel a vonatnak a magyar költő, ahelyett, hogy ráülhetne s röpíttetné vele magát lélekfrissítő, hódító nyugati kalandozások hagyományos útján? Meddig lesz hagyomány az ifjak halála, hús évvel, a divatkreáló világháború után? Meddig kergeti őrületbe s öngyilkos halálba életünk azokat, kik az érzékenyen fogékony lélek talentumát kapták, azért, hogy sáfárkodjanak vele? Meddig lesz egyedüli érdem s juss az életre a világnézeti orientáció a szellem kvalitása helyett?

Aki eldobja életét, hisszük, rosszat tesz. De önmagának tesz rosszat. Aki azonban enged meghalni valakit, az felebarátjának ás sírt s ez a nagyobb rossz. Aki öngyilkos, az nem értette az élet parancsát, de milyen parancsra hallgatnak azok, kik között így hal meg egy hivatott, anélkül, hogy választott voltát átélhette volna? A hang Jákobé, de az önzés szőrös karja Ezsaué s világukban megfordul a bibliai csalás, a szőrös kar igaz s a hang ámitás. József Attilában elsiratunk sok magyar értéket, de sírja felett, hangos szóval kiáltjuk az égi intő szót: „nem a koporsók dicsérik az Urat!”

Az Ország Útja 1938. jan.

Bóka László

552. KI LESZ A HARMADIK?

Tegnap Juhász Gyula ... ma József Attila. Ki tudhatja, hogy holnap ki következik? Ki tudhatja, hogy mi adja a fájó, a zokogó szívű ember kezébe a halál gyeplőjét? Micsoda irtózatatos átok rombol itt? Hát hol van az megírva, hogy egyik nagy ígélet menjen a másik után, hogy némuljon el a szó, törjön derékba minden gondolat? Irtózatos sivatag ez

a kis magyar élet, éppen ezért ezekre a kérdésekre nincsen felelet. Szegénység? Betegség? Meg nem értés? Ez is. Más is. Minden, ami csak fájhat a léleknek. Az irodalompolitika évek óta — Ady óta — hangoztatja, hogy a magyar líra nem tud adni tehetséget. Hát tudjátok ki volt Juhász Gyula, ki volt József Attila? Azok voltak, akiknek versei mint zokogó sikoltás rázták meg a dermedő falut. Az embert nem láttuk, csak a szó, a hang, az irgalom jutott el hozzánk. Ki ment már egy pusztán éjjel, gyalog és magánosan? Nem egyéb az ember, mint a hold alatt lüktető por és a sötét, az éjszaka; végtelen. Egyszer csak az irdatlan semmiből felhangzik egy biztató hívás. . . Ez volt az, József Attila. A faluk, mint kushadó pordombok lapulnak a hold alatt, de a líra felzúg, mint a megváltó fergeteg és a faluk lerázzák porgúnyájukat. . . most állnak és várnak, mert minden ígéret ellobban ebben a kegyetlen éjszakában. Csudálatos. Hogy mikor keresztül száguldott testén a tehervonat, emígy szól a József Attila nekrológja: „*nagy költő volt, de az utóbbi időben balra tolódott át*”. Rendben van. Balra. De hát mi az, ami itt minden nagy embert balra kényszerít? Miért nem lehet lenni csak igazában nagynek, magyarnak? Jog-e az, vagy igazság, ami a magyart a magyartól széjjelosztályozza? Juhász Gyula elment. József Attila is elment. Most megdöbrent szemekkel ott van jó pár költőnek az ujsa a mellén, mintha azt kérdené, hogy vajon én leszek, én? . . .

Kelet Népe 1938. jan.

553. A KÖLTŐ HALÁLÁRA

(József Attila emlékének)

Oly sebes minden, úgy elragad minden,
Akár az örvény, akár a vonat;
Földünkön egyetlen angyal sincsen,
Ki emésztő tüzet oltogat.

A tűz fellobban és messze lángol;
— Hiába öltötted rá a nyelved —
Elköltöztél hát e világból,
Mint valami furesa vándor-szerzet.

Dalod értünk szökkent magasba
S mint égi tömlő öntözi könnyel
A lángot, mely sebünket marja
S nem pusztul el csak a vízőzönnel.

Hiába szóltál, hogy kínod és sorsod
Az állatok kínja és a szellem lidérce,
Íme, minden semmivé foszlott
S csak „érenél maradandóbb emléke”

Maradt reánk vad szellemednek,
Mely a miénk és mi mindahányan
Fényét őrizzük nevednek,
Ha el is tűntél az éjszakában.

Ott lebegsz már a szférák szárnyán:
Korod, testvéreid, harcod, lázad
Mind itthagytad magukra árván.
A megváltást lám be sem vártad.

Itt állunk mind kik szavad lesték
„Ez otthontalan csupacsősz világban”
Mégkínzott tested eltemették,
De mi hiszünk életed igazában.

Munka 1938. jan.

Havas Endre

554. JÓZSEF ATTILA EMLÉKEZETÉRE

I.

Az első pillanatban felvetődik bennem a kérdés: engem, aki gyermekként közelről szemléltem a világháborút, s ez a szó: halál végigkísérte életemet azóta is a forradalmak és ellenforradalmak, elnyomatások és üldöztetések véres hírei és élményei között, miért ütött úgy szíven József Attila tragikus vége? Hisz megszokhattam már a tömegek pusztulása közben az egyénét is és még csak tegnap volt, hogy meggyilkoltak egy költőt, a spanyol Frederico Garcia Lorcoát.

József Attila halálának híre oly teljességgel rendített meg, mint semmi más ezekben a halálhoz, emberek és városok, igazságok és kultúrák pusztulásához hozzászoktató véres években. Öngyilkossága nem volt véletlen, mint ahogy betegsége sem volt az, s kisemmizettsége is sorsszerű. Az okok összefüggnek s a végzet beteljesedik egy olyan költőnél, mint amilyen József Attila volt.

A változó viharok hol ide, hol oda sodorták, de ő mindig az igazságot kereste s ha úgy érezte, hogy rátalált, kitartott becsülettel a hite mellett. De a belső harmóniát, melynek tudatos megszerkesztését

állította maga elé, mint feladatot és hivatást, elvesztette és egész élete megcáfolása versbe írt hitvallásának.

2.

*Aki dudás akar lenni,
pokolra kell annak menni.
Ott kell annak megtanulni,
hogyan kell a dudát fújni.*

Tizenhat éves volt, mikor „irodalmi életünkben” jelentkezett kamaszos, friss költeményeivel. Ezt a kamaszos frisséget megtartották később is versei, mint ahogy a költő egyéniségében is végig megmaradtak a „kamaszos vonások”. A sokszor kihívó és groteszk hang azonban sohasem volt nyers vagy pallérozatlan, a ritmust már első verseiben is poétikai tudás igazgatta s a kifejezés mikéntje is izgatta már József Attilát, nemcsak a kifejezni akarás. A huszonnégy éves korában megjelent „Nincsen apám se anyám” c. kötete már „kész” költőt mutat. Formaművészt, a szó nemes értelmében, a ritmus, de főként a rím megigéztét. Formaművész, a sokfajta magyar versformát Balassától Kassáig végigkísérletezte, de a kimutatható hatások között sem sikkadt el a saját hangja. Szerkesztő készségével és nyelvi gazdagságával egyedül állt generációjában.

Származására városi proletár, de falun, parasztok között nevelkedett. Mégsem csatlakozott soha a divatos „népies” költőkhöz, falusi verseinek megalapozója nem a hangulat, hanem a karakter.

Amint a versformában, úgy a megjelenítésben is végigkísérletez, helyesebben végigküzd minden irányzatot, biztos az erejében, s így engedi, hogy hasson rá bárki is, akár Kosztolányi a szómágiájával, akár Kemény Simon az impresszionizmusával, mondatalkotás nélküli ellentétel felsorolásával.

Utolsó kötetében („Nagyon fáj”) hangja mintha kissé merevebb volna, a ritmus már nem oly magátólömlő és hogy az legyen, alá kell néki rendelni a szavakat. De ezzel együtt elmélyülnek versei, nem oly kihívóak már, de gondolatdúsabbak és meggondolkoztatóbbak.

Világnézete is. „Kenyéren élte éveit s nem volt azurkék paplana” írta első kötetében s világnézete a szegényé volt, aki váltakozva lázad s fárad el. Az 1934-ben megjelent „Medvetánc” egyik versében megkérdi:

*...mondd, mit érlel annak a sorsa,
ki költő s fél s így dalol;
felesége a padlót mossa
s ő másolás után lohol;*

*neve, ha van, csak áruvédjegy,
mint akármely mosóporé,
s élete, ha van élete még egy,
a proletár utókoré?!*

És egyik legszebb versében („A város peremén”) a „ti”, akiknek szól, s akiktől a külső világ harmóniájának megszerkesztését várja: a munkásság.

Mégis, amint gondolkozása elmélyül, úgy érzi: nem egy osztályé már, hanem az emberiségé. A lázadásból a küzdelem kitarása érlelődött s az út is látszott már, mely tovább vezet: a harcok szeretet és megértés útja. Ez az út azonban már zárva maradt József Attila előtt.

*Ki anyá szült, az mind csalódik végül,
vagy így, vagy úgy, hogy maga próbál csálni.
Ha küzd, hát abba, ha pedig megbékül,
ebbe fog belehalni.*

Közösségérzés, igazságkeresés, harc, lázadás — ez életnek egyik oldala. A másik a gyermeki érzése, a barátságé, a szerelemé.

A valaha napfényes hangok az utolsó években elkomorulnak. Anyját, ki oly tisztán jelent meg régebbi verseiben, most kínos gondolatársítások közt idézi, szerelmét meztelenre vetkőztetve gonosz-
nak átkozza.

Érezzük, hogy szenved a költő, „nagyon fáj” ismétli és kínlódik valódi és álmodott bántásoktól gyötörve, mint ahogy „száll alá emberi faja” is.

Hogy melyik kín sodorta lelkét a betegségbe: a maga életéért, a maga sorsáért érzett, vagy a világ szenvedése, az emberiségé? A háború? A szabadság, melyért hiába üzent:

*Jöjj el szabadság! Te szülj nekem rendet,
jó szóval oktasd, játszani is engedd
szép, komoly fiaidat.*

s melynek elnyomását szemlélnie kellett, mint mindannyiunknak, kortársaknak? Vagy a szerelmi csalatkozások? Vagy a nyomor? Ki tudja...

Ha így felelnénk: mindez együtt — még ez is önkényes volna és hiányos.

Az biztos, hogy akik segíthették volna, nem segítették. Így pusztult el az Ady utáni költő-generáció egyik legértékesebb egyénisége. S úgy látszik, ez a sors fenyeget Európá közepén minden igazságát kereső, hitéhez hű költőt.

Munka 1938. jan.

Murányi-Kovács Endre

555. A KÖLTŐ ÉS A BAUMGARTEN-DÍJ

A kritikus élvezhetné azt a valóságos költői dalnok-versenyt, amely az öngyilkos József Attila koporsója körül keletkezett. A boldogtalan költő, ha a gondviselés akaratából valahogyan feltámadna, csodálkozva állapítaná meg, hogy mennyi barátja van; elsősorban költőtársai, de mások között is, akik nem győzik most könnyeiket hullatni és magasztalni azt, aki már — nincs és nem bánthatja, meg nem zavarhatja senkinek sem a köreit.

A József Attila-émlékversekkel nem kívánok foglalkozni, ellenben annál érdekesebb az a másik verseny, amely — hogy stílusos legyek — nem a Helikon, hanem a publicisztika berkeiben dúl. A baloldal két ismert harcos tollú publicistája szintén vezércikkében siratta el a hozzájuk tartozó kiváló fiatal költő, József Attila emberi és írói kvalitásait. A közírói penna nem állhat meg pusztán a lamentálásnál és a dicséretnél, hanem mindig keres valami nagy vadat, amelyet megsebezessen a hegyes végű szerszámmal. Ez a vad most a Baumgarten-díj.

Minderről hosszas lenne vitázni, fordítsuk azonban figyelmünket a két baloldali közíró polemikus cikke elé. Máskor naptári időrendben a díj kiosztása *után* parázslottak fel a viták, az idén azonban már a nagy nap, január 18. *előtt* hangzott fel ez a nem éppen kellemes zenei előjáték. A két cikkíró nagyjából leszögezi azokat az igazságokat, amelyeket mi vázlatosan érintettünk, s olyan vádakot fűz hozzá, hogy forróvá teszi a talajt a Baumgarten-díj alatt. Az egyik azt állítja, hogyha „Ady Endre ma élne, vonat elé vethetné magát a részvétlenség miatt”. Ez mindenesetre túlzás, de jellemző. A másíknak a véleménye azonban súlyosabb. Szórol-szóra így hangzik: „Kit érdekel ezekután, hogy kiknek adják az idén a Baumgarten-díjat, amely alól József Attila halála véggépp kihúzta az erkölcsi alapot?”

Ennél a mondatnál kissé meg kell állni, mert ennél keményebb vádat nem dobtak el a jobboldal összes támadásaiban a Baumgarten-díj ellen. Mi József Attilát, a *költőt* sokra értékeltük és értékeljük — ha a verseiben megnyilatkozó szélsőséges politikai világnézettel nem is értettünk egyet s részvéttel haladtunk el tragikus emberi sorsa mellett. Ez a vád azonban minket is föllázít, mert ha igaz, akkor itt a

csalhatatlan bizonyosság, hogy azok, akik a Baumgarten-díj kiosztását intézik, nemhogy a „mi” embereinket honorálnák anyagi és erkölcsi elismeréssel, hanem még az övéiket sem, sőt éppen azokat nem, akik arra igazán érdemesek. Nem mi mondjuk, a baloldal publicistája mondja, hogy „a hagyományozó Baumgarten Ferencz amikor elképzelte és meghatározta a költőtípust, akinek segítségét szánta, modellül választotta volna József Attilát, akiben minden együtt volt: a halhatatlansággal kecsegtető tehetség, művészethez és az eszményekhez való tántoríthatatlan hűség és az iszonyatos szegénység. De ez a nagy költő és nagy éhező egyszer sem kapta meg a Baumgarten-díjat, illetve egyetlen egyszer csurrantottak neki ezer pengőnyi kezdíjat, de ezt is már későn, mert a hosszú nélkülözés és küzdelem kikezdte tüdejét, felborította idegrendszerét. Mialatt mások, jó és kevésbé jó költők, írók és tudósok négyszer-ötször részesültek a mecénás posthumus támogatásában — köztük az *alapítvány intencióival ellentétben* szép számmal olyanok is, akik polgári állások tekintélyes jövedelmét élvezték. Nem lehet fölmenteni azokat, akik féltékenyen, hiúan vagy opportunuson nem adták meg neki a jussát, ami elsősorban neki járt, s akik még az egymás között felosztott babért is megtagadták tőle”.

Ezt megint nem mi mondjuk, hanem a baloldal neves publicistája, aki járatosabb azon a tájékon és a kulisszák mögé láthat, s lerántja a leplet a kegyes látszatokról. Íme, a magyar irodalom Nobel-díjává hírlapilag felmagasztosított Baumgarten-díj a valóság ridegségében. Ismételjük: József Attila világszemléletétől egész világ választott el minket, de mindig tisztakezű embernek, értékes költőnek tartottuk és becsültük oly módon, ahogy és ahol nem becsülték meg amennyire kellett volna. A részvétlenségben elpusztult József Attila véres arca örök „J'accuse” és memento!

S ezek után feltehetjük a kérdést: Ha így van, mire való a Baumgarten-díj? A vádakra felelni kell, a tényállást tisztázni, mert különben a vádolónak van igaza. A hallgatás mindig beismerés. De a magyar irodalmi közvélemény és közönség szeretné, ha még egy másik kérdést is rendeznének, ha már József Attila tragikus halálával kapcsolatosan aktuálissá lett a Baumgarten-díj ügye. Nevezetesen: Szeretnénk végre tudni, *micsoda* tulajdonképpen a Baumgarten-díj? Írói jutalomdíj, segély, mind a kettő, vagy egyik sem. Ezt azért kérdezzük, mert amióta a Baumgarten alapítvány fennáll és a nyertesek átveszik a csekkel bélelt borítékot ama számukra örvendetes januárvégi délutánon, nagyon is misztikus ködbe burkolva van ez a lényeg és ez a jelleg. Az ilyen fellegek pedig köztudomásúlag megzavarják a tiszta látást és holmi alaptalan mendemondákra, gyanúsításokra adnak alkalmat. Mindezek egy csapásra megszűnnének, ha szétoszlalnák azokat a jótékonyan misztifikációs ködburkokat. Mert ha a díj a legjobb és a

legtehetségesebb magyar költők és írók érdemes munkáinak jutalmazására hivatott, akkor juttassák azoknak, akiket valóban megillet. Ha pedig a nyomorgó költőket, írókat akarják segíteni, a fűtetlen szoba és az éhség gyötrelmein segíteni — ez is igen dicséretes cél —, akkor részesítsék ebben azokat, akik erre az istápolásra valóban reászorultak. De a kettőt: a jutalmazó és a karitatív jelleget ne tessék a laikusok számára összezavarni. Vagy a legtehetségesebbek, vagy a legszegényebbek — harmadik eset nincs, mert esetleges néhány ezer pengős adósság nem jogosít fel senkit sem arra, hogy annak a díjból kapott törlesztésén felül a közönség előtt a társai rovására a dicsőség verőfényében tetszelegjék. József Attila, aki igen tehetséges és igen szegény volt és aki a Baumgarten alapítvány mind a két feltételezett jellegének megfelelt, nem kapott díjat... Ehhez nem kell sokat hozzátenni. Magában is beszél. Mindenesetre érdemes lenne a vezetőségnek még a díjkiosztás eldöntése előtt figyelembe vennie ezeket a szempontokat, ha csak nem akarják azt, hogy a Baumgarten-alapítvány elveszítse a megmaradt erkölcsi tekintélyének roncsait is.

Napkelet 1938. jan.

Pasquino

556. ULTIMA VERBA

József Attila emléke

Huszonegy évvel a borzalmas szárszói halál előtt egy összezúzott öregembert húztak ki a Rouen-párizsi vonat alól. Szennyes, ködös, tengermelléki téli est volt, a vonat késett, türelmetlen utasa eléjeszaladt, megesúszott s a sínre esett. Délután fölolvastatott a háborúról, estére haza akart jutni, a hontalan, erejefogyott öregember valószínűleg félt az idegen éjszakától. Két év óta dühöngött a háború, földúlta s elragadta hazáját, meggyalázta jóhiszemű, emberszerető látomását: a belga szocializmus költői párlatát, szülőföldjére zúdította kedves szomszédnépét, a németet. Fél-tébolyultan bolyongott a front mögött, fölolvastatott a vérző Belgiumról, rongyos, fakó zászlóként elhagyva csattogott a zivatarban, amit annyiszor megénekelt. Mert a roueni halott Emile Verhaeren volt, minden idők legnagyobb belga költője.

Iszonyú rágondolni, hogy a két agyongázolt költő halála aligha múlt a véletlenen. Verhaeren már élőhalott volt 1916-ban, a háború, honvesztés s a kibírhatatlan csalódás rég megérlelték azt a „belső halál”-t, amit a lomha test elkésve, rendszerint csak az utolsó pillanatban vesz észre. A lélek tartókötelei elszakadnak, a gyanútlan test még áll, de egyetlen lökésre egyenesen a halálba zuhan. Ilyenkor egy véletlen lábecsúszás is törvényt teljesít. Azt teljesített 1916-ban az

élőhalott költő felett is. József Attila nem várta be a véletlent, a belső halál elől menekülve egy végzetes mozdulattal maga segítette a végrehajtásban.

Vajon gondolt valaha a roueni halálra? Utolsó hónapjaiban ismét foglalkozott Verhaerennel, hozzáfogott a „Lázadás” című hatalmas költemény fordításához. Nem tudom, mennyire jutott a munkával, talán az első sorig sem. Egy tervezett versantológiának szánta, amelyben csupa békeszerető és szabadságszerető vers lett volna. Ő vállalta a franciákat, nagy kedvvel, majdnem boldogan. Följegyezték, hogy élete végén nem írt több politikai verset, de csupa ilyet akart fordítani. A tervből semmi se lett, egy-két sor készült el az egyik Hugo versből.

Kétszer vagy háromszor beszélgettünk a könyvről, utolsó találkozásaink voltak ezek. Irtózom a gondolattól, hogy halála után lóhalálában én is jelentkezzem lim-lom emlékeimmel. „Ady sírján gaz és barátok nőnek”, írta egyszer elkeseredve Szabó Dezső. Minden költő sírján. Ha mégsem hallgatom el ezt a pár jelentéktelen búcsúbeszélgetést, azért teszem, mert soha kedvesebbnek, okosabbnak, szeretetreméltóbbnak nem ismertem. A világ azt hiszi, egy gyógyíthatatlan beteg pusztult el a szárszói sínen. Az is, de nem csak az. Emlékemben változatlanul úgy él, mint a szelíd báj és okosság képe. Voltak barátai, akik rossz óráiban is látták, én gyáva voltam ehhez, csak a csöndes időszakokban találkoztunk s haláláig azt a József Attilát ismertem, akinek öt verskönyvét s néhány szép fordítást köszönünk. Épp az a szörnyű, hogy e tiszta órák haláláig visszatértek, épp az a szörnyű, hogy az elborult agy még rengeteg világosságot temetett maga alá. Csak félig volt élőhalott. Akik egyformán látták jó és rossz óráit, előbb-utóbb megnyugodtak testi halálában. „Jobb így szegénynek!” De mért volna jobb, mikor tudom, hogy a belső halál nem emésztette föl egészen? Emlékemet nem szennyezte be a tébolya, ha megfeszítenek, se tudnám mondani: jobb így. A tiszta órák megőrizték illúziómat, Attila egyre kedvesebb, egyre szelídebb, gondoltam minden találkozás után s magamban lehordtam a rémhírterjesztőket. Összes barátai közül legkevésbé barátja, aki sose mertem megnézni a beteget, talán én tudom legjobban, mennyi kincset, mennyi érintetlen erőt temetett be a betegség. Ezt a megmaradt erőt próbálta göresös erőlködéssel, utolsóig Hugo remekművéhez, a „Châtiments”-hoz — a „Büntetések”-hez — mérni.

Szervi idegbetegsége volt, akárcsak első istápolójának, apai barátjának, Juhász Gyulának. A vagyon se mentette volna meg a szenvedéstől, talán a választott halálnemtől sem. De a végtelen nyomor, a politikai keserűség, a megalázó életkörülmények s a mindennapi főlháborodás szervi baj nélkül is megviselték volna a védtelen költőt.

Utolsó hónapjaiban azonban talált egy könyvet, amely elnémult dühét, kimerült keserűségét még egyszer herkulesi tüdővel világgá fújta. A „Büntetések”-et. Nem hiszem, volna még a világirodalomban egy ilyen gúnyirat. A düh, úgylátszik, néha konzervál, legalábbis ez a pokoli könyv csorbítatlan erejű kortársunk. És milyen kortárs! Hugo egyetlen tollmártással írta a több ezer verssort, a fölháborodás olyan iramban zúgott, hogy a kéz lemaradt mellette. A világ azóta ismét megtelt a két ellenféllel: belső vagy külső számúzóttal s III. Napóleonnal. Ilyen „belső számúzótt” volt József Attila is. Nem tudom, keresett-e kortársat a kigúnyolt császár helyére, a könyvet mindenesetre nagyon szerette. Hugo haragja még egyszer fölserkentette az ihletét, még egyszer megmozgatta békétlen gyerekszívét. Szárszón még egy kísérletet tett az utolsó verssel. *Ultima Verba* a címe, a költő emléke is megérdemli, hogy fölkutassák.

La conscience humaine est morte; dans l'orgie,
 Sur elle il s'acroupit; ce cadavre lui plaît;
 Par moments, gai, vainqueur, la prunelle rougie,
 Il se retourne et donne à la morte un soufflet.

Sose tudjuk meg, hogyan hangzana ez József Attila nyelvén. Világos, szép írással levelet írt egy barátjának: „Én itt három könyvet találtam: Les Chatiments, Alcools és az Anthologie des Ecrivains Français du XIX. siècle, Poésie, Tome II. Ezeket a könyveket még ma postára adom.” Tehát elejtette a kísérletet, nem akart fordítani. A levelet kivitte az állomásra. Nemsokára föltűnt a tehervonat.

Nagy költő volt, nagyon nagy. Csak siratni lehet, nem méltatni.

Nyugat 1938. jan.

Cs. Szabó László

557. MEGRENDÍTŐ BESZÉLGETÉS KASSÁK LAJOSSAL

*életéről, munkáiról, politikáról és a Baumgarten-díjról,
 amit ismét nem kapott meg, pedig...*

[...] — Mi a véleménye a mai irodalomról — kérdem Kassákot.

— Az úgynevezett új, vagy legújabb irodalomról nem mondhatok semmit, mert nem tartom egyébként, holmi tónusos, affektált bidermeier újravirágzásának.

— József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula — vetem ellen.

— Kivételek. Távol állnak tőlem, de nagyrabecsülöm őket. [...]

Pesti Posta 1938. jan.

Szombati Sándor

Tizenöt évvel ezelőtt egy — egyéves fennállás után megszűnt — irodalmi folyóiratnak, a „Kék Madár”-nak voltam a szerkesztője. Egy este egy nagyfejű, lobogóhajú, csontosarcú kamasz jött be a szerkesztőségi szobába, bémutatkozott: ő József Attila, tizenhétéves, nyolcadik gimnazista. Szegedről jött, Juhász Gyula bocsátotta útnak jókívánásokkal s biztatásokkal, dehát nem is ez a fontos, hanem... Belenyúlt a zsebébe, kéziratcsomagot szedett elő, elibémtolta: válogassak, nekem adja az elsőséget, csak a maradékot viszi a „Világ”-hoz, Zsolt Bélának. Legyek én az első, aki Pesten verseket hoz tőle, József Attilától.

Furcsa, hétyke, rikkantó Rimbaud-i írások voltak. Furcsák, hetykék, mint maga a kamasz költő, akire hamar felfigyeltek nemcsak a szerkesztőségek, hanem az olvasók is. Egy éven belül — 1923 végére — már kötetre való verse jelent meg. S addigra leérettségizett. S addigra már a törvényszék elé is került egy istengyalázó verse miatt. A per alá vett versben az istent oktatta ki, mi mindent: „Tanulhatnál tőlem is, Uram”.

Aztán újra visszament Szegedre. Ott végezte el első egyetemi évét. De már állandó összeütközésben a „fennálló társadalmi rendet” védő törvényekkel. 1925-ben újra Pesten van. Résztvesz a munkásmozgalmában. Tagja a Magyarországi Szocialista Munkáspártnak. A nyomor s a tanulásvágy külföldre hajtja Bécsbe. Nappal az egyetemen hallgatja az előadásokat, vagy a könyvtárakat bújja s éjjel rikkancskodik, hogy hónapos szobája s a sovány menza-koszt árát megkereshesse. A modern tudományos munkásmozgalmal itt ismerkedik meg. Bécsből Párizsba megy s onnan végképp Pestre űzi a nyomor s az elhivatottság érzése.

Akkor — 1928-ban — „Magyarország virágos kertje”-nek nevezte magát az érvényesült, az elismert magyar irodalom és József Attila egyike volt ama keveseknek, elsőeknek, aki ebbe a mesterségesen elszundított álmódozásba belerikoltott... Villon, Rimbaud és Jehan Rictus voltak költői mintaképei és társadalomszemlélete anarchikus. Vagy egy esztendőn keresztül az „Előörs” körül csoportosult fajvédő-anarchista írócsoportnak volt a tagja, legtehetségesebbje, de már 1929-ben temperamentuma s tisztuló életlátása élesen szembefordult velük.

Újra megkeresi az utat a munkásmozgalomhoz. Tanul, tanít, harcol. Versei, cikkei s pamfletjei egyre izzóbban támadnak előítéletet, korrupciót, léhaságot, elposványosodást s egyre színesebben, elmélyülőbben keresik s dalolják költeményei az elnyomottak dühét, dacát s bizodalját. 1932-ben harmadmagával nagyhatású manifesztumot szerkesztett, tiltakozva az ellen, hogy embereket politikai meggyőződésük miatt halálra ítéljenek és kivégezzenek. Hosszú ideig

tartó bírói zaklatásnak volt kitéve ezután a kiállása után. 1935-ben, amikor az új magyar irodalom reprezentánsainak nagyrésze — kisidőre bár — de engedett — Gömbös Gyula csábításainak és „Új Szellemi Front” néven beállt a leplezett fasiszta rendszer segédcsapatai közé, József Attila szinte magára hagyatva figyelmeztette, óvta hiszékeny és jószándékú társait. Nem hallgattak rá. S József hihetetlen aktivitással, romló idegeinek szinte utolsó megfeszítésével a rendelkezésére álló kevés napilap s folyóirat hasábjain támadta, ostromozta őket.

1935-ben egyik alapítója s szerkesztője lett a „Szép Szó”-nak, ennek a harcos pacifista polgári folyóiratnak.

A nélkülözések, rendőri üldöztetések testileg s idegileg is tönkretették. Ideggyógyintézetből ideggyógyintézetbe vándorolt gyógyulást keresni. Aztán... 1937. december 5-én Balatonszárszón a tehervonat elé vetette magát. A mozdony kerekei darabokra tépték.

Korai halálával a háborúutáni magyar irodalom egyik legnagyobb egyéniségét, egyik legtehetségesebb költőjét veszítette el. Tizenöt éves költői pályája az új magyar irodalomnak nagy gazdagodása, és tükörképe annak a minden szépet, jót s becsületeset elsorvasztó mai magyar uralkodó rendszernek, amely börtönbe, éhhalálba, őrületbe kergeti a nép legértékesebb fiait.

Egyik legutóbbi kötetéből („Külvárosi éj”) egyik nagyon szép s elborult versének a zárószakaszát idézzük búcsúzóan.

*S mondd, mit érlel annak a sorsa,
Ki költő s fél és így dalol:
A felesége a padlót mossa
S ő másolás után lohol,
Neve, ha van, csak áruvédjegy.
Mint akármely mosóporé.
S élete, ha van élte még egy:
A proletár utókoré.*

*Új hang (Moszkva)
1938. jan.*

Gergely Sándor

559. A HALÁLRA GÁZOLT KÖLTŐ TRAGIKUS HALÁLÁRA

József Attila, az Ady utáni magyar írónemzedék talán legjelentősebb, de mindenesetre legfelelősebb lírikusa, aki a balatonszárszói állomáson a vonat elé vetette magát, csak részben egyéni tragikumának áldozata. Abban, hogy ilyen borzalmas véget kellett érnie, hogy fiatalon

és kidalolatlanul hajtotta nemes fejét a vaskerekek gijjotinja alá — nagy része van a kornak is, amelynek boldogtalan gyermeke volt s főleg nagy része volt annak a glóbusznak, ahol szinte vastörvényszerűséggel kell felőrlődnie minden olyan idegrendszernek, amely fölös érzékenységgel reagál a körötte zajló élet rettentő valóságaira.

Egy éve sincs, hogy Juhász Gyula, a szegedi nagy magányos eldobta magától az életet s íme: most József Attila mondott önként búcsút ennek az árnyékvilágnak, mely számára valóban árnyékok, súlyos, tompa árnyékok játéka volt csupán. Paraszti sorból származott s addig, míg a hírnév veszélyes lajtorjáján addig a fokig jutott, amelyről most egyenesen a Semmi boldog ködébe ugrott, a nyomornak, a kinnak, a megaláztatásnak, a kétségbeesésnek kegyetlen drótsövényein kellett áttörnie magát.

Nem volt édesszavú költő, mint Kosztolányi, nem volt finomkodó művész, mint Babits, nem volt könnyes trubadúr, mint Juhász Gyula; József Attila a magyar költészetnek abból a törzséből hajtott ki, mely Csokonai és Petőfi fellépésével virágozott ki először s melynek számára a szó nemcsak a kifejezés eszköze, hanem a magatartás, a kiállítás, a vállalás, a hitvallás harsonája is.

Gyöngé és gyöngéd lénye ellenére a paraszti ősök csökönnyösségével, szívósságával s vastagnyakú következetességével állott népe és osztálya igazsága mellé; erőteljes szavaiból nemcsak a saját egyéni fájdalma, de e fájdalom ősoka: az évezredek elnyomatás és a szennybe, betegségbe fulladó szegénység lázadása harsogott.

Ilyen erkölcsi nehezékekkel nem sok eredménnyel startolhatott a mai magyar irodalmi életben — az anyagi siker, a biztosított élet örömei felé. Az álparaszti romantika, a művészi kendőzés, a restaurált úri Magyarország úri irodalmi divatáramlatában a József Attiláknak csak morzsák juthattak azokból a bőséges tiszteletdíjakból, melyek a műkuruckodó, valójában labanclelkű műalkotók számára még egy szegény és kétségbeesett hazában is illő jutalomként járnak ki.

S emellett lírikus volt, csak lírikus. Verseket és csak verseket írt egy olyan korban, amelynek érzéke csak a frázisok iránt van, amely értéknek csak a tőzsdén, vagy a politikai zugtőzsdéken jegyzett értékeket ismeri el. S ráadásul ezekben a versekben nem holdfényről, nem pacsirtadairól, nem a Menny kárpitjairól zengett, hanem vigyázatlan szavakat engedett meg magának a tőke és a munka harcáról, a kívánatosra kozmetikázott delnők múlandó bájairól s általában szíveink hölgyeit olyan szívtelen jelentéktelenségeknek ábrázolta, mely ábrázolás megfelelő talán a valóságnak, de föltétlenül sérti a jóízlést.

József Attilának tehát mint lírikusnak is súlyos hibája volt: nem tudott hangfogót tenni a rímeire.

Mindennek azonban még nem föltétlenül kellett volna ahhoz a sötét lelki szakadékhöz vezetnie, amelybe ez a derék, igaz fiatalember olyan korán belezuhant.

A tragikum, ami a költőt olyan megdöbbenő lendülettel tolt a korai sír felé, abból a forrásból eredt, amiből ősidők óta egyforma hévvel buzog Údv és Kárhozat: a Szerelem titokzatos mélységeiből.

Csak a legutóbbi „Nagyon Fáj” című kötetének gyönyörű darabjait kell elolvasnunk, hogy rádöbbenjünk: e nagytehetségű fiatalember számára a nő nemcsak azt a bizonyos nőt jelentette (aki, mint az rendszerint történni szokott, méltatlan volt hozzá), hanem a Teremtés ősmatériáját, a viharba, vészbe kidobott férfi sorsának hullámtörőjét, melyen atomjaira porzik szét az Egész; menedéket az űző fájdalom elől és a biztos megnemértés révét, amely azonban pillanatnyilag mégis önfeladásnyújt — menekülést a kíméletlen Végzet elől:

*Add kezembe e zárt világ kilincset,
édes kezedet — vár kinn a szabad.
Gyülekező halottaimat intsd szét,
szólj és hizelegjen körül jószavad.
Ismersz engem, kit szemed megviselt,
lehetetlen, hogy ne szeressél kedves!
Egykor egy sejt a tengerben kikelt,
hadd jusson el már örökös öledhez!*

Bizony nem volt lehetetlen: az a bizonyos hölgy nem szerette viszont a költőt, ami érthető is, hiszen igen reális hölgy lehet, amint az a költő egyik legmegrázóbb és éppen ezért kevésbé ildomos versszakából kitűnik:

*Te rongy, aki szeretni gyáva vagy,
akinek több a biztosító munka,
melyet a nedves ég taszít nyakunkba,
küldvén máris a külső fagyokat, —
fordított ringyó, ki a kötelesség
aranyát gyűjtöd égő nap alatt:
a gyermek rimánkodhat, hogy szeressék,
én nem tehetem, elpusztítalak.*

Profétai átkozódás és paraszti gőg hangzik ki e vaskosan szép szavakból, az örök költői, tehát emberebb emberi lázadás a reáliák ama szorító vasabroncsa ellen, mely évezredek óta tartja össze a világ butaság és rosszaság borával telt hordóját.

József Attila emberi és társadalmi vonatkozású költészetében a harag és keserűség heve mellett mindig ott ragyog valami derűlátó

bizakodás, az a magának se bevallott gyönyörűség, hogy éles, kíméletlen szavainak bárdját — a légellenállóbb gyökerekre illesztheti.

De szerelmi lírája weingeri sötétséggel lángol, abból a rémítő mélységből tör fel, melynek fenekére még Freud se tudott egészen levilágítani és még olyan gigászi erejű léleklátó is, mint Jacob Wassermann volt, csak Ganna és Ulrike Wojtich félelmetes alakját tudta plasztikusan elénk mintázni.

A sok nyomor, amit a költő elviselt, a sok betegség, ami testét fiatalon törte meg — szerelmi életében s talán éppen szomorú utolsó szerelmében bosszulta meg végzetesen magát; a Nő s hozzá méltatlan nő volt az a sziklaszirt, melyen keserűsége sajkája összetört.

Tragikumának alapoka egy általános emberi és kortragédia talaján virágozott ki: az Ember tragikuma volt, aki az embertelenség egyik legborzalmasabb viharában, amelyet ez a vén föld látott és megélt — csupán a tiszta szó és a meddő jóakarát gyöngye erejére támaszkodhatott. József Attila humanista volt, olyan időben (az általa szerkesztett pompás folyóirat: a „Szép Szó” programmatikusan áll egy új és harcoss humanizmus szolgálatában), amikor a humanizmusban, a türelem s megértés e szép és oktanal hitvallásában már maguk a haladás hívei se hisznek feltétlenül s maga József Attila se hitt mindig, különösen élete gyakorta válságos óráiban. Hitt a jövőben, amikor a holnaptól se remélt sokat és végül hitt a Szép erejében, mikor körötte a felmagasztalt rútság dáridói harsogtak.

Hitt és egyszerre csak nem hitt többé az életben, nem hitt az élet céljában, nem hitt a tehetségében, mert nem hitt többé a nőben és a szerelemben.

A férfi, aki harcot vállal, nem élhet meg sokáig ama illúzió nélkül, hogy ez a harc csak akkor lehet termékeny, akkor lehet célbataláló, ha a szív és a lélek legmélyén, a test és a vér legrejtettebb sejtjeiben szunnyadó vágyakat a Teremtés negatív pólusa: a Nő visszhangozza.

József Attila, aki a legendás „isten ostorának” nevét viselte, nem találta meg ezt a visszhangot. Igazi tragikuma nem abban van, hogy nem találta meg, hanem abban, hogy hitte, miszerint megtalálható. Nem volt szkeptikus lélek, a hit és hiedelem ősi, paraszti szomjúsága emésztette. Ez az elméleti realista az élet minden reális vonatkozásában hajótörést szenvedett. Felörlődött a hajszában, mellyel saját fantomjait kergette és felörlődött a kor és az ország rettentő légnyomásában, mely véredényeiből kipréselte az éltető nedűt, megrosszította látását. Elmenekült a hite elől, mert félt, hogy sokáig már nem hihet benne elmenekült a fájdalom elől, mely már „nagyon fáj”, erősebben fáj, mint maga a költői és emberi sors fájhat a Ma becsületes fiatal magyarjának.

A vége borzalmas volt. De mégis szimbolikus. Egy tehervonat gázolta halálra, hogy megszabadítsa attól a rettentő tehertől, amit szegény, roskadt vállain hordozott.

Legyen neki könnyű a föld és fényeskedjék neki az a világosság, amelyet olyan szenvedélyesen keresett — mindhiába.

Új Transilvania 1938. jan.

(s.l.)

560. JÓZSEF ATTILA

Késői korok kezdő novellistái meg fogják írni a sűrű és tág pillanatot, amint szemben a fagyos Balatonnal, oldalában a nagy és ádáz géppel, melynek „gyermekkora gyermekkorunk” s „tudjuk a nevét”, hátában kimondhatatlan gondolatokkal és tévelygésekkel, József Attila nagyot ugrott. Hálás téma, akárcsak Balassi halála Esztergomnál. Martinovicse a nagy budai gyakorlótéren, Petőfié a kozákok pikái alatt. Honunk eljövendő szebb lelkű hölgyei, leányai a mostani széplelkűeknek, akiktől bizvást éhenhalhatott, majdan nagyokat sajnálkoznak szegény József Attila kora vesztén. Volt már most is egy széplelkű kör, amely összebújva, átszellemülten suttozta tea mellett: „se férfi, se gyerek, se magyar, se testvér, csak megfáradt ember, aki itt hever” de vacsorára nem hívták meg. Voltak, akik a benfentes sokat sejtető mosolyával terjesztették kávéházakban, hivatalokban: „Attila az új Petőfi” de havi kétszáz fixet nem tudtak neki kijárni. Ne legyen félreértés: voltak jó emberei is, akik támogatták pénzzel, jó szóval, de József Attila nem dugogélyt akart, hanem munkát. Tipikus költőjelenség volt a szónak csokonai-i, sőt murgeri értelmében, mégis, — vagy éppen ezért? — mindennél jobban a „rendes” polgári munkára vágyódott, szeretett volna bekapcsolódni a termelési rendbe, amelynek egyébként megdöntéséért küzdött. A gyász, amely az első napokban csak az emlékezés lágy szavait hívta elő, mostanra — íme — megérdesedett, joggal-jogtalanul eltorzult, és ma a fájdalom már helyt ad a keserves gúnynak is. Az ember nem tud róla úgy beszélni, hogy mások, névtelenek, felelősek és közömbösek eszébe ne jussanak.

Halálából újságszenzációt csináltak, pedig az igazi szenzáció élete volt. Mindenki azt kérdezte, miért ölte meg magát, de senki sem érdeklődött, hogyan maradt egyáltalán idáig is életben. Hogy a hivatalos ország számára a szűk cirkulnyílással vont körön kívül maradt, sajnos, érthető, sőt szükségzerű. Nemcsak a szegedi egyetemről zárták ki, de a nemzet egyeteméből is ki akarták rekeszteni. Üldözték? Nem; vagy csak alig, kezdetben. Sokkal körmönfontabban bántak el vele, levegőnek vették. (Egyébként a kor levegőjét csakugyan ő testesítette

meg legjobban.) József Attila, az új magyar irodalom egyik legnagyobb és legeredetibb magyar alakja a köztudatban nem volt sem magyar, sem költő. Ha egyáltalán hallották nevét, lezsídobérencezték, lekommunistázták. Versét more patrio soha el se olvasták. Magára hagyták mondanivalójával, rímeivel és propaganda-füzetekbe illő nyomorával. Sorsa valóban kétségbeejtő, de az ő általa áhított és annyiszor hiába hajszolt községtudatnak teszünk eleget, ha megvalljuk: nem sanyarú életén és iszonyú halálán esünk elsősorban kétségbe. Engedtessek meg, hogy ne mondjam ki, min. Talán könnyíthetünk lelkiismeretünkön azzal, hogy halálát áldozatnak fogjuk fel: szüntelen figyelmeztetőnek új, még élő József Attilák érdekében. Nemcsak azokra gondolok, akik költők, hanem azokra is, akik egyszzerűen szegények.

József Attila elsősorban szegény volt. Nemcsak poétának, de ilyen szegénynek is születni kell: nem csupán a józsefvárosi konyhalakás mosóteknő-szagába, hanem a becsületességnek, az őszinteségnek, a férfias, sőt ifjonti hajlíthatatlanságnak bámulnivaló, görcsös és gőgös vállalásába. József Attilánál a gondolat és a tett úgy fedte egymást, mint az imádkozó ember két keze.

Életét verseiből közvetlenül ki lehet olvasni. Nemcsak a lélek életét, vereségeit és győzelmeit, hanem a mindennapok hányódásait is, akárcsak Petőfinél. Legtöbbször egy versen belül is összefonódnak az eseményes és a gondolati elemek, mint ahogyan egész lírájában is csodálatosan és szinte elemezhetetlenül váltakozik a realizmus és az irrealizmus, olvad egymásba a valóságok kamaszos névennevezése és az „érthetetlenség” csongori ördöggöpenyét magára öltő sejtetés vagy leplezés. Tárgyasabb szimbolizmus ez, szürrealizmus, zártabb formájú expresszionizmus vagy talán a freudi képletek verssé szublimálása? Ne kutassuk. József Attila európai művelt, dús kultúrájú, nagytudású ember volt ugyan, de nem poeta doctus. Ismerte az elméleteket, néha talán el is határozta, hogy él velük, de a vers végül mégis ösztönösen szakadt el belőle. A formával nem küzdött, a fölösleges anyag szinte önmagától vált le a márványtömbről, de a más szemének klasszikusan kész művön sokáig elcsiszolgotott.

Tudjuk, hogy „nemzette József Áron szappanfőző, aki már a nagy óceánon szagos füveket kaszál”, és aki „félíg székely volt, félíg román, vagy tán egészen az”. Tudjuk, hogy „megszülte Pőcze Borsca, kit megettek a fenék, gyomrát, hasát sorba, százláb suroló kefék”. Nincs a magyar költészetben más, aki annyit írna az édesanyjáról, mint József Attila. Olyan sokat, olyan gyönyörűeket és olyan szörnyűeket. Nem az irodalom: a lélekelemző orvostudomány feladata, hogy verseiből megállapítsa azt a halált hozó lelki görcsöt, amely rettenetes csomóba gubancolta anyja emlékével.

Hányatott, kívülről minden bizonynal nagyon romantikusnak ható ifjúságát így foglalja össze:

*Sikáltam hajót, rántottam az ampát,
okos urak közt játszottam a bambát.
Árultam forgót, kenyeret és könyvet,
újtságot, verset — mikor mi volt könnyebb.*

Születése és élete valósággal eleve meghatározták emberi és költői (ez az ő esetében tautológia) helyét, szerepét, kiállását. Nemcsak a szegények költője volt, hanem a proletároké is. A magyar irodalomban ez ideig ő a legszociálisabb költő. Csak Kassák prózája fogható hozzá. Kassák versei József Attilához képest expresszionista plakátok. Neki nem kellett a kor szociális lehelete ahhoz, hogy minden porcikájával és szótagjával szociális és szocialista legyen, nem kellett fokozott felelősségérzet, „bűntudat” és nemzetpolitikai belátások. Nyers élete maga is modern szociális ballada volt: hangja mindvégig nyomott és megvert, itt-ott homályos, befejezése tragikus. József Attilának nincsenek szociális versei, költészetében nincsen szociális elem. Költészete egy őselemből van, és ez jobb szó híján a szociális eszme. Még anyaversei és szerelmi versei is ebből folynak, ebbe torkoltnak.

Kezdetben villoni hangokkal és nyelvöltögetéssel kísérte szociális líráját. „Dönts a tőkét, ne siránkozz” írta egy verskötete címlapjára. Ez volt a leghamisabb hangja. „Hejh burzsoá, hejh proletár” rikoltotta „én József Attila, Batu kán pesti rokona, itt vagyok!” Ebben a hangnemben sokkal jobbak a groteszk, néha kissé mesterkéltnak, de mindig eredeti és bátor „Medáliák”. Már 16 éves korában felejthetetlen sorokat ír az éhségről és az evésről, az átizzadt, szennyes ingű cséplőkről, akik „már nem törődnek semmit az idővel, egészséges, még jó paraszttudóval szívják, rágják a port, szénaszagot s csak esznek, esznek, nem beszélnek, esznek.” Harcos, karmos szocialista fenyegetőzései között megírja a magyar irodalom legszebb idilljét, a „Megfáradt ember”-t.

Később hangot vált:

*Sokat szenvedtem, hát sovány vagyok,
Elszállok, mint a köznapi bajok,
áttetszel rajtam égi üdvösség.*

Szocializmusa nem veszít semmit keménységéből és teljességéből, csak fényesebb, emberibb lesz. Azt vallja, hogy minden rendbejön, ha szabályozzuk „a termelési erőket odakinn és az ösztönöket idebenn”. „A város pereméről” mondja el legszebb énekét, a lélegzetvétel ütemére lüktető politikai hitvallását, amelynek fémízű, itt-ott indulószzerűen,

másutt szociológiaszerűen hömpölygő sorait az utolsó pillanatban menti meg a politikától és egyúttal felmagasztalja a költő, „Az adott világ varázsainak mérnöke”, aki „tudatos jövőbe lát s megszerkeszti magában, mint ti majd kint, a harmóniát”.

Mikor e verset írta, minden bizonnyal nem arra a harmóniára gondolt, amelynek oly hirtelenül részese lett. Többek között az járhatott eszében, hogy miért tagadják meg a költőtől, aki a nemzet legnagyobb rétegeinek fájdalmát sikoltja, a „nemzeti” jelzőt, miért nem tekintik magyarnak? S vajon ki volt nála magyarabb?

Az utókor hivatalosan is el fogja ismerni, amit a nemzeti eszme mai patentlovagjai megtagadnak tőle: csorbíthatlan, nagy és teljes magyarságát. Az utókor feladata, a mai nemzedék Gyulai Páljainak és Riedl Frigyeseinek dolga lesz az is, hogy helyét kijelöljék. A kortárs csak annyit tud, hogy vannak versei, amelyek az agyába ivódtak és a szívébe szívódtak, amelyeket újra meg újra elmond, ha egyedül van; és hogy halálával meg nem született verseit is gyászolja.

Válasz 1938. jan.

Boldizsár Iván

561. JÓZSEF ATTILA EMLÉKÉRE

A földről, ahol nem kíméltek,
lehurcoltak a furesa rémek.
A viharsarkon, ahol „rend lett”
most hiányosan vágunk rendet. . .

A szörnyű roppanás csontoddal
írt az égre egy kiontott dalt,
szöveggel s olyan áriával
amit, ha a jó Máriával

énekelünk is, elkárhoztat.
Szerető szived kinek hoztad?
Hazádban nincsen hallgatója
hantodat se a nép csókolja.

Mi vagyunk ott egy szál virággal
üldözöttek: „gyalázó váddal” —
Hallgatjuk, ahogy lent a kukac
féregnek is a szivedből adsz.

Válasz 1938. jan.

Mátyás Ferenc

A költő asszonya szól

(December hava belepte már a szárszói temetőben a hantot, amely alatt *József Attila* önitelt teste nyugszik. A tragikus sorsú költő esztétikai értékelése mellett sokan írtak általánosságokat anyagiakban való szűkölködéséről. Ha ezek helyett mindenre kiterjedő részletességgel megállapítanók az elment költő szociográfiai helyzetét, úgy a tanulmány bizonyára kiabálóan fájdalmas volna. A legnagyobb költőnk egyike volt, akinek nemcsak műveit kell taglalnunk, de életét is, mint amelyek szervesen egészítették ki egymást. Erről pedig legtöbbit, — többit, mint a legjobb jóbarát — ki más tudhat, mint az előzvegült élettárs, akinek kérdéseimet felteszem. Hol és milyen lakásban laktak? . . .)

— Először a Székely Bertalan utcában volt főbérleti lakásunk, harmadik emeleti, szobakonyhás, sötét. Igazán proletár lakás volt, amit csak pár paraszti cserép, kézimunkák, képek tettek otthonossá. Havi bére és a villany 40 pengőt tettek ki és a villanyt gyakran kikapcsolták! Ez időben — mint köztudomású — Hatvany Lajos rendszeresen támogatta, havi 100 pengővel, Attilát, sőt néha ezenfelüli összegekkel és egyébbel is. Amikor gazdasági okok miatt Hatvany segítsége megszűnt, 5 hónapi lakbér nem fizetés után a lakást el kellett hagynunk.

(Innen hova költöztetek?)

— Egy festőművész barátunk a nyári hónapokra átengedte budai villáját és itt boldog nyarat töltöttünk, teli munkával és jókedvvel. Este meglátogattak bennünket barátaink, éjfélig vitákkal és énekelgetésekkel telt el az idő. A villához egy szakácsnő is tartozott, akinek a kosztion kívül havi 30 pengő bér járt. A harmadik hónapban már nem futotta erre. Ekkor munkát vállaltam egy esernyőgyárban, ahol pár hét után már heti 30 pengőt kerestem. Attila szerette volna ezt elkerülni, hogy ne maradjon egyedül otthon.

(Mi történt veletek a nyár végén?)

— Kis manzard lakásba költözködtünk havi 30 pengős bérral, de távol laktunk a várostól és a villamos, autóbusz sokba került. Telefonunk nem volt. Pénz is ritkán. Hatvany Lajos karácsonyi csomaggal lepett meg itt bennünket, ruha volt benne, nyakkendő és szaloncukor, a tetején zöld fenyőág. Attila a szaloncukornak örült, meg a fenyőágnak, mert ez csak figyelmesség volt és a jóleső figyelmesség láttára sírt. Amikor olyat kapott — ha szeretetből is — amire rászorult; az az ajándék nemesak örömet szerzett, hanem fájt is. Önérzetes férfi volt Attila és mégis ajándékba kapott, viselt ruhákat kellett hordania. Arról nem tudok, hogy új ruhát csináltatott, vagy készen vett volna

magának. Egyszer azonban mérték szerint készítettett magának új cipőt, ami boldog nagy esemény volt számunkra. Ez 1933-ban volt; 400 pengős Baumgarten-segélyt kapott akkor, amiből kifizettünk 3 hónapos házbérhátralékot, kiváltottuk írógépét, de még cipő és bőrrönd kellett volna. „Attila, most ne vegyél kész cipőt, hanem csináltassál.” Habozott, hogy teheti-e, mert így drágább lesz. Aznap, amikor a cipő elkészült, megvettük a bőrröndöt is. Egy szürke vászonnal bevont vacakot. A cipőt felvette, a bőrröndöt kézbe fogta és így indultunk el a Japán kávéházba. Az asztal alatt zsebkendőjével törölte le a porszemeket *csináltatott* cipőjéről. Az új cipő ünnepi hangulatot és beszélgetést teremtett. „Ha én — mondta — csak egyszer is új ruhát vehettem volna magamnak, egész embernek érezném magam és nem kellene szétválnunk.” Amikor elköltözött tőlem, kis kocsin vitte a könyveket, bőrröndöt, ruhákat; a küldőnc húzta, mi ketten toltuk. Marxról, Kantról beszélt útközben és ha egy-egy könyv leesett az úttestre, visszaraktuk a kocsira.

(Semmilyen rendszeres jövedelme nem volt?)

— Nem, csak bizonytalan és meghatározhatatlan bevételei, elsősorban Hatvány Lajos, majd Hatvány Bertalan segélyei. A polgári lapok baloldalisága miatt elhanyagolták. Egy terjedelmében is hatalmas versért csak 15 pengőt tudtam hazavinni, noha Attila meghagyta, hogy legalább 30 pengőt kell kapnom érte. Ezt nem *csak* a pénz miatt akarta, de azért is, hogy *megbecsüljék a költészetét*. Úgy emlékszem, hogy el is járt emiatt és megfizették a tiszteletdíj másik felét is. A *Népszava* soronkívül hozta a verseit, ami azért volt jó, mert azonnali 10 pengőt jelentett egy versért.

(Sokat betegeskedett?)

— Előfordult gyakran. Ilyenkor mindig akadt jóakarója, aki orvosról gondoskodott. Így például az Írók Gazdasági Egyesülete is, ahonnan karácsonykor is mindig kaptunk 30 pengőt. A törvényes házasságban élő költők ugyan hatvanat kaptak . . . Attila egy betegségekor Babitsot kerestem fel, aki előbb 300, azután 400 pengőt utaltatott ki. A segítség jólesett Attilának, de az fájt, hogy „segélyre” szorul. Amikor Fodor József lemondta az ezerpengős kis-Baumgarten-díjat, akkor kapta Attila is. Ez időben hárman éltünk, mert nálunk volt leányom, aki addig nagyszüleinél nevelkedett. „Mondd le te is, Attila” — biztattam. „Én nem lehetek kifelé önérzetes, amikor nekem most családom van és te is dolgozol.” Hat nehéz évet éltünk együtt. Te tudod, Tibor, hogy a villanyóra még az ő nevéen áll. Csak fél éve, hogy bejelentettem elköltözködését. Vártam vissza. Azon a napon, 1937. december 3-án, írt nekem . . . Amikor másnap reggel megérkezett pár sora, hamarosan sürgöny követte, hogy utazzam Szárszóra. 33 éves korban végzett . . .

(Régóta foglalkozott halálos tervével?)
— Emlékezz erre a versére!

RÉSZEG A SÍNEKEN

*Egy részeg ember fekszik a síneken,
A bal kezében tartja a butykosát
És hortyog. Alszik hajnali hívesen.
Az Éj az úton most üget el tovább.*

*Kuszált haját már ékesítette sok
Giz-gaz-szeméttel lágyan az éji szél,
Most hint az ég rá isteni harmatot
S meg nem mozog, csak melle zihál, hisz él.*

*Jobb ökle mint talpfa, olyan kemény,
Úgy alszik, mint rég, anyja meleg ölén.
Ruhája rongyos. Még fiatal; legény.*

*A nap se kél, az ég hamuszínre tört,
Egy részeg ember fekszik a síneken
És messziről lassan dübörög a föld.*

(Elmúlt barátom arcát látom évek messzijében. Ez a fátumos szonett József Attilának 1922-ben megjelent Szépség koldusa című első verseskönyvéből való.)

Világirodalmi Szemle 1938. jan.

Arató Tibor

563. BEVEZETŐ EGY KOLOZSVÁRI JÓZSEF ATTILA EMLÉKESTEN

Tisztelt elvtársak, kollégák, hallgatóság!

A kolozsvári magántisztviselők szakszervezete a mai estét József Attilának szenteli.

A költőnek, aki időnk legnagyobbja, legszebben és legmélyebben verselője.

Az embernek, aki ebben az embertelen világban is ember tudott maradni, aki szenvedett, de nem tolakodott, aki szerény maradt, amikor tehetségtelenek előbbre jutottak.

A filozófusnak, aki csodálatos éleslátással fedezte fel a marxizmus igazságait, és tanulmányozta és tanította a történelmi materializmust.

A pacifistának, aki tiltakozott minden háborús törekvés ellen, aki az örök békét, a szocializmust álmodta, és aki egyik szellemi előharcosa volt azon törekvéseknek, amelyek a dunai népek megbékülését és összefogását célozzák.

A humanistának, aki folyóiratán keresztül nagyban hozzájárult az új humanizmus, a harcos, a szocialista humanizmus kialakulásához magyar földön.

A magyarnak, akinek nemzeti elve az összes nemzetek szabad fejlődési lehetősége. Petőfi és Ady egyenes folytatója ő ebben a tekintetben. Nem a nemzetiség, a faj a fontos, hanem az ember. Az osztály, amelyhez tartozik.

És végül, talán ez lett volna a legfontosabb, megemlékezünk az igazi munkásköltőről, aki megmaradt osztályában, nem dezertált, de harcosan állt ki osztálya harcának vezetésére.

Szocialista költő volt József Attila. Ízig-vérig az. Tudatosan szocialista. Az új társadalom eljövételében bízó, azért küzdő ember.

Nem csupán a miénk azért ő. Öntudatos szocialistaké. József Attila a magyar népé.

Minden szenvedőé. A nincstelen földműveseké, a miénk, ipari proletáriátusé és haladó szellemi munkásoké.

Valahogy őrá mondhatjuk azokat a sorokat, amelyeket ő írt Ady emlékezetére:

*Teste a földé. Földműveseké lelke,
ezért koppan a kasa néhanap.
Sírja három millió koldus telke,
hol házat épít, vet majd és arat.
Verse törvény és édes ritmusában
kő hull s a kastély ablaka zörög, —
eke hasít barázdát új hátsában,
mert virágzás, mert élet és örök.*

Mi magunkénak valljuk József Attilát, anélkül hogy kisajátítanánk. Ezt nem tehetjük. Olvassuk és olvastatjuk mindenkivel.

Ismertessük meg ezt az embert mindenütt a munkásokkal. Idézzük sorait, költeményeit. Szavaltassuk népgyűléseken és szakmai gyűléseken. Tanuljuk meg verseit, hogy ha köteteit elégetnék, ha csodálatos verseihez piszkos kezek nyúlának, eldugott kamrákban és pincékben, mezőkön és erdőkön ismételhessük el, irodaasztalok fölé hajolva, és gépek mellett robotolva sűghassuk egymásnak. Lelkesítőleg fog hatni ránk, gyáva tespedtségünkől bátor harcosokká fognak tenni.

A költészet szép. A versek csodálatosak. Megrendítenek, felvilágosítanak, harcosokká tesznek, ha a társadalom talajából kinövő szocialista szemléletű realizmust adják.

József Attila méltatása azonban nem az én feladatom. Költőtárs kell ezt tegye. Költő, aki ugyancsak szocialista realista. Költő, aki egész gondolkodásmódjával, cselekedeteivel a mi osztályunk törekvéseit mozdítja elő. Méliusz József barátunk és elvtársunk fogja méltatni József Attilát, és fogja elmondani nekünk, saját, József Attila emlékezetére írott versét.

József Attila költeményeiből pedig ugyancsak költő, Brassai Viktor elvtársunk és barátunk fog szavalni. Nagy István pedig József Attila költészetéről írott impresszióit fogja felolvasni.

Mi pedig, fiatalok, mindannyian, akik itt vagyunk, ennél az asztalnál és mindannyian, akik ebben a teremben vagyunk... az emlékezés mellett, azon túl hitet kell tegyünk azon eszmékért, amelyekért József Attila annyit szenvedett, és amelyért végül is meghalt. Tegyünk hitet, hogy küzdeni fogunk: a dunai népek összefogásáért, a demokrácia és szabadság megvalósításáért a Duna-medencében, a szocializmusért.

Kolozsvár, 1938. február 4.

A szocialista irodalom útján. 1973

Jordáky Lajos

564. MA, SZOMBATON ESTE

9 órai kezdettel rendezik meg a Hungária emeleti fehértermében azt az irodalmi előadást, amelynek során első alkalommal jelennek meg a szegedi nyilvánosság előtt a haladó irányú új magyar szellemiségért dolgozó fiatal írók. Az est keretében a „*Szép Szó*” körül csoportosult írók szerepelnek: *Ignotus* Pál: „Magyar író mai problémái”, *Fejtő* Ferenc: „József Attila”, *Remenyik* Zsigmond: „Téli gondok”, *Gáspár* Zoltán: „Dudari látomás”, *Horváth* Béla: Versekek.

Délmagyarország 1938. febr. 5.

565. EMLÉKEZZÜNK JÓZSEF ATILÁRA

József Attila emlékezetére ünnepet szentel Makón a Szép Szó nevű irodalmi folyóirat, amelynek a tragikus körülmények között, fiatalon elhunyt költő első szerkesztője és megalapítója volt. József Attila, a

makói származású, kiváló tehetség, életében nehéz harcokat vívott és ellene is nehéz harcokat vívtak meg, legyőzni nem tudta sem éhség, sem hajsza, sem az élet ezer megpróbáltatása, de ő legyűrte önmagát. Koporsója felett, amely szétroncsolt testét zárja magába, elcsendesült minden harc és elpihent minden fájdalom, nem maradt más, mint a szeretet és emlékezés, nagyságának fenntartás nélküli őszinte elismerése.

Ennek ad hangot a Szép Szó írógárdája, amely vasárnap a Koronában József Attila nevével lép a közönség elé. Az előadáson, mint értesültünk, megjelenik az elhunyt költő két nővére is.

Makói Független Újság 1938. febr. 5.

566. MA ESTE A „SZÉP SZÓ” IRODALMI ELŐADÁSA

Ma szombaton este 9 órai kezdettel rendezik meg a Hungária emeleti fehértermében azt az érdekes irodalmi előadást, amelynek során első alkalommal jelennek meg a szegedi nyilvánosság előtt a haladó irányú új magyar szellemiségért dolgozó fiatal írók és amelyen megemlékeznek a közelmúltban elhunyt tragikus sorsú, Szegedről elindult kiváló költőről: József Attiláról. Az est keretében előadásokkal, felolvasásokkal, aktuális irodalmi problémák tárgyalásával a „Szép Szó” körül csoportosult írók szerepelnek. Szegedre érkeznek és az esten szerepelnek: Ignotus Pál: „Magyar író mai problémái”, Fejtő Ferenc: „József Attila”, Reményik Zsigmond: „Téli gondok”, Gáspár Zoltán: „Dudari látomás”, Horváth Béla: „Verseik”, Forgács Sándor: „József Attila versei”. Az érdekes előadás iránt nagy érdeklődés nyilvánul meg.

Szegedi Friss Újság 1938. febr. 5.

567. A „SZÉP SZÓ” IRODALMI ESTJE

(A Délmagyarország munkatársától) Érdekes irodalmi esetet rendezett szombaton este a Hungária emeleti termében a Szegedi Fészek Klub. Az est keretében mutatkoztak be a haladó, új magyar szellemiség jegyében dolgozó fiatal írók, a „Szép Szó” gárdája. A nívós est keretében megemlékeztek a „Szép Szónak” a közelmúltban elhunyt kiváló költőszerkesztőjéről, József Attiláról.

Elsőnek Ignotus Pál lépett az előadói asztal mellé és a „Magyar író mai feladatai” címen tartott előadást. Értékes előadásában körvonalaz-

ta a „Szép Szó” célkitűzéseit, valamint azokat a körülményeket, amelyek az újarcú irodalmi program kifejtése céljából a Szép Szót létrehozták. József Attila személye és költői iránya volt a legjelentősebb mozzanat, amely az urbanitás és az alsóbb társadalmi osztályok ütközése következtében az új irodalom életszemléletét létrehozta. Az ő személye és a Szép Szó olyan erősen forrtak össze, — hiszen a folyóirat névadó szerkesztője volt, — hogy ha az egyikről beszélünk, akkor a másikat is értjük — mondotta.

Az értékes előadás után *Fejtő* Ferenc olvasta fel József Attila tanulmányát. Éles ítélőképességgel és a nemrég tragikusan elhunyt költővel való barátságának intim melegségével rajzolta meg József Attila költői arcát. Ezen az arcon eddig két jellemző vonást különböztettek meg a kritikusok: a villoni csavargó és a proletárvonásait. *Fejtő* Ferenc most harmadik vonására mutatott rá: a felnőtt ember-József Attilára, aki mélységes öntudattal és felelősségérzettel hordozta magában az emberiségnek, hazának és művészetének gondját. Ez a „felnőtt ember” nem húzódott el az élet valóságos problémái elől, hanem igyekezett „a világ varázslatainak mérnöke” lenni.

A művészi előadást a közönség hosszasan megtapsolta.

Az est harmadik előadója *Horváth* Béla volt, a kitűnő fiatal aktív katolikus költő, aki költeményeiből olvasott fel nagy hatással. Versei a legigazabb és legmélyebb költői lélek dokumentumai abban a költői nemzedékben, amelynek *Horváth* Béla tagja. Sokáig tartó taps követte a megrázó erejű verseket, majd *Remenyik* Zsigmond olvasott fel egy fejezetet *Téli gondok* című satirikus könyvéből. Éles szemmel világitott rá ez a részlet is azokra a visszásságokra, amelyek napjaink életét jellemzik. Az öregek (a rég halott és még élő öregek) a hordozói kultúrának, erkölcsnek, emberségnek — mondotta.

Ezután *Gáspár* Zoltán olvasta fel szellemes írását „Dudari látomás” címén. Ebben az elmés előadásban pompásan bontakozott ki *Gáspár* Zoltán személyes élménye a falukutatás terén, valamint azok a problémák, melyek a Szép Szó írói körét eltöltik: a háború és a parancsuralmak ellen való síkraszállás.

A mindvégig meleg sikerű és magas nivójú előadóestet *Fejtő* Ferenc zárta be. József Attila verseiből olvasott fel úgy, hogy az est, amely egy fiatal írógárdának szegedi bemutatását volt hivatva szolgálni, egyben a gárda nagy költő-halottjának emlékestje is volt. A megjelentek meleg tapsokkal köszöntötték az új szellemiségért dolgozó írói csoport tagjait.

Délmagyarország 1938. febr. 6.

568. KALENDÁRIUM

József Attila

Versei hangjában van valami gyöngéd és remegő dünyögés, mintha egy őz dideregne és vinnyogna a holdfénytől és vadászoktól hideg és veszélyes világban. Valami nemes és állati van e hangban, s természetesen valami emberi is, valami sértett és tetemrehívó. Végzetes hang ez. Csak a fiatal Hamsun hangja hasonlít hozzá, abból az időből, mikor „Pán”-t írta és a „Misztériumok”-at.

Képes Vasárnap 1938. febr. 6.

Márai Sándor

569. A „SZÉP SZÓ” JÓZSEF ATTILA-EMLÉKSZÁMA

A gyász köntösét öltötte magára a Szép Szó új száma, mely most tragikus körülmények közt elhunyt szerkesztőjét, József Attilát, a kiváló költőt gyászolja. József Attila halott és emléke mély fájdalommal kísért a barátok szívében. Itt van a neokatolikus költő, Horváth Béla, aki az eszményi szabadságért küzdve annyira magához közelállónak vallja József Attilát, kinek „okos szívében jajgatott a világ töredelme”. Horváth Béla így búcsúzik József Attilától:

... Ne sírjatok, Angyal suhog ma köztetek
ti sárga proletárok,
Egy költő lankadatlan bontogatja
rólatok a rabigát,
Aludt a földön veletek, tiértetek
a mennybe fölkiáltott,
Hát szolgál-népek! hirdessétek
minden korban József Attilát!

De megemlékeznek a kortársak, Remenyik Zsigmond, aki megátkozza mindazokat, akik a költő életének romlását okozták, Ignotus Pál úgy találja, ne átkozódjunk és ne fellebbezzünk irodalomtörténeti igényperekkel az ítélet ellen, mely kimondotta a költő halálát. Németh Andor és Hatvany Bertalan, Déry Tibor és Berda József a kortársak megemlékezését mondják el. Móricz Zsigmond pedig úgy ír József Attiláról, mint aki őt saját magára emlékezteti. Fejtő Ferenc finom méltatása, Bóka László, Füsi József, Szélpál Árpád írásai a költőről figyelmeztetnek, mit veszített el a magyar irodalom József Attilában.

Megemlékezik a költő orvosa, védőügyvéde, aki több ízben védte a költőt a paragrafusok útvesztőiben. Milyen csodálatos világ, érezzük, amikor Melléky Kornél dr. ügyvéd emléksorait olvassuk. Megtudjuk, hogy négy ízben ítelték el József Attilát, amiért verseiben megénekelte az igazságot. Szól a költőről a nyomdász is, akivel, mint szerkesztő együtt dolgozott és olvassuk a szlovenszkói József Attila emlékestek beszámolóját, Thomas Mann részvételelét, melyben azt írja József Attiláról: „Barátot veszítettem el, még pedig értékes barátot és őszintén gyászolom őt.”

Magyar Újság (Bratislava—Pozsony) 1938. febr. 6.

— y.

570. EMLÉKEK FARKASVERMÉBEN

József Attila tragédiája orvosának és barátainak megvilágításában

1937. december 3-án megrendítő hír jelent meg a lapokban: József Attila költő Balatonszárszón egy induló tehervonat kerekei alá vetette magát. Öngyilkossága mélységesen lesújtotta az irodalmi közvéleményt. Az életében méltánytalanul mellőzött költő az érdeklődés középpontjába került. Pályatársai és kritikusi egymásután hódoltak emlékének, ki a megindultság, ki a méltatlankodás hangján, mintha különítményekre szakadt irodalmunknak évtizedes mulasztásokat kellene jóvátenni a szerencsétlen életű költő sírja felett. Megjelentek olyan közlemények is, amelyek a költő szegénységére és elhagyatottságára való hivatkozással intézményeket, sőt egyéneket vontak felelősségre tragikus kimenetelű sorsa miatt. Az életével és műveivel foglalkozó megemlékezésekből lépten-nyomon kicsendül a vád irodalmi testületeink ellen, amelyek minden erkölcsi és anyagi támogatást megtagadtak attól a költőtől, akinek a jelentőségét, most, a halála után maguk is elismerik. Mások még tovább mentek és nem az irodalmi testületeket (amelyek lehetnek maradiak és értetlenek) teszik felelőssé József Attila sorsáért, hanem közvetlen környezetét, amely — e vádak szerint — nyomorogni hagyta a költőt utolsó pillanatáig. Így terjedt el országszerte az a sajnos, hihetően hangzó, de ezúttal teljesen alaptalan legenda, mely szerint *József Attila a nyomora elől menekült a halálba.*

Ezt a tévhitet oszlatja el most a *Szép Szó* folyóirat József Attila emlékszámában, melyben a költő kezelőorvosa, író-társai és barátai teljes őszinteséggel feltárják a nyilvánosság előtt a fiatal költő lelki összeomlásának belső és külső történetét.

József Attilának nehéz és küzdelmes élete volt. Sokat nyomorgott és nélkülözött, de heroikusan vállalta és viselte sorsát; szegény volt és magányos, mint a legtöbb fiatal író, de önérzetes, sőt gőgös szegény. Semmiesetre sem igaz tehát, hogy anyagi gondok törték meg, legalább is nem abban a hétköznapi értelemben, ahogy ez történni szokott. „Hogy szegény volt és nyomorgott, nem mellékes, de nincs döntő szerepe tragédiájában... Látni semmiesetre sem lehetett rajta a tüneményes nyomort, melyet költészetével tündérvilággá alakított át. Olyan szeretettel beszélt a szegénységről, mintha a népmesék kisebbik fiának tartaná magát, akinek csak a varázsigét kell kimondani, hogy megpróbáltatásai véget érjenek”, írja a folyóiratban egyik barátja. Ugyanezt állapítja meg szakszerűbben dr. *Bak Róbert*, a kezelőorvosa:

„Súlyos szociális körülményeinek nem tulajdoníthatunk lényeges szerepet betegsége létrejöttében, bár nem tudhatjuk — teszi óvatosan hozzá — hogy az élményeknek és a veleszületett diszpozícióknak milyen ötvözete szükséges a betegség jelentkezéséhez.”

József Attila testi és lelki összeomlását a *schizofréniás elmezavar* (tudathasadás) néven ismert betegség idézte elő, melynek „prediszpozíciós karakterbeli jellegzetességei és elszörtan jelentkező finomabb tünetei visszamenőleg távolra követhetők”, írja kezelőorvosa. A tünetek: hypochondriás színezetű panaszok, különöségek és gyermekes játékosság, a zárkózottság és túlzott bizalmasság szélsőséges váltakozásai, a lényegében megmagyarázhatatlan, gyorsan váltakozó hangulatin-gadozások, azután a szembetűnő egyedülvalóság, az emberekkel való kontaktus hiánya. A tizenöt éves korban elkövetett öngyilkossági kísérlet és az akkor már jelenlevő megőrléstől való félelem felkeltik a gyanút, hogy a kórfolyam *már ebben a korban*, a pubertás alatt megindult s a fenti jellemvonások már a kórfolyamat következményes jelenségeinek tekintendők. Az utolsó évben kifejlődött súlyos betegség azonban, teszi hozzá az orvosi összefoglalás, nem zilálta szét szellemét. Művén inkább a fenyegető elmebetegség érintése látszik s megnyugvással állapíthatjuk meg, hogy József Attila költő tudott maradni az elmebetegség súlyos állapotában is.”

Az alábbiakban megkíséreljük a boldogtalanvégtű költővel volt intim kapcsolataink alapján kiegészíteni a szakorvos nyilatkozatát.

A lélektan mai álláspontja szerint testi végzetünk döntő hatással van sorsunk alakulására. József Attila *kezdetől fogva* prediszponálva volt mindarra, ami történt vele. Még egyszerűbben: *maga* idézte elő, *maga* teremtette meg végzetét, különállását, szélsőséges állásfoglalásait és természetesen azt a lelki situációt is, amelynek gyötrelmei elviselhetlenné tették számára az életet. Költészete, orvosi szempontból, amíg

össze tudta fogni magát, győzelmek sorozata betegsége felett, általános szellemi szemszögből tekintve az élet nyomorúságainak és trivialisainak semmibe vevése, megtagadása, szépséggé varázsolása. Ha nem lett volna költő, elzüllött, vagy felőrlődött volna viszontagságos élete során; de költői elhivatottsága immunissá tette körülményeivel szemben, amiket a szavak alchimiájával képekké formált s e képekben, illetőleg már a képek megszületésének pillanatában megtisztította őket mindattól, ami a valóságban szörnyű, elviselhetetlen. Betegsége, mely életének e szerencsésebb szakaszában csak felfokozott érzékenységében nyilvánult meg, akkor kezdett vészessé válni a számára, amikor ismeretlen lelki folyamatok kényszerűségének engedve, szembeszegült önön varázsképeségével, s mintha súlyos mulasztást kellett volna helyrehoznia (ő „bűntudatnak” nevezte ezt a kényszerűséget), mégegy-szer át akarta élni, most már a költészet elvarázsoló csodája nélkül, ami mögötte volt. Eddig a költészetbe menekült a valóság elől, most különben tiszteletreméltó *világnézeti* okokból (a költő az adott világ varázssainak mérnöke, *tudatos* jövőbe lát s *megszerkeszti* magában, mint ti majd kint, a harmóniát — tűzte ki maga elé *programmul* életének e döntő fordulatánál) „*realis ember*” akart lenni, meg akart gyógyulni és analízisbe ment. S akkor úgy járt a múltjával, mint a bodeni tó lovasa, aki anélkül, hogy tudná, keresztülvágtat az éjszaka sötétségében a zajlásnak indult tó jegén s csak akkor tör ki rajta a rémület, amikor már túl van a veszélyen. *Pontosan ez történet József Attilával is.* Életének utolsó éveiben már túl jutott megpróbáltatásain. Ha nem is rózsásan, de viszonylag rendezett körülmények között élt, tisztos szegénységben, mint megbecsült költő, mint egy előkelő színvonalú irodalmi folyóirat főszerkesztője. De őt már ez nem érdekelte, hanem egyre mélyebbre merült a múltjába, most élte meg *költői érzékenységével súlyosbítva* azt, amit a valóságban is csak úgy lehet elviselni, ha az ember behunyja a szemét.

Ebben az állapotban találkozott össze Móricz Zsigmonddal, akinek döbbenetes őszinteséggel panaszolta el vívódásait.

„Kérlek, Zsiga bátyám, ez az életem . . . ez az én bajom, hogy ez az életem . . . apátlan, anyátlan árva vagyok, a mélységből származom és emiatt nagyon is nehéz nekem az életem . . . mert az ember soha le nem vetkezheti önmagát, *az ember haláláig egy és oszthatatlan marad* s úgy viszi magával az életet, mint esiga a házát, mert nincs más búvóhelye, mint az élete, másutt nem talál menedéket. Most már hogy találjon az, akinek semmi kemény anyagból készült fedele nincs, csak az utca gyermeke lett, ahogy a világra jött s az is maradt örökké . . .

Lehet-e ezt áthidalni? — kérdi megemlékezésében Móricz Zsigmond. Lehet-e az, hogy valaki sajátmagát újraterejtse és az emlékéből kitörölje a múltat . . . Az ő élete kireparálhatatlannak látszott előtte már akkor . . .

József Attila barátai megrázó erővel jegyezték fel az utókor számára betegségének kitörését és életének utolsó periódusában való viselkedését. Állítsuk össze közléseikből a tényállást:

„József Attilának *nem* a gyermeked zseni szerepe jutott a mi körünkben. Elvártuk tőle, hogy ezt ne is várja el tőlünk; hogy ennél többet várjon el: bizalmat a költőben kifejezett közületi lény és töprengő agyvelő iránt” — írja egyik barátja s így folytatja: — „Mit tehettek a színfal-hasogató gúny ellen, hogy a józanság és egészség hitvallóját egy nyári napon feldúltan találtam szobájában, mert rájött a titokra, hogy közös takarítónőnk, Juli, meg „a Flóra”, meg „a Berci”, meg „a Bak doktor” összejátszanak ellene, aminek kétségbevonhatatlan bizonyítéka, hogy az íróasztalán, az ócska sajtos dobozban, melyet hamutartónak használt, három elégett gyufaszál elmozdult a helyéről?”

Mi ez a katasztrofális zavar? — kérdi kezelőorvosa. — A jelentőségelmény. A dolgok szimbolikus jelentőséget kapnak, noha a beteg maga sem tudja megmondani, miért. József Attila sem tudta megindokolni, mi van a titokzatos „összefüggések” mögött. Gondolatvilágában egyre jobban tért hódít a téveszmekör, ellenséget lát barátaiban és támogatóiban. Egy kétségbeejtően világos pillanatában maga állapítja meg magáról, hogy „negatív üldözési mániája” van. Benedek professzor tisztán látja a helyzetet s meghagyja, hogy a költőt további intézkedésig nem szabad magára hagyni. Hosszú, felindult beszélgetés után maga a költő is belátja, hogy felügyeletre és ápolásra szorult. Szanatóriumba szállítják.

Egy látogatója: „Utoljára a sanatóriumban láttam. Egész délután a díványon ült és sírt, cigarettázott, egyszer telefonált, megevett egy fél mandarint, köznapi ügyekről beszélt, olykor el is mosolyodott, de bármit tett, szeméből szüntelen folytak a könnyek. Nedves, fénylő szemhéjaival a költészet alakjává lett.”

Orvosa, mielőtt rezignáltan feladná még a relatív gyógyulás lehetőségét is, leutaztatja nővéreihez, vidékre, nehogy a külvilágtól hosszú időre elzárva, mégjobban elmerüljön maga alkotta téveszméiben. Barátai az öngyilkosság előtti napon látják utoljára.

„Viselkedésén, magatartásán nem mutatkozott semmi rendellenesség”, vallja egyikük. „De amit a nővérei meséltek róla, kétségbeejtő volt. Napokon át fel sem kelt, nem akart táplálkozni és folyton sírt. Ezekben az időkben csak újságot olvasott. Elolvasta a vezércikket és sírt, elolvasta a tárcát, megint sírt, csak sírt, csak sírt és sírt szakadatlan. Egy szerkesztői üzenet így szólt: „Halott költő, nem közölhetjük.” Magára vette, sírt és zokogott, hogy ő már halott.”

„Pusztulásának napját délig ágyban töltötte. Délután felkelt, Victor Hugo verseket olvasott nagy kedvvel és hozzáértő bámulattal. Estefelé sétálni akart. Már sötétedett, fél hét volt. Mindjárt visszajövök, mondta a nővéreknek, ne zárjátok be az ajtót. Sétálok, kiszellőztetem kissé magam.” Ekkor ment ki a sáros uccán át az állomásra, ahol egy Pest felé induló tehervonat rostokolt. Hogy itt mi minden fogta el, mire gondolt, mi világosodott meg előtte, mint pokoli láng, vagy mennyei fény, az örök titok, mert erről már sem írásban, sem szóban be nem számolhatott. Mire az állomástól rövid kőhajításnyira ért, lassan gyorsuló indulásba kezdett a szerelvény. Szemtanúk állítása szerint — három diákgyerek volt a szemtanú — ekkor futásnak eredt, a sorompó alatt átbújt és két kocsi kerekei közé feküdt óvatosan, de döbbenetes elhatározással. Előbb csak két kezét fektette a sínekre, behajolva mélyen a kerekek alá, hogy utána visszavonhatatlanul, a lendületben lévő vagon kiálló vaskampója, lépcsője vagy összekötőlánca széttroncsolja okos fejét. Rettenetes halálát a visszatérésére várakozó nővéreknek tisztességtudóan a falu bolondja jelentette.”

Újság 1938. febr. 6.

Németh Andor

571. JÓZSEF ATTILA

Alig egy hónapja gázolt át zörgő csontjain a szárszói vonat, tragikus halála ragadta el a nyomorból, betegségből a nagy költőt, József Attilát. Fiatalon vált meg az élettől, alig hagyta el a harmincat s egy meglepően kész, a maga nemében egyedül álló költői életművet hagyott maga után. Aki oly készen s oly félreérthetetlen szigorral emelkedett szólásra már legelső verseiben, aki oly konokul véste és faragta ki időtálló, súlyos verseit az örökkévaló gondolat anyagából annak legéltetőbb módján, *egy gondolatot kellett elvéreznie* ilyen fiatalon.

József Attila verse éltető, életet őrlő lírai valóság. Nem a tárgyi valóság sugározza benne a hitvalló költőt — bár hitvallásnak ez is elég volna — hanem ennél sokkal több: a vers, mint kinyilatkoztatás. Úgy áll minden verse mögött, mint ahogyan a világító, súlyos, leveles vaslámpák mögött a néma alkotó telekarcolt, pörölyös kezét érezzük. Egy erős, öntudatos, de fájtó kezét...

Nemcsak kifelé vetik a fényt ezek a versek, de talán önmagukat még jobban világítják. Szilárdságuk, biztos függésük az idők fonalán kész vallomás arról is, honnan jöttek: egy fehéren parázsló, nyílt, egyenes férfilelekből, melyben, mint kohóban, felolvadt az egész világ s úgy jelent meg új formájában, még a szerelmes, idillikus és tájversek játszi ötvözetében is, mint egy láncravert álom. A *világnézet* erre mennyire szürke és olcsó, nem költői szó!

A költőt keressük József Attilában, nem a politikust! A politikai varázsszavak tűzijátékaival csak pillanatokra lehet füstbe borítani a költőt. S ki állott távolabb a napi élet koncokat kergető forgatagától, mint éppen ő, akinek egy nemlétező s talán elérhetetlen *másvilágról* oly kitartóan suttoztak a Múzsák...? A költői másvilág azért *költői*, mert *más* — s a kitalált Múzsák időnként Gerard de Nerval-okkal, Verhaerenekkel és József Attilákkal szereznek hitelt maguknak e hitetlenül menetelő, konok és süket világban...

Vár (Székesfehérvár) 1938. febr. 6.

J. F.

572. MAGYAR KÖLTŐKNEK TÖMEGES TISZTVISELŐI ÉS EGYÉB KINEVEZÉSE AZ EST 1938-AS HÁRMASKÖNYVÉBEN

[...] Mi szükség volt arra, hogy az alábbi neves költők: Bárdosi Németh János, Berda József, Boross Sándor, Fekete Lajos, Fenyő László, Fodor József, Holló Ernő, Illyés Gyula, Jékely Zoltán, József Attila, Komjáthy Aladár, Pákozdy Ferenc, Pásztor Béla, Rónai György, Sárközi György, Tamás Lajos, Tamás Sári, Toldalaghy Pál, Vas István, és Zelk Zoltán tisztviselői rangot nyerjenek.

[...] Teljesen érthetetlenek találjuk költőknek, ezt az Athenaeum által való, tömeges tisztviselői és egyéb kinevezését. Ha legalább pontos lenne ez az összeállítás.

[...] De mióta tisztviselő a csavargó-költő Berda József és mióta kuponokat vagdosó magánzó a másik csavargó-költő, Imecs Béla? Hogy szerencsétlen József Attiláról ne is beszéljünk! Hiszen ha ez a tisztviselővé való kinevezése nem „Az Est” Hármaskönyvében jelenik meg, hanem a — valóságban és idejében, akkor valószínűleg nem a vonat kerekei tesznek pontot tragikus élete után [...]

Új Magyarország 1938. febr. 7.

573. JÓZSEF ATTILA EMLÉKÜNNEPÉLY

A haladó irányú új magyar szellemisségért dolgozó fiatal írók, akik a „Szép Szó” körül csoportosultak, vasárnap délután Makón a Koronában irodalmi előadást rendeztek. A tragikus sorsú fiatal poéta Makóról indult útnak, a makói irodalombarátok ismerték fel elsőnek bontakozó tehetségét. Az irodalmi emlékünnepély közönsége megértéssel és szeretettel fogadta József Attila íróbarátait, *Ignotus* Pált, *Fejtő*

Ferencet, *Remenyik* Zsigmondot, *Horváth* Bélát és *Gáspár* Zoltánt, akik értékes, magas színvonalú előadásokban, versekben és József Attila verseinek elmondásában tettek vallomást József Attila költészetéről és egyéniségéről. Külön meglepetése volt az emlékünnepevénynek a költő nővére, József Lala által a megértés és együttérzés könnyfátyolos hangján előadott három József Attila-vers. A műsort *Saitos* Gyula vezette be.

Délmagyarország 1938. febr. 8.

574. NAGY TOLONGÁS

és tülekedés van szegény szerencsétlen József Attila teteme körül. Verseik jelennek meg róla. Külön József Attila számot bocsátott ki az egyik szépirodalmi közlöny. Baumgarten díjat kapott. (Felháborító paradoxon, gyáva alibi-igazolás.)

Fölösleges! Az urak nyugodtan abbahagyhatják az egészet. A közvéleményt — ami hajdani eljárásukról kialakult — úgyse fogják tudni megváltoztatni, lelkiismereti kérdéseiket pedig kevésbé átlátszó módon próbálják levezetni. Ha pedig nem tudnak csöndben maradni, úgy ismétlegessék halkán József Attila verssorait:

*Nem nyafognék, de most már késő
most látom, milyen óriás ő —
szürke haja lebben az égen...*

A Hír 1938. febr. 10.

575. MAD'ARSKÍ SPISOVATELIA PRE MYŠLIENKU PODUNAJSKEJ SPOLUPRÁČE

II.

Spisovatelja revue „Szép szó” hovorja jasne a zretelne a, ako to koncipoval nebohý Attila József, bývalý redaktor revue „Szép szó” v programe časopisu: „Svojím vystúpením, svojimi spismi, myšlienkami, svojou vierou, odvolávajúcou sa na rozumnosť, pokúsime sa opäť vyvolať k životu nárok na jednotnosť ľudstva, nárok na jednotnosť vyššiu, než bola stará, vyvolávame k životu modernú, samú seba disciplinujúcu slobodu”. A pri tejto príležitosti, keď citujeme slová Attilu Józsefa, najhodnotejšieho poetu povojnového básnictva maďarského, spomeňme jeho tragického života, ktorý dobrovoľne odvrhol

práve v minulé dni, sotva tridsaťtriročný. Stratil sa v ňom sám so sebou bojujúci, neustále hladajúci duch a môžeme o ňom povedať, že snád nebolo ešte maďarského básnika, ktorý by bol mal tvrdsí osud. Pripomínal nám vždy ruských básnikov, lebo v svojich víziach a v svojom duchu bol práve tak hlboký ako Rusi. Život Attilu Józsefa bol neobyčajný, vynoril sa z hlbín ľudskej spoločnosti, bol nádenníkom, sluhom na lodi, predavačom novín a poslucháčom univerzity, vyhnancom vo Viedni a to všetko sotva dvacaťročný, chlapčensky pribojný, spejúci stále vyššie. Pri knihách, stálym učením sa vytesal v tvrdeho intelektuála, rad radom vydával svoje knihy básní, ktoré sú po Adym prvým a najväčším prekvapením novej maďarskej lyriky. Jeho hlas je smelý, básnik bojuje s osudom, kým tohoto roku v lete sa jeho nervy zrútia, následuje ústav pre choromyseľných a pred niekoľkými týždňami, v šedivý zimný deň, hodí sa ľahkým švihom na koľajnice pred vlak. Ako keby bol tento kus života vystrihnutý z dejín ruskej literatúry. Myslíme na osud Jeseninov. Osud Attilu Józsefa bol však ešte neúprosnejší. Jeho matka bola práčkou, otec mydliarom vo veľkomeste. Odtiaľ pochádza to veľké porozumenie, tá láska, ktorou ospevoval ľudské bolesti. Jeho smrť ťažko postihuje maďarskú literatúru — pokroková myšlienka stráca najneoblomnejšieho bojovníka. V svojich posledných politických básňach vystúpil pre myšlienku podunajskej spolupráce. Jeho ideálom bolo zblíženie podunajských národov a prekladal českých, slovenských a rumunských básnikov do maďarčiny, aby aj tým slúžil poznaniu susedných národov. Spolu s Antonom Strakom, bývalým tlačovým attaché pri československom vyslanectve v Budapešti, redigoval antologiu českých a slovenských básnikov, ktorá bola maďarským obecenstvom veľmi priaznivo prijatá. Attila József odišiel spomedzi živých a maďarský duševný život len teraz chápe, akého veľkého básnika stráca povojnová literatúra. Ako Rezső Peéry povedal o ňom: „Básnik zomrel a stal sa nesmrteľným. Ulahčil prácu opatrným kritikom. Teraz už sa môže smelo povedať o ňom, že niet maďarského básnika, ktorý by vedel najťažší myšlienkový materiál tak virtuózne sliat v hru nervov, v lyrický kvet, v spomienku, ako Attila József. . . Až raz budú súdiť maďarskú dnešnú lyriku a sudcovia zistia, že medzi jej pestovateľmi bolo mnoho povolaných, ale málo vyvolených, je isté, že pred súdom budúcnosti bude József vyvolený medzi vyvolenými“. To hovorí o básnikovi, tak mlado stratenom mladý literárny estét Rezső Peéry. Čo povie o ňom časove opatrná kritika, ktorá za života básnika tak hlboko mlčala, ukáže až budúcnosť. Básnik bol najvýznamnejším členom spisovateľskej gardy revue „Szép szó“ a jeho politické básne inšpirovala myšlienka podunajskej spolupráce. Jeho otec bol Rumun a po smrti básnika nezamľečaly to ani bukureštské listy.

Cieľ spisovateľov sorskupených okolo „Szép szó” vymedzil Attila József tým, že chcú spoločenskú formu, v ktorej sa uplatňuje krásne slovo (v maďarčine „Szép szó” v tom zmysle, ako slovensky „dobré slovo”), presvedčenie, vzájomné uznanie ľudských záujmov, ich diskusia, povedomie vzájomnej odkázanosti na seba a tento cieľ nezapre ani teraz, po smrti Józsefovej, malá garda, ktorej štyria členovia, Pavel Ignotus, estét František Fejtő, spisovatelia Žigmund Remenyik a Jozef Nádass, priniesli osobne svoj pozdrave do Československa. V ich osobe oslavovali borcov podunajskej jednoty aj v klube „Přítomnost”, kde okrem vedúcich členov tohoto klubu bol prítomný minister Nečas, tlačový šéf prezidia ministerskej rady, Hájek, predsedkyňa pražského Penklubu Anna Marie Tilschová, redaktori veľkých časopisov a iní významní reprezentanti čs. duševného života. Maďarskí spisovatelia prihlásili sa aj v Prahe k podunajskej myšlienke a vyznali, že ľudia ducha, musia vytvoriť kultúrnu spoluprácu podunajských štátov. Úkol spisovateľa nevidia v tom, aby hlásal vojnu, ale ako jeden z maďarských spisovateľov prízvukoval, aby hlásal človeka. Spisovateľ má vešť ľudí nie proti sebe, ale k sebe. Nech je akékoľvek naše politické stanovisko, musíme sa soznámiť so susednými národmi, aby se si mohli o nich vytvoriť správny posudok. Toto je jediná cesta k sblíženiu národov v Podunajsku. Pre túto myšlienku pracujú tí spisovatelia, ktorí sa sorskupujú okolo časopisu „Szép szó”. Okrem tejto skupiny pracujú v duševnom Maďarsku za podunajskú myšlienku mladí spisovatelia, sdružení okolo filozoficko-estetického časopisu „Apollo”, ktorého hlavný redaktor, čulý a rozhladný Štefan Gál, zúčastnil sa toho roku tatranskej letnej školy Sdruženia Spol. národov, a mal potom zaujímavý prejav o výsledkoch tejto školy v našom rozhlase. V tomto duchu pracuje i skupina okolo časopisu „Válasz”, ktorá sdružuje mladú sedliacku inteligenciu, vyznačivšiu sa známymi sociografickými štúdiami o živote maďarského sedliactva. Ich slovo sa stáva stále srozumiteľnejšie pre novú intelektuálnu generáciu maďarskú.

Slovenský Denník (Bratislava)
1938. febr. 17.

Št. Andreášsky

„Szép szó” magyarul nem fölcicomázott kifejezést, hanem testet öltött érvet jelent. A szép szó nemcsak eszközünk, hanem célunk is. Célunk az a társadalmi és állami életforma, melyben a szép szó, a meggyőzés, az emberi érdekek kölcsönös elismerése, megvitatása, az egymásra utaltság eszmélete érvényesül. Fellépésünkkel, írásainkkal, gondolatainkkal, értelmességre hivatkozó hitünkkel az emberi egység igényét próbáljuk ismét életre hívni, a réginél fejlettebb egységre tartó haladottabb igényt, a modern, magamagát fegyelmező, rendbefoglaló szabadságot.

József Attila

Bizonyos, szebben és igazabbul, nemesebben és emberebbül nem lehet újonnan induló folyóiratot és annak célkitűzését ismertetni, mint a fenti idézet, mellyel József Attila a Szép Szó felelős szerkesztője útnak indította a lapot, hogy terjedjen az emberieség eszméje és győzzön a humanizmus.

József Attila a harcban elbukott. Nem mint író, nem mint hitvalló, hanem mint élő munkássága azt bizonyítja, hogy az Ady utáni generációnak kimagasló írója volt és csonkaságában is befejezett írói oeuvré-ja megfellebbezhetetlenül a halhatatlanságban jelölte ki helyét. József Attila gerinces és meg nem alkuvó író és ember volt, érthető tehát, hogy a hivatalos irodalomban nem kapta meg azt a helyet, amit munkássága révén megérdemelt. József Attila apja székely, anyja alföldi kun leány, természetes: „a sváboktól jött magyarok” között kisebbségi sorsot kellett vállalnia.

A Szép Szó folyóirat, amelynek a költő borzalmas halála pótolhatatlan veszteséget jelent, s írói köre József Attila emlékének adózott, amikor vaskos kötetben foglalkozik a költővel, közzé teszi még ki nem adott verseit, írásait, és foglalkozik életével, munkásságával, célkitűzéseivel.

Fiatal, surbankó legényke, hetyke kamasz az első képen, boldogan nevet a világba. Érett férfi a másodikon, öntudatos ember, aki érzi misszióját és büszkén vállalja hivatását, a reá rótt nehéz sorsot és

kijelölt harcot. Milyen fájdalmas és velőt rázó az utolsó felvétel, melyet betegsége alatt készítettek. Összetört, meghasonlott önmagát belülről marcangoló férfarc és kifejezéstelen, az örök semmibe néző tekintet lassan kialvó fáklya fényét juttatja eszünkbe.

Móricz Zsigmond József Attila megemlékezésében két találkozását írja le a vonat elé menekülő költővel és arról a megrendítő gyónásról ad számot, melyben a nyomasztó élményeitől szabadulni nem tudó, régebbi életétől mindörökre megbélyegzett és sorvadásra ítélt ember viaskodik önmagával és a múlt lidérceivel. Proletár sors volt József Attilaé, szenvedésektől, megalázásoktól és várásoktól telített gyermekkor, s ez a lassan ölő mérge kergette őrületbe, végezetül a halálba.

Németh Andor, Hatvany Bertalan, Szélpál Árpád, Nádass József, Ignóus Pál, Fejtő Ferenc, Bóka László, Fűsi József: valamennyien a modern haladó magyar irodalom kiválóságai és József Attila barátai, gondos tanulmányukban mutatnak rá munkáira, azok művészi tökélyére, bámulatos formai biztonságára, megdöbbentő szépségű képeire, mondanivalójának erejére és arra a tisztultabb emberi felfogásra, mely csak az egészen emelkedett szellemek sajátossága és megaluvás nélküli harcára, ami csak igazi férfiak erénye.

De igaz szavakkal és a nagy halotthoz méltó fájdalommal bűg fel a halotti beszéd *Déry Tibor, Remenyik Zsigmond, Horváth Béla, Kelen László, Devecseri Gábor, Berda József, Fenyő László* írásaiban is, akik valamennyien köntös szaggatva állanak József Attila emléke előtt és tesznek vallomást költőhöz való barátságukról és humanitárius felfogásukról, melyért nélküle, de az ő emlékével vivnak tovább. Thomas Mann *Hatvany Lajoshoz* írott levelében adott kifejezést mély megrendülésnek.

Bak Róbert dr. József Attila kezelő orvosa, a pszichopáter alapos tudásával boncolgatja mély megrendüléssel és baráti szeretettel az elborult agy vívódásait és igyekszik azokat a rejtett erőket, tudatos vagy tudat alatti rugókat is felderíteni, melyek végül is a tragédia beteljesedéséhez vezettek.

József Attila a Szép Szó egyik alapítója és felelős szerkesztője örökre elment, magára hagyta a folyóiratot és annak szerkesztői gárdáját. A Szép Szó József Attila száma azonban élénk bizonyítéka annak, hogy a fiatal magyar írónemzedék és orgánuma továbbra is azon a kijelölt úton halad és végzi munkáját, melyre a nagy HALOTT emléke és életmunkássága kötelezi.

Független Újság (Cluj—Kolozsvár)
1938. febr. 12—19.

(Ifjabb Kubán Endre)

577. KÖSTLER ARTUR ELMONDJA A
„SZABAD SZÓ”-NAK FRANCOFÖLDI RABSÁGA
ÉS KISZABADULÁSA CSODÁLATOS TÖRTÉNETÉT

Interjú a „Spanyol Testamentum” világhírű szerzőjével

„József Attila legjobb barátaim egyike volt”

[...] — Milyen szálak fűzik a magyar kultúrához s általában a magyarsághoz? — teszem fel ezután a kérdést.

— Mint tudja, pesti születésű vagyok, de anyám bécsi asszony s nekem is a német az anyanyelvem. Németül és angolul írok s a német és francia kultúrához fűznek a legerősebb szálak. De bármennyire asszimilálódik is külföldi kultúrákhoz az ember, ha magyar származású, mégis *a magyar alapélmény hatása a legmélyebb. A Csokonai- és Ady-élmény mindmáig végigkísért.* Magyarul ugyan sohasem írtam, de mindig figyelemmel követtem a magyar irodalom és művészet eseményeit. *A tragikus végű József Attila legjobb barátaim egyike volt. Mély megrendüléssel értesültem szomorú haláláról, annál is inkább, mert őt tartottam a fiatal nemzedék legtehetségesebb költőjének. József Attila esete tipikus a magyar értelmiségi szörnyű nyomorára és esettségére, ami fokozott mértékben sújtja a haladó magyar intellektuelt. [...]*

Szabad Szó (Párizs) 1938. febr. 19.

Mosonyi Ferenc

578. MEDÁLIÁK

1936 őszén a Cobden Szövetség felszólított engem meg József Attilát, hogy vitassuk meg szemináriumi előadásaink keretében a kritikus és a költő viszonyát. Én megírtam álláspontomat (A Tollban meg is jelent), és abban állapotdramát meg József Attilával, hogy ő majd rögtönözve megteszi rá a megjegyzéseit. Sajnos a vita nem sikerült. József Attila az általam felvetett eszmék megvitatása helyett verseinek élménytartalmáról tartott előadást, azt magyarázgatva kétségbeejtő aprólékossággal, hogy az úgynevezett költői inspirációt korántsem fennkölt vagy magasztos élmények váltják ki, hanem hétköznapi események, miket a költő a maga titokzatos eszközeivel átalakít. Egy költeményén kimutatta szakaszról-szakaszra, sőt sorról-sorra a beljük ötvözött triviális élménytartalmakat. Az volt az érzésem, hogy beteges exhibicionizmussal becsmérli önmagát, kiszolgáltatja közönségének művészete legbensőbb titkait, kajánul felbontja alkotóelemeire, amit az ihlet önfeledt pillanatában átszublimált és összhangba hozott. Ma már

tudom, hogy magatartása lappangó betegségének felvillanása, felszínre törése volt, hogy ott, a pódiumon, az előadás tartama alatt vett rajta, erőt a kishitűség, amely életének utolsó hónapjaiban a lelkén elhatalmasodott. Így volt, de akkor még érthetetlennek tűnt fel előttem, mért hangsúlyozza olyan kaján örömmel, hogy a műalkotás a valóság tisztázatlan és zavaros talajából hajtja ki virágát — hisz ez igazán nem valami nagy felfedezés. A rózsát is trágyázzák, de ostoba, beteg, vagy nagyon kétségbeesett ember az, aki a rózsza színét és illatát trágyadombbal társítja. Elhűlve, elképedve bámultam a költőt, aki egyre növekvő hévvel folytatta az öngyalázkodást, mind mélyebbre merülve a freudi vonatkozásokba. Láttam, hogy a közönség türelmetlenkedik, feszeng, nem tudja, mi célja a különös kitérőnek. Azt még megértették, hogy a vers szépségei eredetükre visszameztelenítve nemi ingerek és belső szekréciós folyamatok, de hogy miként lesznek a nemi ingerek és belső szekréciós folyamatok személyentúli realitássá, esztétikai értékke, azt a költő elhallgatta előttük. Pedig ha valamit, hát ezt kellett volna megmagyaráznia. A vitaesttel, a közönség hűvös magatartása után ítélve, alaposan megbuktunk. Hazamenet József Attila úgy érezte, hogy igazolnia kell előttem magát. „Állom, amit mondtam” hangoztatta makacsul. „Én csak arról beszélhetek, amit tudok. És azt az egyet tudom, hogy amikor verset írok, nem költészetet akarok csinálni, hanem meg akarok szabadulni valamitől, ami szorongat vagy nyugtalanít. És engem csak ez érdekel, az életem.” „Engem viszont” feleltem neki „csak a költészet érdekel. Nekem mindegy, és meg vagyok róla győződve, hogy a közönségnek is, mi van a verseid mögött. Élményed csak akkor válik értékessé számomra és a világ számára, amikor műalkotássá lesz, vagyis elveszti személyes élmény-jellegét.” A költő belátta, hogy igazam van s elhatároztuk, hogy ha még egyszer vitázunk, ezt a két egymással sarkalatosan ellenkező álláspontot szögezzük egymás ellen. De erre a vitára, sajnos, többé nem került sor.

És most a saját álláspontomat megtagadva, mégis a költő módszeréhez folyamodom, amikor megkísérlem megvilágítani József Attila titokzatosan szép költeményei, a Medáliák közül egynek az élmény-háttérét.

De előbb állítsuk be ezeket a verseket irodalomtörténetileg. Keletkezési idejük 1927. Ezekben az években nagyjából már lezajlott a költői konvenciók háború utáni revíziója, az aktivisták és a szürrealisták kidolgozták — néha egészen a képtelenségig elméletüket. A számtalan költői iskola *egy* tételben egyezett meg: a költészet a szellem öncélú funkciója, ellentéte a közlésnek. Ezt a tételt József Attila is magáévá tette. Mint az egész költői front, Valérytól Tristan Tzaráig, ő is ki akarta küszöbölni verseiből a rezonáló elemeket, a melldőngető szószátyárkodást, a giccses érzelgősséget s általában mindazt, amit a

filiszter a régi értelemben vett költészet kifejező eszközeinek vélt: A közlés technikája a kifejtés, hirdették, a költészet a kifejezés. Valamennyiünk ideálja a komprimált vers volt, amelyben nem a költői van felhígítva, hanem melynek az élvezőben kell feloldódnia. Mert minden eleme tiszta poézis, még a betűk rendje és egymásutánja is. Visszatekintve úgy látom, hogy ezt az eszményt egyedül József Attila tudta közölnünk majdnem hiánytalanul megvalósítani. Később költői működésében tágitott az elméleten, visszahelyezte jogaiba a logikát és a retorikát, de a technikáján nem változtatott. Ami másnál közlés, nála kifejezés maradt. S hogy nagy szocialista verseiben sikerült a közlést kifejezéssé integrálnia, a legnagyobb intellektuális teljesítmények egyike. Ennek maga is tudatában volt. „Az Eszmélet valóban szép vers”, jelentette ki egyszer önérzetesen „s bizonyos másfajta versek úgy viszonylanak hozzá, mint mondjuk, Feuerbach primitív elmélete Marxéhoz.”

Egyelőre azonban 1927-ben vagyunk, a Medáliáknál. Ez az év az abszolút költészet éve József Attilánál, minden mellékcél és mellékgondolat nélkül. Ideálja, mint ebben az időben mindannyiunké, a varázsige, a szavakba boszorkányzott bűverő és sajátosan a népdal ártatlan, együgyű bája. Ezt a két eszményt forrasztotta össze Medáliáiban. Lejtésük, fesztelenségük a népdalé. Elvarázsolt tartalmuk a varázsigéké. Formájukban japán versekre emlékeztetnek, látszólag éppen olyan egyszerűek. Technikájuk viszont a kubista festményeké, mert nem üres ábrázolások, hanem a valóság visszfényei.

„József Attila — ezt Ignotus Pál állapította meg róla — nem tudott soha hazudni, még a szépség kedvéért sem, hogy hazugság szép lehet, azt egyszerűen nem hitte el. Dogmatikusan ragaszkodott a való tényhez — egészen addig a fokig, ahol a ténynek látszata is megszűnik s kezdődik a sejtelem . . . Kóklernek tartotta az olyan költőt, ki a kedvesét a hangulat vagy rím kedvéért szőkének dalolja, holott a valóságban barna. Ő, bármilyen vadul száguldott képzete, úgy ragaszkodott a valóság minden porcikájához, mint a leltári tárgyhoz, melyről fejvesztés terhe mellett kellett számot adnia. Ha életírói azt olvassák verseiben, hogy édesanyjának a háború vége felé csirkét szerzett, de amire elvitte neki, holtan találta őt, akkor fogadják el nyugodtan a leghitelesebb adatnak. Ha valahol azt írja, hogy hazafelé menet nézte a jázminokat, akkor mérget vehetnek rá, hogy nem orgonák voltak.”

Ezt a megállapítást kell szemmel tartanunk, mikor a Medáliákkal foglalkozunk. Valóság van mögöttünk, habár elbűvölten s a be nem avatott számára felismerhetetlenül. Egyik-másik Medáliája már azzal is utal arra, amit művészetté szublimált s ezzel megsemmisített, vagy

legalábbis eltakart, hogy mint a kubista festők, szándékosan benne hagy a verseiben egy-egy megszüretlen valóságéletemet. Ha mást nem, egy nevet. Ilyen az a verse, amelynek ezt a címet adta: Németh Andor. Miért? Szabad-e elárulnom? Szabad-e visszavarázsolnom a varázst, kibontanom a szépen fonódó verssorok mögül a tartalmat, melyre kihívóan, de követhetetlenül utalnak? Tulajdonképpen nem volna szabad. A valóságnak ez a kibontogatása önmagában ugyanolyan művészietlen attitűd, mint teszem egy kubista képen, melynek a címe mondjuk Oktogon, összehasonlítgatni a műalkotást azzal, amire hivatkozik. Egyetlen mentségem van erre a szentségtörésre, de az komoly. Ez a kis exegézis bevilágít minden esztetizálásnál jobban, mert szemléletesebben világítja meg József Attila valóság-átvarázsoló művészetét.

*Egy nagyon tiszta vízcseppet
dörgöljétek a szemire —
harminchat éve várja már
térden a kékpúpú teve.*

*Lidi, főzz neki húslevest,
rabbi, mondj neki kabbalát,
vegyétek békákat neki,
hogy legyen népe legalább.*

*Vad ágyszóval vágtatott
gyöngyház-korán a tenger át,
két fürtjén őrzi a leölt
halacsokák szürke sóhaját.*

Hogy egy költő egy személyes ismerősének a nevét írja verse fölé, magában véve nem rendkívüli. Volt idő, amikor egyenesen divatban volt. Az ilyen vers lehetett bizalmas kitárulkozás, amikor is a költő a nyilvánosság előtt tréfál vagy érzelmeskedik a címben megszólítottal, fesztelenül bár, de félszemmél mégis a halhatatlanságra sandítva s lehetett figyelmesség csupán, amikor is a költő általános érvényű emelkedett eszméket fejteget s a címnek a vershez magához nincs további köze. József Attila verse egyik kategóriába sem tartozik. Tulajdonképpeni tartalma a közönség számára teljesen érthetetlen. De ugyanakkor mégis a nyilvánosság felé fordul, nem felém. Nem pajtáskodó, bizalmaskodó vers, nem tartalmaz meghitt intimításokat, képei áttetszően tiszták, személytelenek. Nem impresszionista vers, nem egy pillanat hangulatát rögzíti meg, hanem egy kapcsolatnak a szintézise. Portré, habár felismerhetetlen. Ítélet, buzdítás, szelíd tréfálkozás

minden vonatkozásban egyszerre, egymásba ékelve, egymásra montírozva.

Mikor József Attilával megismerkedtem, mindketten végtelenül elhagyatottak voltunk. Én voltam az idősebb, ő volt a bizakodóbb. Ismerkedésünk első perétől kezdve ösztökélt, unszolt, mindenáron fel akart rázni csüggedtségemből, apátiámból. Valójában mindvégig ez maradt a viszonyunk. Találkozásunk évében még mélységesen rámnehezedett a Fekete kolostorban töltött évek melankóliája. Az Atlanti óceán partközeli szigetein egy középkori klostrom, majd egy III. Napóleon korabeli erődítmény magányában borongtam végig a világháborút, magambasüppedve és végképpen feladva magamat. Mindez hangosan kiabált magatartásomból és minekjeimből. Ezt summázzák szépséggé a következő sorok:

*Vad ágyúszóval vágatott
gyöngyház-korán a tenger át,
két fürtjén őrzi a leölt
halacszkák szürke sóhaját.*

Nem tudtam beszélni soha ezekről az évekről, ma sem tudok. Valami dermedt közömbösség fagyott rám, valami életuntság, amit érzéketlenségnek is lehet, ha tetszik, minősíteni. A gyöngyház vastag, áttörhetetlen kéregként rakódott a kedélyem köré. Egyszer kuriózumként megemlítettem Attilának, hogy nem tudok sírni. „Az a te bajod”, csóválta a fejét. „Így már értem, hogy csak két fürtöd érezte át a világháborút. Ne aludj! Ébredj fel!” rázott fel olykor. De nem tudtam kiszakadni mélabúmból, bárhogy ösztökélt. Ezért vár ma is még s nyilván hiába, a kékpúpú teve, bármily szolgálatkészen térdel is előttem. . . Ő vinne, bizonyosan vinne. De valami visszatart attól, hogy elhelyezkedjem púpjai között. . . Talán ez is azért van, mert nem tudok sírni. Innen az első sor, a mindennél fontosabb: „Egy nagyon tiszta vízcseppet dörgöljete a szemire.”

Kik? Erről is gondoskodott. Amikor Pestre kerültünk (erőszakkal szállítot haza), minden hozzátartozóját, barátját és ismerősét, rám uszította, hogy rázzanak fel közönyösségemből, gyógyítsanak meg. Csodálatos, hogy ez a magányosságra ítélt lélek, aki valójában összehasonlíthatatlanul magányosabb volt, mint én, milyen szörnyű állapotnak tartotta a magányosságot. Egyszer azt mondta, hogy kívül-belül békához hasonlítok. Pár nap múlva a városligeti tó környékén sétáltunk, nyár volt, a békák brekegtek. „Szólongatnak a barátaid” bökött meg tréfásan. Innen, magányosságomat fájlalva, a felszólítás: „Vegyetek békákat neki, hogy legyen népe legalább.” Felvitt a nénjéhez és a sógorához s lelkükre kötötte, hogy megkülönböztetetten jól bánjanak velem. „Lidi (ez a nővére) főzz húselevet, rabbi (ez a sógora)

mondj neki kabbalát." Minden szava, minden átfutó gondolata résztvevő barátság és segíteni-akarás. Jó a vers? Nem tudom. Akár az, akár nem az, József Attila féltő barátságának megható megnyilatkozása számomra. S ami az igazi titkokat illeti, nyilván [nem] azok az igazi titkok benne, amikre itt otrombán rávillantottam. A versekkel is úgy vagyunk, mint az álmokkal. Amiről én beszéltem, az még mindig csak a manifeszt tartalom. A mélység, a titok nem itt van, hanem egy réteggel mélyebben, ott, ahova még az emlékező elemzés kutató-sugara sem tud lehatolni...

A Toll 1938. febr. 20.

Németh Andor

579. KELJ FEL ÉS JÁRJ!

József Attila gyötrelmes küzdelme kényszerképzeivel

Idő: 1936. május 22. Péntek van. Nyolc perc múlva dél. A kávéházakban ilyenkor csökkent a forgalom. A reggelizők elszéledtek, a feketézők csak később szállingóznak be, egy óra, két óra felé. A pincérek, mint a halak, keringenek az ősvendégek asztalai körül, akik úgy hozzátapadnak a helyükhöz, mint egy-egy szikladarabhoz a mélytenger csigái és polipjai. Egyedül göbbednek, zárkózottan, megközelíthetetlenül. Három pohár víz van az asztalukon, tinta és papír. Nem nehéz megállítani a kilétüket. Aki folyamatosan ír, az ajánlkozó állástkereső, jelentését szövegező ügynök, aki félórahosszat réved maga elé, aztán a papír fölé hajol ideges kézzel firkál valamit és sűrűn, nagy gonddal keresztül húzza, az író.

Csend van, mint a zöldesen derengő tengerfenéken. A pincérek a lassított felvételek nyugalmaival cserélgetik az újságokat. Most sovány, kiugró ádámcsutkájú, sutabajszú, komor férfi tűnik fel a színen. Hóna alatt dagadásig tömött aktatáskával. Nem néz se jobbra, se balra, végigmegegy a helyiségen s hátul, a kártyázó asztalok közelében elfoglalja megszokott helyét.

Arca ezen a napon a szokottnál is gondterhesebb. Analízisről jön, négyre a fogorvosához kell mennie. Egy napon a fejébe vette, hogy testileg-lelkileg rendbehozhatja magát és makacsul kitart szándéka mellett. De dühös indulatok fenekednek lelke mélyén, nincs megelégedve sem magával, sem az orvosával. Azok ügyefogyottan babrálnak, rontanak rajta, holott ő teljes megújulásra áhít. Fogcsikorgatva, farkaskedéllyel fogyasztja el reggelijét.

Aztán kinyitja a táskáját és kivesz belőle egy vadonatúj, vaskos füzetet. Olyan a formája, mint egy üres könyv. Ezt tele akarja ma írni. Most nekiül és nem kel fel addig, amíg egyenletes, nyugodt betűivel tele

nem írta a százhetven üres lapot. Mint Münchhausen a mocsárból, maga akarja kirántani magát abból a poshadt, zavaros mocsárból, melyben fulladozik. Egyszerre akar leszámolni a múlttal és a jellel. Gátlás nélkül le akarja jegyezni minden érzésrezdülését, minden átfutó gondolatát. Számot akar adni magának minden bajának miértjéről és eredetéről. Olyan őszinte akar lenni magához, mint még soha.

A füzetet tele is írta az utolsó lapig. Kísérteties íromány ez, a *legdöbbenetesebb vallomás talán, amit ember valaha papírra vetett*. A füzetet gondosan rejtegette környezeté elől. De nyilván emberi dokumentumnak szánta, mert lett volna alkalma és ideje megsemmisíteni. Kézvonásai is arra vallanak, hogy gondolt másokra, amikor papírra vetette vallomásait. Határozott, majdnem kaligrafikus betűkkel, széles sorközökkel írt, olyan aprólékos gondnal, mintha meg akarná könnyíteni majdani tanulmányozójának munkáját.

A füzet első oldalára utólag ezt írta: „*Szabad ötletek jegyzéke, két ülésben.*” A következő oldalon megmagyarázza, mit akart.

„Az a szerencsétlen, aki ezeket írta, mérhetetlenül áhítozik szeretetre, hogy a szeretet visszatartsa őt oly dolgok elkövetésétől, melyeket fél megtenni. Őt olyasmért verték” — folytatja — „amit soha nem tett volna, ha szerették volna. Ő az a gyermek, akit nem szerettek s akit ezenkívül azért vertek, mert nem tudták elviselni azt, hogy nem szeretik.”

*

Vergődve, küszködve lát hozzá feladatához. Előbb szavak villóznak előtte, gépies szótársítások. Lelkiismeretesen lejegyez mindent, ahogy elhatározta. A lélekbúvár dolga követni társításait. „Bál” — kezdi — „bála, hála, hala, hal, meghal, meghallgat, hallga, csak hallga, megszólalt az anya megütötte magad fiam?”

Alig kezdett hozzá, már felmerül kényszerképze, a *visszahozhatatlanul elvesztett mama*. A továbbiakban is lépten-nyomon felbukkan ilyen vagy olyan formában viharosan kavargó képzetvilágában.

„Fáj, jár, kár, rák, rokka, rokkant, rokkantak illetménye, a te anyád hadiözvegy, özvegy József Áronné, özvegy József Attila, sose lesz tele a füzet, dobd a sutba, égesd el...”

Még küszködik gátlásaival, émelyegve, fogszikorgatva folytatja. Ötven oldalon keresztül vergődik, amíg kiszakad belőle a panasz:

„Borzasztó, hogy az ember egyedül van, borzasztó, hogy van tudata. Csak ezért van egyedül, vagy csak azt hiszi, hogy egyedül van. Kihirdettetett, a hír jó hír, kis hal jó hal, jó ha meghal, mindegy, hogy ki hal meg, én vagy más, Bertalan és Tamás.”

Ellenállhatatlanul törnek fel gyermekkori emlékei:

„Én lementem volna a boltba, ha a mama nem küldte volna vissza oly sokszor, amit hoztam, ez nagyon megalázó volt, hiszen én magam

meg kellett ott hogy nézzem, hogy jó-e az áru, aztán, ha már elfogadtam, hogyan vigyem vissza?

Meg az is oly megalázó volt, hogy én vigyek le egy tyúkot legelni a térre és a többi fiúk kiröhögjenek.

És megalázó volt a menhelyi szalmakalap is — már messziről hirdette, hogy menhelyi a kabát is.

A kalapot kicsipkéztem, nagyon megverték, és nem tudtam mást hazudni, mint hogy nem én csipkéztem ki.

Másodszor is kicsipkéztem a szélét, ismét nagyon megverték.

Pedig én így akartam otthon lenni — miért vagyok én menhelyi gyerek?

A mama eljött, aztán otthagytott; én azt hittem, hogy haza fog vinni.

Az éjjel elképzelttem, hogy számba veszem a gázcsövet, nagyot szippantok, húzok belőle, aztán vége lesz.

És olyan jó volt ezután nagy-nagy lélegzetet venni: élek.

Megvan a nyakam, nem vágta el a vonat.

Én bogaras vagyok.

Szerettem volna egy szarvasbogarat, hogy a gyufaskatulya elé fogjam.

Istenem, látod, olyan csöndes voltam Monoron.

Én egész életemben hiába törekedtem, hiába voltam jó, hiába voltam rossz, talán csak azért szerettem a mamát, mert ennem adott, volt hova hazamennem.

Mátyás-tér 4. a P. rokonánál olyan jó felvágottat ettem mindig.

Ő adott volna többet is, de szégyeltem volna már olyan nagyon sokat enni, amennyit szerettem volna.

Mi van ezen sírnivaló, más is szégyelli magát, én másoktól tanultam szégyelni magamat.

Az Óriás utcán mentem oda, mikor hordtam a tejet, a Szigony utcán át, olyan sokat báméskodtam az utcán.

Sietni kellett volna, de Istenem, mért siettem volna?

Meg a klinikáról hordtam ebédet az ételhordóban.

Meg a népkonyháról is, nem tudom, mi volt az az étel, amelyre emlékszem.”

Később odaírja: „Káposztás rizs”.

És mint egy hatalmas szimfóniában, megint a mama-motívum, kombinálva az elhagyatottság motívumával.

„De kár, hogy édesanyám beteg volt. Talán most vagyok oly elhagyatott, mint akkor.

A bajok lerakódnak az emberben, mint a csontokban a mész.

Tizenhároméves korom óta csak álörömeim voltak, csak azért örültem, hogy ne hőköljenek vissza tőlem az emberek. Mihez is fogtak

volna velem: úgy tettek volna velem, mint én a mamával, amikor a klinikán feküdt csontig lesoványodva — nem ettem meg az ételt, ami ott volt kihűlve az éjjeliszekrényén, vagy talán ettem belőle mégis és azért köpködök, mert ettem, vagy azt hiszem, hogy ettem, mindegy, itt vagyok és nem vagyok, csak mások látnak, majd ha idősebb leszek, akkor még a rossz fogak is hozzájárulnak mindehhez.

Ha azt akarom, hogy szeressenek, mindezt el kell titkolnom, de akkor már nem szeretnek. Mert tudom, hogy azt szeretik, akinek mutatom magamat és nem engemet. R. azt mondta: téged mindenki szeret, hiszen a verseid te vagy.

De a verseim nem én vagyok. Az vagyok én, amit itt írok.”

S most az önbécsmérlés, a végső kétségbeesés krízise fogja el.

„Nemsokára indulnom kell. Mutatnom kell, hogy valaki vagyok. Jönnek egymásután kéziratokkal az örültek. Minek írnak? az öncsalás, szélhámosság, talán olyan, mint forgót csinálni. . .

Talán csak azért várok többet a szerelemtől, mint amennyit kapok, mert vertek. Mert azt akarták, hogy dolgozzak és nem engedtek játszani.

Ócsödön rossz volt.

Kellett volna két kis ló, kis eke, kis ház, kis kutya, kis csikó, kis kasza, kis búza, minden arányosan hozzám, mint ahogy minden arányos volt a nevelőapámhoz.

Vajon arányos-e most hozzám minden, ami van?”

Időnként az asztalához lép valaki, megzavarja. Lerázza magáról az alkalmatlankodót s visszamerül gyötrelmes emlékei közé. Már nem társtalanul feleikázó szavakat vet a papírra, hanem összefüggő gondolat sorokat. Először néz szembe félelem és rettegés nélkül múltjával, amely mint valami lappangó betegség, feltör öntudatlanja barlangjaiból és megmérgezi jelenét. Estig ír, akkor hazamegy a háromnegyed részt teleírt füzettel a Korong utcán s tovább kínozza magát virradatig. Úgy érzi, mindent elmondott, ami gyötörte. Az új nap hajnalán halvány megnyugvás tölti el. Életprogramjába kapaszkodik, ravaszkodik. Az analízisről nem tud lemondani, de elhatározza, hogy becsapja az orvosát. Hazudni fog neki, hogy megvethesse hiszékenységét és fölébe kerüljön. Ez most mindennél fontosabb neki.

„Kelj fel és járj!” — biztatja magát.

Azt hitte, hogy a papírra szögezve megdermednek a kísértetek, mint a halálfejes lepkék az üveg alatt. És amikor néhány hónappal később sikerült művészi formába öntenie gyötrelmes komplexumát, már azt hitte, meggyógyult. Pedig csak két válság hullámvölgyébe jutott s a végén elsodorta végzete.

József Attila búskomor lett és a vonat elé vetette magát. Meghalt egy költő és szimbólum lett belőle.

A költő búskomor, — és melyik igaz költő nem az? S az élet, ez a kíméletlen, rohanó vonat, melyiket nem roncsolja össze? Ott fekszenek a költők önnön lelkük mélyén, elgázolva, holtan. S a külső életük nem az igazi élet. Meghalnak, mert nagyon élnek: egész magukat az élet elé dobják.

A költő meghal, — nem bírja el a szörnyű életet. Sokkal mélyebben nézett bele, sokkal jobban meglátta azt a borzalmat, amit életnek nevezünk. Stendhallal együtt jól tudja, hogy az élet, — és minden élet, — sorozatos gyilkosság. Ölni vagy megöletni, ez a törvény, — s a vonat véres síneken fut, akár a mindennapi élet vicinálisát, akár a világtörténet dübörgő óriását, akár a nagy természet lokomotívját nézzük. És a legfájdalmasabban a költő érzi ezt: ő jajdul: verset ír. Azután elmegy s a versek itt maradnak, bizonyosságul, hogy igaz élet volt.

De vannak másfajta emberek. Azok, akik nem vonat alatt jajgatnak, hanem a vonaton mennek. Ők: maga az élet, a misztikus, robogó szörnyeteg. Akár a kocsikban ülnek, akár a szenet lapátolják, jól érzik magukat, vagy legalább is igyekeznek jól érezni magukat. Azt gondolják: az élet jó síneken fut, s korántsem akarnak változtatni rajta. Vagy ha igen, nem úgy, ahogy a költők álmodják. A kocsikban ülők nagyobb kényelmet szeretnének, s akik a szenet lapátolják, a kocsikban szeretnének ülni. De hogy a vonat milyen cél felé fut, és mivel fűtik a kazánt, arra nem gondolnak. Nem látják meg a mélységeket, mert ők maguk a mélység, nem látják meg a borzalmakat, mert ők maguk a borzalom. Vakok és boldogok, erősek és nem sírnak. S ha sírnak, nem azért, amiért sírniok kellene. Ők az élet nagy teste, de az élet nem bennük eszmél önmagára. Azért élnek, hogy a költő sírhasson: élhessen, — még halálában is. Magasabb fokon, mint ők.

S a költő sír, — miattuk sír, mert egy velük az életben és szereti őket. A költő a fájdalmasabb, a szebbik élet, — ő a szeretet. Ezért kell meghalnia.

Várospolitikai Napló 1938. febr. 20.

Ternyey Árpád

581. RÖPCÉDULA

Ebben az esetben kiváló riporter vagyok, más szóval szerény, „egyszerű” költő — a kettő ugyanaz, nincs más kötelességük, mint hogy magánvéleményük mellőzésével mindent elmeséljenek, amit a világon

láttak — különösképpen olyankor, mikor *először* látnak valamit, benyomásuk tehát friss és megbízható, a felvétel éles, még érintetlen, tiszta lemezen történt.

Még nem tapasztaltam személyesen az idestova hírhedtté váló „röpcéduladobálást”, tegnap este váratlanul szembekerültem a politikai égboltnak ezzel az érdekes természeti tüneményével — úgy számolok be róla, mint minap az északi fényről, vagy holnap talán egy felénk szintén ritkán előforduló forgószélről, aminek, állítólag szintén napfoltok az okai.

Este irodalmi előadás a Zeneakadémián, egy nemrég elhunyt fiatal költő emlékére. Telt ház, lelkes, fiatal közönség, költészetért és muzsikáért rajongó hallgatók.

A bevezetőt annak az irodalmi folyóiratnak a szerkesztője mondja, ahová az elhunyt költő tartozott. Magas, karsú fiatalember, állva beszél, megfontolt mérséklettel, értelmesen.

Éppen az elmebaj természetét magyarázza, okosan kifejti, hogy az elmebaj éppoly változatos valami, mint az egészséges ész: vannak nagyszerű és közepes, vannak okos és vannak ostoba tébolyultak.

Ebben a pillanatban a szemben emelkedő karzatról hatalmas ívben a terem közepe fölé röpül valami.

A látvány erősen emlékeztet egy jólsikerült tűzijáték-rakéta kibomlásához. A mérészen ívelő lövedék pillanatra mintha megállana a levegőben, aztán lassan szétnyílik, kitérül.

Fehér krizantém-csokor, szirmai lágyan terülnek szét, szabályos kúpban, aztán szállingózni kezdenek, könnyen, kecsesen, andalogva.

Röpcédulák.

Vad zsvivaj. Szitkok, felháborodás, az emberek felugrálnak, mindenki a karzat felé fordul, ahol öklök emelkednek egy kis csoport közepén. Olyan egységes, egyértelmű a lárma, olyan spontán, szinte felkészült, mintha egy láthatatlan dirigens a pulpitusra csapott volna, jelezve a wagneri opera nyitányát: forte!

Az előadó elhallgat, áll a helyén, felemeli kezét. Nyugalom, hölgyeim és uraim, nem kell észrevenni.

Taps, helyeslés. Az emberek visszaülnek, lassan csend lesz, az előadó folytatja, ahol abbahagyta. A karzatról két rendőr kivezet egy sápadt, csenevész fiatalembert. Már csak néhány cédula imbolyog álmosan a levegőben. Nyugalom, ami mögött láthatatlanul reszket a fegyelmezett indulat. Az előadó befejezi, kimegy.

Perc múlva erős, tüntető taps — a műsoron jelzett nagy író, nemzeti kultúránk legjellegzetesebb reprezentánsa, elfoglalja helyét a pódiumon, asztalánál. Olvasni kezd, ízes, tempós hangján, áhítattal hallgatják.

Ritty!

Repül a második rakéta — ezúttal az oldalkarzatról. A pódium fölött bomlik ki. Csillámló harangja ünnepélyesen ráborul a bozontos üstökű íróra, lágyan, óvatosan, szeretettel, mintha simogatnák a szirmok.

(Furcsa.

Ha nem tudnám, miről van szó, arra gondolnék: végre babérkoszorú! az olvasók hódolata!)

Tomboló zaj, csapkodás, hadonászás — a láthatatlan dirigens fortisszimót vezényelt. Odafönt, a karzaton gyűrű képződik. Mint serény kovácsok az üllőt, szorgalmasan, szinte szabályosan püfölnek valakit. A nézőtérről vidáman biztatják az iparosokat — csak jó keményen, gyerekek, meg kell kalapálni, formát adni a formátlan nyersanyagoknak.

A második bomba után szilaj jókedvben oldódik fel a pánik — kinyújtott nyakkal figyelik, amint a ferdére pofozott ifjút kivezetik a rendőrök.

Miután a zaj nem szűnik, az író el akarja hagyni az asztalt — tapsorkán tör ki, nem engedjük el, halljuk, halljuk! maradjon a helyén! Marad, csönd lesz, befejezi.

Egy röpködő cédulán, a levegőben (kézbevenni nem illik, rendőrileg is tilos) néhány mondatot futtában elolvasok a szövegből. Ha jól értem, különféle cselekményekkel vádolja a szerző a zsidókat. Erőszakkal, hatalmaskodással, bűnös szervezkedéssel, tolakodással, szereplési viselkedéssel, a közönség előtt. A végét már nem láttam a cédulának, elfújta az ajtón beáramló szellő. Nyilván röpcéduladobálással is...

Magyarország 1938. febr. 22.

Karinthy Frigyes

582. BOTRÁNY A „SZÉP SZÓ” JÓZSEF ATTILA-EMLÉKESTJÉN

Vasárnap este tartotta a „Szép Szó”, a „haladó magyarság folyóirata” József Attila-emlékestjét a Zeneakadémián. A bevezető előadást Ignotus Pál tartotta, a tragikus végű költőről Móricz Zsigmond emlékezett meg. A bevezető alatt a középerkélyről röpcédulákat dobtak le a terembe, amelyeken a magyar szocialista néppárt lapjának egyik cikkéből olvashatók részletek a „honi alkotmányvédésben kimerült Ignotus-Veigelsberg és még három zsidó” üdülőútjáról Prágában, „ahol ősi szokás szerint árulták egy kicsit a hazát”. A nagy többségében zsidó hallgatóság erre is fölzúdult, még inkább arra, hogy a cédulák tovább repültek Móricz Zsigmond előadása alatt, szitkok repültek a levegőben viszonzásul, „le Hitlerrel”, „le a fasizmusmal és a nyilasokkal”! A

szitkokat tettegesség követte, az első röpiratterjesztőt csak kivezették, de a másodikat a fölzúdult tömeg véresre verte, még a rendőröket is tetteleg bántalmazták. A közönség jobbérzésű része megdöbbenve hallgatta a bőszült ébredő zsidókat és eltávozott a botrányba fulladt emlékestről.

Magyarság 1938. febr. 22.

583. JÓZSEF ATTILA-EMLÉKEST

A költő a proletárság soraiból jött. Furcsa, ismeretlen, nyers és kemény kifejezéseket hozott magával, ragad rajtuk a korom — „mint a guanó” — és az olaj és a vizes lakások salétroma. Poloskákról és transzformátorokról, elvtársról, agitátorról, spicliről, zabálásról és osztályharcról zúg, nem felülről sajnál bennünket, nem a magasban szakad meg értünk a szíve, de ő maga az, aki a gyötrelmeket éli. Ő maga a vajúdo föld, a megalázott gép, a robbanásra feszülő gyár. Boldog büszkeség heroldjának lenni, üzenetét átvenni és megsokszorozni, szóban, dalban, zenében elárasztani vele a világot, amelyben a költő — „a történelem futószalagjára szerelve” — betöltötte küldetését.

A „Szép Szó” József Attila-émlékestjének valamennyi szereplője átérezte feladatát. *Ignotus Pál* bevezetője, *Móricz Zsigmond*, *Karinthy Frigyes*, *Németh Andor* tanulmánya egy-egy részlet megvilágításával tette megfoghatóbbá a költő alakját. *Hont Erzsébet* különösen *Reinitz Béla* szívig ható zenéjével ért el nagy sikert. *Rózsa Vera* fiatalsága a „Lassan, tűnődve...” című versben és muzsikájában érvényesült. *Ascher Oszkár* és *Major Tamás* két különböző előadótípus, mind a kettő megtalálta azt, amiből a legszebbet kihozhatta. Végül a *Vándor-kórus* énekelt előbb vegyeskarra, majd női karra egy-egy dalt, mind a kettővel rendkívüli hatást aratott.

Népszava 1938. febr. 22.

—a—

584. DAS PUBLIKUM EINER GEDENKFEIER VERPRÜGELT EINEN PFEILKREUZLER

In der Musikakademie wurde Sonntag ein Gedenkabend für den auf tragische Weise verstorbenen Dichter Attila József veranstaltet. Während der Vorträge verteilten zwei Pfeilkreuzler aufreizende Flugzettel. Kaum waren sie von einem Polizisten abgeführt worden als gerade während des Vortrags von Sigmund Móricz ein dritter

Pfeilkreuzler Zettel zu verteilen begann. Er hatte jedoch die Geduld des Publikums überschätzt. Die Umsitzenden ergriffen den jungen Mann und verprügelten ihn derart, dass ihn die Detektive kaum aus den Händen befreien konnten. Auch der wurde auf die Polizei stellig gemacht.

Neues Politisches Volksblatt 1938. febr. 22.

585. VÁROSTROM

A nép kultúráját akar

Kérdés, mi idézte elő s mire vezet az a sajátságos népi átalakulás, amelynek napjainkban tanúi vagyunk.

Ahogy a cseppfolyós anyag bizonyos hőfok mellett gáznemű lesz, úgy oldódik fel most a földművesréteg s valami magasabb kultúrelemmé akar átalakulni.

Mit jelent az, hogy a szemünk láttára az egész mély népréteg, a földmunkás, a városi proletár, az ezeréves cseléd és a napok nyomorult robotosa, mintha szent láz lepte volna meg, most egyszerre gyermekeit föl akarja emelni egy szerinte jobb, emberibb nivóra s örökre el akarja hagyni őseinek tanyáját, mely szemében már lenézett, megvetett és kietlen kínzóhelynek látszik.

Most jövök az Ormányságból, ahol már a gyermektelenséggel válszólnak arra a szigorú állapotra, hogy *ez az átalakulás nem megy elég gyorsan* s érkezem Budapestre, ahol a mozgalom és a gyermektelenség még sokkal nagyobb, mint amilyen lehet a kis falvakon.

Igen, van egyke, határozottan van. Nem is *egyke* már, hanem *egyse*. Az Ormányság valóban tipikus fészke ennek a gondolkodásnak. Vannak községek, ahol már három éve nem is született gyermek.

Így van az Ormányság 45 községében, de így van már Baranya vármegye teljes magyarságánál, sőt ugyanerről panaszkodott a német sorson hasonlóan aggódó városi tanár is, valamint a sokácoknál is jelentkezik az egykézés. Mint ahogy jelentkezik az egész ország földműves népénél, de az iparosságnál is, s még jobban az intelligenciánál s főleg Budapest belterületének egész tömegében. Tessék például egy számot mondani, mit gondolnak, hány gyermek születik egy évben az Andrassy úton? . . . Nekem van adatom, hogy egyik elmúlt évben, szeptember 10-én, összesen tizennégy gyerek lett iskolakötelessé.

Az is másodrendű kérdés, hogy jött létre az egyke vágyálma. Hogy valóban a múlt század ötvenes éveiben kezdődött-e, feleletül a megszűnt jobbágyvilágra s tiltakozásul az új adórendszerre? Vagy menjünk vissza

a török kor gyermekelhajtási tiltakozására a Balkánon, a török gyermekadók ellen. Mind a kettő valóban ha nem morálisan is, de nemzeti szempontból jogos tiltakozásnak látszik a zsarnokság és a könyörtelen életnyomor ellen.

De visszamehetünk a római korba, ahol nem az adó és az elnyomatás ellen való szembeszállás volt a gyermekszületések korlátozásának oka, hanem a mai városi elem felfogásához hasonlóan egy korai malthuzianizmus. Tehát egyszerűen kulturális védekezés volt s ugyanazokat a társadalmi és állampolitikai következményeket hozta maga után, amit a mai egyke.

Ha az ormánysági s általában a falusi egykét még gazdasági okokkal valószínűvé is lehet tenni, — bár a legnagyobb mértékben kételkedem abban, hogy a paraszt azért egykézik, hogy a gyerekek között ne osztódjék oly parányi parcellákra a föld — mert hiszen ha a magyar paraszt oly előrelátó volna, hogy a húsz-harminc év múlva bekövetkező dolgok ellen már most védekezze, akkor a takarékpénztárak mind az ő betétjével volnának tele, holott még a vetőmagot sem tudja tavaszig megspórolni: s ha a pesti munkásság egykétjét szintén ilyen előrelátással védik, hogy nem akar magához hasonló nyomorviselőket létrehozni, tehát szintén a távoli jövőt védi, akkor a heti keresetét is be tudná osztani hétfőtől szombatig: mi választja el a paraszt és a proletár egyke törekvését a kulturális egykétől? mikor mind a kettőnek alapja a meggondolás és az orvosi dolgokban való felvilágosítás?

Igenis, az egész emberiség azon az úton van, hogy nyugodt céltudatossággal korlátozza a népmilliárdok szaporodását.

Keresztül mentem a legnagyobb nemzeti rémületen, a magyar faj elbukásának, megszűnésének minden fájdalomán. Másfél hónapig nem bírtam elmozdulni a helyszínéről s mint méreggel szívtam tele magam, a probléma minden adalékával.

Mindaddig, míg rá nem jöttem, hogy az *egyke csak kísérő tünet*, természetes következménye annak a mindennél nagyobb forrási mozgalomnak, mely ma az egész néptömeget eltölti. Az egyke maga nem lehet más soha sehol, csak kulturális következmény. Kultúra nélkül legfeljebb a spártai gyermekgyilkosság állhat elő. S ez is lényegében szintén államkultúra s társadalomfilozófiai állásfoglalás.

Mi tehát a *nagy mozgalom*? Mi az a roham a kultúra után, amelyről beszélnek?

A József Attilák sorsa.

József Attila bizalmas perceiben megvallotta barátai előtt, dicsekedve a társadalmi bélyeggel, hogy ő proletár gyermek.

Nos, a mai társadalmi életnek ez a legfőbb karaktervonása, hogy a *proletariátus is hozzáfogott nagy költőket szülni*.

Ez eddig nem volt s nem lehetett. Költőket régen az arisztokrácia adott. A múlt században már tipikus volt, hogy a törpebirtokos, kisiparos rend termette. Csokonai borbély fia volt. Petőfi mézszárosé, Arany öreg vak kispazda tizenharmadik gyermeke, Vajda János erdészé, Tompa Mihály csizmadiáé. De a városi proletariátus, azt hiszem, Magyarországon, József Attilával küldte be az első költőt az irodalomtörténetbe.

Ez a tény tektonikus rázkódást jelez a magyar globuszon.

Megmozdult a föld. Tízezer éven át mint fekete sár feküdt, lenyomva s összepréselve az az elem, melyet ma proletariátusnak nevezünk. Eddig is tele volt zseni-csírakkal, de azok kivétel nélkül mind elhaltak, mielőtt felvirágozhattak volna. Ha csak át nem ültette őket a sors a magasabban fekvő ágyakba, ahonnan kinőve a magasabban fekvő rétegek értékévé váltak.

De József Attilában küzdött az ősiség s már a mai szellemiséggel találkozva, benne maradt a gyermeki múlt a férfikorig s költészete alapján véve a proletariátus vergődése volt az idegen környezetben.

József Attila szellemi fejlődésének ívével a legnagyobb teljesítményt produkálta.

Életberendezkedésének íve azonban nem sikerült. Mintha az emberi intellektus alkalmas volna rá, hogy mindent elérjen, de az emberi élet és világérzés csak annyit bírna el, amire a gyermekkor és a családi hagyományok feljogosítják.

Ha ezt a tézist elfogadjuk, egyszerre megértjük a mozgalom sorsát, amiről beszélek: határtalan izgalom, remegés, mozgás kerítette hatalmába ma a teljes népet.

A társadalmi rétegződés egyre nagyobb támadásnak van kitéve. Ez nem politikai s nem gazdasági támadás. Most nem arról van szó, hogy hatalmi eszközökkel akarja elvenni a tömeg a hatalom jelvényét és birtokát. E pillanatban arról van szó, hogy meg fog szűnni a kulturális rétegződés, mert a tömeg magáévá akarja tenni az egész kultúrát.

Még néhány év előtt ez nem látszott. Csak annyi tűnt fel, hogy hirtelen, a földből nőve, mintha a kövek elevenedtek volna meg, — megjelentek irodalmi s művészeti horizontunkon az *őstehetségek*. Hat elemivel előállott egyik, mint elsőrendű novellista. Hat elemivel a másik, mint legelsőrendű szociológus. Hat elemivel egész tömeg talentum, mint festő, szobrász, faragó, fúró, szónokoló, vezércikkíró, képviselő és vállalkozó.

Én most hat hetet töltöttem egyfolytában egy olyan magyar megyében, amelyet eddig nem ismertem s amely legtávolabb van az én eddigi miliómtól a csonka haza térképén. S ebben a megyében ott találtam részben az ötven év előtti, a gyermekkoromból való élő emlékeket, másfelől a legújabb embertípus hemzsegő sokadalmát.

Természetes: az öregek, kortársaim s a nálam öregebbek, még míg élnek, őrzik a maguk gyermekkorának mély kultúráját, de a fiatalok már egy új világfejlődésben élnek. Az öregasszonyok tele vannak ősi babonákkal, a fiatal férfiak sofőrtípusúak. Még ott vannak az ötszázéves gesztenyefák a dombon, de a fiatal gazda, aki velem van, abból, hogy a botommal lemérem a fa kerületét, — azonnal kiszámítja az átmérőjét... „Hogy számítja ki kérem?” „A Rudolf-féle számmal osztom, 3.14”.

Szinte jól esik, hogy még van egy kis fonetikai zavar, mert anélkül túl szép lenne a dolog.

S még ez a kurátor csak hat elemit végzett, de a fiát már polgárba járattja, ahogy *a nép elindította gyermekeit az iskolák felé*. Reggel nyolckor, az egész országban, öntik a vonatok az iskolásfiúkat, kis és nagy városok megállóin. A tanya a keskeny vágányú gazdasági vasúttal használja fel iskolavonatnak, mert a béresek a gyerekeiket mind küldik-küldik a tudományok után.

Átmeneti korszakban a népek igen nehéz a sorsa. Mint ha várat ostromoltak hajdanában, — egy-egy magánszemély hiúságát szolgálva esetleg — az árkokat emberhússal töltötték meg, de végre is megmászta a falakat s bevették az erődítményt. Most is emberhússal tölti meg a nép az árkokat, de ha most beveszi ezt az erődítményt, a kultúra védvázat, azt már nem egy magánszemélynek fogja meghódítani, hanem *saját magának*.

József Attila szegény barátunk, ebben az előretolt csürhében haladt, amit lángoló fénnel világított meg, míg csak el nem esett a dicsőség nélküli harcon. Szimbolikus, hogy a mozdonyt választotta végső pillanata megszentelésére. A nép e pillanatban a technikát ostromolja, hogy felkaphasson a tüzes paripa hátára.

Én magam elvileg nem tiltakozhatom ez ellen a törekvés ellen. Nekem az apám tette meg ezt az első lépést: *el a földtől!* s be a kultúrtömkeleg kellős közepébe! Ha az apám meg nem teszi, akkor én ma vagy a csécsi kocsmában elmélkedek, vagy ha alkalom adatott volna, magam járom a József Attilák, az első előőrsök útját.

Az előredobott harcosok elesnek, de a nép el fog jutni ahova indult, s meghódítja a várat, a teljes, egész és vágyva vágyott és talán túl is becsült kultúráját!

Pesti Napló 1938. febr. 24.

Móricz Zsigmond

586. JÓZSEF ATTILA, A „FELNŐTT”

József Attilának két arca vált leginkább ismeretessé s mondhatnánk, népszerűvé — amennyire ma magyar költő népszerűsödhetik — az országban. Az egyik, az első, a fiatal, hetyke József Attila, a

csavargó bánat s dacos életvidámság megejtő költője, bájosan dúdolt dallamaival, üde és lebegő virágénekeivel, kerge ficáncolásaiival, édes humorával. A másik, a zendülő József Attila, aki nagy lendülettel vetette a vállát a világnak, hogy sarkaiból kifordítsa; a proletárok, a szegények vigasztalója, a gazdagok ostorozója, a tőkés világra szitkokat szóró, az új világról álmokat szövő József Attila. Most egy harmadik József Attilára hívom fel a figyelmet, arra a költőre, aki legközelebb állt a szívemhez: József Attilára, a felnőttre.

A *felnőtttség, a meglettség* József Attila számára több volt, mint amit általában értünk alatta, nem csupán a testi növekedés befejeződését, a lélek regényes hevületének lehiggadását jelentette. A felnőtttségben ő szinte életkortól független, *erkölcsi* eszményt, embert megváltó eszmét látott.

A forradalmi tan, amelyet mint felnőtt vallani és hirdetni kezdett, lényegesen különbözött korábbi éveinek naiv regényes, kamaszos lázongásától. Úgy is mondhatnám, hogy a marxi „*Kiáltvány*” hevületétől a „*Kapital*” bonyolult s tárgyilagos bölcsességéig, a szenvedélytől a felnőtt értelemig érkezett. Az ő csalódásokkal páros kijózanodása több volt, mint személyes: a magyar munkásosztály és az értelmiség érdemesebb része ugyancsak átvészelt rajta.

*Az ember végre homokos,
szomorú, vizes síkra ér,
szétnéz merengve és okos
fejével biccent, nem remél.*

*Én is így próbálok csalás
nélkül szétnézni könnyedén*

— írja egyik versében és ebben a józanságban benne rezg a hajótöröttség fájdalma. De Ortega írja, hogy csak a hajótörött ember gondolatai értékesek. Felnőttté lenni annyi, mint keresztülesni egy külső vagy belső hajótörésen, az élet kijózanító tanításában részesülni. A felnőtttség nem gyáulást jelent, megfélemedést, hanem az illúziók szétfoszlását, a valóság megismerésének kényszerét. A felnőtttség reménytelenséggel és szörnyű magánnyal kezdődik. A felnőtttség az élet és a halál tudomásulvétele. A felnőtt ember észreveszi, hogy egyedül áll a világon, „nincs se apja, anyja, az életet a halálra ráadásul kapja”. A felnőtt ember belátja, milyen jelentéktelen: megérti, hogy halandó. Ráeszmél, hogy árván és meztelenül áll egyedül a fenekedő és gyarló világon; hogy csak egyelete van, az is nyomorult, rövid, esendő. Ráeszmél, hogy ez a nyomorult, rövid, esendő, egyetlen élet mégis a legdrágább kincs, öröme az egyetlen öröm, fájdalom az egyetlen fájdalom, üdvössége az egyetlen

üdvösség. Vacogva és szerencsétlenül ébred a tudatra, hogy nem szabad tékoznia magát, de nem szabad takarékoskodnia sem magával. *A felnőtt ember látja, hogy van egy dolog, amiért érdemes odaadnia egyetlen életét, mert nélküle élni nem érdemes: az emberhez méltó szabadság.*

A felnőtt ember jogot és felelősséget érez. Jogot a szabadságra s felelősséget: helytállani. Nemcsak magáért, a közösségért is. József Attila érezte ezt a felelősséget, mint kevesen. Ez az érzet lett felnőttégségi rendszerének tengelye.

A társadalmon kívül álló ember pózát megvetette: dolgozó és hasznos tagja akart lenni a társadalomnak, családapá, állampolgár. József Attila részt kívánt magának és eszméinek az emberiség sorsa intézésében. De nem kívülről akarta megostromolni a társadalmat, hanem belülről átalakítani. Le akart ülni a tárgyalóasztalhoz, hogy bebizonyítsa fölényét és felelősségét. Annak a polgárnak az önérzete ébredt újra benne, a proletársarjban, aki a XVIII. század végén önmagát látta hivatottnak az ügyek igazgatására. Az emberi méltóság, amelyet magában érzett, egyben állampolgári méltóság is volt. Ha forradalmat kívánt, hát az értelem s férfiúság forradalmát! Szocializmust, a szabadság szocializmusát! A társadalomnak akart lenni mérnöki szerkesztője! Oly megható volt e szerepben, oly igényesen, emberien, szépen játszottá el! Reformátora lett a fogalmaknak, kívánatosság, széppé ékesítette a demokratikus formákat és intézményeket. Politikai költészetének utolsó darabjaiban, mintha csak *hivatalos és filozófus költője lett volna, költőképviseelője a jogukban megfosztott tömegeknek.*

Kitűnően állt neki a szabatos tárgyilagosság, megvetette a demagógiát. Tudatosan, méltóságteljesen, gyönyörűen reprezentált, szinte államférfiúi igényekkel s nemcsak magát s eszméjét, hanem egész osztályát, annak erényeit reprezentálta. S ha ő követelte versben, hogy legyen titkos választójog s hogy ne csináljanak belőlünk német gyarmatot: a szavak csillogni kezdtek, a próza hullámozni, a vers gyönyörű lett. Baudelairet juttatta az eszembe. Baudelaire ujjongását, amikor rájött, hogy a modern frakk és fiáker legalább olyan festői, mint a meztelenség vagy a spanyol csipkegallér! József Attila bebizonyította, hogy költőien lehet s mégse durván, követelni villanyfényt, iskolát és kutató falunak. Bebizonyította, hogy a felnőttégség megteremtése magunkban s a társadalomban művészi és forradalmi feladat, hogy a demokrata érzésű állampolgár szerepe legalább oly költői szerep, mint a villoni csavargóé, hogy a reálpolitika s az értelmes viselkedés legalább oly kényes és előkelő, mint a páthosz és ribillió. Az emberi magatartás, a felnőttégség, amelyet feladatul ránk hagyott, szakít a gép- és képrombolással, tiszteli a törvények szellemét s éppen ezért formál jogot ahhoz, hogy betűjüket a kor követelményeihez idomítsa. Ez az emberi magatartás a szabadság rendjét, a szabadság fegyelmét jelenti.

József Attila egy új, komoly, férfias emberi erkölcs mezejét pillantotta és mutatta meg, költői tehetsége csúcspontjairól. Ez az erkölcs a magyar demokratság erkölcsé, eszménye a társadalom, amely lerázta magát a kormányrúdjá után kapkodó erőszakos bohócokat, az önjelölt vezéreket s tapasztalt, megbízható emberekre bízta kormányzatát. „Célunk — írta József Attila — az a társadalmi és állami életforma, melyben a szép szó, a meggyőzés, az emberi érdekek kölcsönös elismerése, megvitatása, az egymásrautaltság eszmélete érvényesül. *Fellépésünkkel, írásainkkal, gondolatainkkal, értelmességre hivatkozó hitünkkel az emberi egység igényét próbáljuk ismét életre hívni, a réginél fejlettebb egységfenntartó, haladottabb igényt, a modern, maga-magát fegyelmező, rendbefoglaló szabadságot.*”

Népszava 1938. febr. 27.

Fejtő Ferenc

587. [JÓZSEF ATTILÁRÓL]

Két hónap telt el József Attila tragikus öngyilkossága óta. Szocialista kötelességet teljesítünk most, amikor néhány szóban megemlékezünk róla. Ez a néhány szó kevés, többet érdemelne; verseit kellene közölnünk, tanulmányokat írni róla, mert a háború utáni magyarság legnagyobb költője volt. Költői nagyságáért halálával kellett fizessen. Mint minden nagy magyar költőnek, neki is üldöztetés és nyomor jutott osztályrészü. Harminckét éves korában meg kellett haljon, mert életéből harminc évet nyomorban töltött. Az utolsó két évben javult helyzete, idegei azonban már szét voltak roncfolódva. Támogatást irodalmi társaságoktól vagy „díjakból” nem kapott, mert öntudatos és becsületes költő volt. Nem talpnyaló és hízelgő.

József Attila proletárcsaládból származott, nyomorban nőtt fel. Szocialistává lett, és az is maradt haláláig. Költészetét a szocialista filozófiában való elmélyedés, mély humanizmus és pacifizmus jellemzik. A szabadság és demokracia nagy harcosa ő, aki a dunai népek összefogásáért dolgozott, és e közeledést szellemi síkon nagyban elősegítette. Talán származása predestinálta őt erre; hiszen ahhoz, hogy szülei proletárok, még hozzájárult, hogy többféle vér keveredett benne. A *Dunánál* című versében mondja, hogy:

*Anyám kún volt, apám félig székely
félig román, vagy tán egészen az.*

A dunai közeledés József Attila számára nem csupán frázis. Fordít szlovák és román verseket. Aron Cotrussal ő ismerteti meg a magyar

olvasókat. Két évvel ezelőtt alapított folyóiratában, a *Szép Szó*-ban a dunai közeledést propagálja az új magyar irodalom legjobbjaival karöltve.

Állandó munkatársa a *Népszavá*-nak, ott jelennek meg első versei. A *Szocializmus* folyóiratban közli filozófiai elmékedéseit. A költészet majd minden ágában csodálatosat alkotott. Az anyjáról írott versei a magyar irodalom gyöngyei ebben a nemben. Filozófiai gondolatokat tartalmazó verseinek sorai, egyes kifejezései többet fejeznek ki, mint némely bölcselkedők egész kötetei. Szocialista versei nem agitációs plakátstílusú termékek, de a szocialista világnézetet minden mélységével és szépségével visszaadó versek.

A magyar szocialista ifjúság útmutatója kell legyen József Attila. Vele valljuk, és gyakorlatba kell ültetnünk azt, amit oly szépen és tömören fejezett ki:

*A harcot, melyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.*

Ezt a néhány szót el kellett mondanunk József Attiláról. Kevés, nagyon kevés. De egyszer még meg fogjuk ismertetni az erdélyi magyar dolgozókkal József Attila életét és költészetét. Addig is, gondoljuk, hogy hasznára lenne a mozgalomnak, ha mindenütt, ahol vannak szocialista munkáskönyvtárak, beszereznék azokat a kötetet József Attilának, amelyek még kaphatók. Olvasni és olvastatni, szavalni kultúrestéken és népgyűléseken is, ez a legjobb módja, hogy emlékét megőrizzük, és művét szívünkbe zárva, értelmünkön keresztül a valóságba átültessük.

Be kell valljam, e néhány sor megírását halála hírének vételekor határoztam el. Élete és versei, amelyeket ekkor újból elővettem, hogy átolvassam, annyira megrendítettek, hogy képtelen voltam egy sort is leírni. Azóta is csak olvasom, mindennap, egy néhány versét, egyes mély gondolatoktól duzzadókat pedig naponta. Hatásuk óriási, és ezért szeretném, ha ennek a néhány sornak az az egyetlen eredménye lenne, hogy minél többen olvassák munkástársaink közül.

A kolozsvári Magánalkalmazottak Szakszervezete volt az egyetlen Erdélyben, amely a nagy költőhöz és szocialistához méltóan emlékezett meg róla, a Vasmunkás Otthonban rendezett estén.

Rendezni végre közös dolgainkat, ez a mi munkánk! és nem is kevés. Munkára tehát a testvériség győzelméért.

Előre (Bukarest) 1938. febr.

Jordáky Lajos

szül. Budapesten 1905. április 11-én, megh. Balatonszárszón 1937. december 3-án este 8 órakor, az állomáson keresztülhaladó vonat elé vetve magát. — Ref. Ferencvárosi proletárcsaládból származott. Atyja: J. Áron szappanfőző, anyja: Póce Borbála mosónő volt. Atyja 1907-ben kivándorolt Amerikába s J. a Gyermekvédő Liga jóvoltából Öcsödre került, ahol már négyéves korában dologra fogták: disznót, mások szerint libát őriztettek vele. Hétéves korában visszakerült anyjához Budapestre s már mint iskolásfiú rikkancsként tengeti életét. Később kenyeres-, majd cukrászfiú lesz az EMKE kávéházban, végül dunai hajókon inaskodik. Közben elhal édesanyja s jóakarói az eleven eszű gyermeket elhelyezik a makói internátusban s az ottani gimnázium jeles tanulója lesz. Mégis boldogtalan. Többször követ el öngyilkossági kísérletet. Ekkor jelennek meg első versei a szegedi lapokban, majd a Nyugatban. 1923 őszén Budapestre kerül s beáll bankhivatalnoknak, majd néhány hónap múlva fölcsap könyvügynöknek. Közben egyre-másra jelennek meg versei a fővárosi lapokban. Az egyikért 8 hónapi fogházra ítélik, de a Kúria fölmenti. 1925-ben kimegy Bécsbe egyetemi hallgatónak s itt újra mint rikkancs tengeti életét. A hírlapi közlemények szerint Párizsba is elvetődött. A szegedi egyetemre is beiratkozott, hogy tanári diplomát szerezzen magának, de állítólag egy tréfás verséért eltanácsolták az egyetemről. A fővárosba költözködve, az irodalomból próbált megélni, s több társával megalapította a Szép Szó c. folyóiratot. 1934-ben Baumgarten-díjat nyert. Kb. 1931 táján jelentkeztek nála a lelki betegség első jelei. Baja 1937 nyarán oly mértéket öltött, hogy szanatóriumi kezelésre szorult. Három hónapi szanatóriumi ápolás után Szárszóra költözött nővéreihez. Az 1938. Baumgarten-díjnak egyik jelöltje volt; közbejött halála következtében hozzátartozói kapták meg a díj egyharmadát a temetési költségek fedezésére. — Munkái: *Szépség koldusa*. (Versek) Szeged, 1922. — *Nem én kiáltok*. (Versek.) Uo. 1925. — *Nincsen apám, se anyám*. (Versek.) Bp. 1929. — *Döntsé a tőkét, ne siránkozz*. (Versek.) Uo. 1932. — *Külvárosi éj*. (Versek.) Uo. 1932. — *Medvetánc*. Vál. költemények, 1922—34. Uo. (1935). — *Nagyon fáj*. Versek. Uo. 1936.

Irodalomtörténet 1938. 1—2. sz.

G. P.

589. AZ ELSÖTÉTÜLT „KÜLVÁROSI ÉJ”

A költészet egéről alig másfél év alatt csillaghullásként zuhantak le nagy és kis bolygók, de nem mindeniknek volt olyan tündöklő ragyogása, mint Gorkijnak, akinek visszfénye mindörökre vigaszként

világít gyászunkban. Nap volt Ő s József Attila csak keletkező bolygó az ő naprendszerében. Magyar tájak felett gyújtott új fényt, abban az éjszakában, ami oly feketén, oly üresen borul reánk, amióta kihunytt Petőfi és Ady nagy álló csillaga. Derengés volt a külvárosi éjben s mi, az erdélyi külvárosokban alig-alig tudtunk valamit erről az új betlehemi csillagról. Mit tudtuk mi, hogy létezik egy József Attila, aki a zengő szó erejével akarja lefűjni kincseinkről a szegénység hamuját. Mert közülünk bizony sokan csak akkor veszik észre valaminek a létét, amikor már csak a visszfénye ragyog s bár nem a mi szégyenünk, mégis szégyeljük kissé magunkat, hogy József Attila fényét sokan csak a vonat kerekei alatt láttuk meg először, mert a költő költőről sosem olvastak a napilapokban, de annál többet az öngyilkos költőről, a szenzáció anyagról! A verselőről soha vagy alig néha napján. Szégyeljük, de mégis úgy van. Minket mindig „szenzációk” állítanak a kész tények elé. Sose kérdezik meg tőlünk: akarjátok-e ezt vagy azt, tetszik-e ez vagy az? — Most is ím, megismertük és már is gyászolni kell. Nem, nem gyászolni, megvetni, mert megfutott, sejtetik egyes nagy hangok, akiknek soha eszébe sem jutott megismertetni velünk a költőt, amíg harcolt. Most, hogy kidőlt, hogy nem volt többé ereje magányosan vagy az irodalmi szakértők bölcsködése mellett tovább, most akadnak szánakozók, költő fitymálók, gyávaságot emlegetők. De ha számít valamit, ha van értelme egyáltalán, én megértem József Attilát, osztozkodom gyávaságában. . . . Mert mi is hozzájárultunk a megkergetéséhez. Be kell vallanom: néhány évvel ezelőtt nekem is nagyon idegen volt a verselése s a külvárosoknak ma is idegen, idegen éppen azért, mert a szegénységről verselt. Pedig szépen verselt, — mondják a műértők, — s mi azt mondhatjuk: lehet, hogy szép volt, de a szegénységet ismételte. Már pedig mi irtózunk a szegénységtől, mert mi mindig csak azt éljük. Mi gyűlöljük a szegénységet, a külvárosi éjjeleket, mi csak muszájból és dühösen káromkodva tudunk a szegénységről beszélni. Közülünk sokan szégyelik és amennyit csak lehet, letagadnak a szegénységből. Nem egyszer hallottam tiltakozni külvárosi barátaimat, hagyjatok békén unalmas irkafirkáitokkal. Gyanúsak vagyunk nekik, ha szépíteni kezdjük előttük a szegénységet. Érzéketlenek, mert rájuk csak a gyilkos vonatkerék, a kötél, a bitó, az ökölcsepás, a Max Brand revolver durranásai, a cowboy hőstettei hatnak, amíg fel nem emeli a külvárost is valamilyen erő a költészet szépségeinek megértéséhez. Soraikból, a mosónők fiaiból költők, írók nőnek ki, de ők nem mindig nőnek velük egyszerre. Lemaradnak, elszakadnak. Néha, a ritka nagy történelmi pillanatokban meg a költő fölé kerekednek, mert ha kitörnek a rájuk nehezdedő roppant nyomás tömeg alól, a feszültség kétszer olyan magasra veti őket, szédítő meredek csúcsára vagy a külvárosi éjjelek legsötétebbjébe. Lent nem igen értik a költőt, fent érteni szeretnék és sokkal többet követelnek tőle.

mint amennyit a költő érzékeny lelke adhat. Ezért ment Gorkij önkéntes száműzetésbe népe közül éppen akkor, amikor a népnek óhajtott hatalom a nép kezébe került. Megvetéssel s talán csalódva látta, hogy a szépnek hitt szegénység kezében nem a költészet irányítja a hatalmat, hanem a sokat ostorozott erőszak, de míg Gorkijnak megadatott az a boldogság, hogy népe beérje őt, addig József Attilát leterítette a jogaiban egyre törpülő népének növekvő és látszólagos közönye. Népe nem nőhetett vele együtt, hogy meg is érthesse költészetét s a költő megsejtette talán, hogy ő sem nőhet tovább nélküle. Már amúgy is aránytalanul túl nagy volt. S az ilyen napjainkban vagy elnémul vagy elvizenyősíti a mondanivalóit. A hatalmi szempontok, a szerkesztői szempontok, a kiadói szempontok nem igazodnak a külvárosi éjszakák olvasóihoz, akik nem is olvasnak József Attilát, mert eltitkolják előle s mit tehet ilyenkor a meg nem alkuvó költő, ha fegyverzete csak a verssorokban van... Tompítsa az élet? Vagy plakát rímeket csiholjon, amik megint csak gyér szektákat gyönyörködtetnek? Nem, — erre nem minden igazi költő alkalmas. József Attila úgy látszik erre nem volt alkalmas. Ő lehet azok közé tartozott, akik rögtön látni akarják a versei nyomán a sokak arcán felgyúló lelkesedést, a szépülést... Nem láthatta, hisz' legutolsó könyvéből is csak százötven példány fogyott el... A külváros nem is tudott róla s talán ez is arra készítette, hogy értéktelennek tartsa költészetét, szemben minden baráti dicsérettel. Úgy láthatta... népének nem kell, azon felül meg félnek a verseitől... Helyébe én is a vonat kerekei alá feküdnék, ha ilyen helyzetbe kerülnék... Ma már bizony csak a gyávák és a tudatlanok mernek élni... A bátrak már nem tudnak, mert nem hagyják őket. Ezért kelek védelmére József Attilának, mert úgy érzem, ezzel még az élő bátrakat védem. Legyen vége már egyszer a késő bánatnak és védjük meg az élőket. Ma bizonyára egy Gorkij sem futná meg azt a pályát, amit megfutott... Az ő idejében nemcsak a külvárosi szívek, hanem polgári erszények és elég szépszámú arisztokrata koponyák lázadoztak a mindenható Atyuska ellen és így hóna alá nyúltak az alulról jött Gorkijnak is, akit alulról erőteljesen emeltek. Ma már a fennlevők, ha csak lehet, egyáltalán nem akarnak írott betűt látni... Ha csak lehet, a mélyre taszítják tehetségesebb polgári író társaikat is, nemhogy mosónők fiait támogatóknak. A gyászolók ne appelláljanak tehát felfelé, hanem igazítsák azoknak a költészetét, akik a külvárosokról dalolnak a külváros, a végek felé s a velük érzők ne csak könnyzacskóikat ürítsék ki a József Attilák sírjára, hanem ha van, pénzes zacskóikat is, de még az életben, mert sokunkat örül az, ami József Attilát a vonat kerekei alá űzte.

Eddig éppen a hamis könnyeket siratóktól, az irodalom hivatalos felkent gyászolótól nem mertem megközelíteni József Attila sírját...

Ezért s talán azért is, mert érzéketlenségem is gátolt ebben. Hiszen amióta az eszemet tudom, körülöttem mindig felőröltek valakit, apámat a háború, anyámat a gyár s mindenfelől milliók felőrléséről hallok. Tízezrek öngyilkosságáról veszek híreket s elméletben úgy lehet már magamat is megöltem párszor, — ezért eltompulva ért a hír, amit azok a mozdonykerekek gurítottak világgá s a szívemig csak most hatott, amikor újra kezembe vettem József Attila egyik vékony verses füzetét. S most, amikor megértettem verseit, a *Külvárosi éjszaká-t*, érzem szükségét, hogy magam is összemarkoljak néhány szál szegény virágot és fájdalommal tegyem a József Attila irodalmi sírjára. . . Gondolom, egy sírhalomra minél később helyeznek virágot, annál tartósabb fájdalmat fejez ki. . . Késtem azért is, mert úgy lehet, észre sem vették volna maroknyi csokromat, ha a nagy vers és próza koszorúkkal egy időben az aktuális szerkesztői szempontok pillanatában helyezem el. Esetleg tolakodónak is tarthatnak volna a költő kebelbarátai s ezért nem is merek mint írótlár jelentkezni, hanem csak a külvárosi éjszakák alvói nevében, akiknek megszereztem és felolvastam néhányat a költő verseiből. . . Utána tényleg gyászt láttam az arcukon sápadni. . . Megértették, hogy egy ritka csillag hullott le a külvárosok felől. . . Nagy fájdalom ült ki szemükbe és egy árnyalattal sötétebb lett a külvárosi éj. . .

Korunk 1938. febr.

Nagy István

590. JÓZSEF ATTILA SÍRJÁRA

Ó mondd, költő akarsz álmodni szépet?
Szabad hazát, mely boldog útra lépett,
Ahol virágját bőség szórja rá?
Menj és feküdj a gyorsvonat alá.

Új Hang (Moszkva) 1938. febr.

591. KÍNOS BOTRÁNY JÓZSEF ATTILA ÖZVEGYE ÉS REMENYIK ZSIGMOND KÖZÖTT

Néhány héttel *József Attila*, korunk egyik legnagyobb költőjének tragikus halála után, a „*Szép Szó*” című folyóirat, — amelynek a költő szerkesztője volt, — emlékszámot adott ki.

Ebben a számban a magyar írók legjava írt *József Attiláról*.

*Móricz Zsigmond*tól *Horváth Béláig*, a kitűnő katolikus költőig, mindenki írt ebbe a számba.

A legnagyobb feltűnést azonban *Remenyik* Zsigmond cikke keltette. Az elkeseredett író, aki *József* Attilának barátja volt, a költő halála fölötti kétségbeesésében mindenkit elátkozott, aki a költő halálának — szerinte — *okozója* volt.

A szörnyű átkok

De a legélesebben a *költő asszonyáról* írt *Remenyik* Zsigmond. A magyar irodalomban páratlan hangon írt arról a nőről, akivel *József* Attila életének egy nagy szakát eltöltötte.

„A nő — írta *Remenyik* Zsigmond — aki hosszú éveken át rombolta nagy költőtársunk öntudatát, kicsinyítette hitét, aki őt nyilvánosság előtt is sokszor megalázta, legyen magtalan, kóborogjon utcákon a festéktől megkopott hajjal, vagy megkopaszodva, ocsmány szájából kihullott fogakkal, szavának eddig is kétes hitelét végleg elveszítve, kifolyt, két gonosz szemével...”

Mindenki mély megdöbbenéssel olvasta *Remenyik* Zsigmond cikkét. *Ilyen cikket nem írtak még magyar nyelven.*

Nőről!

Hát még: *költő asszonyáról!*

A shakespearei átok ilyen lavináját nem olvastuk még sehol...

Nem is beszélve arról, hogy a cikk az egyik legkomolyabb magyar folyóiratban jelent meg, még hozzá *egy nagy költő emlékére kiadott számban!*

Mindenki kíváncsi volt arra, miként vélekedik *Remenyik* Zsigmond cikkéről az, akiről a cikk szól?

De a *költő asszonya* azonban minden esetben *megtagadta* az ezirányú kérdésekre a választ.

Megszólal az „elátkozott asszony”

Csak egy barátjának panaszkolta el sírva, hogy a cikk megjelenése után éjjeleken át nem aludt, nappal nem mert az emberek szemébe nézni.

Az a cikk, amit *Remenyik* írt, hazug és igazságtalan!

— Ellenem merte ezt a szörnyű cikket írni *Remenyik* — mondotta — akiről ő tudta a legjobban, mennyit harcoltam, mennyit szaladgáltam, mennyit előszobáztam Attila érdekében! Ki volt az, aki elment Babits Mihályhoz és megalázkodott előtte? Ki kérte szinte sírva Babits Mihályt, hogy adjon neki Baumgarten-díjat?

Ezt azonban csak egyetlen egyszer mondotta el, többé nem is beszélt róla *Judit*, a költő asszonya.

A zeneakadémiai emlékesten, amelyet, — jellemző! — röpcédula-dobálással többször megzavartak a nyilas suhancok, megjelent *Remenyik Zsigmond* és megjelent a költő asszonya: *Judit* is.

A teremnek egyik szélén ült az író, a másikon az asszony.

Amikor a szünetben kifelé tódult a közönség, *Remenyik Zsigmond* és a költő asszonya csaknem egymás mellé került.

Már mindenki attól tartott, hogy kitör a botrány, de *Judit* asszony elfordította fejét az írótól, aki sietve elment mellőle.

Az előadás végetért minden ezirányú incidens nélkül.

Az emlékest után *Remenyik Zsigmond* a Japán-kávéházba ment.

És ugyanide ment *Judit* is.

Botrány a kávéházban

A ruhatárban találkozott az író és cikkének hőse, a költő asszonya.

Az asszony és az író pillanatokig *gyilkos farkasszemet néztek* egymással, majd *Judit* asszony rárontott az íróra.

Ha a körülötte állók nem fogják le, tettleg inzultálta volna az írot, aki elátkozta őt, s akinek *Remenyik* azt kívánta, hogy vakon, fogatlanul és kopaszon kódorogjon az utcákon éhezve!

Az asszonyt lefogták, aki tehetetlen dühében csak az *átkok sorozatát* zúdította *Remenyik Zsigmond* fejére.

A roppant izgatottan viselkedő asszony *mindennek elmondotta az írot, kifakadásai ezeken a hasábokon reprodukálhatatlanok.*

Remenyik Zsigmond sápadtan, egész testében remegve hallgatta a szitkokat és a becsületsértő kifakadásokat.

De türtőztette magát és egy szóval sem válaszolt, hanem sarkonfordult és elhagyta a kávéházat...

Így folyt le az a kínos botrány, aminek bekövetkeztét mindenki várta, aki olvasta *Remenyik Zsigmond* cikkét.

Ilyen botrány folyt le a költő halála után néhány héttel, a költő barátja és asszonya között.

József Attila pedig, a fiatalon meghalt zseniális költő közben kinn fekszik a temetőben.

Hogyan írja sajátmaga?

...áldott földdel elfödnek
s halált hozó fű terem
gyönyörűszép szívemen...

592. „KÍNOS BOTRÁNY JÓZSEF ATTILA
»ELÁTKOZOTT ASSZONYA« ÉS
REMENYIK ZSIGMOND KÖZÖTT”

Fölkértek a következő sorok közlésére: „A Társadalmunk című hetilap legutóbbi számában tudósítás jelent meg egy »kínos botrány«-ról, amelynek szereplői *József Attila* »elátkozott asszonya« és csekélységem lett volna. Ez a tudósítás valótlan, a szóban forgó hölgy és közötttem tudtommal semmiféle affér nem játszódtott le. Tisztelettel: *Remenyik Zsigmond.*”

Magyar Hírlap 1938. márc. 5.

593. ZUM TODE DES DICHTERS
JÓZSEF ATTILA

Tage, Wochen gingen hin . . .
In mich aber hat jäher Schmerz,
So wie ein Hartes, Fremdes,
Wie ein Stück Blei ins pulsende Fleisch,
Sich tief hineingebohrt.

In wehenden, schwarzen Rauch
gehüllt, seh ich das Dorf.
Die Bäume schweigen, lautlos ist der Strauch
Und doch ist diese Stille so voll Unruh,
Als wäre hier ein Mord geschehn,

Beunruhigend, wie der China-Kulis
Ausdauernde und tapfere Geduld,
So wie mein tiefer, untilgbarer Haß,
Der wegfrißt meine Jahre
Und saugt von meinem Blut.

Weh lallend weine ich um Dich, Du beispielloser Dichter.
O, Deine Stimme ist nicht mehr, die Quelle
entscheidender und klarer Argumente war.
Verstummt sind die sprühenden Worte nun auf ewig
Und Deine helle Stirne decken kühle Schollen zu.

Wenn ich jetzt stürbe,
so grausam, unmenschlich wie Du,
Ich wär Gedenkstein Deinem Grabe,
Auführerisches, schmerzverbißnes Zeichen
Und Zeuge wäre mein zerrißnes Herz,

Daß Du gelebt hast zwischen Beutesaugern,
Trostloser, freudeloser,
Als dieser Andere,
Glücklichere,
Den man ans Kreuz geschlagen hat.

Prager Presse (Prag)
1938. márc. 6.

Szabó Béla

594. JÓZSEF ATTILA ÖZVEGYE FELEL REMENYIK ZSIGMOND CÁFOLATÁRA

A „*Társadalmunk*” múlt heti számában „Kínos botrány József Attila özvegye és Remenyik Zsigmond között” címmel riportot közöltünk.

Megírtuk, hogy *Remenyik* a „*Szép Szó*” *József* Attila emlékszámában cikket írt, amely cikkben az átkok zuhatagát zúdította a költő özvegyére.

„*A nő* — idéztük *Remenyik* cikkét — *aki hosszú éveken át rombolta nagy költőtársunk öntudatát, kicsinyítette hitét, aki őt nyilvánosság előtt és maga előtt is sokszor megalázta, legyen magtalan, kódorogjon utcákon a festéktől megkopott hajjal, vagy megkopaszodva, ocsmány szájából kihullott fogakkal, szavának eddig is kétes hitelét végleg elveszítve, kifolyt, két gonosz szemével.*”

Megírtuk, milyen mély megdöbbenést keltettek *Remenyik* sorai, mert nem volt még példa arra, hogy *magyar lapban* ilyen hangú támadás nő ellen megjelent volna!

És beszámoltunk arról a kínos botrányról is, amely a *Japán-kávéházban* játszódott le *József* Attila özvegye és *Remenyik* Zsigmond között. Az elkeseredett asszony itt felelősségre vonta *Remenyiket* azért a szörnyű cikkért. *Remenyik* sápadtan hallgatta végig az asszonyt, szót nem szólt és eltávozott.

Múlt heti riportunk országos feltűnést keltett. Napokon keresztül erről a riportról beszélt mindenki.

Annál nagyobb volt a meglepetésünk, amikor a szombati „*Magyar Hírlap*”-ban és „*Esti Kurír*”-ban megjelent *Remenyik* cáfoló nyilatkozata.

Ebben a kurta, de határozott nyilatkozatban Remenyik egyszerűen kijelentette, hogy mindaz, amit mi írtunk, nem igaz, a botrányról neki tudomása nincs!

Szombaton reggeltől estig csengett a „Társadalmunk” szerkesztősegi telefonja. Olvasóink százai hívtak fel bennünket és kérdezték: *Olvastuk-e Remenyik cáfoló nyilatkozatát?*

Mi mindenkit megnyugtattunk, hogy amit mi leírunk, azért vállaljuk a felelősséget és aki olvassa lapunkat, tudhatja, hogy *valótlant mi le nem írunk!*

A válasz nem fog késlekedni! — feleltük olvasóinknak...

Íme a válasz.

Az „elátkozott asszonytól...”

Munkatársunk felkereste József Attila özvegyét, aki a Hajós-utcában lakik Wertheimer Tiboréknál. A házaspárt baráti kötelékek fűzték a nagy költőhöz és halála után megkérték özvegyét: lakjék náluk.

Amikor belépünk a művészi ízléssel berendezett ebédlőbe, megpillantjuk Judit asszonyt, a költő özvegyét.

Judit asszony sápadt, megtört arcú barna nő. Harminc év körül. Értelmes, finom arcából kiviláglik szép kék szeme.

Az első pillanatban önkéntelenül is azt gondoljuk: erre a két kék szemre írta Remenyik azt, hogy folyjanak ki ezek a gonosz szemek!

— *Betegen feküdtem napok óta — mondja Judit asszony — priznicek között... Még most sem érzem jól magamat, de nem mondtam le arról, hogy fogadjam a Társadalmunk munkatársát... Kérem parancsoljon velem. Kérdezzen...*

Idegesen, elkínzottan hátrasimítja sima, barna haját.

Gyávaság!

És feltesszük az első kérdést.

— *Olvasta nagyságos asszonyom a Társadalmunk riportját?*

— *Olvastam.*

— *És olvasta Remenyik Zsigmond cáfoló nyilatkozatát is?*

Csodálkozva néz.

— *Nem! Nem olvastam... Miért? Mit cáfol Remenyik úr?*

— *Megcáfolja cikkünket. Azt mondja, ő semmilyen afférről nem tud, amit a Társadalmunk megírt, valótlanság!*

Egy pillanatig nem válaszol, majd kitör belőle:

— *A gyáva!*

Mit mondott az elátkozott asszony Remenyiknek?

Értetlenül néz ránk.

— *Mindent letagad? Hogy mit mondtam neki a Japán-kávéházban, a „Szép Szó” emlékestje után?! Mindent?! Fantasztikus! Megáll az ember esze! Elfelejtette? Úgy látszik, Remenyik úrnak nagyon rossz a memóriája! Mindent elfelejt. Ezt is elfelejtette, mint ahogy elfelejtette azt is, hogy megboldogult Attila életében regényt írt, amelyben Attilát és engem gúnyol ki! „A költő és a valóság” a regény címe. Ugyanaz, mint a „Szép Szó”-beli cikkéé. Csakhogy akkor Attila ellen írt, most meg — szerinte — mellette!*

Nyugtalanul harapdálja ajkát.

— *Nagyon rossz a memóriája Remenyik úrnak! A Japán kávéházbeli találkozásunkat elfelejtette, mint ahogy bizonyára nem emlékszik arra sem, hogy a regény megjelenése után Attila nem barátkozott azután vele, néha váltottak csak pár szót... Attila zsebrebavágta Remenyik úr derék írásművét, nem vonta felelősségre érte... Én azonban nem tudtam hallgatni! Túlságosan rosszak már az idegeim ahhoz, hogy hallgatni tudtam volna akkor, amikor mellettem állt az az ember, aki így merészelt írni rólam...*

— Mit mondott nagyságos asszonyom Remenyiknek? Talán eszébe fog jutni, ha megismétli!

— *Hogy mit mondtam? Szó szerint ezt:*

„*Gyáva fráter! Szégyellje magát! Szégyellje magát! Megtámadott egy védtelen asszonyt!*”

— Volt a nagyságos asszony társaságában valaki, amikor ezek elhangzottak? — kérdeztük.

A tanúk

— *Igen!* — feleli — *Erdélyi Ferenc festőművész és Cserépfalvi a könyvkiadó! Ők hallották! És látták azt is, hogy Remenyik egy szót sem válaszolt, hanem szóltanul eltávozott a kávéházból!*

Halkan hozzáteszi:

— *Csak azt kérem, írná meg: nem akartam rátámadni... Nem... Annyira mégsem ragadtatom el magamat Remenyik úrral szemben...*

Az egész a kávéházban folyt le, mikor Remenyik úr elment az asztalom mellett. Én fel sem álltam... Igaz, hogy rendkívül izgatott voltam. Egész testemben remegtem...

Maga elé néz.

— *A gyáva!* — mormogja. — *A gyáva! Letagadja! Megáll az ember esze!*

Nem akartuk tovább zavarni Judit asszonyt, aki egészen kipirult a beszélgetés alatt.

Elbúcsúztunk.

*

Kifelé menet áthaladtunk azon a szobán, amelyikben Judit asszony lakik.

Kis sezlomon alszik *Pál* Judit.

Ágya felett egy nagy, megdöbbenő erejű portré függ. *Erdélyi* Ferenc műve.

József Attila képmása!

Itt alszik Judit, *József* Attila özvegye. *Az elátkozott asszony...*

Társadalmunk 1938. márc. 11.

595. BEVEZETŐ [EURÓPAI KÖLTŐK ANTOLOGIÁJA]

Magyar és idegen költők vannak ebben az antológiában. A békevágy és szabadságvágy, két hű és igaz múzsa sugallta verseiket. Fellázadt lelkiismeretüknek engedtek írás közben s azoknak a lelkiismeretére fellebbeznek, akik irtóznak a vérontástól s szeretik a szabadságot. [...]

A nem Faludy Györgytől származó fordításokat a szöveg határozottan feltünteti. Elhunyt nagy költőknek, József Attilának a kiadó a kötet összeállításában és lefordításában vezető szerepet szánt, betegsége éppen a munka kezdetén tört rá. Azt hisszük, fölösleges mondani, hogy elmaradt mesteri munkáját a legnagyobb erőfeszítés és legalázatosabb szándék sem pótolhatta. Felejthetetlen emlékének áldozunk, amikor a szerkesztési elvtől eltérve kortársai közt első helyet juttatunk verseinek.

Végül e helyen mondunk köszönetet Cs. Szabó Lászlónak és Radnóti Miklósnak, akik a versek kiválogatása és föl kutatása közben tanácsukkal, útbaigazításukkal támogattak minket.

[1938. márc.]

Faludy György

596. MEGMÉRGEZTE MAGÁT AZ ÖNGYILKOS JÓZSEF ATTILA KÖLTŐ NŐVÉRE, BÁNYAY LÁSZLÓNÉ

(*Saját tudósítónktól.*) Hétköznapinak látszó rendőri jelentés érkezett néhány nappal ezelőtt a főkapitányság életvédelmi osztályára. Az V. kerületi rendőrsztályparancsnokság egyik rendőre jelentette, hogy a Katona József ucca 22. számú házban ismeretlen méreggel megmérgezte magát *Bányay* Lászlóné 37 éves magánzónő. A mentők első segélyben részesítették, majd a Rókus-kórházba szállították.

Bányay Lászlóné nem más, mint a december 3-án Balatonszárszón öngyilkossá lett költő, *József Attila* nővére. József Attila 1931-ben kezdett betegeskedni.

Amikor állapota egyre súlyosabb lett, idegstanatóriumban helyezték el. Néhány hónapig kezelték itt, majd amikor állapotában látszólag javulás állott be, két nővére, *Bányay Lászlóné* és *Makay Sándorné*, magukhoz vették Balatonszárszóra. A költő itt magabazárkózott életet élt és *egy este a robogó tehervonat elé vetette magát*. A vonat halálra gázolta. Éppen ebben az időben kapta volna meg József Attila másodszer a Baumgarten-díjat. Erre már nem került sor és az alapítólevél szabályai szerint a díj negyedrésztét — 750 pengőt — a költő nővérei kapták *temetési hozzájárulás* címén.

József Attilának ismerősei tudták, hogy két nővére sem él kiegyensúlyozott anyagi viszonyok között. Makayné örökség útján jutott a balatonszárszói villához, de ez ekkor adóságokkal túlterhelt volt. Bányayné egy hónappal ezelőtt a *fővárosba költözött*. A magistermetű, szőkehajú, rendkívül képzett, intelligens úriasszony a Katona József ucca 22. számú ház első emeletén az 1. számú lakásban *Pataky Ödön* állami tisztviselő feleségétől bérelt hónaposszobát. Itt élt elvonultan, csak fivére jóbarátait, ismerőseit kereste fel néha, akik mindent elkövettek, hogy az úriasszonynak megélhetést szerezzenek. Bányayné, aki mély gyászban járt, állandóan fivére tragikus halálával foglalkozott és ha valahol szobakerült a kitűnő fiatal költő szomorú sorsa, mingyárt zokogásban tört ki.

Néhány nappal ezelőtt *Pataky Ödönnének* feltűnt, hogy Bányayné még délelőtt 11 óraker sem jelentkezik. Amikor benyitott a szobájába, *albérlőjét eszméletlen állapotban találta*. Telefonált a mentőknek, akik első segélyben részesítették és a Rókus-kórház öngyilkostermébe szállították. Itt megállapították, hogy Bányayné *luminállal mérgezte meg magát*, de az idejében érkezett orvosi segítség megmentette az életnek. Kedden a kórházi ágyon a főkapitányság életvédelmi osztályának egyik detektívje hallgatta ki. Az életunt úriasszony elmondotta, hogy *fivére tragikus halála és anyagi gondjai adták kezébe a mérget*. A vallomás végén becsületszávára fogadta, hogy öngyilkossági szándékáról lemond. Ezek után gyógyultan el is bocsátották a kórházból. József Attila nővére öngyilkossági kísérletének híre csak csütörtökön terjedt el a főváros irodalmi köreiből, mindenhol részvétellel beszéltek az úriasszonyról.

Pesti Napló 1938. márc. 25.

597. MEGJEGYZÉSEK A SZÉP SZÓ
JÓZSEF ATTILA SZÁMÁHOZ

Nagy költő volt József Attila. És tönkre ment az ország mocsarában. Mert azok között, akik közt élt, tönkre kellett mennie. A földből előbúvó nagy tehetség megismerkedik Budapesttel és megismerkedik e város marxi és zsidó-humanista kultúréletével. Csakhamar megjelenik életében a Hatvani család, a magyar életnek ez a nagy szellemi kerítője és az éretlen fiatalembert Párisba küldik. Abba a városba, amely Ady Endre terméketlen szexualitását táplálta. Hazatérve beteljesedik tragikuma. Körülveszik a magyar „humanisták” és szerkesztője lesz a „Szép Szó”-nak, ennek a tipikus bocher lapnak. József Attila a magyar költő nem ismerkedhetett meg a magyarsággal. Budapest elvette azt tőle. Proletár költő. „Hegel, Marx, Freud” c. zavaros tanulmánya (Szép Szó, 1938. 21. szám 16. oldal) elének döbbeneti, hogy milyen „kultúrhatások” alá kerül ma nálunk vaskövetkezéssel a nép fia! Megismerkedik Marxal és a csakhamar köréjesereglő kávéházi hiénák telerakják lelkét zsidó tanokkal. A „vallásos kedély” azt jelenti, hogy „az egészséges ember beteg emberré válik” és ez megvetnivaló, hisz „oly mulatságosnak találta Engels” (22. oldal). Megdöbentő, hogy hová züllött az ember, aki szerencsésebb korban a magyarság nagy énekeese lehetett volna. Nem az ő világa volt ez a világ, amely magához ölelte. A nyálas freudisták, a zsidó lélekbúvárok, kiirtanak idegeiből minden kereszténységet és minden magyarságot. Csak tehetsége maradt meg, amely hidegen szikrázott a neve mellett megbúvó Veigelsbergerek között, akik ráültek lelkére és lassan feloldottak benne minden ősi erőt.

Hiába magyarázza Bak Róbert dr., hogy a költőt „schizophreniás elmezavar” vitte a halálba. (106. oldal.) Ez csak a külső ok. Lelke széthullott a metélyek metélyében, a kávéházi asztalok mellett, a freudi és marxi társadalom és keresztényellenes hipnózisban, mert származása és lelki élete közt megoldhatatlanná vált az antagonizmus.

Ő maga mondja:

*Eszméim közt mint a majom
A rácsok közt le és föl
Vicsorgok és ugrándozom.*

Igy hal meg a XX. század elejének legnagyobb magyar költője, kihullva magyarságából (de nem a csodálatos magyar versformából). Békesség néki. A föld befogadta, mint a persely.

Szociális Igazság 1938. márc. 31.

ifj. dr. Gallus Sándor

598. SZERKESZTŐI ÜZENET

(„Egy megdöbönt alkotmányvédő” —
„Érdeklődő”, Budapest — D. F., Budapest —
H. G., Miskolc — B. F., Makó)

Nem küldünk helyreigazítást. A zeneakadémiai közönségünket ért rágalom olyan alpári, rosszhiszemű és ostoba, hogy nyomtatásban komoly vitába szállni vele tiszteletlenség volna a nyomdafesték iránt és sértés a magyar olvasók ellen.

Ettől függetlenül: megvan a véleményünk az olyan üzletről, mely fuvolázóan „filosemita”, mikor az összegeket bekebelezi, de nyilvánosan is túltesz „antisemitizmus” dolgában, ha ezt egy halott magyar költő emlékestjének kisemberekből álló közönségével szemben tombolhatja ki, — nem zavartatva magát attól a mellékkörülménytől sem, hogy e kisemberek túlnyomórészt keresztények... Ezt a taktikát erkölcstelennek és emellett rikítóan együgyűnek tartjuk. Mindenkinek időt engedünk, hogy föltételezett jóhiszeműségét bebizonyítsa, de ha a tények ezentúl is a gyanakvókat igazolják, kellő megvilágításba fogjuk helyezni azokat, kik a magyar nép függetlenségének és a szellem méltóságának megóvásáért folyó erőfeszítéseket ellaposítják, kompromittálják és elárulják.

Szép Szó 1938. márc.

Szép Szó

599. A JÓZSEF ATTILA VERSE

József Attiláról, gondolom, egyik első voltam, aki írt, — érdemem nincs benne, mert figyelmeztettek az akkor hús egynéhány esztendő poétának egy versére („Nincsen apám, se anyám”), min a vaknak is meg kellett látnia s a süketnek is ki kellett belőle hallania, hogy itt költő, versköltő, igazi költő jelentkezik. A vers és a verselés mivoltáról értekeztem akkor — most ősszel múlt tizenhárom esztendeje — *Nyugatonkban*, s a *verses vers*-re úgy írtam ott ki példának az új költő e piciny remekét, mint azon napokban még szinte kötelező *verstelen vers*-re Szenes Erzsinek egy megaludt orgonafutamát, „Érés” című versét. „Előre lehet látni és várni”, írtam, „hogy ezek után ez ellentétek át is fognak csapni egymásba, — hogy a vers most egy darabig megfürdik a versetlenségben, hogy később üdén, frissen és sokat tanultan térjen vissza megint csak a verselt vershez. Mint ahogy (erre már a múltkor rámutattam) a képirás a kubizmuson s expresszionizmuson át tért vissza a realizmushoz, sőt az akadémiához, s az atonális zene máris kezd

kacérkodni a régimódi zárt melódiával... Itt el kell mosolyodnom — van egy húsz-vagy hányéves kis magyar költő: József Attila. Ennek szeretem, lelkemben dédelgetem, simogatom, dűnnyögöm és mormolgotom egy versét: »Nincsen apám, se anyám / Se istenem, se hazám / Se bölcsőm, se szemfedőm / Se csókom, se szeretőm...«” Itt a verset végigidézem, tündéri két zárósoráig: „S halált hozó fű terem — Gyönyörű szép szívemen...” S hozzáteszem: „Gyönyörű szép — s ez a vers nem lett, nem lehetett volna meg, ha előtte nincs népdal és expresszió, verses vers és szóval mondó vers. Íme, a verses vers visszatértét nem kell kivárni, mert mire megjósoltam, már el is következett...”

Ebben igazam volt, azóta maga Kassák is áttért a versetlen versről a verses versre, s én nem becsültem alá a József Attila költői jelentőségét, mikor, mint annak idején az Ady felbukkantakor, a remekkel jelentkező József Attila értékelését is menten abba horgonyoztam bele, hogy új magyar verset hoz magával hozományul. Nekem ugyanis kiirthatatlan hitem, hogy a versköltő azért versköltő, hogy verset írjon, vagyis hogy ami a tőle összeszedett s rakott szavakban bármi adalék van: hangzás, értelem, lüktetés, egymásrakövetkezés, összesimulás vagy ellenkezés, azzal minddel s minddel együtt kifejezzen, egyszerien, változhatatlan, ahogy egy Tintoretto-kép menten megszűnnék kép lenni, ha egy piros foltja helyében kék folt állna s a keret, bár egy centiméterrel keskenyebbre vagy szélesebbre fogná be. Azon a kis versen, mely, hogy, íme, a József Attila elég volt-ja verseit *oeuvre*-re léptette elő, e *varietur*-nak most már mindenkorra egyik legszebb darabja... azon a kis versen menten megérztem, hogy költője számára a nyelv és a beszéd az, ami a szobrász számára a márvány, melynek tömbjébe belelátja a szobrot. Később egypár találkozás és beszélgetés ebben csak megerősíthetett, — József Attilát ugyan a világon minden érdekelte, és, ő tudta, honnan, s mikor a ligetben peracet s forgót, Párizsban pedig újságot árult, mint jutott hozzá s mint ért rá, de mindenhez értett, mindenbe beletanult s filozófiától úgy izgatódott, mint szociológiától s gazdaságtantól. Ám lenni azért mégsem volt számára egyéb, mint a szó s a zengzet, — ez volt az, ami a lelkéből kinőtt s amihez a lelke hozzánőtt.

E polihisztorság és monómánia nem ellenkezik egymással, mert a nyelv nem egy valami, hanem kozmosz, lévén a nyelv tettenkapott gondolkodás, egy bizonyos nyelv, egy bizonyos emberfajta hangot váltott gondolkodása, tehát bele van rejtve minden, amit ember gondolhat s ahogy ember — s egy bizonyos nyelvbe ahogy egy bizonyos fajta ember — gondolhatja. Ez annyira nem hasonlat, hanem valóság, hogy a mai emberiség legvilágosabb s legtudományosabb elméi, az úgynevezett „bécsi iskola”: (Carnap, a logikus, Frank, a fizikus) a nyelvből akarják kifejtetni, mintegy kitisztogatni a tudományt, — nem

csodáltam hát, hogy József Attila, ki a nyelvben élt, a nyelvvel kelt és feküdt, hamar eljutott Hegelhez, ki a gondolkodás ritmusát tette meg a mindenség menetének, s Marxhoz, ki e menetet tette meg a gazdaság, a társadalom, a történelem törvényének. Ehhez persze több kellett, mint a nyelvvel való kellemeteskedés, a kifejezésben való ügyesség. Kosztolányinak izentem meg egyszer, ki az Ady nyelvét és versét barbárnak érezte, hogy mehet ugyan költő számba, aki a nyelv hátán elegánsan végigszandolinosz, de a költő mégis csak az, ki a nyelvet, mint a pisztráng a zuhatagot, lélekzetképp bocsátja át magán. József Attilának így volt — s ezzel következett nyomban Ady után — a magyar nyelv egyszerre lélekzete és tápláléka, s versei úgy nőttek belőle, ahogy a szakálla serkedt, karja vonaglott s mirigyedvei zubogtak. „Áldalak búval, vigalommal, Féltetek szeretnivalómmal, Őrizlek kérő tenyerekkel: Búzaföldekkel, fellegekkel. Topogásod muzsikás romlás, Falam ellened örök omlás, Düledék-árnyán ringatózom, Leheletedbe burkolózom. Mindegy, szeretsz-e, nem szeretsz-e, Szívemhez szívvel keveredsz-e, Látlak, hallak és énekellek, Istennek tégedet felellek . . .” *Istennek téged felellek*: ebben Csokonaytól Adyig benne van minden, ahová a magyar közlés eljutott, de még ezen felül s ennél tovább és messzebb az a József Attila, kiben Csokonay és Vörösmarty, Petőfi és Ady már veleszületetten benne volt, még mielőtt olvasta volna őket. S ahogy verselésében végképp összeolvad a magyar tánc-topogás a nyugati lejtéssel, úgy hoz, ennyi és ekkora elődök után, ő is *hozományt*: gondolatot, mely visszaösztönödött érzéssé, s ennek kifejezéseképp *intellektualizált népdalt*. Bartók Béla ítélje meg, hogy nem olyasmi-é ez a költészetben, mint az ő muzsikája a muzsikában, s ő, a folklorista tudja tán megmondani, mint serkenhetett ki ez a magyarság, nyelvben és ritmusban, a Ferencváros kövezetéből, hol József Attila született és hánykolódott.

. . . Nem merem e pár sort újra elolvasni: nem tudom, meg tudtam-e éreztetni, amit mondani akartam. Ővele magával, Attilával, könnyű dolgom lett volna: ő már értette volna, mielőtt kinyitottam volna a számat, mert aki úgy verselt, mint ő, csakis így gondolkozhatott. S bár mulasztást körüle nem vethetek magamnak szememre: sírján túl most mégis fáj, hogy az otthoni rideg világban e tanúságtétellel nem siettem és álltam többször mellé, ki úgy epedt a simogatás után s kinek ez úgy el is kelt.

Szép Szó 1938. márc.

Ignotus

600. JÓZSEF ATTILA MEGHALT...

Most írni kell egy őrült zagyvaságot
jajongás helyett, pöffedt ötletet
csikarni önmagamból, sohselátott
szörnyről írni, ki egykor élhetett,
mikor még lifteztek le — föl a dombok,
gonosz volt a föld, mert embertelen,
gyilkolódtak és egyesültek undok
lényáék s meztelenül feküdt a fürtelem.

Most írni kell olyat, hogy meg ne értse,
csak aki százszor halt és született,
fekete szavam karma, mint a vércse,
szaggassa fel, kedves, a szívedet,
te is barátom, halj meg, csak a két szem
körén lessen ki zárt lelked, ha sírják
a gyászt fölötted s lásd telni egészen
döngő dobásoktól holttested kurta sírját.

Rólam az ellenségem ordítozzon
az ég felé egy átkot, — teljesedjék!
Gyászról álmodjék a vajudó asszony,
majd gyermekét testéről halva szedjék,
— mért csak te állj didergető magányban?
— a sötétségbe, lásd, veled megyek,
vizsem enyéimet is, mind ahány van
és másokat is. Amikor hideg

és kioltódó fényű szemeidnek
felködlik majd a vasútállomás,
rejtőző ronda rémek merevítnek,
törét feni rád ezer villanás:
emlékei harminckét horgas évnek
és anyádnak ki magadra hagyott,
sok éhségnek, — és a vers örömének,
mely benned tisztán-ritkán lakhatott,

mert sok gondot hintett közé az élet
és keserűvé mérgezte nagyon, —
majd ott leszünk mi is, ha újraéled
minden kínod, fájdalmad és vakon
célodvészetteten, bútól és örömtől
fásultan-mentesen rúgod az út
porát s egyszerre hátul felcsörömpöl,
mint végtelen vonat, a vaksi mult,

felzakatol mögötted, toroka tárva,
mélyébe testedet tompán beledül,
— majd ott leszünk mi is, hogy odaáttra,
legalább ne menj egyedül;
ha majd egyszerre körülölelőn kis
szuronyok ezre húsodba szakad,
loccsanjon szét a mi agyvelőnk is,
zúzódjon szét a kerekek alatt...

Így jajgattam és átkozódtam aznap,
a decemberi első szombaton.
Jó volt feloldásnak, de nem vigasztal,
hogy gyászom zagyva versbe írhatom.
Azóta már én szebb vigaszt kerestem,
ha emléke agyamba tántorog:
verseit hívom s röpködnek szívemben
csibész és bölcs és gyönyörű sorok.

Aznap sok száz szegényes régi polcon
„nagyon fáj” sírt fel néhány kis kötet,
nagyon fáj, — éreztem én is, ki olcsón
nem hullatom ma már a könnyeket.
Megedzett engem ennek a világnak
fölmérhetetlen gonoszsága rég,
de most sírok és nem bánom, ha látnak:
nagyon fáj, — és soká fog fájni még.

Szép Szó 1938. márc.

Zsigmond Ede

601. JÓZSEF ATTILÁRÓL —
JÓZSEF ATTILÁVAL

„Nemzett József Áron,
Megszült Pöcze Borecsa”,
Éltél amíg voltál,
Tested is a porba’
Szétmállik, mint másé
Péteré, Tamásé,
Hiszen ez a sorja.

„Türelmes és okos
Ember sose roskad,
Gyáván sose könnyez
Félve sose sorvad,”
Így mondtad igazán,
De csak egy híjja van:
Te be nem tartottad!

Verő zivatarban,
Lassudad esőben,
Kis emelkedőben,
Hosszú leesőben
Mindig így daloltál,
Így zengett a zsoltár
Tisztán és erősen.

Lásd, Attila, kár volt
Messzire elmenni,
Vak és kopott madár
Is tud énekelni,
De a halott madár
Néma. Hiába vár
Nem hallja meg senki.

Én most nem gyászolok
Tompá gyászdobokkal,
Könnyekkel, jajokkal
Csak a te daloddal,
Mert bennem vagy, leszel
És ezért énekel
Hangom a hangoddal.

Tehát élsz, míg élek
Bennem mindörökre.
Azontúl...? Nem látok
Ily messzi körökbe,
De tudom, hogy kába
Dolog és hiába
Most így pörösködvé

Számon kérni élted,
Mert vagy. E világon
Csak az halt meg, akit
„Megszült Pöcze Borcsa,
Nemzett József Áron”.

Ami több van, úr lesz
A bamba halálon.

Szép Szó 1938. márc.

*Zelenka Sándor
nyolcadik gimnazista*

602. JÓZSEF ATTILA EMLÉKE ERDÉLYBEN

Az első távirati jelentés után egy-két napnak kellett eltelnie, hogy a sajtó munkásai és Erdély haladó szellemű írói felocsúdhattak aléltságukból. Aztán sorra, felekezeti és pártállásra való különbség nélkül méltatták József Attila írói és emberi erényeit, rámutattak arra a csapásra, melyet az író tragikus halála az egyetemes és haladó új magyar irodalom számára jelentett.

A Brassói Lapokban három méltató írás is jelent meg József Attiláról. Gábor István a költő munkásságáról, Látó Anna utolsó napjairól és Molnár Tibor, a halott költővel való utolsó találkozásáról írt. A Korunk két számában is tanulmányokat, verseket közölt a halott költőről.

A Független Újságban Ligeti Ernő parentálja el a nagy költőt, a jobboldali Magyar Lapokban Bélteky László erdélyi költő, a váradi Friss Újságban Gyárfás Endre búcsúztatja.

Temesváron a 6 órai újságban József Attilának Thomas Mannhoz írott üdvözlő verse jelent meg Franyó Zoltán német fordításában. A Déli Hírlapban ifjabb Kubán Endre ismertette József Attila költői jelentőségét.

A felsorolt lapokon kívül azonban nem volt Erdélyben egyetlen olyan napilap és folyóirat sem, amely ne emlékezett volna meg a költőről és ne közölt volna József Attila verseket.

Erdélyben mindenütt előadásokat is tartottak József Attiláról. Méliusz József, a konzervatív Magyar Közművelődési Egyesületben (Temesvár) zsűfolt széksorok előtt ismertette gondosan felépített tanulmányában a költő életét és írói munkásságát.

A román sajtó is megemlékezett József Attiláról, és a legnagyobb fővárosi lapok egyike, a Curentul, hosszabb cikkben tért ki József Attila munkásságára és „román származására”.

Méltó visszhangot keltett azonban a SZÉP SZÓ József Attila száma is. A lapok a szokványos kommuniké keretein túl emelték ki a szám gondos kiállítását és annak tartalmát. A liberális Független Újság és a 6 Órai Újság hosszabb cikk keretében ismertette a SZÉP SZÓ József Attila számának irodalmi jelentőségét és kifejezte annak reményét, hogy a SZÉP SZÓ felelős szerkesztőjének tragikus halála után is azon a kijelölt úton fog haladni, amelyre a nagy halott emléke és munkássága kötelezi.

Szép Szó 1938. márc.

ifj. K. E.

603. JÓZSEF ATTI LA EMLÉKE SZLOVENSZKÓBAN

Január 5-én a pozsonyi rádió szlovák műsorán 15 óra 45 perces kezdettel Andreánszky István ismertette a SZÉP SZÓ irodalmi célkitűzéseit és megemlékezett *József Attiláról*, a költőről és a műfordítóról. Külön kiemelte József Attilának a magyar—csehszlovák kultúrközeledés terén elért munkásságát, finom versfordítói készségét, mely maradandóan mutatkozik meg a cseh és szlovák költők műveiből készített magyar fordításain.

A Slovensky Denik, Hodzsa miniszterelnök szlovák napilapja a február 16—17-iki számában „Magyar írók a dunavölgyi gondolatért” címen folytatólagos, komoly tanulmányt közöl s hosszasan emlékezik meg József Attiláról is; a tragikussorsú költőt Ady mellé állítja nemcsak mint költőt, de mint elveiért helytálló férfiút is.

A szlovák írók egyesületének közlönye, a legelterjedtebb szlovák irodalmi folyóirat, a Slovenské Smery szerkesztő-bizottsága elhatározta, hogy márciusi számában méltó módon emlékezik meg József Attiláról. Ez alkalommal Emil Bolesláv *Lukác*, az ismert szlovák költő, Ady versfordítója, lefordítja József Attila néhány költeményét.

Szép Szó 1938. márc.

A. I.

A Szép Szó február 5-én este Szegeden, a Fészek Klub rendezésében, 6-án délután pedig Makón tartott előadásokat, melyek jórészt József Attila, a nemrég elhunyt nagy költő emlékének szentelte. *Ignotus* Pál a SZÉP SZÓ törekvéseiről beszélt és József Attila irodalmi felfogását és szemléletét vázolta. *Fejtő* Ferenc költészetének esztétikai elemzésével és méltatásával foglalkozott, *Remenyik* Zsigmond róla szóló megemlékezéseiből és egyéb műveiből olvasott fel, *Gáspár* Zoltán pedig egy bakonyi falukutató út ismertetése rendjén mutatott rá a SZÉP SZÓ helyére és vállalt feladataira a magyar szellemi életben és József Attila pályájának egyes mozzanatairól beszélt, végül *Horváth* Béla József Attilához intézett búcsúztatóját és egyéb verseit adta elő. A SZÉP SZÓ írói felolvasták elköltözött barátjuknak és szerkesztőtársuknak több kiemelkedő alkotását. Makón ezenkívül a közönség spontán kívánságára a költő jelenlevő nővére, verseiben többször aposztrofált „Lidi nénye” is elmondott tőle, megrendítően meleg hangon néhány költeményt.

Szegeden a SZÉP SZÓ írói tiszteletüket tették *Szent-Györgyi* Albertnél; a világhírű tudós igen szívélyesen fogadta őket és hosszasan elbeszélgetett velük a szellemi élet mai problémáiról.

Mindkét városban bensőséges érdeklődéssel fordult felénk az értelmiségi közönség. Makón a polgármester képviselőjétől és a megyei főtisztviselőktől az egyszerű kisgazdáig, munkásokig és hagymatermelőig, a legkülönbözőbb társadalmi rétegek voltak képviselve a nagyszámú hallgatóság soraiban. Szegeden *Vér* György, Makón *Saitos* Gyula vezette be a budapesti előadókat.

Február 20-án este Budapesten, a Zeneakadémia nagytermében tartott a SZÉP SZÓ József Attila-emlékestet. A közönség zsúfolásig töltötte meg a termet s itt is nagy tetszéssel hallgatta az előadásokat. A SZÉP SZÓ nevében *Ignotus* Pál rövid bevezetőt mondott. *Móricz* Zsigmond érdekes előadást tartott, amelyben József Attilát, mint a kulturális teremtő munkába bekapcsolódó alsóbb néposztály egyik képviselőjét méltatta. *Karinthy* Frigyes lebilincselő módon elevenítette fel az elhunyt költővel való találkozásai emlékét s egyik humoreszkjét olvasta fel, *Németh* Andor pedig József Attila különös szépségű „Medáliái”-nak esztétikai értelmét és emberi hátterét vázolta fel. *Ascher* Oszkár Horváth Béla búcsúztató versét és József Attila verseit szavalta, *Major* Tamás több más József Attila-vers között a „Dunánál” című magyar és európai költői hitvallás előadásával szerepelt. *Hont* Erzsébet és *Rózsa* Vera, valamint *Vándor* V. Sándor dalkórusa *Reinitz* Béla, *Ottó* Ferenc és *Vándor* V., Sándor megzenésítésében József Attila költeményeit énekelte el a közönség forró elismerése közben.

A kegyeletes estet nyilas felforgatók próbálták botrányba fullasztani, akik a bevezető előadás, majd Móricz Zsigmond felolvasása közben röpiratesomót dobtak a nézőtérre. A rendőrség a kegyeletében háborított békés közönség elkeseredett tiltakozása közben emelte ki a tüntető nyilasokat, akik közül hatot elfogtak. A közönség öntudatos fegyelmezettsége keresztülhúzta a felforgató elemek számítását, hogy a keltett zavar az emlékest megakadályozására fog vezetni, s a rendőrség beavatkozása után az est teljes rendben folyt tovább.

A röpcédulák a szokásos idétlenségeket tartalmazták, mondani sem kell, hogy kriminális magyarsággal. A másodszor lenyomatott cédulák miatt ezúttal a SZÉP SZÓ írói becsületsértési és rágalmazási pert indítanak.

Szép Szó 1938. márc.

605. VERSEK, AMIKET KIVÁLOGATTAK

József Attila első könyve Szegeden jelent meg 1924-ben. Három kisebb-nagyobb versfüzete 1929-ben, 1931-ben és 1932-ben Pesten látott napvilágot. Ebből a négy kis könyvből és az 1932—1934-ig írt verseiből 1935-ben vaskos könyvet jelentetett meg a Révai-kiadó. Ennek a könyvnek a címe: „Medvetánc” és alcíme: Válogatott költemények 1922—1934.

Válogatott költemények! Ki válogatta össze őket? Minden bizonytalansággal a költő! A sajátjából válogatott. Bizonyára el-elgyönyörködött termésében: remek hajtásai annak az új magyar lírának, amely olyan nehezen, de mégis megszületett a nagyháború után és amelynek József Attila olyan nagyja, kiválója volt.

A „válogatott versek”-nél sokkal érdemesebb „Összes versek”-et megjelentetni. Ezek az „összes versek” mutatják meg igazán a költőt. Tetszés szerint csoportosíthatók a költemények: akár időrendben, születésük szerint, akár tartalmuk szerint, vagy a kettőt egyesítve: tematikai és idő-rendben. A költő dolga!

A költő dolga? Nem mindig! Vannak „közállapotok” is, amelyekre tekintettel kell lenni... A közállapotok első és leghatékonyabb képviselője a kiadó. A költőnek is ővele van leginkább dolga. A kiadó meg: szem előtt tartja az esetleges rendőri beavatkozás lehetőségét, olyannyira, hogy válogatószempontjai gyakran merevebbek a soros ügyész cenzúrájánál is. A kiadó körültekintő! Előzékeny! És — nehogy az ügyészt zavarba hozza, vagy akár csak gondolkozásra kényszerítse — alaposan válogat. Ady s Petőfi „válogatott” versei bőséges képet nyújtanak a mindenkori „kiadói” figyelemről s körültekintésről.

József Attila „Válogatott költeményei”-ből is hiányoznak versek, amelyeket József is, a kiadó is — arra ítelt, hogy az utókor ne vegyen róluk tudomást. Kispéldányú kiadványokban, rossz papíron jelentek meg ezek az elátkozott sorok. Mi megmentjük az elkallódástól! Mert igazi kincsei a magyar szabadság-lírának.

*

Csak a „Külvárosi Éj” (1932) és a „Dönts a tőkét, ne siránkozz” (1931) c. füzetekből szedtünk össze néhány olyan verset, amelyet „kiválogattak” a „Medvetánc”-ból. Az „Egy költőre” c. vers az arrivált magyar irodalom egyik döntő tényezőjéről írott pamflettfüzet vezércikke. A „Nyár” című vers a „Válogatott”-ban is szerepel, csak az utolsó sora más. Az utolsó sor az eredeti fogalmazásban, ahogy mi közöljük így szól: „elvtársaim: a kaszaél”. A „Medvetánc”-ban ehelyett ez áll: „Kék, tünde fénnel fönn a tél” . . . Ezzel a változtatással a vers forradalmisága eltűnt s egyszerű, tájat festő, leíró költemény lett belőle.

Új Hang (Moszkva) 1938. márc.

Gábor Andor

606. BEOSZTÁS

Tehetséges művész?
Ne mondj ilyet!
Az ítélkezést
Nehogy elsiesd!
Várnod kell véle
Egy kissé, amíg
A tehetsége
Bebizonyosodik.

Ki a tehetség?
Van két lehetőség.

Az egyik:
Ki a sínen veti ágyát;
A másik:
Aki kiirtja családját.
Ki él és alkot
Zajlásában e vésznek,
Az egyszerűen
Nem számít művészek.

Új Hang 1938. márc.

Gábor Andor

607. JÓZSEF ATTILA, AZ ÖNGYILKOS MAGYAR ÍRÓ — AZ ÖNGYILKOSSÁGRÓL

József Attila tragikus sorsa örök töviseként égeti nemcsak a magyar, hanem a világ dolgozó tömegének lelkiismeretét is.

Minden adat, amely hozzájárul e nagy művész lelkének megismeréséhez, a legnagyobb érdeklődésre tart számot. Ezért jónak láttam, hogy J. A. egyik írását, amely elsősorban tudományos céllal íródott és szakembereknek szánt írás, a B. L. útján szélesebb olvasókörök számára is hozzáférhetővé tegyem.

Az olvasó tehát gyönyörködni fog J. A. alábbi „*Öngyilkosság?*” című elbeszélésében, de, hogy a benne rejlő lélektantudományi értéket is élvezhesse, szükséges egynéhány sorban összefoglalni a mély lélektani kutatásnak mai álláspontját az öngyilkosság nagyon bonyolult kérdéséről.

1935-ben megjelent egy füzet az öngyilkosság kérdésében indított ankét eredményeképpen. A kérdéshez számos ideg orvos, jogász, teológus, pszichológus és író szól hozzá, *többek között József Attila is.*

Író társaitól eltérőleg J. A. nem magyaráz, nem fejteget, hanem egyik gyermekkori élményét írja le. Ez az írás szemléltető anyag a szakember számára, mert élesen világít rá az öngyilkos lélek lényegére. Ha az író öngyilkossági kísérlete halálos végű lett volna, a napilapok ezt írták volna: „Öngyilkos lett egy kilencéves kisfiú, mert testvére felpofozta.”

Ámde J. A. élménye elbeszéléséből a törvényszerűség erejével csendül ki a modern pszichológia által minden öngyilkosság végső okaképpen megjelölt *szeretethiány.*

Az öngyilkosság kizárólag emberi jelenség. Mindaz, amit az állatok öngyilkosságáról összeírtak, legendának bizonyult. A kutatókat megzavarta az gyakori tapasztalat, hogy a fogságba ejtett vad, a kölykét vesztette nőtényen épúgy, mint a gazdájától elszakított háziállat, tiltakozása jeléül „éhségstrájkba” lép, amely mellett haláláig kitart.

Nyilvánvaló azonban, hogy ezekben az esetekben hiányzik a *szándék* és a *céltudatosság.* A fájdalom apatikussá teheti az állatot, ami étvágytalansággal jár együtt. A halálbamenekülés kétségbeesett tette hosszú elmélkedésnek, helyzetanalízisnek és annak a belátásnak eredménye, hogy számunkra kivezető út nincs.

Könnyű belátni, hogy az állati lélek erre a premeditációra képtelen, hiszen magáról a halálról sincs fogalma, akárcsak a gyermeknek. Nem, az állat nem filozofál, mert nem gondol a halálra. Sőt a primitív társadalomban élő embertől is meglehetősen távol áll az önkéntes halál gondolata, amint látni fogjuk azért, mert az emberek egymáshoz való viszonya egyszerűbb.

A statisztika, épúgy, mint a nagyközönség, egyetlen okra vezeti vissza az öngyilkosságot, megfélelvezve róla, hogy az anyagi romlás, a szerelmi csalódás, a hozzátartozók elvesztése, a rossz iskolabizonyítvány, a kegyetlen bánásmód, stb., amit rendszeren öngyilkossági okként jelölnek meg, csak *kiváltó okok*, az öngyilkosság alapoka, amely nem szokott belekerülni a rendőrségi jegyzőkönyvbe, mégcsak a búcsúlevélbe sem, sokkal mélyebben keresendő.

A modern pszichológia kimutatta, hogy az öngyilkossághoz legalább *két ember szükséges*. Az öngyilkos, amikor önmagával végez, még valakit gyilkol meg: azt, akinek szeretetét hiába küzd.

„A Jolánt meg széttépi a mama, hogyha megtudja estére, hogy miért haltam meg. . . És sajnálni kezdtem a mamát, szegényt, — mihez is fogjon, amikor vége mindennek. De úgy kell neki, tettem hozzá magamban, ő miatta van az egész. Ő az oka. Ő parancsol, ő rendelkezik, az ő lelkén szárad egy ilyen édes, jó, okos, kellemes, bátor, tehetséges kisgyerek halála”, — írja József Attila.

Meg kell büntetni tehát Jolánt, meg a mamát! Íme ezért kell lehajtani a bögre tartalmát.

Minden öngyilkosság egyben gyilkosság is. Miért ez a bosszú, ez a gyilkosság? József Attila felel:

„Az *Étus* a mamáért is elfutott és a mama a munkát otthagya szaladt haza. Mindenkit félrelökve szaladt az ágyhoz. Szája reszketett, szeme könnyes volt. Aztán — engem, a kilencéves kölyköt — felvett a karjára, simogatni kezdett és vitt a konyhába. És csendesesen, csaknem sígva kérdezte: *Mondd, mutasd, fiacskám, kis fiacskám, mit ittál?*”

Minden öngyilkosság az elveszett paradicsomért történik. Már a születés pillanatában felrémlik. Az anyaméh elvesztett nyugalmáért, melegéért, a készen szállított oxigénért, a magzat vérkeringés kitűnő kosztjáért, ezek ködlenek fel az öngyilkos lelkében.

A világrajövő ember első szava a kétségbeesett sírás. Bizony, sok itt a sírnivaló! A fürdővíz rémes, a levegő szúr, harcolni kell az anyatejért, a fekvő hely sem mindig kifogástalan, leráncigálnak az anyamellről, elválasztanak, „iskolába kergetnek”, nem szabad játszani, sőt tanulni kell, köszönj szépen! — rivalnak rád, vagyis bepofoznak a *társadalomba*. Az ösztön-Én mind csendesebb lesz, a kultúr-Én mind hetvenkedőbb. Vágyaidat alá kell rendelned a társadalom érdekeinek.

A többi emberhez való viszonyod mind komplikáltabbá válik, minél bonyolultabb, minél rendezetlenebb a társadalom, amelyben élsz, annál erősebb elfojtásokra kényszerítenek. Az elfojtás bosszúvá erősödik és mert a bosszú nem törhet ki a náladnál hatalmasabb környezetted ellen, amely csak elvesz, de ritkán kárpótol, azért saját magad ellen fordulsz és rajtad keresztül gyilkolod meg azt, vagy azokat, akiknek a szeretetért

hiába harcolsz. *Az elárvult lélek, a szeretettől megfosztott lélek áll legközelebb az öngyilkossághoz.*

Szegény József Attila, egész életén keresztül harcolt a „mama” szeretetéért. Amikor megértette, naponta tapasztalta, hogy eredménytelenül küzd a „Társadalom-mama” szerelméért, bosszút állott rajta: szívtelen szerelmesét szimbolizáló vágató mozdonyba verte bele a koponyáját, mintha föl akarta volna öklözni, mintha — ki akarta volna emelni a sínekről.

Brassói Lapok 1938. ápr. 17.

Déri Gyula

608. JÓZSEF ATTILA EMLÉKEST KOMÁROMBAN

A komáromi Munkásakadémia húsvét vasárnapján rendezte meg az idei előadásévadjának utolsó előadóestjét. Ezt az estét József Attila emlékének szentelte. A magyar költészet és a szocialista eszme e tüneményes nagy alakját Szalatnai Rezső kitűnően felépített egyórás szabadelőadásában mutatta be. Szalatnai Petőfi Sándorhoz hasonlította József Attilát. Mindketten — mondotta — a népből jöttek s a nép felszabadulása, szellemi öntudata érdekében dolgoztak. Petőfit a zsarnokság politikai önkénye ölte meg, József Attilát is az apró szenvedések és megalázások kergették a tébolyba és a tébolyból a tehervonat kerekei alá. Az emberi lélek halhatatlan, ha emlékezünk reá és idézzük az élők elé. Az előadást a legszebb József-versekkel tarkította Szalatnai. Az estet Erdőházi Hugó vezette be komoly, ünnepélyes szavakkal. Erdőházi vezetésével a Munkásakadémia szavalókórusa két kitűnő József-verseket adott elő s Waldhauser Edit is elszavalt két József-verseket. A közönség ünnepélyes áhítattal hallgatta végig az előadókat. A komáromi Munkásakadémia ismét öregbítette jóhírét.

Csehszlovákiai Népszava 1938. ápr. 24.

609. FALUDY GYÖRGY: EURÓPAI KÖLTŐK ANTHOLÓGIÁJA

József Attila, — a felejthetetlenül gazdag verselő, — lehunyta szemét anélkül, hogy egy csomó rá várakozó dolgot megoldott volna. Ūr maradt utána, amit nehéz betölteni. Ha az ember magábaszáll, töprenghet, hogy a halott személyes szeretetén kívül mi lehet az a veszteség, amit a versei elmaradásán sirat. Be kell vallanunk: ha

kultúrigényeinket feszítjük is valamennyire, a vers mégsem tartozik a primér szükségletek közé. A legszomjasabb kultúrlény is jól meg van hónapokig, anélkül, hogy egyetlen szem versecskét is majszolna. A sokkal durvább napi események tudomásulvétele nélkül viszont nem lehet el. Akad kultúrlény, aki a március 11.-i eseményeket, — bár bőrére megy a játék, — ne falta volna? Vagy éppenséggel megtiltotta volna rádióknak, újságnak, hogy vele közöljék? Miért érinti mégis oly mélységes hiányérzettel, ha, mint József Attila, elhagyja, — magunkra hagyja e földi tájakat és vándorolni megy ismeretlen vidékre, ahonnan többé nem szól hozzánk? Van helyette más száz verselő, akik formában, eleganciában, színsongításban, a futamok ezer változatán kitűnően eligazodnak s bennünket is eligazítanak. De nem a — tartalomban. [...]

Faludy György, — ifjú költő, bár verskutatóban öreg jeleskedő — *Európai költők anthológiája* c. munkájában feledtetni akarja velünk József Attila halálát. Bevezető szavában maga is bevallja, hogy ez lehetetlen. Viszont az elszakadt láncszemet tőle telhetőleg összefogja és beugrik az üres helyre. Faludy elmondja, hogy ezt az anthológiát József Attilának kellett volna életre hívnia, ha nem következik be az, ami bekövetkezett. Ezért áldozza az egész könyvet a tragikus végű költő emlékének. Még megemlíti, hogy a kötet összeállítását a békevágy és szabadságvágy fűtötte. [...]

Korunk 1938. ápr.

Pap Gábor

610. JÓZSEF ATTILA, BÁSNIK, KTORÝ ZUTEKAL ZO ŽIVOTA

V polovici minulého roku vydali dvaja maďarskí básnici — kalvinista Képes Géza a katolík Horváth Béla — spoločný manifest. V tomto permanentistickom manifeste — tak totiž nazvali svoj program — prehlasujú, že svoje poslanie v kultúrnom živote maďarskom vidia v ustavičnom, permanentnom boji za slobodu ducha, ktorú sú pohotiví hájiť perom a keby bolo treba so zbraňou v ruke proti náporu diktatúry a útlaku reakcie. Títo smelí spisovatelia ukazujú sa nám takto ako pacifisti najrýdzejšieho zrna, ktorí v osudovom spoznaní dneška nasledujú Thomasa Manna a spolu s ním si uvedomujú, že za mier treba dnes bojovať a v tomto boji nefakať sa ani najväčších obetí na statkoch a na živote. Básnik, ktorý zo súčasných maďarských spisovateľov stál permanentistom najbližšie, József Attila, najväčšia hodnota maďarskej povojnovej poézie lyrickej, v decembri minulého roku zahodil svoj sotva dvaatridaťročný život. Dobrovoľná smrť Józsefa Attilu dotkla sa maďarského literárneho sveta veľmi citeľne. Z veľkého množstva spomienok a úvah o živote a diele zomrelého básnika uvádzam len

niekoľko charakteristických ukázok. Fejtő Ferenc, analyzujúc jeho tvorbu, tvrdí, že v Maďarsku od dôb Adyho nebolo básnika, ktorý by bol písal také verše ako József Attila. Peery Rezső, význačný maďarský estét a člen československého Pen klubu píše o ňom, že snád až na najväčších spisovateľov Maďarska, nepozná v maďarskej literatúre básnika, ktorý by bol dokázal hoc aj najťažšiu myšlienkovú matériu rozvinúť v tak utešenú lyrickú krásu a ktorého najjemnejšie citové záchvevy by mali tolkej myšlienkovej váhy. Ak bolo v povojnovej, maďarskej literatúre mnoho povolaných a málo vyvolených, bol bezpochyby József Attila vyvoleným z vyvolených.

S Józsefom Attilom odchádza z maďarskej literatúry veľký básnik, ale strácajú v ňom nadšeného priateľa aj slovenská a česká literatúra. József Attila oboznamoval maďarskú čitateľskú obec s dielami povojnovej literatúry českej i slovenskej, pilne prekladal českých a slovenských básnikov a v spolku so známym Antonom Sztrakom vynaložil veľké úsilie, aby v Budapešti boli uverejňované verše slovenských a českých autorov. K básnikom slovenským viazaly ho okrem toho aj úzke vzťahy osobného priateľstva.

Len niekoľko týždňov pred tragickou smrťou Józsefa Attilu bola mladá maďarská spisovateľská garda, zgrupovaná okolo literárneho mesačníka „Szép Szó”, hosťom Československa. Na tomto turné navštívili peštianski hostia aj Bratislavu a Prahu a na bankete, usporiadanom na ich počesť klubom „Prítomnosť”, v diskusii o aktuálnych otázkach československého a maďarského života nadšene sa prihovárali za československo-maďarské kultúrne zblíženie. Na večierku, ktorého sa zúčastnili mnohé vynikajúce osobnosti kultúrneho života československého, oboznamoval prítomných Ignótus Pál, známy publicista a redaktor revue „Szép Szó”, so spoločenskými problémami dnešného Maďarska, Fejtő Ferenc hovoril o povojnovej maďarskej literatúre a Remenyik Zsigmond tlmočil pozdravy pokrokových maďarských spisovateľov kultúrnym činiteľom československým. Ačkoľvek sa na cestu chystal aj József Attila, nemohol sa už tejto tak dôležitej kultúrnej misie súčastniť, lebo krátko pred odjazdom odviezli ho, nervove zhrúteného, do sanatória. Ale vtedy ešte sotva kto počítal s tak náhlym koncom. Zo sanatória bol prepustený na vlastné pranie a odišiel na vidiek, aby v kludu venkova našiel zdravie a duševnú rovnováhu. Klud, ktorý tu našiel, bol klud večný. Jedného dňa prebehla maďarským kultúrnym svetom zdrcujúca zpráva, že József Attila v záchrate beznádeje hodil sa pod kolesá balatonského rýchlika.

Mesačník „Szép Szó”, nástupca „Nyugatu”, Adyho „Nyugatu” a Oszkára Jásziho „XX-ik századu” vyšiel k úmrtiu Józsefa Attilu ako zvláštne spomienkové číslo. Ale s úctou a bolesťou naň spomínajú aj predstavitelia iných myšlienkových prúdov Maďarska, predovšetkým,

pravda, pokrokoví maďarskí spisovatelia, ktorí si nad jeho hrobom sľúbili, že sa nikdy a za nijakú cenu nevzdajú ideálov, pre ktoré žil a umrel József Attila a ktoré tvorily jadro jeho poezie i osobnosti.

Józsefa Attilu charakterizovala vlastnosť, dnes tak zriedkavá, — jedinečná zásadovosť, nežnajúca diskusie alebo kompromisu, ktorá, prejavujúc sa takmer v každom jeho verši, vytvorila z osobnosti básnika a jeho diela nerozlučiteľný celok. Vážili si ho preto nie len pre vysokú umeleckú hodnotu jeho poezie, ale aj pre ušľachtilosť a priamo puritánskosť smýšľania — pre ten vzácny spôsob, ako to, čo svojimi veršami vyjadroval, s bezpríkladnou jemnosťou formy uvádzal v jedinečný umelecký súlad. Poezia Józsefa Attilu sníva o novom spoločenskom poriadku, oduševňuje sa za krásu ideálu humanity, naplňuje ju duch všeobecného smierenia sa národov a najmä myšlienka sblíženia sa národov dunajskej kotliny. Najčastejšie stretávame sa však v jeho básniach s ideálom slobody. Zamilovaný do tejto vidiny budúcnosti, vracia sa k nej vždy znovu a znovu.

Nebola to pouha náhoda, že sa aktívni katolícki a rebelantskí protestantskí permanentisti na Józsefa Attilu dívali ako na jedného zo svojich. Poezia Józsefa Attilu bola neustálou borbou za prenasledovanú a spoločnosťou neustále odmietanú myšlienku slobody. Už v prvej svojej zbierke „Nincsen apám, sem anyám!” zvolá: „Hej, burzsoá, hej proletár! Én, József Attila, itt vagyok!” — a už týmito prvými veršami vyhlasuje boj utlačovateľom práva a slobodu, Sbíerku „Döntsd a tókét, ne siránkozz!” mu síce štátny zástupca zhabe, Attila vydáva však nové a nové zbierky, na ktorých snáď badať zmenu básnickej formy. ale nijako nie ich smelosti a mužného tónu. József Attila chápal poslanie básnika takto: „Básnik — vravel — silne ovlivňuje svoju dobu a stváranie duchovného života svojho prostredia, preto básne, ktorými rozochveje struny citového života súčasníkov, sú práve tak revolučné ako vynálezy, ktoré zrevolucionizujú výrobu. Básnik je človek, ktorý, nabitý myšlienkami a afektami, bráni sa, aby s nimi neostal sám. Píše len vtedy, keď cíti potrebu sdôverniť sa ostatným. Osamelí básnici majú tento pocit pospolitosti k iným osamelým básnikom”. Józsefa Attilu priťahovali, okrem jeho vlastného národa, národy slovanské, ale jeho pocit osudovej pospolitosti kotvil predovšetkým v živote veľkého, umlčaného národa pracujúcich. Veď sám z neho vyšiel, otec jeho bol rumunský mydlár, ktorý ešte za básnikovho detstva opustil rodinu a odsťahoval sa z Budapešti do Brailly. Aj matku, práčku, stratil básnik veľmi skoro a vychovaný bol na vidieku na útraty chudinskej pečlivosti. Ako chlapec pásol svine, neskôr pracoval ako robotník v tržnici, ako zemeľský robotník, plavčík na dunajskej lodi — medzitým skončil ľudovú, mešťianku a maturoval. Potom je domácim učiteľom, maďarsko-francúzskym korešpondentom, vo Viedni predáva noviny, v Paríži

počúva prednášky na Sorbonne. Na tejto pesterj dráhe zastaví sa ako dvacaťročný, keď sa na univerzite v Segedíne soznamuje s rovesníkom Adyho, Juhászom Gyulom, ktorý v ňom objaví básnika. Juhász Gyula dopomáha mu k prvému vystúpeniu a upozorní na literárny svet. Nikt vtedy nemyslel, že Juhász a Attila stretnú sa aj v tragike svojej násilnej smrti. Juhász Gyula podľahol v zápase s ťažkou nervovou chorobou a skončil vlastnou rukou v chvíli, keď duševné útrapy staly sa mu už nesnesiteľnými. Ako on, zhrúti sa aj Attila a nasleduje svojho učiteľa smrťou na železničných koľajniciach. Odišli v jednom roku, zanechajúc za sebou železné mreže nervového sanatoria. Lebo svet, v ktorom žili, ich nepochopil. Nebolo vari dosiaľ maďarského básnika tak nepochopeného a osamoteného, ako bol József Attila. Odchádza ním duša zmietaná v neustálom zápase so sebou a s okolím, ktoré z jedného zápasu vychádzala len preto, aby sa zas s celou vervou vrhla do druhého. Nevdojak napadajú nám básnici ruskí, leho život i vnútro boli práve tak bolestive rozdrásané a jeho myšlienky a vízie práve tak hlboké a odvážne. Ťažko sa prebíjal životom, kým si tvrdou prácou ukoval svoj obdivuhodný intelekt. Nepochopenie bolo jeho údelom, kým mu detskú dušu nezastínilo šialenstvo. Akoby len z listov z ruskej literárnej histórie bol vykrojený tento zvláštny život! Prichodí nám na um Jesenin a jeho životné osudy. Lenže osud J. Attilu bol ešte krutejší. Zo samého dna spoločnosti predral sa na povrch. Ztade jeho vrelá láska a veľké pochopenie pre chudobu, ktoré vkladal do svojich básní. Chudoba bola jeho najväčším básnickým zážitkom. Snáď niekto namietne, že túžil po nedosažiteľnom, že snil o neskutočnom. Vskutku, vždy len v mene ideálu, v mene ľudskosti hovoril a za tieto sa oduševňoval. Nenapraviiteľný rebel, permanentista najrýdzejšieho zrna s ustavične rozpalenou dušou. Dokonalý majster formy, ktorý svoje uzavreté básnické formy naplnil vznešenými, — snáď nedosažiteľnými myšlienkami.

*Slovenské Smery (Bratislava)
1938. apr.*

Št. Andreászky

611. A SZÉP SZÓ HÍREI

A SZÉP SZÓ március 12-én, szombaton, Békéscsabán tartott előadóestet a Magántisztviselők Szövetsége ottani csoportjának rendezésében. Gáspár Zoltán a SZÉP SZÓ hivatásáról és József Attila pályájáról tartott előadást, továbbá Fejtő Ferenc helyett, aki egyéb elfoglaltsága miatt nem lehetett jelen, felolvasta József Attila tanulmányát. Remenyik Zsigmond is József Attiláról emlékezett meg

előadásában. *Faludy* György pedig Villon és egyéb idegen költőkől való fordításait mutatta be; a Német zsoldosok éneke című kivált nagy hatást keltett. A nagyszerű előadást *Gergely* Endre vezette be.

Szép Szó 1938. ápr.

612. UTÓSZÓ [JÓZSEF ATTILA ÖSSZES VERSEI ÉS VÁLOGATOTT ÍRÁSAI]

József Attila az igazság költője volt. „Hogy hazugság szép lehet, azt egyszerűen nem hitte el. Bármilyen vadul száguldott képzelete, úgy ragaszkodott a valóság minden porcikájához, mint a leltári tárgyhoz, melyről fejvesztés terhe mellett kell számot adnia. Ha életrírói azt olvassák versében, hogy édesanyjának a háború végefelé csirkét szerzett, de mire elvitte neki, holtan találta őt, akkor fogadják el nyugodtan a leghitelesebb adatnak. Ha valahol azt írja, hogy hazafelmenet nézte a jázminokat, akkor mérget vehetnek rá, hogy nem orgonák voltak. . . Dogmatikusan ragaszkodott a való tényhez, egészen addig a fokig, ahol a ténynek látszata is megszűnik, s kezdődik a sejtelen. Ez a dús hangszereléssel visszhangzó túlérzékenység, ez az intellektuálissá tisztult érzékletesség, az aprólékosnak és a nagynak, a sejtett mindenségnek s a kitapintott porcikának ez az egyszerre- és együttérzékelése, ez ad szavainak olyan robbanó erőt, sorainak olyan lendületet, mely a foltozott ülepről szóló élcelődését is a démoni humor levegőegébe repíti és versbe szedett marxista vagy freudista elmékedéseit gyémántporos csillogással hinti be. De ebben leli magyarázatát nem egy zavaros kitérő is, mely verseit szétfeszíti. Személyi célzások, kiegészítő magyarázatok vannak megjelenítő sorai közé zsúfolva. Soha nem talált semmit eléggé szabatosnak, teljesértelműnek s nem fogadott el pótszert, kulisszát egy kötőszó erejéig sem.”

Ignotus Pál jellemzi így József Attila költészetét. Megállapításán nincs mit módosítanunk. József Attila élete és költészete valóban tökéletes egységet alkot. Nem úgy, mintha versekké fecsegte volna szét élményeit, mert egyrészt zárkózott, szemérmes lény volt, másrészt töprengő és eszmélkedő, ki addig szűrte, rostálta tapasztalatait, míg végül már csak néhány végzetesnek tartott s annak bizonyult alapélménye foglalta le egyre növekvő kizárólagossággal figyelmét és felidéző fantáziáját, — de tökéletesen igaz annyiban, hogy nemcsak egyetlen verse, de egyetlen olyan szava sincs, amelynek ne volna jelentőségfedezete. Nyilván ez a magyarázata annak is, hogy még egészen elvont versei is frissek, közvetlenek, élményszerűek.

Oeuvre-je, mint minden nagy lírai oeuvre, elejétől végig önvallomás tehát, de nem *l'art pour l'art* önvallomás, mint az önmaguk jelentőségétől megittasult költők. József Attila nem érte be azzal, hogy az istenektől megadatott néki kidalolnia, amit elszenvedett. Számára halálosan komoly probléma volt az „úgy van, ahogy van”, amibe nem tudott beletörődni soha. Már korán tudatosítja magában helyzetét és szenvedélyesen „eszmélkedik” rajta. Előbb higgadt tárgyilagossággal, szinte derűsen, később lázadó ingerültséggel, amíg felismeri szerepét a társadalom processzusában — „a költő, az adott világ varázsainak mérnöke, tudatos jövőbe lát s megszerkeszti magában, mint ti majd kint, a harmóniát” — s e feladatának felismerése nyugodt méltósággal tölti el. Ebben az időszakban az a hite, hogy a kitisztult értelem, mely tudomásul vette a véges-végtelent, a termelési erőket odakint s az ösztönöket idebent, meg fogja teremteni a társadalmi harmóniát is. Életének utolsó esztendejében azonban összeomlott hite. Erre vall Móricz Zsigmonddal folytatott megrendítő beszélgetése, ki előtt egy kiszolgáltatott pillanatában kitárulkozott:

„Az az én bajom, hogy . . . apátlan-anyátlan árva, a mélységből származom és emiatt nagyon nehéz is nekem az élet, mert az ember soha le nem vetkezheti önmagát, az ember haláláig egy és oszthatatlan marad és úgy viszi magán az életet, mint csiga a házát, mert nincs más búvóhelye, csak az élete, másutt nem talál menedéket. Most már hogy találjon az, akinek semmi kemény anyagból készült fedele sincs, csak az utca gyermeke lett, ahol világra jött s az is marad örökké?”

Kilátástalan életének külső történetét József Attila abban a döbbenetes fogalmazványban rögzítette meg, melyet az Első Papíripar Rt.-hez nyújtott be, abban a reményben, hogy alkalmazni fogják és ezzel végre megszerzi a havi kétszázát, melyre, mint Születésnapomra című versében felpanaszolja, „sose telt”. Ugyanez a teljes őszinteség jellemzi annak a kérdőívnek a pontozataira adott válaszait, amelyben egy egyetemi intézmény támogatását kérte, hogy befejezhesse tanulmányait. (A kérdőívet fascimilében közöljük.)

Diákkorában több öngyilkossági kísérletet követett el. Egyikről maga számol be prózai írásai között. Egy más alkalommal, tizennégy-tizenöt éves korában a sínek közé feküdt, hogy elgázoltassa magát a tehervonattal. Az idő múlt, a tehervonat nem jött. Nem értette a dolgot, felkelt, elindult a vonat elé. Kiderült, hogy a vonat azért késlekedett, mivel pár kilométerrel feljebb elütött valakit. Más halt meg helyettem akkor, mondogatta. Lehet, hogy itt kapcsolódott össze sorsa a tehervonatokkal, melyek oly kísértetiesen dübörögnek verseiben, talán innen keltezendő határozatlan és elcsitíthatatlan büntudata is. („Hogy

bűnös vagyok, nem vitás, de bármit gondolok, az én bűnöm valami más, talán együgyű dolog.”) De valószínűbb, hogy büntudata máshonnan ered, az anya—fiú viszonylat freudi megéléséből.

*

József Attila írni-olvasni tudó kora óta verselgetett. Egyik gyerekkorabeli próbálkozását kuriózumképpen felvettük művei közé. Diákkori versei szegedi lapokban jelentek meg és felkeltették Juhász Gyula érdeklődését a személye iránt. Felszólítására begyalogolt Makóról Szegedre. Juhász Gyula iránti tiszteletből ünneplő ruháját vette fel, de sajnálta vadonatúj cipőjét tönkretenni a harminckilométeres úton, botja végére akasztotta lábbelijét, majd ingét, kabátját, sőt nadrágját is. Juhász Gyula biztatására kötetbe gyűjtötte verseit. Ez *Szépség koldusa* címmel 1922-ben jelent meg Szegeden, Juhász Gyula következő kísérelő soraival: [...]

*

Második kötete, a *Nem én kiáltok* 1925-ben jelent meg, még mindig Szegeden. Ebben az időben találja meg hangját. *Isten* című versének következő soraira: „*A füvek szívében szép zöld tüzek égnek, hogy az elfáradt bogarak mind hazataláljanak, ha esteledik s te (az Isten) nyitott tenyérrel, térdig csobogó nyugalomban ott állsz az útjuk végén*”, az alábbi kommentárral figyelmezteti nővérét: „Az aláhúzott hat sort különös figyelemmel olvasd. Nem hiszem, hogy valaha ilyen szépen mondták volna ki Istent. Itt, ebben a versben megfogtam és fölemeltem a mindenséget.”

A *Nem én kiáltok* megjelenését követő esztendőket Bécsben és Párizsban töltötte. Harmadik kötete, a *Nincsen apám, se anyám* 1929 február 17-én jelent meg ezer számozott példányban, melyek közül a 901—1000 számú példányok „a költő kezéből köztulajdonba mentek át”, vagyis ingyen osztogatta széjjel őket. A költő ebben az időben a jövőbeli új közösség költőjének és ideológusának tartotta magát. Negyedik kötetét, a *Dönts a tőkét, ne siránkozz-t* ez a hivatás-tudat hatja át. Az embernek az az érzése, hogy eltökélten tette tönkre verseit, beléjük erőszakolva a mozgalmi jelszavakat.

1932-ben közzétett *Külvárosi éj* kötete jelenti József Attila költői pályájában a kiteljesedést. A halk bánatok és finom remegések poétája elérkezett a monumentalitáshoz. Fiatalos, hetyke hangja, mely már többször mutált, most elmélyül, komoly, felelősségteljes lesz, fékezett forróságú, fegyelmezett férfihang. A szabad természet, a tanyavilág varázslatos költője gyökeret ver a városban, felfedezi a külvárosok kősviatagát és a szegények gondterhes napjait és nyugtalan éjszakáit ötvözi verseibe döbbenetes szuper-realizmussal. Az új tartalomhoz új

formát teremt: nagyvonalú, szeszélyes szerkezetű strófáiban a szavak mondattani helyzete és fogalmi jelentősége együtt és egyszerre szublimálódik zenévé és hallucinációs erejű látomássá.

Ezekben az években higgad le s jut túl társadalomszemlélete is az ortodoxián. Eddig sem elégitették ki a készenkapott formulák, eddig is egyéni utakon keresté a végső kérdésekre a feleletet, de nem tudta összeegyeztetni személyi problémáit elveivel. Kétségeit tanulmányokban próbálta tisztázni. 1932 júniusában „Valóság” címmel folyóiratot indított; azonban ez két szám után beszünt. 1933-tól Hegel, Marx és Freud tanait próbálja összhangba hozni. Döntő élménye a „hamis tudat”, annak az igazságnak a felismerése, hogy tudatunk nem a közvetlen valóságot tükrözi vissza, hanem annak az ösztönök elfojtása következtében eltorzított képét. Ugyanez áll politikai törekvéseinkre is. Miután pedig most már ösztönelfojtásoktól mentesen, józanul gondolkozik társadalmi kérdésekről is, szükségképpen harcba keveredik minden romantikus messianizmussal, többek között az új népiesekkel is, kik szabadságvédelem és gazdasági szociális politika helyett embereszménnyé idealizálják a paraszti habitust.

1934 karácsony hetében kiadja költői termésének színe-javát *Medvetánc* cím alatt. 1936-ban „Szép Szó” címmel folyóiratot alapít, melynek élete végéig szerkesztője marad. „Célunk az a társadalmi és állami életforma” — fejtette ki programnyilatkozatában, „melyben a szép szó, a meggyőzés, az emberi érdekek kölcsönös elismerése, megvitatása, az egymásrautaltság eszmélete érvényesül. Felépésünkkel, írásainkkal az emberi egység igényét próbáljuk ismét életrehívni, a réginel fejlettebb egységben tartó, haladottabb igényt, a modern, magamagát fegyelmező, rendbefoglaló szabadságot.”

Ebben a folyóiratban teszi közzé azokat a megrázó erejű költeményeket, amelyeket 1936 karácsonyán *Nagyon fáj* címmel foglal kötetbe. Időközben elmélyíti mélylélektani vizsgálódásait, mindjobban elfordul a külvilágtól, kizárólag gyermekkori emlékeivel bibelődik, amelyek végül teljesen megszállják személyiségét és elhatalmasodnak akaratán. Kétségtelen, hogy utolsó kötetének versei már a schizofrén állapot tükröződései, de művészi értéküket ez sem csökkenti. Senki sem fejezte ki még a kezdődő elmebaj szorongását és képtelen kényszerképzeteit olyan megrendítő erővel és művészi plaszticitással, mint a *Nagyon fáj* kötet költője.

1937 őszén orvosai tanácsára szanatóriumba vonult. Minthogy viselkedésén, magatartásán nem mutatkozott semmiféle rendellenesség, orvosi engedéllyel leköltözött Balatonszárszóra. Itt játszódtott le a tragédia. Egy novemberi este az állomás felé bandukolt, ahol egy Pest felé tartó tehervonat várakozott. Mire az állomástól kőhajításnyira ért, a szerelvény lassan gyorsuló indulásba kezdett. Szemtanúk állítása

szerint ekkor futásnak eredt, átbújt a sorompó alatt és bebújt két teherkocsi közé. Előbb csak két kezét tette a sínekre, majd behajolt mélyen a kerekek alá. A lendületben lévő vaggón kiálló vaskampója, lépcsője, vagy összekötőlánca összeroncsolta fejét. Rettenetes halálát stílszerűen a falu bolondja jelentette visszatérésére várakozó nővéreinek.

Budapest, 1938. május 16-án.

1938

Németh Andor

613. A KÖNYVNAPRA MINDEN KÉSZEN ÁLL!

Inspicirozás a könyvnap előtt a kiadóvállalatoknál

Mit hoz a könyvnap?

[...] CSERÉPFALVIHOZ

megyünk. Itt maga a cég főnöke, *Cserépfalvi* Imre fogad. Bevezet abba a helyiségbe, ahol *Petőfi* első kiadójának, *Hartlebennek* az irodája volt. Az asztalon a három könyvnapra kiadvány: *Szabó Zoltán* „Cifra nyomorúság”-a, a magyar társadalom életével foglalkozik, *Ráth-Végh* István újszerű és végtelenül szellemes munkája: „Az emberi butaság kultúrtörténete” és, — amit talán elsőnek kellett volna említeni: egy 600 oldalas, vászonba kötött irodalmi remekmű: *József Attila* összes költeményei. *Cserépfalvi* kezébe veszi a könyvet és a szerzőjéről kezd beszélni, aki jóbarátja volt:

— *József Attila* — mondja — talán az egész világ egyik legboldogtalanabb embere volt. Egy időben tudatában volt tehetségének, később azonban, a sorozatos kudarcok és megpróbáltatások után, már saját magában sem bízott. Én jelentettem meg első kötetét. „Nagyon fáj” volt a címe. Tragikus szójáték, hogy ez a könyv később nagyon fáj *József Attilának*. Néhány igen szép cikken kívül nem eredményezett semmit. Az egész ország területén összesen 60 példányt adtak el! A tavalyi könyvnapokon ott állt szegény a könyvsátorban és szomorúan látta, hogy egész nap egyetlen példány sem kelt el. Ez betegsége előtt egy hónappal történt. Talán ez is siettette halálát! Hiába vigasztaltuk, nem használt semmi! Pénzt pedig nem akart elfogadni, mert végtelenül önérzetes és gerinces ember volt. Végül kitaláltunk egy módszert, helyesebben hazugságot, amivel mégis rá lehetett bírni a pénz elfogadására. De, amikor a turpisságra rájött, hangos botrányt rendezett, kikérte magának,

hogy bolonddá tegyék. Nem látta be szegény, hogy tényleg csak jót akartam vele. Magából kikelve kiabált és azzal hagyta el az üzletet, hogy soha többé nem békül ki velem.

— De úgy tudom, vetem közbe, — hogy mégsem vitte sírba ezt a haragot.

— Nem, sőt, amikor azt a végzetes tettet elkövette s a vonat elé vetette magát, éppen azért ment ki az állomásra, hogy a nekem írott levelet postára adja. *Úgy sikerült vele kibékülnöm, hogy megbíztam egy antológia szerkesztésével. Az utóbbi időben azonban már valóságos búskomorság vett erőt rajta. Bejött az üzletbe 4 órakor és képes volt leülni egy sarokba, ott gubbasztott 10 óráig, anélkül, hogy egyetlen szót szólt volna.* Egy nappal szanatóriumba szállítása előtt, még adtam neki 150 pengő előleget az antológiára. Ehhez a pénzhez aztán már hozzá sem nyúlt. Amikor kikerült a szanatóriumból, fillérig nála volt az összeg. Más kellett megbíznom a kötet szerkesztésével.

Most talán mégis megkapja a legteljesebb elégtételt, amit zsenije megérdemelt. Hiszem, hogy az 1938-as könyvnapon megjelenő összes versein keresztül szeretetébe fogadja az egész művelt magyar közönség. [...]

Magyar Hírlap 1938. jún. 5.

Kelemen István

614. JÓZSEF ATTILA ÖSSZES VERSEINEK MEGJELENÉSÉRE

Szegény Attila, korán, túlságosan korán jelentek meg „összes verseid”. Most lennél harminchárom éves. A közel ötszáz oldal vers és négy ívnyi válogatott prózai írás éléről nem ránk néz, hanem valahova, a véges végtelenbe mered a szemed. Komoly vagy, s mégis mintha valami fölényes mosolyféle villogna ebből a szempárból. Az állad kissé dacos, elkeseredett, s megcáfolja a mosolyt. A homlokod magas és tiszta, mintha nem lenne semmi titkolnivalód. De a bajuszod, az rejteget valamit. Amikor legutóbb együtt ültünk, ott a sarokban, a filléres büffében, már akkor sejtettem: a bajuszod csak arra való, hogy felnőttes légy, a bajuszod mögé — Attila, Te azt rejtetted, hogy gyerek vagy, az is maradtál! Az élő arcodról sohasem láttam olyan tisztán kettősségedet, mint most ezen a fotográfián — mennyi mindennek kellett összeütköznie *benned*, ha ennyi minden ütközik össze *rajtad*: mosolyos szemed a dacos álladdal, tiszta homlokod félrevezető bajuszoddal. Arcod egyszerre költősen meleg és parasztos is. És — ezt már akkor is gyakran mondtuk, amikor még közöttünk jártál — *Petőfire* hasonlítasz.

Apád, József Áron szappanfőző már „szagos füveket kaszál a Nagy Óceánon”, anyád *Pócze* Borcsa, a mosónő, már „kékítőt old az ég vizében”, s itt versköteted felett, már homályosan érteni kezdem azt a nagy hitetlenséget, hogy nekimentél a szárszói vonatnak és *Németh Bandinak* (tudtad mindig, alig ért Téged valaki jobban, mint ő) sajtó alá kellett rendeznie, s *Cserépfalvi Imre* barátódnak ki kellett adnia ezt a szép és szomorú vaskos kötetet, az „összes verseidet”.

Nekimentél a szárszói vonatnak, mert tudtad „mit érlel annak a sorsa, ki költő, s fél és így dalol”. Ki így dalol, ahogyan Te daloltál, az elnyomottakért, munkátlanul ógyelgő munkásokért, boltosokért, akiket agyonnyom az adó és a sok fehér ember között hontalan európaiakért. Így, ezekért kellett dalolnod, mert „új ordas eszmék uszulnak ránk” és mert Neked „havi kétszáz sose telt”. És mert az apád valaha régen nekivágott Amerikának, a mama pedig — a mamát sem lehet visszahozni többé, egyedül maradtál. Nem jutott Neked öröm, szegény Attila, mert örökké nyugtalanított a külvilág, s azok a titkok, amik Benned voltak, s amikre, mert túlságosan élesen láttál, ráeszméltél, írás közben és ölelés közben is. És jól tudtad, hogy lépten-nyomon elárulod Magad, csaknem minden versedben leleplezed, mit rejt a bajuszod. Alig van versed, amelyből nem kiabálsz sírva, vagy nevetve, hogy gyerek szeretnél lenni, a *mama mellett*, édes meggybefőttet akarsz kóstolni, bömbölni lenne kedved, mint egy csecsemőnek, játszani vágyódsz, sőt két pofont sem bánnál. Nem maradt más játékszered, mint a *rím*, s ezzel, mert komolynak, felnőttnek *kellett* lenned, csak elvétele játszhattál, tréfásan, ügyeskedve, zsonglörködve. „Az elnyomás csapatban károg, élő szívre, mint dögre száll” — s ezért Neked is el kellett nyomnod Magadban a játékosságot.

Tudom, hogy azért hívod olyan gyakran, s olyan szívzaggatóan a mamádat, mert visszakívánod azt az alig létezettet, a gyermekkorodat. Vissza akarsz menekülni, *hosszá*, az anyaföldre. Elárulod Magadat, s tudatosan árulod el magadat. Mert gyűlölöd a bajuszt, amit kénytelen voltál viselni, hogy ne vegye észre mindenki. . . . Leleplez már az is, hogy [nem] azt mondod „*anya*”, aminthogy „*apát*” mondasz, hanem nyíltan, szemérmetlenül a „*mama*” az, akit kívánsz. S, akihez visszatértél, mert — nem akartad tovább viselni a bajuszt. Játékos, gondtalan gyermek-kort kívánsz Neked, Attila!

Magyar Hírlap 1938. jún. 5.

Gosztonyi Lajos

Néhány barátja és a falu proletárgyermekei állták körül a sírját, amikor eltemették a balatonszárszói temetőben. De már akkor érezte mindenki, hogy ez a temetés nem befejezés, hanem elindulás. *Elindulás a halhatatlanság felé.*

Amíg itt élt közöttünk törekeny alakja, nyugtalan, vívódó szelleme, lenyűgöző erejű költői tehetsége, csak azt éreztük, hogy az új magyar költőnemzedék legmarkánsabb, legizgalmasabb, legeruptívabb és legállástfoglalóbb tehetsége. Verseit boldogan olvastuk, köteteket örömmel lapoztuk és figyeltünk a hangra, amely a *magyar irodalomban tudatosan adott költői formát a szocialista szellemnek és tanításnak.* Milyen öröm volt tudni, hogy a magyar líra nagy tradíciói méltó folytatót és továbbfejlesztőt találtak ebben a törekeny testben, ebben a vajúdó lélekben és izzó szellemben.

Hittük és tudtuk, hogy legnagyobb reménysége az új magyar lírának és a szocialista kultúrszellemnek.

De amikor tragikus végzete elvitte közülünk, a megrendítő gyászban megvilágosodott előttünk, hogy több volt, mint tehetség, több volt, mint reménység, több volt, mint ígéret. Már a *teljesülés volt, a legnagyobb kortársai között.* Az egyetlen, aki önmagában egészet alkotott és aki az egészet akarta szellemével, költészetével, életével. Az egyetlen, akinek a költészet és az élet nem eszköz volt, nem játék, hanem *valóság.* Az egyetlen, aki minden megnyilatkozásában ezt a valóságot kereste, kutatta és ennek a valóságnak értelmét: *az igazságot akarta.* Így jutott el annak is legelejehez és ebből a keresésből, kutatásból, vajúdásból, a tökéletesség áhításából és felérzéséből keletkeztek azok a versek, amelyek az új, a *háborúutáni magyar líra legszebb, és legértékesebb, legemberibb és legmegrendítőbb alkotásai.*

Most, hogy *Cserépfalvi* kiadásában pompás kötetbe összegyűjtve előttünk fekszik élete munkája: versek és prózai dolgozatok, újra átérezzük életének és működésének értelmét és jelentőségét. Ez a több mint ötszázoldalas gyönyörű kötet nem az ígéretet, hanem a nagy költőt mutatja, a halhatatlant, *akinek helye szívünkben Petőfi és Ady mellett van.*

A halhatatlan költőt mutatja ez a kötet. Azt, aki a magyar irodalomban olyan politikai lírát alkotott, amelyben bölcselmi mélységeket tárt föl. A szegényemberek, a proletárok életének, küzdelmeinek, osztályharcának színét, ízét, hangját és filozófiáját kozmikus méretekig fejlesztette és legemberibb szintjéről mutatta be. Ez a halhatatlan huszonkétéves korában megmondta: „Én nem azért jöttem, hogy bőgjek vagy buzdítsak, hanem hogy tegyek. Egy mindannyi-

unknál szociálisabb ember szinte csak sejtett alakja lebeg a szívek fölött. Kell, hogy reárajkam húsomat és beléagyazzam csontjaimat. . .”

A halhatatlan költőt mutatja ez a könyv, aki a háborúutáni sötét, nyomasztó, korrumpáló korszakban tisztán és töretlenül mutatta és szólaltatta meg az emberiség és a közösség alkotó szellemét. A halhatatlan költőt mutatja ez a könyv: *az igazi szocialista költőt.*

Megindultan, könnyes szemmel lapozunk ebben a szép kötetben. Hiszen mindössze 33 éves volt József Attila, amikor eltávozott közülünk és még hat hónapja sincs, hogy elfáradt testét széttépte a vonat kereke. Megindultan lapozzuk a könyvet és arra gondolunk, hogyan szeretné, hogyan becézne ő, ha látná, ezt a szép, ízléses és vaskos kötetet, a gondos kiállítást, a kiváló nyomdai munkát, a művészi könyvtáblát. Hogyan ütné fel, hogyan mutatna rá nikotintól sárga ujjával egyikre-másikra, hogyan ízelgetné a szavakat és a szavak zenéjét kissé tompa, rekedtes hangján és hogyan mondaná el az egészet — *kívülről.*

A személyes emlékek a kortársak elmúlásával szintén elmúlnak, de ez a könyv megőrzi őt és szellemét, költészetét és emberségét azok számára, akik majd egy jobb világban e szomorú korszak *igazi* nagy értékei iránt érdeklődnek.

Mi, szocialisták boldogok vagyunk, hogy *közülünk jött és a mi életünket, igazságunkat szólaltatta meg ez a nagy költő.* Az utánunk jövő nemzedékek is, akár mi, az ő verseit olvassák majd, ha önmagukat akarják kifejezni.

Elismerést érdemel *Németh Andor* a sajtó alá rendezés munkájáért. Bárcsak elkerülhetne ez a könyv minden proletár asztalára!

Népszava 1938. jún. 5.

Szélpál Árpád

616. EGY KÖNYVNAPI KÖTETRŐL

Vaskos kötet fekszik előttünk, mint az élő lelkiismeretfurdalás. József Attila összes költeményei és válogatott prózai írásai jelentek meg a könyvnapi. Forrongó fiatal éveinek szép ígéretei, kiforrott és múlhatatlan versei mellett ott sorakoznak az ígéretes töredékek, szilánkok, pályájának immár sohasem teljesedő lehetőségei.

Egészen különös lírai sűrűség él verseiben, olyan, mint a nehéz óbor, de mellettük párafinom elégiai hangok szállanak. Az elinduló költő a finom műhelygondok világából csakhamar felelősséget érző s viselő költővé érett, szociális verseket írt, ő örökítette meg a magyar külváros szomorúságát. Utolsó éveinek versei pedig egyre érezhetőbben mutatják az új „fejlődési” fokot: *a halált.*

A halállal viaskodott szüntelenül Ady, Juhász és Kosztolányi. Adynak s Juhásznak birodalom volt a halottak országa. Ismerték a magyar sírok értelmét s halottak és élők egyességét építették csodálatos, misztikus lírájukban. Kosztolányi az egyéni halállal viaskodott. József Attila halálélménye is szociális élmény volt: a szegénység megdicsőülése. Egy szegény proletárasszonynak, édesanyjának emlékével viaskodott, őt szépítette, dicsőítette, emelte egekbe.

Olvasom, hogy az elmúlt könyvnapon egyetlen ember sem kérte könyvét. A nyers ízekhez, vad ízekhez szokott ajkak idegenkedtek a nemes italtól, a magyar lírától. A napi „érdekességek” rikoltása mögött önmagába roskadt a magyar líra, a magyarság belső érdekessége.

Életében sokat támadták, magyarságát vonták kétségbe azok, akik a magyarság belső értelméhez, belső világához sohasem jutnak el. Ez a könyv igazolja, hogy a legválságosabb esztendőekben szökőforrásként tört fel József Attila mélységes magyarsága. Patrióta volt, a patrióták hajlíthatatlan hűségével s nemes szemérmével.

Akik nem tudtak megbékélni az élő költővel, gyarló jóvátételnek: *tisztelegjenek legalább a halott előtt.*

Magyarország 1938. jún. 11.

F. G.

617. A MOSÓNŐ FIA

*(József Attila összes versei és válogatott írásai:
Sajtó alá rendezte Németh Andor. 568 oldal
Cserépfalvi kiadása)*

Épp most tíz éve annak, hogy a *Literatura* egy szívfájdítóan szép írásban bemutatott egy fiatal költőt. A tanulmány ezekkel a szavakkal zárult:

— *Egy magyar költő pályafutása: volt kanász, szárazdajka, fahordó, kenyeres, cukrászfű, kispap, hajósinas, kukoricacsősz, mezei napszámos, bankhivatalnok, könyvügynök, egyleti szolga, házitanító és rikkancs. Próbált meghalni: hűgkővel, gázzal, kötéllel, bicskával, méreggel és vonatelgázolással. Huszonhárom éves.*

E tíz év óta csak néhány adattal gyarapodott az életrajza: írásaiért egy csomószor törvény elé került, egy papírgyárnál hiába iparkodott havi kétszáz fixet állást kapni, folyóiratot szerkesztett, elmebeteg lett, vonat alá feküdt s végre sikerült a nemtudomhányadik öngyilkoskísérlete, s most aztán végezetül ezzel a hatalmas kötettel belépett a magyar halhatatlanok sorába. Pedig mindössze harminckét évet élt meg.

Ez volt József Attila, az Amerikába szakadt szappanfőző-paraszt-
nak és a mosónőnek a fia, sorstestvére Hrúz Mária fiának s a cselédfi
Strindbergnek. Ez a születési hibája kisgyerek-korától rajta ül a lelkén.
Első, elemista verséből már ez a nagy bánat sir ki:

*De szeretnék gazdag lenni.
Egyszer libasültet enni.
Jó ruhába járni, kelni,
S öt forintért kuglert venni.*

*Míg a cukrot szopogatnám
Új ruhámat mutogatnám
Dicsekednék fűnek, fának
Mi jó dolga van Attilának...*

S élete hónapjaiban, amikor már a szkizofrénia polipkarja nyújtja
ki felébe csápjait, szegény beteg agya így fantáziál:

*Ki-be ugrál a két szemem, úgy érzem.
Ha megbolondulok, ne bántsatok.
Erős karokkal fogjatok le szépen;*

*ha majd egész valómmal kacsintok —
ne mutassatok öklöt, úgy se látom.
A semmiből vissza ne rántsatok.*

*Gondoljátok meg: Ezen a világon
nincs senkim, semmim. S mit úgy hívtam: én,
az sincsen...*

Kezdet és vég, de a refren ugyanaz, akár kilenc, akár harminc
esztendő. Mert költő. Mert magyar költő. Csak tessék elolvasni ennek a
kötetnek egyik szörnyű írását. Egy fakszimilben közölt kérvény,
amelyben a bölcsészettanhallgató József Attila az Orsz. Magy. Diáknyo-
morenyhító Akcióhoz fordul pontosan 101 pengő és 50 fillér segélyért, s
ahol a hivatalos nyomtatványnak erre a kérdésére: „Milyen
körülmények készítették e kölcsön kérésére?” lakonikusan ezt feleli:

—*Furcsa kérdés. 14 fillérem van mindössze, alapvizsga előtt állok,
tanulnom kell, ki kell fizetnem a „lakásomat”, sőt, ezenfölül élnem is kell,
bár ez talán nem annyira kötelező erejű, mint a belőle folyó szükségletek és
emberi, társadalmi kötelességek és kötelezettségek vállalása és tisztességes
teljesítése, vagy teljesíteni akarása. Ez a felelet talán szokatlan, azonban*

másfél hónapig nem volt lakásom s kb. ugyanennyi idő óta (vagy régebben) csak szalonnán és kenyéren élek.

A kultuszminiszter ekkor Klebelsberg Kunó gróf volt, a „magyar kultúrfőlény” jelszavának atyja. . .

Pedig ez a nyomorgó bölcsészettanhallgató ekkor már négy éve megírta *Isten* című költeményét, a modern magyar lírának legszebb, himnikus dalát.

Csuda-e, ha aztán a valóság elől az őrületbe s az őrület elől a vonat kereke alá menekült szegény József Attila?!

Literatura 1938. jún. 15.

(s. g.)

618. ATTILA JÓZSEF

1.

Jeder echte Dichter hat eine eigene Landschaft mit eigener Flora und Fauna. In der Landschaft Vörösmartys begeben sich Löwen zu rauschenden grossen Flüssen beim Licht von einschlagenden Blitzen. In der Tiefebene von Petőfi klappern Störche und wogen goldene Weizenfelder. Die Sonne scheint mit einem so überfließenden Licht, dass es auch zu den Spielen der Fata Morgana ausreicht, — oder rasche Wolken jagen einander, wie die wechselnden Leidenschaften des Dichters. Manchmal tritt die Theiss aus den Ufern. . . Hölderlin sah die Welt aus der Vogelperspektive, von oben her und aus der Ferne sinnend über die freundlichen deutschen Flüsse und die fleissigen deutschen Städte, von deren Freundlichkeit und Fleiss ihm auf den menschenleeren Höhen des Vaters Äther nichts zuteil wurde, nur die Fahnen klirrten im Winde.

Wie ist nun die Landschaft Attila Józsefs* gestaltet?

Seine Landschaft liegt am „Stadtrand”. Sie ist äusserst menschlich, die Natur verleiht ihr nur wenig Farben, sie setzt sich aus menschlichen Farben, aus den mannigfaltigen Schattierungen des menschlichen Grau zusammen. Sie besteht aus von Menschen geschaffenen Gegenständen, aus lauter steifen, stechenden und unangenehmen Dingen, aus Mauern und Zäunen „Der Mensch tritt manchmal in eine sandige, wässrige, traurige Fläche.” Jenseits der Fläche und der Stadt liegen „zerbrechliche”, der Vernichtung ausgesetzte Dörfer, — ein Wind könnte sie verschleppen. Auch wenn sich nichts regt, leidet die Landschaft. Sie leidet aber nicht heroisch, wie die Landschaften von Van Gogh: „die Landschaft wimmert”, stellt József in einem seiner Gedichte fest.

* József Attila: Összes versei. Budapest, Cserépfalvi, 1938.

„Zerknüllte, gelbe Landschaft“, sagt er an einer anderen Stelle, „reicht bis zur himmlischen Brust. . . mit trocknen und in sich gekehrten Augen starren die Felder.“

Seine Landschaft ist grauenerregend. Die menschliche Armut ist hier zur Landschaft geworden. Attila József ist aber nicht ein Dichter der Armut, sondern der allgemeinen Verdammnis, die meistens in Form der Armut auftritt. Er ist der Dichter derjenigen Hexerei, die die Armut in ihrer entsetzlichen Küche ausübt, wenn sie Mensch und Landschaft ihrer ursprünglichen Gestalt entkleidet und zu etwas ganz anderem gestaltet. Mensch und Landschaft verschmelzen hier in der erstarrten Trauer der Armut. „Wie ausgekühltes Erz starren die klatschenden Gewässer, der Wind wildert wie ein verjagter Hund, die Zunge hängt ihm aus dem Schlund, so schleckt er an den Wässern. Strohsäcke treiben wie die Flösse auf dem Strom der Nacht.“

Wie müde schleppt sich diese Landschaft ihrem eintönigen Verfall entgegen. „Nacht in Winterzeit, in ihr wie eine eigne kleine Winternacht, ein Lastzug in der weiten Ebene versackt.“ „Auf fahlen Stufen kleiner verfallener Fenster steigen die Tage hinab, ins feuchte Dunkel.“

Aber manchmal verträgt die Landschaft nicht mehr das eintönige Leiden. Sie schüttelt sich plötzlich und macht eine überraschende und verzerrte Geste. Sie entweicht der ewigunabänderlichen Ordnung der Dinge, protestiert und empört sich. „Gäb' es Tücher am Himmel, wie Himmelsfahnen würden sie flattern, gäb' es Melonen auf dem Felde, sie würden hüpfen und knattern.“

Der Aufstand der Melonen ist nur eine spielerische Geste, gleichsam nur Aufbrechen auf dem Wege nach einer trostvollen Irrealität, nach einer Welt, die bereits den Vater des Dichters, den Seifensieder Aaron József aufgenommen hatte, der „am grossen Ozean duftende Gräse mäht“. Die ganze leidende, kranke Landschaft sehnt sich nach dem grossen Ozean mit den duftenden Gräsern. „Auf der Landstrasse wandern schweigend aus die Pappeln.“

Mitunter verwandelt sich die ganze Landschaft mit all ihrem Leiden in ein irrationales, schauerliches Märchen. „Im eisernen Himmelsgewölbe dreht sich ein kühl gelackter Dynamo. Oh ihr geräuschlosen Gestirne!“

Aber ganz oben, hinter dem grausamen, geräuschlosen Himmel, dort oben gibt es vielleicht auch noch Trost: „Hinter dem Himmel, wie ein Wolkenstreif, eine Liebkosung herrenlos verstreicht.“

Grosse Dichter sind niemals naiv. Michael Babits sagte einmal, dass Shakespeare sich von seinen grossartigen und ihm oft sehr ähnlichen Zeitgenossen darin unterscheidet, dass während diese heute naiv wirken, bei Shakespeare keine einzige naive Zeile zu finden ist. Die grossen Dichter verstehen irgendwie stets das Ganze, sie „fallen niemals herein“. Sie sagen nie etwas, was nur für ihre Zeit gelten würde, so dass man sie nie belächeln kann: „O Gott, diese Alten . . .“

In der Dichtung Attila Józsefs ist keine einzige Zeile naiv. Sein Ton ist überlegen und sachlich, auch dann, wenn seine Visionen ihn auf gräserne Ozeane mitreissen, und auch dann, wenn er mit Shakespeare-scher Leidenschaft flucht, was in seinem letzten Band oft der Fall ist. Man spürt immer, dass er die Sache ganz versteht. Er ist ein herber Dichter, hat alles hinter sich.

Wenn ich aber an den Lebenden zurückdenke, so überwiegt das Gefühl, dass er der *harmloseste Mensch* war, den ich jemals gekannt habe. Es war in ihm nichts Böses, nicht einmal milder Spott. Er war harmlos neugierig auf die Menschen, denen er begegnete, und hegte jedem gegenüber Erwartungen. Er liebte es, grosse Diskussionen herauszufordern, weil er kindlich gespannt war, was der andere auf die letzten und ewig-antwortlosen Fragen antworten werde; er selbst setzte seine eigene Weltanschauung stets eingehend und begeistert auseinander, in den unwahrscheinlichsten Zeiten und auf ungewöhnlichsten Orten. Er war viel zu harmlos, um zu wissen, dass die Menschen sich für die höchsten Fragen am allerwenigsten interessieren. Er nahm alles ernst, was man ihm sagte. Mit kindlicher Unschuld glaubte er an die übliche Dogmatik der Erlösung der Gesellschaft und an die Psychoanalyse. Auch den Universitätsprofessoren glaubte er alles. Hätte er Geld gehabt, so hätte ihn bestimmt jedermann betrogen.

Und dieser Dichter wurde doch von Schuldbewusstsein gequält. Fieberhaft und vergeblich suchte er nach der Schuld, wegen der er so viel zu leiden hatte.

Sein Leiden bleibt ein ewiges Rätsel. Es führt auf ein unwegsames Gebiet der Pathologie; vielleicht könnte nur der Arzt erklären, warum er gelitten hat, und auch er würde nicht die Wahrheit sagen. Ein „normaler“ Mensch ist gar nicht imstande, soviel zu leiden. Er hat auch keinen Grund dazu. Das Schicksal *eines* Menschen ist viel zu wenig, um darunter so stark leiden zu müssen. Nur wer mit seinem Leiden in einer geheimnisvollen Weise für alle leidet, nur der hat so entsetzlich zu leiden.

Ist es vielleicht doch keine blossе Phrase, dass der berufene Dichter für die Gemeinschaft leidet?

Sein Platz in der Literatur kann heute auch noch annähernd nicht bestimmt werden. Eine vor kurzem erschienene Anthologie, die die Gedichte der Allerjüngsten enthält, hat von der Generation Attila Józsefs nur ihn allein berücksichtigt, mit der Motivierung, dass er der Meister und Wegbereiter der Jungen gewesen sei. Unter einem anderen Gesichtspunkt würde man gerade denken, dass er ein Nachzügler sei, der letzte Spross der Nyugat-Generation und der Expressionisten, der letzte aus der Reihe Babits—Kosztolányi; der letzte Dichter, der eine besondere Individualität war, und bei dem gerade die Individualität den Gedichten den Wert verleiht. Seine Zeitgenossen und die Nachfolgenden sind viel „normaler“ als er und sind darauf stolz. Es scheint, als wäre das Zeitalter des Irrealismus vorbei. Der Dichter und der Schriftsteller sind heute wieder genau so, wie die übrigen Menschen. Der grosse Irrealismus kann aber wann immer zurückkehren. Vielleicht gehört gar nichts anderes dazu, als ein Dichter...

Attila József war der bizarrste und überraschendste Dichter der neuen ungarischen Lyrik. In seinen Gedichten verhält sich alles anders, als man es erwarten würde. Bei ihm ist einem Haus, einer Frau, einem Feldhüter oder einer Eisenbahn alles zuzutrauen. Die Sterne reden ständig herein. Die Jahreszeiten benehmen sich meistens häuslichvertraut, auch sie sind arme, geplünderte Leute. Wie erschreckend wenig würde es besagen, wenn ich mit dem Ausdruck früherer Kritiker feststellen würde, dass er eine reiche Phantasie besessen habe.

Phantasie! Ein unglückliches Wort. Es ist erfreulich, dass es ganz aus der Mode gekommen ist. Wenn ich von der Einbildung des Dichters rede, so setze ich voraus, dass der Dichter sich die Dinge nur „eingebildet“ hat, also auch selbst genau wusste, dass das, was er schreibt, nicht der Wahrheit entspricht. Dieses aber bei einem Dichter anzunehmen, wie Attila József es war, rührt an seiner Ehre.

Menschen, die Gedichte zu lesen pflegen, lesen von den Gedichten grosser Dichter in einem Zug höchstens einige Gedichte, dann schliessen sie das Buch mit einem gewissen Hochgefühl und einer stillen Wehmut, die ich hier nicht weiter analysieren möchte. Den Gedichtband von József aber kann man stundenlang lesen: seine Gedichte sind unterhaltend. Das ist natürlich an sich noch kein Lob für einen Dichter — die ärgsten Dichter sind unterhaltend: denken wir nur an Kästner. Doch liegt darin ein charakteristischer Zug seiner Dichtung. Mich zerstreuen

seine Gedichte, wie der Lunapark mich in meiner Kindheit zerstreut hat oder heutzutage die farbigen Trick-Filme: mich bezaubern die schwankenden Fussböden, die auf Rädern rollenden Bürger, die Bäume, wie sie ihre Haare raufen, die singenden Fische... es bezaubert mich das zu Gedicht gewordene, das heisst, sich in allerkonkretester Form verkörperte Irreale.

Dabei handelt es sich natürlich um eine Schwarzkünstler-Vorführung. Das Irreale ist nicht für sich selbst da. Wo die im alltäglichen Sinne des Wortes verstandene Realität in der Dichtung aufhört, dort beginnt etwas anderes und grösseres. Attila József verschiebt die Kulissen der Welt, und durch die Spalten strömt das Geheimnis herein. Seine bizarren Bilder lassen das Unahnbare ahnen, sie sprechen etwas Unaussprechliches aus. Das ist Dichtung.

5.

Attila József ist eines furchtbaren Todes gestorben. Sein Tod liess auch diejenigen aufmerken, die sonst nicht zur Kenntnis zu nehmen pflegen, dass es Dichter gibt. Durch seinen Tod erhielt das Wort „Dichter“ wieder dunklere und festere Konturen. Und seine Dichtung wurde jetzt erst vollendet, authentisch und endgültig. Der Dichter sprach immer davon, dass es schmerzt, „sehr weh tut“, dass man es nicht ertragen kann, — jetzt bestätigt es sich, dass er es wirklich nicht ertragen konnte. Mit einer erschreckenden Genauigkeit stellte der Dichter am Schluss seines „Inventars“ fest: „Ich habe gelebt — und daran sind auch schon andere gestorben.“ Er starb tatsächlich daran.

Seine Dichtung und sein Schicksal haben sich in einer so tragischen Weise verquickt, wie nur das Leben und das Werk von Petőfi. Der Tod beglaubigte alle Zeilen, die er niederschrieb: seine Gedichte wird man nie mehr ohne Schauer lesen können.

Dichtung besteht nicht nur aus Gedichten. Vielleicht gehören dazu noch viel mehr als die Verse: der Mensch, der hinter den Versen steht, und das Schicksal, daran dieser Mensch trägt, oder das ihn zermalmt. In die Dichtung Attila Józsefs hat sich sein Schicksal bereits unaustrennbar hineinverwoben. Nun beginnt die Legende.

Pester Lloyd 1938. ján. 26.

Anton Szerb

„De ha szétszakad ajkam, akkor is,
magyar dal március évadán,
szélnek tör a véres ének!”

(Babits: *Húsvét előtt*)

Meglepően időszerűtlen könyvet forgatok „e vad, vad március évadán.” Az a mellékkörülmény, hogy a kötet most jelent meg, nem teszi időszerűbbé. Március egyre vadabb lesz és utána április következik, e közismerten megbízhatatlan hónap. Ez a kötet viszont a békéről és a szabadságról szól. „*Európai költők antológiája*” a címe és magyar s külföldi költők verseit közli különböző korokból. Az összeválogatásnál az a szempont vezette a szerkesztőket, hogy a versek lehetőleg a szabadsággal és békével foglalkozzanak, még hozzá helyeslően. Versekben nem is volt hiány: a költők túlnyomó része minden időben kívánatosnak tartotta a békét és a szabadságot, ami arra mutat, hogy e nyugtalan és nyugtalanító elemek rendszerint szemben állottak az uralkodó közvéleménnyel. Magatartásuk erősen kritikus volt: Tibullusé épúgy, mint Shelley-é vagy Petőfié. De még az apolitikus lelki alkatú költők sem kerülhették el időnként az élet merész és alapvető kritikáját. Nemcsak Victor Hugó háborog „Châtiments”-jaiban a „kis Napoleon” undok parancsuralma ellen, hanem Goethe is „Prometheus”-ában a mindenkori Zeus ellen. Az utóbbi természetesen nem politikus vers, a szó múltó, „világos” értelmében, hanem inkább kozmikus lázongás — de végeredményben mégiscsak emberi szabadságkövetelés, dionizikus feloldítás az elnyomás princípiuma ellen.

Egyébként az egész antológia csupa felkiáltás, különösen a magyar rész. Már 1547-ben így kesereg Battyányi Orbán:

Reánk szállott ez világon az bujdosás,
Egyik helről másik helre nagy futosás,
Barátainktól éktelen hurrogatás.

A helyzet azóta nem változott — és nem változott lényegében a költők lelkiállapota sem. Nézzük végig a magyar költőket, Battyányi Orbántól Illyés Gyuláig és Radnóti Miklósig: egyik sem örül az bujdosásnak és egyik sem fogadja különösebb lelkesedéssel a különböző barátok éktelen hurrogatását. Nagyjából mind egyet akarnak: jobb és értelmesebb emberi életet. A magyar lírában kezdettől fogva több a közügy, mint a magánügy. Hazafias volt mindig ez a líra, de ennek a hazafiaságnak lényege a szabadság, a népjogok, a szociális igazság követelése volt. Nem akadt soha egyetlen magyar költő sem, akit a parancsuralom, a

kizsákmányolás, a cenzúra, a tekintélykultusz, a totalitás-mítosz lelkesített volna. Az ilyesmi csak gyűlöletük és felháborodásuk céltáblája volt és még legpezzsimistább korszakaikban is remélték, hogy, mint Bajza József írja:

Az ész mindenható tüze
Támad föl ellene,
S a zsoldos szablyák ezrein
Győz a kor szelleme.

S hol legtöbb honfivér lépé
A harci síkokat:
A népszabadság ott tenyész
Legszebb virágokat.

„Az ész mindenható tüzét”, valljuk meg, a nyugtalan és fanatizmusra hajló költők sokkal kitartóbban és jobban élesztgették, mint a reális szemléletű államférfiak. Plátónak nem volt egészen igaza, amikor a költőket ki akarta zárni az állam vezetéséből. Az „érzelmesnek” és „zavarosnak” csúfolt költők az ész nevében tiltakoztak mindig a bölcs és józan „társadalomépítők” égbekiáltó esztelenségei ellen. *A mindenkori költő feladatát talán József Attila fogalmazta meg a legszebben ezekben a csodálatos strófákban:*

*Míg megvilágosul gyönyörű
képességünk, a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent,
a termelési erőket odakint s az
ösztönöket idebent. . .*

*A költő — ajkán csörömpöl a szó,
de ő (az adott világ
varázsainak mérnöke),
tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint, a harmóniát.*

Újra meg újra elolvasom e sorokat, míg odakint más sorokat üvöltenek a rikkancsok és a röpirat-osztogatók. *Mikor „világosul meg gyönyörű képességünk, a rend”, mikor tudjuk végre „megszerkeszteni a harmóniát”, mi, akik nem vagyunk ugyan költők, csak „emberek az embertelenségben”, de mégis éleszteni próbáljuk az „ész mindenható*

tüzét”, míg a világot egyéb tüzek hevítik? Béke és szabadság: ezek lehetnének „az adott világ varázsai”. Szorosan összefüggnek, egyik sem lehetséges a másik nélkül. Évezredek óta kiáltanak utánuk a költők. Évezredek óta borítják értük „a harci síkokat” az öntudatra ébredt elnyomottak. És az eredmény: számtalan tömegsír és számtalan antológia. Reménytelen tehát az ügy? Bizonyos, hogy még mindig nem sikerült „megszerkeszteni a harmóniát” s ma messzebb vagyunk tőle, mint valaha. De az is bizonyos, hogy „az ész mindenható tüze” még mindig ég, ha halványan és imbolygón is. És az is bizonyos, hogy sohasem fog teljesen kialudni. Különös, de mindig akadnak, akik őrzik és élesztik. Tudják, hogy sohasem láthatják meg az eredményt, de nem tehetnek egyebet, kitartanak. Miért? Talán rejtett biológiai törvények parancsára. Talán nem is tudnának élni, ha nem élnének veszedelmesen. Ezért folytatják konok és reménytelen működésüket és ismétlik ősrégi és mégis új szövegüket, „ha szétszakad ajkuk, akkor is...”

Századunk 1938. máj.—jún.

Bálint György

620. HÁROM KÖLTŐ

Három költő. Három világ. Az egyik üstökösként tűnt fel, jött, felragyogott és lehullt; a másik állócsillag, amelynek fénye mindig ismerősebb és megnyugtatóbb lesz; a harmadik még fel-fellobbanó, vajúdó, nyugtalan fény. Csak azért kerültek most így egymásmellé, mert kötetük csaknem egyidőben jelent meg.

József Attila

József Attilával kezdjük. A legfiatalabbal. Az üstökössel. Alig fél éve, hogy lehullt, alig fél éve, hogy azt, ami halandó volt belőle, a vonat elé dobta. De ami halhatatlan volt benne: ragyogó tehetsége és szelleme, azóta mintha még többet lenne velünk.

Az a költő volt, aki harminchárom éves korára már zárt egészként fejezte ki életét, az a költő volt, akinek, ha csak tíz verse marad, akkor is a legnagyobbak mellé kerül. De most itt van ez a gyönyörű kiállítású vaskos, több mint ötszázoldalas értékes kötet: „József Attila összes versei” (Cserépfalvi-kiadás). Szinte elálmélkodunk. Hát ennyit írt ez a fiatal költő, aki megjárta az anyagi és lelki szenvedések minden poklát, aki napokig feküdt apatikusan ágyában és hetekig, hónapokig nem vett tollat a kezébe? És mégis ennyi verse maradt! Ennyi jó, ennyi maradandó, ennyi felejthetetlen verse! Most látjuk csak, milyen érték

volt minden sora, mennyire kifejezte önmagát, életét és a valóságot. És kialakul előttünk jelentősége is. Jelentősége a háború utáni magyar irodalomban, amelynek legkimagaslóbb tehetsége volt és jelentősége az egész magyar irodalomban, ahol méltó folytatója a legnagyobbaknak, Petőfinék és Adynak.

Fiatalon ment el közülünk, mégsem érezzük életét befejezetlennek, működését töredéknek. Fájjaljuk, hogy pályája nem érhetett el a legnagyobb teljesülést, de megállapítjuk, hogy amit alkotott, így is teljes és halhatatlan. Nemcsak nagy költő volt, hanem nagy gondolkozó is. Művésze volt a szavaknak, a költői formáknak és a lírai kifejezésnek. Eruptív, izgalmas, eredeti tehetség. Emellett fanatikusa az igazságnak, az igazság keresésének és kifejezésének. Versei mindig a valóságot adták, azt a valóságot, ami az ő testi és lelki életét és a külvilághoz való viszonyát jelentette. Ezt a valóságot tehetségével kozmikus méretéig fejlesztette és már a határkérdések titkát feszegette. Ezen a területen is csodálatos szépségeket és mélységeket mutat lírája. De éppen ezekben a mélységekben szédült bele oly fiatalon és oly tragikusan. . .

Szocialista költő volt. A szó legszebb és legátfogóbb értelmében. Proletárcsaládból származott és megajándékozta osztályát a legszebb, a legkifejezőbb lírával. Most, hogy összegyűjtött verseit lapozzuk (sajnos, még nem lehetett teljes ez a gyűjtemény), újra meg újra elénk dobban egy-egy versének megrázó ereje. Könnyedén, természetesen, szinte magától értetődően tárja elénk nagyszerű lírájában a szocialista szellem, a szocialista eszme, a szocialista társadalombölcselet igazságait. Olyan egyszerű, olyan természetes képekben fejezi ki ezeket, olyan meggyőzően és olyan művészi lírával, amelyhez foghatót ezen a területen még nem alkottak. *József Attila volt az első magyar költő, aki az aktivitás, a közösség szellemének szocialista líráját bölcselmi mélységeivel megszólaltatta.* Ehhez is az igazságot kereső és az igazságot kifejezni akaró útján jutott el és mi boldogok vagyunk, hogy a mienk volt, hogy közöttünk volt, hogy velünk küzdött, harcolt, tanított és megajándékozott bennünket azokkal a versekkel, amelyek a későbbi nemzedékek számára éppen úgy élnek majd, mint most a mi számunkra, amikor önmagunkat akarjuk kifejezni.

Elismerés illeti *Németh Andort*, akit szoros baráti szálak fűztek József Attilához, a sajtó alá rendezés nehéz és felelősségteljes munkájáért. [. . .]

Szocializmus 1938. jún.

Szélpál Árpád

621. JÓZSEF ATTILA VERSEI

„Kit anya szült, az mind csalódik
végül,
vagy így, vagy úgy, hogy maga próbál
csalni.
Ha küzd, hát abba, ha pedig kibékül,
ebbe fog belehalni.”

Kései sirató

Nem a könyvpiacnak eseménye a kötet, melyen ez olvasható: „*József Attila összes versei*”, nem is napjaink szenzációja, hanem a magyar irodalom, a halhatatlan magyar kultúra ünnepnapját jelentő állomás, mely előtt mély tisztelettel és hódolattal kell megállnia minden magyar embernek! A *Társadalmunk* nem irodalmi folyóirat, hanem politikai hetilap s szűk terjedelme nem engedi meg, hogy hatalmas tanulmányt írjunk a tragikusan meghalt *József Attila* összes verseinek megjelenése alkalmából. Oldalakon keresztül kellene hozsannáznunk, édes anyanyelvünk minden ízes jelzőjével kellene díszítenünk azt az írást, amely egy új halhatatlan poétánk életművéről szól. Nem tehetjük, talán máskor. Most csak annyit: *Ady* Endre óta *József Attila* az *első zsenije* a magyar költészetnek. *Neve ott tündököl Petőfi, Vörösmarty, Arany, Csokonai, Ady mellett!* Olvasó, aki e szörnyű korban, a 40-fokos világháza-lázában élsz, vedd meg és olvasd el *József Attila* verseit! Örök élményed lesz ez a könyv s kivételes darabja könyvtáradnak! A zsenit megillető, díszesen pazar kiállításért *Cserépfalvi*, a kiadó, minden dicséretet megérdemel.

Társadalmunk 1938. júl. 8.

(—tis)

622. MEDITÁCIÓ JÓZSEF ATTILA VERSEI FELETT

Ha élne a költő és látná ezt a gyönyörű kötésű, finom papírra nyomott, közel hatszáz oldalas hatalmas kötetet, összegyűjtött verseit, bizonyára megdobbana a szíve. Az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon! — fakadt ki a Méla Tempefőiben Csokonai. *József Attila* mintha gyakran ismételtette volna a keserű debreceni mondatot. De most látomásunk van róla: kiszáll a szárszói sírból, az édes Balaton partján, lila fényben, éjszaka, amikor csönd van és elindul az ország felé. Hajnalig bejárja a magyar szó hazáját s miként Arany híres költeményében a váradi kriptából Szent László, verejtékkal a homlokán fekszik meztelen földi sírjában.

Mit látott a költő az éjféli úton? Óh, nem a harmóniát látta, melynek szerkesztéséről mint költői feladatról verseiben szólott, hanem a harmóniára való készséget az emberekben, szegény magyarokban végig mindenütt. S ettől derült fel a szelleme, mert a halálba nyilván az okok végső ágán az kergette, hogy e készség felől is bizonytalan volt. Lám, megbecsülnek és olvasnak! Így beszél magához. S mily jók, akik világeletemben rosszak voltak hozzám. Mily testvériek, kik mindig gyaláztak engem. Most citálnak már, amikor számukra lezárult az életem. Megletem hazámat, a földet, ahol nevemet hibátlanul írják fölém. A föld, a magyar föld, befogadott, mint a persely. Ebben a perselyben van a legnagyobb magyar kincs, a múlt tiszta szelleme, már vele kavargok láthatatlanul. Most érzem, hogy halálom mégsem volt hasztalan, mint írtam. Nem volt hasztalan, mert íme itt is, ott is figyelnek rám, velem vannak, ízlelnek úgy, mint a többi magyar költőt. Érdekes, de mintha a halál kiegyenlítőné a magyarságban azt, ami az életben kiegyenlíthetetlen. Érdes voltam, csupa maró szög, csupa csípő tű, csupa súrlódás, holott nem vétettem többet, mint amennyit vétettek ellenem. Most már csupa lány, puha, füstszerű anyag vagyok s verseimet szabadon illeszthetik a magyar szellem gúla-kövei közé. Forgósélben próbáltam élni, mikor köztük jártam; most egyenes égi áramlásban vonulok el hazám völgyei felett s derűsen, mint soha, kacagok a fiatalokra. A fiatalokra, akik szavalják verseimet, kik örömmel és áhítattal lapozzák ezt a könyvet, összes verseim kötetét.

A balatonszárszói sír felett lebegnek ezek az együgyű látomások, amiket baráti szeretet és a literátori együttérzés megrögzíteni óhajt. Mily különös élmény: sorstársunk és barátunk, akivel együtt lázadotunk, most egyetlen kötetű szépülvén ott áll Kosztolányi, Tóth Árpád, Ady összes verseinek kötetei mellett, mint a legújabb magyar líra egységes foglalata, maga is társ a halhatatlan társak között. Még emlékszünk keze melegére, szava sajátos zengésére, szemöldökének hirtelen rezenéseire, mindarra, ami egy nemzedék, nemzedékünk jellegzetes tagjává és képviselőjévé tette. S már itt van előttünk abban a kék magasságban, ahová akkor szoktunk nyúlni, amikor elfárasztanak a földi élő dolgok és harcok, amikor a lét legtisztább magyarzóit szeretnők hallani, akiknek változatlan hitelét biztosította a halál. József Attila halála szenzáció volt annak, aki ekkor vett tudomást először róla, most majd lassan meglepetés lesz a magyar olvasónak költészete is, melyet életében nem ismert. Nem ismert, mert az élő költőt körülvette egy kialakulatlan társadalom zilált szellempolitikája, mely azt is gyanúsán nézi már, aki soká tekint a felkelő napba, mert hátha allegórián mereng, allegórián a szabadságról.

Aki végigkóstolja József Attila költői munkáinak ezt a hibátlan gyűjteményét, melyet barátja, Németh Andor, a kiváló kritikus

rendezett sajtó alá, az a benyomása támad, hogy ez a fiatal költő nemzete végső önmegismerése és feladatainak teljes felismerése idején járt itt, s ezekhez a lelki élményekhez pozitív módon maga is hozzásegítette a magyart. Szertelen volt idegeinek szeszélyei miatt, de műveiben a nagy nyugalom és a végtelen összefüggések hangulata él. Az öngyilkos ember szerette a világot és konokul hitt a társadalom fejlődésében és építő lehetőségeiben. Még töredékben maradt verseiből is, az összeomló lélek utolsó vonásaiból, valami csodálatosan komoly és igaz létbeállítottság sugárzik az olvasóra. Szemléletének józanságát különös módon érzékelteti végtelenül finom forma-kényessége. Úgy írta verseit, mint egy aggódó gondos ötvös. Sehol egyetlen hamis hang, semmi csinálmány, semmi pótlás, foltozás, ami még a legnagyobbaknál is néha előfordul. Tökéletes verseket hagyott hátra maga után, mint a tökéletes jellemű férfi, ki mielőtt bármi közelségbe kerülne a halállal, elrendezi elrendeznivalóit. E hasonlat talán szürkének tűnik föl az olvasó előtt, de gondoljon a társadalom apró eseteiből arra a példára, melyet a kitűnő közéleti férfiú mutat, akiről csak a halála után derül ki, hogy szélhámós volt. József Attila egy versében azt írja, hogy „*csalás nélkül szeretne szétnézni könnyedén*”, annyi az csupán, amit életformájától elvár. Csalás nélkül nézett szét valóban maga körül s csalás nélkül tudta kifejezni azt, amit látott. Kell-e még több is, ami igazolja ezt a tiszta emberséget s ezt a bátor és korszerű, frázistalan, nemes magyarságot, melyet egykor a legnagyobbak magyarságbéli meghatározásaival fognak emlegetni. Nyilván nem. De József Attila még többet is adott hozzá: a művészi kifejezés teljességét, a zenét, a burok-oldó tapinthatatlant, mely a gondolattal együtt száll, s amelyre emlékeznünk kell és emlékeztetnünk híveinket. József Attila kitűnően igazolta a művel önmagát. Íme, eggyel több a magyar csalhatatlanok sora, akiket nem lehet szétrepszteni, különválasztani, akik egységesekek, mint az értelem, s érvényesek, mint az igazság.

Magyar Újság (Bratislava—Pozsony)
1938. júl. 10.

Szalatnai Rezső

623. A FÁJDALOM ZSENIJE

Aki a vad valóság elől akar menekülni, az ne olvassa József Attila verseit. De aki érzi, hogy úgy sincs menekvés, aki beletörődik, hogy az életben csak kisebb-nagyobb kegyetlenségek között válogathatunk, az merüljön bele összegyűjtött verseinek hatalmas, bár kissé hiányos kötetébe. Polgári értelemben vett vigaszt itt nem talál: de magasabbrendű vigaszt nyújthat az olvasónak az a tény, hogy akad néha nagy

költő, aki a valóság borzalmainak beszámolója közben eljut a szépség legtisztább csúcsaira.

József Attila életében és költészetében megtalálunk minden korszerű és örök csapást, a legkietlenebb proletársorstól az elme összeroskadásának kivédhetetlen rémségéig. Felölel mindenfajta szenvedést, társadalmi és egyéni, gazdasági és szerelmi, tudatos és tudattalant. „Az igazság költője volt” — írja utószavában a kötet összeállítója, Németh Andor. Valóban az volt, mindig csak az igazságról számolt be és nem az ő hibája, hogy az igazság néha kísérteties és valószínűtlen. Félelmesen igazmondó volt és ezért nem ismert „költészetbe nem való” témákat és képeket. Legszebb szerelmi ódájában a „lombos tüdő szép cserjéi” és a „buzgó vesék forró kútjai” is helyet kapnak. Szociális verseiben (melyeknek egy részét, sajnos, túlzott szigorral kihagyták a kötetből) néha nemzetgazdasági tételek nemesednek nyugtalan, forró látomásokká és végső költeményeiben a lélek freudi titkainak klinikai éles feljegyzései szólnak meg földöntúli tiszta zenével. „Még a borsón is szépet álmodom” — mondja az „Ember tragédiájá”-ban Plátó. József Attila egy lépéssel tovább jutott: még a borsóról is szépen tudta elmondani az igazságot. A borsó, mely érzékeny térdét gyötörte, verseiben is borsó maradt: de borsói mivolta ezerszeresre erősödött, mint ahogy félelmes sziklává nő a borsószem, ha nagyító üveg alá teszik.

A valóság minden eleme váratlan méreteket és kísérteties fényt kapott József Attilánál. Ezért használhatta verseiben mindazt, amit a hétköznapiok, a természettudomány vagy a bölcelet raktárából váratlan, szökkenő ötlettel kiragadott. Ezért írhatott le így egy téli éjszakát:

*A hideg úrön holló repül át
s a csönd kihűl.
Hallod-e, csont, a csöndet?
Ősszekoccannak a molekulák.
Milyen vitrinben csillognak
ily téli éjszakák?*

Az olvasó, ki eddig csak tudományos leírásokban találkozott a molekulákkal, most megborzong említésüktől, mintha zenét hallott volna. És a népmesék különös révülete fogja el, amikor a költő így dicséri valakit, akit szeret és akinek földi boldogságot kíván:

*Ha volna kollektív iparosfa,
téli cipőjét megeremné,
ha volna igazszívű kecske,
az ő dicséretét mekegné.*

Valószínűleg ez az első magyar vers, melyben ilyen fogalmak szerepelnek, mint „kollektív” és „iparos”. Természetesen egyik sem „versbevaló”. De József Attila mithoszt varázsol belőlük és az olvasó, mint mesétől bűvölt gyermek látja a tájat, ahol a csodatévő fa, valamilyen kollektív akarat erejéből cipőt terem a szegénynek és ahol a kecske a jók dicséretét mekegi.

Bűvös, hipnotizáló és gyakran ijesztő ez a költészet. És elejétől végig fájdalmas. „Nagyon fáj” — ez volt utolsó kötetének címe. Nemcsak a költészet zsenije volt, hanem a fájdalomé is. Bizonyos, hogy minden sokkal jobban fáj neki, mint másnak (mint más költőknek is). Harminckétéves élete alkonyán már csak a fájdalomban látta a lét lényegét;

*Kit anya szült, az mind csalódik végül,
vagy így, vagy úgy, hogy maga próbál csalni.
Ha küzd, hát abba, ha pedig kibékül,
ebbe fog belehalni.*

A valóság építménye kemény és kérlelhetetlen;

*Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat,
s így mindegyik determinált.*

Fáj ez, mint ahogy fáj minden egyéb. A szegénység fájdalma már régen az övé, nemcsak elvi alapon, meggyőződésből, hanem szüntelen gyakorlatból is. A magyar szegénységnek legnagyobb költője volt, a szociális fájdalom egy költőnél sem olyan tépő és égető, mint nála:

*Mondd, mit érlel annak sorsa,
akinek nem jut kapanyél;
kinek bajszán nem billeg morzsa,
ki setét gondok közt henyél,
ültetne krumplit harmadába
s nincs szabad föld egy kapa se
s csomókban hull a hajaszála
s nem veszi észre maga se?*

Mit érlel? És mit érlel a költő számára, aki 1937-ben egy álláskérő beadványában ezt írja: „Magyar anyanyelvemen kívül írok és olvasok franciául és németül, levelezek magyarul és franciául, perfekt gépiró

vagyok". Lassan, lassan megkezdődik az elvonulás a külső valóságtól. Jön a sértett, megsebzett befelé fordulás — de ez sem ad enyhülést. A lélek mélyrétegeinek homályos rémségei versenyeznek most a külső világ kínzásaival. Kétféle rettenet között őrlődik immár és sikongva küzd a ráboruló sötétséggel:

*Jaj, szeressetek szilajon,
hessentsétek el nagy bajom!
Eszméim közt, mint a majom
a rácsok közt le és föl,
vicsorgok és ugrándozom,
mert semmit sem hiszek s nagyon
félelem a büntetéstől.*

Telefonon hallottam tőle ezt a verset, éppen egy évvel szörnyű halála előtt. Sokszoros volt az élmény, ha ő mondta verseit. Így telefonon úgy hatott, hogy nehéz volt a kagylót tartani. Tompán és monotonul szólt a borzalmas remekmű a dróton át. Olyan volt, mintha elevenen eltemetett ember kopogna egy beomlott tárnából. A kezemet szerettem volna felé nyújtani és valami vigasztalót mondani. Ehelyett nem tettem mást, minthogy elkértem segélykiáltását a „Magyarország” karácsonyi száma részére. Most poszthumusz kötetében olvasom a többi, a szaggatott, fojtott nyögéseket, az utolsó világos pillanatok töredékeit. Ekkor már csak a tiszta, elvont kikristályosodott fájdalom maradt meg abból, akit valaha József Attilának hívtak, aki élt, küzdött és alkotott. Így kereste meg egy kietlen este a tehervonat kerekeit. Nem remélt már semmit, nem tudta kivárni a lélek és a világ jobb korszakát, melyben nem rég még hitt, nem tudott várni,

*Mig megvilágosul gyönyörű
képességünk a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent,
a termelési erőket odakint s az
ösztönöket idebent. . .*

— — — — —
*A költő ajkán csörömpöl a szó,
de ő (az adott világ
varázsainak mérnöke)
tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint, a harmóniát.*

(Cserépfalvi)

Meghatódott örömmel vettük kezünkbe ezt a szép, testes s mégis könnyű könyvet. Forgattuk, nézegettük tábláját, szedéstükrét, kerestük a sajtóhibákat, megvizsgáltuk tördelését, beosztását, ahogy József Attila tette volna. Hogy örült volna ő is e tekintélyes kötetnek! Ő is ugyanígy szokta vizsgálgatni az új könyveket: mert minden hamis látszat ellenére *filológus* volt ő, a szó, a leírt betű szerelmese, „az adott világ varázsainak mérnöke”, aki pontosan tudta, mit csinál, s azt is, mit akarna tenni, ha lehetne; az eszmék zürzavarában, gonoszindulatú sorsa hányattatásában is tudta és akarta a belső és *külső* rendet, élete a szó, a szép, az egyedül igaz, mágikus költői szó szolgálata volt, fölmérése, rendszerezése annak, amit „csalás nélkül” az oly sokszor kiforgatott és elpoesékolt költői hitelnek új, s — remélte — időtálló aranyfedezetként hagyhat az utókorra. Mesterségét (szerette ezt a fogalmat, noha nem élt vele vissza, annak súlytalan és *csak* esztétikai elemét hangsúlyozva) — mesterségét nagyon becsülte, külön gondja volt ennek minden aprólékos műhelykérdése, de csak azért, hogy szinte a gyötrő örültségig fokozódó eszmei öntudatát a formaival egyesítse, igazolja s a magyar irodalom folytonosságába emelje. Most, hogy egész költészetét egyszerre áttekinthetjük, láthatjuk, milyen tudatosan „dolgozott” ő, kora formai forrongásának alig van nyoma verseiben, ifjú fővel megállapodott e tekintetben s ha van bennük újság, ez is csak a magyar költői hagyomány legmélyebb rétegeinek élesztgetése volt; hogy csak egyet említsünk: a finn és vogul népköltészet alapos ismeretét és hatását, mely ugyancsak filológus voltára jellemző. „Utolsó töredékei”-ben is viszsztatér ez a hang, „végzetes betegsége utolsó fázisából” — mint a jegyzet mondja, jelezvén, mennyire öntudata mélyéről szállt fel, ahogy ősi varázsszavakkal újí betegségét:

*ne lankaszd a lábaimat,
ne szakaszd a száraimat,
ne kanyarogj a karomba,
ráncom-redőmbe ne rejtezz...*

De ez csak egyik példája hagyománytisztelő hajlandóságának, amelyre már régebbi cikkeinkben is utaltunk többször (de még mindig nem elégszer).

Az egész mű mostani megjelenése még alkalmat ad egy nagyobb összefoglaló ismertetésre, melyben igyekezzünk méltó helyét megállapítani. Örömmel látjuk, hogy kiadatlan versei, melyeket erős tudatosságá-

ban kiadandóknak nem vélt, egytől-egyig milyen valódi József Attila-versek, tragikus vergődésének milyen művészi „őszikéi”, hogy világítják meg rejtettebb értelmükkel egész művét. Kiegészítésül csatolt prózai írásai is sok értékes adalékot tartalmaznak.

Sovány vigasz ugyan, hogy csak halála után világosodik meg igazi nagysága, noha e furcsa jelenség nem éppen ismeretlen irodalmunkban. Ám alighanem jól cselekszünk, ha nem sokat tűnődünk immár a meddőnek látszó megállapításon, hiszen ez végzetszerűen, az ő akaratával is történt így, hisz éppen azért oly nagy és nemes a példája, mert sorsa elől ki nem tért s életét adta embersége értelméért, műve tisztaságáért.

A Toll 1938. júl. 22.

Füsi József

625. JÓZSEF ATTILA ÖSSZES VERSEI

„Nemzett József Áron — megszült Pőcze Borcsa” — írja egyik versében és e két szóban „nemzett”, „megszült”, benne van minden elrendelés, amivel az életbe indult. Csak a szegények gyerekei indulnak így, megszülik őket, kínok között, mintegy életre löki őket az anyjuk. Ez az élet ritkán nyugalmas és sohase könnyű. Úgy vallhatnak róla, mint József Attila a kötetéhez csatolt kérvényen, melyet a Diáknyomor-enyhítő Akeióhoz címzett: „Voltam házitanító, rikkanes, hajóinas, kövezőinas, könyvelő, bankhivatalnok, könyvügynök, újságkihordó, gyors- és gépiró, kukoricacsősz, költő, műfordító, kritikus, kifutó, kávéházi kenyeresfiú, zsákhordó, földmunkás, alkalmi munkás, keresetemről számat adni nem tudok.” Ebben a felsorolásban a költő-foglalkozás a kukoricacsősi hivatal és a kifutói pálya között szerepel, s ha azt nézzük, hogy mit hoznak nálunk versek a költőnek, ez elhelyezés eléggé találó. Így élt alul vergődve sokáig, szegények sorsát osztotta meg és ha társaságban került is mások közé, lélekben sohase került mások közé. Mindvégig a szegényeké volt, tehát a jövőé lesz s most, hogy élete műve együtt kerül mindnyájunk elé, most, hogy a halál lezárta költészetét, mint dió belét a dióhéj, gondolkozzunk rajta, hogy ki volt és mi lesz.

*

József Attila úgy volt költő, ahogyan az ég kék, vagy a madár repül. Valami magátólértetődő biztonsággal és természetességgel. Verseivel együtt élt, el-elmondta őket, magának és másnak, szavakat cserélt és változtatott rajtuk, míg végre véglegesek lettek, tiszták és világosak,

mint egy kristály. Verseiben, ha szerelemről szólnak, vagy hazáról, ha szegényekről vagy tájról, mindig ez a közös. Művészetében sohase volt a szó romantikus értelmében költő, hogyha életében benne is volt minden, ami a romantikusan elgondolt poétaélethez kell. Mindig faragta verseit, nem kínnal és nem verejtékező műgonddal, hanem játékos kedvvel, mintha közben fütyürészne, mint a pásztor, ha faragja a fát. Egy-egy jó szónak úgy örül némely versében, mint a kubikos egy falás szalonnának és puritán jóizek keverednek hasonlataiban, játékosak, mintha székeley anyjától örökölte volna tréfáit. Néhol így ír: „Mint egy tányér krumplipaprikás, lassan gőzölög a lusta, langy estében a piros palás — rakás falucska” (*Falu*), vagy *Betlehemi királyok* című versében így: „Kedves három királyok, jóéjszakát kívánok”. Petőfi óta nem volt magyar költő, akinek játékaiban is benne lett volna a tehetsége és e versek, e harsogóan fiatal versek, melyek mögött mindig ott van a sokat látott és sokakon győzni kívánó fiatalember büszke kiáltása: „Én, József Attila itt vagyok!” Maradék nélkül forradalmár a stílusában is. Szinte tréfáló örömmel vesz a versébe olyan szavakat, melyek a közhit szerint nem versebe illők és boldog, ha „termelési erőkről” beszélhet a versben, mely ettől nemcsak szegényesebb hogy nem lesz, de még prózaibb sem. Szerette a meglepőt és meghökkentőt a lírában, mint parasztok a beszédben. Ha verseit mondta asztal mellett, ilyenkor mindig fölemelte az ujját, mintha figyelmeztetett volna mindenkit: vigyázzatok, most jön az ámulnivaló, s kicsit hamisan nézett hozzá, mintha mondaná: figyeljete, most megtréfalom a világot. A nép észjárása beszélt ilyenkor benne és legtöbb jellemvonását elmondhatnánk népéről is. Hogy megint az adományt kérő iratáról beszéljek, egészségi állapotáról így vall: „A nélkülözéstől kicsit ideges, testben kicsit gyöngé. Ám mégis egészséges, mert szívós.” Magáról írta, de népére is talál.

*

Műve így egészében terjedelem és mélység, súly és szépség szerint olyan hatalmas, hogy bírálatot írni nem lehet róla, csak tanulmányt lehetne. Most, hogy hatalmas kötete frissen kikerült a nyomdafesték alól, még inkább csak ünnepelni tudjuk, mint igazi értékét fölmérni. Mit mondhatunk róla, ami méltó hozzá, az első öröm hevületében? Azt, hogy meghökkentően kevés gyöngé verse van, kevesebb, mint soknak legnagyobb költőink közül? Azt, hogy kevés versében az érzelem és áradóan sok a gondolat és érzés? Azt, hogy sohasem filozofáló és mindig okos költészet ez? Azt, hogy először egyesül benne egy szociális szemlélet a legigazabb lírával? Azt, hogy mennyire népi itt és mennyire kiművelt amott? Milyen kevés és milyen süket mindez, milyen otromba s oktalan. Olyan sokrétű költő, hogy minden oldalát aligha lehet ma megmutatni még. Mindenre verssel válaszolt, s mindenre tudott verssel válaszolni.

Mindent be tudott illeszteni pattogó és könnyen érthető és mégis kétféleképen is, népi módon is, európai módon is kiművelt ritmusába. Ahogy lapozom ezt a verseskötetét, a próbáttevő parasztleány jut az eszembe, akinek rengeteg mindent kellett megoldania, hogy elérje célját. Nincs magyarabb mese ennél és nincs figura, mely a népmesék próbátálló leányénél jobban hasonlítana József Attilára. Kérdezed szocializmusról? Pontos választ ad versben. Kérdezd szerelemről: oly könnyedén néz olyan mélyre, mint előtte mások kevesen. Az élet egyebet se tett vele, mint folyton próbák elé állította, akár eszmékkal, akár élményekkel, akár szegénységgel, akár eseményekkel ért hozzá. S ő mindig válaszolt, póz nélkül, ha medvetáncot látott mókás brumma, brumma, brummadzsával, ha jövőről ezzel: „rendezni végre közös dolgainkat, ez a mi munkánk s ez nem is kevés.” Ha olvas egy könyvben szétvert tanyákról, már válaszol: „A földesúr, akinek sérvig emeltek tönköt, gabonát, csákányosokkal pusztá tért nyit, szétveret falut és tanyát”, és ha elébeáll az élete, így beszél: „harminckét évem elszelelt, de havi kétszáz sose telt. Az ám — Hazám!” Folytathatnám sokáig, de mindből csak egyet tanulnánk: szinte virtust csinált abból, hogy minden sárkányt legyőzzön verssel, úgy volt művész a költészetben, ahogy némelyek népünkben ezmesterek lesznek minden dologban, ami eléjük adódik. Van-e magyarabb tulajdonság ennél?

*

A költő meghalt, megtért József Áron mellé, „aki már a Nagy Óceánon szagos füveket kaszál.” Műve most kezd élni. Ady halála óta nagyon nagy költőket veszítettünk, de talán József Attila verseinek útja vezet legegyszerűbben minden magyarok s szegények szívébe, minden magyarok s szegények gazdagodására. Ez a kötet az első lépés ehhez.

Kelet Népe 1938. júl.

Szabó Zoltán

626. A KÖLTŐ ÉS A REKLÁM

Megmondhatnánk úgyis a kissé elcsépelet Petőfi-idézzel: „Költő és a sorsharag”, mert amiről itt szó van, arra egyformán érvényes mind a költő. A boldogtalan és a tragikus módon elköltözött József Attiláról beszélek, akinél igazabban és szomorúbban kevés magyar költő volt ikertestvére ama bizonyos sorsharagnak. Mert József Attilát ugyancsak üldözte a fátum életében és holtában. Erről megemlékezett már a Napkelet és most vele foglalkozva ismét előre kell bocsátanom, hogy bár az ő világnézete, költészetének iránya, az ő szelleme s azé az oldalé, amelyt szolgált, homlokegyenest ellentétben állottak és állanak a

Napkelet és a mögötte álló művelt, keresztény magyarság világszemléletével és eszményeivel, mégis jellemes valakinek és mindenekelőtt igazi költőnek tartottuk, akinek néhány költeménye az új magyar líra mindenkori értéke marad. Nem volt a mienk, de kötelez minket a tárgyilagosság, hogy ezt vele kapcsolatban megállapítsuk, amikor minden felül elismerjük azt, ami benne érték volt. Kényszerítő körülmények sodorták őt a másik oldalra, s kétségtelen jóhiszeműsége és becsületessége mellett misem bizonyít jobban, mint az a körülmény, hogy egész életében úgyszólván csak tengődött. Keveset törődtek vele. Ám öngyilkossága után — amint nálunk ez már szokásos — vezércikktema lett belőle s egy hét alatt nagyobb karriert futott be a nyilvánosság előtt, mint végighajszolt nyomorúságos életében. A költők, akiknek már nem kellett tartaniuk a kollégájuk magasabbra növésétől, megzimosodásától, búcsúversekkel parentálták el. Szegény József Attila, ha most körülnézhetne, igen elesodálkozna, hogy úgyszólván minden bokorban barátja termett: kritikusok, kollégák, kiadók és még a közönség köréből is.

József Attilát azonban halála után nemcsak a méltató írások özöne, a költőtársak dalmokversenye és egyebek jutalmazták, hanem végre azt is elérte, hogy el is keltek a versei. A József Attila verskötetek eddig senkinek sem kellettek. Néhány példánynál többet alig tudott eladni, nem is szólva a könyvnapról, amikor verskötete ott hevert a könyvvesztárakban, anélkül, hogy valaki szíve feléje hajolt volna. Most azonban minden megfordult és a holt költőt a szerencse védelmébe vette. Ha életében nem kapott reklámot, most szinte rogyásig kijut belőle. A főváros tele plakáttal, amelyek harsogón bejelentik, hogy a kiadó a magyar irodalom iránti kötelességből, díszes és méltó külsővel hozta ki a nagyközönségnek József Attila verseit. Jobb későn, mint soha és meg is nyugodnánk abban, hogy a költőt a magyar poéták hagyományos sorsa érte utól és örvendenénk csillagának fölragyogásában, ha mindez a reklám — amelyből életében morzsányit sem kapott — megmaradna az ízlés határain belül. A költőt természetesen népszerűsíteni kell, József Attilát is, s azt is aláírom, hogy mindezt nem lehet a kortól elmaradt módszerekkel elérni. Ezek a reklámplakátok — nem öles hirdetményeket, hanem szerényen cédulaformájúakat értve — ott virítottak mindenütt, ahol illő és szükséges, mint például a könyvesboltok kirakataiban, hirdetőoszlopokon, de nem értjük, mit keresnek bizonyos „zöld házikók” belső termeiben, ahol úgynevezett egészségügyi szereket, jobb esetben tyúkszemvágást s lépcsőházi bejárattal rendelkező masszírozást „szoktak” népszerűsíteni... Nem vádolhat meg senki álszeméremmel és prüdériával, de azt hiszem, mindennek van határa, még a reklámnak is. Kivált ha az irodalomnak és a költőnek akart hírt verni az az áldozatos reklámozó, aki a múzsák hajlékát összetévesztette

a vén párkák nyugdíjintézetével. A költőnek és az irodalmi reklámnak haladnia kell ugyan a korral, de még sem annyira síppal, dobbal, nádi hegedűvel, hogy ilyen méltatlan helyeken ijedjen meg a szem tőle. A költő halála után, ha érdemes reá, fel a Parnasszusra való, nem pedig arra, hogy bármilyen célzattal is a föld alá süllyesszék. Aki ezt nem tudja, akinek nincs ízlése annak belátására, az ne vállalkozzék arra, hogy költőket népszerűsítsen, mert a jelzett helyen díszelgő cédulácskák „népszerűsítéséből” egyetlen élő, sem holt költő nem kér! A zöldházikókat hagyják meg a szükséges rendeltetésükkel egyetemben a tyúkszemvágó reklámoknak és társaiknak, s ne hozzák szomszédságba a költőkkel. József Attila az első, akinek ez a kétes dicsőség jut osztályrészüln, de éppen az emlékére hivatkozva kell tiltakoznunk az ilyen jó ízlést sértő hírverés ellen. József Attilát életében eleget verte a balszerencse, legalább halálában kímélik meg az ilyes reklámozási „újszerűségektől”, amelyekben öröme telhetik ugyan a kezdeményezőnek, azonban esetleges „divattá” válása ellen szót emelnek a költők és az irodalom barátai is. Vespasiánus római császárt idézve: „Pecunia non olet” — vagyis a pénznek nincs szaga ugyan —, de az ilyen reklámceduláknak annál inkább!

Napkelet 1938. júl.

Mme Sans-gêne

627. UTÓSZÓ EGY UTÓSZÓHOZ

József Attila verseinek első gyűjteményes kiadása

Két láda könyv és félmázsa papír: ennyi maradt szegény József Attila után, mikor azon a végzetes decemberi napon a vonat alá vetette magát. Nővérei nálam helyezték el hagyatékát. Mikor a két hatalmas láda minden előzetes értesítés nélkül megérkezett, az a megrendítő érzés fogott el, mintha Attila költözött volna hozzám, mintha nővérei azzal a megindító szándékkal juttatták volna el hozzám könyveit és írásait, hogy a jóvátehetetlen halál brutális valósága ellenére tovább vitatkozzam, lelkendezzem vele. Könyveit egytől-egyig ismertem s ugyanolyan megállíthatatlan emléktársításokat indít meg bennem mindegyikük, akárcsak félbemaradt vesszora. De a kincs gazdagabbnak bizonyult, mint először gondoltam volt, mikor a kibontott ládák fölé hajoltam. Mélyükből sok ismeretlen dolog került felszínre, életének előttem homályban maradt időszakából. Kézirat-hagyatéka meglepően gazdag és sokoldalú. Rendezése, értelmezése, élettörténetébe való beillesztése nehéz, alapos munkát igénylő feladat.

Ily körülmények között elhamarkodottnak tetszhetik az a kiadvány, melyet „József Attila összes versei és válogatott prózai írásai” címmel, Cserépfalvi kiadásában rendeztem sajtó alá. Mentségemre meg kell jegyeznem, hogy a magam részéről csak egy emlék-kötetet akartam összeállítani József Attila reprezentatív alkotásaiból, bizonyos körülmények azonban erősen amellett szóltak, hogy lehetőleg minél több írását vegyem fel a kötetbe, mert ki tudja, hogy e fenyegetett világban lesz-e nyilvánosságra hozatalukra belátható időn belül alkalom. Így született meg a két szándék — a legelőnyösebb prezentáció és a teljesség szándékából — a könyvnapon forgalomba hozott József Attila kötet kompromisszuma. Kompromisszum, mert összeállításában mind a két szempont érvényesült — kis híján *majdnem* teljes kiadás, de a mellőzhetetlen irodalomtörténeti és esztétikai kommentárok hiányával és prezentációval, ami a versek csokorbafeűzését illeti. A kötetet ugyanis József Attila első versfüzete, a Szépség koldusa, hanem utolsóelőtti versgyűjteménye, a Medvetánc nyitja meg, az az összefoglaló kötete, melynek összeállításakor költői erejének teljében és társadalmilag is tisztázott hivatástudatával maga rostálta át régi verseit és csak azokat a költeményeket vette át előző gyűjteményeiből az új gyűjteménybe, amelyeket önmagához méltóknak talált. Aki végigolvassa a függelékbe helyezett Szépség koldusát és a Nem én kiáltok erőteljes verskiáltványait, talán túl szigorúnak fogja találni a költő önbíráskodását költői múltja termékei felett. Magunk is ezen az állásponton voltunk. Nem kétséges, hogy a *Szegényember szeretője*, a *Szegényember balladája*, a *Lopók között szegényember*, az *Aki szegény*, az *a legszegényebb* — hogy csak néhány példát idézzek — vetekedik a Medvetáncba felvett, velük körülbelül egyidejű költemények bármelyikével; azonban mégis az volt a meggyőződésem, hogy az olvasónak túl soká kellene lapozgatnia, amíg a Szépség koldusa gyűjtemény csinoskodó szonettjei és a Nem én kiáltok még erősen kassákos pátoszú versei után elérkezik az igazi József Attilához. Beosztásom esztétikai szempontból jogosult, legfeljebb a következményeiben bosszulta meg magát. Én ugyanis túl elől, a Nagyon fáj kötet után illesztettem be a gyűjteménybe a Nagyon fáj kötet megjelenését megelőző esztendőknél a Medvetánc kötetből kihagyott termékeit, holott ezeknek saját szempontom szerint is, a *Nincs bocsánat* címmel csokorba fűzött versek *mögött* volna a helyük, miután ez a posthumus verscsokor hangban, szellemben és tartalomban a Nagyon fáj kötet szerves folytatása, kiegészítése, megerősítése, értelmezése, elmélyítése. Sajnos, minderre csak akkor jöttem rá, mikor a könyv már ki volt nyomtatva és már nem állt módomban mégegyszer átrendezni, átesoportosítani az anyagot. Úgylátszik, a sajtó alá rendezésben is van „esprit d'escalier”.

Mindegy. A kötet a bevallott és még bevallandó szépséghibák

ellenére József Attilának kevés híján összes verseit magában foglalja s külső prezentációjával is eleget tesz annak a kegyeletes szándéknak, amely közzétételét igazolhatja. A következő őszre tervezett kiadás nemcsak a jelen kötet architekturális hibáit fogja kiigazítani, hanem azokat a jegyzeteket és tárgyi felvilágosításokat is tartalmazni fogja, amelyek József Attila bizonyos verseinek megértéséhez nélkülözhetetlenek.

József Attila műveinek könyvnapki kiadványa tehát csak megközelítőleg teljes gyűjteménye összes műveinek. A kötet megjelenése óta is előkerültek lappangó versei, miket barátai juttattak el — sajnos megkésve — hozzám, másfelől vannak sokszorosításban keringett versei, miket hangjuk és tartalmuk miatt hagytam ki e kötetből, nem akarván közzétételükkel veszélyeztetni a kötet forgalombahozhatóságát. Ugyanebből a megfontolásból hagytam el szabadszójú Villon-fordításait. József Attila hagyatékában különben is egész kötetre való versfordítás maradt francia és román költőkből, amiket szintén tartalékoltam a következő, még teljesebb kiadás számára. Ugyanez áll a hagyatékában talált prózai fogalmazványaira is, amelyekben skolasztikus logikai apparátussal, sokszor vak doktrinerizmussal és a kifejezéssel erősen küzdve próbálja tisztázni a művészi tevékenység helyét és feladatát az emberi tevékenységek között, vagy amikben a marxista és freudista tanok összehangolásával kísérletezik. Ebből a kéziratomból halásztam ki a jelen kötet számára a *Művészetbölcseleti alapgfogalmak*, a *Munkánélküli írók táppénze* és a *Vallomás* című közleményeket. (A Curriculum vitae-t a SZÉP SZÓ József Attila emlékszámból vettem át, az Öngyilkosságot az Emberismeret című folyóiratból, a költészetről szóló kis fejtegetést Babits Mihály ellenkiadott röpiratából, a Szerkesztői üzenetet és a Tudományos szocializmust a SZÉP SZÓ-ból, a Középosztály válságát a Cobdeb Társaság folyóiratából.)

A költő nyomtatásban megjelent versei közül alig maradt ki e kötetből fontos és jellegzetes alkotás, kivéve a *Munkások* és a *Cipő* című költeményét. (Külvárosi éj 14. és 26. oldal.)

A következő kötet feladata lesz rendezni és értelmezni a versek nagyszámú variánsait. Akik ismerték József Attilát, tudják róla, hogy egyik-másik költeményén esztendőig fűrt-faragott, publikálásuk után is. Ennek a közzeadott kötetben is láthatja egy-két példáját az olvasó. Ilyen a 227. oldalon közölt *A pap mosolyog* című költemény, melyet átdolgozott formában *Engem temetnek* címmel jelentetett meg a Medvetáncban. (20. old.) A hagyatékában talált *Magad emésztő*-ből (251. old.) viszont csak egy kis részletet emelt ki s tett közzé ugyancsak a Medvetánc *Eszmélet* ciklusában (121. old. Akár egy halom hasított fa). Más példa ugyanazon vers két változására a kötet 282. és 322. oldalán.

A Szépség koldusa periódusában íródott *Kozmosz éneke* ciklust, melyet a SZÉP SZÓ jelen számának más helyén talál az olvasó, terjedelme miatt hagytam ki a kötetből. Ugyancsak a SZÉP SZÓ-nak adom át közlésre — addig is, míg az új kiadásban a megfelelő helyre kerülnek — a költő időközben felmerült, vagy még esetleg felmerülendő költeményeit.

Végeztül ki kell korrigálnom néhány goromba sajtóhibát. Ezek a következők: A 295. oldalon a *Könnyű, fehér ruhában* első sora

Mindent, mi nem ennivaló-nak

olvasandó *Mindent*, ami ennivaló helyett. A 314. oldalon közölt *Már régesrég...* című vers 8. sora

Nem les a parancsomra féreg

Nem lesz a parancsomra féreg helyett. A 333. oldalon közölt *Tengeri fürdő* első sorának utolsó szava *vizén* (vizein helyett), a 352. oldalon közölt *Harmadik töredék* 3. sorában a *mind* helyett *mig* olvasandó. Az 562. oldal első kikezdésének 4. sorában pedig *decemberi este* értendő novemberi este helyett.

Et nunc salvavi animam meam.

Szép Szó 1938. júl.

Németh Andor

628. EGY SZERKESZTŐ VITÁZIK ÖNMAGÁVAL

Németh Andor vallomása József Attila verseinek kiadásáról

Halhatatlan vértanú társunk „összes verseit” és válogatott prózai írásait Németh Andor rendezte sajtó alá (*Cserépfalvi-kiadás*), a költő legbensőbb barátja, műveinek és műhelyének legavatottabb ismerője. *Összes műveket* sajtó alá rendezni mindig nehéz, sőt hálátlan s a leggyakrabban sikertelen feladat. Nem egyszer történt meg, hogy nagy fáradsággal kellett újra összegyűjteni a költők szétszórt műveit, mert a korábbi szerkesztők önkényesen és kritikusan bocsátották ki a gyűjteményt. *Juhász Gyula* életének teljes műve például már ma megközelíthetetlen, mert vékony kis füzetei, vidéki nyomdákban, elkallódtak s a vidéki hírlapokból ki tudja összegyűjteni minden munkáját?

Ezért kívántuk volna, hogy az új *József Attila-kiadás teljes legyen*,

ha kell, még az olvashatóság, vagy népszerűség rovására is. Mert hazánkban bizony nem minden évben lehet egy közel ezeroldalas verseskönyvet kiadni.

Németh Andor „*Utószó az utószóhoz*” című cikkében a *Szép Szó* legújabb számában most ugyancsak vitába száll a saját szerkesztési módszereivel. Kifogásolja a szerkesztésben érvényesített szempontjait, másutt pedig feledékenysége miatt rójja meg magát. Ez a vallomása azonban végképpen meggyőz minket arról, hogy Németh Andor, aki mindenki mást megelőzve, szinte *minden kritikusaival szembehelyezkedve fedezett fel saját bonyolult és nehéz munkájában „hibákat”*, — csakugyan olyan őszinte odaadással és magas igénnyel végezte és folytatja ezt a munkát, amely egyedül méltó a költő emlékéhez. A *Szép Szó* majd kiadja a még lappangó, vagy mostanában fölbukkant József Attila-verseket, majd kiadjuk, mint Németh Andor is ígéri, azt a teljes, jegyzetes és magyarázatos kiadást, mely az utódoké lesz, de addig itt van ez az alapos, de nem professzoros könyv: József Attila minden bánata, siralma, oktatása és bátorítása. *Sürgős volt e könyv kiadása ebben a formában* és legyünk boldogok, hogy nemzeti költőnk, példamutató társunk, ily dicsőségesen és ennyi diadallal hódította meg a nemzet jobb és érdemes lelkeit.

Esti Kurir 1938. aug. 7.

629. JÓZSEF ATTILA

Jegyzetek összegyűjtött verseinek a kiadásához

Körülbelül most egy éve, hogy József Attilát elhatalmasodó idegbaja miatt szanatóriumba kellett vinni. Szeptemberben elengedték onnan orvosai s ő pihenni nővéreihez, Balatonszárszóra utazott. De szegény igazán lábrakapni többé már nem tudott. Az alattomos betegség egészen kimarta. Ezen az őszön megírta még utolsó, csodálatosan tömör, tiszta, áttetsző s önmagával és a világgal kegyetlenül szembenéző és leszámoló verseit. Olyan jellegzetesen „utolsó” versek ezek, annyira befejezőek, hogy belőlük tisztán látszik, hogy József Attila megfontoltan készült a halálra s ezeket a verseket úgy írta, hogy velük lezárja életművét.

*Íme hát megeltem hazámat,
a földet, ahol nevemet
hibátlanul írják fölébem,
ha eltemet, ki eltemet.*

Két nappal azután, hogy megírta ezeket a sorokat, novemberben, estefelé, egy tehervonat kerekei alá vetette magát.

Még életében tervbevétték összegyűjtött verseinek kiadását, de ő már nem érte meg. Most a könyvnapon jelent meg a könyv Cserépfalvi kiadásában. A könyv első kiadása nem is került könyvárusi forgalomba, még előjegyzésben elfogyott. Van ebben valami elkésérítően jelképes, nemcsak József Attilára, hanem az egész magyar irodalomra, sőt korunkra, a huszadik századra. József Attila míg élt, nyomorgott. S hogy meghalt, most, verseiből mindjárt könyvsiker lett. De a pénzt, amit a siker jelentett, legfeljebb csak a síremlékére fordíthatják, vagy odaadják a hozzátartozóinak. A költőre, míg él, a kutya se hallgat; meg kell magát ölnie, hogy az emberek valamennyire is odfigyeljenek és észrevegyék. S lehetőleg minél vérfagyasztóbban kell végeznie magával, mert egy polgári revolvergolyó, vagy egy csendes alamuszi méreg már nem jelent egészen biztos sikert. A költő sohasem örvendett valami különös megbecsülésnek a saját korában, de ez a kor, mely több pártvezért termel, mint susztert, a megszokottnál is érzéketlenebb iránta. Ma a közérdeklődés középpontjában a nyegle pártvezérek állanak és a „felfedező” falukutatók, akik íróvá léptették elő magukat s egy tizedrangú lap vezércikkének sokszorta nagyobb nyilvánossága van, mint a költőnek, kinek tudása, értesültsége és egész lénye ma nem elég „tudományos”, „józan” és „alapos”, mert egy kicsit a csillagokból való, de akiről az utókor, ha elmosta már az összes pártvezért, meglepően tájékozott politikust, honmentőt és főszerkesztőt, majd kideríti, mint annyiszor eddig is, hogy egyedül csak neki voltak megbízható híradásai a világ folyásának nagy mozdulásairól.

József Attila a magyar irodalom egyetlen és igazi proletár költője, nemcsak származásával, hanem egész életével, költői művével és avval, hogy csak egyedül ő tudott visszhangot kelteni ezekben az egészen félretolt emberekben. A köztudat inkább Kassák Lajost tartotta és tartja a proletárok költőjének. De Kassák költészetének proletár mivoltában sok magavállalta szerepszerűség van s egyébként is Kassák költészete sokkal hűvösebb, nehezebben megközelíthető, sem hogy igazi élményt jelentene az egyszerű embereknek és maradandó nyomot hagyna bennük. József Attila hangja sokkal egyszerűbb és közvetlenebb s költészete sokkal áttetszőbb és kevésbé személyes és zárkózott, mint Kassáké.

*Nincsen apám, se anyám,
se istenem, se hazám,
se bölcsöm, se szemfedőm,
se csókom, se szeretőm.*

Rögtön érezzük, ez a proletár hang. Kicsit még vándorlegényes, hetyke megfogalmazásban, de az. Később ez a kamaszos érdesség lekopik és simább, puhább lesz a hangja, s a hetykeség is igazi emberi méltósággá mélyül. Egyre több törékeny, japános, finom elem kerül a költészetébe. De szembenállása a társadalommal mindig megmarad, csak ő maga lesz keserűbb, fáradtabb és kevésé harcos.

*Karóval jöttél, nem virággal,
feleseltél a másvilággal,
aranyat ígértél nagy zsákkal
anyádnak és most itt csücsülsz.*

De fel tud emelkedni a legtágabb és legmagasabb európaiasságig is, ha vegyül is bele némi keserűség, ez már a lehiggadás, megbékélés és mindent megértés:

*Maradj fölöslegesnek,
a titkokat ne lesd meg,
S ezt az emberiséget,
hisz' ember vagy, ne vedd meg.*

Ez már a nagy költő hangja. József Attila rövid, hányatott élete, szörnyű öngyilkosságával, kívülről csonkának látszik. De belülről nézve érezzük, mint a legtöbb nagy emberi életnél, hogy mindennek így kellett lenni. Ehhez a műhöz ez az élet kellett.

Magyar Út 1938. aug. 18.

Gombos Gyula

630. JÓZSEF ATTILA

Összes versei megjelenése alkalmából Cserépfalvi kiadása

Harminchárom éves lenne, mai fogalmak szerint egészen ifjú költő, akinek az indulását tartják számon és a fejlődését várják, ha idegbaja össze nem sűríti sorsát néhány lázasan robbanó esztendőbe, ha öngyilkossága, ez a rettenetes stilizálás, teljessé nem teszi hányt-vetett életét. Élt és ebbe más is belehalt már, de oly mohón, egész fiatal erejének megfeszítésével senki sem rohant a pusztulás felé, mint ő. Mint másban a friss izmok, a nyíló képzelet, a szárnyaló gondolat ifjúi elragadtatása, sötét tűzzel lobogott benne a csalódás, az elkeseredés, a halálraszántás; soha ilyen fiatalos dacot a pusztulásban! Nem pesszimizmus volt ez a szó szokott értelmében, nem lemondás és fáradt szomorúság; erőszakos

követelése a rossznak, türelmetlen dörömbözés az alvilág kapuján, lefelé vivő szenvedély. Nem az élete volt elviselhetetlen, csak a róla magában kiformált szégyenítő, kínzó gondolatok, ahogy koponyája szétroncsolódását is megelőzte az agy bomlása; teste végül engedelmesen nyúlt el a tehervonat elé, amely képzeletben már annyiszor eldübörgött felette. Képzetele mérgette meg ifjúságát, nem a valódi viszontagságok. Hiszen a legküzdelmesebb években, a hányódás, éhezés időszakában áhítatos szonettek születtek a keze alatt, a Nyugat formaművészei ihlették, koldus volt, de hivalkodón a szépség koldusa; csak később a relatív nyugalom napjaiban szakadt fel és hatalmasodott el a megaláztatottság érzése, borult lelkére a külvárosi éj, a jelennél kínzóbb, mert legyűrhetetlen emlék.

Nyomorogni kissé pikareszk kaland, hetyke felelőtlenség, a test elfoglaltsága, hogy helyt álljon a küzdelemben és a lélek szabad kószálása az álmokban. A nyomorra emlékezni ólmos bénultság, kiszolgáltatottság büntudatnak és kényszerképzeteknek. A karrierember, aki nevetve emlegeti „küzdelmes” ifjúságát, sohasem volt igazán szegény, az igazi szegénységet nem lehet kiheverni, nem gazdasági, hanem lélekállapot. Büntudat, hogy benne volt a mocskban és azért is, hogy kilábolt belőle, kényszerképzet, hogy a bűnhődés még hátra van. „Be vagy zárva a Hét Toronyba — és már sohasem menekülsz.” „Bujdokoltál? Vajjon ki űzött?” — kérdi magától, néhány nappal öngyilkossága előtt számot vetve életével. Az emberek, a társadalom, a kapitalista rend: felelheti rá, aki gyógyulásra van hivatva. Senki, semmi, csak a szorongató emlék, a jóvátehetetlen így-volt: érzi a gyógyíthatatlan. „Tudod, hogy nincs bocsánat — hiába hát a bánat.” Hiábavaló, de leküzdhetetlen.

Az emlékezés kísértetjárás is. Aki a pince homályából kijutott a napvilágra, nemcsak a maga tegnapiját érzi lidércnyomásnak, hanem még inkább azét, akinek élete végig ott telt el a homályban, teste percre sem szabadult a robotból: a proletár anyáét. Csodálatos mélyrétegekből tört fel a „mama”-érzés József Attilában. Majd képszerűvé stilizálta, távolította alakját, hogy átszellemüljön fájdalma („Szürke haja lebben az égen — kékítőt old az ég vizében”), majd brutális makacson közvetlen közelbe hozta őt, akit megettek a fenék és újra meg újra átnyilaltatta hátgerincén a kint, amikor a gyermek az üres konyhába nyitott be. „Cigány vagy! Amit adtál hizelegve — mind visszaoptad az utolsó órán!” Dédelgette holtában, mint a megemberesedett fiú az élő és nyöszörögve bújt hozzá ortalomért, gyűlölte, hogy nem lehetett segíteni rajta és bocsánatért rimázkodott, hogy nem tudott rajta segíteni, megtagadta, megdorgálta és kibékült vele, félt az árnyékától és félt az elevenségétől, más nőktől az ő gyöngédségét kérte, követelte eszelősen és tudta, nemcsak az életével, a halálával is még neki tartozik.

*Majd eljön értem a halott,
ki szült, ki dajkált énekelve.
És elmúlik szívem szerelme.
A hűség is eloldalog.
A csöndbe térnek a dalok,
kitágul, mint az ür, az elme.
Kitetszik, hogy üres dolog
s mint világ visszája, borog
bennem a lélek, a lét türelme.
Széthull a testem, mint a kelme,
mit összerágtak a molyok.
S majd összeszedi a halott,
ki élt, ki dajkált énekelve.*

A fiú lelke az anyjával vajúdott, mint egykor az anyai test vele, hordozta magában meg nem szülhető képét; nőtt, terebélyesedett a fantom, magába szívta tápláló erejét, mint követelő magzat. Az idegek neki robotoltak, mint egykor munkás kezei a fiának, a világ vele volt tele, az elboruló értelem már csak az ő titkos parancsszavának engedett. „Irgalom, édesanyám, mama, nézd, jaj kész ez a vers is!” — tör fel a meggyötört sikoly egyik utolsó töredékében; hexameteres sikoly, a költő ünnepléses erőfeszítése a végveszedelem pillanatában is. Mi más a költés értelme, mint ez a formált sikoltás, az ösztönök sűrűjéből kitörő tiszta hang, a megváltódás a szó ereje által? Póczé Borbála nemcsak a válság felé sodorta vergődő gyermekét; a verset, az utolsó lucidum intervallumot is ő erőszakolta ki belőle, megszállottá tette a szó művészi értelmében is.

Az ősfélelmek között didergő lélek szenvedélye a tisztánlátás. Minél vonzóbb a mélység csábítása, annál merészebb egyensúlyjátékokkal tesz bizonyosságot fölötte szelleme erejéről. A rend a zűrzavarban megvalósítható, csak makacsul hinni kell a lehetőségében és még akkor sem ábrándulni ki belőle, ha tömegmutatványként kínálják az egyén régi álmait. József Attila egy kiábrándult és fanatikus világban is hű tudott maradni az egyszerű meggyőződéshez, mert a társadalmi törvényeket éppen úgy magában hordozta, magából vonta el, mint felháborodásait és panaszát. Az ő igazságtalan és egyensúlytalan, elnyomatással, küzdelemmel és kétségekkel teli történelmi valósága a lelke volt, minden külső történés csak a belső sivárságnak felerősítet, durvává nagyított képe; a külváros ő maga volt és jöhetett-e olyan forradalmi megoldás, amely ezen a sorson, alkaton, elrendeltségen segíteni tudott volna? Egy régebbi kritikámban szemére hánytam egyes, túlságosan propagandaízű verseit. Hozzám írt levele ekkor csodálatos önismerettel világosított fel tévedésemről: „Én a proletárságot is formának látom, úgy a versben,

mint a társadalmi életben és ilyen értelemben élek motívumaival. Pl.: Nagyon sűrűn visszatérő érzésem a sivárságé s kifejező szándékom, rontó-bontó, alakító vágyam számára csupán »jóljön« az elhagyott telkeknek az a vidéke, amely korunkban a kapitalizmus fogalmával teszi értelmessé önnön sivár állapotát, jóllehet engem, a költőt csak önnön sivársági érzésemnek formába állása érdekel. Ezért — sajnos — a baloldalon sem lelem költő létemre a helyemet — ők tartalomnak látják — s félig-meddig maga is — azt, amit én a rokonalanságban egyre nyomasztóbb öntudattal formaként vetek papírra.”

Éppen mert kivetítésről van szó, uralkodik „proletár” verseiben a tájkép, a részletes és gondos terepfelvétel, az érzékeny ráeszmélés a jellegzetes színfoltokra, melyek uralkodó hangulatát igazolhatják. A metszetek acélosszürke tónusára emlékeztetnek ezek a pontosságukban kísérheties képek, kedvenc időszakuk az alkony, „az éles, tiszta szürkület”, vagy az éj, „a kék, vas éjszaka”, „az ezüst sötétség”, kedvenc évszakuk az ősz és még inkább a tél, amikor kiterített fagyos háló az ég, a csönd kihűl, a fagyra tört emel az ág és a szomorú táj felett csak leng a lélek, „alacsony — leng, nem suhan”. Ilyenkor járkál a város peremén és a mocsok felett villanó fényekből, a nyomor mélyéből ütköző hangokból, rongyokból és csillagokból megalkotja hallucinatív erejű képét. „Idegeim elmerítem — mint a hálót” — jelöli meg a „módszerét”, szívét fájdtítja, mint külön fájdalomkeltő szerrel, a látvánnyal, míg elgyötörten rendbe sorakoznak a kikíváncozó szavak. Persze a kelleténél csak egy kevéssel több rácsodálkozás és már hígulnak a színek, romantikába fordul át a kemény szorongás; ha más nem, ezeknek a verseknek elnyúló alaktalansága, a szívlokésszerűen kihagyó, újuló érzelemhullámokkal, figyelmeztet a veszedelmes határra. Nem fogja össze őket más, mint az érzés; nagyon mélyről jöttek kell lennie, hogy erejéből végig fusson. De a legszétterültebben is felszikkrik néhány felejthetetlen sor, kép, vagy nyelvi ötlet, ami kárpótol a lanyhulásért.

Mert — és ez költői természetének egyik titka — hangulatait elsősorban a nyelvi közegen keresztül éli meg, bohókásan groteszk, tisztán csengő, komoran festő vagy ügyesen célbatalaló, hangzásukkal, színükkel, értelmükkel, csavaros kapcsolódásaikkal egyformán érdekes szavakon keresztül. Ugyanaz az érzés aszerint módosul, milyen nyelvi aláfestést választ ki szeszélye, mintha különböző hangszereken futtatják a közös dallamot. Dalra hangszerrel, vagy elégiára, vagy szabad lüktetésre; egyszer dörmögni van kedve és csupa brummogós, harapós szóból áll össze a vers, máskor üveghangokon siklik, vagy nyers hasogatással omlik sor sor fölibe. A világot az érzése, ezt nyelvi fantáziája mozgatja; mint a cigány a rögtönzéseivel, veri bele magát jó és rossz kedvbe, hetykeségbe, átkozódásba egy-egy mondásötleten

keresztül. Mi más a „Tüzek éneke” például, mint pattanó, csattanó, hangutánzó ritmushoz hozzáköltött értelmes szöveg, ahol a fogalom festi alá a zenét s nem fordítva. A „Dörmögő”-ben szinte már az értelem sem fontos, csak a szétömlő jó ízek. „Hát így. És most e gyűlő hajnalon — odatopog egy bokor hajadon — s dönög, donog. Hát elbosszankodott — s markos bajszába mormolt, mormogott.” A „Fiatal asszonyok éneke” már a hangzásával csiklandozza érzékeinket, a „Medvetánc” már a ritmusával nevettet. Érzékelő és érzékeltető vágya a pályája elején és legvégén teljeseedik ki; először a fiatalos túláradás, végül az öregedő fázós mohóság jegyében. Népies korszakában a regősénekek félrévült, félbohóc hangján szólal meg, üde dalban is ott vigyorgó furcsaságokkal, vagy egész medáliákat kovácsolva ki belőlük. Ősi népi mondókák értelmetlen bája újul fel kifinomodott lebegésükben. A nyelvi borongás, a stílusősz ütközik ki késői versein, a különöségektől eljutott a különlegesig, a szavak megteltek súlyos nedvekkel; nincs szükség már proletártájr, hogy hangulatot keltsen, a szomorúság kicsorog a stílusból.

*Tar ágak boga-rácsai között
kaparásznak az őszi ködök,
a vaskorlátan hunyorog a dér.*

-----
*Itt-ott kedvetlen, lompos, sárga lomb
tollászkodik és hosszan elborong.
A kövön nyirkos tapadás pezseg.*

A végső bomlásban pedig, mikor a gondolat már szertehullik, az idegek boszorkánytáncukat járják, ez a szó szó mellé faragó, rokonító, hasonító ösztön még munkál ájult automatizmussal, független játékaival még jobban érzékeltetve a kínlódást, akár a bénult ember táncpróbája: „ne lankaszd a lábaimat — ne szakaszd a száraitam — ne kanyarogj a karomban — ráncom-redőmben ne rejtezz... — ne torlaszd el a torkomat — ne lapulj meg a lépemen — ne kiáltozz a képemen — csigolyáim ne csikorgasd — fűrtöm tövét ki ne forgasd”. Soha tragikusabb alliterációt!

Valóságos stílusmimikrire készíti a szerelmi indulat is. Ha boldog, csendes suhogással hullanak sorai, átlátszó, tiszta képek hirdetik ígézetét, a természet lágyan körülöleli, együtt örvendezik vele és áruló jeleket ad izgalmáról. „Reszket — mint ujjunk — mind a leveleske — és röghöz szorul a rög és tapad.” A magányos lélek hálája ujjong fel szerelmi beteltségében és a kielégíthetetlen meglepetés, mit a tájéhoz hasonló örök-új ingerrel a kedves teste ébreszt benne. A korai versek

ingó-ringó könnyedségétől a kései Flóra-szenvedély kigyulásáig jellemző a hálás elragadtatás, a kivert ember esengése a gyöngédségért, az anyátlan árva öröme a dédelgetésben és a friss ámulás is a részül jutott csodákon. „Számban tartalak, mint kutya a kölykét” — beszél merész képe a testiségnél erősebb ragaszkodásról, ösztönös, meleg egymásra utaltságról, ami számára a szerelem és nagyszerű ódája az átvilágított testről, az elvarázsolt anyagról, amivé érzékisége átszellemülni képes.

*Elmémbé, mint a fémbe a savak,
ösztoneimmel belemartalak,
te kedves, szép alak,
lényed ott minden lényeged kitölt.*

*A pillanatok zörögve elvonulnak,
de te némán ülsz fülemben.
Csillagok gyűlnak és lehullnak,
de te megálltál szememben.
Ízed, miként a barlangban a csend,
számban kihűlve leng
s a vizes poháron kezed,
rajta a finom erezet,
föl-földereeng.*

A megtagadott szerelem azután ezt a védett állapotot, ezt a csöndes eksztázist kavarja fel iszonyú ciklonával; az ürbe és a kétségbeesésbe taszítja ki áldozatát, megalázóbb minden társadalmi igazságtalanságnál. Hogy szórja az átok vaskos, bibliai szitkát csalódásában! Soha a kizsákmányolás a proletárfiút olyan indulatkitörésre nem ragadta, mint az elmaradt ölelés a férfit. A kisikló nőben a végzet csapja be újra, gonosz szeszéllyel fosztja meg a legkedvesebbtől, mint amikor az anyját ragadta el tőle. Az idegen öl dühödt ostroma után kimerülten száll vissza emlékezete az egyetlenhez, kései siratóban gyászolja a pótolhatatlant. „Lágy őszi tájból és sok kedves nóból — próbállak összeállítani téged.” A toporzékoló gyermek tér így meg aludni az anyjához.

A mamás oltalomkeresésben és a tiszta gyermeki látásban gyökerezik József Attila lelke és költészete. Fél és gyönyörködik még a sivárságban is; ami azonfelül van, csak idegesítő esetlegesség, mint életének zilált külső történései, vagy gyermeki makacssággal megkaparintott s el nem hagyható játékszer, mint a világnézet és a harc az eszméért. A gyönyörködés marasztalta az életben, a félelem vitte el. Verseinek legegységesebb íze is akkor bukkan elő, amikor álmélkodik, vagy ijedezik. Volt korszaka, mikor Kassák hangján énekelte a szociális

válságot, máskor Erdélyi József modorában a népi fölfedezést; legmélyebb mondanivalójához nem találhatott mintát, tárgyat, forrást, csak magában.

Nyugat 1938. aug.

Halász Gábor

631. DÉRY TIBOR REGÉNYE

[...] De már nem is irodalmi figyelőt írok s már nem is Déry Tiborról, akinek írói jelentőségét igazán így csak baráti környezetének tagjai ismerik. A probléma tovább tágul, az *írott irodalom* területére, amelyet hovatovább épp úgy számba kell vennünk, akár azt a másikat, a könyvnyomtatás előttit. Nemrégiben József Attila összes verseinek irodalomtörténetileg oly fontos kiadásával kapcsolatban legszívesebben azokról a kitűnő versekről beszéltem volna, amelyek e rendkívüli költő művei közt sohasem láttak nyomdafestéket. Déry Tiboron kívül nem ő az egyetlen, akinek igazi alakját csak a beavatottak ismerik: kortársaim egész sora lebeg el szemem előtt. Irodalmunk így szűkül; szűkül, de nem szegényedik [...]

Nyugat 1938. aug.

Illyés Gyula

632. JÓZSEF ATTILA VERSEI

A nemrég tragikus halált halt fiatal költő terjedelmes és szép verseskötete ellen a kritikus legfeljebb az összeállítás módjának kifogását emelheti. De különben már elérkeztünk József Attila értékelésében odáig, hogy meglássuk, hogy ez az ösztönös és mégis olyan értelmes tehetség mennyire különálló és új helyet foglal el fiatal irodalmunkban. Ne csak versei kristályos tisztaságát, nyelvének virtuozitását és lebegését csodáljuk, — ne csak azt nézzük, mint valósított meg különleges ötletességgel egészen új lehetőségeket, de nézzük azt is, hogy mint költő, József Attila mennyire kifejezője egy adott magyar történeti pillanatnak és sorshelyzetnek. József Attila *proletár-költő* —, ezt ne borzadjunk kijelenteni akkor, mikor a tömegelő és a szocialista gondolat egyre erősebben alakítja a történéseket. Páthosza annak a magyar munkástömegnek páthosza, mely céltalan és megoldatlan kérdéseket jelentett a magyar történetben és társadalomban. József Attila tiszta és virtuóz szellem, de érezni rajta azt a gyökértelenséget, hányatottságot, céltalanságot, mely jellemzi a magyar proletariátus megoldatlan sorsát, s éppen ezért nagyon nagy költő,

mert ezt a zavart és megoldatlanságot maradandóan és végtelen művészettel fejezte ki. A lélek és ember finom rezdülései mellett egy új és szebb szociálisabb emberség, egy szomorú és reménytelen szebbrevagyás költője, a természetben és a sorsban való emberi beolvadás és feloldódás megszólaltatója és emellett maradéktalan kifejezője azoknak a szociális realitásoknak, melyekkel a dolgozó magyar rétegeknek annyit kell küzdeniök. Ez a költészet keserű, hányódó, hetyke, ironikus költészet; nem mérhető régi és mai polgári fogalmakkal és ha a maga szellemi valóságában céltalan és nem utal új tájak, új lehetőségek felé, mégis mindvégig önértékű és megdöbbentő tiszta emberi dokumentum marad.

Magyar Nemzet 1938. szept. 18.

(g. l.)

633. JÓZSEF ATTILA ÉLETMŰVE*

Anélkül, hogy perbe akarnánk szállni az idő óvatos tisztelőivel, máris bátran beszélünk József Attila művéről, melynek átértéséhez, értékeléséhez nem kell „távlat”: magán viseli a nagy művek bélyegét, az időtlenség jegyét. Aktualitása a szép emberi szó örök időszerűsége, vonatkozása napjainkra az étosz örök vonatkozása minden emberi viszonylatra, — időhözköttösége ezer esztendőhöz köti legfeljebb, mert jellegzetesen magyar. József Attila nagy művész, igaz ember és magyar költő volt. Kerekebben nem is mondhatnók ezt. Ha vele kapcsolatban történeti távlatra van értékelésünknek szüksége, azt nem műve kívánja, hanem a mi fogyatékoságunk, mely akkor kapta őt ajándékba, mikor még arra sem voltunk méltók, hogy — az immár távlatba kerülő — Adyt magunkénak ujjonghassuk.

Magyarsága (e fogalom a majd egy emberöltőnyi egyre súlyosabban defenzív helyzetünkben ismét visszanyeri régi szentségét) csak azért volt valaha is vitatható, mert a magyar élet ezt a fonák grimaszt ritkán engedi el a választott magyarok arcáról. Vagy rossz magyarok nagyjaink, vagy „indogermán magyarok”. Mindig megkísérlik neutralizálni a nagy magyar eredményeket. Művével kezünkben nincs helye a vitának. Művének rostjai, a még szétbontható szálak, stilsztikája: elsajátíthatatlanul magyar. Egy késő őszi perc: „Szalad a puli pillanat, fagyon koppantja körmeit.” Más kép: „dudvaszedő nemzet vagyunk, értünk meztláb jön foltozott halál.” Jegenyék: „nézzétek, ím, országúton, némán vándorolnak ki a jegenyék.” Ritmus: „Lehet, hogy szerelme — földerül majd mással, — de az is ringassa — ilyen ringatással.” Retorika: „országos volt a pusztulásban.” Mélyebbre tekintve (ehhez a

* *József Attila összes versei*. Cserépfalvi kiadása, 1938.

mélységhez Ady szoktatta a magyar szemeket), ott, ahol fáradt feloldódásban, vagy dacos öntudattal megtagadná tágabb horizontokért magyarságát, ott a legmagyarabb. Nemcsak a híres és felelőtlenül megkiáltott „Nincsen apám” versére gondolunk, mely formájával s attitűdjével cáfolata önmagának. Egyik legszebb versét idézzük:

*A folyó csöndes, nagy nyugalmat görget,
harmattá vált bennem a gond és teher;
se férfi, se gyerek, se magyar, se testvér,
csak megfáradt ember, aki itt hever.*

*A békességet szétosztja az este,
meleg kenyérből egy karaj vagyok,
pihen most az ég is, a nyugodt Marosra
s homlokomra kiülnek a csillagok.*

Ha a süket fül nem hallaná ki e vers lejtéséből a mindig csak magától járó magyar ritmust, ha nem venné észre a gyanakvó agy, hogyan veszi el élet magyarsága tagadásának („se férfi, se gyerek”), — akkor is észre kell venni, hogy a kép idehaza húz. „Meleg kenyérből egy karaj vagyok...” Van-e ennél sajátosabb magyar közösség? S a lemeztelenített humánus csillagai itt ringanak a nyugodt Maros szelíd tükrében... És ó, milyen magyar abban e költő, hogy a lét és szerelem egymásbakulcsolódó kérdésein kívül versei legtöbbször politikai értelmük ad különös súlyt. Nem téma a politika, hanem ihletforrás, alkotó indulat ezekben a versekben. Hadd idézzünk egy „szerelmes” verséből, melyet utolsó, halálhozó szerelmében írt végzetes Flórájához:

*Úgy kellesz, mint a parasztnak a föld,
a csendes eső és a tiszta nap.
Úgy kellesz, mint a növénynek a zöld,
hogy levelei kiviruljanak.
Úgy kellesz, mint a dolgos tömegeknek,
kik daccal s tehetetlenül remegnek,
mert kínjukból jövőnk nem született meg,
munka, szabadság, kenyér s jószavak.
Úgy kellesz nekem Flóra, mint falun
villanyfény, kórház, iskolák, kutak;
mint gyermekeknek játék, oltalom,
munkásoknak emberi öntudat.*

Nem lehet elégszer idézni e verset. Nemcsak nagyszerű embersége miatt, mely vitalitásának felcsigázottságában is embersége magaslatán

tud maradni, hanem sajátos magyarsága okán. Ősét a XVI. században kereshetjük s azóta szakadatlanul ez zeng a magyar húrokon, egészen Petőfi „Szabadság, szerelméig”, Ady „Politika és szerelméig”. Mégis, e néhány sorhoz csak Ady kevesek által elfogadott „Margita élni akar”-ja fogható az attitűd teljességében.

Radikális humanizmusa, következetesen szociális szemlélete miatt a magyar baloldal költőjének számított. Hát ezzel kicsit furcsán vagyunk. Azt — a belső megrendülés szegénypírjával arcán — minden magyar ember elismerheti, hogy hanghoz és visszhanghoz életében valóban csak a baloldalon jutott, sőt szegény kenyerét is azok biztosították, kik a magyar politikai élet balszárnyán találták meg helyüket. (Ady is azóta lett minden magyarok költője, amióta senkinek sem szorul szolgálatára. . .) De erről csak az értékcicsérlő magyar élet tehet. Az ellen azonban határozottan tiltakoznunk kell, hogy a radikális humanizmus, a szociális szemlélet következetessége valakit is egyetlen párt, egyetlen oldal költőjévé szimplifikálhat. József Attila, az igaz ember, *proletár költő* volt. Ezért őt nem egy divatos gáncs, felelőtlen vád érte, pedig — állítjuk — *nagy magyar hagyományt* töltött be ő ezzel. Mert a magyar irodalmi élet fároszai mindig azt a területét világították be tiszta fényükkel a magyarságnak, mely népük sorshordozója volt. Berzsenyi nemesi magyarsága, Petőfi nemzeti demokrata magyarsága ugyanabból a hibátlan életérzésből fakadt, mint József Attila proletár magyarsága.

Kevés költőnk írta le oly sokféleképp, annyi hangsúllyal az „ember” szót, mint József Attila. Ő, ki nemcsak verseiben, hanem nyomorult életében is a proletár-sors mélyeit járta, halálos biztonsággal tapintott rá arra, hogy korunk alapvető kérdései az emberség legmélyeit kavarják fel. Ez tette őt azok költőjévé, kiknek nincs egyebük, mint puszta ember-voltuk, ez tette hangját oly egyszerűvé, oly ősvivé, helyesebben oly időtlenné, „hogy hangja csak a magyar népdalok ismeretlen messzeségből jövő zengésével rokon. Tekintete egyre mélyebbre hatolt s egyre alapvetőbb emberi kategóriákra reagált. A reakció félelmetes volt. „Zsoldos a férfi, a nő szajha. . .” „a meg nem gondolt gondolat belezabál, amit kifőztünk, s emberből emberbe szalad. . .” „itt töpreng az éj nagy odva mélyén: a nemzeti nyomor. . .” Hosszú lelki tusák után írta le ezt a két sort: „S ezt az emberiséget, hisz ember vagy, ne vesd meg.” Az emberség csillagai ragyogtak szívében: szabadság, szeretet, becsület, igazság, jóság, — de hogy tudta megvetni az emberiséget. Egész népének akart tanítója lenni, de szavára innen is, onnan is ágyúszó és halálhörgés adott tébolyító visszhangot. Ő, aki valamikor tiszta gyerekszemével az Istent látta, amint a golyózó kis proletár gyerekek golyóját jóságosan lyukba gurítja, ő, aki tiszta gyerekszívével a halál partjáról is anyjához kiáltozott, észelállító borzadállyal látta, hogy

csúfolja meg az ember önmagát, hogy választ új, fonák ideálokat: szabadság helyett szolgaságot, szeretet helyett gyűlöletet, becsület helyett rezónt, igazság helyett jelszót, jószág helyett profitot.

Megőrült? Nem tudom. Talán csak *reagált*. A hökkentő fintor, mellyel ifjonti hetyke verseiben fittyet hányt a hasznot hajtó, lelket űző társadalomnak, arcára is kiült. Megőrült? Nem tudom. Talán csak életében is olyan maradéktalanul művész volt, mint alkotó perceiben. Élet-ihletést kapott s egész életével felelt rá. Ha őrült volt, időtlen ember-eszmények voltak rögeszméi. Ha beteg volt: e gyalázat iszapjában fürdő emberiség betege volt. Amit látott, az volt a torz, az volt a szörnyű: műve ép volt és szép volt.

Európa éjszakája egyre több magyar lélekbe kápráz visszás fényeket. Lassan mindnyájan a megcsúfoltak, az örültek közé sorolódkunk, kik egy józan, igazságszerető, szabadságszerető emberiségben hittünk s Isten áldására, az ember békéjére várunk. Szívünkhöz szorítjuk József Attila könyvét, e váratlan magyar ajándékot, míg Keleten és Nyugaton dörögnek az emberállat ágyúi.

Az Ország Útja 1938. szept.

Bóka László

634. JÓZSEF ATTILÁRÓL

József Attila vaskos verskötete fekszik előttem. Egy rövid élet műve egyetlen, impozáns könyvben. Olyan, mint valami zárókő, amely egy sírboltra borul, de amely alól naponként újra meg újra kikél és ragyogva szárnyat bont a szellem. Lehetetlen megrendülés nélkül kézbe venni, lapozni, olvasni. A költő, aki ott roncsolta szét petőfies fejét a vasúti síneken, gunyoros-megvető mosolyával tekint rám, aki közelről és jól ismertem őt, verse hangjai eleven hangokká válnak a fülemben, egy-egy hangsúlya mellett látom heves, ellentmondást nem tűrő gesztusait is. *Ismét egy könyv és ismét egy sír, ahová vezekelni járhatunk.*

E verseket, természetesen, ismertem már első megjelenésük idején s kisebb könyvekre, füzetekre bontottan is, amelyeket a költő nagy erőfeszítéssel, gőgösen s alázatosan el akart adni, amikor még hitt a fiatalos vallomásban: „Én, József Attila, itt vagyok!” Voltak már akkor lelkes rajongói, de sokkal nagyobb számban langyos jóakarói. Nem céloim, hogy vádiratot szerkesszek lapok, szerkesztők, kritikusok, alapítványi kurátorok, mecénások és makacs párteberek ellen, de lehetetlen visszafojtanom a keserűséget, melyet a költő posthumus kötete fölkarar bennem. És lehetetlen bizonyos undor nélkül szemlélnem azokat, — tisztelet a kivételeknek, — akik szörnyű halála után hazug megrendülten adták tudtul a világnak, hogy öngyilkos lett a

kiváló költő, noha, míg élt, annyira sem vették észre, hogy egy-egy versét öt-tízpengős tiszteletdíjért ugyanazoknak a megrendült és zokogó lapoknak hasábjain közölték volna. *Csúnya játék folyt József Attila körül életében, csúnya játék folyik halálában is.*

Nem vagyok esztétikus, nem tudok hozzátenni semmit azokhoz a méltató tanulmányokhoz, melyek mint Németh Andoré is, e kötetben, világos képet rajzolnak költészetéről, annak a magyar irodalomban elfoglalt helyéről. Akik nem győzik fejtegetni, hogy a magyar kritikai irodalom milyen példátlanul magas színvonalon áll, nyilván nekigyürköztek már e nem regényírónak való feladatnak. Csak emlékeimet szeretném itt vázlatosan összegyűjteni, melyek József Attilára vonatkoznak.

Tán tizenöt évvel ezelőtt hallottam a nevét először, amikor egy radikálisan „modern” társaság folyóiratot alapított s egy pincehelyiségben gyűlt össze a szerkesztői teendők elvégzésére. Egy bukott bankigazgató elvált felesége, aki afféle „mozgalmi nő” volt akkoriban, állott a folyóirat élén. Körülötte hontalan lángelmék és csendes tehetségek tömörültek, versengve a reménykedésben és nagyot akarásban. Ez az idősecske „mozgalmi nő” mutatott nekem akkor ott a pincében egy verset, *József Attila* írta, olvassam csak, milyen remek. Elolvastam a verset (összes művei közé nem vették fel, mert elkobozták). Nyers volt, őszinte, kissé kamaszosan patétikus és egzaltált. Tetszett. Attól kezdve egyre sűrűbben találkoztam a névvel is, verseivel is, róla kószáló véleményekkel is, végül pedig hamarosan, a költővel.

Sötét társaságokban forgott velem együtt. Kávéházakban, amelyek vad és meddő viták színhelyei voltak s amelyekben a különböző árnyalatú szocialista mozgalmak mezei hadainak örökké világhorradalomban utazó ügynökei trónoltak, ítélvén elevenek és holtak fölött. Vadásztak a tehetséges költőkre, írókra, hogy fenyegetéseikkel, nagyképű tudakoskodásukkal, marxi idézeteik görögtüzével, hízelgéssel, körmönfont esztétizálással egyre szélsőbb irányba kényszerítsék őket s amit ők maguk nem mertek kimondani, velük mondassák ki. *József Attila*, külsőleg szélsőradikális és könyörtelen forradalmár, belül azonban egy magányos, árva gyermek, éjt nappallá téve tudott vitatkozni, méltatlanul bizonygatván, hogy az ő költészete az összes recepteknek megfelel. Tudott egész délutánokon át sakkozni velük, a figurák tologatása közben világgpolitikai, világgazdasági, világirodalmi és világhorradalmi eseményeket hetvenhét felé hasogatni, tudott örülni, ha egy-egy tökfilkó, aki kivonatokból biflázott marxizmusát hatalmas pápaszemmel tette súlyosabbá, valamelyik versére bólogatva kimondta a kánoni véleményt: „Vonalbeli vers, jól van Attila.” E meddő hónapok és esztendőök alatt szinte naponként együtt ültünk a világhorradalom kávéházi iszapfürdőjében s irodalmi különítményesekkel viaskodtunk.

Nem győztem bámulni acélos ellentmondási kedvét, kínosan logikus okfejtéseit, a rengeteg energiapocsékolást, melyet haszontalan emberek meggyőzésére fordított. Én magam gyakran kitértem előle egy-egy szójátékkal vagy káromkodással, amikor agyamat mosogatóronggyá facsarta hihetetlenül makacs ellentmondásaival. Gyakran menekültem előle. Gyakran nyersen megmondtam neki a véleményemet azokról a boncokról, akiknek a fülébe akart muzsikálni, mint valami cigány, elsőrangú költő léte. Míg végül lassan megvilágosodott előttem a *rendszere* s rá nem jöttem, hogy Attila önmagával vitázik, viaskodik, önmaga legbelsőbb énjében szeretne rendet, áttekintést teremteni és a sok egymás hegyére-hátára halmozott észérv, mellyel társadalompolitikai nézeteit támogatja, nem egyéb, mint kétségbeesett kapkodás valami szilárd fogódzó után, mely kiemelhetné a maga zűrzavarából és reménytelenségéből.

Ma is szégyenlem magam helyette, amiért egy radikális folyóiratban egy azóta már Moszkvába emigrált dilettáns, ám annál könyörtelebbsébb ítélőbíró, kioktatta a „mai” költő feladatairól, esztétikai törvényeiről és parancsairól, megdicsérve verseket, amelyek silány kortesklapanciák voltak s gúnyos jóakarattal dorgálta lelkéből-lelkedezett strófáiért. Egy olyan kötetem, hogy „Döntsd a tőkét, ne siránkozz!” ujjongó helyeslést és ünneplést támasztott abban az időben és szegény Attila, aki oly kétségbeesetten vallotta magát a szegényekhez tartozónak, de ennek ellenére szüntelen vágyakozott valami közösségbe, amelyben feloldódhatnék, büszke volt ezekre az elismerésekre. És állítom, hogy ő, a forradalmár, azért ragaszkodott ehhez a nem is kétes világforradalmi ügynökhadhoz, mert lelke mélyén gyámoltalan, félnék, magányos gyermek maradt. Mit szólnak ezek a „korszerűek”, ha ő nem korszerű? Mit szólnak, ha „kispolgári” érzelmeiket mer megírni? Ha őszintén hangot ad érzéseinek? S mert költő volt s hazudni nem tudott, őszinte érzéseit írta, de mert félnék volt s rettegett a kiátkozástól, úgy akarta írni, hogy terroristáit is kielégítse. Ebből az ellentétből gyakran visszass művek születtek, gyakran csak titkolt művek. Ha viszont nem lehetett titkolnia a bűnt, mint teherbe esett lány szokta néha tenni: kihívó elméletekkel igazolta magát, csúrt-csavart, magyarázott, a logika és hideg ész bonckésével fejtegette versét, — akár A. E. Poe *Holló* című intuitív remekművét a matematikai levezetés módszereivel. Azok, akik megkövetelték, hogy a lírában is osztályharc legyen, fanyalogva hallgatták végtelen magyarázatait és gyanakodva lesték minden betűjét: hol lehetne kajánul lecsapniok rá, verembe csalniok, terrorizálniok.

De hát hova is mehetett volna József Attila?

Polgári oldalon mérhetetlen közöny ásitott reá. A polgári lapok és folyóiratok nem szerették őt, nem is annyira a verseit, mint inkább őt,

személy szerint. (Ha csak *a verseit* nem szerették volna, az már valami magasabbrendű állásfoglalás lett volna.) Hetyke, gőgösen visszavonuló, vagy agresszíven kötekedő viselkedését, szegénységét, mely a látszatok e sivár világában elviselhetetlen, hajszállhasogató érveit, mindenkit szavánfogó, tettenéző harciasságát, kibúvót, kendőzést, nyálás hízelgést, üres udvariasságot nem tűrő késpenge-tekintetét, lobogó idealizmusát és minden alantasságot megvető brutális ítéleteit. Egy olyan kaliberű költőnek, amilyen József Attila, válogatnia kellett volna a legnagyobb napilapokban és folyóiratokban. „Minden más táján a világnak” nyitott ajtókat kellett volna találnia. Közbeesülést, tiszteletet, biztos megélhetést, a társadalom felsőbb osztályaiba szóló állandó meghívót kellett volna kapnia. Ehelyett oly sorvasztó, reménytelen és megalázó nyomorban élt, hogy az már nem is szerencsétlenség volt, hanem ellene elkövetett *kollektív büntett*. Verseit a munkások olvasták, szavalták, szerették, rajtuk kívül a dermedt társadalom egyetlen osztálya sem, beleszámítva a „történelmi” osztályokat és a „nemzetfenntartókat” egyaránt. Művei kérészerűen, gyakran üldözött folyóiratokban, vagy munkások lapjaiban jelentek meg túlnyomórészt. És a kritika? Az a híres magyar esszéirodalom, amelyet újabban nem győznek némely helyeken tömjénezní? S szóljunk-e a napisajtó kritikai „életéről”, melyet oly jól ismerünk mindnyájan? Valamint nagy folyóiratainkról, melyeknek elsőrangú föladata, sőt kötelessége számon tartani a magyar irodalom mozdulatait? Ha egyszer valaki elég erőt érez magában, hogy összegyűjtse a József Attiláról életében megjelent kritikákat, megláthatja a cseppben a mocsarat.

Akik közlelről ismerték, könnyen átláttak a költőn, hiszen olyan volt, mint egy pohár. Tudták, hogy anarchizmusból szélső szocialista kollektivizmusba való át-átcsapásai a nyugalmat, biztos talajt nem leelő lélek egyre veszedelmesebb, egyre ambivalensebb lengései egyik szélsőségből a másikba. József Attila, miközben Erdélyi József, Fodor József és Szabó Lőrinc mellett egészen másirányú autochton területét képviselte a háború utáni magyar lírának, *sehhol sem talált kezet, amely megragadta volna az övét s amely ne akarta volna ilyen, vagy amolyan okból megrabolni*. Fenntartotta akkor még lobogó önbizalma, a tiszta művészetbe vetett hite, naiv idealizmusa, mely korunkban s fővárosunkban már nyíltan „gyermekes hülyeségnek” számít, kétségbeesett harca a függetlenségért s ugyanakkor az őt elfogadni kész közösségért. Kitartóan hitt abban, hogy a magyar kultúra szellemi köztársasága előbb-utóbb az őt megillető helyre ülteti. Napjai vad reménykedések és zuhanó kétségbeesések között teltek. Hadakozott elméleteiért szóban és írásban, azzal a kíméletlen fölénnyel, mely oly gyakran megtalálható az igazi művészen. Korlátolt és szintetikus volt egyszerre, korlátoltságában már mutatkoztak a később kifejlődött schizofrénia zárt kristály-

rendszerének áttörhetetlen élei. Egyike volt legnagyobb nyelvművész-költőinknek, bámulatosan ismerte a nyelv szimbólumalkotó ősi mélységeit, a hangzás, ritmus és hangsúly ezer csínját-bínját s mert, mint mesterember, teljesen birtokában volt eszközeinek, elkövette azt a ballépést, hogy egy kamaszosan nyers, gunyoros brossürában ízekre szedte *Babits Mihályt*. Ezzel azután valóságos szentségtörést követett el a *Nyugat*, a *Baumgarten-alapítvány* és hozzátartozó klikkek szemében. Babits, a nagy költő, bizonyára nem vette volna annyira szívére a nyegle s igazságtalan írásművet, — bár beteges hiúságát mindenki ismeri, — ha hódolóinak, hízelgőinek és haszonlesőinek Babits helyett is folyton felháborodó, zúgó darázsraja fel nem bőszül. Esztendőik következtek, amikor hiába volt József Attila költészetének egyre tisztuló, egyre mélyülő, egyre tragikusabb kibontakozása, hiába a lassan-lassan köréje gyűlt jobbakk elismerése, közbenjárása, a sötét, feneketlen nyomor és agyonhallgatás kilátástalanságát nem enyhíthette, nemhogy a *Baumgarten-díj*, de még segély sem. Majd el fog még következni az idő, amikor a magyar irodalom története tetemrehívja azokat, akik József Attila tragikus sorsában a Párkák szerepét vállalták. E nagy kultúrférfiak, akik nem győznek hasraesni egy-egy nyugateurópai mű humanizmusa előtt, ez emelkedett szellemek, ez írók, költők és kritikusok, az „örök csillagok” felé sóhajtozó bánatos lelkek *nem voltak annyira lélekismerők, kultúremlerek, humanisták, fenköltek, tárgyilagóságok, megbocsátók, lelkiismeretesek, felelősséget vállalók és lelkesedők*, hogy átláttak volna a gyenge brossüra ritkán szőtt szitáján s meglátták volna mögötte a szenvedő, magányos, megalázott, elhagyott, ideáljait még rosszul is szolgáló akaró kitűnő költőt. József Attila életének ezt a fejezetét különösképpen ismerem, mert akkoriban magam is ott tartottam, ahol ő s magam is éppen akkortájt írtam néhány polemizáló cikket Babits Mihálynak a *Nyugat*-ban megjelent cikkei ellen. El kellett mennem Basch Lorándhoz, a *Baumgarten-alapítvány* másik kurátorához. Ott tudtam meg, hogy ugyanazt a szentségtörést követtem el, amit József Attila. Ott tudtam meg, hogy Attilának bocsánatkérő levelet kellett írnia Babitshoz s meg kellett tagadnia cikkét, hogy segélyben részesülhessen, — hiszen Basch Loránd tőlem ugyanilyen levelet kívánt. (A levelet nem írtam meg.) Ám még ezen az áron is csak kisebb segélyt és azt érthette el a költő, hogy „éppen akkor akarták” megadni neki a *Baumgarten-díjat*, amikor meghasonlott fejét a vasúti sínre fektette.

Rettenetes sors, ahogy futólag végig pillantok rajta, sötét reménytelenség támad bennem. Látom Attilát az Ige *Balaton*i *Íróhétén* éjjel-nappal vadul vitakozva, hallom fojtottan rikácsoló s kakaskodó hangját, mely a hévízi *Kursalon* erkélyéről az onnan távol fekvő szobámba is elhatott. Látom sakkozni Lillafüreden, a második *Íróhét* néhány boldog estéjén, a nagy terrazon. S egyre furcsábban jelenik meg

előttem, egyre ziláltabban, félénkebben és támadóbban. Én is azok közé tartoztam, akik biztatták, hogy menjen pszichoanalitikus kúrára. Akik konyítanak valamit a lélektanhoz, akikben van egy csipet emberismeret, látták, hogy az eleinte csak „schizoid” lélek egyre jobban meghasonlik magával.

Önbizalma, hite, a jövődöben való reménysége föllángolt, amikor a *Szép Szó* című folyóirat megindult s ő egyik szerkesztője lett. Most hát végkép a múltba merültek a világforrodalmi „lira” különítményesei és Attila a „szociális kapitalizmus”, az „újhumanizmus” szövívőihez tartozott. Itt is megőrizte makacs különállását, itt is radikális szocialista maradt, de természetesen, egyre fájdalmasabban kezdte érezni magyarságát is. Barátai között teljes szabadságot élvezett, mégsem tudott egészen odatartozni. Akkoriban vette át a *Válasz* szerkesztését Sárközi György s körülötte igen tisztességes lírikus csoport alakult: Erdélyi József, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Fodor József, Jankovich Ferenc, Gulyás Pál, Juhász Géza s még sokan mások. De a *Válasz* és a *Szép Szó* között olyan súlyos ellentétek voltak, hogy József Attila nem követhette a szíve sugallatát s ezenfelül arra a szégyenletes 80—100 pengő havi összegre is ehető szüksége volt, amit a szerkesztésért kapott. Nyomora, természetesen, alig csökkent. Engem azonban, mint az Ige főtitkárát, elkerült, hogy miért, az is kiderült hamarosan. Egyízben fölkeresett a szerkesztőségben s elmondta, hogy szívesen fordulna hozzám, járjak ki számára segílyt az Igénél, de barátai, — hallgassuk el a nevüket, — lebeszélyték, mondván, csak az kaphat segílyt az Igétől, aki a *Válasz* munkatársa! És amikor én ez ellen a rágalom ellen hevesen kikeltem s azonnal intézkedtem érdekében, elcsodálkozott s ezt mondta: „Szívesen tartoznék én is közétek, de nem tudok ... nem lehet...” Megértettem őt.

Most, hogy a balatonmenti sír örökre betakarta fáradt testét, egyre-másra bukkantak elő törhetetlen hívei és barátai, hogy *politikai cégért* csináljanak belőle. Ez ellen szót kell emelnünk. József Attilát örök mementóként emlegetheti mindenki ebben az országban, aki a magyar kultúra ügyét szolgálja, mert élete, sorsa valamennyiünk bűne. Azoké is, akik lamentációkat írnak fölötte. Attila mindnyájunké. Ám mégis legkevésbé azoké, akik úgy tüntetik fel őt, mintha az övék lett volna. Eljön az idő, amikor megtalálja útját a *magyar szívekhez*... De hol lesznek már azok, akik a „szociális kapitalizmus” vagy „neohumanizmus” fábólvaskarikáit remekelik?

Magyar Élet 1938. szept.

Kodolányi János

635. QUATRE POÈMES

József Attila (1905—1937) est, après Andréas Ady, le poète le plus original, le plus profond et le plus grand de la littérature hongroise de notre siècle. Né d'une famille ouvrière (sa mère, blanchisseuse, était hongroise; son père, disparu quelques années après la naissance du poète, était un travailleur semi-roumain, semi-arménien). Tout enfant, il a été pâtre dans un petit village et même pendant les études qu'il a pu faire, grâce aux quelques mécènes qui avaient reconnu très tôt son talent, il était vendeur de journaux, marchand de timbres, garçon de café à Budapest, matelot sur un vaisseau du Danube, garde champêtre, employé de banque, etc. Même plus tard, poète célèbre, il a vécu presque toujours dans une misère profonde.

Il fut condamné plusieurs fois pour des poèmes courageux. Il a toujours résisté à la séduction de la bohème. Il tenait à paraître toujours assez bien mis, soigné. En poésie, il avait un goût très classique, tout désordre le dégoûtait; son poète de chevet était Heredia et ce qu'il aimait en Villon, c'était une certaine aristocratie, la perfection haute et cynique de sa composition. Il l'a traduit en hongrois. Son ambition était de devenir un poète docte, un révolutionnaire parnassien, un doctrinaire élégant et joyeux.

Sa poésie revêt d'abord un caractère anarchiste : il devient célèbre par le poème *Je n'ai ni père ni mère*. Il y a un contraste très émouvant entre les « livrets » de ses premiers poèmes et leur musique intérieure. Le livret est triste, parfois diabolique, la musique est jeune, presque frivole, joyeuse. Il a délivré la poésie hongroise du ton grave, mélodramatique et pathétique, qui lui venait du grand poète Ady. C'est à Vienne et à Paris (où il étudia pendant une année à la Sorbonne) qu'il a fait la connaissance du marxisme.

Dans ses dernières années, il est en proie à une maladie mentale qui va s'aggravant. Il a dénoncé dans ses poésies l'éternelle douleur des créatures condamnées à la folie et à la mort. Ses derniers poèmes donnent un diagnostic exact de cette maladie, dont il était conscient et qu'il analysait avec une lucidité étonnante. Il a vécu ses dernières années au milieu des souvenirs douloureux de sa jeunesse. La « maman » qui l'avait trompé en mourant et le laissant orphelin, était son obsession centrale. Mais il n'a jamais perdu le sens de la réalité et, jusqu'à son dernier jour, il est soucieux de son peuple menacé de l'invasion des barbares, il a protesté contre l'oppression des ouvriers dans son pays. Voyant qu'il lui était impossible de vaincre sa folie et de vivre « dignement » ; il s'est suicidé le 3 décembre 1937 en se jetant sous un train, près du lac Balaton. Son grand mérite est d'avoir réussi à rester un poète impeccable, profond avec

élégance et en même temps un homme brave, un Européen, toujours fidèle, malgré la misère, les intimidations, la maladie mentale, à ses idées humaines, claires et généreuses, au socialisme émancipateur.

[...]

Commune (Paris) 1938. szept.—okt.

636. JÓZSEF ATTILA OLVASÁSA KÖZBEN

Mostanában gyakran olvasom József Attilának (a Cserépfalvi kiadásában megjelent) verseit. S olvasás közben arra gondolok: íme értelemmel egyre kevésbé tudom megközelíteni az elmúlás nagy titkát, de ugyanekkor egyre természetesebbnek és kevésbé félelmetesnek találok a halált. Nem lepett meg, hogy József Attila azon végzetes órán a vonat elé vetette magát a Balaton mellett. Nagyon is korszerű tünet ez, s halála felett mégsem tudok napirendre térni. Állandóan foglalkoztat öngyilkossága és ezekben a pillanatokban nagyon gonosznak és kegyetlennek érzem a sors ilyen beteljesülését. Mert élete és halála a tiszta szándékú és igaz törekvésű kortársaimnak egyéni és szociális katasztrófáját példázza.

A szétszórtan megjelent írások kötetbe gyűjtve bizonyos távlatot nyitnak meg előttünk. Ebben a távlatban már tisztán mutatkozik, hogy József Attila nem volt beteljesülés és talán soha sem fejlődött volna azzá. De a fiatal költők között az egyetlen volt, aki magában hordta a korszerű jövőt. Az előtte járt generáció befejezte a tizenkilencedik századot. Benne, mint mindannyiunkban, valahol egészen mélyen, a sejtető homályban, már a huszadik század is élt. Emberségét valami olyan pontosan meg nem határozható erő fűtötte, amit hiába keresnénk a hangulatokhoz, a klasszikus görög költészethez, vagy a néphez, nem mint ósanyaghoz visszanyúló, hanem mint vágyálomhoz visszame-nekülő társaiban. De József Attila, aki önmagában testesítette meg a népet s aki sajátos hangot ütött meg a magyar költészetben, valóban új mondanivalóit nem tudta és nem is tudhatta úgy kifejezni, ahogyan azt költői egyéniségétől elvárhattuk volna.

Költészete a bizonytalanságban, az ellentmondásokban vergődő, tipikusan mai, kiegyensúlyozatlan ember lírája. Méltatlankodva és nekivadulva tiltakozva, elkeseredetten és fáradtan, súlyos kétségek és elragadtatott ujjongások, fiatalos vakmerőség és bölcs megnyugvások ellentétében keresi a maga életútját. Élet- és világszemléletét küzdelmes gyermekora alakította ki. De szocializmusának valami új, korszerű tartalmat akart adni s ezenkívül a szociális közösség és a lélek tudatalatti rétegeiben megbúvó énjét akarta összekapcsolni. Olyan

szilárdan és annyi bizonyossággal, hogy semmiféle erő szét ne választ-hassa.

Ezek a belső törvényszerűségek készítették, hogy önmagát megismerje és a társadalmi jelenségeket pontosan meghatározza. Kutatása és ismeretekre való törekvése szabja meg verseinek értelmi, bölcséleti és társadalmi jellegét. A szabatos meghatározás utáni vágya alakítja ki sajátos nyelvezetét, amely semmit sem akar a homályban hagyni. De így érthetőek meg azok az idegen hatások is, amelyek verseiben mutatkoznak. Írásaiban majdnem pontosan ki lehet mutatni, mikor mit olvasott, annyira érezni Ady, Kassák, Babits, Kosztolányi és néhány külföldi költő befolyását. Származásában és mondanivalóiban leginkább Kassákkal rokon. De Kassák, akármennyire alulról verekedte fel magát az öntudat csúcsaira, bármennyire keservesen kellett küzdenie, úgy jött, mint a hódító. Részére, mint az egész korabeli író és szocialista generáció részére, minden szinte önmagától értetődő volt. Nekik csak birtokba kellett venni a dolgokat, illetve egyéniségük szerint át kellett alakítani. Ezért tudtak harcolni. Ők az akaraterő fejlődésének eredményei voltak s a soha meg nem hasonlott, töretlen vonalba ívelő egyéniségüket kibonthatták, ha mostohán is bánt velük az élet. József Attila részére már minden kérdéses volt, mert a jelenségeket és az egyéniségét is, összekuszálta a kor. Neki önmagával is verekedni kellett a bizonyosságokért, a valóságért, amit minél mélyebben akart átfogni. De mert kuszáltsága miatt sohasem bízott teljesen önmagában, emberfeletti erővel kellett küzdenie, hogy ne merüljön el ezek alatt a kegyetlenül súlyos terhek alatt. Ezért lázongott a társadalom ellen és fordult büntudattal önmaga ellen is. Nélkülözései, szegénysége mellett például az is gyötörte, hogy egyszer parasztgyerek korában durva volt az édesanyjához, aki után élete végéig kisiús sirással vágyakozott. Sőt az anya utáni vágyakozás átszővi szerelmi líráját is. Mert az anya, aki utáni vágyakozása annyi konfliktust okozott szerelmében, ez a proletáranya jelenti részére azt a biztonságot, azt a fix pontot, amit olyan türelmetlenül keres az életben.

A szellemi, anyagi és szerelmi konfliktusok alól akart felszabadulni. Ebben az akaratban mutatkozik meg a legtisztábban, hogy verseinek kilentized részében „Nem ő kiáltott”. Mert, mikor szabadon, gátlások nélkül szólhatott, megmutatta, hogy a spekulatív és az önmagát kínzó hang, nem igazi jellemzője költészetének. Lírája, amely ilyenkor az árnyékból mintegy a fénybe lép, már minden kételkedés nélkül, a maguk teljességében látja a dolgokat, megelkesíti és összelátja a végtelennel. Költészete, mint minden igazi költőé, önvallomás. De ebben az önvallomásban van valami egészen sajátos objektív árnyalat. Költészete nem öleli magához a jelenségeket, nem is az egyéniségét akarja gazdagítani velük. Személyét igyekszik úgy feloldani az életben, hogy az

ne csak érzelmileg elégítse ki, hanem értelmileg is igazolja őt. A kollektív egyéniségnek, a jövő emberének egészen csendes és homályos magatartása ez, aki egyéniségét nem elmosni, hanem kitágítani szeretné. Milyen világosak és egyszerűek ezek a versei. Milyen határozottan tudja itt kifejezni felháborodását a társadalmi igazságtalanságok felett s milyen gyermekien tisztán áll ebben a harcban. S egy másik ponton milyen játékosan nyilatkozik meg előttünk a groteszkben, amelyhez különös érzéke volt. De ez nála nem felelőtlen csúfolódást, vagy fanyalgó cinizmust, hanem inkább valami akasztófahumorszerű ellágyulást, keserűséget és hetyke pózt jelentett. Játékoságában mondanivalója egyéni és szociális vonatkozásainak jelentőségét hangsúlyozta ki. Ezekben a különös ízű versekben azonosul teljesen a dolgokkal s emeli fel a hétköznapiak oly áthatóan meglátott eseményeit az emberi magasságok sugárzó fényébe. Nem az életet látta groteszken, hanem az ilyen helyzeteket és jelenségeket fogta fel mélységesen komolyan. Mert bennük találta meg, a maival ellentétes életformának s az igazi emberi örömnök és fájdalomnak őszinte megnyilvánulásait.

Ezért a felszabadulásért harcolt önmagával és a társadalommal. Mindig a maga útját járta s mindig egyedül állt ki igazságaiért, míg végül nagyon is önmagára maradt. Az előtte járt generációtól elválasztotta betegesen gyöttrő önkínzása. Kortársaitól elválasztotta komolysága, szocialista világszemlélete. Kortársai idegenül állottak csapongóan szeszélyes útjai és részükre meg nem magyarázható ellentmondásai előtt. És nem vették észre, hogy *lírája átmeneti volt, mint a mai kor és a mai ember, aki féllábával a tegnap és féllábával a holnap távlatában áll. Akinek van múltja és van jövője, de nincs jelene.*

József Attila megtorpant az élet lezülése és az áthághatatlan szociális akadályok előtt. És neurotikus korunkhoz „méltóan” önmaga ellen fordult. Már csak önmagával, és tárgyatlan büntudataival foglalkozott, víziói voltak, amelyek költői munkásságának remekei, de mégsem az ő igazi hangja. A fájdalom szólalt meg benne, amely mögött egyre inkább elhalványodott igazi énje, míg végre teljesen eltűnt — az örületben, aztán a halálban.

Szembe akart fordulni az árral, mikor mindenki azzal igyekezett úszni. Elvei voltak egy elvtelenségre áhító világban. S tekintet nélkül mindenre, az egyéni és társadalmi igazságosságot, valamint az erkölcsi értéket kereste. Anélkül, hogy ereje is lett volna ennek a feladatnak az elvégzésére. Íme, a mai tragikus ember, aki nem futhatta be a pályát, amiért a világra jött. Akinek a torkára forrt a szó, amelynek kimondására születése óta készülődött. Magányos volt életében és magányosan halt meg. És akik ittmaradtak? Eltekintve osztálytársaitól, megszabadultak egy az ő szemükben izgága, nyugtalanító lélektől,

akinek lehettek pózaí és szertelenségei, de aki mégis csak új utakat keresett. Emlékét megőrzi az irodalomtörténet. De ez már nem vigasztalhatja meg őt.

Munka 1938. okt.

Gró Lajos

637. JÓZSEF ATTILA ÖSSZES VERSEI

(Cserépfalvi-kiadás, Budapest)

Szegény, szerencsétlen sorsot ért József Attila máréletében úgy élt a magyar irodalmi köztudatban, mint a háború utáni magyar líra egyik legeredetibb egyénisége. Most, öngyilkosságának első évfordulójakor, verseinek összegyűjtött kiadása a magyar olvasóközönség széles rétegeiben tudatosítja ennek a kivételes finomságú költészetnek báját és varázsát. József Attila a szegénység és az igazság fanatikus költője volt, kibén ember és hivatás, valóság és líra, költői érzékenység és kamaszos báj olvadtak össze olyan szintézisben, mely a legszebb verssorokat adományozta az újabbkori magyar lírának. Amikor a húszas évek elején hetykén, ifjonti hévvel bekiáltotta az irodalmi köztudatba: „Én, József Attila itt vagyok!” — sokan csak ezt a különö villoni pózt látták benne, mely megtagadott minden összefüggést az Ady megteremtette stílromantikával. Valóban, a Nincsen apám se anyám c. kötet még a társadalmon tudatosan kívülhelyezkedő ember érzelmi kötődését mutatja a világgal, Istennel, megkövesedett formákkal. Az irodalomtörténet egyszer ki fogja mutatni, milyen új lehetőségek felé vitte a magyar lírát ez a gyökeresen új és mégis népdalszerűen egyszerű költői kifejezési forma: a tárgyí világ objektívációjának micsoda tarka lehetősége nyílt meg ezután az eddigi szubjektív, belső lírai világkép, Ady, Babits, Kosztolányi értelmi színezetű költészetével szemben. A „saláták az estharmatban”, „harmatos füvek gyenge ízzel”, a hangya, mely „kis, fáradt fejét csillámokra hajtja” és a Medáliák sorozat miniatűr-állatai, hajszálfínomságú természeti képei, metaforái azóta egy egész nemzedék tudatában érlelődtek költői iránnyá, majdnem világnézetté. A költőt mintha itt még fogvatartaná a bűvészkedés tudománya, a kifejezési alakzatok pazar árnyalatú gazdagsága, mely ilyen sorokat írat vele:

*Zöld füst az ég és lassan elpirul,
csöngess, a csöngés tompa tóra hull,
jéglapba fagyva tejfehér virág,
elvált levélben lebeg a világ*

Vagy egy másik helyen:

*Egy fáradt alma függ fejem felett,
a hernyó rágott szívéig szemet,
kinéz hát rajta és mindent belát,
virág volt ez a vers, almavirág...*

Egyéni sorsa, proletár rendeltetése, kitzasztottsága kezdettől fogva élményeinek tengelyét alkotja. A szegénység, ez az a prizma, mely magába gyűjt és megtör minden világból jövő sugarat, mely hangját előbb kamaszosan felelőtlené, csakazértis dacolóvá, majd az évek múltával egyre bánatosabbá, egyre öntudatosabbá fokozza. Elsüllyedt gyermekkorának mindmegannyi megalázó, kízó emléke (tudjuk Móricz Zsigmond megemlékezéséből, hogy ezek a gyermekkori emlékek, mint valami kóros fixációk, öngyilkossága közvetlen motívumaiként is közrejátszottak) utólag szimbolikusan nagyvá válik szemében. Legtöbbsnyire az anyja áll ezeknek az emlékeknek a középpontjában, az elkínzott, mosásban elnyűtt proletárasszony, aki korán meghalt és akinek megszépült emléke abban a gyermeki, gyűgyögő szóban nyer helyet a költő élményszótárában: mama. Ót látja számtalan változatban:

*Látom, megáll a vasalóval.
Törékeny természet a tőke
megtörte, mindig keskenyebb lett —*

Aztán, mintha ez már nem is tartoznék a vershez, intőleg teszi hozzá:

gondoljátok meg, proletárok...

És ki tudná elfelejteni az utolsó töredékek reszkető, elcsukló dadogását:

Irgalom, édesanyám, mama, nézd, jaj, kész ez a vers is!

Költészetének második nagy fázisa öntudattá, világnézetileg alátámasztott szociális költészetté érleli az élményeknek ezt a komplexusát. De még így is mennyire más ez, mint az ú. n. proletárköltők kopogó, unt, erőszakolt lírája. Ösztönös költői lényének az élet szociális megértésével való tágulása végül is egy olyan költészet megszületését segíti elő, melyben a szociális mondanivaló nem fojtja el a látás szépségét, de feloldódik benne, magasabb harmóniában egyesül. József Attila itt a magyar szociális líra csúcspontjain jár; mint borban a tűz, úgy hat remek természeti megfigyeléseiben a csiszolt, komoly szociális tartalom. Költői egyénisége kifejlődött, teljesen készen áll. A Nagyon fáj c. kötet már

arról a fájdalomról ad hírt, melyben az ember „oly hontalan, mint amilyen gyámoltalan a szükségét végző vadállat”. Vallomása egyben program is:

*Felnöttem már. Szaporodik fogamban
az idegen anyag,
mint szívemben a halál. De jogom van
és lélek vagy agyag
még nem vagyok s nem oly becses az irhám,
hogy érett fővel szóltanul kibírnám,
ha nem vagyok szabad!*

Van József Attilának egy verse, az a címe, a Dunánál. Akik hisznek a középeurópai népek kulturális megbékülésében, a *Génie du Danube*-ben, ezt a verset himnuszként kell becsülniök. A vers így végződik:

*Én dolgozni akarok. Elegendő
harc, hogy a multat be kell vallani.
A Dunának, mely mult, jelen s jövőendő,
egymást ölelik lágy hullámai.
A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.*

Tátra (Pozsony) 1938. szept.—okt.

(k. e.)

638. AKI HIÁBA HALT MEG

József Attila iszonyú tragédiájának még benne kellene reszketnie legalább is az írói idegekben. Hogy a magyar közvélemény egy részét megrázta ez a rémség, azt az is bizonyítja, hogy csak néhány hónappal a költő halála után, már megjelentek összes versei. S a magyar kritika részletesen foglalkozik velük. Azt lehetett volna hinni, hogy azok, akik szerették a költőt, akik megértették jelentőségét az Ady-utáni két évtizedre nézve, megpróbálják a tragédia fekete földjét felásni és rájönnek arra, mi dobta József Attilát a tehervonat kerekei alá. S azért elszomorodva olvassa az ember még a jó-akaró kritikát is. Amely *ilyen* eredményre jut:

„A mamás oltalomkeresésben és a tiszta gyermeki látásban gyökerezik József Attila lelke és költészete. Fél és gyönyörködik még a sivárságban is: ami azonfelül van, csak idegesítő esetlegesség, mint

életének zilált külső történései vagy gyermeki makacssággal megkaparított s el nem hagyható játékszer, *mint a világnézet és harc az eszméért.*”

Hová jutottunk, kérdeznők, ha nem tudnók pontosan, hogy a „magyar szellemiség”, amelynek egész szellemtörténeti iskolája van, hová jutott. Ebek harmincadjára, mondja a régi magyar szólás. Különben nem volna lehetséges, hogy egy értelmes kritikus — s Halász Gábor, a kritika szerzője, kétségtelenül az — ilyen egyszerűen, ilyen kurta vállrándítással intézi el a világnézet és az eszméért való harc kérdését, egy olyan költőnél, aki világnézeti költőnek indult s akinek költészete azért maradt mindvégig értékesebb a körötte csengő-bongó többi magyar líránál, *mert a világnézet akkor is ott bujkál a költő minden ízében és porcikájában, amikor már, hogy élhessen, hogy legyen mit ennie, meg akart szabadulni ettől a vele összenőtt világnézettől. Hát igazán nem tudják az irodalommal komolyan foglalkozók, hogy József Attila tragikus sorsának a világnézet körüli ön-maró küzdelem volt a tengelye? Hogy József Attila azért tört össze, mert nem tudott elválni a világnézettől, mert tudta, hogy nem szabad elválnia tőle, hogy életének az értelme szűnik meg, ha a világnézetét „beszünteti”.*

Hogy van az, hogy csak a baloldali világnézettel kell ilyen kurtán-furcsán elbánni? Ha én Halász Gábornak azt mondanám, hogy Babits Mihály katolikus világnézete „csak gyermeki makacssággal megkaparított s el nem hagyható játékszer”, akkor erre — helyesen — azt felelné, hogy szűk-látókörű dogmatikus vagyok, aki csak a magam világnézetét veszem komolyan s ennek következtében fogalmam sincs arról, hogy mit jelent a világnézet a költészetben. Hiszen ha Babits katolikusságát eltávolítom a költészetéből, akkor a szívét szedtem ki belőle, tehát a vérkeringését meg sem érthetem. S mire támaszkodik ez a kritikai megítélés? Még a költő saját nyilatkozataira is, szegény költőre, aki, élete utolsó éveiben verekedett és vívódott magával, mert nem tudta rendbehozni a számadást. S mikor Halász Gábor szemére vetette „egyes, túlságosan propaganda-ízű verseit”, akkor ezt írta magánlevélben kritikusanak:

„Én a proletárságot is formának látom úgy a versben, mint a társadalmi életben és ilyen értelemben élek motívumaival. Pl.: Nagyon sűrűn visszatérő érzésem a sivárságé s kifejező szándékom, rontó-bontó, alakító vágyam számára csupán »jóljön« az elhagyott telkeknek az a vidéke, amely korunkban a kapitalizmus fogalmával teszi értelmessé önnön sivár állapotát, jóllehet engem, a költőt, csak önnön sivársági érzésemnek formába állása érdekel. Ezért — sajnos — a baloldalon sem lelem költő létemre a helyemet — ők tartalomnak látják — s félig-meddig Maga is — azt, amit én a rokontalanságban egyre nyomasztóbb formaként vetek papírra.”

Ebből következne, hozzáértő esztétikus számára, hogy a világnézet gyermeki játékszer? Ezekből a szívszaggató sorokból, amikből már

kizokog a költő meghasonlottsága önmagával? S ha József Attila elhitte volna önmagának, hogy proletársága csak forma — de nem hitte el és ebbe halt bele —, akkor az esztétikusnak is el kell hinnie? Ha József Attila élete egy bizonyos fokán nem akarta kiismerni magát a forma és tartalom problémájában, akkor az esztétikus számára is megszűnt a probléma?

Nem lehet ezzel egyetérteni. Ha Halász Gábor észrevette, hogy ebben a József Attila „végső bomlása” idejéből származó strófában

*ne lankaszd a lábaimat,
ne szakaszd a száraimat,
ne kanyarogj a karomban,
ráncom-redőmbe ne rejtezz . . .
ne torlaszd el a torkomat,
ne lapulj meg a lépemen,
ne kiáltozz a képemen,
csikolyáim ne csikorgasd,
fürtöm tövét ki ne forgasd,*

— valami olyan van, amire neki, mint kritikusként meg kell jegyeznie: „Soha tragikusabb alliterációt!” akkor talán utánanézhett volna, hogy mi ez a *valami*, mivel vívódik a költő, mi az, ami így kiforgatja emberi valójából?

Az esztétikus, ha utánanézett volna, rájött volna, hogy József Attila számára a világnézete nem volt elhagyható játékszer.

Új Hang (Moszkva) 1938. okt.

639. BALÁZS BÉLA KIADATLAN NAPLÓJÁBÓL

József Attiláról

(1938. november 7. Moszkva)

József Attila! Nagy magyar költő. És sorsa szörnyűségében, nyomorának, szenvedésének rettenetességében is nagy élet. És környezetének megrendült lelkiismerete forradalmi felháborodást szülhetne, ha tudna, ha idejekorán méltón megfogalmaznák. Élete egy kétségbeesítő valóság legintenzívebb dokumentuma. Öngyilkossága a kétségbeesésnek olyan vad és pregnáns megnyilatkozása és kifejezése, mint versei. És a kórusfelhördülés erre a halálra egy generáció kétségbeesésének szörnyű kórusa. Borzalmas történelmi tünemény. Hegy zuhant a tengerbe és felhőkig csapott a hulláma. Fekete keserűség tengerének hulláma. Magyar szimfónia 1938-ból.

És minderről én nem tudtam. Ma láttam meg a Szép Szó néhány számából, amelyet Lányi Sarolta hozott ki nekem Isztrába, a novemberi ünnepekre. Húsz évig élt és dolgozott egy nagy magyar költő, akiről én nem is tudtam, holott személyesen diákkorában ismertem. Lesznai Anna mutatta be Bécsben és az akkori versei még jelentéktelenek voltak.

„Irgalom, édes anyám, jaj kész ez a vers is!” Gyönyörű! Magányos sora József Attilának. Az elkészült mű kézből kicsikart fegyver! Akármilyen jól sikerült is! József Attila. — Dallá olvasztott intellektualitásában (kissé kezdetleges, utóbb meg beteg intellektussal) egy átmeneti, előstádium lehetett volna Balázs Bélához. Híd a megértésében Magyarországon. Kár, hogy 15 évvel kivándorlásom után jött. [...]

Népszabadság 1969. aug. 3.

640. JÓZSEF ATTILA ÉLETMŰVE KÖRÜL

1.

Alig egy esztendeje, hogy József Attilára ráborult a nehéz magyar föld, máris megindult körülötte az a gyanús sürgés-forgás, az a nemtelen játék, amely szinte századok óta folyik minden „fajából kinőtt magyar” körül. Kísérletes egyformasággal ismétlődik meg és folyik ez a szertartás: varázslatos körültáncolása, szép szavakkal való bebugyolálása, „megtisztogálása” minden nagy magyarnak — amikor már halott. Igen, amikor már halott és nem tudja kemény szóval visszaverni, ökölrel elhárítani a meghamisító, torz magasztalásokat.

És a könnyű halállal, nehéz életekkel teli Magyarország jó talaja ezeknek a kísérleteknek. Ezért lett nálunk Petőfi, 1848 legkövetkezetesebb és legtisztábban látó forradalmára, évtizedeken át csak a lángoló szerelem és a puszta költője. Ezért kísérleteztek szemünk előtt (szerencsére eredménytelenül) azzal, hogy Adyból a „magyar fajiság” költőjét csinálják és így békítsék ki az uralkodó osztályokkal.

Most pedig József Attilán van a sor.

2.

Éppen ezért érdemén túlmenően kell foglalkozni avval a kritikával, amely „Az Ország Útja” című folyóirat szeptemberi számában, Bóka László tollából jelent meg „József Attila összes verseiről”.*

* József Attila összegyűjtött versei részletes méltatására legközelebb visszatérünk.

Mindenekelőtt egy értelmetlen és homályt keltő kritikai fogalomról kell itt szólnom s ez a „magyarság” fogalma. Nem Bóka László kitalálása ez s a dobálódzás ezzel a fogalommal ma már annyira közkeletű, hogy senkisésem akad fönn rajta. Ezt a bizonytalan fogalmat mindenki avval helyettesíti be, amivel akarja: legtöbbször semmivel. Tény, hogy egymásután találom Bóka László megállapításaiban a magyarság fogalmát mint kritikai mértéket, s én is legszívesebben átfutnék fölötte, annyira szinte rosszul fog el a tartalmatlan, semmit nem jelentő meghatározások olvasásakor.

„Megállapítja” a kritika, hogy „József Attila, a nagy művész, igaz ember és magyar költő volt”. Ez az előrebocsátott, de végkövetkeztetésnek szánt megállapítás, amelyről maga a kritikus jegyzi meg kedves szerénytelenséggel, hogy „kerebben nem is mondhatnók ezt”, üres, semmitmondó és a végső fokon elfedi a lényegét. Nagy költőről, emberről, aki valamit akart és tett a mai Magyarországon, akinek tragikus halálában kétségtelenül szerepet játszik a legszegényebb, legelnyomottabb magyarok: munkások és szegényparasztok sorsa fölött való kétségbeesés — ilyen magyarról nem lehet ennyire jólfélt, de lényegtelen szavak kíséretében értékítéletet mondani! És a játék ezzel a semmivel hosszan folytatódik. Megállapítja a szerző, hogy József Attila nagysága, ha igaztalanul is, de valamikor vitatható volt. Később: „Művének rostjai, a még szétbontható szálak stilsztikája elsajátíthatatlanul magyar”. Igazán nincs sok kedvem a tréfára, de meg kell kérdeznem Bóka Lászlótól, mit gondol, hogyan sajátította el ezt a magyarságot szegény József Attila és hogyan sajátítják el ezek és ezek (akiknek magyarságában szerzőnk sem kételkedhet), ha egyszer ez a magyarság egyszerűen elsajátíthatatlan? Így aztán már nem csodálkozom azon sem, ha Bóka megállapítja azt is, *hol a legmagyarabb* József Attila és bizonyos csalódottság fog el, amikor elmarad *legeslegmagyarabb* voltának leszögezése. És így megy tovább József ritmusának, lét és szerelem felfogásának, közösségérzésének tárgyalásánál. Mindenütt a magyarság szerepel mint értékmérő.

A tényleges problémáknak és a magyarság fiktív fogalmának ez a — sajnos — már nem szokatlan összekapcsolása némi gondolkodás után érthetővé válik. Annak a meggyőződésnek kíván szószólója lenni, azt akarja belekalapálni a tudatba, hogy mivel a magyarság attribútumának ilyen erősen való hangoztatása szükséges, tehát a magyarság nem mindenütt van meg ott, ahol esetleg a gyanútlan olvasó feltételezi. Hogy a tárgynál maradjunk, ez azt jelenti, hogy eszerint nem mindenki érdemli meg a „magyar költő” megtisztelő elnevezést, mégha az illető versíró megcáfolhatatlan módon a magyar sors- és életközösségből nőtt is ki. Ki az tehát, akinek magyarsága kétségbevonhatatlan? Bár az előzmények után ez a kérdés meglehetősen bonyolultnak látszik, mégis

igen egyszerű. Mindazok magyarságával baj van, akikkel a kritikus valamilyen okból kifolyólag nem ért egyet. Én legalább még nem olvastam olyan cikket, amelyben azt írták volna, hogy X. Y. nagyszerű magyar ember, kár, hogy az ipari munkásság és a szegényparasztság Magyarország életében elfoglalt szerepét illetően nem értünk vele egyet. Ilyenkor kivétel nélkül azt szoktam olvasni X. Y.-ról, hogy nem igazi magyar, hogy valakinek a zsoldjában áll.

Még humorosabb a dolog (ha szomorú volta ezt megengedi), ha nagyobb távlatban, külföldi viszonylatban vetjük fel a kérdést. Például itt, Franciaországban, egyetlen egy jólszerkesztett folyóirat sem közölné bármelyik költőről, íróról olyan kritikát, amely az illető író legkiemelkedőbb, legdicséretreméltóbb tulajdonságának az író — franciaságát tartaná. Ez olyan természetes, mint az, hogy a francia írók és költők franciául írnak. Maurice Thorezt, a francia kommunista párt főtitkárát egész Franciaország éppen annyira franciának tartja, mint Lebrun köztársasági elnököt. Vagy hogy az irodalomnál maradjunk: Malraux-t éppen annyira, mint Mauriacot. Még álmában sem merne itt senki sem arra vetemedni, hogy más világnézet vallása miatt bárki franciaságát megtagadja!

3.

Persze, hogy mindez szerves összefüggésben van Bóka László egész felfogásával. Azok az ellentmondások, amelyekbe aztán József Attila költészetének, sorsának további magyarázása közben botlik, csak javára írhatók, noha értékelései sehol sem tudnak kiemelkedni az elsekélyesítő, felelősséget vállalni nem akaró megállapításokból.

Idézi József Attilának egyik nagyon szép versét:

*Úgy kellesz, mint a parasztnak a föld,
a csendes eső és a tiszta nap.
Úgy kellesz, mint a növénynek a zöld,
hogy levelei kiviruljanak.
Úgy kellesz, mint a dolgoz tömegeknek,
kik daccal s tehetetlenül remegnek,
mert kínjukból jövőnk nem született meg,
munka, szabadság, kenyér s jószavak.
Úgy kellesz nekem Flóra, mint falun
villanyfény, kórház, iskolák, kutak,
mint gyermekeknek játék, ottalom,
munkásoknak emberi öntudat.*

Ez után az egymástól elválaszthatatlanul egybeforrott, félig szerelmi és félig programot adó költemény után Bóka László néhány sorral alább azt írja:

„Radikális humanizmusa, következetesen szociális szemlélete miatt a magyar baloldal költőjének számított. Hát ezzel egy kicsit furcsán vagyunk. Azt — a belső megrendülés szégyenpírával arcán — minden magyar ember elismerheti, hogy hanghoz és visszhanghoz életében valóban csak a baloldalon jutott, sőt szerény kenyerét is azok biztosították, kik a magyar politikai élet balszárnyán találták meg helyüket. (Ady is azóta lett minden magyarok költője, amióta senkinek sem szorul szolgálatára . . .). De erről csak az értékcsecérelő magyar élet tehet. Az ellen azonban határozottan tiltakoznunk kell, hogy a radikális humanizmus, a szociális szemlélet következetessége valakit is egyetlen párt, egyetlen oldal költőjévé szimplifikálhat. József Attila, az igaz ember, proletár költő volt. Ezért őt nem egy divatos gáncs, felelőtlen vád érte, pedig — állítjuk — nagy magyar hagyományt töltött be ő ezzel. Mert a magyar irodalmi élet farszai mindig azt a területét világították be tiszta fényükkel a magyarságnak, mely népünk sorshordozója volt. Berzsenyi nemesi magyarsága, Petőfi nemzeti demokrata magyarsága ugyanabból a hibátlan életérzésből fakadt, mint József Attila proletár magyarsága.”

Kénytelen voltam a kissé talán túlhosszú idézetet ideiktatni, mivel egymagában igazolja ezt az aggodalmat, amelyet József Attila alakjának meghamisítása, megfésülése kérdésében cikkem elején kifejtettem. Lényege az, hogy Bóka László elvitatja József baloldaliságát és egyelőre az egyetemleges magyarság számára reklamálja, hogy előkészítse azok útját, akik majd a jobboldal számára fogják követelni. (Mert csodálatos módon azok a kritikusok, akik a baloldal esetében annyira tiltakoznak, a jobboldal ellen sohasem emelik fel a szavukat az egyetemleges magyarság nevében.)

József Attila nem azért tartozott a baloldalhoz, mert ott jutott szóhoz, ott biztosították (?) valóban igen szerény kenyerét. Hanem azért, amit éppen a Bóka László által idézett versben is hirdet: mert munkát, szabadságot, kenyeret, jószót követelt a dolgozó tömegeknek. És amit sokkal határozottabban és sokkal keményebben hirdetett (és ami ellen olyan élesen tiltakozott) tucatnyi versében: látta a magyar nép kizsákmányolását, elnyomását egy élvező kisebbség által, tehát éppen az „egyetemleges magyarság” ellenkezőjét. József Attila attól félt s az ellen küzdött, hogy „ne legyünk német gyarmat” és mutatta azt az utat, amely a „proletár utókor” felé vezet, ideológus, politikus író társaival együtt. Még élő sors- és küzdőtársait megvetően, de üldözve bélyegezik baloldalinak, hogy aztán szerencsés időben történt haláluk esetén — miként most József Attilával történt — kinyújtsák feljűk kezüket. . .

Nem, kedves Bóka László, ezt nem lehet csinálni! Ady sem azóta lett a „minden magyarok költője, amióta senkinek sem szorul szolgálatára”, hanem azóta, amióta nem tud védekezni ez ellen a megtiszteltetés ellen. Adyt, épúgy mint József Attilát, nem sajátította ki magának egyetlen párt, egyetlen oldal sem. Nem is volt erre semmi szükség, mert azok, akik most „egyetemességük” mellett törnek lándzsát, életükben úgy féltek tőlük, mint a tűztől, és üldözték őket, ahol tudták.

Bóka László szokásos, indokokat, tényeket eltüntető megállapításával erre azt mondja, hogy „erről csak az értékcsecserelő magyar élet tehet”. Nem, ne tessék a magyar múlt — és a magyar jelen — könnyen kikereshető bűnös mulasztóit, a szabadságért és nagyobb darab kenyérért jelentkező magyar tömegek könyörtelen elnyomóit egyszerűen befödni a „magyar élet” mindent feledtető takarójával. Mert ezekkel álltak harcban egész életükön keresztül Ady is, József Attila is, ezért tartoztak a baloldalhoz Ady is, József Attila is, ezért üldözte a magyarsággal egyáltalában nem azonosítható hivatalos Magyarország Adyt is, József Attilát is.

Nem könnyen ellenőrizhető, milyen titkos és kevésbé titkos erők keserítették meg szegény József Attila életét és álltak vele szemben könyörtelenül, kezdve az egyetemtól, a napilapok, folyóiratok szerkesztőségén át egészen azon magas fórumokig, ahol hiába kereste az elérhetetlen „havi kétszázát”. Ezek a helyeken — amelyek képviselőinek magyarságát még soha senkinek nem jutott eszébe kétségbevonni (talán néha, nagy elkeseredettségében Szabó Dezsőnek) — sohasem ismerték el József Attilát a maguk költőjének és még ma sem ismerik el; legfeljebb hallgatnak róla. Eszébe jutott valaha is Bókának, hogy ezek ellen, az erről az oldalról könyörtelenül folytatott üldözések ellen védelmébe vette volna József Attilát? Nem tudok róla. Hát ne legyen gyanús előttem most ez a buzgalom, amellyel a baloldal a baloldaliság ellen védelmébe veszi? Milyen jogon meri Bóka László erre az áthidalhatatlan ellentétre, amely József és ellenségei között fennállott s amelyet a költő halála óta eltelt közel egy esztendő csak még szélesebbre mélyített, most rádobni a feledésnek acélszemekből font fátyolát?

Abban az egy megállapításban igaza van a szerzőnek, hogy József Attila proletár költő volt. De ez a proletársága nem „hibátlan életérzésből” fakadt, mint ahogyan szépenhangzó semmitmondással Bóka megállapítja, hanem abból, hogy a magyar élet tragikusan mély és döntő sorskérdéseiből a munkássággal és a parasztsággal karöltve látta a kivezető utat; ezeknek az osztályoknak napfényre kerülésével és a magyar életbe döntő módon való beleszólásával látta egy új, boldogabb Magyarország megszületését és vallotta, hogy élete ezé a „proletár utókoré”.

Len nedávno vydalo isté budapeštianske nakladateľstvo ohromný zväzok všetkých básní tragicky zahynulého Jozsefa Attilu, a už sa povráva, že v tieto dni vyjde ich druhé vydanie.

Táto skutočnosť vzbudzuje našu pozornosť!

Kým Jozsef Attila žil, sotvako čítal jeho básne. Okrem malého okruhu jeho priateľov nik sa o neho nestaral: ani široká verejnosť ani oficiálne Maďarsko. A veru, keď si spomenieme na rimbaudovskú definíciu, on bol naozaj „alchymistom slov“. To mohlo byť v minulosti, že sa básnik s opovrhnutím odvracal od davu. Nepotreboval ozvenu, nepotreboval, aby jeho vlastný básnický svet prešiel do vedomia ľudí a aby uznali, že ich životný obzor sa obohatil o nové dialky práve zásluhou básnikovho diela. Básnikove metamorfózy a metonymie hlásajú obdivuhodné formy ešte nepoznaného sveta.

Básnik minulosti vedel sa ponoriť do individuálnych raz zlých, raz dobrých dobrodružstiev svojho vlastného života. S Jeannou Duvalovou, s touto divou a prostou ženou, prežíval život Villona a jeho Margotte. Verlaine zanechal matku, ženu, meštiansku ctnosť a nasledoval Rimbauda ako bezcieľna tôňa, a keď cítil, že sa už nedá ísť ďalej, obrátil zbraň proti priateľovi-nepriateľovi. Brány väzenia sa za ním zavreli. Rimbaud napísal v osemnástich rokoch svoju ostatnú báseň a vydal sa na cestu, vandroval, oddýchol si v Adene, zimnične honobil peniaze v Harrare. Chcel byť bohatý, veľmi bohatý tento omámený námorník, pribitý v svojom tridsiatom ôsmom roku na kríž hroznými utrpeniami konca života, dokaličený na tele i na duši, Umrel, chrčiac divé kľatby svetu...

Prekliati básnici!

Ale dnešný básnik potrebuje ozvenu. Toľko nitiek ho pojí k životu, natoľko žije v dnešku, natoľko sa chce vyjadriť, že po každom riadku verša vytrúseného ako podarúnok pozoruje, načúva ako stroskotanec, ktorý sa dostal na neznámy ostrov, a sleduje účinok svojich výkrikov, lebo inak by musel zahynúť.

Jozsef Attila nepočul ozvenu.

A vyzývavý, veselý, vrtký mládenec, ktorý sa s humorom dal na cestu k básnickej Golgote, zakončil svoj život ako zlomený, zvičajúci sa muž, zápasiaci s ťažkou morou šialenstva.

Ustato sklonil hlavu na koľajnice železnice.

Sila techniky, vliata do prísnych foriem, roztrhla básnika, odvážneho pustošiteľa foriem.

A ešte ani neuschla krv na železničných koľajniciach a už zdvihla hlavu celá krajina.

Michal Babits, magik vysokých básnických vrcholov, s ľadovou

tvárou udelí neživému básnikovi Baumgartenovu cenu, ktorú nechcel dať žijúcemu. Univerzitný profesor, ktorý ho svojou perzekúciou vyhnal z univerzity so slovami: „Kto píše také verše, ten v Maďarsku profesorom nebude!” — mrmlal prekvapene. Čudná clivost zachvátila jeho masné úradné srdce a e niekoľko minút i on myslel na smrť. Ostatní vrahovia, šéfredaktor a kritici, nesvedomiti tvorcovia verejnej mienky, chytro vyslali reportéra do Balatonszárszó, aby svojim čitateľom rozčítanými reportážami referovali o zlomených očiach básnikových.

No básnik sa už viac nepohol. . .

Nebola to nová vec, že oficiálne Maďarsko nevzalo na známosť veľkého básnika. Petöfi zutekal k Bemovi, poľskému generálovi, ktorý ho nazval „svojím synom” a pobožkal ho — pokým maďarskí páni ho nazvali revolucionárom a prenasledovali ho. Zoltán Somlyó umrel doslova hladom. Julius Juhász, objaviteľ Jozsefa Attilu, skončil samovraždou. (Povráva sa, že keď čítal prvé Attilove verše, skončil tak ako starý Victor Hugo pri čítaní Rimbaudových básní: C'est l'enfant de Shakespeare!)

Azda iba Babits a Kosztolányi boli jediní moderní básnici, ktorí dostali od oficiálneho Maďarska všetko.

Aká tragická priepasť ich oddeľuje od krajiny maďarských básnikov!

Slovenský hlas (Bratislava) 1938. dec. 3.

P. B.

642. JÓZSEF ATTILA HALÁLÁNAK ÉVFORDULÓJA

Most egy esztendeje, hogy József Attila, a kiváló költő meggyötört testét a vonat elé vetette. Az egész irodalmi világ mélységes megdöbbenéssel fogadta a tragédiát. Lesújtva fogadta a gyász hírt a munkásosztály is, amelynek hivatott költője volt. Azóta egy év telt el. József Attila nincs ugyan közöttünk, de versei azóta még népszerűbbek lettek és eltörölhetetlenül őrzik emlékét.

Népszava 1938. dec. 4.

643. MEGMÉRGEZTE MAGÁT JÓZSEF ATTILA HÚGA

A Pozsonyi út 23. számú ház egyik másodikemeleti lakásában megmérgezte magát Bányay Lászlóné, József Attilának, a tragikus sorsú nagy költőnek húga. Egy esztendeje annak, hogy József Attila a

vonat elé vetette magát és most követni akarta húga is. Bányay Lászlóné nehéz anyagi viszonyok között élt és *pár hónappal ezelőtt már hasonló körülmények között öngyilkossági kísérletet követett el.* A Rókus-kórházba vitték és az orvosok mindent elkövetnek, hogy megmentsék az életnek.

Népszava 1938. dec. 10.

644. EMLÉKEZÉS JÓZSEF ATTILÁRA

*A folyó csöndes, nagy nyugalmat görget,
harmattá vált bennem a gond és teher;
se férfi, se gyerek, se magyar, se testvér,
csak megfáradt ember, aki itt hever.*

A verset, melyből ezt a négy sort idézem, körülbelül tizenhét éves korában írta a mindvégig kamasznak megmaradt költő, aki akkor valóban még csak kamasz volt. Gyöngecsontú és tejfelesszájú, vörhenyes szőkeségében. Számomra ez a négy sor, mondhatnám, maradék nélkül karakterizálja József Attila költészetét. De karakterizálja a költőt mint embert is. Ha Pest kőrengetegében született is, mégis a falusi tájban gyökerezett élete, kalandokra hajlamos, rátarti, feleslegesen is makacs és meghatottan érzelmes vidéki volt, akit nem raffinált rosszasága, hanem ideges nyughatatlansága kergetett bele örökös ellentmondásokba. S ezek az ellentmondások nem mindig a külvilágnak szóltak s végül is halálos tragédiájává lett, hogy nem tudott békességre vágyó önmagával összebékülni.

Költő volt, az igazi költők fajtájából. „Átkozott sorsú”, szigorúan logikus gondolkodó és érzelmes, romantikus egy kalap alatt. Más körülmények között talán Heine, Francis Jammes, vagy Cocteau mellett emlegették volna a nevét s itt jó, ha volt néhány olyan barátja, akik hibái és fogyatékoságai mellett erényeit és értékeit is meglátták. Persze, ne is említsük azokat az állítólagos barátait, akik bunkónak vették a kezükbe és pajzsuknak emelték maguk elé. Az utóbbi időben ilyenek voltak körülötte éppen elegendő. Csöndben talán meg is húzódhatt volna köztük a létminimum szintjén, ha ő következetesen nem az a József Attila lett volna, aki, ha kitört magából, kitört a mesterségesen köré emelt társasági korlátok közül is. Sokat követelődött és keveset hálálkodott azok felé, akik a feleslegükből hébe-korba morzsányit juttattak neki. De szegény, mit tehetett arról, hogy állandóan egy éhes ordas vonyított ki a gyomrából, s hogy betegeskedése is annyira elhúzódott, hogy nem akadt már jótétlélek, aki fizette volna a kórházi

költségeket. Hazaküldték, hozzá hasonló szegény rokonai közé, hogy térjen magához a szabad természet ölébe, s akik így visszaajándékozták a „szabad természetnek”, nem gondoltak vele, hogy a meghasonlott lélek, orvosi kezelés nélkül, nemcsak egy bérház szobácskájában, hanem a szép, őszi alkonyban is elemésztheti magát. Mint ahogyan ez jóvátehetetlenül be is következett.

Egy esztendő múlt el József Attila erőszakos magaelemészése óta s a lapok néhány sorral megemlékeztek a költőről halálának első évfordulója alkalmából. Nem minden lap, hiszen ez az ifjú ember halála után sem fér bele minden újság felekezeti, párti vagy egyéb érdekcsoport keretei közé. Akik elfordultak tőle életében, halála után sem fordultak felé meztelen ábrázattal. Halott teste körül is lárvát viseltek és siránkoztak felette, hogy felhívják magukra a bámmészködők figyelmét, s ha eddig balogul küzdöttek, most csatát nyerjenek, mint a „Mégfáradt ember” gyámolítói. Ezek voltak azok, akik életében egyúton meneteltek vele s kívülről voltak még azok a költőtársak, akik halála után sem bocsátották meg képességeit, akik csak félvállról fejezték ki részvétüket, betartván a régi gonosz közmondást, hogy „a halotról jót, vagy semmit”. Ha József Attila, az ember, már nem is harcol igazáért, összegyűjtött verseinek testes kötete úgy fekszik riválisai előtt, mint a keresztbe vetett akadály a startolóknak. Jobb tehát hallgatni felőle, mint ahogyan neves folyóirataink el is hallgatták halálának évfordulóját. Nyilván irodalompolitikából tették s talán nem is szabadna ezt a csekélységet felemlítenünk, mikor szemlátomást, egyre zavarosabb célok érdekében és egyre alprább eszközökkel ölik egymást íróink. Szinte már azt hihetnők, hogy örültek között élünk, akik azonban annyira mindig eszüknel vannak, hogy nem ölelik meg a forró kályhát.

József Attilára is könnyen rábizonyíthatók némely örült cselekedetek, de kétségtelen, hogy az ő tévelygései és nekirugaszkodásai sohasem mellékgondolatokkal történtek, sohasem fondorlatos praktikákból következtek. Cselekedeteiért vállalta a felelősséget s tele is volt okkal és oktanul szerzett sebekkel. Bárha a szó legnemesebb értelmében fogta fel írói hivatását s etikus magatartással vett részt a társadalmi harcokban, mégis sodródott a sodrással, de nem a haszonlesők szimatával, hanem az igazságkeresők nyugtalanságával és a fanatikuskok hitével. Tizenhét éves korában írott verse után, melyben azt mondja:

*se férfi, se gyerek, se magyar, se testvér,
csak megfáradt ember, aki itt hever.*

azt hihetnők, csodálatos tisztánlátással ismerte fel helyét és szerepét a világban, holott mindez még csak a kialakulatlan, nagyon is szűkkörű

élet bölcsessége volt s csak jó néhány esztendő múltán következtek el belső konfliktusai és heves, idegesen érzékeny összeütközései a környező világgal. 1924—25 táján felkeresett Bécsben, ekkor még valósággal gyermek-ember volt, mindamellett betöltötte már huszadik évét. Valószínű, hogy szokatlanul későn érte be a pubertáskor, s örök, nyomasztó szegénysége mellett nem utolsó sorban innen eredt hirtelen lobbanékonyága, kegyetlenségig fokozott öngúnyja és elszánt hányavetisége. Hajlandó volt nekivágni az ismeretlen világoknak anélkül, hogy visszavezető utakat építene maga mögött.

Bécsben az emigránsok kávéháza előtt üdögéltünk a Ring egyik padján s a fiatal költő verseiből szavalt s csodálatos memóriával felmondott néhányat az én szimultanista verseimből is, amelyeket abban az időben nemcsak kívülről megtanulni, hanem írott szövegből olvasni is csak kevesen tudtak. Verseket szavalt, s homályos ismeretével, de konok elszántsággal a szocializmus céljáról és mozgalmi lehetőségei felől okoskodott. Ugyanakkor azonban, micsoda tragikomikus helyzet, az ébredő egyetemisták menzáján vállalta a szolgai szerepet, hogy napi takarításai ellenében meglegyen napi betevő falatja. Ilyen tragikus kettősségben indult el férfiúvá serdülése. Később rovatvezetője lett Bajcsy-Zsilinszky fajvédő lapjának, hogy aztán a kommunista pártiskola szemináriumvezetőjeként bukkanjon fel, aztán szociáldemokrata lett s ezt a cik-cakos utat anélkül futotta be, hogy pillanatra is feladta volna ideális anarchizmusát, ami az ő legalóbb lényge volt, ami fanatikus igazságkeresővé és végeredményben minden dogmáktól és konvencióktól megszabadult költővé tette.

Akik József Attilával, a költővel és emberrel ismerkedni kívánnak, ismerkedjenek meg vele mennél maradéktalanabban s nem kell attól tartaniok, hogy hibái és fogyatékoságai túlságosan mély árnyékok vetnek kiváló tulajdonságaira. Nem szeplőtlen lény és nem mesebeli varázsló volt ő, hanem önmagával és a világgal küzdő, derék és egyszerű ember, akinek esendősége még rendkívülibb hőssé nemesíti alakját. Tévelygett, de tévelygéseiből nem hasznot profitált, hanem sebeket szerzett magának. És úgy látszik, ezek a sebek nemcsak a sírba döntötték, hanem a halhatatlanság kapuját is megnyitották előtte.

Ha végiglapozzuk összegyűjtött verseinek kötetét, csak elragadtatással szólhatunk róla, bár azt is meg kell állapítanunk, hogy jelentős művészete egyáltalában nem mondható egységesnek és kiforrottnak. Ahogyan, szigorú kritikával tekintve, kitisztázatlan volt még filozófiája és társadalomtudománya, ugyanúgy költészetében is világosan kimutatható bizonyos külső hatások érvényesülése, de mindig csak annyiban, hogy inspiratív momentumokként szerepelnek József Attila verseiben, melyeknek különös zamata, egyéni karaktere, furcsa félszegsége, nemes szógazdagsága és konstruktív szerkezete elvitathatatlan. Ma már elég

távol van tőlünk, hogy elfogulatlanul megállapíthassuk, minden fogyatékosága, modoros gixerei ellenére is, generációjának leginvenciózusbab, legérzékenyebben dolgozó és legtágabb perspektívát mutató tagja volt. Még az úgynevezett objektívabb, tárgyi, vagy mondjuk, ahogyan mondani szokták: még szocialista költeményeiben is adott olyan formai és tartalmi részletértékeket, amelyek nemzetközi viszonylatban is számottevők. Volt idő, amikor Verhaeren utait járta, de akkor sem maradt meg egyszerű követőnek, a „Külvárosi éj”, a „Téli éjszaka” és hasonló versei nem maradnak elődje művei mögött. Hogy ezen az úton később a tendenc verselés síkatorába tévedt, ezt maga is észrevette, hibáztatta s kötetbe gyűjtve verseit, javítgatott rajtuk, hogy magasabb költészet szintjére emelje prédikációit és politikai szólamait.

Legmeghittebb és legtökéletesebb József Attila-művek azok lettek, amelyek a kezdeti hangok érzelmességét és bölcs egyszerűségét folytatják, kiérettebben és magasabb síkon. A „Medáliák” sorozatból ide írok egyet a magam és olvasóim gyönyörűségére:

*Totyog, totyog a piócahalász,
bámul, bámul a sovány kanász,
lebeg, lebeg a tó fölött a gém,
gőzöl, gőzöl a friss tehénlepény —*

*egy fáradt alma függ fejem felett,
a hernyó rágott szívéig szemet,
kinéz hát rajta és mindent belát,
virág volt ez a vers, almavirág —*

Micsoda igazi magyar vers ez, ihletett, remek költemény s olyan időtállóan érzem, akár egy kínai metszetet, amely évezredekkel ezelőttről maradt reánk s még ma is meghatja és elragadtatja szívünket.

S még idézhetnék néhány ilyen remekművet, de sajnos, egy napilap nem engedhet gát nélkül helyet az elragadtatásnak. József Attila gyökeres magyarságában is egyik legeurópaibb költőnk. Örök gyermek maradt, mert idegennek érezte maga körül mechanizált világunkat és az embereket, akik fejvesztetten lótnak-futnak csipcsup érdekeik után. Makacs és rajongó gyermek maradt, akit a szegénység megnemesített, a bántalmak megkeményítettek s aki bajszos férfikorában is Anyjáról írta legszebb sorait. Az egykori mosónőről, mint egy mitológiai istenről éneкли:

*Nem nyafognék, de most már késő,
most látom, milyen óriás ő —
szürke haja lebben az égen,
kékítőt old az ég vizében.*

Nem politikázgatásaiért, hanem finom és gazdag költészetében marad felejthetetlen számunkra.

Népszava 1938. dec. 18.

Kassák Lajos

645. VAK VEZET VILÁGTALANT

József Attila tragikus halálának évfordulójára

Nem rajongok a fiatal költőkért. Kevés közöttük az igazi, póznélküli tehetség. A költészet pedig legtöbbször annyira játék, öncsalás, kábítószer, hogy inkább káros és veszedelmes, mint nem. Egyszer szemembe ütődött egy verscím: *Tudom, hogy nincs bocsánat*. Én tudtam, hogy *van bocsánat*, azért jobban megnéztem a verset, s azután magát a költőt is. József Attila verse volt. Még ma is felújuló, fájó lelkiismeretfurdalás tölt el, ha arra gondolok, hogy nem engedelmeskedtem akkor mindjárt Isten világos küldőszavának: menj el hozzá, vagy írj neki! Kereső és vergődő lélek biztatta abban a versben önmagát: „Tudod, hogy nincs bocsánat, hiába hát a bánat. Légy, ami lennél: férfi. A fű kinő utánad. A bűn az nem lesz könnyebb, hiába hull a könnyed...” Mennyire kellett volna számára az igazi bizonyágtétel. Hisz ezt írta egy helyen magáról: „...a görögkeleti vallásban nyugalmat nem leltem, csak papot...” Nem tudom, hogyan fogadta volna Istennek egyedülvaló békességéről szóló bizonyágtételt, de azt tudom, hogy a halogatással az alkalmat örökre elszalasztottam. Rövidesen rá, egy tavalyi novemberi napon, Balatonszárszón odadobta szomorú életét egy tehervonat alá.

Miről beszél nekünk ez az élet? Érdemes volna részletesebben is foglalkozni vele és megmutatni élete belső küzdelmeit verseiben. Bizonyos, hogy igen tehetséges volt. Született költő. Nem játékból, szívből írt. Ha találkozik Krisztussal, ma talán a legnagyobb magyar költő lenne. Bizonyos, hogy sokat szenvedett. Először különösen fizikailag (proletár-gyerek volt), azután különösen lelkileg. Sajnos, csak azok hívták magukhoz, akiknél nem kaphatott semmit, amire az embernek igazán szüksége van: Marx dogmaiba merevedett, materialista széplelkek társasága, álomkergető humanisták. Kapott észvallást. Az értelmet tették istenévé, az anyag lett egyetlen szilárd pontja a világban. De a titokzatos és mégis csak érthetetlen élet, maga a lélek hajótörést szenvedett a gőgös tudás és okoskodás mellett. Bensejében megindult a harc. Az a harc, amiről a római levél hetedik része beszél. A bűntudat, az önvád harca a bűnellenességgel, a jóra kívánczossággal. Óh, nyomorult ember, kicsoda szabadíthatott volna meg e halálnak testéből? Vajjon bölcsekedő vagy fenhéjázó, narkotizáló vagy harcos elméletek és emberek-e? Távolról sem. — Csak a személyes, az élő Krisztus!

Egyéni életének csődje megmutatta, mi győz az emberben, ha csak maga marad. Ő is egyedül maradt. Meg is írta, de ha nem írta volna is, láthatnók. Még igazi lelkitársa sem volt. Kívülről szeretné szuggerálni magának, milyen nagyszerű a Hegel—Marx—Freud világszemlélet tükrében az emberi élet értelmezése és megoldása. De bent Istent keresi, mert nyugtalan: „... Atyát hivtál elesten, embert, ha nincsen isten. S romlott költőkre leltél pszichoanalízisben. . .” Hiába minden: *az életet magyarázni lehet, de megmagyarázni nem; vitatkozni az életről lehet, de vele vitatkozni nem.* Ezt az igazságot az értelmes materialisták sohasem fogják megtanulni. S hiába minden példa, az antropocentrikus világnézetek humanista s egyéb elméletű emberei nem tanulnak. Nem is tanulhatnak, mert nem látnak. Látni csak a világosságban a látószemű embereknek lehet. Világosság pedig csak egy van s az nem az ész, hanem sokkal több, nagyon másabb annál. Az Isten. Nem az észalkotta, kivetített illúzió-Isten, hanem a valóságos Isten, ahogyan az Úr Jézus Krisztus mutatta meg nekünk. Látni az életet, járni az életet csak ebben a világosságban lehet úgy, hogy az igazán az *élet* legyen.

József Attila élete nemcsak egy élet csődje. Világosan mutató jel, felkiáltójel a materialista-humanista világlátás csődje mellett. A lelki betegségek nem fizikai okok alapján állanak. Sok komoly orvos tesz bizonyosságot emellett. A lelki betegségek a lélek megszállottsága, a személyes Gonosz hatalma s nem orvosi eset. Hatalom és erő kell gyógyításához és ember ilyennel nem rendelkezik. Csak felülről jöhet, istentől. Ha nem jön, akkor halálba viszi az embert a sátáni erő, mint a sertéscsordát a tengerbe. Ezt nem így látják az istentagadó vallások hívei. Nem azért nem látják így, mert nem így van. Hisz elég bizonyíték minderre maga az élet s az élet folyása, a történelem egyaránt? Hanem, mert egyáltalában nem is látnak. Látni csak Lélekkel lehet, Isten Lelke által. De ehhez Isten kegyelme is szükséges.

Mily tragikus, hogy az emberiség vezetői akarnak lenni az ilyen József Attila féle egyéniségek. Szeretnének problémákat megoldani, irányt, utat jelölni s embereket, nemzeteket vezetni. Mi is juthatna egyéb eszembe, mint az Úr mondása: „Vakoknak vak vezetői ők; ha pedig vak vezet a vakot, mindketten verembe esnek.” (Máté 14:15.)

Verembe vezetett a szomorú sorsú magyar költő élete is. Felkiáltójel ez az élet minden ember számára: veszedelmes elmélet, veszélyes társaság minden léleknek az emberben hívő, anyagelvű harcos vagy békés humanizmus, történelmi materializmus, freudizmus, vagy bármi, ami kikapcsolja, tagadja, mellőzi Istent.

József Attila példájából is csak azt látjuk: Krisztus nélkül nincs menekvés.

Most, december 3-án múlt egy esztendeje, hogy József Attila véget vetett életének.

Mi, a SZÉP SZÓ, nemcsak a költőt gyászoljuk benne, a háború utáni Magyarország legnagyobb lírikusát; nemcsak az író és a magánembert, a kísértetiesen messze látó elmét, a csillapíthatatlanul izgékony szellemet, az elragadó, lebilincselő egyéniségű, hű barátot, sokunknak játékos és szerető eszmei testvéröccsét, sokunknak tanítóját, útmutatóját. . . A SZÉP SZÓ számára, amely egyik alapítóját és felelős szerkesztőjét veszítette el benne, ő ennél is több volt. Költészetében is, emberi magatartásában is, az a szellemi és erkölcsi intranzigencia kristályosodott ki, amely lapunk létjogát adja. Törekvéseink megfogalmazóinak, értékrendszerünk és társadalmi küzdelmünk törvényalkotóinak egyike volt, s példamutató elszántságával arra kötelezett minket, hogy ne csak nevének és művének becsületén őrködjünk, hanem harcoljunk azokért az egyetemes eszmékért is, amelyeket félreérthetetlenül vállalt s amelyeknek sugallatára, velünk összefogva, e lapot megalapította, elkeresztelte, irányította, mozgalmát vezérelte és szolgálta.

Kiadatlan írói hagyatékának közlését ezentúl is folytatni fogjuk, költészetének és szellemének kultuszát továbbra is ébren tartjuk s továbbra is kitartunk az eszmék és törekvések mellett, amelyeknek szolgálatára a SZÉP SZÓ megindult s amelyektől József Attila emlékét elkülöníteni kegyetlen hamisítás volna.

Nővéreivel egyetértésben akciót indítunk méltó síremlékének felállítására; az akció nyilvánosság elé tartozó részleteiről olvasóinknak idejében beszámolunk. Sírját halála évfordulóján hű emlékezéssel megkoszorúztuk.

Tudjuk, e pillanat nem alkalmas arra, hogy szellemi, eszmei és esztétikai hagyatékát teljességében feltárjuk, ami pedig legméltóbb hódolat egy költő emléke iránt; de erőfeszítésünkben, a létért és őszinte kifejezésért vívott harcunkban erőt önt belénk az a tudat, hogy emléke velünk hat, velünk küzd egysorban, s ha testi életében nem érte meg, géniuszával segít előkészíteni azt a kort, amely méltó lehet hozzá és mindnyájunkhoz, értelemben, szépségben, emberségben bízó emberekhez.

Szép Szó 1938. dec.

647. EGY ESZTENDŐ JÓZSEF ATTILA HALÁLA UTÁN

Egy esztendő nem nagy idő. Sem felejtésre, sem értékelésre. De egy esztendő mégis elég arra, hogy a veszteség mértékét megállapítsuk.

Egy esztendeje annak, hogy *József Attila* eldobta magától az életet. Már akkor tudtuk, éreztük, meg is írtuk, hogy a legnagyobbak és a legnagyobbra hivatottak egyike ment el közülünk. Amit akkor megállapítottunk, az azóta egyre jobban bebizonyosodott és most, tragikus halála után egy esztendővel már le is mérhetjük a veszteség arányait.

A háborúutáni magyar költészetnek egyetlen átfogó szellemű, tisztult meggyőződésű, megingathatatlan jellemű nagy alakja volt. Lírája frissebb, ösztönösebb, magától értetődőbb, melegebb, bővebb, művészebb és gondolatibb volt minden kortársáénál és messze föléjük magaslott. Mondanivalója egyénibb és mégis a közösség lelkéből fakadóbb volt. Életében is tudtuk, halálakor is megállapítottuk, azóta még tisztábban áll előttünk, hogy a szocialista eszme és gondolatvilág ilyen művészi formák között és ilyen mély bölcselmi maggal egyetlen költőben sem nyilatkozott meg.

Magányosan áll a tülekedésben. Ez is jellemző rá. Sem meggyőződésből, sem irodalmi értékeléséből egy jottányit sem engedett. Kortársai közül nem egyet ismerünk, akik nagy körutakat tettek a pártok körül és mindenütt megtalálták helyüket, ahol nyilvánosságot és érvényesülési lehetőséget kaptak vagy reméltek. Ő soha nem tartozott ezek közé a törtetők közé. Meggyőződését félreérthetetlenül és sokszor úgy és olyan körülmények között hangoztatta, ami súlyos következményekkel járt számára. De nem riadt vissza.

A népi hang, a népi líra senkiben nem jelentkezett olyan tisztult és művészi formában, mint éppen az ő költészetében. De nem állt be a népieskedők közé. Nála ez nem forma, hanem lényeg volt. Nem a külsőségekben nyilatkozott meg, hanem gondolkodásában és élet-szemléletében is. Származásán, élettapasztalatain kívül ez hozta a szocialisták közé és ez tartotta közöttünk mindvégig. Akkor is, amikor ez áldozatokkal járt. Dehát nem is tehetett volna másképpen, hiszen egész gondolatvilágát ez töltötte be: *népének, osztályának szellemét tudatosítani és kifejezni.*

Most, hogy körülnézünk a költők között, még jobban látjuk, mit jelentett ő. Egy-két költőt ismerünk, aki bátran kiáll még az emberi eszmék mellett olyan színvonalon, amelyre érdemes figyelni, de ezekből is hiányzik még az átütő erő és különösen a bölcselmi mag, inkább a lírai hevület, semmint a gondolkodás tudatos és át- meg-átmunkált ereje szüli verseiket. Az egyének vergődését érezzük ennek az egy-két kitűnő költőnek írásaiból, a panaszt, a viaskodást egy kegyet-

len, elnyomó szellemmel és a lázadást, amelyet emberségük diktál. De hol vannak még ezek József Attila teremtő, meggyőző, megértető és szárnyatadó lírájától?

A többiek, közöttük nem egy, akihez annyi reményt fűztünk, a különböző politikai áramlatokkal úsznak. Olyan is van, akit egyszer egyik, másszor másik áramlat hátán látunk felbukkanni, olyan is, aki minden tűzben ott szeretné tartani a vasát. Ismerünk olyant is, aki azt mondja: „Nekem semmi más nem fontos, csak a parasztság sorsa. Ahol annak segíthetek, ott mindenütt ott vagyok.” Csak éppen azt felejt el, hogy a parasztság sorsa elválaszthatatlan az emberi szabadság eszméjétől. Politikusok politizálgathatnak efölött, de költők soha. A költő csak akkor teljesíti hivatását, ha az eszmét a maga tisztaságában őrzi és képviseli, amint azt József Attila tette. Költő számára nincs megalkuvás és az eszméken nem lehet kétértelműség. Megalkuvásból, opportunizmusból nem fakad költészet. De népi politikusnak is rossz az, aki azt hiszi, hogy a parasztság sorsát azok táborában segítheti, akik az emberi jogokat megvetik és a szabadság eszméjét nem tisztelik. Nagy árat fizet az a költő, aki ezt nem látja. Önmaga alól húzza ki a talajt. Őszinte pillanatban, ha versein végigtekint, neki is éreznie kell, hogy éppen ez vakítja el, ez veszi el erejét, ez teszi lételetlenné, hamissá, unalmassá. Ilyenkor kell, hogy eszébe jusson József Attila szabad, töretlen, magávalragadó lírája.

Felnő most itt előttünk a munkásokból jött költők egész sora is. Egy részük József Attila líráján nevelkedett. Belsőleges, kulturált, őszinte hangú a lírájuk. Nem hiányzik belőlük az egyéni zamat sem. Érezzük, hogy magukkal hozzák a munkásosztály sok ismeretlen, kiéletlen erejét és tudjuk, hogy komoly értékkel gazdagítják a magyar lírát. Nem egy közöttük valóban nagyraihivatott költő. Csak az a kérdés, ki tudnak-e bontakozni. Mindannyiukon érezzük a háborúutáni fojtott idők szellemét. Érezzük az elnyomatás évtizedeit, a nehéz, rossz idők sanyarúságát és az egyedülállóságukat. Azt, hogy teljesen önmagukra utalva, beékelve egy ellenséges szellemmel telített légkörbe, nehezen tudnak felszabadulni az évtizedes beidegződés és az egyre növekvő reakció alól. Ezeknek a fiataloknak levegő kellene, megnyilatkozási lehetőség, szabadság. A magyar lírában új korszakot nyithatnának. Itt is érezzük, hogy nincs József Attila, aki körül csoportosulhatnának, aki nemesak verseivel, de hajthatatlan bátorságával és megalkuvás nélküli életével is példaként járhatna előttük.

Egy esztendő telt el József Attila halála óta. És a veszteség, amit tragikus elmúlása okozott, egyre nagyobb lesz.

*Mert azoknak, akik egynél több életet élnek,
egynél többször kell meghalniok.*

Wilde

Az idő, az emlék és a kegyelet könyörtelen gyilkosa egy súlyos év terhét rakta le arra a balatonszárszói sírra, amely alatt *József Attila* szerencsétlen teste talált olyan nyugodt pihenőt, amihez hasonlót az élet senki számára nem tud nyújtani. Az év távlata, ami a lázas történések és mélyreható változások tükrében nagyobbak látszik, mint az időbeli valóság, megdöbbentően hat ránk: egy éve már, hogy egy tehervonat magára vette *József Attila* életének minden terhét és szomorúságát és végtelen sínekre vitte éveink magyar lírájának legnagyobb tehetségét és ígéretét.

Az író emlékét legméltóbban akkor ünnepeljük, ha elővesszük műveit. Újra olvassuk *József Attila verseit*. Ez a friss, okos, könnyed és mégis mély hang, — ezt kerestük azóta is, hiába, reménytelenül, mert *József Attila* költészetét nem pótolja semmi és az ő verseiről is elmondhatjuk, amit *Szerb Antal* is *Ady* költeményeiről: csak utánozni tudják őket, követni nem.

„Magamban biztam eleitől fogva”, írta egyik feledhetetlen versének első sorában és ha keressük az eszmei örökséget, mely költészetéből reánk maradt, a bizakodást, az ideálokba vetett hitet és az eszmékhez való hűséget találjuk magunk előtt.

*S ha most a tyúkszemünkre lépnek,
hogy lábunk cipőnkbe dagad,
rajtad is múlt. Lásd, harc az élet,
ne tékozold bizalmadat!*

Így szólal meg verseiben a vigasz és intelem, melyre soha nem volt olyan nagy szükségünk, mint éppen ma, halála egyéves évfordulóján, amikor a kód egyre sűrűbb körülöttünk és az emberiesség és kultúra épülete alól egyre mohóbb kézzel húzzák ki a talajt a barbárok és a leomló törmelékek robaja kétszeres erővel figyelmeztet bennünket, hogy közel a pillanat, amikor döntő harcra kell indulnunk hitünk, szabadságunk és kultúránk megvédéséért.

Nemcsak egyes országok, hanem a szellem térképe is alapos változáson ment át egy év alatt, a kultúra olyan tájai kerültek egymás mellé, amelyeket azelőtt megdönthetetlennek hitt akadályok választottak el egymástól. A fenyegető veszély most összehívott minden rendelkezésre álló erőt, hogy ellent tudjon állni annak a vulkánnak,

mely kitörésével romba akarja dönteni mindazt az értéket, amit a szellem és a szabadság századok óta termelt az igaz alkotások örök fájdalmával. Személy szerint hiányozni fog József Attila ebben a harcban, de eszméi segítenek a küzdelemben. Az, aki belőle merít erőt, mindig szembe tud szállni a szellemellenes törekvések kegyetlen fegyvereivel és így végül mégis csak valósággá válik próféciája, mely szerint

*A költő — ajkán csörömpöl a szó,
de ő (az adott világ
varázsainak mérnöke)
tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint, a harmóniát.*

Egy éve már, hogy „betömte a föld és elmorzsolta a tenger” és mi egyre gyakrabban és kapkodóbban nyúlunk versei után, melyeknek csengése még ma is a mi hangunk, kétségbeesése a mi szomorúságunk és öröme a mi mosolygásunk. Kevés költő fejezte ki annyira korát, mint József Attila.

Sírján már egy éve „halált hozó fű terem” és azóta szinte havonta kísérünk ki költőt a temetőbe. A szellem embereinek sora egyre ritkul, nemcsak a halál, hanem az árulás, az ellenség csengő aránya is rést üt közöttünk és ez csak növeli a gyászt, amit azok után érzünk, akik a kultúrába vetett hit zászlajával a kezükben haltak meg. Arccal feléjük fordulva kell megfogadnunk, hogy küzdeni fogunk utolsó lehelletünkig és műveikből erőt merítünk ahhoz, hogy

*... ne lohadjunk,
de mi férfiak férfiak maradjunk
és a nők, a nők — szabadok, kedvesek
s mind ember, mert az egyre kevesebb,*

Szocializmus 1938. dec.

Füzes György

649. JÓZSEF ATTILA EMLÉKEZETE

1937-ben, egy novemberi estén, a vonat elé vetette magát József Attila, a munkásosztály nagy költője. A vonat kerekei szétépték gyöngé, elfáradt testét. Agyvelejében kialudt az emésztő láz, forró szíve kihűlt. Befejeződött egy költői pálya, amely a legmélyebb mélységekből hozta mondanivalóját és a legmagasabb magasságok felé tört. A munkásosztály elveszítette azt a költőt, aki a magyar irodalomban

először fogalmazta meg tudatosan, a költészet magasrendű nyelvén a *szocialista ember mondanivalóját*.

Azóta egy esztendő telt el. A költők hangja még fájdalmasabb, még panaszkodóbb, még magukba fordulóbb lett. Az élet, az események, a történelem kavargásában hányszor gondoltunk József Attilára! Hányszor idéztük verseit, szellemét! Hányszor kívántuk, bárha még köztünk lenne és bátran, ahogyan mindig tette, világosan, ahogy azt megszoktuk tőle és messzemutatóan, ahogy az igazi költő cselekszi, megfogalmazná számunkra keservünket, aggodalmunkat, reményünket és mindezek átfogó értelmét.

De József Attila nincs már közöttünk.

Nincsen? Fölrajzanak előttem versei és érzem: nem is távozott el közülünk soha. Itt él, ha nem is testi valóságában. Itt él verseiben, amelyeket elevenebbeknek és örökkévalóbbaknak érzünk mint valaha. Itt él velünk, ahogyan a nagy költők elmúlhatatlanul és cselekvően élnek azokkal, akik számára megmutatták az életet, akik számára megnyitották a szép értelmének és az értelem szépségének titkait, akik számára a megfoghatatlant valósággá, az elérhetetlent kézzelfoghatóvá, a sötétséget áttetszővé tisztázták.

Öntudat és kenyér. Ez ő, ez a költészete a munkásosztály számára. A legszükségesebb. Erőt ad és értelmet. Összegyűjtött versei a legszebb útmutatója az öntudatos szocialista ember világának.

És egyre újabb és újabb verse bukkan elő. Életében aránylag kevés verse jelent meg. Talán azért, mert a leglelkiismeretesebb költő volt. Csak akkor adott ki kezéből egy-egy verset, ha azt minden tekintetben tökéletesnek tartotta. De igen sok versét elosztogatta. Odaadta azoknak, akiket szeretett, azoknak, akiről vagy akikhez szólt a vers és ha az kéziratban járta meg az útját, hitte, hogy a vers akkor is teljesíti hivatását.

Ezért bukkannak föl újabb és újabb versei. Szinte szimbóluma ez annak, hogy szelleme él, hat és dolgozik velünk.

A *Népszava-Naptár* évről évre közölte József Attila verseit. Erre az alkalomra mindig a legszebb versét akarta megírni. A *Népszava-Naptár* most sem jelenik meg József Attila versei nélkül. Úgy érezzük, nemcsak a költő emlékének áldozunk, nemcsak a munkásság számára szerzünk örömet, hanem *irodalomtörténeti hivatást* teljesítünk, amikor ezen a helyen, amelyet József Attila mindig annyira becsült és fontosnak tartott, *az újabban felbukkant, még eddig ismeretlen, kiadatlan verseit és töredékeit adjuk közre*.

Elsőnek azt a verset, amely teljes erejében mutatja a szocialista költőt, aki klasszikus szavakban mondja el a bér munkás fájalmát:

MUNKÁSOK

*Hordunk vinnyogó kosarat,
kapálunk reszkető salátát,
söpörjük az uccán a sarat,
varrjuk a divathölgy ruháját,
fejtjük a sertésoldal háját,
zsírt olvasztunk, libát tömünk
s az est, ha bontja lengő táját —
bérünk van, nincsen örömünk.*

*Hiába emelünk falat
és rakjuk sorsunk kaszárnyáját,
fünk uccán üveg alatt
nézi csak építőkockáját
s ha lányunk kis bab' ruhácskáját
kéri, hisz szövetet szövünk,
összeszorítja puha száját —
bérünk van, nincsen örömünk.*

*Szemünk előtt csak szíj szalad,
csinálunk kocsit, hozzá pályát
földön föld felett, föld alatt,
mi ültetjük a világ fáját,
begyűjtjük a rét gabonáját
és még büszkék sem lehetünk,
tűzbe vetik, vízbe dobálják —
bérünk van, nincsen örömünk.*

*A krumpli úgy nő, ha kapálják!
Ott nincs hiba, hogy küszködünk,
nem ez rágja az ember máját —
bérünk van, nincsen örömünk.*

József Attila

A következő verset *Juhász Gyula* halálhírére írta. A nagy szegedi költő, aki egyengette az induló József Attila útját, mindvégig nagy szeretettel kísérte József Attila pályáját és József Attila is mindig nagy szeretettel gondolt rá. *Juhász Gyula* is önként ment a halálba. A búcsúzó vers, amelyet József Attila saját feljegyzése szerint 1937. április 5-én éjjel 12 órakor írt, sehol sem jelent meg. Most közöljük először (két változatából az érettebbet):

MEGHALT JUHÁSZ GYULA

*Szól a telefon, fáj a hír,
hogy megölted magad, barátom,
hogy konokul fekszel az ágyon.
A bolondok között se bírt*

*szíved a sorssal. Sehol írt
nem lettél arra, hogy ne fájjon
a képzelt kín a földi tájon,
mely békén nyitja, lám, a sírt.*

*Mit mondjak most? Hogy ég veled?
Hogy rég megölt a képzelet?
Még nő szép szakállad s hajad.*

*Fölmondjuk sok szép versedet.
Mosdatnak most. Anyád sirat,
s társadtól jön egy sírirat.*

A harmadik vers József Attila tragikus hangú szerelmi lírájának egyik eddig még ismeretlen darabja, amelyben már az öngyilkosság gondolatának is hangot ad:

HALÁLOS SZERELEM

*s ha nem volt még halálos szerelem,
azt akarom, ez halálos legyen,
értelmes kín: mert nincs értelme annak,
ha embernek üres kínjai vannak,
s ha nem szeretsz úgy, mint tenmagadat,
én meg fogom majd ölni magamat,
nem hogy szerelmem vagy bosszúm mutassam,
de jobban fájna elsorvadni lassan,
s árnyék leszek, melytől szorongva félsz,
bíró, kitől büntetést nem remélsz:
Vigyázz! Ne hagyj meghalnom, amíg élsz!*

Néhány töredék az, ami még kezünkbe került. Odavetett sorok, amelyekből később talán versek lettek, vagy talán nem nyúlt vissza többé értük.

*Szépen beszélsz! Fogalmad úgy
világít, mint ott kinn a nyers tél
s igazad van! De most aludj, —
egész nap új világra lestél.*

Egy másik:

*Lágy tájék, csendes est,
tömött, fonott falomb,
ködös hegy búja rezg
a gyenge halmokon.*

*A völgy aranypiros.
A málnató meleg
karján buggyos, zsíros
papiros szendereg.*

Aztán váratlanul, elkeseredett sorok:

*Nincs közöm senkihez,
szavam szálló penész.*

*Vagyok mint a hideg,
világos és nehéz.*

Négy másik sor, amely oly jellemző rá:

*Nem ér szerencse, nem árt balsiker sem —
szavam szerelem kérte.
Bocsástatok meg, hogyha jó a versem
és szeresetek érte.*

Még két jellemző sora:

*Szélnevelő, tágas pusztán
soványkodunk tökkáosztán.*

Nem helyezik új világításba, csak kiegészítik József Attila költészetét ezek a most bemutatott, eddig ismeretlen versek és töredékek. Bizonyosan még sok újabb is előbukkan, különösen azok közül, amelyek kéziratban jártak kézről kézre a munkások között.

József Attila az irodalomtörténetben a legnagyobb költők közé kerül, de túl ezen a halhatatlanságba a tudatos szocialista ember szívében kerül.

Népszava Naptár 1939

Szélpál Árpád

650. ÍRÓK A VÁDLOTTAK PADJÁN

[...] *Táncsics Mihálytól József Attiláig* megszakíthatatlan a sor, s a fiatal költő borzalmas halála után sem enyhült meg költőink és íróink élete. De túl a határokon is mindig ugyanaz a kép: perek végtelen sora, írói perek Franciaországban, a cári Oroszországban, könyvbojkottok Angliában. Azonos hivatás, azonos sors mindenütt. Beszéljünk-e *François Villon*-ról a kötekedő útonállóról, aki szabados és szabad életében akasztófa alá került, s onnan menekült meg. Inkább idézzük versét József Attila elévülhetetlen fordításában:

Nyugasztaló, melyet *Villon* szerzett önmagáért és cimboráiért, várván, hogy velük fölakasszák:

Testvérek, immég életben valók,
ne cudar szívvel bánjatok velünk.
Ám minket, szegényeket, szánjatok,
majd benneteket is szán istenünk.
Összekötözve ím hatunk, hetünk, —
hízalt húsunknak bőséges leve
rohad, ha föl nem habzsolták vele
s mi, bordák, porrá és hamuvá leszünk.
Ne kacagjon bajunkon senkisé,
de kérje istent, irgalmazzon nekünk!

Sírunk testvérek, meg ne szóljatok,
bitót bár törvény veretett nekünk.
Ám tudjátok, okosak, józanok
mi emberek mind nem is lehetünk.
Hát elült szívvel ejtsétek nevünk,
rimánkodván a Fiúhoz, tegye,
írántunk meg ne szikkadjon kegye,
ha pokolbéli villámoktól égünk!
Holtak vagyunk, ne bántson senki,
de kérje istent, irgalmazzon nekünk!

(stb.)

[...] *Kassák Lajos, József Attila, Illyés Gyula, Fodor József, Szabó Dezső, Tersánszky Józsi Jenő* munkái kerültek, sok más író munkásságával együtt (nem is beszélve a szocialista hírlapírókról) az ügyész asztalára. És az írók Magyarországon éppúgy, mint a határokon túl, megfélemlíthetetlenül teljesítik önmagukkal és az emberiséggel szemben vállalt kötelességüket.

Népszava Naptár 1939

Goda Gábor

651. ŐSZI SOROK

József Attila emlékének

Ömlik a víz, gőzölgő esővíz
már napok óta múlhatatlanul —
a házőrző eb nézi amit őriz,
úgy pusztul, mintha pusztítaná ő is
bús vackán, ahol dühödten lapul.

Dühödten? inkább tehetetlen nézek
ablakon át a lucskos őszbe ki —
a félhomályban úgy szorong a lélek
rémülten, mintha benne születnének
December lidércfényes kölykei.

És akkor is, ha kigyúlnak a sárga
lángok az őszi rothadás felett —
még rémültebben nézek ki a sárba,
hol nincs vigasz s a hű lángok hiába
vívódnak, mint a lelkiismeret!

Hát meg kell halni mégis! Uram isten!
mi lett belőlem? gyermek, aki sír?
ő, hol a lélek, mikor még amit nem
értettem, annál erősebben hittem
s úgy nyílt a szívem, mint a gólyahír!

Ömlik a víz... az ablaknál esetlen
didergek, mint a kocsonyás falak —
lehull a toll, már sírni sincsen kedvem:
a házőrző eb vinnyog s tehetetlen
dühében önnönmagába harap...

THE KENTON KENTON

— London, 1939

The first impression of the Kenton Kenton is a very good one. It is a very good one. It is a very good one. It is a very good one. It is a very good one.

The second impression of the Kenton Kenton is a very good one. It is a very good one. It is a very good one. It is a very good one. It is a very good one.

The third impression of the Kenton Kenton is a very good one. It is a very good one. It is a very good one. It is a very good one. It is a very good one.

The fourth impression of the Kenton Kenton is a very good one. It is a very good one. It is a very good one. It is a very good one. It is a very good one.

652. ESŐ UTÁN KÖPÖNYEG?

— *Levélváltás József Attila körül* —

A múlt számunkban József Attila, az evangéliumi értelemben is tragikus sorsú fiatal magyar költő halálának évfordulóján az észre és anyagra építő antropocentrikus ideológiák (pl. humanizmus, marxizmus, freudizmus) csődjéről cikkeztünk. E cikkekre a következő érdekes levelet kaptuk:

„Tisztelt Szerkesztő Úr! Azt hiszem nem leszek tolakodó, ha azon cikk mellé, melynek címe: Vak vezet világtalant utána írom ezt a címet: Eső után köpönyeg. Azt hiszem ezt a cikket mindenki elolvassa, csak a legilletékesebb nem, József Attila. Nem vagyok szoc. dem., hanem KIE-tag. Tehát most szeretném csak úgy, az én egyszerű eszemhez mérten elmondani gondolataimat melyek a cikk elolvasásánál felmerültek.

Először is ki a felelős, hogy ilyen hasonló cikket nem írtak akkor, mikor még nem volt késő? Hiszen ő nem egy nap alatt írta verseit. Tehát volt alkalm, illetve lett volna alkalm mindenkinek tudomást venni róla. Hogy miért olvasta Marxot? Én szerény véleményem szerint, azért, mert bár ott *rosszul*, de mégis, az éhes ember úgy érzi, hogy igazat talál. Ki felelős, hogy ez a vers, melyet idézni tetszett, senkinek nem okozott gondot? Mert rajta is beteljesedett az, hogy költők, írók csak haláluk után lesznek ismertek. Ugye öngyilkossága után csak úgy kapkodták verseskönyveit, úgyszólván a könyvkiadók és könyvkereskedők jól éltek belőle? Hát ki fogta egyszer is pártját? Nem, — enni nem adtak neki, de milyen jól kiáltják utána, hogy anyagi volt. Milyen jó, hogy nem tudja Önnek is megmondani, hogy cikkével miért késett el. Egy ember életébe került az, hogy Ön elmulasztotta levelét megírni. Talán még akkor, mikor Ön írni akart, nem lett volna késő. Azt hiszem, vallásos frázisokat ő is kapott. Hiszen nem volt mindig hitetlen. Őt is tanította az anyja imádkozni. Hogy hitetlen lett, sőt öngyilkos, azért *Őn* is, bár esetleg nem közvetlen, de közvetve felelős. Milyen jó azt mondani utána, hitetlen volt. Mert most is, mennyi ember van, aki az ő sorsára jut, vagy legalább is most indul, de nem baj. Majd ha meghal. Majd akkor mondjuk utána, hogy Krisztus nélkül élt és pont.

Hogy az előkelőbbek nem támogatták, mert a Zichy-féle Orgia-könyveket vették, vagy esetleg szégyelték, hiszen mosóasszony az

édesanyja, a többi azért, mert 24 filléres ponyva a divat. A szegények pedig, mert enni sincs, nemhogy könyvre lenne, mondják. Így József Attila is bírta emberi erővel, míg bírta. Tehát nagyon vigyázzunk addig, míg nem lesz késő. Mert felelősségünket nem sózhatjuk át másra. Vigyázzunk, hogy Krisztus üzenetére ne *későn* jöjjünk rá. Mert Krisztus idején szól, mint ahogy Önnek is szólt, csak mi elmulasztjuk meghallani.

Bocsánatot kérek és áldott ünnepeket kíván

egy KIE-tag.

A cikkíró válasza:

Kedves KIE Testvér! Hadd kezdjem válaszomat azzal az ellentmondással, hogy igaza van, de — *de nyitott kaput, nyitott szívet döngöt*, amikor be akarja ismertetni velem, hogy életbevágó nagy mulasztást követtem el. A beismerésnek hangot adtam a múltkor és most is megismétlem, hogy mennyire érzem a hitetlenség és engedetlenség vétkében való elmarasztaltatásomat. Nagyon jól ismerem Ezékiel próféta könyvének harmadik fejezetéből a 17—21. verseket, a *minden hívőnek* szóló isteni utasítást: *Embernek fia! Őrállól adtalak én téged Izráel házának, hogyha szót hallasz számból, intsd meg őket az én nevemben. Ha ezt mondom a hitellennek: Halátnak halálával halsz meg és te őt meg nem inted és nem szólsz, hogy visszatérítsd a hitelent az ő gonosz útjáról, hogy éljen: az a gonosztevő az ő vétké miatt hal meg, de véré a te kezedből kívánom meg. De ha te megintetted a hitelent és ő meg nem tért hitetlenségéből és gonosz útjáról: az ő vétké miatt meghal, de te megmentetted a te lelkedet...* Ha valakinek a véré a mi kezünkől kívánja meg, ez annyit jelent, hogy emberölésben vagyunk bűnösök. Hány ilyen emberölő jár köztünk, nem tudom, de magam átéltem ez igének értelmét. És kétségbe is kellett volna esnem, ha nem volna Krisztus és így nem volna a legnagyobb gonosztevőnek is szabadulás. „*Tudom, hogy van bocsánat.*” DE — bár megbocsájtott, — ez az eset egész földi életemre elég lesz mementónak. Örvendek azonban, ha másban is hasonló gyötrő felelősségérzet támad a cikk nyomán: vajjon tettem-e bizonyosságot, amikor és akinek kellett volna? Vajjon saját magát nem vádolja testvérem levele? Akár József Attilával, akár mással kapcsolatban?

Egyébként nem is József Attiláról volt és van szó. Isten előtt ő is felelős ugyan a saját életéért, de *nem ő* ellene, az ő megítélésére íródott a cikk. (Ez az Isten dolga.) Egyetlen mondat áll az ő egyénisége ellen, az is tévedésből, nem tőlem került bele rövidítés alkalmával. *A felszólalásom a „vakok” ellen szól, akik vezetni akarnak s a vakok: ez emberi jóságban, okosságban, akaratban és szépségben hívők.* Evangélium szerint való, ha mi is értünk belőle. Őszinte szavait megköszönve, szeretettel kívánok sok áldást.

Pro Christo 1939. jan.

P. F.

[...] Az IGE tehát koldul, mint az írók közülete, miután az egyes írók már körülkoldulták a magyar glóbuszt, mert nem tudták írásaikkal összehozni azt, amire még-oly szerény körülmények között is szükségük van a megélhetéshez. A magyar irodalom egyik nemrég elhunyt nagyjától tudom, milyen megalázó ötletességet kellett kifejtenie ahhoz, hogy itt is, ott is „vágjon” valamit — ez a műszó —, mert különben a most már csaknem húsz év óta dühöngő magyar paradicsomkertben, amely sokszázmillió bűdzsével dolgozik, s amely mostanában nem kevesebb, mint egymilliárdot óhajt hadseregére fordítani, nem tudta volna magát fenntartani. Rágalom? Dehogy is az. Az igazságnak egy kicsi töredéke csupán. Mert az, amit az elhunyt nagy szatirikus magáról mondott, az az írók tucattjaira érvényes. Egy harcos folyóiratban olvasom például József Attila egy eddig kiadatlan szonettjét. Ideírom ezt a döbbenetes verset.

TRÉFÁS SOROK A KÖLTŐ EGY JÓTEVŐJÉHEZ

*A költő olyan, mint a kisgyerek,
vagy mint az első ember a lapályon:
két lábra állni próbál, hogy ne fájjon
apró mivolta, ne fődje berek,*

*de lássa, távolról mi közeleg,
milyen isten rémlik a teljes-tájon,
mily csönd szivárog, hogy üreget vájjon
alánk, míg eltölt gond és képzelet.*

*Ilyen a költő. Különben hanyag,
elfeledi, hogy eleven anyag,
hogy törékeny és mindig elkel nála*

*a segítség, hogy kösse erő szála —
mint most, amikor Méltóságodat
illeti tőle hódolat és hála.*

Ez a költemény — ó szörnyűségek szörnyűsége! — már nyugtája a sikerrel végrehajtott koldulásnak. S akkor még törnünk kell a fejünket, hogy József Attila mért törette szét a fejét egy tehervonattal, illetőleg, honnan támadt benne az az örület, amely utóbb az öngyilkosságba kergette? Álszent értekezések áradtak koporsója körül, tudományos tanulmányok az egyéniség kettéhasadásának titokzatos betegségéről,

csak azt nem akarta észrevenni senki, hogy egy (szóval már nem is jellemezhető) társadalmi rend a költő egyéniségét hóhérbárddal hasította ketté: az egyik oldalon volt az osztályharcos költő, a „Döntsd a tőkét!” szerzője, a szociális forradalom dalnoka, s a másik oldalon az, aki ezeket a sorokat leírta. Leírta ezeket s kitörülte a veszedelmes sorokat régi verseiből. Kasztrálta költeményeit és kasztrálta önmagát, hogy „posszibilis” költővé lehessen, hogy a verseit közöltethesse, hogy segédszerkesztői állást kaphasson.

Kinek ne jutna eszébe Petőfi „tréfás” verse Arany Jánoshoz?

Ejnye, mi a fene lelt engem, hogy szembe dicserék?
Most veszem észre, hohó! mind, amit mondtam, hazugság,
Csunya hazugság volt. Le akartam csak kenyerezni
A nótáros urat, hogy . . . hogy . . . hogy majd beszerezzen
Bakternek vagy kondásnak falujába, ha e szép
Hivatalok valamelyike meg fog ürülni idővel.
Hja, nekem is hozzá kell látnom végre, barátom,
Házasodom, tudod azt, s tudod azt is, hogy jövedelmet
Dus uradalman nem hullat zsebeimbe, mióta
Századik édesapám eladá vagy meg se szerezte.
S így az eléléshez nincsen mód, nincs! hivatal kell.
Mehajtom fejemet, szépen mosolyogni tanulok,
Nyájas szófogadás, kigyó-csuszásu hizelgés
Lesz kenyerem (s zsiros kenyerem) . . . hah, lesz a kutyának,
Nem pedig én nékem! Pusztán a gondolat is már
Lángfelhőket idéz véres szemeimnek elébe,
És szívem tombol, mint a harmadfű csikó, ha
A pányvás kötelet legelőször dobja nyakába
A pásztor, hogy a ménesből kocsirudho' vezesse.

Nem, nem, a mai magyar költőnek nincs módja ilyen felháborodásra. Illetve: nem engedheti meg magának ezt a luxust. Illetvébb: nem meri megengedni magának. Legilletvébb: gazdaságilag és társadalmilag úgy meg van félemlítve, hogy azt hiszi — minden idegével — hogy nem merheti megengendi magának.

És beleőrül.

*

De minek ez a föllengzés? Hátha ezek nagy szavak csupán. Költők túloznak, Petőfi túlzott, Ady túlzott, József Attila is eltúlozta talán az egészét. [. . .]

Új Hang (Moszkva) 1939. jan.

Gábor Andor

Az „Új Hang” 1938 márciusi számában közzétük József Attila néhány versét. Ezek a versek „kimaradtak” „József Attila válogatott versei”-nek gyűjteményes kiadásából. A néhány vers elé írott jegyzetünkben is rámutattunk arra, hogy a „nemzeti kegyelet” már kinyújtja csápjait József Attila költői hagyatékára s megkezdí az előkészületeket arra, hogy meghamisítsa emlékét és kisajátítsa magának, a maga szabadságellenes céljainak. A néhány vers, amit akkor közzétünk, azt bizonyította, hogy József Attila nemcsak együttértett a forradalmi munkásság harcaival, hanem céljaival és harcának módszereivel is azonosította magát... Alig egy évvel a tragikus sorsú szabadságharcos költő halála után már nyirbálják, szaggatják a „nemzeti megújhdás” tintahal-esztétikusai József Attila verseit, cikkeit, zöld és barna mocsokkal szennyezik be tiszta, harcos, emberi művészetét. Most újra közzöljük néhány „elfelejtett” s „átírt” versét, melyek éppen nyílt, szabadságharcos tartalmuk, vallomásuk miatt fognak „lefejtődni” József Attiláról.

Új Hang (Moszkva) 1939. febr.

655. ÜBER DIE DYNAMISCH-STRUKTURELLEN BEDINGUNGEN DES PRIMÄREN BEZIEHUNGSWAHNS

[...] Josef Arwitz, ein 32 jähriger hochbegabter Literat, ist der jüngste Sohn einer Arbeiterfamilie. Der Vater verläßt als Auswanderer die Familie, das Kind kennt ihn gar nicht. Die Mutter stirbt früh, das Kind wird bei der verheirateten Schwester erzogen. Diese Lebensperiode ist voll Erniedrigungen, da in einer Kleinstadt die proletarische Verwandtschaft der bürgerlichen Familie keinen Vorteil bedeutet. Die Jugendjahre verbringt er, die verschiedensten Berufe und Laufbahnen versuchend, solange seine dichterische Begabung nicht entdeckt wird. Er erlangt eine bescheidene materielle Unterstützung, läßt sich auf der Universität immatrikulieren. Nach kurzem Studium wird er aber infolge der politischen Schärfe eines Gedichtes relegiert. Der damalige Zeitgeist und auch sein eigenes Schicksal wirken vereint dahin, daß er in revolutionäre Strömungen gerät. Die nächstfolgenden Jahre verlaufen — trotz seiner dichterischen Erfolge — im Zeichen eines gigantischen existenziellen Kampfes. In dem Inhalt seines dichterischen Schaffens wird das Einsamkeitsgefühl und das damit verbundene Proletarierschicksal aufgearbeitet. Das Gefühl der Einsamkeit, des Verlassen-

seins ist das immer wiederkehrende Motiv seiner Werke, das durch die verschiedenen Inhalte durchschimmert und die zum Schaffen treibende Kraft darstellt. Er ist zu einer dauernden Beziehung nicht fähig. Das Sexualleben — abgesehen von einem längerdauernden, für ihn erniedrigenden und unbefriedigenden Verhältnis — verläuft in spärlichem Verkehr mit Prostituierten. Das Interesse an den kollektiven Frage erlöscht auch nach einer Zeit, er verläßt die politische Bewegung, da seine Tätigkeit keine entsprechende Anerkennung findet — und weil er das Gefühl seiner Isoliertheit auch dort nicht loswerden konnte. Eine Änderung seines Gesamtverhaltens ist bis zu dem 30. Lebensjahr nicht festzustellen. Auch bis dahin zählte er als ein kindisch-weichmütiger, einspännig-bizarrer, kalt-logisch denkender Mensch. Die Liebe zu einer Frau entfesselte aggressive Tendenzen nach der Zurückweisung. Er wollte die Frau und ihren Mann töten, querulierte, phantasierte über Denunziation, Rache usw. Nach dem Abklingen dieser Phase verliebte er sich in ein junges Mädchen, das mit der vorigen gewisse gemeinsame Züge innehatte. Der starke Wunsch zu einer Gemeinschaftlichkeit wurde von der Angst vor Impotenz und existenzieller Unzulänglichkeit getrübt. Einige Tage nach der Abreise des jungen Mädchens wird er aufgeregt, fordert gebieterisch Geld von seinem Mäzen, um dem Mädchen nachreisen zu können, wird seinem Dienstpersonal gegenüber gewalttätig. Hat das Gefühl hypnotisiert zu sein, „muß seine eigene Suggestion finden“. In der Stadt gibt es allerlei „Signale“, „Zusammenhänge“, er weiß es nicht sicher, was all dies bedeutet, sicher ist nur, daß diese seltsamen Ereignisse keine Zufälle sind. Er ist „der Mittelpunkt“ von etwas geworden, „es dreht sich alles um ihn“, er hat einen „negativen Verfolgungswahn“, man will ihn mit alldem „heilen“. Die Beförderung in eine Nervenheilanstalt erfolgt. Die Bedeutungserfülltheit des Benehmens jener mit denen er in Kontakt kommt, dauert monatelang. Auf dem baut sich der spätere Eifersuchtswahn auf. Er fühlt sich hauptsächlich durch seine Freunde, durch einen konkurrenten Dichter und den Arzt betrogen. In der Anstalt fühlt er sich leer, ist nicht imstande zu schaffen, das Dichten hat keinen Sinn mehr, man müßte etwas „Greifbareres“ machen. Es besteht der öfters wiederkehrende Angstzustand, man wird ihn in eine Irrenanstalt befördern. Einige Wochen später äußert er ängstlich, daß Menschen seine Gedanken wissen, die Anspielungen in den Zeitungen beweisen, daß seine Gedanken selbst in entfernten Städten bekannt sind. In einem unbeobachteten Augenblick begeht er Selbstmord.

Der Fall Arwitz scheint uns besonders geeignet zu sein, um die Rolle des Insuffizienzerlebens und der Vereinsamung, schließlich die finale Rolle der Triebhaftigkeit im Aufbau des Beziehungswahnes zu demonstrieren. Das Gefühl des Verlassenseins, die Isoliertheit ist schon in der

Kindheitsgeschichte des Kranken gegeben. Schon in seinem 15. Lebensjahr zwingt ihn seine aussichtslose Lage zu einem Suicidversuch. Dies wiederholt sich dann einige Male bis zum letzten gelungenen Suicid. Man kann die Frage aufwerfen, ob nicht schon in diesem frühen Alter der Prozeß einsetzte. Es ist sehr wohl möglich, daß es die Folge des Prozesses ist, daß er in den späteren Jahren mit der Umwelt nicht in richtige Beziehungen treten kann. Sein Einsamkeitsgefühl wird auch nicht im Rahmen einer politischen Bewegung aufgehoben. Die erwähnte Liebe, die die pathologischen Züge des Charakters besonders hervortreten läßt, entsteht in einer Situation, wo sozusagen die Realisierung von vornherein als unmöglich erscheint. Wie in dem Fall I sehen wir auch hier, daß der Liebe und dem Geliebtwerden deshalb eine zentrale Bedeutung zukommt, da es am ehesten die Isoliertheit aufzuheben und die gesamte Existenz aus der Vereinsamung zu retten vermag. Die nächste Liebe, welche in kurzer Zeit folgt und dem Wahnausbruch vorangeht, ist, die äußeren und inneren Anlässe betrachtend, eine Wiederholung der früheren. Der strake bewußte Wunsch zum Ausbauen einer Gemeinschaft wirkt zur Verstärkung der Insuffizienzgefühle, da sie die Angst wegen Impotenz und Unfruchtbarkeit provozieren. Es besteht ein *Circulus vitiosus*, indem, solange der Beziehungsmangel mit seinem „Nichtkönnen“-Inhalt wirkt, führt in gleicher Weise die Beziehungsmöglichkeit oder Verpflichtung mit demselben Inhalt zur Verschärfung des Insuffizienzgefühls. Ähnlich wird die Treue, das „Zujemandem-Gehören-Können“ zur Quelle ständiger Selbstvorwürfe.

Aus seinen mit dichterischen Scharfblick geschriebenen Selbstschilderungen leuchtet bezwingend die finale Bedeutung des Liebesgefühles hervor. Die Liebe beschützt ihn vor der Leere, vor dem „lauernden Nichts“. Das Liebesgefühl bezweckt den Wiederaufbau des Ichgefühls, worüber er anlässlich seiner früheren zurückgewiesenen Liebe schreibt: „Was ich als Ich genannt, gibt es nicht mehr, an seinen letzten Brocken nage ich. . .“ Wir können also feststellen, daß auch hier die Liebe nicht wegen des Objektes, sondern wegen des Ich besteht, aus dem Ich und nicht aus Triebquellen gespeist wird.

Die erste Wahnidee, die geäußert wird, ist das Beeinflußtwerden. Die Entstehung dieses Gefühles wurde schon von so viel Seiten beleuchtet, daß ich mich lediglich auf die Erörterung einer einzigen Frage beschränke¹. Bei Arwitz besitzt das Beeinflußtwerden keinen bestimmten Inhalt. „Mehrere Willensrichtungen arbeiten in mir, ich muß meine eigene Suggestion finden.“ Es handelt sich um das

¹ Zuletzt wies *Kläsi* darauf hin, daß das primäre Beeinflussungsgefühl der letzte, wenn auch unzulängliche Anpassungsversuch sei an die Umwelt, wenn es hingegen sekundär beim Manne auftritt, eine Rechtfertigung der Wehrlosigkeit, Inaktivität, Impotenz verkörpert.

unmittelbare Erleben der in Auflösung begriffenen Ich-Organisation. Durch den Zerfall des einheitlichen Willensgerichtetseins, bedingt durch den Fortfall der integrierenden Ich-Funktion, werden die *historisch gegebenen, an Personen gebundenen, bisher latenten Ich-Richtungen bewußt*. Zugleich bildet es den Anfang der Verwischung der Ich—Umweltgrenzen. Dies entwickelt sich weiter in dem jetzt auftretenden Bedeutungswahn, wodurch der Kranke mit einer großen Anzahl der Umweltdinge in Kontakt tritt. Das große Vereinsamtsein hört plötzlich auf (einige Tage vorher legt er sich Trauerarmband an, doch niemand merkt es), in dem „negativen Verfolgungswahn“ fühlt er, daß alle und alles auf seine Genesung aufmerksam machen. Den Affektzustand charakterisiert eine gesteigerte Anxietät, die seit Jahren ständig geklagte Kontaktlosigkeit geht in ein fast pantheistisches Zusammenhängigkeitsgefühl über, der stets zu kurz Kommende fühlt plötzlich die ganze Welt um sich herum kreisen. In diesem Fall — wo schriftliche Dokumente den quälenden Konflikt des Einsamseins, auf Jahre zurückgehend, uns offenbaren — können wir sehen, welche Bedeutung der Wahn in der Behebung des Vereinsamungsgefühls innehat.

Der Fall Arwitz zeigt gut verfolgbar auch gewisse Zusammenhänge der Wahninhalte parallel mit jenen Verschiebungen der Ichgrenzen, die durch den Prozeß entstehen. Diese gehören auch zu den über der Persönlichkeitsbedingtheit liegenden prozeßhaften Gedanken, die subjektiven Erlebnisweisen des Prozesses. In dem Liebesgefühl wurde der Aufbau des individuellen Ichgefühles versucht, der Prozeß schreitet in dem Gefühl des Beeinflußtwerdens vor, das Ich ist nur mehr teilweise integriert, erlebt den Zerfall, die Auflösung der Ichkonstituenten nur in einer passiv beobachtenden Stellung. Das Zerströmen des Ichs in das Kollektive beginnt, im Beeinflussungsgefühl aber noch im Rahmen des Ichs. Das im Zerfließen begriffene Ich gewinnt in dem akuten Beziehungs- bzw. Bedeutungserlebnis eine zentrale Situation neben dem Gefühl des Zusammenhängens mit allem. *Diese Kampfphase beinhaltet den Kompromiß zwischen Objektbeziehung und dem Zerfall des Ichs ins Kollektive.*

Beachtenswert ist die letzte Variation der Wahninhalte, andere wissen um seine eigenen Gedanken, sogar in den entferntesten Städten. Die weitgehende Verwaschung der Ich—Umweltgrenzen, der Ausdruck der fortschreitenden Auflösung der Ichintegrität, kommt am besten zum Ausdruck, wenn der eigene Gedanke, dessen Ichnähe, Abgeschlossenheit innerhalb des Ichgefüges, die Ichgrenzen überschreitet.

656. BÚCSÚ HELYETT

Nem búcsuztattalak,
nem írtam verset hozzád.
A vonat elszaladt
s nem intettek a póznák.
Bajuszkád illegett,
e vöröske bajusz:
így lelted istened
s az égbe sose jutsz.

Szerettelek, tudod.
Szeretlek most is én,
kit lassan, mint a fog,
megrág a föld, a szén;
te halott költemény.

Fejedben nincs harag,
szivedben nincs derü,
átadtad már magad...
Jó vagy és egyszerű.

Szép Szó 1939. márc.—ápr.

Vésci Endre

657. EIN TOTER IN BUDAPEST

Im Alter von 33 Jahren hat sich in dem ungarischen Dorfe Balatonszabados, unter 47 Grad nördlicher Breite und 18 Grad östlicher Länge, der Dichter Attila Jozsef im Wahnsinn unter einen Eisenbahnzug gelegt. Der Dorftrottel von Balatonszabados, der Zeuge des Vorganges war, hat als erster die Nachricht in freudiger Exaltation der Familie überbracht.

Die ungarische Reaktion ist jetzt im Begriffe, ihm die Weihen der literarischen Heiligsprechung zu erteilen. Solange er lebte, behandelte sie diesen Mann, nach dem sie sehr bald eine ganze Epoche ihrer Literatur benennen wird, wie einen räudigen Hund. Da es sich um die Reaktion, und noch dazu um die ungarische handelt, ist der Fall, von dieser Seite aus gesehn, sozusagen fahrplanmässig verlaufen und wäre nicht weiter bemerkenswert; ich möchte vom Verhalten der Gegenseite sprechen.

Jozsef war, wie die Besten dieser Generation, Kommunist. Er wandte sich von der Bewegung ab, deren Verrottung vielen der Besten

Leben oder Verstand gekostet hat. Er konnte, wie viele dieser Besten, die Enttäuschung niemals verwinden. Die Hass-Liebe zur Partei wurde er, wie wir alle, die wir von ihr gekostet haben, nicht mehr los. Denn sie war die Karte, auf die man alles gesetzt hatte und auf der man alles verlor. Kurz bevor er verrückt wurde, näherte er sich ihr wieder, ohne Illusionen, angeekelt, liebevoll, resigniert — gestossen, nicht angezogen, von dem fatalen Zwang der Erkenntnis, dass die Fratze der Gegenseite noch furchtbarer ist. Seine Entwicklung war somit vollkommen logisch bis ans Ende, auf das der Eisenbahnzug das I-Tüpfelchen setzte.

Er war mein Freund, das heisst er gehörte zu einer Clique von Schriftstellern und Journalisten, der ich auch angehörte; wir waren seine Freunde und halfen weidlich, ihn unter den Eisenbahnzug zu bringen; jetzt schreiben wir alle Nekrologe über ihn. Dass ich den Fall dieses ungarischen Dichters vor Leser im deutschen Exil bringe, die er scheinbar nichts angeht, hat ausser dem genannten noch einen zweiten Grund: der Fall ist so beispielhaft, dass man ihn beispielhafter nicht konstruieren könnte.

Es wäre banal, wenn unser Mann ein verkanntes Genie gewesen wäre, den man erst nach seinem Tode entdeckt — das wäre das sozusagen klassische Schema, das wäre sozusagen in Ordnung. Aber der springende Punkt ist, dass Attila Jozsef bereits mit 17 Jahren als grosser Dichter entdeckt wurde; dass wir alle wussten, dass er ein Genie ist, und ihn dennoch vor unseren Augen schön langsam zugrunde gehen liessen. Er war nämlich, bevor er heiliggesprochen wurde, das heisst, solange er lebte, zänkisch, rechthaberisch und schwer erträglich. Natürlich wussten wir alle aus der Literaturgeschichte, dass die meisten Genies zänkisch, rechthaberisch und schwer erträglich waren. In Essays und Nekrologen räumten wir dem Genie bereitwillig das Recht ein, diese Eigenschaften zu besitzen; am Kaffeehaustisch der Wirklichkeit gingen sie uns auf die Nerven. Ich selbst, der ich wusste, dass er ein begnadetes Genie war, brach den Verkehr mit ihm ab, weil er, als ich ihn nach mehrjähriger Abwesenheit in seiner Stadt besuchte, seine Kartenpartie nicht unterbrach.

Die meisten von uns waren nett und duldsam zu ihm, halfen ihm sogar ein bisschen und behandelten ihn mit jener diskret herablassenden Nachsicht, die den Sensiblen sicherer zugrunde richtet als Rattengift. Man hätte ihn retten können, wenn man sich seiner wirklich von Grund auf angenommen hätte. Aber Aktionen dieser Art erfordern einen sehr grossen, angespannten Energie- und Zeitaufwand. Man hat seine unerquicklichen Erfahrungen mit solchen überschwenglichen Rettungsaktionen; keiner will ein Don Quichotte der Seelenrettung sein, so bleibt er ein Sancho der Philanthropie. Den Abgrund zwischen Literatur und Realität, zwischen ideellem und gesellschaftlichem Sein, erkennt man an

solchen Fällen; er ist grauenhaft. Plötzlich erkennt man, dass die humanistischen Werte, denen wir in Schrift und Wort ihren gebührenden Platz einräumen, in die Alltagspraxis dieser Zivilisation nicht einzuordnen sind; und dass sie daran, unter anderem, zugrunde gehen muss.

Ich spreche von diesem Fall, weil er, in seiner zugespitzten Form, typisch ist. Er spielte sich in dem exotischen Ungarn ab, jenem kleinen Siebenmillionenvolk, das als einziges in Europa keine rassen- und sprachverwandten Nachbarn hat und das daher das einsamste in Europa ist. Vielleicht erklärt sich aus dieser exzeptionellen Einsamkeit die seltsame Intensität seiner Existenz und die Häufigkeit, mit der es wilde Genies in der Art dieses Mannes hervorbringt; sie explodieren über seinem engen Horizont wie Schrapnells, und nachher sucht man ihre Trümmer zusammen. Die hoffnungslose Einsamkeit dieser Nation züchtet ihre Begabung, ihren Geltungsdrang und ihre Hysterie; Ungar zu sein ist eine Kollektivneurose. Das übrige Europa kennt nur ihren Schundexport: die Revolverjournalisten, Filmfritzen und Franz Molnars. Ihre Genies, die Csokonay, Ady und Jozsef, sind für den Rest der Welt taubstumm geboren. Deshalb wage ich jetzt erst, nur zögernd und widerstrebend, erstens weil sie überschwenglich erscheint, zweitens weil sie der Leser nicht kontrollieren kann, die Behauptung auszusprechen: dieser Attila Jozsef, von dem die Welt nie gehört hat und nie viel hören wird, und der sich unter dem 47. Breitengrad vor den Eisenbahnzug legte, war der grösste lyrische Dichter Europas. Ein närrisches Pflichtgefühl zwingt mich, diese meine Ueberzeugung auszusprechen, die niemandem was nützt; die Gedichte des Toten bleiben davon stumm und der Eisenbahnzug bleibt nicht stehn.

Ich spreche von ihm, wie gesagt, weil sich sein Fall, in verkleinertem Masstab, ständig unter uns wiederholt. Wir haben diesen Mann gemeinsam umgebracht, Kommunisten und Antikommunisten, Fraktionskollegen, Schöngeister, Dialektiker, Materialisten, Idealisten, Intellektuelle — abstrakt und niederträchtig wie wir sind. Wir nehmen den Mund voll mit humanistischer Donquichotterie und bleiben brave Sanchos auf der Kaffeehausterrasse. Der unglückliche Tucholsky ging nicht so sehr an der Verachtung der Verfolger als an der Verachtung der Verfolgten zugrunde. Das ist der Punkt, auf den ich hinauswollte mit diesem symbolischen Fall.

Eine ganze intellektuelle Generation starrt hypnotisiert auf Moskau — hypnotisiert von Liebe oder Hass oder, am häufigsten, von einer Mischung aus beiden — und keiner wagt auszusprechen, dass der Begriff „Moskau“, mit allen Implikationen, historisch niemals möglich geworden wäre ohne den Begriff „Jasnaja Poljana“ — mit allen Implikationen. (Zum Verständnis für frisch hinzugekommene Russland-Kenner: in

Jasnaja Poljana ist Tolstoj gestorben.) Und nun scheint es — einige fühlen es bereits, wagen aber noch nicht, es auszusprechen — nun scheint es, dass das Existenzproblem der nächsten Intellektuellen-Generation darin bestehen wird, entweder eine Synthese zwischen diesen beiden Begriffen zu finden — oder, gleich den besten der unsern, vor den Frachenzug zu kommen. —

Freilich, es gibt bequemere Arten sich zu betten als auf die Schienen; die Möglichkeiten für intellektuelle Prostitution waren niemals mannigfacher und subtiler als heute. Niemals konnte man solche Niederträchtigkeiten im Vollbesitz der subjektiven bona fides begehnen; Infamien begehnen und als dialektische Prämie obendrein noch ein reines Gewissen geschenkt bekommen. Niemals hatte man es so leicht, sich selbst einzureden, man hätte sich aus purer Liebe hingelegt.

Unser symbolischer Fall, in jenem exotischen Lande, verstand sich gleichfalls auf die Dialektik; er schrieb sogar Abhandlungen über Hegel und zog es dennoch vor, sich auf die Schienen zu betten. Ausser dem Dorftrottel haben den Vorgang zwei Zeugen beobachtet: ein Handelsreisender und der Stationsvorstand, und ihn zu Protokoll gegeben. Nach ihrer Darstellung starb der Dichter Attila Jozsef auf folgende Art: er hat, etwas entfernt vom Stationsgebäude, lange nachdenklich vor dem Zug gestanden; als der Zug sich dann langsam in Bewegung setzte, kniete der Mann neben den Schienen auf der Böschung nieder; er beugte sich vor, als kniete er am Ufer eines Baches, und legte die rechte Hand auf die Schiene, als wolle er sie in das Wasser tauchen; das Rad schnitt ihm die Hand ab und gleichzeitig zerschlug ihm ein eiserner Träger des Bremsgestänges den Kopf.

Da er wahnsinnig war, hielt er die Schienen vielleicht wirklich für einen Bach. Auf alle Fälle war ihm, als er sich hinlegte, die subjektive bona fides zuzubilligen.

Das Neue Tage-Buch (Paris—Amsterdam)
1939. máj. 13.

Arthur Koestler

658. „GYÖNYÖRŰ KÉPESSÉGÜNK, A REND”

1939 szeptemberének első napjaiban sokféle érzés töltötte el Európa lakosait. Nagyjából ugyanazok az érzések lehettek ezek, melyek huszonöt évvel és egy hónappal előbb, 1914 augusztus elején töltötték el a földrész tömegeit. Csak egy érzés hiányzik most a huszonöt évvel ezelőtiekből: a *meglepetés*. Nagyon valószínű, hogy senki sem lepődött meg, amikor az új háború kitört. Olyasmi történt, amire mindenki már évek óta számított vagy legalább is valószínűnek tartott. És ezért azt

hiszem, a mai tömegek lelki megrázkódtatása és fájdalmas megdöbbenése is sokkal kisebb, mint azoké, akik egy negyedszázaddal előbb szinte egyik-napról a másikra ébredtek a világháborúra.

1914 egy biztos, öröknek látszó világrendet robbantott széjjel — 1939 csak erőteljesebb, kegyetlenebb módszerekkel, de mindenesetre logikusan folytat egy huszonötéves bizonytalanságot és forrongást. „A 19. század 1914-ben ért véget” — mondotta egyszer valaki. Az első világháború kitöréséig a 19. század második felének kényelmes és vastag rendje altatott el minden nyugtalanító kérdést, legalább is a nagy tömegek számára. Az értékek hierarchiája szilárdnak és megbonthatatlanak tűnt fel a társadalmi és szellemi életben egyaránt. Még az ellentétek, a harcok is világosak, félreérthetetlenek, tehát megnyugtatóak voltak. A munkásság szemben állt a nagypolgársággal, a haladó, kritikai szellem szemben állt a konzervatív szellemmel, Bernard Shaw szemben állt a Pall-Mall klubjaival és Ady Endre szemben állt Rákosi Jenővel. Tiszta ellentétek, félreérthetetlen helyzetek voltak ezek, mindenki pontosan tudta, mit akar és mit ellenez. A rend állapota volt ez, a viszályaiban is megnyugtató rendé. 1914 nyarán egyszerre végeszakadt és elkezdődött egy másik világ.

E világnak, mely 1914-től, illetve szabatosabban, 1918-tól 1939-ig tartott, az a legjellemzőbb vonása, hogy nincsenek jellemző vonásai. Minden jellemző rá és mindennek az ellenkezője is. Tökéletes gazdasági, társadalmi, erkölcsi, értelmi és érzelmi zűrzavar uralkodott a huszonöt év alatt a fehér emberek között. Teljes erejével beigazolódott az a régi megállapítás, hogy a válság a kapitalista termelési rendszernek nem kivételes, véletlen velejárója, hanem alapvető, szerves alkotóeleme. 1918—1939 a szakadatlan gazdasági válságok sorozata. De ugyanilyen válságok kavarnak fel az élet minden más síkját is. A két világháború közötti európai életnek alapanyaga a válság. Mély bizonytalanság tölti el az agyakat és az idegeket. A régi világos ellentétek elmosódnak és új, zavaros, felismerhetetlen formákat öltenek. Nem lehet pontosan meghatározni, hogy melyik a forradalom és melyik a reakció, a módszerek gyakran azonosak és egymásból merítenek. Erkölcsi és szellemi téren tisztázatlanok a célkitűzések: beteges humanizmus, túlfinomult kultúrszomj keveredik állati barbársággal. Európa intellektueljei vagy terméketlen szkepszisbe zárkoznak, vagy heves lendülettel felcsapnak prófétának. A türelmetlen kollektívizmuskok mellett ott látjuk a minden emberi közösségtől irtózó individualista köldöklenézés tudományos és művészeti szektáit. Az irodalom, a festészet, a zene, az európai öntudat végzetes zavarairól számol be. Az új művészet, a film egyetlen időálló reprezentánsa, Chaplin a modern társadalom anyagi és erkölcsi képtelenségeit és a kisember életének céltalanságát mutatja be. A szellemi emberek éppúgy, mint az ucca emberei egyre kevésbé értik

önmagukat és a világot. A politikai rendszerek hasznavehetetlensége ijesztő méreteket ölt a harmincas évek elejétől kezdve. Paul Valéry a túlzott rendetlenség és a túlzott rend kettős veszélyétől féltette az európai emberiséget. Mindkét veszély egyre fenyegetőbbé vált a harmincas években. A nagy rendetlenségből sehol sem született meg a szabadság és a nagy rend sehol sem nyújtott biztonságot és békét. Nem is tehette, hiszen csupán a rendetlenségnek egy új „organizált”, „fegyelmezett” formája volt, fából vaskarika, félelmes bűvészmutatvány.

Az európai életnek és léleknek ez a mély, mindenre kiterjedő bizonytalansága az utóbbi években kezdett egyre veszedelmesebb méreteket ölteni. Az ember nem élhet sokáig büntetlenül a káoszban. A szellemi és erkölcsi elvadászás kegyetlen jelei kezdtek mutatkozni mindenütt. „A hülyék dühe tölti be a világot” — kiáltja 1937—38 telén Georges Bernanos, a kiváló francia katolikus író. Döbbsen állapítja meg, hogy a hülyeség, mely nemzedékeken át statikus volt, kezd dinamikussá válni. A hülyék (a gondolkozni nem tudó nyárspolgárok), mint Bernanos írja, egy szép napon gyanútlanul kinéznek az ablakon és azt látják, hogy a szemközti ház sor úszni kezd és egyre jobban távolodik, mint valami hajó. Napjaink tele vannak elképesztő és valószínűtlen jelenségekkel az élet minden területén. A nyárspolgár előbb-utóbb megvadul a sok bizonytalanságtól és Isten óvjon meg minden jótét lelket, ha egyszer a nyárspolgárok megvadulnak.

A háború tehát nem jött váratlanul: attól a perctől kezdve, ahogy az első véget ért, érlelődni kezdett az új háború. És talán ez ad okot némi reménykedésre. Az 1914-es háború végett vetett egy régi biztonságnak — az 1939-es háború talán véget vet egy régi bizonytalanságnak. 1914 és 1939 között likvidálódott minden érték és minden mérték: most pedig talán elkezdődik a likvidálás korszakának likvidálása. Az európai színpadot megint a nagy tragédiák pátosza hatja át — a tragédiák pedig, mint a görögök óta tudjuk, a megtisztulás, a „katharzis” állapotába hozzák a nézőt. Igaz, hogy a mai európai tragédiáknak közvetve vagy közvetlenül a nézők is részesei, de azért a „katharzis” nem maradhat el, sőt talán éppen ezért lesz általános és maradandó. Nem tudhatjuk, mi következik majd a tragédia utolsó felvonása után, de valószínű, hogy a rend új korszaka kezdődik el, az igazi rendé, mely összefér az igazi szabadsággal, mely véget vet egy emberöltő kegyetlen zűrzavarának, mely világos fogalmakkal épít ismét lakható világot az európai embernek. A háború, minden borzalma mellett is, bizonyára tiszta helyzeteket teremt majd és csak tiszta helyzetekből fejlődhet ki ismét az értelem uralma, vagy mint József Attila írta:

... gyönyörű képességünk, a rend,
Mellyel az elme tudomásul veszi
A véges végtelent:
A termelési erőket odakint
S az ösztönöket idebent.

Pesti Napló 1939. szept. 10.

Bálint György

659. RADNÓTI MIKLÓS NAPLÓJÁBÓL

[...] Éjjel a m-i Új Hang kölcsönkapott számát nézegetem. (1938. november I. évf. tizenegyedik sz.) A „vezérhelyen” Balázs Béla versei.

Andalító vággyal
Hátra nem fordultam,
Nekem csak jövőm volt,
Sohasem volt múltam.

Avagy:

Fehér hajjal már és rozoga szívvel,
Im most köröttem ifjodó világ
Bennem egy régi ifjat szabadít fel,
Ki sohasem volt izgalomra készül:
A fiatalság győzelmi torára.
És bizony mondom, hogy ott leszek végül,
Ha mankón is, hordágyon, vagy emlékből
De ott leszek, elvtársak, áldomásra.

A közölt vers „Ezüstlakodalomra”. De untat az idézés, pedig érdemes lenne. És többször emlegetik József Attilát. De a kongresszusra annakidején nem hívták meg. S mit szenvedett szegény Attila ezért!

1939. júl. 26.

Önkínzás ez a hétfő reggeli újságolvasás. A gyomrom émelyeg, beteg és fáradt vagyok utána. A Főv. kvtár előtt Erdélyi József keresztelte az utamat ma délután. A kvtár lépcsőjén gondoltam arra, hogy hiába, minden kornak vannak babonái, téveszméi és előítéletei persze. Egyszerűen nem hiszem el, hogy E. J. nagy költő. Hatása sokszor a másodrendű tehetségeknek is van, hát még az „elsőrendűeknek”. Nem nagy költő s most már nem is lesz azzá! Hol a világ, a nyelv, amit

teremtett? „Nevelő” hatása volt, az bizonyos, de nagy...? A múltkorjában egy nyilas lap kiáltotta naggyá, de a Nyugatnál is akadnak, akik titokban szintén E. hívők. A *nagy* Attila volt közöttük s írónak Illyés. S tán Márai, Déry. De már megint a *nemzedék!* Halász Gábor ugyancsak fertőz...

1939. aug. 21.

Mindenütt mozgósítás.

Este 1/4 9. Gyula jön, a háború legkésőbb hétfőn kitör. Lemegyünk az utcára. A lengyelek körülzárták Danzigot. Hazajövünk, írom tovább az „apa halála”-t.

3/4 10. Beck András jön, várja a behívóját.

3/4 11. Gábor jön, holnap angol és francia ultimátum Németországnak.

Egyedül vagyok, Fanni még délben felment az Istenhegyre, Gábor és András most mentek el.

Nem érdekel semmi, hányingerem van a sok cigarettától.

1 óra. Mit csináljak? Délután levelet írtam Zoltánnak, itt van az asztalon. Érdemes még elküldeni? Így szól:

Kedves Zoltán, hallom Gyulától, hogy a Szép Szóról való véleményem miatt nem kívánsz többé részt venni hétfői összejöveteleinken. Azt hiszem, mondanom sem kell, hogy mennyire megdöbönt és mennyire bánt magatartásod és az általad választott megoldás. Ennyit érne 8—9 évi barátságunk? S föláldoznád egy pillanatnyi — számomra szinte mellékes tevékenységeden esett sérelem miatt? Nézd, Zoltán, ha számomra nem lett volna viszonylag lényegtelen motívum az, hogy egy általam egyáltalán nem kedvelt folyóiratot szerkesztesz, akkor én kerestem volna rég valamiféle megoldást, de úgy gondoltam, hogy barátságunkat ez nem nagyon érinti, ezt a barátságot nem a Szép Szó szülte és — remélem nem is öli meg. Egyszer csak nem szerkeszted többé és újra semmiféle zavaró motívum sincs barátságunkban. Ezt az időt pedig, van-e még „időnk” nekünk ma, mindketten átvészeltetjük — tapintattal, a forró kása kerülésével, ha túlzottan érzékeny vagy. Hisz engem, a „dühös lírikust” is ért egy-két pofon közvetve részedről és nem haltam bele. Különben a K. H.-val folytatott beszélgetésben, melyre hivatkozol, — valóban elragadtattam magam, — ez vérmérséklet kérdése is, — de ugyanakkor hangsúlyoztam azt, hogy Te nem vagy Sz. Sz. szellemiség, hogy szegény Attila sem volt az, s a Sz. Sz.-ra Fejtő, Ignóus Pál és Horváth Béla stb. jellemzők s számomra ellenszenves és kártékonynak tartott irodalom-politikája és — nem Te.

Ez bánthat Téged, mint „szerkesztőt”, de barátságunk nem állhat vagy bukhat ezen. Mi a helyzet? Egyik barátodnak a könyved, a cikkeid,

az emberséged, Te stb. jelentik G. Z.-t, azt akit szeret, a Sz. Sz. nem, szerkesztői mivoltod nem. S nem is tartom lényegednek. Ennyi az egész. Visszatérve a KHG-vel folytatott eszmecsere, kihozott a sodromból az, hogy a már csak „virtuálisan” létező kollégiumot vádolta gyávasággal, nem áll helyt, nem nyilatkozik stb. s mindezt a Sz. Sz. nevében és védelmében. Erre kifejtettem neki, hogy a Sz. Sz.-t nem tartom erkölcsi fórumnak. Szóval KHG barátod. Téged is vádolt tulajdonképpen és én védtelek, mint Műv. Kollégistát s persze, kevés szó esett így Rólad, a szerkesztőről, csak a folyóiratról beszéltem, amivel ismétlem, nem tudlak azonosítani. S nekem Te elvégre mégiscsak a régi barát vagy mindenképp s nem egyedülmaradt és cserbenhagyott szerkesztője egy folyóiratnak, melynek közleményei 90 százalékban, sajnos, — taszítanak. De hisz ezt eddig is tudtad Zoltán s bevallom, nem értem, hogy mit változtat az barátságunkon, hogy mint régi, törvény- és háború előtti „humanista” undorodom a Horváth Béla-féle, svábok pofájába dőghalált okádó újkeletű humanizmustól. Ha Te tetted közzé, sőt vezérhelyre ezt a verset, akkor ezt súlyos szerkesztői hibádnak tartom s ha egy kicsit elfogulatlanul gondolkozol, ebben igazat is adsz nekem. De ismétlem, az én barátságom elviseli azt, hogy egy-két tevékenységeddel ne értsek egyet. Abban a reményben, hogy a Te barátságod sem gyöngébb, várlak és várunk hétfőn és a régi szeretettel öllelek.

1939. aug. 24.

...József Jolánnal. Attila nővérevel találkoztam, Attiláról ír életrajzot, ideadja az első 40 oldalt. Meglep és megdöbbsent. Egyszerű, nemes, komoly, szűkszavú, érett írás, meglep és megdöbbsent erejével.

1939. okt. 6.

660. ÉVFORDULÓ

Ezelőtt két esztendővel, afféle bús őszutói napon, mikor a Balaton vizét már sár szegélyezte, nem repültek külügyminiszterek idegen fővárosokba, s még nem dördültek meg fegyverek. Csak a falu szegény bolondja futott be Szántód házai közé, hogy jelentse a nővéreknek: *József Attila* meghalt a síneken. A szemtanúk így mondták el a halált: a beteg költő egy hirtelen pillanatban az induló tehervonathoz szaladt, előbb kezét tette a gördülő kerekek elé, majd mélyen behajolt a kocsis alá. A magyar költők ritkán részesülnek jó halálban. De az övét talán csak Kerényié múlta fölül, aki égő kemence lángjai közé bújt be Amerikában. A tehervonat kerekei egy hajszott életet szakítottak ketté s a szegény

költő, fia József Áronnak, a szappanfőzőnek és Pócze Borcsának, ha akkor gondolt volna még valamire, egy régi verssorára gondolhatott volna: „szívemben bizony kín dúlt, mikor a vonat indult”.

Így kellett meghalnia József Attilának, a költőnek, idegrohamok és kórházi ápolások után egy későőszii estén, a komor Balatonparton. Olyan időben, mikor már reménytelen szürke a víz és sápadtan áll a túlparton Tihany. Így halt meg, miután egy kérvénye szerint volt *háztanító, rikkancs, hajósinas, kövezőinas, könyvelő és bankhivatalnok, könyvügynök és újságkihordó, gyors- és gépiró és kukoricacsász, költő, máfordító és kritikus, kifutó és kávéházi kenyeresfű, zsákhordó és alkalmi munkás, s mind e munkákban volt keresetéről számot adni nem tudott.* Mikor én ismertem, már aránylag „jómódban” élt, az alagsorban lakott, egy pesti ház földszintje alatt, néhány bútor és könyv között. Komolyan járt a város utcáin és időnkint verseket mondott a barátainak. Utólérhetetlen szépen mondotta a verseit, ritmus és tartalom összefonódott a kifejezésben és néha énekelt. Kis, tréfás francia dalokat és komor magyar népdalokat vegyesen. Kissé otthontalanul járt a városban és a világban, az országban és a magyarok közt, s fájdalommal fanyar tréfába fojtotta a verse: „íme hát megleltem hazámat, a földet, ahol nevemet, hibátlanul írják fölém, ha eltemet, ki eltemet”.

Akkor, azon a napon, mikor híre jött az iszonyú halálnak, a város kissé megrendült a véres részleteken. Az ember halála megrendítette őket, annyira, hogy a költő után is érdeklődni kezdtek. Azóta a csend nagyobb körülötte, s a társadalom, mely a költőnek sokkal volt adósa, alig-alig rója le adósságát a költő verseivel szemben. Mintha rajta is beakarna teljesedni a magyar nagyok szomorú halhatatlansága, melyről azt mondhatjuk, hogy *e földön halhatatlanok a nevek és meghalnak a művek.* S a legszentebb becsvágya a költőnek, hogy eszméi és versei győzedelme „legyen emlékjele”, alig-alig teljesül. Pedig szorongva gondolhatunk arra, hogy József Attila mennyit látott és mennyit hozott, mily szép ritmusokat pergetett ujjai között, mily sokat mondott ki és mily keveset hallgatott el, ami nem kis erénye a költőnek, ha magyar. Az *éhségről* írt verset és a *savágóról*, a *külvárosi éjéről*, a *tanyákról* és a *fákról*. Sorai játékosan és könnyeden peregtek, olyan játékosan és könnyeden, hogy néha elfelejtették, milyen mély bánatokat takarnak a szavak leplei. A fővárosba úgy tört be, mint a vidék fiai, a szegény magyar falvak és tanyák sok bajt látó gyermekei általában: a *külvárosokon* át. Magával hozta a gyárépületek komor szürkeségét, a gépek ritmikus lihegését, a munka keserű-közönyös ütemét és úgy vágyott a békére, mint a külvárosi ember, a gyár gyötrő munkája után, szombat estéken az ágyra. „A város peremén, ahol élek — írta — beomló alkonyokon, mint pici denevérek, puha szárnyakon száll a korom.” Verseiben a külvárosok és kémények korma esőzött szüntelenül, valami

hatalmas mélabúval, s a mosoly csak úgy csillant át rajta, mint füstcsinálta ködön roppant gyárvárosok utcáira süt le néha a nap. A város költője is volt, a természet mellett, úgy szerette a fákat, mint csak az szeretheti, aki az Angyalföld tájairól megy ki közéjük, de látta, szinte valami búsabb whitmani erővel látta a munka és gyári alkotás komor és néha leverő nagyszerűségét. Vele rontott be a magyar költészetbe a munkás, úgy, ahogy van. Ő maga is úgy jelentkezett az irodalomban, mint bús hegedűhangok közt egy kemény kalapácsütés.

Mert volt szó addig is versben proletárról, de *felülről* volt szó, olyanok beszéltek benne, akik a *proletáron* akartak volna segíteni, s nem a *proletárnak*. Volt szó a külvárosokról is, de polgári érzék szerint inkább a *Tabánról* és a *Vízivárosról*. A kormos, nagy pesti utcák hangulata és ereje még József Attiláig nem zengetett verset a magyar irodalomban. Ővele válik láthatóvá, hogy mennyire magyar az élet is, mennyi magyar bánat és mennyi magyar keménység van benne, mennyi fanyar belenyugvás és mennyi komoly mosoly. „Csinálok csempét, csavaros hajót, bánatba rosszat, közönyömbé jót” — írja egyik versében; a csempecsinálók és csavarkészítők fajtája egy kemény lépéssel ütöttek be versein át a magyar irodalomba, panasz nélkül, de indokolt keserűséggel, abban a világban, mely a nappalt gyárban tölti, az éjszakát recsenő ágyban, nagy bérkaszárnnyákban, ahol a lépcsőházakban munkásgyerekek játszanak indiánosdit, mely roppant rengetegeket és nagy tölgyeket áhítna háttérül. Kissé sápadtak József Attila emberei, de nem panaszkodnak, mint a kérvényezőök, csak elmondják bajukat, mint akinek nem olyan sor jutott, amilyent érdemel, s a verssorok csendesen megállapítják: „az ország nem kérdi mivégre — engedik meggyúlni a bajt — s miért nem a munkás védelmére — gyámolítják a gyáripart?” Erről és így előtte se, utána se beszéltek magyar költők, ilyen ijesztő és megrázó tárgyilagossággal s ha József Attila erről beszélt, így beszélt: „Biz tollat fogtam, mert a kés kevés volt.” Irodalmunkban, hol a költő mindig egyben harcos is, rendszeren *karddal* harcolt, *pengével*, vagy *szablyával* természete és versmértéke szerint. József Attila az egyetlen és egyedülálló, aki nem pengével harcol, hanem *késsel*, mert ez időben a külvárosból jövő költőnek ez a fegyver jutott. Kés, amellyel néha támadni kell, pedig jobb lenne, mennyire jobb lenne mindig csak kenyeret vágni vele. Szép, tiszta verseiben egyszerű volt és mély, huszadik olvasása után is csodálva áll meg az ember egy-egy verse fölött. Mindenki értheti e verset, de aki tud hozzá, végtelen sokat érthet az egyszerű szavak alá. Új fogalmakat és új életérzést hozott a versbe, új lendületeket és új, szemérmes bánatokat, melyekről nem úgy adott hangot, mint a cigányhegedű, vagy a tárogató, hanem úgy, mint egy szájharmosika, melyen nagyon nagy művész játszik. „Mondd, mit érlel annak a sorsa — kérdi egyik versében —, ki maga él, maga keres,

kenyerének nincs sava-borsa, hitelt nem ad a fűszeres?" A nagy házak és a szűk utcák levegőjét oly panasz nélkül bírta, mint akire ezt mérte a sors és sorsát komolyan tudomásul vette. De tudott felszabadult is lenni, szép, tágas magyar tájon, melyen bú s szabadság színei keverednek. Versében a síkság: „Magyar Alföld — gond a dombja, temploma cövek”, de ezen a társadalommal szomorított tájon „ezüst derűvel ráz a nyír egy szellőcskét és leng az ég” s kis pufók parasztlehemesek József Attilaversben szólanak így: „Kedves három királyok, jóéjszakát kívánok.” De nemcsak ennyi József Attila költészete, *több is, keményebb is, politikusabb is*. Hogy csak egyre emlékezzünk, ő is látja István országát, a Kárpát kebelét s a kis népek hazáját, de *alulról* s így látja: „Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa — török-tatár, tót, román kavarog — e szívben, mely e múltnak már adósa — szelíd jövővel — mai magyarok.”

Versében a Világosság és Rend, a Tisztaság és Arány eszményei ragyognak játszi és bonyolult ritmusokon. Verseiben medvetáncok román ritmusa hallik és magyar tájakon hajlonganak a fák. Verseiben koromból lett köd üli az utcát és munkás veri az üllőn a szerszámot, mely harcra készül s békére lenne jó. Verseiben mi vagyunk benne, bajainkkal, halk elszántságainkkal és nehéz harcok előtt. „*Szesélyes, furcsa játék*” ez a vers, kénytelenül vidám játék a legkomolyabb dolgokról, valahogy olyan formán, ahogy a gyerekek temetést játszanak. Százados magyar bánatok és huszadik századi fintorok keverednek benne, vonzón és csodálatosan groteszkül és fájdalmasan, de nem menten a tiszta nevetéstől, s a szerelem szép égi színeitől. Végső fokon egy közhelyet tudnék csak mondani róla: nagy költő volt, akit elvitt közülünk az iszonyú halál a tompa Balatonparton, a fényes síneken. Nagyobb, mint hisszük, s jó helyre vetette verseit, szegény munkások és szegény parasztok közé, kiknek kalapácsa és ekéje alatt készül a jövő, ha készül a jövő. De olyan halottról, aki ilyen szépen tud szólni holtan, tulajdonképpen hallgatnia kellene az élőknek s csak annyit mondani szüntelenül konokul és mennél hangosabban: *ne róla olvassatok, hanem tőle. Olvassátok könyvét, melyből magyarság és emberség szép tiszta harmóniában bontakozik elétek, s ha háború dúl kinn és izgalom veri fel téli szobátok estjét, vegyétek elő őt, a költőt, mert a költők mondják az igazat, a költők tudják a szépet, s a költők adják a vigasztalást, mikor a hatalmasok világot rontanak*. Térjünk meg minél gyakrabban az újságtól a könyvhöz, a hittől a vershez, a hatalmasoktól József Attilához s egy sötétülő világban tegyük, hogy versek világossága fényeskedhessék nekünk.

Magyar Nemzet 1939. dec. 3.

Szabó Zoltán

Most van két éve, hogy véget vetett életének.

1937. december harmadikán estefelé, Balatonszárszón, séta közben hirtelen egy Pest felé induló tehervonat alá vetette magát. Még futott is a vonat után, hogy utolérje. A sorompó alatt átbújt óvatosan s aztán mint aki egy régi pontos tervet hajt végre: két kocsi kerekei közé feküdt. Előbb csak a kezét fektette a sínekre, aztán mélyen behajolt a kerekek alá. A robogó vonat vaskampói és kötőláncai roncsolták szét büszke, finom, szép fejét.

Őrült volt. A szkizofrénia merev, fekete angyalai fogták közre már hónapok óta, megigézték, elesalták tőlünk. Az öngyilkosság évek során át megszokott, gépies mozdulatává vált, készült rá, kipróbálta, kivált a tehervonatok húzták titokzatosan már akkor, amikor a fekete angyalok közeledtét senki sem sejtette József Attila körül. Konok, makacs, böles és baljós és félelmetes ember volt a költő. Olyan volt, mint a felhúzott rugó. Mindenre mindig teljes erővel és tökéletes vállalással válaszolt. Látszólag apró dolgok igen élenken érdekelték. Most is látom lobogó haját, melyet nem tudott semmi fésű megregulázni, fehér kihajtott nyári ingét, apró bajszát és izgató, forró-erős szemét. Beszélgettünk, vitatkoztunk az augusztusi pesti forróságban, mely még kora éjszaka is fojtogatott és szárított nagyon. Társaságban, vitázó, heves kortársak között ő volt a leghevesebb, készen minden ítéletre, zengő szép szóval s olyan értelmi készülséggel, hogy igazán meglepett. Csak éjfél felé, mikor már hármásban ballagtunk a Gellért-hegy alatt, szelődült meg. Addig órákon át bírta, most már elfáradt, mint egyik gyönyörű versében a magyar paraszt a Maros partján. Homlokára és a Dunára kiültek a csillagok, fejét kissé elengedte az örökegyenes tartásból, lágy lett a szava s poétikus minden szemlélete. Szegény, árva, magános fiú volt; 1905-ben született s akkor, kilenc évvel ezelőtt, még büszkén és meghökkenítő jelzőkkel tudatta mindenkivel, hogy atyja, a szappanfőző eltűnt, anyja pedig, a mosónő meghalt, de ő, „Batu khán pesti rokona, kenyéren élte éveit”. Ezt a magatartását később teljesen elhagyta; proletár-volta nyomorúsága, árvasága minden emlékével egyre gyötrőbb rohammal rátört. A fiatalembert évek és emberek, szerelem és csalódás, nélkülözés és öntudat férfivá érlelték. Halála előtt talán épp az írók, az érzékeny mérlegelők tudták legjobban, kit kell tisztelniük József Attilában, aki a főszámok előtt ismeretlen és megbélyegzett hisztérikus ágálonak számított leginkább, ha számított ugyan. Mondják, akik a legközelebb álltak hozzá, szenvedései s a mellőzések éppúgy részt vettek tönkretételében, mint a szkizofrénia.

Nagy költő volt, nagyon nagy poéta. Napok óta olvasom a verseit, csöndben és magányban, a lelki kielégülés élményeivel. Megtelünk e

költő látomásainak művésziességével, kifejező erejének abszolút hitelével és gondolatainak rendületlen igazságával. Tökéletes verseket írt, tökéletes magyar nyelven, József Attila versei nemcsak lírai igazságok és nemcsak rangos poétikai formák, hanem őszinte és hiteles vallomások is egyúttal. Jelzői, szavai, igéi a valóság lényegét fejezik ki. Csodálatosan értett ahhoz, hogy tömör és világos legyen a lírai alakítás legolvadóbb pillanataiban, amikor az olvasó már úgyszólván elhiszi a továbbiakat, amiket a költő közölni akar. A költők költője volt ő és egy korszak poétája, egy korszaké, mely nem érdemelt ekkora feszültséget és tehetséget áldozatként a maga sokféle álnokságáért. József Attila nagyon megfizetett érte, hogy abban a húsz évben élt, amikor két háború közt oly balgán illegette magát a vén Európa. A mi költőnk volt ő, e kor úgynevezett társaié, akik kevés nagyságot és sok hiábavalóságot őriztünk meg keserű emlékül belőle. Mi is, mindnyájan, naponként néztük azt a valóságot, amit József Attila is nézett, naponként, óránként és percenként harcoltunk vele és ellene, életre-halálra, mindent feledve s egy új, jobb rendért lobogva, önmészó s öntetszelgő lobogással. Eseménynek summaszerűen kissé kevés, pazarlásnak kissé sok volt ez a generációs magatartás. Mindenáron formává, szépséggé, renddél szerettük volna magasztosítani a valóságot. József Attila is ezt akarta és ezt tette a — verseivel. Tessék olvasni, elolvasni ezeket a verseket.

A valóságot nézte, az életet s az örök tájat körülötte a vak emberek cirkuszával s az elméletek ködét figyelte gyanakvón. „Csalás nélkül szétnézni könnyedén” — végül csak ezt kívánta már. Döntő élménye a hamis tudat volt, az a felismerés, tudniillik, hogy nem a közvetlen valóságot tükrözi vissza, hanem csak eltorzított képét. Innen van, hogy szerette a lélektant s a lélekelemzés minden rejtély-nyitogató részét, ezért vizsgálta a kis dolgokat oly tudákosan, ezért volt kíváncsi s ezért töprengett, ezért elemezte a tényeket és dolgokat oly végzetes nekigyürkőzéssel. Kísérletezett a valósággal, költő létére, mint egy tudós, mint egy rádium-kutató. S miként a rádium tönkretesz a vele bibelődő tudóst, úgy tette tönkre a valóság ezt a nagy költőt. Elzárkózott a világtól s önmagába merült. Nagyon szép utolsó énekei, a szerelem és a magány örökszép magyar akkordjai, ebből az egydedülléteből szűrődtek már hozzánk.

De tisztán és hitelesen költemények mind a József Attila sorai. Hiába keressük e versekben a betegséget, mely a testet szétroncsolta. Csak az utolsó pár költeményben és összefüggéstelen végső sorokban lappang zavar és tehetetlenség. De micsoda élmények szállnak rád, olvasó, ha az egész költővel ismerkedsz! Szavakból van a vers, de a szavak mögött lelkünk, sejtelmünk valósága nyílódik, mint egy mithológiai kép. Igaz tudat-világ ez, teljesen nyitott és hiteles: ösztöneink és értelmünk harmóniájára. Akár a politikum, akár az egyéni

lét felé világítunk vele: meggyőz és felemel minket. Azt mondja: így kell élned, így kell élnetek emberek s magyarok! Ő maga alig próbálhatta meg, ránk testálta. A költők dicsőségei manapság mind ilyenek.

Esti Újság (Bratislava—Pozsony) 1939. dec. 10.

Szalatnai Rezső

662. JÓZSEF ATTILA EMLÉKEST

Darvas József mondott bevezető beszédet a Zeneakadémián rendezett emlékestén. Azt hangoztatta, hogy József Attila elvitathatatlanul a munkásság költője. Sorsa és költészete mélységesen összefügg azzal az úttal, amelyet a sok évszázadon át elnyomott magyar jobbágság utódai megtettek a város felé, hogy itt „papok, katonák, polgárok után” az anyag gyermekeiként megkezdjék a küzdelmüket a Rendért.

Baló Elemér, Péchy Blanka, Nagy György, Sennyei Vera, Kalla István, Baksa Soós László és Keresztessy Mária előadásában hallhattunk ezután szemelvényeket József Attila verseiből. A költő különböző korszakait és sokoldalú költészetét kielégítően — bár kissé egyoldalúan — képviselték az előadott versek. Különösen nagy ünneplés követte „*A város peremén*” *keményen öntudatos és szikrázó szépségű sorait*. Elgondolkozva hallgattuk a Thomas Mann üdvözlésére írt nagyszerű költeményt is, amely ez alkalommal felhangozhatott ebben a teremben...

A szavalók sok tapsot kaptak; néha azonban éreznünk kellett, hogy József Attila verseinek előadása — úgy látszik — különlegesen nehéz feladat.

Kadosa Pálnak József Attila verseire írt „*De amore fatali*” című művéből Szabados Zádor friss vezényletével bemutatott részletek azt mutatták, hogy Kadosa a hangulati aláfestésen túl a versek mélyebb szépségeit is sikerrel igyekezett visszaadni a zene nyelvén.

Az emlékestet a Művészek, Írók és Kutatók Szövetkezete rendezte.

Népszava 1939. dec. 10.

(zs. e.)

663. AZ ÉRTELEM VÉRTANÚJA

„Mint gondolatjel vízszintes a tested” — írta József Attila, Kosztolányi temetése után. Két éve már, hogy az ő teste ilyen. A gondolatjel feszültséget és befejezetlenséget jelent, drámai pillanatot, mely feloldásra vár. E feszültség nem szűnt meg 1937 decemberében a tehervonat kerekei alatt és nem szűnt meg azóta sem a szárszói

temetőben. „Mint gondolatjel vízszintes a tested” mondjuk magunkban, ha József Attilára gondolunk, életének tragikus feszültségeire és halálának váratlan iszonyatára. Nehéz pátosz nélkül írni róla, hiszen élete is csupa pátosz volt, a szónak nem annyira modern, mint inkább görög értelmében, ami elsősorban magát a szenvedést jelenti. Nyomor, harcok, szkizofréria, öngyilkosság, mindez önkéntelenül is nagy és megrendült szavakat kíván. Mégis, azt hiszem, aki József Attiláról akar írni, annak kerülnie kell az ilyen szavakat. Szeretném ezt azoknak is ajánlani, akik majd megírják életrajzát. A nagy és hangzatos szavakat tartogassák különböző kisebb-nagyobb „próféták” és „megszállottak” életrajzaira. Ilyenek sűrűn akadnak irodalmi életünkben, nemcsak a költők, hanem, sajnos, az esszéírók között is. Az utolsó húsz évben egyre divatosabb lett nálunk ez az izgatottan és idülten ünnepélyes írói magatartás. A „próféta” írók sohasem közölnek, hanem mindig „hirdetnek”, sohasem mondanak véleményt, hanem mindig „hitet vallanak”, szavaik általában izzóak, gondolataik általában misztikusak és zavarosak. Télen-nyáron, éjjelt nappallá téve zsenik, megnemérettetek és sértődöttek.

József Attila, aki valóban zseni volt, valóban háttérbe szorított, és — élete végén — valóban elmebeteg, irtózott ettől a profétai magatartástól. Azt hiszem, ő volt a háború utáni nemzedék legnagyobb magyar költője:

*Kenyéren élte éveit
s nem volt azurkék paplana;*

harminkét éve majdnem csupa fájdalom volt — mégis mindvégig egyszerű és szerény maradt, és finom Petőfi-arcáról még az utolsó szörnyű esztendőben is csak ritkán tűnt el a mosoly. Utálta a pózt és lihegő pátoszt és gyűlölte a fogalmak ünnepélyes zűrzavarát. A világosságot, az értelmet imádta, ezt védelmezte görcsösen és hőiesen az elborulás ellen. Szenvédélye volt a valóság, egyetlen nagy költői célja: megérteni a valóságot, az emberi világ alapvető, mozgó erőt, „a termelési erőket odakint s az ösztönöket idebent”. Rövid élete utolsó korszakában már gyakran írt zavaros öntudattal, a valóság kritikus szemléletébe már sűrűn törtek be a téboly vakmerő és titokzatos képzettársításai. De még ezt a szomorú folyamatot is tárgyilagosan tudta észrevenni néha az ihlet pillanataiban. A legtöbb költő napközben többé-kevésbé józan és csak az ihlet pillanataiban engedi át magát a mámorhoz hasonló állapotnak. József Attila élete utolsó évében már megfordítva élt: a köd-állapot vált nála csaknem mindennapivá és az ihlet pillanatai hozták meg a rövid, de éles világosságot. Ilyenkor látta kérlelhetetlen biztonsággal és elszörnyedve értelmének rohamos összeomlását és mint rémült gyermek könyörgött segítségért:

*Jaj, szeressetek szilajon,
hessentsétek el nagy bajom!
eszméim közt, mint a majom
a rácsok közt le és föl,
vicsorgok és ugrándozom,
mert semmit sem hiszek s nagyon
félek a büntetéstől.*

Amint betegsége fejlődött, úgy adta át fokozatosan helyét a világosságot kereső költő az iszonyodó gyermeknek, aki lassanként magára maradt és már csak az ősi szorongások titkos magánnyelvén tudott szólni. Öngyilkosságának közvetlen oka sohasem fog kiderülni, de valószínű, hogy az ihlet pillanatában történt, a világosság egy iszonyú pillanatában amikor látta, hogy nem kutathatja többé a valóságot. Nietzsche mondta, hogy aki sokáig néz az örvénybe, arra az örvény visszanéz. József Attila a legbátrabb költők közé tartozott: csakis a valóság veszélyes titkai vonzották, a külső és belső valóság, „a termelési erők és az ösztönök” katasztrófákkal fenyegető örvényei. A társadalom mélyéről, „a város pereméről” jött, a magyar munkásság szemlélete benne talált először tudatos kifejezőre. Művelt volt, nemcsak irodalmi, hanem társadalomtudományi és lélektani téren is, sokkal műveltebb, mint a legtöbb vele egykorú költő. Szemlélete, sokoldalú kultúráján keresztül is friss, kritikus munkásszemlélet maradt: a világot zajló ellentétek összességének tekintette, szakadatlan diszharmóniának, mely mégis harmóniára törekszik. Szenvedéseken, csalódásokon át is szerette ezt a világot, ragaszkodott a valósághoz és részt akart venni formálásában:

*A költő — ajkán csörömpöl a szó,
de ő (az adott világ
varázsainak mérnöke),
tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint, a harmóniát.*

Nem keresett narkotikumokat, mint oly sok költő, nem akart menekülni „az adott világ varázsaitól”. Amíg bírta, odaadó kitartással, izgatott lendülettel végezte „mérnöki” munkáját. Sokak számára az elmebaj menekülés a valóság gyötrelmeitől: számára fokozott gyötrelmet jelentett. A külső világ, mely rideg, irigy és kegyetlen volt hozzá, mégiscsak az egyetlen világ volt számára, a nagy és izgalmas nyersanyag, melynek zavarából egyszer talán mégis harmónia lesz. A belső világ, mely lassanként minden oldalról lezárult körülötte, szörnyűbb

volt. Aki mindig a világosságért élt és küzdött, nem bírja ki a sötétséget a lélek tudatalatti kazamatáiban. Ő oda is világosságot akart vinni, de a homály erősebb volt. Kimenekült tehát, talán még az utolsó pillanatban, a vonat kerekei alá. Öngyilkossága áldozat volt a világosság, az értelem oltárán. Nem szolgálhatta tovább s ezért meghalt érte. Halála szörnyű volt és szép, mint a vértanúké.

Újság 1939. dec. 10.

Bálint György

664. A BALOLDALI KÖLTŐ ÉS A JOBBOLDALI VÍZILÓ

December elején múlt két esztendeje, hogy *József Attila*, az újabb költőnemzedék legtehetségesebb és legmagyarabb tagja, borzalmas körülmények között meghalt. Ez a szomorú dátum egy megbotránkoztató esetet elevenít fel emlékezetünkben. Egyik „jobboldali” lap 1937 december 5-i számának 17. oldalán a napihírek között egy rövid tizenhárom soros rendőri hír keretében parentálja el a tragikus sorsú magyar poétát: „József Attila, az ismert nevű költő, Balaton-Szárszó állomásán egy tehervonat elé vetette magát s a mozdony kerekei a szerencsétlen embert darabokra tépték. A tragikus véget ért költő annak idején a *baloldalra* sodródott. A radikális írógárdához számították, néhány évvel ezelőtt azonban meghasonlott önmagával, tépelődő, visszahúzódó emberré vált. Betegsége mindjobban elhatalmasodott rajta, valószínűleg a belső, kiegyenlíthetetlen lelki konfliktus érlelte meg benne a tragikus elhatározást, hogy eldobja magától az életet.” Pont. — Eddig még nincsen semmi megbotránkoztató a dologban, mert igaz ugyan, hogy egy ismert nevű, rendkívül tehetséges és nagyon magyar költő — akármilyen oldalra sodródott is legyen — az egyik legelőkelőbb fővárosi kap hasábjain tartalmasabb méltatást érdemelt volna, mégis mentségül szolgálhat: olyan megdöbbenő váratlansággal következett be a tragikus esemény, hogy a lázas iramú szerkesztői munkában bizony könnyen elsikkadhat az elhunyt jelentőségéhez méltó nekrológ.

A szomorú furcsaság csak ott kezdődik, hogy ugyanennek a példányszámnak hetedik lapján egy éppen kétszer annyi terjedelmű — 26 soros — cikket olvashatunk a következő — kéthasábos, vastagbetűs — címmel: *Kimúlt az állatkertben Jónás utóda, a népszerű Bandi*. A cikk megismertet a népszerű Bandi részletes életrajzával. Megtudjuk róla, hogy már egy hónap óta betegeskedett (tehát volt idő bőven előre elkészíteni a nekrológot), hetek óta nem evett (ebben némiképpen hasonlít a magyar költőkhöz), de nem azért, mintha nem lett volna mit

ennie, hiszen a látogatók sósperceket dobáltak a medencéjébe, istállójában pedig illatos széna várta, csakhogy „foggyökérgyulladásban szenvedett a szegény állat”. Azt is megtudhattuk róla, hogy húsz évvel ezelőtt került a budapesti állatkertbe Arany nevű párjával egyetemben a *hamburgi Hagenbecktől* (jobboldaliságához szó sem férhet), 8000 pengőbe került és 12 ifjú vízcicikót nemzett. Betegsége pár évvel ezelőtt kezdődött, akkoriban sikerült kigyógyítani, de utóbb a foggyökérgyulladás átterjedt alsó állkapcsának mindkét oldalára. Szombaton reggel megdermedve, kihűlt testtel találták az ápolók. Az állatorvosok felboncolták és üres gyomrában egy kétfillérest találtak.

Szegény *József Attila* szétszaggatott véres ruhái zsebében egy árva garast sem találtak, pedig ő „baloldalra sodródott” és így a régi ostromba vád szerint „eladta magát a zsidóknak”.

A magyar irodalomtörténet legszomorúbb fejezete lesz, amely majd meg fogja rajzolni, hogy a legtehetségesebb magyar költők *Ady* Endrétől *József Attiláig* hogyan és miért *sodródtak* a baloldalra és hogyan *tolakodtak, törtettek* a jobboldalra olyanok, akiknek tehetség és érdem szerint a magyar irodalmi élet semelyik oldalán sem lett volna helyük. És a magyar zsurnalisztika történetének nem kevésbé szomorú fejezete lesz az, amely majd feljegyzi, hogy létezett egy magyar újság, melyben egy nagy magyar költő halálhíre az állatkerti viziló dögléshíre mögé, az utolsó oldalakra „sodródott”, — s mely melegebb szavakkal búcsúztatta Hagenbeck Bandit, mint *József Attilát*.

Jelenkor 1939. dec. 15.

Kunszery Gyula

665. EMLÉKBESZÉD JÓZSEF ATTILÁRÓL

József Attilának sem barátja, sem személyes ismerőse nem voltam. Mindössze kétszer találkoztam vele: először a törvényszék tárgyalótermében, s még egyszer egy irodalmi előadáson, ahol többekkel együtt szerepeltünk. Sem először, sem másodsor, soha nem váltottunk egymással egyetlen szót sem. Nem álltam ott, sem barátként, sem irigykedve leselkedő ellenségként mindennapjai mezsgyéjén: tragikuságában is változatos életének egymásra torlódó eseményeiből, külön emberi világának nagy bánataiból és hetyke, legényes örömeiből csak annyit láttam, amennyit írásai, verssorai sűrű rácsán keresztül megláthattam. Mégis, mindig úgy éreztem, hogy egészen ismerem őt. Nemesak azért, mert szinte minden sorát ismertem, — még azokat is, amelyek soha nem jelentek meg — hanem mai sorsú népdalokként szájról-szájra szállva terjedtek el a benne s hitében hívők között. Mondom, nemesak ezért éreztem, hogy élete teljességében ismerem őt,

bár aki egyszer belekerült versei ellenállhatatlan sodrásába, annak így kellett éreznie, mert minden tárgyiassága, sőt tárgyilagossága ellenére egyike legalanyibb költőinknek. Bennem azonban külön visszhangot vert minden mondata, a leírt szavak mögé odasorakoztak azok is, amelyeket soha nem fogalmazott, vagy nem fogalmazhatott meg, kiszélesedett és megtárukozott előttem az egész világ, amelyen keresztüláld, míg a magyar szellem legmagasáig ért, kimondott szó nélkül is megértettem útját, amely a külváros kormos bérkaszárnnyáitól a Tiszántúl szikes-nyomorúságos tájain, rideg-szomorúságú falvain keresztül a külváros embereihez vezette őt vissza — mert ismertem, ismerem és éltem azt az életet, amely őt megformálta. Most, amikor róla szólok, úgy teszem ezt, ahogyan egyik szobor beszélne a másíkról, ha megszólalhatna, amelyeket ugyanaz a kéz formált meg, ha nem is ugyanolyan anyagból.

Mikor József Áron szappanfőző — „aki már a Nagy Óceánon szagos füveket kaszál” — kivándorolt Amerikába s az alig három esztendő s külvárosi kisgyerek, félig árván itt maradva, elkerült egy nyomorúsággal teli tiszántúli faluba, szegény mezei-napszámos családhoz, lelelcnek, nevelt-fiúnak, — talán ott és akkor kezdődött el igazán az az út, amely harminc esztendővel később, egy decembereleji, nyirkos estén a balatonszárszói vasútállomáson végződött, egy cammogó tehervonat kerekei alatt. Az anyjától, a családtól elszakadt gyerek nyiladozó értelme a falusi szegénység rideg törvényei előtt tárulkozott meg legelőszőr. Fiatal lelkébe örökre, kitörölhetetlenül beléivódtak az ottani évek élményei: az évszázados magyar szegénység magábazárt világa, amely testiek tekintetében csak a mától holnapig elegendő kenyér vágyáig engedte elnyújtózkodni az embereket, lelkiek dolgában pedig olyan szűk határt szabott nekik, hogy például őt soha nem szólították Attilának, hanem egyszerűen csak Pistának, mert már ebben a szokatlan névben is valami számukra tilalmas előkelősködés ízét érezték meg... Ennek a sorsnak elkötelező élményei elkísérték őt egész életén keresztül. Így történhetett, hogy későbbi esztendei során, amikor már újra visszakerült a városba és erre-arra kállódott, újságáruškodástól a diákoskodáson keresztül a hajósinasságig, talaját vesztett növényként, lélekben sohasem lett talajtalan, hanem megtalálta helyét azok mellett, akik közül elindult: a külvárosok népe, a munkásság mellett. És így történt, hogy mikor erről az „új népről, másfajta rajról”, kezdett komor zengésű, kemény énekeket mondani, a munkásságról, amelyet a „való anyag teremtet... e szörnyű társadalom öntőformáiba lötytyintve forrón és szilajon, hogy helytálljon az emberiségért az örök talajon”, — nemcsak ennek az új életigenléssel jelentkező, frissen formálódott társadalmi osztálynak vágyait s akaratát fogalmazta meg, hanem az egész évszázados, ősi magyar szegénységét. A külvárosok népéről szóló

versei ritmusában nemcsak a gyári pörölyök kemény csengése érződik, hanem a csizmás, nehéz léptek tompa döngése is, amellyel a tanyák, majorok, faluszéli viskók emberei elindulnak a külvárosok felé, magukkal cipelve a sokszázados múlt minden terhét, hogy a gyárak iramában érék utol a mindennapi kenyeret, amely otthon elfutott előlük...

József Attila a munkásság költője, — de egyben az egész magyar szegénységé, az egész magyarságé. Az irodalom, a költészet területén ő emelte a munkásságot a magyar szellem egyetemességébe. Ő előtte úgy jelentkezett a munkásság a versekben, az irodalmi alkotásokban, mint a múlt és jelen merev tagadója, — az ő verseiben pedig úgy, mint a jobb jövőendő jogos örököse, aki magáénak érzi a múlt minden fájalmát, de magáénak vallja az elmúlt évszázadok minden magyar értékét is.

*Papok, katonák, polgárok után
így lettünk végre mi hű
meghallói a törvényeknek;
minden emberi mű
értelme ezért bűg mibennünk,
mint a mélyhegedű*

— mondja egyik legszebb versében, a munkások nevében. Így fogalmazta meg a munkásság történelmi szerepét, s jövőformáló igényét. Hitte és hirdette, hogy a munkásság az az új és friss történelmi erő, amely új formákkal s új tartalommal gazdagíthatja az emberiség világát, — de a „papok, katonák, polgárok” után való következésben nemcsak társadalmi törvényszerűség adta jogot látott, hanem költelességet is, minden eddigi emberi mű értelmének a vállalására.

Mondom, József Attila a munkásság költője. Költészetének azonban nem is annyira a tartalma, mint inkább a mögötte álló magatartás az, amely a munkásság belső világának megmutatójává teszi őt. Több száz verse között aránylag kevés van, amelyekben magukról a munkásokról ír. Éppen ezért sokan csak fiatalkori tájékozódása hosszabb-rövidebb szakaszának tartják a munkásság mellett való kiállítását, — éppen úgy, ahogyan mások meg Petőfi politikai verseit tartják fiatalkori túlzásoknak, tévelygéseknek. De éppen ahogy Petőfi egész költészete, még legjátékosabb dalai és szerelmi versei is a feltörekvő nép hangját robbantották bele a magyar irodalomba, úgy József Attila költészetének egésze a feltörekvő munkásság lelkivilágának teljességét mutatta meg.

Amint az anyaméhben felnövekvő gyerek kilenc hónap alatt végigkíséri, végigéli azt a sok évezredes fejlődést, amelyen az egész emberiség keresztül ment, míg egyetlen sejtől világotformáló emberré

lett, — úgy József Attila is megteszi költészete fejlődésében azt az utat, amelyet a kialakuló munkásosztály megtett, az öntudat első ébredéséitől kezdve az emberi élet egész teljességére kiterjedő válaszádig. Első kiforrott verseiben még a gyárak robotjába alig bekerült, félig csavargó, félig lázadó s a gyárfalak közé nem szorított élet ízeit még fogyatkozás nélkül érző munkásság hetyke, legénykedő és cinikus hangja szólal meg. Azután elmélyül a történelmi szerep tudatára ébredt munkásság gondolatvilágába, érzésvilágába, majd ezt egyre szélesítve, az egész emberi élet s azon belül az egész magyarság életérzésének kifejezéséhez ér el. Azt a szerepet, amelyet ő így vetített föl versében: „minden emberi mű értelme mibennünk bűg, mint a mélyhegedű” — egész költői munkásságával alátámasztotta. Még tragikus betegségének utolsó szakaszában is, amikor a benne fölzajdult zűrzavarral kínlódott, viaskodott legtöbbit, még ekkor is az őt megformáló s megtartó emberi közösség érzéseit vetíti ki, a saját szorongásain keresztül. A levegőtlen, fojtogató belső szorongás, amit gyermekkori élmények egyre kegyetlenebb hurokká húznak a szíve körül, a szabad levegőért kiáltó szegénység akarátává magasodik fel benne, és így omlik szavakba:

Az én vezérem bensőmből vezérel!

Emberek, nem vadak —

*elmék vagyunk! Szívünk, míg vágyat érlel,
nem kartotékadat.*

Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet,

Jó szóval oktasd, játszani is engedd

szép, komoly fiadat!

József Attila nemcsak azzal vállalta a magyar humánus folytonosságát, hogy — mint előtte minden haladó, nagy szellemünk — a korszerű társadalmi és szociális állásfoglalást egyetemes magyar állásfoglalássá emelte, hanem mintha még tragikus sorsával is ezt a magatartást példázta volna. Tudjuk, hogy szomorú betegsége kergette őt a korai, szörnyű halálba, és mégis, lehetetlen meg nem érezni egyéni tragédiája mögött azt a szinte már sorsszerűnek tűnő végzetet, amely lelki, vagy éppen testi elmenekülésbe lökte legnagyobb szellemeinket. Lehetetlen nem úgy érezni, hogy a hosszú sor, amelynek állomásai egy Apácai Cseri János, Csokonai, Katona József, Berzsenyi, Széchenyi, Petőfi, Tánácsics, Ady s a többiek élettragédiái voltak, az ő tragédiájával egy állomással megint tovább nyúlt...

Úgy érzem, József Attilát, a költőt nem szabad értékelni, méltatni, most, mikor megemlékezünk róla, mert ha valakiről ritka ünnepi alkalmakkor méltató szavakat mondanak, rendesen azt jelenti, hogy valójában már elfelejtették. Mi pedig nem felejtettük el őt, itt van még

most is közöttünk s én most először szólok hozzá, a saját versével:

*Attila, folytatnám, de unnád;
Tudom, hogy nem éltél lazacon —
Vagy ténferegteél, vagy adtak munkát,
S itt álltál és ott ült a haszon. . .*

Mit mondhat az ember vigasztalót, szomorú halálának második évfordulóján? Talán azt, hogy az ő hitét és akaratát idézi:

*A költő — ajkán csörömpöl a szó,
De ő (az adott világ
varázsainak mérnöke),
tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint, a harmóniát.*

Ő szegény, bent, összekuszált lelkében már nem tudta megszerkeszteni a harmóniát, de helyette, s az ő nevében is hisszük, hogy azok, akikért élt s akiknek írt, *kint* a nagyvilágban majd mégis megteremtik azt.

Kelet Népe 1939. dec. 15.

Darvas József

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

666. A DUNAVÖLGY KÖLTŐJE

Az idő egyre könyörtelenebb a hamis értékekkel szemben. Az évek választóvize súlyos próbára teszi a talmi aranyat, s időtálló művet alkotni egyre nehezebb. Ma éles kard a vers, holnap tompa bunkónál is kevesebbet ér, mert csak a pillanat hevében sújthatunk vele. Csak az nem múlik el, ami pótolhatatlan. S diadalmas a költő, aki nem korának írt.

József Attila két éve halt meg a balatoni vonat kerekei alatt.

Amíg élt, mindenki megtagadta, s cserébe ő is mindenkit megtagadott. Nagyságának felméréséhez nem esztendő, hanem évtizedek kellene. Tehetségének parányi szikráját pattantotta elénk rövid élete, amely el sem érte a férfikor delét. Hibátlan verseket írt, s az életét örökre elhibázta a születésekor: a szappanfőző gyermekét nem fogadta be az ország, amelyet a férfikin szívetszorító sírásával vallott édes hazájának. A büszke szegénység poétája volt: lázadni mert egy olyan évtizedben, amely csak a behódolásnak hódolt, s arcába vágta az igazságot azoknak, akik csak a hamisak nyelvét beszélték. Ő maga volt az Igazság és a Természetesség. Nem szégyelte versben világgákiáltani, hogy két napja nem evett, s nem hallgatta el, hogy százak és ezrek nem ettek vele egyidőben. A lázadó éhség elverte a vad istentagadásig, s szelídebb perceiben csodálatosan csengő-bongó éneket mondott a betlehemi királyokról. A harmadik évtizedbe lépett, s az anyja után sírt, mint egy apró gyerek. Szerelmeséhez írott versei egy l'art pour l'art kristálytisztá faragványainál is tökéletesebbek, s az indulattól formájukat veszített, groteszk verseket ordított a világ fülébe a piszkos szegénységről. Európának egyik legnagyobb költője volt, s csak lázas diákokat tikkasztottak még bágyadtabbá forró sorai.

Halálának második évfordulóján az indulat kavarg Európa felett. Nagy népek csapnak össze halálos viadalra, s a Duna kis árvái riadtan tekintgetnek a viharban egymás felé. Jó volna összébújni, könnyebb volna megállani a viharban, ha egymásnak vethetnék a hátukat, de az egymástól való félelem riadt magányba kényszeríti őket. S a szárszói halott évek messzi mélyéről küldi felénk az üzenetet:

*A harcot, amelyet őseink vívtak,
Békévé oldja az emlékezés,
S rendezni végre közös dolgainkat,
Ez a mi munkánk; és nem is kevés...*

Félelmes parancsszavak ezek, olyan esztendőkből, amikor még kést fentünk egymás torkának. Csak a prófétáknak adatott meg ennyire messze látni a jövőbe. József Attila volt évtizedünkben az egyetlen magyar, aki a Dunavölgy nyelvén szólani mert. Mi adott erre bátorságot neki? Maga felel reá: „*Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa — török, tatár, tót, román kavarog — e szívben, mely e múltnak már adósa — szelíd jövővel...*” Nem volt nacionalista a gyűlölet jegyében, s szenvedett, mert „*egymás ellen új gyalázat — serkenti fel a fajokat.*” S köztük a magyart, amelyet hiába és kétségbeesetten szólongatott új eszméltre. Nem tehetett másképp, ő a végső óra ütését vélte hallani: „*Magyar, köszönj az elmúlásnak, — nincs mit keresned már e tájon, — akad legény, ki ideálljon, — s ásóját vígan földbeszúrja!*”

A viharfelhők még nem gyülekeztek a szemhatáron, nem hallgatta meg senki. Hiába fogadkozott: „*Fáj neki a teste, lelke, szívetája, szemegödre — s hazáján, ha segíthetne, élne mégis mindörökre...*” — a hazának nem volt szüksége reá. S a költő, akit eldobott rongyként taposott le évtizede s ma népek kezében lehetne zászló, egy lucskos decemberi reggelen elbúcsúzott a tájtól, amely az új Európa bőlesője lehetett volna, s a vonat elé vetette magát. Az ország nem fogadta be, a föld befogadta.

Jelenkor 1940. jan. 15.

Szjgyártó László

667. NÉMA DÉLUTÁN

Dsida Jenő és József Attila emlékének

Máringó füttyöget a kert zúgán
a ház körül sétál a délután.
Pár holt barátom versét olvasom.
Sötét a fenyvesünk, mint a fájdalom.

Már lassacskán értem az éveket,
úgy vesznek körül, mint a gyászkeret,
és a lugasnak mélyin látom őt,
az évszakokat forgató időt.

Zöld almalombbal felém integet.
Ropog a lépte, mint koráll-sziget,
s e verset rovó ceruzám hegyén
sugallata izzik, akár a szén.

Vigasztalj Múzsám! Fáradt homlokom
engedd anyás öledbe hajtanom,
mint tincseit kuszáló kis gyerek,
melled eprein tán békét lelek.

Kelet Népe 1940. jan.

Takáts Gyula

668. A VERSEKRŐL

vitáztam veled, elvtársam, aki költő vagy s mint valami csodakút a vizét, öntöd magadból a verseket. Hogy el ne bízd magad, mingyárt kijelentem, a hasonlat — azzal a csodakúttal — nem esztétikai minősítés akar lenni, hanem elsősorban annak a termékenységnek a kifejezése, amellyel te a verseket ontod magadból. Igaz, ez a termékenység néha meg is látszik verseiden: strófáid néha kissé bicegnek s gurulnak a rímeknek olyan finom kerekein, mintha Tóth Árpád esztergályozta volna azokat, de azért mégis versek, kétségtelenül hasznos alkotások.

Verseid tartalmából indultunk ki. Sok mindenről szó esett ezekben a versekben, majdnem azt mondhatnám: mindenről, ami napjainkban történik. Az eseményeknek minden tollhegyre kívánczoló alakulását megragadtad s versben foglaltál állást mellette vagy ellene.

Ami vitaanyag köztünk volt, nem is a mondanivaló miatt keletkezett. A l'art pour l'art elvének tarthatatlanságával mind a ketten tisztában vagyunk. A régi nagy alkotók példáit nem számítva, mégcsak Theodore Dreiser, Upton Sinclair, Bertold Brecht és József Attila műveit és kijelentéseit sem kellett felsorakoztatni annak igazolására, hogy minden irodalom elsősorban propaganda. Tudatában vagyunk annak, hogy még az olyan költői alkotások, amelyek nyári estén a teliholdat, vagy a szív szerelmi rezdüléseit dicsőítik, sem mentesek e megállapítás érvénye alól.

Nem is a harcoss állásfoglalást kifogásoltam verseidben. Korántsem azt! Egyszerűen kételyeim támadtak az iránt, hogy célt érhet-e valaki, ha csak a célt nézi és az eszközökre nincs tekintettel. Másképpen: elegendő-e egy írónak csak propagandát kifejtenie s célt érhet-e az a propaganda, ha nem párosul a művészi eszközök mesteri kezelésével?

Én ezt vitánk során kereken tagadtam. Az irodalom propaganda, de nem egyszerű propaganda, hanem annak a leglenyűgözőbb, a leghatásos-

sabb fajtája. És mi az, ami azzá teszi? Éppen azok a kivételes eszközök, amelyek rendelkezésére állanak. A költői eszközök, a csiszolt formakészség, a nyelv bravúros kezelése még azok előtt is tiszteletet és elismerést kelt, akik egyébként az író mondanivalóival nem értenek egyet. Ezt a tételt a régi latin irodalom legnagyobb alakjainak, Ovidiusnak, Catullusnak és Juvenalisnak korától kezdve az írók egész serege igazolja. Legújabban gondoljunk csak a német emigráns irodalom legjellegzetesebb alakjára, Bertold Brechtre, akinek még a szervezkedésre és tanulásra buzdító plakátverseiben is hihetetlen lenyűgöző és meggyőző erő van.

Az újkori magyar irodalomban Ady és József Attila szolgált erre páratlan példát. Mindketten félreérthetetlenül a munkásosztály törekvései mellett foglaltak állást. Ady paraszt nyárról és véreiről, a magyar proletárokról énekelt. József Attila pedig a propaganda terén odáig ment, hogy a marxista közgazdaságtan sarkalatos tételeit is verssorokba szedte. De amikor ezt tették, még akkor is olyan költői magasztalokat súroltak, hogy a szavak fényétől, a képek gazdagságától s a kifejezés erejétől még a tartalmi vonatkozásoktól távolálló emberek is megittasodtak.

Vitánk azzal a megállapítással végződött — s ez az, amit e rövid elmefuttatásban a nyilvánosság előtt is el akarok mondani —, hogy kár a propagandát a művészi eszközök sutbadobásával csak a mi sorainkra szűkíteni. Mi egymás között már úgyis elintéztük vitás dolgainkat, ellenben igen nagy szükség volna arra, hogy elgondolásainkat kifelé: a kispolgárság és a polgárság felé is elfogadhatóvá tegyük. Nem szabad erre azt mondani, hogy ezekre nekünk nincs szükségünk. A szociális gondolkozással például a magyar középosztály Ady versein keresztül barátkozott meg s egy percig se felejtjük el, hogy bármiképp alakul is a jövő s az elkövetkező átalakulásnak bármelyik társadalmi osztály legyen is a főszereplője — egy kétségtelen: ebben a társadalmi színjátékban minden osztály jelentős szerephez jut.

Népszava 1940. febr. 29.

k. gy.

669. HOGYAN HALT MEG JÓZSEF ATTILA ÉDESAPJA

Kevés megrendítőbb írást olvastam életemben, mint a *József Jolánét* a „*Korunk*” oldalain öccse, Attila gyermekkoráról. A folytatásban megjelenő életrajz hír szerint hamarosan könyvalakban is megjelenik Budapesten Cserépfalvinál és nem kétséges, hogy hamarosan ez lesz az utóbbi esztendő egyik legolvasottabb magyar könyve. Nem hiszem,

hogyan korán ítélnék. Már az eddig közölt részletekből is olyan mű bontakozik ki, mely nemcsak egyik legnagyobb költőnk életéhez hoz közelebb, de olyan társadalmi és emberi tájakra is elvezet, ahova eddig csak legavatottabb új magyar íróink kalauzoltak és ott is olyan területekre, melyhez népi irányzatunk még nem ért el. József Jolán nagy tehetségű, szerény, de feltétlenül költő és realista asszonyíró öccse emlékezetéhez méltóan ábrázolja a világot, amelynek József Attila szószóolója, harci riadója volt — *a külvárost*. Nem tudom, hogyan és milyen vidékekre visz még el a költő élete nyomát követve József Jolán, de mélységesen úgy érzem, ha csak annyit írt is volna az emberi lét végeiről, amennyit a „Korunk”-ban eddig olvashattunk tőle, akkor is nagyot alkotott.

E néhány szó előrebocsájtása után bevallhatom, hogy az alább következőket József Jolánnak tulajdonképpen levélben akartam megírni, de a szerzőnő írását követő visszhangok mégis arra késztetnek, hogy amit a költő édesapjának haláláról valószínűleg csak én tudok, a József Attila emlékét ápoló nyilvánossággal is közöljem. Nem sok ez, de talán mégis több, mint amennyit a költő nővére tud.

József Jolán a „Korunk” januári számában, közleménye végén apja utolsó, 1909. július 11-én Craiovában keltezett levelét közli. *„Ez volt az utolsó életjel amit adott magáról — írja. — Mire anyánk gyermektartási keresetnek iratait kézbesíteni akarták Craiovában, már nem volt a városban. Soha többé nem hallottunk felőle semmit. Eltűnt, mint a kámfor.”*

József Áron nyomában

Egy Budapestről küldött cím Temesvár Gyárváros elnevezésű legódonabb és legkomorabb külvárosába irányított, annak is olyan negyedébe, az Új térre, ahol a szegénységet nemcsak látni, szagolni lehet, de áramlani, áporodni, lobogni érzi az ember. Ezek itt azok az omladozó házak, melyeknek lakói hónapról-hónapra örökké változnak, hogy vagy felfelé csúszzanak néhány milliméterrel az emberi lét skáláján, vagy végképp és teljesen elmerüljenek.

Valóban emlékeztek e házakban Áron bácsira, az öreg Iosif Áronra, aki kosarakat hordott a nagyságák után a piacon, a negyedben lakó fuvarosoknak segített, épületen dolgozott, szóval ott, ahol lehetett, kivette a részét a munkából, „bár meglehetősen ivott” s úgy két évvel ezelőtt, tehát 1936-ban családostul eltűnt, nem tudni hová.

Mi lett vele? Nem tudja se szatócs se kocsmáros. „Amióta elpakolt innen — mondják — hírét sem hallottuk, akár a többieknek”.

A népesedési hivatalban derítettem ki, hogy az Új térről valahová a Strand telepre költözött, tehát a külvároson is túl a kültelekre. A

népesedési hivatal olyan házszámot közölt velem, hogy azt hiába kerestem térdig érő hóban, gyalázatos januári hidegben két délutánon által is, nem találtam meg, de talán nem is létezett. József Áronról, vagyis Iosif Áronról a telep faluszéli nyomorban tespedő népe sose hallott. Csak másodnap utam végén késő este találtam egy boltos-asszonyra, aki mintha emlékezett volna rá, hogy egy Áron bácsi nevezetű öreg, — valahonnan a folyó mentén húzódó Strand telep és a két-három kilométerrel odább fekvő Kuncz-telep közötti elátkozott sávról — a nyáron egy üveg szódát vásárolt nála.

Másnap aztán olvadni kezdett és mire a dagadó sártenger járható lett, megérkezett a tavaszt mímelő februári nap is. Ez a táj, ahol most József Áront kerestem, már nem a Strandtelep irgalmatlan sorsú munkásembereinek még nyomorukban is emberi miliője, hanem olyasvalami, ami az emberi és az európai fogalmakon kívül esik. Ezek közt az egymáshoz támasztott vályogputrik közt guggol az emberi lét, amit egy francia író szavával „az éjszaka mélyének” nevezhetünk. Kerestem „házról-házra” járva az egyik legnagyobb magyar költő édesapját. Cigányok, magyarok, románok laknak errefelé, egymásra hányva egyeseken, mélyen alatta az emberi élet bármilyen feltételének. Ez az a világ, ahol már nem cigány a cigány, nem magyar a magyar, nem román a román, ahol az embereknek már nincsen nemzetiségük és végeredményben teljesen mindegy is, hogy József Áront kerese-e, vagy Iosif Áront...

A fekete sárba ragadt vidék area oly rettentő és kietlen, mintha a halál állna őrt fölötte. Nyugatról a Gyárváros templomtornyai és gyárkéményei látszanak ide, délről a Kuncz-telep eme putriknál is nyomorultabb veremlakásai, északról a szinte fényűzőnek tűnő strandtelepi szoba-konyhás fél vályog, fél-tégla tákolmányai és keletről az üres, a tátongó semmi, a messzi hegyekig futó síkság. Ha most apja elmosódott nyomát keresné itt József Attila, vajjon hogyan látná ő ezt a tájat? Mi fájna neki a sivárság közepette?

Egy tagbaszakadt férfi imbolyog át az úton. Annyi szenttelen „nem tudom” és „nem ismerem” után végre emberi hang. Románul mondja: „Hiába keresi az öreget. Meghalt...”

A ház, amelyben József Attila apja lakott, zárva. Sötétedik. Ablakán alig lehet belátni, de mi is volna itt látnivaló? Agyagos padló, pléhkályha, rozogá ágy — valószínűleg ebben halt meg — ócska lavór. A ház maga — Istenem, hát ház ez egyáltalán? — olyan, mint a többi rozzant viskó, fala vályogból, fedele már nem is tudom miből?

Az egyik szomszédasszonynál megtudom, hogy Áron bácsi vagy két hónapja, hogy meghalhatott. Talán egy-két héttel fia öngyilkossága után.

„Mi baja volt az öregnek?” kérdem.

„Hát mi baja lett volna? Ez ni...” és körülmutat az asszony a viskókat környező képen.

Egy üst alól füst száll föl, ruhát mos.

Azt is megtudom, hogy „feküdt az öreg, beteg volt”. Mi baja lehetett, mennyi ideig feküdt, pontosan melyik napon halt meg, ilyen részletes kérdésekre nem kapok feleletet. Itt nincs értelme a pontos emlékezésnek, a tiszta beszédnek, az átlátszó gondolatnak, a dátumnak, az adatnak, itt az emberi szívben és az agyban minden mindegy.

Még annyit megtudok: hogy József Áron két éve „egyhelyben” itt lakott. Magyarországon élő gyermekeiről mintha ez alatt a két év alatt beszélt volna. Igen, egy fiáról, aki „Budapesten nagy úr” . . . Áron bácsi román volt-e, vagy magyar, ezt a kérdést nem érti meg a szomszéd-asszony, beszélt románul is, magyarul is. Áron bácsi volt, egyszerűen Áron bácsi volt.

A konyhából előtipeg egy mezítlábas négy-öt éves gyermek. Szemei homályosak és értelmetlenek. Testét egy ingecske fedi. Száján csak egy fajta hang tör ki, ahogy rám, a rejtélyes idegenre bámul, valahogy így: „hö . . . hööö . . .”

„Hagyja szegényt, mondja az asszony, süketnéma is meg hülye is. Az Áron bácsi gyereke . . .”

Ajkamra már nem kerül kérdés, kiszáradt torokkal és égő szemekkel állok ebben az éjszakában. Csak az asszony beszél még, ruháit, rongyait csapkodva és a kórót piszkálva az üst alatt.

Hány éves az Áron bácsi asszonya, nem tudtam meg. „Annyi, mint én” — mondta a kültelki asszony. — Lehet harminc is, de ötven is. Valahol egy ügyvédnél bejárónő. Hiába vártam rá. Az este már végérvényesen ráterült a kültelekre és a kutyák vadul ugattak. Talán az Áron bácsi szellemét hajkurászták a szemétdombok közt, vagy csak az embertelen sötétséggel küszködtek. A szél is felüvöltött és állati borzadály töltötte meg a teret.

Emlékszem, szorongva fütyürészni kezdtem a fekete úton, mintha saját hangom megvédene valamitől . . . talán a félelemtől.

*

József Áronék szomszédasszonyától megtudtam Józsefné gazdájának címét. Két ízben is írtam neki, hogy kerestem. Férje fia meghalt Budapesten, ha segítségére lehetek valamivel, keressen fel. De nem jött . . .

Ennyit tudok mindössze József Áron temesvári életéről és haláláról: talán ez a kevés is valami, ami halálán túl emlékként is a költő nagy és szenvedésteljes életéhez tartozik.

Irodalmi riport a Nobel-díjas német író és a tragikus sorsú magyar költőzseni találkozásáról

Huszonhét hónappal ezelőtt csatakos, csúf, kegyetlenül nyirkos és nyúlós decemberi délután az új magyar irodalom legnagyobb költőjét vesztette el. Vonat kerekei tépték szét József Attilának, a magyar irodalom új költőzsenijének testét.

Ha a polgári közvélemény még mindig Murger halhatatlan, de hatásvadászó regényének nyomán képzeli el a művészek életét és véleménye szerint az alkotó zseninek közlési vágyát és művészetének kifermáló képességét a nyomor alakítja át döntően és segíti kifejlődni, úgy József Attila Villon'hoz hasonló hányatott életével valóban megérdemli ezt az elnevezést.

1905-ben született Budapesten, apja József Áron görögkeleti vallású székely szolgalegény, anyja Pócze Borbála mosónő. Három esztendő, amikor apja a nyomor elől Brailába kivándorol és nyoma vész. A három gyermeket a mosónő tartja el.

Kilenc esztendő és a háború apokaliptikus zűrzavarában órákat álldogál az élelmiszerüzletek előtt, hogy élelmiszerjegglyel vásárolhasson. Fát és szemet lop a pályaudvaron, közben vizet árusít filmszínházakban, kosarakat és csomagokat cipel a vásártérrel a naccságák után. Újságot árul, majd kenyeres fiú. Kilenc éves, amikor nővére megpofozza. Mérgében öngyilkosságot kísérel meg. Szerencsére tévedésből kőszodaoldat helyett egészségre ártalmatlan keményítőt ivott meg. Hiába örül, hogy a „Mama” széttépi majd Jolánt fájdalmában, mert nem sikerült meghalnia. A lélekkutató már ebből az öngyilkossági kísérletből is megállapíthatja, hogy József Attila a szeretet hiánya miatt kereste apró gyerekkorában a halált.

Változatos és küzdelmes életét folytatja tovább. Anyja korán meghal, nyomor és állandó tanulás. A gimnázium hatodik osztályát színjelesen végzi, de újból eredménytelen öngyilkosságot követ el. Elismert költő, amikor kukoricacsósz lesz, majd matróznak csap fel. A szegedi egyetemre kerül, több szemesztert sikerrel kollokvál, de irodalomtanára merész hangú versei miatt megfenyegeti, hogy soha álláshoz nem fog jutni baloldali érzelmei miatt. Elkeseredik és elhagyja az egyetemet. Újabb bolyongás. Párizs, Bécs, hányódás, nyomortanyákon. Megismerkedik közben Hatvany Lajossal, aki mint Ady Endrének, neki is hóna alá nyúl. Magántisztviselő lesz. Már-már révbe fut, amikor a vállalat megbukik, Újabb és az eddigieknél sötétebb nyomor köszönt rá. Közben csodálatos bőséggel ontja verseit, melyek már nemcsak a magyar folyóiratokban, hanem a francia, német, cseh és román

irodalomban is ismertté teszik nevét. Idegbeteg, búskomorság közelíti meg orozva, hogy szanatóriumba kerüljön végül is barátai jóvoltából. Mint lábadozó kikerül, irodalmi folyóiratot alapít, a Szép Szó-t, melyet páratlan műgonddal szerkeszt. Azután összeroppan. Örület keríti hatalmába, a nyomor és kínlődás, meg nem értés, üldöztetés megbosszulja magát.

Szanatórium, majd odahaza ápolják, nővéreihez kerül Balatonszárszóra, ahol egy decemberi délutánon barátai meglátogatják. Később Hugo Viktor verset olvas, az „Ultima Verba”-t. (Utolsó Szavak). Nagy kedvvel töltőtollat kap fel, hogy a költeményt lefordítsa. Az első sorokat még leírja: „Elpusztult az emberi értelem” azután hirtelen felugrik. Mi játszódott le ebben a ragyogó elmében, az örök titok marad. Az állomásra ment, ahol egy tehervonat mozdonya alá feküdt. A harmadik öngyilkossága sikerült. A vak és ostoba mozdony szétroncsolta az új magyar líra legnagyobb költőjének fejét...

Thomas Mann és József Attila

József Attila gyermekkorától kezdve csodálója Thomas Mannak, a Nobel-díjas írónak.

A Szép Szó már a haladó szellemű magyar írógárda fémjelzett folyóirata, amikor vezetői, élükön József Attilával elhatározták, hogy estélyt rendeznek, melyre előadónak Thomas Mannt hívják meg, aki ekkor Svájcban élt önkéntes száműzetésben. Az író a megtisztelő meghívást el is fogadta. Thomas Mann három esztendővel ezelőtt zsúfolt ház előtt tartotta meg a Szép Szó rendezésében előadását, melyen többszáz főnyi közönség ünnepelte a nagy német íróművészt.

Az estély előre megállapított műsorán azonban változás történt. József Attila üdvözlő balladáját akarta felolvasni, melyet Thomas Mannhoz írt, de ezt a rendőrség közbejöttével a cenzúrahivatal megakadályozta.

A sors útja azonban kiszámíthatatlan és mégis úgy akarta, hogy a német író a verset megismerhesse. Franyó Zoltán, az ismert, Temesvárott élő író és műfordító lefordította a verset és Méliusz József ugyancsak temesvári író azt svájci tartózkodása alkalmával átadta Thomas Mannnak, akit zürichi magányában látogatott meg.

Az üdvözlő vers a következő volt:

GRUSS AN THOMAS MANN

von Attila József

Wie jenes Kind, das sich nach Ruhe sehnt
und sie erreichend an das Bett gelehnt
dich anfleht: „Bleibe noch bei mir, erzähle!“
(die Nacht befällt dann nicht so jäh die Seele)
und pocht sein Herzchen angstvoll in der Leere,
sich nicht bewußt, was heißer es begehre,
das Märchen oder deine Gegenwart:
So bitten wir dich: gib nach deiner Art
ein unvergeßlich Märchen uns — beweise,
daß du, der Unsre hier in unsrem Kreise,
mit allen tief vereint bist, die mit Sorgen
um Menschenwürde denken an das Morgen.
Du weißt es wohl, nie darf der Dichter lügen:
du sollst zum Echten auch das Wahre fügen,
das Licht, von dem im Hirn Gedanken funkeln,
denn sind getrennt wir, irren wir im Dunkeln.
Wir sollen uns durchschaun, denn so durchsah
Hans Castorp auch den Leib der Frau Chauchat.
Kein Lärm darf dein umhülltes Wort durchdröhnen —
erzähle uns vom Bösen und vom Schönen,
laß unser banges Herz mit Sehnsucht laben.
Jetzt haben Kosztolányi wir begraben,
wie ihn der Krebs zerfraß, so gräulich frißt
manch Unheil-Staat an dem, was menschlich ist
und schaudernd fragen wir: was wird geschehn,
von wo bedrohn uns neue Wolfsideen?
Will neues Gift zerfressen unser Wesen? —
Bis wann noch ist gegönnt dir vorzulesen? . . .
Und sprichst du, heißt's wir sollen nicht erschlaffen,
wir Männer sollen stets wie Männer schaffen,
die Frauen seien Frauen, frei und wahr
und Menschen alle, klein war ihre Schar . . .
Nimm Platz. Beginn das Märchenwunder, sprich!
Wir lauschen dir, zwar werden manche dich
nur so bestaunen und willkommen heißen,
wie einen Europäer unter Weißen.

Aus dem Ungarischen übertragen von
Zoltán Franyó

Méliusz Józsefet Thomas Mann feleségével együtt fogadta és a villa terraszán üldögéltek. Th. M. sokat kérdezősködött pesti írók és újságírók felől, majd a temesvári vendég átnyújtotta a József Attila versét, mely Franyó Zoltán fordításában élethűen és teljes szépségében adta vissza az ódát. Thomas Mann hosszan és figyelmesen olvasta a kéziratot, majd hirtelen élénken feleségéhez fordult:

„Hör mal . . .” s olvasni kezdte szép, kemény hangján József Attila költeményét. Az író a fiatal költőt még előbbi budapesti látogatása során ismerte meg, ahol Hatvany Lajos mutatta be és Pestről már akkor azzal a benyomással távozott, hogy a fiatal, nyurga, sovány férfi napjaink legnagyobb magyar költője.

Thomas Mannt Svájcban éri József Attila gyászos és szomorú öngyilkosságának a híre, mire a következő levelet küldi barátjának, Hatvany Lajosnak:

„Kedves Hatvany Úr!

Szívélyesen köszönöm folyó hó 6-án kelt levelét, amelyben József Attila halálának szomorú s megrázó hírért közli velem. Ez a hír igazán nagyon közelről érint s kérem, adja át a halott körének, a Szép Szó fiatal íróinak mély részvétem kifejezését a veszteség fölött, amely József Attila halálával őket és az ifjú magyar irodalmat érte. Már azért is fájdalmasan érint ez a gyász eset, mert hiszen annak idején személyesen megismerkedtem a fiatal költővel és értesültem tervéről, hogy hozzám intézett üdvözlő költeményét a színházban olvassa föl, amit a rendőrség nem egészen érthető módon meggátolt. Én azonban, és pedig jó német fordításban, melyet Franyó Zoltán dolgozott át németre, olvashattam a költeményt s nagy örömet találtam benne, művészi örömet és személyes is a barátságos érzületért, amely benne kifejeződött, s amelyben az ifjú magyar irodalom érzületének kifejezését láttam. Én is barátot veszítettem el tehát, még pedig értékes barátot s őszintén gyászolom őt. Kérem, közöljék ezt a Szép Szó uraival s biztosítsa őket újból igaz ragaszkodásomról.

Baráti üdvözlettel híve:

Thomas Mann s. k.

Huszonhét hónappal ezelőtt lett öngyilkos József Attila, mert élete végéig szeretetlenségben és nyomorban élt. A Baumgarten alapítvány, melyet jóhiszemű, becsületes szándékú ember létesített szegény, nyomorgó és tehetséges költők, írók részére, számára csak morzsát juttatott — mindössze ezer, azaz egyezer pengőt. Ma, halála után természetesen már nincsen senki, még a hivatalos fórumok sem, akik kétségbevonják a nyomorultan elpusztult költő nagyságát. Már kezdik

merevíteni, kezdik meghamisítani, hogy „méltóképpen”, szalonképesen bevonultassák az irodalomtörténetbe.

6 Órai Újság (Timisocra—Temesvár)
1940. márc. 8.

ifjabb Kubán Endre

671. JÓZSEF ATTILA ÉLETE

Az igazi, szomorú magyar költő-élet, nyomott és szorongó befejezése, a véres iszonyatos halál, koronája ennek a végzetes életnek. Költő volt és nem fogadta be ez a világ sem műveit, sem önmagát, amíg élt. Meg kellett halnia — mint annyi sok másnak hálátlan földünkön —, hogy elismerjék és megbecsüljék . . . amikor már nem lehetett személyében megbecsülni.

A halál felé vezetett József Attila életének útja, nem vég volt számára a halál, mint szerencsés másoknak, hanem kényszerű, kijelölt cél.

És amíg eljutott oda, amíg elérte a halálba dermedt megbékélés sötét szobáját, hosszú és göröngyös és tuskés volt az útja. Keservek és szenvedések között kellett haladnia, értetlenül elfordultak tőle az arcok és fanyar hangok kórusa áradt feléje, mintha csak meg akarták volna gyűlöltetni vele az embereket, az életet.

Amíg eljutott József Attila a halál nyugalmáig, sokat kellett gyötrődnie, reménytelen harcokat kellett végigküzdenie, fájón mozgalmas és sötétbevesző szélmalomharc volt élete a közömbösséggel, rosszindulattal, ellenséges erőkkal és a hatalom birtokában virágzó tehetetlenséggel.

Nézője és osztályostársa volt ennek az életnek, ennek a szépségesen véres harcnak a költő nővére, József Jolán, aki most megírta emlékezéseit „József Jolán és József Attila élete” címmel. A könyv Cserépfalvi kiadásban jelenik meg a közeli jövőben.

Népszava 1940. máj. 12.

672. JÓZSEF ATTILA ÉLETÉNEK ÉS HALÁLÁNAK TITKA

Óriási szenzációja van a magyar irodalmi életnek! Néhány napon belül erről beszélnek majd az emberek, írók és olvasók, entellektüelek és buzgó „bestseller”-falók. Ez a könyv jó értelemben vett szenzáció: nem botrány és nem „leleplezés”, hanem új, eddig ismeretlen író nagyszerű alkotása halott bátyjáról, a költőről, a legbiztosabbról, a legnagyobbak és

legszerencsétlenebbek közül valóról. Két esztendeje is elmúlt már annak, hogy *József Attila* a szárszói vonat elé vetette magát. Addig „jó költő” volt, egy a sok közül, azóta megtudta az átlagolvasó is, mit vesztettünk benne. Összegyűjtött versei, ahogy mondani szokták, „közkézen forognak” és a múltkor hallottam egy régi budai kiskocsmában, ugyanannál az asztalnál, ahol egy éjjel *József Attila* maga mondogatta verseit, hogy fiatal fiúk és egyetemista lányok az ő strófáit szavalták. Kívülről tudták mint *Petőfit*, mint *Adyt*. Az életét most ismerjük meg csak igazán *József Jolán* könyvéből! Az előbb szenzációról beszéltem: nem az a megfejtése, hogy megtudjuk *József Attila* mennyit, miért és hogyan éhezett, hanem az, *ahogyan nővére ezt megírta*. Túlzás nélkül meg lehet állapítani: *József Jolán prózája egyenrangú Attila lírájával*. Nőíró magyarul még nem írt ilyen erővel, ilyen könnyörtelenül tiszta, sallangtalan, elképesztő és félelmetes stílusban! Hogy lehet, hogy ez az asszony nem írt eddig? S hogy lehet, hogy ilyen éretten, készen, megrendítő színekkel és tiszteletparancsoló egyszerűséggel tud most ábrázolni és leírni? Önként kínálkozik a párhuzam: oroszos ez a stílus, de nem csináltan komor és programszerűen fekete, hanem tele van az élmény hús-vér közvetlenségével. A ferencvárosi proletárgyerek élete akkor is nevezetes irodalmi munka volna, ha ebből a „srác”-ból nem *József Attila* nőtt volna. *Sok mindent megértünk költészetéből és majdnem mindent betegségéből*, ha ezt az elapátlanodott, szabadjára eresztett, kalandos és boldogtalan gyerekkort elolvassuk. *És később mi minden ment keresztül a század egyik legnagyobb magyar költője!* Szavamra, úgy hangoznék, mint egy rémregény, ha most elkezdenék *József Jolán* könyvéből idézni. Pedig sehohsem túloz, sőt inkább valami szép szemérmességgel röstelli magát, amikor elmondja *Attila* koplalásait, megaláztatásait és újra meg újra visszatérő, soha nem teljesedő vágyát: a havi kétszáz fixet... Olvassuk el ezt a könyvet, áhitattal és megindultan, két hadijelentés között.

Hétfő Reggel 1940. máj. 27.

Boldizsár Iván

673. JÓZSEF ATTILA ÉLETE

József Jolán könyvének kettős jelentősége van. *József Attila* életébe és költészetébe különbül bevilágít, mint bármelyik eddigi emlékezés és tanulmány, de ugyanakkor egyik legmélyebb magyar prózai írás a *proletársorsról*.

József Attila egész élete menekülés volt a *proletársorsból*. Persze nem elvi megalkuvás volt ez a menekülés, hanem az élet, a tisztább és szabadabb emberi élet keresése, hogy a *proletársors szörnyű élményeit*

ellensúlyozza, kibékítse. S szegény József Attila mindhalálíg hiába igyekezett menekülni, proletár maradt, éhező, fázó és ágyrajáró. A gyermekkori sebek sohase gyógyultak meg, hanem tovább üszkösödtek, a keserű gyermekkori élmények pedig szörnyekké nőttek benne.

Ez a könyv nélkülözhetetlen kútforrás József Attila megértéséhez. A versek voltak az ő „lucidum intervallumai”. *Verse vonzott, de egyénisége az egészséges lelkű embert megriasztotta. Ha beszélni kezdett, valami feloldhatatlan ősi zavar áradt szavaiból.* Ez a zavar jellemzi prózai írásait is. A vers volt a boldog sziget életének tragikus hínárjában s midőn a szigetet is kikezdték a zavaros hullámok, utolsó tisztább pillanatában a halálba menekült szegény József Attila.

Költészetének gyökere: gyermekkori szenvedése, gyermekkorának környezete. Ezt a korszakot és környezetet hivatott író hangján és mélységével fejezi ki József Jolán. Könyvében rengeteg irodalompolitikai vonatkozás is van s keserű ítéletekre is akadunk, melyek néha igazságtalanok, de többnyire helytállóak. József Attila az Ignóus Pál szellemi vezetése alatt álló „Szép Szó” című fajnívó folyóirat szerkesztője volt. Ez a folyóirat zászlónak, pajzsnak és ürügynek használta a nyomorgó költőt, de a szerkesztői honoráriumot, József Jolán szerint F. F.-nek adta nyilván fajnívó alapon. Mecenása, a többszörös milliomos háromhavi szanatóriumi gyógykezelés után félig sem gyógyult állapotban télen hozatta ki a szanatóriumból s küldte Balatonszárszóra nyomorgó testvéreihez, egy elhagyott, nem fűthető penzióba.

József Attila nevét és súlyát vették igénybe egy sajtósági fajnívó társadalompolitikai irányzat igazolására, de máskülönben „háttul” tartották a „cselédszobában”, a nyomorult magányban, akár polgári rangú sógora, midőn magához vette. *Költésze örökké megmarad s élete szomorú példa, vádló példa.* A magyar közöny s a szellemet kihasználó társadalompolitikai üzlet malomkövei között őrlődött. József Jolán könyve vád is, intés is, komoly időkben, komoly embereknek való olvasmány.

Magyarország 1940. máj. 30.

Féja Géza

674. A TRAGIKUS KÖLTŐ

József Attila életrajza

József Attilának nemcsak elmúlása volt megrendítően tragikus, hanem emberi és költői sorsa is. Egész élete egy szenvedésekkel és megaláztatásokkal teli, vigasztalan-komor tragédia. A nyomor és betegség kérélezhetetlen végzettragédiája, amely menhelyi árvasággal

kezdődik és tébolyult öngyilkossággal végződik — a verseiben szinte apokaliptikus jelképként vissza-visszatérő tehervonat dübörgő kerekei alatt.

Alig harminchárom esztendősen korában ment el az a boldogtalan költő, kortársai közül nyilván a legtöbbre hivatott tehetség, akinek zseniális versein a lelki rövidzárlat, Juhász Gyuláéval rokon, baljós tűzijátéka szikrázik keresztül. József Attila mélyről, a társadalmi rendezetlenség legmélyéről jött s a legmagasabb csúcsok felé tört. Már gyermekkorában megjárta a testi-lelki szenvedés tüzes bélyegét ütő, soha egészen el nem felejthető állomásait. Magyar vonatkozásban valóságosan Dosztojevszkij „szibériai” útját, amelynek külső-belső fordulói csak most bontakoznak ki igazán előttünk, József Jolán testvéri kegyelettel és írói tárgyilagossággal megírt, szívbemarkoló könyvéből.

A költő életrajzát nővére írta meg számunkra és az irodalomtörténet számára, a kezei között lévő levelek, feljegyzések, híven megőrzött emlékek és dokumentumok alapján. A felmutatott kép, minden szándékolt túlzás nélkül, ijesztően sötét. Félelmes és döbbenetes. Nem szépít semmit és ha helyenkint akad is rajta lírikus keserűséggel vádoló vonás, ez a vád inkább a sorsot illeti, mint egyeseket. Mélyragyogású színei sötétben fénylenek. S világuknál nemcsak a költő alakja, hanem költészetének meghatározottsága is élesen rajzolódik elénk. Úgy érezzük: szerves kiegészítő folytatását kapjuk József Attila verseinek ezzel a szó szoros értelmében „testvéri” kötettel. Egyúttal pedig legautentikusabb magyarázatát. Vele válik teljessé a fiatal költő idő előtt derékbatört, csonkaságában is rendkívüli, páratlan életműve.

Pest 1940. máj. 30.

(K. A.)

675. SZERKESZTŐSÉGI ASZTAL

JÓZSEF JOLÁN: Kedves Jolán, az éjjel s ma reggel a maga könyvét olvastam, amit szegény Attiláról írt. Soha szelídebb, jóságosabb, önmérséklőbb s egyben soha őszintébb, igazabb, támadóbb könyvet nem sirtam végig. Kedves Jolán, csak a legnagyobb írónak adatott, hogy ennyire szíven markoljon. Zsukának könyve kísérteties borzongásban tartott, a magáé, Jocó, megnyitotta a jóság forrását. Ha az ember sír, csak magát sirathatja, vagy a saját jóságától fakad el forrassá.

Kelet Népe 1940. jún. 1.

Móricz Zsigmond

676. JÓZSEF JOLÁN: JÓZSEF ATTILA ÉLETE

Bevalljuk őszintén, amikor kezünkbe került ez a könyv, bizonyos gyanakvással kezdtünk lapozgatni benne. Félünk az ilyen életrajzoktól. Ahogy azonban beletemetkeztünk a sorokba, azonnal láttuk, hogy komoly munkával állunk szemben. Mélységesen megrázó írás ez! A nagy költő nővére finom ízléssel, könnyed és értelmes stílusban szemlélteti egy apátlan proletárcsalád borzalmas nyomorát, egy kivételes tehetségű fiatal poéta küzdelmeit az elismerésért és a kenyérért, majd rettenetes tusáját súlyos betegségével. Az író érzé, hogy a hangsúly csak annyiban lehet a történéseken, amennyiben azok a költő belső életére hatottak, írói attitűdjét meghatározták és művészetét befolyásolták. Ennél többet nem akar adni, de erről: mindent. Úgy érezzük, szükség volt erre a könyvre, szükség mindenki számára, aki még nem ismeri József Attilát; szükség azok számára, akik még vakon hisznek az értelem végső diadalában.

Újság 1940. jún. 1.

677. JÓZSEF ATTILA ÉLETE

Megrendülten járkáltam néhány napig. Talán nem is ildomos, bevallani, hogy e megrendülésnek nem volt köze a tragikus világeseményekhez. Egy könyv okozta. József Attila életét írta meg nővére, József Jolán. Úgy tudom, soha egy sort sem írt eddig. Most első könyvével legjobb íróink sorába ugrott. Igaz, hogy maga a tárgy is nyomasztóan nagyszabású és „hálás”, hiszen József Attila élete félelmes társadalmi és mélylélektani regénytéma. De a legnagyobb témát is könnyen elronthatja a dilettáns író.

Amint az életrajzot olvastam, ismét elevenen állt előttem József Attila alakja, de nem csupán úgy, ahogy életében ismertem és ahogyan verseiben megmutatkozik. Vonásai és versei különös új hátteret kaptak, szinte kísérteties fényekkel. Törékeny alakja mögött a társadalom szörnyű mélységei nyílnak meg. Új távlatban látjuk életét és költészetét, megismerjük a talajt, amelyből kinőtt, versei után most meglátjuk az anyagot, amelyből költészetének hajszálgökörei táplálkoztak. Ez az életrajz voltaképpen illusztráció József Attila életművéhez, szemmel látható, kézzelfogható bemutatása annak, ami költészetében később elméletté és zenévé tisztult. Ha alcímet akarnánk adni e könyvnek, így nevezhetnők: „Egy fájdalom története.” Mert József Attila harminckétéves élete egyetlen egységes fájdalom fejlődése csupán.

A kora gyermekkor homályából csirázott ki ez a fájdalom, a legnyomasztóbb proletárgyermekség éveit növelték nagyra. Idővel

költészetté és világnézetté érett. Elvont és művészi síkra emelkedett, de ez nem enyhítette. Rövid élete utolsó szakaszában, az öntudat összeomlásának idején a fájdalom ismét eredeti állapotához tért vissza: a megvert, megkínzott, kenyérre és szeretetre vágyó kisgyermek fájdalma lett belőle újra. A felnőtt, a költő visszazuhant a gyermekkori szorongások és borzalmak emlékvilágába. E fájdalomnak szinte természetrajzian pontos ábrázolását találjuk József Jolán könyvében. Első fele a gyermekkorról szól, a legsivárabb nyomor periódusáról. Hátborzongató egyszerűséggel, halk tárgyilagossággal közli az embertelen szegénység tényeit. Gorkij vagy a korai Knut Hamsun legszebb fejezeteivel vetekednek ezek az oldalak. Olvasásuk közben arra gondoltam: milyen végzetes értelmetlenség, hogy a huszadik század civilizációjának kellős közepén ilyen félelmes méreteket ölthet a legprimitívebb szükséglet, az étvágy kielégítetlensége. És milyen végzetes értelmetlenség, hogy e lényegében mechanikus testi probléma később is milyen döntően befolyásolta a költő életét. A század egyik legnagyobb magyar költője volt, a társadalom és a lélek legnagyobb kérdéseiről énekelt csodálatos, soha nem hallott hangon és közben nagy élmény volt számára, hogy egyszer-egyszer tisztességesen megebédelhett. Mindig voltak nyomorgó költők, mindig tudtunk „a költő és a sorsharag” közismert kapcsolatáról, de soha ilyen brutális egyszerűséggel nem állottak előttünk egy nagy költő testi nélkülözésének tényei.

József Jolán végtelen finomsággal mutatja be fivére lelki fejlődésének vonalát. Látjuk, miként érleli az élet a magyar munkásság költőjévé és miként zárja később a maga megközelíthetetlen börtönébe a téboly. Bizonyos, hogy nem csupán egyéni balsorsa tette a munkásság költőjévé, de az is bizonyos, hogy sohasem vált volna lírájában oly áthatóan tudatossá a dolgozók minden kérdése és elmélete, ha nem élt volna maga is „a város peremén”, ha nem tartozott volna ő is „az anyag gyermekei” közé. A külváros, amelyben született és sokáig élt, költészetének belső színtere lett:

*Tudod-e,
milyen öntudat kopár öröme
híz-vonz, hogy e táj nem enged és
miféle gazdag szenvedés
taszít ide?
Anyjához tér így az a gyermek,
kit idegenben löknek, vernek.
Igazán
csak itt mosolyoghatsz, itt sírhatsz.
Magaddal is csak itt bírhatasz
óh, lélek! Ez a hazám.*

És élete végén, amikor már csak befelé fordult és az elsötétülő lélek magányos rémeivel viaskodott, az örökké aktuális nyomor, ha lehetett, még súlyosbította állapotát. Betegsége nem volt társadalmi helyzetének egyenes következménye: a szkizofréria nem ismer társadalmi különbséget. De nyilvánvaló, hogy e betegség nem vált volna oly rohamosan súlyossá, ha József Attila emberibb körülmények között él.

Az életrajz egyszerűen, szűkszavúan mutatja be, mint válik József Attilánál az örökös testi megaláztatás az egyik síkon a dacos és öntudatos társadalomkritika forrásává, a másik síkon pedig az egyre fokozódó kisebbségi és üldözési téveszme rugójává. A költészet sohasem szorul kommentárra, ez a könyv sem akar az lenni. De aki elolvasta, meglátja belőle mi volt e nagy költő versei mögött, mik voltak azok a félelmes szakadékok, melyeket a verssorok tiszta és merész ívei hidaltak át. Ritkán olvastam ilyen nemesen szerény életrajzot, mely egyben bizonyos fokig önéletrajz is.

Az ilyenfajta életrajzokkal kapcsolatban az olvasó méltán bizalmatlan: a szerző többnyire önmagát tolja előtérbe, sokat lírizál és ritkán mond igazat. József Jolán könyve újra rehabilitálja e műfajt. Nőírónál szinte hihetetlen erővel és nagyvonalúsággal eleveníti meg a valóságot. Az ő ajkán is „csörömpöl a szó”, ő is „az adott világ varázsainak mérnöke”, mint testvére volt. Szébb irodalmi emlékművet nem kaphatott volna József Attila. A szöveget méltóan zárja le utolsó arcképe. Dési-Huber István műve. Amíg e képet nézem, ismét hallom József Attila tompa hangját, amint élete utolsó karácsonya előtt a telefonba olvasta fel versét:

*Jaj, szeresetek szilajon,
hessentsétek el nagy bajom.*

Népszava 1940. jún. 2.

Bálint György

678. A MI KÖNYVNA PUNK

[...] Erdei Ferenc a „falukutató” írók egyik legkitűnőbbike „Magyar falu” címen írt útmutató könyvet a parasztélet eddigi és jövődő formáiról. A népi származású és a népi gondolathoz hű költők közül Illyés Gyulának és Erdélyi Józsefnek jelentek meg összegyűjtött versei. S mint a „magunk ügyét” kell még megemlítenünk azt a könyvet, amelyet a parasztság és munkásság nemrégén elhunyt nagy költőjéről, József Attiláról írt a nővére, József Jolán. [...]

Szabad Szó 1940. jún. 2.

Darvas József

679. JÓZSEF ATTILA ÖSSZES VERSEI ÉS MŰFORDÍTÁSAI

[Szerkesztői jegyzet]

E kötetben a költő verseinek időrendjét igyekeztünk megtartani. Lehetőleg teljes kiadást adunk. Az előző kiadás óta jónéhány vers került elő; ezeket is közöljük, József Attila jelentősebb műfordításaival együtt. A költő 1934-ben „Medvetánc” címen válogatott verskötvetet adott ki; ennek szerkesztését kegyeletből nem érintettük. Az időrend elvét követve azonban, hogy az olvasó a régebbi köteteket is hiánytalanul láthassa maga előtt, a „Medvetánc”-ba átvett versek címét eredeti helyükön is közöljük, utalással a „Medvetánc”-ra, ahol a vers olvasható.

1940

Bálint György

680. MA VAN AZ ELSŐ KÖNYVNAP

Gutenberg esztendejében bő és szép természettel nyitja sátrait a *magyar könyvnap*. Örülünk a bőségnek, de még jobban a termés minőségének. Mi tagadás, a nyomtatott betű és könyv még nem föltétlenül öröm és nyereség ma. Gutenberg a maga találmányára csak úgy lehetne büszke, mint, mondjuk, Nobel is a felfedezésére. Az egyik is, a másik is szolgálhatja az építés céljait, de éppúgy a romboláséit is. A magyar sátrak könyveire azonban méltán lehetünk büszkék. Nem napi érdekű röpiratok, vagy mérgező propagandafüzetek ezek. Nem is a ma divatos „sárga”, „kék”, avagy „fekete” könyvek. Hanem rangos költemények, regények és tanulmányok. A szellem égi bélyege ragyog rajtuk.

Nyugat kulturált népei ezekben a napokban azzal vannak elfoglalva, hogy a civilizáció raffinált eszközeivel pusztítják egymást. Mi, Istenünk különös kegyelméből, ezalatt az idő alatt *könyveket írhattunk és nyomtathattunk*. Örülünk nekik és boldogan tételezzük fel róluk, hogy hazánk és az európai művelődés ügyét szolgálhatják majd annyira, mint a fegyverek . . .

A költők jegyében

Költők népe vagyunk. A mi erősségünk a vers. Ebben alkottuk mindig a legnagyobbat és a legszebbet, ami a magyar géniusztól tellett. Rangunkat az európai kultúrában költőink jelzik legméltóbban. Nem véletlen hát, ha az idei könyvnap is a költők jegyében áll. Élők és holtak sorakoznak fel a szellem nemes viadalára. Élükön a halhatatlan halott, Ady Endre. Összegyűjtött verseit új kiadásban hozta ki a könyvnapra az Athenaeum. Mint vén sas

teríti hatalmas szárnyait társai fölé. Erdélyi József mélyről táplálkozó népisége, égő heve és pompás színei teljes gazdagságukban bontakoznak ki verseinek hatszáz oldalas gyűjteményében, amelyet a Magyar Élet adott ki Emlék cím alatt. A tragikus sorsú költő: József Attila verseiből is teljes kiadást kapunk az ideai könyvnapon. A gyűjtemény magában foglalja az „utolsó verseket”, a töredékeket és műfordításokat is. Pérely Imre tizenöt szép rajza díszíti a könyvet. A lélek szenvedései és fájdalmai talán egyetlen költőnkől sem szakadtak fel még olyan megrázó erővel és filozófiai mélységgel, mint József Attilából. Illyés Gyula is „összegyűjtött versei”-vel jelentkezik a könyvnapon. (Nyugat kiadás.) Különösen nagy értéke a kötetnek az „Ifjúság” és a „Három öreg” című sajtósági műfajú, két hosszú költemény. Szabó Lőrinc válogatott verseit a Singer és Wolfner cég hozta ki. Erős tehetség határozott vonásait tükrözi a szép gyűjtemény. De azzal a meglepetéssel szolgál, hogy a költő átírta régi verseit. Az újjáköltés azonban többnyire nem sikerült. Ugyancsak új kiadásban jelentek meg Kosztolányi Dezső versei is.

József Jolán: József Attila élete

Másfél évtizeddel ezelőtt mindenféle bajainkba beleveszve, búslakodtunk országosan. S egyszerre csak egy csillogószemű diák nyitotta ránk az ajtót, vígan ütötte össze a bokáit s friss hangú köszöntőbe kezdett. „Hejh, burzsoá, hejh proletár, én József Attila itt vagyok” — mondta hetykén és mi megsimogattuk kedves arcát s megkérdeztük tőle: Ki fia vagy te, lelkem? Ő erre is versben válaszolt: „Nemzett József Áron... megszült Pőcze Borcsa...” A sorok most is vígan pattogtak, de mögöttük tragédiák árnya borongott. Nem is tudta tovább folytatni, sírásra görbült a szája: „A többit majd elmondja a Jocó” — szólt a nénjére mutatva s azután sírva elszaladt s mi bizony csak akkor figyeltünk fel rá újra, amikor megtudtuk, hogy tulajdonképpen a balatonszárszói vonat elé sietett...

*

És most itt van a Jocó vallomása...

„A Gát-utca 24. számú házban laktunk a Ferencvárosban, amikor a papa eltűnt...” Így kezdi és ebben az egy mondatban már, mint vízcseppben a tenger, benne van az egész mű. A stílus pontossága és epikai hitele és a téma félelmes romantikája. Mert ha a stílus mentes is minden romantikától, annál romantikusabb maga a sorsverte élet, amiről beszámol. A ferencvárosi nyomortanyák mélysége és az, hogy „a papa eltűnt”. Egy napról a másikra nyoma veszett. Békeidőkben, a

huszadik században. Pedig bölcseink szerint már abból is egész életre szóló komplexusai származnak az embernek, ha apa mellett nő fel. Ám mennyivel inkább abból, ha a papa egy szomorú napon eltűnik — mindörökre.

Igen, ezzel kezdődött az igazi tragédia s azután tetőződött azzal, hogy egy szomorú napon eltűnt a mama is. Elmentek, mit sem törődve kisfiukkal, aki egész nap csak sírt és éhezett. . . És lassan sorra eltűnt minden más is, ami a mérhetetlenül kevésből még egyáltalán eltűnhett. A kisfiú számára maradt-e más hátra, mint szintén eltűnni utánuk?

Nézem utolsó arcképét a kötet végén. Meggyötört, koravén vonásain átsugárzik a pityergő gyermek édes arca. Nem vágyott másra, csak szeretetre. És egy tányér bablevest kívánt, csipetkével és kolbászszzeletkével. De éhen maradt. És a halál szerelmesen kacsintott felé, fülébe súgta, hogy „verséért öles kondérban főz babot” neki. Azután intett feléje s a gyermek mohón követte. . .

Ezeket tudjuk meg József Jolán megrázó vallomásából, amelynek nincs egyetlen henye és hazug szava sem. Mintha a mennyei bírák előtt állana s hallaná. Csak a színigazat vallja, mert vallomására esetleg esküt kell tennie. Látjuk, ahogy küzködik a könnyeivel, sírás fojtogatja a torkát. De a magas bírák előtt méltósággal tartózkodik minden lírai kitöréstől, minden érzelgősségtől. Tudja, hogy nem családi és személyes ügyekről folyik itt a szó, hanem kozmikus dolgokról, az élet és halál, a sors és szenvedés félelmes kérdéseiről. Könyvét megrendülve tesszük le. A könnyek, amiket magába fojtott, a mi szemünkéből hullanak. . .

Független Magyarország 1940. jún. 3.

Simándy Pál

681. EGY SZEGÉNY ÉLET TÖRTÉNETE

József Jolán könyve József Attiláról

Bizony, bizony, ilyen életek is vannak. Csupa tevékeny mozgékonyosság és csupa reménytelen kilátástalanság, hangos nevetésekre csiklandozó ingerek és a vissza-visszatérő szomorúságok végtelen feloldhatatlan sorozata. Ilyen rikító ellentétekből összetett, megválthatatlanul tragikus élet volt József Attiláé, a fiatalon elhunyt költőé. Jól ismertem életében, szerettem verseit és becsültem gerinces kiállításait s ha olykor vétett a maga által felállított erkölcsi törvények ellen, könnyen meg lehetett neki bocsátani, mert amilyen tekintetnélkülién férfias volt harcaiban, ugyanolyan gyerekesen naiv és ügyetlen volt gyarló, kis praktikáiban. Leplezetlen ábrázattal jött-ment, tevékenykedett és búsongott az életben s éppen ezért valószínű, hogy amit ő a legszebb

erényeinek tartott, azokért a tulajdonságaiért kellett a legtöbbet bűnhődni, mert az emberekben nem lehet érdemszerinti megbocsátás, mivel hogy nincs bennük megértés.

Három esztendő sem múlt el azóta, hogy József Attila végső gyámoltalanságában a vonat elé vetette magát. A szörnyű kerekek összetörték gyöngé testét s a költő, aki majdnem két évtizedig hiába küzdött emberi megbecsüléséért — győzedelmes szárnyakon egyszerre fölröppent, kiadták összegyűjtött verseit és megkapta az életében annyira hiábavalóan sóvárgott elismerést, aminek az ő számára többé semmi jelentősége nincsen. Lehet talán, a „hálás utókor” még szobrot is állít multhatatlan érdemei dicséretéül. Gyalázat ez így a fáradhatatlanul szorgoskodó ember ellen és azok ellen az alkotások ellen is, amiket élete árán, koldusszegényen és hátraszorítottan létrehozott.

Döbbenetes mindaz, ami életében ellene történt s a megtörtént valón nem változtat semmit az utólagos iparkodás, és mégis örül a szív, hogy érdeme szerint hall róla szólni, hogy összesereglenek olvasói, s hogy egykori ellenfelei szégyenkeznek vakságuk és süketségük miatt. Ma minden politikai párt és szemlélet vallói közül akadnak, akik magukénak vallják. Majdnem megható ez a nagy igyekezet a halott szellemi javainak birtoklásáért, de kérdés, ha József Attila láthatná még ezt a hirtelen színváltozást, nem takarná-e el szeméit s nem búsongana-e azoknak a kétes szeretete miatt, akikhez egész életében semmi köze nem volt. Micsoda keserves dicséret az, amit elmúlásunk vált ki az emberekből!

De ahogyan az árva gonosztevőnek, ugyanúgy a vérbeli költőnek is akadnak őszinte barátai és igazi rokonai. A milliók közül egy-kettő, de már ez is nagyon sok, hiszen a költő éppen megkülönböztetett képességeivel fölülhelyezi magát a hétköznapi világán s magától értetődően csak nagyon kevesen lehetnek azok, akik különvalóságában felfedezik az emberi közösség lényegének magját, sorsszerű életküzdéseit szimbolikus jelentőségűnek látják és áldozatot hoznak érte, nemcsak azért, hogy segítségére legyenek az esendőnek, hanem hogy nemes önzéssel a maguk gyönyörűségére cselekedjenek. Mindazok közül, akik eddig József Attiláról szóltak vagy írtak, elsősorban nővéreé, József Joláné a legőszintebben megtárulkozó s a sorsközösséget legmélyebbről és legőszintebben hangoztató emberi szó,

Ahogyan József Jolán könyvéből kitűnik, nemcsak vérbeli testvére, hanem szerető barátja és áldozatkész gyámolítója is volt öccsének. Nagyon jól megírt könyve korrajz, kemény kontúrok közé zárt emberi portré és olyan dokumentuma kultúrpolitikánknak, amely párját ritkító. Nem magyarázza József Attila életét, hanem bemutatja. A négy és félszáz oldalas kötet érdekesebb olvasmány minden kalandregénynél és megdöbbentőbb minden szívfacsaró érzélgősségnél. József Attila a

nyomorúság mélységes sötétjéből indult el, végigszenvedte mindazt, amit a városi és falusi proletár-gyerekek a maguk hatalmas tömegeiben évezredek óta végigszenvednek s mégis, mikor saját elszántából kioltja életét, szinte már szentnek tűnik előttünk, akit nem a sors ajándékozó kegyei, hanem a nélkülözések és szenvedések magasztosítottak föl. A magyar irodalom kiválóságai közül nem ismerek még egyet, aki olyan örök eljegyezettje lett volna a szegénységnek, mint József Attila, aki olyan fenséges megadással viselte volna sebeit s aki olyan tisztaságba tudta volna magát megőrizni a falusi istálló barmai közt a szalmán, a nagyvárosok hónaposszobáiban s a rokon bántalmak és megszégyenítések közepette. József Jolán minden kétségeiben, gyerekes örömeiben, férfias keserűségében lépésről-lépésre követi ezt az életet, mintegy lámpással világítja meg öccse alakját, anélkül, hogy szeretete egyszer is érzelműség, méltatása felelőtlen dicséretté fajulna.

József Attilával kapcsolatban már sokszor gondoltam azokra a megfejthetetlen, véges gondolkodásunkkal fölérhetetlen titkokra, amelyek egy ember életét takarják a mélyben és végzetesen befolyásolják mindhaláláig. S most, hogy nővére könyvét olvasom, újra felvetődik bennem a kérdés, hogyan, miért, kinek a jóvoltából vagy kinek a rendelkezése szerint történhetett, hogy a hűtlen és csavargó természetű, végül is a legigénytelenebb körülmények között kimúló József Áron és az örök szenvedésekre ítélt Pócze Borbála életkeveredéséből megszületett Attila, a költő, aki sajátos egyéniségével mélyített és tágitott irodalmunkon s megszületett Jolán, aki sokkal józanabb, prózaibb formában, ugyancsak a tollhoz nyúl és irodalomban fejezi ki élete legemberibb élményeit. Büntetése volt ez annak a családnak vagy megjutalmazása? A fölvetett kérdésre magamnak sem tudok értelmesen válaszolni. Csodálatommal és szeretetemmel adózom nekik, mivelhogy kibírhatatlan életüket kibírták addig, hogy felejthetetlen nyomot hagynak maguk mögött, tisztán maradtak árva szegénységükben és szolgálatunkra állnak erőnyeikkel.

Magyar Nemzet 1940. jún. 5.

Kassák Lajos

682. NYITOTT SZEMMEL A KÖNYVNAPON

[...] Az Erdélyi Szépmíves Céh sátránál beszélgettünk éppen Tamási Aronnal, amikor megjelent egy nagy napilapunk fotoriportere. Megkérte az illusztris író, vegye kézbe egy könyvét, dedikálja, hogy ezt a jelenetet lefényképezhesse. Tamási készséggel tett eleget kívánságának. Miután nagy művét a fényképező befejezte, udvarias

mosollyal, kézfogásra nyújtott tenyérrel közeledett Tamásihoz és udvarias hangon kérdezte:

— Ugyebár József Attilához van szerencsém?

A jelenethez, úgy véljük felesleges kommentárt fűzni.

Sorakozó 1940. jún. 7.

-68.

683. JÓZSEF ATTILA ÉLETERŐL

Halálos tavaszt élünk. A világtörténelem legfeketébb tavaszát. Milliós életerők küzködnek a halállal s a fergetegben nincs egyetlen rés, ahol az elárvult fecske ráülhetne a kifeszített drótokra. Hiába hunyjuk be szemünket. Napjaink víziókban telnek, éjszakáinkban messziről lidércek ugrálnak s a sárga villanó fény, a mély orgonazúgásra emlékeztető, szűnni nem akaró dörrenések, a pokol kutyáinak fáradhatatlanságát dicsérik. „Vér csurog a földről, vér csurog a fáról” — mondta 1916-ban a költő. Mit tudna ma mondani? 24 év múlva? Van-e szó és kifejezés, amely illetékes lenne a kimondhatatlan kimondására? Ki tudná megénekelni a halál seprűjét? A vasból, acélból, lángból és emberi bőrből való keveréket, amit naponta és másodpercenként felhabzsol? A kíméletlen izombénító mesterséges hőséget s a meggörbült, szétolvadt halált hordó csöveket, amik munkájuk kínos gyönyörétől úgy meggörbülnek, mint Hófehérke mérgezett hajtúi? A rettenetes gépromokat, amik az út szélén hevernek szerteszét, előbb pusztítva s most belőle pusztítva ki az élő, félelem nélkülit, mint csigaházból az eleven húst? Ki marad itt majd megírni az új „Ember Sándor” történetét, a „Holnap reggelből”, ahol feledhetetlen Karinthynek egy nyisszantással átvágta hőse félfő idegeit, hogy gépével és szerelmével megküzdhessen. Még csak ebben az időben kezdtek a repülők röpködni. Bukdácsoltak s valóságos idő kellett, míg felmászhattak a levegőbe. Még akkor nem voltak „hulladékaik”, végbélkúp alakú kiválasztódásaik, amik hullámszerűen terpeszkednek s évig érő tüzükkel megmáznak minden élő lényt s minden holt anyagot. Ki írja majd meg Barbusse verduni „poklát”, ami anyagi zene volt a mai Sedanhoz s Antwerpenhez képest? S hol vannak máig tulajdonságaikkal, gőzeikkel és mérdföldes mindent eltipró csizmáikkal. Akkor még volt és meg is született a földön az ellen-méreg, ami elsöpörte őket innen. Ezek égiek voltak, marsbéliek, de ki söpri el a földiektől csak a jogot, hogy ne pusztíthassák egymást kényükre kedvükre? Be kell vallanunk, rettenetes a tehetetlenségünk. Be kell vallanunk, hogy a háború elhárítására rendelkezésünkre állított huszonkét év alatt semmi sem sikerült, ami azt a félelmetes csapást

kilökhette volna emberi vérkeringésünkből és történelmünkből. Tizenöt évvel ezelőtt egy amerikai író darabot írt arról, hogy mi történik olyan esetben, ha egy elhagyatott helyen, ahol néhány ember él csupán, különböző vérmérsékletűek és különböző világnézetűek, összegyűlnek egy kis kocsmában a végítélet előtt. A végítéletet az árvíz hozza. Folyó úszik a kocsmá előtt, amelynek tarajos árja már a gát tetejét csapkodja. A menekülés lehetetlen. Ott gyülekeznek, hogy a halál előtti órákat együtt tölthessék s megbocsáthassák egymásnak az életben egymás és önmaguk ellen elkövetett vétkeiket és kínos vergődéseiket. A gyónásoknak és mellverő gyöngédségeknek, egymást segítő simogatásaiknak és emberi belátásaiknak világító tüze lobog az éjszakában. Halk női sikolyok vibrálnak az levegőben. Gonoszkodások kerülnek felszínre: Gyilkossági tervek és elemésztő vagyoni manipulációk. Vad szerelmek és prófétai mélységű önmegtartóztatások. A szürke mindennapi rövidlátással megáldott polgár, mély látnoki tűzzel néz a levegőbe s reszkető kezekkel keresi a halál előtti órákban a megenyhülést és az ellenségek bocsánatát. A zsugoriak szétosztják most már értéktelen vagyonukat, az iszákosok szende bájjal mérsékelik indulataikat. A verekedők könnyörögnek, hogy utoljára félholtra verjék őket azok, akikkel azelőtt bicskások módjára bántak. A szegény vízhordó kezéből elkapkodják a vedreket, kímélve őt a további fáradalmaktól, és az eddigi eseléseket és megalázottakat körülveszik és mézédéses könnyörületet könnyörögő mesékkel álmosítják azok, akik eddig kegyetlenek és rabszolgatartók voltak. Nagy szellemi és testi nivellálódás közepébe kerültünk, ahol az utolsó csavargónak tartott és lenézett költő mindenkinek áhítatos könnyzáporában, minden költeményét már ötödször kezdi előlről.

A szellem — háború közepén — mindig megszámlálható óráinak nosztalgiajával gondolunk a mi hasonló ítélet előtti időnkre, a mi óráinkra és görnyedt napjainkra, amik következnek. A költők azon típusára gondolunk, akik a rendelkezésre nyújtott huszonkét év alatt megtették kötelességüket s megdalolták figyelmeztetéseiket, amiket a kutya sem vett komolyan. Most elérvedő szemekkel nézünk olyan költő után, mint *József Attila*, aki mérgeit és látomásait kóstoltatta velünk, — hiába. Aki a pásztorok és szolgák népéből érkezett hozzánk és hírül adta, hogy alól sínyletten és nyomorúságosan élnek az emberek s ezen különbségeknek jó vége nem lehet. Aki a legnagyobb harsonákat fújta s hasonlataiban, célásaiban, nem titkolt szókimondásaiban a rétegek közötti ellentétek kikerülhetetlen kataklizmáját rajzolja véres kisujjával a falakra, amit még a szellem szeleburdjai sem vettek komolyan. Eldobta szegény költő életét, mert nem látott mit kezdeni magával egy olyan világ éjfélen, ahol a légbe húzó vadludakat és az égen pislogó göncölöket és medvéket is hadifékekbe húzzák. Fiatalon szakadt el tőlünk,

ránk hagyva nehéz és tanulságos örökségét, amit most nővére József Jolán foglalt össze vaskos könyvbe csodálatos megértéssel és szelíd örömökkal, amik neki a könyv sűrített és nehéz igényességű szavait sugallták. A könyvnap legszebb könyvének sikerült ez a könyv. Évtizedek óta nem keltett irodalmi betű ilyen feltűnést. Már a „Korunkban” leközölt részletek is rendkívüli írói munkának hatottak. Most pedig a könyv megjelenése után a kritika egyhangú bámulattal hajtja meg zászlóját a kitűnő József Attila csaknem egyenértékű lánytestvére előtt. Gorkij mélységekről zeng a hozsánna. Szerénységről, finomságról és csodálatos léleklátó eredetiségről. József Attila élete ilyen is volt. De költői megszállottság és habkönnyű alkotó képesség kellett hozzá, hogy azzá legyen, amivé a gyöngéd női ujjak formálták. E nagy, körülöttünk hullámzó vízözön utolsó gyónásában, tűz és vas szörnyetegei közepette, álmélkodva és alázatosan forgatjuk a szellem és értelem ez utolsó könyvbe letett kivirágzását. Benne vannak bűneink, gyilkossági terveink, egymás elleni gonoszkodásaink. Benne vannak az iszákosok, a zsugoriak és a verekedők. S benne van az áhítatos költő, aki megverten és bicskától hasogatottan mégis a jövő felé veti tekintetét. Több ez regénynél és életrajznál. Olyan erkölcsös írás, ami már rég nem látott napvilágot. Hogy szerző saját szavain keresztül még jobban megtükrözzük, magához József Jolánhoz fordultunk, mondja el ő lapunk számára, mit, hogyan és miért gondolt e remekbe született életrajz életrehívásakor:

1. *A testvéri kapcsolaton kívül, mi indította az életrajz megírására?* — volt első kérdésünk.

— Balatonszárszón, Attila tragikus halálának színhelyén éltünk. Azok közé tartoztam, akikkel öcsém kivételesen „levelezést” folytatott. Ő volt az első, aki már párizsi tartózkodása idején, mikor hosszú leveleket váltottunk egymással, biztatott az írásra. Amint később halála után ezeket a leveleket olvastam, gondoltam először arra, hogy életrajzát megírom.

2. *Voltak-e emlékei összeszedésében nehézségek, megmagyarázhatatlan pontok, utalások, amik Attila átlagon felüli ítéleteit nem tudták kihámozni?*

— Az emlékek összeszedésében semmi nehézségem nem volt. Attila születésétől kezdve házasságáig nemcsak testvéri, hanem komoly baráti kapcsolat fűzött össze bennünket. Minden érzésrezdületét, minden gondolatát, vágyait, csalódásait, reménységeit, mindenkor elmondta. Attilának az volt a szokása, hogy nem csak gondolatait írta meg és gyúrta versekké, hanem nekem, — aki őt azokban az időkben csak csodálni tudtam, — magyarázatokkal is ellátta. Ellenvetéseimre Attila valamennyiszer vitába bocsátkozott. Ezekre mai napig is tisztán emlékszem. Az ő rendszeres gondolkodásával szemben, nem egyszer szememre vetette, hogy asszony létemre, nem is várhatja, hogy

filozofikusan megközelítsem az általa mondottakat. De már az életrajz írása közben, csaknem valamennyi versének és gondolatának megszületett az értelme, éppen azokból a szavakból, amit a viták hevében elszórt s amit én hálásan összegyűjtöttem.

3. *Milyennek látta Attila emberi és költői magatartását? Milyennek értékelte Attila a kort, amiben élt? Mit akart kifejezni? Mennyire sikerült ez neki és mennyire kényszerült lényeges dolgokat elhallgatni?*

— Attila korának legerkölcösebb lírikusa volt. A kort, amiben élt, talán legtalálóbban ő maga írja: „... Hanyag társadalmunkra szabatos szavam van. — Mert hordtam téglát kinnal s jól tudom, — A kín teszi, hogy lett belőle börtön, — melyben időm oly egykedvűen töltöm, — mint fáradt utas pihen félúton...” — Attila mindent elkövetett, hogy nehéz formai harcokkal olyan költői nyelvet teremtsen, amivel a társadalmilag kifejezhetetlen is érthetővé váljék. Ha ez minden árnyalatában sikerült volna, az már egyenlő lenne a politikai szabadsággal.

4. *Eljutott-e emberi képességeinek határához? A betegség megakadályozta-e további működésében, vagy szerencse volt, hogy lantletételre kényszerült?*

— Teljesítőképességének határáig — sajnos — nem jutott el. A betegség mindenesetre végtelen teremtési folyamatot akadályozott meg. Így nem mondhatom szerencsésnek, a kényszerű lantletételt, de hogy a mai társadalmi viszonyok között e világító munkákból mennyi került volna napfényre, az legföllebb jóslás dolga.

5. *Tudott-e Attila arról, ami bekövetkezhetik, vagy csak a kibírhatalan nyomást érezte?*

— A jelen kibírhatalan nyomását senki nála jobban nem érezte. Mégis hitt abban az időnként általa másokban is megtalált emberi értelemben, ami a mai körülmények között dúló katasztrófát valamiképpen elhárítja.

6. *Milyen volt a viszonya az emberekhez, mint társaslényekhez? Férfiakhoz és nőkhöz?*

— A társas érintkezésben megejtően kedves, vidám tudott lenni. Játékos volt, mindenkire szava volt. Feledhetetlen gesztusai. Varázslója volt a pillanatnyi életnek. Éjjel, nappal, munkásnak, polgárnak, postásnak rendelkezésére állt. És nemcsak gondúzó könnyű vidámságokkal, hanem a legnehezebb lelki és gazdasági bajokban is órák hosszat szolgált bárkinek. Ha valakinek szüksége volt rá, nem létezett halaszthatatlan dolga, amit akár napokra is félbe ne szakítana. A nőkhöz való viszonya játékosan évődő. Voltak fiatal barátnői, akikkel harmine éves korában is üveggolyókat dobált a város homokos parkjaiban, viszont élemedett korú, őszhajú anyahelyettesei, akikkel igen hálásan teázgattott s örökké fájó szülőhiányát javítgatta.

7. Mit tudott önmagáról? Mi volt viszonya a saját ösztönehez és értelméhez?

— Egész lénye tele volt hivatástudattal. Megtestesítve érezte magában a szociális embert, aki nemcsak az ígét, hanem az emberek nagy részének kifejezni nem tudó általános fájdalmát is magában hordozza. Hitt az emberiség jobbik felében, akihez magát is számította. Éppen ezért ösztöneiben felfokozott nyugtalanság szűkölt, de értelmével a fokozatos kibontakozásnak volt híve, amiről úgy vélte, hogy minden földi halandó megérdemli.

8. Látott-e kiutat a szellemileg alányomott világból ő, aki azt hirdette, hogy a lélek mérnöke?

Hitte — Németh Andor szerint, — hogy növekedvén, átlépünk a bűn és erény emberközi korlátain s hogy ez a csupacsósz világ végül olyanra lesz, amelyennek ennek [a] csupaszív költőnek jóvátéhetetlenül adósa maradt.

Független Újság (Cluj—Kolozsvár) 1940. jún. 8.

Pap Gábor

684. ATTILA ÉS JOLÁN

*József Jolán elmondja azt,
ami bátyjáról írt könyvéből kimaradt*

Nem lehet szétválasztani a kettőt: Attilát és Jolánt. Öccse életét írta meg József Jolán. Azt az életet, melynél tragikusabbat és érdekesebbet ritkán produkál az élet. József Attila költő volt és ettől lett író nővére, Jolán. Együtt szenvedték végig az életet és most is együtt hevernek könyveik a könyvnap ünnepi ponyváján a cirógató júniusi napfényben.

József Attila sokat szenvedett, éhezett is. Mintha ez a tragikus nyomor már hozzátartozna a magyar költősorshoz. Azután meghalt, megölte magát. Az újságok rendőri rovataiban van egy szakkifejezés: „tették oka...”

József Attila ezt úgy fejezi ki: „Éltem — s ebbe más is belehalt már...” József Jolán is sokat szenvedett és az ő szenvedése is kellett ahhoz, hogy könyv legyen József Attila méltatlan és tragikus költői sorsából, életéből, amelybe belehalt. Betű lett a le nem nyelt falatokból, szó a ki nem mondott panaszokból, könyv a meg nem értett költőből, a testvérből, akit elvettek tőle ezek a falatok, panaszok és bezárt emberi szívek.

— *Ennél támadóbb és ennél védőbb könyvet még nem olvastam* — írja róla Móricz Zsigmond. Nem is tudna támadni ez a sovány kis asszony, ha a következő szóval meg nem védené a megtámadottat. És hogyan támad

és hogyan véd! Mintha összeszedte volna a földön heverő szavakat, az egyszerűeket és a kifejezőket, amiket nem használnak, mert olyan közel vannak, hogy észre sem vesszük.

Ő maga ezt mondta, mikor beszéltünk vele:

— Nem kellett a szavakat keresgélni. Három hónap alatt írtam a könyvet, *mert tudtam, hogy ezt is Attila szolgálatában teszem*. És csak azért írtam, hogy rátereljem a figyelmet verseire.

— Tetszik a könyvem? — kérdi töprengve és érezni: nem érti, nem hiszi, hogy jót írt, szépet, nagyot.

— *Attilának köszönhetek mindent*. Ő biztatott, hogy írjak, amikor már nem tudott biztatni, akkor meg is fogadtam tanácsát. Ez az első munkám. Illetve — egyszer írtam egy tárcát, az nem jelent meg és egy színes riportot az egyik körúti büfféről. . .

Úgy beszél, ahogyan ír. Egyszerűen, pöz nélkül, mégis súlya van a szavainak. Elmondja panasztalanul, szinte vidáman, mennyit kínlódott. Hogy évekig nem volt állása, hányszor küldték el segítség nélkül vagy megalázó ajándékokkal. Végül Bajcsy Zsilinszky Endrénél kapott állást.

— Egy érdekes dolgot tudok mondani, — folytatja — amit a könyvemben nem írtam meg, pedig fontos adat: *Attila darabot is szeretett volna írni és első próbálkozása egy fordítás spanyol nyelvből. Verses darab, első és második felvonása készen is van. A harmadikat már nem tudta megírni*.

— És még valamit: *Nekem is van egy darabom. Attiláról szól és azt hiszem, elég mozgalmas, elég drámai. Eddig nem mertem megmutatni senkinek, talán most. . .*

Ezzel is, mint az egész életével és minden munkájával testvérét akarja szolgálni József Jolán. És mint ahogy nem hisz saját könyvében, úgy nem hiszi azt sem, hogy nyugodtan dolgozhat már József Jolánért, az íróért. Írhat már másról is könyvet vagy darabot, mert Attila a költő elfoglalta az őt megillető helyet az emberek szívében és lassan talán az emberek könyvespolcán is.

Az életrajza — *ugyanoda* kerül és ha József Jolánnak így szebb: köszönje minden további sikerét is öccsének. Lesz oka rá.

Színházi Magazin 1940. jún. 9.

(molnár)

685. ASSZONYOK KÜLTŐKRE EMLÉKEZNEK

[...] Mindez azonban súlytalannak, csaknem pletyka-anyagnak tűnik fel, amivel talán kár is volt ilyen hosszasan foglalkozni, ha utána elolvassuk József Jolán könyvét, öccsének, József Attilának életrajzát.

Ebben is költőről van szó, a mai kor egyik legnagyobb magyar költői tehetségéről, de milyen más dolgairól! Nincs itt szerelmi játék, de sors van, emberi sors, a legmélyebben megrendítő, amiről valaha is tudomást szerezhettünk. És nincs szó irodalmi beállításokról, hangulati hatásokról, írói szépelgésekről sem. József Jolán nem akar mint író bemutatkozni, semmi mást nem akar, mint elmondani, a tényekhez híven a környezeti hatásokat, amelyek között a fiatal költő formálódott, azokat a szenvedéseket, amelyek előidéztek vagy siettettek katasztrófáját, a magyar irodalomnak bizonyára legsötétebb személyi végzetét.

A Ferencváros külső részének proletár-házai, sötét, nyirkos udvarakkal, rosszul világított bűzös hátsó lépcsőikkel, zsúfolt, piszkos szobakonyhás lakásaikkal és tömegszállásaikkal. Élénkeszű, fantaszta, ipari munkás apa, aki szereti gyermekeit, de egyszer csak, sohase derült ki, miért, otthagya családját és soha többet hírét sem hallják. Paraszt cselédlányból lett anya, aki mint élő ember özvegye, egyszerre csak szembekerül egy megoldhatatlan feladattal: neki kell eltartani és felnevelni három apró gyermekét, anélkül, hogy erre valami tudása vagy készsége volna azon kívül, hogy takarítani, mosni, vasalni tud. Konok elszántsággal dolgozik, ami éppen akad s ha semmi sem akad, együtt éhezik gyerekeivel. Egy anya-állat módjára szereti őket, gyöngéd és jó hozzájuk, de néha hisztériás düh fogja el és ilyenkor kicsi okért rettenetesen elveri őket. A két kislány és a kisfiú egymás kezébe kapaszkodnak, az összetartozásnak, a cinkosságának valami különös érzésével, amely megmarad bennük mindvégig. Szörnyű éhezéseken mennek át, néha, ha anyjuk jobb keresetre tesz szert, kicsit enyhül a nyomoruk, majd újra meg újra visszaesnek, hol van valamennyire rendes lakásuk, hol tömegkvartélyokban bújnak meg. A gyerekek az utcán, a Ferenc-téren csavarognak a többi ferencvárosi „srácok” társaságában. Még alig látszanak ki a földből és már segítenek anyjuknak, az utca hulladékaiból felszedik, ami valahogy ehető, a kis Attila télen szeneskocsik után kullog és összeszedi a lehullott széndarabokat. Ezzel fűtenek, vagy valami kerítésről, épülő házról leemelt deszkadarabbal. A kis Attila egyszer-egyszer megállítja az utcán a járóelőket — bácsi, egy kis kenyérre valót. Ahogy mindezt konkrétul, megtörtént jelenetekben elmondva olvassuk, borzadás és szánalom fog el. Nem Dosztojevskij-képek ezek. Dosztojevskij mégis csak irodalom, amit elmond, az szimbolizál valamit. József Jolán csak egyszerűen, tárgyyszerűen elmondja az eseményeket, nem gondolva másra, mint a történt dolgok pontos és hű reprodukálására. Ezért hatnak olyan erősen.

Ez a megrendült érzés lehet, hogy a bár szegényen, de mégis polgári körülmények között nevelkedett és élt olvasó érzése, aki tudta, hogy vannak ilyen élet-helyzetek, de szemmel nem látta soha és ilyen nyers

realitással a nyomor irodalmában sem tárultak elébe. Száz és száz proletár-anya kínlódik így a külvárosokban, ezer meg ezer proletárgyerek kószál így a szegény-negyedek utcáin. Az eset tipikus, nem rendkívüli, mondhatja Akárki úr, és megy tovább.

Mégis rendkívüli eset ez, amiatt, hogy éppen ezekkel a gyerekekkel történik. Ezek a József-gyerekek voltak rendkívüliek. Már az ösztönös, majdnem azt mondanám, állati összetartozásuk is az volt. De valami különös, tudat alól kibúvó, akaratuk nélküli tendencia élt bennük fölfelé, a szellem rejtelmes világa felé. Még talán nem is tudták, hogy ez van, mégis feléje vezetett az útjuk. József Jolán, az életrajz írója talán ma sem látja egész világosan, a dolgok közelsége nem engedi neki, hogy ezt lássa, — legalábbis előadása ezt a benyomást kelti. De tény, hogy a gyerekeken s elsősorban Attilán nem fogott a testileg-lelkileg szennyes környezet, a nyomor erkölcsi fertőzete. Nem esett bele soha a legalsóbb proletár-réteg fiainak szinte törvényszerű romlottságába, a lelke nem fásult el, gyermeki vidámságát, játékos kedvét, fantáziáját nem fojtotta el az éhezés, a sok megalázás, tiszta maradt, mindig ő maga. Nagyon sokat szenvedett, szegény kis fiú, de a szenvedés nem torzította el lényét. Az életrajz úgy mondja el, mint valami magyarázatra nem szoruló dolgot, hogy ő maga, a könyv szerzője, egy külvárosi mozi cukorka-árusa, majd jegyszedő-leánya mégis csak elvégezte a négy polgárit és hivatalba került, Attila pedig szintén polgáriba járt s később, mikor az Isten egy kicsit — Attilának nagyon kicsit — felvitte dolgukat, különbözőzeti vizsgával gimnáziumba került s az érettségit is letette, egyetemre is járt. Az Attila példája a tehetség felfelé haladó erejének bizonyító esete volt. Nem az a fontos, hogy már egészen kis fiú korában rakásszámra írta a verseket, ezt nem egy más gyerek is megteszi, mint valami furcsa játékot. Attila is csak játszott kisfiú korában a versekkel, csakhogy nála ez a játék — sok játékkal van az úgy — életreszóló ügy lett, mert versek írására volt predesztinálva. A fontos az, hogy tűzön-vízen át megőrizte önmagát, szellemi és erkölcsi integritását. Ezt meg lehet bámulni. Az igazi tehetség erkölcsi megtartó erejének gyönyörű és vigasztaló példája ez.

A gyermekkori élmények József Jolán könyvének legérdekesebb részei. Attila gyermeki képe úgy áll előttünk, mint egy tökéletes arckép. És ebben a képben van valami édesség, egyszerű báj, a kisfiú belejut a szívünkbe és benne marad. Feltűnő, hogy bánatait nem annyira a fizikai nélkülözések okozták; ha éhezett, sírt, akár egész nap, de ha jóllakott, akármivel is, elmúlt a bánata, visszatért a jókedve, játszott tovább vagy borzongott a kísértet-históriákon, amikkel a házbeli gyerekek a hátsó lépcsőnél összebújva, egymást ijesztgették. De nagyon érzékeny volt a szégyenre, megalázásra, amiben volt része elég. Hogy ezeknek a gyermekkori élményeknek volt-e és mekkora része volt idegrendszerre

későbbi felbomlásában, az elmekórtani kérdés, Bak dr., az orvosa egy a könyvben közölt jelentésében azt mondja, hogy bizonyára volt. Hogy az apai örökség és a szenvedés beléoltott bizonyos csírákat, melyek később katasztrofálisan kifejlődtek, hogy valami praedispositio volt benne talán már embrionális életéből is, azt laikusan is sejteni lehet.

Erre vall későbbi pályája, melyről részletes, bár kevésbé összefogott beszámolót ad testvére. Bizonyos, hogy olyan akadályokkal küzdött, amelyeket majdnem lehetetlen volt lebírní. Bizonyos, hogy sok méltatlanságot szenvedett olyanok részéről is, akik jót akartak neki, csak nem mindig jól tették a jót. Bántalmak is érték verseiért. Már mint irodalmilag fémljelt költő is sokat, néha szörnyen nyomorog, soha hosszabb ideig rendes lakása nem volt, másnak levett ruhában járt, ennivalója sem mindig akadt elegendő. A közönséggel érintkezést nem tudott találni. (Most, halála után kereste fel a közönség, verses könyve szépen fogyott, életrajza még szebben — szinte sablon ez már.) Sikertelensége sokszor már önmagában is kételkedővé tette, pedig erősen hitt költő voltában. Mindezek mögött azonban volt egy belső, lényében rejlő meghatározója sorsának: nem volt tájékozódó képessége az élettel, társadalommal, a világgal szemben. Ahogy gyermekkorában lelkileg külön állott proletár-környezetében, nem olvadt bele, úgy nem tudott bekapcsolódni az irodalmi életbe sem. Nem volt meg benne az a fegyelem, amely az életben való boldoguláshoz kell, folyton — praktikus értelemben kell ezt felfogni — hibákat követett el önmagával szemben. Minden gyakorlati dologban az a gyermek maradt, aki egykor a Gát-utcában futkosott, az egész lénye kisiús volt, kedves, bájos és magával tehetetlen. A tájékozódási érzék e hiányát verseiből is könnyen ki lehetne analizálni. Biztos állás, havi fizetés volt az álma, de mikor bejuttatták egy állásba, hamarosan otthagya, az életrajzi könyvben olvassuk, olyan indokolással, amely vagy kitérő válasz egy kellemetlen kérdésre, vagy gyermekes naivitás. Nyilván a hivatali fegyelem elől menekült el, az nem volt nekivaló. Csak versek írására született, semmi másra. Ez pedig a mai élet-berendezés mellett nyomorgást jelent. Valószínű, hogy ebben idegalkatának valami eredendő abnormitása is nyilvánult, az, amiből aztán schizophreniája fejlődött ki. Az eszmék világában való állhatatlan ide-oda kapkodása, sehol megállni nem tudása is itt gyökerezik. Szóval nem életkörülményei tették idegbeteggé, hanem lappangó idegbetegsége alakította életkörülményeit. Ezek persze feltevések, amelyek nem enyhítik a mély elszomorodást, hogy ilyen tehetséget így el hagyott kallódní ez a világ. Mindnyájunknak oka van egy kis lelkifurdalást érezni.

Legszomorúbb része József Jolán könyvének mégis nem a gyermekkor, hanem az utolsó hetek története, azok az apró események, melyek szörnyű halálát megelőzték. A szárszói kis lakásban, ahol Attila a

szanatóriumi kezelés után együtt élt két nővérével és az ifjabbiknak gyermekeivel összezsúfolódva, lelki betegen, ritka világos pillanataiban meg-megmutatva valamit régi kedves lényéből, rémképektől gyötörtén vagy mélyen magába roskadva, egy borzalmas tragédia utolsó jelenetei játszódtak le, amelyet csak a testvéri szeretet gyönyörű nyilvánulásai enyhítenek.

József Jolán nyilvánvalóan nem akart szép könyvet írni, nem akart írónővé magasztosulni, nem akart mást, mint híven megírni költő öccséről mindazt, amit tud. Nincs benne semmi dicsekvés, nincs semmi szépítgetése a dolgoknak, nem idealizál és nem rekriminál. Életében ő volt a költőhöz legközelebb s ő tett érte legtöbbet, — ezt is úgy mondja el, szentimentalitás nélkül, mint magától értetődő dolgot. Ezért írt olyan kitűnő könyvet.

Nyugat 1940. júl. 1.

Schöpflin Aladár

686. EGY MEGJEGYZÉST,

egy helyesbítést én is szeretnék fűzni József Jolán könyvéhez. Egyik versemet azzal idézi, hogy annak két szakasza József Attila egyik versére volt válasz. Ezt a mendemondát, melyet azóta már „költő-párbaj” címen is hallottam emlegetni, akkoriban egy boulevard-lap pletyka-rovata röpítette fel, teljesen önkényesen. Véget kell vetnem neki. Hogy versírás közben az író kire gondol, annak megállapítására egyedül az író illetékes. Az idézett szakasz írása közben — melyet már a méltatlan mendemonda rossz emléke miatt is később töröltem — nem József Attilára gondoltam. (Az ő „Egy költőre” című verse, az 1937-ben írt, rám vonatkozik, de indító oka más. A könyvben ezen kívül is van néhány — a mű lényegét és értékét nem érintő — félreértés vagy félremagyarázás. József Attilával a legmeghittebb órákat például 1933-ban töltöttem együtt s utolsó szárszói útja előestéjén.)

Nyugat 1940. júl. 1.

Illyés Gyula

687. AKIK ZSAROLTAK ÉS AKIK HAGYTÁK MAGUKAT

[...] Eszembe jut a lángeszű fiatal költőnek, szegény József Attilának keserű és szörnyű sorsa. Évtizedes küzdelme a nyomorúsággal, néha szinte az éhhalállal, még akkor is, amikor már mindenütt elismerték nagy tehetségét. És József Attila sorsa köré csoportosít-

hatnék egész sor igen tehetséges, a magyar szellemi életben jelentős és még jelentősebbé válható, amellet derék és jellemes szellemi munkást, író, művészt, feltalálót, kiknek sorsa csak árnyalatokban különbözik a József Attiláétól. És sem égen, sem földön nem mutatkozik számukra segítség, munkakészségüknek, tehetségüknek fölismerése, megbecsülése, nem hogy a szellemi érték és színvonal különleges rangjára és valódi ellenértékére tarthatnának számot. Ha az állam nem segít, bizony a társadalom többnyire elejti a maga hőseit és előharcosait. Elsősorban nyilván azért, mert ezek egy jobb és tisztább világ után kiáltoznak, azért küzdenek, bíráló szemmel nézik a dolgokat, nem tudnak könnyen megalkudni, nem állnak be társadalmi hatalmasságok szolgálatába, szellemi világuk függetlenségét féltékenyen őrzik, s főleg olyanokért dolgoznak, akik ezt a szolgálatot földi javakkal nem viszonzhatják. . .

Hát nem szörnyű dolog, hogy József Attilának szinte éhen kellett halnia akkor, amikor *egy zsaroló gazember egyetlen cégtől 40.000 pengőt tud „kivágni”, egyetlen alkalommal?* Csak egy kicsit kell tovább számítanunk, hogy el tudjuk képzelni, milyen óriási összegek mehetnek még ma is veszendőbe és juthatnak a legsötétebb embereknek, a legsötétebb célokra. És ugyan honnan? Valójában a nemzeti jövedelemből, melyből jórészt az eltúlzott vámvédelem, az antiszociális kereskedelmi jog, a nagyon is kevésbé progresszív szellemű adórendszer, a nagy dolgozó tömegek, főleg a parasztság gazdasági és érdekképviseleti önvédelmének hiánya s az ezzel adódó gazdasági kiszolgáltatottságuk és sok más változásra érett hiba juttat túlságos mértékben egyeseknek, keveseknek, leszállítván a tömegek létszínvonalát, vagy nem engedvén azt feljebb emelkedni. Még a méltatlan emberekre s velük méltatlan célokra kiszórt százazreket is, végső fokon, a dolgozó és fogyasztó milliók fizetik meg, mint megszorított termelési költséget — az árakban. *Holott valójában elemi tőkés érdek volna e forrongó és minden változásra — jóra és rosszra egyaránt — fogékony világban: a lényegesen több megértés e dolgozó milliók sorsa, szenvedése, jobbléte iránt. [. . .]*

Független Magyarország 1940. aug. 12.

Bajcsy-Zsilinszky Endre

688. JÓZSÉF JOLÁN: JÓZSEF ATTILA ÉLETE

Ezt a könyvet az irodalmi széljegyzetezőik általában ürügynek használták, alkalomnak arra, hogy rosszindulatú pletykákat költsenek a mellékes részletekből, irodalompolitikai ujjmutogatással kísérjenek sajnálatos körülményeket, megszóljanak jó költőket és hanyag mecénást, vagy legjobb esetben arra, hogy József Attila költészetéről

mondjanak egyéni és oktatógató véleményyt. Pedig ez az „életrajz” több a műfajánál, nem csupán történeti érdekesség, magánélet vagy leleplezés, tudományos adalék egy szörnyű áron megdicsőült költő művészetéhez, vagy rémmese a magyar tehetségek sorsáról. József Jolán könyve önálló mű, önmagáért érték, irodalom a szónak autonóm értelmében, saját rangja van s nemcsak „téma” vagy önérzetesen cinkos visszaemlékezés. Ismerjük, hogy a nagy művészek milyen keserves terhet ruháznak hagyatékukban az utókorra, amikor az elbúsult és büszke hátramaradtak, rokonok, ágyasok, szaktársak beszámolóí és naplói is csatlakoznak művükhöz. Az a furcsa és ellenállhatatlan forgószél, ami egy igaz költő élete és művésze, fölkavar környezetet, kedélyeket és hiúságot, amiből számos bonyolult kapcsolat kuszálódik utólag a személye köré. Mindez csupán visszfény, az üstökös csóvája, egy erős egyéniség zsarnoki befolyása embertársaira, a szellem és lélek szárnyaló fölnye, ami térdreknyszeríti a néma személyzetet és mellékszereplőket, de ha már hódolatra kész, a tisztelgő mozdulatok kapaszkodásra is kísértenek. József Jolánról azért kell beszélni, mert ő e csábok és tapasztalatok ellenére meg tudott maradni saját maga, különnek, József Jolánnak, aki alkot akkor is, amikor emlékezik s van annyira író, mint nővér. Írás közben nem képvisel családi viszonylatot, nem oldalági rokon, testvér, szakértő vagy őrangyal, hanem kitűnő szerző, nincs szüksége eltekintő jóindulatra, megengedő mondatokra, melyek csak a vérségi kötelékre való tekintettel fogadnák el könyvét, hiszen művész magában is. Elismerést érdemel, amiért nemcsak mint József Attila valakije, hányódásainak végzet szerint is szemlélője szól, hanem mint jó irodalomra képes és költészetre érzékeny ember, aki biztosan fogalmaz, öntudatosan alakít, írói erényei nagyarányú és igényes képpé foglalják össze élményeit öccséről és világáról. Nem tesz jelentést, hanem mintáz, kötete nem időrend, tudósítás, vagy magyarázat, hanem lezárt egész, nagyszerű szöveg, mely nem merül ki a bemutatással, külön is él, személyes képességei révén, nemcsak a nagy költő segítségével. Abból az alárendelt helyzetből, amely a tárgykörrrel és József Attila nagyságával jár, sikerült neki mint szerzőnek az első helyre jutni, stílusa és formálóereje viszi a főszólamot e lapokon. Eszközeit maga válogatta, hajlama és egyéni mértéke szerint, ami különösen figyelemre méltó a szűnni nem akaró Ady-irodalom modorosságai után. Függetlenül József Attila lírájától, saját hangját használja, halvány megérzés, gyenge utánzat helyett eredeti módszerekkel. Tömör és szilárd mondatokban lényegesen és véglegesen nyilatkozik s ezzel az ütemesen lüktető irállyal mégis légkört, hangulati kínokat érzékeltet. Jelentésében bonyolult egyszerűség, szűkszavúsága mellett is sokrétűség jellemzi sorait; színesen, szaporán, zsúfoltan és sokatmondóan egyszerű, stiláris szerénysége, tartózkodó őszintesége már gazdagság. Műfaja a minőség,

nem memoár vagy regény, inkább egyfajta igényes írói magatartás, irodalomtörténetünk egyik fenyegetően és számonkérően emlékeztető fejezete. További művei fogják megmutatni, hogy teljesítménye nem látszat-e, nem az üstökös számlájára írandó-e ez a siker is? Sürgős volna, hogy a magyar irodalomban végre Kaffka Margit után is legyen egy írónő!

Kelet Népe 1940. aug. 15.

Pogány Ö. Gábor

689. JÓZSEF ATTILA SÍRJÁNÁL

(Balatonszárszó, augusztus)

Ahogy az ember Balatonszárszó kis, falusi vasútállomására megérkezik, a kép, amely fogadja, oly békés, hogy a szép és kedves látvány mögül csak nehezen, kínlódva tör utat magának a szomorú gondolat, hogy itt, ezen a szinte kertnek beillő „pályán” zúzatta magát halálra négy évvel ezelőtt József Attila, ez a furcsán magasbanyúló, zsiráfnyakú, hosszúkásfejű költő.

Most is vonat áll bent épp azzal a mozdonyal, amely a halált ráborította a magát szinte bikaformán nekiöklöző fiatalemberre. A mozdonyok is, mint a kalauzok, rendszerint esztendőkön át egyazon vonalon „járnak” és egyáltalában nem lepődöm meg, amikor arra a kérdésemre, hogy hol lehetne látni azt a szörnyeteg masinát, amely a földre hengergette örökre a költőt, a baktek azt felelte: „imhol áll”.

Meddő dolog lett volna huzamosabban bámulni, „inspirációt” préselni belőle, — vak vas, buta anyag az.

Hogy az ember a temetőbe eljusson, fel kell kerülni egy dombon, a balatoni műút irányába, amely alatt maga a falu, Szárszó, elhúzódik. Sok nyaraló, a strand is tele van (rém előkelő), villákban rádió, táncclemez szól, gyerekek nyuszikat kergetnek, teniszgrondon labdát ütnek, egyszóval egy víg élet folyik erre.

Érettségizett, egyetemem végzett lánnyal utaztam idáig, azaz ő továbbment. Mondom neki, nem volna-e kedve leszállani velem, letennénk pár szál virágot József Attila sírjára.

— Ki az? — bámult rám.

Nem is szállt le, helyette azonban más lány akadt, még idejében. Ez a másik véglet volt: a mezőn, ahogy mentünk, piros virágok után lesett... Talált is két pipacsot. Betűztük a bogáncs és kóró közé — csavargóvirágot a csavargóköltőnek.

Müller Samu szatócsboltjánál kell a szárszói hosszú főutcáról a templom és az egybeszabott református-katolikus temető felé befordul-

ni. Talán a Rákóczi útról, vagy Kossuth Lajos utcáról. (A nép a házfalakra függeszti ki vágyait utcanevek formájában.)

Nem először járok e temetőben, de legutóbb a „műút” felől kapaszkodtam át a sírkertbe, most meg a falu felől s így a sok, semmitmondó, lesüppedt nyugovóhely közt pillanatra tájékozatlanul álltam meg. Aztán megpillantottam a kis, falusi ravatalozót — mint egy jobb mosókonyha az udvar végében. Ott kell valahol bomlódnia a költő csontjainak, valami öreg néni mellett, pár lépésnyire innen jobbra.

Távolabb krumplit kapált egy férfi, meg egy asszony. Átkiáltottam hozzájuk:

— Nem tudják, hol fekszik József Attila?

— Menj — mondta az ember az asszonynak. — Már megy! — szót felém.

Alighogy ez a fiatal, pirosruhás menyecske hozzánk ért, a másik oldalról feketeruhás, öreg parasztnénike bukkant fel. Egyszerre mutatnak a sírra. Kiderült, hogy már percek óta ott állok előtte.

Mi is egy sír? A kis fejfa tavaly óta is már annyira besüllyedt az esőzések folytán, hogy csak nagyobb vakondtúrásnak hatna, ha nem nyílnának rajta friss, fehér virágok, két sorba ültetve.

„Itt nyugszik József Attila, élt 32 évet.”

Letettük a pipacsot, a kórót, a bogáncsot. Pár másodpercig a földképra meredtünk, mint valami értelmetlenségre. Semmire sem gondoltunk, nem jutottak eszünkbe nagy dolgok, állatian vesztegeltünk. Az meg még ráadásul külön elgáncsolta agyunkat, hogy annyi sok, talán írni-olvasni sem tudott egyszerű öreg, vagy kezdetleges, nyers fiatal teremtés között egy olyan koponya porlad egysorban, egy olyan rafinált koponya, mint teszem a Rimbaudé, Villoné, Heinée. Nevetséges.

— Tudják-e, hogy nagy ember volt? Ismerték? — kérdezzük az asszonyokat.

— Mi nem ismertük, — felelte a menyecske, — de nagyon emlékezetében van a népeknek.

— Költő volt, ugye? — mondta a nénike. — Láttam egy újságban a nevét, meg a doktor úréknál egy könyvön is.

— A maguk embere volt, — mondta nekik a pipacsot hozó kislány.

— Igen, hallottuk, hogy jó ember volt, — folytatta a nénike, aki több érzéssel és gondolattal volt az egész dologhoz, mint a menyecske, akit nyilván saját földjéről szólítottunk ide át, míg ez amolyan házaknál dolgozó szegény öregasszony lehetett. — A kisonokám gondozta sokáig a sírját, kapott is három pengőt a naccságától.

A József Attila nővérétől, József Jolántól, a faluból, ahol penziója volt, vagy talán még van is.

— Szokták mások is felkeresni a sírját?

— A múltkoriban volt itt két kisasszony, meg egy fiatalember, — válaszolta a menyecske, aki a szomszédból könnyen láthatja azokat, akik itt megfordulnak, — egész délután gyomlálták, gereblyézték, meg eligazították az oldalait. Ezeket a virágokat is ők ültethették. Na, de menjünk, — s indult vissza az emberéhez, talán már sok időt is elvesztegetett itt, gondolta.

Az öreg néni szó nélkül, de lassabban távolodott, a „műút” felé, ahonnan előkerült.

Mi még álltunk pár pillanatig, a kislány mellettem valami olyasfélét mormolt, hogy „szegény” és nézte a domborulatot, nekem felrémlt két göbös singsont, a koponya s hozzá Karinthynek egy verse: „Ne feledd lágy arcod alatt a csontarc kaján mosolyát.”

Mint a hülyék imbolyogtunk el, valami olyantól, amit soha nem lehet megérteni, de amire nem is érdemes a gondolatot pazarolni.

Népszava 1940. aug. 25.

Benamy Sándor

690. KÖNYVTÁRSZOBÁBAN

Méltán aratott sikert *József Jolán* könyvnapi könyve: *József Attila* élete. Rendkívül érdekes és lélekbemarkoló írás, a tragikus sorsú költő, József Attila életregénye: szenvedés, minden emberi képzeletet felülmúló nyomor, küzködés és végül a tragikus vég. A könyv egyike a legjobb életregényeknek. Nem is annyira József Attila költői fejlődését, költői pályafutását, mint inkább élettörténetét adja. De ily módon egészen közel kerülünk hozzá, — s megismerjük magát az embert, a kedves kisiút, a szeretetreméltó diákot, s a nagyrahivatott művészt.

De nemcsak a költő élete, hanem maga a könyv is mint önálló mű, irodalmi szenzáció. József Jolán avatott tollú író, született művész; ez az első írása annyira kiforrott, annyira teljes, hogy vetekszik jelenkori irodalmunk legjobb alkotásaival. Egyszerű eszközökkel dolgozik, annyi mélységet érint, mint kevesen a „beérkezettek” közül. Az életet adja, a maga őszinte, sokszor nyers valóságában. S könyve — teljesen függetlenül szándékától — vádirat is. Vádirat a társadalom, a múlt rendszere ellen. Nem szabad annyi szenvedésnek lenni ott, ahol annyi sok a gazdag ember, — annyi sok a vagyon. Cserépfalvi ízléses, színvonalas kiadása.

Magyar Protestánsok Lapja
1940. aug.

Borbély László

A költöket, — ha hihetünk a jeleknek, — ma már nem csak szavalják: kezdik, s mind bővebben, olvasni is. Soha még annyira nem volt könyvnap vers és költők seregszemléje, mint idén. Hat gyűjteményes kötet jelent meg: Adyé, Kosztolányié, Juhász Gyuláé, Erdélyi Józsefé, Illyés Gyuláé, József Attiláé, — két antológia: Bóka László *Magyar nemzeti lantja* és Móricz Zsigmond *Magvetője*. Nyolc testes kötet s valamennyi szép siker, — még azok is, amelyek most csak új kiadásban kerültek a közönség elé, mint Adyé, Kosztolányié, József Attiláé és — legalább részben — Erdélyi Józsefé. Két-hármezer példány, esetleg több is, egy-egy kötetből: regénynél sem volna lebecsülendő. Versből pedig: örvendetes jelenség, — és elgondolkoztató. A modern magyar líra két nemzedéke vonult föl, ha nem is teljesen; az elsőnek ma már minden nagy alakja helyet nyert összegyűjtött műveivel könyvespolcunkon, — Babitsé nemrég jelent meg, Tóth Árpádéból pedig elkelve az új kiadás; — a másodikból Szabó Lőrinc még hiányzik[...]

József Attilának van legtöbb kapcsolata közvetlen elődeivel: Adyval, Babits Mihállyal, Juhász Gyulával, Kosztolányival. Első két kötete a *Szépség koldusa* és a *Nem én kiáltok*: költői iskola, híven a példákhoz, tele Adyra valló összetételekkel, fordulatokkal — és itt-ott már a magára eszmélés jeleivel is, az ilyen sorokban, a tükör előtt öltözködő nőről:

*Szoknyaként veszi magára a poklot
s az ég fodorként hullámszik alája —*

a híres *Megfáradt emberben*, az *Igaz, őszinte búcsúban*; ezek igazolják különvalóságát — „az ucca és a föld fia vagyok” — sejtelmét, öntudatát. Az „igazi” József Attila a *Nincsen apám, sem anyám* kötetben szólal meg először, — a nagy változások éveiben: a gyűjtemény 1929-ben jelent meg. Versei itt válnak valóban „áttetszővé, mint minden látomás” és dallama, — ami nála a költői élményben talán a leglényegesebb, — itt kezdi könnyű lebegését. Mert ami Illyésnek a mondat, ami Erdélyinek a költő hódító — közvetlen magatartása: az József Attilának a dallam és a kép. Jól megfigyelhető intonációiban, mint indítja el a verset ez a dallamélmény, a szavak, kapcsolatok rejtelmes zenéje: „Tószunnyadó békességgel” — „Áldalak búval, vigalommal” — „Piros hold körül denevérek” — „Dongó ödöng az erdő szélénél” — és így tovább. E dallam azonban mélyebb, bonyolultabb, nem csak szép szavak hajlékony zenéje: zenéje ez a képnek is, együtt születik vele. Költői világa, — vagy: ahogyan ő látja a világot; egy zenében áradó-oldódó, dallamos képekben hullámszó mindenség. Ez nagy újdonsága, külön hangja a

változásban, ez teszi olyan frissé s egyben népivé. Legalább olyan fontos ez, mint amit témában, gondolatban, szociális élményben hoz. Versünket egy harmadik oldalról, a zene felül újítja meg; az olyan hamvasan tiszta, halkan lehelt dalocskákban, mint a Ringató:

*Holott náddal ringat,
holott csobogással,
kékellő derűvel,
tavi csokolással.*

*Lehet, hogy szerelme
földerül majd mással,
de az is ringassa
ilyen ringatással —*

az olyan zenei-nyelvi játékokban, mint a *Táncba fognak* kedves végstrófája:

*annyira szerette
kedvesét eme,
hogy hajóra szállt s az
elmerült vele —*

meg szintén híres *Születésnapomra* című versében:

*Ha örül Horger Antal úr,
hogy költőnk nem nyelvtant tanul,
sekély
e kéj —*

*Én egész népemet fogom
nem középiskolás fokon
taní-
tani! —*

s azokban a groteszk-paradox képzettársításokban, villanó ötletekben, amelyek remek *Medáliái*ban lepnek meg: e képek, ötletek, vakmerő asszociációk mind a dallamon ringatóznak s a dallam igazolja, hitelesíti őket.

E tiszta daloktól József Attila útja mindinkább a nagyigényű gondolati líra felé vezetett. Indás, tekergő, szerteágazó verseiben sem ejti el a dallamot: zengése egyre keményebb, tárgyyszerűbb, puritánabb lett s itt látszik igazán, mily különös ez a zene, mennyire nem szavakból kiszűrűt dallam, mennyire mély, a szavak ősi, eredeti zeneiségén alapuló.

Szavak ízét, hangulatát egyetlen új költőnk sem érezte jobban, mint József Attila s a ritmus, a vers hullámozása, hangulatjátéka sehol nem bomlik ki oly természetesen a jól ízelt szavakból, mint nála. Végtelen példa, de igen jellemző egy nagy versének — *A város peremén* — egyik szakasza: hogyan emeli föl az első két sorban megütött kemény, pörölycsapásszerű dallam az egész strófát, — már-már vezércikkbe való utolsó két sorával együtt; milyen szentenciózus, megváltozhatatlan zengést adnak, milyen végzetszerűséget szuggerálnak az első sorok „r” hangjai, hogyan oldják meg ezt a harmadikban az „l”-lek, hogyan üt le a negyedik erős alliterációja, végül hogyan zárja le a strófát a két tagba szakadó, tompán dobbanó végső sor:

*Míg megvilágosul gyönyörű
képességünk, a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent,
a termelési erőket odakint s az
öszönöket idebent.*

[...]

Nyugat 1940. aug.

Rónay György

692. JUHÁSZ GYULA ÉS JÓZSEF ATTILA

Juhász Gyula volt az első, aki pártját fogta József Attilának, előszót is írt első könyvéhez. József Attila akkor egyetemi hallgató volt Szegeden, alig húsz éves, friss, minden nyomorgásában is derűs légkörű fiatal emberke, aki nyitott szemmel, az öntudatlanság bátorságával nézett a világba, Juhász Gyula pedig korán megöregedett, szétzilált idegrendszerű férfi, aki légmentesen elzárkózott a világtól, tökéletes magányban éldegélt szegedi lakásán. Sokban ellentétes emberek voltak, költészetük is lényegesen különbözött. Juhász polgár ivadék volt, életében sokat hányódott-vetődött az ország különböző városaiban mint tanár, idegbetegsége alkalmatlanná tette az emberek társaságában való életre már aránylag fiatal kora óta. József Attila pesti, ferencvárosi proletárgyerek, a külváros levegőjében nőtt fel, megfordult mint diák Bécsben és Párisban is, sok nyomorgások között, egyébként rövid vidéki megszokásokkal Budapesten élte le hamar véget ért életét. Összegyűjtött verseik gyűjteménye kora tavasszal, csaknem egy időben jelent meg, s ez alkalom arra, hogy felidézzük emléküket. (Juhász Gyula összes versei. Szukits-kiadás, Szeged. — József Attila összes versei. Cserépfalvi kiadás.)

József Attila a tökéletesen fesztelen költő. Gyermekkorának és

általában egész életének szenvedései és súlyos sértődései nem tették lemondóvá. Az emberi szenvedést énekli ő is legtöbbször, de ő nem passzív, — harcol, vagdalkozik jobbra-balra, ítéletet mond a világról. Még fájdalmi mögött is van valami sajtáságos derű, a fiatal életkedv frissége, játékos kedv, — a ferencvárosi gyerek nem vészett ki belőle. Hagyomány nincs a számára, úgy dalol, mintha ő dalolna először a világban s a rímes-mértékes verset úgy használja, mintha ő találta volna fel. A szimbolikus beszédet használja, de nem ritkák a nagyvárosi utca kövezetéről felvett képei és szólamai. A mosoly, mely Juhász Gyulánál mondhatni sohasem tűnik fel, az ő ajkáról sohasem marad le. Milyen változatos ez a mosoly! A fiatal fiú csintalankodásától a szenvedő ember iróniájáig ível. Ami a valóságból megérinti, arra azon frissében reagál, nem ismeri a szemlélődést, semmi sincs messzebb tőle, mint az óvatosság, mindenbe naiv önfeledtséggel megy bele. Kitalált a maga használatára egy egészen egyéni nyelvet, képes beszéde is egészen új, az övé. Önmaga körül forog, mint minden lírikus, a maga bajait, szenvedéseit, sértődéseit és lázadásait énekli, de temperamentuma minduntalan kicsapkod a világba, amellyel önmagát azonosítja. Juhász Gyula lélekben sohasem volt egészen fiatal, József Attila alighanem az maradt volna akkor is, ha sokkal tovább él.

A lényük nagyon különböző volt, a végzetük egyforma. Mind a kettőn elharapózott az idegbaj. Menekültek előle szanatóriumokba orvosi kezelés alá, hasztalan. A végén mind a ketten maguk szabadították meg magukat szenvedéseiktől. Mind a ketten megpróbálták már előbb is az öngyilkosságot, végre is egy sötét órájukban kiléptek az életből.

Tükör 1940. aug.

693. IRODALMUNK ÚJ ÚTJAI

Költők Ady után

József Attila

Egy költőre nem az a jellemző, mit mond, hanem ahogy ki tudja mondani, amit akar. József Attila verseiben a szegények, a proletárok mellé áll, ezért egy időben proletár-költőnek kiáltották ki s mégsem proletár-költő: a hangja nem az övék. Sőt: magam részéről nem ismerem nála arisztokratább költőt irodalmunkban. Költői alkata egy nagy költői család, a háború előtti, Nyugatos, radikális-polgári szellemű költészet utolsó, túlfinomult, dekadens hajtása.

Korán jött, csodagyerek volt, mégis elkésett. Egy új, más felépítésű, más hajlamú világban, egy régebbi, túlrejt kultúra végsőkéig finomult dalosa volt. Szervezetében egy túlfejtett, bomlásra hajló idegrendszer hozott magával, ez találkozott a hozzáillő kultúrával s e találkozásból született költészete.

Eleinte a Nyugat tiszta művészi szempontjainak követője. Hangjában van valami Juhász Gyulás s formái mintha Tóth Árpád babéraitra kacsingatnának. Zárt, művészi veretű képek alkotásában leli kedvét (A jámbor tehén). Ez a képszerűség, a szemléletben való elmerülés költészetének végig megmaradó, uralkodó eleme lesz.

A Nem én kiáltok című verses kötetétől kezdve versei egyre több szociális tartalommal telítődnek. Utolsó verseiben hangot kap a szerelem is. Az idő lúgja egyre oldottabbá teszi verseit. Ahogy magára talál, mindjobban a szokatlan, bizarr, finom képek és jelzők költője lesz. A Harmatoeska című versében

*Guggolva ringadoz
a málnató, meleg
karján buggyos, zsíros
papiros szendereg.*

A Külvárosi éj-ben a

*Csönd, — lomhán szinte lábrakap
s mászik a síroló kefe;
fölötte egy kis faldarab
azon tűnődik, hulljon-e.*

A Holt vidék-ben

*Jeges ágak között zörgő
időt vajjudik az erdő.
Csattogó fagy itt lel mohát
s idekötli csontos lovát
pihenni.*

A Ritkás erdő alatt című versben

*Magos muharban hasán horkol
odvas dorong, a végén gomba.
Nézi teltkeblű öreg hordó;
puha moha meg zsíros donga.*

Ezek a tulajdonságok ritkán hatnak nála erőltetetten: különös, finom idegrendszeréből folynak. Egész lelki berendezésében volt valami, ami különösnek, költőinek, frissnek látta a világot, sokszor egész magas síkon, de ez nem tudott benne tisztán érvényesülni éppen idegrendszerének kiegyensúlyozatlansága miatt. Látásának eredetiségében, frissességében és sokszor hangjában is volt valami Villon-i és Rimbaud-i, de nem tudott kitisztulni és elmélyülni.

Érzelmiei is végtelenül finoman, a képek sora mögül szűrődnek elő. Közvetlen érzelmi áradásra szinte képtelen: érzelmei mindenütt képeket görgetnek maguk előtt. A látás és az érzelem elfinomodása a kifejezés, a forma aprólékos, játékos finomságát hozza magával. Különös, újszerű ritmusokat visz a versbe s vele rokon népi elemekből olyan rafinált, játszi formákat teremt, mint a Regős ének, vagy A hetedik című versekben. Versművészete sokszor a szavak hangzásával való játékig jut el, ahol a szavak, rímek csengése ihleti és viszi tovább a verset, mint a Medvetánc-ban.

József Attila öngyilkossággal fejezte be életét. Röviddel halála előtt írott verseiben egy elveszett, eltévesztett élet keserve forr:

*Tejfoggal kőbe mért haraptál;
Mért siettél, ha elmaradtál?
Miért nem éjszaka álmodtál?
Végre mi kellett volna, mondd?*

Talán maga is rájött, hogy annak az útnak legvégéig jutott el, amelyen elindult. Elölről kezdeni nem tudta, visszafordulni nem lehetett... Halála igazi költőhalál volt: jelképes. [...]

Új Élet (Kassa) 1940. nyár

Tóth Béla

694. KOPOTT FERENCVÁROSI BÉRHÁZBÓL A HALHATATLANSÁGBA

József Attila emlékestet rendezett a rádió

József Attila emlékének és költészetének szentelt megható perceket a szombatesti rádió. A korán és tragikusan elhunyt nagy költőnek legszebb verseiből mondott el néhányat Tímár József, a Nemzeti Színház művésze. Ritkán hallottunk előadót, aki egy nagy költő gondolatainak és érzéseinek minden mélységét és finomságát oly tökéletesen tudta volna visszaadni. A hallgató megérezhette valahogy, hogy Tímár ajkain egy olyan költő szólalt meg, aki mostanáig sem érte

még el a magyar köztudatban igazi helyét. S aki még az értők szemében is csak egyre nőtt.

József Jolán, a költő testvére vezette be az előadást a következő páratlanul mélyen és finoman jellemző sorokkal:

József Attila egy kopott, nyomorúságos ferencvárosi bérházból indult a halhatatlanságba. Kis proletárcsaládból az emberi közösségbe. Lírai felvillanásokból a bölcsélet mélységeibe. Költészete és élete — együtt látva az egészet — azért tragikus, mert benne a gyanútlanság bukott el és az ártatlanul, hetykén, vidáman fütyörészett dallam szigorú szövege teljesedett be. A dallam csupa játék, kihívó gyengédség, mohó szeretetvágy, az élet idilli igenlése, csupa lágy kedvesség. A szöveg: a versnek szövege és az életé, komoly, nyers, emberi méltóságba gázoló magyar és költői sors. A költő, aki a tájak és falvak, alkonyok és állatok édes, boldog dalolójának született, ez a Csokonaiasán rokokó-kecsességű suhanc hiába próbálta hősiekedvességgel felmutatni és fenntartani magában az „áramló könnyűségű rétek” látomásait, kényszerű győzelmet aratott fölötte a külvárosi éj.

József Attila költészete a tragikus párbajnak, a dallam és a szöveg, lélek és a külvilág egyenlőtlen mérkőzésének példázata. Tehetsége könnyed volt, szellemi magatartása töprengő, kínzó kétségek között vergődő. Költői műve zseniális szintézise a szinte elviselhetetlenül súlyos tartalmaknak és a legkecsesebb közvetlenségnek. Hol hetykén kötekedve, hol fennkölten is bájos fesztelenséggel dalolta ki halálos fájdalmait, felülmúlhatatlan verselési készséggel, de végül beleroppant az idegfeszítő játékba és eldobta magától az életet, amikor az ellenmondásait művészetté fékező akarat megroppant benne.

Szegény volt és sokat nyomorgott. Az ember sokféleképpen lehet szegény: nyomottan és kihívóan, szemérmesen és szemérmetlenül, alázatosan és gőgösen. Attila aranyos szegény volt ifjúságának sötét éveiben. Tündéri derű, táncos életöröm sugárzik e korszakból való verseiben. Hamvasan, vigasztaló közvetlenséggel tudta dalba önteni a legfinomabb, legtörékenyebb szomorúságokat. Türelem és megnyugvás árad ifjúkori verseiből, nyári éjszakák csendje, cinkosan hunyorgó csillagokkal, megbocsátás, értő szeretet, egy mindenbe beletörődő költőszív pantheizmusa. Maga az alkony muzsikál ilyen soraiban:

*Lebeg a hosszú szél lebontva
— késő, szép délután ez, késő —
fodraiból a levelet
fésüli zümmögő fésű.*

Más verssé teregetett tájat szinte testi mélységből világít be egy-egy kicsapó indulatjelző. Alvajáró biztonsággal építi fel merőben érzelmi

elemekből azokat az elvárásolt falvakat, melyekben öreg parasztok és nénék dünyögik a népdal egyszerű ritmusaiban mélységesen megható panaszaikat.

Költészetének második periódusa félreismerhetetlenül klasszicista jellegű. Dogmatikusan racionalista ódái és tankölteményei elvontak, hűvösen személytelenek. E szenvedélyesen szenvedélytelen, éleselméjű és ellenállhatatlan lendületű költemények után a *Nagyon fáj* című verskötetével visszatér önmagához. József Attila ebben a kötetben fölparancsolta emlékezete mélyéből zavartan elsüllyesztett, nyomorúságos gyermekkori élményeit és végigkínlódta a beléjük ragadt, tudattalan maradt, megalázó érzéseket. Hogy mi célból, nincs rá felelet. A felismert társadalom felől jött, melynek törekvéseivel szembehelyezi a kitisztult értelmet, de ahelyett, hogy megállapodna, elindul az ösztönök zavaros világa felé, súlyosan elhatalmasodó idegbetegsége alvilági felfedező útjára. Jókedve megritkul, ifjúi heve megcsappan. Nagy lendületű szerkesztésű versei mélyén fáradtság bújik meg és rezignáció „alig oldódó szomorúság”. Verse elmélyül, a játéknak vége van: a dallam már csak a szöveget szolgálja. A hasonlat, a jelző, a kép kevés verseiben, de ami van, feledhetetlen.

A mártíromság derűs készsége, az elkerülhetetlen vállalása vonul végig költészetén.

*Én hazám, fajom és emberiségem
íránt ismerem szép kötelességem...*

vallotta legnyomorúságosabb napjaiban is.

1937. december 3-án harminckétéves korában, megbomlott idegekkel a vonat elé vetette magát.

Most már csak versei maradtak meg nekünk, ezek a ragyogó gyöngyszemek, amelyekben tiszta értelme csillog és amelyeken a végtelen emberi fájdalom könnye remeg. Itt maradtak versei, amelyekben megfogalmazott olyan összefüggéseket, amelyekkel teljesebben és tudatosabban látjuk a világot.

Független Magyarország 1940. szept. 16.

695. JÓZSEF ATTILA HÁROM ISMERETLEN VERSE

A tragikus sorsú költő hányatott életének egyik fontos állomása volt Bécs. Az első idegen város, hol kinyíltott a szeme a világ felé. A költő ezt írta bécsi esztendejéről:

„A következő évben — húszéves voltam ekkor — Bécsbe mentem, beiratkoztam az egyetemre s abból éltem, hogy a Rathaus-Keller bejáratánál újságot árultam és a Bécsi Magyar Akadémikusok helyiségeit takarítottam. Lábán Antal igazgató, mikor tudomást szerzett rólam, ezt megszüntette, ebédet adott a Collegium Hungaricumban s tanítványokhoz juttatott: Hajdu Zoltánnak, az Angol—Osztrák Bank vezérigazgatójának két fiát tanítottam.”

Vallomásain túl elmondhatjuk, hogy József Attila költészetére jelentős hatással volt bécsi tartózkodása. Itt tanult meg németül. Jóformán mindennap írt egy-egy verset. Formaproblémák izgatták, bár első verseit könnyedén, meglepő formakészséggel írta. Itt próbálkozott először a szabad verseléssel.

Nyomorgott, de nyomorát szemérmesen leplezte. Sokat gondolkodott saját hivatásán, de a végső konzekvencia levonásáig nem jutott el. Egyelőre temérdek élményanyagot gyűjtött, ami az alkotás édes izgalmában tartotta. Megfordult írói körökben, ami becsvágyát növelte.

Legnagyobb élményét Bécsben az édes otthon küldte Juhász Gyula személyében. Miről beszélhetett egymással ez a két azonos sorsú és végzetű nagy magyar költő? Bizonyára jól megértették egymást.

Ez a három vers a bécsi esztendő terméke.

[...]

Bécs, 1926. február.

Híd 1940. szept. 27.

Marék Antal

696. JÓZSEF JOLÁN: JÓZSEF ATTILA ÉLETE

József Attiláról, a kor legerkölcösebb költőjéről, amint azt József Jolán, az életrajz szerzője nevezi, Cserépfalvi kiadásában, könyvalakban jelentek meg azok a fejezetek, amik lapunk hasábjain, már folytatásokban is, kivételes hatású írásnak ígérkeztek. Szerző testvére a tragikus körülmények között elhunyt költőnek, de nemcsak vér, de szellemi testvére is. Akik József Attila finom hajlatú, óriásként kora felé hajló, a kort minden ízében mérő és boncoló, megrázó és elemésztő költeményeit ismerik, József Jolán páratlan erejű bemutatásában rá fognak akadni a korra, a benne vergődő emberre, a környezet és a szellem harcára és azokra a lárvákra, amiket a kor „legerkölcösebb költője” magára rángatott, hogy időnként erkölcsi és emberi szégyenét illő módon kendőzze. Meglepő a könyv írójának választékossága, szerénysége, magasfokú formáló készsége, valamint az emberekről és barátokról, az eszmékről és társadalomról írt rövid, összefoglaló ítélete. József Attilát és korát még olyan embernek is nehéz felmérni, aki a költő

szomszédságában él. Az egyént lehet látni, de a kort nem. A kor az egyénből sugárzik. Nehéz sugárzás ez, tele vészes emberi forgókkal. A kor gazdasági és szellemi fordulón bukdácsol, nehéz szorítással teli, ahol a dudva együtt virít a kibontakozó sugárzással. Szellemtörténészek nehéz feladata lesz kihámozni a valóságot abból a mérhetetlen, ragadós petróleumiszapból, amelyben a költők egy ketrecbe szorultak a kor hírhedt ragadozóival. József Attila a legszegényebb sorból jött s ugyanilyen érintetlenséggel múlt is el. A kor szokása szerint azon kivételek közé tartozott, aki a szegénységet belülről is látta. Így megadatott neki az a normális tőke, hogy kettősen vérezhetett: önmagáért s azokért, akikkel egynek tudta magát. Felvilágosodott, messzire látó elméje ment maradt ugyan attól, hogy osztályosai számára semmi kiút ne mutatkozzék, de saját személyét illetően, az egyéni ént megtartani, gazdaságilag és lelkileg minduntalan vesztes csatákba kezdeni, olyan konfliktusokat hozott számára, melynek vége a teljes elpattanás volt. Szemeink előtt mérhetetlen küzdelmek folynak szakadatlan. Olyan gigantikus erők mérkőznek és igyekeznek egymást állásaikból kibillenteni, amihez képest az egyén nem több, mint az a gabonaszem, amit az előre látó hörcsög vermében való elraktározás előtt leharap, nehogy kicsírázzon a föld alatt. A gabona nem védekezik a hatalmas hörcsög ellen. Ám az ember nem tűri a csírátlanítást, még ha olyan kicsi is. Harcotat vív ellene, véres sebeket ejt önmagán és másokon is, akiket vélt vagy igazi ellenségeinek tart. Az emberi elkeseredett ugrásra készség azóta érvényes, amióta felfedezte, hogy a kétlábon járásnak messzemenő erkölcsi szabályai vannak. A lét és nem lét határai, bármennyire mesterségesen szűkítettek, a költő számára, álmai és fantáziája birodalmában, mégis mindenkor végtelenek. A megszorított költő ide menekül, ha azt akarja, hogy a való világ utol ne érje. Így míg alulról a szociális nyomor, a politika véres árnyai s az osztályért való végtelen nyugtalansága a lelki repedésbe kergeti, e vulkánok tetején ott villámlik és dörög halhatatlan költészetének kimagasló északi fénye. József Jolán sorai hűvös távolságból lassított film alakjában hozzák egyre közelebb hozzánk azt a különös építményt, amiből a költő összerakatott. Vannak tételei, amelyek úgy zengenek, mint egy József Attila költemény. De képeinek nagyobbik fele komor, vigasztalan és rettenetes, mintha a pokol kutyáit hívta volna segítségül. Vád és védelem van bennük. Vád a kíméletlen világ és védelem az elbukott testvér emlékének, s mindez a nagy költő erkölcsi, írói nagyságához méltóan. A könyv napjaink egyik rendkívüli ajándéka a kortársaknak.

Korunk 1940. szept.

Pap Gábor

697. NAGYON FÁJ

— József Attila emlékének —

Nagyon fájt, hogy a világ, amit alkot,
épít népének a lobogó elme:
csak vívódások lidérces szerelme
s galádul köti kerékbe a Zsarnok.

Nagyon fájt, hogy a magyar a magyarnak
nem szánt soha mást csak agyart és ostort,
s hogy aki Kelet—Nyugat hidján posztolt —
a vére árán — lehet szolgál s gyarmat. . .

Nagyon fáj, hogy már titok: a fény vonzott,
vagy a sötét taszított; tán a szépség
tébolya hívott, hogy lelked ne sértsék
a szegénynek hányt kegyes úri koncok.

Nagyon fáj járni utolsó nyomodba
a Balatonon, átkozott szent költő,
hol az estben a tehervonat zörgő
lángja a Fényed a sötétbe dobta. . .

Fáj, hogy a part s a tájak mind sötétek.
Fényednek tükre, hangodnak Tihanyja,
ha lesz is: lesz-e aki látja, hallja —
átkozott Hangszer, szomorú Szövétnek.

(Balatonszárszó, 1940 tavaszán)

Kalangya (Novi Vrbász)
1940. okt.

Dudás Kálmán

698. JÓZSEF JOLÁN: JÓZSEF ATTILA ÉLETE

Cserépfalvi-kiadás, 1940

A költőről, aki a balatonszárszói tehervonat kerekei alatt fejezte be küzdelmes életét, nővére írt könyvet. S ez a könyv vádirat egy pontosan meg nem határozható hatalmasság ellen, amelynek részesei a társadalmi rend és talán a sors. József Attila megszületésétől kezdve nyomorgott.

Éhezett, fázott, többet aludt a szabad ég alatt, mint vetett ágyban. Proletár volt születése, életkörülményei folytán és az elnyomottak költője lett.

Nincs talán egyetlen verse, amelyben nem a szegénység világát ábrázolja és a való életet. Amíg azonban költészete mind mélyebben fűrt a valóságba, addig egyénisége, a költő személyes énje a valóságon túl jutott, hogy a titok, a megmagyarázhatatlan összefüggések birodalmába lépjen.

József Jolán könyve számtalan titokzatos jelenséget sorol fel a költő életéből, amelyeket már nemcsak az elkárhozott József Attila fedezett fel gyötrődve, hanem a mellette élők is. Az elveszett tyúk, amely úgy jelenik meg az anya halála után a gyászoló család körében, mint Poe Hollója, s az ismeretlen szerelmes leány levele, amelyben előre megérzi a költő halálát és még rengeteg hasonló dolog, ami egyszerű agrémnek tetszik a beavatatlanok előtt, a költő számára azonban mindez bizonyosság volt.

Kétségtelen, ha más, könnyebb életre nyílik lehetősége, idegei tovább bírták volna a teherételt, de bizonyos, hogy József Attila egész költői magatartása is megváltozott volna ezzel. József Jolán nem fejti meg ezeket a titkokat, ő csak híven lejegyzí őket, az olvasó azonban érzi, hogy a költő életében nemcsak a nyomor, az igazságtalanság, a megaláztatás játszották a tragikus szerepet, hanem valami sokkal mélyebb dolog magja csírázott ki benne és vitte a tébolyba, a szörnyű halálba. Önkéntelenül felmerül a hasonlatosság Ady, Juhász Gyula és József Attila között, akaratlanul is valami törvényszerűségekre gondol az ember, amelyet egyszerűen magyar költői sorsnak lehetne nevezni, de ha ezen túl elemezzük a három költő egyforma pályáját, lehetetlen fel nem ismernünk a lélekhasadás eredendő okát a szellemi fejlődésben.

Ady, Juhász Gyula és József Attila költő nagysága éppen abban van, hogy a valószerű életnek homályba vesző árnyékait is meglátták. Az érzékelhető valóságnak azt az arcát, amelyet elfedtek a titkok, s amelyeknek meglátásához kevés az öt érzékszerv. Adynál gyakran az árnyék játéka több, mint a valóság. József Attilánál azonban nem tudott csupán verseiben lerögződni ez a felismerés, benne élt tovább és mindennapi életében kereste hozzá az összefüggéseket. Benne fűrt tovább ez a felszabadult erő, ahelyett, hogy megnyugodott volna munkáiban, termelte folytonosan a kínzó agrémeket.

A logika véges. Határok veszik körül, mint életünk minden megnyilatkozását. Aki átlépi az életnek akár szellemi, akár fizikai határait, elveszti lába alól a talajt és a meglátott csodától soha sem tud megszabadulni. De az igazi költészet kicsit mindig ezeken a határokon túl kezdődik.

Ezért nagyon helyesen járt el József Jolán, hogy nem titkolta el a „misztikus véletleneket”, amelyek öccse életében oly korán jelentkeztek már. József Jolán maga is láthatta, hogy a költő tragikus életéért nem vonható felelősségre csupán a társadalom, amely kétségtelenül meghosszabbíthatta volna József Attila éveit, szenvedésein könnyíthetett volna. De sorsán — jobb szó híján használjuk ezt a közhelyet — nem változtathatott volna senki. A magányosságot, a lélek társtalanságát nem válthatták meg a szegények milliói sem, akikről pedig oly szép verseket írt a költő, s akiknek életétől látszólag sohasem szakadt el. Százezrek költője volt, de egymagában didergett titkaival, amelyek folytonosan gyötörték, s amelyeket nem vallhatott meg senkinek, amíg az ésszerű ellenőrzés birtokában volt. Aztán pedig már csupán az elkárhozástól való félelmében kiáltott segítségért, de minden remény nélkül...

*Jaj, szeressetek szilajon,
hessentsétek el nagy bajom!
Eszméim közt, mint a majom,
a rácsok közt le és föl,
vicsorgok és ugrándozom...*

József Jolán végigkíséri öccse életét a ferencvárosi nyomortanyától a szárszói temető hullakamrájáig, ahol József Attila összetört testéről levágták a véres ruhát. Megfigyeléseit önfeláldozó testvéri szeretet hatja át, de magasabb értelmisége a tárgyilagosságra kötelezi. Nem tanulmányt írt öccséről, nem elemezte a költészetét, csak borzalmas életét tárta elénk, szinte függetlenül a költő jelentőségétől. Könyvéből megtudjuk, hogy nemcsak az irodalmi elismerést tagadták meg József Attilától azok, akik a költőt mint egy osztály költőjét magukkal szemben érezték mindig, de kenyerére törtek elvbarátai, szemérmetlenül félretolták és elkaparintották előle azt a sovány bért is, amellyel talán mégis könnyíthetett volna rettenetes nyomorán a költő.

József Jolán könyve nemcsak mint kifogástalan irodalmi mű, hanem mint megrázó emberi és kordokumentum is, számot tarthat az elismerésre.

Kalangya (Novi Vrbasz)
1940. okt.

Herceg János

És a tollamból akaratlanul is kicsorgott a szó: három asszonyszív. Mert ez a három könyv három tragédiát beszél el. Az érzésnek olyan áramlásával, amely mégis visszafojtott marad, a szeretet olyan perzselő hevével, melyre egyre hamut dob a tárgyilagosságra való erőlködés. Három költőről szólnak a könyvek, *Kosztolányi* Dezsőről, a felesége, *Ady*ről egy menyasszonya, *József* Attiláról a nővére [...]

[...] József Attila nővére is leírja a költő játékos természetét, de mégis más ez a játék?! Már férjes asszony, az ura komoly ügyvéd, de ő csak akkor boldog, ha költő bátyjával újra eljátszogat, mint egykor a régi nyomortanyán. Csakhogy most már József Attila — ha éhezve, fázva, borzasztóan nyomorogva — de egyetemre jár. — „Ha senki sem volt otthon, összetoltunk két fotelt, egymással szemben, szorosan. Úgy nézett ki ez az alkotmány, mint egy nagy bárka. Beültünk az összetolt székekbe, térdünket állunk alá húztuk és gondolatainkon ringatóztunk, mint hajó a vízen. Ilyenkor *megint* Istenről bölcsekedtünk, emberekről, a világról, mint valamikor a gátutcai hátsó lépcsőházban. Olyan püngrün játék volt ez. Komoly és mélyértelmű játék.” Aki ösmeri József Attila költészetét, annak ez a jelenet bevilágít a legmélyébe lényének, még azt is megérteti, hogy ez a tragikus játék az örülettől való félelembé és végül az öngyilkosságba kergette ezt a felzaklatott lelket. Csak Dostojevskij lányának leírásából kapunk hasonló kísértetes látományt apja önmarcangolásairól. Csak ha megtudjuk azokat a belső viharokat, melyeket az orosz író az életben az élettől elszenvedett, nagy csalódásait, első felesége hűtlenségét, egy diáklánnyal átélt megaláztatásait, kiábrándulásait az anarkisták fékevesztett, vadul száguldó elgondolásából, jutunk lelkéhez közel...

Hogy dúlhatnak az ilyen lélekben háborgó indulatok? Miért bántanak az ilyen érzésvilágba elmerülő lelket a lét nagy problémái? De hogy miért, hogyan, miképp alakult, fejlődött, bomlott virágjába ez az érzéskör, azt csak az asszony látta és láttatja. Így van ez József Attilánál is. A homlokegyenest más síkon élővel. Akit az élet tépáz, mert szembeszáll vele. A világ legmegfoghatatlanabb jelenségei tüzes vasként égetik a bécsi utcasarkon újságot áruló és Nietzschevel viaskodó költőt, aki Párizsban kenyéren és vízen élve azon gondolkodik, hogy mi a gondolkodás, — mi? Az, amit ő cselekszik, hagyja, hogy a képzetek felmerüljenek benne, s azért zseni, mert csak a neki megfelelő tartja meg, a többit eldobja, elfelejti. Erről ír hűgának abból a Párizsból, ahol korgó gyomorral önmagát elemzi, — az öngyilkosságig. Ezt a hűga könyve nélkül sohase értettük volna meg. [...]

Koszorú 1940. okt.

Dr. Lázár Béla

József Jolán könyve (József Attila élete, Budapest, 1940. Cserépfalvi) megrendítő olvasmány. Valószínűnek tartjuk, hogy ha József Attila életrajzát nem ő írta volna meg, hanem valaki közömbös idegen, egy lexikon számára, akkor is megrendülve olvastunk volna arról a nyomorról, küzdelemről s tébolyról, mely legnagyobb kortársaink egyikének jutott osztályrészeül, de más megrendülés lett volna az. Az élet való tényei önmagukban is elég rettentők, hatásukat csak az fokozhatja, ha maga a szenvedő tesz bizonyosságot sorsáról, ha a sebzett tárja fel enyebét. József Jolán könyve ezt a hatást teszi olvasójára, nemcsak azzal, hogy testvére életrajza egyben az ő életírása is. Valamivel többet érez az olvasó, hangja nem csupán a nagyon beavatott hangja s művének hitelét nemcsak a közvetlen tapasztalás belső melege biztosítja. (Ha ez elegendő lenne, akkor nem tennék le oly kielégítetlenül Ady barátainak vallomásait.) A mű varázsa, azt mondhatnók egy élettani titokból, a nőtestvér és fitestvér rejtelmes kapcsolatából sugárzik ránk. Anyáskodni és marakodni, összebújni és elszakadni, együtt élni s mégis külön lenni, hódítani és meghódolni, minden kelléke a férfi és nő viszonyának kell ehhez s mindez az egy-vérből-sarjadtak ártatlan tisztaságában, a birtoklás mohó igénye nélkül.

Szeptikusabbak vagyunk persze annál, hogy mindent e titokkal magyarázzunk. (Hogy az előbbi példánkhoz visszatérjünk: ha a testvéri viszony elegendő lenne a belső látás ilyen fokához, akkor néhai Ady Lajos könyve sem lett volna oly semmitmondó.) A titok csupán József Jolán élménye maradhatott volna, soha nem hegedő seb, mit a gyász néma ajka örökre elhallgathatott volna. Hogy megélte testvére szenvedéseit, ez volt testvéri sorsa, hogy átértette azokat, ez ragyogó intelligenciájára mutat csupán. De, hogy le tudta írni és így tudta leírni, ez már több a megértő testvér teljesítményénél. Testvérek voltak vérszerint, de József Jolán könyve azt bizonyítja, hogy testvérek voltak a lélek szerint is és ez a lélek alkotó lélek volt.

Ma már megvallhatjuk: félve néztük József Jolán könyvét a könyvárusok kirakataiban. Féltünk a testvér siratójától, mely a koporsó felett megrendítő, de — engedelmet a cinizmus látszatáért — sem kottára, sem papirosra nem való. De mikor kíváncsiságunk legyőzte félelmünket s belefogtunk az olvasásba, kishitűségünk szégyent vallott. József Attila életét a nőtestvér élte át, de egy figyelemre méltó író írta meg, kinek szavára ezentúl figyelni kell. Szavának nemcsak élményhitele van, hanem művészi is: a szeretet-közelség tökéletes egyensúlyban van az ábrázolásnál elengedhetetlen távlattal.

József Attila objektív művész volt. József Jolán is az. Ennek köszönhetjük, hogy életrajz-irodalmunk (melynek színvonalát az utóbbi

évek életrajz-regény divatja igen alacsonyra ejtette) ismét egy nagybecsű darabbal s irodalmi életünk egy új íróval szaporodott. (Nem írhatom, hogy írónővel. E kores szó kores értelmet hordoz. Beniczkyné írónő volt, de Kaffka Margit éppen tökéletesen kifejezett női mivolta okán, igen derék író.)

József Attila hibája, illetve érdeme, hogy elsősorban mégsem az irodalmi élményt keressük testvérenek könyvében, hanem a biográfiai adatokat. Bár — s ez ismét az író József Jolán érdeme — száraz szó az adat arra, amit találunk. Ha keveset akarunk mondani, akkor azt mondhatjuk: a teljes magyar szociográfiai irodalom sem tudta annyira feltárni a nyomorúság titkait, mint ez a halkszavú, szenttelenül írott könyv. Ha méltómód akarjuk értékelni, méltó példákhoz mérve, akkor Móricz Zsigmond Önéletrajzához, Illyés és Kassák szerencsés ihletésű lapjaihoz kell hasonlítanunk. E könyv olvasása előtt is tudtuk, hogy költőnk a magyar proletáriátus gyermeke volt s tudtuk, hogy nehéz sors ez. De álmainkban is üldözni fog örökké egy kép. Mikor Józsefék viszonylagos „jólétben” éltek, volt egy csirkéjük. Ezt a csirkét, ha József mamát ágyhoz kötötte halálos betegsége, Attilának kellett levinni a ronda Ferenc-térre, legeltetni. „Mogorván ült le a tér egyik padjára. Tartotta a spárgát s a spárga másik végén buzgón kaparászott a gyűlölt madár. A gyerekek körülállták, ugratták, csúfolták.” Attila ebben az időben már verseket írt, kamaszodó fiúcska volt, telve a jövődő férfi önérzetével. . .

József Attila ifjúságának hiteles képe József Jolán könyvének legnagyobb értéke. Mert nemesi litteratúránk nagy elesettjei sorsát eléggé magyarázza a magyar Parlag közönye, polgári irodalmunk politikai buktatóit jól ismerjük. De ezek a régi példák itt nem segítenek, mert tegyük fel, hogy magyarunk már versolvasó és könyvvásárló, tegyük fel, hogy Akadémiánkban Babits nem első fecske, képzeljük el, hogy Hatvany Bertalan igazi mecénás, vízionáljuk, hogy szerkesztőink sohasem érdeklődnek Attila politikai nézetei iránt, csak verseinek hódolnak nagy honoráriumokkal . . . vajjon mindez levehette volna róla a nyomor stigmáját? Forgót árult, kenyeresfiú volt az Emkében, szakácsnők szatyrait cipelte haza a vásárcsarnokból, bélyeggyűjteményéből utcai bélyeg-börzét alapított, — pár krajcárért. „Pénzceszkéjének egy részét betette a takarédba. Beiratási díjra gyűjtött, meg körzőre. Mert az minden gyereknek volt az iskolában, csak neki nem. És tornacipője sem volt, meg tornatrikója. De ha kellett, kivette sokszor majdnem tíz koronát kitévő takarékbetéjét, ideadta és kezdte előlről a gyűjtést.” Gyermekkora az ágyrajárás és az albérlet közötti sivárságban telt el, s az igazi irodalommal egy ágyrajáró hivatalnokkisasszony bőrdömbben hordozható „könyvtárában” ismerkedett meg. Néha kiadták a Gyermekvédő Liga útján falura. Ősödön,

apróka korában elpíszkolta a nadrágját. Nevelőapja megostorozta. „Rövidnyelű ostora volt, hosszú, kígyózó szíjjal a végén, ami rácsavarodott Attila kis derekára. Az ostor vége csattanva harapott aprókat a meztelen lábakra, körülkanyarodott a puha kis hason, a hát vékonyka bőrét hasogatta. Az égrehangzó csattanások ütemére Attila ropta az iszonyú táncot, kezét szemé elé szorítva, kiszolgáltatva, védtelenül, hang nélkül, szó nélkül, nyögés nélkül, lélekzet nélkül.” Ez a nevelőapja nem akceptálta az Attila nevet. Pistának hívta Attilát...

Hát feledhette volna ezt akár az Akadémia elnöki székében?

Országos volt a pusztulásban...

A könyv biográfiai értékei között nem utolsó az a néhány levél, melyet József Jolán közöl. A levelek nemcsak József Attila koránébredt költői öntudatának dokumentumai, hanem új oldalról ismertetik meg a költő immár szoborrá dermedt arcát. Van ezekben a levelekben valami, amit — vonakodva a szó elhasznáaltságától ugyan — bájnák kell neveznünk. Gyermekes komolyság, gyermeki nyíltszívűség, fontoskodás és tréfa elegye ez és olyan ártatlanság s járatlanság a kegyetlen világban, ami csak az igazán nagyok sajátja.

Míg lapoztuk a könyvet, sokszor magunk elé idéztük József Attila alakját, igyekeztünk betölteni eleven látomásokkal a „memória kereteit”, de csüggedten állapítottuk meg: ezt az arcot nem adatott ismernünk. Morózus, éles, elmélyedő, vitára kész, hetyke, haragos arcát mutatta csak nekünk s igen ritkán a tréfásat. Most hálásan meg kell köszönnünk a testvérnek, hogy dokumentumokkal győz meg emberismeretünk fogyatékoságáról. Mi csak a becsületes, az elvhű, a szélmalomharctól sem visszariadó Attilát láttuk: ezt a jó, ezt a lelkes, ezt a kedves Attilát, fájó szívvel csak most ismerjük meg.

„Neked is csak most jut eszedbe egy mama-levéllal megörvendeztetni” — írja József Etelkának. Mama-levél: milyen finom és milyen pontos, milyen kedves és milyen fájdalmas szó. „Nézz körül, hogy egy lapra, melynek főszerkesztője leszek, hány előfizető akad a környéken.” A lapot a párisi nyomor idején tervezi, s a környék, ahol József Jolánnak utána kell nézni, Magyarország. „Nemsokára rendezünk egy József Attila estét, majd küldök akkor egy plakátot a szíved fölé.” És még egy idézet. Az egyik párisi levele fölé ezt írja dátumnak: „Páris, a csomagok napján.”

Ezekben az időkben a Hótel du Vaticanban öngyilkosságot kísérelt meg, — nem először életében. Napi költségvetése a 12 és az 5 frank körül mozog, sajton és tejen él: bablevesről (kolbásszal, csipetkével) és fatányérosról ábrándozik, de nem kér csomagot, mert a kiváltásért 13

frankot kell fizetni. Verseket ír és versek írására biztatja József Jolánt. „És semmi szimbolizmus!” — hangzik ars poéticája. — Mindent teljesen racionálisan; és analitikusan meg kell vizsgálni, minden szót és minden sort külön-külön... Amikor már tökéletesen meg tudod mondani tizennégy sorban, hogy egy kocsi áll, parasztszékér a ház előtt, akkor eljuthatunk a tulajdonképpeni költészethez, tehát tényleges, csak költői nyelven elmondható érzések kifejezéséhez.”

Azt a levelet, amelyben ezeket írta, így fejezi be: „Vettünk felesbe egy petróleumkályhát, főzünk s néha pirosra sütjük a szoba levegőjét.”

Mindent megoszt testvérel. Gyomorhaját, terveit, Villon zsongóját, politikai nézeteit, sikereit („A Hont Feri egy József Attila-estet akar rendezni velem felesbe...”), gondjait, verseit s kétségeit: „Cikkeimet nem hiszem, hogy közölnék...”

Milyen nagy gyermek!

Juhász Gyula szakállán könny csorgott, mikor beszélt róla s azt hajtogatta: „A kedves, a kedves...” Dehogy értettem akkor.

Szakállt növesztett és francia verset írt szakálláról.

Milyen nagy költő volt.

Nagy költő? — Merész szó, vagy könnyelmű szó a kortárs szájában. Olyan ítélet, mely felett csak a holnap dönthet végérvényesen, melyre a holnapután talán fölényel legyint. A sok szellemtörténettel fertőzött ítélszék között kétségkívül óvatosan mondtuk ki, de bizalommal várjuk a holnap döntését. A kortársi közelség csak azt rettent vissza az ítélettől, aki csupán a koreszmék leckéjét szajkolta s őszinte perceiben döbbenve ébred rá nézeteinek hanglémez-törekenységére. De ahogy a háromdimenzióban való alkotásnak is vannak stílusoktól független örök törvényei, úgy kell törvényének lenni a költői alkotásnak is. A mű bizonyos fokig objektív s a róla szóló ítélet is lehet majdnem ugyanolyan fokig az: intencióban pedig kell, hogy az legyen.

Kortársi közelség? Nagy akadály, de nagy előny is. Az utókor számára majd épp ekkora akadály lesz a torzító távlat és kortárs-magam és majdani-utódom mindketten csak a mű objektív valóságára és axiológiai törvények kor feletti érvényére vagyunk utalva. Az ítélet végtére judícium, dolga, az egyéni judíciumem s ahogy felismerem a zsebtolvajt tettéről, felismerhetem a nagy költőt műve nagyságáról. És kell-e nagyobb távlat a kortársénál? Nem paradoxon ez, világért sem: a nagy költő mindig előre dobja a szívét a meg sem születettek felé: Vörösmartyt Babits értette igazán először s Petőfit Ady; Arany és Jókai pedig még mindig várnak művük tömbjébe zártan, hiszen még csak imént kezdtük szótározni szavaikat.

S végtére is: köszönet és hála József Jolán könyvéért (amit bizony igencsak bújni fog az „objektív” utókor!) mi is olvastuk e becses könyvet, de azt hiszem nem mondok újat s meglepőt, hogyha azt

mondom: csak irodalom-lélektani szempontból mondott újat József Attiláról, ám értékelése szempontjából közömbös, hogy megíródott-e vagy sem.

Ítéletünket művéről ez éppen úgy nem módosíthatja, mint ahogy kevés szó jut ebben az ítéletben a „tetszik-nem-tetszik”-nek is. Volt úgy, hogy tetszett, volt úgy is, hogy taszított a műve s szívemhez csak késői verseiből szól egy kalászkaparéknyi. De hiszen Goethe életművét sem tudnám alábecsülni, csak azért mert sem emberi, sem költői egyénisége nem rokonszenves számomra s nemcsak nyelvét nem szeretem, de még azt a tipográfiát sem, amin nyomtatják. Azért a zseni fénye csak világol rám is a goethei-i műből, azért az Iphigenia lélektani kompozíciója nem kevésbé tökéletes szememben, azért van olyan titka szívemnek, melyet csak Goethe szavaival tudok feloldani. Fordítva: kevés költőt szeretek úgy, mint a Múzsájától megfutott Nagy Zoltánt, de nem írnam róla azt, hogy nagy költő, — ő csak nekem nagy.

Nem hozhatta hát olyan közel szívemhez a testvér könyve József Attila emberi alakját, hogy közel férközhetett volna műveinek objektív ragyogásához. S szinte jobban örültem versei új kiadásában annak a kevés újnak, vágy nehezen hozzáférhetőnek, mint József Jolán adalékainak. Mert hiába minden szó: a költő csak a művében él. Valóságos léte: egy hasonlat, tébolya: egy bizarr kép, szenvedő szíve: különös ritmus.

Sorsáért az átok, a gyűlölet s a forranó bosszú: ez tartozik rám, a kortársra. De versei mindenkié, kire a topos noetos fénye visszasüt.

Verseinek új s bővebb kiadása (József Attila összes versei és műfordításai, Budapest, 1940. Cserépfalvi) lényegesen kezelhetőbb a két esztendeje Németh Andor gondozásában megjelent kiadásnál. Bálint György igen helyesen arra törekedett, hogy a lehető teljesség mellett még az irodalomtörténeti használhatóság feltételeinek is megfelelően összeállítása. Ő is érintetlenül hagyta ugyan kegyeletből a Medvetánc című kötetet, de az időrend épségbentartása kedvéért a Medvetáncba átvett verseknek legalább a címét eredeti helyükön közli. Így elérte azt, hogy az új kiadás már módot nyújt arra is, hogy József Attila életművét fejlődésének dinamikájában szemlélhessük. Ez a fejlődési vonal sokat megmagyaráz abból a felsőbbésből, mely a költőt kortársai közül kitüntette. Kortársai irodalmi pályájuk elején vagy az akkor „legmodernebb” mindenféle „-ista” irodalmi divatok árjától sodortattak, vagy a Nyugat irányától visszakanyarodva a múlt század derekához, népi forrásokban keresték saját hangjukat. A valóban nagy tehetségűek között úglátszik József Attila volt az egyetlen, aki egyenesen, megszakítás nélkül a Nyugat irányában kereste útját: első versein pontosan kimutatható a nagy nemzedék legnagyobbjainak, Adynak, Babitsnak, Juhász Gyulának, Tóth Árpádnak, Kosztolányinak hatása. Ezért vesztegetett ő a legkevesebbet erejéből az izmusok álutain s ezért

nem vált soha visszatetszővé művén a koreszmék nyoma; dialektikájukat sohasem tudta átvenni az után a magasiskola után. Azt a stílust, amit ott tanult, már csak a maga megtalált hangja válthatta fel s annak a stílusnak intencióját (a magyar irodalom organikus stílus-fejlődésének iránya volt ez) sohasem is váltotta másra. Legnagyobbjaikkal együtt futva, aprajukat el is hagyva hamarosan, holtáig futotta a pályát. (Valamikor ingyen feladat lesz irodalomtudósok számára feltárni azokat az érintkezési pontokat, melyek Babits és József Attila művén felismerhetők. Az indikáció Babitsé, de az eredmény néha hatással nem magyarázhatóan egyenértékű s Babits klasszicitását szépen igazolja, hogy legérettebb alkotásainak nem egy eleme egyben a legifjabb irodalom friss eredménye.)

Kiragadott példa volt ez, de megmutatta, hogy mily szükség volt erre az újabb kiadásra: elkezdődhet immár József Attila életművének méltó értékelése. Először természetesen fel kell dolgozni e művet s ma már lehet is. Kötelezővé is teszük az irodalmi feladat vonzása mellett az eszmék is, melyekért ő hevült. Az eszmék, melyek köré most lánggyűrű szorul, az ő művében salaktalan tisztaságban ragyogtak. „Okos szívében jajgatott a világ töredelme” írta róla Horváth Béla. Okos szív: találóbbat nem lehetne mondani róla. A szenvedélyes, a nemtelen, a gyáva szívek gyűlölködő világában hallgassuk művéből okos szívének dobogását, de üljünk le valóban műve mellé és e méltatlan világ ellen méltó módon lázadva, mutassuk fel művét teljes igazságában, igazi szépségében.

Az ő hazája már az „édes Örökkévalóság”: szárítsuk fel gyáva könnyeinket s ne sirassuk tovább. Itt az ideje, hogy felépítsük emlékművét sírja fölé. Az első, példamutató lépés már megtörtént: a testvér már letette sírjára könyvét. . .

Vigilia 1940. okt.

Bóka László

701. JÓZSEF ATTILÁRÓL MÉSÉLT A NŐVÉRE AZ IMPOZÁNS EMLÉKESTEN

A többeszres példányszámban elkelt *József Attila-életrajz* nagy sikereit bizonyítja az a hatalmas tömeg is, amely vasárnap este a Zeneakadémia nagytermét *teljesen megtöltötte*. Mert erre a tragikus sorsú nagy magyar költő emlékezetére tartott ünnepélyre olyanok jöttek el, akik a könyvnapon megjelent életrajzot már olvasták és a csodálatosan nagy talentumnak kijáró figyelemmel várták az eseményt: *József Jolán ugyanis most mondotta el mindazt, amit a könyvnap előtt nagy gyorsasággal, tisztán a költészetet és a magyar költő tragikus sorsát tiszteletbentartó olvasóközönség sürgetésére írt meg.*

Csodálatos, nagy *élmény* volt hallani József Jolántól, amit ebből a könyvből kihagyott! Feszült csendben figyelték minden szavát, — az egész, szép és nagy műsorú estén nem figyelt másra ilyen szívvel és lélekkel a közönség. Egyetlen mozdulat, egy szemrebbenés nélkül, legfeljebb néha-néha *könnyezéssel* hallgatták József Attilának *ötödikes gimnazista* korában írt levelét, amelyet néniéhez, „Lalához” intézett. Ez a csibészbe oltott, legtisztább szívű kamasz a felolvasott első levelet a makói gimnáziumból ötödikes korában küldte a néniéhez. Szinte nem is volt fontos a tartalma, csak a csodálatosan kisdiákos pátosz és lelkes hanghordozás, amellyel a költő misszióját már ilyen ficsúr korában meg tudja fogalmazni. „Lala” néhány évvel idősebb volt s nem élt akkor Makón. Kedves, letről is nagyratörő soraiban azt kérdezte Attila, mi lesz a nővéreből? Mindig versenyzett vele, hogy nála nemesebb és jobb legyen! Mindig motoszkált a fejében, hogy mi lesz velük. Kérve-kérte Lalát, hogy legyen olyan, mint eddig volt és ha „a siker koronája homlokára kerül” —, ő is tegyen rá koszorút. Sajnos, a siker koronája késett —, de hogy most mindenki rátette: azt bizonyította József Jolán idézete: „Nagy költő volt. Nagyon nagy! Csak szeretni lehet, nem dicsérni!” Ezt a mondatot temetésekor, a magyar irodalom belső lelkiismeretfurdalását egyénileg is átérezve írta Cs. Szabó László.

Az estnek második eseménye Neményi Lili volt, aki a legújabban megzenésített József Attila-verseket énekelte el és adta elő tüneményesen szép és eredeti hangjával. Legnagyobb sikere a „Dúdoló” előadása után robbant ki. Elénekelte a „Bethlehemi királyokat”, amely után a vers tartalmához illeszkedő derűs és optimista taps következett. Befejezésül a „Háló”-t és a „Kanász”-t adta elő aranyosan, kedvesen, könnyedén, viccesen és zseniálisan. Az utána következő *Tapolczay* Gyulának nagy sikere volt. Jóízűen szavalta el azt a *kanász-versikét*, amelyet egy perccel előtte énekelt Neményi. *Tapolczay* rendes városi, esti-ruhában állt elő s hogy a kis kondás históriájához stílusos bevezetést „intonáljon” — *villanásnyi gyorsasággal kirántotta a nadrágszíját és kigombolta a mellényét és a mellényzsebéből egyszerre kiesett egy — monokli*. Kiskanásznak nincs monoklija, — de hát ez nem baj: szavalásáért — hálából a remek előadásért — ezt is elnézte neki a közönség s *viharzó tapssal jutalmazta*.

Kis Újság 1940. nov. 4.

(e. j.)

702. JÓZSEF ATTILA-EST

Jól szavalni nem is olyan egyszerű dolog. Sokan azt hiszik, hogy a színművészet terén bizonyított alkalmatlanságuk már elegendő hozzá. Mint ahogy az operaszaktól eltanácsolt énekes fölfedezi magában a

dalhoz való adottságát. De a csekély hangerő és a különféle többi hátrány még korántsem jelent előnyt a másik pályán...

Efféle szomorú igazságokra kellett gondolnunk vasárnap este a Zeneművészeti Főiskola nagytermében *József Attila* verseinek fölmondása alatt. A szereplők tekintélyes sorából csupán *Makay Margit* hatott meggyőzően. A többiek közös hibája, hogy nem mernek egyszerűek lenni; egy-egy végleg leegyszerűsített tőmondat értelmét úgy csűrki-csavarják, annyi önkényesen kitalált mellékértelemmel cifrázzák föl, hogy a tulajdon szerzője sem ismerne rá. *Makay Margit* nem él vissza a verssel merő eszközfitogtatás céljából, sőt mi több: el is találja a versek igazi alaphangját; ezzel hozzájárul a szép költemények jobb megértéséhez, közelebb hozza azokat — olyanokkal szemben, akik túlságosan egyéni fölfogásukkal, vagy túlkevessé átgondolt értelmezésükkel inkább csak az eltávolodás veszélyét idézik föl. *József Jolán* megható szavakkal mondotta el azokat a személyesebb természetű vallomásait, amiket könyvébe nem vett föl.

Népszava 1940. nov. 5.

J. S.

703. KÉSEI LEVÉL JÓZSEF ATTILÁHOZ

Kedves Attila!

Talán tudod, hogy milyen nagy divat lett belőled. Talán elhallatszik a rólad beszélők szava szegényes szárszói sírodig is és a hír, mint a szellő, végigsimít a szivedből termő fűvön is. Szalónképessé lettél, Attilám, verseid, összegyűjtött költeményeid számos kiadást értek meg. Bizony, messzire jutottál, egészen a Zeneakadémia nagyterméig.

Ó, emlékszem én még arra az időre, amikor csak egymásnak mondogattuk verseidet és azok, akik ma könyvállványuk kellős közepére teszik kötetedet, elhúzták az orrukat, rímeidet hallván. Ez is vers? — mondták a külvárosi éjt idéző csodálatos remekeidre. Nem voltál elég játszi, elég könnyed, mondjuk meg egyenesen, szegényszagot éreztek rajtad. Szerelmesverseidben nem csicseregtél és nem turbé-koltál, Istennel olyan közvetlenül, egyenesen és egyszerűen beszéltél, ahogyan a kisgyerekek szoktak. De verseid nagy része — az igazi *József Attila*-versek — politikaiak. Azt érezted, láttad, azt akartad egész erőddel, egész hiteddel, amit minden proletár. Soha nem felejtetted el ferencvárosi proligyerekkorodat meg a falut, ahová a Gyermekvédő Liga kihelyezett. És azok, akik ma emlék-estedre tündöklő ruhában, ékszeresen kivonultak, részesek abban, hogy 32 évéd végéig úgy élj, olyan keservesen, olyan sínylődvé, mint amikor még Mama hazahozta neked nagyságáéktól vacsoráját.

„Attila, folytatnám, de unnád” — mondom, téged idézve. Csak azt szeretném még neked megírni, hogy ne bántson túlságosan ez a nagy népszerűség. Ezek az emberek, akik most olvasnak téged és olvasnak rólad, annak idején szinte szemük láttára hagytak éhenhalni. Ennek talán az volt az oka, hogy amíg éltél, verseidhez nem engedték hozzányúlni.

Most, hogy már nem tudsz tiltakozni, úgy állíthatják össze emlékesteden szavalandó költeményeidet, ahogy akarják. És te másként nem protestálhatsz az összeállítás ellen, mint hogy tüntetően távolmaradsz. Igen, minden szép és jó volt ezen a József Attila-esten, csak éppen József Attila nem volt jelen.

Azért ne félj, Attila, vagyunk még elegenden, akik tudjuk, ki vagy, és amíg mi itt állunk, nem lesz belőled ma hivatalos költő.

Népszava 1940. nov. 6.

Szilágyi Lilla

704. TETEMREHÍVÁS

József Attila: 1905—1937

József Attila, egy kivándorlásban eltűnt proletárpa és egy mosástakarításban elhalt proletáranya fia, a gyermekkori disznópasztorkodáson kezdte s szinte még magyar vonatkozásban is páratlanul göröngyöstövises úton — a szellemi fény és a testi nyomor, a lelki magasság és földi mélység útjain egyszerre járva — lett a közelmúlt legnagyobb magyar költője, hogy aztán az ellenforradalmi-balkáni magyar bozót a vonatkerék alá rántsa le.

Megjelent verseskötetei: Szépség koldusa (1922), Nem én kiáltok (1925), Nincsen apám, se anyám (1929), Dönts a tőkét, ne siránkozz (1931), Külvárosi éj (1932), Medvetánc (1934), és Nagyon fáj (1936).

*

Csillag indul

József Attila „összes versei”-t és „válogatott írásai”-t Németh Andor rendezte sajtó alá 1938 májusában. A rendezőnek e kötet „utószó”-jában említés van arról a megrendítő, most már még inkább tetemrehívásként ható kapcsolatról, ami József első verseskötetének megjelenése és a nálánál is hamarább öngyilkosságba menekült Juhász Gyula szegedi költő közt volt. [...]

*

(József Attila 1937 tavaszán, kevéssel a szanatóriumba vonulása előtt, magántisztviselői állást keresett és ezt a döbbenetes erejű írást nyújtotta be az Első Papíripar Rt.-hoz.) [...]

*

„*Ne lankadjon!*”

Juhász Gyula (1883—1937) több helyen tanároskodott s a *Holnap* című antológiában lépett fel Ady társaságában mint költő. Éveken át betegen feküdt Szegeden, méreggel vetett véget életének. Verseskönyvei: *Verseik*, *Új versek* 1908—1914, *Késő szüret*, *Nefelejts*, *Testámentum*, *Ez az én vérem*, *Fiatalok még itt vagyok*. Novellakötete: *Orbán lelke*.

Mikor József Attilát a szegedi egyetemről eltessékelték, Juhász ezt írta neki: „Kedves Attila Őcsém... Higyje el, hogy ha van ma hazai költő, aki magát szívből szereti és becsüli, elsősorban Juhász Gyula az. Bízék, ne lankadjon, írjon tovább, tanuljon tovább, magának nem szabad és, ha nem akarja, nem lehet elkallódni! Durate et vosmet rebus servate secundis! Ez a horáci sor legyen jeligéje és győzni fog! Óleli öreg barátja Juhász Gyula”.

*

„*Furcsa kérdés*”

József Attila életrajzát életben maradt nénye, Jolán kezdte megírni apró részletességgel és közvetlenséggel; sorozatos közlését a Kolozsvárt megjelenő *Korunkban* eszközölte, aminek azonban Kolozsvár magyar kézre kerültével el kellett maradnia — a lapnak is, a közlésnek is; a közlésre talán nem is kerülhet már addig sor, Magyarországon különösen nem, míg a magyar dolgozók „meg nem szerkesztik” a társadalmi — harmóniát.

Az előbb közölt pályázati „életrajz” mellett, van egy másik dokumentum is kezünkben, mely az előbbihez hasonló, vérrel írt adatokat tartalmaz: Egy kérvényről van szó, amit József 1928 április 21-én töltött ki, hogy az Orsz. Magy. Diáknyomorenyhítő Akciótól, mint IV. féléves bölcsész hallgató „egyszázegy” pengő 50 fillér „kölesönt kér”-jen „tanulmányainak folytatásához”. „Az összeg hova fordítása” kérdésre ezeket a bejegyzéseket találjuk: Alapvizsga 40 P, alapvizsgálati kezel. díj 6.50 P, lakbér 35 P, élet 20 P.

Arra a kérdésre, hogy mikor mennyit keresett, így felelt: [...]

*

A csillag lelke

József Attila költészete? Költészetét a kor, közelebről magyar osztálysorsa s feltörő tehetségének osztálya mellett külön is kijáró kegyetlen fojtogatás és felismerés határozta meg, hogy „a költő, az adott világ varázsainak mérnöke, tudatos jövőbe lát s megszerkeszti magában, mint ti majd kint, a harmóniát”.

Ignotus Pál, barátja és a Szép Szó-nál szerkesztőtársa, így jellemzi József költészetét: [...]

Nem őrajta, jószándékán vagy tehetségén múlt, hogy olykor-olykor, különösen életének utolsó esztendejében — versei mutatják, öngyilkossága beigazolta — a szenvedések kikezdték, végül ledöntötték abbéli hitét, hogy a magyar pokol diszharmóniáját elsöpörve meg lehet teremteni a szocializmus magyar harmóniáját, s ezért nem tudta olykor és végül legyőzni a magyar társadalom testén — szemén, fülén, gyomrán — keresztül lelkében felkeltette diszharmóniát: ezért nem tudott mindig és végül „az adott valóság varázsainak mérnöke” lenni, „megszerkeszteni” magában és verseiben „mint ti majd kint, a harmóniát”.

Móricz Zsigmonddal történt fojtogató beszélgetésében utolsó évi meghasonlását, hitevesztettségét ő maga így fejezte ki: [...]

Mi a Szép Szó?

József Attila 1936-ban alapította meg a „Szép Szó” című folyóiratot, melynek élete végéig szerkesztője volt. Azóta a folyóirat — „papírhiány” miatt! — megszűnt. Magyarországon manapság a szép szó számára nincs papír... De mit értett a „szép szó” alatt József Attila? Bizonyára nem a megalkuvó „szép-lelkek” szószátyárkodását. Programnyilatkozatában így fejtette ki (Budapesten!): [...]

*

Csillaghullás

József Attila 1937. november 3-án elkövetett öngyilkosságát a már említett utószóban így írja le Németh Andor: [...]

Aki örökké él!

Aki ismeri József Attila verseit, annak tudnia kell, hogy nem az igazi József Attila volt már az, aki azon a gyilkos novemberi estén a vonat alá dobta magát. Nem a mi Józsefünk, nem a magyar nép tőke-döntő Józsefe.

Az igazi József verseiben és egyéb írásaiban mást hirdetett s tetteivel is más utat mutatott. S ez az igazi József örökké él!

Ennek az igazi Józsefnek, a mi Józsefünknek, a magyar nép Józsefének nevében hívjuk tetemre a gyilkost, az egész magyar nép gyilkolóját!

S tudjuk, mint az igazi József is tudta és hirdette, hogy a gyilkos nem irthatja ki a magyar népet — még a terrorral párosult árulással sem. Ma az egész ország az élők nagy koporsója, de benne egyre erősödik a morajlás s ébresztget József szava: „föl kéne szabadulni már!”

Ezért, annak, aki a József megnemdalolt verseiért, harcának félbeszakításáért való tetemrehívásban részt akar venni s a Hitler—Mussolinivel paktáló gyilkos Horthy-uralmat felelősségre vonni és büntetni akarja, az igazi Józsefet kell meghallgatnia: Döntsd a tőkét, ne siránkozz! [. . .]

Kanadai Magyar Munkás (Toronto) 1940. nov. 7.

705. VERSHAMISÍTÓK

Több esztendővel ezelőtt volt egy estén, hogy József Attila ritka hangulatban két nóta közt néhány versét mondotta el. Csak úgy közvetlenül mondotta el a szűk budai kocsmában, mely egy Szabó Lőrinc-vers nyomán egyideig írók és költők egyre gyéresebb multságainak menedékhelye lett. Egészen csendesen mondotta József Attila a verset, nem szavalta és nem játszotta meg, csak éppen átélte újra, szerényen, fellengzősség és páthosz nélkül, mint művészhez illik. Néha kissé felemelte ujját és diszkrétén jelezte a ritmust, a zenét, melyre a szavak táncra keltek. Ez a félelmes életű-halálú költő szerette a szigorú formákat s a végletes és végtelen mondanivalót a szép Arány keretei közé szorítani. Ha egy verse az ösztön legfélelmeőbb mélyeiből buggyant is elő, ő elmondhatta, mert ahogyan ő elmondotta, a formaszemérme eluralkodott a lázas sorokon. A veszett magyar sors verseit latin arányra szedte és az érzés gáttalanságának formát adó szemérmes tisztaságot talán a magyar paraszttól tanulta, talán a francia irodalomtól. Azt az estét nemigen felejtí, aki ott lehetett. A szavak, a nehéz szavak szép ildomosan jambusokra léptek s a vers, ahogy szerzőjük mondotta: a költő, véges mértékre vette a végtelent. A költő ujja finoman és feltűnés nélkül játszott az abrosz fölött, segítvén a hangnak megértetni azt, ami a hang mögött volt, a zenét.

De ezt a másik estét se igen felejtí el az ember, a József Attila-estet, mely a napokban történt a Zeneakadémián, évekkal később, mikor a költő testét már fedi a somogyi föld, s a költő nehéz életét hirdeti könyv.

A rendezők igyekeztek, nagyon is igyekeztek, a legjobb színészeket válogatták, a költő emlékezetére. Ezek a színészek pedig, nos legyünk őszinték, ezek a színészek, az egy Makay Margit kivételével, nem úgy vették a verset, mint hegedűs a kottát. Hanem úgy, mint a bonviván a szerepet. Kezükbe vették a „szöveget”, tükör elé is állottak talán, aztán a pódiumra és frakkban vagy szmokingban, reflektorfényben és tapsoló közönség előtt ünnepélyesen és harsányan megölték a verset.

Megölték: nincs enyhébb szó rá. Szavaira szedték és szétbontották, s a szavakra bontott sorokat megjátszották. Félelmetes volt. A versből elsikkadt a ritmus, elsikkadt a szavak és hangzók szép összecsendülése, maga a vers sikkadt el, a varázslat, a ritmus, a rím, a forma szépsége. Maradt valami alakatlan csomó érzelmekből és indulatokból. Volt olyan is e jószándékú, de rosszhallású színészek közül, aki a költő egy „népies” versét „népiesen” játszotta meg, vagyis kabátját akkurátusan kigombolta, nadrágját (szmoking-nadrágját) két könyökkel jobbról-balra, majd balról-jobbra magabiztos mosollyal meghuzigálta és két verssor között orrát féltényérrrel megdörgölintette à la puszta, mivelhogy a vers egy *kanászról* szólt. Így lett brettli a vers zenéjéből, a rímek csengéséből, és az akkurátus művész jó, hogy nem pökött egyet a művészetet jelentő deszkára. Mivelhogy „kanászról” volt szó.

A dolgok magva azt hiszem itt van. Hogy színészeink, még ha különben jó színészek is, Isten tudja miféle szerencsétlen meggyőződésből, megnézik és csak azt nézik, hogy hát miről is „van benne szó”. Aki ért valamit a vershez, már magára erre a kifejezésre joggal felszisszenhet, hogy „miről van szó” a versben. S aki szereti a verset, szomorúan és keserűen láthatja, hogy a magyar versmondás művészete mennyire idegen színészeink lelkialkatától vagy neveltségétől. Valami fatális nyavalya ez és nem jelentéktelen nyavalya kultúránkra nézve. A magyar versek ezért némák, többek közt, s jobb is, ha csak némák, ha csak papírról szólnak az olvasóhoz, mint ha hamis hangon szólaltatják meg őket a szavalók. Itt végeredményképpen minden magyar költőről van szó, minden magyar versről s minthogy a vers magyarságunk egyik legjobb kifejezője, magáról a magyarságunkról is, melyet bizony jobb lenne a magyar versben keresni, mint a szomszédságban. Egyre búsabban hallgattam ott a Zeneakadémián ezeket a szépségüktől megfosztott verseket, annál keserűbben, mert hisz szépségüktől különben oly jó színészeink fosztották meg őket. Láttam ott a dobogón vígszínházi játéktílust, nemzetiszínházi játéktílust, kabaré játéktílust, láttam szerelmes szemforgatást, hallottam döfött állat hörgését, csak éppen a József Attila-verset nem hallottam. A verset magát nem hallottam, e tömör és nagyszerű műfajt. A verset, mely a forma szépségében és arányában olyan, mint egy szigorú vonalú ablak kerete, melyen benéz a végtelen, az ég.

Kultúránk hatalmas gondviselői — ha vannak — kellene, hogy foglalkozzanak ezzel a kérdéssel. Kellene, hogy olyannyira tehetséges színészeinknek megmagyarázza valaki, hogy a vers igazán más, mint aminek annyian nézik: egy patetikus mozdulatokkal érzékeltetendő drámai rész egy lapos darabban. Kellene, hogy megmagyarázza valaki nekik: a verset nem „megjátszani” kell szemforgatással és vadkanhörgéssel, hanem elmondani, elmondani meghittén, áhítatosan, melegen, szinte családiasan, ahogy kedves körben valaki elmondja a dalt. S igaz, vannak vad versek is, de a verset éppen az különbözteti meg a gicstől és a kortesbeszédtől, hogy a vers mértékre szedett indulat. S kellene, hogy megmagyarázza valaki azt, hogy a vers, a vers igazán nem próza. Hogy a versben nem azért van a ritmus, hogy szavalója elfelejtkezzen róla, hogy megölje az ütemet és elakassza egészen a taktusok árját. Ha már ezt magyarázni kell, magyarázzák hát meg azoknak a színészeknek, kik szavalásra adják magukat, hogy a vers, a vers: jambus is, daktilus is, asszonancia is, szavak tánca ritmus dobolására és nem szöveggönyv egy kurta szerephez.

Illetve rosszul mondom: ne magyarázzák ezt, hanem *juttassák eszükbe újra*, amit a színészek elfeledtek. Juttassák eszükbe, amit minden iskolás tud, hogy a vers a ritmussal együtt születik, hogy a vers *hangra* születik, hogy Homéros, ha élt, kísérte eposzát, hogy a költőt régibb korban lantosnak is nevezték s hogy az a Tinódi, kinek szobra éppen a Nemzeti Színház előtt áll, nem azért tart lantot a kezében, mert élő szóra született verseit úgy mondta el, hogy megölte bennük a dallamot s a ritmust. Vagy menjenek el egy templomba, mikor litánia van, hogy megtanuljanak valamit az egymásra ütő ritmikus sorok szépségéből, ezektől az áradó és hullámzó hangoktól. Hogy megértsék: a versmondás közelebb van a szertartáshoz, mint a prózai drámához, közelebb a misztériumhoz, mint a vígjátékhoz, közelebb a lélekhez, mint az arcjátékhoz. A vers nagyon régi dolog, nagyon mély, több áhítattal kellene közelíteni hozzá s a színészeknek olyforma tisztelettel kellene mondani őket, mint szerzeteseknek a himnuszt. Több lelket, tehát több méltóságot kellene belevinni, több áhítatot. Ha egy jó költő ezt mondja: szerelem, ez van oly hiteles, hogy a színésznek ne kelljen kacsintania hozzá.

Valami elsikkad ebben a félelmesen verstudatlan, ebben a fájdalmasan ritmustudatlan szavalásban, valami, ami szép és ami a miénk. A magyar nyelv szegényesedik azzal, hogy színészeink nem értik, hogy a vers ritmus is. Hogy az elmondott versen át kell ütnie a mértéknek és ütemnek, mint asszonyok finom kezén a vérnek. Hogy a versből kivenni a ritmust olyan, mint a testtől elvenni a szívdobogást, vagyis holttestté tenni. Ó, ez a szép, hajlékony magyar nyelv, ez egyszerre táncos és férfias nyelv, tud ez lépni a világ minden ritmusára, a Bibliára is. Homéroséra

is, a franciákéra is. Ne tagadják ki e dicsőségünket, ha szavalnak, a versből. Kérjük meg szépen nagy színészeinket, hogy néha, ritkán, ne legyenek rövid pár percre sztárok, hanem legyenek egy kicsit megint — csak néha, a vers ünnepnapjain — a nemzet napszámosai, a nyelv napszámosai. Vagy a vers áhítatos szerzetesei, ha úgy tetszik. És próbálják meg néha, kivételképpen ahelyett, hogy ábrázolni akarnák a költő indulatait, felidézni azt a pillanatot, melyben a vers születik. Zenéből, ritmusból, mondanivalóból, a forma mértékletességéből és a révület mértéktelenségéből — egyszerre! Oly egyszerre és oly együtt, ahogy a kisedek testével együtt születik és alakul a szívdobogás és lélegzetvétel.

Magyar Nemzet 1940. nov. 7.

Szabó Zoltán

706. MUNKÁSOK A „VERSHAMISÍTÁS”-RÓL

A *Magyar Nemzet* egyik múlt heti számában megjelent „Vershamisítók” című cikkünkre számos levél érkezett. Ezek a levelek meghatóan tanúsítják azt, hogy mennyire szeretik és értik sokan a közönségből a verset s egytől-egyig felpanaszolják a magyar *versmondó-stílus* hiányát s azt, hogy szavalóink legnagyobb része a verset félreérti. Mutatóba két levelet közlünk, mintegy bizonyítékául annak, hogy az előadóktól nem csupán mi, hanem a közönség is *a vers iránti alázatot, szeretetet és áhítatot várja*. Nem pedig a vers „tartalmának” színészi megjátszását.

I.

Kedves Szabó Zoltán,

bocsássa meg a megszólítást, de nekünk valóban „kedves”, különösen amióta a *Magyar Nemzet* csütörtöki számában megjelent cikkét olvastuk.

Körülbelül tizenötünk nevében akarom megköszönni írását, amely mindnyájunk szívéből fakadt. Munkásifjak vagyunk, *József Attila költészetét úgy szeretjük, hogy neve után mindenüvé elmegyünk*, így jöttünk a vasárnapi estre is — ünnepelni. Elkeseredve és felháborodva jöttünk el onnan, hogy így meghamisították *a mi költőnket*. Napokig ezzel a keserűséggel jártunk és kívántuk: *bár valahol valaki ennek hangot adna*. A csütörtöki cikk végre mindent megmondott úgy, ahogy mindnyájan éreztük.

Megköszönjük ezt Önnek és nyugodtabbak vagyunk, mert vannak még, akik *igaz értékeinkre vigyáznak*.

Igaz tisztelettel
Molnár József és társai

Igen tisztelt Szerkesztő Úr!

Nem dicsérni akarom Önt jelen soraimmal, erre nincs is rászorulva, mert szívbőljövő sorai egy igaz magyar lelkületű ember írásai. Ilyen cikkekre nagyon-nagyon nagy szükség van a mai világban, mint a „*Vershamisítók*”. Mint egyszerű magyar *munkásemler* írom ezt, aki csak öt elemet végzett. Olvastam *József Attila* verseit, meg is vannak a kötetei: nagyon tetszetek, szeretem őket, már a verseket *olvasni*. Ha azonban az Ön sorait nem olvasom el a *Magyar Nemzet*-ben, kétségben maradtam volna örökre afelől, hogy az-e igazi, amit *szavalni* hallottam, vagy az-e, amit *olvastam* a verseket illetően? Most azonban meg vagyok nyugodva. Nemcsak én, akinek a műveltsége hiányos, hanem hozzáértő egyén is rosszalja azt a módot, ahogy a gyönyörűen megírt verseket: „*miről is van benne szó*” kezelik. Rendben van. Tény, hogy elismert művészek ők a színpadon, de a vershez csak az nyúljon, aki a verset *érzékelletni* tudja!

Nagyon szeretem például Ady-t. Sok versét azonban csak úgy tudtam igazán megérteni, amikor *hallottam*. No, nem szavalni vagy előadni, hanem elmondani! [...]

Most pedig nagyon hálásan köszönöm, hogy cikkével kivezetett a kétségből. Nyugodt vagyok, hogy a vers mégis az, aminek én is tartom. Bocsánatát kérem rossz írásomért, de jó szándék és igaz magyar érzés iratta velem.

Maradok tisztelője Szerkesztő Úrnak

Dragos József
segédmunkás.

Magyar Nemzet 1940. nov. 15.

707. „TI JÓZSEFEK...”

— Két könyv foglalkoztat már hetek óta — szólalt meg barátom hirtelen félbeszakítva a ráncszálló lusta csendet. — Az egyik — József Attila összegyűjtött versei. A másik — József Jolán: József Attila élete.

— A költő verseinek egy része régi ismerősöm. Súlyos betegen feküdtem otthon pár évvel ezelőtt, amikor egy nyirkos, ködös téli reggelen a lapok jelentéktelen napihírré szűrítve tudatták a világgal József Attila tragikus halálát. Megvallom, ebben az időben nem sokat tudtam róla. Védelmemre hozhatom fel, hogy alig egy-két éve hagytam el a gimnázium padjait s még meglehetősen tájékozatlanul botorkáltam az élet ama új mezőin, amelyeknek ismerete nem tartozik a középiskolai tananyag körébe. Amikor gyógyszerszagú szobámból először mentem ki

az uccára, az egyik könyvkereskedés kirakatában megpillantottam a Medvetánc-ot. Megvettem s a lábbadozás bágyadt, tétlen heteiben majdnem egyedüli olvasmányom lett. S azóta is, valahányszor mar az élet, fájó sebeimből az ő sorai buggyannak fel...

— Sokszor megírták már, hogy József Attila tulajdonképpen a társadalom áldozata. Hiszen megtörtént, hogy napokig nem volt mit ennie s lakás híján barátoknál és rokonoknál kellett meghúznia magát. Mindenütt kifosztották és kisémmizték. Az állandó, kilátástalan nyomor kikezdte testét és lassan szétrágta lelkét. De a társadalom nemcsak a nyomorral támadott rá. József Attila költő volt, a nagyok közül való, tehát harcos híve az emberségnek, jóságnak és tisztaságnak. Költői és emberi egyenessége azonban állandó összeütközésben volt a világ becstelenségével és tisztátalanságával. Természettől fogva amúgyis érzékeny egyensúlya megbillen és fuldokolva bukik alá az ellenséges világ örvényébe.

— Mindez azonban száraz, elvont megállapítás a költő való életének háttere nélkül. A testvér és az asszony nagyszerű könyvének néhány lázítóan szomorú lapja önkéntelenül is felteszi a kérdést: szegény József Attila, hogy tudott ennyi embertelen fájdalmat és kint ilyen művészi, klasszikusan tiszta és fegyelmezett formákba öltöztetni?

— Mindenesetre azért boldog az az író, akinek emlékét ilyen kezek gondozzák. Ami József Jolán testvéréről írott életrajzát olyan megragadóvá teszi: őszintesége s tehetetlen részvétele, szeretete és megértése.

— Megfigyeltem, hogy József Attila költészetéhez akkor kerül igazán közel az ember, amikor kivetettnek és magánosnak érzi magát. Ha sokat olvasom verseit, tudom, hogy valami baj van, valami nincs rendben. Mert József Attila költészete lényegében a kapitalizmus embertelensége által szétbomlasztott lélek lírája.

— Mi azonban önmagunkban egy emberi jövő egészséges, harcos, mai mérgezésektől megóvott lelkét építjük. A jövőre gondolunk, arra a jövőre, amelyet József Attila így fogalmazott meg:

*Majd a kiontott vértócsa fakó lesz
s mosolyra fakaszt mind, ami ma bánt,
majd játszunk békés állatok gyanánt
és emlékezni s meghalni is jó lesz.*

Népszava 1940. nov. 20.

(losonczy)

708. LÁTOGATÁS JÓZSEF ATTILA
„MÁSİK” TESTVÉRÉNÉL . . .

A Teréz-körúton lakik egy második emeleti szobában három gyermekével József Etel, özv. dr. M. Ö.-né. Az „egyik” testvér, *József Jolán* nem ismeretlen már az olvasóközönség előtt, hiszen az idén írta meg József Attila életét egy döbbenetesen mély és komoly regényben. Ellenben húga, ez az alacsony, feketeruhás özvegy, szerényen él, mindenkitől elzárkózva, távol a nyilvánosságtól, mint egy tudós, aki a komolysága mögött nagy, kimondhatatlan titkokat rejteget.

Felkerestük, hogy Attiláról beszéljen valamit. Csengetésünkre a szobalány nyit ajtót s a penzió szűk folyosóján egy jobbra-nyíló szobába vezet bennünket. József Etel — ki egyébként maga végzi házimunkáit, a gyermekek gondozását —, kedves mosolygással fogad. Az arca piros, mintha szégyenkezne. Olyan ez a mosoly, mintha azt mondaná: Nahát igazán nem szép, hogy ilyen váratlanul . . . de aztán mint aki belenyugszik a változhatatlanba, hellyel kínál meg bennünket.

A szoba csendes. A gyermekek írnak. A kis Ádám — ez a legkisebb — a székek tetején mászkál, Zsuzsika, a legnagyobb, német dolgozatát írja. Péter aki már másodikba jár és *aki még egyébként emlékszik Attila bácsira*, a zsinórrással bíbelődik. A falon képek lógnak, s a sok kép közül két kép tűnik fel legjobban. *József Attila és M. Ö.-é. Szembenéznek egymással, mintha vádolnák egymást.* Különösen Attila néz kemény, szúrós szemekkel legjobb barátjára, kivel nagyon sok éjszakát átvirrasztottak, tűnődvén a rákszerűmon, melynek hiányában kellett elpusztulni szegény „Mamának”.

Gyerekkori emlékek

Beszéljen valamit Attiláról — kérem a „másik” testvért.

— Nagyon nehéz! — feleli fojtott hangon. — Jolán különben mindent elmondott a könyvében. Ő volt a nagyobb, ő ismerte és értette meg legjobban. Nekem csak apró gyermekkori élmények maradtak meg az emlékezetemben. *Különösen az öcsödi tartózkodásunkból, mikor Attilával disznókat őriztünk.* Nagyon szerettem Attilát. Jóban, rosszban együtt voltunk. Iskolába a hűséges „Buzsu” kísért el mindig bennünket. Nagyon ragaszkodott Attilához ez az állat. És mindenki szerette Öcsödön. Nagy jövőt jósoltak neki, *hiszen a neve is olyan furcsa volt.* Egyszer nagyon megverték ostorral, úgy sajnáltam, majd a szívem megszakadt miatta — s a szemét elborította a könny. Majd így folytatta: — Az a régi verés nagyon sokszor visszatért Attilának az életében. Nem tudta elfelejteni sohasem. Mikor egyszer eszébe jutottak a gyermekkori megbántásai, akkor írta azt a verset, melynek azt a címet

adta: „Szegény ember szeretője”. És valóban úgy van, ahogy írta: „Kis gyermeke sohasem veretlen, Asszonya sem marad megveretlen, De akár mily gyönyörű lány lennék, Szegény ember szeretője lennék...” És ki mondja, hogy nem az volt? *Az volt bizony egész életében, csak kevesen értették meg.* Pedig megérdemelte volna...

— Iskolai éveiből nem igen emlékszem jelentősebb mozzanatokra. Úgy szórt bennünket az élet széjjel, mint a faleveleket a hirtelen vihar... Anyánk a Telepi-utcai kórházban halt meg. A Gyep-utcában laktunk akkor. Különben Jolán ezt is megírta. Anyánk, szegény, mint sok ferencvárosi asszony, sokat nélkülözött és szenvedett. Még mi nem igen kerestünk akkor... Ő mosni járt. Jolán a mozikban volt cukorkaárus. Majd amikor jegykezelőnő lett, én lettem cukorkaárus és *Attila meg a vizet árulta.* Így egy kicsit kerestünk. Szegény mamánk nagyon örült, hogy segítünk neki. Attila iskolába járt. Nem igen szeretett tanulni. Inkább mindig csak gombozott, meg csere-berélt, mint a ferencvárosi „srácok”.

Hintalóbból aprófa

Nagy üzleti szellem volt benne. Addig cserélt-berélt, míg végre olyan „tőkével” rendelkezett, hogy vehetett egy flóbertpuskát. Mert ez volt szegénynek a szívevágya. Évvégi vizsgakor egyszer egy négyest hozott haza az iskolából. Mama, akinek minden reménysége ez az egyetlen gyermek volt, nagyon megharagudott rá a négyesért és a papucsot hozzá akarta vágni. De Attila elugrott és *a papucs az ablakot kiütve, az udvarra esett.* Mi meg vinnyogva elszaladtunk. Attila sohasem haragudott. Ő nagyon szeretett mindenkit s szerette volna, ha őt is vizsontszeretik. Egy télen nem volt tüzelőnk. Mama távol volt. Attila, hogy örömet szerezzen, *egyetlen kedvenc hintalovunkat, amit keserves pénzért vett Mama, hogy szórakozzunk — összeaprította.* Gondolta, mennyire fog örülni, szegény, az aprófának. — De mama nem haragudott meg Attila bölcsességén, hagyta, hiszen egyedüli „férfi” volt a háznál. Hát kinek szabadna mindent, ha neki nem?... Olyanok ezek az emlékek, mintha most történtek volna... Pedig milyen régen volt, az Istenem. Talán nem is volt igaz... — és nevetni próbált.

Utolsó évében nagyon beteg volt már. Lenn élt nálam Balatonszárszón. A halála nagyon bonyolult, szinte kibogozhatatlan. Nem pillanatnyi zavarában követte el végzetes tettét — mint sokan hiszik — nála az élet apró, mozaikszerű összetételéből keletkezett az idegösszeomlás. Nem gondolt ő kimondottan a halálra, hiszen szerette az életet. Utolsó hete azonban szörnyű volt. *Mindig várt valakit.* Különösen Flórát várta nagy izgalommal. Flóra le is jött. De nem nyugodott meg, mert Flóra viselkedéséből a betegől való menekülést látta. Logikus volt a

végtelenségig. *Mindenből következtetett.* Vigyázni kellett, hogy az ember el ne szólja magát előtte. Mert őtet az ilyen kis semmiségek nagyon letörték. Ekkor történt a baj. Előtte Jolánnal sétáltak a faluban s valami „tűlsó partról beszélt”, de ebből sem következtettünk semmire. Egy rendkívüli vonat jött, ami megállt valamiért Balatonszárszón. Én nem tudtam róla. Mikor indult kifelé a vonat, az utolsó kocsik alá vetette magát. *Akik látták, azt mondják, azt hitték, át akar bújni.* De nem. A kabátja beleakadt a tengelybe és a koponyája megütődött. Azonnal meghalt. Ne haragudjon, hogy ilyen zavarosan mesélem el, nagyon felindult vagyok...

„*Hátha visszajön...*”

A kis Ádám csúszott a térdére:

— Ugye nem halt meg Attila bácsi? — kérdezte.

— Nem, kicsikém, nem halt meg — felelte, ahogy kifelé kísért. — Valóban, *még én is azt hiszem, hogy él.* Mikor elment, hiszen nem is búcsúzott el tőlünk, azzal indult el, hogy „*ne zárjátok be az ajtót, hazajövök*”.

Most lesz három éve, hogy meghalt, de én nem akarom még mindig elhinni, hogy nem él. *Sokszor este önkéntelenül nyitva hagyom az ajtót, hátha visszajön,* hiszen azt mondta... Hátha visszajön az az Attila, aki jó volt, kedves volt s verseiben örök emléket állított mindenkinek, aki csak egy kicsit is szerette. A szegények, a külvárosi nincstelenek örök szószólója volt. Értük dolgozott, értük szenvedett, hiszen közülük indult el a halhatatlanságba... Az évfordulón szeretnék majd lemenni hozzá valahogyan... szólt búcsúzásul, ahogy az ajtót becsukta mögöttünk.

Kis Újság 1940. nov. 23.

K. J.

Megrázó részletek József Attila tragédiájáról

„...mindkettőnkben ott koválygott a félelem. Eszembe jutott, mit mondott az orvos, amikor utoljára beszéltem vele Pesten, elutazásunk előtt. Minden lehetséges, figyelmeztetett intő hangon. Az is, hogy fölakasztja magát. Az is, hogy valakit megöl.”
(József Jolán: József Attila élete, 418—419. oldal)

A költő, akinek emléke előtt minden évben zsúfolt terem tiszteleg, már három éve porlad a balatonszárszói kis temetőben. Behorpadt sírjába szuvasodó fejfát ütött a kegyelet s egyre többen vallják, hogy azon az estén, amikor elhessegette magától a hiábavaló világot és meggyötört fejét oly készségesen s bizonyára örömmel ráejtette a hideg sínre, mondom, azon az estén *a magyar líra egyik ragyogó tehetségét oltotta ki a kegyetlen kerék...*

*

Az emlékest lefolyt, mint minden esztendőben. Színészek szavalták vagy énekelték a költő verseit, orgona szólt s a közönség meghatottan tapsolt. Elöl feketébe öltözött hölgyek és urak ültek, hátul munkások: néhány parasztot is láttam. Jól van ez így: *a költő mindenkié...* A széphez mindenkinek joga van — legfeljebb a költőt zárja ki életében az irigy és süket társadalom a szép s a jó dolgok világából.

...Sokan ismerték itt Pesten József Attilát és sokan szerették. Ahogy a néma teremben egymásután peregték a jólismert verssorok, úgy éreztük, mintha ő is ott lenne, hallgatná s magában javítgatná a versmondókat. Sohse szerette, ha más adja elő a verseit. Mindig azt mondogatta: *„Az én verseimet nem szabad szavalni: közölni kell, lassan, tagoltan, világosan...”* Mintha ott ült volna mellettünk, szalmaszínű bajusza alatt gúnyos, okos mosolyával, távol a rettenetes haláltól...

*

Ott, az emlékestén jutott eszünkbe: *tisztázni kellene egyszer már valamit, amiről három év alatt sohse esett szó.* Meg kellene már kérdezni egyszer, *hogy miért is kellett József Attilának harminckét éves korában elpusztulnia?* Jó, jó: *a betegség.* De hiszen *Juhász Gyula* is beteg volt, és betegen írta legszebb verseit: Széchenyi a bolondokházában is dolgozott

és nem is rosszul. Éppen mostanában jött vissza Pestre Nizsinszkij, aki húszegynéhány évig élt elborult aggyal s most a gyógyulás útján van! *És beteg, meggyógyítatlanul nem írt-e Attila csodálatos verseket?*

Valaki vagy valakik nagy bünt követtek el József Attila s a magyar irodalom ellen. Nem merünk a magunk szavaival szólni, túl éles lenne és túlságosan kemény: *és ki is merne ítélni, amikor József Attila halálában mindannyian bűnösök vagyunk?!* Inkább József Jolánt beszélgetjük, a testvért, akinek minden szava, amit szegény Attila halála előtti hetekről mond, a legszörnyűbb vádirat...

*

Vegyük csak sorra a dolgokat: 1937. november 2-án Ignotus Pál közölte József Jolánnal, hogy Attilát *elbocsátják a szanatóriumból*. „A kezelést egyelőre befejezettek tekintik...” — mondotta Ignotus. A kezelőorvosa két nap múlva, 4-én reggel azt mondotta József Jolánnak, hogy *vigyázzanak a betegre, mert öngyilkos lehet, vagy megölhet valakit...*

„Attila pártfogója háromezer pengőt áldozott a kezelésre” és „*ezt nem lehet a végtelenségig kívánni még egy többszörös milliomostól sem...*” — mondotta Ignotus József Jolánnak, aki azt írja, hogy ez a „*legmeggyőzőbb érv szerényen és tapintatosan házódott meg*” Ignotus mondanivalói mögött, — amikor rábeszélte a szörnyű anyagi gondokkal küszködő nővért, hogy vigye le télire Attilát Szárszóra. Sokat reméltek „*a vidék csendes, téli nyugalmától*”.

*

József Attila pártfogója a mecénási hajlandóságairól ismert bárói család egyik tagja volt. Ő támogatta azt a folyóiratot is, amelynek Attila egyik szerkesztője volt. Később József Attila munkáját Ignotusék átadták *Fejtő Ferencnek, a fizetéssel együtt*. Ebben az időben szeretett volna József Attila valami havi kétszázpengős hivatalnoki állást szerezni, de a dolog *nem ment*.

*

A szanatóriumból való elbocsátás után József Attilának nagybeteg Szárszóra kellett utaznia, ahelyett, hogy *állami kórházba vitték volna, szakértő kezekre bízta volna s így gondoskodtak volna megmentéséről...*

„*Csak azt láttam, hogy Attila makacskodik. Nem akart elutazni. Végül Bak dr. betuszkolta a taxiba...*” — írja József Jolán az elutazás pillanatáról... És az utazás... Borzalmas lehetett. A szegény beteg *egész úton őrjöngött*. Jolán alig tudta lefogni: egyszer kevés híján kizuhant a vonatból. Azt vizionálta, hogy merényletet terveztek ellene, de a hordár, aki a vonat közepső kocsijába ültette őket, az ismeretlen

jóbarát, megmentette az életét. „*Mennyi embert pusztítottak el, csak hogy őt elveszejtsék...*” — mormolt maga elé. Azután megérkeztek, de Attila a vonaton összeesett. Panaszkodott, hogy megbénuult az oldala. „*Az arca hamuszürke lett és olyan rimánkodó, kétségbeesett arccal nézett rám, hogy azt hittem, menten megbolondulok kínomban...*”

Jolán úgy ráncigálta le a tehetetlen testet, nehogy a vonat alá kerüljön.

*

Hazaérték Szárszóra. A kis házban Attilának *nem jutott fűthető szoba*. Az egyetlen, amit lehetett volna fűteni, éppen olyan hideg volt, mint a többi. „*Kabátban, sálban, sapkában, hócsizmában ültünk az asztal körül*” — írja József Jolán. Később: „*Az orvos nyugalmat, derűs beszélgetéseket, csendes foglalatosságot javasolt számára. Sétát a friss levegőn, jó és tartalmas táplálékot, hogy erőre kapjon. És a beteg, legyengült ember a sanatórium meleg kényelméből belecsöppent a legkietlenebb nyomorúságba*”.

De milyen nyomorúságba! Föl se kelt az ágyból, dunnákat raktak rá, de „*gyulladásos szeme bedagadt a rettenetes hidegtől és a sok sírástól*”. Nem mert enni, félt, hogy a nővére gyermekei elől eszi el az ennivalót, — ami *igaz is volt*... Kinn zuhogott az őszi eső, benn a kis házban két rémült, félőrült, a hidegtől és a félelemtől reszkető asszony és két kisgyerek társaságában, dunnák alatt zokogott és tépelődött a beteg költő...

*

Ottlétük nyolcadik napján nagy vihar volt. Attila éjszaka fölébredt és kopogtatni kezdett az ajtón. Jolán átment hozzá, hogy megnézzze, mi baja. „*Meztelen lábam jegesvízbe lépett és amikor kitapogattam a villanykapcsolót, megrázott az áram. Elképesztő látvány tárult előm a hirtelen támadt világosságban. A szoba bokáig érő vízben úszott. Attila a jeges áradás közepén riadtan ült az ágyában és szorongva nézett rám*”:

— „*Azért kopogtam, mert nagyon félek...*”

Az ablakon becsapott a víz és a viharban átázott a tető. A két asszony egész éjszaka hordta ki, vödörszámra a jeges vizet...

*

Vajjon melyik épeszű ember nem bolondult volna bele ilyen nyomorúságba? Később ugyan megváltozott a helyzet. Hatvany havi százhusz pengőt ajánlott föl és ebből a pénzből kályhát vettek. Végre meleg szobában ültek, — de akkor is: *öten az egyetlen fűthető helyiségben!* Varrógép kattogott, a gyerekek sivalkodtak, a két feszült idegzetű asszony, akik közül az egyiknek nemrégén halt meg a férje, a másikat

pedig kevéssel azelőtt hagyta ott az ura, állandóan veszekedtek. *A kis szoba tele volt feszültséggel. Nem volt szükségszerű, kikerülhetetlen, hogy József Attila öngyilkos lett? És nem bizonyos, hogy ha szakértő kezek ápolják, ha megkapja azt, amit minden megbetegedett munkás, tisztviselő vagy paraszt megkap, még soká, nagyon soká élhet és írhat?*

*

Mindezért — természetesen — nem nővérei felelősek. Hiszen ők — szegények — szívesen föláldozták volna magukat, hogy beteg öcsüik meggyógyuljon... Ápolták volna, — de *nem értettek hozzá. Ügyeltek volna rá, — de nem volt idejük. S így József Attilának el kellett pusztulnia.*

Most, hogy újra végiggondolom a költő utolsó heteit, minduntalan eszembe jut az a biblikus átkozódás, amit *Remenyik Zsigmond* írt a *Szép Szó* József Attila emlékszámba: „*Pusztuljon, roncsolódjon hát ez a világ, vesszen és süllyedjen, ha legjobb fiai egyikét így veszni és süllyedni hagyta. Jöjjön hát a pusztulás piszkos örvényeivel, ha a felelősség fogalma él még ebben a világban, hát bűnhődjön és vezekeljen nyöszörögve ez a világ. A semmirevaló kibicellekű kíváncsiskodók és alamuszi tudákosok, akik eszmélete megbontásánál híven segédkeztek, kibiceltek, vesszék maguk is eszméletüket...*” s így tovább.

A barát fájdalomra és büntudatra ez... mindannyian érezzük, akik szerettük őt és nem harcoltunk az életéért, nem törődtünk vele, kényelmességből, felelőtlenségből...

Film Színház Irodalom
1940. nov. 22—28.

Demjén József

710. JÓZSEF JOLÁN: JÓZSEF ATTILA ÉLETE

(Cserépfalvi kiadása)

Az életrajzi regényekkel szemben bizalmatlan vagyok. Elméleti, elvi indokolás nem is kellene, mert maga a „gyakorlat” éppen eleget mond: a könyveknek az a meghökkentően bő áradása, amit a műfaj — különösen napjainban — produkál, félirodalmi vagy még annál is alacsonyabb rendű „értékeivel” mindent megmagyaráz. Nem kellene indokolás, ha a szabálynak látszó rendszer alól nem lenne kivétel. A helyzet azonban itt is az, hogy az igazi író nem csak valóságos élettel tudja megtölteni a műfaj kereteit, hanem egyedülállóan nagy műveket teremthet a már-már giccsnek hagyományozott formák között is. Csak igazi író kell hozzá. Sajnos, akik nálunk eddig az életrajzi regényt művelték, leginkább nem voltak igazi írók. Sokan hivatásszerűen,

helyesebben mesterségszerűen „művelték a műfajt”, mert belső terem-
tőerő hiányában szükségük volt a mankóra, a nagy egyéniségek
élettörténetére, amire támaszkodva el lehetett bicegni a történelmi
romantika, az „emberábrázolás”, az intimitások közönségsikert ígérő
forrásai felé. Mások egyszerűen meg akarták lovagolni a Pegazust, az
irodalmi sikert, amire más jogcímük nem igen volt, mint az, hogy
közélről láthatták valamelyik nagy történelmi, szellemi vagy irodalmi
személyiség életét. Bár, ha tárgyilagosak akarunk lenni, meg kell
állapítani, hogy ez utóbbiak még mindig hasznosabb munkát végeztek,
mert sok esetben komoly dokumentumgyűjteményt szedtek össze a
későbbi kor történetírója számára.

Azt természetesen túlzás lenne állítani, hogy az életrajzírásoknak
nincs létjogosultságuk. Van, de csak abban az esetben, ha igazi író írja
őket és ha valósággal kiegészítését, történelmi és lélektani indokolását
tudják adni annak az életműnek, amelyet a „témául vett” személy
alkotott. Ha nem csak téma és mankó a „hős”, de történelmileg és
lélektanilag hiteles ember. (Viszont igaz, hogy ezt csak igazi író tudja így
megcsinálni!)

József Jolánnak tragikus sorsú és immár halhatatlan öccséről írt
életrajza ilyen mű. Nem regény, de izgalmasabb minden regénynél. Az
olvasó szinte meghökken attól a hallatlanul szuggesztív és kifejező
íraskészségtől, amellyel az író megrajzolja József Attila életsorsát, a
józsefvárosi proletárháztól a szárszói vasútállomásig: mintha a költő
verseit olvasná az ember, prózában. Itt nem arról van szó, hogy a testvér
elmondja a testvérről való emlékeit. Nem dokumentumokat ad ez a
könyv, hanem nagyszerű összefüggő egész egy nagy magyar szellem
sorsáról: benne van egész magyar világunk sorsszerűnek látszó tusa-
kodása, éppen úgy, ahogyan József Attila élete és munkássága is sokkal
több egy magányos költő tragikusan nagyszerű kiteljesedésénél.

Intimitás, benső személyi ügy kevés van a könyvben, — legalább is
így érzi az ember, mert itt minden, a legkisebb ügy is túlnő az egyéni,
személyes izgalom légkörén: egyetemes emberi megnyilatkozássá lesz,
aminthogy a legnagyobb szellemek élete valóban közügy is. Éppen az a
csodálatos József Jolán könyvében, hogy ezt minden sorában érzékeltet-
ni tudja. Sehol nem sekélyesedik el, sehol nem ragad meg a személyes
dolgok kicsinyes firtatásánál: olyan kísérteties biztonsággal mozog fönt,
a legmagasabb szellemi igény régióiban, ami csak igazi író sajátja.

Mondom, nem regény a könyv, mert nincsenek benne regényes
elemek s mégis az, mert nem csak élő emberek mozognak előttünk, de
rajtuk keresztül egy egész világ él, mozog, léleklizik. Az első rész, a
ferencvárosi proletárelőleírása olyan szép, olyan plasztikus, hogy
akkor is egyedülálló értéke lenne irodalmunknak, ha történetesen nem
József Attiláról szólna. De a többi részek is majdnem mind ilyenek. Az,

ahogyan megelevenedik előttünk József Attilának a sógorához való viszonya, a különböző életformában élő, más-más társadalmi rétegből jött emberek érintkezésének, súrlódásának, ütközésének egészen egyszerű írói ábrázolása.

Látszik, hogy József Jolán életének Attila volt a legnagyobb emberi élménye. Másképpen nem tudhatta volna így megírni ezt a könyvet: ilyen forró élményszerűséggel és mégis tárgyilagos társadalmi elmélyüléssel. Többet adott benne egyszerű írói életrajznál. Aki elolvassa és József Attila verseit is ismeri, úgy érzi, hogy ez a két mű elválaszthatatlan egymástól.

Lehet, hogy több ilyen könyvet nem tud írni, — de már ezzel is maradandót alkotott.

Az Ország Útja 1940. nov.

Darvas József

711. JÓZSEF ATTILA EST A ZENEMŰVÉSZETI FŐISKOLÁN

(november 3.)

December 3-án lesz három éve annak, hogy J. A. átölelte a szabadító, az élettől megmentő, balatonszárszói síneket. Ebből az alkalomból mindig rendez egy-egy kultúrceport vagy szellemi mozgalom J. A. estet. Az idén a Koncert Hangversenyrendező és Művészeti Vállalat rendezte meg ezt.

A Koncert Rt. J. A. proletárköltőt úgy látszik a középosztálynak, a felsőbb társadalmi rétegnek akarta a figyelmébe csempészni. A most már nagyhírű József Jolánt kérte fel egy pár szóra, a verseket pedig a Nemzeti Színház és a Vígszínház művészei szavalták.

Ez volt talán a baj. Mert a vers nem színmű, amit el kell játszani, hanem a próza fölött álló, gondolatban óriási szabadságú, érzelmekben zsúfolt, de formában kötött kinyilatkoztatás. S a szegény művészek, akik talán nagyon jól tudják, hogy hogyan kell egy görög drámában az örülési jelenetet eljátszani, J. A. verseivel nem tudtak mit kezdeni. De erről ők nem is tehetek. Nem érezhették át a verset, mert az ő élményviláguk nem egyezik meg J. A. élményvilágával, s nemcsak élményvilágával, de „világával” sem. Ők egy más társadalom, mint amiben J. A. élt, és így eshetett meg az, hogy egy híres művésznünk J. A. „Úlni, állni, ölni . . .” c. idegfeszítő, s a pattanásig feszülő élet zenéjét adó versét altatódallá formálta. A „Kései sirató”, amiben a gyermeki fájdalom a legmagasabbra törve sikolt a „jó”, az örök anya után, — amellett, hogy a verset sem tudta jól, — lassú kínlódássá, sóhajtozássá vált.

A költemények megzenésítése általában ritkán sikerült. J. A. eddig megzenésített versei azonban majdnem egytől-egyig jól sikerültek. Ha nem is adják J. A. óriáshangját, de finomak, nem zavarók. Ez talán a nagy őszinteség, gyerekes könnyedség miatt van így, mert a zenében, a jó zenében, nem lehet homály, csak tisztaság, harmónia.

Négy jól megzenésített verset énekelt el egy híres operett- és szon-énekesnőnk, természetesen operett-stílusban. Köztük a „Kanász”-t, aminek üdeségéből, cselédes (de olyan cselédes, amit az operettek találnak ki) kuplét csinált, — népszínmű-tájszóláson, neveltető, csiklandozó dallamocskát. S a csodálatosan szép „Dúdoló”, amiben a költő a dolgozók közösségének oltalmában érzi magát, kiabáló lenézése lett — a „művésznő” mozdulatai nyomán — ennek a közösségnek.

Egy másik neves művésznőnk elmotyogta a „Tedd a kezed a szívemre” c. verset és azok, akik szeretik J. A.-t és neve után bárhová elmennek, mindezek után majdnem sírva kiáltottak fel: Mért gyilkolják a mi költőnket?!

S befejezésül, hogy méltó befejezés legyen, egy kövér úr többek között előadta a már egyszer megszomorító „Kanász” c. verset. Akik ismerik ezt a verset, bizonyosan szeretik is, mert ebben J. A., a költő egyszerre Pistává, a disznókat őrző mennyei suhancá válik. Hetykévé, hisz' van rá módja, mert az ő kis kandisznója kitúrja helyéből a kőkastélyt, s furulyájának szavára táncrea állanak a fák. És ezt a verset ripacsi módon úgy adta elő az az úr, hogy a szmokingját kigombolta s ahogyan a „tucat-népszínművekben” tanulta, húzott egyet a nadrágján s vers közben, a verssorok közé egy párszor odatette, hogy „oszt”, és a vers végén az orra alatt elhúzta a mutatóujját, lerázta. . .

Méért engedik így meggyalázni azt, aki megőrült az igazság, az emberi jog örök, szakadatlan védelmében? Azt írja Illyés Gyula, — csak emlékezetből idézem, — hogy a forradalmi Petőfiből száz év alatt esküre emelt kezű Petőfit hamisítottak, hogy beleférjen a polgári irodalomtörténetekbe. Mi lesz J. A.-ból, ha már most így hamisítják?

Üresen mentünk haza az estről. Valami hiányzott. Mert azt, hogy J. A. nyomorgott, ezerszer hallottuk és közhelyé vált, de nem kaptuk meg azt, amire vártunk. Nem volt senki — talán egy irodalomtudós —, aki J. A.-t, mint ennek a kornak és nekünk a legdrágábbat, legnagyobbat, az irodalom-történetben méltó helyére állította volna. Nemesak magyar, de európai viszonylatban is.

Kultúra! Tudomány! Észmék! Teli van ezekkel a szavakkal a világ, s erről az estről mindez hiányzott.

Üresen és szomorúan mentünk haza, s úgy éreztük, mellettünk lépdel J. A. Nekünk szavalja, a majdnem magáról írt „Ady Endre” c. versét:

*Meghalt? Hát akkor mért ölik naponta
szóval, tettel és hallgatással is?
Mért simítják a gyávák alattomba'
lányduzzogássá haragvásaít . . .*

Kelet Népe 1940. dec. 1.

Jobbágy Károly

712. JÓZSEF ATTILA

Je to jméno největšího maďarského básníka nejnovější, poadyovské generace, jemuž bude v Budapešti postavena socha. Za svého života byl týrán, štván, a vehnán do sebevraždy. Byl synem chudých rodičů a dostal se až na universitu. Chtěl se stát profesorem. Začal však psát básně a pro jednu z nich, v níž popisuje čistotu srdce i v nejbědnější situaci, byl vyloučen z university. »Dokud já budu živ, ručím za to, že z Vás nebude profesor!« zněl ortel universitního profesora. József odpověděl ve verši: »Já pak budu vyučovat celý svůj národ, a to na vyšším stupni!«

Zde nastala jeho životní Kalvárie. Byl domácím učitelem, prodával noviny na ulici a po kavárnách, pracoval v loděnici a při dláždění ulic, byl agentem, hlídačem kukuřice, nosičem a překladatelem, zemědělským dělníkem, prodělával všechny stupně lidské bíd. Vedle toho vydával svazečky nejkrásnějších básní, v nichž se ozývala vedle vlastní bíd též bída celého národa. Měl lásku a pochopení pro bědný maďarský selský lid, avšak též pro bídu periferií měst. Překrásné básně věnoval památce své matky, která zemřela rovněž v bídě a hladu. Krásně popisuje v jedné básni, jak sháněl pro umírající matku potraviny, sehnal někde i slepici, avšak matku našel již mrtvou, když se vrátil na střeše železnice. To všechno nechalo hlubokou stopu v jeho životě a poesii. Z tak zvaného Baumgartnerova fondu dostávali bohaté podpory básníci a spisovatelé, kteří vedle své básnické činnosti měli pevná, stálá zaměstnání po redakcích a úřadech. József marně žádal podporu. Srdce předsedy fondu bylo tvrdší, než kola vlaku — napsal po Józsefově smrti jeden jeho přítel.

József byl věčným dítětem ve svém srdci, vždycky dovedl jemným úsměvem zmírnit hořkost bolu. Neustálá bída a strádání vehnaly jej do těžké schizofrenie, duševní rozpolcenosti a až hodně pozdě našel se přítel — mecenáš, který se ho ujal. Již nebylo záchrany. Léčba v sanatoriu pomohla jen zdánlivě a když byl propuštěn, odebral se k Blatenskému jezeru na návštěvu. Tam jej naposled vyhledali přátelé, mladí spisovatelé. József je úpěnlivě prosil, aby ho vzali zpět do Budapešti. Odmítli to udělat, nebylo pro něj v autě místa. To stačilo. Kola nejbližšího vlaku ukončila život třiatřicetiletého nešťastného člověka se zlatou duší.

Stejně jako svého času Ady, i József věnoval svou poesii maďarskému lidu. Odkrýval jeho život, probíral jeho těžké problémy. Při tom nikdy nemizel mu s tváří jemný úsměv čistého, nevinného dítěte, jímž ve skutečnosti vždycky byl. Stejně jako Ady v Písní maďarského Jakobína, i József v básni »Při Dunaji« probíral problémy malých dunajských národů, styděl se za hříchy minulosti a přikazoval mladým Maďarům, aby připravili dílo usmíření národů.

Sám dal příklad: s radostí překládal do maďarštiny díla českých a rumunských básníků. Vzpomínám jak rád poslouchal a překládal verše Bezruč, Wolkera (Bezruč se mu mnohem více zamlouval se svou dravou silou), Hory, jak se mu líbila Píšova báseň Jižní Čechy. Byla to krásná a radostná spolupráce s Józsefem. Též sám jsem byl uchvácen, když József mi tak rád odříkával své básně (měl úžasnou paměť na básně). Byl mistrem maďarské řeči, básnických forem, slovních hříček a vtipů. Byl to přítel z nejlepších.

V únoru r. 1938 skupina maďarských mladých literátů a žurnalistů zavítala do Prahy. Měli přednáškový večírek. Tehdy měl s nimi přijet též József. Tolik se těšil na tuto cestu. Sjednán byl plán, že Józsefa vytrhneme ze zkázonosného okolí a ovzduší a převezeme jej do lázní Štós na Slovensku, kde bude ponechán pod pečlivým dozorem až do úplného uzdravení. Józsefova nemoc se v posledním okamžiku náhle zhoršila a nemohl odjet do Prahy na přednášku. Bylo asi Osudem určeno, že musí kalich hořkosti vypít až do dna.

Za jeho krásné a čisté lidské srdce, za jeho přátelské city, za mistrovsky přeložené básně našich českých básníků kloníme své hlavy před památkou velikého básníka, krásného člověka a dobrého přítele.

*Brázda (Praha)
1940. dec. 4.*

Anton Straka

713. JÓZSEF ATTILA

Ma három esztendeje végezte be földi életét a balatonszárszói therpályaudvaron, a sínek között József Attila, az új magyar irodalom legeredetibb egyénisége. Valóban a semmiből teremtett világot ez a költő, költészetet teremtett, amely mindörökké zengeni fog az utódoknak.

Mennyi bánat szakadt ránk az ő halálának három esztendeje óta s ebben a sokféle szomorúságunkban az ő műve, az ő tisztasága és állhatatossága egyre szebben és biztatóbban cseng felénk a sírből is. Ismeri már a nép, költészetünk legnagyobbjai között foglal helyet, műveit ezer meg ezer példányban olvassák mind, akik az ő eszméinek forró tüzénél kívánnak melegedni a zord időközön.

Eszméi köré lánggyűrű szorult, mégis salaktalan tisztaságban ragyognak. Vállalva mennyi gyötrelmet és szenvedést, „okos szívében jajgatott a világ töredelme”. Okos szív: találóbbat nem lehetne mondani róla. A szenvedélyes, a nemtelen, a gyáva szívek gyűlölködő világában hallgassuk művéből okos szívének dobogását, de üljünk le valóban műve mellé és e méltatlan világ ellen méltó módon lázadva, mutassuk föl művét teljes igazságában, igazi szépségében.

Emlékezünk rá, ma és mindenkor, emlékezünk nemes és tiszta lelkére, mely példamutatója lesz minden magyar költőnek. Elhagyta a világot, nem bírhat ennyi tisztaságot a gonosz világ, itthagytott minket, de okos tekintete ránkparancsol, hogy keményen folytassuk az ő élete művét és hallgassuk meg örök figyelmeztetését.

Esti Kurir 1940. dec. 4.

714. JÓZSEF ATTILA EMLÉKEZETE

Ma három éve, hogy Ady Endre víziója: a „Halál a síneken” egy késői költőutód esetében beteljesedett. Ma három éve, hogy a fiatal magyar irodalom legizmosabb tehetségének, József Attilának testét véres iszappá őrlték a balatonszárszói tehervonat kerekerei.

József Attila az öntudatos munkásság költője volt. Nem kívülről jött, hanem a munkásosztályba beleszületett. Osztályhelyzetéből kifolyólag szellemi ébredésének és öntudatosságának első pillanatában eljutott a munkásosztály törekvéseivel való teljes azonosuláshoz. Tudatában volt annak, hogy l'art pour l'art irodalom nincs, és éppen ezért nem izgatta kritikusainak az a megállapítása, hogy verseinek propagandaíze van, hogy propagandaverseket ír, hanem keményen, bátran fújta a riadót: „Éj dönts a tőkét, ne siránkozz, ne szísszenj minden kis szilánktól!”

Ezen a téren még attól sem riadt vissza, hogy a marxista közgazdaságtan néhány sarkalatos és sokat elferdített tételét verssorokba szedje. „A munkabér a munkaerő ára” — mondja egyik versében azok felé, akik humanista előítéletektől telve nem mernek szembenézni a valósággal és a munkaerőt mentesíteni akarják az áru fogalma alól. Egy másik versében a munkásosztály gazdasági harcának jogosultságára mutat rá, amikor kimondja: „A munkásnak nem több a bére, mint amit maga kicsikar.”

Ilyen és ehhez hasonló, tisztán gazdasági és szociológiai megállapítások gyakran ismétlődnek nála, mintha a vers gördülékenységevel akarta volna ezeket a sarkigazságokat a munkásság vérebe beoltani.

Ha végiglapozzuk összegyűjtött verseit, a szocialista állásfoglalás és oktató célzat minden verséből kicsendül. Még leíró és szerelmi verseiből is. A természeti képek, tájak, még a látszólag holt vidékek is József Attilánál nagyon helyesen társadalmi jelentőséget nyernek:

*Kis szobában kis parasztok;
egy pipázik, de harasztot.
Ezeken nem segít ima,
gondolkodva ülnek im a
sötétben.*

*Uraságnak fagy a szőlő,
neki durrog az az erdő,
övé a tó s a jég alatt
neki bújnak a jó halak
iszapba.*

De a faluról s a parasztságról alkotott képeinél sokkal élesebbek azok, amelyekben az ipari munkásság hangjait szólaltatta meg. A külvárosi vasgyár, cementgyár, csavargyár mint boltos temető, mint visszhangzó családi kripták jelennek meg előtte, de tudja azt is, hogy a komor feltámadás titkát őrzik ezek az üzemek. A proletársors sivárságát legszebben a „Mondd, mit érlel” című versében örökítette meg. „A város peremén” című versében a proletársors történelmi távlatokban bontakozik ki. A proletariátus a társadalomnak gazdasági, termelési viszonyoktól szigorúan meghatározott osztálya:

*Új nép, másfajta raj.
Másként ejtjük a szót, fejünkön
másként tapad a haj.
Nem Isten, nem is az ész, hanem
a szén, vas és olaj,*

*a való anyag teremtett minket
e szörnyű társadalom
öntőformába lötytyintve
forrón és szilajon,
hogy helytálljunk az emberiségért
az örök talajon.*

Amint látjuk, a munkásosztály kialakulásáról vallott nézetei teljesen fedik a marxista felfogást. A vas, a szén és az olaj, általában a termelési viszonyok alakították ki ezt az osztályt, amelynek valóban az

a feladat jutott kitüntetõ osztályrészü, hogy helytálljon az emberiségért. Amikor azt mondja, hogy „gyõzni fogó, még annyira meg nem aláztatott, amennyire a csillagok alatt ti megaláztatok”, tulajdonképpen azt a szociológiai elvet ülteti át a költészet nyelvére, hogy az osztályellentétek minden eddigi társadalom között a maiban érték el tetõpontjukat. A rabszolga, a feudális és a tõkés társadalmi rend után el kell jönni egy új társadalmi rendnek, amelynek támasza és talpköve a munkásosztály lesz:

*Papok, katonák, polgárok után
így lettünk végre mi hû
meghallói a törvényeknek;
minden emberi mû
értelme ezért bûg mibennünk,
mint a mélyhegedû.*

József Attila „Ars poétiká”-jában — ami a költõknél afféle programnyilatkozat szokott lenni — nevét, hitét és meggyõzõdését a munkásosztályra hagyta. A munkásosztály testvéri tankokként fogja szertedübögni rímeit — mondotta.

És most, halálának harmadik évfordulóján fölvetõdik a kérdés: vállalja-e a munkásosztály ezt a szerepet? Nem szabad azt hinni, hogy ez a szerep könnyû, s amennyiben József Attila a munkásosztályé volt, mindörökre az is marad. Látjuk Ady esetét. Rothadó gerince alig nyugszik két évtizede a Kerepesi temetõ sarában, szellemi hagyatékát máris darabokra szedték és nincs az az osztály, párt, klikk vagy egyesület, mely melldõngetve ne hirdetné, hogy: Ady Endre pedig a miénk!

Vigyázzunk, nehogy József Attila is hasonló sorsra jusson. Még csak három éve, hogy csontjait sírba dobáltuk, arca még fel-felrémlik elõttünk, hangja még sokunknak itt cseng a fülében, de már ólálkodik valahol a sanda szándék, hogy ezt az örökséget is kiragadja a kezünkbõl. A munkásosztálynak keményen õrt kell állania emellett az örökség mellett, hogy amíg van proletárosztály, József Attila szellemi hagyatéka ne lehessen másé, csak azé, akire hagyta — „a proletár utókoré”.

Népszava 1940. dec. 5.

Kállai Gyula

(naplórészlet)

Akkor a Korong uccában lakott;
 én hozzá mentem,
 vasárnap délután volt, fútt a szél,
 hideg volt, december felé járt az idő
 s nem melegített semmi melegítő.
 Egy manzard szobában lakott,
 csigalépcsőkön jöttem fel én.
 Magas nő nyitott ajtót,
 szép, büszke arca volt, mint a szobroknak,
 szeme is hideg volt.
 József Attila urat keresem.
 Mondtam félénken, József Attila urat,
 ismétlem, F. küldött engem,
 beszélni szeretnék véle.
 A nő beszólt, aztán csendesen mondta:
 tessék bejönni.
 Kis szoba volt és sivár.
 Szemembe tűnt egy ágy, az ágyban
 egy férfi feküdt,
 rozsdás kis bajusszal a szája felett.
 Petőfire hasonlított,
 arca sovány volt, ádámesutkája kiálló.
 Leültem. Fázva beszélni kezdtünk.
 Ő kérdezett, mint aki híreket gyűjt
 a külvilágról.
 Akkor ott szóba került sok minden,
 hogy a P. N. hat hónapig heverteti
 a verset és hogy másutt is
 két hónapig melengetik
 és így nem érdemes adni sehová se,
 Az asszony hidegen, majdnem személytelenül
 kalácsot és vörösbort tett elém
 s míg én a szavaktól, a szobától
 és a költőtől meghatottan majszoltam
 s iszogattam,
 Attila Kosztolányit olvasott fennhangon.

Még sokáig üldögéltem ottan,
ő előszedetett velem egy Medvetáncot,
beleírt valamit, kijavított egy sajtóhibát,
aztán hazamentem.

Népszava 1940. dec. 22.

Vészi Endre

716. JÓZSEF ATTILA ISMERETLEN VERSEIBŐL

József Attila életműve még mindig nem tekinthető teljesnek. Az itt közölt versek például mindeddig nem szerepeltek összegyűjtött művei között. Egykori kedves tanára: Galamb Ödön őrizgette eddig s a nyilvánosság most találkozik velük, először. A tizennyolcéves ifjú költő írásai ezek, amelyeket annak idején elküldött szeretett tanárának. „Mikor ezekhez a Tanításokhoz hozzáfogtam — írja 1923. december 8-i kísérőlevelében —, az lebegett a szemem előtt, hogyha egy rablógyilkosnak azt mondom — nagy melegséggel — »Te jó vagy«, akkor az föltétlenül olyan szuggesztív hatással van rá, hogy minden természetellenes rosszság, vagy kegyetlenség kihull belőle...” Mintha csak Rousseau szavait hallanánk: Minden jó, ami a természet kezéből kikerül, minden elromlik az emberek kezei között.

József Attila egész ciklust akart ezekből a tanító versekből kikerekíteni. Valóságos hegyibeszédet. Új evangéliumot. Mert a tizennyolcéves ifjú, a levél bizonyossága szerint, a húszas évek elején gyermeki hittel hitt valami szép lelki és szellemi megújulásban. S ehhez, szerinte, új etika kell, amely „olyan arányban tér el majd az új testamentumtól, amilyen arányban az új testamentum az ótól.” Honnan merítette ezt a hitét — utólag nehéz volna kideríteni. A húszas évek elején Európa lelke telítve volt neokrisztianus hitekkel és vágyakkal. Vesztett háború és vesztett forradalmak után riadtan menekült valami különös vallásos kvietizmusba. Ez hatott volna az ifjúra is? Könnyen lehetséges. De az sines kizárva, hogy a sokesztendő nyomor és nélkülözés termelte ki lelkéből a bölcs és emelkedett szemléletet, az egyetemes humanizmus megható ígeit:

*Inkább testvéreink közül hulljon el
egy,
Mint két idegen felebarát...*

A Tanítások torzó maradt. A ciklus végül sem bontakozott ki. Az új hegyibeszéd elsikkadt. Újra komor és harcossá idők következtek, amelyek

kemény kiállást követeltek. Az „elhányt fegyverek” előkeresését. Az új tanítás már így hangzik: „*Dönts a tőkét, ne síránkozz...*” De most, íme, újra előkerült az elsikkadt hegyibeszéd. Lehetne-e a ma világhoz idegenebb hangon szólani, mint a Tanítások? Lehet-e ma reménytelegebb és visszhangtalanabb örök sorsuk, hogy újra, meg újra elsikkadjanak.

Népszava 1940. dec. 25.

József Jolán

717. RADNÓTI MIKLÓS NAPLÓJÁBÓL

Ascher—Székely-est. Attila verseinek nagy visszhangja van. Ringyó, nyavalyás közönség, — szitkozodom magamban. A Nagyon fájból 50—100 példány fogyott, a legszebb verseiből fogyott ennyi két év alatt, 2 pengőért, vagy 2.60-ért s hogy négykézláb bemászott a tehervonat két kocsija közé, 2000 példányt adott el Cserépfalvi 7 pengős árban három hónap alatt az Összes versekből. De most valahogy mást éreztem, ahogy figyeltem ezt a ringyó tömeget, közben mondták magukban a verset és „olvasók” voltak, mert nem ismertem őket, a versek átfordultak náluk is a halhatatlanságba. Külön akusztikát kaptak a halállal. Talán egy éve, másfél éve munkásoknak tartottam előadást Róla egy emlékesten s valami ilyesmit mondtam: a mű, amit a költő haláláig alkot, halálával hirtelen *egész* lesz, a kompozíció, melyet éltében szinte testével takart, a test sírbahulltával válik láthatóvá, fényleni és nőni kezd... És Önöknek és nekünk, kortárs-költőknek megadatott az, hogy láthattuk a bámulatos metamorfózist; mikor egy folyton épülő mű teljesen készen átfordul az időtlen öröklétbe s ehhez az kellett, hogy egy csodálatos kedvességű fiatal férfit kiszedjenek a tehervonat ütközői közül és összetört tagokkal és régen összetört lélekkel eltemessenek Balatonszárszón. — Furesa érzés és rettentő tanulság. S hányan *taník* erre itt tudatosan? — nézek körül. Elönt a keserűség. Még tapsoltok? Emlékszem, a végén ezt mondtam: A tiszta és mindig világosságot áhító lelken törvényszerűen teljesedett be a sors. Megalázó szegénységben élt, folytonos és egyre szaporodó politikai csalódások között. Ilyen *természetes* halált csak egy költő halt még a magyar irodalomban, Petőfi Sándor, a magyar szabadság költője, a segesvári csatában. Nem bírta volna elviselni azt, ami következett. Attila sem. Azt csodálnám, ha élni tudott volna s ezt csodálom néhányunknál is, akik még élünk.

1940. dec. 28.

Szabó Dezső bizarr szavai, hogy a költő sírján gaz s barátok teremnek, kísértetiesen illenek *József* Attilára. Szerkesztők, akik sohasem fogadták el írásait, politikusok, akik nem tűrték meg pártjukban, költőtársak, akik csak csepülték, ismerősök, akik bosszantották, kispolgárok, akik kéjjel vájkáltak családi és személyes dolgaiban, — egyre vehemensebben és mind nagyobb tömegben reklamálják magukénak s lassakint kialakul az irodalmi köztudatban, hogy Magyarország háború utáni költőnemzedékének legnagyobbika, *dédelgetett költőzseni* volt az, aki tragikus halálát lelta a kerekék alatt. . .

Nem fontos, hogy nem így volt. Nem fontos, hogy *József* Attilának sem ama szerkesztőkhöz, sem ama politikusokhoz, költőtársakhoz, barátokhoz és ismerősökhöz semmi köze sem volt, legfeljebb csak annyi, hogy tagadta s most megtagadná őket.

Nem fontos, hogy a szerkesztőségeknek eme még csak nem is mostohagyereke, hanem egyenesen külellensége, minden megfeszített ereje, tehetsége, tudása, gyakorlati ismeretei, intelligenciája mellett sem tudott magának még szerény exisztenciát sem teremteni, — vagy hogy egyesek épen azzal kívánják hódolatukat kifejezni a halott — ezen van a hangsúly: halott, aki már nem tud ellentmondani, tanúságot tenni, helyreigazítani — költő előtt, hogy *azt* gyalázzák és átkozzák, akinek a költő rövid, de tanulságos és mindenkéfélfőlt jellemző életében a legtöbbet köszönheti.

Hogy nevetne-e vagy felháborodnék-e ezeken a tüneteken, vagy elmélyedne-e rajtuk, persze olyan kérdés, amelyre nincs felelet. De hogy költőtársai megváltozott magatartásában saját elméletének fényes gyakorlati igazolását látná, az kétségtelen. . .

Nem az el nem ismerés, a kitaszítottság érzése vitte őt arra, hogy a költőnek költő- s embertársaihoz, a költői tevékenységnek egyéb emberi tevékenységekhez való viszonyát elméletileg tisztázni próbálja, hanem az az általános elmélyülésre való törekvése, hogy minden viszonyt, amely benne és rajta keresztül a többihez, az egészhez konstituálódik, megvizsgáljon és ezzel önmagát mint objektumot ellenőrizze.

Ez az objektivációs készség vitte rá, hogy költő létére, lírai természete ellenére beható szociológiai és filozófiai tanulmányokat folytasson, tapasztalatairól, élményeiről elméleti megállapításokat is tegyen.

Nem nehéz azonban meglátni, hogy a kevés, nagyrészt töredékes tanulmányainak alaphangja — líra s gondolatugrásai nem a kuszált valóságok dialektikus elkísérése, hanem *szubjektív racionalizmusának* költői kifejezései.

Kevésé értett s épen ezért vagy túlbeesült vagy agyoncsépeelt

tanulmányában, az „Egyéniség és valóság”-ban (Valóság, 1932. I. évf. I. sz.) sokkal inkább megtaláljuk magát a költőt, léletsorsát, sőt az akkor még ismeretlen jövő rettentő árnyékát is, mint az egyénnek a társadalomhoz való viszonyának a tisztázását.

De költőről szólván, nem szociológiai megismerést vár tőle az ember, hanem vallomást és önleplezést és ebből a szempontból sokszor szinte világosabbak ezek a prózai, elméleti írásai mint versei. Mert ezekben az írásokban az is kifejezésre jut, hogy mi a szándéka, mit tekint mint költő feladatának, milyen problémát akar megoldani, — míg maga az alkotás mint kész eredmény nem mindig éri el a szándékot, az adaequát megvalósulást.

Mindenekelőtt: József Attila életének legfontosabb szakában komolyan, hittel és meggyőződéssel igyekezett dialektikus materialista lenni. Diákkora játékos anarchizmusából, mely nyomorfűtötte célképzettelen elégedetlenségének temperamentumán keresztül való kifejeződése volt, a felnőtt élettel szembekerülvén hamarosan kilábol s vállaló világnézet híveként levonja a gyakorlati tevékenységig menő konzekvenciákat is. „Tartozom valahova!” — ez az önkéntelen kiáltása adja mottóját azoknak a szemináriumoknak és előadásoknak, melyeknek ő az éltetője, s előadóként is leghívebb tanítványa — s amelyek az áru és értéktöbblet természetének kiindulópontjától nem valami egyenesen, de annál több hévvel és lelkesültséggel saját verseinek szavalatába torkolnak.

S ezt talán szimbolikusan is fel lehet fogni: elmélete és gyakorlata frappáns egységének, mellyel ellenszegült a vulgarizmus diktálta szemléletnek, azoknak, akik „az egyéneket, illetve egyéniségeket egyszerűen társadalmi termékeknek fogják fel, amivel abba a hibába esnek, hogy befejezett társadalmi ténynek látnak olyan társadalmi folyamatot, amelynek csupán a végbemenetelével szólhatnánk befejezett tényről, vagyis akkor, amikor az egyén már meghalt, illetve megsemmisült; ám — teszi hozzá — akkor is csak módjával.” (*Egyéniség és valóság*)

S ebben a hozzátevésben tiltakozás van nemesak ama felfogás ellen, amely Krug professzor tollszárát is gazdasági okokból akarja levezetni, hanem az ellen a felfogás ellen is, amely viszont minden valóságot az emberi agy káprázatának deklarálni, — főképen pedig az ellen, hogy csak az egyik vagy csak a másik felfogás vagy pedig e kettőnek a vegyülete lehetséges. A probléma — tudniillik az egyén mibenlétének a problémája — túlmegy ezen a vagylagosságon. Az egyén maga egyszerre kettő: alany és tárgy, — és ez a viszony nem is merev azonosság vagy egyazon-szubsztanciának két attribútuma, hanem állandó mozgás. Az ellentétességnek és azonosságnak folyamata; történelem.

Az egyének tehát társadalmi folyamatok, társadalmi alanyok és tárgyak egyszerre. S ebből következik, hogy az „egyének, illetve egyéniségek közvetlenül csak a társadalommal érintkezhetnek” (u.o.) azaz ilyen viszony — egy az egyhez — a valóságban nincs, hanem csak egy az összhöz, de még ez a kapcsolat sem szellemi úton jön létre, hanem „anyagi társadalmi technika, illetve anyagi technikai társadalom útján”. (u.o.)

Ebből az „alapeszméből” azután már csak egyszerű alkalmazás a költő és költészet mibenlétének kifejtése. Az egyén tevékenysége az összességben: termelés. A költői tevékenység eredménye épúgy termék mint az ipari vagy mezőgazdasági termelésé. Mint termék társadalmi szükséglet kielégítésére szolgál; meghatározott társadalomban ennek megfelelő jelleggel, ma tehát áruként. Mindamellett „a művész önállóan termel” (A művészet kérdése és a proletárság, kiadatlan kézirat) s így — fejtegeti — régebben közelebb állott az önálló kézműves, mesterember típusához. A középkor művészei tartották is a szellemi rokonságot a mesteremberekkel. Ahogy azonban a tömeggyártás egyre fejlettebben elégítette ki és váltotta ki a szükségleteket, a kézművesség hanyatlásnak indult, „a művészet azonban — többé-kevésbé változott formában — megtartotta továbbra is társadalmi jelentőségét.” (u.o.)

Persze, ez így inkább egyes jelenségek leírása mint magyarázat. Az alapjelenség kiemelése megtörtént, csak a gondolatmenet rendszerébe való foglalása nem. Nemcsak halott, de eleven költővel is meddő dolog arról vitatkozni, hogy a művészet csakugyan megtartotta-e társadalmi jelentőségét, azaz egy síkra helyezhető-e a nagyipari termeléssel — és pedig nem a filmművészet vagy nagyvárosi építészet, amelyek tehát, minthogy „a művész önállóan termel” nem fedik a művészet igazi fogalmát, hanem, mondjuk a költészet, a versírás...

Viszont mellékvágányra terelése a helyesen felállított kérdésnek az az erőszakolt analógia, amely a középkori mesterember típusú művésszel szemben a mai művészt a hivatásos feltalálók típusához hasonlítja. (Lásd u.o.)

Nincs szükség analógiára ahhoz, hogy helyeselni lehessen a helytelen úton, költői gondolatugrással elért helyes eredményt: „a műalkotás társadalmi termelő tevékenység (eredménye), szabályozója a társadalmi szükséglet” (u.o.). Mert ez következik abból a tételből is, hogy a művész önállóan termel, ami nem azt jelenti, hogy a társadalomtól függetlenül, isteni kinyilatkoztatásként, „feltalálóként” — hanem egész pontos, ellenőrizhető objektív tevékenységet jelent.

Az önálló termelő még a mai nagyipari termelés idején is számottevő osztálykategória: az, amelynek van termelőeszköze, de maga dolgozik: a kisiparos, törpebirtokos, orvos, ügyvéd, — röviden, kispolgári rétegek. Ide tartozik a művész is: termelőeszköze azonban festőnél nemcsak az

eset és a vászon, tudósnál, írónál nemcsak a papír és a toll. Hanem, mint ahogy orvosnál sem csak a műszer, ügyvédnél sem csak a törvénykönyvek a polcon — az a felhalmozott tudás, amely lényegileg különbözik a szakmunkás mechanikus tudásától és az ú.n. „szellemi munkás”, azaz irodai alkalmazott mechanikus tudásától, — mert nemcsak idegen anyaghoz való alkalmazandóságot, hanem magát az anyagot is jelenti, ami tehát nemcsak formál, hanem formálódik is, nemcsak elkészít, hanem készül is.

Hasonlóképen meddő vita lenne abból, hogy a művészet ehhez a kispolgári termelőformához van-e kötve, azaz pl. a jövő társadalmában a kollektív művészet annyit fog-e jelenteni, hogy a művészeti termékeket munkamegosztásos alapon nem egyesek, hanem csoportok hozzák-e majd létre, vagy pedig hogy az ilyen termelés már nem az a művészet, ami ma, hanem — nem kevesebb és nem több, nem értékesebb és nem értéktelenebb — egyszerűen más valami.

A fogalmak tartalma és terjedelme is változó, de ha ezt előrebocsátjuk, akkor sem oldjuk meg a jövő művészeti termelési formák problémáját. Viszont bátran leszögezhető, hogy a mai művészeti termelés, nem úgy mint József Attila képzelte valamiféle sajátságos anachronizmusként az anyagi termeléshez viszonyítva, „megtartotta társadalmi jelentőségét”, hanem egyszerűen a szellemi termelés többi ágaihoz hasonlóan *túlnyomóan* kispolgári termelési mód szerint megy végbe.

A termelő tehát — ellentétben a termelőeszközökkel rendelkező, de dolgoztató tőkessel és a termelőeszközökkel nem rendelkező, de dolgozó munkással — termelőeszközzel rendelkezik, de maga dolgozik s a társadalmi szervezetben elfoglalt eme objektív szerep, a termelőeszközök összességéhez való viszony az alapja azoknak a szubjektív tulajdonságoknak, melyek költői becsvágy, túltengő egyénieskedés, féltékenykedés, egymás el nem ismerése, stb. formájában jelentkeznek, — a annak a Szabó Dezső-formulázta, komoly tételnek is beillő szellemeskedésnek, hogy a költő csak halála után számíthat a költőtársak elismerésére, miután t.i. az illető már kikapcsolódott a versenyből.

József Attila számára ez a verseny, nem rendelkezvén a termék piacrahozatalának, azaz szellemi és anyagi haszon realizálásának különleges, kifinomult módszerével, nehéz és áldozatos volt: ideggel, önmarcangolással, egy-egy indokolatlanul heves, illetve a versenyszabályokat be nem tartó nekirugaszkodásával (I. Babits ellen írt röpirata, a József—Illyés alantas költői párbaj, stb.), önmaga romlását méginkább előidéző magatartással (Hatvanyval, a nemzetközi írókongresszussal szemben stb.) súlyosan fizetett.

De bármily fájdalmasan érintette őt ez a kispolgári szabadversenyben való alulkerülése, végeredményben — ha kívülálló számára van is társadalmi oldala — Józsefnél nem haladta meg a szubjektív szférát és érzéssel reagált rá. Mert központi problémája nem ez volt, hanem annak a viszonynak a tisztázása, hogy lehet-e és hogyan költő kispolgári társadalmi-osztályfunkciója ellenére a költői tartalom hatásánál fogva nem-kispolgári. Azaz a kispolgári létben, mely a mai társadalom két alapvető osztálya között ingadozik, csak a két alapvető osztály egyikéhez vagy másikához való *lecsatlakozás* lehetőség-e vagy pedig a költői tartalmi-formai attitűde feloldhatja-e az eredet szálaikat és elkövetkezhetik-e az alapvető osztállyal való teljes *azonosulás*, tehát olyan magatartás, amelyben tekintet nélkül a termelés formáira, a költői-lét a másik osztálylétet fejezi ki, a terméket ez utóbbi szükségletei szabályozzák-e, mint ahogy pl. nem változtat a fegyvergyári munkás osztályhelyzetén a fegyvergyártás sem. Továbbá, hogy a költői tartalmak az esetben túlmennek-e a tipikusra, és hogy a nyílt tendenciák letompítására elegendő-e az élményszerűség felkeltése, a formai elmélyülés, — vagy pedig az individuális érzések kifejezésére felmentés van-e, ha érzik rajtuk, hogy azok nem lehetnek a szembenálló osztály tagjainak érzései. Azaz: „tisztá” művészetté válik-e az ú.n. objektív líra, ha erőteljes, szubjektív kiállás van benne, vagy fordítva, objektívvé lesz-e a szubjektív líra, ha az általánosság gesztusában nyilvánul?

A polgárságnak azért lehetett klasszikus irodalma, mert művelői, ha önmagukat fejezték ki, osztályukat is kifejezték. Az egyén és összesség közötti korreláció világos és egyértelmű: az alsó, alapvető osztályhoz tartozás az azonban hasadást idéz elő a költői létben. A hasadásnak ez az érzése, amely — mint később látni fogjuk — egyik leghatalmasabb költői forrásnak bizonyult Józsefnél, fejeződik ki elméletileg abban a megállapításban, hogy a társadalmi alany és társadalmi tárgy szembekerül egymással és ez „szükségszerűen nyilvánul az egyénben, illetve egyéniségben is.” (*Egyéniség és valóság.*)

Ez a szembekerülés azután benne, az ő egyéniségében végzettsé vált. Mert a szembekerülést — betegsége vagy egyéb körülményei folytán? — megmerevíti, a társadalmat és egyénit e ponton nem hozza már többé dialektikus viszonyba, kölcsönös folyamatba, hanem párhuzamba állítja. Szerinte ugyanis a társadalmi alanynak a társadalmi tárggyal való egyre élesebb szembekerülése társadalmi viszonylatban a forradalom kora, „egyéniégi viszonylatban a neurózisok kora” (u.o.).

S ekkor már tág tere nyílik a dialektikus materializmus átértékelésének, revíziójának, sokszor teljes feladásának. Az „Egyéniség és valóságban” még habozik és a neurózis felé hajló szubjektívizmusát igyekszik beilleszteni szociológiai rendszerébe. A neurózis

megnyilvánulása — írja (u.o.) — zavar a koituszban, a koitusz pedig — és itt a pszichoanalízisre hivatkozik — szociális aktus, társadalmi tevékenység... A forradalmár és neurotikus szerinte rokonfogalmak. A különbség az, hogy a forradalmár tevékenysége tudatos, „az ő társadalmosítandó tárgyai technikai anyagi valóság”, erkölcsi vonatkozás nélkül, — a neurotikus tevékenysége pedig tudattalan és tárgya nem az anyagi valóság. „A neurotikus minden törekvése erre irányul: egyénileg társadalmasítani az egyénített társadalmi tárgyat”. Persze — fűzi hozzá még, mikor pillanatra fellobban benne a szociológiai tudat — „ez nem sikerülhet a valóságban, hiszen az egyén is társadalmi folyamat.” (u.o.)

De ez a valóság egyre inkább fogy, illetve egyre inkább a közvetlen adottat ismeri el valóságnak. „A dialektika — írja (*A művészet kérdése és a proletárság*) a tézis—antitézis—szintézis formula szerint a világfolyamat benső kényszerelve. Én a világfolyamatban ilyen elvi kényszert nem látok, de nem is láthatok, ha nem akarom a világfolyamatot benső lélekkel felruházni. Azonkívül semmi biztosítékot nem látok arra nézve, hogy a világ törvényei holnap is úgy működnek-e, ahogy eddig vagy hogy egyáltalán működni fognak-e. Nem is tudom szükségszerűeknek felfogni a „természeti törvényeket”.

Íme, egymásután tagadja a társadalmat és természetet, a társadalomtudományt és természettudományt. Mi marad az egész valóságból? „Dialektikán nem a világfolyamat benső elvi kényszerét értem, hanem ellenkezőleg, a gondolkodásnak azt az elvét, amely a valóság megismerését a valóság folyamatos, történeti leolvasásából származtatja” (u.o.). Itt látszólag kettős valóság van: a dialektika, mint a gondolkodás elve, — ami egyértelmű az ésszel, mert csak a „logika dialektikus” (u.o.) — a másik a történelem, amelyet a maga folytonosságában leolvas.

De ha szembeállítjuk a történelemnek ezt a folyamatát az inént állítottakkal, hogy t.i. abban elvi kényszer, azaz törvényszerűség nincs, — akkor természetesen a logikai „leolvasás” semmiféle megismerést nem hozhat, mert ha a történelemben nincs törvényszerűség, akkor ez a logikai leolvasás nem lehet ennek a nem létező törvényszerűségnek a felfedezése, hanem csak Hegel visszautasított objektív metafizikájával szemben szubjektív metafizika, — komplikálva azzal, hogy eleve megállapítom, hogy ennek a logikai leolvasásnak magához a történelmi valósághoz semmi köze nincs. De hogy ez az abszurdum áthidalható legyen, József fordít egyet a történelem fogalmán, azt is szubjektivizálja, mondván, hogy „történelmet *csinál*ok, dialektikát megértek” (u.o.). Ezzel azonban eltűnt a történelemből is a valóság. A két József-i valóság: a dialektika és történelem az én-nek két attribútuma: „mint valóságos lény nem dialektikus, hanem történelmi vagyok és csak mint elvont, logikai lény vagyok dialektikus”.

Ez az én Józsefnél nem tisztán a solipsismus alapp princípiuma. Inkább valamiféle pajzs, mellyel a fenyegető és egyre jobban elhatalmasodó valóságok ellen védekezik. A védekezésnek a módja kétirányú nála: az egyik a költő, a másik a (szenvető, beteg) ember védekezése. Az egyik: a valóság megsemmisítése a költészeti szférába, a költői tudattevékenységbe való emelése által.

Hegelkedve állapítja meg „a dolog három lényegét”, melyek:

a) dologelőtti vagy alkotó lényeg, mely a dolgot létrehozza, hogy azután kitölthesse, („ihleti szellemiség”)

b) dologbeli vagy való lényeg, amely a dolgot kitölti, hogy azután megsemmisíthesse, („szemléleti szellemiség”)

c) dolog mögötti vagy igaz lényeg, amely a dolgot megsemmisíti, hogy azután rekonstruálja, („fogalmi szellemiség”).

A dolog mindhárom esetben „az alak és nemlét ellentétében való egység, mert úgy a dologelőttiség mint a dolog megsemmisülése és rekonstrukciója a dolog nemléte”. (*A dolog az alak és nemlét ellentétében való egység*, kézirat).

Mint ahogy tehát a dolog állaga a nemlét, ugyanúgy a költészetnek a lényege a forma. A tartalom „mechanikus és metafizikai, hiszen a tartalom nem valóság” (*Jegyzetek a Plattform tervezet*hez, kézirat). Ezzel szemben a forma dialektikus: „a tudattevékenység ritmusossága” (u.o.) E ritmusosság által, mely szerinte a társadalmi ellentétek fogalmi mozgását „apály—dagály-ellentéteké”, szemléletté alakítja át, „lelki tényé változott át az, ami azelőtt csak ideológiai tény volt” (u.o.).

A másik védekezés az én-nek biológiai fogalommá való deklarálása. Az én ösztön lesz, ennek két attribútuma: az én-ösztön és a nemi ösztön. Ezek tehát *egy* szubsztancia alaptulajdonságai; ha ezt a két ösztön csoportot ugyanis „kivetítjük a történelembe, egynek foghatjuk fel, mint ahogy a geometrikusok szerint a párhuzamos egyenesek a végtelenben metszik egymást” (*Az ösztönök dialektikája*, kézirat). Az ösztönescsoportok eme azonossága infantilis vágy: csecsemőnek lenni, azaz „abban a paradicsomban élni, amelyben az én-ösztönök és a nemi ösztönök tárgyai még nem váltak el egymástól, még nem kellett az ösztöneink egyik csoportját visszatartanunk, hogy a másik érvényesülhessen”.

A valóságtól elfordult költőben így formálódik át az osztályantagonizmus működése ösztönescsoportok küzdelmévé az egyénben. Ezzel parallel fordulatot vesz a tudat problémája is: nem vallja többé, hogy „saját tudatunkkal közvetlenül nem alakíthatjuk létünket” (*Hegel, Marx, Freud*. Szép Szó József Attila emlékszáma 1938. VI.) Ellenkezőleg: „a tudat képes a lét közvetlen alakítására, ha másként nem, hát úgy, hogy kivet magából, elfojt gondolatokat, melyeket épen a valóságos természetes lét sugalmaz s ezzel az elfojtással annyira megváltoztatja a létet, hogy az egészséges ember beteggé válik” (u.o.).

Kétségbe vonjuk, hogy „az emberiség történelmi múltjában csak ilyen emberekre számíthatunk” (u.o.), aminthogy József Attila élete és halála sem igazolják ezt, még akkor sem, ha orvosok a siker látszatával tanúsítják, hogy a költő, költészetének utolsó periódusa tisztán fiziológiai determinánsoknak volt alávetve. (Lásd: dr. Bak Róbert: József Attila betegsége, Szép Szó különszáma)

Ha elismerjük, hogy József Attila „*dialektikus materialista*” korszakának vannak szociális vonatkozásai, fel kell tennünk, hogy az elfordulás sem ment ezektől a vonatkozásoktól, különösen akkor, amikor személyi fejlődésvonala pontos párhuzamot mutat az általános társadalmi fejlődés irányával. (A *Dönts a tőkét, ne siránkozz* kötete 1931-ben, a szociális válság legkiélezettebb periódusában jelent meg, a *Nagyon fáj* 1936-ban, hogy egyelőre csak ennyit említsünk.)

Esetlegesség-e, véletlen-e ez? Lelki jelenségeket nem hiposztazálunk általánossá, elméletben nem tudunk látni betegségi tüneteket, de immanens fejlődést sem. Ám az elmélet teljes értékű igazolását csak a gyakorlattól várhatjuk. S költőről lévén szó, a verseitől.

A költői tevékenység mint kistermelő társadalmi lét és az alapvető alsó osztályhoz való tartozóság közti ellentmondás tragikuma tulajdonképpen József Attila pályájának második periódusát jelenti. Ez az ellentmondás ugyan kezdettől fogva megvan nála, — de anélkül, hogy az ellentétek egységet alkotván egy magasabb eredményt hoztak volna létre, mint azt a második periódusnál látni fogjuk, — és anélkül, hogy ezek az ellentétek az egységéből széthulltak volna és megsemmisítették volna az eddigi eredményeket, amiről a harmadik, a befejező korszak tanúskodik.

Az ellentétek növekvőben vannak, minél elhatározóbban alakul ki Józsefben a költői elhivatottság tudata. De ez az elhivatottság még sokáig nem lesz nála hivatássá (hivatallá meg soha), azaz a költői közlés az önmagát kifejezésből nem válik „termeléssé”. Versei nem veszik fel az áru-jelleget, minthogy nincs piac, amely e jelleget megadná. Hogy az érték realizálása mindvégig probléma maradt József számára, az pillanatnyilag nem döntő szempont: a termék áru jellegét a piacra termelés ténye, nem pedig a piacon való értékesítési lehetőség vagy valóság adja meg.

Józsefnél ez egyelőre messze van; költői determinánsai a legszörnyűbb sors, elhagyatottság, nyomor — vizetárulás a moziban, vásárcsarnoki kosár- és csomaghordás, újságárulás, tetézve a háborús hajnali sorbanállásokkal, árvasággal és betegségekkel — iskolai olvasmányok és a lázas lelkesültség szinte állandó állapota, melyek „csodagyereket” formálnak belőle s kisdíák korában az irodalmi szak- és közvélemény elé rángatják.

Mindez felszakítja benne a lázongás zsilipjeit: túlradó temperamentummal, a neki mindent szabad gesztusával jelenik meg a fórumon s mivel érdeklődéssel vannak iránta, megjátssza ezt a temperamentumot és az anarchikus korlátalanságot.

De ez csak az egyéni tudat színpada. A kulisszák mögött marad a lényeg, az igazi mozgató erő: a *játék*, amely ennek a periódusnak alapvető fogalma, jelentkezik költői működésében, mint a termelés ellentéte, illetve amely csak előkészület, gyakorlás, próbálgatás a termelésre. S mivel ez a tevékenység nem merevedik meg foglalkozással, mindaddig, amíg megmarad a játékosság jellege, nem lép fel nála osztálytartalmi változást idézve elő az említett ellentét a költői tudat és a költői lét szociális meghatározottsága között.

József Attila fenegyerekeskedő, rakoncátlan, törvényt, tradíciót nem tisztelő költői ágálása tehát ha nem is a tudatos forradalomaré, de — mint ahogy még mindig el szokták könyvelni — nem is a felelőtlen vadzsenié. Ösztönösen vagy tudatosan — mellékes most — egyszerűen minél tovább akarja kitolni a játékosságnak a termelésre való átalakulását, hogy ne kelljen abba az ellentétbe beleütköznie, amely számára azután valóban végzetessé is vált. Nem azért bátor és tettekre kész, mert nem ismeri tetteinek következményeit és nem azért jelentkezik nála az épater le bourgeois, hogy a polgárt elképesse és ezzel sikert arasson nála vagy esetleg ellenfeleinél. Ez a költői modor, amilyen egyénien jelentkezik, éppannyira szociális, — és amennyire tartalomról szól, éppannyira formai elem: az ellentmondás költői érvényesülésének elődázása.

Eredeti szociális determináltsága így szabadon érvényesülhet, — de egyúttal fogalmiatlanul is; társadalmi léte a „szegényember” általánosságával takarózik és kifelé misztikus, romantikus színekben csillog. (Lásd *Lopók között szegényember*, *Szegényember szeretője*, *Aki szegény, az a legszegényebb*, stb. versei a *Nem én kiáltok* kötetben.) Ady Proletárfiú verse apjának monumentális alakja rajzolódik fel a költői horizontra és lesz mindenki jóságos, de hatalmas, világot tartó apjává: „Világ van a szegényember vállán”, „A világot megkapálni szegényember annak él”.

A játékosság egyébként arra is alkalmasnak bizonyul, hogy az általánosság egyéninek s ezzel — hegeli szóval — „rossz” konkrétnek lássék. Társadalmi léte nem találja meg a közvetlen, egyenértékű kifejeződést: „Az utca és a föld fia vagyok” (*Nem én kiáltok*) — jelenti ki, de ennek nincs perspektívát adó jelentősége: szavai — illetve e szavak — mögött nem jelenik meg a profil, amelyről fel lehetne ismerni a város és falu dialektikus egységének költői megvalósítóját. Ha számot vet társadalmi létével és ezt komolyan akarja venni, akkor közhelyet mond és romantikussá válik.

*S mind robotol — minek? maguk se tudják,
De egyszer tán megunják ezt a munkát
Izzadt ölükben örület fogan —
S egyszerre mind! kividulván a kába
Műhelybörtönből bős anarkiába
Szétkujtorognak részeg-boldogan.*

Kell-e ezt részletesebben analizálni? A „kába” és „részeg-boldogan”-féle kifejezések eltanultságától a hamis képzetek egész sora, a munka „megunásától” a „műhelybörtönön” keresztül a „bős anarkiáig” tanúskodik róla, hogy költészetében még nem küzdötte ki saját osztálybelátása adaequát kifejezését, hanem idegen — polgári — területről veszi át az alkalmasnak vélt magatartást.

De hogy érzi az eredménytelenséget és hogy nem találja az eredmény felé vezető utat és eszközöket, — az megint a játékosághoz vonzza. A megoldást abban véli felfedezni, hogy a közhelyet különösen mondja: azaz nem az általános és különös egységéről van szó, hanem olyan általánosságról mint tartalomról, amely a különösben mint formában jelentkezik.

*Nincsen batyunk, csak az agyunk,
Zsebünkben is csak szándék van...
Szájunkra a jövő hágott
Kíáltunk emberebb világot
Szeretetet, szabadságot.*

De lassankint kialakul a programja, melynek első pontja, hogy őszintének kell lennie. Az őszinteséget azonban gátolja az irodalom s akkor megfordul a helyzet: nem az általánosat mondja különösen („Zsebünkben a szándék”, „Szájunkra hág a jövő”, stb.) — hanem a különöset, az egyénit mondja általánosan:

Ó, barátaim, hét napja nem ettem,

azaz nem érzékelteti közvetlenül, konkrétan az éhező suhancot, hanem ódába öltözik („ó, barátaim”) és a mesebeli, irodalmi hét fogalmát alkalmazza, megfélekedzvéen arról, hogy a hét napja nem evés épen a reminiscenciák miatt, amelyeket ébreszt, sokkal kevésbé hat mint a két nap vagy a négy nap.

Szemérem ez a kothurnus vagy rutintalanság? Mind a kettőt le fogja győzni, — de egyelőre még, hogy őszinte lehessen, külső tárgyat vagy személyt keres, hogy azokba transzponálva magát beszélhessen.

*Szegény ember sose kér kalácsot,
Szegény ember sose kap kalácsot,
Kis kenyérrel, nagyon feketével,
Fehér lelkét őrzi feketével.*

Itt már nyilvánvaló, hogy a „szegény ember” fogalma nem egy osztálykategóriára vonatkozik, hanem magára a költőre. Distanciát teremt önmaga és mondanivalója közé, hogy eltakarja azt, amit fel akar tárni, de úgy, hogy az eltakarás egyúttal feltárás is legyen. Ez azonban olyan komplikált költői tevékenység, hogy az érzelmek helyét elfoglalja vagy legalább is nyomon kíséri a reflexió s itt-ott megcsillan a kritikai ész.

*Ha mi egyszer az Úristen elé
— Papunk mondta, hogy mindent ő ad —
Ki a sorbanállást adta,
Szívünk helyével, szótlannul
Sorbanállnák elszánt csapatba
És követeljük az ifjúságot!*

Ebben a tradíciót már kételkedve, sőt visszautasítva fogadja s negációjában elér a konkrétéhoz, — csak még a pozitívum lesz nála bizonytalan és absztrakt (a háborús sorbanállás közvetlen valósága egyfelől, az ifjúság követelésének általánossága másfelől).

A következő lépés: megint ennek a fordítottja: a kiinduló pont, a kifejezett tartalom az általános, — és a célzás, a tendencia a konkrét:

*Az I ilyenformán mindig I marad
És nem szoroz az I és nem is oszt.*

A matematikai általánosságból konkrét szociális tétel — s egyszerre hitvallás is lesz. A distancia még megvan, de ami az előbb még akadályul szolgált az egyenértékű kifejeződéshez, az most egészen közel visz hozzá; épen a distancia teszi, hogy a matematikai tétel szociális perspektívát nyit.

Ez azonban egyelőre csak ritkán sikerül s amikor elérkezik az őszinteségi program második pontjához, hogy vállalni is kell a felismerést, akkor még elakad a szava. A tradicionális, irodalmi kifejezést már könnyűnek találja és elveti, a maga formáját azonban még nem találja meg. Ezen a válságos ponton szava prózába fordul s ebben a prózában szinte egyesül minden eddigi előnye és hátránya, játékoság és őszinteségi tendencia, romantikus nagyotakarás, az általánosság és konkrétság konglomerát zavara, kiegyensúlyozatlanság,

de hit és lendület is, — egy rettentően ingadozó mérleg, amelynek a nyelve azonban végül is a pluszon áll meg:

*Én nem azért jöttem, hogy bőgjek, hogy buzdítsak, hanem hogy tegyek. Egy mindannyiunknál szociálisabb ember szinte csak sejtett alakja lebeg a szívek felett. Kell, hogy reárajkam husomat és beléágyazzam csontjaimat. Hogy ez nem „művészet”? Hát akkor fütyülök a „művészetre”, én többet akarok, én azt akarom, ami kell”.
(Nem én kiáltok)*

Ebben a programmban azután számos újabb tétel rejtekezik. De hogy azok megállták-e később önmaga előtt is a helyüket, — vagy sikerült-e tisztázni, hogy a tett és a bőgés, illetve buzdítás között micsoda összefüggések lehetnek a költő számára, hogy tudniillik tett-e a buzdítás és tett-e a „tett”, — továbbá, hogy mi történt az erősen kassáki szociálisabb ember alakjával, — megmaradt-e a sejtésnél vagy csakugyan vett egy úrt és azt hússal fogta körül és csontokkal átlóztta, — s végül, hogy valóban fütyült-e a művészetre és őszintén szembenézve önmagával valóban adaequátabb kifejezésnek tartotta-e önmaga számára is a szemináriumi leckéket mint a versírást, — mindez lehet illetőleg mégis a legdöntőbb ez lett: „én azt akarom, ami kell”, mint ahogy önmaga előtt is tisztában volt ennek a tételnek nagy horderejével, ennek égisze alatt írván kötetét, a *Nem én kiáltok*-at:

*Akár borzalmas, akár nagyszerű,
Nem én kiáltok, a föld dübörög.*

Illyés Gyulánál is van hasonló felfogás: „Bármit tegyek is, ártatlan vagyok” (*Nehéz föld*), — de milyen nagy különbség is van a kettő között.

Illyés is vallja a társadalmi determináltságot, de ezt — legalább is e verse idején — mechanisztikusan fogja fel: az egyéni tudat számára, minthogy a tett motívumai függetlenek, külsők, felmentvényt kell adni, az érzelem és akarat felelőtlen, automatikus eredménye a körülményeknek.

Ezzel szemben József, felismervén a dolgok meghatározottságát, a legnagyobb vehemenciával, minden idegszálával és tehetségével akarja is a dolgok meghatározottságát, mert e meghatározottság nem független a tudattól, hanem benne van a tudat megismerése és az érzelmi és akarat motívumok is.

Mert a dolgok meghatározottsága nem annyit jelent, hogy minden körülmények között, illetve minden körülménytől függetlenül is valóság lesz az alaptendenciából. A tendencia megvalósítását előkészíteni, időpontját gyorsítani, a változás módját simává tenni és a megvalósulás

teljességét biztosítani lehet. A determináltság nem gépies fatalizmust és felelősségnélküliséget, hanem ellenkezőleg, a determináltság szubjektív megismerésének a szükségességét és következményeinek teljes vállalását jelenti.

József útja sem visz egyenesen ide: a költői tudatformák nehezen hangolódnak az elméleti tudatformákhoz, mint ahogy a történelem rugóinak megismerése még nem elegendő a helyes politikához. Kitérők, találgatások és próbálkozások vannak, — melyeket át- meg átszó a már kifejtett alapellentét bekövetkezésétől való félelem is, ami azután a játékosságot továbbra is fenntartja, mert hiszen ezzel engedményt, halasztást nyer a költői tudat és a történelmi tudat egyelőre még késlekedő egybevágóságát illetőleg.

Ennek a késlekedésnek pontos kifejeződése József következő kötete, a *Nincsen apám, sem anyám*. A játékosság itt is döntő jelentőségű, sőt mintha erőszakolt fokozódás is lenne benne. A játéknak itt semmi biológiai jellege nincs: az életerők próbálkozása a „komoly”, „felnőtt” életre, — a tevékenység örömmérettel való eltöltése épügy hiányzik, mint a szociális jelleg: a gyakorlat az elkövetkezendő termelő munkára, — s a kettőnek az egybekapcsolása, az örömmérettel kísért termelés: alkotás.

A játék, úgy tűnik, pusztán a játékért van: se értelme, se célja, csupán a „boldog, gondtalan” gyermekkor képei elevenednek fel és töltik be a tudatot, csak azért, hogy abból minden mást kiszorítson:

<i>Énekeljünk,</i>	<i>Susogjunk, hogy</i>
<i>ha ja ha!</i>	<i>su su su,</i>
<i>Bömböljünk</i>	<i>üss egyet a</i>
<i>böm-böm-böm.</i>	<i>hátamba.</i>

De hogy a gyerekkori emlékkép ilyen tiszta és harmonikus legyen, nemcsak a csatlakozó reflexiókat és kísérő, szinte kritikai érzelmeket kell visszaszorítania, hanem a gyerekkori emlékképek hatalmas tömegét is, amelyek, mint láttuk, egyáltalán nem tiszták és harmonikusak. Erre a legjobb módszer a teljes kikapcsolódás, idő és tér megszüntetés, mint ami a fenti idézetben mutatkozik. A legjobb, de a legnehezebb is: elérni a gyerekkor megszépítő messzeségét, amely csak a jót ébreszti és a rosszat feledtet. S ha ez már semmiképen sem megy, akkor eltölti a rezignáció s képzelgésekbe merül, mint a kisgyerek, aki nincs tisztában a valóság összefüggéseivel és magát és környezetét titokzatos hatalmakkal ruházza fel.

*Miért görbül kicsikém a szád?
Uj ruhát gondolok reád.*

Azonosítja magát a dolgokkal (köténykéd... dalocskád... kenyérkéd... lennék," — „fű leszek én ma este”) — meghitt viszonyba hozza magát istennel:

*ha rikkancs volna mesterséged
segítnék kiabálni néked*

— s a pantheizmus páncélját ölti fel, mondván, hogy az istenség és természet azonossága megvéd minden bajtól, mert ha a világ: isten, abból kiesni nem lehet:

*nem ér engem veszedelem
magamat is elültetem.*

De ez a pantheizmus is csak játék nála, nem pedig szemlélet. A biztonságérzés mindössze pillanatnyi, a gyakori éhezésnek kitett ritka jóllakottsága, a kivirult jókedv, a gondtalanságban való elterülés:

*Erre ittam jó borocskát,
rágtam főtt malaclapockát,
kezet fogtam balkezemmel,
megpöngtettem szemfogam,*

— amikor az ember meg tud feledkezni róla, hogy

*hosszú az úristen —
rövid a szalonna*

— vagy a kamaszos dac, fittyethányás a világnak, amelyben „gazdátlanul” kell élnie. E gazdátlanság vonatkozik családra („Lidi nénémnek öccse itt”), történelemre-tradícióra („Batu khán pesti rokona”), osztályra („kenyéren élte éveit — s nem volt azurkék paplana”), — az egyetlen valóság: a szükségletek kielégítésének haláltidéző kényszere („kinek verséért a halál — öles kondérban főz babot”) és e kényszer hordozója, önmaga:

*hejh burzsoá! hejh proletár!
én József Attila itt vagyok*

(Nincsen apám...)

Ez a fajta valóságérzés azonban nem viszi solipsismusba, a külső valóságot ismeretelméletileg tudomásul veszi és csak etikailag tagadja. E tagadás is inkább támadás, bírálat, mint az értéktelenség állítása,

(lásd *Tiszta szívvel* c. versét) sőt értékmérőnek nem is önmagát teszi meg, ami egy ethikai solipsistától („anarchistától”) várható lenne, hanem fordítva: nagyon is alázatosan fogadja el a világot mint értéket, amellyel szemben sajátmagát ismeri el értéktelenségnek:

*Ha víz volnék, hát volnék pocsolya,
Ha tűz volnék, hát volnék hamuja.*

Ugyancsak azonban az ellenkezőjéről is meg van győződve, sőt hogy mások is tudják az ő értékét. Ez az érték azonban veszendő, helyét nem leelő a többi értékek között: „gazdátlan”, kit úgy hívnak a rokonok, hogy „Többé-itt-ne-lássam”, akivel azonban mégis törődnek („egy zsidó orvostól kapott kabátot”), — s akinek „országos pusztulása” szánivaló ugyan, de mivel ez a pusztulás nem közönséges, hanem országos, végeredményben igazolt az élete: — „hát ne búsuljatok”.

Valóságos hintajátékot játszik az én és ti viszonyában. Az ellentétek önkéntelenül mennek át egymásba, de ebből a mozgásból még nem lesz dialektikus fejlődés, csak izgágaság és játék. Hervadó liliom gépfegyvert idéz nála, a barátság ölnivágyást (lásd *Medáliák*) kedvese letérdelése, hogy felsikálja a padlót, *imádkozás*, s amikor szeretete jeléül étellel kínálja barátját, mindjárt megkéri, hagyjon neki is, mert ő is „örökké éhes”.

Minden mozog, de minden labilis; s ha a játék lassankint mégis komolyra fordul, akkor új módszerhez folyamodik, a termelési ellentét elodázására. A költészet nem áll be a dolgozók, a termelők rendszerébe. E rendszer prózai, mechanikus, kalkulatorikus, nincs benne lendület, felemelkedés, lélek. De lendületet, magasabb értelmet, felemelkedést, lelket ad neki valami: a költészet, amely tehát felülemelkedés a rendszer fölé: *dísz*, a fölösleges, de mégis legnagyobb érték: a szükségletekre való termelés a meglevő hiányérzet megszüntetésére szól, valóság ugyan, de nem pozitív. A költészet ezzel szemben egy plusz: hiányát eredetileg nem érezni, de ha már létrejött, több, mint a hiányérzetet megszüntető érték.

*Ha már elpusztul a világ,
Legyen a sírjára virág.*

Ez a felfogás válaszótra viszi: egy lépés még s a l'art pour l'art-hoz jutna; de nem jut oda. Ellenkezőleg, — megint az ellentétek hintáján vagy eredeti társadalmi determinánsainak győzelmeiként? — egyszerre élessé válik tekintete a látszólag elhagyott ti-valóságok iránt. A költészet-virág díszé még szépséget jelent, de már kezd szociális funkciója is lenni:

*Öreg minden. A forradalom
dobálni való hegyes köveken
köhögve guggol s csontos kezében
fillér fénylik: legszebbik dalom.*

S a társas-egyedülvalóság konkrét ellentéte, profán utcai dal formájú, magasztos himnuszba lendül s a reális felfokozottságnak ebben a ritka pillanatában hirtelen megtalálja a jövő tiszta és diadalmas hangját:

*Senkije sincs, nem éri gyász,
akire csak egy párt vigyáz,
sejhaj,
akire csak egy párt vigyáz.*

E hang — tisztán és töretlenül — a dialektikus materializmus hangja. Szándékosan kerüljük a „szocialista költő” kifejezést; nem mintha nem illenék ez József Attilára, — hanem azért, mert az eddigi szocialista költészet széles skáláján egyetlen hang sem az, amelyet pontosan a Józsefének ismerhetnénk fel. E skála két szélső hangja — amint *Mehring* megjelöli: az a költészet, amely egy bizonyos szocialista pártirányzat jelét viseli a homlokán, és az, amely a költő környezetének társadalmi állapotát nyomasztó tónussal ábrázolja (l. *Franz Mehring: Zur Literaturgeschichte von Calderon bis Heine*), — nem szólal meg József költészetében és éppen az ellenkezője lett igaz nála, mint amit *Mehring* állít, hogy t. i. „amíg a szocializmus kilátás, remény, vágy volt, amely a képzeletnek tág teret nyitott, addig a szocialista líra delelőn állt. Mihelyt azonban a szocializmus egy szükségszerűség világos megismerése lett, amely egy világtörténelmi küzdelemben igyekszik önmagát megvalósítani, igazolta a régi igazságot, hogy fegyverek közt hallgatnak a múzsák.”

József az ellenkezőjét állítja és az ellenkezőjéről tanúskodik költészete is. Saját sorsán, környezetén, nyomorán, osztályhelyzetén keresztül válik szocialistává, de e szocialistaság tudományos munkálkodásának eredményeképp ismeri fel a dialektikus materializmus igazságát s látja meg ennek segítségével a társadalmi struktúra és a történelem mozgató erőinek általános törvényszerűségét.

És költészete ekkor már nem szubjektív érzés általánossá emelése, hanem az általános megismerés alkalmazása a szubjektív érzésre. Nem önmagából indul ki, hogy eljusson az általánoshoz, hanem az általánosból jut el az egyeshez, önmagához. A *Mehring*-meghatározta költészet kispolgári költészet, művelői a maguk létbizonytalanságából kivágnak, attitűdjük egy „jobb kor” dicsérete, mely után után buzgó imádság epedez, — arcuk a hitt jövő felé fordul s a jelen és jövő mint a rossz és jó ellentéte jelenik meg náluk.

Ezzel szemben a dialektikus materialista nem negligálja a csupán érzett és rossz volta miatt megismeretlenül elvetett jelent, hanem épen mint a jövő feltételét a jelen pontos megismerését követeli. Költészetnek alaphangja nem a jelen siralomvölgyéből a jövő boldogságába való vágyakozás és testetlen remény, hanem a jelen erőinek a felmérése s ezzel a jövővel mint konkrét, tudományos tényezővel való számvetés.

A jövő felé fordulás tehát nem ima, hanem taktikai-stratégiai kérdés és annak világos felismerése, hogy az teljesen a jelenen múlik. Aki tehát a jövőt hívja, a jelent kell megismernie és kifejeznie. „Ha egy osztály (a bér munkásokról van szó) — írja — a maga sajátos életérzését nem képes társadalmilag, azaz művészileg kifejezni, akkor erőtlenség ahhoz, hogy az egész emberiség nevében lépjen fel a történelem dobogójára” (*Eszttika*, kézirat.)

Egészen pontosan tehát erről a sajátos életérzésről van szó. S ezzel megdől az a gondolatmenet is, amely a szocialista költőtől merő „agitációt” vár, — hiszen ennek az osztálynak az életnyilvánulásai között, bármily fontos is, de mégis csak *egy* az agitációs tevékenység. És az agitáció elhagyhatja, de nem az a sajátos életérzés, amely megkülönbözteti a többi osztálytól. Hogy hogyan reagál a legkisebb mozzanatokban is a külső valóságra, milyen képzetek ülik meg az agyát, milyen asszociációk röppennek fel a valóság egy-egy szárnyecsapására, — mindez tárgya ennek a költészetnek és tartalma ennek a jelennek minden valósága, amely magában foglalja nemcsak a jövőt, hanem a múltat is.

De úgy felfogni a valóságot, hogy az ne izolált, önmagában való singularitás legyen, hanem konkrét általánosság, komplexum, amelyben „minden benne van”, az egész, úgy, ahogy ez az egy osztály az egész emberiség nevében lép a porondra, — ez már a költészetnek, a dialektikus materialista költészetnek a formai követelménye. A forma tehát nem a külső megjelenésre, a ritmusra, rímre, szabadversre vagy a költői „műformára” vonatkozik, hanem arra a magatartásra, melyet a költő a valósággal szemben elfoglal.

Ebben a magatartásban a fogalmak is átértékelődnek ama sajátos életérzésnek megfelelően, s ami pl. a polgári költészetben, sőt a polgári fogalomkörben elvont, tudományos tétel, az itt közvetlen, konkrét valósággá válik. („Törékeny természet a tőke megtörte” — írja József az anyjáról — vagy „Tőkés világ kamatja életem”, vagy az eső: „esik a magántulajdonra”, vagy: „ceruzával írom uraktól kapott pénzen vett papíron”, vagy: „egy jómódú leányt szerettem” — „osztálya elragadta tőlem”, stb. a *Dönts a tőkét, ne siránkozz* c. kötetben.) Tőke, kamat, magántulajdon, osztály — megannyi elvont tudományos fogalom a túlnanlevőnek, de közvetlen, konkrét, szinte tárgyi valóság az itteninek.

Az elmélet és a gyakorlat összefonódik, eggyé válik, — József még azt is megkísérli, hogy a marxi közgazdaságtan sarkalatos tételeit költészettdé oldja, amikor pl. „tartalék nyomorunkról”, „bérdalokról” beszél, a „haszon” fogalmának konkrét ábrázolására egész ódát ír (*Medvetánc*) és az eldologiasodás bölcseleti tételét is költészetébe foglalja, énekelvén „megdermedt dolgok halmazáról”.

Átértékelődik a természet és társadalom viszonya is, — a természet maga társadalmi kategória lesz, aminthogy az osztály számára, amelyről szó van, a természet közvetlensége — életvitele, miliője, helyzete folytán — eltűnt, csak a társadalmon keresztül fér hozzá.

Amíg tehát korábbi és mai más költők saját lelki állapotuk kifejezésére a természetből vett képeket veszik igénybe, addig József a természet tényeinek érzékeltetésére társadalmi mozzanatokot, tényeket vesz fel hasonlatul: „A levelek zizegnek mint a röpcedulák” — „Zúgj, erdő elvtárs” — „Szegények éje! Légy szemem, — füstölőj itt a szívemen” — „A szél... fodraiból a levelet fésüli zümmögő fésű” — „Milyen vitrinben csilognak ily téli éjszakák” — vagy elvont filozófiai tételeket állít fel: „Tündöklük mint a gondolat maga” — „Összekoccanak a molekulák” — hogy végül is hitet tegyen az esetleges, egyes konkrét valóságok s ezzel a tradicionális költészetfelfogás ellen és az általános konkrét, a tudomány mellett: „A lét dadog, csak a törvény a tiszta beszéd” (*Medvetánc* és *Külvárosi éj* kötetekből)

Úgy hangzik ez: forradalmi költészet tendencia nélkül? Nem egészen. Csakhogy a tendencia József objektív költői világában nem a költőben magában van, aki azután a tendenciát ráaggatná költeményeire. A tendencia a dolgok összefüggésében, a társadalom struktúrájában, a történelmi fejlődésben rejlik: József tehát inkább csak leír, — nem ugyan a természet tárgyait a maguk mozdulatlanak látszó egymásmellettiségében, hanem a társadalom tényeit a maguk mozgásában és összefüggéseiben.

E tények ábrázolása, visszatükrözése természetszerűen a nyugodt, objektív meditáció formáját veszi fel: e korszak verseiben legtöbb az állító mondat. Megállapít és beszámol a felfedezetttekről („Bankárok és tábornokok — ideje ez, jelen idő.” (*Medvetánc*) vagy „Kis szobában kis parasztok, — egy pipázik, de harasztot”) vagy szubjektivitása legfeljebb kérdésekbe menekül (l. e periódus egyik leghatalmasabb versét, a „*Mondd mit érlel*”-t (*Külvárosi éj*) vagy jeleníti, párbeszédet állít fel (*Áradat, Farsangi lakodalom, Betlehemi királyok*, stb. a *Dönts a tőkét...* kötetben) s ezzel versei balladaszerűen hatnak, — vagy behelyettesít, eltünteteti magát a dolgokban (*Beszél a tej, Bánat, Favágó, Füst*, stb. u.o.) — s ha már végkép nem sikerül az átmásulása, s szenvedélye felkiáltásba, nyílt agitációba tör ki, akkor is megtesz legalább annyit, hogy felkiáltásai elé beszéd-jelet illeszt: e felkiáltás nem az övé, vagy

nemcsak az övé: — *Ejh, dönts d tőkét, ne siránkozz!, Ady emlékezete, Aranybojtu, Csinbin, Dörmögő, stb. versei).*

József nem az a „kritikailag gondolkozó személyiség” mint amilyen Illyés Gyula. Illyés a megváltoztató gesztusában kiáll a porondra, hogy költögessen, felriasszon, lázítson. Programja van, célja van a verseivel, felüláll, kívüláll a tömegben, költő, politikus, prédikátor, vátesz. József benneél a tömegben, eltűnik benne saját személyisége, költői magatartása semmi egyéb mint a tömeg egy egyede, aki ki akarja fejezni azt, amit a tömeg gondol, érez, hogy jobban gondolja, jobban érezze. József a proletár, aki versbe szedi proletár érzéseit, életét. De mivel proletár, élete lesz a program, a történelmi valóság. Illyésnél viszont, ha elmarad a program, elmarad az élet és elmarad a vers is.

Józsefnek nem szabad felülemelkednie osztályán: ez a felülemelkedés költői megsemmisülést jelentene, mint ahogy az osztályából való kiesése tényleg megsemmisüléssé is vált. A felülemelkedés azonban nála szükségtelen is: ő fent van akkor is, ha proletár, ha eltűnik az osztályában: mert az osztály legtisztább tudatát fejezi ki. A polgári lét — a hivatásos költői lét — az ő számára nem magasabb társadalmi forma, legfeljebb, ha elérte volna osztályában. Mert csak „költői pályafutása” (a polgárság szemszögéből nézve) különös; mint proletársors a legtípusosabb. Az, hogy vizet árul és görög kultúrát szí magába, hogy éhezik és hajléktalanul bolyong, ugyanakkor a dialektika problémáin vívódik, hogy kifutó és Hegelt olvassa — ez a polgárság szemében való sok különösség és önellentmondás a proletár élharcos legmindenapibb jelensége. A polgársághoz való „felemelkedés” kultúrában, tudományban és művészetben is süllyedést jelentett volna számára . . . és jelentett is.

József költői pályájának horizontját ez a második periódus, az osztályban-lét teljessége jelenti: az 1931—32-es évek, a *Dönts d tőkét, ne siránkozz* és a *Külvárosi éj* kötetek versei. A világgazdasági válság legkritikusabb évei ezek, melyekben a mozgalom hirtelen lendületet vesz, szétárad és megindít indifferens rétegeket is. A cél egyszerre a közvetlen valóság telítettségében jelenik meg — a feladatok megsokszorozódnak és e felfokozottság napjai kitermelik az ideológiai magasabbrendűség szükségleteit is. Kautskyt Marx, Darvint Hegel, Hauptmann Toller, France-ot Malraux és Farkas Antalt József Attila váltja fel. És József otthonra lelvén, boldog elragadtatással versel, szaval, vitáz, lohol:

*röpcédulákkal . . . iramlik át,
kutyaként szimatol előre
és mint a macska fülel hátra;
kerülő útja minden lámpa.*

(Külvárosi éj)

Ebben a lázas tevékenységben eltűnik a költő-lét és proletár-lét antagonizmusa s a költő a proletár-lét legtisztább hangján tud megszólalni. A vers életformává válik, többé nem játék, de nem is „termelés”: egyszerű kifejeződés, amely magával ragadja és történelmi síkra helyezi a legkisebb életmozzanatokot is.

De ez az adaequátság nem strukturális, hanem a tempó kérdése. S amikor a tempó megváltozik, s amikor a nekiiramlásnak gyászos koppanás a vége, amikor a cél megint halványodik, akkor a költőben újból megoldódnak az antagonizmusok, csak az előretörésben olvadt össze, a hátrálásban nem vesz részt. Apály idején több-kevesebb stratégiával visszahúzódik a víz, de ő fennmarad az üres sziklán. . .

S a baj ott kezdődik, hogy ő nem a mozgó tengert látja az elsődleges, a döntő valóságnak, hanem a sziklát: abba kapaszkodik és keservesen érzi, hogy egyedül maradt. Egyedül maradván, ide-oda forog és nem ismeri ki többé magát. A távoli morajt sem érti már: „Fáj a szívem, a szó kihűl. De hát kinek is szólanék” (*Medvetánc*), s amikor egyedülvalóságában: „Komor ég alatt üldögélek — mint hajléktalan a híd alatt” — „*Számadás*”-t csinál és kimondja a szentenciát: „Mindentől felmentem magam — mert nem lesz utolsó ítélet.”

S ezt a hiedelmét személyes igazságtalanságnak veszi: „ember vakmerőbb nem lehet”, mint ő volt s mégis, a jutalom elmaradt: „eddig sohasem voltam boldog”. S ezzel megkezdődik az eudemonizmus, az individualizmus, a kollektív megoldások helyét elfoglaló egyéni boldogságkergetés korszaka.

Az összetartozás most már nem tölti el a boldogság érzésével, sőt le- és megtagadja a múlt boldogságérzését is. Az összetartozást még tapasztalja, de ez a tapasztalat már nyomasztó és gond:

*... el soha nem hagy
a komor vágyakozás,
hogy olyan légy, mint a többi nyomorult,
kikbe e nagy kor beleszorult,
s arcukon eltorzul minden vonás.*

Még az „öntudat kopár öröme húz-vonz, hogy a táj nem enged”, de hamarosan igazolódik rajta is, hogy ez az öntudat csak függvény, meghatározott és nem meghatározó, s csak új valóságok kellene, hogy az öntudat átformálódjék.

E formálódás, mint az új valóságok előrenyomulása is, fokozatos. Előbb csak dualizmus lesz belőle, amely ellentétben a korábbi dialektikus materializmussal, amelyben a lét és tudat viszonya egészen világos összefüggésben állt előtte, most már a létnek és tudatnak egyenlő szerepet tulajdonít:

*...megvilágosul gyönyörű
képességünk a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent,
a termelési erőket odakint s az
ösztönöket idebent.*

(Nagyon fáj)

Az egyensúly azonban a kettő között csak pillanatnyi lehet. A billenés rögtön elkövetkezik s neki keresnie kell az új egyensúlyi helyzetet: a költő a maga szellemi mivoltában nem állhat a termelési erők oldalán, az ő területe az „idebent”, s ami még összeköti a kintivel, az már inkább csak analógia, mint struktúra azonosság.

*A költő... az adott világ
varázsainak mérnöke,
tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában mint ti
majd kint, a harmóniát.*

E belső harmónia létrejöttét azonban akadályozza a külső harmóniátlanság: „óh, én nem így képzeltem el a rendet” — sóhajtja — hiszen „számon tarthatják, mit telefonoztam, s mikor, miért, kinek”, — de már nem önmagát okolja a rendért és biztatja a rend ellen, hanem vádol. Azokat vádolja, akik még mindig késlekednek, hogy megteremtsék neki az igazi rendet, a szabadságot. Nem az erőviszonyokat méri fel többé, hanem a személyeket és pártokat bántja és értetlenül áll az új jelenséggel szemben, hogy korábbi fegyvertárát az ellenfél használja fel és saját jelszavai a szervezett regresszió szájából röpködnek. Többé nem dialektikus, nem látja ugyanannak a formának más és más tartalmát, s mechanisztikus gondolkodással azt hiszi, hogy törekvéseinek egyenes útja mindenkép ide kellett hogy vezessen: a törekvés volt tehát a helytelen és nem az út vagy még az se.

*Mit oltalmaztunk, nincs jelen,
azt most már támadóink védik.
Elejtem képzelt fegyverem,
mit kovácsoltam harminc évig.*

Leteszi a fegyvert, — s nem csoda, hogy egyedül marad. A valóságtól eltávolodott, nem csoda, hogy a valóság is eltávolodik tőle. Most már nincs külső és belső, — a külső elmerül a semmiben, a belső

viszont tartalmatlan, üres bizonytalanság, tele nyugtalansággal és félelemmel. S e félelem felriasztja benne a tudatalattit, freudista lesz, analizáltatja magát és rögzíteni, tárgyiasítani igyekszik a még megmaradt belső valóságot: az ösztönt. Így lesz: „a harc tér nászi ágy.”

E széthulló végső periódus szerelmi költészeténél nem ismer rettenetesebbet a magyar irodalom. Nem kesergő szerelem és nem boldog szerelem ez, hanem egy borzalmas viaskodás, átkozódás és gyötrelem, a tehetetlen „beteg gyermekké” vált férfi siránkozása és jajveszékélése:

*Jaj, majdnem szétfeszít a szerelem,
Jaj, majdnem összenyom a félelem.*

Vagy talán csak a lassan haldokló öntudat végső kapaszkodása az élet és értelem felé, „a legutolsó menedék”? — Most már egészen mindegy.

Ki vagy mi az oka annak, hogy a költő utolsó menedéke egészen más lett, — zúgó kerekék ott lenn a Balaton partján? A kor-e, amely elhullajtja magából a szellemet, a betegség-e, mely szétőrli a testet? A társadalom-e, a sötét gyermekkor-e, az értetlenség-e, csalódások-e, a nyomor-e, a szenvedés-e?

Talán neki volt igaza: „mindentől felmentem magam”, ha nem is azért, mert nem lesz utolsó ítélet. Mert ha valaki bűnös, hát ő a legkevésbé az. A történelemnek inkább tárgya lett, mint alánya, de ha tiszteljétek is, ne fogadjátok meg a végrendeletét:

*A semmiből vissza ne rántsatok.
Gondoljátok meg: Ezen a világon
nincs senkim, semmim. S mit úgy hívtam: én,
az sincsen. Utolsó morzsáit rágom,
amíg elkészül e költemény...*

1940

Sándor Pál

719. JÓZSEF ATTILA

József Attila verseiről pár sort írunk, kegyeletes, ragaszkodó, szomorú, biztató sorokat. Alig leküzdhető kísértés fog el: ne Attiláról, hanem aki áldott volt a proletár asszonyok között: Attila anyjáról, a „mamáról” írunk. Elragadtatottan és fájdalmasan, büntudattal, szívszaggató vezekléssel. Van egy vigasztaló látomás a ferencvárosi proletáranya megdicsőítésére: ha szobra lesz egykor József Attilának: József Attila gyermek legyen és mellette magasabb szobor legyen Attila

cselédanyja és hirdesse minden anya, minden proletáranya világfájdalmát, Pócze Borcsa álljon márványban, ahogy fejedelmek állnak carrarrai fehérben, álljon surolóronggyal a kezében, örök munkában, de Attila ne legyen hetyke, fütyörésző, húszéves, hanem már 33 éves, s már lássa a szárszói tehervonaton a halált és úgy álljon esdve a „mama” előtt és a világ előtt, hogy a világ vacogjon és féljen tőle.

„Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni, ott kell annak megtanulni, hogyan kell a dudát fújni” — Ezt a titkosértelmű, sámános varázsu népdalstrófát élete jelmondatául választotta József Attila. Élete jelmondatául, mert hiszen legszebb versei elé választotta, s versei — az élete. Elhatározta, hogy dudás lesz. S ha poklokra kell menni?! Elmegy a poklokra — hogy dudás legyen! Élete pokol volt a szó ijesztő mitikus értelmében. Elkárhozott költő volt s szocialista és proletár létére tudta ezt, vállalta, így választotta, akkor is, amikor a szörnyű való elől menekült, mert a költői kényszer és önkény olyan csillagokig hevítette, hajszolta, olyan fájdalmakig, éhségekig, megalázottságig, félelmek, agyrémek, emlékek tünde fényei között, olyan egekig, amelyek túlesnek egy lehető élet határain. Éhségek elvásták és életében már magán viselte a megdicsőültek földöntúli mosolyát, ő is egy „muszáj-Herkules” volt, de nem bírta az éhséget és a csomaghordást: a testi súlyok alatt szelleme tört össze. Ezek után, a proletár élet szokott poklai után, már túl kellett lépnie, ahogy ő mondta a „mai kocsmán” olyan poklokig, ahol a földi körök már nem vonzanak és nem határoznak. Leszállott a proletár élet legmélyebb kútjaiba, ahogy kereste a titkot „hogyan kell a dudát fújni” — itt már otthon volt. Vonta a mélység, amelyből jött, amely meghatározta élete kereteit, s amelyből akkor lépett csak ki, amikor fejét a sínekre fektette. Szörnyű szenvedély! Amelyben több a halálvágy, mint kis életecskék dombjain kapirgálni. Hiszen eljuthatott volna ő is egy íróasztal biztonságot jelentő havi fikszéig. . .

„József Attila életének legfontosabb szakában komolyan, hittel és meggyőződéssel igyekezett dialektikus materialista lenni” — írja Sándor Pál. Ebben a korban a költő göggel ült szenvedéseinek szikláin éhségei, nyomora nyomasztó bánata fölött, csak fütyörészett, olykor a kaszaélre gondolt, még biztos lábbal járt-kelt a ferencvárosi sínek között. Ebben a korban verse igazi életformájává vált, nem játék és szubjektív kifejezés volt a vers. József Attila ekkor benne élt a tömegben, amelynek csak egy ember-része volt: amit mondott, sűrített kifejezése volt annak, amit a benne felolvadt tömegézés akart kifejezni. A biztos egyensúly, életben és versben, mely sokáig egyenesen tartotta, sokkal később bomlik meg, amikor csalódások és csapások leverik, — ekkor bukkant fel a forduló történelem torz tükrében egy iszonyú korszak — végképp legyőzik a valóságok, „elejtem képzelt fegyverem mit kovácsoltam harminc évig”. Az értelem és ösztön csatázott benne s

végképpen az ösztöneire csak akkor bízta magát, — amikor a való világ, az adott élet helyébe torkollott az emlékelet, amikor a külső világ akusztikája már nem adta vissza az ő hangját. — József Attila sok öngyilkossági kísérlete ellenére sem halálvágyas költő, amíg értelme gyepelőzni tudta a tudat alá bűvő emlékeknek pusztító, halálos fenyegetésekkel terhes sokaságát, ekkor szonettek, népdalszerű strófák — mint Ignotus mondja — „intellektualizált népdalok” születtek tolla alatt, derűs volt, bár hallgatag, de okos, mosolygó, fiúsan csúfolódó, bölcs és szeretni való. Csak életének utolsó, már tébolytól tépett idejében jajongott, a régi sebek feledettségükből feltámadtak és eluralták, felszakadtak és a való élet helyett ezek a felszakadt sérülések élték az ő életét.

Lássuk végül e nagy költő életét, külső vonalaiban, amelyek az élet belső vonatkozásait meghatározták.

József Attila 1905-ben született, Budapesten. Apja szappanfőző volt, aki két évvel fia születése után kivándorolt. Attila falura került, disznópásztor lett. De tanult is, vizsgázott az elemiiskola osztályaiban. Hétéves korában visszatért Budapestre és kenyérkereső lett. Iskolába menet fát hordott a pékeknek, e munkájáért kapott tőlük karéj kenyeret. Ekkor már megismerkedett a teherpályaudvarokkal — verseinek mindig visszatérő motívumaival — innen fát csent és hazahordta. Otthona tipikus nagyvárosi proletárotthon. Anyja ideget, testet őrlő munkával tartotta el Attilát és két idősebb leánygyermekét. „Attila anyja olyan beteg, hogy minden hónapban egyszer beviszik a klinikára. Alig hagyja el a betegágyat, már szalad a munka után. Kora reggeltől késő estig mos, éjszaka pedig éttermeket és kávéházakat súrol. Közben hazaszalad, hazaviszi gyerekeinek vacsoráját, akik otthon gondviselés nélkül nőnek fel és napi egy liter kávéval élnek — hárman”. Németh Andor írja ezt, Attila életének legbensőbb ismerője.

Itt idézhetnénk Anya-verseit egészen addig a szívettépő sikoltásig, amit már Szárszón írt, a halál előtt: „Irgalom, édesanyám, mama, nézd, jaj kész ez a vers is!”

És itt talán be is fejezhetnénk életének ismertetését, anélkül, hogy gyermekkori, kamaszkori öngyilkossági kísérleteit elemeznénk, a gyermekkor szörnyű nyomorát, betegségeit, kórházba kerülését, egy olyan gyermekkort, amelyből nem születhettek „szegény kisgyermek panaszai”, hanem már gyermekkori verseiben is egy érett, szomorú férfi zokogása, nem is a maga sorsa miatt, de inkább sorstársai miatt, egész osztályának panaszosan örvénylő, fenyegető bűgásában. Sorra jöttek fiatalkori szegyenek, sebek, jajok panasz nélkül, de mélylélekbe rakódó konoksággal, kitéphetetlen emlékével. Hajósinas volt és gimnazista, mert taníttatták. Makón, internátusban lakik, legjobb tanuló és nagyon

boldogtalan. „Valami megnevezhetetlen, nyomasztó fájdalom emészti, a régi szörnyűségek lappangó emléke talán” — írja Németh Andor. — „Konokul, alattomosan és következetesen készíti elő negyedik öngyilkosságát.”

Első verskötete Szegeden jelent meg, Juhász Gyula ajánlásával. Vajjon ez is sorsszerűség, hogy éppen Juhász Gyula fedezte fel, a magyar irodalom e nagy szenvedője? Ezután már a Nyugatban is írt József Attila, ugyanekkor kukoricacsösznek ment. Kiszomborba, egy gazdálkodóhoz. A Marosparton eleven madárijesztő volt ezidőben mert hajnali háromtól estig dobolt egy kanna bádogfedelén, hogy a varjakat távol tartsa a vetéstől. Később bankhivatalnok lett, könyvügynök, egyetemi hallgató, de mindig éhezett. Bécsben járt, Párizsban, de mindenütt „országos volt a púsztulásban”. Végre, harminchárom éves korában utolérte a halált, a földi kínok feloldóját, végre elkeverték testét a földdel, mert nemcsak a test, hanem a lélek is elfárad a fájdalmakban. Eljött érte „a halott, ki szült, ki dajkált énekelve. És elmúlik szívem szerelme. A hűség is eloldalog. A csöndbe térnek a dalok, kitágul, mint az úr az elme.”

Híd (Subotica—Szabadka) 1940. dec.

Fekete Béla

720. JÓZSEF ATTILA: VERSEK [BEVEZETŐ]

Ne csodálkozzon az olvasó, hogy ismét verseskönyvet adunk ki. A vajdasági magyar kultúra eddig nem igen törődött a költők népszerűsítésével. Talán megszállott poéta-lelkeknek fogunk feltűnni, de nem vállaljuk a felelősséget a jövő előtt azért, hogy József Attiláról idejében meg nem emlékeztünk. (Kimagyarázkodással kezdjük, mert nálunk, — ahol százezrével vannak magyarok, akik Petőfit, Aranyt, Adyt még hírből sem ismerik — verskötetek csak kimagyarázkodás kíséretében láthatnak napvilágot.)

Talán nem tévedünk az értékelésben, hogy József Attila verseit mindjárt Petőfi és Ady után adjuk a vajdasági magyar olvasók kezébe. A költőkről alkotott vélemény csak évtizedek után tisztázódik, felelőség tehát egy fiatal, egy „modernet” Petőfi és Ady mellé állítani — de mi vállaljuk ezt a felelősséget.

Megmondjuk őszintén: eddigi versköteteink nem találtak elég nagy visszhangra olvasóinknál. Tudjuk ennek a magyarázatát. A versek nem lehetnek népszerűek mindaddig, amíg az írástudatlanok száma ekkora. A versek valódi varázsát, a bennük elrejtett mély értelmet és céltudatosságot csak az tudja kiböngészni, aki valamennyire tisztában van a

nyelvtan alapismereteivel; a versekben megcsendülő zene csak annak fülében talál visszhangra — aki folyékonyan olvas. Magában a vers formájában pedig csak az gyönyörködhet, aki már sokfélélt olvasott össze — verset is, prózát is.

Tudjuk, nincsenek elég sokan, akik mindeme követelményeknek megfelelnek és ismételjük, tudjuk azt is, hogy *ezért* nem elég népszerűek versköteteink s mégis kijövünk most József Attilával!

Miért?

Mert József Attila itt összegyűjtött verseihez kevesebb ún. kulturális előképzettség is elegendő, hogy mélységes értelmüket, zenei szépségüket és formai tökéletességüket fel lehessen fogni.

Mert úgy érezzük, hogy József Attiláról hallgatni épp oly nagy bűn, amilyen nagy bűn volt eddig Petőfiről és Adyról hallgatni.

Mert el nem fáradunk a legnagyobb kultúrértékek néphez való elközvetítésében.

Mert József Attila minden verse kinese a magyar népi irodalomnak.

Mert József Attilával szolgálatot akarunk tenni annak a népnek és osztálynak, amelyhez ő is, mi is tartozunk.

Mert ezekben a versekben az a világ elevenül meg, amelyben valamennyien élünk s amely világnak a valóságát így — az ő verseiből — jobban megismerhetjük, mint sok tudományos leírásból.

Mert József Attilával együtt szolgálatot akarunk tenni annak a népnek és osztálynak, amelyhez vele együtt odatartozunk.

*

József Attila 1905-ben született Budapest legnyomorultabb külvárosában. Egy földhözragadt szegény, együgyű, félig román — félig magyar szappanfőző és egy törékeny, agyondolgozott, az élet csapásaitól ezerszeresen meggyötört beteges mosónő harmadik gyermeke volt. Gyermekkora az elképzelhető legsiralmasabb gyermekkor. A családfő, Attila két éves korában, elhagyta a három gyermekkel megterhelt rabszolgá-asszonyt, kivándorolt Amerikába és a család többé soha nem hallott róla. Az anya, nappal az urak szennyését, éjjel a vendéglők és éttermek padlóit mosva, keservesen nevelgette a gyermekeket. A szörnyű nyomorúság miatt az öt éves Attilát falura adta libapásztornak, ahol az érzékeny kislíával gyalázatosan bántak: dolgoztatták, éhez-tették, verték. Többször olyan nagyon megverték, hogy ezek a verések mint rémképek későbbi életében is számtalanszor eszébe ötlöttek, s költészetére, egész szellemi alkatára és életerejére végzetes befolyást gyakoroltak. A csapások, amelyek a családot később sem kerülték el, világnézetileg az igazi haladó erők mellé sodorták, amelyek mozgalmái-ban halála napjáig szorgalmasan tevékenykedett. Szűkebb környezete, a családja csak később, Jolán nővére házassága után, szabadul meg az

éhenhalás állandó rémétől, de ekkor sem javult meg a költő személyes sorsa. Kamaszkorából a legnehezebb gazdasági válság éveibe nő bele, amikor a munkanélküliség Budapesten is százezrekre emelkedik. A legsokatígérőbb ajánlataira sem kap állást, nem tud keresethez jutni. A nyomor, a nélkülözés, a betegség külön-külön és együttesen súlyos lelki válságok elé állítják, amelyek a gyermekkorában már többször felöltő lelki betegségeket fokozzák. Egész életén átvonul az öngyilkosság kísértése, amelytől állandóan szabadulni igyekszik, életének sivársága azonban nem táplálja ezt az igyekezetet. A testi és lelki bajok terhei alatt görnyedező költőember nem bírja ki sokáig. Kényszerképzeivel, a nyomor és szegénység kísérteteivel való küzdelmében ellankad, míg végül összeroskad és Balatonszárszón a robogó tehervonat elé térdel, hogy szakítson mindennel. A magyar jelen legnagyobb költője így távozott el harminckétéves korában az élők sorából.

Költészete híven visszatükrözi ezt az életet. Szerteágazó műveltsége, a tudományos, politikai és társadalmi kérdésekben való jártassága, a mai kor nagy küzdelmeiben való tevékeny részvétele, a művész látnoksága és a költő zsenialitása hagytak nyomot ezen a költészetben. Nagy intelligenciájú egyénisége, szertelen ellenzékiisége, a verseiből áradó minden ember iránti szeretete ellenállhatatlanul vonzóvá teszik mindenki számára. Mozgalmi versei nem ködbe burkolódzó, elvont szépségek, hanem gyakorlati útmutatás arra, hogyan és mit kell tenni ahhoz, hogy a sorsa mindenkinek jobb legyen. A proletár életből és harcokból nőtt versei tökéletesek.

A természet, a szerelem, a világmindenség áhíthatát kifejező versei, helyszűke miatt nem kerültek ebbe a füzetbe, habár értékük semmiben sem kisebb a leközöltekétől.

Életét nővére, József Jolán könyvalakban is megírta. Ez a munka szintén nagy művészi értékkel bír.

Szabad-e tehát a közöny szürkeségében hagyni József Attila költészetét?

1940. dec.

721. IRODALMUNK A VILÁGHÁBORÚ UTÁN

[...]

1702. *Az ifjú költők nagyratörése, mohó türelmetlensége, rendszerint melyik műfajban próbál szerencsét?*

A lírában, amelynél a fiatalkor nem akadály, sőt többnyire előny.

[...]

1707. *Mit mutat éppen ebben a helyzetben az Erdélyi József példája?*

Hogy a hagyomány életerős gyökere a legmaibb talajban is új virulást fakaszthat.

1708. *Mi jellemzi költészetét?*
Friss modernségű mondanivalói számára meglepő sikerrel tudja felhasználni Petőfinek, sőt a népköltészetnek hagyományos versformáit és ritmikáját. „Újból lírai epika ez, mint a Petőfié, de megmerülve Ady mélységeiben”.
1709. *Mit énekel meg?*
Gyermekemlékeit, a cselédház nyomorát s a csavargó költő sorsát.
1710. *Legjelentékenyebb kortársai mennyiben sorstársai?*
Ők is legalulról törnek fel.
1711. *A zsellérfű Illyés Gyulának mi jellemzi költészetét?*
Szabó Lőrinc kultúrizeit vegyíti Erdélyi József népi zamatával; csaknem olyan kemény és tömör, mint azok.
1712. *Ki jelképezi a költő helyzetét társadalmunkban?*
József Attila. Nyers őszinteséggel s nagy kultúrával sok tiszta dalban elpanaszolja a külvárosi nyomort.
1713. *Kinek a költészetében találjuk Ady óta a legtöbb tudatalatti elemet?*
A *Gulyás Páléban*: Petőfi egyszerűségét éleszti újra, filozófiai vonzalmú, lírai ötletekben gazdag.
1714. *Ki a legkiválóbb e legújabb kor költői közt?*
Szabó Lőrinc.
1715. *Hogyan énekel hajlékony nyelvű verseiben?*
A kor valamennyi hangját megszólaltatja az antik nyugalomú természetfestéstől a nagyváros tördelt átkáig, sikolyáig, sőt később prózai egyszerűségig. A külső és belső forma mestere, kulturáltsága is legnagyobb a fiatal költők között.
1716. *Eredeti versein kívül mi még legnagyobb érdeme?*
Egyik legművészebb fordítónk. [...]

*A magyar irodalom története
kérdésekben és feleletekben.
1940*

*Összeállította a Budapesti
Református Gimnázium VIII.
osztálya*

722. A SZALMÁS-KÓRUS KRÓNIKÁS-KÖNYVE 1930—40

[...]

1931:

Előadás a „Kórusközpont” fejlődési korszakában. I.:

1. Nyomdászok szavalókórusa.
  - a) *Petőfi*: Föltámadott a tenger.
  - b) *Verhaeren*: A szél.
  - c) *Lantos Béla*: Futószalag. (Vezényel: Ascher Oszkár.)

2. Bevezető előadás. (*Szakasits Árpád.*)
  3. Szimbolikus játék. (Barátság szavalókórus és kultúrgárda.) (*Knopp*).
  4. József Attila író saját verseiből ad elő.
  5. Táncol a kongresszus. (Zenés blüett, MTE kultúrgárda. Vezető: *Balogh László.*)
  6. Szavalat. (*Tordai Judit.*)
  7. A Kórusközpont NÉPDALKÓRUSA.
    - a) Német induló a XVI. századból.
    - b) Magyar parasztdalok: *Bartók*-gyűjtés.
    - c) Lengyel induló.
- [...]

Az első fellépés

[...] Szótlanul ülünk a villamoson és Pestre ugyancsak megviselten érkezünk be. A kicsik hazasietnek, a nagyobbak tétován azt indítványozzák, hogy menjünk be a Simplonba egy feketére.

Nem lehet azt tudni, milyen erős szárnyakon repül a hír. De már oda is érkezett. A kávéház bejáratánál két, elvitathatatlanul mozgalmi arcú fiatalember ül egy sarokasztalnál. Az egyik meglöki könyökével a másikat:

— Te! Ki ez?

— Nem ismered, te hülye? Ez a Szalmás, az új kóruscsillag.

Csuklok egyet, úgy meg vagyok hatva, de azért kihúszom magam nagy büszkén, mintha semmit sem hallottam volna. Az asztalunkhoz új arcok, új emberek tódulnak. Sz., a központi titkár, G. a nyomdászoktól, F. a KAOSZ-ból, József Attila az új könyvével, Száva, Ruzicskay, Szipszer és még sokan és valamennyien nagyon kedvesek és valamennyien fellépést akarnak, ceruzával-notesszel kezükben, választ sürgetőleg, én pedig, egész bensőmben remegve, igyekszem fölényesen és gyakorlatlan intézkedni, mint aki már régóta megszokta az ilyesmit. És magamban szentül fölteszem, hogy ezekután haladéktalanul megtanítom úgy a néger, mint a francia dal szólalmainak mind a 8 kórustagomnak [...]

Egy asztal a Simplonban, 1931.

Ez a jéghideg világítású, mindig népes kávéház, érdekes szerepet tölt be mostanában. A mi asztalunk, néhány törzslátogatójával és sok átfutó vendégével, csak kicsiny fix pontja ennek a klubszerű életnek. Egyik asztalnál a „*Népszava*” szerkesztőségének tagjai pihenik ki fáradsalmaikat, a sarokban P. Béla trónol a nyájas „Barátság”-ifjak

hosszú bankettasztalánál, odébb egy viharvertebb csoport magyaráz egymásnak hevesen és szakad három látható frakcióra egyetlen este folyamán, azonnal három különböző asztalokhoz telepedvén. Más asztalnál megint borongós széplelkek merülnek hosszantartó, bonyolult eszmecserébe egy rossz helyen alkalmazott jelző megvitatására. Sokszor szinte azt hinné az ember, hogy nem is szép, hanem csúnya lelkek, olyan féktelen vásári modorban civakodnak egymással. De asztaluknál ülni mégis nagy megtiszteltetés s igen kevesen részesülhetnek abban. Kis asztalnál ül magában a dadaista G. és mereng a tériesületlenség rejtelméin, most éppen azon tanakodik, hogy vajjon átlényegiesüljön-e vagy sem? Egy markáns és mindig egyedül üldögélő kopasz úriember, akiről mindenki tudja, hogy kicsoda, de ő csak azokat ismeri, akiknek hangosan átkiabálnak a barátaik: Hé, Kovács, mi van? — állandóan újságot olvas, de sohasem lapoz. Nélküle hiányos lenne a panoráma.²³

A muzsikuskok asztalánál *Jemnitz Sándor* ad fel nehéz zenei rébuszokat a fiataloknak, akik vadul vitatkoznak az anyagon, míg a kültagok megszeppenve nagyokat hallgatnak. Végezetül egynéhány „privát” asztal, melynek derék látogatói kéjjel lubickolnak ebben az illusztris levegőben és nagymértékben élvezik a nevezetes személyek jelenlétét. A másik szobában tanyázik *Kassák* és köre, akik ezt a mi helyiségünket röviden, de sok fölénnyel *polgári* résznek nevezik. A mi asztalunk soha sincs híján érdekes vendégeknek. Ma este sem. Szemközt velem *József Attila* magyarázza komolyan, hosszasan Fisinek egy könyvtár-szociográfia ötletét s szokott „ráér azonnal” modorában rögtön terveket kovácsol, gyakorlati megoldásokat követel. *Ruzicskay* fényképsorozatot mutogat vidéki építőmunkás-csoportjáról, akiket imád tanítani. *Szipszert* minden érdekli, de folyton méltatlankodik, hogy őt nem hagyják gesztenyepürét enni. *Száva Pista* fahangján, sőt elég fenhangon dúdolja a róla szóló ballada-paródiát:

Stír volt a Száva és nem állt dohány nála,
Nem volt a Száva, csak egy pesti kis vagány . . .

Megjegyzem, kevesen ismerik fel az ő egyéni tolmácsolásában a *Száva* című nóta népszerű dallamát. *Paul A.* (utóbb a nevezetes madridi induló szerzője) unatkozva ül az asztalnál s néhány hajtűből, fogpiszkálóból és cigarettacsutkából *képarchitektúrát* konstruál (legalább is ő ezt állítja), mely ugyan nagyon csúnya, de viszont semmit sem emlékeztet Lotz Károly falfestményeire és ez őt megnyugtatja. *Aszlányi* feljebb húzza ingpótló szvetterjét, *Kovács Gyuri* és *Kondor Leó* enyhén ugratják egymást és *Justus Gyurinak* nincs egy vasa sem. *Szabó Ferinek*

²³ Lásd: Nagy Lajos: Budapest Nagykávéház

most hozzák az obligát nagy kapucinert... lesóványodott, sápadt, lerongyolt, úzóttfarkas tekintetű Szabó Feri! Harag és szenvedés teszi keserűen intoleránssá ezt a ragyogó lelket. A londoni nemzetközi zenei ünnepegeken díjnyertes művét játsszák az angol filharmonikusok és 200 tagú énekkar,²⁴ s ő ki nem utazhatik, de még egy hely sincs, ahol rádióon meghallgathatná. A mi ócska rádióinkat nyekergeti *Fisi* nagy igyekezettel s még nagyobb lámpalázzal, hogy valamit mégis meghallhasson belőle. *Szabó* askéta arca sápadt, ajka remeg, s hogy felindulását palástolja, a tempóvételt kifogásolja, de minden idegszála vibrál. Múltkor a Hunyadi téri csarnok mellett láttam, délben — papírból eszik, s félve figyel, nem látja-e valaki. Gyorsan elszaladok, nehogy észrevegyen. E percben nyugodtan kávézik, s egy hitvány operettrészletet hangszerel közben félkézzel, néhány fillérért.

Most mellém ül *József Attila* és versei megzenésítéséről beszélünk. Örül annak, ha muzsika kerül a versei alá, szívesen veszi, de csak a népdaljellegű szövegekhez akar zenét, ezt igen nyomatékosan közli velem. A politikai jellegű versei megzenésítését határozottan ellenzi, azok kizárólag szavalásra valók — úgymond — s elegendők ahhoz, hogy az előadó művészetén kívül egyéb plusz ne kerüljön hozzájuk. Nehéz ám vele vitatkozni, sovány *Petőfi*-arca mingyárt lángbaborul a legsekélyebb ellentmondásra is. Közben látogatók telepednek oda egy-két percre, új témák, ötletek vetődnek fel s általában megkezdődik a szomszédolás asztaltól asztalhoz.

1931. Simplon-kávéház. Az asztalon a Requiem partitúrája, versek, cikkek kéziratái, új kötetek, folyóiratok, rajzok, fotók járnak kézről kézre. A magános bácsi még mindig nem lapozott egyet sem az újságján.

[...]

1940

Szalmás Piroska

723. A KÖNYV ÜNNEPÉN

József Attila emlékének

Röppenj, te Szó! Roppant nyilad remegve
hasítsa át a lélek közönyét! —
Húnyó pillánkból fekete brokátot
szó szemükre a póklábú Sötét,
a szív kihagy, verése zsongva fáj még,
tompul a zaj s a szín is megfakul, —
mint jéglepel alatt az alvó rétek,
ködlik a világ mellkasunk alól.

²⁴ *Petőfi*: *Kutyák és farkasok dala*

Röppenj, te Szó! Tűzfarkú üstökösként
rajzolj sivár egünkre új csodát,
a te fényedben villanjon a sorsunk,
ha rémísztenek szétlőtt koponyák.
Én már csak benned bízhatom! Szivemben
ragyogtatnak még a gyermekmesék, —
hű törpécskéim legyőzték a sárkányt,
mert minden zsarnok halva hull eléd.

Szívét átfúrod, hét fejét levágod,
tudom, megvéded jó törpeidet,
őseink dalát zúgatod a széllel,
hisz' én már csak az ősöknek hiszek:
neked, ki annyi évszázadon átal
csempészted át igéik vigaszát;
hirdetlek, vallak, féltelek, becézlek,
mint a koldus utolsó aranyát.

Röppenj, te Szó! Keringve ívelj, föl s le
a hegyoldalban és dombok felett,
Petőfi s Ady lángja gyúljon benned,
példázva oktass népet, nemzetet,
József Attila csinját lopl szemünkbe,
szelíd Tóth Árpád enyhe bánatát,
Kölesey hitét, Vörösmarty kínját, —
Aranyt, Berzsenyit, bús Juhász Gyulát

idézd a késő unokáknak . . . Vértől
tajtékos minden tenger s óceán,
gyermekmeséinek hétfejű sárkánya
csikorgatja állkapcsait reám,
te légy a pajzs kezemben és a dárda:
üldözötteknek végső menedék, —
süvíts, sikolts, — hazudd szívünkbe vissza
a hívó gyermek boldog istenét!

Az ördög köpenyében. 1940

Berkó Sándor

Vajjon van-e értelme a kérdésnek, hogy kié József Attila? Életében maga adott erre a kérdésre ellentmondást nem tűrő világos feleletet. Szavai és cselekedetei egyaránt nyilvánvaló határozottsággal jelölték ki helyét írói csoportok és irányok vitájában. Egyik leghatározottabb, programatikus befejezésű versében pedig másik életét, halhatatlanságát „a proletár utókorra” hagyta örökbe.

Esztétikai megfontolások alapján azonban azt kell mondanunk, hogy a költő műve több, mint egyénisége; az a bizonyos másik élet, a halhatatlanság, nyilván nemcsak több, de másnemű is, mint az ember fizikai léte. Még a saját jelentőségét és helyzetét legvilágosabb elmével és legtárgyvilágosabb hajlandósággal tekintő költő felől sem bizonyos, hogy hiteles tolmácsa annak, ami belőle a sírontúli létre hivatott.

Csakugyan, a költő a sírontúli létben utat talál mindenkihez, de ugyanakkor egy kissé magára is marad. Műve önmagáért beszél, jelentését az időben kialakuló irodalmi értékelés különböző tényezőinek bonyolult összhatása dönti el. Nyilatkozatai, cselekedetei, állásfoglalásai, vélekedései saját irodalmi helyzete és törekvései felől egyre inkább mellékessé, vagy legalábbis másodrendűvé válnak. S minél nagyobb költővel van dolgunk, annál inkább ez a helyzet. Ady mondta valaha magáról, magánbeszélgetésben, hogy irtózatossá sors elviselni a zsenit, amelynek hordozójául az ő emberi személyét rendelte a sors.

Mindez azt jelenti más szóval és általánosítva, hogy a költő, ha még oly tudatos és intellektuális jelenség is a maga személyére nézve, nem adhat számot teljes mértékben önmagáról. Lehet, hogy legalábbis egyes esetekben félreértette vagy nem értette önmagát; saját maga is csak töredékes szemléletet volt képes alkotni sajátmagáról, költői énjéről, amely részben más és mindenesetre több, mint a személyes emberi mivolta. Emlékezetes az az anekdóta Arany Jánosról, hogy midőn egyszer értekezést olvasott valamelyik rejtelmes és bonyolult szépségekkel teljes balladájáról, fennakadt egy bekezdésnél, amelyben a tanulmányíró azt bizonygatta, hogy tulajdonképpen mit is akart Arany az írott szöveg grammatikai értelmén túl versében kifejezni. S a végén a maga egyetemes kultúrája mögött megőrzött paraszt észjárással odaróta az értekezés szélére: „Akarta a fene!” Nem bizonyos, hogy a magyarázóval szemben az alkotónak volt igaza. A költő emberi mivoltában tulajdonképpen maga is kortársa saját költői énjének s természetes, hogy minél hatalmasabb tornyot akarunk szemügyre venni, annál nagyobb távlatra van szükségünk.

Ne ütközzünk meg hát azon, ha a költő önmagáról való vélekedései az időmúlással egyre kevésbé számíthatnak hiteles magyarázatnak. Egy költői mű — még ha nem is kifejezetten politizált jelenség — könnyű-

szerral lehet társadalmi és politikai küzdelmek eszköze; a közömbös és békés esztétikai érzések szféráján át- meg áthat a cselekvő valóság. S ebben a küzdelemben mindenki szeret maga mellett minél nagyobb rangot viselő tanúkat felvonultatni. Az irodalomtörténetnek is megvannak a maga igényperei. S kiváltképpen így van ez korunkban. Régebben a hitvalló költőt halála után is üldözték; ma sokkal rosszabb sors vár rá: kisajátítják.

A békebeli reakcióról sok rosszat el lehet mondani, de az bizonyos, hogy legalább őszinte volt. Nem álcázta magát forradalminak. Nyíltan megmondta, hogy népellenes vagy legalábbis olyan félreérthetetlenül hirdette a társadalmi ortodoxia tantételeit, hogy senki sem esett bizonytalanságba valódi szándékai felől. Napjaink retrográd törekvései ennél sokkal okosabbak. Így az irodalomban a pandúresztétika helyett, amely új korok új jelentéseit hordozó költői művek egy részét kegyesen engedélyezte, más részét pedig irodalmonkívuili hatalmasságok támogatásával próbálta megfojtani, másfajta, körmönfontabb praktikák kaptak lábra. Ma sok esetben egyszerűbb és megbízhatóbb eljárásnak találják, ha a kárhozatra méltónak vélt költőt ítélet helyett szentté avatják. Petőfivel megtették annak idején, hogy az „Anyám tyúkja” és a „Rózsabokor a domboldalon” alapján tartották nagy költőnek és forradalmi verseit, amelyekből Ady Endre „A forradalmár Petőfi” címen nagyszerű antológiát állított össze, sajnálatos eltévelyedésekké minősítették. De már maga Ady élete, harcai és üldöztetései után meglepő gyorsasággal vált elismertté éppen életében kárhozottatott szavai alapján. Ady műve ma idézetek tárháza a Szabó Dezsőtől a nyilasokig terjedő „népi” köröknek (más kérdés, amelyet érdemes volna egyszer alaposabban felderíteni, hogy egyes esetekben nem is teljesen a jogosultság látszata nélkül). S az a társadalmi technika, amely buzgón ásatja fel az irodalomtörténet temetőit, hogy a költők csontjából enyvet főzön, ragasztékul a „népi” világnézet számára, ma már oly magas fokra fejlődött, hogy József Attila alig élte le rövid életét s alig állta ki a küldetett költő foglalkozási betegségeit, Horger Antal úr zord intésétől a rendőri intézkedésig, máris megnyílt előtte a mennybemenetel útja.

Maholnap elkészül jobboldali és szélsőjobboldali használatra egy József Attila-breviárium, amelyben pontosan benne lesz, hogy a költő az adott világ varázsainak mérnöke, meg hogy a törekeny falvak az eleven jog fájáról lehulltak (az első kiváltképpen ajánlható bizonyos hajdani „baloldali” elemeknek, akiket szavukon fogott sűrűn hajtogatott varázsigejük s csakugyan „átsaptak önmaguk ellentétébe”, a másik pedig nélkülözhetetlen kezdő falukutatók, sőt faluvizsgálók egészségügyi szabványdobozához). S mindezeket a csodálatos sorokat úgy idézik majd, mint megmerevedett, rituálévá lett szövegeket, amelyeknek megvan az az előnyük, hogy semmi sem következik belőlük. Jó példája

ez annak az ismeretes szociológiai megállapításnak, hogy bizonyos kormányrendszerekben a szó és még inkább az elmondott szöveg nagyobb rangot visel, mint másutt; nem csupán az értelmi kommunikáció eszköze, de egyben a cselekvés pótléka is. A verbalizmus magára vállalja az aktivitás pótlását.

S vajon kiknek van szükségük erre a breviáriumra, amelynek összeállítói a költő világos szavait homályos törekvések aranyfedezetűl akarják felhasználni? Sok különböző iránynak és csoportnak, amelyek néha talán nem is elsődlegesen hamisító és leplező szándékkal közelednek József Attila hagyatékához. Talán éppen csak kulturális illetudásból kérnek részt ebből a költői hagyatékból, amelynek örököse csakugyan egy egész nemzet kultúrközössége; de úgy látszik, némelyeknek kényes ügy részt kérni ebből a kincsből, amely számukra itt-ott *damnosa hereditas*. A legnagyobb szolgálatot persze annak az egy szóval nemcsak hogy nehezen jellemezhető, de egy szóval még csak meg sem nevezhető irányzatnak teheti ez a breviárium, amelyet csak a szükségképpen hiányzó pontos és határozott kifejezés híján nevezhetünk „népinek”. Ma ez az irányzat, vagy inkább valóságos törekvéseknek és virtuális hajlandóságoknak ez a bonyolult összetevődése az értelmiségi fiatalság jó részét tartja hatalmában. Sikere, virulenciája nem konstans tényező, hanem a körülményektől függően változik. Jelen volt a fasiszta roham első kísérleténél s *Új szellemi front* képében és nevével iparkodott bábáskodni egy felülről szervezett totalitárius forradalom első komolyabb kísérleténél. Amikor ezeket a kísérleteket visszavetették, sajnos nem annyira a magyar társadalom demokratikus erői, mert hiszen ezeknek súlyuk és hatalmpolitikai pozíciójuk alig volt, de visszaverték a magyar társadalmi rend hagyományos intézményei, akkor a jobboldali forradalmiság ellenzékbe szorult és csakugyan forradalmivá lett, persze nem végcélját, csak eszközeit tekintve. Ezt az *outsider* totalitárius háborgást nem támogatták a hajdani előőrsek; némán ültek a gránitbiztos fedezékekben, amelynek középről nyílt a bejárata, de megbízható rókaút vezetett belőle jobbra, s egyes különösen ügyes árkászok ismerték a balfelé nyíló rejtékajtót is. Ma aztán, mikor különböző bel- és még inkább külpolitikai összefüggések hatása miatt a szélsőjobboldali forradalmiság átütőerejének javarészét elvesztette s hatalomrakerülése immár emberi számítás szerint meghíusultnak tekinthető, ott látjuk őket egy intellektuális utóvéd soraiban. Szervezetileg, történeti, genetikus összefüggéseket tekintve bármennyire is nincs közülük az Andrásy-út 60. számú házhoz, mégis törekvéseik ezernyi hajszálcsoves összeköttetéssel fűződnek ahhoz a jobboldalisághoz, amely a haladás és a népi törekvések pózában és álarcában mélyen haladás- és népellenes.

De ha van alaptalan és eleve reménytelen próbálkozás József Attila kisajátítására, akkor ez az. Ebben az ügyben József Attila maga nyilatkozott és pedig oly módon, amely eleve kizárja a költő önértelmezésével kapcsolatban felmerülő elvi aggodalmakat. Az a cikke, amelyet folyóiratának egy 1937-es megjelent számában „Van-e jogsultsága az új népies iránynak?” címen tett közzé, egyszersmindenkorra eldönti ezt a kérdést. Eldönti azért, mert ebben a cikkben a maga szubjektív meggyőződését úgy fejezi ki, hogy személyes állásfoglalását ellenőrizhető és szabatosan körülírt tárgyi összefüggésekbe illeszti be. Mai társadalomtudományi ismereteink fogalmi apparátusával kijelöli ennek a mozgalomnak a helyét és megállapítja értékét. (A végeredmény, alig kell mondanom, lesújtó.) Elemzése nem egyszerűen elméleti indokolása saját eligazodásának, hanem csakugyan előzetes helyszíni szemle, terepbejárás az eligazodás szolgálatában. Hogy a valóságban a logikai és időbeli sorrend fordított, vagyis hogy mégis előbb foglalt állást cselekedettel, mint szóval, nem másítja meg a lényegét. De a szóval is kifejezett állásfoglalás tanúságot tesz József Attila ösztönös hajlandóságáról, amely jó úton igazította volna el akkor is, ha erkölcsi magatartásához nem szerkeszti meg ő maga az értelmi vezérfonalat.

S nem szabad megfélekednünk arról sem, hogy elvi jelentőségű és szándékú, módszeresen kifejtett és elvont formában előadott nézeteinek van még egy személyes igazolása: öntudatos és szívvel-lélekkel vállalt részvétele egy folyóirat alapításában és szerkesztésében, amely éppen azt tűzte maga elé célul, hogy írói munka minden lehetséges eszközével megtisztítsa a haladás hagyományaiból lepárolt fogalmakat a rájuk rakódott álképletektől s amelyeknek munkatársai az ő szavaival vallották, hogy

„Szép szó” magyarul nem felcicomázott kifejezést, hanem testet öltött érvet jelent. A szép szó nemcsak eszközünk, hanem célunk is. Célunk az a társadalmi és állami életforma, melyben a szép szó, a meggyőzés, az emberi érdekek kölcsönös elismerése, megvitatása, az egymásrautaltság eszmélete érvényesül. Fellepésünkkel, írásainkkal, gondolatainkkal, értelmességre hivatkozó hitünkkel az emberi együttélés igényét próbáljuk ismét életre hívni, a réginel fejlettebb egységbe tartó haladottabb igényt, a modern, a maga-magát fegyelmező, rendbefoglaló szabadságot.

Tudom, hogy a személyes élettények a mai szellemi élet körmönfont hamisító eljárásainak nem jelentenek túlságos próbatételt. Nem elég, hogy ésszel, értelemmel, szép szóval, kemény elszánással igazodott egy állásponthoz, méghozzá emberi kapcsolatok, szervezeti formák, társas együttműködések révén is igyekezett a maga és társai álláspontját újra meg újra megjelölni, megvédeni és igazolni? Oda se neki! A magánjogi dogmatikából ismeretes a *factum concludens*-ek, a beleegyező és helyeslő

ténykedések fogalma. A jogban ugyanis szükség van erre s jelenléte nem is okoz „világnézeti” kényelmetlenséget, nem úgy, mint az irodalmi életben, ahol néhol csakugyan fáradságos munkába telik, míg egy halhatatlan világos nézeteit és félreérthetetlen cselekedeteit összeegyeztetik moszkos mulandóságokkal, amelyek mindenáron maradandónak szánják magukat. Az irodalomban aztán igazán mellékes a *factum concludens*, még ha mindjárt sorozatosan mutatkozik s egy egész élet menetét meghatározza. A hamisítás ellen nem is véd meg a vele ellenkező magatartásra való utalás, hiszen a hamisításnak természetes, hogy világos tények helyett önalkotta káprázatokkal bizonyít.

Mégis mindaddig, amíg nem sikerül a logikát az eddigi elismerésre méltó eredményeken is túlmenően kiküszöbölni az emberi életből, csak igazságukban kipróbált gondolatokkal és ellenőrzött tényekkel vehetünk számot, nem káprázatokkal. Elvi jelentőségű kifejezés és beleegyező magatartás mindenképpen eldönti a kérdést; ennek az alapelvnek az ellenpróbáját is megkereshetjük József Attila esetében egy másik, természetesen hasonlíthatatlanul magasabbrendű és jogosabb igény vizsgálata során. Ez az igény csakugyan az ő elvi állásfoglalására épül s nem kétséges, hogy igen nagy mértékben tartalmazza az igazságot is.

József Attila idézett cikkében szocialistának vallotta magát s politikai meggyőződését a szocialista tudomány fogalomkészletével ki is fejezte. De a tudomány is fejlődik s fejlődése időnként túláradhat a hagyományos szervezeti formákon és pártszerű megkötöttségeken. József Attila költészetében csakugyan a költői kifejezés legmagasabbrendű eszközeivel, a líra olvasztótégelyében cseppfolyós alakot öltö, majd ismét formákba kristályosodó érzelmi és gondolati elemekkel fejezte ki a munkásság gondolkozását, életérzését és világfelfogását, — illetve pontosabban: mindazt, amit a munkásság egy értelmiségi és mozgalmi elitje vallott. Mert nem szabad elfelejtenünk, hogy ez a kifejezés: „munkásság” ma már nem egy zárt egységre utal.

A népfogalom határozatlanságát, differenciálatlan voltát tisztázta idézett cikkében, de mikor a munkásságról volt szó, talán érzelmi kötöttsége miatt nem jutott határozott eredményre. Pedig a szocializmus válsága, Európa nagy államaiban a szocialista pártoknak hatalmi szóval való időleges elnémitása mindenesetre figyelmeztető jelenség. Figyelmeztető és elgondolkoztató azért, mert ez a leigázás nem történhetett merőben hatalmi eszközökkel, nem történhetett meg anélkül, hogy a munkásság széles rétegei ne hagyták volna cserben a mozgalmat. A tudományos szocializmus megalapítóinak víziója, a megszervezett tőkés társadalommal szembenálló egységes összetételű, egyaránt alávetett és elnyomott proletárság ma már nem ad számot teljes mértékben a valóságról. A mai társadalmi valóság szerint a

munkásosztály belső tagozottsága s egyes elemeinek kapcsolata az uralkodó társadalmi renddel egészen más természetű. Alávetettségük nem egyszer sokkal inkább közvetett természetű, részesedésük a mai társadalom életében egészen más jellegű, semhogy minden további nélkül forradalmi elemnek volnának tekinthetők.

S az elvi tájékozódás hiányát ezen a téren is értelmezően egészíthetjük ki élettények vizsgálatával. Egy róla szóló megemlékezés írója (folyóiratának emlékszámban) még azt az önmaga felé fordulást is, amely végül az elmebetegség útvesztőjébe vezetett, e hiányos tájékozódás és a valóság összeütközéséből vezeti le. „Mi idézte elő ezt az irányváltozást?” — kérdezi a tanulmány írója. Felelet: „Mint gyermekkorában a testét-lelkét sanyargató nyomorral, ismét összeköttetésbe került a valósággal: ezúttal a nyomorult politikával. Úgy látta egy időben, hogy saját osztálya cserbenhagyta. Nyilvánvalóan tévedett, amikor egy párt vezetőségét azonosította egy osztállyal . . . megingott, mintha tarkón ütötték volna, amikor úgy látta, hogy azok, akikhez szívével, értelmével húzott, akik között meglelte a sokáig keresett közösséget, épp azok nevében igazságtalanság éri: e kettős tévedést soha nem heverte ki.” Nincs hatáskörünk rá, hogy ítéletet mondjunk ebben a perben s nem is volna célja, hogy e tiszteletre méltó mozgalom belső ellentéteibe kívülről beavatkozzunk. Ami itt bennünk érdekel, az a kiegészítő és értelmező élettény, hogy József Attila, jóllehet személyes hajlandóságaival, nyíltan kifejezett szándékaival egyaránt vállalta a proletársorsot, amelyet származása jelölt ki számára, mégsem illeszkehetett pártszerű megkötöttségekbe.

Ugyanakkor azonban nem emelkedett fel és át a polgári létformák biztonságába. „Harminckét évem elszelelt s még havi kétszáz sose telt. Az ám, Hazám”. A havi kétszáz jogosan megillette volna még mint proletárköltőt is; de van valami végzetszerű abban, hogy még ezt sem kapta meg. S jelképi értékű az is, hogy máshonnan nem kapott többet. Életében nem lett belőle népi költő, akit havi nyolcszázért (legyünk szerények, dicső nevükben) fel lehet vonultatni a nép ellen. Ahhoz, hogy költészetét megpróbálják kisajátítani a virtuális nép és a valóságos népfiai számára, meg kellett halnia.

Életét mint a proletárlét és a polgári életformák határán élő értelmiségi élte le, mintegy úgynevezett „szabadon lebegő értelmiség” példajaként. Igaz, hogy ebben a képletben a polgári életforma csak virtuálisan van jelen; de utalni kell rá, hiszen tudjuk, hogy vágyott feléje. S csakugyan az is végzetszerű, hogy megmaradt a nyomorúság függetlenségének abban a viszonylagos kötetlenségében, amelyben költészetének sejtelmes varázsával egy egyetemesebb emberség látomását idézte.

Kié József Attila? Mindenkié és senkié, mint napfény. Több ez a költészet annál, semhogy bármely oldalról pártszerű megkötöttségek formáiba lehetne szorítani. Ebben a végtelen változatosságú műben a mai szocialista hangszerelésen át egy új, magasabb emberség szólal meg, amelynek ma még legfeljebb tétova körvonalait szemlélhetjük. Ennek a törekvésnek — vagy hogy az ő kedvelt kifejezését használjam, „eszméletnek” hordozója és kizárólagos letéteményese nem lehet egyetlen látható formában működő, szervezetileg körülírt mozgalom sem, mert ezek szükségképpen időszerű jelenségekhez kötődnek és legkorszerűbb változataikban is visznek magukkal csökevényes elemeket. De ne siessünk a nagylelkűséggel sem s ne hasonlítsuk a napfényhez csak azért, mert a napfényt még nem próbálták közvetlenül monopóliummá tenni. Még mindig meg kell kérdezni, hogy ha mindenkié is a mű, ki őrizze az értelmét? Hadd őrizze hát egy lazán megszervezett és nem látható formában, de erkölcsében összetartó intellektuális csoport: ez az, amire ő maga adott utasítást társadalmi elhelyezkedésével és felhatalmazást *factum concludens*-eivel. Csak egy ilyen társulás lehet költészetének igazi letéteményese azzal, hogy nem dogmák jogfolytonosságát őrzi, hanem hangsúlyok és árnyalatok imponderábiláira ügyel.

Vigyázzanak az őrizők s főként gondjuk legyen rá, hogy a költőnek ne csak a sorai, de a sorközei is épségben maradjanak. Mert a sorok maguk változatlan formában élnek s az írás paradox rejtélyeként épp azért lehet rájuk változó jelenségeket aggatni. Szabad-e József Attiláról szóló írásban más költő szavaival jellemezni a költészetet? Idézzük Goethét: „Szavakkal lehet disputálni, szóból lehet rendszert csinálni...” Semmiféle elővigyázatosság nem akadályozhatja meg, hogy a szavakkal ideig-óráig valódi jelentésük ellenére disputáljanak. Vigyázatok hát a sorközökre! A sorközökben ott rejtőzik az igazság, amely önmagában lehet abszolút, de csak egymást kiegészítő és bírálva ellenőrző szellemek relativitásában válik láthatóvá. A hamisság pillanatnyi és sikeres; az igazság hosszantartó és győzedelmes. József Attila pedig nyugodtan várhatja azt a hosszabb vagy rövidebb időt, amely meghozza majd az embernek az egyetemes emberi igazságot, azt az igazságot, amely minden irodalompolitikai rablólovag-mesterkedés ellenére egyjelentésű költészetének legbenső értelmével.

[...]

József Attila — és ami utána következik

Két kísérletező, tapogatózó köteté után mint valami kölyökvarázsló jelent meg az irodalomban *József Attila*. Fiatalon, mint játékos fiatal állatok, csupa káprázatban és ragyogásban. Dicsekedve mutatja roppant gazdagságát. Tudós költő kell? Nézzetek rám, én tudom *Villont*, *Csokonait*, *Apollinairt* és ezenfelül *József Attila* is vagyok! Szürrealizmus? Figyeljétek a *Medáliák* mulatságos varázslatait! Zene? Hallgassatok ide, ki tud még így muzsikálni: „elvált levélen lebeg a világ”. A szegénység elszánt dörmögésére vagytok kíváncsiak? Figyeljétek! „Végy kolbászt és végy kenyeret, őrizd meg jól az életed!” Ugy-e szép? „Jaj, szeressetek szilajon.” Nem szerették, szilajon gyűlöltek; *Babits*, *Illyés* egyaránt belérűgtak. Ilyen kiverten nem pusztult még el magyar költő.

Pedig hogy kellett volna szeretni. Nagy költő volt, ha nem is hibátlan. „*Népi*” verseiben néha együtt zengett a *Kalevala* ősi varázsa és a szelidebb magyar népdal — de *József Attila* hangján. Feledjük el, hogy néha gyermekkrigmusokra emlékeztetett! Politikai versei gyakran retorikusak, de micsoda pompás retorika ez! És ki szólt még ilyen gyengéden a szegények nevében: „Emeljétek fel a szívünk, azé, aki felemeli.” Néha túlságosan erőltette a hatást — mint a *Nagyon fáj* poénes befejezésében —, vagy agyafurtkodott, mint a Freud-ódában? Igaz, de gondoljunk tündéri dalaira, vagy sóhajtásaira anyja után: könnyűek és finomak, mint a pára. Negédeskedő volt néha? Olvassátok hát el őszinteség barátai a *Karóval jöttél* gyötrelmes önmarcangolását!

Nagy költő volt: napjainkig utolsó fellobbanása a magyar lírának. És mi jött utána?

Mindenekelőtt „iskolák”, írói csoportosulások. Itt vannak az „*Új népiek*”. Mint irodalmi mozgalom, idáig kevés eredményt mutattak fel, mégis tőlük lehet várni a legtöbbet. Roppant erőket szabadítottak fel, amelyekből esetleg kialakulhat egy mozgalmon felüli birodalom. Félő azonban, hogy a frakció-jellegű szervezkedésben az ilyen szervezkedések természete szerint, nem tud kifejlődni a bíráló szelleme. Hogy pedig éppen a népi származású írókra milyen veszedelmes a bíráló és vezető hiánya, élesen mutatja az elzúllott tehetségű *Sértő Kálmán* példája.

A harmadik *Nyugat*-nemzedék már kevésbé reménykeltő. Aligha nem jutnak arra a sorsra, ami *Bajzáékat* vagy az *Arany*-kortársakat érte. Mindent tudnak, ami a „korszerű” költői felkészültséghez tartozik, de mintha *József Attila* hozzájuk intézte volna szavait „A hetedik te magad

légy!” Mert „a hetedik” hiányzik belőlük. Szinte teljesen fel lehetne bontani őket *Babits—Kosztolányi—Füst*-elemekre. *Weöres Sándor* kivételével, akit játékos nyugtalansága esetleg elvisz a nagy költészet veszélys tájaira (néhány versében, egyiptomi és babiloni fordításaiban már eljutott a határig), csak *Zelk Zoltán* medvedörmögésszerű dallamai maradnak bennünk, ha átlapozzuk irodalmunkat. És *Pásztor Béla* bizarr verseire gondolunk vissza. Ha ez a furcsa költő leveti modorosságát és megszabadul túlzásúfoltságától, még barátait is meglepheti. A többinek kegyelmezzenek a műsák.

Irodalmi tanulmányok. 1940

K. Havas Géza

726. SZINDBÁD HAZAMEGY

[...] — A fiatalokról nem lehet tudni semmi biztosat — mondta Arthur, s szakszerűen pislogott. — Van egy, bizonyos Attila nevű, aki jó magyar és a Bucinszky-kávéházban ül. De ez is olyan különösen viselkedik. Nem hiszem, Szindbád úr, hogy sok öröme telne mostanában a költőkben. Minden megváltozott, még az irodalmi kávéházak is.

— Menjünk a „Csikágó”-ba — mondta tünődés után Szindbád. — De útközben vegyünk a bácskai hentesnél tokaszalonnát. Meg akarom keresni a költők nyomát. Mióta Óbudán lakom, meglazultak kapcsolataim az irodalommal. Tudsz valamit Attila műveiből? [...]

Arthur híres volt emlékezőtehetségéről, s arról a sajátos képességéről, hogy minden magyar verset betéve tudott. Most csaknem alázatosan kérdezte:

— Ne mondjam el inkább a „*Gondolatok a könyvtárban*”-t? Végeznék vele, amíg átjutunk a hídon.

— Nem — mondta Szindbád. — Nem szabad elmaradni a kor szellemi mozgalmaitól. Szavalj csak Attilától valamit.

— „*Hosszú az Úristen* — mondta Arthur s keservesen nekifohászkozott, mint aki tehetetlenül teljesíti egy kényúr parancsait — *s rövid a szalonna*”. Így kezdődik egyik verse.

— Szép vers — mondta Szindbád s elismerően bólintott. — Férfias vers és magyaros. Főként az tetszik, hogy szalonnáról is szó van benne. [...]

1940

Márai Sándor

727. A KÖLTŐ ÉS KORA

Jubileum, előadóesték, összegyűjtött versek, jelzők, nagy jelzők: és a költő meredt szemmel nézi a magasból. „Adatok volna negyedennyi elismerést és egy kis pénzt hozzá! Mondjuk 200 pengőt havonta. Most tízszer annyit dobtok az árnyékomra, miután a vonat elé feküdtem. Ez kellett nektek?” Irodalmi közhely — régi közhely, tudja ezt József Attila is, a mindent megértő magasból. Mi fűzzünk hozzá mégis az ünnepeléshez, revízióhoz néhány megjegyzést, legalább a jövő szerencsétlenség érdekében.

A költők sorsa mindig különleges, ha élnek, ha halnak. Jó néhány esztendeje találkoztam egy déltájt szegény József Attilával a körúton. Hatalmas Arany János kötetet olvasgatva haladt a járdán, a tömegben. „Bemegegyek egy kávéházba — mondta, — megiszom egy nagy kávé: ez lesz a reggelim, ebédem és vacsorám”. Ebből láttam, hogy Attilának egészen jól kezd menni. Azelőtt hosszú évekig még ennyire sem telt... De nem nyomorúságairól akarok beszélni. Isten ments! Azonban e költő vakító jelenségének ez a rembrandti háttere: ez az állandó, fekete nyomorúság.

Ne beszéljünk arról az idejéről, amikor rikkancs, kifutó, hordár, utcaseprő és pincér gyanánt élte a suhancéveket. Akkor, mondjuk, nem igényelhetett az emberektől egyebet, mint az elvégzett munka „ellenértékét”. Jóllehet akkortájt írta azokat a verseit, amiket most „a költő ismeretlen versei” címen hetente közölnek a szerkesztő urak, lapjuk példányszámaikat emelni. Az illetők legalább röstelnék előhúzni a fiókjukból a „csavargó” akkoriban olvasatlanul félredobott verseit! És jöttek a későbbi évek, mikor a költő megírta azokat a köteteket, amiket most összegyűjtnek, ünnepelemek. Általában sok kedves dolgot mondanak ma ezekről a költeményekről. Ahogy hallgatom a nyilatkozókat, dicséretet, szeretném nekik visszamondani, amiket Attila tett nyilatkozva róluk. Akkoriban ugyanis ők egészen másképpen nyilatkoztak. Akik akkor a verseit hosszú hónapokig hevertették, akik kicsi, saját költségén kiadott versesfüzeteit agyonhallgatták, vagy kihívó gúnnal intézték el. Most ezek az urak kellemes dolgokat mondanak róla. Mindig így van ez? Először szépen kiterítik a költő bőrét, pimaszsággal,

agyonhallgatással, lenézéssel, aztán meg keresnek rajta. Dicsőséget, pénzt...

Attilánk megírta verseit és természetesen tovább nyomorgott. Puszta padlón aludt, télvíz idején, fűtetlen szobában és vékonyka kabátjával takaródzott. Napokig nem evett és ha evett, kávé, délben, a kávéházban, ahová úgy ment, hogy Aranyt olvasott az utcán. Mert valósínű, többnyire csak az utcán menve olvashatott (kevésbé fázik az ember, ha mozog mondta, szakértően). Vagy azokat a verseit fogalmazta a járdán, amiket ma úgy dicsérnek és amelyekért akkor néha még 5—10 pengőt is kapott, ha véletlenül a lapfejedelem fia, sógora, unokája, apósa, anyósa, vagy nagymamája történetesen nem írt a számba.

Attila írta a nagy verseket és szorgalmasan éhezett. Egy késő őszön találkoztam vele a Ligetben. Boldogan újságolta, hogy megjelenik egy nagy reprezentáns antológia a verseiből. Ez kihúzza a bajból. Egy mecénás ad hozzá papírt. A könyv megjelent. A „Medvetánc” volt. Gyönyörű gazdag verses könyv, kiteljesedett, nagy költő műve. Sikere is volt. Írt róla még két újság is, némelyik 6—8 sorig is elment! (Az íróiparosok halva született „műveit” hasábokon méltatták.) A nagy költő a siker betetőzéséül megkapta az irodalmi „segélyt”. A költő haladt a hölderlini úton, egy elhülyülő irodalom közepette. Messziről a tehervonat dübörgött...

Szegény, néhány hónapig élvezhette a tehetségét megillető bánásmódot, legalább erkölcsileg. Mikor egy havonta megjelenő folyóirat szerkesztője lehetett és először életében száz pengőt keresett havonta. Versei egyre gyönyörűbbek lettek. És az ügyesek, a jólkönyöklők, a fölényes mosolyúak, az istenek barátai, könyökig vájkáltak elismerésben, pénzben.

Ekkoriban bevetődtem egyszer éjnek idején egy kávéházba. Ott ült egyedül egy nagy asztalnál. „Számadást tartok — mondta. — Állást szeretnék. Ha 200 pengőt kereshetnék egyszer életemben! Abba hagynám az írást. Nem érdemes írni.” — Néhány nap múlva bevitték az idegszanatóriumba.

Sokat írtak arról, hogy Attila őrült volt-e? Hogyne! Beleőrült a mai magyar irodalomba. (Mindegyik becsületes író beleőrül, csak jobban bírja.) Beleőrült a klikkekbe, a bandákba, az analfabétizmusba. Az európai levegő hiányába. A megszervezett tehetségtelenségbe. Ünnepeket magukat, kiket a kutya se fog említeni holnap. Élő-halottak, festett koporsók, betűvé vált sár! De a *költőt* elgázolták, megtébolyították. Shelley-nek Adonais című verse jut eszembe, amit Keatsról írt, annak halála alkalmából. Attila sem értett, akár Keats, a hideg gúnyhoz, a kellő lenézéshez, a kortársi „kritika” értékeléséhez, a megvető közönyhöz, amivel minden örökkévaló embernek kell tekintenie korát. Szívére vette a balgákat, a nyomorultakat.

Most pedig ünneplik. Nap-nap után látom a költő „ismeretlen verseit”. Hencidától — szélsőjobboldalig. Ez kell nekik, kuriózum, érdekesség, a költő, amíg él, nem sikeres, nem érdekes. Ha jól emlékszem, a szélsőjobboldal még halála után közvetlenül is lebecsmérítő szöveggel intezte el. Most, hogy látják értékét, krokodiluskönnyeket bőgnek fölötte. Mért nem rántottak mellette kardot, amíg élt? Akkor „destruktív” volt, leszólták, mint Adyt a korabeli hasonlók. A *másik oldal* pedig, ahová állítólag tartozott, mit tett érte? Nem adtak neki állást, pénzt, nem adtak neki levegőt. De most ünnepelnek.

Költők, akik még éltek! A cirkuszi látványosság már felfrissítést kíván. Ki fekszik a vonat elé közületek, hogy a kritikus urak, a késői ünneplők újból szépeket cincogjanak?

Újság 1941. jan. 19.

Fodor József

728. JÓZSEF JOLÁN: JÓZSEF ATTILA ÉLETE

(Cserépfalvi) A nagy hírveréssel ajánlott könyv, ha nem is felel meg mindenben az előzetes beharangozásoknak, kétségtelenül érdekes és első munkának (a szerző vele jelentkezik az irodalomban) meglepően sikerült írás. A szerencsétlen sorsú, nagyon tehetséges, fiatalon elhunyt költő életén vezet bennünket végig a testvér meleg szeretetével, a mindent megmagyarázni kívánó és megérteni akaró szemtanú tájékozottságával, a hiteles adatok objektivitásával, az átélt események izgalmaságával. A kötet közepe táján veszít kezdeti lendületéből, azonban itt sem lesz érdektelen. Az életrajz önmagában véve is élvezetes olvasmány, a költő személye miatt meg egyenesen becses munka. Az irodalomtörténetírás hasznát veszi nem kis mértékben, bár tudni fogja, hogy milyen kritika után fogadja el a könyvet dokumentumnak. Örültünk a sok idézetnek, amelyekkel a szerző minden megjegyzésnél találóbban jellemezte esetről-esetre a költő alkalmi lelkiállapotát.

Keresztyén Igazság (Sopron) 1941. jan.

A. E.

729. ÍRÓI HIVATÁS ÉS POLITIKAI SZEREP

A sok politikai ígéretés és találgatás mellett lapjaink hasábjain majdnem naponta felvetődik a költő alkotómunkájának és szerepvállalásának kérdése. Megoldhatatlannak látszó probléma, a sok körül- és mellébeszélés közben semmi pozitívumot nem kap az olvasó. Legtöbb-

nyire izzó lelkesültség és jámbor meggondolatlanság hatja át ezeket az írásokat. Politizáljon-e vagy ne politizáljon a költő? Ma már a konzervatívok és a haladó szelleműek egyforma eltökéltséggel követelik a költő politizálását, sőt a politikai életben való gyakorlati szereplését.

Tételezzük fel,

hogy e cikkek írói, mikor politikáról beszélnek, valóban a *politikára* is gondolnak, vagyis közügyeinknek az összesség érdekében történő legcélszerűbb irányítására. De ha így értelmezik a politika fogalmát, akkor tudniok kell, hogy ilyen nagy horderejű munka elvégzéséhez szakemberekre van szükség, akik a vállalt feladat sorsdöntő jelentőségével és taktikai eszközeivel tisztában vannak. Szóval ez a munka okos, céltudatos, egész embert követel. Hogyan képzelhető el, hogy a költő, aki egész lényével művészete szolgálatában áll, a politikai gyakorlat reális és céltudatos követelményeinek megfeleljen? Ha valaki G. B. Shawban vagy Gorkijban a politikai író megszemélyesítőjét látná, az tévedésben van a politika fogalmának egyértelmű jelentése felől. Ők és a hozzájuk hasonló írók valóban foglalkoznak a társadalom aktuális problémáival, de ezt az emberi feladatukat legtöbbször a politikai pártokon kívül teljesítik és legtöbbször szemben a napi politika szóvivőivel. Nem vállalnak aktív politikai szerepet, de írásaik etikai tartalma, kritikus szelleme alakító hatással van a társadalom politikai közhangulatára.

A mi szűkebb körünkben, ha erről a kérdésről van szó, szeretnek Petőfi-re és Adyra, mint mintaképre hivatkozni. De vajjon, ha ennek a két költőnek a pályáját, emberi magatartását komolyan átgondoljuk, nem kell-e belátnunk, hogy mindketten szemben álltak politikai életünk képviselőivel és irányítóival? A politikusok napi raffinériájával és taktikájával kritikai szellemüket és az alkotásra való elhivatottságukat állították szembe. „Petőfi nem alkuszik”, írja Ady és Ady sem alkudott. A politika pedig a folyton megalkuvás vállalása. Tudjuk nagyon jól, hogy Petőfi könyörtelenül szemben állt Kossuthtal és Ady ugyanilyen elszántan fordult szembe Tisza Istvánnal.

Mindez történelmi tény és bizonyítja, hogy Petőfi és Ady nem zárkóztak elefántesont-toronyba a világ és a velük sorsközösségben élő embertársaik problémái elől. Szemléletük és kifejezési formájuk meghatározta előttünk hovatarozásukat s érthető, hogy az uralmon levő kortársak nem annyira a költők egyes verseinek tartalma, mint inkább szellemi magatartásuk ellen emeltek vádat. Petőfi kimondottan politikai versei egy múltó korszak alkalmi megnyilvánulásai voltak, ellenben hangjának népi sajátossága, el nem fásuló emberi érzékenysége, mint

egy elkövetkezendő új korszak ígéretei maradtak ránk. Ha voltak is pillanatai, mikor aktív szerepet akart vállalni a politikában, ezek a pillanatok balul ütöttek ki és őt, aki élt-halt a népért, a képviselőválasztás alkalmával halálra kereste a nép. A politika megszdítettjei nem bírták el őszinte szókimondását, nem mertek odaállni meg nem alkuvó s a pillanatnyi érdekeken felülemelkedő követelése mellett.

Petőfi

határozottan rossz volt politikusnak, de ha a népnek lett volna kritikai judiciuma hozzá, költői lírájában annál inkább egy új szociális embertípus mintaképéül fogadhatta volna el. Ezt az elismerést nem kapta meg életében, de ma azért emlegetjük és hivatkozunk rá, mert alkotásaiban olyan szellem szólalt meg, amely napjainkban sem vesztette el korszerűségét és nem fogja elveszíteni mindaddig, amíg az ember, mint szociális lény szemben áll megcsontosodott környezetével és a politika haszonélvezőinek hatalmi tendenciáival.

Közelebbi példa számunkra Ady politikai szereplése és költészetének szociális alaphangja. Valószínű, hogy adott körülmények között aktív szerepet vállalhatott volna a politikában, de nem tette — kötetlen szabadságvágya és vélt igazságainak kényszerű kimondása miatt nem is tehette meg. Kétségtelen, hogy az elnyomottak és a fejlődés irányában gondolkodók oldalán állott, de emberi magatartására nála sem annyira politikai versei mint inkább az alkotás területén kifejeződő újító és tökéletesítő szenvedélye volt a jellemző. Hiszen tudjuk, a politika területén nemcsak Tisza Istvánnal állt szemben, hanem a nemzeti közhangulattal is, amely még megválthatatlanul a feudális szellem béklyóiban vergődött. Ő, aki fájdalmasan és végzetesen magyarnak tudta és vallotta magát, perben állt a magyarság nagy tömegeivel, vádolta őket hibáik miatt s azok megtagadták őt, mint pártütőt és nemzetrontót. Miért történt ez? Talán csak azért, mert Ady támadó politikai verseket írt? Ez megbocsátható lett volna, de nem bocsáthatták meg dinamikus kifejező erejét, nem bocsáthatták meg szellemi beállítottságát, ahogyan látta a tájat pipacsoló, vad színeivel, komor borulataival s ahogyan látta az embert napi küzdelmeiben, néma panaszaival és szerelmi végzetével együtt.

Ady

tehát nem azért emlegetjük és becsüljük ma is, mert politikai kürtös volt, hanem mert egy új embertípus szólalt meg benne és általa. Magától értetődik, hogy azok, akiket megérintett Ady intenzív líraisága, akiket

áthatott semmibe bele nem nyugvó, semmi előtt el nem némuló szelleme, azok egyenként és tömegükben, anélkül, hogy különösebb politikai iskolázottságban részesültek volna, szembefordultak a hordószónokok frázisaival és a hatalom kisajátítóival. Ady alkotó génusza a tömeg életében így változott át politikai szemléletté és dinamikus cselekvő erővé.

Érdekes megjegyezni, hogy nemcsak a reakció képviselői, hanem a szervezett munkásság egy része is szembefordult Adyval. Kétségtelen volt ezek előtt a tömegek előtt, hogy politikai verseiben mellettük áll a költő és határozottan értük emel szót. Mégis hajlamosak voltak rá, hogy megtagadják, mint olyan valakit, akinek szellemétől és hangjától félteniök kell megrögzött morális elképzeléseiket és családi illúziójukat. Annak a proletárrétegnek, amely még erősen a konzervatív polgárság ideológiai befolyása alatt állt, valóban volt félténivalója Adytól. A harc azonban, amely a nyilvánosság előtt fejlődött ki, a költő győzelmével végződött. Ady eljegyezte magát ezzel az osztállyal s a proletáriátus fejlődőképes, haladó része fenntartás nélkül ma is magáénak vallja. S ma már tudják, hogy Ady szelleme és hangja az érzelmi és lelki fejlődés kapuit nyitotta meg előttük s mi tudjuk, hogy a kulturális fejlődés egyben a tágabb látókörű és kritikussabb értelmű politikai szemléletet is magában foglalja.

Kár tehát

azért a nagy igyekezetért, amellyel egyesek Adyt politikai költővé akarják minősíteni. Ezzel az igyekezettel inkább a politikai pártok és egyes szépreményű akarnokok kisajátító erőszakoskodásai ellen kellene fellépni. Ady igazi barátainak és tisztelőinek éppen napjainkban az lenne méltó feladatuk, hogy a halott költőt megvédjék a politika kufáraitól. Nincs ma olyan politikai irányzat, amely hasznot ne akarna húzni a költő hagyatékából. Érthető, hogy a reakció magyarkodva és vad pátozzsal olyan gyakran hivatkozik Adyra, de érthetetlen előttem, hogy azok, akik a humánus szellem és szociális haladás nevében kívánnak szólni, miért nem ragadják ki költőjüket az arcátlan zsvajgásból és alkotó zsenijét miért nem magyarázzák és értékelik olyan magában való értéknek, ahogyan azt megérdemelné tőlünk. Ami politika volt benne, az nagyon is a múlandóságé, de az a gazdagon vizionáló képzelet, remegő érzékenység, megnyilatkozási kényszer és formáló erő, amely művészetének emberi szintézisét adja, eljövendő korok emberének is felbecsülhetetlen értéket jelent.

(Közbevetve néhány szót váltanunk kell arról a szemérmetlen herce-hurcáról is, ami a halott József Attila körül történik. A költőre, aki életében csak a meg nem becslést és kiközösítést érezhette, most

kegyetlen lendülettel rávetették magukat a dilettáns szavalók és a politikai pártok estély-rendezői. Voltak politikai ízű versei, de nem ezek a programos manifesztációk foglalják magukban zsenialitását, hanem azok a halk vágyakkal és ijedelmekkel, csodálatos látomásokkal és reális élményekkel telített versei, amelyek ma is idegenek maradtak magyarázóik és propagálóik nagy része előtt. Fájdalommal kell látnunk, hogy ennek a kitűnő fiatal szellemnek a hagyatékát, talán nem is nagyon rövid időre, hogyan hamisítják meg és sajátítják ki a művészet élsődijeit és a politikai hatalomra törők falkái. Hol maradnak József Attila igazi barátai, a kiszolgáltatott költő emlékét miért nem védik meg a törtetőök inváziója ellen? Az ilyen érte való kiállítás talán nem látszik számukra eléggé politikus, nép- és országmegváltó cselekedetnek?)

És általában,

vessük fel a kérdést, vajjon az említett cikkírók hátsó gondolat nélkül követelik-e a költőtől, hogy politizáljon? Mi haszna lenne az úgynevezett jobboldalnak abból, ha a költő baloldali politikát folytatna és mi haszna lenne belőle a baloldalnak, ha a költő a jobboldali politikát képviselné? Csak természetes, hogy a cikkírók a saját politikai vonalukon szeretnék látni a költőt. Ha nem az ő szájuk íze szerint, nem az ő érdekekben politizál — vigye el őt az ördög, mint reakciós salabaktert vagy megátalkodott népbolondítót. Nem több és nem kevesebb tehát a költővel szemben felállított követelmény, mint az, hogy tekintet nélkül elhivatottságukra az alkotó munkában, művészetét eszközként állítsa be a politikai esatározások szolgálatába. Átlátszó politikai trükk ez, tekintet nélkül a további következményekre. Gondoljuk meg, hogy milyen sors vár a költőre, ha magáról megfélemedzetten egy párt vagy politikai irányzat szolgálatába áll. Szárnyas lovon aligha vágthat majd a halhatatlanság felé, az okos elnökök és ravasz titkárok gondoskodnak róla, hogy megmaradjon a kiszabott vonalon baktató öszvérnek. Akinek illusztratív példára van szüksége, tekintse át a jobb- és baloldali lapok irodalmi rovatát. Ezeken a területeken a költőt már felfalták és a jövőben is fel fogják falni a dilettánsok.

Összefoglalásul

mégegyszer, a költő politizálódását követelő cikkek írói ne hivatkozzanak Petőfi és Ady példájára, mert a két költőzseni úgy emberi magatartásával, mint alkotásaik karakterével megdönthetetlenül ellenük bizonyítanak. A cikkek írói ne higyjék, hogy a politikusok fogják

korunk emberének arcáról a könnyeket letörölni; hogy bajainkat emberségesen eligazíthassuk, szociális értelemben újjá kell születnünk s hogy reményünk lehet ebben az újjászületésben, azt nem utolsó sorban a független szellemű költők napi politikán felül emelkedő, mélyről fakadt és tökéletességre törekvő alkotásainak köszönhetjük.

Magyar Nemzet 1941. febr. 7.

Kassák Lajos

730. VÁLASZ NÉMETH LÁSZLÓNAK

[...] Sírjunk őszintén ilyenkor szellemi adventünk előestéjén és valljuk be, hogy *Szabó Dezső* volt az utolsó élő magyar író, akit nem fásasztott el a könyvkiadóvállalatok taposómalma, de aki — éppen ezért keserű meddőségre kényszerült az utolsó években. Mert ugye van valami szomorú abban, hogy egy irodalmi nemzetben, illetve egy, számtalan írófejedelemmel rendelkező országban ma százvezres szériákban fogynak az ostoba detektívregények, az üres kémtörténetek és hogy *Somogyváry Gyula* jelenti ma a „nagy sikert”. Kis lapunkban legutóbb szóváltottuk a Baumgarten-díjat, melynek egyes osztályait kizárólag olyanok kapták, akiknek hivatali elfoglaltságukon túl semmi kapcsolatauk nincs a minden irodalmak igazi tárgyával: a *néppel*. A magunk részéről tagadjuk akár a nemzeti, akár a szociális magyar irodalom létezését. Nem nevezhetjük igazi nemzeti színházirodalomnak azt a valamit, ami szirupos, émelyítő, „gyergyói bálkat” és hasonló „*produktumokat*” csempész be az irodalom roppant tárházába. De nem nézhetjük nyugodt szemmel azon „nemzeti” irodalmászok munkásságát sem, akik drága kiállítású könyvekben csak *Hazaffy Verai János* színvonaláig tudnak felemelkedni és heje-huja urambátyámos, leányszöktető, kaszinós, ferblizós — ej, haj, szép menyecskés világot vizsik az olvasó elé, mondván, hogy íme a nemzeti irodalom.

Szociális irodalmunkról pedig még ennyit sem mondhatunk.

Elkötelezett íróink nagyrésze (Híd, Nyugat, stb., stb.) olyan világban mozog, amely világban nem a panaszok és a fájdalmak feltárása, hanem a nagy szürke köd minél szélesebb rétegekben való elteregése a főcél. Így és emiatt csendesedett el a valamikor nagy lobogással induló *Féja Géza*, így halkult el szava a bölénynek induló *Móricz Zsigmondnak* és így gázolt át a vonat *József Attila* megsanyargott testén.

A magyar irodalom kufárjai már régen kiszögezték a pénzszekrények fölé a sok meggondolásra készítő *vagy-vagy*-ot. Íróink tehát vagy beletörődnek a változtathatatlanba, vagy pedig saját bőrükön érzik, mit jelent lázadó, igaz magyar írónak lenni. *Csokonai Vitéz Mihály, Ady*

Endre és Simon Attila szelleme kísért a magyar tollforgatók íróasztala előtt, s aki nem hajtja meg a térdét, aki nem hajlandó megtagadni az *igazi* tisztaságot, az könnyen az előbb említettek sorsára jut, mint ahogy lassan odakényszerítették *Erdélyi Józsefet, Sértő Kálmánt, Sinka Istvánt* és mindazon többieket, akikben megvolt a bátorság, hogy hűek legyenek fajtájukhoz — egészen a koldustarisznyáig. Óh ti *Németh Lászlók, Zilahy Lajosok, Kállay Miklóso*k és többiek, ott az Athenaeum nyugodt meleget adó ájérében, mit tudjátok ti azt, hogy milyen életet élnek ezek a népből jött és valóban a magyar parasztság és a magyar munkásság húrjain játszó költők és írók. Végigcsavarogják az éjszakát. Ma itt, holnap ott — valami fővárosi nyomortelepen alusznak, s dalaik akkor is szépek és szebbek, ha Ti ott a nagyvállalatok elefántcsonttornyában nem akartok tudomást venni róluk, mert ezek *nemcsak* nemzetiek és *nemcsak* szocialisták, hanem — és ezt büszkén vallják is — *nemzetiszocialisták*. [...]

Magyarság Útja 1941. febr. 14.

Fiala Ferenc

731. MEGHALT „ESZTI NÉNI”
JÓZSEF ATTILA NAGYNÉNJE
A MÁRIA VALÉRIA-TELEPEN

A Mária Valéria-újtelep 15-ös pavillonjában meghalt egy 74 éves munkásasszony: Klier Rezsőné született József Eszter. Pár nappal előbb rövid rendőri hír arról számolt be, hogy Klier Rezsőné közsegélyezett asszonyt az Üllői úton egy 50-es villamos elütötte. Mentők vitték súlyos állapotban az István-kórházba.

Megtudtuk, hogy Klier Rezsőné a magyar munkások költőjének, a tragikus véget ért József Attilának a nagynénje. A költő három évvel ezelőtt a szárszói vasúti síneken halt meg és az „Eszti néni” most ugyancsak a síneken, az Üllői út villamossínjein zúzta össze magát. Az idős asszony már nagyothallott és az utóbbi időben, mintha megérezte volna, milyen szörnyű sors leselkedik reá, mindig arról beszélt, hogy egyszer elüti őt a villamos és a síneken hal meg. Mint az Attila. Nemrégiben fent járt „Eszti néni” nálunk a szerkesztőségben és amikor egyik elvtársnőnk gondoskodott arról is, hogy Attila néni ne gyalog menjen haza a Mária Valéria-telepre, üljön villamosra, mert már öreg lábainak nem való a messzi út, Eszti néni ekkor is azt mondta: „Engem úgyis elüt egyszer a villamos, mert nagyothallok.”

Eszti néni sovány, tőpörödött anyóka volt. Szellemi frissességét azonban mindvégig megőrizte. Jól emlékezett mindenre és egyedüli hiteles tanúja volt, mi történt voltaképp Attilaék családjában, amikor a

költő apja, József Áron szappanfőző a Gát ucca 8. számú ház harmadik emeleti lakásából váratlanul eltűnt, otthagyta feleségét és három kisgyerekét, köztük a kis Attilát. Mostoha sorsban hagyta hátra családját és a költő gyermekkor a Ferencváros nyomortanyáin, gyárak, munkások környezetében úgy alakult, hogy a munkások költőjévé lett és később ő énekelt a legmeggrázóbb hangon a külvárosokról, a gyárak népeiről.

15-ös pavillon 120/b, itt halt meg Eszti néni

Kopogtatunk a Mária Valéria-újtelepen a 15-ös pavilon 120/b számú ajtaján. Fél szemű öregasszony nyit ajtót. Megkérdi, mi járatban vagyunk. Amikor elmondjuk, hogy Eszti nénit keressük, összecsapja a kezét:

— Egy kicsit hamarabb kellett volna jönni. Most temettük el.

A fél szemű, öreg asszony Tóth Istvánné. Nála lakott albérletben Eszti néni. Itt viselték gondját, ebben a szűk kis szobában, amelyben az egész berendezés egy kis asztal, székek nélkül, két ágy és egy mosóteknő. Tóthnéen kívül a lánya van most itthon két kicsi gyermekével. Velük élt itt Eszti néni, aki nagyon szerette a kisebbik gyereket.

— Nagyon egyedül volt Eszti néni — meséli Tóthné —, nehezen törődött bele a nyomorúságba. Többször itthagytott minket, más helyre ment, hátha jobb lesz a sora, de mindig visszajött hozzám, mert nálunk legalább jó bánásban volt. A várostól ingyentejet kapott, éppen a tejjel jött hazafelé, amikor az 50-es villamos elütötte. Bevitték a kórházba agyrázkódással és koponyaalapi töréssel. Még a kórházban is egyre azt hajtogatta „Vigyenek haza, nem akarok itt maradni!” Visszahozták a kórházból, lefektették, ápoltuk, gondját viseltük. Már nem volt észnél, éjszakánként többször fölriadt, kiabált és lázában világgá akart menni. Úgy kellett lefogni. Amikor meghalt, rendesen eltakarítottam, megmos-tam és felöltöztettem rendesen, mert már három lakóm halt meg, három embert temettem én el tisztességgel.

Emlékek József Attila gyermekkoráról

— Beszélte-e valamit Eszti néni a családjáról? — kérdezzük Tóthné.

— Sok mindent. Elmondta, hogy két bátyja volt. Az egyiket, a fuvarost meggyilkolták, a másik, az Áron, aki szappanfőző volt a Ferencvárosban, világgá ment. Elhagyta a családját, három kicsi gyereket. Miért hagyta ott őket? Hát erről azt mondta Eszti néni, hogy Áron bátyját elesalta egy szép kantinosné, aki az Üllői úton az egyik

laktanya kantinjában szolgálta ki a katonákat, meg a többi vendégeket. József Áron addig járt a kantinba, addig legyeskedett körülötte a szép kantinosné, míg azután a családos embernek teljesen elvette az eszét. Elment a kantinosnéval Amerikába. Eszti néni akart is a bátyjának írni Amerikába, de nem tudta a címét. Beszélt arról is Eszti néni, hogy az Áron gyermekei jól boldogultak, a fiúcskából „nagy úr” lett, *valami költő, olyan, mint Petőfi*. Dehát ő később az Áron bátyja feleségével nem tartotta a rokonságot. A gyermekeket sem látta, pedig emlékezett a kislányra, Attilára, aki csintalan gyermek volt. Néha eljárt hozzájuk. Eszti néni férje a Kistemplom uccában dolgozott, foltozósuszter volt. Lakásban volt kis műhelye. Gyűjtötte a gyufásskatulyákat és az elhasznált gyufaszálakat. A gyufásskatulyák egész a plafonig értek és Attila, ha elment Eszti néniékhez, szédülta a gyufásskatulyákat és házat épített belőlük. Eszti néni férje, a Klier, kikergette a gyermeket. Amióta Eszti néni bátyja, Áron otthagya a feleségét meg a három gyermeket, többé nem is találkozott a két család. Eszti néni csak pár hónappal ezelőtt tudta meg, hogy Áron bátyja gyermekei Pesten élnek. Pestszenterzsébeten mondták neki munkások, ha Eszti néni József Áron ferencvárosi szappanfőző testvére, akkor az a híres költő neki az öccse. Mondták, öngyilkos lett fiatalon, mert sokat szenvedett. Amikor Eszti néni megtudta ezt a hírt, feljött a *Népszava* szerkesztőségébe és József Attila testvéreit kereste. A két József-leánnyal akart beszélni. Találkozott is azután Eszti néni és a költő nővére: József Jolán, aki mostanában olyan szép könyvet írt József Attila életéről. Eszti nénitől tudta meg József Jolán a titkot, miért tűnt el a gátuceai házból a papa, akinek végkép nyomaveszett. József Áron eltűnéséről a mama a gyermekeknek sosem beszélt. Eszti nénitől tudták meg, de Attila ekkor már régen a szárszói temetőben feküdt.

Hová tűnt el József Áron?

József Attila apja úgy hagyta el családját, hogy csak egyszer adott magáról életjelt, amikor nagyobbik gyerekének, Jolánnak írt. Azután végkép nyomaveszett. Úgy tudták, előbb Brailában dolgozott, később kihajózott Amerikába. József Attila anyja Klierékkal, tehát Eszti nénivel sem volt később jóviszonyban, mert tudták, hogy Eszti néni leveleket kap Áron bátyjától, de soha a családnak nem mondta volna el, merre jár a három kisgyermek apja.

A múlt évben a „Brassói Lapok”-ban arról adtak számot, hogy József Attila apja: József Áron csomaghordó Temesvár gyárvárosában egy-két héttel költő fia után meghalt. Josif Áron néven élt, feleséget hagyott hátra, aki bejárónő volt egy ügyvédnél és egy süketnéma

gyermek maradt utána. A cikk azonban semmi bizonyosat nem állít arról, hogy azonos lett volna Josif Áron a költő apjával.

A Mária Valéria-újtelep baraklakásában Tóth Istvánné még sok mindent elmondott Eszti néniről, aki az utóbbi hónapokban többször bejárt a városba. Ott kapott szerény támogatást és amikor a villamos elütötte, egy tejesüveget és pénzét, 8 pengőjét szorongatta a markában. Ez volt minden vagyona, a szerencsétlenség alkalmával ezt is elvesztette.

— Mi maradt Eszti néni után? — kérdezzük Tóthné.

— Semmi az égvilágon. Egy párnája volt, a betegségben az is elrothadt szegény alatt. De mégis — kap észbe Tóthné. — Itt maradt utána a bejelentőlapja. Hol is van? Már az is elkallódott. . .

Reménytelenül megyünk ki a szűk szobából, ahol nem maradt más semmi Eszti néni után, csak az emléke. Az emléke itt él a nyomorúságos otthonokban, a külvárosban, amelyről a költő József Attilának feledhetetlenül kemény, örökbecsű sorai maradtak ránk.

Népszava 1941. febr. 26.

Andreánszky István

732. JÓZSEF ATTILA ÉLETE ÉS MŰVE

Neve az emberi szenvedésben kivételes pályát, s a költészetben ritka őszinteségű, tántoríthatatlan magatartást idéz fel. Minden sora, ami most összegyűjtött verseinek könyvéből felénk ragyog, végzetes, de el nem vetélt életre utal. Ám a sorssal kötött kényszerházasságának terhét nem viselhette sokáig. Csak nagy költő nyerhet oly dicséretteljes felmentvényt a kortárs vizsgálódótól, mint József Attila.

Abban a korban élt és érett költővé, amikor a magyarság világháborús tragédiája után az esztéta-költészet úgyszólván teljesen elveszítette „felvevő piacát”. A nagy átalakulás okozta alanyi és fogalmi jelentésváltozás forradalma pedig hóbotos fintorokba kergette az európai költészet egy részét. A szolipszizmusig túlzó „moderne” vurstlis bódéjában akkor még százszámra álltak a szájatatók, nemcsak külföldön, de a magyar élet ligetjében is. József Attila tudatos szemlélője volt e jelenségeknek, mégis emberi és költői elrendeltetése más csapások felé irányította. Fejlődése a mértani alakzatok közti viszony törvényszerűségével ment végbe; így lett költészet-e életének igazsága. Szegénységből és nyomorból párolt ital; az élet vize, s éppen ezért — bár indulása elején őt is megérintette a merő-szépségért loholók szellője — sohasem édes. Az ember igazából, s a költő igazából és igazolásából, a fájdalmak fájdalmából keverték és ezért sohasem feledtethet, mint a mákony. Sőt akarattal is eszméltet és tudatosít.

Születése, sorsa, s a világ való állása rendelte arra, hogy a szegénység való költője legyen. Munkásszülők gyermeke, s a kietlen nyomorúságban, éhkoppon nő fel. Gyermekkora végtelen vándorút a főváros külterkeinek málladozó, bűzös bércaszárnyái között. Olyan, mint egy orosz regény és sajnos magyar: apja a szappanfőzőmester még József Attila kisgyermekkorában elhagyja a családját. Kivándorolt és nyoma veszett. Anyja mosásból tartja fenn négyüket. A költő érzékeny lelkében soha semmi érzés és senki nem tudta pótolni az apja hagyta űrt. Gyermekkorától dolgozott és tanult. Egyszer az egyiket a másikért, és fordítva hagyta abba és folytatta tovább. Volt rendre hajóinas, csász, nevelő, könyvügynök. Hányódott a fővárosban, vidéki városokban, falvakon és mindenütt társtalanul, a kínzó nyomorúságban. Középis-koláit kétszer is megszakította. Végül is összevont vizsga útján érettségit tett és beiratkozott a szegedi egyetemre. Németh Andor vallja: „...sohasem láttam nála tündéribb szegényt. Látni, érzékelni semmiesetre sem lehetett rajta a tüneményes nyomort, melyet költészetével tündérvilággá alakított át... olyan friss szerelemmel beszélt szegénységéről, mintha a népmesék kisebbik fiának tartaná magát, akinek csak a varázsigét kell kimondania, hogy megpróbáltatá-sai véget érjenek” ... Olyan volt „mint a középkori szent, testvérenek vállalta a feckét, a cincért, az elefántot, az ordast, de a kígyót és a gazdagot is. Csodálatos tünemény volt. Sovány, hízelkedő és játékos, mint egy négyhónapos kölyökkutya, bölcs és igénytelen” ...

Sokan kedvelték. Akadtak nagylelkű atyai barátai, időnként mecénásai, voltak leányok, asszonyok, akik szerették, (a legkedvesebbi-
ket „osztálya” elrabolta tőle, mondja ő) — mégis keserűen kell megállapítania: „csodagyereknek tartottak, pedig csak árva voltam”. S mindez azért, mert gyakran kellett csalódnia éppen azokban, akikben hitt, akikért dolgozott, akikkel együtt túrt és éhezett, néha „osztálya” vélt képviselőiben is. Többször megkísérli, hogy véget vessen életének. Verseiért az ügyészség háromszor fogja perbe, s ha ezek a perek végül is felmentéssel végződtek, mégis alapjaiban rázták meg ezt az apátlanul „mindörökké gazdátlan és ostobán” tengődő lelket. Egyszóval, ahogy maga vallotta: „országos volt a pusztulásban”.

Mégis József Attila nem proletárköltő. Nem az a szónak eddig ismeretes értelmében.

*Valami, forró, nyári éjszakán
Gyárfüst ölelt át lomha földszagot
S a legnagyobb lélek szökkent belém:
Az ucca és a föld fia vagyok...*

Egyszerűen az utca és a föld fia ő. A szegénységhez tartozik, vele érez együtt, s bár ez az érzése hitvallás, ebből semmit sem sikkasztunk el, ha azt mondjuk, hogy az osztálypropaganda (pedig a szó: „osztály”, mennyit használja!) és az osztálygyűlölet, mint ahogy minden gyűlölet is — távol volt tőle. Nővére és életírója, József Jolán tanúskodik erről: „Költészetének témája most is szegénység, de nem a magáé, hanem az objektív szegénység. Most már végkép kialakult társadalomszemlélete. Mikor Párizsból hazajött, itthon már az új népiesség költői irányzata diadalmaskodott. Származása, hangja szerint ott lett volna a helye közöttük. De ő nem osztotta sem egyoldalú parasztrajongságukat, sem elvakult úrgyűlöletüket. *Tiszta költő volt, az emberiség költője. Nem volt kultúrznob, de nem volt álparaszt sem: ember maradt az embertelenségben*”. Ilyen érzések fűtik, mikor bekapcsolódik a munkásmozgalmakba. Szemináriumokat tart. Hiszi, hogy a szegények szeretete az a láncszem, amely kapcsolatot teremt a falu és város, puszta és gyár, tanya és bérház között. Huszonhat éves volt, de a szegénység még mindig nem tudta kétvállra fektetni. Mégis olyan szenvedések, főként mellőzések érték, amikbe végül belerokkant. Látnia kellett, hogy azok, akik kirakatba tették szegénységüket, kisebb-nagyobb megalakuvások révén a „magasba lendültek”. József Attila megmaradt a tiszta és szent szegénységben, de elpusztult belé. Micsoda végzetes körülmények, milyen titokzatos összejátszások, s az „ezerfárosznyi végzet” minő kérlelhetetlen játéka okozta végét — nehéz volna ma már kideríteni. A „Nagyon fáj” megjelenésekor már feltartóztathatatlanul tombolt benne a kór, ami végül is a balaton-szárszói vonat alá dobta múlandó testét. . .

Az Ady utáni nemzedékben talán egyetlen érdemes költő sem volt, aki előtt tisztábban állott volna a tétel: csak az költő, akiben eleve elrendelt hivatás él, oly szerves természetességgel, ami már túlmegy a kormányozható akarát világán. S csak az költő, aki e hivatás tudatából folyó szerepét nemcsak felismeri, de tudja és meri vállalni. Nem szívesen hisszük, hogy nagy és dönthetetlen immanens törvények okozzák a hivatástudatot hordozók és nagy felismerők tragédiáját. Talán túlságosan kényelmes volna belenyugodni. A középkor nagy megvilágosodottjai emberi önkörüből léptek ki, amikor hirtelen és mások számára érthetetlenül, mint Isten országában jártak a földi valóság nyomorúságában. Vagy önkényesen, szívós elszántsággal akarták e nyomorúságban mintegy azonnalra elővarázsolni Isten államát. Fáradozásukért csendes bolondoknak, ördögszállottjainak, vagy inkvizitoroknak tisztelték őket. Ahol az emberi körön belül megvalósulásra törekvő, s a szépség és igazság emberi szolgálatában álló hivatás, s ennek kifejtése a szerep, fut zátonyra, ott az okot a társadalom betegségeiben kell keresnünk. József Attila élete és pályafutása kiálló példa a társadalom-

nak azokra a funkcionális zavaraira, melyek az értékek kielégítő biztonsággal való kiválasztását gátolják, derékbe törnek, s az egyedek elpusztításával megszegyenítik a közösséget. Nevezetes, hogy a magyarság szellemi közösségét mennyi csapás érte...

A „szépség költőjének” életformájában indult útjára József Attila. „Szépségfái” ebből az élet- és műformából nőttek ki, s egész költészete. Erős küzdelmet folytat a szépség meghódításaért, mint minden igaz költő. Korán és csodálatosan gazdag színekben bontakozik ki; amerre éber és érzékeny életcsápjait a kezdő költő kinyújtja, mágusként változtatja ötvözőtt kincsekké a világ jelenségeit. Egyelőre úgy tűnik, mint a világrészeken keresztül száguldó zsoldos katona. Ifjú és mohó és kötetlenül csavarog az eléje tárulkozó életbe. Ám ez az esztéta világerzés, amely lényétől mégis csak idegen, hirtelen leválik róla. A vers condottierejéből komoly, áldozatkész, hű lovag válik. Ekkor még mindig a szépség meghódításaért folyik a küzdelem. Első „kész” versei azért adysak, többé-kevésbé önálló formaruhában. De a komoly lovag-költő már zordonnak érzi a szépséget. („Ó zordon Szépség, trónusodhoz jöttem...”), s a verse már: „véres, könnyes ékszer.” E korszakának több verse idegenül hat versei együttesében: a költő másról beszélt... De a megélt világ sajátértelmű, s önmagához méltó kibeszélése nem soká várat magára. Az idegen ruhában lassan erjedezik különállósága. Még mindig a „szépség koldusa”, de hirtelen felmered a választóvonal, amikor kissé még mindig adysan felkiált:

*Mi vagyunk az élet fiai,
A küzdelemre föl Kent daliák,
Megmozdulunk, hejh, összeroppan akkor
Alattunk ez a régi világ!*

A szépség mézébe vér, könny és maró gyárfüst vegyül, s a nagy költői tornán belül, felötlik a másik, a hivatásszerű, a szerephez „mért” *gyönyörűséges vergődés*: hová tartozom? Kiknek énekelek?

A merő-szépség naiv ábrándja nyom nélkül elgőzölög; egy kozmikus áttekintés „meggyőzi” arról, hogy a *költő mindent tud*: betegséget és panaceát. A vátesz lenyúl az emberentúli mélybe, meglátja, hogy „egy átlátszó oroszlán él fekete falak között”, hogy „a kis kanász ríva öleli át — kővé varázsolt tarka malacát”, hát akkor hogyan ne látná meg, hogy a végtelen és kielemezhetetlen életvásárban: „kristály szeretne lenni a patkány is”, s legfőképpen azt, „hogy hidak robbannak a szegény emberekben!”

Berzsenyi abban látta a költészet célját, hogy „lelkünk minden erejét harmóniás emeltségbe hozza”, s az ő gondolkodásában a „világképző lélek” kifejezése is a közösségre utal. A költő az emberért

van, az igaz költő minden igaz emberért. Világos volt előtte, hogy a költőt nemcsak tehetsége teszi, hanem hivatástudata is. Petőfinél ez a költői hivatástudat elszakad az antikgyökerű általánostól, s különlegesen magyarrá válik. Ő a tisztán nemzeti költő, akinél költőnek lenni — az állapoton túl — érthetőleg szerep is. Szerepét a közösség iránt cselekvőlegesen fogja fel: beavatkozik, irányt szab, alakít, jobbít, képez, ösztönöz, tüzet lehel. A költői szerep közösség iránti mikéntje a közösség petőfies értelmezésétől Adynál kezd elfordulni egy, mondjuk osztály felé. Oly törésvonal ez, melynek társadalmi el- vagy el nem kerülhetlenségét nem firtatjuk. Ez a költői hivatástudat és szerep kap élesen, tisztán osztály-értelmezést József Attilánál. „Új nép” a szegénység (proletáriátus) — vallja ő — „másfajta raj”, a szót is másként ejti, s fején is másként tapad a haj. Forrók és szilajok ezek a szegények, hogy az „örök talajon” helyt állhassanak az emberiségért:

*Papok, katonák, polgárok után
így lettünk végre mi hű
meghallói a törvényeknek;
minden emberi mű
értelme ezért bűg mibennünk,
mint a mélyhegedű.*

S mit tesz a költő? Hogyan helyezkedik el ebben az új rendben, új szerepében? Mily tisztán felel Berzsenyi emelkedett felfogásában József Attila:

*A költő — ajkán csörömpöl a szó,
de ő (az adott, világ
varázsainak mérnöke),
tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint, a harmóniát.*

Ezt a harmóniát vélte ő költészetével egymaga megteremteni. Hitt benne, naiv hittel, remélte a végső pillanatáig, bár látta, hogy „Csak a szegények jutnak a pokolra”, s mégis: „Mert hogyha nem remél a költő, Más ki remélne az új hazában”. Szegény volt, emelkedett, sőt makacs, eltántoríthatatlan erkölcsi érzésekkel. A szegénységet nemcsak istápolni akarja, s nemcsak kibeszéli Istennek, Krisztusnak, embereknek, hanem össze akar fogni minden embert avégett, hogy megszűnjön a szegénység és minden nemzeti boldog, nagy közösség legyen. Azért mondtuk, hogy nem volt József Attila a szó megszokott értelmében proletárköltő. A szegénysors költészetének döntő élménye maradt, s bár tragédiája közelségét maga is előre érezte, ment maradt gyűlölségtől, elfo-

gultságtól, s emberi szemlélete, sem költői víziója nem rekedt bele egy társadalmi osztály szűk ketrecébe. Éppen mert ő, s egyáltalán a költő hivatott összhangot teremteni az emberi világban: felelősséget érez nemzete iránt is. A *Bús magyar énekében* megírja a világháborús magyar tragédiát:

*Titokzatos messzeségben istent keres magyar hangja,
Régi honát testvéreit — mást se tehet — siratgatja.
Piros kedve pillangó volt, sárba fulladt ott Erdélyben.
Zöld reménye foszlányai meghaltak a Felvidéken.*

S bár

*Fáj neki a teste, lelke, szíve tája, szemegödre
S hazáján, ha segíthetne, élne mégis mindörökre.*

Igaz, megírta azt is, hogy:

Magyarország, duhaj legények falva . . .

Itt több a csaplár, mint a néptanító . . .

Mégis éppen, mert szinte személyes felelősséget, mintegy erkölcsi elkötelezettséget érez az emberi dolgok vágyott menete iránt, ő maga csodálkozik legjobban, ha az általa természetesnek érzett éles bírálatai miatt üldözni kezdik, perbe fogják, egyidőben verseit nem közlik a lapok. Forradalmárnak mondták? De milyen jelentést kölcsönöztek vajjon e szónak? Bizonyos, hogy szabadság, jólét, tudás, öröm, megelégedettség voltak „forradalmi” kátéjának cikkelyei. Ha pedig így volt, József Attila valóban forradalmár. Íme mennyire az: „Kezdjétek azon, hogy legyen nép, melynek szelleme szabad. Legyen nép, amelynek van szabadideje, amelyet nem morzsol szét a nyomorúság, a szakadatlan munka. Legyen nép, amely a maga ura és győzedelmes abban a harcban, amelyet érte vívnak!” S a vádakra is felel a költő. Igazolása: „Barátom, drága, szerelmes barátom. Akár borzalmas, akár nagyszerű, Nem én kiáltok, a föld dübörög.”

A költőt, aki már „egész valójával kancsított”, akinek még a szíve is „mindig éhes” volt, a tiszta és szent szegénység nagyon hívó költőjét elgázolták a vonat képében azok, akiknek szeretniök kellett volna őt. A sokak igazsága volt József Attila a kevesek balgaságával szemben. A közösség rétegekre hasadt állapotában is az egészre tekintett. A szépség bajnoka az elvonatkoztatott szépen túl osztálya igazáért és nemzete,

népe jólétéért is megívta harcát, mert igaz ember volt és költő. Világképző lélek, aki forradalmát a gáttalan időben a mindenség istenének „tudtával” kezdte, s az ő oltalmába helyezte. . .

Erdélyi Helikon (Cluj—Kolozsvár) 1941. febr.

Szabó István

733. ELKÉSETT LEVÉL JÓZSEF ATTILÁHOZ

Attila bocsass meg, hogy ily' késve érnek hozzád e sorok.
Hozzád, kit három éve magába rejtett Szárszón a sír.
Ki bénultan fekszel, szemedre hullottak örök álomporok
S kinek nincs többé vers, ritmus, tinta, toll és papír.

Még fáj a szívünk, szemünk is könnyes, sír bennünk még a lélek,
Hogy itthagytad az árnyékvilágot, mely megkínzott nagyon;
Mázsás súlyokkal, feketén rakódtak rád az évek,
Mint gyárok korma, házak falára, kint a külvároson.

Szíved fölött, hol virágok nőnek, már behorpadt a hant.
Véredet felitta a végtelenbe nyúló pályatest.
Szétzúzva bölcs koponyád, melyben egykor annyi szép fogant
S melyben verssé formáltad az igazat, a jót, a nemest.

Már a múlté szemednek fénye és arcodnak vonásai,
De szellemi hagyatékok: kötetnyi versed itt él velünk,
Szűk falak között, hol gyárok kézubbonyos munkásai
Adnak találkoztót és soraid fölött terveziünk

Egy jobb világot — mit álmodtál te is, — tisztultabb holnapot.
Ott a város peremén, hol a költő hasztalan vonít,
Hol a mama s a szappanfőző József Áron lakott
S a munka szent ritmusa dalol a gyárfalak megett.

Itt jártál egykor te is a magas falak alatt, hol fékek
Tartják a költő nyelvét és rossz ruhában árván csavarog.
A te asszonyod is szegény volt, hajnalban kelt, mint a pékek
S az álom irgalmából lehettetek csak néha gazdagok.

Itt hallottál először Marxról. A szépség koldusa voltál.
Tudtad, hogy mit érlel a sorsunk s hogy a tőkéséké a haszon.
Tiszta szemekkel a tudatos jövőbe láttál,
Míg ki nem hullottál közülünk az érzéktelen vason.

Attila! nem ismertelek míg itt éltél az emberek között
És mint gyermek, játszottál a foghíjas palánk megett,
Míg jó szívedre a bánat s a halál nem költözött.
Sajnálom, de nem nyujthattam feléd segítő testvérkezet.

De bennem élsz míg élek, szellemed örök, csak tested halott.
Ne félj, míg munkás lesz a földön, azokban élsz szüntelen.
Ha lehunyta is szemed, értelmet sugárzó két kis ablakod,
Ismernek majd messzi századok, nemcsak e röpke perc-jelen.

Népszava 1941. márc. 2.

László Gyula

734. ÖTVENHÉT ISMERETLEN JÓZSEF ATTILA-VERSET FEDEZTEK FEL SZEGEDEN

József Attila költészetének csodálói bizonyára mélységes örömmel értesülnek arról, hogy váratlanul napvilágra került a költőnek eddig teljesen ismeretlen ötvenhét verse. Paku Imre, a szegedi egyetem irodalomtörténeti intézetének gyakornoka fedezte fel őket. A költő a szegedi egyetem hallgatója volt, a most megtalált versek abból az időből származnak.

Ennek a rejtett költői kincsnek váratlan felfedezését kétségkívül nem irodalomtörténeti kegyelet, hanem fiatal lelkek szomjas érdeklődése várja. *A magyar költészetben nincs ma elevenebb erő József Attilánál; szerencsésen felbukkant régi-új szavai erősítőik és termékenyítőik lesznek. Az ötvenhét vers jelentékeny része József Attila művészetének legmagasabb színvonalán szárnyal s a többi is jellemző nyomait viseli tehetségének.*

Független Magyarország 1941. márc. 24.

735. JÓZSEF ATTILA ISMERETLEN VERSEI

József Attilának egy kis kötetre való ismeretlen verse került újabban napfényre. A verseknek Paku Imre, a szegedi egyetem gyakornoka akadt nyomára. Paku tulajdonképpen Juhász Gyula verseit akarta összeszedni, de — mint mondja — túlnyomórészt József Attila verseket kapott Juhász Gyula barátaitól és tisztelőitől. Ezek a versek ifjúkori termékek. A költő tizenöt-tizenhat éves korában írta

őket. Közöttük sok csinos is akad és néhány érdekes formakísérlés, megmosolyogni való kisiklásokkal s megindító szívhangokkal.

József Attila első kísérletei főként Ady hatását mutatják. Azonban már a serdülő ifjú is arra törekszik, hogy az életről való reflexziók helyett magát az életérzést fejezze ki, mégpedig úgy, hogy ő abban mindenestől jelen van. Nem sok időbe telik és már a saját hangján dalol, hetyke önbizalommal, fütyürésző derűvel, mélységes indifferentizmussal. Ennek a ritkán kesernyés, ritkán cinikus, többnyire megbocsátó indifferentizmusnak alapzöngéje kíséri végig kamaszkori verseit. Ez a mélyen vallásos, pontosabban: ez a szeretettel átítatott életérzés az, ami dalformájú verseit annyira nemessé teszi. Az istentelen nyomor annyiszor felpanaszolt talajából fakad ez a költészet s mégis — csodák csodája — nevető virágokra bomlik. Miféle mentőöv az, amely ezt a minden szörnyűséget megpróbált sihedert a saját irtózata fölé emeli? Csak az a mélységesen derűs, egységes életérzés, amivel a világot szerette és hitt az emberekben. Dogmamentes, semmivel sem garantált hit volt ez. Az egyetemes életérzés hangján szólal sokáig ez a tündéri kamasz, ez a minden bajnak fölébe kerekedő lélek... addig, amíg a szívnek és szellemnek ázsiai melegsége ki nem aludt benne... De szavaiban szelíd özek lépkednek, amelyeknek lágy pillantását nem lehet elfelejteni. Hatvan újonnan felfedezett verséből közlünk itt néhányat.

Híd 1941. ápr. 8.

József Jolán

736. HÁROM NEMZEDÉK

címmel a *Népszava* ifjúsági gárdája műsoros estét rendezett a Vas-munkásotthon dísztermében szombaton este. *Petőfi Sándor, Ady Endre* és *József Attila* műveit mutatták be a közönségnek.

Szép, kollektív munka volt. A függöny előtt egymásután jelentek meg az előadók és mégis hangjuk egy kórusba olvadt, akár *Petőfi* sorai harsogtak, akár *Ady* versei búgtak ajkukon, akár *József Attila* kristályosan értelmes mondatai szálltak a közönség felé, élesen rajzolódtott ki a nagy, szétbonthatatlan egység, a három nemzedék három költőjének fejlődési vonala. A felzendülő tapsok ezúttal nem a verseknek és nem is az előadók személyes tehetségének szóltak, hanem lélegzetvételei voltak az ezerfejű, egymással és az előadókkal eggyéolvadó tömegnek, amely eleven, lobogó étellel töltötte meg a hatalmas termet. Nagyrészt fiatalok ültek a széksorokban, a mozgalom egyre fejlődő jövődjének hordozói és úgy fogadták az örökéletű sorokat, a múlt megszentelt költői szépségeit, ahogy fogadniok kellett, ahogy várta tőlük a három jövőben élő költő, szinte maguk között éreztük a tüzelő

lelkű fiatal Petőfit, Ady Endrét, a keserűen elszánt férfit és a végzete felé haladó, útjától el mégsem tántorodó költőt, József Attilát.

Az este igazi hőse a sokszáz fiatalból álló tömeg volt és hogy ez a biztató, nagy reményekre jogot adó hangulat kifejlődhetett, köszönet illeti érte az előadó *Darvas Józsefet* és munkatársait: *Aczél Györgyöt, Gál Zsuzsát, Halász Kálmánt, Horváth Ferencet, Kálmán Lászlót, Kassai Jánost, Major Tamást, Székely Endrét, a Vándor-kórust* és a Vasas-tornászokat.

Népszava 1941. ápr. 20.

(-dy -s)

737. A KÖLTŐ LELKE A BONCASZTALON

Individuálpszichológiai előadás József Attila életéről és jelleméről

A *Magyar Individuálpszichológiai Egyesületben* érdekes előadást tartott *Takács István* középiskolai tanár, aki az *individuálpszichológia módszereivel vizsgálta meg József Attila életét és jellemét*. Elmondotta *Takács* tanár, hogy kutatásai során *először József Attila verseit ismerte meg*. Aztán *elolvasta a költő nővérének életrajzát és végül beszélt azzal az orvossal, aki a költőt utolsó éveiben kezelte*. Azt kell vizsgálni, *hogyan helyezkedett el a vizsgált alany a családban, a társadalomban, hogyan választott hivatást magának és végül hogyan viselkedett a szerelemben*.

Először a költő gyermekkoráról beszélt és arról a kis közösségről, amelyből elindult. Először az édesanya, majd halála után a nővér gondoskodása alatt állt. Az örök szeretetre kielégíthetetlenül vágyó költőt ez a gondoskodás végigkíséri egész pályáján, egészen addig, míg megszökve az éber tekintetek elől, a vonat kerekei alá nem fekszik. Olthatatlan vágya az igazság után és azok a szenvedések, amelyeken szegénysége következtében gyerekkorában keresztülment, *a munkásmozgalmakba sorolja*.

Takács tanár ifjúkori *József Attila* verseket olvasott fel, amelyekből arra következtetett, hogy a serdülő ifjúnak a társadalommal kapcsolatos ez az állásfoglalása *végtelen emberszeretetéből fakad*. — *Petőfit* is ez tette politikussá és *Petőfi* is súlyosan csalódott, amikor először került szembe az imádott néppel. *József Attilának* is ez volt a sorsa. Közölték verseit és cikkeit, sokan olvasták, *a legnagyobb munkásköltőnek tartották, de tisztességes emberi megélhetést nem kapott a mozgalomban*. A gyakorlati munkásmozgalmában nem tudott gyökeret verni.

Ezután a következő *individuálpszichológiai* kérdésre tért át *Takács István*: *hogyan választott hivatást magának József Attila?* Elmondotta,

hogy már gyermekkorában nagy verselőkészségről tett tanúságot, tanárai, nevelői mind biztatták, hogy írjon verseket. Ezt a készséget a gyermek *tudatosan fejlesztette magában*. Az írás szent dolog volt a szemében és a *vádlottak padján sem tagadta meg azt, amit papírra vetett*. Elsőnek mégse az írói pályát választotta, hanem tanár akart lenni. Nem lehet kétséges, hogy *az a személyiség, amelyet József Attila jelentett, nem tudott beleilleszkedni a hazai tanügy hatalmas szervezetébe*. Hogyan tudta volna bevezetni az ifjúságot az életbe, hiszen *maga is csak ténfergett benne*. József Attilából tehát nem tanár lett, hanem *költő és kevesen viselték nála nagyobb méltósággal ezt az áldott, átkozott rangot*.

— *Hogyan állott József Attila a szerelem kérdésében?* — vetette fel a kérdést Takács István. — Kevés pozitívítással kapcsolódott be a társadalmi közösségbe, sőt még költői hivatásában is sokszor kételkedett. Épp így *a szerelemben sem találja meg a reális és pozitív közösséget*. Szerelmei sem látnak benne egyenértékű partnert. *József Attila a szerelemben menedéket keresett. Az anyát kereste mindig a szerelme személyében is*. Végzetes betegségében egyre gyakrabban tér vissza ez az *anyamotívum*. Mentől jobban fenyegette a szellemi kilobbanás veszélye, annál gyakrabban szerepel ez a motívum. *A végzetes betegségnek a versekben fellelhető nyomairól* mutatott be példákat az előadó és arról beszélt, hogy *a vonat, amelynek kerekei alatt József Attila befejezte életét, milyen régen szerepel már motívumként legszebb verseiben*.

Végül megemlékezett József Jolánnak, a költő nővérének fivére életéről írt könyvéről.

— E könyv azt bizonyítja, hogy mire képes a lélek, a harcos lélek. Minekünk az a tudományos álláspontunk, hogy *nem a vérség fontos, hanem a lélek*. Itt is ilyen harcos lélekről van szó. Látjuk belőle, hogy mire képes és milyen értéket tud megmenteni az irodalomnak és az utókornak.

Független Magyarország 1941. ápr. 21.

738. JÓZSEF JOLÁN: JÓZSEF ATTILA ÉLETE

(Cserépfalvi kiadás, Budapest, 1940.)

Erdélyből került Budapestre József Áron. Legénykorában végigvándorolta Délkelet-Európát — s beszélt már vagy négy nyelvet, amikor a külváros kormos bérházai között megtelepedett. Szappanfőző volt. Mikor besorozták, huszár lett s így ismerte meg a kis szabadszállási parasztlányt — Pócze Borist, s mikor leszerelt, el is vette. Három életben maradt tő fakadt házasságukból: két leány és egy fiú. Amikor az

anya utolszor volt várandós állapotban — néhány asszonylátogatójának elmesélte, milyen különös álma volt: megjelent álmában egy ősz öreg ember, aki azt mondta, hogy fia lesz. És a fiút nevezze el Attilának, mert híres ember lesz belőle. . .

Körülbelül ezeket írta meg József Jolán az idősebb leány könyve első lapjain, — hogy majd ötszáz oldalon vezessen végig az anyai álom beteljesülésén. Mert József Attila valóban híres ember lett, — de amíg eljutott addig — a nyomor és nélkülözés is benyújtották a hitelező kérlelhetetlenségével váltójukat — s a megkínzott költő harminckétéves korának tört idegeivel vetette magát egy tehervonat mázsás kerekei alá. . . József Jolán könyve tehát hézagpótló, mert József Attila valóban nagy lírikus volt s így mindenkép kiérdemelte, hogy életrajzát a magyar irodalomban megörökítsék. Akkor is megérdemelte volna, ha történetesen nem köszöntenénk benne az új magyar líra egyik őstehetségét, — hisz sorsa oly sok szenvedést és könnyet akkumulált, hogy bő anyagot nyújtott volna bárkinek egy szociális regény megírására — kettőzötten megérdemelte azonban ő, mert hiszen a nyomor e borzalmas iskoláját egy magyar géniusz járta meg! S vajjon ki tudta volna e szomorú kálváriát (melyből az új magyar líra gyöngyszemei buggyantak elő) jobban megírni, mint a költő nővére, hisz öccsének élete jóformán szemei előtt pergett le! Ez a sok — alapjában véve azonban egyszerűen természetes — komponens egyszerűen megmagyarázza, miért volt József Jolánnak öccse életregényével átütő sikere. . .

A regény első lapjai bevilágítanak a szürke ferencvárosi lakásba, ahol a költő látja a család szörnyű és heroikus küzdelmét a mindennapi kenyérért, elvezet Szabadszállásra, ahol az anya földtelen zsellérokoni tartják el az apátlan árvákat (mert hisz József Áron egy szép napon elhagyta családját, s hogy mi lett a sorsa tovább, senki sem tudta), majd a makói középiskolás időket tárja fel, amikor is a költő nyári „pihenése” abból állott, hogy beállt kukoricacsősznek. A sok nyomor és viszontagság között mégis megszülettek első versei, melyekre a szegedi *Juhász Gyula* a tehetség megérzésével azonnal felfigyelt. A versek aztán sorban kapnak helyet a szépirodalmi lapok hasábjain — csak a költő élete változatlan Szegeden, Bécsben, — ahol a bölcsészetet hallgatta — egyaránt. Bécsben az akkor már jőnevű költő azzal tartotta fenn magát, hogy az ottani magyar akademikusok helyiségét takarította és újságot árult a Rathaus Keller bejáratánál. Párizs következik, ahol a költő padlásszobájában úgy bevágta az egész francia szótárt, hogy röviden rá francia nyelvű verseit közölték a lapok — majd a pesti gondterhes évek következnek, hisz a költőnek egyetlen egyszer volt csak életében annyi pénze, hogy cipőt vehetett magának — pedig már egy sereg verskötet dicsérte nevét az irodalomban, s az ő neve szignálta a „Szép Szót”. A regényben diszkrétan suhannak át a költő szerelmei,

Hertha, Márta, Judith és Flóra profiljai — mikor azonban Flóra tűnik fel, akkor már a költő nagybeteg, s a regény legszebb részei épp azok, melyek a költő vergődéseit írják le — egészen ama decemberi estéig, mely élte fonalát szakította meg. Szép és becsületes munka volt József Jolán könyve, mely ugyanolyan őszinteséggel tárja fel a költő életét, mint amilyen romlatlan őszinteség jelezte József Attila minden egyes verssorát.

Magyar Album (Nyitra) 1941. 4. köt.

M. L.

739. JÓZSEF ATTILA

József Attila verseiről manapság, költői felmagasztaltatásának idején, nehéz elfogulatlanul írni, pusztán verseire függesztett szemmel, szándékosan feledve fájdalmas emberségét, drámai életét. Ez az élet oly megrázó képe az emberi nyomorúságnak és balsorsnak, hogy már-már legendává dicsőült és érzelmi patinájával szinte elfátyolozza a nyomorgó, szenvedő, sokáig el nem ismert költő versekben élő alakját. Az olvasó, a kortárs megrendülten áll ennyi tehetség, fiatal akarás — és ennyi nyomor, a végzet és halál tragikus játéka előtt. A barát szemét befutja a könny, a távoli szemlélő értékelő hűvösségét görcsbe merevíti a részvét, az egyetlen életben összesűrűsödött emberi végzet lehellete. Minden emberi sors izgalmas és megrázó lehet; de kétszeresen az a költőé, aki verseiben itt hagyta lelke és élete lenyomatát. Minden emberi halál tragikus; de kétszeresen az a költőé, aki egy eldőböntő élet után maga ment a Halál elé.

Ezért is oly szélsőséges a megítélés, amellyel a kor József Attila költői pályafutását kísérte: tartós meg-nem-értés után vad lelkesedés. Ez az ellentétes látás robbantotta ki József Attila költői nagyságának immár évek óta bonyolódó perét, amely, ha arányaiban nem is, de komolyságában és megokoltságában az Ady körül tomboló vihart idézi fel újra. József Attila elfogulatlan költői mérlegelésének gátat vet az, hogy értékelői többnyire az emberről beszélnek, nem a versről, — amelynek igen tiszteletreméltó köze van az emberhez, de az időtlenség távlataiban önállóan is meg kell állania helyét, vállalnia kell sorsát. A költő neve viszont — nemcsak József Attiláé, hanem más költőinké is — hamar hozzátapad egy emberi magatartáshoz vagy életformához, fogalomná, szimbólummá válik és ennek fénykoszorúzza legendájában ragyog tovább, míg versei csak illusztrációk a melodramai életműhöz.

Így lett legendává József Attila emberi élete is. Legendájának kialakulását elősegítette az, hogy ez az élet egy rokonszenves, tiszta és lelkes költői egyéniségnek jutott osztályrészül. Nemesak testvérnénje

mondja őt róla írt vaskos életregényében „lelkes, csupaszív, csupa gyöngédség ifjúnak”, „kedves, szeretetreméltó és szeretetre vágyó egyéniségnek”, „korához képest csodálatraméltó okosságú, sugárzó intelligenciájú fiúnak” (József Jolán: József Attila); ilyennek vallják őt barátai és ismerősei is („Szép Szó” emlékszáma, 1938). A fiatalos életderű, játékosság és hetykeség vonzó kedvességét később, a belső értelmi bomlás drámája idején, a baráti aggódás és részvét váltotta fel és halála után, mint Ady nyomában, József Attila elfogulatlan költői értékelését is elmosta a sok magára ébredt baráti emlékezés és magasztalás, meg az ellenkező oldalról felcsapó lekicsinylés mesterséges áradata.

A halott költő életét valójában nem lehetett hűvösen szemlélni: vagy a meghatottság, vagy az ellenszenv érzéshullámai csapkodtak körül. Ez az élet hetyke népdalnak indult és tragikus ballada lett belőle. Mindvégig szörnyű szegénység játszott hozzá sívár kísézően. Egy éves korában apja, a gyári munkás, elhagyja családját és örökre eltűnik. A kisfiú két leánytestvérével elképzelhetetlen nincstelenségben vergődni át gyermekkorát a ferencvárosi nyomortanyákon, a hősiecske mogorvasággal küszködő édesanya és durvakezű nevelőszülők oldalán s gyermeki elkeseredéssel, társai gúnyolódásai közepette legelteti a Ferenc-téren, spárgára kötve, a család egyetlen tyúkját. A háború alatt éjtszakákon át sorba áll az üzletek előtt, vizet árul a moziban, ahol néjén takarít, fát és szenet csen a didergő családnak, kosarat, csomagot hordoz a vásárcsarnokban, újságot árul. És közben végzi iskoláit, — ahogy lehet, az érettségiig és azon is túl. Később eljut Bécsbe és Párizsba, harminc éves korában a „Szép Szó” szerkesztője; de sohase volt olyan ruhája, amelyet órá szabtak volna és életében egyetlenegyszer csináltathatott magának cipőt. Alapjában véve egész életében a társadalmon kívül állt, a modern élet kitaszítottja volt.

Mondják, hogy szegénységét sokáig derűsen vállalta és szinte tündérivé avatta. „Kenyéren élte éveit — s nem volt azúrkék paplana”: így fejezi ki egyik versében. De végzete nem fáradt el újabb csapások kitalálásában. Barátainak szűk körén kívül nem érte meg költői elismertetését. „Attila úgy hívta magára a szegénységet, a mellőzést s az értetlenséget, mint a mágnes a vasat” — írja egyik barátja. Végül az intellektuális, „okos” költők legnagyobb tragédiája éri utól: az idegek összeomlása. És életének rapszodiájához harminckét éves korában az eszelős öngyilkosság csap drámai epilógót a balatonszárszói tehervonat kerekei alatt. „Országos volt a pusztulásban” — írta maga magáról. Nem hiába választotta válogatott kötetének, a „Medvetánc”-nak jellegjéül ezt a megkapó pásztortáncot:

*Aki dudás akar lenni,
pokolra kell annak menni,
ott kell annak megtanulni,
hogyan kell a dudát fújni.*

Ez a tragikus élet szabta meg költői egyéniségét és költészetének alapjellegét. A szegénység, az emberi nyomorúság és magány költője lett. A szegénység azonban nemcsak gazdasági átéltség nála, hanem tudatos lélekállapot is, a mélyről jött ember kínzó tudata, amelytől sohasem szabadulhat. Ezt a témakört, a proletár líráját, ő kapcsolta be végérvényesen a magyar költészetbe. „Az első magyar proletárköltő”: így nevezték el kortársai. Az ugyan, aki már hírből hallott róla, mint sokat emlegetett „szocialista költőről”, csodálkozni fog, milyen kevés „agitációt” talál összegyűjtött verseiben. Igen, emlegeti, részletezi, szinte tudományos gondossággal elemzi szegénységét, néha buzdít és lázad is; de szocialista ihletésű verseinek túlságosan programmszerű sorait néhány év múlva maga írta át időtlen érvényű sorokká és a tömegén kívül álló, lázadó apostol világváltoztató akarása sem kiált ki verseiből. Költészetének szociális alapjellege nem is harsány hangokban, hanem egész életével és szegénységével való átitatottságában rejlik.

Ez vezette el osztályöntudatához is. Első, szegedi kötetében, az 1922-ben megjelent „Szépség koldusá”-ban még Juhász Gyula és Tóth Árpád szépségáhitatával és fiatalos, népdalos jókedvvel anyagtalanítja szegénységét, de már gyermekkori első versében is azt írja, hogy azért nem lehet boldog, mert nem lehet gazdag, nem ehet libasültet és nem járhat jó ruhában, s a többi versen is megérzik már, milyen élet- és egyéniség-formáló erő az életre és örömeire vágyó gyerekköltő társadalmi helyzete, szegénységének Nessus-inge. Második kötetében (1925) már tudatosabb kötéssel tapad a földhöz és az utca népéhez: „Nem én kiáltok, a föld dühörög” — mondja a jeligében. „Az utca és a föld fia vagyok”. A „Dönts d a tőkét, ne siránkozz” c. füzetben pedig már rivallgó öntudattal költőiesíti a szocialista eszméket. Egyéni öntudata ekkor tágul közösségivé. Esmélete egyideig a „nemzeti nyomor” közösségből táplálkozik; saját sorsában nemcsak a proletáriátus, hanem az egész magyarság, a faj pusztulását lázadja át. Később bizonyos életrajzi körülmények kiábrándítják forradalmi akarásából (menthetetlenül magányos költő), de ettől kezdve tudatosan vállalja a proletári szegénység sorsát. Bizonyára ekkoriban határozza el magában azt is, hogy ha tanár nem lehetett is, mint ahogy szerette volna, „egész nemzetét fogja — nem középiskolás fokon — tanítani”.

De nemcsak ebben az eszmei állásfoglalásban üszkösödik ki az átélt szegénység, hanem szétszívárog költői ihletének legfinomabb ereibe is. Verseinek cicomátlansága, sallangtalan egyszerűsége, témáinak sivársá-

ga, tájainak szándékos szegényessége is társadalmi helyzetét jelképezi. „Ars poetica”-jának első kívánsága: „Ehess, ihass, ölelhes, alhass!” és verseiben is egyre többször buggyan ki a nyomor, az örökös éhség és fagyoskodás elfojtott, áruló könnye. Az éhséget és a szegényt sújtó „kovácsolt-hideget”, a „villanó kés-időt, a köszörűn sikoltó időt” hátorzongató valóságizmekkel önti versbe. Már „Tiszta szívvel” című verse is, amely a nihilizmus és cinizmus vádját zúdította rá, — a fiatal szegénylegény hetykeség mögé rejtett sírhatnáságát leplezi.

*Nincsen apám, se anyám,
se istenem, se hazám...
Harmadnapja nem eszek,
se sokat, se keveset...*

*...Hűsz esztendőm hatalom,
hűsz esztendőm eladom.
Hogyha nem kell senkinek,
hát az ördög veszi meg. —*

— énekelte a gyerekifjú költő; és a verset felháborodás fogadta, mert a hányaveti, kamaszos hang mögött nem érezték meg a társadalmi számkivetettség keserűségét, az alulról jött költő rekompenzációs törekvését. Egyik méltatója rámutat arra, hogy Isten is a nagyon vágyott és nagyon nélkülözött apa, a proletárapa vonásait ölti magára a vallásos élmény transcendens magasságaiba soha fel nem emelkedő költő képzeletében. Innen az az olykor visszatetsző és mégis sóvárgó hang, amellyel a fiatal költő Istenről beszél.

Az egész életen át hurcolt szegénység ihlete „Külvárosi éj” című kis kötetében higgad klasszikussá, amikor a harsány szocializmust felváltja az elégikus beletörődés és a proletári sors vállalása. „Az ember végül homokos, — szomorú, vizes síkra ér, — szétnéz merengve és okos — fejével biccent, nem remél” — írja egy-két évvel később. „Bordáimat kiálló lécként hordom — és kőcmadzagként lóg bennem a bél”. Addigi jórészt népies formájú verselése és versszerkezete is szaggatottabb, szabadabb versalkatnak adja át most a helyét. A címadó vers egyik legjellemzőbb alkotása és jól érzékelteti költészetének egyéni sajátosságait: a külvárosi táj vonzódó festésében a téma sivárságát és a monoton, időnként felkoppanó, mélabús ritmusban a sajátos József Attila-i verselést.

A szegénység ihletén kívül még egy sajátos, eredeti területe van költőiségének: a belső bomlás megindító korszakának versei, a „Nagyon fáj” (1936) és a „Nines bocsanat” (1936—37) című kötetekben „a szorongatott teremtmény sikolya”.

A tragikus idegbomlás rapszodiája nem merőben új hang líránkban. Valamit tudtunk már erről Vörösmarty és Juhász Gyula utolsó verseiből is... De aligha van még egy olyan költő, aki — képzeletének addigi gyanútlan szeszélyei után — olyan megrendítően „élethű” kórkeresztmetszetét adná a belső bomlásnak és oly „tökéletes” kifejezését az idegek vibrálásának, mint József Attila. Ez a korszak költői fejlődésében is a legmélyebb, leglíraibb, legközvetlenebb áradású fejezet. Végre lefoszlik róla a tartózkodás, verse igazi, áradó lírává forrósodik és a líra ősi tényei: Isten, élet és halál, a halott édesanya kísértő emléke, öntudat és önkívület, rettegés és elszántság, rejtélyes büntudat és őrült szerelem a hagyományos értelemben vett „nagy költészet” mélységéig eresztik le gyökereiket. „Jaj, szeressetek szilajon, — hessentsétek el nagy bajom! — Eszméim közt, mint a majom, — a rácsok közt le és föl, — vicsorgok és ugrándozom” — kiáltozza, mikor már „egész valójával kancsított”. És utolsó versében a halálra készülő biztonságával írja: „Íme, hát megleltem hazámat, — a földet, ahol nevemet — hibátlanul írják fölém, — ha eltemet, ki eltemet. — E föld befogad, mint a persely...” Ebben a nagyszerű képben még egyszer utoljára fellobogott költői képzelete. Ez a vég annál tragikusabb, mert láthatóan ezekben az években jutott volna el kiegyensúlyozott, „klasszikus” korszakához, amikor fiatalos zabolátlanságát már megfegyvelmezte volna a belső parancs, a Rend szükségességének felismerése.

Ha valami megragadhatja érzelmileg az olvasót József Attila verseiben: ezek az utolsó vallomások és a szegénység, az elhagyatottság csöndes, fojtott, hol hetyke tréfálkozásba, hol a reménytelenség apatikus dermedtségébe öltözködő hangjai azok. Mert egyébként egyáltalában nem könnyű költő. Ez magyarázhatja meg azt a rejtélyt, hogy az olvasók értetlenül vagy közönnyel haladtak el versei mellett, de ez vonja meg költői nagyságának határait is.

Mai költőink közt talán József Attilát a legnehezebb megközelíteni. Nemcsak intellektualizmusa és sokszor nagyon is egyéni gondolatai, érzései miatt, hanem azért is, mert utolsó költői korszakáig úgyszólván semmi sincs meg benne, ami a lírikust belophatja az olvasó szívébe: se népszerű mondanivaló, se könnyen átérthető költői kiállítás, se kitaruló lírai hév, se fülbemászó dallam. Mondanivalója, éppen életével való szoros összefüggése miatt, túlságosan egyéni, vagy legalább is egy bizonyos néposztályhoz kötött, úgyhogy nem mindenki rokonulhat vele. Nagyon kevés verse hat közvetlenül; sokszor csak a többszöri olvasás és a vers mögött lappangó életélmény fejt föl a vers igazi értelmét vagy hangulatát, költészetének csúcsait, rejtekeit, képeinek titkait csak áhítatos olvasói odaadással vehetjük birtokunkba. Első olvasásra szinte líraiatlannak tűnik fel ez a lírikus. Ha a lírától az érzelmek közvetlen, meleg kiáradását várja az olvasó, akkor József

Attila sok versét „hidegnek” fogja érezni. Versei nem gyűjtanak, nem forrósitják fel se a szívet, se a szemet. A költőlélek, amely itt-ott előcsillan a sorok mögül, nem könnyen szolgáltatja ki magát: kiáradását, fájdalmainak zúgását állandó fegyelemmel mérsékelte, mintha csak érezte volna idegeinek későbbi elszabadulását. Szenvetését nem hangszerelte romantikusan részvételtöltővé és cseppet sem érzelmes; úgy látszik, az érzelgősség emberi egyéniségéből is hiányzott. „Én férfi vagyok, nemes és konok, — nincs vígaszom s nem erényem a bánat, — csak szenvedek, mint akit megnyomott — ásás közben a föld...”

Verseinek titka képeinek átértésében rejlik, amelyekkel kifejezi magát. A képek és a verselés szeszélyes zenei változatainak költészete ez a líra. Képei sokszor páratlanul szuggesztívek: egy csodás költői kifejezőkészség eredeti találmányai. „A báránybunda árnyakat — túlevelű fák fércelik. — Szalad a puli pillanat, — fagyon koppantja körmeit” — írja a Tiszazugról. Míg a nyár dolgozik, az ősz a gyár körül ólálkodik és nyála már a téglákra csorog. A tél a sarkon didergő ember lábára lép. A harag „tüzet kér s ellép. A bánat jön aztán, kellel és velünk marad”. Esméi zavarodottságában „dolgai már úgy hallgatják személyét, mint bolond tanárt az üres padok”. A múlandóságot így érzékelteti: „Fogamban szaporodik az idegen anyag, mint a halál is szívemben”. Képkalkító képzelete biztosítja táj- és környék-leírásainak megkapóan finom hangulat-varázslatát. Az eszmélkedő lélek legelvon-
tobb rezzenéseit, a leganyagtalanabb hangulatot is fölényes kifejezés-
tudással önti maradó formába, plasztikus képekbe. A proletárokat így jellemzi: „Új nép, másfajta raj. Másként ejtjük a szót, fejünkön máskép tapad a haj” (A város peremén).

Csakhogy másutt ugyanaz a képkalkító képzelet, a szófantázia elszabadulása nehezíti meg a könnyű és gyors átérthetőséget a szeszélyes asszociációk villanó játéka, a sokszor bizarnnak tűnő képkapcsolások miatt. Ez József Attila költőiségének legsajátabb vonása: a képzettársítások szeszélyessége. Mintha a későbbi értelembomlás vetné előre árnyékát ebben, vagy pedig gyermekkorának nénje-említette, ugrató püngrücs-játékait idézné fel újra. Önkényes költő. Egy szegény-magát biztató versét pl. így kezdi el: „Kínában lóg a mandarin...”; egy szerelmes versét így: „Klárisk a nyakadon, — békafejek a tavon, — báránygané, bárányganéj a havon...” „Hosszú az Úristen, rövid a szalonna” — mondja egy harmadik versében, és csak a folytatás érteti meg a bizarr ellentét értelmét. Sokszor a képkapcsolódás alakítja ki az egész verset; pl. a sikoltóan hideg idő eszébe juttatja a téli kirakatot, amely mögött kenyér és pléhdobozok halmaza áll, ez viszont az éhezők dühét idézi fel, akik követ ragadnak, hogy a kirakatba jussanak (Fagy). Ez az oka annak is, hogy a szavaknak az ő verseiben sajátos helyzeti

energiája van, nem egyszer a közönségestől eltérő jelentésben rejlik igazi értelmük.

Ez a sajátos képzelet tehát éppúgy erény olykor, mint amennyire zavarba ejt máskor. A versre és a kifejezésre ez üti rá az eredetiség bélyegét, és addig még ki nem fejezett tartalmak kifejezését teszi lehetővé; de sokszor még is zavarja a vers kristályos logikai alkatát és egyneműségét, értelmileg szétesővé tördeli a verset. Innen József Attila verseinek sajátos alkata: pontos tárgyiasságú, földhöz és valósághoz tapadó részletképek, a keretből kieső, váratlan szürrealista ízű képek és önmagára vonatkozó megállapítások tömör, magas megfogalmazású keverése. Éppen ezért a rövid, töretlen versek a legjobb alkotásai, mint a „Mégfáradt ember”, a „Fiatalkasszonyok éneke”, a „Betlehem”, a „Reménytelenül” első része, az „Elégia”, a „Szappanosvíz”, a „Mama”, a „Ki-be ugrál” és a lírai utolsó versek.

A nyelvi képekben való kifejezés jelképezi legjobban sajátos viszonyát a valósághoz, a külvilághoz is. Legtöbbször „leír” és megállapít verseiben; de csak látszólag realista. Nem a valóság ösztönzi kifejezésre, hanem belső érzése vagy hangulata az elsődleges, a kép az érzés kivetítésére szolgál. A külvárosi éj hangulata a lélekből párolog elő, és közvetítő közeget keres. A József Attila-verset rendszerint ennek a hangulatnak anyagtalán érzékeltetése vezeti be. A valóság aztán megadja a hangulathoz a kifejező képeket. Ilyenkor hozzátapad a valósághoz és hihetetlenül pontos és valóságízű tud lenni a táj elemeinek lerögzítésében. De a nyelvképzelet jóleső hancúrozása vagy a ritmusváltozatok szentvedélyes öröme sokszor föláldozza a valóságot és a vers egységes értelmét. A költő hol brummogva, hol sírva-vigadó bokázással, hol az éj alakatlan elemében halkán dudorászva leli örömét a szeszélyes zene- és versképletek próbálgatásában, ez adja meg számára a vers művészi értelmét. Sok verse a részletek diadala az egész rovására. Csak később, lehiggadásának korszakában hajolt a valóság fegyelme alá: így lett „az adott világ varázsainak mérnöke”, aki fölméri és lerögzíti a valóságot.

Verseit olvasva, ilyen vonásokban tűnik élénk József Attila költői arca. De ezek a vonások még nem adnak választ költői nagyságának izgató kérdésére. Vajjon valóban olyan nagy-e ez a költő, ahogy magasztalói állítják? És ha nagy: miben rejlik nagysága? — Ma már, három évvel emberi alakjának eltűnése után, amikor összes versei immár II. kiadásban jelentek meg (Bálint György: József Attila összes versei, 1939) és életrajzát is megkaptuk nénje tollából, itt az ideje, hogy elfogultság nélkül, a hűvös látás józan mérlegelésével próbáljuk fölmérni az egyetlent, ami maradandó a veszendő emberi sorsból: a költő költészetét.

József Attila költői nagyságának pöre újra felveti az örök problémát: mi teszi nagyvá a költőt? — Forma? Tartalom? Formai tökéletesség? Tartalmi újság? Eredetiség vagy tökély? Költészet és élet összecsendülése? Faji megtestesülés vagy osztályképviselő? Váteszség és prófétaág? Lírai hófok, vagy az érzések gazdagsága? A jelen problémáinak mélységes megragadása, vagy az időtlen dolgok örökérvényű kifejezése? Stílus vagy szellem? — Ezek a költői értékek kisebb-nagyobb fokban valóban megvalósultak József Attilában, és értékelői, sajátos szempontjuk szerint, hol ebben, hol abban látták kiemelkedő költői nagyságának megfellebbezhetetlen igazolását.

Tartalmi szempontból egy különleges helyzetű és alakulású fiatal élet élmény-anyagát és egy eszmélkedő lélek finom rezzenéseit örökítik meg versei. Két életformának: a szegénységnek és a belső bomlásnak páratlanul nagyerejű és múlhatatlan kifejezését adta. A valóság azonban, amelyből válogat, meglehetősen szűkkörű, mondanivalója pedig nem egyszer elriaszt, még jelképes értelemben véve is szavait. Hetykesége, Isten-profanizálásai, szerelmi átkai még fiatalos ártatlanságukban és élményi megokoltságukban sem kelthetnek rokonszenvet. Ilyen túlzások Adyban is voltak, de a versek, amelyek hordozzák őket, nála sem tartoznak a legtökéletesebbek közé. Nemesak az erkölcsi vagy vallási kényesség lázad ellenük, hanem az esztétikai jóízlés fogadja fanyalogva őket. Költői egyéniségének alapérzései — a gyermeki báj, a kamaszos rakoncátlanság, a groteszk humor, az anyás oltalomkeresés, a férfias szenvedés — vegyes érzelmeket váltanak ki az olvasóban.

Érzelmi skáláját nem az érzések változatossága, hanem inkább a változatok gazdagsága jellemzi néhány érzésen belül. Igaz, hogy legtöbb versét nem is lehet beilleszteni a hagyományos költői témakörökbe és versei az antológia-csoportosítás csődjét mutatják. Lírai hófokuk pedig csak utolsó éveiben ugrik föl a sajátos tartózkodás fölé.

Képzetele termi meg eredetiségének és a legelvontabb eszméletek képbeöltöztetésétől a leganyagszerűbb megjelenítésig terjedő dús kifejezőképességének erényeit, de ez a forrása szeszélyes képzettársításainak, képkapcsolásainak, a vers alkati töréseinek és átcsapásainak is, amelyek megnehezítik költészetének értelmi átélését. Ez természetesen csak a mai nemzedékre vonatkozik. Lehet, hogy 20 év múlva épp oly közkincese lesz a megszokott, természetes tudattartalmaknak, mint ma nekünk az egykor „érthetetlenek” tartott Ady.

Emlegették verstechnikájának kristályosságát és költészetének formavilágosságát is. Jóideig kedvelt és később is felbukkanó népi formái valóban ringató verslejtés vagy csárdás-ütemű bokázás ritmus-tíkját rejtik, és versei a kötöttebb formákban is bámulatos gazdagságú változatokban és rímelhelyezésekben lejtene elő. Később viszont, amikor a mondanivaló komor mélysége társult a szabadabb, alaktala-

nabb formával, legtöbb versében van valami monotonitás vagy botlás, mintha a költő szándékosan gáncsot vetne a versnek. Ritkán szól ki belőlük a lírai dallam, a belső melódia, amely a szívbe lopja a verset.

Viszont abban, ami az övé, egészen eredeti. Nemcsak alaptémájában, hanem hangjában, modorában és nyelvképezetében is. Első lépéseinek tájékozódásán, — Juhász Gyula, Tóth Árpád, Ady és később Kassák hatásán kívül — se elődje, se mestere, tanulni sem akar senkitől. Úgyszólván saját maga alakította ki magát, mint a korallsziget, ezzel is hangsúlyozva független magányát.

Jól megmutatkoznak ezek az erények és hibák azokban a „nagy” versekben is, amelyekben költészetének legjellemzőbb csúcsait látják. Az Óda szerelmi lírájának legnagyobb szabású, legforróbb felbuzogása. Pompás fokozással szárnyal fel az ódai mondanivaló a jellegzetes József Attila-i ősnyuigalmú kezdetből a szeretett nő költői anatómiájának eredeti képein át a kozmikus rajongásig. És mégis mennyi törés, újrakezdés, heterogénség a versben, s szép, de kárvalló lehullás a befejező „mellékdal”-ban! Az Eszmélet a sajátos József-i életérzés képekben megragadott, csodálatosan finom tükörképe: eszmélkedések, vallomások, sejtelmek, — a valóság és a sejtelem-világ lebegő határvonalán; de milyen jellemzően mozaik, különmemű elemekből összerakott mozaik ez a nagyszerű vers is! Aztán a Külvárosi éj, ez a realista elemekből szőtt remek impresszionista körkép, — a proletár-költő varázsos látomása a gyárak nyomoráról, amelynek „országairól térképet rajzol a penész”; a versben mégis, — mint testvéreiben, a Téli éjszakában és A város peremén-ben is, — van valami nyúlós alakatlanság és a részletenként feldobogó ritmus el-elbotlik olykor a hosszabb-rövidebb rímelő sorok útvesztőiben vagy egy-egy váratlanul rímtelen sor buktatóján. Az ilyen soroktól aztán — mint egyik versében a törvény szövedéke — fölfeslik a vers egésze. A költő ajkán olykor valóban „csörömpöl a szó”. Aránylag kevés a mondanivalóban és formában egyaránt tökéletes vers, mint amilyen A Dunánál.

Általában nehéz a tetszik-nem tetszik elvét fölvetni József Attila verseivel szemben. Többnyire kiesúsznak az ilyen megítélés alól. Legtöbb verse, első olvasásra, se nem taszít, se nem vonz. Szépségei, értékei, lelki vonatkozásai csak lassanként fénylenek föl. Először talán csak egy kép tűnik föl eredeti szépségével, majd egy-egy részlet, néhány harmonikusan összecsendülő verssor ragad el, majd valami az élmény mögött meghúzódó lélekből, végül az egységes hangulat és mondanivaló, beleágyazva a forma tárgyiasító építőkövéibe. József Attila verseiben egy nagy költői tehetség erényei és hibái ütköznek ki. Szeretni nehéz a verseit; de lehet csodálni őket, mint egy sors és lélek mélyen emberi sugártöréseit.

Talán kár is erőltetni verseivel szemben az esztétika iskolás

szabályait, értékméréseit. Legtöbb versének főértéke életével való összefüggésében rejlik, — vagyis elsősorban emberi dokumentumértéke van. Ezért nem is lehet őket elszakítani életétől. Így jutottunk vissza a költő emberi valóságához, hiába próbáltuk meg önmaguk elvont értékében tekinteni verseit. Aki érteni és élvezni akarja a József Attila-verseket, az nem is tehet mást, mint hogy életének drámai színpadán, emberi megnyilatkozásainak háttéri színfalai között tekinti őket. De nem úgy, hogy élete adja meg versei értékét, hanem úgy, hogy verseinek ragyogása nagyítsa fel életét. Éppen ebben nagy ez a költő: költészete egy megdöbbentő sors és sajátos életérzés időtlen érvényű emberi emlékműve.

Annyi biztos: mélyről szakadnak ki ezek a versek, mint a lélek foszlányos darabjai, és velük együtt fogy az élet és a lélek biztonsága is. Itt a líra nem játék, nem hiú ragyogás, nem járulék, nem „szép” és nem „nem-szép”, hanem maga az élet, amely gyöngyöt és salakot egyformán sodor útjain. Ily tökéletesen kevés költő áldozta fel életét a verseiért.

József Attila költői nagyságának perében — és még inkább költőnemzedékében elfoglalt rangjának kérdésében, — a végső szót a kellő távlatokba siklott jövő fogja kimondani — az eljövendő kor, amely a maga látásmódjának kedvéért úgyis sutba dobja majd mai szemléletünket, magasztalást és kicsinylést egyaránt. Addig a költő művének önmagáért kell helyt állnia. Aki át tudja venni verseiből előbb az ifjúkori hányódás lelkességét, később pedig a belső kínlódás ritmusát, aki maga is gyötrődik a sors és a kor igazságtalanságain, az bizonyára megérti őt, rokonul vele, felmagasztalja verseit. Ez az őszintébb és jogosabb imádat. A másik az a fajta, amely a költőt politikai és szociális célokra sajátítja ki, vagy csak azért emeli szédítő magasba, akár költőtársai rovására is, hogy egy egetvívó nagy költőnek barátja, ismerőse, kortársa legyen.

Magyar Szemle 1941. ápr.

Makay Gusztáv

740. ELFELEJTETT SÍRHANT...

Egy elhagyott földdomb jutott eszembe, amikor a minap a Stúdium-könyvek legújabb kiadványát lapozgattam. Posthumus írás, — szerzője már rég halott — s az ő porladó teteme felett domborul az anyaföld rögeinek barna baldachinja. Olyan közel van ez a sírdomb a rohanó élethez — s mégis emberi emlékezetben oly távol elhagyott. Pár lépésnyire ott hullámszik a magyar tenger fürdőjének nyári tömege, de az öreg falusi temetőbe vándor aligha vetődik be, legalábbis úgy mesélték, amikor nemrégiben arra jártam — Balatonszárszón...

Szárszó kellemes, vidám nyaralótelep Lelle és Siófok között. Állomása afféle lakajosabb bakterház, közvetlen a Balaton vizére rúg, s majdnem az állomás mellett lesorompózott országút szeli át a pályatesetet, mely a sorompók mögött ketté ágazik. Az egyik ág pár lépése után rögtön a Balatonba szalad, egy kis öbölbe, melyben fehér hullámok labdázna árva csónakot, a másik szárny merőlegesen elkanyarodik a panziók felé, melyeket közvetlen a parton a Magda-lak nyit meg. A pályatest másik oldalán a Strand-kávéház telve kreol bőrről, jókedvű fürdőzőkkel, terraszán ütemes jazz muzsikál. Jókedv, üdülés és szórakozás égésében mozog Szárszó — a fürdőhely egész élete. Úgyszólván el sem képzelhető, hogy valaki más szándékkal szálljon le itt a vonatról.

Szárszó forgalma azonban a fürdőszезon elmúltával hatalmasan megcsappan, s az egész hely visszazökken az álmos dunántúli kis falu kereteibe. A falu — nagykiterjedésű ugyan, azonban életének nem minden szála fut össze a vasúti állomásnál, itt bizony őszi vagy téli időkben a személyzetten túl csak néhány árva utas lézeng, vagy az sem. Így volt 1937. december 3-án, pénteken is. Csúnya téli idő volt, amikor este 8 óra után befutott Zamárdi felől a tehervonat. A sorompóra egy férfi támaszkodott, s látszólag figyelte, mint indul a teher tovább Szemes felé. Mikor már az utolsó kocsik is mozgásban voltak, hirtelen kibújt a sorompó alól s határozott mozdulattal bevágta magát az utolsó kocsi kerekei alá, melyek a szerencsétlent elkapták. A személyzet, mely a szerencsétlenséget azonnal észrevette, rögtön megállította a tehervonatot, ez azonban így is 15 méteren át vonszolta magával az öngyilkost, akinek véres, összezúzott tetemét sikerült csak kimenteni a kerekek alól. József Attila volt, az új magyar líra büszkesége.

A sínek mentén áll a Palota-panzió. Emeletes, téglalakú épület közvetlen a víz partján. Email tábla jelzi, hogy dr. Makayné (József Etel) tulajdona. Az udvaron vérvörös mályvarózsák — az asztalon ép az ebéd terített asztalait bontogatja a pincér. Az idillikus, nyaraló hangulatban el sem tudjuk képzelni, hogy itt lakott élete utolsó szakában az élettől agyonhajszolt, megnyomorított beteg, magyar költő...

Pedig hát itt élt Attila 1937 utolján — idézem nővére szavait — a terras melletti oldalszobában.

November 4-ikén érkezett és december 3-án vetette magát a vonat alá. Érkeztéig a Budapesti Szieszta szanatóriumban kezelték súlyos idegösszeomlását, melynek kelleit Hatvani Bertalan mecénási keze biztosította, az örökké pénztelen és nyomorgó Attilának. Schizofréniában szenvedett a 32 éves költő, az átnyomorgott fiatalkori évek, melyek folyamán gorkiji tarkaságban volt utcai árus, kenyeres fiú, szaléziánus kis pap, közép- és főiskolás. Míg el nem pusztult a párizsi nélkülözések, a

penz és kenyér utáni hajszának gyógyíthatatlan és egy életre kiható örökségében. Az orvosok már zárt intézetet ajánlottak neki, de ő inkább leutazott hozzám — Szárszóra. Annál is inkább, mert többi rokonainál nem szívesen időzött, s azok nem törődtek vele.

Attila nagybeteg volt s üldözési-mánia gyötörte. Napokon át ok nélkül sírt szobájában, úgy, hogy szemhéjjai egészen feldagadtak. Világos időszakaiiban Viktor Hugót fordította és több költeményt is írt, amelynek logikája és gondolatvezetése kristálytiszt. Utolsó versében már erősen erőt vett rajta a közeli halálának bekövetkezési mániája.

*Ime hát megleltem hazámat,
a Földet ahol nevemet,
hibátlanul írják fölébem,
ha eltemet — ki eltemet.*

*E föld befogad mint a persely,
mert nem kell (mily sajnálatos)
a háborúból visszamaradt,
húsz filléres, a vashatos.*

*Sem a vasgyűrű, melybe vésvé
A szép szó áll, hogy Új világ,
jog, föld, — törvényünk háborús még
szebbek az arany karikák.*

(József Attila utolsó verséből.)

Tudtuk róla, hogy beteg. Azonban, hogy a betegség annyira előrehaladott, azzal nem számoltunk. Mindjárt, mikor Jolán nővérel megérkezett, hiába vártuk az állomáson, a panzió előtt bukkantak rá, ahol a sárban ült. Azt mondta, hogy végtagjai felmondták a szolgálatot. Kért, hogy valamiképen vigyük be úgy, hogy a gyermekek — mutatott az udvaron játszó, barnára sült, egészségtípusokra, akik közül a 9 éves Zsuzsika szintén verseket ír — észre ne vegyék siralmas állapotát. Vigyáztunk rá, hogy ne vegye észre, hogy úgy bánunk vele, mint egy lelkibeteggel, s hogy ne vegye észre mint aggódunk érte, mert hisz ezt is rögtön az üldözők terhére írta volna. Eldugtunk előtte zsillettől kezdve késig mindent, amivel kárt tehetett volna magában, épp öngyilkossági gondolatai miatt, hisz emlegette, hogy új életet fog kezdeni — a föld alatt. Egyszer a Pesti Napló egy száma került hozzám, augusztus 13-iki pénteki száma volt. A szerkesztő üzenetei között megragadta egy vers címe, ez volt: „Halott költő” — utána az üzenet, nem közölhető. Beszaladt szobájába és napokon át sírt. Hasonló volt a jelenet, amikor

Victor Hugo Ultima verbá-ig jutott el. November vége felé azonban javulás állott be állapotában, a családi kör és a nyugalom éreztették vele csillapító hatásukat. December 2-ikán csütörtökön felkeresték pesti barátai és a Szép Szó gárdája, Ignotus Pál, Remenyik Zsigmond, Fejtő Ferenc, Németh Andor és ekkor egészen felvidult, még — Flóráról is beszélt. Ekkor már a faluban laktunk Horváthéknál, mert a nyári tartózkodásra berendezett panzió decemberben már hidegnek bizonyult. Este sétált Attila, csendes volt és egészen normális. Betért a trafikba és Jolánt hazaküldte, hogy rögtön jön. Azonban nem indult el hazafelé, hanem az állomásra. A szerencsétlenség híre minket otthon ért.

Attila írógépe máig is még a zálogházban van. Halála óta mindössze csak 10 pengőt tudtunk rá törleszteni, szegény Attila annak idején 80 pengőt kölcsönzött ki rá. Dr. Makkay Ödön, aki különben Attila gyámja is volt, ügyvéd volt Hódmezővásárhelyen, azonban vagyon nélkül hunyt el, úgy hogy panziója zár alatt van, csak névleg az övé. Hat heti nyári lakás díjtalanul, mindössze az benne a részük. A Baumgarten díjat Attila halála után kaptuk kézhez, azonban csak egy negyedét, mert az alapítványi szabályok szerint, hátramaradottnak csupán egy negyede jár a díjnak. Írtunk Babitsnak, de választ nem kaptunk.

Ez volt a „földi” végzete az új magyar irodalom legigazabb poétájának. Mert József Attila valóban „igaz” poéta volt, azt írta meg, ami a szívében fakadt, s úgy, ahogy a szíve diktálta. Igazabb, őszintébb poétát nála alig találunk az új magyar lírában s Ignotus Pál találóan jegyezte fel róla — hogy „bármilyen vadul száguldott képzelete, úgy ragaszkodott a valóság minden porcikájához, mint a leltári tárgyhoz, melyről feljelentés terhe mellett kell számot adnia. Ha életírói azt olvassák versében, hogy édesanyjának a háború vége felé csirkét szerzett, de mire levitte neki, holtan találta őt — akkor fogadják el nyugodtan leghitelesebb adatnak. Ha valahol azt írja, hogy hazafelé menet nézte a jázminokat, akkor mérget vehetnek rá, hogy nem orgonák voltak.” Az olvasó azonban joggal vetheti fel a kérdést, miben rejlik tehát akkor József Attila poézisének költői ereje? Ebben az őszinte önvallomásban, — melyet olyan igaz sorokban vetett papírra, amelyre csak született poéta képes, — amihez pompásan idomult nagyszerű formakészsége. Első kötetében, melyet Juhász Gyula biztatására adott ki Szegeden (*Szépség koldusa*, 1922) — még csak ízelítőt adott egyéniségéből, — de Juhász Gyula máris megérezte benne az igazi, a nagy költőt. Második kötetében már csiszolódik poézisének igazi őszinte jellege (*Nem én kiáltok*, 1925), amely egyre erőteljesebb színekben bontakozik ki további két kötetében (*Nincsen apám, sem anyám*, 1922). — „Döntsd a tőkét, ne siránkozz,” (1925), hogy teljes énjét nyújtsa a „Külvárosi éjben” (1932). Ebben a megrázó erejű kötetben nemcsak a kormos külváros szegénysége és lázongása énekel, de teljes koloratúrájában jelentkezik a költő poézise. Ez a kötet jelzi lírájában a

kulminációs pontot — a „Nagyon fáj” c. utolsó kötetében pedig megrázó szépségű sorokban ugyan, de az önmagával meghasonlott, megtört lélek jelentkezik már. *Nagyon fáj* — tipikus cím József Attila egész életére, mert neki bizony öröm belőle alig jutott ki. Talán ezzel magyarázhatjuk hajlamát az öngyilkosságra, melyről Németh Andor pompás József Attila tanulmányban ezt jegyzi fel. „*Diákkorában több öngyilkossági kísérletet követett el. Egy más alkalommal, tizennégy-tizenöt éves korában a sínek közé feküdt, hogy elgázoltassa magát a tehervonattal. Az idő múlt, a tehervonat nem jött. Nem értette a dolgot, felkelt, elindult a vonat elé. Kiderült, hogy a vonat azért késlekedett, mivel pár kilométerrel feljebb elűtött valakit. Más halt meg helyettem akkor — mondogatta — lehet, hogy itt kapcsolódott össze sorsa a tehervonatokkal...*” A második tehervonat aztán bepótolta Szárszón azt, amit az első elmulasztott. Szétroncsolta a beteg költő vézna testét...

A szárszói kálomistatemető, melyben a görögkeleti vallású költő pihen, jó messze van a falu végén. Perzselő napfényben kell végighaladnunk a keleti villasoron, melyet balkéz felől a szárszói Erzsébet liget tujái szegélyeznek. Romantikus, kedves rész ez, még ősszel is, amikor az örökzöld sövényen végigszánt a Balaton vihara. E parkkal szemben áll a Horváth villa, melynek falai között a költő utolsó óráit élte. Ezután dombnak visz az út, sorra elvesznek a házak, s a domb peremén afféle tarlót szegélyez otromba drótsövény, melyet léces primitív kiskapu szakított meg. Ez a szárszói temető bejárata. Az a tarlóféle pedig maga a temető. Kálomista, katolikus egy földben. Bizonytalan élősövény választja el a kettőt. Sok helyen már csak a nyoma látszik. A halál nagy demokráciája eltüntetett minden különbséget, katolikus és református és az egyetlen görögkeleti halott között. Szegényes elhagyott dombok fogadnak mindjárt a bejárat mögött. Néhány korhadt fakereszt, sehol márvány — vagy kőtábla, márvány — vagy kőkereszt. A temetőnek egyetlen sírboltja van, mely bizonyos Kórodi Károly és családja emlékét jelzi. A halottas kamra afféle kis dülő kaliba. Itt feküdt József Attila utoljára — a föld felett. A temető végén új sír domborodik. Nincs semmi dísze, vagy talán még szegényesebb mint a többi. Egyszerű 10 × 10 cm-es fatábla jelzi fejtől az alanti szöveget:

ITT NYUGSZIK JÓZSEF ATTILA
ÉLT 32 ÉVET.

Kátránnyal felmázolt kusza ákom-bákomos betűkkel.

A síron esőverte foszló babér-koszorú. Annyira elnyűtt, hogy csak az ismeri fel, aki tudja, hogy ki pihen ez alatt a hant alatt.

A Szép Szó küldte ezt a koszorút — Attila egyéves halál

évfordulójára — mondta dr. Makkayné. — Azóta bizony jócskán megtépázódott, senki sem érdeklődött a sír után...

Nem is csoda, ugyanolyan elhagyott mint a többi. Ki zarándokolna el ide csak úgy piétásból? A szomszédos sírokon ugyanolyan egyszerűek a fatáblák. Egyszerű falusi nevek és csupa hosszú életkor. Lám a jobboldali sír kátrányos fatáblája jelzi, hogy az alatta porladó Tóth Imréné 63 évet élt. Jobboldalt viszont Tóth István 76 évet. Úgy látszik az öreg kálomista temetőnek legfiatalabb halottja a tragikus körülmények között elhunyt költő. Valami azonban mégis van a síron, ami megkülönbözteti a többitől. Egyszerű, de éppen egyszerűségében szép kárminos muskátlik lángolnak végig rajta hosszán. Muskátlik alatt porlad a magyar lírikus, aki — mint maga megírta:

*Vidám és jó volt s tán konok,
Ha bántották vélt igazában,
Szeretett enni s egyben-másban
Istenhez is hasonlított,
Egy szegény orvostól kapott
Kabátot és a rokonok
Úgy hívták: Többé-itt-ne-lássam.
A görögkeleti vallásban
Nyugalmat nem lelt, csak papot —
Országos volt a pusztulásban,
— No de hát ne búsuljatok.*

Magyar Album (Nyitra)
1941. 5. köt.

Mártonvölgyi László

741. NEUE UNGARISCHE DICHTUNG

— *Geist und Stil* —

[...] Illyés ist der Dichter des reinen Geistes und der schwerer Scholle, Volks- und Kulturdichter zugleich. In der Richtung der rein intellektuellen Gestaltungen entwickelte sich ein dritter, gleichfalls sehr bedeutender neuer ungarischer Dichter, Attila József. Er war Sohn einer Wäscherin. Nervöse Verworrenheit, greller Naturalismus und eine launenhaft-hypermoderne Traumwelt, kindische Virtuositäten und Keckheit, heldenhaftes Sehen und Drang nach Logik und persönlicher Klärung: das ist der Dichter Attila József. Sein Sozialismus ist im wesentlichen schon eine grosstädtische Proletarierideologie. Die trotzige Persönlichkeit drängte ihn völlig in die Opposition zur äusseren

ungarischen Wirklichkeit, und durch seine bedauerliche Lebensuntüchtigkeit war er auf die Unterstützung liberaler Kreise und ihrer Verbündeten angewiesen. Welche Sehnsucht nach einem harmonischen Dasein in ihm lebte, dafür gibt sein verzweifelt geständnis, das er einige Tage vor seinem Tode u.a. auch mir ablegte, einen schmerzlichen Beweis. Eine unheilbare Seelenkrankheit, unerträgliche Angstzustände und schliesslich der Wahnsinn machten seinem Leben ein frühes Ende: vor zwei Jahren warf er sich auf einer Provinzstation vor den Schnellzug und starb. Seine gesammelten Gedichte ernteten dann auf einmal grossen Erfolg, und um den jungen verstorbenen Dichter wiederholte sich — allerdings in kleinerem Masse — der alte müssige Zank zwischen bürgerlich-sozialistischen und bis dahin gleichgültigen nationalistischen Kreisen: wem gehörte er an? Wem er angehörte, kann nicht zweifelhaft sein, seine schönsten Gedichte sind unbedingt Schätze der ungarischen Lyrik [...]

Ungarn (Budapest—Leipzig) 1941. máj.

Lorenz Szabó

742. JÓZSEF JOLÁN: JÓZSEF ATTILA

Szegény József Attilának, míg élt, nem volt nagy megbecsülésben része. Gyötrelmes életében nem vigasztalhatta az a tudat, hogy szenvedéseiert népe elismerése már életében kárpótolja. Elment közülünk azon a hideg, ködös téli napon s azóta alakja és életművének jelentősége egyre nő. Őt is elérte a magyar költők keserű és lázító sorsa: a halál utáni megdicsőülés. Ő elment, de itt maradt nyomában egy kötet verse, amely azóta ott van minden jóakarató ember könyvei között. De emberi alakja és élete sem múlt el nyomtalanul.

Testvére, *József Jolán* tavaly megjelent könyvében olyan emléket állított neki, amelyet csak kevesen kapnak meg. A könyv annakidején a magyar könyvnap legnagyobb eseménye volt. Megrázta és megdöbben-tette az olvasókat az a kegyetlen kálvária, amelyet József Attilának végig kellett járnia. De ugyanakkor fölfigyeltek az életrajz írójára is. József Attila művének árnyékából egy új, erős, kulturált és sodróan tehetséges írói egyéniség bontakozott ki. József Attila életrajza nem volt méltatlan József Attilához, a költőhöz. *A testvér könyve a magyar irodalom egyik legdöbbenetesebb és legvádlobb dokumentuma.* Aki majd egykor az első és második imperialista világháború közötti idő magyar irodalmi viszonyait vizsgálja, igen sok hasznát veheti József Jolán könyvének. A proletárköltő sorsa rajzolódik ki ebben a könyvben, de az egyén tragédiája mögött ott sötétlik az osztály szomorú sorsa is. Ez volt

az a kor, amikor a névtelen dolgozó milliók költője annyi hősi erőfeszítés, megindulás, újrakezdés után bomlott aggyal és tépett idegrendszerrel veti magát a vonat kerekei alá.

József Jolán könyve most ismét megjelenik a könyvnapon (*Cserépfalvi kiadás*) és szegény emberek számára is hozzáférhető áron meg lehet vásárolni. Ismételjük: ennek a könyvnek, József Attila verseivel együtt, ott kell lenni minden tudatos munkás könyvei között.

Népszava 1941. jún. 1.

(Ly-Ga)

743. A KIADÓ ELŐSZAVA

[JÓZSEF ATTILA: KÖLTÉSNET ÉS NEMZET]

A költő, kinek életműve ma már nemcsak annak az osztálynak kincse, amelyből való és amelynek szószólója volt, hanem mindenkié, aki magyarul beszél, — ezeken a lapokon lírájának, egész költői magatartásának „ars poetica”-ját adja. Különös költészettan ez, de József Attila is különös költő volt: bonyolult és egyszerű, tudatos és ösztönös, mindenkihez s csak önmagához, vagy csak kevesekhez szóló egyszerűre. Lírája, akárcsak élete, félelmetesen változatos, akár a föld, amelyhez úgy ragaszkodott, hogy megölte magát, amikor szegény, bomlott elméje más törvényeket kezdett diktálni, — olyanokat, amelyek túlnőttek e földi renden... Ha élt valaha konstruktív, építő költő, József Attila az. Képtelen volt elviselni a szellemi tisztátalanságot, a tisztázatlan álláspontokat, fogalmakat: e munka, amelyet most vesz kezébe az olvasó, azt a nagyakarítást írja le, amit a költő a saját műhelyében végzett, hogy alkotó munkájának alapfogalmait önmaga előtt is, — de a világ számára is tisztázza.

Különös tévedés, de a nagy költői egyéniségek úgy élnek korunk köztudatában, mintha kissé, — néha nagyon is — bolondos őstehetségek lennének, vadzsenik, akiket valami rejtelmes természeti erő készítet az írásra, zabolátlan és szelídhíthetetlen ösztön s talán a „hökkentsük meg a jó polgárokat!” vágya. E közhit elterjedésében nagy szerepe van a szelíd és ártalmatlan költőnek is, aki nem hökkent meg senkit, gondosan skandál, okosan ügyel a járt utakra és dehogy is „vívódik emberül a népek nyomorával!” — inkább a maga jólétére ügyel. De meg a közönségnek is jobban tetszik a fésületlen és ösztönös vadember, — olyasféle okból, amit könnyen megérthetünk: a nyárspolgár, aki magafölött érzi a zsenit, némi elégtétellel legyint s azt mondja: „könnyű neki, hiszen bolondos. Más mint én: hogy is lehetne épeszű?” Meg azután úgy illik, hogy az, akiről sokat beszélnek, beszéltesen is magáról: fogják

pörbe a verseiért, kobozzák el a könyvét s így tovább. A másik költőtípus, a művelt, „skandáló”, aki a külföldi irodalmakat is jól ismeri, a közönség széles rétegei előtt soha nem olyan népszerű, mint a „vadzseni” — akinek ma még József Attilát tartják.

Mert nem az. Zseni, de nem vad... Ő a harmadik költőtípus, a legtöbbet érő. Ösztönös, de művészi ösztönét tudatos és éles elme ellenőrzi, — még akkor is, amikor ezt a csillogó agyvelőt már az őrültség férgel gyötrik. Olyan lázzal keresi helyét a társadalomban s a „való világban” mint a legnagyobbak, — nem is a költők, de a szociálisták, vagy a középkor hitvallói közül. S mikor megtalálja ezt a helyet, kitart, halálíg, — majdnem a fizikai halálíg. S úgy tart ki, mint senki a költők közül, akik — ha tehetségesek — nemigen bírják a politika szigorú fegyelmét s minél tehetségesebbek, annál kevésbé: hiszen verset írni, — József Attila-mértékű verset — csak akkor tud a művész, ha mindazt, amit hisz, halálosan, végzetesen hiszi, — akkor is, ha tévedett. Jó lenne egyszer eldönteni, hogy mi termékenyebb: a nagy költő apró tévedése, elméleti hibája, vagy a kis senki konok hűsége? És melyik hasznosabb?

József Attila nemcsak verset írt, hanem azzal is tisztában volt, hogy a költő „neve, ha van, csak áruvédjegy, mint akármely mosóporé:” tudta, hogy hová tartozik. Hogy a régen oly divatos kifejezést használjam: megteremtette az elmélet és gyakorlat dialektikus egységét a maga munkájában, — a versírásban. És nem ösztönösen! Bizonyosság rá ez a tanulmány, amely — ha nehéz — azért nehéz, mert soha költő maga előtt még nem tisztázta így mestersége és világszemlélete legmélyebb összefüggéseit: járatlan, töretlen az út, frisske a fogalmak: még csillog rajtuk a költő verejtéke, aki művészetének olyan törvényeit fogalmazza meg, amelyeket a örökkévalóságnak szán.

Még emlékszem rá: órákhosszat magyarázta, hogy még a legkönnyedebb versei is mennyire összetett nyelvi, testi, lelki és világnézeti folyamatok végső képletei, — hogy a költemény „soha nem folyik magától, mint valami kerge patak” — hanem készül, tudatosan, az ízlés és elme éles vésői vágják ki a formátlan anyagból. Mindig meg szerette volna értetni, hogy a jó vers milyen folyamatok eredménye: gondolom, ez a vágy vitte rá, hogy összeszedje a tanulmány anyagát, amelynek egyik fogalmazása fölé ezt írta: „A művészet metafizikája.” S ha e metafizika nehéz is, mégis arra kérem az olvasót, rágja át rajta magát: azért is, mert csak így értheti meg teljesen a költőt, — de a ritka örömet is; mert olyan lángelme műhelyébe pillant be, aki a mi kortársunk volt ugyan, de még az elkövetkező századokban is egész nemzetét fogja tanítani.

különböző költői korszakaiban állandóan kísérte a vágy, hogy másokkal is megértesse a komplikált költői folyamatokat. Hogy az emberek ne csak a kész eredményt lássák, hanem az egészet, a kezdet rezdülleteitől végig a költői kifejetlig. Hogyan születik a vers, miért, minek? Kant „Hogyan lehetséges természet?” alapelvét alkalmazza a költői tevékenységre. Megismerni és megismertetni, ez a forró vágy viszi arra, hogy a művészet metafizikájának alapvető művét megalkossa.

Ebből a metafizikából csak ez a kis kötet készült el. Ez se egységesen, folyamatosan és kerek egészként, hanem rapszodikusán, négy-ötféle fogalmazásban. Töredékeként. De a gondolatmenet egysége, a világnézet teljessége, amely ezekben a töredékekben megnyilatkozik, lehetővé tette, hogy a töredékek mégis kerek egészként kerüljenek az olvasó szeme elé.

József Attila iránti pietás, emlékéhez való alázatos ragaszkodás nem engedte, hogy írásaihoz valamit is hozzátegyünk, vagy belőlük valamit is elvegyünk. Feladatunk ezért mindössze az volt, hogy a többféle fogalmazásból a legmegfelelőbbet, legvilágosabbat, legvéglesebbet kiválasszuk és az így nyert részeket egymásba illesszük. A gazdag anyagból — a jövő feladatát igyekezvén már most szolgálni József Attilával szemben — csupán merítettünk és az olvasókon, József Attila hívein áll, hogy ez a gazdag anyag tovább termékenyítsen és ösztönözzön.

József Attila: Költészet és nemzet. [1941]

(sp.)

745. JÓZSEF ATTILA: KÖLTÉSZET ÉS NEMZET

Ez a poszthumusz írás József Attila esztétikáját tartalmazza. A nagy költő szükségét érezte, hogy a költői alkotás egész folyamatát öntudatosan átgondolja. Ebből a gondolati munkából több töredék keletkezett; a töredékeket azonban belső egység kapcsolja egybe s könyvbe fűzve valóban egészként hatnak. József Attila költészetének csodálói bizonyára nagy érdeklődéssel fogják forgatni ezt a könyvet.

Független Magyarország 1941. jún. 16.

Valóban jogos az a kérdés, hogy a rádió minél többet szerepeltessen műsorában hanglemezeket. A modern technika megajándékozott bennünket a gramofonnal, *óriási lehetőségeket tartogat az emberi hang és a muzsika megőrzésére, átörökítésére.* Dicséretes a rádiónak az a törekvése, hogy eddig még művészi fórumok előtt ki nem próbált énekesnőket, zongoraművészeket igyekszik az utóbbi időben háttérbeszorítani. Nem egyszer bosszankodva vettük észre, hogy dilettáns műkedvelők szerepeltek, különösen a rádió déli műsora keretében. *A rádió valóban nem az a hely, amely új tehetségek kipróbálására hivatott.* Természetesen nem arról van szó, hogy csak beérkezett, művészi pályafutásuk csúcspontján levő művészeket szerepeltessenek a mikrofon előtt. Új tehetségek bemutatására is szükség van; *mi csak az ellen tiltakozunk, hogy a Stúdióban a rádió legszélesebb nyilvánossága bevonásával próbáljanak ki eddig még ismeretlen erőket.*

A hanglemezek rendkívül jó szolgálatot tehetnek a zenei műsor összeállításával bajlódó rendezőnek. Nyugodtan mondhatjuk, hogy ma már úgyszólván alig van zenei remekmű, amelyet ne vettek volna fel hanglemezre, éppen a legkitűnőbb művészek tolmácsolásával. *Módunk van arra, hogy önálló koncertek hiányában meghallgathassuk a klasszikus, nagy művészek előadását hanglemezről.* A rádió vasárnap kora délutáni hanglemez műsorai rendkívül nagy népszerűségnek örvendenek. Ennek a jelenségnek az oka kézenfekvő. Sajnálatos azonban, hogy a rádió, úgylátszik, művészi síkon is *világnézeti elveket óhajt érvényesíteni.* Nem hisszük, hogy a velünk barátságban élő államok kulturális közvéleménye megsértődne azért, hogyha olyan örökértékű művészi alkotásokat, zeneműveket is hallanánk a magyar rádióból, amelyek velünk a jelen történelmi pillanatban ellentétes oldalon álló népek és nemzetek kultúrájának részei. Érdemes emlékezetbe idézni, hogy a német és a francia színházak legnagyobb sikereiket az elmúlt idény folyamán az angol *Shakespeare* darabjaival aratták: *A művészet éppen abban áll fölötte a másolható értékű emberi megnyilatkozásoknak, hogy népek és nemzetek vágyait, törekvéseit, álmait örökértékű formában tolmácsolják.*

És ne feledkezzünk meg itthoni értékeinkről sem. *József Attilának* a régi magyar irodalomtörténeti minták szerint először meg kellett halnia, hogy halála után megdicsőülhessen. József Attila szocialista költő volt, és mint ember is hozzánk tartozott. Gyötrelmes életét azonban hatalmas költői életműbe öntötte, amely *ma már nemcsak a munkásosztály kincse, hanem minden jószándékú, haladó magyar emberé.* Fájdalmas dolog azonban, hogy még halála után is elég ritkán szerepel a magyar rádió műsorán, amely pedig nála sokkal jelentéktelenebb egyéneknek ad helyet. A napokban előadták megzenésítve József Attila egyik legszebb

és legemberibb versét, a „Mama” című költeményét. Szükséges volna azonban, hogy József Attilának más, tágas emberi horizontokat átölelő verseit, *politikai líráját is megszólaltassák a mikrofon előtt*. Végeredményben a rádió 600 000 előfizetője között nagyszámban vannak olyan munkások, parasztok és értelmiségiek, akik a tragikusan elhunyt nagy költő ilyenirányú költészetére is kíváncsiak.

A rádiónak örülnie kell, ha tárgyilagos és nyílt kritikával bírálják működését. A rádió ma már a propaganda egyik legfontosabb szervévé nőtt és mint a jelekből látszik, minden erejével arra törekszik, hogy minél több előfizetőt szerezzen magának. Ezt pedig csak úgy érheti el, hogyha a magyar társadalom különböző rétegeinek óhajtasát egyenlő mértékkel méri.

Népszava 1941. jún. 28.

747. JÓZSEF ATTILA

A világháború utáni magyar költészetnek József Attila egyik kimagasló egyénisége. Ő volt az, akiben teljessé vált az idő, akinek utat nyitottak az előfutárok, akik kimondta az ígét, amit ki kellett mondani. Egy fiatal nemzedék csoportosult köréje, olyannyira, hogy ha a régi egyéniségtisztelő iskola hívei lennének, József Attila koráról kellene beszélnünk.

Gorkijéra emlékeztető élete szakadatlan Golgotajárás volt. Osztályrészeül jutott minden megpróbáltatás, nélkülözés, gyötrem, a kényszer elkorbácsolta a foglalkozások minden területére, hogy becsületesen képviselje azokat az emberiség láthatatlan parlamentje előtt. Átétele a proletársors minden változását, mielőtt győzelmesen a mindent kifejező lett: a *művész*. Gyermekkor: ez a fogalom egészen elkallódott az életéből. Őcsödön disznópásztor, később vizet árul a Világ-moziban. Forgott a tereken, kosarakat hordott a vásárcsarnokból, újságot árult, dunai vonatatógőzösökön szolgált. Kukoricacsész, könyvügynök, mezei napszámos, könyvelő, végül a „Szép Szó” című folyóirat szerkesztője. Egész élete válóper volt: örökös kísérlet, elszakadni az élettől. Érzékeny lelkére ráakódtak a sérelemtéglák: a pénz, az asszony, a betegség együttes rohamra indultak ellene. Valóságérzéke napról napra csökkent. Harminckétéves korában a balatonszárszói pályaudvaron a tehervonat elé vetette magát, és a gépszörnyeteg egy pillanat alatt befejezte azt, amit a korszak másfél évtized óta lassan előkészített: agyontaposta a költőt.

*

József Attilának nemcsak társadalomleplező céljai voltak, hanem iránytmutató célkitűzései is. „Az anyag gyermekeinek” megmutatta, hogy a jelen sivárságából híd vezet a jövő igazságosztó birodalma felé. Megmutatta, hogy ezt a hidat vérével és verejtékével építi a munkásosztály, a történelmet formáló erő. „Bennük bűg minden emberi mű értelme” — írta egyik költeményében a munkásságról. A korlátokat nem ismerő egyénieskedés korában a kollektív életakarások költője volt. Meggyőződéséből és irodalmi fölfogásából egy jottányi sem engedett. Kortársai közül többen nagy körutakat tettek meg, megírták az alkalmazkodás evangéliumait. József Attila egész életén át kitartott eszméi mellett.

*

Nemcsak mint költő volt példamutató, hanem mint ember is. Cselekedetei a közösség szelleméből nőttek ki és mindig a közösség érdekeit szolgálták. Beszédesen jellemző József Attilára: a „Nincsen apám, se anyám” című kötetének száz példányára rányomatta, hogy köztulajdon és lelkére kötötte mindenkinek, hogy olvasás után adja tovább. Proletárköltő mivoltát legjobban az igazolja, hogy hasonlatait is a munkás életéből vette. Szerelmi vágyakozását is úgy fejezte ki, hogy egyidőben érezte osztályának vágyait, kielégítetlen szükségleteit is.

Szerelmesverseivel új fejezetet nyitott a magyar líra történetében. Ábrázolásra méltónak találta a Lillák, a Júliák, a Lédák után a kérgeskezű proletárlányokat is, akiknek érzelmi életéről nem vett tudomást az addigi magyar irodalom. Szerelmesét énekli, aki „ha kenyeret dagaszt, hajnalban kel föl, mint a pékek”. A szerelem káprázatos tűzijátékban megszépül, zoltároshangúvá magasztosul a kenyérkereső foglalkozás.

Költészetének kezdete az életadó mama, vége a lámpátkioltó Halál. A lét alfája és omegája senkit sem gyötört oly tudatosan, mint őt. Mosónő édesanyját remekbeszabott költeményeiben tette halhatatlanná. A csontosarcú rém, a halál ott muzsikált állandóan az ő fülében is. „Nagyon fáj”-t az élet József Attilának és az elviselhetetlen fájdalmak elől elmenekült a tudathasadás, a skizofrénia birodalmába. És itt is remekműveket alkotott. Senkinek sem sikerült az őrült ember zavartságát, szorongását, félelmét olyan realiztikus sorokba tömöríteni, mint neki. Az ellentétek hullámjátéka révén olyan területekre is behatolt, amelyekre Ady sohasem lépett: a humor, a báj, a gyöngédség területeire.

*

A könyvégetések korában messzehangzóan hirdette, hogy nem a sok betű öl, hanem a kevés. Az az irodalmi termék, amelyet egy korszak máglyahalálra ítél, az élni fog minden korszakban. A gondolat

harcosainak jelszavát magáévá tette: a könyv elégetése nem válasz a könyvre! A munkásosztály kulturális feladatát az évezredek értékek megőrzésében, igazságosabb felhasználásában és a kultúra továbbfejlesztésében látta.

Szabó Dezső találó hasonlata szerint az igazi költő sírján csak barátok teremnek. A halálával megdicsőülő József Attilát is utólérte a költők végzete, a politikai érdek hozzáfogott kisajátításához. Életében üldözték, agyonhallgatták, az elnémitó sír után glóriát vontak a feje köré. Egyébként ez a szellemi magatartás megnyilvánult a harcban eleső íróinkkal szemben. József Attila szellemi hagyatékán nem lehet osztozkodni, mert a költő egyértelmű hitvallást tett a szervezett munkásság mellett.

József Attila a „csupacsősz” világ csupaszív költője volt. Elnyomott élete és dicsőséges fölemelkedése szimbólum: a munkásosztály elkövetkező győzelmének jelképe. A halott költő halhatatlan eszméinek a munkásosztály az örököse, neki kell megvalósítani a történelmi feladatot:

*s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.*

Népszava 1941. aug. 5.

Révész Ferenc

748. „AZ UTOLSÓ HARCOS”

Több mint száz ismeretlen József Attila-verset találtak a tragikus sorsú költő szegedi és makói hagyatékában

Szeged, augusztus 23. (*A Pest tud.*) Irodalmi körökben bizonyára a legnagyobb éreklődést kelti az a hír, hogy több mint száz, eddig ismeretlen József Attila-vers kéziratát találták meg és a rendkívül érdekes irodalmi hagyatékból most önálló posthumus kötet készül, amely bizonyára új, jellemző színekkel járul hozzá a tragikus sorsú költő írói arcéléhez. József Attila küzdelmes és hányatott fiatalsága éveinek nagyrészt Makón és Szegeden töltötte és ezek az évek, ezek a küzdelmek egy életre szóló bélyeget hagytak költői munkásságán. Az első öntudatos éveket Makón töltötte, itt kapta az első oktatásokat és itt ismerkedett meg elsőnek talán dr. *Espersit* János akkor városi főügyész nemes szellemű, irodalomszerető és pártoló házában az első irodalmi élményekkel, ebből a házból indult el költői pályájára és arra az útra is, amely közel hozta a másik tragikus sorsú nagy magyar költőhöz, a szegedi remetéhez: *Juhász Gyulához*.

Fiatal éveinek mentorát, dr. *Espersit* Jánost ugyancsak egy életre szóló barátság fűzte *Juhász* Gyulához, aki nem egyszer vonult el a makói „literary gentleman” mestergerendás, fehérre meszelt és könyvekkel, képekkel zsúfolt kis vidéki házába, amikor már megelégtelte a „szegedi dicsőséget” és ebben a csöndes, szellemi levegővel telített házban írta élete utolsó munkás éveinek nem egy alkotását. Itt ismerkedett meg *József Attila* is a *szegedi* költővel, aki már fiatal diákévei alatt meleg, szoros barátságába fogadta az akkor bontakozó, öntudatosodó *József Attilát*. Később a *szegedi* egyetemre került a fiatal költő, a bölcsészettudományokat akarta nagy lelkesedéssel hallgatni és tragikus életének egyik nagyon keserű állomása volt, hogy ezeket a tanulmányokat nem fejezhette be, akaratán kívül el kellett hagynia a *szegedi* egyetemet. Ez a programon kívüli gyors és bizonyos mértékig kényszerű eltávozás sokáig keserű és fájdalmas emlékként kísérte nehéz élete útján *József Attilát*.

A makói és a *szegedi* évek alatt egymásután írta forrongó, lázadó verseit, amelyeket könnyűszerrel szórt szét, hagyott el, juttatott barátainak ajándékképpen, költői gesztussal, vagy vesztített el keserű vándorlásai közepette. *Ezeket az elhagyott, eddig jórészen teljesen ismeretlen verseket, vagy legalább is ezeknek jórészt sikerült most megtalálni és összegyűjteni.* A versek a felfedezés erejével hatnak és nagyon rávilágítanak *József Attila* ifjúságára, majd későbbi költői egyéniségének kialakulására, megvilágítják az utat, amely a tragikus vég felé vezetett. A szétszórva hagyott, érdekes és értékes irodalmi hagyatékot most állítják össze a kis cédulákból, jegyzetekből, elkótyavetyélt füzetekből. A terv az, hogy *a több mint száz posthumus versből önálló kötetet állítanak össze, amely érdekes része lesz József Attila oeuvrejének.* Az összeállítás körülményes, napfényrehozó munkáját *Paku* Imre végzi, *Sík* Sándor professzor irodalmi intézetének volt adjunktusa, aki legutóbb *Juhász* Gyula összegyűjtött verseit rendezte sajtó alá.

A munka igen körülményes, sok mindent kell megfejteni a ceruzás, kusza kézirati jegyzetekből, de azt tervezik, hogy a posthumus kötet talán még a most kezdődő szezomban megjelenik. A kötet címe valószínűleg *Az utolsó harcok* lesz, egyik utolsó versének címe, amelyet a most megtalált makói és *szegedi* hagyatékban találtak és amely nagy erővel hirdeti és jellemzi *József Attila* költői egyéniségét. A tervek között szerepel az is, hogy a most megtalált kéziratokat kiegészítik a makói és *szegedi* lapokban elszórtan megjelent fiatakkori versekkel, amelyek ugyancsak megvilágítják a költő életét és amelyek jobbra már elfelejtődtek és a nagy nyilvánosság előtt ismeretlenek. *Az utolsó harcok* összeállítását, anyagának felkutatását és megjelenését a legnagyobb érdeklődéssel várják.

Szép és szomorú érzések élednek bennem, mikor elmúlt időkről emlékezem, itt a hűvösvölgyi kertben ülve, hegyek és virágok közt. Augusztus van, pompázó, teli nyár és én mégis térdig avarban járok, rozsdaszínű, őszi avarban: Attiláról emlékezem. Olyan régen élnek bennem ezek a szavak a költőről, aki elment, feloldódott az örökkévalóságba azon a szomorú téli napon, elvitte őt örök jelképe, a gyilkos vonat, elvitte az utca, melynek nincs többé vége s állomása. József Attilára emlékezvén, ifjúságom lázas napjai és évei kerülnek elő a tudat mélyéről, lázas éjszakák és hosszú őszi délutánok, a kávéházak márványsztalainál és a Lovag-utcai lakás kis udvari szobájában, ahol verseinket recitáltuk egymásnak, míg Etuska kis szöszske babafejével és okos szemével figyelt ránk, nézte a két fiút, akik hosszan és csöndesen ültek órák hosszat a régi diványon s elmerültek a versek szédületében, a szavak zengésében, a szent örületben, amit mi költészetnek hívtunk és éreztünk. Istenem, húsz évesek voltunk és poéták. Be sokat hallgattam Attilától a szegedi napokról, Juhász Gyuláról, aki a „makói vöröshagymával őt is fölfedezte” és Espersit doktorról, akit annyira szeretett. Máskor meg úgy leptem meg Attilát, ahogy mormogva és dörmögve ült a szobájában, félig sírva, félig dühösen nyitogatva álmodó szemét, bozontos fejét rázogatva. „Istenem, csak tudnék magamon valahogy segíteni!” Nem volt ott jó neki, a Lovag-utcában, sokszor sajnáltam őt, mert M. dr., akinek kenyerét ette s aki a gyámja is volt, nem igen szívesen látta költői kibontakozását és éppen Etus a legjobb tudója annak, hogy Attila ebben az időben bizony nagyon is hontalannak érezte magát. Jolánt szerette és tisztelte, hiszen neki köszönhette a mindennapi kenyeret, de Etus igazán a kedvence volt, dédelgette és kedvtelve nézegette, ő valahogy hozzánk tartozott. Sokszor üldögéltünk a konyhában, míg Etuska sürgött-forgott és uzsonnát készített, a „szalonba” csak ritkán volt bejárásunk, ha a ház ura éppen nem volt otthon. Pedig M. dr. jót akart, állást akart szerezni Attilának s ha talán kissé értetlenül is állt szemben velem, a szeretete csakugyan nem hiányzott.

*

Irodalmi életünk akkortájt mozgalmas időket élt. Mikes Lajos szerkesztő úr szobájában délutánonként összegyűlt az akkori egész fiatalság s hullott a pénz a kifogyhatatlan erszényből az üres zsebekbe, versek és novellák vándoroltak a jóságos öreg szekrényébe, várva a megjelenést, az utat a nagyközönség felé. Akkor már egyetemre jártam, orvosnak készültem s a drága szigorlatokat bizony Mikes szerkesztő úr

révén a versekért kapott pénzből fizettem ki — Illés Endrével együtt, aki akkor ugyancsak orvosi egyetemre járt. Attilát is föl vittük Mikes drhoz, aki meleg szemeivel végigsimogatta őt — s akkor pénzt adott neki versekért. Ott ismerkedtünk meg az akkori irodalmi fiatalsággal, Fodor Józseffel, Pap Károlyval, Szabó Lőrincel, Sárközi Györggyel, Marconnay Tiborral, Bányai Kornéllal és Gajdos Alfréddal, akikkel együtt egy irodalmi társaságot akartunk alapítani. A társaság létre is jött s Marconnay Tibor kezdeményezésére egy lírai antológia kiadását terveztük. Akkoriban csaknem naponta találkoztam Attilával, megvárt az Egyetem után s órákig, sokszor késő éjszakáig sétáltunk az Üllői-út és Körút forgatagában. Az új írói alakulás fejének Bányai Kornélt tekintettük, aki a Bakáts-téren lakott egy kis udvari szobában. A nagytehetségű fiatal költő nálunk idősebb volt és Bányai-Breitbart Kornélnak hívtuk Attilával, mert a verseiben gyakran szerepelt a „vas” szó s a világhírű erőművész, Breitbart, éppen vasakat emelgetett. Kornél egyébként szeretett rétori hangon beszélni és mikor egyik vasárnap reggel 11 óra felé Attilával beállítottunk hozzá, Bányai ágyában feküdt még, de fölült s torkaszakadtából ordítani kezdett, hogy „vigyétek hírül a többieknek, hogy Bányai Kornél veletek újjáteremti a magyar költészetet!” Mi csak álltunk Attilával, bólogattunk és „hírül vittük” az üzenetet Fodor Józsefnek és Marconnaynak, de ők semmit nem akartak tudomásul venni. Bányai aztán elköltözött Pestről, csak halálhíreről értesültünk később.

Leggyakrabban Gajdoséknál találkoztunk az Üllői-úton, Attila talán a legvidámabb volt köztünk. Vitáinkban határozott és makaes volt, a költészetet halálosan komolyan vette. Ilyenkor néha olyan hangosan beszélt, hogy egyszer anyám rémülten rohant be a szobába Teréz-körúti lakásunkban, mert Attilával versekről „beszélgettünk”. Egyébként csöndes és mindig kedves volt, szeretett játszani a szavakkal. Szerelmeiről csak ritkán beszélt, akkor is csak távolról kerülgette a témát, szemérmes volt.

Az idő eljárt, széthullottunk, ki arra, ki erre. Attilával ritkán találkoztam, ilyenkor elbeszélgettünk, örültünk egymásnak s aztán újra hónapok és évek teltek el. Az utóbbi években gyakran hallottam róla, mondták, hogy beteg, hogy pszichoanalízis révén kezelte magát, hogy szanatóriumba vonult s állapota rosszabbodott. Akkor már évek óta orvos voltam s a kósza hírnek alig akartam fölülni. Lehetetlennek tartottam, hogy ez a tisztalogikájú ember, ez a kristályos gondolkozású író, a „szavaknak mérnöke”, József Attila beteg, főként azt nem hittem, hogy elmebajos: schizofren. Figyeltem a verseit, amelyek akkortájt megjelentek, ezekben semmi nyomát a schizofréniának fölfedni nem tudtam. Az a körülmény, hogy Attila mindennek szimbólikus jelentőséget adott, egymagában még nem bizonyíték, hiszen a költő sajátos

lelki alkata már évek előtt is rejtelmes összefüggéseket keresett s végül minden zsenit be lehet sorozni az elmekórtan valamelyik fejezetébe. A „Mimme” egyik felolvasóestjén hosszan beszélgettünk, akkor már hallottam betegségéről és megpróbáltam arra terelni a szót. „Te is betegnek tartasz?” — kérdezte, a szemembe nézve. „Nem, Attila, nem hiszem, hogy beteg vagy!” — válaszoltam s ez volt a hitem csakugyan, s ez a hitem később csak megerősödött. A tragédia akkor már közeledett, mérőféltretekkel rohant a végkifejlet felé.

Anyagi helyzete kétségbeejtő volt, pénztelenül bolyongott a világban, melynek bajait százszorosán érezte. Egyik napon megszólalt a telefon, Attila keresett, találkozára hívott a Bucsinszky kávéházba, ahol egy szomorú őszi este elbeszélgettünk Attilával. Nagyon rosszkedvű volt, szeme beesett és szép homloka sápadtan csillogott a vörös asztalok és pamlagok fölött. Versekert kért a Szép Szó számára és irodalomra tereltük a beszédet. „Tetszenek a verseim?” — kérdezte aggódva. Megnyugtattam, hogy verseit nagyon sokan szeretik, hogy olvasótáborra egyre nő s hogy versei az igazi nagyok közé sorolják. Attila jólesően hallgatott s aztán egyszerre kinyílt a szíve, mint a harangvirág. Magáról beszélt, elmondta panaszait, az utolsó évek történetét, betegségét, kétségbeejtő anyagi helyzetét. Elmondta, hogy nyomorog, hogy nincs lakása s ezért kénytelen Etushoz utazni Szárszóra. Elmondta, hogy az ő számára semmit nem tartogat az élet, hogy elhetetlen s nem tud pénzhez jutni. Elmondta, hogy nem akar a nővérei nyakán élésködni, de nincs mit tennie. A támogatásért hálás, de fáj, hogy kénytelen igénybe venni. Figyeltem őt, lestem minden szavát, akkor még nem tudtam, hogy betegsége csakugyan annyira elhatalmasodott rajta, mint az később, halála után, jutott csak értésemre. Megint azt kell mondanom, hogy téveszmét, az egység tudatának bomlását ezalatt a három-négy óra alatt a legkisebb mértékben sem voltam képes észlelni, beszéde, okfejtése teljesen logikus volt, ahogy évek hosszú sora óta nála megszoktam.

Vajjon ezek csak „tisztá pillanatok” voltak-e, vagy csak egyszerűen a kórkép relatív stagnálásának hosszabb időszaka, ezt valóban nem tudnám megmondani. A betegségéről is olyan tárgyilagosan beszélt, hogy akkor valóban nem tartottam, nem tarthattam őt igazán schizophrénnek, csak egyszerűen egy végsőkig elkeseredett embernek, akit kora nem méltányolt, nem értett meg s a közöny, a magány és a reménytelen szerelem, karöltve a nyomorúsággal — végül is az öngyilkosságba kergetett. Magam is orvos lévén, nem szándékom bírálatot mondani, vagy ellentmondani az idegorvosi megállapításoknak. Nem is erről van szó. Inkább az okokat kellene kikutatni, amelyek a halál felé sodorták ezt a rakoncátlan, csupajó, költőmáglyát, mely önmagát emésztette meg. Mi vitte őt az örületbe s örült volt-e

csakugyan? Nemcsak egy lángelme átmeneti periódusáról van-e szó, amelyet talán mégis külön mértékkel kell mérni. „Költetni annyi, mint ítélőszéket tartani önmagunk felett.” Az ibseni mondás fokozottan érvényes József Attilára, aki állandóan „szent révületben” élt és ítélkezett önmaga fölött.

Ismétlem, nem bírálni, csak éppen a kérdést szeretném fölvetni, vajjon csakugyan örült volt-e József Attila s nem követtük-e el vele e korszak egyik legnagyobb hibáját, mikor verseit ezen a szemüvegen át akarjuk nézni és megítélni. . .

*

Nehéz így kísérteteket idézni. Az ember elé képek tolnak, elmúlt ifjúság képei, apró mozaikok egy emberről, barátról, akivel egy korszakot élt végig s aki már a halhatatlanság felé oszlik föl milliárd atomra. Olvastam mindent, amit József Attiláról írtak, irodalmi barátok, kicsik és nagyok, kortársak és idősebbek. A lényeges kérdésre senki nem ad választ s a kor, mely ma már József Attilában az újabb kor egyik legnagyobb költőjét látja, sajnálkozó kézlegyintéssel siklik el a költő felett, akinek a vonat alá kellett feküdnie, hogy ráterelődjék a közvélemény s az irodalmi világ figyelmé. József Attila halálában bűnös a kor, mely csak halála után adja meg a becslést annak a lángelmének, melynek fénye hosszú időre, örökre megvilágítja a sötétséget, melyben élnünk adatott.

Művészet 1941. aug.

Kuti László

750. JÓZSEF ATTILA: KÖLTÉSNET ÉS NEMZET

(Dokumentum-kiadás)

Ahogy napjainkban egyre fokozódik veszteségünk érzete József Attila korai halála felett, úgy nő a becse azoknak a munkáinak, amelyek a lappangó kéziratokból a kiadók és tisztviselők buzgalma révén most kerülnek első ízben a közönség elé. Ezeknek a sorában most jelent meg egy különös kis prózai írása, amit a kétség és csodálat érzelmeivel bocsát ki kezéből az olvasó. Nehéz lenne meghatározni pontos műfaját; József Attila bizonyára gúnyiratnak szánta egynémely mai filozófus ellen. A filozófia nyomorúságáról elmélkedett egykor mestere is és hasonló keserűség vezette őt is azon bölcselők ellen, akik a valóság megcsúfolásával nem a szellemet becsülik fel — mert valóság és szellem közt legfeljebb a hamis filozófusok gondolatcsavaraiban támadhat ellentét —, hanem vak szkémák sötét börtönébe kényszerítik az életet és szellemet

egyaránt. A régi skolasztika kedvelt módszerét alkalmazza az új-hegelianizmussal szemben: átveszi, sőt túlságba viszi a módszerét és szellemesen mutatja ki, hogy mily tökéletes zavart tudnak némely filozófusok az egyszerű fogalmak világában teremteni. De József Attila nem pamflet-író és nem akar holt gondolatmeneteket gúnyolni. Nemcsak híres versében, de itt is tanítani akarta nemzetét s kis tanulmánya vége felé hirtelen hangot vált. A gúny helyét az emelkedett tanítás foglalja el és hirtelen félrevetve minden katedra-tudományt, a maga lelkéből kezdi boncolgatni a nemzet és a poézis mélységes összefüggéseit. Csodálhatjuk-e, hogy a költő úgy határozza meg a nemzet fogalmát, hogy az „közös ihlet”? És van-e, aki e kifejezés mögött ne érezné azt a roppant összetartó erőt, amit a nemzet mindnyájunk számára jelent? Verseinek a hangulatát érezzük a kis prózai írása fölött lebegni és hagyjuk, hogy nehéz mondatainak a magyarázatába a versek hangulata is beleszóljon.

Jelenkor 1941. szept. 15.

Kósa János

751. VÉRCSEPP A SÍNEKEN

József Attila emlékére

Robog a fekete vonat,
elkőhői néha magát,
mintha vért hányna az égre
s vinné az örök éjszakát —
Vércsepp beszél a síneken,
talpfák homlokán piros csók,
szomszédjai tört csavarok
s eldobott, füstös rongycsomók.

Csapzik a halál szalagja
a fekete vonat után:
rohan a sok megriadt, roszsz
falu, város furcsán, bután
és a vércsepp meztelen van —
jaj, de mondjuk szép mesének:
virág nyílik a síneken
s a kavicsok nevetgélnek.

Csillog a vér, mint a virág,
melynek szél bontja szirmait,
tücsök sír a sárga fűben,
zengi a vér nagy kínjait...
Az ég kimosott lepedő
és, hogy a vércsepp ragyogjon,
József Attila hú anyja
teregeti hajnalokon

Az eget — s én ha ott járok,
a vonatnak ablakából
kidobok majd egy virágot,
Hogy a sínek közt ne legyen
az a nagy vércsepp meztelen.

(Sárrétudvari, 1941)

Kelet Népe 1941. okt. 15.

Nagy Imre

752. RADNÓTI MIKLÓS NAPLÓJÁBÓL

Kísérteties. Cserépfalvinál vagyok benn, egy Desbordes-Valmore kötetet keresek (a Rádióknak kell fordítanom egy versét) s Cserépfalvi behív a hátsó szobába. Kezembe nyom egy vaskos gépiratot, Attila versei, makói korszakából, 1923—25-ig, tizennyolctól húszéves koráig. Hogy mit kezdjen vele, olvassam el, az *Összes versek* új kiadásába beleteszi, de érdemes-e külön kötetben is kiadni, vagy válogatást adni talán a Galamb-féle könyvbe? Milyen könyvbe? Elmagyarázza, hogy könyvsorozatot ad ki Attila életéről, „életének tanúi” írják, többen. Az első, volt makói tanárja. Szegény Tilla. A „Nagyon fáj”-ból 120 pld-t adott el Cserépfalvi s most...

1941. okt. 24.

Sok a gyöngébb darab a gyűjteményben, azt tanácsolom, hogy adja ki a Galamb Ödön-könyv függelékeként. Jó, rendezzem a verseket, írjak hozzájuk bevezetőt... S most mit írjak? A költő kirostálta könyvei megjelenése előtt ezeket a verseket s most kiadjuk... érzem Attila rosszaló tekintetét... De hisz a többi vers, a *nagy* versek fénybe borítják ezeket is... erről kellene írnom a bevezetőben, már írtam erről naplójegyzetet is, ha jól emlékszem, a *mű* átfordul a halhatatlanságba s magával rántja a törmeléket is...

1941. okt. 25.

753. NAPLÓJEGYZETEK

Már mesterségesen is repeszteném magam. Kísérletül sorra magamba nyelem az utóbbi esztendőknél mindazt az irodalmi törekvését, amelyben valóban volt irodalom is, de amelyektől valami mégis elválasztott. Semmi. Városi-falusi kétkulacsosságom szörnyű állapotában szomjasan keresem, milyen kulacsot akaszthatnék még nyakamba, mindet fölvetném, amelyikben egy kis tiszta bor kotyog. Keveslem a kulacsokat. Mikor többévi eltávolodás után József Attila utolsó napjaiban magához kéretett, nagy nekikészülődéssel először az ellentéteket akartuk elintézni. Pirulva akadtunk el, semmi eszmei ellentét nem volt, semmi irodalmi; legfeljebb az, hogy ő akkor már nem akart írni s én ezt nem helyesletem. Erre mentek el hát azok az esztendők? Politikai ellentét nem volt, városi, falusi sem. Két perc múlva személyes sem. Milyen az ellentét azzal, akinek elméjét becsülöm, íróvoltát elismerem, jóhiszeműségében bizonyos vagyok? Halász Gábor nézetével nem mindig értek egyet: alig várom, hogy kifejtse minél részletesebben. Hogy új szóval éljek, az irodalom nem akkor totális, ha minden író ugyanúgy gondolkodik és ír, hanem ha mind ugyanolyan jól írja meg a maga külön gondolatát. Engedve a kornak, ilyen totalitást szeretnék ebben a kaoszban.

Magyar Csillag 1941. nov. 1.

Illyés Gyula

754. JÓZSEF ATTILA HÁROM ISMERETLEN VERSE

József Attilának ezek a versei 1923-ban íródtak. Az olvasó tehát azzal a kegyelettel vegye őket kezébe, ami megilleti a mi nagy halott költőnk 18 éves korabeli zsenéit. Az alábbi három vers formájában még érezhető a fiatal költő keresése és az úttörés izgalma. Ugyanakkor azonban meglep hallatlanul könnyű, szinte spontán bugyborékoló könnyedsége és természetessége. A versek hangján és modorán észrevehető a huszas évek divatos irodalmi irányainak a hatása, de már jelentkezik bennük a későbbi, igazi József Attila. Ezek a versek nem szerepelnek a költő összegyűjtött művei sorában és lapunk boldognak érzi magát, hogy hasábjain nyújthatja át a szocialista munkásságnak és az irodalmi közvéleménynek ezeket az ismeretlen, játékos és mégis komoly verseket. [...]

Népszava 1941. nov. 16.

4. Juhász Gyula nyomában

[...] Juhász Gyulának sem szobor, sem utca vagy tér nem őrzi az emlékét Szegeden. [...] Él azért mégis valaki itt, a városban, aki minden szobornál s emlékműnél jobban őrzi az emlékét: az édesanyja. [...] Nem akarok elmenni addig Szegedről, amíg őt is meg nem látogatom. Akik ugyan ismerik őt, azt mondják, hogy nemigen tudok már vele elbeszélgetni, mert nagyon elmerült a maga öreges siránkozásába. Éppen azért, amikor ott ülök vele szemben, igen nagy a meglepődésem, mert azt tapasztalom, hogy a szelleme egészen friss s még akkor is öröm lenne elbeszélgetni vele, ha nem tudnám, hogy ő adta nekünk Juhász Gyulát. Adyról beszél, Kosztolányiról, Babitsról, József Attiláról, majd fiáról. Arról ejteget csöndes szavakat, mennyire szerette ezeket az ő fia és ezek is mennyire szerették a „Gyulát”, majd arról beszél, hogy ezeknek, akik annyira szerették egymást, mindnyájuknak olyan szomorú, tragikus végük lett. „Akik annyira szerették egymást...” — mondja róluk, mert ő mindent csak a szeretettel tud mérni, ám egyszerű szavai mögött még így is fölrémlik az a sötét végzetszerűség, amely a legkiválóbb magyar szellemeket eddig majdnem mindig tragikus sorsra ítélte. [...]

— József Attilát, szegényt, nem szerettem — mondja, kicsit bűnbánóan. — Azért nem, mert mindig olyan lázongó volt. Sose volt megelégedve a sorsával, meg a szegénységével... Pedig a szegénység miatt nem szabad lázongani, mert egyikünknek ezt ad az Isten, másikunknak azt...

[...] József Attilát, „szegényt”, nem szerette s most mégis róla beszél legtöbbit, — talán azért, mert annyira egy volt fiáéval a sorsa: önmarcangoló örület és öngyilkos halál [...]

Kis Újság 1941. nov. 30.

Darvas József

756. JEGYZET A HÁTRAHAGYOTT VERSEKHEZ

Hátrahagyott versek... A gazdag után vagyon marad, a költő után versek és töredékek... S a költő halála pillanatában vagyonná lesznek ezek is, a hagyaték a nemzet vagyona már. S halála után életművének ez a kiegészítő része is jobban érdekli az olvasót és a kutatót, mint a költő vállalt és sokszor nagy áldozattal megjelentett művei, — annakidején. Pedig gyűjteményei összeállításánál legtöbbször kihagyásra ítélte ezeket a darabokat, vagy dolgozni, javítani szándékozott még rajtuk. De a költő, mikor könyvei anyagát kiválogatja az előtte heverő

versekből, — tudattalanul talán, — de érzi mégis *hagyatéka* sorsát. „Hadd maradjon, mint tizenkét — Év során belém fagyott! — És ne haljak meg, mint koldus, — Aki semmit sem *hagyott*”, — írta Arany János *Hagyatéka* című kis remekében. A költő mindig tékozló természet, *hagyni* akar maga után, hagyni az utókornak, mert a *kor* mindig cserbenhagyja a költőt.”

Már *Összes Versei* I. kiadásában, — a Németh Andor által rendezettben, — számos, részben kiadatlan, részben megjelent, de könyvbe nem gyűjtött költeményt találhatott az érdeklődő, a *Bálint* György gondozta új kiadás (1940) már egész kis kötetre valót közöl ezekből. A gyűjtemény még közel sem teljes, ma sem, az itt közölt versekkel együtt sem. Makói éveiben szinte naponta írt verset József Attila s kéziratait tékozlón, minden mosolyért hálás szívvel szórta szét barátai és ismerősei között. E versek legnagyobb részét *Szabolcsi* Gábor szegedi bölcsészhallgató gyűjtötte össze a költő makói és szegedi barátainál, nagy hozzáértéssel és lelkesen. Sajnos, — mint írja, — nem mindenkitől kaphatta meg a kéziratok másolatát. Néhányan indokolatlan szeméremből, mások talán hasznosítható „vagyontárgyként” őrizve a verseket, — elzárkóztak a kérés elől.

Az itt közölt költeményeket 1922—1926 között írta József Attila. Az első írásakor tizenhét éves makói diák, az utolsókat Bécsből küldi szegedi és makói barátainak s Jolán nővérenek az akkor huszonegy éves költő. S ezt csak tájékoztató adatként vegye tudomásul az olvasó, nem szánjuk „enyhítő körülmény”-nek. *Rimbaud* tizenkilenc éves korában már elefántcsontkereskedő s a négus kémje Abesszíniában, — s többé egy sort sem ír. Lírában a kamasz is alkothat nagyot. E kis könyv egyrésznéek testvérvversei a *Szépség koldusa* (1922), másrésznéek pedig a *Nem én kiáltok* (1925) s a *Nincsen apám se anyám* (1929) című kötetekben vannak.

A makói diák már érdeklődő és bíráló szemmel követi a „művészetbeli megújulásokat” a világban, s követeli önmagában; folyton megújuló költői természete, minden kísérletre bátor szelleme már a *zsengekben* is megnyilatkozik. E félévtized termésében, — az akkor általa elvetettek között is remek darabok vannak, de különösen érdekes figyelni rajtuk a későbbi *nagy* versek fényeinek villódzását. Egyik 1922-ben írt diákos bordalából szinte kisikolt ez a két sor és az érettkori mamaverseket idézi:

*Nincsen anyám, ki szedjen ráncba —
Árva búsul itt magába...*

Egy másik, ugyanebben az évben egy szerencsétlenül járt munkásról szóló versében már magas költészetté emeli a politikai

mondanivalót s milyen költői leleménnyel: „Örök lett munkás két kezének éje”. — Tizennyolc esztendő s korában politikai érdeklődése csaknem olyanfokú már, mint a huszas évek végefelé s a harmincas évek elején. A való világ látványa, a „Valóság” lírai kifejezése foglalkoztatja ekkor is. Még az Ady—Juhász Gyula hatás korszakából ilyen hasonlatokra bukkanunk:

*Jaj, úgy sikít a vágy agyamba' zordul,
Mint villa tányéron, ha megcsikordul. . .*

Egy-egy képekkel túldíszített verséből pedig már a nagy költőhöz méltó szakaszok ragyognak ki:

*De akarásom leölt hízóként haldokol
És agyam szúvas, megrecsegő fáján,
Vén öngyilkos a padlás gerendáján,
Kinyúló nyelvvel lóg az értelem.*

A legutolsó harcok című füzetében talált versek legtöbbször már a *Nem én kiáltok* kötet kísérletei közül való s e kísérletek már minden irányban sikerülnek, saját és sajátos mondanivalói formát kapnak. Az ú. n. szabadvers kérdései már 1923-ban foglalkoztatják. Az *Egyszerű vers* című kis költemény hagyományos képeivel és fordulataival érdekes példája e korai kísérletnek és hangváltásnak. Jellemző a kézirat javítása is. Először a *Prózavers* címet adja neki, majd áthúzza s az imént említettet írja a vers fölé. De költői magatartást tekintve jelképes is ez a javítás. Érzzi, hogy nem *prózaversről* van szó tulajdonképpen, hanem új *versformáért*, a hagyományos költői forma megújításáért, helyesebben: részben felújításáért folyik a küzdelem. 1924—25—26-ban írt szabadverseit erősen összetartja egy kötött ritmusemlékekből kibomló, szabadon, de a vers belső törvényei szerint hullámozó és nagyon kihallható dallam, József Attila saját dallama. *Kasádk*, — mert e költemények az ő elindító hatását tükrözik, — inkább képalkotása módjára hatott. Később képzelete is fölszabadul s a versek egyéni szépségekkel telnek meg. E korszakának, — sőt irodalmunk e korszakának is, — egyik legszebb darabja az *Esti felhőkön* . . . (Galamb Ödön közli a könyvben). De nem sokkal marad e mögött itt közölt tíz „konstruktivista” verse sem.

A kéziratok között akad néhány, csupán a filológiai értelemben vett teljesség szempontjából számbavehető, külön érdektelen vers is. Ezeket József Attila kiadója félretette az *Összes Versek* majdani teljes kiadása számára, — abban a helyükön lesznek.

A hátrahagyott verseken tűnődő néha föltekint a kéziratokból, érzi magán a költő szemrehányó tekintetét. Ezt nem vállalom, — hallja a

hangot. S ilyenkor félreteszi az esetleges iskolás gyakorlatot vagy stílusutánezatot. De a kísérletező költőben mindig kevesebb a kegyelet, mint az olvasóban. Mert folyton megújulni csak a meglévő iránti kegyelet nélkül tud. Az itt közölt költemények között elrendezett, egymás után leírt, a verseknél később keltezett ajánlással díszített füzetek is vannak. Mikor együvé kerültek, — kiadásukra gondolt a költő. S mire sor került volna a nyomtatásra, már újra válogatott közöttük, a nemrégén írottak kedvesebbek voltak neki, mert az újabbak mindig kedvesebbek, — így lett egy kisebb könyvre való verscsomóból, alaposan átrostálva, — a megjelent könyv egyik ciklusa. De József Attila esetében anyagi okai is lehetnek e tudattalanul *hagyatékra* gondoló, szigorú válogatásnak. Verseskönyveihez előfizetési íveken gyűjtötte és gyűjtötte össze a nyomtatási költséget, mint csaknem minden magyar költő, — s a nagyobb verseskönyv költsége is nagyobb...

Végül a költői hagyatéknem szorul sem mentségre, sem magyarázatra. A versek mindig külön hangsúlyt kapnak a halállal. A mű, amit a költő haláláig alkot, halálával hirtelen *egész* lesz s a kompozíció, melyet életében szinte testével takar, a test sírbahulltával láthatóvá lesz, az életmű fényleni és nőni kezd. A versek sugarat vetnek egymásra, a nagy versek megragyogtatják a közömbösebb darabokat is, a halállal gyászoló éjszaka borul a műre, hogy sötétjén a gyöngébbfényű csillagok is felragyoghassanak. Minden töredék, minden papírlapon talált sor *adalék* lesz, adalék az életműhöz, a nagy egészhez, mely lezárt, szigorúan befejezett és összetartozó immár. Befogadni, magához ölelni hajlandó minden apróságot, de semmit sem enged el többé.

És az olvasónak s nekünk, kortárs-költőknek megadatott az, hogy láthattuk a bámulatos metamorfózist, mikor egy folyton épülő mű teljesen készen átfordul az időtlen öröklétbe, a nemzet kincse lesz és népszerű lesz. S ehhez az kellett, hogy egy csodálatos kedvességű fiatal férfit kiszedjenek a tehervonat ütközői közül és összetört tagokkal és régen összetört lélekkel eltemessenek Balatonszárszón. Fagyasztó érzés és rettentő tanulság. S a könyvet forgató olvasó, aki legtöbbször közönnnyel fogadta az élő költő nagy alkotásait, gondol-e a tanulásra is?

A tiszta és mindig világosságot áhító lelken törvényszerűen teljesedett be a sors. Megalázó szegénységben élt, folytonos és egyre szaporodó csalódások között. Ilyen *természetes* halált csak egy költő halt még a magyar irodalomban, Petőfi Sándor, a magyar szabadság költője a segesvári csataterén. Nem bírta volna elviselni azt, ami utána következett. Attila sem.

1941. Mindenszentek napján.

Galamb Ödön: Makói évek. 1941

Radnóti Miklós

I. Galamb Ödön: Makói évek

„A gép elkapta . . .” és legenda lett belőle. De hiszen ez természetes is. A halott harcosok véres holtteste körül mindig felgomolyog a mondák köde. Tort ülnek a barátok, az ismerősök, a közeli és távoli ellenségek. Elmondja mindenki az emlékét, elsírja a bánatát, esetleg kárörvendezve mutat a saját apró egyéni igazságaira a nagy halott emlékének árnyékában.

A költő küzdött, harcolt és elesett. Most a vallomások ideje van. *József Attila* életének makói „periódusáról” mondja el emlékezéseit a költő tanárja, *Galamb Ödön*. Kétségtelen, hogy a nevelő, aki hosszú-hosszú ideig tanulja a nevelés nehéz tudományát, néha jobban megismeri tanítványa egyéniségét, mint a leggondosabb szülő. A gyermekifjú költő pedig, akiben határtalan vágy élt már akkor a szeretet után, ösztönösen húzódott azokhoz, akikben ez a szeretet megnyilvánult. Galamb Ödön közvetlenül, csendes hangon mondja el emlékeit. Néhol nem mentes valami tanáros modorosságtól, túlzottan tárgyilagos és politikamentes akar lenni. A makói környezet felett nem gyakorolt megfelelő kritikát. Munkájának azonban vitathatatlan értéke a közvetlen tapasztalat. Ez a tapasztalat teszi rendkívül értékessé könyvét nemcsak a nagyközönség, hanem az irodalomtörténészek számára is. A könyv második részében egy kisebb kötetre való, eddig ismeretlen József Attila költemény van és ezek a versek szinte megbecsülhetetlen irodalmi értéket képviselnek. Különösen nekünk, szocialistáknak. Ezekben a versekben ugyanaz a lázadó, irgalmatlan harcos szól hozzánk, akit mi a mozgalmunkból ismerünk. Elég, ha „A gép elkapta . . .” című költeményére hivatkozunk, amelyben a költő megrázó erővel éneklie meg a munka egy hőisének halálát:

*A gép elkapta. Messze fröccsent vére,
Fehéren hullott földre a feje.
A férges közt lesz immár a helye
S letették kinn az udvar hús kövére . . .*

*. . . A gép megindul újra zakatolva
S megy minden, mintha mi sem történt volna:
A földön még elég ember marad.*

Az ízig-vérig szocialista ember harsogja a dolgozók nagy igazságait. Akkor még nem tudta, hogy egyszer őt is elkapja a gép . . . és ha nem megy minden úgy, mintha mi sem történt volna, a földön még elegendő vagyunk ahhoz, hogy küzdjünk a szocializmus eszméiért.

Kétségtelen, hogy a gyermek- és a kora ifjúkor élményei rendkívüli módon befolyásolják az egyéniség későbbi fejlődését. Nem szabad tehát lekicsinyelni azokat a látszólag jelentéktelen momentumokat, melyek a költő életében a diákévei alatt jelentkeznek, melyek jelei egyénisége fő jellemvonásainak és mintegy előképe a későbbi eseményeknek. Általában elmondhatjuk, hogy az egyéniség későbbi fejlődéséért elsősorban és mindenekelőtt a nevelő a felelős, mégpedig az a nevelő, aki az illető egyénhez a legközelebb áll, akinek a hatása a legerősebb. József Attila nevelői, tanárai minden jóakarattal mellett is *felelősek* tanítványuk egyéniségének fejlődéséért. Mentségük az, hogy a társadalmi körülmények kérelhetetlenül érvényesültek, mentsejük az is, hogy akadtak közöttük jóakarattal, atyai érzelmű emberek, de a felelősségük mindezen mentsegeik ellenére is fennáll. Galamb Ödön szinte atyai közvetlenséggel mondja el a költő első diákkori öngyilkossági kísérletének a történetét, de bajos elhinni, hogy ennek a kísérletnek a háttéré egyedül a szerelem. József Attila ebben az időben internátuslakó és mindenki, aki neveléstudománnyal foglalkozott, tudja, hogy ebben a periódusban a gyermekifjú nagy pedagógiai rejtély, hogy az internátusok szokásos környezete gyakran végzetesen hat a megkötöttségeket nem tűrő, öntudatra ébredező zseni fejlődésére. Mindenesetre a könyvben leközölt levél, a „végrendelet”, melyet fiatal gimnazista diák írt, a magyar irodalom egyik legérdekesebb, legtragikusabb dokumentuma. De József Attila más levelei is olyan érdekesek, annyira új megvilágításban mutatják a költő egyéniségét ebben a periódusban, hogy elolvasásuk élmény mindazok számára, akiket József Attila egyénisége érdekel. „... Ismét félreértették” — mondja Galamb Ödön, amikor József Attilának „Nincsen apám, se anyám” című verse után ellene fordulnak az irodalomtudomány professzionista bölcsei. A valóság az, hogy az uralkodó osztályok képviselői nagyon is jól megértették, mit jelent József Attila költészete. Hiszen a költő olyan bátran és nyíltan szállott síkra a szocializmus igazságaiért, mint a magyar irodalomban előtte senki.

Nagy érdeklődésre tarthatnak számot azok a levelek is, melyekben a költő különböző *matematikai és fizikai problémákról* ír, látszólag felületesen, de mégis csodálatos hozzáértéssel. A lángész minden problémában észreveszi azt, ami az átlag emberi értelmet meghaladja, észrevesz oly megoldásokat, amelyek fölött elsiklanak a részletekben túlságosan elmerülő szakemberek. A költő nyugtalan képzeletének isteni lendületében olyan matematikai és fizikai feladatok megoldását keresi, melyeket csak évekkal utána oldanak meg az általa megjelölt úton. A problémákat nem oldhatta meg, mert „a gép elkapta...” De sorsa jelkép, a harcos írástudók végzetének a jelképe. Élete példa

azoknak, akik megvallják a dolgozók igazságait, költészete a győzelemre induló szocialista tömegek zászlaja.

Kétségtelen, hogy Galamb Ödön írásának és a benne leközölt dokumentumoknak kiadása irodalomtörténeti kötelesség volt, mert hozzásegít ahhoz, hogy a nagy költő gyermekkorának sok-sok rejtett eseményét megismerhessük. A könyvet „József Attila élete nyomában” sorozatban, ízléses kiállításban a *Cserépfalvi* könyvkiadóvállalat adta ki.

Népszava 1941. nov. 30.

Kovai Lőrinc

758. IGEN KORÁN ÖREGSZEM...

(*József Attila*, ez a — csak Adyhoz hasonlítható — óriás szellem 1937. december 4-én ugrott a vonat alá. Nagy ugrás volt. Halálos. Azóta négy év telt el.)

Igen korán öregszem,
sok volt már a hajsza,
megbékülni törekszem:
annak lesz tán haszna.

Csöndesedik lantom is,
nem üvölt a hurja,
halkabban zeng hangom is,
fullánkját nem szúrja.

Kár volt a sok küzdelem,
verseimet szánom, —
halk rimekkel tüzdelem,
mik még nyílnak számon.

Nagy bolond, ki versekbe
öli-fojtja lelkét,
míg a világ csemesegve
ölti rá a nyelvét.

Szegény József Attila
szintén tudta, látta,
ezért hullott a sirba
görnyedező háta.

Pedig szent a versírás,
habár maró méreg,
gyilkos lelki-, testi-láz,
szívet faló féreg.

Engemet is az roncsol,
tudom: sírba kerget,
mégis a vers abroncsol
belém már-csak lelket.

Igen korán öregszem,
sok volt már a hajsza,
békülésre törekszem
s kunkorodó bajszra . . .

Vasvármegye (Szombathely) 1941. nov. 30.

Szentkirályi János

759. JÓZSEF ATTILÁHOZ

Mint mozikép, mit nem lát meg a szem, csak
ha kialudtak már a villanyok,
s a feketének négyszög keretében
a lepedő fehéren felragyog;

úgy néked is a gyász fekete léce
kellett, hogy halvány verseid sora
szikrázni kezdjen s döbbszög halálad
mozisötétjén figyeljen oda,

ki nem figyelt, míg szemét elvakítá
a bántó fény, hogy élsz, hogy létezel.
A halhatatlanságod tompította,
hogy szuszogsz még, hogy jársz-kelsz, éhezel . . .

Ó, ki nem esz már s levegőt se szí, az
versére hitese pecsétet rakott.
Megdelejezte holt betűit az, ki
maga már szótlán, porladó halott.

Most az is dícsér, aki egykor gáncsolt.
Hódol a holtnak boldog eleven.
Eldöbben kissé, hogy kifogni mégsem
tudott e bölcsőbb, séma tetemen.

Félelmes fegyver, meghalás! Ki téged
emelni mer, — de boldogtalan az!
De eldobált már kardot, tollat, mindent,
kinek te vagy az utolsó vigasz.

Ki téged ráncigál, rideg Öröklét,
mint anyja szoknyáját a kisgyerek.
S mert szigorodban nem is hederítsz rá
s ha csak nyafog, hát észre sem veszed;

kisfiú-daccal gondol egyet, hátat
fordít, az arca könnyes és konok
s világgá megy . . . a világból is kijebb . . .
S majd híhatod ha nem lesz! — így zokog . . .

Népszava 1941. dec. 3.

Lukács László

760. NAGYON FÁJ

*Mert élni nem lehet ily bölcsen és merészen,
Nem bírhat ennyi tisztaságot a gonosz világ,
Harminckét évig állt a földön mennybe készen,
Hát Istenem, most gyógyítgassad csókjaiddal József Attilát!*

Horváth Béla

Négy esztendővel ezelőtt, borongó és ködös téleleji napon, vonat elé vetette magát és szörnyethalt József Attila, a költő. Az ember távozása földlökésszerű rengéssel kelt tova a hír szárnyán, belénk ütközött és megrázott, szíven ütött és mellenragadott, mint minden szörnyű csapás, melynek nyomán pusztulás, vér, veszteség és az emésztő Semmi kullog, sunyi közönnyel. *S még valami*, mely rettenetes vádló gyanánt hol halkán, hol élesebb hangon, de kitartóan és szüntelenül olvasta fejünkre a bűnt, melyet Vele szemben elkövettünk. „*Nagyon fáj*” — mondtuk — akár tehetünk róla, akár nem, — felparázslott bennünk a bűntudat. Sokan áltatgatták magukat; talán jobb így, nem szenved legalább, hiszen minden óra kín és szenvedés volt számára; napokig fekszik ágyában és sír, sír, — látszólag minden ok nélkül. Mindez azonban csak amolyan önigazolás-féle. A valóság az, hogy segíteni kellett volna rajta, így, vagy úgy, mindegy hogyan; valami rendes állást szerezni neki, egy szerkesztőségi íróasztalt — az ő közgazdasági tudásával mások havonta súlyos ezreket kerestek volna akkor, amikor neki harminckét esztendő

korában még szomorúan be kellett vallania, hogy „havi kétszáz még sose telt” — valamit kellett volna tenni érte, leszaladgálni térdig a lábunkat, kilincselni és kutatni — és megtartani magunknak, amíg nem volt késő. Ezt valamennyien elmulasztottuk. Ne szégyeljük a büntudatot. Ne szégyeljük, hogy „nagyon fáj”; még ma is nagyon fáj.

Mert az elhagyott (vagy özvegy?) mosónő fia nagyon sokat szenvedett és nagyon sokunkért szenvedett. Most nem csupán fiatalkori nélkülözéseire, megaláztatásaira, nyomorára gondolunk; a bajok és az igazi fájdalmak belülről rágnak legfájdalmasabban s ő belülről látott mindent, belülről érezte a külvilág minden torz és ferde kinyilatkoztatását, minden igazságtalanságát és rosszindulatát. Száraz szivacs gyanánt itta magába nemcsak a saját baját, de egy egész osztályét, egy egész népét, s az egész emberiségét; minden fáj neki, ami visszás, ami balga, ami gyatra, ami kicsinyes, félrevezető és zsarnokian kegyetlen, ami beteg, ami gyenge, satnya és elnyomott, minden, ami egy Egésznek fájhat. Mohó szájjal szívta fel az Egész fájdalmát, hogy gondosan leszűrje magában, feldolgozza, s a legsvárabb, legreménytelenebb, legszörnyűbb emberi elesettséget is csodálatosan tiszta, üde, de egyszersmind rendkívül mély és tömör versekben szülje művészetté. Művészetté, a humanitás jegyében.

Nem csoda, ha egészséges lelkét és hallatlanul nagy felkészültségű, éles elméjét megtámadta az a súlyos teher, melyet magára vállalt s melyet belsejében hordozott. Nem csoda, hogy a megváltó feladat túlhaladta erejét. S micsoda szörnyű kegyetlensége a sorsnak, hogy az orvul lecsapó kór éppen elméjét támadta meg! Azt az agyat, mely a legsötétebb pillanatokban is lángolva világította utunkat, mely a tudás óriási tárházával állt mindannyiunk rendelkezésére s állt legelőször és legelső sorban a szegények és elesettek szolgálatára, a szenvedők istápolására. József Attila nem bírta mindannyiunk terhét, hiszen a magáé is elég súlyos lett volna egy életre. S mi csak tehetetlen néző gyanánt lestük szenvedését, mintha kívül állnánk életén; mintha üvegbúra alatt, elkülönítve vívná borzalmas csatáját a Rémmel, mely ép és nagyszerű lelkét halálra sebezni akarja s nem vettük észre, hogy minket is véd, értünk is verekszik. Csak elszomorodva láttuk, mint gyűri le fokról-fokra a Rémet, mint hatalmasodik el rajta s mint kéjeleg győzelme felett: ha még végleg ráterült volna elméjére! de — mint macska játszik a halálra ítélt egérrel — világos órákat engedélyezett neki, melyekben érezte, hogy elveszett s melyekben felismerte szörnyű sorsát, *felismerte azt, hogy megőrült*. Még mindig belehasít valami a szívünkbe, ha olvassuk kétségbeesett segélykiáltását:

*Jaj, szeressetek szilajon,
hessentsétek el nagy bajom!*

*Eszméim közt, mint a majom
a rácsok közt le és fel
vicsorgok és ugrándozom.*

Fizikai sorsán pedig ne merengjünk most el. Költő volt, aki verseket írt, olyan halhatatlan költeményeket, melyeket pénzzel megfizetni nem lehet s melyekért soha nem kapott méltó ellenszolgáltatást. Matriális világban élünk, az anyag és a rosszul megfogalmazott produktív munka ér csak pénzt, még inkább néhány jó reklámötlet és a ponyva mákonya. Sokat írtak már erről; ne hánytorgassuk ezt a problémát, úgyis minden hiába. *S József Attilát különben sem az éhség emésztette el, hanem az éhség lényege és ténye. A nyomor nem testi nyavalyával, hanem lelki meghasonlással sújtotta. Nem a kenyértelenségből fakadó hiányérzet gyötörte, hanem maga az a kérdés, hogy miért van kenyértelenség?* Erről többet tudott, mint sejtenénk. De mit tehetett? Verset írt. És emésztette, őrlötte, pusztította önmagát, egészen az utolsó pillanatig, amikor már nem bírta tovább és eldobta magától azt az életet, melyet értett, de melyet megjavítani sosem tudott.

Mégis, élnie kellett volna, vállalni a kemény sorsot; világos óráiban önmagából szakadó drágaköveket alkotni, barátainak okos leveleket írni, fogas kérdésekre válaszolni és az örület számunkra érthetetlen ákombákomát fejtegetni s mindenek felett: *lenni, csak lenni és látszani*, hogy tudjuk, van József Attilánk, él, néha meg lehet látogatni, el lehet beszélgetni vele s titkon talán ajándékot is lehet csempészni párnája alá... még talán segíteni is lehet rajta... Igen, ezzel az önző hittel csitítgatjuk feltörő büntudatunkat, tervezgetünk, hogy irodalmi estekkel hirdessük emberséges ígéjét és szoborbizottság verbuválásának gondolatával kacérkodunk, hogy kiengeszteljük halálában. Abban a halálban, mely még mindig nagyon fáj nekünk s melyben József Attilából egy porszem sem vészett el. Vére, mely a balatonszárszói síneken folyt szét, a mi vérünkbe itatódott bele, eszméje, mely súlyos agyát borította, a mi elménkbe szívódott, költeményeit pedig — „*testvéri tankok!*” szívünkbe cseppentgetjük, mikor nagyon boldogok vagyunk, vagy mikor nagyon fáj valami.

Ember, ki meghalt, *még soha nem élt úgy tovább*, mint József Attila. Mindnyájan őrzünk belőle valamit: lényege egy-egy részét. Ezzel tartozunk neki. S ezzel tesszük jóvá azt, amit ellene tettünk s amit életében a társadalom vétett ellene.

Ami pedig mindezen felül még mindig nagyon fáj bennünk s ami örökké fájni fog, az éppen ő, szegény József Attila.

Újság 1941. dec. 3.

Barcs Sándor

761. JÓZSEF ATTILA NÉGY ÉVE

*Bolond világot oktatott, bolondokat, vagy banditákat,
Okos szívében jajgatott a világ töredelme,
A meggyalázott nemzetért volt homlokán gyalázat
S a csillogó vonat a csontját követelte.*

(Horváth Béla)

Négy éve már, vagy pedig négy éve *csak?* Négy éve, hogy ezen a koratéli estén a költő egy balatonszárszói falusi házban vette a kabátját, kalapját — sétálni megy, mondotta — és aláfeküdt a tehervonat kerekeinek. Ezerkilencszázharminchét december 4-én így múlt el József Attila a költő, a legújabbkori magyar irodalom nagy szelleme. Négy év, milyen közeli dátum és mégis milyen távolinak tűnik. Talán azért, mert ezalatt a négy év alatt József Attila „karriért” csinált... Valóban, amilyen számkivetetten élt e földi téreken, halála után anélkül, hogy nagyobb vitát váltott volna ki, szinte minden fórum és réteg elismerte költészetét és befogadta a magyar Pantheonba. Nagy szó ez akkor, amikor Ady költészete körül még most, a nemzeti klasszikusok rangjára való emelkedése után is el-elhangzik néha egy-egy alig figyelemreméltó ellenvélemény, József Attila tragikus halála és verseinek megdöbbentő mementója úgylátszik ráébresztette a kortársakat, hogy mit vesztek és mit kaptak ebben a nagyszerű költőben. Szinte nem is számít egy-egy olyan disszonáns hang, amilyen például legutóbb Szegeden hangzott el József Attiláról és költészetéről. Egy előadóesetről írott beszámolóban olvastuk, hogy „a rendezőség jobban megválogathatta volna az előadásra szánt verseket, hiszen József Attila művei között is lehet olyat találni, ami nem sérti a jóízlést és amellet van is valami köze az irodalomhoz.”

Ha lélekelemzők volnánk, azt mondanánk, hogy csak a versírás kisebbrendűségi érzésben szenvedő reménytelen szerelmese írhat ilyen sorokat, de hagyjuk az analízist és emlékezzünk a költőre halálának évfordulóján, ezen fagyos, koratéli reggelen „tisza szívvel”, harag nélkül, ahogyan ő fogadott életében minden elképesztő ellenvéleményt, vitatkozásra és meggyőzésre kész jóindulattal. Hiszen, ha az, aki ilyeneket ír, csak egyszer olvasná el a költő verseit, bizonyára nem lenne ily — tudatlan.

Vessük hát ki szívünkéből a neheztelést, reáemlékezvén, legyünk szelídek és alázatosak, örüljünk, hogy most négy év után József Attila elismertetéséért már nem kell harcolni, mindenki tisztán látja az ő küldetését és hivatását.

Aludj, te drága testvér,
 Ki innen túlra mentél,
 Ki sohasem pihentél:
 Aludj, te drága testvér!

A hideg közeleg: tél,
 Jaj, sohse közeledtél,
 Jaj, meg se öregedtél,
 A hideg közeleg: tél!

Versek magyar írója,
 Száz bánatunk sírója,
 Szép bűnünk nincs ki rója:
 Versek magyar írója!

Halált magad kerested
 S a ködös téli estet;
 S megént csak újra kezdted:
 Halált magad kerested!

Szegény apátlan árva,
 Jaj, búra e világra
 Jöttél csak árvaságra:
 Szegény apátlan árva!

Magányos, mint a medve
 Bolondos tánci kedve,
 Búg, dűnnyög fenekedve:
 Magányos, mint a medve!

Csak a Mamát sirattad,
 Ki veszkődött miattad;
 Ki lelked is kiadtad:
 Csak a Mamát sirattad!

A magyar táj oly szép volt,
 Bár itt tengersok vér folyt.
 Bús lelked tükörkép volt:
 A magyar táj oly szép volt!

De nagyon fájt... vallottad,
S tán Mamát is hallottad
S magad utána dobtad:
De nagyon fájt... vallottad!

Aludj, te drága testvér.
Ki innen túlra mentél,
Ki sohasem pihentél:
Aludj, te drága testvér!

Tiszántúl (Debrecen) 1941. dec. 13.

Zsohár István

763. EGY ÉLETEM, EGY HALÁLOM...

József Attila emlékének

Egy életem, egy halálom
és hogy harc — hát váltig állom.
Rugaszodom, félre állok,
rosszat sohase csinálok.

Egyszer netán rosszabb lennék:
az életben kedvem telnék.
Követ dobnának rám azok,
kik nálamnál nagyobb gazok.

Tudom én jól, kinek mi fáj,
mit érez a koldus, király,
mit takar sok úri mente
S — költő itt nem ország szentje.

Árva lélek, kitagadott,
akkor él csak, ha már halott,
mikor bátor szíve kihűlt,
vagy sírján a jel is kidűlt.

Rugaszodom, félreállok,
rosszat sohase csinálok,
harcomat én is csak állom:
túlélem majd a halálom...

Kelet Népe
1941. dec. 15.

Sümegei Tóth Tivadar

764. SÍREMLÉKET JÓZSEF ATTILÁNAK!

Most van négy éve, hogy a modern magyar líra egyedülállóan nagy tehetsége, József Attila végetvetett életének, mely egészében nem hogy egy nagy költőhöz, de sok esetben az emberhez sem volt méltó. Keservesen igaz és részvétlen fejezete volt József Attila élete és halála a költőt magából kivető magyar életnek s emlékeztető állomása a magyar zsenik végzetes útjának.

A könnyen felejtő magyar társadalom, melynek a tovarobogó balatonszárszói gyilkos gyorsvonat szinte egy percig se dobbant a szívébe, úgy tetszik, tudomást se akar venni arról, hogy életének és sorsának egy nagy egyénisége nyugszik a szegényes szárszói sír alatt. *Oly elhagyatottan és szürkén áll József Attila sírján a megkopott, esőverte, kiszállásodott fejfa, mintha a magyar társadalom részvétlenségét jelezné, cicomázatlan, de szívhezszóló jelekkel, amilyenekkel Attila mondta el panaszait.* Népe elfeledkezett költőjéről, de földje nem. A televény, meleg dunántúli föld erős öleléssel öleli magába a költőt, körülfonja sírját a futókák, színes virágindák dédelgetésével. *A föld, melynek prófétája, szerelmese, fia volt Attila, hálásabb, mint az emberek, akik közül vétetett.*

Úgy gondoljuk, most, a negyedik évfordulón, mégsem mehet el a magyar társadalom a nagy költő sírja mellett anélkül, hogy legalább egy parányi áldozattal ne emlékezzék költőjére. Síremléket kell állítanunk a csupasz és vádló fejfa helyére, ha nem is gőgös és rideg márványpompát, de szívvel adott és lélekkel mintázott, Attilához illő emléket. *A Film-Színház-Irodalom megindítja a gyűjtést a József Attila síremlék érdekében és a maga 100 pengős adományával megnyitja a sort, mely elkésve, de nem későn, zárandoklatra indul a legszegényebb és legnagyobb magyar költők egyikének sírjához...*

Film Színház Irodalom 1941. dec. 12—18.

765. KÉT KOR: KÉT KÖLTŐ

A nemzeti függetlenség problémája a közérdeklődés homlokterébe került pár hónap óta. Mint minden gondolat, a függetlenségi gondolat is ősoket és párhuzamot keres a történelemben. Igyekszik fölfedezni történelmi irodalmi őseit, átvizsgálja a nemzet politikai és művelődési történetét a függetlenség és szabadságeszme szempontjából. Mérlegre teszi önmagát és igazolni kívánja önmagát. A múlthoz kapcsolódik ezer gyökérrel és igyekszik megkapaszkodni a régmúlt korok szabadságmozgalmaiban.

1848—49 szabadságharcai ezért érthető módon sokat foglalkoztatják az embereket. Írók, újságírók és publicisták egyre többen lapozzák ennek a kornak feljegyzéseit. Ismert és kevésbé ismert összefüggéseket hoznak napvilágra, adatokat tárnak fel, példákra hivatkoznak. A történelemnek gyakran egészen ismeretlen és elhanyagolt oldala kerül ilyenkor felszínre. Magyarázatot kapunk sok olyan tényre, amelyet eddig elhanyagoltunk és nem méltattuk figyelemre. Újra felfedezzük a költészetet is. És a költészettel együtt a költőfejedelmet: Petőfit.

Petőfi verseinek lapozása közben az a meglepetés ér bennünket, hogy ez a költő *korszerűbb, mint valaha*. Nem frázis ez, hanem megdöbbenő és élő valóság. E sorok írója például furcsa érzések között eszmélt rá, hogy Petőfi költészete mennyivel közelebb áll hozzá, mint a mai költők közül bármelyik. Régóta érezte tudattalanul, hogy érzéseit és törekvéseit nem fejezik ki a mai költők hiánytalanul. Azt tapasztalta, hogy nem tudta önmagát föllelni a mai költők közül egyikben sem, legfeljebb csak töredékekben. Itt is, ott is magára ismer egy kissé, de amint továbblapoz, rájön arra, hogy — hiába — ez nem ő, vagy nem egészen ő. Száz esztendőtt kellett visszaugrani, hogy költőre találjon, akit magáénak vallhasson.

József Attila költészete bizonyos mértékben kétségkívül proletárköltészet. A proletariátus méltán követelheti magának azt a József Attilát, aki soraiból nőtt ki és aki szocialista hitét soha egy percig sem tagadta meg. Viszont József Attila költészete nem a szocialista harcok lelkivilágának kifejezője, hanem egy olyan léleké, amelyet *a mai világ nyomora és ellentmondásai darabokra téptek*. József Attila költészetéből csábító rezignáció hivatgatja az olvasót, mint az örvény a föléje hajoló halászt. Felejthetetlen versekbe foglalta a proletariátus nyomorát s a bomló lélek rettenetes útjának minden állomását. Viszont nem sugárzik belőle az a fiatal és minden szörnyűség ellenére derűs akarat, ami Petőfi költészetéből.

Nem szeretnők, ha valaki illetéktelen összehasonlítással vádolna bennünket. József Attila költészete úgy lezárt egész, ahogy van. Viszont Petőfi és József Attila költészete világosan és félreérthetetlenül mutatja azt a *különbséget, amely a két költő által kifejezett kor között van*. Petőfi szemléletének fiatalos és közvetlen forradalmi lángolása épügy kifejezi 1848—49 diadalmas és biztos lendületét, mint József Attila költészete az elmúlt húsz év munkásmozgalmának egyik arcát: a rezignált, letört, fájdalmas és reménytelen csüggedést. József Attila költészetének rendkívül nagy hatása van fiatal költőinkre. Nemcsak sajátosság kifejezési formáját, hanem szemléleti módját is átveszik tőle. Pedig a

munkásmozgalomnak van egy másik arca is és ez az arc egyre közelebb kerül Petőfi költészetéhez.

Reméljük és várjuk ennek az arenak kibontakozását fiatal íróink költészetében.

Népszava 1941. dec. 25.

(L. G.)

766. IRODALOM ÉS IRODALMI NEVELÉS

[...]

41. *Parataxis és hypotaxis, indukció és dedukció, konstrukció és deskripció. Gazdagodás és ökonómia, bonyodalom és epizód, kompozíció és jellemzés*

[...]

Egészen a fordítottja ennek s valóban is a gazdagodásra példa József Attila egyik verse a *Szeretnének*. Megindul egy nagyon tiszta rímmel. Ez mindjárt egy *cs* alliterációt indít a versben, amely *s*-sé és *sz*-szé gyöngül, *ismétlésre* vezet. Az ismétlés egészen „véletlenül”, azaz esetlegesen odavet a versbe egy feltételes mondatot: *ha . . .* A költő ezt is megismétli, egyelőre szintén mindig esetlegesen, mindenesetre gyanútlanul: A *ha h*-ja azonban, még mindig esetlegesen, alliterál az új mondatban egy másik szó szókezdő *h*-jával. Erre a vers minden előzmény megcsúfolásával lírai tárgyat változtat s ezen épül tovább: *ha . . .* Igaz, hogy ezzel kemény és szép célt nyer irányul, de el is vezet eredeti útjáról a lírai gondolatot s egészen bizonyos, hogy mikor születni kezdett a vers, a költő meg sem álmodta, hogy az lesz az utolsó kép, ahol a *ha* az utolsó strófában megpihen. Jóról és rosszról nem *gondolkozom*, csak szenvedek én és csak *dolgozom*. Csinálok csempét, csavaros hajót, bánatba rosszat, közönyömbé jót. Munkámnak nincs *se száma*, *se szeri*, Kedvesem tudja és számba veszi. *Ő számba veszi*, hisz *valamiben S ha* kérdem rámnéz s nem mondja *miben*. *Ha fa* volnék, *hát fészket* igazán a varjú is szükségből rakna rám. *Ha föld* volnék, mit *kapás vénje* tört, *csicsókás* volna az a *krumpliföld*. *Krumplival* is csak úgy volnék *telí*, ahogy a munka megköveteli. *Ha víz* volnék, *hát volnék* pocsolya. *Ha tűz* volnék, *hát volnék* hamuja. *S ha* én volnék az *úr*, az *úr* helyett, nagyon szeretnének az emberek.

Fölöslegesnek tartom külön hangsúlyozni azt, hogy versek születésénél a költőt nem csak az írás, a toll, a papír, kezének súlya, az, hogy ül, a leírt sorok emlékképei és hasonló elemek készíthetik

tékozlásra, vagy szoríthatják gazdálkodásra, hanem a kimondott vagy hallott szó motorikus és akusztikus emlékképei is. A fenti vers többek között azért is születhetett így meg, ahogy éppen olvashatjuk, mert a *cs*, *sz*, *s*, *f*, *v* és *k*, különösen pedig és leggyakrabban a *h* érdekesen és furesán foglalkoztatják beszélőszerveinket kimondásuk közben s a hallásunkra is másképp hatnak, mint egyéb hangok. Egy hosszú regény kompozíciójára az a körülmény is hathat, hogy az író már unja írni. Sokszor csak fáradt a kezem és már másképpen fogalmazok miatta. Olyan toll van a kezemben, ami éppen kezemrevaló és ez meglátszik a fogalmazványom világnézetén. Más szót választok — csak azért, mert nincs kedvem egy bizonyos nagy kezdőbetűvel bajlódni. Hát még írógépen mennyi szinonimára kényszeredhetik az ember — kizárólag csupán az ábécé betűinek ilyen vagy amolyan elrendeződése miatt a billentyűzetén. Mind-mind: a megszületni vágyó kifejezés küzdelmének sokszor nem is a kimenetele, csak a csatateret a nyelv és a beszéd adottságaival. [...]

A könyvek lelke. 1941

Karácsony Sándor

767. JÓZSEF ATTILA

(1905—1937)

Annak a lírikus nemzedéknek, amely a világháború és a forradalmak után nőtt fel, első halottja és első halhatatlanja József Attila. Mindössze harminckét évet élt, amíg a tébolyult sors odadobta a szárszói vasúti sínekre, a tehervonat elé, amely halálragázolta és ebben a harminckét évben volt „házitanító, rikkancs, hajósinas, kövezőinas, könyvelő, bankhivatalnok, könyvügynök, újságkihordó, gyors- és gépíró, kukoricacsősz, költő, műfordító, kritikus, kifutó, kávéházi kenyeresfiú, zsákhordó, földmunkás” — a paraszt-, diák-, proletár- és költőnyomor minden mélységét átélte s közben járt az Olympuson és járt a pokolban, főként a pokolban, mert jelmondata ez volt: „Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni, ott kell annak megtanulni, hogyan kell a dudát fújni!” És ő megtanulta ezt, keservesen megtanulta, szinte felelevenítvén életében a költő és a sorsharag példaképét, úgy, mint Petőfi előtt és Petőfi után senki más. Nemcsak külsejében, arcának vágásában, hanem legfőként életének rohanó lázában, korai kiteljesedésében és a végzet eljövetelekor életművének elvégzettségében is az örök költőt jeleníti meg. Irodalomtörténeti szemmel nézve a nagy népi költészet hagyományait folytatja a XX. század kifejezési eszközeivel — tudva mindarról, ami a jelenkor világirodalmában történik, tudva a lélekelemzésről és a technika minden vívmányáról. Népi költő ő, de az ő

magyar népe már nemcsak a falusi földtelen parasztot, hanem a munkanélküli vasesztergályost is felöleli magában. Minden paradoxáájában is klasszikus volt: kiábrándultan is tudott hinni, a legreálisabb romantikus volt, szenvedő szerelmes és legázolt, bolond, gyötrődő ember, új formák művésze, az új kor első büszke halottja a Magyar Irodalom Pantheonjában. S már a Pantheonból zeng felénk mai magyar dunavölgyi vallomása:

... *A honfoglalók győznek velem holtan
s a meghódítottak kínja meggyötör.
Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa —
török, tatár, tót, román kavarog
e szívben, mely e multnak már adósa
szelíd jövővel — mai magyarok!*

... *Én dolgozni akarok. Elegendő
harc, hogy a multat be kell vallani.
A Dunának, mely mult, jelen, jövőndő,
egymást ölelik lágy hullámai.
A harcot, melyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.*

A magyar irodalom Pantheonja. 1941

Szalai Sándor

768. INVOKÁCIÓ

Ismertétek a balga költőt?
(tegnap még itt járt s oktattott)
ki éjszakánként úgy üvöltött,
hogy rémülten forogtatok,

a borbély sárga címerére
kiáltozott, azt hitte: hold,
s végül kicsordult drága vére,
acélsínekben megbotolt.

Kemény kerék morzsolta szerte
konok fejét, a bölcselőt,
vérét a földdel elkeverte,
sovány testéből dudva nőtt,

a karja nem mozdul, hogy intsen,
okos szemével nem tekint,
oly nehéz elhinni, hogy nincsen,
hogy sárrá porrá lett megint...

*

Mi volt a test, amely bezárta
s határait jelölte meg?
a hús, a csont, a vér, a sárga
velő, az in és az ideg?

Néhány rész víz, hidrát, meg foszfor
kivált törzséből, sűrű lett —
egyénné lázadt a gonosz por,
mit összetart az őrület,

az én, az ő s rögeszme rontó
kevély hatalma és a vad
anyag s anyag közti sorompó —
a rettenetes éntudat.

A részek csöpp atomja egybe
tapadt és kozmoszt játszott
a test, amely csak rossz elegy, de
nem tudja: álnok és koholt

egysége s bárhogyan von határán
anyagból rossz vonalat,
csak visszakéri őt a sár. Ám
hiába fél tudat alatt:

a bölcsesség, az öntudatlan,
megejti majd, kifosztja őt,
a balga öntudat kilobban
s bölcsé teszi a böleselőt.

*

Anyag vagyunk, nem lélek, ösztön,
se én, se ő, csupán anyag.
Ne add tehát az elcséreltet,
ne légy közömbös vagy hanyag,

nem vagy különb a földi pornál,
ne játszd a szellemet, bolond,
az anyag ős törvénye formál,
s ha engedetlen vagy, leront.

Tedd azt, mire alkotva lettél,
a többinél rosszabb ne légy.
Az ember nem a föld felett él,
tűzében ő is csak elég.

Látod, a költő visszaadta
testét a pornak egyedül,
te sem leszel erősebb, hogyha
rád a valóság hegye dül.

Ő megszökött midőn megtudta,
hogy nincs menekvés, nem szabad,
hogy sorsa vasbörtönbe csukta
s hogy nem léggömb a gondolat,

amelyen felrepülni könnyű,
mivel a gondolat is az
anyagból támad s ez a szörnyű:
ha anyagi, csak úgy igaz.

*

Veres haját éjente sokszor
lobogni látom, vaksetét
szobámban, villón, mint a foszfor
és folyni látom vad sebet.

Példája példám. Így tanulom
sorsából biztos sorsomat.
Ki költő, kell, hogy sinre hulljon,
csontjára éhes a vonat.

Te vezessél hát bolond költő,
ki általlépted a határt,
amelybe magadat betöltő
sorsod tengeni bezárt,

ki visszaléptél az anyagba,
a valóságba, a sebes
elektrónok közé, ha vagy, ha
beteljesültél, te vezess,

ki most már pontosan tudod, hogy
nem lehet ily magányosan
az egyén önmagában boldog,
bár kényszerű határa van.

Te fogd kezemet, balga társam,
hogy betöltsem jól sorsomat
az életben és a halálban,
ha eltapos majd a vonat.

Az elsüllyedt városban. 1941

Hárs László

769. KOSZORÚ JÓZSEF ATTILA SÍRJÁRA

Mért hagytál minket el, Attila pajtás! —
testeden rég a féreg foga rág...
Míg éltél, gyakran kenyérre se tellett
s hogy meghaltál, ünnepel a világ.

Nem siratunk, hisz itt jársz még közöttünk
„taní-tani” „a város peremén”,
tested halott, de lelked csóva, fáklya
s belőled merít „vigasz”-t a szegény.

Olykor rí, hisz az élete „nagyon fáj”,
csak szenvedést mért rá a földgolyó;
„kormos szívű”, „de... ez az a munkásság,
mely... vasba öltözött” s „győzni fogó!”

„Jőjj el szabadság! Te szülj nekem rendet,” —
daloljuk véled, mosónő fia
s Te büszkén, boldogan nevensz a sírból
reánk, mint aki nincsen egymaga.

Ének a pokolból. 1941

Lukács Imre

[...] Egyszóval nemcsak a tárgyi teljességet nélkülözi ez a gyűjtemény. Az egyes írók is szeszélyesen s kritikai szempontok nélkül kapták meg benne helyüket, vagy maradtak ki egészen belőle.

Voltak írók kikről személyes okok gátolták hogy írjak. József Attila szegény maga tette ezt számomra nehezzé. Voltak személyes tanítványaim s közeli barátaim akiknek írásairól sohasem tudtam elfogulatlanul beszélni. Az ember eltakarta előlem az írókat [...]

1941

Babits Mihály

771. KÉT NAGY HALOTT. DSIDA JENŐ ÉS JÓZSEF ATTILA

[...] S most szenteljük figyelmünket az új nemzedék két nagy halottjának — mindkettőjükön korán, túlságosan korán teljesedett be a végzet. Sorsuk — Dsida Jenő betegsége és József Attila garabonciás vándorlása, szegénysége — Csokonait idézi fel bennünk; költészetük is sokban és tudatosan vállal rokonságot Debrecen halhatatlan poétájával.

[...] Másik nagy halottunk József Attila. Hányatott életű, gondokkal s egyre súlyosabb búskomorsággal küzdő, nagyműveltségű költő, többször kísérti az öngyilkosság gondolata, végre vonat elé veti magát. A fiatalabbak közül sokan benne látják közvetlen elődjüket.

József Attilában érdekes ellentétek találkoznak. Klasszikus műveltség és kóbor hontalanság; nagy gyermeki rajongás és apátlan-nyátlan világérzet; sötét csüggedés és felséges rajongás eszményekért, közboldogságért. Ragyogó, remekbe öntött formákat kovácsolt magának s ezeket áttörhetetlen rácsként ostromolja verselésének szenvedélye, egy kimondhatatlan nemes életuntság s a társadalomgyűlölet. József Attila a legszentebb kapcsolatokat is átokként, kegyetlen realitásban villantja elénk. Így az anyja arca egészen a fiatal Ady fiúi vallomáshoz hasonló kíméletlenséggel, a marcangoló szeretet paroxizmusában jut kifejezésre. Másfelől érezni, hogy mindez éppen, egy túlhajtottan eszményi világnézetnek elkeseredése, a végső fokig, tehetetlen, némelykor dühöngő életsírás, az elkésett megigazulásé, melybe lassanként milliók, sorstársak végtelen kínja és jajszava vegyül, már-már nem is emberi hangon, egyre zaklatottabban. Haza, emberiség ideálja már csak romok alól mered ránk, a tönkrevert vetés, a megsemmisült szépség és jóság lidérees álmaként. Úgy zokogni, mint ő, nem zokog senki e fiatalok közt. S ahogy utolsó éveiben egyre mélyül a

művészete, olyan mértékben hatalmasodik el rajta a gyógyíthatatlan mélabú. Még nem mérhetjük fel eléggé: gyarlóságaiban sem halljuk részvétlenül. [...]

Mai magyar költők. 1941

Dr. Vajthó László

772. A LÍRAI KÖLTÉSZET

[...] József Attila (1905—1937) költeményeit erős szociális hang jellemzi. A sokat nyomorgott ember keserősége, a faluról városba került, az egyszerű sorsból felemelkedett ifjú szenvedése tükröződik írásaiban. (*Megfáradt ember, A Dunánál, Ime, hát megleltem hazámat*)

Magyar irodalmi olvasókönyv. 1941

773. A MAGYAR IRODALOM KIS TÜKRE

Beöthy Zsolt megállapítása szerint a magyar irodalom minden nagyobb alkotása egyúttal politikai tett is volt. A nagy magyar írók elképzelése és a valóság között mindig áthidalhatatlan szakadék tátongott; a költőknek minden korszakban volt elegendő oka, hogy elégedetlen legyen. Irodalmunk politikai beállítottságára jellemző, hogy íróink Apáti Ferenc „Feddő éneké”-től József Attila költeményeiig mindig és újra hangot adtak a nagy magyar sorsproblémáknak. [...] Időrendi egymásutánban összeállítottuk a magyar irodalom néhány építőmesterét és egy-két vonással igyekeztünk megrajzolni költői arcképüket. [...]

József Attila (1905—1937). Ő volt az, akiben teljessé vált az idő, akinek utat nyitottak az előfutárok, aki kimondta a szót, amit ki kellett mondani. Egy fiatal nemzedék csoportosult köréje, olyannyira, hogyha a régi egyéniségtisztelő iskola hívei lennének, József Attila koráról kellene beszélnünk. Ő fogalmazta meg először a költészet magasrendű nyelvén a szocialista ember mondanivalóját. Elvont közgazdasági fogalmakba életet lehelt. „Az ucca és a föld fia”-nak nevezte magát, akinek a szocializmus nem üres elmélet, hanem élettartalom volt. Költeményeiben feltárul „a város pereme”. József Attila élménygazdagsága az átélés edzőfürdőjében szaporodott. Osztályrészéül jutott minden megpróbáltatás, a kényszer elkorbácsolta a foglalkozások minden területére, hogy becsületesen képviselje azokat az emberiség láthatatlan parlamentje előtt. Átélt a sors minden változását, mielőtt győzelmesen a mindent kifejező lett: a költő. Dogmatikusan ragaszkodott a való tényhez, szavahihetősége, írói hitele páratlan. Fentartás, álszemérem

nélkül tárta a munkásosztály életét a világ elé. Érzéseiket úgy, ahogy forrtak bennük; nemcsak a nemes fémet, hanem a salakot is. Hasonlatait a munkáséletből vette. Meggyőződéséből és irodalmi felfogásából egy jottányit sem engedett, kimondta azt, amit költőtársai legföljebb csak megsejtettek: „helytállani az emberiségért az örök talajon”. Költészetének kezdete az életadó „Mama”, vége a lámpát kioltó Halál. A lét alfája és omegája senkit sem gyötört oly tudatosan, mint őt. „Nagyon fáj”-t az élet József Attilának és az elviselhetetlen fájdalmak elől elmenekült a tudathasadás, a szkizofrénia birodalmába. És itt is remekműveket alkotott. Senkinek sem sikerült az örült ember zavartságát, szorongását, félelmét olyan realiztikus sorokba zárni, mint neki. Az ellentétek hullámjátéka révén olyan területekre is behatolt, amelyekre Ady sohasem lépett: a humor, a báj, a gyöngédség területeire. [...]

Népszava Naptár 1942 [1941]

Révész Ferenc

774. TOLLAL ÉS SZERSZÁMMAL

[...] Magyar szocialista irodalomról beszélni kissé [...] nagyzolás, mert inkább csak néhány olyan íróról beszélhetünk, akik átérték s írásaikban több-kevesebb tehetséggel megszólaltatták a szocializmus eszmevilágát [...]

A programköltészet vagy mondjuk „harcos” költészet [...] a formával szinte semmit nem törődött, a hangsúly a mondanivalón volt s ez a mondanivaló más nem is lehetett, mint dokumentum a tömegek nyomoráról, elnyomottságáról s útmutató a harcoss állásfoglalás felé. Szubjektív lírának itt nem sok szerepe adatott: „magánügy!” — hangzott az erélyes leintés, ha a költő olyan szikrákat villantott fel, amelyek a külső valóság s a költőlélek összeütődéséből pattantak elő. Hogy mégis említsek egy nevet — holtakról már beszélhetünk — József Attila ennek a korszaknak nem volt elég harcoss és nem volt eléggé szocialista költő, nála sokkal többre tartottak néhányat azok közül, akik rutinos külső formákban törve vagy szándékolt darabossággal, modoros nyersséggel nem az új életforma felé törekvő munkásság benső életének hangját, hanem mozgalmi jelszavait szólaltatták meg [...]

[...] lassan kialakult egy olyan munkásköltő nemzedék, amely számára a szocializmus nem jelszavakat, de új életformát s vele új emberi tartalmat jelent, a költészet pedig azt, hogy — József Attila szavaival élve — megszerkesszék bent, az emberben azt a harmóniát, amit a munkásság társadalmi mozgalma kint a nagyvilágban akar megszerkeszteni [...]

1941

Darvas József

775. JEGYZETEK VERSEKRŐL ÉS A VERSRŐL

[...] Illyés Gyula narodniki eszmevilága narodniki formákban szűrődik le. Átkulturálódottan ugyan, de azért narodniki a csontja velejéig, versszerkezetben, ritmusban, rímekben, nyelvezetben egyaránt. Ez a narodniki formavilág legjobb költőinket megfertőzte. József Attilát is. Rányomta bélyegét Benjámin László és Vaád Ferenc költészetére is [...]

Új Almanach 1941

Csömöri József

A DOKUMENTUMOK JEGYZETEI

1938

498. A Baumgarten-díj és az irodalomtörténet. — *Ignotus Pál*. Magyar Hírlap 1938. jan. 1. — 19. Részletek.

A cikkből a József Attilával kapcsolatos részleteket közöljük.

Winterhilfe — magyar jelentése: téli segély

József Attila halála után egy évtől erkölcsi részét megajánlják emlékének — L. a 479. sz. cikket és jegyzetet.

499. Disznópásztor, hajósinas, rikkancs, tanárjelölt, magyar költő. — *M. T.* Magyar Nap (Moravská Ostrava Přívoz) 1938. jan. 1. — 4. Részlet a cikkből. Az első bekezdés gyászkeretben.

M. T. — *Molnár Tibor*

A cikk közölt részlete bevezető Molnár Tibor Hogyan élt és hogyan halt meg Ady Endre óta a legnagyobb magyar költő: József Attila c., a Brassói Lapok 1937. dec. 12-én megjelent írásának újraközléséhez (vö. a 440. sz. cikkel). Molnár Tibor közleményének felcíme megegyezik az újraközlés főcímével. A két változat egyrészt abban különbözik, hogy a Magyar Nap rövidítve közli a Brassói Lapokban megjelent cikket. Hiányzik a „Felesége a padlót mossa, ő másolás után lohol” alcím; a „Hallom, amint arról beszél, . . .” kezdetű bekezdés; „A szekszuológia mai fejlettségét tekintve, . . .” kezdetű mondattal kezdődő és a „forradalmi cselekedet” kifejezéssel záruló részlet. Másrészt az újraközölt belső címekkel látta el az eredetiben csillagokkal tagolt cikket. A belső címek: „*Aki dudás akar lenni . . .*”; *Mindig hűséggel népéhez . . .*; *A költő nem lehet magányos*; „*Felesége a padlót mossa . . .*”.

Az idézet — a Bevezető (*Lidi nénémnek öccse itt, . . .*) c. versből

500. József Attila és a Baumgarten-díj 3000 pengője. — *Névtelen*. Új Magyarország 1938. jan. 3. — 2.

kiszivárogni hagyatott a kegyes hír, amely szerint József Attila az idén 3000 pengőt kapott volna Vö. a 479. sz. cikkel.

Fodor József visszalökte az 1000 pengős vigaszdíjat, — L. erről a 283., 727. sz. cikkeket és jegyzetüket.

valami Vörös János, vagy Sándor nevű költőcskének . . . — A szerző felhasználja az alkalmat, hogy beleszúrjon Weöres Sándorba, aki 1936-ban kapott évdíjat, amikor József Attila csak jutalomban részesült.

501. Nekrológ? Tetemrehívás? — *Karinthy Frigyes*. A Toll 1938. jan. 10. — 3—4.

Czigány Dezső (1883—1937) festőművész, a Nyolcak csoportjának alapító tagja, a magyar modern festészet kiváló képviselője. 1937. dec. 31-én lett öngyilkos, miután családjával végzett.

A Czigány Dezső—József Attila párhuzam előfordul Gábor Andor Beosztás c. versében is. (Vö. a 606. sz. cikkel.)

502. József Attila. — *Füsi József*. A Toll 1938. jan. 10. — 5—9.

Füsi József (Horváth József) (1909—1960) író, műfordító. A Szép Szó munkatársai közé tartozott. 1935—45-ig a budapesti olasz középiskola tanára, 1947-ig megbízott igazgatója volt. Attána egy évig a Vígszínház dramaturg-lectoraként dolgozott. 1954—57 között a katonai írócsoport és egy évig a közben megalakult Nagyvilág munkatársa volt. József Attilával kapcsolatos emlékezését l. Ekk 440—445.

látva a szemem: rám nézel vele. — helyesen: „látom a szemem: rám nézel vele.” (*Magány*)

Élsz kötetében Ady erkölcsi bátorságán indul el, néha egy-két kifejezése is rája vall. („Ó hiszen vár engem a messi szépség szűz kikötője”) — Az *Útrahívás* c. vers, amelyből a részlet való, 1923-ban, tehát a *Szépség koldusa* c. kötet megjelenése után született.

a Szegénység balladájában és a „Megfáradt ember”-ben ez a tárgyilagos részvét s elfogult őszinte fáradság marad meg későbbi köeteinek is. — A „köeteinek” alak valószínűleg nyomdahiba következménye; helyesebb: „köeteiben”.

mint tócsán a gyöngye jég, — helyesen: „mint tócsán gyöngye jég.” (*A város peremén*) a *békák* („harmatos fűben smaragd Buddha-szobrok”) — helyesen: „Smaragd Buddha-szobrok harmatos / gyeppen a békák.” (*Falu*)

További idézetek — az *Engem temetnek, Nem én kiáltok, Kiáltozás, A fán a levelek...*, *Reménytelenül. Lassan, tündöve, Tündődő (Keresztény), Elegia és Mama* c. versekből

503. A „Curentul” Romániának követeli — József Attilát is. — *Névtelen*. Új Magyarország 1938. jan. 10. — 2.

Vö. a 431. sz. cikkel és jegyzetével.

504. József Attila halálára. — *Zelk Zoltán*. Nyugat 1938. jan. — 32.

A Nyugatnak ez a száma 1938. jan. 12. előtt jelent meg. Ezt bizonyítja Faragó László Pál interjúja, amely hivatkozik ezekre a közleményekre. (Vö. az 506. sz. cikkel és jegyzetével.)

505. Akik megkévsé felfedezik József Attilát... — (*szky*) Magyar Újság (Bratislava — Pozsony) 1938. jan. 12. — 4.

(*szky*) — *Andredánszky István*

Az aktív katolikus Horváth Béla és a protestáns Képes Géza, a két permanentista költő kiáltványukban — Vö. a 350. sz. cikkel és jegyzetével.

Ottó Ferenc ... zeneszerző munkája a Zeneakadémián azért került ilyen megkévsé bemutatásra, mert József Attila „Lassan tündöve” című szép versére szerezte a zenét. — Ottó Ferenc cikkét l. 542. sz. alatt.

506. Felelős-e a Baumgarten kuratórium József Attila haláláért? — *Faragó László Pál*. Magyar Világ 1938. jan. 12. — 3.

Zsolt Bélától Ignotus Pálon keresztül Fejtő Ferencig valósággal tetemre hinták Babits Mihályt — Vö. a 429., 477., 498., 493. sz. cikkekkel.

január 28-án jelent meg a lapokban egy hír arról, hogy az ezévi díjkiosztáson József Attila is a jelöltek között szerepelt volna — A dátum megjelölése nyilvánvalóan sajtóhiba, hiszen az interjú a lap jan. 12-i számában jelent meg. Az első híradás József Attila jelöltségéről a sajtóban tudomásunk szerint 1937. dec. 25-én jelent meg a Magyarország c. lapban. L. a 479. sz. cikket.

a Nyugatban azonban cikkek, sőt egy szép vers is jelent meg az elhunyt költőről — Illyés Gyula búcsúztatója a Nyugat 1937. decemberi számában jelent meg (l. a 409. sz. cikket). Cs. Szabó László cikke és Zelk Zoltán búcsúverse pedig a Nyugat 1938. januári számában látott napvilágot (vö. az 504., 556. sz. cikkekkel).

József Attila most érett volna meg véglegesen arra, hogy a Baumgarten díjat megkaphassa. — Vö. az 547. sz. cikkel.

Söt két éven át 1000—1000 pengőt kapott József Attila — A költő 1935-ben és 1936-ban részesült Baumgarten-jutalomban. (Vö. a 246., 247., 282., 283. sz. cikkekkel és jegyzetükkel.)

egy kissé túlerélyes és igazságtalan cikkben támadta Babitsot — A Toll c. lap 1930. jan. 10-i számában megjelent *Az Istenek halmak, az Ember él c.* „tárgyi kritikai tanulmány”-ról van szó. Vö. a 109. sz. cikkkel és jegyzetével.

november közepén már benyújtottuk a Baumgarten-díjasok 1938-as névsorát, amelyen József Attila is szerepelt és biztos tudomásunk van arról is, hogy a költő értesült róla — Basch Lóránt erre a tényre később így emlékezett vissza: „Döntésünket Babits közeledő műtétre tekintettel abban az évben jóval korábban hoztuk meg a szokottnál, és fel is terjesztettük már a minisztériumhoz, amikor József Attila tragikus halála megdöbbentette az egész magyar világot. Tettének elkövetésétől nem tartotta vissza a végre elért Baumgarten-díj ténye, amelynek híre tudtommal hozzá még eljutott. A minisztérium leiratban hívott fel, hogy mást jelöljünk helyére, és egyben vétőt emelt egy fiatal költő jutalma ellen. A leirat (25 120/1937. eln. B. sz.) súlyos szavakkal rótta meg az alapítványt, amiért »nemzetellenes tendenciát» követ. Hangjából következtetnünk kellett, hogy hasonló eset megismétlődésénél autonómiánk felfüggesztésére gondolnak. Nem kétséges, hogy ez az éles figyelmeztetés nem Zelk Zoltán jutalma miatt történt, hanem az osztályharcos proletárköltő díjazása miatt, akinek költészetéről halála után — a hirlapi közlésekből — a kultuszminisztérium is már tudomást szerzett. Mi ragaszkodtunk státutumaink értelmében ahhoz, hogy József Attila hozzátartozóinak a díj egy részét temetési hozzájárulásként kiadjuk, és megtagadtuk helyének betöltését mással. A halott költővel szemben nem emelhetett a minisztérium vétőt.” (Basch 432.)

A Balatonszárszón élő József Jolán és Etelka, valamint a Budapestben tartózkodó Szántó Judit 1937. novemberi levelezése igazolja Basch Lóránt állítását. (Vö. Levelek az utolsó napokról. Kritika 1974. 8. sz. 12—13.) 1938-as naplójában Szántó Judit erre így emlékezik vissza: „... és a Baumgarten-díjról is írtam Jolánnak, amit biztosra ígért Illyés, és amire kért és sürgött Jolán”. (Szántó Judit ismeretlen naplója 1938—1946. Összeáll.: Murányi Gábor. Kritika 1984. 8. sz. 4.) József Jolán a Baumgarten-díj odaítéléséről szóló hír közlését a költővel a Szép Szó Balatonszárszóra utazó szerkesztőinek és munkatársainak tulajdonítja: „Amikor körülültük az uzsonnaasztalt, csakúgy röpködtek a biztatások. Állás, új kötet, Baumgarten-díj... Erősítették, hogy ez is biztos. Végre eléri a kitüntetés. Biztos forrásból tudják. Mindent megtárgyaltak, mindent elmondtak. Új élet kezdődik Attila számára. Munka, biztos megélhetés. Megérdemelt jutalom és elismerés.” (József J. 440—441.)

507. József Attila emlékére. *Faludy György*. Korunk 1938. jan. 1—2.

Újraközölve: Faludy György: A pompeji strázsán. Bp. 1938. 67—70.

A Korunknak ez a száma — Gaál Gábornak Remenyik Zsigmondhoz írott, jan. 13-án kelt gratuláló levele bizonyítja (vö. az 510. sz. cikk jegyzetével) — jan. 13. előtt jelent meg. Ezért a Korunk József Attila-cikkeit jan. 12-i és 13-i keltezésű cikkek közé helyeztük.

Faludy György (1913) költő, műfordító, publicista. Nevét Villon balladáinak szabad átköltése és az e körül fellobbant vita tette ismertté. 1938-ban jelentkezett saját költeményeivel. Ugyanebben az évben két antológiát is kiadott. 1939-ben Franciaországba emigrált, innen 1941-ben Afrikába, majd Amerikába ment. 1946-ban tért haza. Az ötvenes évek elején internáltak, 1953-ban rehabilitálták. 1956 után Londonban élt, majd Kanadába költözött.

508. József Attila. — *Déry Tibor*. Korunk 1938. jan. 3—6.

A visszaemlékezés megjelent a Szép Szó József Attila emlékének szentelt számában is Emlékl. címmel (l. az 528. sz. cikket). Mivel a Szép Szónak ez az összevont jan. febr.-i száma csak január vége felé jelent meg, ezért — mint első megjelenést — a Korunkban napvilágot látott visszaemlékezést közöljük. A cikk Szép Szó-beli közlésében az utolsó

bekezdés második mondata így hangzik: „Cigaretára gyűjtött, sírt és kiszámította, hogy barátai mit költenek rá.”

Déry Tibor írását Gaál Gábor rendelte meg a Korunk számára Cluj, 1937. dec. 6-i keltezéssel írott levelében: „Kedves Barátom! Arra kérem, s — kérdezem egyúttal — nem volna-e kedve valami személyeset írni Attiláról a januári számban. Nem kritikát, nem »irodalomtörténetet« akarok, de eleven gyászbeszédet, hogy úgy mondjam, ennek a szörnyűségnek a mélyebb értelméről. Mert betegség ide, betegség oda, minden összefügg mindennel. Nagyon szeretném, ha maga írná meg... Tudom, hogy súlyosab írta. Tegye meg. De feltétlenül értesíteni: számíthatok-e a kéziratra. Az ünnepek miatt 20-ra kellene, persze honorárium ellenében. Még egyszer kérem: írja meg. Nagyon sokszor ölelem: Gaál Gábor.” (Gaál Gábor: *Levelék. 1921—1945.* Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és az utószót írta Sugár Erzsébet. Bukarest 1975. 434.)

Időben megkapta Déry cikkét, mint ez ec. 19-i keltezésű leveléből kiténik: „Nagyon köszönöm a szép cikket. (De ugye január elseje előtt nem jelenik meg máshol? A Szép Szó ti, kapható itt.)” (Uo: 436.)

nous avons pots et des choux ronds / nous vivons sales et nous mourons — helyesen: „l'on a des pots et des choux ronds / nous vivons sales et nous mourons”. Idézet a *Chant de prolétaire* c. versből, amely magyar nyelven több változatban: *Proletárdal, Dúdoló* címen ismeretes. Tudomásunk szerint nem jelent meg egyik francia lapban sem. (Vö. SZM: ÉaF 666., 687., részletes elemzése uo. 686—699.)

Déry Tibor emlékezését József Attilával való kapcsolatáról l. Déry Tibor: Ítélet nincs c. könyvében (Bp. 1969) a 24. sz., Két befejezetlen mondat c. fejezetben (394—409.). Itt részletekben újraközlő cikkét (407—409.).

509. Vigaszt! Vigaszt! — *Méliusz József.* Korunk 1938. jan. — 7.

510. Költő és a valóság. — *Remenyik Zsigmond.* Korunk 1938. jan. — 8—11.

Remenyik Zsigmond cikke azonos címen jelent meg a Szép Szó József Attila emlékének szentelt számban. A két megjelenés között figyelemreméltó eltérések mutatkoznak, ezért a Szép Szó-beli közleménynek a Korunkban közölt változattól eltérő részleteit az 532. sz. cikkben publikáljuk.

Remenyik írásának címe megegyezik az író 1935-ben megjelent regényének címével, amelynek egyik — negatív — kulcsfiguráját József Attiláról mintázta (vö. a 230., 233., 234. sz. cikkekkel és jegyzetekkel.).

A regényben Remenyik József Attila élettársáról, Szántó Juditról is torzképet festett. E cikk kéziratában is lehettek Szántó Juditra utaló célzások, de „a nekrológ Szántó Judit-ellenes sorait — ismerősek az azonos című regényből — Gaál Gábor (vagy maga Remenyik) némileg tompította: többes számba téve át a *Szép Szóban* kizárólagosan Juditra vonatkozó vádat...”. (Tasi József: *József Attila és a Korunk.* MKSzle 1977. 2. sz. 153.)

Remenyik cikke a Szép Szóban közölt változatában Magyarországon nagy feltűnést keltett, nem utolsósorban épp a költő asszonyának megátkozása és az ebből fakadó botrány miatt, de az írásnak már a Korunkban megjelent változatában is élénk visszhangja volt. „Gaál Gábor még a Szép Szó megjelenése előtt jelzi Remenyiknek búcsúcíkké erdélyi visszhangját: »...egymásután érkeznek hozzám hölgyek és urak dicséretei és elragadtatásai megjelent J. A. cikkével kapcsolatban.« (1938. január 13.)” (Tasi: i. m.)

Nemcsak Déry Tibortól, Remenyiktől is Gaál Gábor kérte a visszaemlékezést József Attiláról 1937. dec. 10-én kelt levelében: „Kedves Barátom! Bármennyire tiltakozik is a megterhelés ellen, feltétlenül engednie kell kérésemnek s a januári számban írnia kell Attiláról; személyeset, eleven, siratót és elógiumot, távlatosat és remenyikiest. Ezzel tartozik Neki, a Korunknak, önmagának, nekem. Két-három oldal elég; aktuális legyen, de időn felüli. — 22-re, 23-ra küldje. Ha nem írja meg: minden átkom és keserűségem kíséri.

Beleegyező és megnyugtató válaszát sürgősen várom...” (Gaál Gábor: Levelek. 1921—1945. Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és az utószót írta Sugár Erzsébet. Bukarest 1975. 434—435.). Remenyik azonnal válaszolt: „kedves szerkesztőm, föltétlenül rendelkezésre állok, egy héten belül megkapja Attila nekrológot, remélem érdekes lesz, aktuális, becsmélró, vádló és lendületes, három vagy négy tételből fog állni...” (Uo. 437.)

511. Búcsú József Attilától. — *Salamon Ernő*. Korunk 1938. jan. — 12.

Salamon Ernő (1912—1943) romániai magyar költő. Fiatalon bekapcsolódott a kommunista munkásmozgalomba. Egy ideig a Brassói Lapoknál újságíró, majd a Korunk munkatársa, egy időben terjesztője volt. 1937-től Marosvásárhelyen élt. 1941-ben a hírhedt ákosfalvi táborba internálták. Nehéz körülmények közt élt, idénymunkásként dolgozott néha, egészsége megromlott. 1942 májusában munkaszolgálatra hívták be. Ukrajnába került, ahol tifuszban megbetegedett. Egy olasz katona lőtte agyon 1943-ban.

512. Befödhetetlen sírgödöröd fölött... — *Brassai Viktor*. Korunk 1938. jan. — 21.

513. Meghalt. — *Berda József*. Korunk 1938. jan. — 22.

A verset újraközölte a Szép Szó 1938. jan.—febr.-i száma (45.). Vö. az 529. sz. cikkkel.

Berda József (1902—1966) költő. Proletár család szülötte. Volt lakatos, kifutó, könyvügynök. Első verskötetete 1923-ban jelent meg. Verseiben főként a lét hétköznapi örömeit énekelte meg. Első kötete után a Nyugat, a Széphalom és az Est-lapok munkatársa volt. Baráti szálak fűzték József Attilához.

A Korunk 1938. januári száma közli még József Attila két román versfordítását: Ilarie Voronca: *Sokaság, te* és Ion Vinea: *Tél* (29—30.).

514. József Attila keserű megdicsőülése. — *Szalatnai Rezső*. Magyar Újság (Bratislava—Pozsony) 1938. jan. 13. — 6.

Szalatnai Rezső (1904—1977) irodalomtörténész, író, műfordító, publicista, könyvtáros. 1930—45 között a pozsonyi magyar gimnáziumban tanított, 1945—48-ig a pozsonyi egyetemi könyvtár munkatársa volt. A Sarló-mozgalom alapító tagja, szerkesztette a Magyar Figyelőt, a Nyugatban, Válaszban, Korunkban, Századunkban és különböző csehszlovákiai irodalmi lapokban publikálta írásait. 1948-ban költözött Budapestre.

a *Szép Szónak*, *József Attila lapjának búcsúztató száma csak most jelenik meg* A József Attila emlékének szentelt, összevont jan.—febr.-i szám január utolsó hetében jelent meg.

amikor tökéletesen érvényesült *Szabó Dezső fullánkoss megállapítása* L. erről az 556. sz. cikket és jegyzetét.

Faludy György versét l. 507. sz. alatt.

Méliusz József, *Salamon Ernő*, *Brassai Viktor*, *Berda József* verseit l. 509., 511., 512., 513. sz. alatt.

Déry Tibor, *Remenyik Zsigmond* írásait l. 508., 510. sz. alatt.

Boldizsár Iván cikkét l. 560. alatt.

Mátyás Ferenc versét l. 561. sz. alatt.

Ilyés Gyula nekrológját l. 409. sz. alatt.

Zelk Zoltán versét l. 504. sz. alatt.

Cs. *Szabó László* cikkét l. 556. sz. alatt.

Komlós Aladár méltatását l. 489. sz. alatt.

515. A költő fejfájára. — *Kassák Lajos*. Pesti Napló 1938. jan. 13. 2.

516. A tízéves Baumgarten-alapítvány munkájáról és eredményeiről beszél beteg-ágyán Babits Mihály. — *Névtelen*. Az Est 1938. jan. 18. — 11. Részlet.

A beszélgetés keretében a partnerek sort kerítenek arra is, hogy az alapítvány halottairól szót ejtsenek. Babits a kérdésre adott válaszában József Attilát a Baumgarten-alapítvány saját halottjának vallja. Babitsnak ez az első írásos megnyilatkozása a költőről.

517. Ki ismeri a Baumgarten-díj nyerteseit? — *Névtelen.* *Heti Hírek* 1938. jan. 18.

7. Részlet.

A cikk élén „Elkésett karácsonyi körkérdés:” felcím szerepel.

Néhány nappal ezelőtt jelent meg az idei díjazottak félévitalos listája „1938.

Évdíjak: Barta János, Dallos Sándor, József Attila, Kós Károly, Molnár Antal, Nagy Lajos. Jutalmak: Bohuniczky Szeffi, Kampis Antal, Kardos László, Komor András.” (Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok.* II. Bp. 1978. 721.)

a Baumgarten-díj kurátoraihoz közelálló helyeken egyre másra jelentek meg olyan közlemények, amelyek arról adtak hírt, hogy József Attila, ... ebben az esztendőben megkapta volna — Vö. a 479., 506., 516. sz. cikkekkkel.

Zsolt Béla megállapítása — a 429. sz. cikkben.

518. Komlós Aladár — József Attiláról. — *Névtelen.* *Magyar Nap* (Moravská Ostrava Přívoz) 1938. jan. 18. — 3.

Komlós Aladár cikkét l. 489. sz. alatt. A *Magyar Nap* Komlós cikkének utolsó bekezdését idézi (Századunk 1937. 9–10. sz. — 367.) Az itt megjelent variánsban olvasható „nem segítette” és „költészete csodáit” kifejezések helyén az eredeti változatban „nem jött segítségére” ill. „költészete gyönyörű csodáit” áll.

519. Az új Baumgarten-díjas írók. — *Névtelen.* *Az Est* 1938. jan. 19. — 11. Részlet.

A cikkből csak a József Attila díjazásának indoklásáról szóló részletet közöljük. A cikk végén gyorsfénykép látható a díjazott írókról.

520. Önmagukról beszélnek a Baumgarten-díjasok... — *G. L.* *Magyar Hírlap* 1938. jan. 19. — 4. Részlet.

G. L. — *Gosztonyi Lajos*

A riport beszámol a díjkiosztás lefolyásáról. A cikkből a József Attilára vonatkozó részeket közöljük.

521. Néhány szó az idej Baumgarten díjakról. — *Névtelen.* *Társadalmunk* 1938. jan. 21. — 8. Részlet.

A cikknek csak befejező, József Attilára vonatkozó részét közöljük.

522. Emlékezés József Attilára. — *Méliusz József.* *Szabad Szó* (Párizs) 1938. jan. 22. — 6.

Szegények éje, légy szemem, / Füstölögj a szívemen, helyesen: „Szegények éje! Légy szemem, / füstölögj itt a szívemen,” (*Külvárosi éj*)

Sokáig beszélgetni senkivel sem volt türelme. — „Rövid beszélgetésünk szobájában miről szólt — nem emlékszem. Rémlik, a Korunkról, Gaál Gáborról, alighanem kéziratot is kértem tőle. Erre megbízásom volt.” (1977. szept. 14-i, Bokor Lászlóhoz írt leveléből.)

További idézetek a *Medvetánc* kötet mottója, a *Ki-be ugrál...* c. vers egy részlete

Elégia A.-ért c. poemájában Méliusz így rekonstruálja találkozásukat:

142. Akkoriban ültünk körülöttem egy estén liter vinkó s tányér
birkapaprikás fölött

homályos korezmában Budapesten

Berda és Horváth meg Romániából én Gábertől üzenettel Néked
és mindötöknek...

143. Ó hallottalak dörmögni — a Te híres dörmögésed! — brumma brumma
brummadza! — és hallottalak nevetni a Te ritka s csak százévenként
felpengő nevetésed titka — vidám poharak pengése csönög így — dömőcki
acél és a kis kondás ostora
a tömör és rózsaszínű Berda nevetetett
és Horváth a babilóni bandákra szavalt vaskos átkokat malaszttal teljes
hollófekete fürtjeit és szaléziánus szemét szikráztatva.
144. Szavak gyönyörű mulatsága és micsoda emlékezetes hahota . . .
145. De az abroszon éktelen vörösbor tócsa
mintha ott lőtte volna főbe magát valaki búsmagyar mielőtt érkezünk
s a szemed egyre odarévedt —
hiába takarta előled két hatalmas füstöltsonka-tenyerével Berda
a bordó borfoltot
s odakünn eső és átok zuhogott
és roppant ronda koraósz volt
és bűz
és a részegség a csend a halál a közelítő tél a szén dőlt vaskályhában duruzsolt a
sarokban
— hasán szecessziós öntött dombormű: nyalka bajor vadász s vad ölelésére hívó
kürtje ajkán: mi voltunk a vadak
és harsányan hahoztáztuk halálunk
Te a nagy Eszmélet és Berda a bő testi öröm nincstelensége
személyesen és Horváth a pápista hit és én:
szemernyi Európa-szerelem odalent-Erdélyből.
146. Csak néztelek Szó és Törvény Tudója: a nem-mások-dudását
s gondolatom néha a határon túl járt:
Pozsonyban várt Forbáth
Kassán meg Fábry . . .
— a kör mindig kör.
147. De amikor a tündöklő Prágából visszatérve Pestre ismét megláttalak
este
és ősz volt még szén és kén szaga megint: pokol-illat
és még mindig eső és csend és halál
s Te a vékony télikabátban hajadonfőtt
— vagy tél volt már és csend és hó és halál? —
a Nagykörúton
száz méterre az Abbáziától
elfordítottad tőlem riadtan villanó szemed és nyakad felhajtott gallérodba
húztad
és a zöld tüzet csorgató kirakatokhoz lapulva továbbfutottál
— jaj sose sose felejttem
minthogyha gyilkosod volnék — éppen én . . . éppen én . . . minthogyha
gyilkosod volnék.
148. Álltam szélütöten egy csebreit reám fordító mezítlén kormos fa alatt
és befordultál az Abbázia sarkán a Japán felé.
149. És tovább zuhogott a kénzagú pesti eső lábad nyomát a Körúton hogy elmossa
mindörökre . . .

150. A csata eldőlt —
elvesztetted az utolsó játszmát. . .

151. És nagy bajod nem tudtam magamra venni.

(Aréna. Bukarest 1967. 143—144.)

523. Kopogtatás. — *Névtelen*. Esti Kurir 1938. jan. 23. — 5.

döbbenetes színekkel vetette papírra életfolyását és curriculum vitae-ként mellékelte folyamodványához. — József Attila híressé vált rövid önéletrajzáról itt történik először említés. A „curriculum vitae” kifejezés itt még nem az írás címeként, hanem műfaji megjelölésként szerepel.

524. Nagyon fáj. — *Móricz Zsigmond*. Szép Szó 1938. jan.—febr. — 23—29.

Újra közölve: Ekk 465—469.

A Szép Szó „József Attila emlékének” szentelt száma 1938. január vége felé jelent meg, mindenképpen jan. 25. előtt. Ezt Wallesz Jenő írása bizonyítja, amely válasz volt Remenyik Zsigmondnak a Szép Szó különszámában megjelent cikkére. (Vö. az 532. sz., ill. 546. sz. cikkekkel és jegyzetükkel.)

A Szép Szó 1937. decemberi számának 387. lapján egy rövid közlemény bejelenti, hogy „A Szép Szó 21., januári számát teljes egészében *József Attila* emlékének szenteljük.” Ezután a szám tervezett munkatársainak felsorolása következik. A névsor csak részben esik egybe a különszám szerzői névsorával.

A különszám belső borítóján, a „Szép Szó” gyászkeretbe foglalt felírása alatt mottóként *József Attila Szerkesztői üzenetének* részlete olvasható. (Megjelent: Szép Szó 1936. ápr.) A lap élén (3—6.) a *Curriculum vitae* helyezkedik el, a címhez fűzött következő szerkesztői megjegyzéssel: „József Attila 1937 tavaszán, kevéssel a szanatóriumba vonulása előtt, magántisztviselői állást keresett és ezt az írást nyújtotta be.” A 7—15. oldalon a „József Attila utolsó versei” rovat a költő verseit és töredékeit közli, köztük, fakiszimile formában, „József Attila egy Flóra-versének kéziratát”. Ezt követi a *Hegel, Marx, Freud* c. József Attila-írás szöveggözlése (16—22.), „1936-ban kezdett, befejezetlenül maradt tanulmány” alcímmel.

Móricz Zsigmond írása a „Megemlékezések” rovat (23—67.) élén áll.

most egy éve — Vö. a 304. sz. cikkel és jegyzetével.

Néhány éve Hódmezővásárhelyen ebédre voltam meghívva egy ügyvédhez — Péter László szerint 1932 után József Attilának „1934-ben került [...] sor leghosszabb vásárhelyi időzésére [...] Márc. 2-án írt első levelében — akkor már Makaiék a Villasor, később Horthy Miklós út 14. sz. alatt laktak (ez ma Ady Endre u. 4.) — panaszkolta Juditnak: *Nem nagyon javulok*. Ezekben a napokban járt Vásárhelyen — nem először és nem utoljára — Móricz Zsigmond. 7-én este Makaiék vendége volt. Itt találkozott az író a költővel.” (Péter László: *József Attila közöttünk*. Szeged 1980. 84.)

Ugyanoda s ugyanakkorra hívtam meg Kálmán Katát, akinek most oly nagy sikere van a Tiborc-ával: — Kálmán Kata fotóművész Tiborc c. albumáról van szó, amely Móricz Zsigmond és Boldizsár Iván írásaival a Szolgálat és Írás Munkatársaság Könyvei sorozatának harmadik köteteként, Cserépfalvi kiadásában, 1937. könyvnapjára jelent meg.

Móricz Zsigmond írásmódja némileg eltért a köznyelvitől: „telefonon”, „meghívva”, „muszály”, stb. A szöveggözlésben megőriztük az általa használt változatokat.

525. József Attila. — *Horváth Béla*. Szép Szó 1938. jan.—febr. — 30.

Horváth Béla ezzel a verssel búcsúztatta a halott költőt a költőtársak nevében a szárszói temetésen. Vö. a 421., 491., 869. sz. cikkekkel.

526. A semmi ágán. — *Németh Andor*. Szép Szó 1938. jan.—febr. — 31—37.

„Szerettem Lucámat, de Lucám nem szeretett, bútoraim árnyak, barátaim nincsenek. — helyesen: „Szerettem Lucámat, / de Luca nem szeretett. / Bútoraim: árnyak. Barátaim nincsenek.” (*Nemzett József Áron*)

Ultima verba — A versszak fordításáról l. a 388. sz. jegyzetet.

„Különben jó ez is!” — helyesen: „Különben jó az is.” (*Hangya*)

A város peremén c. verset a szerző hibás központozással idézi.

További idézetek — a Reménytelenül. *Lassan tűnődve, József Attila (Vidám és jó volt...)*, *Téli éjszaka, Eszmélet, Űlni, állni, ölni, halni, Dal* c. költeményekből

527. Sorok keretben. — *Fenyő László*. Szép Szó 1938. jan.—febr. — 38.

A költő és Fenyő László kapcsolatáról l. a 12., 150., 158. sz. cikkek jegyzetét.

528. Emléki. — *Déry Tibor*. Szép Szó 1938. jan.—febr. — 39—45.

A visszaemlékezés korábban a Korunkban jelent meg, József Attila címmel. Itt csekély változtatással újraközlük. L. az 508. cikket és jegyzetét.

529. Meghalt. — *Berda József*. Szép Szó 1938. jan.—febr. — 45.

A vers korábban a Korunk 1938. januári számában jelent meg. L. az 513. sz. cikket. Újraközlve: Ekk 475.

530. Attila. — *Hatvany Bertalan*. Szép Szó 1938. jan.—febr. — 46—50.

„bensőjéből vezérel” — pontosan: „Az én vezérem bensőmből vezérel!” (*Levegőt!*)

Kelet rendje ez, a Tao. — A Tao Te king, az Út és Erény könyve az ókori kínai filozófia legjelentősebb műve. A kínai hagyomány azt tartja, hogy egy Lao-ce nevű vándorfilozófus írta, aki Konfuciusz idősebb kortársa volt. Valójában a könyv az i. e. 4—3. századból származik. A taoizmus: a „tao”-ról („út”), a dolgok útjáról, törvényéről szóló tanítás, amely szerint minden dolog a saját „útja”, a „tao” folytán jön létre és változik; nincsenek változatlan dolgok, minden a saját ellentétébe csap át. A „tao” az ember életútját, az etikai normát, a gondolkodás értelmezésével pedig a „rezont”, az „érvet” is jelentette.

Sesshu (1420—1506) japán festő, a zen-buddhizmus szerzetese. Eredeti neve: Toyo. Kiotóban, majd Kínában folytatott tanulmányokat. A japánok egyik legnagyobb festőjüknek tartják. Főleg tájképeket festett, s többnyire csak tussal dolgozott.

Konfuciusz (i. e. 551—479) kínai filozófus. Etikai-politikai tanításának alapfogalmai: a humanitás (zsen), a kötelesség, igazságosság (ji), magatartási normák (li). A konfucianizmus szerint az ember sorsát az „ég”, a „tan” szabja meg, s azon, hogy az emberek „nemesekre” és „alantasakra” oszlanak, nem lehet változtatni, a fiatal ellentmondás nélkül engedelmeskedjék az idősebbnek, az alantasabb a magasabb rangúnak. A konfucianizmus hosszú évszázadokon át a hűbéri Kína egyik uralkodó ideológiája volt.

További idézetek — *A város peremén, A Dunánál, Falu* c. költeményekből

531. József Attila halálára. — *Devecseri Gábor*. Szép Szó 1938. jan.—febr. — 50—51.

Devecseri Gábor (1917—1971) költő, esszéista, műfordító. Kerényi Károly tanítványa, a Sziget munkatársa volt. Antik klasszikusok műveit fordította latinból és görögből. 1948—54 között a Magyar Néphadsereg Tiszti Akadémiáján tanított. 1949—51-ig a Magyar Írók Szövetségének főttkára volt. Emlékeit József Attiláról l. Lágymányosi istenek. Bp. 1975. Emléksorok az ifjúságról és az ifjúsághoz. 308—318.

532. Költő és a valóság. — *Remenyik Zsigmond*. Szép Szó 1938. jan.—febr. — 51—57. Részlet.

Remenyik Zsigmond írása a Korunkban jelent meg először. Vö. az 510. sz. cikkel és jegyzetével. A Szép Szó-beli közlésnek csak azt a részletét közöljük, amely eltér a Korunk-beli változattól.

Ebben a változatban nem szerepel az „analitikusok” szó; (két sorral alább) az előző írásban a nőkre szórt átkok itt egyértelműen Szántó Juditra vonatkoznak.

Ennek következménye lett a Szántó Judit—Remenyik-féle botrány, amelyről a hírlapok tudósítottak. Vö. 546., 549., 591., 592., 594. sz. cikkekkkel.

533. Költő és a halál. — *Ignotus Pál*. Szép Szó 1938. jan.—febr. — 58—67.

József Attiláról címen megjelent a Magyar Hírlapban 1938. jan. 16-án (21.) a cikk „Gondolkozással” szóval kezdődő és „...gyufaszál elmozdult a helyéről” szavakkal záruló részlete, a következő lapalji jegyzettel: „Részlet a »Szép Szó« legközelebbi (21-ik) számában megjelenő tanulmányból.”

S ezt az emberiséget — magaddal együtt vesd meg — A Tudod, hogy nincs bocsánat e sorának változtatásáról I. Németh G. Béla: Mú és személyiség. Bp. 1978. 656.

makacsul ült a viaszosvászon mellett, melyen a „Capituly” fabábjait tologatják. — Vö. Vágó 306.

mert semmit sem hiszek s nagyon — félek a büntetéstől — helyesen: „mert semmit nem hiszek s nagyon / félek a büntetéstől.” (*Kidálozás*)

„Az felnőtt ember, akinek — szívében nincs se anyja, apja, — helyesen: „Az meglett ember, akinek / szívében nincs se anyja, apja,” (*Eszmélet 10.*)

mint Sawyer Tamás és Huckleberry Finn, összeesküdtünk — Mark Twain Tom Sawyer kalandjai és Huckleberry Finn c. regényeinek gyermekekősei

„Berci” — Hatvany Bertalan

További idézetek — az *Ars poetica*, *Karóval jöttél*... c. versekből

534. Költő a sineken. — *Kelen László*. Szép Szó 1938. jan.—febr. — 67.

Kelen László (1892—1945) költő. Munkaszolgálatosként került szovjet fogságba, s nem tért vissza.

535. József Attila költészete. — *Fejtő Ferenc*. Szép Szó 1938. jan.—febr. — 68—89. Fejtő Ferenc tanulmánya a „Méltatások” rovat első írása.

megírtam róla, hogy ,jobb mottót, igazabbat s jellemzőbbet nem választhatott volna” — Vö. a 251. sz. cikkel.

(„szabály szerint költi kényem”) — Ez a sor a „Költőnk és Kora” c. vers egyik kéziratot vázlatában olvasható.

Soyez béni, mon Dieu... — Baudelaire Bénédiction (Áldás) c. versének 15. strófája Babits fordításában így hangzik:

Légy áldott, Istenem, ki a fájdalomt adtad
Mint piszkosságaink legjobb orvosserézt,
legjobb Esszenciát, és leghatékonyabbat,
szent kéjre edzeni erősek erejét!

„én vagyok az úr” — „cifra szolgál” — utalás Ady Endre: Hunn, új legenda c. versének híres sorára: „Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolgál.”

„áramló könnyűségű rétek” — helyesen: „áramló könnyűségű rét” (*Nyár*)

„költő és kora” — Fejtő Ferenc a vers címét idézi: „Költőnk és Kora”

Makón ma is őrzik a bravíros „Szonettkoszorút” — *A Kozmosz éneke*

„halkal a vágy fuvolázik” — „S lelkemben halkal fuvoláz a vágy.” (*A szemed*)

— *S ha én volnék az Úr az Úr helyett* — pontosan: „S ha én volnék az úr, az úr helyett.” (*Szeretnének*)

„No dehát ne búsuljatok” — helyesen: „no de hát ne búsuljatok.” (*József Attila [Vidám és jó volt...]*)

„ha rikkancs volna mesterséged, segítenék kiabálni néked” — helyesen: „Ha rikkancs volna mesterséged, / segítenék kiabálni néked.” (*Istenem*)

„Melódiák” — a vers címe: *Meddiák*

az „ucca és a föld fiának” nevezte magát — *A legutolsó harcok* c. versben. Az idézett sor:

„Az ucca és a föld fia vagyok”

„... kakukkolgat a berekháti köd — pamutpapucsban lépked szívemen” — *A Margaréta* c. versből vett idézet így hangzik: „kakukkolgat. A berekháti köd / pamutpapucsban lépked szívemen.”

„vörös, de karcsi nyáron át” — „vörös, de karcsú még a nyár” (*Nyár*)

Csattan a menny és megvillan — ... elvtársaim a kaszaél! — helyesen: „csattan a menny és megvillan / elvtársaim: a kaszaél”

„Itt állsz és ott ül a haszon” — a *Haszon* c. versből vett idézet pontosan: „s itt állsz és ott ül a haszon”. A vers korábbi változatának címe: *A tőkések hasznáról*

Szarvas voltam hajdanán / Farkas leszek, ezt bánom. — helyesen: „Szarvas voltam hajdanán, / farkas leszek, azt bánom.” (*Bánat / Futtam, mint a szarvasok...!*)

s köszörülöm a kasza élét — pontosan: „s köszörülöm a kasza élét” (*Végül*)

„Magaddal is csak itt bírhatasz, / ó lélek! Ez a hazám.” — helyesen: „Magaddal is csak itt bírhatasz, / óh lélek! Ez a hazám.” (*Elégia*)

„mint gyermek, aki...” — Egyik, 1935-ben született versének címe és kezdő szavai ezek: „Mint gyermek...”

Dolgaim már úgy hallgatják személyem / Mint bolond tanárt az üres padok. — pontosan: „Dolgaim is úgy hallgatják személyem, / mint bolond tanárt az üres padok.” (... *Aki szeretni gyáva vagy*)

mint meg is írtam: — „szellemi költészetében van valami befejezetlenség...” — Vö. a 251. sz. cikkel.

További idézetek — a *Nem én kiáltok, a Koszmosz éneke 2., Hűség, Hét napja, Rög a rögöz, Csudálkozunk az életen, Megfáradt ember, Szegényember szeretője, Tiszta szívvel, Nemzett József Áron, Két dal, Engem temetnek, Biztató, Hangya, Áldalak búval, vigalommal, És keressük az igazságot, Egyszerű ez, Füst, A tőkések hasznáról, Esik, Végül, Külvárosi éj, Téli éjszaka, Óda, A város peremén, Esmélet, Ha a hold süt... , Irgalom, Harag, A Dunánál, Azt mondják, Könnyű, fehér ruhában, Kései sirató* c. versekből, a *Drága barátaim...* kezdetű töredékből

536. Ember és stílus. — *Bóka László*. Szép Szó 1938. jan.—febr. — 89—93.

Bóka László (1910—1964) író, irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja. Tanulmányainak befejezése után 1945-ig tisztviselő az Egyetemi Könyvtárban. Részt vett a magyar ellenállási mozgalomban. 1947—50-ig adminisztratív államtitkár a Közoktatásügyi Minisztériumban, majd az ELTE bölcsészettudományi karán a 20. századi magyar irodalomtörténeti tanszék tanszékezet vezető tanára.

gongorizmus — L. a 94. sz. jegyzetet.

„... Úgy kellesz, mint a dolgoz tömegeknek... — *A Flóra-ciklus 3., Már két milliárd* c. verséből vett idézetében Bóka a 2. szakasz utolsó négy sorát és a 3. szakasz első négy sorát idézi, de nem tünteti föl a szakaszhatárt.

További idézetek — a *Bevezető, Tiszta szívvel, Holt vidék, Ars poetica* c. versekből

537. József Attila természetszemlélete. — *Füsi József*. Szép Szó 1938. jan.—febr. — 93—97.

Újraolvó: *ÚI* 1980. 4. sz. — 78—80.

„... Dús fulladt nyári réten... Úgy kúszik selymében... — helyesen: „... Dús, füledt nyári réten / ... Úgy kúszik selymesében...” (*Ezerfárosnyi végzet*)

„... hazatereld víz juhásza! — Csibor húzzon tücsökzenét... — Halott rakjon tanyát, aklot, — ... Húzzon vízi gödör-csizmát!...” — helyesen: „... hazatereld, víz juhásza! / Csibor húzzon tücsök-zenét / ... Holott rakjon tanyát, aklot, / ... Húzzon vízi-gödör csizmát!” (*Őt szegény szől*)

finom fonalát / csomóba kötve, bontva bogját — / hogy nedűid gyűjtse sok raját... — pontosan: „finom fonalát / csomóba szöve, bontva bogját / hogy nedűid sejtje gyűjtse sok raját...” (Óda)

További idézetek — az *Esik (Állok, lábamnál tócsa nő...)*, *Harmatocska, Téli éjszaka, Szappanosvíz, Rítksás erdő alatt, Németh Andor, Tündőd (Vihar), Határ, Falu és Elégia* c. versekből

538. A szocialista költő. — *Szélpál Árpád*. Szép Szó 1938. jan.—febr. — 97—103.

Szélpál Árpád (1897—1987) szocialista költő, kritikus, a Népszava, a Szocializmus munkatársa. A Galilei Kör tagja volt. Első versei Kassák Ma c. lapjában jelentek meg. A Tanácsköztársaság bukása után izgatásért tíz hónapi börtönbüntetést szenvedett. Tagja volt a Munka körének. A harmincas években szerkesztette a Népszava Naptárt és a Májusi Emléklapot, amelyekben József Attilának néhány versét közölte. A második világháború óta Párizsban élt.

„*Én — írja a Szocializmus 1934. évi kötetében — azon a nézetem vagyok, hogy az egész marxi bölcselet kérdésköre azonagy az emberi tudat történelmi alakulásának kérdéskörével.*” — Az idézett József Attila-tanulmány: *A szocializmus bölcselete*. Megjelent: Szocializmus 1934. nov. (348—351.) Újraközölte: JAÖM III. 147—153. (Az idézet: i. m. 149.)

Első verseskönyve („Nem én kiáltok”)... — A *Nem én kiáltok* a második kötete volt József Attilának.

„*Én nem azért jöttem, hogy böjgjek — Szélpál Árpád a Nem én kiáltok c. kötet utószavából idéz. Címe: Alleluja, ... (107.) Az eredetiben a „böjgjek, vagy” helyén „böjgjek, hogy” áll.*”

„*Nem elegendő, hogy megvalósulásra törjön a gondolat, magának a valóságnak is gondolatra kell törnie.*” — Szélpál Árpád *A szocializmus bölcselete* c. tanulmányból kölcsönzi a Marx-idezetet, amelynek forrásául József Attila Marx Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie c. művét jelölte meg. (JAÖM III. 148.)

Az idézetek — a *Levegőt!*, *A város peremén* c. versekből

539. Thomas Mann részvéte. — Szép Szó 1938. jan.—febr. — 104—105. Az „Adalékok” rovat élén.

A 104. lapon olvasható Thomas Mann levele német nyelven, a 105. lapon pedig magyar fordításban.

540. József Attila betegsége. — *Bak Róbert dr.* Szép Szó 1938. jan.—febr. — 105—115.

Bak Róbert dr. (1908—1974) „A Ferenczi Sándor alapította magyar pszichoanalitikus iskola nemzetközi híré, nagy tekintélyű képviselője volt. Hermann Imre tanítványaként szerzett pszichoanalitikus szakképzettséget. Személyileg közel állt a Szép Szó támogatói és baráti köréhez. Röviddel a második világháború kitörése után a hitlerizmus magyarországi befolyásának rohamos növekedése miatt az Egyesült Államokba vándorolt, ahol az Albert Einstein Medical University elmeklinikájának állandó konziliáriusa és szemináriumvezetője, a New York-i Pszichoanalitikus Egyesület elnöke lett. Tudományos munkáiban elsősorban a szorongásos neurozisosok, a kényszererselekvések és a pszichoanalitikus metodika kérdéseivel foglalkozott. A New York-i Orvostudományi Akadémián 1971 áprilisában megtartott Freud-emlékelőadásában (Journal of Psychoanalysis 53. 1973. 1—8.) ismét József Attila betegségének és műveinek elemzésével foglalkozik, a Szerelmi tárgyvesztés, a gyász, az öngyilkosság pszichopatológiai értelmezési keretében.” (Stark András—Bókay Antal: „Köztetek lettem bolond”. Bak Róbert József Attila-patográfiájának újraértelmezése. Valóság 1979. 5. sz. 88—89.). Bak Róberttről l. még Szalai Sándor írását: Emlékezés József Attila orvosára — dr. Bak Róbert (1908—1974). Kortárs 1975. 8. sz. 1292—1295. József Attila betegségéről l. a 357., 358. sz. jegyzeteket.

Bak Róbert és József Attila kapcsolatáról l. a 357. sz. cikk jegyzetét. Bak Róbert Szép Szó-beli patográfiájáról l. Bókay Antal—Jádi Ferenc—Stark András: „Köztetek lettem én bolond...” Bp. 1982. 122—127. — L. még a 655. sz. cikket és jegyzetét.

Ebben az időben írott versei* — A lapalji jegyzet a Szép Szó 1936. decemberi számában megjelent *Emberék, Két hexameter, Elmaradt ölelés miatt, Kései sirató, Ne bántsát, Magány, Ki-be ugrál...*, *Kiáltozás, Azt mondják, Kész a leltár* c. verseire utal. (210—217.)

„ha majd egész valómmal kacshintok” — helyesen: „ha majd egész valómmal kacsnitok —” (*Ki-be ugrál...*)

„*fluctuat nec mergitur*” — magyar jelentése: hánykódik ugyan a habokon, de nem merül el (Párizs városának jelmondata)

„*hogy ne rántson el a semmi sodra*” — helyesen: „ne rántson el a semmi sodra” (*Bukj föl az árból*)

Válaszul *Gruhle-t*, a kiváló német pszichiátert idézem: „*a betegség következtében sajátos élmény jön létre: ...*” — H. W. Gruhle (1880—1958) pszichológus és pszichiáter. 1919-től kezdve Heidelbergben volt egyetemi tanár. 1946—52-ig a bonni egyetem idegklinikájának és pszichiátriai intézetének vezetője volt. A megértés pszichológiájával foglalkozott, a pszichopatológiával való összefüggésben.

November 3-án, öngyilkossága előtti napon látjuk utoljára. — elírás: „november” helyett a szerző „december” akart írni

„*a világ vagyok — minden, ami volt s van;*” — helyesen: „A világ vagyok — minden, ami volt, van:” (*A Dunánál*)

Öngyilkossága napjáról keltezt levelében azt írta nekem: „Hiába kísértette meg a lehetetlent.” — A levelet l. JAVL 384.

A Kiáltozás c. vers 1—5. sorát hibás központozással és sorhatárokkal közli a szerző. További idézetek — a *Flóra* 5., *Megméréssel, Ars poetica, Tudod, hogy nincs bocsánat, Ūlni, állni, ölni, halni* c. versekből

541. József Attiláról az ügyvédje. — *Melléky Kornél dr.* Szép Szó 1938. jan.—febr. — 115—117.

A homouision és homouision egyszerűsége... — A „homouision” szó jelentése: egylényegű. A „homouision” szóé: hasonló lényegű. A keresztény egyház e kifejezéssel jelölte az ariánusok elleni vitájában azt, hogy Jézus egylényegű az Atyával. Az ariánusok ezzel szemben azt vallották, hogy Jézus nem isten, csak istenhez hasonló személy. E vita közmondásos emlegetése Madách Az ember tragédiájának megjelenése óta van szokásban. (L. Hetedik szín)

Sz. L. evangélikus ltkészet — Szimonidesz Lajost. Vö. a 179., 190., 210. sz. cikkekkkel és jegyzetükkel.

József Attila pereiről l. a 19., 163., 179., 219., 337. sz. cikkeket és jegyzetüket.

Az idézet — a *Nem én kiáltok* c. versből

542. A költőről megzenésítője. — *Ottó Ferenc.* Szép Szó 1938. jan.—febr. — 117—119.

Ottó Ferenc (1904—1976) zeneszerző. Milánóban, majd 1931-ig a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán, Kodály Zoltánnál tanult. A Budai Dalárda, a Palestrina Kórus tagja volt. A II. világháborúban amerikai fogságba esett Franciaországban. 1946-ban tért haza. Nacionalista, sovíniszta eszméket hirdetett. 1949-ben a népi demokratikus rendszer elleni szervezkedés vádjával életfogytiglani fegyházra ítélték. 1956. aug. 17-én amnesztiával szabadult.

Ottó Ferenc Emlékezés József Attilára c. írásában feleleveníti cikke születésének előzményeit, s így némi fényt vet a József Attila emlékének szentelt Szép Szó-szám szerkesztési munkálataira: „1937. december 20-án pecséttel és aláírással ellátott lapot kaptam a Szép Szó szerkesztőségétől. Elmentem a szerkesztőségbe. Ignotus és Fejtő fogadtak. [...] Baráti hangú beszélgetésben tudomásomra hozták, hogy [...] cikket szeretnének iratni velem a Szép Szó gyász-számába. Közölték velem [...], hogy a gyász-számban fog megjelenni az 1937-ben állami pályadíjat nyert »Lassan tűnődve...« daltom kéziratának első két oldala a fénymásolatban. Ezenkívül engedélyt kértek, hogy az 1935-ből való, tulajdonomban levő, aláírással, szomorú József Attila-fényképet a Szép Szó

gyász-számában közölhessék. Jolántól hallották, hogy nálam van a kép. A két szerkesztő szívélyes hangja kellemesen érintett. Attila emlékére mindenbe beleegyeztem, és szolgálataimat is felajánlottam. Terveket beszélünk meg. Ignotus eligazítást adott, hogyan írjam meg a cikket, [...] Ami a cikk megírását illeti, gondolkodnom kellett. Mit, hogyan és milyen sorrendben? Ignotus sugalmazásai nem voltak ínyemre. Csak művészi vonatkozásokat szerettem volna írni. [...] Ignotusnak nem tetszett a cikkem. Hosszúnak találta, és az anyag más csoportosítását kívánta. Ignotus főlényes szerkesztői érvekkel meggyőzött igazáról, és én engedelmeskedtem.” (Alföld 1968. 10. sz. 58—60.)

Ottó Ferenc József Attila-émlékezéseit I. még: József Attila-émlékek. Jelenkor 1962. 6. sz. 774—776.; Emlékek József Attiláról. Alföld 1970. 4. sz. 39—43. A két utóbbi emlékezés szövege részben azonos.

könyv nélkül kezdte elmondani akkoriban írt legújabb verseit, többek között a „Lassan tűnődve...” címűt. — A *Reménytelenül* c. költemény első, *Lassan, tűnődve* c. verséről van szó, de ezt a József Attila-filológia nem 1930 körülre, hanem 1933 tavaszára keltezi.

A ravasz szöveg és a fursangos „Rege, róka, rejtem” ritornel zenei megoldása izgató feladat. — A „ritornel” szó itt nem irodalmi műfajmegjelölés (három háromsoros versszakból álló költemény), hanem zenei szakkifejezés: refrénszerű szövegviszátérést jelent, a „rege, róka, rejtem” sorra vonatkoztatva.

Ébredjetek, szólít a hang — J. S. Bach: Wacht auf, ruft euch die Stimme c. korálja (összkiadás: 299. sz.). Vö. JAÖM IV. 253. Újra: JAÖM IV. 78.

További idézetek — a *Reménytelenül. Lassan tűnődve, Füst, Altató* c. versekből

543. József Attila és a versforma. — *Nádass József. Szép Szó* 1938. jan. febr. 119—121.

544. József Attiláról a nyomdász. — *L. D. Szép Szó* 1938. jan. febr. 121—123. *L. D. Löbl Dezső—Landy Dezső*. — Az *Officina* nyomda tulajdonosa, szerkesztője és nyomdavezetője. 1948 óta külföldön él.

egy oldalon egész pontosan, hajszálpontosan hány garmond, hány borgisz, hány petit betű van — nyomdai szakkifejezések, a betűnagyságot jelölik. A garmond 10, a borgisz 9, a petit 8 pontos betűnagyságot jelöl.

Így volt ez a SZÉP SZÓ 1936. évi könyvnapj számánál is, amelynek bevezető versét be sem akarta adni a nyomdába, mert szentül hitte, hogy az első ívet már régen nyomják. Ez volt a „Dunánál” c. egyik legszebb verse, — Landy Dezső az Élet és Irodalom szerkesztősége számára São Paulóból írott levelében így emlékezett vissza *A Dunánál* nyomdai munkálataival kapcsolatos bonyodalmakra: „Nyomdánk, amely később *Officina* néven került a köztudatba, nagyban készült a *Szép Szó* 1936-i könyvnapj számának kinyomására. A teljes anyagot kiszedtük már, a tétellel és megvontunk, csupán a József Attila részére biztosított bevezető oldalát kézírata hiányzott. Ignotus Pál, aki gyakorlatilag egyedül csinálta a lap tétellest, többször is rátelefonált Attilára, ám eredmény nélkül. A nyomda állt, a gépek álltak, a könyvnap izesztően közeledett. Végre egy délelőtt Ignotus nógatására átszaladtam a Japán kávéházba, ahol rá is találtam a költőre. Kézírata meredve, letargikusán, könnyes szemmel ült a márványasztalnál, abban a hitben, hogy késése miatt verse már nem kerülhet be a *Szép Szó*-ba. Megnyugtattam, hogy ha egy órán belül befejezi, minden rendbe jön. Ő megkönnyebbülten nézett rám, és ígérte, hogy maga hozza a verset, amint tudja. Valóban, rövid időn belül beállított irodánkba, kezében *A Dunánál* kéziratával, melynek utolsó két szakát, ellentétben az előzőekkel, ceruzával, szinte hevenyészve írta le. Azonnal átadták a szedőnek, Attila megvárta az első levonatot, kijavította, a gépek elindultak, a *Szép Szó* ünnepi száma még időben jutott el a könyvnapj sátrához.” (Landy Dezső: Értsük egyszerre? ÉI 1981. máj. 16.—2.)

545. József Attila-émlékestek Szlovénzkón. — *V. L. Szép Szó* 1938. jan. febr. 123—124.

V. L. — Vass László

Prágai Magyar Hírlap — L. 403. sz. cikkünket.

Magyar Újság — L. 393., 417. és 443. sz. cikkeket.

Magyar Nap — L. 416. és 426. sz. cikkeinket.

Peéry Rezső tanár, „József Attila útja a halálba és a halhatatlanságba” címmel előadást tartott — nyomtatásban megjelent a prágai Új Szellemben, I. a 468., 472. sz. cikkeket.

Pásztor Sári művész — Földes Dezső színingazgató csehszlovákiai magyar színtársulatának volt tagja.

Vass László bevezető beszéde — megjelent a Magyar Napban (I. 469. sz. cikkünket). Szalatnai Rezső tanár az első József Attila verskötet (Nincsen apám, se anyám) olvasása közben szerzett élményeiről számolt be — A Nincsen apám se anyám József Attila harmadik kötete volt.

Balázs András — A Szép Szó íróinak estjét a pozsonyi rádióban József Attila A Dunánál c. versének előadásával ő vezette be. A József Attila-émléksten a Nagyon fáj, Kész a leltár, Mama, A Dunánál, Favágó, A város peremén c. költeményeit adták elő, és szavalkórússal a Mondd, mit érlel... c. verset.

A lévai és garamvölgyi magyar dolgozó ifjúság egyesülete, a „Szikra” — az antifasiszta egységfront jegyében szervezett Magyar Fiatalok Szövetségének a táji szerve volt. A szövetség szervezői kommunisták voltak.

Sass János — paraszt származású, dilettáns költő volt, versei kötetben nem jelentek meg.

A magyar főiskolások Eötvös József köre — a csehszlovákiai Magyar Független Főiskolások mozgalmának pozsonyi szervezete volt. A mozgalmat középutas szellem jellemezte. Folyóirata is volt Forrás címen.

Országos Munkásakadémiák — a Csehszlovák Szociáldemokrata Párt munkásművelődési intézményei voltak a párt szervezeti keretében.

A Szép Szó József Attila emlékének szentelt száma a Kiadatlan versek rovattal zárul (125—128.). A Kedves Jócó!, „József Attila első ránkmaradt verse, amelyet 12 éves korában írt nővérének” lapalji jegyzettel jelent meg (125.). Ezt az Altató c. vers követi „Ottó Ferinek, szeretettel” mottóval, majd a Milyen jó lenne nem útni vissza c., „Vámbéry Rusztemnek szeretettel” mottóval ellátott költeményhez (127—128.) a következő lapalji jegyzetet fűzik: „Ezt a verset J. A. vallásgyalázási pere alkalmából írta, amelyben végül a Kúria fölmentette. Védője Vámbéry Rusztem volt.”

A SZÉP SZÓ hírei közül az első (128.) József Attilával kapcsolatos: „A SZÉP SZÓ 1938 február hó 20-án, vasárnap este fél 9 órakor a Zeneakadémia nagytermében József Attila emlékestet rendez. Az emlékest pontos műsorát lapokban és hirdetésekben fogjuk közzétenni. A SZÉP SZÓ előfizetői kedvezményes jegyeket a SZÉP SZÓ kiadóhivatalában (Vilmos császár út 28.) igényelhetnek.” Ezt követi az alábbi egymondatos hír: „A SZÉP SZÓ a közeli napokban Szegeden és Makón előadást fog tartani.”

546. A megátkozott asszony. — Wallesz Jenő. Újság 1938. jan. 25. — 7.

Wallesz Jenő (1871—1943) író, újságíró. Előbb lakatos, nevelő, majd a Magyar Génusz, Népszava, Pesti Napló, és az Újság belső munkatársa volt. József Attilával a 20-as évek első felében ismerkedett meg: „1924 nyarán kezdődik egy másik, baráti, szerelemmel kacérkodó kapcsolat is. A festőasszonnyal, Gyenes Gittával. [...] Gyenes Gitta [...] férje Wallesz Jenő, ismert liberális újságíró, akkortájt Az Újság belső munkatársa, ötvenen felüli, már fáradt ember.” (SZM: ÉaF 47—48.)

„A nő, aki hosszú éveken át rombolta nagy költőtársunk öntudatát — Jelentéktelen pontatlanságoktól eltekintve pontos idézet Remenyik Zsigmondnak a Szép Szó jan.—febr.-i számában megjelent írásából (vö. az 532. sz. cikkel). Szántó Judit és Remenyik konfliktusáról I. az 549., 591., 592. és 594. sz. cikkeket.

Wallesz Jenő cikke az első ismert olvasói reakció Remenyik Zsigmond cikkének Szántó Juditról írott soraira. Maga Szántó Judit csak 1938. jan. 29-én foglalkozott

naplójában az ellene intézett támadással. (Szántó Judit ismeretlen naplója 1938—1946. Összeáll.: Murányi Gábor. Kritika 1984. 8. sz. 3—4.) Ugyanitt említi meg Szántó Judit, hogy a költő és a Szép Szó szerkesztői konfliktusba kerültek, amelynek folytán József Attila szóban is és írásban is lemondott a Szép Szó szerkesztéséről, s a szerkesztők ezért indokolatlanul sajtótították ki az emlékszámban a költőt a folyóirat számára. A napló ellenségesen kommentálja az emlékszám egyes cikkeit, főként Móríc Zsigmond, Déry Tibor, Bak Róbert, Hatvany Bertalan írásait.

a megátkozott asszony magához vette az akkor még csak huszonkét éves, ismeretlen nevű verselőt — a szerző túlzása. József Attila 1927-ben volt 22 éves. Szántó Judit valóban ekkor ismerkedett meg a költővel, de csak később kerültek egymáshoz közel, s 1930-ban költöztek össze. Szántó Juditról és a költővel való kapcsolatának korábbi szakaszáról l. a 150. sz. cikket és jegyzetet.

József Attila és Szántó Judit együttélése 1934 elején válságba került. A költő február végén Hódmezővásárhelyre utazik, s csak júl. 1-én tér vissza a fővárosba. Később teljesen szétváltnak útjaik, bár mindvégig személynél személynél maradtak. Judit meglátogatja a beteg költőt a szanatóriumban is. Nővéreivel József Attila szárszói tartózkodása idején is rendszeres levelezésben áll. (L. az 506. sz. cikk jegyzetét.) A költő, öngyilkossága előtt levélben búcsúzik tőle: „Kedves Judit! Sok szeretettel üdvözöllek Öngy.” (JAVL 384.) Babits Mihály neve a cikkben tévesen Babics formában szerepel.

547. „Ki felelős József Attila haláláért”. — *Névtelen*. Magyar Világ 1938. jan. 26. — 6. Szerkesztéségi helyreigazítást nyilatkozat a lap 12-i számában megjelent Felelős-e a Baumgarten kuratórium József Attila haláláért? c. cikk után. A Basch Lóránttal készített interjú készítője Faragó László Pál volt. (Vö. az 506. sz. cikkel.)

548. Pogány zsoldárolás. — *Somlyó György*. Újság 1938. jan. 30. — 28.

Újraközölve: S. Gy.: A kor ellen.-Bp. 1939. 14—15. A kötetbeli változatot vesszük alapul, mivel az Újság-beli közlés tele van durva sajtóhibákkal. A verset a szerző módosítva újraközölte: Arión éneke. Bp. 1978. I. 39—40.

Somlyó György (1920) költő, műfordító, kritikus. 1947—48-ban a fővárosi népművelés tisztviselője, a Nemzeti Színház, majd 1949-ben a MAFILM dramaturgia lett. 1951—53 között az Irodalmi Újság munkatársa, majd 1956-ig a Rádió irodalmi osztályát vezette. 1966-tól az Arion c. almanach szerkesztője. 1956 óta irodalmi munkásságot folytat.

A vers címe is hibásan jelent meg: Pogány zsoldárolás.

549. Feltűnő éles harc a költő asszonya körül. — *Névtelen*. Új Magyarország 1938. jan. 31. — 3.

Vö. az 532., 546., 591., 592. és 594. sz. cikkekkel és jegyzetekkel.

550. József Attila. — *Horváth Béla*. Az Ország Útja 1938. jan. — 42—44.

Az Ország Útja (1937—1943) a konzervatív nacionalizmus jegyében indult állam- és nemzetpolitikai folyóirat volt. Hitet tett a királyság intézménye, a magyar nép Duna-völgyi vezető szerepe mellett, ugyanakkor elhatárolta magát a faji gondolattól, az irredentizmustól, s a fennálló rendszer belső társadalmi, gazdasági, politikai reformját sürgette. A fasiszmus erősödésének ellenhatásaként mind demokratikusabb irányba fejlődött.

„Emeljétek föl sziveinket! — helyesen: „Emeljétek föl szívünket!” (A város peremén)

„áj, másfajta raj” — helyesen: „Új nép, másfajta raj” (A város peremén)

„hogyan helyt álljon az emberiségért az örök talajon” — pontosan: „hogyan helyt álljunk az emberiségért / az örök talajon.” (A város peremén)

Micsoda számvetése volt „e megváltott világgal”, melyben „sohase volt boldog”, „egy pillanatra nem volt nemes”, holott mindent megpróbált s „ember vakmerőbb nem lehet” — a

Számvetés sorai helyesen: „ember vakmerőbb nem lehet. / Ám eddig sohasem voltam boldog. / Ebben a megváltott világban / egy pillanatom nem volt nemes;”

Ezt kiáltottam sírjánál — A szárszói temetésen költőtársai nevében Horváth Béla verssel búcsúztatta József Attilát. (Vö. az 525. sz. cikkel.)

További idézetek — a *Levegőt!*, *Ordas*, *Őt szegény szól*, *Fagy*, *Születésnapomra* és *A Dunánál* c. versekből

551. Egy vádoló halott. — *Bóka László*. Az Ország Útja 1938. jan. — 53.
a Curentul már bekapcsolta őt „Közép-Európába” is — Vö. a 431., 433., 462., 503. 602. sz. cikkekkel és jegyzetükkel.

552. Ki lesz a harmadik? — *Névtelen*. Kelet Népe 1938. jan. — 53.
Valószínű, hogy a cikket *Szabó Pál* írta.
emígy szól a József Attila nekrológja: „nagy költő volt, de az utóbbi időben balra tolódott át” — Vö. a 389., 404., 445. sz. cikkekkel.

553. A költő halálára. — *Havas Endre*. Munka 1938. jan. — 1978.
Havas Endre (1909—1953) költő, műfordító, publicista, a munkásmozgalom harcosa. 1932-től a KIMSZ és a KMP tagja volt. 1934 végén elszakadt a párttól. 1935-ben az MSZDP-be lépett be. 1936 őszétől a Munkában jelentek meg írásai. 1939-től Párizsban élt. A német megszállás elől Marokkóba, majd 1942-ben Angliába menekült. Itt Károlyi Mihály titkára lett. 1946-ban hazatért. A Magyar Rádió külügyi osztályán dolgozott, majd újra visszatért Franciaországba Károlyi Mihály titkáraként, aki akkor párizsi követ volt. 1949-ben hazahívását kérte. 1950-ben koholt vádak alapján letartóztatták, a börtönben halt meg. 1956-ban rehabilitálták.

554. József Attila emlékezetére. — *Murányi-Kovács Endre*. Munka 1938. jan. — 1979—1980.

Murányi-Kovács Endre (1908—1968) író, költő, műfordító, művészeti író. A munkásmozgalomban 1932 óta vett részt. 1934-től a Független Szemle irodalmi rovatvezetője. Nyolc évig volt francia emigrációban. 1944-ben részt vett a francia ellenállásban. Tagja lett az FKP-nak. Párizsban a Magyar Függetlenségi Mozgalom főtitkára, a Párizsi Magyar Szemle és a La République Hongroise főszerkesztője. 1946-ban tért haza. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium osztályvezetője, majd a szegedi tudományegyetem francia nyelv- és irodalom tanszékének vezetője lett. 1958—64-ig a Múterem c. folyóirat szerkesztője, ezt követően a Magyarországi c. lap kulturális rovatvezetője volt.

s élete, ha van élete még egy — helyesen: „s élete, ha van élte még egy” (*Mondd, mit érlel...*)

Ha küzd, hát abba, ha pedig megbékül, / ebbe fog belehalni. — helyesen: „Ha küzd, hát abba, ha pedig kibékül, / ebbe fog belehalni.” (*Kései sirató*)

jó szóval oktasd, játszani is engedd / szép, komoly fiadat. — pontosan: „jó szóval oktasd, játszani is engedd / szép, komoly fiadat!” (*Levegőt!*)

Az idézett versek — a *Medvetánc* c. kötet mottója, *Bevezető*, *Nagyon fáj*, *Kiáltozás*

555. A költő és a Baumgarten-díj. — *Pasquino*. Napkelet 1938. jan. — 42—43.

Pasquino — *Mihály László* (1902—1977) költő, író, újságíró, a Központi Sajtóvállalat lapjainak munkatársa.

A baloldal két ismert harcos tollí publicistája — A cikkíró Ignotusnak a Magyar Hírlap dec. 12-i számában megjelent Irodalom és tehetség és Zsolt Bélának az Újságban 1937. dec. 8-án megjelent A költő halála c. cikkeire hivatkozik, ill. belőlük idéz. (Vö. a 429., 442. sz. cikkekkel.)

hogya „Ady Endre ma élne, vonat elé vethetné magát a részvétlenség miatt” — Ignotus mondata helyesen: „Ha Ady Endre ma érkezne, menten a vonat elé vethetné magát.”

„Két érdekel ezekután, hogy kiknek adják az idén a Baumgarten-díjat...”; „Baumgarten Ferencz, amikor elképzelte...” — A szerző, kisebb, a jelentést nem módosító eltérésektől eltekintve, lényegében pontosan idézi Zsolt Béla cikkét; egyetlen kivételt az „alapítvány intencióival ellentétben” kifejezés, amely az eredetiben nem volt kurzíválva. (Vö. a 429. és a 442. sz. cikkekkel.)

„J'accuse” — magyar jelentése: „Vádat emelek.” Így kezdte Émile Zola a francia köztársasági elnökhöz intézett híres levelét, amellyel beavatkozott a Dreyfus-perbe.

556. Ultima verba. — Cs. Szabó László. Nyugat 1938. jan. — 68—70.

Cs. Szabó László (1905—1984) író, esszéíró, műfordító, kritikus. 1935—44 között a Magyar Rádió irodalmi osztályának vezetője; jelentős szerepe volt abban, hogy a rádió az élő magyar irodalom értékes alkotásait megismertette a közönséggel. A Nyugat és a Magyar Csillag munkatársa volt. 1949-ben elhagyta az országot, Angliában élt, a BBC munkatársa volt.

József Attilával, a költő életének utolsó éveiben személyes jó kapcsolatba kerültek. Ő segítette hozzá a költőt rádiószereseihez. (l. erről: JAVL 337., 345—346., 367., 368—369., 373—374., 384.; Wacha Imre: Hányszor szerepelt József Attila a Magyar Rádióban? ItK 1969. I. sz. 96—102.; I. még a 268., 365. sz. cikkeket és jegyzetüket.)

Egy tervezett versantológiának szánta — Erről I. a 595. sz. cikk jegyzetét.

„*Ady sírján gaz és barátok nőnek*”, írta egyszer elkeseredve Szabó Dezső. — Szabó Dezső Ady arcához c. tanulmányában írja: „A zseni meghal, eltemetik. Sírján dudva és barátok nőnek.” (Panasz. Bp. 1922. 52.)

akinek öt verseskötvet és néhány szép fordítást köszönünk — Első két verseskötetét a hazai köztudat jóformán teljesen elfelejtette ezekben az években. József Attilának hét kötete jelent meg életében.

Ultima Verba — V. Hugo verséről I. a 386., 388. sz. jegyzeteket. A cikken idézett első szakasz Somlyó György fordításában így hangzik:

A lelkiismeret halott. E vad tivornyán
rátérdel ő, e szép holttest tetszik neki;
olykor visszatekint, szeme vérben forogván,
e víg győztes, és a holtat pofonveri.

Világos, szép írással levelet írt egy barátjának: — Vö. az 595. sz. cikk jegyzetével.

Cs. Szabó László Budapestén 1943-ban megjelent Haza és nagyvilág c. kötetének két tanulmányában foglalkozik röviden, érintőlegesen József Attilával. A Lélek A Kövek Közt c. tanulmány 1941-ben készült (41—45.). A hozzá fűzött jegyzetben a szerző ezt írja: „Elmondtam a Madách-színházban, 1941 december 7-én. Bevezető volt egy költői matiné elé, amelyen a színház művészei nagyvárosi verseket adtak elő Ady, Arany, Babits, Illyés Gyula, József Attila, Juhász Gyula, Kosztolányi, Reviczky, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád, Apollinaire, Baudelaire, Arno Holz, Rilke, Rimbaud, Verhaeren, Verlaine, Whitman, Wilde és Wordsworth műveiből.” (I. m. 352.) Az előadás József Attilát érintő szövegrészlete: „Arany János balladája a hídatatásról vagy egy-egy városi karca az Őszikékhez sokkal tisztább költészet, mint az Arany epigonok erdei idilljei. S Babits nagyvárosi versekkel szerezte vissza a magyar szó fiatalágát. Míg félművelt költőink rímekbe fojtották a magyar őskort, legtanultabb költőnk megelegedett a szemetesfüával s a világító udvarral. Dante és Sophoklész fordítójának jó téma volt ez is. S hogy még piheg az emberi lélek a mai Budapestén, Illyés Gyula, József Attila és Szabó Lőrinc érdes, kattogó verseiből tudjuk.” (I. m. 45.)

A másik tanulmány, amelyben József Attila szóba kerül, az ugyancsak 1941-ben született: Méreg I. (I. m. 166—188.). A korszak irodalmát áttekintő írásban több helyen bukkan föl a költő neve: „József Attila, Németh László, Szabó Lőrinc még Babitshoz tartozott” — írja a húszas évek derekáról. (I. m. 170.) „A költészet csodálatos életmentő ösztönnel visszafordult a népi klasszikusokhoz (Erdélyi, Illyés), a népköltészethez

(Erdélyi, József Attila) — utal vissza a szerző a líra népi fordulatára. (I. m. 171.) „Az irodalmi utak szétváltak, de Babits és Illyés egyenrangú barátsága megmaradt s a zokogó József Attila egy idősebb testvérre borult Kosztolányi sírján” — mondja Cs. Szabó a generációs kapcsolatok alakulásáról. (Uo.) Majd József Attilát a népi írók előkészítői között sorolja föl: „Féja, Kodolányi, Nagy Lajos s a szegedi fiatalok előkészítése után Erdélyi, Illyés, József Attila költői példáján buzdulva a népi írók átvizsgálták a legnagyobb társadalmi réteget, amely szinte a teljes magyarsággal azonos.” (I. m. 181.) Sztó ejt a szerző „egy ködös kelet-európai szövetség”-ről, amely „Erdélyi s József Attila verseiben, Féja s Németh írásaiban fölmerül”. (I. m. 182—183.) Az utolsó említés a költőről a 188. lapon olvasható: „József Attila az ősi népköltészetet formálta át proletár költészetté.”

557. Megrendítő beszélgetés Kassák Lajossal. — *Szombati Sándor*. Pesti Posta 1938. jan. — 11. Részlet.

Az interjúból Kassák Lajosnak csak a József Attilára vonatkozó ekkori véleményét tartalmazó mondatokat közöljük.

558. József Attila halálára. — *Gergely Sándor*. Új Hang (Moszkva) 1938. jan. — 90—91.

a „*Kék Madárnak*” voltam a szerkesztője — Vö. az 59. sz. cikkel.

A per alá vett versben az istent oktatta ki, mi mindent: „*Tanulhatnál tőlem is, Uram*”. — Az idézet „a per alá vett versből”, a *Lázadó Krisztusból* való.

S József . . . a rendelkezésére álló kevés napilap s folyóirat hasábjain támadta, ostromozta őket. — Gergely Sándor eltűlozza József Attila és a népi írók szembenállását. Vö. a 263., 266. sz. cikk jegyzetével.

1935-ben egyik alapítója s szerkesztője lett a „*Szép Szó*”-nak, ennek a harcos pacifista polgári folyóiratnak. — A *Szép Szó* 1936 tavaszán indult.

1937. december 5-én Balatonszázszón a tehervonat elé vetette magát. — József Attila öngyilkossága dec. 3-án történt.

A cikket záró idézet a *Mondd, mit érlel* . . . c. versből való.

559. A halálra gázolt költő tragikus halálára. — (s. l.). Új Transilvánia 1938. jan. (1—2. sz.)

(s. l.) — *Salamon László* (1891—1983) költő, újságíró, kritikus. Elsőéves egyetemista kora óta tagja volt az MSZDP-nek. A világháborúban megsebesült, idegsokkot kapott. Leszerelése után az őszirózsás forradalomig középiskolai tanár volt. A Tanácsköztársaság idején a közoktatási népbiztonságon szakszervezeti előadások szervezője volt, ezért négyévi börtönbüntetésre ítélték. Ennek kitöltése után szülővárosába, Nagyváradra tért haza. Ettől kezdve az Új Kelet c. lap kulturális rovatvezetője, 1940-től Budapesten élt. 1944-ben Kauferingbe deportálták. Hazatérése után a szociáldemokrata Erdély c. napilap, majd 1948-tól az Igazság c. lap szerkesztője lett. 1951-től a Tudományos Kiadó vezetője.

Találkozásáról József Attilával a következőket írta: „A két világháború közötti román polgári kormányzatok idején a nem irredenta irányzatú budapesti lapok és irodalmi folyóiratok legszínvonalasabbjai Erdély nagyvárosaiban nyílt árusításra kerülhettek egy ideig. (Népszava, Magyar Hírlap, Újság, Világ, Magyar Csillag, Szép Szó) A Szép Szó a Korunkhoz is járt, a Korunkban is jelentek meg József Attila versek. A »Nagyon fáj« ciklus és a hasonló című kötet versei megrendítő hatással voltak rám. Szokásom ellenére levélben gratuláltam József Attilának. Ő válaszolt és még néhány levelet váltottunk egymással, amelyeket később a GESTAPO és a horthysta pribékek elégettek, marxista könyveimmel együtt, majd lakásomat kirabolták, irodalmi jellegű könyvtáramat elhordták. Én egy levélben megírtam J. A.-nak, hogy ekkor és ekkor (a 30-as évek elején, de nem tudom pontosan melyik évben) pár napra kiszállok Budapesten és szívesen találkoznék vele, ha

megírná, hol találom meg, melyik napon és órában. Válaszolt, egy nyáreleji napon az Andrássy úti Opera kávéházban találkoztunk, majd átmentünk a Japán kávéházba, ahol közösen költöttünk el (ebédként) egy nagy imbiszt. Ő magáról beszélt hosszan; én az erdélyi magyar irodalom nehézségeiről. Hamarosan összeemelegedtünk. Amikor visszatértem salzburgi és müncheni utamról, még újra kiszálltam két napra Bpsten. Újra találkoztunk. A találkozóra elhozta »Nagyon fáj« című kötetét, meleghangú dedikációval. Ez is a fasiszta fogdmegek martaléka lett. Az említett találkozón mindketten pontosan jelentünk meg és fényképeink alapján azonnal megismertük egymást. Hazatérve még többször írtunk egymásnak. Sajnos, ezek a leveleim is megsemmisültek. Pályáját, zsenije kibéjésését, tragikus sorsfordulatait tragikus haláláig figyeltem, s úgyszólván minden Róla szóló monográfiát, visszaemlékezést, méltatást elolvastam.” (Bokor Lászlóhoz intézett, 1978. jan. 18-án kelt leveléből.)

„Add kezembe e zárt világ kilincset / édes kezedet... — helyesen: „Add kezembe e zárt világ kilincset, / könnyű kezedet — ...” (...aki szeretni gyáva vagy)

akinek több a biztosító munka, / melyet a nedves ég taszít nyakunkba, / ...ki a kötelesség / aranyát gyűjtöd égő nap alatt: — Az ... aki szeretni gyáva vagy c. versből idézett két részlet helyesen így hangzik: „akinek több a biztosító munka, / melyet a tetves ég taszít nyakunkba.”; „ki a kötelesség / aranyát gyűjtöd élő nap alatt.”

De szerelmi lírája weiningeri sötétséggel lángol — Utalás Weininger osztrák filozófusra, akinek Nem és jellem c. munkája általánosan ismert volt.

és még olyan gigászi erejű léleklátó is, mint Jacob Wassermann volt... — Jacob Wassermann (1873—1934): német regényíró. Kereskedelmi tanoncként kezdte pályáját, ifjúsága nyomorban telt. Egy ideig a müncheni Simplicissimusnál volt szerkesztő, végül Ausztriában telepedett le. A 20-as, 30-as években igen olvasott szerző volt.

560. József Attila — Boldizsár Iván. Válasz 1938. jan. — 1—4.

Versét more patrio soha el se olvasták. — Azaz: Versét hazai szokás szerint soha el se olvasták.

„nemzette József Áron szappanfőző, aki már a nagy óceánon szagos füveket kaszál” — „Nemzett József Áron, / szappanfőző, aki már / a Nagy Óceánon / szagos füveket kaszál.” (Nemzett József Áron)

„félíg székely volt, félíg román, vagy tán egészen az” — „az apám félíg székely, / félíg román, vagy tán egészen az” (A Dunánál)

„megszülte Pócze Borcsa, kit megettek a fenék, gyomrát, hasát sorba, százláb suroló kefék” — „Megszült Pócze Borcsa, / kit megettek a fenék, / gyomrát, hasát sorba, / százláb súroló kefék.” (Nemzett József Áron)

„Hejh burzsoá, hejh proletár” rikoltotta „én József Attila, Batu kán pesti rokona, itt vagyok!” — A Bevezető idézett részlete így hangzik: „Batu khán pesti rokona, / [...] hejh burzsoá! hejh proletár! — / én, József Attila, itt vagyok!”

„áttetszel rajtam égi üdvösség.” — A Füst c. vers idézett sora helyesen: „áttetszel rajtam, égi hűvösség.”

„a termelési erőket odakinn és az ösztönöket idebenn”; „Az adott világ varázsainak mérnöke” — „a termelési erőket odakint s az / ösztönöket idebent. . .”; „(az adott világ varázsainak mérnöke)” (A város peremén)

További idézetek — A Megfáradt ember, Kész a leltár, Éhség c. versekből

561. József Attila emlékére. — Máttyás Ferenc. Válasz 1938. jan. — 5.

Máttyás Ferenc (1911) költő. „Sokgyermekes agrárproletár család fiaként ismerkedett meg a pusztai élet nyomorúságával, majd Pestre jutva került a népi írók közé. Kapcsolatban állt a Válasszal és a Kelet Népével, de a Nyugat, a Magyar Csillag és József Attila közvetítésével a Szép Szó is közölte írásait. A felszabadulás után lelkesen csatlakozott az országépítéshez, de Meztőlábások éneke (1947) c. kötete miatt a

dogmatikus irodalompolitika háttérbe szorította, s tíz évi könyvtároskodása alatt versei csak elvétve jelentek meg. 1957-től újra részt vesz az irodalmi életben." (Pomogáts Béla: A tárgyias költészettől a mitologizmusig. Bp. 1981. 331–332.)

562. Élet a síneken. — *Arató Tibor*. Világirodalmi Szemle 1938. jan. — 6–8.

Arató Tibor (*Wertheimer Tibor*) (1899) magántisztviselő, 1934-től a Postaforgalmi Rt. igazgatója. József Attila és Szántó Judit baráti köréhez tartozott. Szántó Judit „mindenkinek közelebb álló barát”-jának nevezte Arató Tibort, barátságukat gyermekkorukból eredezteti (Szántó Judit: József Attiláról. Kritika 1972. 7. sz.; Szántó Judit ismeretlen naplója 1938–1946. Összeáll.: Murányi Gábor. Kritika 1984. 8. sz. 5.)

A költő és Judit kapcsolatáról l. a 150., 546. sz. cikkek jegyzetét.

Először a Székely Bertalan utcában volt főbérleti lakásunk — A lakás címe: VI. Székely Bertalan utca 27. III. 47.

Egy festőművész barátunk a nyári hónapokra átengedte budai villáját — „Egy nyár folyamán Berény Róbert néhány hétre rendelkezésre bocsátotta öreg, budai kert mélyén fekvő kis házikóját.” (Németh A. 128.)

Kis manzard lakásba költözködtünk — „A Medvetánc megjelenésének évében József Attila a Korong utcában lakott Judittal, a város peremén, a zuglói halásorompó és a MÁV pályaudvarok közötti síntelep környékén, szívszorongatóan barátságosan, jórészt kiépítetlen vidéken, úri külsejű kertes villában, illetve annak teteje alatt, a villa padlásán.” (Németh A. 146. A Korong u. 6. sz. házról részletesebben l. Szuromi Lajos: József Attila: Eszmélet. Bp. 1977. 147.)

Amikor Fodor József lemondta az ezerpengős kis-Baumgarten-díjat, akkor kapta Attila is. — Vö. a 283. sz. cikkel és jegyzetével.

Azon a napon, 1937. december 3-án, írt nekem — József Attila Szántó Juditnak írott, 1937. dec. 3-i keltezésű levele búcsúlevél volt: „Kedves Judit! Sok szeretettel üdvözöllek Attila.” (JAVL 384.)

Ez a fátymos szonett József Attilának 1922-ben megjelent Szépség koldusa című első verseskötönyéből való. — A vers a kötet 45. lapján található. Kisebb ékezes- és központozásbeli eltérések túl a két szövegváltozat között csak abban tér el, hogy a későbbi változat az eredeti „Jobbökle” szavát külön írja: „Jobb ökle”, és a „Nap” szó kisbetűvel, „nap” formában szerepel.

563. Bevezető egy kolozsvári József Attila emlékestén. [1938. febr. 4.] — *Jordáky Lajos*. A szocialista irodalom útján. Bp. 1973. Ismerkedésem József Attilával. — 401–404.

Jordáky Lajos (1913–1974) romániai magyar újságíró, történész, szociológus, egyetemi tanár. A román SZDP baloldali szárnyához csatlakozott. Az 1930-as években tagja lett a kommunista pártnak. 1938-ban többekkel együtt létrehozta az Erdélyi Enciklopédia könyvkiadó vállalatot és a Munkás Athenaeumot. 1944-től az ellenállási mozgalom jelentős vezetője Erdélyben. 1945–47-ig a kolozsvári Bolyai Egyetemen a szociológia, majd az egyetemes újkori történelem tanára. Élete utolsó éveiben a Román Tudományos Akadémia kolozsvári történettudományi intézetének tudományos kutatója.

Visszaemlékezését az emlékestén mondott beszédére a következő szavakkal vezeti be: „A Magánalkalmazottak Szakszervezete rendezte meg Kolozsváron, 1938 február elején, a Vasmunkás Otthonban az első József Attila-emlékestet. Nekem jutott az a szerencse, hogy bevezessem az ünnepi estet, s programunkká tegyem programját (*A Dunánál*). Méliusz József és Nagy István a költőről tartott előadást, Brassai Viktor szavalt, s Vasile Pogăceanu román nyelven emlékezett meg a nagy költőről. A halál az élő számára tragikus mindig. [...] A versek és a könyvek halogatták az emlékcikket, amelyet egyik munkáslapnak csak hetekkel halála után voltam képes megírni. Végül írtam egy 120 soros emlékcikket, amelyben József Attila verseinek olvasására és olvastatására szólítottam fel a munkásokat és dolgozókat. [...] A József Attila-emlékestet a Vasmunkás Otthonban

tartotta Kolozsvár szervezett munkássága, a Magánalkalmazottak Szakszervezetének rendezésében 1938. február 4-én. Ha akkori megnyitó beszédem felidézem, nem mai értékére gondolok — mennyivel árnyaltabb és elmélyültebb fogalmazás lenne —, hanem arra a pillanatra, amikor a fasizmus már elöntötte Közép- és Dél-Kelet-Európa nagy részét. [...] A beszédet újraolvassva, s először közölve, 1938-ra kell gondolnunk: [...]” (A szocialista irodalom útján. 400–401.)

Az emlékestről Méliusz József is megemlékezik Elégia A.-ért c. versében:

87. És Kolozsvárott a vasasok hívására — nevükben hívott bizonyos Lajos — én dadogtam fölötted emberi siralmat ezer internacionalista proli fenséges színe előtt —
ott feküdtél a láthatatlan ravatalon Láthatatlan
nem látható bíboraszólkokkal letakartunk
lábadhoz a Dunát fektettük
ott zúgjon bánata elkékült hideg lábad előtt...
88. S ott ült vala a feketéllő füstös gyászteremben — különben mozi — ezer névtelen búcsúztatód közt az öreg: Gábor és jobbán Korvin és Brassai valamint balján Kovács-Katona s a szívbaajos Kovács Jóska
S valahol egészen mélyen a füstölgő sötétben Józsa Béla s gondolatban velünk Vásárhelyről Salamon Ernő... [...]
91. És akkor: dadogásomban feltárult a napraforgósejtelem
hogyan ki vagy Te valóban abban a forradalmat fogamzó nehéz áhítatban a láthatatlan ravatalon.
92. És viaszlábad elé állt
ott lebegett a zúgó Duna habján
s szavaltá nem szavaid de versed: A Dunánál-t
Brassai
ó
Brassai azon az orgonahangján...

(Méliusz József: Aréna. Bukarest 1967. 132–133.)

Teste a földé. Földműveseké lelke. — Az *Ady emlékezete* c. versből idézett sor helyesen: „Teste a földé. Földművesé lelke.”.

564. Ma, szombaton este... — *Névtelen.* Délmagyarország 1938. febr. 5. — 6. Az „Előadások” rovatban.

565. Emlékezzünk József Attilára. — *Névtelen.* Makói Független Újság 1938. febr. 5. — 1.

a makói származású, kiváló tehetség — A cikk szerzője talán a költő Makón töltött tanulóéveire utal ebben a kifejezésben. Amennyiben „származáson” makói születést kellene értenünk, ez a makói újságíró feltűnő tájékozatlanságára vallana.

566. Ma este a „Szép Szó” irodalmi előadása. — *Névtelen.* Szegedi Friss Újság 1938. febr. 5. — 4. A „Színház — Művészet” rovatban.

Ellenséges, sovíniszta hangú cikkben kommentálta a készülő előadást a Szegedi Új Nemzedék L. L. jelű szerzője: Írói hivatás Prágától — Szegedig. 1938. febr. 5. — 1.

567. A „Szép Szó” irodalmi estje. — *Névtelen.* Délmagyarország 1938. febr. 6. — 4. *Fejtő Ferenc olvasta fel József Attila-tanulmányát.* — „1938. február 5-én Szegeden, 6-án pedig Makón tartott irodalmi estet a Szép Szó, az utóbbin Fejtő József Attila, a »felöltö c. írását olvasta fel.» (Agárdi Péter: Értékrend és kritika. Bp. 1982. 83–84. A tanulmány szövegét l. az 586. sz. alatt.)

Az irodalmi estet követő órákban a makói gazdák között szerzett tapasztalatairól Fejtő Ferenc cikket írt a Népszavába. Írásának utolsó mondata miatt bíróság elé állították és elsőfokon elítélték, de a további tárgyalásokat szabadlábbon várhatta meg. Az ítélet és az azt követően kilátásba helyezett megtorlás elől 1938 tavaszán franciaországi emigrációba kényszerült. Fejtő Ferenc így emlékezik vissza erre a sorsfordulatra: „Talán nem véletlen... hogy olyan cikk miatt kellett elhagynom Magyarországot 1938-ban, amelyben — ugyancsak a Népszavában — a magyar uralkodó osztálynak a felelőtlenségét és értetlenségét ostromoztam, és szembeállítottam a parasztok józanságával, felnőttségével. *Makói beszélgetés* volt ennek a cikknek a címe, a makói parasztokkal való beszélgetések benyomásait összegezve, megdöbbenésem, hogy ezek a makói parasztok, akikről feltételezhető, hogy sokkal kevesebb információjuk volt a nemzetközi helyzetről és sokkal kevesebb tudásuk volt a magyar helyzetről — sokkal érettebben, bölcsebben, felnőttebben ítélték meg Magyarország helyzetét, Magyarország sorsát, mint számos entellektüel, akikkel találkoztam Budapesten.” (Két élet — egyben. It 1983. I. sz. 109—110.)

Fejtő Ferenc cikkét, amelyben József Attiláról is említést tesz, az alábbiakban közöljük:

Makói beszélgetés

Előadásunk végeztével, amelyet József Attila emlékére tartottunk, aki diákkora jórészt itt töltötte, — elindultunk a Hagymaházba, hogy megtekintsük Makó e főnevezetességét. Az elnök szívesen kalauzolt szobáról szobára. Itt biliárdoztak a gazdaijak, ott kártyáztak a legények s vének vegyesen, emitt meg, egy újságokkal sűrűn beborított asztalnál, fészeken ültek az öregek; bár meleg volt a fűtött helyiségben, télikabátban ültek, kucsmával a fejükön, amit ők „sapkának” hívtak (de értik azt is, hogy „kucsma”). Mongoloid, kemény, jellegzetes arcok; egészen másfajták, mint a a dunántúli gazdák, Kanizsa körül s a Balatonon, akiket elég jól ismerek.

E szobán is, ahol az olvasó öregek ültek, átmentünk volna sietve, mint a többin, de egy magas, szigorú ősz ember felállt az asztal mellől és ránk mutatott az ujjával — Maguk tartották, ugy-e, az előadást délután? — Intettünk, hogy igen. — Ott voltam — mondja, elgondolkozik, aztán megdicsér bennünket: *Jó volt.*

Megvallom, félttem az ítéletétől. Láttam a Korona nagytermében, a városi értelmiség mögött az ülőhelyeken e kucsma és fejkendő paraszti arcokat; s első látásukra, az emelvényen, elfogott az ijedség, megértik-e, amit mondunk? Nem mintha lebecsülném értelmi képességüket, de újabb s ifjabb irodalmunkban éppen a „néppel”, az úgynevezett alsóbb osztályokkal való érintkezés kényszerű szünetelése vagy csökkenése folytán, olyan műnyelvet, olyan tolvajnyelvet fejlesztettünk ki, amelyet lassacskán már az írói kaszt sem s egészen csak az ért meg (ha ugyan megérti), aki éppen írja. Hányszor kapom magam is rajta s rovom meg magam érte, hogy amit írok, tele van utalásokkal, célzásokkal, fordulatokkal, amiket csak a „beavatott” érthet meg? Bizonyos, hogy jogosan féltjük, kell féltelnünk az irodalom színvonalát; de az egyszerűség nem szükségképp jelent leegyszerűsödést. Az írónak legalább egy átlagszínvonalhoz kell szólnia, az olvasóban és hallgatóban egy átlagszínvonalat feltételeznie. Aki afölött van, szálljon le, aki az alatt van, emelkedjen fel. Mert az, aminek jelei manapság mutatkoznak: hogy az író — közönség híján — csak az írónak ír, az irodalom s a műveltség elmandarinosodásához, megmerevedéséhez, életképtelen kifinomodásához vezet. Még ha nem is írhatunk — rajtunk kívüli álló okokból — a népnek, — úgy kellene tennünk, mintha annak írnánk...

Ezért esett jól s nyugtatott meg a szigorú, szép öregember lapidárisan kifejezett meglepődése. Kiderül, hogy a fia jóbarátja volt a gyermek József Attilának, együtt kergetőztek, udvaroltak, együtt futtattak sárkányt, sakkoztak és vitorláztak a Maroson. Az öreg gazda régi agrársocialista, keserűen panaszkolja, hogy fia, akiből urat nevelt (valahol joggyakornok), szakított az ő elveivel, barátai és pályatársai rossz irányba hajtják, antiszemitát faragtak beléle. „Hiába mondom neki, hogyha igaz is, hogy sok a

svindler zsidó, nem azt kell nézni, hogy valaki zsidó-e, hanem hogy svindler-e!” Lassan, méltóságtagteljesen tagolja a szavakat, okos szeme gyengéden csillan föl mégis, amikor az apja elveihez hűtlen fiúról szólal. „Pedig szolid fiú különben, más panaszom nincs rá” — „Majd kigyógyul” — vigasztaljuk meggyőződéssel.

Megkérdem az elnököket, szoktak-e a Hagymaház nagytermében — ahol épp bábra készülődtek estére — előadásokat tartani? Szoktak — feleli —, de a gazdák nem szeretik. — Hogy lehet az? — kérdezem — hiszen minket is sokan meghallgattak közülük.

Az újságos asztalnál, ahol megálltunk, már mindenki felfigyelt beszélgetésünkre és bele-beleszólt; csak egyetlen zömök, kucsmás ember tartott ki makacsul az olvasás mellett. Mintha ott se lettünk volna; maga elé nyitotta a „Pesti Napló”-t s zárkózott, merev arccal olvasott benne. Illetve, mint mindjárt megláttuk, csak úgy tett, mintha olvasott volna. Mikor az okát firtattuk, hogy ilyen hagyományosan okos és kimagaslóan értelmes gazdák mért nem látogatják a maguk portáján tartott ismeretterjesztő előadásokat, az újságolvasó gazda hirtelen, indultatos mozdulattal lefektette hirlapját az asztalra és közbevágott. Ő megmondja az elnök „szömébe” is, hogy mi a baj, mért nincs itt kultúrhaladás. A fővárosi előadók — mondta, szúrósan a szemünkbe tekintve —, akik eddig lenn jártak, rendszerint elhadarták a mondanivalójukat s mikor a végére értek, összehajtották a szöveget és távoztak. Vagy, ha el is beszélgettek velük az előadás után, az csak rövid ideig tartott, kérdéseikre kimerítő választ nem kaphattak. Pedig sokszor olyan „tudományos” volt az előadás, hogy alig értettek belőle szót. Mintha csak latinul beszéltek volna magyarul. Ha pedig az előadó órájuk, az ő kérdéseikre s véleményükre nem kíváncsi, ők s kíváncsiak a fővárosi előadóra. Nem öbennük van tehát a hiba. Ők szívesen értesülének ezer meg ezer dologról, változásról: a rendszerben van a hiba, ahogy az előadásokat szervezik s az urak elképzelik.

Kérdeztem tőlük, mit szólnának egy olyan előadási formához, amelyben — mint a munkáselemléseken néha történik — az előadó rövid, mondjuk húszperces előadásban felvázolja a tárgyat (például: Magyarország külpolitikája; a mezőgazdasági világválság; az új magyar irodalom stb.) s aztán, az elnök erélyes felügyelete alatt, a gazdák sorban megkérdézhethetnek tőle, kiki, amire kíváncsi? Ez a módszer valamennyiüknek tetszett. Ha így lehetne, mondták, akkor szívesen hallgatná itt mindenki az előadásokat, akár minden héten s a fiatalokat is hozzájuk lehetne szoktatni. Egyikük aggályoskodott csak: hogy belemennének-e ebbe az előadó urak? Mert hiszen nekik könnyebb ha csak a leckét mondják föl, mintha fogas kérdésekre is kell felelniük?

Így beszélgettünk Makón, a Hagymaház újságolvasó szobájában. Odafigyeltek már a másik asztalnál kártyázó ifjabbak is. Odafigyeltek a falon függő szép, festett, hollandi, német, spanyol és magyar hagymák is. Ami ebben a beszélgetésben megragadott s szinte lirailag hevített, az a gazdák méltóságtagteljes és puritán bölcsessége, eszjárásuk zavartalan és merész egyenessége, demokratikus hajlandóságuk őszintesége volt. Az ötlet ugyanis, amelyet fölvetettem, sajtóságosan demokratikus ötlet. Eltávolítja a korlátot a katedra s a közönség közül, tevékeny szerepet ad a hallgatóságoknak is az előadásban. Vitára készítet s a demokráciának — mint Masaryk professzor mondotta — lényege a vitatkozás. S e demokratikus ötletet e nehezen fölmelegedő, önmagukba, mint egy fellegvárba bezárkózó gazdák őszinte örömmel fogadták: látszott rajtuk, hogy kapóra jön ösztönös igényeiknek s érzékeny önértetüknek, amelyet az elavult „én beszélek és ti hallgattok” forma sértett és taszított.

Miért mondom ezt el? Mert megerősítette a hitemet. Hitemet a magyar parasztság polgárosodó képességében: mert ezek a hagymás gazdák a maguk sajátos módján felelősséget érző polgárok már (a szó nemesebb értelmében), önnön fejükkel ítélkező, szabadságra és műveltségre jussot formáló tagjai a társadalomnak. S hitemet abban, hogy erről a rétegről éppúgy, mint a munkásságról, hatástalanul peregnek majd le a gátlástalan és gátolatlan uszítások, a demagóg és felelőtlen ígéretek, a parancsuralmat istenítő népbolondítások. Az öreg, szigorú, nemes gazda esete úrrá lett fiával jelképes jelentőségű. Az iskolázott fiút megtévesztették azokkal a badarságokkal, amelyeken a tapasztalt és

világosfejű parasztember könnyűszerrel átlátott. A munkásság mellett e józan magyar parasztság külön biztosítéka az ország rendjének, művelődési haladásának és szép európaiságának, mint az egyre jobban nekikótyagosodó, immár Isten tudja hányadik árulását „szorgalmazó”, íróasztalmellőli hatalmába részesedő, a magyar társadalom való szerkezetéről s a világhelyzetről mind öncsalóbban tájékozódó értelmiségi középosztály.

Népszava 1938. febr. 13.—11.

568. Kalendárium. — *Márai Sándor.* Képes Vasárnap 1938. febr. 6. — 4. Részlet.

Újraközölve: Márai Sándor: A négy évszak. Bp. 1938. 42.

A Képes Vasárnap (1937—1944) a Pesti Hírlap képes melléklete, a Pesti Hírlap Vasárnapja utóda volt.

Márai cikke apró, tematikailag össze nem függő jegyzetek füzére: Február, Biztonság, Városképek, A Hold, József Attila, A szépség, Velence, másodsor, Velence, harmadszor, Dandy. Csak a József Attila c. „alfejezetet” közöljük.

Csak a fiatal Hamsun hangja hasonlít hozzá, abból az időből, mikor a „Pán”-t írta és a „Misztériumok”-at. — Knut Hamsun (1859—1952) norvég író. Mysterier (1892) c. könyve magyar fordításban Rejtelmek címen jelent meg. Bizarr ötleteivel, zajos vitázókedvével az élet vallásának, az ember misztériumának foglalatja. Pan c. könyve (1894) magyar fordításban 1912-ben, ill. 1925-ben jelent meg. Regénye összes későbbi művei természetes színhelyén, Norlandban játszódik, és mesteri kis enteriőrben fejezi ki a természet és a civilizált ember természetvágyának, a feltétel nélküli és a racionalizált szerelmi ösztönöknek a dialektikáját.

569. A „Szép Szó” József Attila-emlékszáma. — — *y.* Magyar Újság (Bratislava—Pozsony) 1938. febr. 6. —

— *y* — A szignót nem sikerült feloldanunk.

A gyász köntösét öltötte magára a Szép Szó új száma. — A Szép Szó 1938. jan.—febr.-i, József Attila emlékének szentelt száma fekete borítólappal jelent meg.

„Barátot veszítettem el...” — A Thomas Mann leveléből idézett sorok helyesen így hangzanak: „Én is barátot veszítettem el tehát, még pedig értékes barátot s őszintén gyászolom őt.”

A cikk szerzője nem említi a Szép Szó ismertettet számának minden szerzőjét, csak azokat emeli ki, akiket fontosabbnak tart.

Említés nélkül marad három költő: Fenyő László, Devecseri Gábor, Kelen László és az emlékezők közül Ottó Ferenc, a költő verseinek megzenésítője. Berda Józsefet, aki verssel búcsúzott költőársától, a megemlékezők közé sorolja.

570. Emlékek farkasvermében. — *Németh Andor.* Újság 1938. febr. 6. — 35.

„Hogy szegény volt és nyomorgott, nem mellékes, ... írja a folyóiratban egyik barátja. — Itt Németh Andor a Szép Szó József Attila-számából a maga cikkét idézi, ráadásul pontatlanul. A pontatlanság nem változtatja meg az idézet értelmét. Vö. az 526. sz. cikkel.

„Súlyos szociális körülményeinek nem tulajdoníthatunk lényeges szerepet betegségére létrejöttében...” — Németh Andor Bak Róbert szövegét is önkényesen megváltoztatja. Értelmet módosító átalakítást csak a kiemelt mondaton hajt végre: „Súlyos szociális körülményeinek sem tulajdoníthatunk lényeges szerepet a betegség létrejöttében” — írja Bak Róbert, miután cáfolta azt a vélekedést, hogy a költő a pszichoanalitikusnő iránt érzett viszonzatlan szerelembe betegedett bele. (Vö. az 540. sz. cikkel.) Németh Andor ezt követően egyetértően ismerteti Bak Róbert álláspontját József Attila betegségről, pontatlanul idézve, szabadon, hanyagul kezelve az orvos mondatait.

egy előkelő színvonalú irodalmi folyóirat főszerkesztője — József Attila Ignótus Pállal együtt a Szép Szónak felelős szerkesztője volt.

„Kérlek, Zsiga bátyám, ez az életem... ez az én bajom, hogy ez az életem... apátlan, anyátlan árva vagyok, a mélységből származom...” — Móricz Zsigmondnak a Szép Szó József Attila-számába írott megemlékezéséből idézett sorok helyesen így hangzanak: „— Kérlek, Zsigabátyám, hát ez az én életem... Ez az én bajom, hogy ez az életem... én csibe vagyok: apátlan, anyátlan árva, ebből a mélységből származom...” Németh Andor Móricz cikkének több részletét idézi ugyanilyen pontatlanul. (Vö. az 524. sz. cikkel).

József Attilának nem a gyermekded zseni szerepe jutott a mi körünkben. — Pontatlan idézet Ignótus Pál Költő és halál c. cikkéből. (Vö. az 533. sz. cikkel.)

„Utóljára a szanatóriumban láttam...” — Déry Tibor Emléki c. írásából idézett részlet. (Vö. az 528. sz. cikkel.)

„De amit nővérei meséltek róla, kétségbeejtő volt...” — Idézet Remenyik Zsigmond Költő és a valóság c. cikkéből. (Vö. az 532. sz. cikkel.)

Németh Andor József Attila-könyvében (Bp. 1944.) van egy Emlékek farkasvermében c. fejezet (154—177.), s ez szintén a költő betegségével foglalkozik, de tartalmilag teljes mértékben különbözik a cikktől.

571. József Attila. — J. F. Vár (Székesfehérvár) 1938. febr. 6. — 7.

J. F. — Jankovich Ferenc (1907—1971) költő, író. Két évet francia állami ösztöndíjjal Párizsban tanult az École Normale Supérieure-ön; tanársegéd volt Aurélien Sauvageot professzor mellett a keleti nyelvek párizsi főiskoláján. Franciául tanított magyar nyelvet és irodalmat. Első versei a harmincas évek elején Párizsban jelentek meg. Hazatérte után két évig a Zeneakadémia ének tanszakán tanult; bár szép basszus hangja alapján operaénekes reménység volt, abbahagyta tanulmányait. Óraadó tanárként működött különböző gimnáziumokban, hat évig szerkesztette a Magyar Dal c. folyóiratot. Az érdekiépfiskolán irodalmat, történelmet és zenét adott elő. Munkatársa volt a Nyugat, Kelet Népe, Magyar Csillag, Híd c. folyóiratoknak.

572. Magyar költőknek tömeges tisztviselői és egyéb kinevezése Az Est 1938-as Hármaskönyvében. — *Névtelen*. Új Magyarország 1938. febr. 7. — 8. Részlet.

Az Est Hármaskönyve 1938. (Bp. 480 l.) 1937 decemberében, a költő halála után jelent meg. A Hármaskönyv szerkesztői (Dernői Kocsis László, dr. Mihályfi Ernő és Szabó Lőrinc. Felelős kiadó: Dr. Vadnai Béla vezérigazgató) az anyagot még a költő halála előtt állították össze és adták nyomdába, mert József Attilát mint élő költőt mutatják be. A Hármaskönyv 33—122. lapjain található egy antológia Magyar költők a háború után címmel. A József Attiláról szóló életrajzi összefoglaló ennek része, bevezető a *Kész a lettár* c. vershez: „József Attila 1905-ben született Budapesten. Szegeden élt, ma Budapesten tisztviselő. Költő, esszéíró. *Verskötetei*: Medvetánc (1934, Budapest), Nagyon fáj (1936).” (73.)

A Hármaskönyv megjelenéséről először Az Est adott hírt: Megjelent a Hármaskönyv. (1937. dec. 19. — 12.) A cikk József Attila nevét először egy felsorolás részeként említi, majd külön is méltatja: „Vannak a névsorban ma már országosan népszerű fiatal lírikusok, köztük van a magyar költészet legújabb nagy halottja, József Attila, és megtalálhatjuk közöttük a legújabb nemzedék most induló bátor tehetségeit.”

573. József Attila emlékünnepe. — *Névtelen*. Délmagyarország 1938. febr. 8. — 7. A lap „Makó” c. állandó rovatában.

Külön meglepetése volt az emlékünnepe. — *Névtelen*. József Lala által... előadott három József Attila-vers. — A költő nővére, aki öccse verseit előadta, József Solán volt, aki ebben az időben a Lala nevet is használta. Vö. a Kritika 1974. 8. számában közölt József Solán-levelek névalírásaival (11—12.).

574. Nagy tolongás... — *Névtelen*. A Hír 1938. febr. 10. — 6. A „Papírkosár” rovatban.

Az idézet: — a *Mama* c. versből

575. Maďarskí spisovatelia pre myšlienku podunajskej spolupráce. — *Št. Andreánszky*. Slovenský Denník (Bratislava) 1938. febr. 17. Részlet.

Št. Andreánszky — Andreánszky István

A Slovenský Denník (1918—1938) az uralmon lévő agrárpárt politikai hetilapja. Előzménye az ugyanilyen címmel az első világháború előtt Budapesten megjelentetett, M. Hodža agrárpárti politikai vezető által alapított napilap volt.

Egy két részből álló tanulmány második része. Első felének, amely a Slovenský Denník előző napi számában jelent meg, gondolatmenete a következő: A jelen magyar irodalma és szellemi élete elvesztette az Ady-nemzedék szellemi hagyatékát, amelyet áthátrótt a nyugati kultúra, a humanizmus szelleme, amelynek látóköre európai volt. Ignotus és Osvát Nyugatja körül csoportosuló alkotók: Ady, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső és társaik nem voltak magányosak. Vállvetve harcoltak a Jászi Oszkár szerkesztette Huszadik Századdal, amelyet a régi Magyarország nemzetiségeivel történő megbékélésre, megértésre való törekvések jellemeztek. Ezt, a háború után a tetszhalál állapotába került tradíciót élesztette újjá a Szép Szó c. folyóirat, amelynek tagjai alig három hónapja tettek előadó körutat Csehszlovákiában. Ignotus Pál, a szerkesztő nyilatkozata szerint a folyóirat a korai Nyugat radikalizmusát akarja folytatni az újabb kor újabb igényeihez igazodva. A Szép Szó írói túlhaladottnak tekintik a Huszadik Század szociológiai és szociográfiai kezdeményezéseit. A háború utáni falukutató írók ezen a téren jelentős új eredményeket értek el. Felhívták a figyelmet a falusi szegénység életére, és rokonszenvet keltekkel iránta kutatásaikról beszámoló könyveikben. De reformterveik megvalósításához hibás, reakciós jelszavakat vettek kölcsön. A Szép Szó elutasítja ezeket a jelszavakat. A társadalmi haladás kérdését, híven Thomas Mann humanizmusához, nem akarják elszakítani a szabadság kérdésétől. Szerintük minden komoly társadalmi fejlődés alapvető feltétele a polgári szabadság eszméjének megvalósítása, a nép egyenjogúságának és demokratikus részvételének kivívása a közéletben.

A cikk második része József Attilát mint a Szép Szó reprezentatív alkotóját, mint a fentebb összefoglalt törekvések legszínvonalasabb művészi megfogalmazóját méltatja és búcsúztatja. Csak ezt, a közvetlenül róla szóló részt közöljük.

„*Fellépésünkkel, írásainkkal. . .* — idézet a *Szerkesztői üzenetből*. Vö. a 295. sz. cikk jegyzetével.

Anton Strakával . . . a cseh és szlovák költők antológiáját szerkesztette — Vö. a 218. sz. jegyzettel.

„*A költő meghalt és halhatatlanná lett. . .* — Peéry Rezső előadásáról l. a 444., 472., 468., 545. sz. cikkeket és jegyzeteket.

Apja román volt s . . . nem hallgatták ezt el a bukaresti lapok sem. — Vö. a 431., 433., 462., 503., 602. sz. cikkekkkel és jegyzetekkel.

a kis gárda, melynek négy tagja . . . személyesen hozták üdvözlétüket Csehszlovákiába. — A Szép Szó csehszlovákiai előadó körútjáról l. a 382. sz. cikket és jegyzetet.

a Duna menti gondolatért azok a fiatal írók is munkálkodnak, akik az „Apollo” filozófiai-esztétikai folyóirat köré csoportosulnak — irodalmi és tudományos folyóirat. 1934-ben Gál István indította meg. Célul a humanista szellem terjesztését tűzte maga elé, ezért főleg filozófiai és irodalomtörténeti tanulmányokat közölt az ókori kultúra, a magyarországi és a közép-európai népek irodalomtörténete köréből. Munkatársai legnagyobb részben a fiatalabb tudósok közül kerültek ki (Bóka László, Gáldi László, Halász Gábor, Kardos Tibor, Sziklay László stb.), de Bartók Béla is itt közölte cikkét a népzeneügyüjtésről. 1940-ben szűnt meg.

Ebben a szellemiségben dolgozik a „Válasz” körüli csoport is — A Válasz a népi írók mozgalmanak orgánuma volt.

A cikk fordítása:

A „Szép Szó” írói világosan és érthetően beszélnek, amint azt az elhunyt József Attila, a „Szép Szó” szerkesztője megfogalmazta a folyóirat programjában: „Fellépésünkkel, írásainkkal, gondolatainkkal, értelmességre hivatkozó hitünkkel az emberi egység igényét próbáljuk ismét életre hívni, a réginel fejlettebb egységre tartó haladottabb igényt, a modern, magamagát fegyelmező, rendbefoglaló szabadságot.” Ebből az alkalomból, amikor József Attilának, a háború utáni magyar költészet legkiválóbb költőjének szavait idézzük, emlékezzünk meg tragikus életéről, amelynek éppen a napokban vetett véget, alig harminchárom évesen. Az önmagával állandóan küzdelmet folytató, nyughatatlan, kutató szellemű ember veszett el vele, s talán nem volt az övénel kegyetlenebb sorsú magya. Mindig az orosz költőket juttatta eszünkbe, mert éppen olyan mélyérzésű, vízionárius alkatú volt, mint az oroszok. József Attila élete rendkívüli volt, az emberi társadalom mélyéről küzdötte fel magát, volt napszámos, hajósinas, újságárus és egyetemi hallgató, emigráns Bécsben és mindezt alig húsz évesen, kamazosban, harcosan élte meg. A könyvek segítségével, állandó tanulással vált művelt értelmiségivé, sorban adta ki verseköteteit, amelyek Ady után az új magyar líra első meglepetései. Hangja bátor, harcol a sorssal, míg ez év nyarán idegösszeomlás miatt szanatóriumba szállítják. Néhány héttel ezelőtt, egy szürke, téli napon vératlanul vonat elé veti magát. Úgy tűnik, mintha ez az életpálya az orosz irodalomtörténet egy darabkája lenne. Jeszenyin sorsára gondolok. József Attila sorsa azonban még kérlelhetlenebb volt. Anyja mosónő, apja szappanfőző a nagyvárosban. Innen ered az a nagy megértés, az a szeretet, amellyel az emberi fájdalmat énekli meg. Halálának híre lesújtóan hat a magyar irodalmi életben — a haladás eszméjének legodaadóbb harcosa távozott el mindörökké személyét. Utolsó politikai verseiben a Duna menti együttműködés gondolatáért állt ki. A Duna menti nemzetek közeledésének eszméjében hitt, cseh, szlovák és román költőket fordított magyarra, hogy így is szolgálja a szomszéd népek megismerésének ügyét. Anton Strakával, a budapesti csehszlovák követség sajtóattaséjával a cseh és szlovák költők antológiáját szerkesztette, amelyet a magyar közönség nagyon kedvezően fogadott. József Attila eltávozott az élők sorából s a magyar szellemi élet csak most érti meg, milyen nagy költőt veszített a háború utáni irodalom. Mint Peéry Rezső mondta róla: „A költő meghalt és halhatatlanná lett. Megkönynyítette az óvatos kritikus ítélet munkáját. Most már el lehet mondaní róla, hogy nincs magyar költő, a legnagyobbakon kívül, aki a legnehezebb gondolati anyagot annyira idegvillódzássá tudná oldani, lírai virággá és emlékezéssé, mint József Attila. . . Ha egyszer a mai líra felett ítélni fognak s bírái azt állapítják meg, hogy művelői között sokan voltak a hivatottak, de kevesen a választottak, bizonyos, hogy e jövő törvénykezés számára József Attila választott lesz a választottak legjavából.” Ezt mondja az oly fiatalon elvesztett költőről Peéry Rezső esztéta. Hogy mit szól róla később az óvatos kritika, amely a költő életében mélyen hallgatott, majd csak a jövő mutatja meg. A „Szép Szó” irodalmi gárdájának a költő volt a legjelentősebb tagja, politikai költeményeit a Duna menti együttműködés inspirálta. Apja román volt, s a költő halála után nem hallgatták ezt el a bukaresti lapok sem.

A „Szép Szó” körül csoportosult írók célját József Attila abban határozta meg, hogy olyan társadalmi formát akarnak, amelyben a „szép szó”, a meggyőzés, az emberi érdekek, az egymásrataltság kölcsönös elismerése, vitája érvényesül, s ezt a célt most, József Attila halála után sem tagadja meg az a kis gárda, melynek négy tagja: Ignóus Pál, Fejtő Ferenc esztéta, Remenyik Zsigmond és Nádass József írók személyesen hozták üdvözlötüket Csehszlovákiába. Személyükben a Duna menti egység harcosait ünnepték a Pfitomost klubban is, ahol e klub vezető tagjain kívül jelen volt Nečas miniszter is, továbbá Hájek, a minisztertanács elnökségének sajtófőnöke, Anna Marie Tilschová, a prágai Pen Club elnöknője, a nagy folyóiratok szerkesztői és a csehszlovák szellemi élet más jelentős képviselői. A magyar írók Prágában is a Duna menti népek közeledésének eszméjét hirdették, és azt vallották, hogy a gondolkodó embereknek meg kell teremteniük a Duna menti államok kulturális együttműködésének feltételeit. A feladatot az írók nem abban

látják, hogy háborút hirdessenek, hanem — amint azt egyikük hangsúlyozta — abban, hogy a létet hirdessék. Az írónak az embereket nem egymás ellen kell uszítania, hanem egymásra találásukat kell elősegítenie. Bármilyen legyen is politikai álláspontunk, meg kell ismerkednünk a szomszédos nemzetekkel, hogy helyes véleményt alkothassunk róluk. Ez a Duna menti népek közeledésének egyetlen lehetséges útja. Ezért a gondolatért dolgoznak a „Szép Szó” köré csoportosult írók. Ezen a csoporton kívül Magyarország szellemi életében a Duna menti gondolatért azok a fiatal írók is munkálkodnak, akik az „Apollo” filozófiai-esztétikai folyóirat köré csoportosulnak, amelynek főszerkesztője a széles látókörű, mindig eleven *Gál István*, aki idén részt vett a Nemzetek Szövetsége Egyesületének tátrai nyári iskoláján, majd érdekesen nyilatkozott ennek az iskolának eredményeiről rádióinkban. Ebben a szellemiségben dolgozik a „Válasz” körüli csoport is, amely a fiatal népi írókat egyesíti, s az ismert szociográfiai tanulmányokat írja a magyar parasztságról. Szavaik egyre világosabbakká válnak az új magyar értelmiségi nemzedék számára.

(*Csomor Lászlóné fordítása*)

576. A „Szép Szó” József Attila száma. — *Ijabb Kubán Endre*. Független Újság (Cluj—Kolozsvár) 1938. febr. 12.—19. — 8.

„Szép Szó” magyarul nem fölcicomázott kifejezést, hanem testet öltött érvet jelent — A cikk mottója idézet a Szép Szó 1936. áprilisi számának élén közölt *Szerkesztői üzenetből*.
természetes: „a svábokból jött magyarok” között kisebbségi sorsot kellett vállalnia — *Utalás Ady Endre: Én nem vagyok magyar? c. versére: „Magyarkodóknak, köd-evőknek, / Svábokból jött magyaroknak / Én nem vagyok magyar?”*

Móricz Zsigmond József Attila megemlékezésében — Vö. az 524. sz. cikkel.

Németh Andor, Hatvány Bertalan, Szélpál Árpád, Nádass József, Ignóus Pál, Fejtő Ferenc, Bóka László, Fűsi József: — Vö. az 526., 530., 538., 543., 533., 535., 536., 537. sz. cikkekkkel.

De igaz szavakkal... bűg fel a halotti beszéd Déry Tibor, Remenyik Zsigmond, Horváth Béla, Kelen László, Devecseri Gábor, Berda József, Fenyő László írásaiban is — Vö. az 528., 532., 525., 534., 531., 529., 527. sz. cikkekkkel.

Thomas Mann Hatvány Lajoshoz írott levelében adott kifejezést mély megrendülésének. — Vö. sz. 539. sz. cikkel.

Bak Róbert dr. József Attila kezelő orvosa — Vö. az 540. sz. cikkel.

577. *Köstler Artur* elmondja a „Szabad Szó”-nak francóföldi rabsága és kiszabadulása csodálatos történetét. — *Mosonyi Ferenc*. — Szabad Szó (Párizs) 1938. febr. 19. — 1—2. Részlet.

Mosonyi Ferenc—Weinberger János, Venger János álneve. ... alapításától 1938-ig a párizsi Szabad Szó szerkesztője; a Korunknak Mosonyi Ferenc néven volt franciaországi munkatársa. Csehszlovákiából menekült a francia fővárosba. A Szabad Szót ő alapította. 1938-ban váratlanul és indoklás nélkül kizárták [a pártból]. Gaál Gábor ennek ellenére változatlanul tovább is közölte írásait a Korunkban. Csakhamar francia lágerbe került, és nyoma veszett.” (*Méliusz József: Aréna. 1967. 58.*)

Arthur Koestler (1905—1983) budapesti születésű, német anyanyelvű, németül és angolul publikáló riporter és író. Berlinbe került, az Ullstein-lapokhoz. 1926—30 között a Közel-Keletről tudósított, majd a Berliner Zeitung am Mittag helyettes főszerkesztője lett. 1932—33 telén bejárta a Szovjetuniót, élményeit riportkönyvben dolgozta föl, s a könyv már sajtó alatt állt, amikor Hitler hatalomra jutása miatt el kellett hagynia Németországot. Ebben az időben több hónapig Budapesten tartózkodott, ahol Németh Andor társaságában József Attilával is megismerkedett. 1933—36-ban Párizsban, Londonban és Zürichben élt. 1936-ban az angol liberális News Chronicle spanyolországi

tudósítója lett. A polgárháborúban részt vett, az utolsó pillanatig kitartott az ostromlott Malagában. A felkelők 1937. febr. 7-én tartóztatták le és halálra ítélték. Az angol kormány erélyes közbelépésére Franco kénytelen volt szabadon bocsátani. 1931–38 között tagja volt a Németországi Kommunista Pártnak. A párizsi Szabad Szó riportjának időpontjában mint a Franco-rabságból szabadult neves antifasisztát ünnepezték. A II. világháborúban a brit hadseregben szolgált, a háború után a Manchester Guardian külföldi munkatársa volt. A negyvenes-ötvenes években szovjet- és kommunistaellenes írásai jelentek meg. Az USA-ban, hosszabb ideig Franciaországban élt, majd Londonban telepedett meg.

Közölt szemelvényünk a vele folytatott interjú részlete. A tudósító párizsi lakásán kereste fel, ahol éppen a Spanish Testament német kiadásának levonatát korrigálta.

Koestler 1954-ben megjelent *The Invisible Writing* (New York, a Macmillan Company kiadása, 432 l.) c. önéletrajzi regényében részletesen megemlékezett József Attilával való kapcsolatáról. Érdekessége, hogy a Németh Andor, József Jolán és Kosztopolanyi által feldolgozott „barkohba”-jelenet (vö. a 225., 228., 229. sz. cikkekkel és jegyzetekkel) egy újabb változatát adja benne elő:

„Amikor 1933-ban Attilával találkoztam, mind a ketten huszonhét évesek voltunk. Attila telivér, paraszti törzsből származó magyar volt: középtermetű, vékony, karesú, izmos, olyan tartású, mint egy főtörzsőrmester. Keskeny arca fölött magas homlok emelkedett, csendes barna szeme és nyugodt, szabályos vonásai voltak, amelyeknek egy hegyes, kackias bajusz kölcsönözött némi élénkséget és hősi fényt. Csinos, férfias, de egészen mindennapos arca, akár egy női fodrászé is lehetett volna; háborítatlan pillantásában semmi sem jelezte, hogy kínzó kényszerképzetei miatt több hónapot töltött ideggyógyintézetben, és már a végső elszakadáshoz közeledett.

Barátságunk idején, néhány különöségtől és intellektuális rögeszmétől eltekintve, egészen természetesen viselkedett. Vesszőparipája a pszichoanalízis és a hegeli—marxi dialektika volt. Attila a húszas évek végén csatlakozott a kommunista mozgalomhoz, ahonnan 1930—1931 körül trockista elhajlásai miatt kizárták. Mégis jó proletár maradt és mint egy igazi forradalmár, Attila jakobinus szenvedéllyel gyűlölte Sztálin »bonapartizmusát«. Szellemileg a dialektika tökéletes művésze, képes volt hajnali három-négy óráig vitatkozni az 1871-es párizsi vagy az 1919-es budapesti kommün valamely homályos határozata fölött, szenvedélyes szóaradattal, és a sakkjátékos éles logikájával elemezte annak következményeit — (tudnivaló, hogy nagyon szeretett sakkozni). Ilyenkor rögeszméinek terhéől megkönnyebbülve, a korareggeli órákban hazament és megírt egy-egy verset, amely azóta a magyar irodalom klasszikus értéke lett. Ezt, ilyenkor, másnap ebéd után, kávézás közben felolvasta Némethnek és nekem, hogy azután megint egy csapongó, dialektikus elmefuttatásba kezdjen. A költészetből agyműveletekbe, az agytornából a versekbe menekült. Művében ezek mágikus egységgé ötvöződtek. Életében a hasadás sem képletes, sem orvosi értelemben nem forrt össze soha: elméje tudathasadásban szenvedett.

Politika sohasem képezte közöttünk vita tárgyát, mert, noha tagja voltam a kommunista pártnak, vérmérsékletemnél fogva magam is született trockista voltam, Attila pedig nem érintette meggyőződésem legebevezhetőbb pontját, nem vitatkozott Oroszországról. Attilát nem érdekelte Oroszország. Őt saját hazájának nyomora foglalkoztatta, amelynek mélységeit ő fenéig ismerte [...]

Attila általában déltájban kelt fel, ebéd után Némethtel és velem kávézott, és ha csak azt nem mondtuk neki, hogy dolgunk van, egész délután ott maradt velünk beszélgetni. De még ebben az egészséges időszakában is néha ijesztő fények villantak fel a látóhatáron. Egy nap, hegyes bajuszt pödörgetve, közömbös társalgó modorban kimondott tragársággal lepett meg minket, majd a szokottnál is meghökkentőbb módon beszélt egy bizonyos szigorú proletár erkölcsi rendről. [A mondat második felének pontos fordítása: „...ez annál is meghökkentőbb volt, mivel általában egyfajta proletár puritanizmus jellemezte megnyilvánulásait.” — A szerk.]

Egy más alkalommal Attilát Németh szobájában észrevehetően nyomott lelkiállapotban, a heverőn fekvé találtam. Kérdeztem, van-e valami baj, amire igennel felelt. Megkérdeztem, mi a baj. Attila erre hirtelen felült és vigyorogva így szólt: »Lássuk, kitalálod-e Bar-Kokhbázással?« A »Bar-Kokhba« az »állat, növény, vagy ásvány« egyik változata, Budapesten akkoriban nagyon divatos kérdés-felelet játék volt. A párbeszéd, amely ezt követte, nagyjából így hangzott:

Én: Valami, ami ma történt?

A.: Igen.

Én: Pénzügy?

A.: Nem.

Én: Nőügy?

A.: Igen.

Én: Irén?

A.: Nem.

Én: Judit?

A.: Igen.

Én: Végzetes?

A.: N-nem.

Én: Öngyilkos akart lenni?

A.: Igen...

Így tudtam meg, hogy Judit, akivel Attila együtt élt, megmérgezte magát és válságos állapotban került egy kózkórház kórtermébe. Attilát nem engedték be a kórterembe, így hát otthon várta, hogy megtelefonálják neki a híreket. Nagyon szerette Juditot és szörnyű kínokat állt ki miatta, a Bar-Kokhbázástól azonban ez sem tartotta vissza. Juditot végül is megmentették. A leírt jelenet egyrészt jellemzi Attila kedélyállapotát, másrészt kifejezi az egész város légkörét belengő sötét akasztófahumort... (Látóhatár 1954. 4. sz. 198—202.)

Koestler és József Attila kapcsolatáról I. Vértés György: Arthur Koestler és József Attila. Kortárs 1963. okt. — 1572—1574.; A szélén behajtvá 661., 671. L. még a 657. sz. cikket.

578. Medáliák. — *Németh Andor*. A Toll 1938. febr. 20. — 47—51.

Az írás újrakölését I. A szélén behajtvá 296—300. Németh Andor tanulmányának szövegét csekély változtatással beépítette József Attila-könyvébe. (Németh A. 74—81.)

1936 őszén a Cobden Szövetség felszólított engem meg József Attilát, hogy vitassuk meg... a kritikus és a költő viszonyát. — József Attila Budapest, 1936. okt. 17. keltezéssel a következő tartalmú levelet kapta a Magyar Cobden Szövetségtől: „Mély tisztelettel értesítjük Nagyságodat, hogy a szövetségünkben Németh Andor úrral KÖLTŐ ÉS KRITIKUS VITÁJA A KÖLTÉSZETRŐL címmel tartandó nagybecsű vitaestjüket 1937. évi április 20-án este 7. órára tűztük ki. Az előadást a Pesti Lloyd Társulat (V., Mária Valéria utca 12.) előadótermében tartjuk. Nagyon kérjük, szíveskedjék velünk közölni, hogy előadásával mikor készülhet el, miután azt, ha erre alkalom adódik, jóval előbb, még az évad derekán szeretnénk ha megtartaná. Szövetségünket Nagyságod további nagybecsű jóindulatába ajánlva, vagyunk őszinte tisztelettel

Lefkovits igazgató” (JAVL 335—336.)

Az előadást a tervezett időponthoz képest előrehozták, és 1937. febr. 5-én rendezték meg (vö. a 325., 330. sz. cikkel és jegyzetével).

Keletkezési idejük 1927. — „Az 1927 június—júliusában Cagnes-ból írt leveleiben néhány verspróbálgatás található. Néhány szakasz, amelyeket különböző időben írt, de amelyek azonos hangon szólnak: »Ez még párizsi« — írja június 10-i levelében és közül egy kétszakaszos kompozíciót, amelynek eleje utóbb a *Meddliák* 9. részének első szakasza lett: [...] Németh Andor már figyelmeztetett arra, hogy az első medáliákban az 1927-es nyári napok emléke tér vissza. Az újonnan felbukkant levélrészletből nyilvánvaló, hogy a *Meddliákat* még 1927 tavaszán kezdte írni; a *Meddliák* a párizsi év költői törekvéseinek,

tapasztalatainak mintegy összefoglalása, egyúttal a párizsi év legmaradandóbb eredménye." (SZM: ÉaF 707.) A ciklus végleges változatában 1928-ban készült el.

„Az Esmélet valóban szép vers”, ... „s bizonyos másfajta versek úgy viszonylanak hozzá, mint mondjuk, Feuerbach primitív elmélete Marxéhoz.” — A Szép Szó 1938. jan.—febr.-i számában megjelent József Attila és a versforma c. cikkében Nádass József pontosan ugyanezekkel a szavakkal rekonstruálja a költőnek az Esméletről kifejtett véleményét. (121.) Vö. az 543. sz. cikkel.

„József Attila — ezt Ignópus Pál állapította meg róla — Vö. az 533. sz. cikkel.

Az idézet — a Németh Andor c. versből

579. Kelj fel és járj! — Németh Andor. Újság 1938. febr. 20. — 27.

A cikk hibás címmel — „Kelj fel és várj!” — jelent meg. A sajtóhibát javítottuk. A mondat bibliai utalás Jézus csodálatos gyógyítására. Vö. János Evangéliumával: 5. (6.7.8.9.)

„Szabad ötletek jegyzéke, két ülésben” — A kézirat címe pontosan: Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben. A kézirat datálása: [1936. máj. 17.] vasárnap este 3/4 9 kor — 36. máj. 22. Péntek, 12 előtt 8 perccel — [1936. máj. 22.] 2 óra 21 perc — [1936. máj. 24.] 8 óra 20.” — azt mutatja, hogy Németh Andor némileg leegyszerűsítve rekonstruálta a pszichoanalitikus napló keletkezéstörténetét.

A kézirat Magyarországon egészében még nem jelent meg. Lelőhelye: PIM Kézirattára. J. A. 628. jelzés alatt. A Múzeumba Dr. Bak Lóránt tulajdonából került, 1955-ben. Kézirattári leírása: „Füzet (88 f. + 2 f. borító) — 202 × 151 mm — Ceruzairású pszichoanalitikus napló — Aláírás nélkül — kissé foltos, fehér lapokon, a borítólappal részben levált.” (Vö. József Attila kéziratjai és levelezése [katalógus]. Bp. 1980. 241.)

A Szabad-ötletek ... teljes szövege megjelent: Arcanum (Toronto) 1983. febr. — 1 — 37. — Francia fordításának könyvészeti leírását l. a 357. sz. jegyzetben.

A kézirat füzete keletkezésével kapcsolatban l. még JAÖM IV. 193.; Vezér Erzsébet: Ismeretlen József Attila-kéziratok. It 1971. 3. sz. 621—622.

Németh Andor cikkét kisebb változtatásokkal beleépítette József Attila-könyvébe, az Emlékek farkasvermében c. fejezetbe. (Németh A. 159—164.)

580. József Attila halálára. — Ternyey Árpád. Várospolitikai Napló 1938. febr. 20. — 35.

Ternyey Árpád (1893—?) tisztviselő, költő. Közigazgatási pályáját az államtudományi doktorátus megszerzése után, 1916-ban kezdte mint fogalmazási tisztviselő.

581. Röpcédula. — Karinthy Frigyes. Magyarország 1938. febr. 22. — 8.

Este irodalmi előadás a Zeneakadémián, egy nemrég elhunyt fiatal költő emlékére. — A Szép Szó József Attila-émlékstjének műsorát l. az 583. sz. cikkben. Karinthy cikkére egy jobboldali lap Szilaj jókedvben c. írása válaszol. (L. a PIM József Attila sajtókiadvággyűjteményében.) József Attila nevét nem említi.

582. Botrány a „Szép Szó” József Attila-émlékstjén. — Névtelen. Magyarország 1938. febr. 22. — 9.

a magyar szocialista néppárt lapjának egyik cikkéből — A párt hivatalos neve: Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt, lapjának, amely a magyar hitleristák hivatalos lapja volt, szerkesztője: Böszörmény Zoltán.

üdvöltjáról Prágában — A Szép Szó íróinak 1937. őszi csehszlovákiai előadó körútjáról van szó. Vö. a 367. és 382. sz. cikkekkkel és jegyzetükkel.

Az emlékestet febr. 20-án a Zeneakadémián tartották. A József Attila-émlékestről l. még az 581., 583—585. sz. cikkeket.

583. József Attila-émlékst. — a —. Népszava 1938. febr. 22. — 6.

— a — A jelzést nem sikerült feloldanunk.

„a történelem futószalagjára szerelve” — helyesen: „A történelem futószallagára / szerelve” (*Munkások*)

A másik idézet — *A város peremén* c. versből

Az emlékesten elhangzott előadásokat ellenséges hangon kommentálja, a műsort dicséri és az esten történt botrányról is beszámol Szántó Judit 1938. február 25-én kelt naplójegyzésében. (Szántó Judit ismeretlen naplója 1938—1946. Összeáll.: Murányi Gábor. Kritika 1984. 8. sz. 5.)

Az emlékestről I. az 581., 582., 584. és 585. sz. cikkeket.

584. Das Publikum einer Gedenkfeier verprügelt einen Pfeilkreuzler. — *Névtelen.* Neues Politisches Volksblatt 1938. febr. 22.

A Neues Politisches Volksblatt (1876—1944) Budapesten megjelenő német nyelvű, liberális szellemű politikai napilap volt.

A cikk fordítása:

Az emlékünnepegy közönsége megvert egy nyilaskeresztet

Vasárnap a Zeneakadémia emlékestet rendeztek a tragikus módon elhunyt költő, József Attila emlékére. Az előadások alatt két nyilaskeresztes látító röpcédulákat osztogatott. Alig vezette el őket egy rendőr, nyomban utána, Móríc Zsigmond előadása közben egy harmadik nyilaskeresztes kezdett röpcédulákat osztogatni. De túlbecsülte a közönség türelmét. A körülülők megragadták a fiatal embert, és úgy elverték, hogy a detektívek alig tudták kiszabadítani a kezük közül. Őt is előállították a rendőrségen.

(*Bokor László és Németh Alajosné fordítása*)

585. Várostrom. — *Móríc Zsigmond.* Pesti Napló 1938. febr. 24. — 9.

Móríc Zsigmond ezt a cikkét olvasta fel a Szép Szó zeneakadémiai József Attila-emlékestjén. (Vö. az 581—584. sz. cikkekkel.)

malthuzianizmus — Th. R. Malthus angol pap és közgazdász tudománytalan túlnépesedési elmélete: a népesség szaporodása gyorsabb, mint a létfenntartási cikkek termelésének üteme, és ez a fő oka a társadalmi fejlődés ellentmondásainak.

„*A Rudolf-féle számmal osztom* — helyesen: Ludolf-féle szám: a kör kerületének és átmérőjének viszonyzáma; kb. 3,14-gyel egyenlő; jelölése π (az elnevezés Ludolph van Ceulen holland matematikus nevéből származik). Az író beszélgetőtársa hibásan ejtette a nevet, ezért írja lentebb Móríc: „Szinte jól esik, hogy még van egy kis fonetikai zavar.”

586. József Attila, a „felnött”. — *Fejtő Ferenc.* Népszava 1938. febr. 27. — 9.

Agárdi Péter szerint a szerző ezt az írását olvasta föl kéziratból a Szép Szó 1938. február 6-án lezajlott makói estjén. (Vö. az 567. sz. jegyzettel.)

Az ember végre homokos, / szomorú, vizes síkra ér, — helyesen: „Az ember végül homokos / szomorú, vizes síkra ér.” (*Reménytelenül. Lassan, tűnődve*)

„*nincs se apja, anyja, az életet a halálra ráadásul kapja*” — helyesen: „Az meglett ember, akinek / szívében nincs se anyja, apja, / ki tudja, hogy az életet / halálra ráadásul kapja” (*Eszmélet 10.*)

„*Célunk* — írta József Attila — az a társadalmi és állami életforma — idézet a Szép Szó 1936. áprilisi számának élén álló *Szerkesztői üzenet*ből. A kurzívált részlet Fejtő Ferenc kiemelése. Az idézet egy ponton eltér az eredetitől: „a réginél fejlettebb egységfenntartó, haladottabb igényt”, míg a *Szerkesztői üzenet*ben ez áll: „a réginél fejlettebb egységre tartó haladottabb igényt”.

587. [József Attiláról]. — *Jordáky Lajos.* Előre (Bukarest) 1938. febr.

Jordáky A szocialista irodalom útján c. kötet (Bp. 1973) Ismerkedésem József Attilával c. fejezetében újraközölte cikkét (404—407.). A cikk megszületésére így

emlékszik vissza: „Cenzúra bénította a szabad gondolatot, de búcsúznunk kellett a költőtől. Milyen egyszérűnek tűnik ma még írójának is az emlékeikk, amelyet a munkássajtóban, az ekkor még megjelenő egyetlen romániai magyar nyelvű szocialista lapban, az *Előrében* közöltem 1938 februárjában.” (I. m. 404.)

Aron Cotrussal ő ismerteti meg a magyar olvasókat. — József Attila 1934-ben lefordította a román költő négy versét. *A bányász, Gyárban, Ion Codru, Magányos fa* címmel, ezek a *Korunk*, a *Népszava* és a *Szép Szó* 1934—1935—1936. évi számaiban jelentek meg. Újraközölve: *JÁÖM* IV. 71—73. „Cotruş verseit különben már 1922-től fordították magyar nyelvre.” (*JÁÖM* IV. 246.)

Állandó munkatársa a Népszava-nak, ott jelennek meg első versei. — A szerző túlzása. A költő nem volt a *Népszava* állandó munkatársa. Első versei makói és szegedi lapokban jelentek meg.

A harcot, melyet őseink vívtak, — helyesen: „A harcot, amelyet őseink vívtak,” (*A Dunánál*)

588. József Attila. — *G. P. Irodalomtörténet* 1938. 1—2. sz. — 45—46.

G. P. — *Gulyás Pál* (1881—1963) bibliográfus, irodalomtörténész, az MTA tagja. 1908-ban könyvtáros lett, majd 1914-ben könyvtárтанból magántanári képesítést szerzett. 1923-ban az OSZK főkönyvtárosává, majd 1934-ben igazgatójává nevezték ki. A magyar könyvtartan és bibliográfia neves művelője.

A cikkben több pontatlanság fordul elő. A költő édesanyját Pöcze Borbálának hívták; a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* c. kötet 1931-ben, a *Medvetánc* 1924-ben jelent meg.

589. Az elsötétült „külvárosi éj”. — *Nagy István*. *Korunk* 1938. febr. — 154—156.

Nagy István (1904—1977) romániai magyar író, egyetemi tanár. Asztalosmesterséget tanult. 1919-től vett részt a munkásmozgalomban. 1922—27-ben vándormunkásként járta be egész Romániát. 1933-ban, a kolozsvári vasutassztrájk után bebörtönözték. Kiszabadulása után az illegális Vörös Segély irodájában dolgozott. 1935—36-ban ismét börtönbe került. 1940-ben munkaszolgálatra hívták be, majd Caracalba internálták. Kiszabadulva Kolozsvárt végzett illegális pártmunkát. Bekapcsolódott az antifasiszta népfront szervezésébe. 1937-ben részt vett a Vásárhelyi Találkozón, így került kapcsolatba a népi írók mozgalmával. Mint nemzetgyűlési képviselő, egyetemi tanár, szerkesztő a nemzetiségi életben vezető szerepet játszott.

Nagy István előadást tartott József Attiláról 1938. febr. 4-én, a Magánalkalmazottak Szakszervezete által kolozsvári Vasmunkás Otthonban rendezett emlékestén. Lehetséges, hogy az ünnepségen ezzel az írásával szerepelt. (Vö. az 563. sz. cikk jegyzetével.)

S most, amikor megérttem verseit, a Külvárosi éjszaká-t — a kötet címe: *Külvárosi éj*

590. József Attila sírjára. — *Névtelen*. *Új Hang* (Moszkva) 1938. febr. — 64.

Diószegi András szerint *Gábor Andor* a vers szerzője.

„Gábor Andor szerkesztői, irodalomkritikai tevékenységének pozitív vonása az az igyekezet, amellyel a hazai szocialista irodalmi törekvések, elsősorban József Attila költészetének problémáit megközelíti. József Attila emigrációbeli megítélését zavarja az 1931-es platformtervezet téves állásfoglalása; majd nehezítette József Attila párthoz való viszonyának megromlása, s végül az a tragédia, amely a költő öngyilkosságához vezetett. Az *Új Hang*, s személyesen Gábor Andor érdeme is, hogy bár hangot adott ellenérzéseinek is, elsősorban József Attilának a polgári irodalommal való kapcsolatait, Hatványéktól való anyagi függése miatt [*Ige jutányos áron*. L. a 653. sz. cikket. — B. L.] fölismerve költészetének óriási értékeit, s igen sokat tett elismertetéséért. Két verse, melyet József Attila halálával kapcsolatban írt (József Attila halálára, Beosztás) arról tanúskodik, hogy nem érli meg József Attila vívódását, úgy érzi, hogy ez költészetegységét bontotta fel. Kigúnyolja viszont azokat, akik nem látták meg József Attilában a költőt, csak miután meghalt, akkor kezdtek sznob hangoskodásba s »alszent értekezések támadtak koporsója

körül». Fölismeri József Attila költői nagyságát, a magyar szocialista költészetben betöltött szerepét, s több ízben verseket, ciklusokat közöl tőle az *Új Hang* hasábjain.” (L. 605., 654. sz. cikkeket.) Diószegi András: Gábor Andor. Bp. 1966. 148–149.

591. Kínos botrány József Attila özvegye és Remenyik Zsigmond között. — *Névtelen*. Társadalmunk 1938. márc. 4. — 12.

A riportot éppúgy, mint a Társadalmunk márc. 11-i számában megjelent folytatását (1. az 594. sz. cikket) *Szombati Sándor* írta. Ezt bizonyítják Szántó Judit 1938. márc. 13-i naplóbejegyzésének sorai: „Sírodról a csendőrök letépték a koszorúkat, így mesélte Szombathy Sándor, aki két cikket írt a »Társadalmunkban« velem kapcsolatban.” (Szántó Judit ismeretlen naplója 1938–1946. Összeáll.: Murányi Gábor. Kritika 1984. 8. sz. 6.)

Az elkéseredett író . . . mindenkit elátkozott, aki a költő halálának — szerinte — okozója volt. — Vö. az 532. sz. cikkel.

Csak egy barátjának panaszkolta el sírva. — Wallesz Jenőnek, vö. az 546. sz. cikkel. Az idézet — a *Tiszta szívvel* c. versből

592. „Kínos botrány József Attila »elátkozott asszonya« és Remenyik Zsigmond között”. — *Névtelen*. Magyar Hírlap 1938. márc. 5. — 7.

Remenyik Zsigmond cáfoló nyilatkozata az 591. sz. cikkben közölt riporttal kapcsolatban. Azonos szöveggel megjelent az Esti Kurir 1938. márc. 6-i számában is.

593. Zum Tode des Dichters József Attila. — *Szabó Béla*. Prager Presse (Prag). Die Welt am Sonntag Bilderbeilage 1938. márc. 6. — 2.

Németre fordította: *Fred Marnau*

Szabó Béla (1906–1980) csehszlovákiai magyar költő, író. Szabósegéd volt, majd rövid ideig Prágában tisztviselő. Pozsonyban az Új Szó szerkesztője. Irodalmi pályafutását a 30-as évek elején költőként kezdte, s később tért át a próza művelésére.

Szabó Béla József Attilával való találkozására, versének születésére és németre fordítására így emlékezik vissza:

„József Attila öngyilkossága villámcsapásként hatott rám és mélyen lesújtott. Nemcsak engem, hanem mindenkit, aki valaha olvasta megrázóan gyönyörű költeményeit. Emlékszem, *Döntsé a tőkét, ne siránkozz* című kötete kézről kézre járt. Ritka példány volt, alig lehetett hozzájutni. . .

Akkoriban eltökélte szándékom volt, ha Pestre megyek, megveszem és dedikáltatom vele. Soha ilyen gondolatom más művekké kapcsolatban nem támadt, soha még csak meg sem kíséreltem, hogy egy íróval aláírassam a művét, de József Attila költeményeit a költő keze írásával akartam megőrizni. Sajnos, nem sikerült; noha többször találkoztam és egyszer beszéltem is vele, az említett versesfüzetet nem vehettem meg, mert mindjárt megjelenése után elkobozták. Ám ha történetesen forgalomban lett volna, tudom, utolsó filléremet is odaadom, hogy megszerezem. [. . .]

Hansszal, egy haladó szellemű német költővel sokat beszélgetek József Attiláról. Van rá időnk, ő is éppúgy, mint én, a napilapokban elhelyezett cikkekből tengeti életét. Hans rendkívül szerény, művelt és jólelkű, ha van egy koronája, bizonyosan megosztja velem. Mélységesen együtt érez velem gyászomban. Persze neki sem mondom meg, hogy Attila halála azért is mar és kínoz annyira, mert én is sokat foglalkoztam már az öngyilkosság gondolatával. Sőt, egyszer már meg is kíséreltem, és kezemen az ütőerek táján ma is ott őrzöm a zsilettpenge nyisszantásának halvány nyomát. De hát erről nem beszélhetek, ez oly ijesztő és dermesztő, hogy az embert a szégyen és a felháborodás egyszerre ragadja meg, mintha a kapitalizmus karjai fojtogatnák. Nem lehet erről beszélni, írni még kevésbé. . . Minduntalan látom magam előtt, amint Attila megteszi az utolsó lépteket, ki akar lépni a világból és mindörökké visszatér. . .

Holt, széttronsolt testét el sem tudom képzelni. Oly tisztának, rendezettnek látom őt magam előtt, mint egy nagyon komoly, fegyelmezett gyermeket, aki azonban titkolja

gyermek mivoltát és felnőttként, tanár módjára viselkedik. Lehet egyébként, hogy ez a magatartása nem is volt az alaptermészeté, és kimért tanáros viselkedését velem szemben az váltotta ki, hogy tanácsért fordultam hozzá. Holott nem is tanácsra vártam, csak azért fordultam hozzá, hogy megismerjem, lássam őt, halljam a hangját a költőnek, aki ki merte mondani azt, amit én nem tudtam kimondani. A kérés, amivel hozzá fordultam, csak ürügy volt, már akkor is jól tudtam, hogy a versírásban senkinek sem lehet tanácsot adni. . .

József Attila, noha sejtette, jól látta viselkedésem, hogy ezt tudom, mégis leült mellém a Japán kávéházban és irodalomtanárhoz méltó komolysággal olvasni kezdte a költeményemet, amit aznap jelent meg a »Népszavá«-ban. A »Kenyér és tej« volt, *Éhes vagyok* című kötetemből.

Mindez délelőtt tizenegy óra tájban történt, a kávéház majdnem üres volt, én mégis oly izgalommal lestem a szavát, mintha zsúfolt tanteremben hirdetné ki ítéletét. József Attila elolvasta a verset, nyugodtan, szemrebbenés nélkül rám nézett, nekem úgy tetszett, hogy azokban a pillanatokban megmértem engem és ugyanakkor mérlegelte mondanivalóját is. . . Tekintetét soha el nem felejthetem, sötétbarna szeméből oly tárgyilagossággal és hűvös józansággal világított a komolyság, hogy megborzongtam, mintha metsző szél ért volna.

— A költemény — mondta minden szavát tagolva — szép. . . szép. . . de nem az igazi. . . Maga nem marxista, nem ismeri még a társadalom törvényeit.

Megdöbbenet hallgattam. Már nem egy íróval, költővel beszélgettem, de eddig egyik sem tett nekem szemrehányást azért, hogy nem vagyok marxista. Kifogásoltak egy szót, egy jelzót, egy mondatot, sőt az egész verset kifogásolták, csak éppen a marxizmusról nem esett szó soha. Hisz én nem is állítottam, hogy marxista vagyok. Mégis, ahogy meggörnyedten ott ültem a hosszú nyakú, tiszta szemű, józan költő előtt, éreztem, hogy neki van igaza, és mintegy mentegetve magam, azt válaszoltam, hogy a marxizmust nem kérheti számon tőlem, hiszen nem tanultam, nem tanultam.

— Ez nem mentség, tanulni kell. . . válaszolta, miközben böles tanárként enyhén elmosolyodott. Abban a pillanatban Petőfire kellett gondolnom, nemcsak testalkata és arcvonásai emlékeztettek rá, böles derűje is abból a rendteremtő világból fakadt, amely Petőfit halhatatlanná tette.

— Mégis meg vagyok győződve — mondtam esőndesen —, hogy munkásságommal a munkásosztályt szolgálom.

— Ez helyes, de helyesebb lenne, ha meggyőződésed tudás és felkészültség érlelné.

Mit válaszolhattam a böles és nemes tanácsra? Kínosan, és mi tagadás, szégyenkezve hallgattam. Keservemben másról kezdtem beszélni. Elmondtam, hogy nálunk, Csehszlovákiában, nagy érdeklődéssel és szeretettel olvassák költeményeit.

József Attila hallgatott, de nem érdeklődött részletek felől. Komoly tekintete a messzeségbe tévedt, mintha ott sem lettem volna, majd hirtelen felém fordult, talán mondani akart valamit, de aztán meggondolta magát és nem szólt. . . Csontos ujaival a márványasztalon levő morzsákat morzsolta szét szórakozottan, feje kissé lehanyatlott. . . ekkor szép, domború homloka újra Petőfit juttatta eszembe.

Valami arra készített, hogy beszéljek. Azt mondtam neki szinte dacosan, hogy noha nem vagyok marxista, a csendőrök rejtélyes módon megérik bennem az ellenséget és gyűlölnék.

— Ez a legkevesebb, amit az ember elérhet — felelt nagyon barátságosan. — Arra törekedjék, hogy a munkások szeressék. Érezzék, hogy a költőjük.

Ezután gondterhelten sóhajtott egyet, majd hirtelen, minden átmenet nélkül a szlovákiai magyar irodalom felől érdeklődött és külön a lelkemre kötötte, hogy adjam át üdvözetét és kézszorítását Fábry Zoltánnak. Ezzel erős baráti kézszorítással elváltunk egymástól. Kézszorítása az, ami ma is, ebben a sötét, mérhetetlen gyászban fogva tart és enyhét ad. Örülök, hogy kezet szoríthattam József Attilával.

Valahogy így, ilyen hangnemben beszéltem el Hansnak találkozásomat József Attilával, azt is megmondtam, nem merem állítani, hogy a párbeszéd pontosan, szó szerint

így pergett volna le, de Attila mondanivalójának ez volt a lényege. Így maradt meg bennem évek múlva, bár semmi olyat nem mondott, amivel dicselkedhetnék. De ez nem zavart.

— Engem zavart volna — mondta Hans.

— Engem nem, mert az igazat mondta, a lényegre tapintott rá. Kár lenne ezt elkenni. Egyébként — folytattam — még két ízben láttam a Japán kávéházban, de nem mertem és talán nem is akartam megszólítani. . . Egyszer Németh Andorral ült együtt, mindketten hallgattak. József Attila bal könyöke az asztalon pihent és gondterhelte fejét kezére támasztotta. Elborult tekintete a kávéházon túl és a városon túl, valahová a messzeségbe, a távolba nézett. Nem akartam őket merengésükben megzavarni. Azért sem ülhettem le melléjük, mert egy vasam sem volt. Másodízben Szenes Erzszi költőnővel voltam együtt, József Attila fűrgé léptekkel bejött a kávéházba, körülnézett, szórakozottan kezet fogott velünk, majd továbbment, mint aki keres valakit. . .

Hansot meglepte, amikor elmondta neki, hogy a Japán kávéház pincérei milyen rendkívüli tisztelettel vették körül József Attilát. Ez abból is kitűnt, hogy az első találkozásunk alkalmával, amikor érdeklődtem iránta, a pincér nagyon udvariasan viselkedett. Noha igen kopott voltam, elvezetett az asztalához és anélkül, hogy rendelésre várt volna, leültetett, újságot rakott elé, majd azt mondta, várjak türelmesen, mert biztosan eljön.

Hans erre gúnyosan megjegyezte, hogy bizonyára irodalmi pincérek voltak.

Megjegyzése helyénvaló volt. Mindketten ott ültünk a prágai Na Julisce kávéházban, és egyikünk sem rendelt semmit. A pincérek tízpercenként érdeklődtek, nem kívánunk-e valamit. Enyhén szólva kinéztek bennünket, de ezzel nem törődünk, kint esett az eső, ezenkívül mindketten egy jómódú közös ismerősünket vártuk, akinek feltétlenül el kellett jönnie. Előre azonban nem mertünk enni a medve bőrre, holott Hans nagyon éhes lehetett, ezt a szemén láttam, de egy szót sem szólt. Én nem is éreztem éhséget, egy falat nem ment volna le a torkomon, inkább letört voltam.

Gyötrődve alakult bennem egy vers. Napok múlva meg is írtam, majd egy hétig pihentettem a zsebemben, mint minden verset, aztán megmutattam Hansnak. Neki annyira megtetszett, hogy még aznap lefordította németre és anélkül, hogy tudtam volna, elhelyezte a »Prager Presse«-nél, ahol a vasárnapi ünnepi számban megjelent. Ez volt az első írásom, amely még mielőtt magyarul megjelent volna, idegen nyelven látott először napvilágot.”

(Találkozásom József Attilával. Új Szó 1976. dec. 12. — 9.)

Bokor Lászlóhoz 1978. márc. 12-én írott levelében Szabó Béla a következőkkel egészíti ki emlékezését: „Levelének örültem, noha kívánságának alig tehetek eleget. Az a helyzet, hogy Prágában már kerestem a József Attila-vers német fordítását, sajnos nem akadtam rá. A Prager Presse évfolyamai hiányosak voltak. Kellett volna persze egy más évfolyamot kérni — van ott több példány — de a szemem már fáradt volt és végül már azt sem tudom, vajon a P. Pressében vagy a Prager Tagblatt-ban jelent-e meg. Én úgy emlékszem, hogy az 1937-es karácsonyi számban jelent meg, azt is tudom, hogy kurzív szedéssel, mégis annyi év után nem emlékszem pontosan. . . Könnyen lehet, hogy egy vasárnapi szám irodalmi mellékletében jelent meg.

Nagyon sajnálom, hogy a fordításról nem tudok sokkal többet. Ő, akárcsak én, éhesen jelent meg a kávéházban. Ez kötött bennünket össze. Ő engem Szabónak hívott, én őt Hansnak. Semmit nem tudtunk egymásról, csak azt, hogy költők vagyunk. Nagyon rendes és becsületes volt. Ha rá gondolok, magam előtt látom az arcát, sápadt volt és agyonkínzott. . . De Hanson kívül — a családi nevét nem ismertem. Eddig nem is hányozt. Sajnálom, több felvilágosítást nem adhatok róla. . . Az azonban biztos, hogy tehetséges volt és amennyiben én meg tudom ítélni fordítását — kitűnő volt.”

(A vers német fordításban megjelent publikációját 1982 őszén találtuk meg, s ennek ismeretében kiténik, hogy Szabó Béla rosszul emlékezett a megjelenés időpontjára is, és a fordító, Fred Marnau nevére is, akinek keresztnevét Hansnak írja. — T. Gy.)

A vers magyarul Szabó Béla: Kenyér meg tej c. kötetében jelent meg, az 1935—1937 között keletkezett versek csoportjába beosztva. (Bratislava 1975. 83—84.) Szövegét az alábbiakban közöljük:

József Attila halálára

"Napok, hetek múltak el,
de bennem a döbbenet,
mint súlyos idegen test,
mint ólomdarab az eleven húsban,
egyre mélyebben hatol.

Gomolygó, fekete füstben
látom a néma falut,
hallgatnak a fák, hallgatnak a bokrok,
mégis a némaság oly nyugtalanító,
mintha gyilkosság történt volna.

Oly nyugtalanító, mint a kínai kuli
szívós és elszánt türelme,
mint kiirthatatlan gyűlöletem,
mely éveimet fosztja,
s véretem emészti.

Dadogó keservvel siratlak, páratlan költő,
Nincs többé hangod: forrása
döntő és ragyogó érveidnek,
zengő szavaid örökre elnémultak,
hűvös rög fedi ragyogó homlokod.

Ha most én is meghalnék
oly vigasztalanul és kegyetlenül, mint Te,
sírodon emlék lennék,
fogesikorgató, lázadó jel,
és szétroncsolt szívem lenne a tanú:

Hogy itt éltél irgalmatlan tőkések között
reménytelenebbül és boldogtalanabban,
mint ama másik,
a szerencsésebb,
kit keresztre feszítettek.

594. József Attila özvegye felel Remenyik Zsigmond cáfolatára. — *Névtelen*. Társadalmunk 1938. márc. 11. — 7—8.

A cikket Szombati Sándor írta. (L. az 591. sz. jegyzetet.)

A cikk József Attilát ábrázoló és a következő aláírással ellátott fényképmelléklettel jelent meg: „József Attila, a fiatalon meghalt költőzseni ismeretlen fényképe, amelyet az özvegy bocsátott a Társadalmunk rendelkezésére.” Az „ismeretlen” fénykép 1929. júl. 9. előtt Hódmezővásárhelyen készült útlevelkép változata. (Vö. Négyszemközt az utókorral. József Attila fényképeinek ikonográfiája. Bp. 1980. 59.)

Szántó Judit 1938. febr. 25-én kelt naplőbejegyzésében is leírja a közte és Remenyik Zsigmond között 1938. febr. 20-án kitört összetűzést, és csalódottan elhatárolja magát az esetet szellőztető riportoktól. (Szántó Judit ismeretlen naplója 1938—1946. Összeáll.: Murányi Gábor. Kritika 1984. 8. sz. 5.)

A „Társadalmunk” májtheti számában — Vö. az 591. sz. cikkkel.

a szombati „Magyar Hírlap”-ban és „Esti Kurír”-ban megjelent Remenyik cáfoló nyilatkozata. — Vö. az 592. sz. cikkkel és jegyzetével.

Attila életében regényt írt, amelyben Attilát és engem gúnyol ki! „A költő és a valóság” a regény címe. — Vö. a 230., 233., 234. sz. cikkekkel és jegyzetükkel.

Attila nem barátkozott azután velem, néha váltottak csak pár szót — Ez az egyetlen adat, amely a költőnek a róla készített torzképre történt reagálásáról fennmaradt, de Szántó Judit bizonyára túloz. József Attila és Remenyik a Szép Szó c. folyóiratban közeli munkatársi kapcsolatba kerültek, a folyóirat képviselőinek csehszlovákiai körútján is együtt szándékoztak részt venni, s Remenyik jelen volt a költő barátainak az öngyilkosság előtti napon Szárszón tett látogatásán is. A költővel való kapcsolatáról élete utolsó éveiben, Remenyik így emlékezett vissza:

„József Attilához tapadó emlékeim garmadájából most csak azt a néhány töredéket szándékozom kiragadni, amely (hasonlóképpen Ady Endre és a Nyugat viszonyához) kapcsolatban van a költő által, ha nem is éppen irányított, szerkeszteni is csak félig-meddig általa szerkesztett, de személyével és nevével megindulása pillanatától egybeforrott folyóirattal, a Szép Szóval. Mint mondom, a lapot (hasonlóképpen Ady Endrével a Nyugatnál), ha nem is ő szerkesztette, nem is ő irányította, de kétségtelenül és félreérthetetlenül ő fémjelezte. Ő adta a folyóiratnak a Szép Szó nevet, mely magyarul valóban *»nem felcicomázott kifejezést, hanem testet öltött érvel«* jelentett. Munkássága, valamint költői múltja, akarla-akaratlanul is meghatározta a lap eszmei irányát. Nemcsak egy költő volt a lapnál, nem is az első, vezető költő, szerkesztői minőségben, de ő volt a Költő, aki körül, aki mellett, de sohasem aki fölött csoportosultak a Szép Szó nagyszerű költői gárdájának és ugyanakkor a magyar irodalomnak ragyogó értékei, mint egy láthatatlan, de sugárzó nap körül a látható napok, holdak, bolygók és csillagok.

Attila szerkesztői reszortja a lapnál természetesen a költői anyag kiválogatása volt. Ő tárgyalt a költőkkel, a tőle mindig és mindenben megszokott komolysággal, felelősséggel és lelkiismeretességgel. A szükséges tapintattal is természetesen, kiváltképp az induló, fiatal, első zsengekkel jelentkező költők esetében, tudva jól — nyilván saját régmúlt emlékeire visszatekintve —, hogy micsoda magukvája barlangokból tör elő minden ifjú költőnemzedék, beleértve a legnagyobbakat. A kész, kiforrott, hangjukra már rátalált, már saját hangukon harsogó költőkkel természetesen nem volt mit tárgyalni — ezeknek írásait rendben összehajtogatva átadta szerkesztőtársainak, hogy azok közlésre beosztva átadják a tördelő szerkesztőnek. Amennyire pontos és hiteltérdemlő lehet visszaemlékezés, költőtársaival a lapnál sohasem voltak differenciái. Sohasem szédült meg a lapnál kezébe helyezett hatalomtól — nem tudok esetet, hogy bárkit is elhallgattatott, második, harmadik rangsorba állított, vagy akárcsak elkedvetlenített volna —, hogy ezt meg kell mondani, kora magyar irodalmában nem ő volt a sikeres, a vita nélkül első helyre állított költő, még más lapoknál publikált verseiért kiutalt honoráriumok is szegyenletesen alacsonyabbak voltak, mint sok másoké. Ez a degradáció elszorította. Nem elkeserítette, se tiltakozásra és hiú versengésre nem készítette, de mélységesen, lelkét és idegét romboló határokig elszorította.

A lap kritikai és prózai anyagába éppen csak a legvégső esetben folyt belé — tudomásom szerint csak egyetlen esetben, méghozzá velem kapcsolatban érvényesítette „vétő”-jogát. *Egy kereskedő hősi halála* című történetemről volt szó. Ezzel az elbeszéléssel eszmei, mondhatnám azt is, hogy elméleti, már-már tudományos, teoretikus okokból nem értett egyet. Elbeszélésemben ugyanis banditák törnek rá egy görög, albán vagy bolgár kereskedő házára éjszaka, árut keresnek, de az áru rejtekhelyét nem hajlandó elárulni a kereskedő. Megkínózzák, egyik gyermekét megölik, feleségét megbecstelenítik, majd végül leöntik petróleummal és felgyújtják a házat. Attila elolvasta a történetet, kissé elgondolkodott, majd visszaadta a kéziratot. *»A történet nem jó«* — mondotta komolyan, mert játékos vidámsága mellett ez a komolyság volt rá a jellemző. — *»A kik egy nőt megbecstelenítenek, azok nem gyilkolnak, mint ahogy versemben is elolvashattad. Őlnek, ha*

nem ölelnek... Ezek után vitatkozni sem lehet...» Valóban, semmi ok nem volt a vitatkozásra, átvettem a kéziratot, és átadtam a Nyugatnak, amely azonnal leközzölte vezető helyen. Attilának az ügyvel kapcsolatban csak egy megjegyzése volt: »Amít a kereskedő hősi halálával kapcsolatban mondtam, fenntartom továbbra is. A gyilkosok nem ölelnek!...« — mondotta kötekedő, kedves mosollyal, de mosolya mögött rendíthetetlen komolysággal. A deportálások, Auschwitz, Bergenbelsen és a háború szörnyű rettenete még a jövő kifürkészhetetlen, emberi elmével elképzelhetetlen, titkos rejtekében hevert.

Szerkesztőtársaihoz és a lap munkatársaihoz való viszonya baráti volt, mondhatnám azt is, hogy szerény és a végtelenségig megértő, kollegiális. Hiányzott belőle az a szörnyneteg egocentrizmus, amely általában a lírikusokra jellemző, sőt, mi több, ami még egy Shelley, egy Heine, egy Byron emberi és költői lényének is alapvonása, hogy a többieket ne is említsem.

A Szép Szó szerkesztőiből és munkatársaiból összeverődött kis csoportunkban talán én voltam az egyetlen, aki nem hitt betegségében, míg a szerkesztőtársak és barátok már kétségbeesetten szemlélték ijesztő hanyatlását, leromlott testét szemlélve, és figyelve idegeinek és feldúlt lelkének minden megnyilvánulását. Betegségének elhatalmasodása idején, Szárszón írt töredék-soraiból egy kétségbeesett, hűség, barátság és szeretet után szomjazó gyermeknek szinte már-már megalázó könyörgése hallható:

Drága barátaim, kik gondoltok még a boldoddal, nektek írok most, innen, a tűzhely oldala mellől, ahová húzódtam melegedni s emlékezni reátok. Mert hiszen összevegyült a novemberi est hidegével bennem a lassúdan s alig oldódó szomorúság. Emlékeztek ott ti is, és ne csupán hahotázva rám, aki köztetek éltem, s akiti ti szerettetek egykor — ez volt az utolsó hangja a költő-szerkesztő-barátoknak, de ezt már, mint távoli mennydörgést, megsüketített és elnyomott a mind jobban és jobban közeledő, dübörgő tehervonat.

Pusztulásának körülményeit ma sem értem — hisz levelet vitt az állomásra, kiadójának, Cserépfalvinnak. Hogy elhatározott szándék előzte-e meg szörnyű tragédiáját, vagy pedig ostoba, örült, vak véletlen — hisz halála előtti napon, a szerkesztő-társakkal lenn jártam Szárszón, és Attilát jó állapotban találtuk. Komoly volt és nyugodt. Külföldi utazás és a Szép Szó ügyei foglalkoztatták. Hogy beteg volt, hogy élete utolsó hónapjaiban elszakadt egy szörnyű világ realitásaitól — ma természetesen már tudom. De ez a titkot már nem fejtí meg senki, soha!

Első megrendülésemben habzósajú, vad átkot szórtam, ha gazdátlanul nem is maradt, de fényétől megfosztott lapjában, a Szép Szóban, saját személyünkre, baráti körét sem kímélve, vádolva boldog-boldogtalant nemtelen pusztulásáért. Ezek az átkok azóta jórészt megfogantak, tanúknak, érdekteleneknek, bűnösöknek hovatovább hírmondójuk sem maradt, úgy ahogy vagyunk, előbb-utóbb mindnyájunkat feledés borít be, mint akiket betemet a kőd. Vele kapcsolatos emlékeink elhalványodnak, munkánk értelmét veszti, és ha valami kis fény még ránk sugárzik valamikor — legalábbis a Szép Szóval kapcsolatban —, az az ő fénye, a láthatatlan Napé, aki szerencsétlen, szörnyű példájával tanúsította, hogy egy kétségbeesett, esztelen korban, amikor ő maga is élt és amely pusztulását okozta valamikor, mit ért az ember, ha költő, humanista, európai és magyar!...» (József Attila és a Szép Szó. ÉI 1962. jan. 13. — 7.)

Az egész a kávéházban folyt le, mikor Remenyik úr elment az asztalom mellett. Én fel sem álltam — A Társadalmunk szerkesztősége ellentmondásba keveredik saját magával, anélkül, hogy az ellentmondás feloldására kísérletet tenne. A „kínos botrány”-ról készített riportban ugyanis ezt olvashatjuk: „A ruhatárban találkoztott az író és cikkének hőse... Az asszonyt lefogták...» (Vö. az 591. sz. cikkel.)

Az esettel kapcsolatban Cserépfalvi Imre az Esti Kurir 1938. márc. 13-i számában (9.) Volt-e „botrány” József Attila körül? címmel nyilatkozott:

„Következő nyilatkozat közzétételére kértek fel bennünket: Alulírott Cserépfalvi Imre könyvkiadó ezenel tanúsítom a Társadalmunk hetilap József Attila özvegye felelő Remenyik Zsigmond cáfolatára címen megjelent cikkének tartalmával ellentétben, hogy

Remenyik Zsigmond az asztalnak, ahol a társaságunkban jelenlévő hölgy helyet foglalt, közelében sem járt és a szitkokat, melyek talán elhangzottak, véleményem szerint nem hallhatta. Budapest, 1938. március 11. Teljes tisztelettel:

Cserépfalvi Imre."

Pál Judit — Szántó Judit szavalóművészként használt neve

595. Bevezető [Európai költők antológiája]. — *Faludy György*. Bp. é. n. [1938. márc. első napjaiban] 320 l. — 7—9. Részlet.

Teljes terjedelmében újraközi: Cserépfalvi Imre: Egy könyvkiadó feljegyzései. Bp. 1982. 173—175. Idézi Tasi József: József Attila és az Európai költők antológiája. MKszle 1976. 1—2. sz. 153—154.

Magyar és idegen költők vannak ebben az antológiában. — A könyv mottója Arany János: Civilizáció c. verse. Az egyik belső borítón piros nagy betűkkel ez olvasható: József Attila emlékének. Ezt követi a Bevezető, amelynek csak a József Attilára vonatkozó részét közöljük. A kötet először, mintegy vezérversként, Bacchylides békédalát adja közre, Babits Mihály fordításában. Maga a gyűjtemény két részre oszlik. Első fele (13—164.) magyar költők verseit tartalmazza időrendben. József Attilától az alábbi versek olvashatók: *A bányász* (Aron Cotruza versének fordítása 139.), *Kirakják a fát* (140.), *Mondd, mit érlel...* (141—143.), *A város peremén* (144—147.). A kötet második fele idegen költők verseit mutatja be magyar fordításban (165—317.) Közöttük olvasható a *Tidmann úr. Dán ballada a XVII. (?) századból*, József Attila fordításában (225—226.).

József Attilának a kiadó a kötet összeállításában és lefordításában vezető szerepet szánt, betegsége éppen a munka kezdetén tört rá. — Az antológia munkálataiba József Attilát 1937 tavaszán akarta bevonni *Nagyon fáj* c. kötetének kiadója, Cserépfalvi Imre. Emlékezésében elmondja, hogy többek között Németh Andor előtt is fölvetette ezt a gondolatot: „Így analizáltuk a helyzetet, de a legjobban Attila egészségi állapota aggasztott. Sokat veszített a munkakedvűből is. Felmerült bennem a gondolat, hogy valahogyan ki kellene emelni ebből a közönyből, fásultságból. Már előzőleg, egy antológia szerkesztéséről gondolkodva, beszélgettem erről Faludy Györggyel, és Cs. Szabó Lászlóval is, aki szerzőm volt és Attilának barátja, híve, költészetét rendkívül nagyra becsülő tisztelője. [...] Elhatároztam, hogy beszéljek Attilával a tervezett, nagyobb szabású versantológiánk szerkesztéséről. Németh Andor is jó ötletnek tartotta. Igen becsesek voltak a cseh, román, francia műfordításai, ezeket mind fel lehetett használni az antológiában. Keresni kezdtem őt. Nemsokára meg is találtam a kávéházban, és ott mintegy apropóként előadtam terveimet, elképzeléseimet. Érdeklődni kezdett az antológia iránt. Említettem neki Cs. Szabót is, aki szintén bekapcsolódna ebbe a munkába. Bár Attila ekkor fizikailag igen rozoga állapotban volt, mégis megígérte, hogy a közeli napokban bejön az üzletembe, ott megállapodunk, és azt hiszi, hozzá fog kezdeni. Másnap megjelent már a reggeli órákban, igen gyűrött állapotban, bedagadt szemekkel, s nagyon komoran üdvözölt. Az irodában szinte lerogyott a székre, és kérdéseimre, hogy mi baja? mi történt? — csak zokogott és zokogott, megállíthatatlanul. [...] Hasonló eset még előfordult párszor, de az antológia szerkesztésének a gondolata megragadta. Mikor bejött hozzám, kötelességtudóan naponta vissza-visszatért az antológiára. Úgyannyira, hogy egész konkrét formát öltött a tervezés: majd bekapcsoljuk Faludy Györgyét, aki szorgalmas munkatárs, szó volt még Horváth Béláról is. Elhatároztuk, hogy közös megbeszélésre meghívom Faludyt is, Horváthot is, s ezúttal sor kerülhet a kiadói megbízás aláírására is. Megérkezett hát az irodámba Faludy, és kedves közös barátunk, Vághidi Ferenc is. Vártuk Horváth Bélát, aki megígérte, hogy eljön. Jó fél óras várakozás után lemondunk róla és elhatároztuk, hogy lemegyünk a szomszédban lévő Hungária sörözőbe: ott folytatjuk a megbeszélést. Attila nagyon nyugodtan viselkedett, elmélyült a beszélgetésben. Megállapodtunk a könyv terjedelmében, a honoráriumban. Csináltunk egy hevenyészett megállapodást, amit aláírt ő, Faludy György és én. Szóban elhatároztuk, hogy Horváthot nem vonjuk be szorosabban, esetleg

egy-két versét bevesszük, de a szerkesztésben nincs szükség rá. Inkább Cs. Szabót fogom fölkeríteni. A tárgyalás végén Attila megint rosszul lett. Az asztalra borult és zokogott. Igyekeztünk a tárgyalást befejezni és elindultunk a Kiadóba. Mire a Váci utcai irodához értünk, egy kicsit felengedett és szót is egy-két szót. Odabent leültünk, még egy kis konyakot is elfogadott. Egyszer csak komoly, határozott hangon megszólalt, hogy előleget akar felvenni, nagyobb összegre van szüksége, adjak neki kerek 600 pengőt. El akar menni a Balatonhoz nyaralni, nem is egyedül, és azt akarja, hogy egyszer bőven legyen pénze. Szokatlan volt ez a kategorikus hang. Én behívtam a pénztárost, és mondtam neki: fizessen ki Attilának azonnal 600 pengőt. Átvette, megszámolta a pénzt, majd betette a tárcájába. Abban állapotunk meg, hogy azokat a könyveket, amelyeket előzőleg már kiválasztott a munkájához — egy Victor Hugo, Apollinaire és egy francia versantológia — elégnek találja, de ha esetleg lenne még valamire szüksége, majd bejön érte. Elég sápadtan, komoran távozott. Észrevettem valami különösét a hanglejtésében, olyasféle érzékenyülést, vagy visszafojtott indulatot, aminek különös jelentőséget nem tulajdonítottam.”

A leírt találkozást követő napokban a költő állapota súlyosra fordult. Bevonult a Siesta szanatóriumba, majd onnan Balatonszárszóra utazott. Kapcsolatuk alakulásáról és az antológia ügyéről Cserépfalvi így ír: „Leveleztünk. Gondoltam, ha ébren tartom vele a szerkesztői-kiadói kapcsolatát, ez hoz egy kis színt az életébe, érzi, hogy szükség van rá, valamit el kell intéznie. Csodálatos módon ez így is történt. Levelemre mindig reagált, még depressziós idejében is. 1937. november 26-án az alábbi sorokat írtam Attilának:

»Budapest, 1937. november 26.

Kedves Attila barátom!

Örömmel értesülök kedves nővéredtől, hogy jól érzed magad. Ebben a levélben kedves nővéred arról volt szíves írni, hogy te a napokban választ adsz nekem arról, amit irataid rendezésekor találsz. Ti. kértem Rutebeuf versét küldje be nekem.

Megkaptam a *Tidmann úr* című versfordításodat, amelyet már ki is szedtek. Ugyancsak a „Kirakják a fát” című versedet is kiszedettük, mind kettőt az antológiába betesszük. Említettél te gyakran egy román verset, aminek az ismétlése ez volt: „Földet akarok, földet akarok”. Ahogy a tartalmát elmondtad, ez rendkívül megkapott mindnyájunkat. Nincs-e ez a versed készen nálad? Nagyon kérek, küldjél még valamit, tíz nap múlva fogják csak a nyomást megkezdeni. Addig tán egypár verset elő tudnál szerezni.

Kívánok további és jó egészséget az egész családom nevében, s maradok tisztelő barátod:

Cserépfalvi

Jolánna többször váltottunk levelet. Érdeklődtem, hogy van Attila, különböző kérdéseket tettem fel. Ezek a levelek kallódnak valahol. A szóban lévő *Tidmann úr* című vers fordítása az *Európai költők antológiájában* szerepelt. [...] Az a román vers pedig, amelynek csak a refrénjére: — „Földet akarok, földet akarok” — emlékeztem, kimaradt az antológiából. Az ugyancsak kért Rutebeuf-fordítás még nem került elő. Ezt a levelet november utolsó napjaiban kaphatta meg Attila. A sürgető határidő miatt — tudjuk József Jolán József Attila életrajzából — Viktor Hugo verset fordított, teljes értékű versfordításra azonban már nem volt ereje. Erről nem is volt szó, nem is kértem tőle. A fordításhoz kölcsönözött könyveket 1937. december 3-án visszaküldte a címemre, s levelében válaszolt is az én november 26-i soraimra. Ez a dátum a halálának a napja. Így szól a levél:

»Balatonszárszó, 1937. dec. 3.

Kedves Imre barátom!

Bocsáss meg, hogy elkésve írok. — Ha szükséges még tőlem vers az antológiába, kérek, választsd ki. Cs. Szabóval (ha még ő a szerkesztő), a könyveimből. Hiszen nem volt

szó új versről. — Én itt három könyvet találtam: Les Châtiments, Alcools és az Anthologie des Écrivains Français du XX Siècle, Poésie — Tome II. — Ezeket a könyveket még ma postára adom. Szeretettel üdvözlöm családotat.

József Attila

A borítékba betett egy verstörődéket is, amely így szól:

Szól a telefon, fáj a hír,
hogy megölted magad, barátom,
és konokul fekszel az ágyon.
A bolondok közt se bírt

Szíved a sorssal. Sehöl írt
nem lőttél arra, hogy ne fájjon
a képzelt kín e földi tájon,
mely békén nyitja most a sírt.

A strófák a *Meghalt Juhász Gyula* című szonett első két szakasza. A kritikai kiadásban az utolsó sor némi eltéréssel olvasható:

»mely békén nyitja, lám, a sírt«.

József Attila valószínűleg emlékezetből írta le részemre a saját halálára is alkalmazható sorokat.

Ezt a levelet és a könyveket Attila öngyilkossága előtt a pályaudvaron a tehervonat postakocsijába dobta be, a posta kézbesítette. [...] Az *Európai költők antológiája* végül is József Attila és Horváth Béla hatékonyabb részvétele nélkül készült el. A fedőlapot Nemes György tervezte. Közel hetvenegy magyar nyelven írott és hatvanhét idegenből fordított költeményt tartalmaz. A versek zömét — hatvanegy költeményt — Faludy György, a többi verset Babits Mihály (egy), Horváth Béla (három) és József Attila (kettő) fordította. [...] Valószínűleg a cím is József Attila-reminiscencia — a »fehérek közt egy európaite« köszöntő Thomas Mann üdvözléséből. (Európai költők antológiája. In: Cserépfalvi Imre: Egy könyvkiadó feljegyzései. Bp. 1982. 163—166., 169—173.)

Cserépfalvi Imre József Attilához írott levelét és a költő választát l. JAVL 381—382., 384. József Attila részvételéről az antológia munkálataiban l. még az 556. sz. cikket; Németh Andor: József Attila és kora c. könyvének részletét (A szélén behajtv. 519—520.); Hegedüs Zoltán Beszélgetés József Attila kiadójával c. interjút Cserépfalvi Imrével (Nagyvilág 1947. 13. sz.), valamint Tasi József: József Attila és az Európai Költők Antológiája c. közleményét. (MKszle 1976. 149—155. — Tasi József összefoglalja az e tárgyban cikkének megjelenéséig napvilágot látott publikációkat. Cserépfalvi emlékezése is nagy mértékben támaszkodik megállapításaira.)

596. Megmérgezte magát az öngyilkos József Attila költő nővére, Bányay Lászlóné. — *Névtelen.* Pesti Napló 1938. márc. 25. — 9.

Jolán öngyilkosságáról l. Szántó Judit ismeretlen naplója 1938—1946. Összeáll.: Murányi Gábor. Kritika 1984. 8. sz. 6—7.

Makay Sándorné — Makai Ödönné
a díj negyedrészt — 750 pengőt — a költő nővérei kapták temetési hozzájárulás címen —
Vö. a 519. sz. cikkel.

Makayné örökség útján jutott a balatonszárszói villához — Makai Ödön 1937. febr. 16-án halt meg.

597. Megjegyzések a Szép Szó József Attila számához. — *íj. dr. Gallus Sándor.* Szociális Igazság 1938. márc. 31. — 1.

íjf. dr. Gallus Sándor (1907) író, költő, régész. A magyar őskor kutatásával foglalkozott. Első verseskötete 1929-ben, Sopronban, szülővárosában jelent meg. Munkatársa volt a Sziget c. lapnak, tagja a Stemma-körnek. A harmincas évek végén jobboldalivá vált, közel került a fasizmushoz. Tagja volt a Szellemi Együttműködés Magyar Egyesülete és a Bartha Miklós Társaság választmányának. A Magyar Nemzeti Múzeumban dolgozott.

A Szociális Igazság. (1938) kétoldalas, röpirat alakú újság, a Szociális Igazság Mozgalma elnevezésű nyilas frakció közlönye volt.

bocher — (helyesen: bócher v. böher) — magyar jelentése: rabbinövendék; tágabb értelemben: izraelita vallású fiatalember. Célzás arra, hogy a Szép Szó szerkesztői többségükben zsidó származásúak voltak. A magyar szélsőjobboldal József Attilával kapcsolatban is fölelevenítette a vádat, amelyet már korábban Adyval szemben is hangoztattak, hogy a zsidók befolyása alá került.

„oly mulatságosnak találta Engels” — Az idézet pontatlan. Engelsről József Attila nem azt állítja, hogy a vallásos kedélyt mulatságosnak találta, hanem ezt: „melynek fogalmát oly mulatságosnak találta Engels, Feuerbachnál”.

Veigelsberg — A szerző Ignotusra és Ignotus Pálra céloz.

schizophreniás elmezavar — Bak Róbert: József Attila betegsége c. cikkében nevezi így a költő betegségét (vö. az 540. sz. cikkel).

Az idézet — a *Kiáltozás* c. versből

598. Szerkesztői üzenet. — *Névtelen*. Szép Szó 1938. márc. Első borítólapp.

Valószínűleg a Magyarság 1938. febr. 22-i tudósítására reflektál. Vö. a 582. sz. cikkel.

599. A József Attila verse. — *Ignotus*. Szép Szó 1938. márc. — 186—188.

A Szép Szó 1938. márciusi számának egyik rovatát „József Attila emlékének” szentelte a szerkesztőség (186—195.). Ignotus cikke a ciklus első írása.

József Attiláról, ... egyik első voltam, aki írt. — Vö. a 63. sz. cikkel és jegyzetével. *egy versére („Nincsen apám, se anyám”)* — a vers címe: *Tiszta szívvel az úgynevezett „bécsi iskola”*: (*Carnap, a logikus, Frank, a fizikus*) a nyelvből akarják kifejezni, ... a tudományt — „A logikai pozitívizmus századunk húszas éveiben alakult ki a bécsi egyetemen filozófusok, matematikusok és fizikusok egy viszonylag szűk társaságában, amelyet *Bécsi Körnek* szokás nevezni. A Kör vezetője *Moritz Schlick* volt, aki Machot követte a bécsi egyetem tudományfilozófiai tanszékén. A Kör legjelentősebb tagjai *Rudolf Carnap* (a legbefolyásosabb jelenleg is élő neopozitívista), *Otto Neurath*, *Philipp Frank* és *Herbert Feigl* voltak.” (Márkus György—Tordai Zádor: Irányzatok a mai polgári filozófiában. Bp. 1972. 301.) Carnapról az idézett műben ezt olvashatjuk: „*R. Carnap* (1891—) jelenleg az Egyesült Államokban él, a Los Angeles-i egyetem professzora.” (I. m. 301.) Idetartozó fontosabb művei: A nyelv logikai szintaxisa (1934), Filozófia és logikai szintaxis (1937).

Az idézetek — a *Tiszta szívvel, Áldalak búval, vigalommal* c. versekből

600. József Attila meghalt... — *Zsigmond Ede*. Szép Szó 1938. márc. — 189—190.

601. József Attiláról — József Attilával. — *Zelenka Sándor*. Szép Szó 1938. márc. — 191—192.

Zelenka Sándor Komlós Aladár gimnáziumi tanítványa volt. A fasizta veszély elől az USA-ba emigrált.

602. József Attila emléke Erdélyben. — *íjf. K. E.* Szép Szó 1938. márc. — 194.

íjf. K. E. — *íjf. Kubán Endre*

A *Brassói Lapokban* megjelent cikkeket l. a 408., 423., 439., 440. sz. alatt.

A *Korunk* számaiban közölt írásokat l. 507—513., 589. sz. alatt.

A *Független Újságban* nem Ligeti Ernő, hanem Kováts József cikkét közölték. (L. 464. sz. alatt.)

A *Magyar Lapokban* Bélteky László írását l. 415. sz. alatt.

A *Friss Újságban* Gyárfás Endre cikkét l. 414. sz. alatt.

Franyó Zoltán fordítását a temesvári *6 Órai Újságban* l. a 670. sz. cikkben.

A *Déli Hírlapban* ifj. Kubán Endre cikkei: l. a 450. sz. cikket, valamint 1937. dec. 6-án Öngyilkos lett és meghalt József Attila címmel is jelent meg egy írása.

A felsorolt lapokon kívül... nem volt Erdélyben egyetlen olyan napilap és folyóirat sem, amely emlékezett volna meg a költőről — További cikkeinket l. a 418., 424., 454., 459., 473., 482., 483., 486., 487., 559., 563., 587. sz. alatt.

Erdélyben mindenütt előadásokat is tartottak József Attiláról — Vö. a 444. sz. cikkel és jegyzetével.

Méliusz József... ismertette gondosan felépített tanulmányában a költő életét és írói munkásságát — A tanulmány megjelent a párizsi Szabad Szóban. L. az 522. sz. cikket.

A *Curentul* cikkével az aradi Hírlap polemizál. Vö. a 431. és 433. sz. cikkekkal.

A *Független Újság* ismertetését a Szép Szó emlékszámáról l. az 576. sz. alatt.

603. József Attila emléke Szlovenszkóban. — *A. I.* Szép Szó 1938. márc. — 194.

A. I. — *Andreánszky István*

A *Slovenský Deník* cikkét l. 575. sz. alatt

Emil Boleslav Lukáč (helyesen: Emil Boleslav Lukáč) a *Medvetánc* c. kötet mottóját fordította le Básnikom címmel. A fordítás a Slovenské Smery 1938. februári számában jelent meg. A fordítás címe magyarra visszafordítva: „Költőkhöz”. Lukáč az „Aki dudás akar lenni...” kezdetű népdalt tehát József Attila saját versének tekintette.

604. A Szép Szó előadásai. — *Névtelen.* Szép Szó 1938. márc. — 195.

A Szép Szó február 5-én este Szegeden, a Fészek Klub rendezésében, 6-án délután pedig Makón tartott előadásokat — A Szép Szó szegedi és makói előadásairól szóló tudósításokat l. az 564—567., 573. sz. cikkeken.

605. Versek, amiket kiválogattak. — *Gábor Andor.* Új Hang (Moszkva) 1938. márc.

— 57.

Gábor Andor (1884—1953) költő, publicista, kritikus. Az 1910-es években mint sikeres kabarészíró vált ismertté. A Tanácsköztársaság idején a művelődési népbiztosságon a sajtó- és színházi ügyek referense. A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe emigrált, 1933-ban Moszkvába ment. Szerkesztője a moszkvai emigráció irodalmi lapjának, az Új Hangnak. 1945-ben hazatért. Munkatársa volt a Szabad Nép, Új Szó, Szabadság, Világosság c. lapoknak. 1950—53-ban a Ludas Matyi főszerkesztője.

József Attila első könyve Szegeden jelent meg, 1924-ben. — A *Nem én kiáltok* a költő második verseskönyve volt.

1935-ben vaskos könyvet jelentetett meg a Révai-kiadó. — A *Medvetánc* c. kötet 1934 végén látott napvilágot.

Az „Egy költőre” c. vers az arrivált magyar irodalom egyik döntő tényezőjéről írott pamfletfüzet vezércikke. — József Attila Babits-pamfletjéről van szó, amely A Toll c. lapban jelent meg 1930. január elején (l. a 109. sz. cikket), s amely különlenyomat formájában is napvilágot látott. Ebben azonban nem szerepel az *Egy költőre* c. vers, amely először a Kortárs 1930. ápr. 27-i számában jelent meg, majd a költő a *Döntsd a tótkét, ne siránkozz* c. kötetében újra kiadta. Az „arrivált” szó magyar jelentése: „beérkezett”.

A cikk után, az alábbi sorrendben a költő hat versét közli a lap: *Munkások, Végül, Szocialisták, Egy költőre, Ady emlékezete, Nyár* (57—62.)

606. Beosztás. — *Gábor Andor*. Új Hang 1938. márc. — 62.

Gábor Andor verse két művésztragédiára utal. A költő, „Ki a sínen veti ágját”: József Attila. A művész, „Aki kiírta családját”: Czizgány Dezső. Tragikus tettüket Karinthy Frigyes is együtt említi. (Vö. az 501. sz. cikkel.)

607. József Attila, az öngyilkos magyar író — az öngyilkosságról. — *Déri Gyula*. Brassói Lapok 1938. ápr. 17. — 20.

Déri-Deheleanu Gyula (eredeti nevén: Iuliu Deheleanu) (1888—1945) művelődéspolitikus. Déván, Sárospatakon, Pápán, Sátoraljaújhelyen, majd Budapesten tanított, az 1919-es proletárforradalomban tanügyi biztos volt. Bécsi és csehszlovákiai emigráció után tért haza, és Kolozsvárt öraodó tanárként tartotta fenn magát. Aktívan részt vett a munkások és értelmiségiek marxista képzésében. 1935-ben Nagyváradon szervezte a népfrontmozgalmat, 1936-tól kezdve Bukarestben élt. A II. világháború alatt az illegális Románia Liberál szerkesztésében vett részt, Magyarország német megszállása után Tordán szervezett akciót a menekülő üldözöttek védelmére. Kolozsvár felszabadulása után a pedagógusok marxista-leninista kurzusait vezette. A háborút követő tifuszbajráványnak esett áldozatul.

1935-ben megjelent egy füzet az öngyilkosság kérdésében indítottunké eredményeképpen. — Az Emberismeret c. folyóirat 1935. 2—3. számaként jelent meg egy tematikus füzet Kulcsár István és Székely Béla szerkesztésében. Címe: Öngyilkos. A füzet közli József Attila: *Öngyilkosság?* c. írását is. (95—97.) Korvin Sándor: Magyar könyv az öngyilkosságról c. ismertetésében, a Korunk 1935. márciusi számában említi József Attila „novellettjét”; „Füst Milán komor költői elmélkedésén és József Attila novellettjén kívül még Kodolányi János, Kosztolányi Dezső és Szabó Lőrinc többé-kevésbé jelentős reflexióit kapja az olvasó.” (211.)

Az *Öngyilkosság?* c. írás a Brassói Lapok 1938. ápr. 17-i számában, közvetlenül Déri Gyula cikkét követően teljes terjedelmében olvasható. (20—21.) Újraaközölve JAÖM IV. 24—27.

608. József Attila emlékest Komáromban. — *Névtelen*. Csehszlovákiai Népszava 1938. ápr. 24. — 4.

Erdőházi Hugó (1908) pedagógus, költő. A két világháború között több verseskötete és prózai írása jelent meg. Utóbb felhagyott az írói tevékenységgel.

609. Faludy György: Európai költők anthológiája. — *Pap Gábor*. Korunk 1938. ápr. — 363—365. Részlet.

Pap Gábor — *Becsky Andor* (1898—1978) szerkesztő, avantgardista költő, író, a Keleti Újság, Napkelet, Vasárnapi Újság, Új Genius, Periszkop, a Jövő Társadalmi munkatársa. Szentimrei Jenővel együtt szervezte a Stúdió kolozsvári munkásszínpadot. Az illegális kommunista mozgalomban vállalt szerepe során el kellett hagynia az országot, s külföldről Babos Antal, majd Pap Gábor néven lett a Független Újság és a Korunk munkatársa. Bécsi, berlini és párizsi emigrációs évek után Budapesten telepedett le, s a Korunk budapesti szerkesztője lett. A II. világháború időszakától hosszú ideig tisztviselő, 1957-től a Színháztudományi Intézet munkatársa volt.

Az Európai költők anthológiájáról l. az 595. sz. cikk jegyzetét.

A cikket említi: Tasi József: József Attila és az Európai Költők Anthológiája. MKszle 1976. 1—2. sz. 154., Cserépfalvi Imre [Tasi nyomán]: Egy könyvkiadó feljegyzései. Bp. 1982. 175.

610. József Attila, bászok, ktory zutekal zo života. — *Št. Andreánszky*. Slovenské Smery (Bratislava) 1938. ápr. — 164—167.

Št. Andreánszky — *Andreánszky István*

A Slovenské Umelecké a Kritické Smery (1933—1938) szlovák művészeti és kritikai folyóirat volt. E. B. Lukáč volt az egyik szerkesztője.

*Az elmúlt év közepén . . . a kálmínista Képes Géza és a katolikus Horváth Béla — közös kiáltványt adtak ki. —*Vö. a 350. sz. cikkkel és jegyzettel.

Fejtő Ferenc azt állítja, hogy . . . Ady óta nem volt költő, aki olyan verseket írt volna, mint József Attila. — Vö. az 535. sz. cikkkel. „Az egyetlen volt Adyék generációja után, akinek megadatott a tökéletesség képessége.”

Peéry Rezső . . . azt írja róla — Vö. a 472. sz. cikkkel.

Anton Strakával közösen nagy erőfeszítést tett, hogy Budapesten kiadják a szlovák és cseh szerzők verseit. — Vö. a 218. sz. cikkkel és jegyzetével.

Néhány héttel József Attila tragikus halála előtt Csehszlovákia vendége volt az a fiatal magyar írógárda, amely a „Szép Szó” irodalmi folyóirat köré tömörült. — Vö. a 382. sz. cikkkel és jegyzettel.

József Attila is készült az útra, . . . röviddel az elutazás előtt idegösszeroppanással szanatóriumba szállították. — Vö. a 357., 358., 382. sz. cikkekkel és jegyzetekkel:

„Nincsen apám, sem anyám!” — *A Nincsen apám se anyám a költő harmadik kötete volt.*

„Hej burzsoá, hej proletár! . . .” — pontosan: „hejh burzsoá! hejh proletár! — / én, József Attila, itt vagyok!” (*Bevezető*)

„A költő — mondotta — erős befolyást gyakorol korára . . .” — Vö. a 299. sz. cikkkel és jegyzettel.

a szegedi egyetlen . . . Juhász Gyulával ismerkedik össze — Juhász Gyulával a költő még makói gimnazista éveiben ismerkedett meg.

Andréanszky István korábbi szlovák nyelvű írását József Attiláról l. az 575. sz. cikkben.

A cikk fordítása:

József Attila, a költő, aki elmenekült az életből

Az elmúlt év közepén két magyar költő — a kálmínista Képes Géza és a katolikus Horváth Béla — közös kiáltványt adtak ki. Ebben a permanentista kiáltványban — így nevezik programjukat — kijelentik, hogy küldetésüket a magyar kultúréletben a lélek szabadságáért folytatott állandó, permanens harcokban látják, amelyet készek tollal, s ha szükséges, fegyverrel a kézben is megvédeni a diktatúra önkényével és a reakció elnyomásával szemben. Ezek a bátor írók a legigazibb pacifistáknak bizonyulnak, akik a jelen sorsdöntő mívtánának felismerésében Thomas Mann nyomában haladnak, s vele együtt vallják, hogy ma a békéért meg kell küzdeni, és ebben a harcban nem szabad visszarettenni a legnagyobb anyagi és emberáldozatoktól sem. A költő, aki a mai magyar írók közül a legközelebb áll a „permanentistákhoz”, József Attila, a háború utáni magyar lírai költészet legértékesebb képviselője, az elmúlt év decemberében eldobta magától alig harminckét éves életét. József Attila önkéntes halála a magyar irodalmi életet rendkívül érintően érintette. Az elhunyt költőről nagy számban megjelent visszaemlékezések és életéről szóló értékelések közül csak néhány jellemző írást említek példaként. Életművét elemezve Fejtő Ferenc azt állítja, hogy Magyarországon Ady óta nem volt költő, aki olyan verseket írt volna, mint József Attila. Peéry Rezső, a jelentős magyar esztéta, a csehszlovákiai PEN Club tagja azt írja róla, hogy talán a legnagyobb magyar írók között sem ismer még egy költőt, aki a legsúlyosabb gondolati anyagot is olyan lírai szépséggel tudta volna kifejezni, és akinek a legfinomabb érzelmi rezdülései annyira súlyos gondolatok hordozói lettek volna. A háború utáni magyar irodalomban sok elhivatott művész volt, de bizonyos, hogy József Attila a kiválasztottak közül is a legelső helyet foglalta el.

József Attila személyében nagy költő távozott a magyar irodalomból, de lelkes barátot veszített benne a szlovák és a cseh irodalom is. József Attila a magyar olvasóközönséget megismertette a haladó cseh és szlovák irodalom műveivel, szorgalmasan fordított cseh és szlovák költőket, és a híres Anton Strakával közösen nagy erőfeszítést

tett, hogy Budapesten kiadják a szlovák és cseh szerzők verseit. Ezenkívül a szlovák költőkhöz személyes barátság szoros szálai is fűtétek.

Néhány héttel József Attila tragikus halála előtt Csehszlovákia vendége volt az a fiatal magyar írógárda, amely a „Szép Szó” irodalmi folyóirat köré tömörült. Ezen az előadókörön a pesti vendégek meglátogatták Pozsony és Prágát is, és a „Přítomnost” klubban tiszteletükre rendezett banketten, a csehszlovákiai és magyarországi élet időszerű kérdéseinek megvitatásakor lelkesen beszéltek a csehszlovák—magyar kulturális közeledésről. A vacsorán, amelyen a csehszlovákiai kulturális élet számos kiváló személyisége vett részt, a jelenlevőket Ignótus Pál, az ismert publicista és a „Szép Szó” folyóirat szerkesztője ismertette meg a mai Magyarország társadalmi problémáival, Fejtő Ferenc a háború utáni magyar irodalomról beszélt, és Remenyik Zsigmond a haladó magyar írók üdvözlését tolmácsolta a csehszlovák kulturális élet kimagasló képviselőinek. Noha József Attila is készült az útra, ezen az annyira fontos kultúrmisszióon nem tudott résztvenni, mert röviddel az elutazás előtt idegösszeroppanással szanatóriumba szállították. De akkor még bárki is alig számíthatott arra, hogy életének oly hirtelen végeszakad. A szanatóriumból saját kérésére elengedték, majd vidékre utazott, hogy a nyugalomban visszanyerje egészségét és lelki egyensúlyát. Ott azonban már az örök nyugalomra lelt. Egy napon megrendítő hír járta be a magyar kulturális életet: József Attila egy reménytelen pillanatában a balatoni gyorsvonal kerekei alá vetette magát.

József Attila halála után a „Szép Szó” — a „Nyugat”, Ady „Nyugat”-jának és Jászi Oszkár „Huszadik Század”-jának utóda — külön emlékszámként jelent meg. De tisztelettel és fájdalommal emlékeznek rá Magyarország más eszmei áramlatainak képviselői is, igaz, mindenekelőtt azok a haladó magyar írók, akik sirja fölött megfogadták, hogy soha semmilyen áron nem adják fel azokat az ideálokat, amelyekért József Attila élt és meghalt, amelyek költészetének és személyiségének lényegét képezték.

József Attilát a ma oly ritka tulajdonság, az az elvszerűség jellemezte, amely nem ismeri az alkut vagy a kompromisszumot, amely csaknem minden versében megjelent, s a költői személyiségét és művét oszthatatlan egésszé alakította. Becsülték őt nemcsak költészetének magas művészi értéke miatt, hanem gondolkodásmódjának nemessége, sőt puritánsága miatt is, azért az értékes költői kifejezőmóddért, ahogyan a formákat példa nélkül álló finomsággal egységes művészi összhangba fogta. József Attila költészete új társadalmi rendről álmodik, a humanitás ideáljának szépségéért lelkesedik, a népek általános megbékélésének szelleme tölti el, és főleg a Duna-medencében élő népek közeledésének gondolata. Verseiben leggyakrabban a szabadság ideáljával találkozunk. A jóvendőnek ebbe a látomásába annyira beleszeretett, hogy újra és mindig visszatért hozzá.

Nem volt véletlen, hogy az aktív katolikus és a lázadó protestáns permanentisták úgy tekintettek József Attilára, mint aki egy közülük: József Attila költészete az állandóan üldözött és társadalmilag állandóan elvetett szabadság gondolatáért való folytonos harc volt. Már az első „Nincsen apám, sem anyám!” című kötetében felkiáltott: „Hej burzsoá, hej proletár! Én, József Attila, itt vagyok!” — és már első verseivel harcot hirdet az elnyomott jogokért és szabadságért. Noha a „Döntsd a tőkét, ne siránkozz!” című gyűjteményét az államügyészség elkoboztatja, Attila újabb és újabb gyűjteményt ad ki, amelyekben alig venni észre a költői formák változását, de a hangvétel bátorsága és férfiasága sem változik. József Attila a költő hivatását így értelmezte: „A költő — mondotta — erős befolyást gyakorol korára, kora szellemi életének alakulására és ezért egyes versek, egyes érzelmekre való ráhatások épp úgy forradalmiak, mint egyes találmányok, amelyek a termelési folyamatot forradalmasítják. A költő az az ember, aki nem akar egyedül maradni, nem akar belenyugodni a látszat-emberi kapcsolatokba. Csak akkor ír, ha valamihez tartozónak érzi magát. A magányosság költői a magánosokkal éreznek közösséget.” József Attila a saját nemzetén kívül vonzódott a szláv népekhez, de sorsközösséget mindenekelőtt a dolgozók nagy, elhallgatott tömegeinek életével vállalt. Hisz ő maga is közülük származott, apja román szappanfőző volt, aki még a költő gyermekkorában elhagyta családját, és Budapestről Bráilába költözött. Anyját, a

mosónót is igen korán elvesztette a költő, és vidékre került mint menhelyi gondozott. Fiúkorában disznókat őrzött, dolgozott mint piaci napszámos, mezőgazdasági munkás, dunai hajókon matrózkodott — közben elvégezte az elemi, a polgári iskolát és le is érettségizett. Később házitánító, magyar—francia levelező, Bécsben újságíró, Párizsban előadásokat hallgat a Sorbonne-on. Ezen a változatos életpályán hűségeseinként állapodik meg, amikor a szegedi egyetemen Ady kortársával, Juhász Gyulával ismerkedik össze, aki fölfedezi benne a költőt. Juhász Gyula segítségével kap publikálási lehetőséget és ő hívja föl rá az irodalmi világ figyelmét. Akkor senki sem gondolta, hogy Attila és mestere öngyilkosságuk tragédiájában is sorstársak lesznek. Juhász Gyula alulmaradt a súlyos idegbajával vívott küzdelemben és önkézevel vetett véget életének, amikor lelki szenvedései elviselhetetlenné váltak számára. Miként ő, Attila is összeroppant és követte mesterét a halálba a vasúti síneken. Egy esztendőben távoztak, maguk mögött hagyva az idegszanatórium vasrácsát. Mivel a világ, amelyben éltek, nem értette meg őket. Talán mindeddig nem is volt ennyire meg nem értett, magányos sorsú magyar költő, mint József Attila. Az önmagával és környezetével vívott állandó harctól hányatott lélek távozott el örökre személyében, aki az egyik küzdelemből csak azért került ki, hogy ismét teljes lélekkel vesse magát a másikba. Akaratlanul is az orosz költők jutnak eszünkbe, mert az ő élete és lelkivilága épp annyira fájdalomosan megviselt volt, és gondolatai, látomásai éppen olyan mélyek és komolyak voltak, mint az övék. Nehezen birkózott az élettel s közben kemény munkával kovácsolta csodálatos intellektusát. Megnemértés volt a része, míg gyermeklelkét be nem árnyékolta az örület. Mintha csak az orosz irodalomtörténet lapjaiból lenne kikanyarítva ez a különleges élet! Jeszenyin sorsára gondolunk. Csakhogy József Attila sorsa még kegyetlenebb volt. A társadalom legmélyéről küzdötte fel magát a felszínre. Innen ered forró szeretete és nagy megértése a szegénység iránt, amelyet verseibe foglalt. A szegénység volt legnagyobb költői élménye. Ellenvetethetnénk, hogy az elérhetetlenre vágyott és a megvalósíthatatlannál álmodott. Valójában mindig csak az eszmék, az emberségesség nevében emelt szót és lelkesedett. A tántoríthatatlan forradalmár, az állandóan lángoló lelkületű legigazibb permanentista volt. A formák tökéletes mestere, aki zárt költői műformáit emelkedett s talán utólréhatetlen gondolatokkal töltötte meg.

(Csomor Lászlóné fordítása)

611. A Szép Szó hírei. — *Névtelen*. Szép Szó 1938. ápr. Első borítólap.

Fejtő Ferenc... egyéb elfoglaltsága miatt nem lehetett jelen — Fejtő Ferenc ekkor már — letartóztatása elől — Párizsba utazott.

612. Utószó [József Attila összes versei és válogatott írásai]. — *Németh Andor*. Sajtó alá rendezte Németh Andor. 1938. — 555—562.

Németh A. utószavának kéziratát 1938. máj. 16-ára keltezte.

A Németh Andor által sajtó alá rendezett József Attila-kiadás szerkezete a következő: Medvetánc. Válogatott költemények (1922—1934) — 5—133., Nagyon fáj. Budapest 1936 — 135—192., Ha már elpusztul a világ (Pótlások a Medvetánc kötetéhez) — 193—262., Nincs bocsánat (József Attila utolsó versei) 1936—1937 — 263—329., Forgácsok József Attila kézírathagyatékából — 331—363., Függelék (Alkalmi versek, Szépség koldusa, Nem én kiáltok) — 365—495., József Attila prózai írásai — 497—553., Utószó — 555—562.

„*Hogy hazugság szép lehet, azt egyszerűen nem hitte el.* — Németh Andor Ignotus Pál: Költő és a halál c., a Szép Szó 1938. jan.—febr.-i számában megjelent cikkéből idéz — meglehetősen pontatlanul és önkényesen. (Vö. az 533. sz. cikkel.)

„*a költő, az adott világ varázsainak mérnöke...*” — „A költő — ajkán csörömpöl a szó, / de ő, (az adott világ / varázsainak mérnöke)...” (A város peremén)

„*Az az én bajom, hogy... apátlan-anyátlan árva, a mélységből származom...*” — Németh Andor Móricz Zsigmond: Nagyon fáj c., a Szép Szó 1938. jan.—febr.-i számában megjelent emlékezéséből idéz — szabadon és önkényesen. (Vö. az 524. sz. cikkel.)

Kilátástalan életének külső történetét . . . döbbenetes fogalmazványban rögzítette meg. — A Curriculum vitae c. írásról van szó, amely a Németh Andor szerkesztette kiadvány 499—503. oldalain jelent meg.

Ugyanez a teljes őszinteség jellemzi annak a kérdőívnek a pontozataira adott válaszait — Az Országos Magyar Diáknyomorenyhító Akció Kérvényéről van szó, amely először e kötet 551—552. lapjain, fakszimilében látott napvilágot. Újraközölve: JAÓM IV. 19—21.

Diákkorában több öngyilkossági kísérletet követett el. Egyikről maga számol be prózai írásai között. — Az Öngyilkosság? c. írásról van szó (504—508.), amely az Öngyilkos c. kiadványban, az Emberismeret c. folyóirat különszámában (I. évf. 2—3. sz.) 1935-ben jelent meg (95—97.). Újraközölve: JAÓM IV. 24—27.

„ . . . az én bűnöm valami más, talán együgyű dolog. ” — helyesen: „az én bűnöm valami más. / Tán együgyű dolog. ” (A bűn)

Juhász Gyula következő kísérő soraival: — Németh Andor teljes terjedelmében idézi Juhász Gyulának a Szépség koldusa c. kötethez írott Előszavát. (L. 5. sz. alatt.)

Isten című versének következő soraira: „A füvek szívében szép zöld tüzek égnék . . .”, az alábbi kommentárral figyelmezteti nővérét: „Az aláhízott hat sort különös figyelemmel olvasd. — Az Isten (Láttam Uram . . .) c. verset Németh Andor pontatlanul idézi. Az idézet helyesen: „Szívükben szép zöld tüzek égnék / Hogy az elfáradt bogarak mind hazatalálnak, ha esteledik / S te nyitott tenyérrel, térdig csobogó nyugalomban / Ott állsz az útjuk végén —”

Az idézett kommentár részlet a költőnek József Jolánhoz Bécsből, 1925 őszén írott leveléből. Idézi Stoll Béla: József Attila válogatott levelezése. MKszle 1977. I. sz. 92—93.

1932 júniusában „Valóság” címmel folyóiratot indított; azonban ez két szám után beszánt. — A Valóság c. folyóiratnak csak egy száma jelent meg.

Fellépésünkkel, írásainkkal az emberi egység igényét próbáljuk ismét életre hívni, a réginél fejlettebb egységben tartó, haladottabb igényt, a modern, magamagát fegyelmező, rendbefoglaló szabadságot.” — Németh Andor pontatlanul idézi a Szép Szó 1936. áprilisi számában József Attila tollából megjelent Szerkesztői üzenet fenti részletét. Helyesen így hangzik: „Fellépésünkkel, írásainkkal, gondolatainkkal, értelmességre hivatkozó hitünkkel az emberi egység igényét próbáljuk ismét életre hívni, a réginél fejlettebb egységre tartó haladottabb igényt, a modern, magamagát fegyelmező, rendbefoglaló szabadságot.”

A fentieknek kívül idézett vers: a Születésnapomra

A kötet megjelenésének előzményeire a kiadó, Cserépfalvi Imre így emlékezik vissza: „Összes műveinek kiadására 1938. február 26-án kötöttünk megállapodást József Etelkával és Jolánnal. Németh Andorra bízta a kötet szerkesztését, hiszen őt Attila rendkívül sokra becsülte, s a Szép Szó irodalompolitikájának kialakításában is szerepet játszott. Attila verseinek fő tanácsadója, bírálója volt, igazán talán hozzá állt legközelebb életében. A legnagyobb tekintélynek ismerte el. A szerződésben az állt, hogy május 15-re a könyvnek meg kell jelleennie, hogy a könyvnapon szerepljen.

Magyarán: május elsejére kellett kinyomtatni a könyvet. Rendelkezésre állt tehát a versek összegyűjtésére, sajtó alá rendezésére, kinyomtatására, bekötésére: 64 nap! S az 576 oldalas, egész vászon kötéses könyv május elsejére elkészült, s a könyvesboltok kirakatába került. Azért kellett ennyire sietnünk, mert 1938 igen kritikusnak ígérkezett nálunk is, s az egész világon. Az Anschluss után nem tartottuk elképzelhetetlennek, hogy hazánkba is bevonulnak a németek. [...] Tudtuk, hogy háború lesz — igyekeztünk szöveget teremtenis, amely elpusztíthatatlan. Rendkívül gyorsan dolgoztunk ekkor. A szerződésben abban is megállapodtunk, hogy kétezer példányban jelentjük meg a verseket. Sok szakembernek, könyvkereskedőnek túlzottan tűnt ez a szám azok után, hogy a Nagyon fáj alig fogyott. S ha tárgyilagosan néztük a dolgot, így festett a kép: 570 oldalas kötetet jelentetünk meg egy olyan költőtől, akinek életében a versei jórészt magánkiadásban, kis példányszámban jelentek meg, tehát nem volt alaptalan a kételkedés. Hittem abban, hogy Attila előbb-utóbb, sőt rövidesen, elismerten nagy költő lesz. Ha ezt a kötetet az olvasó, a kritikus kezébe veszi, nem hiszem, hogy nem örömmel forgatja, ne fedezze fel benne

hatalmas értékeket. Attilának még az ellenségeit is lenyűgözi ez a kötet, gátat vet mindenféle intrikának, gonoszságnak — gondoltam.

A könyvnapon igen nagy propagandával árultam a kiadványt. A könyvkereskedők ugyan mérsékelten rendeltek belőle, de a kritikusok, recenzensek, majd az olvasók is felfigyeltek rá. Talán nem túlzás azt mondanom, hogy fennállása óta ez volt a Cserépfalvi Kiadó legnagyobb könyvsikere. Egyáltalán, a magyar költészet egésze sem dicsekedhet sok olyan művel, amely ilyen rövid idő alatt teljesen elfogyott volna. A harmadik napon már nem volt belőle; azonnal utána kellett nyomni ezer vagy kétezer példányt, mert az érdeklődés folyamatossá vált.

Érdekes, hogy ezt a kötetet Bálint György bírálta abból a szempontból, hogy Németh Andor elhagyott néhány fontos, nyíltan politizáló verset. Németh Andornak jó oka volt erre. Nem tehetett, nem tehetünk másként! Ha csak egyetlen verset inkrimináltak volna belőle az illetékesek, az az akkori törvények szerint a kötet egészének bevonását jelentette volna. Ezért került a szerződésbe is egy olyan kitétel, hogy azokat a verseket, amelyek már inkrimináltak, büntető eljárás alá estek, kihagyjuk a kötetből. Tartottunk attól, hogy a hatóságok néhány, sőt egyetlen vers miatt is megakadályozhatják a kiadást.

Amikor a kötet és az utánnyomás is elfogyott, előnyös helyzetbe kerültünk. A „szöveg» már sok példányban élt.” (Cserépfalvi Imre: Egy könyvkiadó feljegyzései. Bp. 1982. 179—180., 182—184.)

613. A könyvnapra minden készen áll! — *Kelemen István*. Magyar Hírlap 1938. jún. 5. — 26. Részlet.

Kelemen István cikke a könyvnap fontos kiadványait beharangozó riport. Csak a József Attila összes versei és válogatott írásai e. könyvre vonatkozó részletét közöljük. *Én jelentettem meg első kötetét.* — Az „első” szó valószínűleg sajtóhiba. Helyesen: „előző”. Cserépfalvi Imre ugyanis valóban az *előző*, *Nagyon fáj* c. kötet kiadója volt. *megbízta egy antológia szerkesztésével. . . . Mászt kellett megbíznom a kötet szerkesztésével.* — Erről részletesebben l. a 595. sz. cikket és jegyzetét.

614. József Attila összes verseinek megjelenésére. — *Gosztonyi Lajos*. Magyar Hírlap 1938. jún. 5. — 29.

„szagos füveket kaszál a Nagy Óceánon” — helyesen: „a Nagy Óceánon / szagos füveket kaszál” (*Nemzett József Áron*)

„új ordas eszmék uszulnak ránk” — pontosan: „honnan uszulnak ránk új ordas eszmék” (*Thomas Mann üdvözlése*)

További idézetek — a *Mama, Mondd, mit érlel. . . . Születésnapomra, Ős patkány terjeszt kört. . .* c. versekből

615. József Attila összes versei. — *Szélpál Árpád*. Népszava 1938. jún. 5. — 21.

„Én nem azért jöttem, hogy bőgjek vagy buzdítsak. . . .” — Szélpál Árpád ugyanúgy, mint a Szép Szó 1938. jan. — febr.-i számában írott A szocialista költő c. cikkében, József Attila *Nem én kiáltok* c. kötetének *Alleluja. . .* c. utószavából idéz (107.), ugyancsak pontatlanul. Helyesen: „Én nem azért jöttem, hogy bőgjek, hogy buzdítsak. . . .”

616. Egy könyvnapon kötetről. — *F. G.* Magyarország 1938. jún. 11. — 12.

F. G. — Féja Géza

Olvasom, hogy az elmúlt könyvnapon egyetlen ember sem kérte könyvét. — Vö. a 613. sz. cikkel.

617. A mosónő fia. — (*s. g.*) *Literatura* 1938. jún. 15. — 204—205.

(*s. g.*) — *Supka Géza* (1883—1956) régész, műtörténész, publicista, a MTA levelező tagja. Kolozsvárt doktorált. 1904-től a Magyar Nemzeti Múzeum régiség-tárában dolgozott. 1916—17-ben a bécsi egyetem meghívott régész-műtörténész előadója volt,

Róma, Lipese, Köln, Kiel, Berlin, Stockholm egyetemeken tartott előadásokat. 1918 végén a Nemzeti Tanács prágai követévé nevezte ki. 1921-ben a forradalom idején tanúsított magatartása miatt múzeumi állásából elbocsátották. Ekkor teljes munkásságával a sajtó, az irodalom felé fordult a Magyar Hírlap és a Pester Lloyd munkatársaként. 1926-ban megindította és 1939-ig, betiltásáig szerkesztette a *Literatura c. folyóiratot*. 1945-ben a Magyar Nemzeti Múzeum elnökeként rehabilitálták. 1945–49-ig a Világnak, a Polgári Demokrata Párt általa alapított lapjának főszerkesztője. A magyar írók az ő kezdeményezésére szervezték meg 1927-ben az első könyvnapot.

Épp most tíz éve annak, hogy a Literatura egy szívfájdítóan szép írásban bemutatott egy fiatal költőt. — Vö. a 79. sz. cikk.

ha majd egész valómmal kacsintok — helyesen: „ha majd egész valómmal kacsitok —”
(*Ki-be ugrál...*)

„Milyen körülmények készítették e kölcsön kérésére?” — Vö. a JAÖM IV. 19–21.

A másik versidézet: *Kedves Joci!*

618. Attila József. — *Anton Szerb*. Pester Lloyd 1938. jún. 26. (regg. kiad.) — 15–16.
A cikk szövege magyar nyelven *Rayman Katalin* fordításában jelent meg. Ujraközölve: Szerb Antal A varázsló eltöri pálcáját c. kötetében. (Bp. 1969. 199–204.)

Szerb Antal (1901–1945) író, irodalomtörténész. Színházi rendezőnek készült, később mégis gimnáziumi tanár lett Kőbányán, majd a Vas utcai kereskedelmi iskolában tanított. 1937-ben a szegedi egyetem magántanárává habilitálta. A második világháború kitörésétől kezdve egyre több zaklatás éri. Magyar irodalomtörténetét kitiltják az iskolai könyvtárakból. 1944 nyarán munkaszolgálatra hívják be. Balfra hurcolják, ahol 1945. jan. 18-án a nélkülözések és kínzások következtében mártírhalált hal.

„a táj vinnyog”, *állapítja meg József Attila egyik költeményében* — A „die Landschaft wimmert” kifejezés valószínűleg a *Balatonszárszó* c. vers „Nyafog a táj” felsorának fordítása, s a magyarra történt visszafordításkor torzult el „a táj vinnyog” kifejezéssé.

úsznak némán az éjjel árján — helyesen: „úsznak némán az éjjel árján —”
(*Külvárosi éj*) (A német szövegben, helyesen az 'ár, folyó, áramlat' jelentésű *Strom* szó szerepel.)

További idézetek — a *Reménytelenül. Lassan tűnődve, Levegőt!, Határ, Téli éjszaka, Elégia, Őt szegény szól, Nemzet József Áron, Magyar Alföld, Reménytelenül. Vas-színű égboltban...*, *Medálciák 10.*, *Kész a leltár* c. versekből.

A cikk fordítása:

József Attila

I.

Minden igazi költőnek megvan a maga sajátos tája saját flórával és faunával. A Vörösmarty-féle tájban oroszánok rohannak zúgó, nagy folyamok felé, lecsapódó villámok fényénél. *Petőfi Alföld-jén* golyák kepelnek, és aranykalászos búzaföldek ringatóznak. A nap olyan túlzott fénnel ragyog, hogy még a délibábok játékára is futja belőle — vagy pedig gyors felhők úzik egymást, mint a költő változó szenvedélyei. Néha a Tisza kilép medréből... Hölderlin madártávtól látta a világot, felülről és messziről, merengve a barátságos német folyók és a szorgos német városok felett, amelyeknek barátságosságából és szorgalmából az ember nem látta, éteri magasságokban trónoló Atya mellett semmi sem jutott neki — csak a zászlók csapkodtak a szélben.

Milyen hát a József Attila-féle táj?

Az ő tája a város szélén fekszik. Nagyon is emberi táj, a természet igen kevés színnel ékesíti, emberi színekből tevődik össze, az emberi szürke sokféle árnyalatából. Emberalkotta tárgyakkal áll, csupa merev, szúrós és kellemetlen tárgyból, falakból és palánkokból: „Az

ember végül homokos, szomorú, vizes síkra ér." A síkon és a városon túl „törékeny”, a megsemmisülésnek kiszolgáltatott falvak fekszenek — egy szélrohám elfújhatná őket. Ha semmi nem mozdul, akkor is szenved a táj. De nem hősiesen szenved, mint Van Gogh tájai: „a táj vinnyog”, állapítja meg József Attila egyik költeményében. „Gyúrt, sárga táj” — mondja egy másik helyen — „az égi mellig ér... a határ száraz szemekkel magába mered”.

Iszonyatos az ő tája. Az emberi szegénység változott itt tájjá. József Attila azonban nem a szegénység költője, hanem az egyetemes kártható, amely rendszerint a szegénység alakjában lép fel. Ő annak a varázslatnak a költője, amelyet a szegénység folytat szörnyű boszorkánykonyháján: kivetkőzteti az embert és a tájat eredeti alakjából, és valami egészen mássá változtatja. Ember és táj összeolvad itt a szegénység dermedt bánatában. „Akár a hűlt érc, merevek a csattogó vizek. Kóbor kutyaként jár a szél, nagy, lógó nyelve vizet ér és nyeli a vizet. Szalmazsákok, mint tutajok, úsznak némán az éjjel árknán —”.

Milyen fáradtan vonszolja magát ez a táj egyhangú pusztulása felé. „Téli éjszaka. Benne, mint külön kis téli éj, egy tehervonat a síkságra ér.” „Töredezett, apró ablakok fakó lépesein szállnak a napok alá a nyirkos homályba.”

Néha azonban a táj már nem bírja el az egyhangú szenvedést. Hirtelen megrázza magát, meglepő és torz mozdulatot tesz. Kilép a tárgyak örök-változhatatlan rendjéből, tiltakozik és felháborodik. „Az égen ha felhő volna, égő kendőként lobogna. A síkon, ha dinnye volna, sisteregne és ugorna.”

A dinnyék lázadása csak játékos gesztus, indulás a vigasszal teljes irrealitás felé, egy olyan világ felé, amely már befogadta a költő apját, József Áront, a szappanfőzőt, aki „a Nagy Óceánon szagos füveket kaszál”. Az egész szenvedő, beteg táj a szagos füvekkel ékes, nagy óceán után vágyódik. „... országúton, némán vándorolnak ki a jegenyék!”

Eközben az egész táj minden szenvedésével irracionális, borzalmas mesével változik. „Vasszínú égboltban forog a lakkos, hűvös dinamó. Oh, zajtalan csillagzatok!”

De magasan fenn, a kegyetlen, zajtalan égben talán még van vigasz: „az ég fölött, mint lent a fellegek, egy cirógatás gádzátlan lebeg”.

2.

A nagy költők sohasem naivak. Babits Mihály mondta egyszer, hogy Shakespeare abban különbözik nagyszerű és rá nagyon gyakran hasonlító kortársaitól, hogy amíg ezek ma naivul hatnak, Shakespeare műveiben egyetlenegy naiv sort sem találunk. A nagy költők valahogy mindig megértik az egészet, sohasem „dőlnek be”. Sohasem mondanak olyat, ami csak a saját korukra érvényes, úgyhogy sohasem válnak nevetségessé: „Ó, Istenem, ezek a régiék.”

József Attilának nincs egyetlen naiv sora. Hangja meggondolt és tárgyilagos, akkor is, ha látomásai füves óceánok felé ragadják, akkor is, ha shakespeare-i szenvedélyességgel átkozódik, mint gyakran az utolsó kötetében. Örömtelen költő, aki minden boldogtalanságot megismert már.

Ha azonban az élőre visszagondolok, úgy érzem, ő volt a legártatlanabb ember, akit valaha ismertem. Semmi gonoszság nem volt benne, még enyhe gúny sem. Ártatlanul kíváncsi volt az emberekre, akikkel találkozott, várakozásteljesen tekintett mindenkire. Szeretett nagy vitákat provokálni, mert gyermekes izgalommal leste, hogy a másik fél mit fog felelni a legvégső és örökre megválaszolatlan kérdésekre; ő maga a legvalószínűleg időpontokban és a legszokatlanabb helyeken mindig behatóan és lelkesen fejtegette világnézetét. Túlságosan ártatlan volt ahhoz, hogy tudja, az emberek a legvégső kérdések iránt érdeklődnek a legkevésbé. Mindent komolyan vett, amit mondtak neki. Az egyetemi tanároknak is mindent elhiht. Ha lett volna pénze, bizonyára mindenki becspata volna.

És ezt a költőt mégis büntudat kínozza. Lázás hiábavalósággal kereste a bűnt, amely miatt annyit kellett szenvednie.

Szenvedése örök rejtély marad; a patológiájának valamely úttalan területére vezet. Talán csak orvos tudná megmagyarázni, miért szenvedett, és az sem mondaná meg az igazat. „Normális” ember egyáltalán nem képes ennyi szenvedésre. Nincs is rá semmi oka. Egy ember sorsa túl kevés ahhoz, hogy ennyi fájdalmat okozzon. Csak annak kell ilyen rettenetesen szenvednie, aki valami titokzatos módon mindenkiért szenved.

Talán nem pusztá frázis, hogy a hivatott költő a közösségért szenved.

3.

Helyét az irodalomban ma még megközelítőleg sem lehet meghatározni. Egy röviddel ezelőtt megjelent antológia, amely a legfiatalabbak verseit tartalmazza, József Attila generációjából csak őt magát vette figyelembe azzal az indokolással, hogy ő volt a fiatalok mestere és úttörője. Más szempontból későn jövőnek tekinthetné az ember, a *Nyugat*-generáció és az expresszionisták, a Babits—Kosztolányi-sor utolsó hajtásának: az utolsó költőnek, aki sajátos egyéniség volt, és akinél éppen az egyéniség adja meg a versek értékét. Kortársai és az utána következők sokkal „normálisabbak”, mint ő, és büszkéek is erre.

4.

József Attila volt az új magyar líra legkülönösebb és legmeglepőbb költője. Verseiben minden másképp van, mint ahogy várná az ember. Nála egy háztól, egy asszonytól, egy csősztól, de egy vasúttól is minden kitelik. A csillagok folyton mindenbe belebeszélnek. Az évszakok rendszerint otthonias-meghitten viselkednek, ők is szegény, kifosztott emberek. Milyen ijesztően semmitmondó volna, ha a korábbi kritikusok kifejezésével megállapítanám, hogy József Attila gazdag fantáziával bírt.

Fantázia! Szerencsétlen szó. Örvedetes, hogy egészen kiment a divatból. Ha a költő képzeletéről beszélék, feltételezem, hogy a költő csak „elképzelte” a dolgokat, tehát maga is pontosan tudta, hogy az, amit ír, nem felel meg az igazságnak. Egy olyan költőnél azonban, mint József Attila, ennek a feltételezése a költő becsületébe vág.

Ha az ember verset olvas, nagy költők műveiből egyhuzamban, legfeljebb néhány költeményt olvas el, azután egyfajta emelkedett érzéssel becsukja a könyvet, és valami csöndes borongással, amit itt nem kívánok részletesebben elemezni. Egy József Attila-kötetet azonban órákig lehet olvasni: az ő versei szórakoztatók. Ez persze önmagában még nem dicséret egy költő számára — a legrosszabb költők szórakoztatók: gondoljunk csak Kästnerre. De az ő költészetének ez egyik jellemző vonása. Engem elbűvöl az, ami verssé lett, vagyis a legkonkrétabb formában testet öltött irreális.

Amellett természetesen nem bűvészmutatványról van szó. Az irreális nem önmagáért van jelen. Ahol a szó mindennapi értelmében vett realitás véget ér a költészetben, ott valami más, valami fontosabb kezdődik. József Attila eltolja a világ kulisszáit, és a réseken beáramlik a titok. Bizarr képei a megsejthetlent sejtetik, valami kimondhatatlant mondanak ki. Ez a költészet.

5.

József Attila szörnyű halállal halt meg. Halálára felfigyeltek azok is, akik egyébként nem szoktak tudomást venni a költők létezéséről. Halála által a „költő” szó megint sötétebb és határozottabb körvonalat nyert. És költészete csak ezáltal vált befejezetté, autentikussá és végérvénnyessé. A költő mindig arról beszélt, hogy szenved, „nagyon fáj”, nem lehet elviselni — most bebizonyult, hogy valóban nem tudta elviselni. Megdöbbentő pontossággal állapította meg „leltár”-ának végén: „Éltem — és ebbe más is belehalt már.” Valóban belehalt.

Költészete és sorsa olyan tragikus módon összefonódott, mint csak az egy Petőfi élete és műve. A halál hitelesítette minden leírt sorát: verseit soha többé nem tudjuk borzongás nélkül olvasni.

A költészetet nemcsak a költemények teszik. A verseken kívül talán még sokkal inkább hozzátartozik az ember, aki a versek mögött áll, és a sors, amelyet az ember hordoz, vagy amely összezúzza őt. József Attila költészetébe most már kibogozhatatlanul beleszövődött a sorsa. Megkezdődött a legenda.

(Rayman Katalin fordítása)

619. Egy időszerűtlen könyv margójára. — *Bálint György. Századunk* 1938. máj.—jún. — 181—183.

Újraközölte: Tasi József: József Attila és az Európai Költők Antológiája. MKszle 1976. I—2. sz. 154—155.; Cserépfalvi Imre: Egy könyvkiadó feljegyzései. Bp. 1982. 176—179.

Bálint György Babits Mihály: Húsvét előtt c. versének részletét választotta cikke mottójául. A vers részletei a cikk szövegében is olvashatók, pontos idézetként is, és a kontextusnak megfelelően, nyelvtanilag átalakított formában is.

Az ész mindenható tüze... — idézet Bajza József Apotheosis c. verséből

Bálint György előbb pontosan idézi, majd parafrázálja József Attila: *A város peremén* c. versét.

„emberek az embertelenségben” — Ady Endre: Ember az embertelenségben c. verséből vett pontatlan idézet

620. Három költő. — *Szélpál Árpád. Szocializmus* 1938. jún. — 300—301. Részlet. Szélpál Árpád írásában Szép Ernő összes költeményeit (1908—1938) és Komjáthy Aladár Szavak láncá c. kötetét is méltatja. Csak a József Áttiláról szóló részletet közöljük.

621. József Attila versei. — (-tis). *Társadalmunk* 1938. júl. 8.—5.

(-tis) — *Szombati Sándor*

622. Meditáció József Attila versei felett. — *Szalatnai Rezső. Magyar Újság* (Bratislava—Pozsony) 1938. júl. 10.

s miként Arany híres költeményében a váradi kriptából Szent László, verejtékkel a homlokán fekszik meztelen földi sírjában. — A szerző a Toldi estéje V. énekében hárfakisérettel elhangzott „nótára” utal, amely arról szól, hogyan kelt csodás módon védelmére a tatárok ellen harcoló székelyeknek a halott Szent László király. Utolsó strófája így hangzik: „S az öreg tatár beszédét, / Noha kétség nincs felőle, / Bizonyítá a templomnak / Egy nem szavajátszó óre: / Hogy három nap a sírboltban / Lászlót hiába kereste; / Negyed napra, átizzadva / Találatott boldog teste.”

„csalás nélkül szeretne szétnézni könnyedén” — „Én is így próbálok csalás / nélküli szétnézni könnyedén.” (Reménytelenül. Lassan, tűnődve)

623. A fájdalom zsenije. — *Bálint György. Pesti Napló* 1938. júl. 17.—34.

Újraközölve: Bálint György: A toronyőr visszapillant. Bp. 1966. II. 269—273.

„Az igazság költője volt” — írja utószavában a kötet összeállítója, Németh Andor. — Vö. a 612. sz. cikkel.

Legszébb szerelmi ódájában a „lombos tüdő szép cserjéi” és a „buzgó vesék forró kútjai” is helyet kapnak. — Az Óda idézett részletei: „s lombos tüdőd szép cserjéi. . .”; „a buzgó vesék forró kútjain!”

Szociális verseiben (melyeknek egy részét, sajnos, túlzott szigorral kihagyták a kötetből) — A munkásmozgalmi sajtóban több helyen fölmerül a vád a szerkesztővel, ill., a cenzúrával szemben, hogy a költő forradalmi, lázadó tartalmú versei nem kaptak helyet a kötetben. L. erről részletesebben a 605. sz. cikket. A válogatás szempontjairól l. a 612. sz. cikk jegyzetét.

„Még a borsón is szépet álmodom” — mondja az „Ember tragédiája”-ban Plátó. — Az ember tragédiája tizenkettedik színében Az Aggastyán így szól Plátóhoz: „Már megint / Úgy elmerültél álomképeidben, / Hogy a rád bízott marha kárba ment. / Hogy ébren légy, borsón fogsz térdelpelni.” Erre válaszol a filozófus az idézett mondattal.

Mondd, mit érlel annak sorsa — helyesen: „Mondd, mit érlel annak a sorsa” (*Mondd, mit érlel...*)

1937-ben egy álláskérő beadványában ezt írja: „Magyar anyanyelvemen kívül...” — Bálint György a *Curriculum vitae* c. írásból idéz, amelyet teljes terjedelemben először a Szép Szó 1938. jan.—febr.-i száma közölt. Itt a címhez fűzött lábjegyzetben történik utalás arra, hogy a rövid önéletrajz egy álláskérő beadvány melléklete.

További idézetek — a *Téli éjszaka*, *Simon Jolán*, *Kései sirató*, *Eszmélet 4.*, *Kiáltozás*, *A város peremén* c. versekből

624. József Attila: Összes versei. — *Füsi József*. A Toll 1938. júl. 22. — 224—225.

De ez csak egyik példája hagyománytisztelő hajlandóságának, amelyre már régebbi cikkeinkben is utaltunk többször — Füsi József József Attilával kapcsolatos korábbi cikkeit l. az 502., 537. sz. alatt.

Az idézetek — *A város peremén* c. versből, a *Szól a szája szólítatlan...* kezdetű töredékből

625. József Attila összes versei. — *Szabó Zoltán*. Kelet Népe 1938. júl. — 72—73.

Szabó Zoltán (1912—1984) szociográfus, író. Mint egyetemi hallgató, bekapcsolódott a Márciusi Front tevékenységébe. Egyik vezéralakja volt a falukutató mozgalomnak (s vádlottja e mozgalom szervezői ellen indított persorozatnak 1936—38-ban), de a konzervatívabb irányt képviselte. A felszabadulás után a Képes Világ, 1945—47 között a Valóság, majd a Magyar Közlöny szerkesztője volt. 1949-ben Párizsba, majd Londonba távozott. A müncheni Látóhatár munkatársa, majd 1960-ban az Új Látóhatár főmunkatársa lett.

„Nemzett József Áron — megszült Pöcze Borcsa” — A *Nemzett József Áron* c. versből idézett két sor nem folytonos, hanem két egymást követő strofa első sorai.

„...lassan gőzölög a lusta, langy estében...” — helyesen: „...lassan gőzölög lusta, / langy estében...” (*Falu*)

Úgy vallhatnak róla, mint József Attila a kötetéhez csatolt kérvényen, melyet a *Diáknyomorenyhítő Akcióhoz* címzett: „Voltam házitartó...” ... „A nélkülözéstől kicsit ideges...” — A kérvény szövegét Németh Andor faksimilében közölte, talán ez a magyarázata annak, hogy az idézetekbe apróbb-nagyobb pontatlanságok csúsztak be. Számottevő eltérés a második részletben tapasztalható. Helyesen: „A nélkülözésektől lélekben kicsit ideges, testben kicsit gyöngé. Ám mégis egészséges, mert szívós.”

„rendezni végre közös dolgainkat, ez a mi munkánk; és nem is kevés.” — helyesen: „s rendezni végre közös dolgainkat, / ez a mi munkánk; és nem is kevés.” (*A Dunánál*)

„harmínckét évem elszelelt, de havi kétszáz sose telt...” — helyesen: „Harmínckét évem elszelelt / s még havi kétszáz sose telt.” (*Születésnapomra*)

További idézetek — a *Bellehemi királyok*, *Bevezető*, *Hazám 3.*, *Nemzett József Áron* c. versekből

626. A költő és a reklám. — *Mme Sans-gène*. Napkelet 1938. júl. — 41—42.

Mme Sans-gène — *Szkalos Emilné Járossy Erzsébet* (1885—?) Eperjesen végezte a tanítóképzőt. Irodalmi munkássága 1919 után bontakozott ki: Rozsnyón, a Kassai Naplóban, a Prágai Magyar Hírlapban és a Pásztortűzben, majd a Magyar Újságban.

„Költő és a sorsharag” — idézet Az utolsó alamizsna c. Petőfi-versből: „A költő és a sorsharag / Egy anyaméhéből született”;

Erről megemlékezett már a Napkelet — L. az 555. sz. cikket.

A főváros tele plakáttal, amelyek harsogón bejelentik, hogy a kiadó ... díszes és méltó külsővel hozta ki ... József Attila verseit. — A kötet reklámozásáról és a sikerről l. a 612. sz. jegyzetet.

627. Utószó egy utószóhoz. — Németh Andor. Szép Szó 1938. júl. — 477—479.

Két láda könyv és félmáza papír: ennyi maradt szegény József Attila után — Németh Andor cikkének ez a bekezdése az első és legtöbbet idézett tájékoztatás a József Attila-kéziratok sorsáról. A kéziratok történetének további alakulásáról M. Róna Judit így ír: „A költő halálakor a József Attila-kéziratok részben József Jolán, illetve József Etelka, részben Szántó Judit birtokában voltak. Ezek legnagyobb része ma — külön gyűjteményt alkotva — a Petőfi Irodalmi Múzeumban található. [...] a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közvetítésével már 1949 tavaszán két gyűjteménycsoportból álló kézirat anyag került a szerveződő új múzeum tulajdonába. [...] Az a »fél máza papír«, amelyről Németh Andor ír, 1949 tavaszára már megfogyatkozott, több verskézirat, levél elveszett, illetve a mai napig lappang. Ennek oka részben az lehetett, hogy a költő halála után barátai és családtagjai összefogásával megjelentetett kötetek [...] összeállításához ezt a kézirat gyűjteményt használták fel, amely korábban nem közölt, ismeretlen anyagot is tartalmazott, és a munka során egy-egy megjelentetett mű vagy szedőpéldányként a nyomdában maradt, vagy a család ajándékként ismerősök, barátok tulajdonába került.” (József Attila kéziratai és levelezése [katalógus]. Bp. 1980. 7—8.)

A kötetet ugyanis nem József Attila első versfüzete, ... hanem ... a Medvetánc nyitja meg — A Németh Andor által sajtó alá rendezett kötet felépítésének leírását l. a 612. sz. jegyzetben.

„esprit d'escalier” — magyar jelentése: 'csak utólag támadnak jó gondolatai'; teljes formában: „avoir l'esprit d'escalier”

Ebből a kéziratrötmégből halásztam ki ... a Művészetbölcseleti alapfogalmak, a Munkanélküli írók táppénze és a Vallomás című közleményeket. — Az első cikk (509—516.) anyagául az Irodalom és szocializmus c. előadás részletei szolgáltak. (Vö. JAÖM III. 91—99.) A második cikket azonos címmel, Németh Andor kiadása (534—536) alapján újraközölte: JAÖM III. 153—155. A harmadik cikk újraközlését — ugyancsak a Németh Andor-féle kiadás (549—550.) alapján — l. JAÖM IV. 22—23.

A Curriculum vitae-t a SZÉP SZÓ József Attila emlékszámából vettem át, az Öngyilkosságot az Emberismeret című folyóiratból. — A Curriculum vitae-re vonatkozó adatokat l. az 523. és az 524. sz. cikk, az Öngyilkosság? c. írásra vonatkozó adatokat l. a 607., 612. sz. cikk jegyzetében.

a költészetéről szóló kis fejtegetést Babits Mihály ellen kiadott röpiratából, a Szerkesztői üzenetet és a Tudományos szocializmust a SZÉP SZÓ-ból, a Középosztály válságát a Cobden Társaság folyóiratából. — A költészetéről c. cikk (517—519.) a Babits-pamflet részlete (vö. JAÖM III. 48—50.) a Szerkesztői üzenet (520—524.) a Szép Szó 1936. áprilisi számában jelent meg. A Tudományos szocializmus (537—548.) azonos a Szép Szó 1938. jan.—febr.-i számában (16—22.) Hegel, Marx, Freud címmel megjelent, s a JAÖM III.-ban azonos címmel újraközölt (262—269.) töredékes tanulmánnyal. A Középosztály válsága c. cikkről (525—533.) részletesebben l. a 275. sz. cikk jegyzetét.

A ... Kosmosz éneke ciklust, melyet a SZÉP SZÓ jelen számának más helyén talál az olvasó, terjedelme miatt hagytam ki a kötetből. — A vers a Szép Szó 469—476. lapjain jelent meg.

A 333. oldalon közölt Tengeri fürdő ... — e cím a Zöld napsütés hintált... kezdetű töredéket takarja.

Et nunc salvavi animam meam — magyar jelentése: „És most megmentettem lelkemet”

628. Egy szerkesztő vitázik önmagával. — Névtelen. Esti Kurir 1938. aug. 7. — 6.

A cikket valószínűleg Ignó Pál írta.

Németh Andor... vitába száll a sajtó szerkesztési módszereivel. — L. a 627. sz. cikket.

629. József Attila. — *Gombos Gyula*. Magyar Út 1938. aug. 18. — 6—7.

Gombos Gyula (1913) kritikus, irodalomtörténész. „A negyvenes évek elején a Magyar Út című hetilap belső munkatársa, majd szerkesztője volt, rendszeresen dolgozott a Magyar Élet című folyóiratba is. 1949-ben hagyta el az országot, Svájcban élt, majd az Egyesült Államokban talált otthonra. 1966-ban, az Aurora könyvek sorozatában (München) jelent meg Szabó Dezso című monográfiája, amely perújrafelvételt jelentett az író értékelésében.” (A magyar irodalom története 1945—1975. IV. Bp. 1982. 389.)

novemberben, estefelé, egy tehervonat kerekei alá vetette magát — A költő dec. 3-án lett öngyilkos.

Az idézetek — az *Ime, hát meglettem hazámat...*, *Tiszta szívvel, Karóval jöttél...*, *Tudod, hogy nincs bocsánat* c. versekből

630. József Attila. — *Halász Gábor*. Nyugat 1938. aug. — 130—134.

Újraközlve: Halász Gábor: *Tiltakozó nemzedék* Bp. 1981. 798—804.

s mint világ visszája, borog... — helyesen: „s mint világ visszája, bolyog...”
(*Majd...*)

Egy régebbi kritikámban — Vö. a 260. sz. cikkel.

Hozzám írt levele — újraközlve: JAVL 318.

„*az éles, tiszta szürkület*” — „*Ez éles, tiszta szürkület*” (*Ez éles, tiszta szürkület...*)

„*a kék, vas éjszaka*” — „*A kék, vas éjszakát*” (*Téli éjszaka*)

„*az ezüst sötétség*” — „*Ezüst sötétség*” (*Téli éjszaka*)

Tar ágak boga-rácsai között — helyesen: „*Tar ágak-bogak rácsai között*” (*Ősz*)

További idézetek — a *Karóval jöttél...*, *Tudod, hogy nincs bocsánat*, *Mama, Kései* *sírató*, *Irgalom, édesanyám...*, *Elégia, Háló, Dörmögő, Szól a szája szőlítatlan...*, *Rög a rögöz, Gyermekké tétél, Óda, Kései sírató* c. versekből

631. Déry Tibor regénye. — *Illyés Gyula*. Nyugat 1938. aug. — 139—140. Részlet.

Illyés Gyula Déry Tibor: A befejezetlen mondat c. regényét méltatja, amelyet kéziratban olvasott, mert — a felszabadulás előtt — nem jelenhetett meg. Ennek kapcsán foglalkozik általában az olyan irodalmi értékekkel, amelyek nem láthattak napvilágot. Ilyen keretek között tér ki József Attila összes műveinek Németh Andor-féle kiadására és az abból hiányzó forradalmi szocialista versekre. Csak a József Attilára vonatkozó részt közöljük. A cikk egészét újraközlötte: *Életmű fiókban* címmel Illyés Gyula: *Hajszálgöyök* Bp. 1971. — 9—11.

A forradalmi versek kihagyásának szempontjairól l. a 612. sz. jegyzetét.

632. József Attila versei. — (g. l.) Magyar Nemzet 1938. szept. 18. — 24.

(g. l.) — *Gogolak Lajos* (1910) újságíró. Politikai okokból 1956-ban távozott Magyarországról. A bécsi egyetem történelmi tanszékének tanáráként dolgozott. A Mikes Kelemen Akadémia alapító tagja.

633. József Attila életműve. — *Bóka László*. Az Ország Útja 1938. szept. — 187—189.

Nemcsak a híres... „*Nincsen apám*” *versére gondolunk* — A *Tiszta szívvel* c. versről van szó.

meleg kenyérből egy karaj vagyok — helyesen: „*meleg kenyérből egy karaj vagyok*”.
(*Megfáradt ember*)

Úgy kellesz nekem *Flóra*, mint *falun* | *villanyfény, kórház, iskolák, kutak*; — Bóka László a *Flóra* 3., *Már két milliárd* c. darabjának 2. strófájához folyamatosan, a strófatartár jelzése nélkül illeszti a 3. szakasz első négy sorát. Az idézet második sora helyesen: „*villanyfény, kórház, iskolák, kutak*.”

egészen *Petőfi* „*Szabadság, szerelméig*”, *Ady* „*Politika és szerelméig*” — Bóka László egyrészt *Petőfi Szabadság, szerelem!* c. versére utal, amelynek kezdősorai: „*Szabadság, szerelem! / E kettő kell nekem.*” Másrészt pedig *Ady: A magunk szerelme* c. kötetének

nyitóversére: „...lelkemből más sohasem érdekelte / Fölszánt poéta-ceruzámat, / Csupán Politika és Szerelem.”

Hosszú lelki tusák után írta le ezt a két sort: „S ezt az emberiséget, hisz ember vagy, ne vedd meg.” — A „lelki tusákra” vonatkozó információ forrása Ignótus Pálnak a Szép Szó 1938. jan.—febr.-i számában megjelent cikke volt. (L. 533. sz. alatt.)

További idézetek — *A Tiszazug, Magyar Alföld, Ringató, József Attila (Vidám és jó volt...), Március 2., Ős patkány terjeszt kört... , Hazám I., Tudod, hogy nincs bocsánat c. versekből*

634. József Attiláról. — *Kodolányi János*. Magyar Élet 1938. szept. — 10—12.

A Magyar Élet (1936—1944) a népi írói mozgalom jobbszárnyának hungarológiai kérdésekkel foglalkozó folyóirata volt.

Kodolányi János (1899—1969) író, publicista, kritikus. Egész életére kihatott örökölt betegsége. 1921-ben Budapestre költözött. 1927-ben memorandumot írt Huszár Károlyhoz, a képviselőház alelnökéhez az egyke-kérdésről. Kapcsolatba került a Bartha Miklós Társasággal, megismerkedett Bajcsy-Zsilinszky Endrével. A forradalmi munkásmozgalomhoz egy ideig szoros szálak fűzték. 1932-ben az Írók Gazdasági Egyesülete megszervezésének egyik kezdeményezője, titkára, majd főtítkára, később társelnöke lett. A népi írók mozgalmának egyik vezető egyénisége volt. Részt vett a Válasz c. folyóirat szerkesztésében, s annak 1938-ig állandó munkatársa lett. 1941-től a Janus Pannonius Társaság társelnöke; részt vett a pécsi Sorsunk c. folyóirat munkájában. Az 1943-as szárszói találkozón ő mondta el a megnyitó beszédet, de kapcsolata a népi írókkal addigra már meglazult. Elutasította a németbarát fasizmust, de cikkeket írt a szélsőjobboldali Turul Bajtársi Szövetség hetilapjába, a Nemzetörbe, egy ideig a főszerkesztői tisztelet is elvállalta. A II. világháború után önkritikusan fordult ezembe korábbi téves nézeteivel. 1950—56-ig Balatonakarattyan élt, súlyos anyagi gondokkal küzdött, egészsége egyre romlott. 1955-ben tért vissza az irodalmi életbe.

egy radikálisan „modern” társaság folyóiratot alapított — A Kékmadár c. rövid életű folyóiratról van szó, amelyben József Attila versei, Kodolányi írásai is megjelentek.

Egy bukott bankigazgató elvált felesége, aki afféle „mozgalmi nő” volt akkoriban — Balogh Vilma, a Népszava, a Szocializmus egyik színikritikusa.

mutatót nekem akkor ott a pincében egy verset, József Attila írta, ...elkobozták — valószínűleg a *Lázadó Krisztust*, amely a Kékmadár 1923. okt. 19-i számában jelent meg.

egy radikális folyóiratban egy azóta már Moszkvába emigrált dilettáns, ám annál könyörtelenebb ítélőbíró, kioktatta a „mai” költő feladatairól — Kodolányi itt Gergely Sándorra és a Korunk c. folyóiratban megjelent cikkére utal (l. a 157. sz. alatt).

„Minden más táján a világnak” nyitott ajtókat kellett volna találnia. — Utalás Ady Endre: A Hortobágy poétája c. versére.

egy kamaszosan nyers, gunyoros brossürában ízekre szedte Babits Mihályt — Vö. a 109. sz. cikkel és jegyzetével.

Attilának bocsánatkérő levelet kellett írnia Babitshoz — L. erről a 246. sz. jegyzetet.

Látom Attilát az Ige Balatoni Íróhatán... Látom... a második Íróhét néhány boldog estéjén — L. erről a 184., 811., 225., 229. sz. cikkeket és jegyzeteket.

Az idézet — a *Bevezető* c. versből

635. Quatre poèmes. — *Névtelen*. Commune (Paris) 1938. szept.—okt. — 1562—1563.

A Commune (1933—1939) a Forradalmi Írók és Művészek Szövetségének (l'Association des Écrivains et des Artistes Révolutionnaires) Párizsban szerkesztett lapja. A lap szerkesztői között volt — többek között — H. Barbusse, L. Aragon, R. Rolland, P. Vaillant-Couturier, egy ideig A. Gide is.

félig örmény... — Talán A Dunánál c. versre utal a szerző, és a székely helyett egy ismertebb „keleti” népet választ a költő apjának nemzetiségéül.

kedvenc költője Hérédia volt — José-Maria Hérédia (1842—1905) francia parnasszista költő, a híres Les Trophées (1893) c. szonettgyűjtemény szerzője, a költői műgond

mintaképe. Valószínűleg ezek a sajátosságai magyarázzák, hogy a cikk szerzője József Attila egyik ősenek tekintti. A költőre is jellemző volt a klasszicizáló műgond, és élete két szakaszában, pályakezdésének idején és kései éveiben egyaránt sok szonettet írt.

„Nincsen apám, se anyám” — A *Tiszta szívvel* c. versről van szó, amelyet a kortársak gyakran első soráról említenek.

A bevezető cikk után a lap közli a *Tiszta szívvel*, *Könnyű emlékek* . . . *Mama* és a *Hazám* 7. c. verseket francia fordításban.

A bevezető fordítása:

Négy költemény

József Attila (1905—1937) századunk magyar irodalmának Ady után a legeredetibb, legmélyebb és legnagyobb költője. Munkácsaládban született (anyja mosónő, magyar volt, apja, aki néhány évvel a költő születése után eltűnt, félig román, félig örmény munkás). Még egészen gyermek és már pásztor egy kis faluban, tanulmányai alatt is, melyeket néhány, tehetségét igen korán felismerő mecénás segítségével végzett, dolgozott: újságárus, bélyegkereskedő, pincér egy budapesti kávéházban, matróz egy dunai hajón, csász, banktisztviselő stb. Később is, már híres költőként, majdnem mindig nagy nyomorban élt.

Bátor versei miatt többször elítélték. Mindig ellenállt a bohém élet csábításának. Gondja volt arra, hogy mindenkor meglehetősen csinosan, gondozottan jelenjen meg. A költészetben a klasszikus ízlés híve volt, minden zavarosság taszította. Kedvenc költője Hérédia volt. Villonban különösen egyfajta arisztokratizmust kedvelt, a szerkesztésmód nagy és cinikus tökéletességét. Fordította is magyarra. Arra törekedett, hogy poeta doctusszá váljék, parnasszista forradalmárrá, derűs és elegáns elmélkedővé.

Költészetet kezdetben anarchista jellegű: híressé a „Nincsen apám, se anyám” versével válik. Első verseinek „szövege” és belső zeneisége között megindító ellentét mutatkozik. A szöveg szomorú, néha diabolikus, zenéje azonban fiatalos, majdnem frivol, vidám. A nagy költő, Ady által hátrahagyott melodramatikusság és patetikus hangvételtől megszabadította a magyar költészetet. Bécsben és Párizsban (ahol egy évet a Sorbonne-on tanult) ismerkedett meg a marxizmussal.

Élete utolsó éveiben egyre súlyosbodó elmebaj kerítette hatalmába. Költeményeiben nyíltan elmondta azok örök fájalmát, akik örülségre és halálra ítéltettek. Utolsó versei pontos diagnózist adtak betegségének, melynek tudatában volt, s melyet megdöbbenő tisztánlátással analizált. Utolsó éveit fiatalsága fájdalmas emlékei között élte. Az öt halálával megcsaló, árván hagyó „Mama” volt a legfőbb rögeszméje. De sohasem vesztette el a valóságérzékét, és az utolsó percéig aggódott népéért, melyet a barbárok támadása fenyegetett; tiltakozott a magyar munkások elnyomása ellen. Látva, hogy nem képes legyőzni betegségét és nem élhet „emberhez méltóan”, 1937. december 3-án, a Balaton mellett vonat alá vetette magát. Nagy érdeme, hogy mindvégig tökéletes, csillogó és mély gondolkodású költő maradt, ugyanakkor bátor ember, európai, aki nyomor, megfélemlítés és elmebaj ellenére mindig hű maradt humánus, tiszta, nemes eszméihez, a felszabadító szocializmushoz.

(Kristóf Róbert fordítása)

636. József Attila olvasása közben. — *Gró Lajos*. Munka 1938. okt. — 2147—2149.

Gró Lajos (1901—1943) kritikus, a magyar filmesztétika egyik úttörője. Diákkorában a Galilei Kör tagja. Részt vett az 1918—19-es forradalmi mozgalomban. 1922-től foglalkozott filmesztétikával. Kapcsolatban állt Balázs Bélával. 1925-ben megindította a *Népszava* filmkritikai rovatát. Irodalmi és filmművészeti kritikái az 1920-as és 30-as években a *Népszavában*, a *Szocializmusban*, a *Munkában*, a *Korunkban*, a *Nyugatban* jelentek meg.

637. József Attila összes versei. — (*k. e.*) *Tátra* (Pozsony) 1938. szept.—okt. — 226—227.

(k. e.) — Kovács Endre (1911—1985) történész, irodalomtörténész, író. A pozsonyi egyetemen jogot és bölcsészetet, majd a budapesti egyetemen szlavisztikát tanul. 1937—44-ig gimnáziumi tanár. 1945—48-ig az Államtudományi Intézet, 1948-tól az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, 1954-től osztályvezetője.

A Tátra (1937—1938) évente tízszer megjelenő folyóirat, a szlovenszkói és ruszinszkói írók fóruma volt. A haladó szellemű lapot 1938-ban kisajátították a szlovákiai Magyar Nemzeti Párt vezetői.

elvált levélben lebeg a világ . . . — pontosan: „elvált levélben lebeg a világ” (*Medáliák*) tudjuk Móricz Zsigmond megemlékezéséből — L. az 524. sz. cikket.

További idézetek — a *Bevezető*, *Piros hold körül*, *Engem temetnek*, *Hangya*, *Medáliák 3.*, *Anyám*, *Irgalom, édesanyám* . . . *Nagyon fáj*, *Levegőt!*, *A Dunánál* c. versekből

638. Aki hiába halt meg. — *Névtelen*. Új Hang (Moszkva) 1938. okt. — 70^c—71.

Illés László A moszkvai Új Hang c. folyóirat repertórium (1938—1941) c. bibliográfiájában Gábor Andornak tulajdonítja a glosszát. („Jöjj el szabadság!” 626.)

A mamás ottalomkeresésben és a tiszta gyermeki látásban gyökerezik József Attila lelke és költészete. — A Halász Gábor cikkéből vett részletet (l. a 630. sz. cikket) a szerző pontosan idézi, kivéve az idézet végén található „mint a világnézet és harc az eszméért”-részt, amelyet Halász Gábor nem emelt ki.

„*Én a proletárságot is formának látom* . . .” — A cikk az utolsó tagmondatig pontosan idézi a Halász Gábor által a szövegbe applikált levélrészletet. Az „amit én a rokonalanságban egyre nyomasztóbb formaként vetek papírra” helyett azonban Halász írásában ez áll: „amit én a rokonalanságban egyre nyomasztóbb öntudattal formaként vetek papírra.”

ráncom-redőmben ne rejtezz . . . | . . . *csikolyáim ne csikorgasd*. — A *Szól a szája szőlőtalan* . . . kezdetű töredék idézett két sora helyesen: „*ráncom-redőmben ne rejtezz*”; „*csikolyáim ne csikorgasd*”.

639. Balázs Béla kiadatlan naplójából. (1938. nov. 7.) — *Névtelen*. Népszabadság 1969. aug. 3. Vasárnap mell. — 7. Részlet a közleményből.

A névtelen közlő három naplórészletet jelentetett meg. Csak a középsőt közöljük, amelynek címe: József Attiláról.

személyesen diákkorában ismertem — Balázs Béla József Attilával Bécsben ismerkedett meg. Költészetét ekkor nagyra becsülte, amint ezt Kner Imrének címzett, valószínűleg 1926 júniusában írt alábbi levele tanúsítja:

„[. . .] Itt küldök neked egy kötetre való verset *legmelegebb* ajánlással József Attila nevű egészen fiatal és *roppant tehetséges* költő versei. Bájos frissesség, színes sokrétűség és mindig meglepő spontaneitás. Nagyon örülnék, ha kiadnád ezeket a verseket. Ha mindjárt felelhetsz, aminek örülnék, akkor írd:

Molveys bei Trient Hotel Molveys Italia
ölel Herbert”

(Kner Imre: A könyv mestere. Kner Imre levelezése. Bp. 1969. 111—112.)

„*Irgalom, édes anyám, jaj kész ez a vers is!*” — József Attila egysoros töredéke helyesen: „*Irgalom, édesanyám, mama, nézd, jaj kész ez a vers is!*”

640. József Attila életműve körül. — *Tamás Aladár*. Új Hang (Moszkva) 1938. nov. — 120—123.

Tamás Aladár (1899—) író, költő, műfordító. A budapesti Keleti Akadémián tanult, majd egy évig Párizsban élt. 1920-ban a KMP tagja lett. 1921-ben Olaszországban a kommunista mozgalomban való részvételéért 10 hónapot fegyházban töltött. A KMP irányításával megjelenő legális folyóiratok (Új Magyar Föld [1926], 100% [1927—1930]) szerkesztője, 1931—32-ben a KMP vidéki osztályának vezetője volt. Letartóztatták és elítélték. 1936-ban Csehszlovákiába, 1937-ben Párizsba, 1940-ben Mexikóba emigrált. A felszabadulás után lapszerkesztő, a Szikra Könyvkiadó igazgatója, az Írószövetség főtítkára, nagykövet volt.

nemtelen játék . . . folyik minden „fajából kinőtt magyar” körül — Ady nevezte magát így Ond vezér unokája c. versében: „Ilyen bánat-folt nincs fölvarrva / E kerek földön senkire, / Csak fajából kinőtt magyarra.”

érdemén túlmenően kell foglalkozni avval a kritikával, amely „Az Ország Útja” című folyóirat szeptemberi számában, Bóka László tollából jelent meg — Tamás Aladár cikkében Bóka László József Attila életműve c. írásával polemizál (I. a 633. sz. cikket).

„József Attila, a nagy művész, igaz ember és magyar költő volt”. — Bóka László vitatott mondata így hangzik: „József Attila nagy művész, igaz ember és magyar költő volt.”

„Művének rostjai, a még szétbontható szálak stilisztikája elsajátíthatatlanul magyar.” — Bóka László mondata helyesen: „Művének rostjai, a még szétbontható szálak, stilisztikája: elsajátíthatatlanul magyar.”

Úgy kellesz, mint a parasztnak a föld, — Bóka László cikkében a *Flóra*-ciklus 3. darabjából a 3. szakaszt és a 4. első négy sorát idézte úgy, hogy a négy sort folyamatosan a 3. szakaszhoz illesztette, nem tüntetve föl a strófahatárt. Tamás Aladár pontosan követi Bóka hibás idézési módját.

További idézetek — a *Hazám, Mondd, mit érlel . . . Születésnapomra* c. versekből

641. V čele mŕtvych. — P. B. Slovenský hlas (Bratislava) 1938. dec. 3.

Újraközölve: Ladislav Novomeský: Slávnost istoty. Publicistika, zŕazok. IV. 1938—1944. Bratislava 1970. 138—140.

P. B. — *Ladislav Novomeský* álneve („Ladislav Novomeský akkor nem írhatott a saját neve alatt.” Karol Tomiš szíves közlése.) (1904—1976) szlovák költő, publicista, irodalomtudós. Budapesten született, munkáscsaládból származott. 1919-ben Csehszlovákiába települt át. Egy ideig Pozsonyban tanított. 1925-től a Pravda chudoby, ill. a Pravda szerkesztőségében dolgozott Moravská Ostravában, 1930-tól ismét Szlovákiában. A kommunista párt lapjainak állandó külső munkatársa volt, aktívan részt vett a DAV folyóirat szerkesztésében. A második világháború idején tagja volt a földalatti szlovák kommunista párt központi bizottságának, és részt vett a szlovák nemzeti felkelés előkészítésében. A felszabadulás után az iskolaügyi hivatal vezetője, a kommunista párt központi bizottságának tagja és országgyűlési képviselő volt. 1951-ben letartóztatták, és koholt vádak alapján 1954-ben elítélték. Két évvel később feltételesen szabadon bocsátották. 1963-ban bekövetkezett rehabilitálása után ismét tagja lett a kommunista pártnak, és a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti intézetének munkatársa volt.

Novomeský írása magyar nyelven megjelent az ÉI 1980. júl. 26-i számában (8.) Brogyányi Judit fordításában Novomeský József Attiláról, 1938-ban címmel és az alábbi bevezető szöveggel: „Laco Novomeský, századunk talán legjelentősebb szlovák költője, aki Budapesten született, csaknem egyidős volt József Attilával. Novomeský fiatalabb korában egyébként is figyelemmel kísérte a magyar kultúrát, amiről Balogh Edgárral tartott barátsága, Kosztolányi Édes Annájának cseh fordítása, Kassákról, Illyés Gyuláról írott cikkei tanúskodnak. Természetes tehát, hogy a szlovák kommunista költő figyelmét felkeltette József Attila tragikus halála. Novomeský 1938-ban írta ezt a cikket. Tárgyi tévedéseit magyarázza a távolság, és a kortársak körében közismert elfogultságok. De az Adyt idéző cím és az írás egész patosza arról vall, hogy Novomeský értette József Attilát. Laco Novomeskýnek ez az írása eddig nem jelent meg magyarul.”

Csak nemrégiben jelent meg . . . József Attila összes verseinek nagyszerű köteté. — A Németh Andor szerkesztette kötet 1938 könyvnapján látott napvilágot.

„Aki ilyen verseket ír, Magyarországon tanár nem lesz” — Horger Antal szavait József Attila a *Curriculum vitae*-ben így adja vissza: „olyan emberre — úgymond — ki ilyen verseket ír [. . .] nem bízhatjuk a jövő generáció nevelését”.

„C'est l'enfant de Shakespeare!” — magyar jelentése: „Ez Shakespeare gyermeke!”

Az Élet és Irodalomban megjelent fordítást közöljük:

Csak nemrégiben jelent meg egy budapesti könyvkiadónál a tragikusan elhunyt József Attila összes verseinek nagyszerű kötete, s máris rebesgetik: a napokban második kiadása is megjelenik.

Ez a tény felkeltette figyelmünket.

Míg József Attila élt, alig olvasták a verseit. Szűk baráti körén kívül senki nem törődött vele: sem a széles nagyközönség, sem a hivatalos Magyarország. Pedig bizony — Rimbaud meghatározásával elve — ő valóban „a szavak alkímistája” volt. A múltban előfordulhattott, hogy a költő megvetéssel fordult el a tömegektől. Nem volt szüksége visszhangra, nem volt szüksége arra, hogy költői világa jelen legyen az emberek tudatában, s befogadják őt, hogy látókörük éppen a költő művének hatására új távlatokkal bővüljön. A költő metaforái és metonimiái egy ismeretlen világ csodálatra méltó formáit hirdetik.

A múlt költője elmenekülhetett életének olykor rossz, olykor jó egyéni kalandjaiba. Villon egy vad és egyszerű nővel élte önnön és Margot-ja életét. Verlaine elhagyta anyját, feleségét, a kispolgári erényt, és céltalan árnyként követte Rimbaud-t, majd amikor úgy érezte: nincs tovább, fegyvert fogott barátjára-ellenségére. A cellajtó becsukódott mögötte. Rimbaud tizennyolc éves korában írta utolsó versét, s útra kelt, vándorolt, Adenben megpihent, Harranában lázasan hajszolta a pénzt. Gazdagságra vágyott, nagy gazdagságra ez a mámoros tengerész, aki harminennyolc éves korára, élete végén, szörnyű szenvedései következményeként, testileg és lelkileg megtörve, keresztre feszítettetett. Meghalt, örült átkokat szórva a világra...

Az elátkozott költők!

A mai költőnek azonban visszhangra van szüksége. Annyi szál köti az élethez, annyira a mában él, olyannyira szeretné kifejezni magát, hogy minden ajándékként elszórt vesszora után úgy figyel, mint egy hajótörött, aki egy ismeretlen szigetre vetődött, s lesi: lesz-e hatása kiáltásainak, hisz különben el kellene pusztulnia.

József Attila nem hallott visszhangot.

A kihívó, vidám, garabonciás ifjú, aki humorral kezdte útját a költői Golgota felé, megtört, göresőkben fetregő férfiként, az örület súlyos lidérocével fejezte be életét.

Fáradtan hajtotta fejét a vasúti sínre.

A szigorú formákba öntött technika széttépte a költőt, a formák merész rombolóját.

És meg sem száradt a vér a síneken, máris fölemelte fejét az egész ország.

Babits Mihály, a magas költői ormok mágusa fagyos arccal itéli oda a halott költőnek a Baumgarten-díjat, amit az élőknek nem akart megadni. Az egyetemi tanár, aki üldözte őt, és e szavakkal utasította ki őt az egyetemről: „Aki ilyen verseket ír, Magyarországon tanár nem lesz” — meglepetten hümmögött. Zsíros hivatalnokszívét szorongás szorítja, s néhány perteg ő is a halálra gondol. A többi hóhér, főszerkesztő és kritikus, a közvélemény lelkiismeretlen formálói, rögvest riportert küldtek Balatonszárszóra, hogy érzelmes beszámolóikban tájékoztassa az olvasókat a költő megtört tekintetéről.

Ám a költő nem mozdul többé...

Nem új keletű dolog, hogy a hivatalos Magyarország nem veszi tudomásul nagy költőt. Petőfi Bemhez menekül, a lengyel tábornokhoz, aki édes fiamnak nevezte és arcon csókolta, míg a magyar urak forradalmárnak neveztek és üldözték őt. Somlyó Zoltán a szó szoros értelmében éhen halt. Juhász Gyula, József Attila felfedezője, öngyilkossággal végezte. (Mondják, amikor Attila első verseit elolvasta, ugyanazt mondotta, amit az öreg Victor Hugo Rimbaud verseinek olvasása közben: „C'est l'enfant de Shakespeare!”)

Talán csak Babits és Kosztolányi voltak az egyedüli modern költők, akik mindent megkaptak a hivatalos Magyarországtól.

Micsoda tragikus szakadék választja el őket a magyar költők világától!

(Brogyányi Judit fordítása)

642. József Attila halálának évfordulója. — *Névtelen*. Népszava 1938. dec. 4. — 12.

643. Megmérgezte magát József Attila húga. — *Névtelen*. Népszava 1938. dec. 10. — 11.

József Jolán 1938-ban történt második öngyilkossági kísérletéről I. Szántó Judit ismeretlen naplója 1938—1946. Összeáll.: Murányi Gábor. Kritika 1984. 8. sz. 8.

József Attila húga — valójában József Jolánról, a költő idősebbik nővérééről van szó. *pár hónappal ezelőtt már ... öngyilkossági kísérletet követett el* — 1938. márc. 24. előtt. Vö. az 596. sz. cikkel.

Bányai Lászlóné nehéz anyagi viszonyok között élt — Ezt a feltételezést alátámasztja József Jolánnak Babits Mihályhoz írott, 1938. nov. 18-án kelt levele:

„Budapest, 1938. november 18.

Mélyen tisztelt Uram!

Szíves türelmét, elnézését és megértését kérem alábbi soraimért.

Most decemberben lesz egy éve, hogy eltemettük Balatonszárszón drága testvérünket — József Attilát. Avval a sórnyú vigasszal búcsúztunk tőle, aki küzdelmes életünk minden büszkesége, reménysége és öröme volt, hogy jobb neki. Húgom Attila sórnyú halála előtt fél évvel jutott özvegységre, három kis gyerekét kell felnevelnie havi 150 pengő kegydíjből. Engem egy hónappal ezelőtt hagyott el férjem, olyan körülmények között, hogy még megmaradt pár darab bútortom kellett eladnom, mindenemet zálogba kellett tennem, hogy kifizessem otthagyt adósságait és legyen annyi pénzem, hogy leutazhassak a nagyon beteg Attilával húgomhoz. Nem tudom elmondani, milyen reménytelen körülmények között próbáltuk ott tákolgatni magunkat és egymást. Egy hónapot tölthetünk még együtt hárman.

Ha nem is lett volna probléma ott a fűtött szoba és mindennapi meleg ebéd — mi nagyon sokat éhezünk és fázunk életünkben —, akkor is gyötrelmes és majdnem elviselhetetlen lett volna azt látni, ahova Attila jutott. Én voltam a legidősebb testvér, hosszú ideig, annyáknak hosszú és rettenetes betegsége alatt — rákja volt —, és halála után én voltam a családfenntartó. Attila volt a legkisebb, az egyetlen fiú, rajta csüngtünk, érte dolgoztunk, mennyi örömet jelentett nekünk okossága, tehetsége és ide jutottunk a reménykedések és rettenetesen küzdelmes esztendőik után, borzalmas halálához. Csak azt tudom mondani még erről, hogy ha nincs a húgom három kis gyereke, akiket nekünk fel kell nevelnünk, mi is vele, utána mentünk volna.

Attila halála hosszú hónapokra beteggé tett. Egy pár jóbarátja törődtek velem, tartottak el, szegény és gondokkal küzdő írók. A Baumgarten-díj töredék reám eső része és amit Attila könyve apránként jövedelmezett, hozzásegített, hogy lassan-lassan összeszedjem magamat, hogy legyen egy kis albérleti szobám és nekilássak az álláskeresésnek, vagy valamilyen egzisztenciát teremtek magamnak.

Míndezt azért írtam le, hogy ehhez kérjem a segítségét: állást szerezni még nem tudtam, bár Illyés Gyula is szólott már értem az Est lapoknál, hogy alkalmazzanak — kitűnő gépirónó vagyok, nagyon alkalmas szerkesztőségi munkára —, de addig is, amíg sikerül így elhelyezkednem, ellátnának alkalmi gépirási munkákkal. Attila írógépe még mindig a zálogban van sok egyéb holmival együtt, ha ezt ki tudnám váltani, megkereshetném azt a keveset, amire legszerényebb megélhetésemhez szükségem van.

Mélyen tisztelt Uram! Nagyon szépen kérem, hogy kétségbevonhatatlan és mindenki-ben tiszteletet keltő tekintélyével járjon közbe, hogy kaphassak annyi segílyt, amennyiből Attila írógépét, télikabátomat kiválthassam a zálogból és elsején kis házbéremet ki tudjam fizetni. Dolgozni szeretnék és ehhez kérek segítséget a tél küszöbén. Tudom, hogy kéresem szokatlan és semmi olyant nem tudok felmutatni, ami egyébként természetessé tenné, hogy a Baumgarten-hagyaték kuratóriumához fordulok, de bízva bízom abban, hogy nem teljesíthetetlen. A szerencsétlen sorsú József Attila emlékére hivatkozva kérem ezt, ki őt a magam nyomorúságos eszközeivel felneveltem, dédelgettem és elvesztettem. Nem szabad oda jutnom, ahová ő jutott, helyt kell állnom húgom kis gyermekeiért, húgomért, ki beteg és

megöszült Attila halála után és aki már csak azért tudja elviselni és vállalni velem együtt az életet, mert még kötelességeink vannak a gyerekekkel szemben. Egyedül állunk mind a ketten a világon.

Nagyon szépen kérem, vizsgálja meg és tegye magáévá kérésemet. Ez a kétségbeesett reménykedés és a nagy költő iránti lelkes szeretetem tesznek bizakodóvá, hogy megértésre találak.

Tisztelő híve

József Jolán

V., Pozsonyi u. 43. IV. 3."

(Közli: Gál István: József Jolán két levele József Attila halála után. — MN 1976. máj. 9. — 11.)

644. Emlékezés József Attilára. — *Kassák Lajos*. Népszava 1938. dec. 18. — 7—8.

1924—25 táján felkeresett Bécsben — Megismerkedésükről, kapcsolatukról l. Kassák

Lajos: Csavargók, alkotók. Bp. 1975. 219—231.

az ébredő egyetemisták menzáján vállalta a szolgai szerepet — valójában a bécsi Collegium

Hungaricumban. Vö. Bokor László: József Attila Bécsben. In: „Jöjj el szabadság!” 87—92.

Később rovatvezetője lett Bajcsy-Zsilinszky fajvédő lapjának — L. erről a 105. sz. cikk jegyzetét.

Az idézetek — a *Megfáradt ember*, *Medáliák 3.*, *Mama* c. versekből

645. Vak vezet világtalant. — *P. F.* Pro Christo 1938. dec. — 6.

P. F.—*Pócsi Ferenc* református lelkész. A Pro Christo (1936—1944) a Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség havi lapja volt. Karácsony Sándor szerkesztésében irodalmi, diákmozgalmi szemle lett.

Tudom, hogy nincs bocsánat — a vers címe: *Tudod, hogy nincs bocsánat*

„... a görögkeleti vallásban nyugalmat nem leltem, csak papot...” — helyesen: „A görögkeleti vallásban / nyugalmat nem lelt, csak papot —” (*József Attila [Vidám és jó volt...]*)

S romlott költőkre leltél pszichoanalízisben... — helyesen: „S romlott költőkre leltél / pszichoanalízisben.” (*Tudod, hogy nincs bocsánat*)

646. József Attila emlékének. — *Névtelen*. Szép Szó 1938. dec. — 189—190. Szerkesztőségi cikk.

647. Egy esztendő József Attila halála után. — *Szép Árpád*. Szocializmus 1938. dec. — 571—572.

648. Egy éve már... — *Füzes György*. Szocializmus 1938. dec. — 581—582.

Füzes György — irodalomkritikus. A Világirodalmi Szemle egyik alapító tagja volt, több tanulmánya jelent meg a lapban mind a világirodalomról, mind a magyar irodalmi életről. A harmincas években sok kritikája látott napvilágot a Szocializmus és a Korunk hasábjain is.

„betömté a föld és elmorzsolta a tenger” — A szerző az *Azt mondják* c. vers egyik változatát idézi; helyesen: „Betöm a föld és elmorzsol a tenger —”. A végső változat szerint:

„Eltöm a föld...”

és a nők, a nők — szabadok, kedvesek — helyesen: „és nők a nők — szabadok, kedvesek” (*Thomas Mann üdvözlése*)

További idézetek — a *Kész a leltár*, *Vígasz*, *A város peremén*, *Tiszta szívvel* c. versekből

649. József Attila emlékezete. — *Szép Árpád*. Népszava Naptár 1939. — 45—48.

Népszava Naptár, a Népszava-könyvkereskedés kiadása. Bp. 1938. Felelős szerkesztő és kiadó: Esztergályos János. Szerk. Szép Árpád. 130 l. A Naptárban több ízben szerepel József Attila neve.

egy novemberi estén, a vonat elé vetette magát — A 130. lapon egy hibaigazítás olvasható: „A Naptár 45. oldalán »József Attila emlékezete« című cikk első sorában november helyett december olvasandó.”

Munkások — A vers tulajdonképpen a *Bérmunkás-ballada* c. vers egyik fogalmazványa, amelynek szövege számos ponton eltér a ballada szövegétől (vö. JAÖV 2. 217—218.).

Meghalt Juhász Gyula — A vers — Szélpál Árpád állításával ellentétben — nem itt jelent meg először, hanem már napvilágot látott a Szép Szó 1938. novemberi számában. *a képzelt kín a földi tájon*, — a *Meghalt Juhász Gyula* c. vers sora helyesen: „a képzelt kín e földi tájon,”

s igazad van! De most aludj, — / *egész nap új világra lestél*. — Az idézett töredéknek, amely talán az *Eszmélet*-ciklus vázlataiból való, egyik sora hiányzik. Helyesen: „s igazad van! De most aludj, / ma éheztlél és nem kerestél, / egész nap új világra lestél.”

További idézetek — a *Halálos szerelem. Lány tájék...* [a *Harmatocska* szövegváltozata], *Nincs közöm senkihez...*, *Nem ér szerencse...*, *Szélnevelő, tágas pusztán...* c. töredékekből

650. Írók a vádlottak padján. — *Goda Gábor*. Népszava Naptár 1939. — 49—54. Részlet. (52., 54.)

Goda Gábor (1911) író. A második világháború alatt munkaszolgálatos volt. 1945—50-ig a főváros kulturális ügyeinek vezetője, 1958—59-ig a Néphadsereg Színházának igazgatója volt.

A Nyugasztaló — a cikk születése előtt a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* c. kötetben és Bálint György József Attila-kiadásában jelent meg.

Holtak vagyunk, ne bántson senki, — a vers szövegközlésének egyetlen nagyobb pontatlansága; helyesen: „Holtak vagyunk, ne bántson senkise,”

651. Őszi sorok. — *Kis Ferenc*. Népszava Naptár 1939. — 84.

Kis Ferenc (1908—1964) költő. Nyomdász mesterséget tanult. Már fiatalon részt vett a munkásmozgalomban. Több ízben letartóztatták. Baráti kapcsolatok fűzték József Attilához. Első kötete 1932-ben jelent meg. 1943-ban munkaszolgálatosként a frontra vitték. 1944-ben átszökött a Vörös Hadsereghez, partizánként harcolt. A felszabadulás után pártmunkás, majd könyvtáros volt.

Kis Ferenc emlékezését József Attilával való kapcsolatáról I. Találkozások József Attilával c. írásában (Ekk 358—365.). Kis Ferenc itt újraközli versét, jelentős szövegváltoztatásokkal, József Attila halálakor címmel. A vers újraközlését I. még Kis Ferenc: Csendes diadallal. Bp. 1953. 31. (Ugyancsak módosított — József Attilára valószínűleg utólag aktualizált — formában.)

Kis Ferenc verse: a „Munkásköltők antológiája” rovatban olvasható. A 82. lapon Szélpál Árpád egyszólamos cikke vezeti be a rovatot Kis antológia munkásköltők verseiből címmel. Szélpál méltatja a rovatban szereplő költőket: „Az itt következő oldalakon hét költő vonul föl. Mind a hét proletár, mind a hét fizikai munkás volt, legtöbbször közülük ma is a műhelyekben dolgoznak [...] Ők azok, akik annak tradícióit, Csokonai, Balassa, Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi, Ady, József Attila szellemét nemcsak ápolják, hanem továbbfejlesztik.”

1939

652. Eső után köpönyeg? — *P. F.* Pro Christo 1939. jan. — 5—6.

P. F. — *Pócsi Ferenc*

A szerző közli a Vak vezet világtalant c., 645. sz. alatt közölt cikkére kapott levelet, és arra válaszol.

KIE — Keresztény Ifjúsági Egyesület. Területi alapon építették ki: gyülekezeti, körzeti, megyei, kerületi és országos szervezetei voltak. A húszas évek második felében lendült fel, Balatonszárszón rendszeresen tartott konferenciákat. A KIE összprotestáns

jellegű egyesület, de rétegszervei között volt a Magyar Evangéliumj Keresztyén Diákszövetség (MEKDESZ) és a kifejezetten kálvinista Soli Deo Gloria Diákszövetség is.

Zichy-féle Orgia-könyvek — Zichy Tivadar, a bázongorista gróf több pornográf vagy annak határát súroló könyvet írt, több ízben indítottak ellene eljárást. Egyik regényének címe: *Orgia Rt.*

653. IGE jutányos áron. — *Gábor Andor*. Új Hang (Moszkva) 1939. jan. — 86—89. Részlet a cikkből.

Az IGE tehát koldul — L. a 183. sz. cikket és a 184. sz. cikk jegyzetét.

Egy harcos folyóiratban olvasom például József Attila egy eddig kiadatlan szonettjét. — A Gábor Andor által idézett *Tréfás sorok a költő egy jóttevőjéhez* c., *A költő olyan, mint a kisgyerek* . . . kezdetű vers (*Herz Henrik Öméltóságának* címmel is szerepel a kiadásokban) a Szép Szó 1938. novemberi számában jelent meg (*Tréfás sorok egy jóttevőjéhez* címmel. 127.). . . *„hogy kösse erő szála* — helyesen: „*hogy kösse erős szála*”

Ejnye, mi a fene lett engem . . . — idézet Petőfi Sándor: *Levél Arany Jánoshoz* c. költeményéből.

654. József Attila költeményei. — *Névtelen*. Új Hang (Moszkva) 1939. febr. — 3.

Az „Új Hang” 1938 márciusi számában közöltük József Attila néhány versét. . . A néhány vers elé írott jegyzetünkben is rámutattunk arra — Az 1938. márciusi számban közölt versek felsorolását l. a 605. sz. cikk jegyzetében. Azt a cikket *Gábor Andor* írta, valószínű tehát, ez utóbbi, névtelen jegyzet szerzője is ő.

E bevezető után közli a folyóirat a *Mondd, mit érlel . . . Bánat (Hát kijöttem ide . . .)*, *A kanász* és az *Eső* c. verseket.

655. Über die dynamisch-strukturellen Bedingungen des primären Beziehungswahns. — *Róbert Bak*. Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie (Berlin) 1939. (166. köt.) 3. sz. — 342—365. Részlet. (355—358.)

A tanulmány beküldésének időpontja: 1939. márc. 13.

Bak Róbert cikkéről Bókay Antal kötetünk számára írt összefoglalójában a következőket írja: „Első idegennyelvű közleményei közül kiemelkedik az a munkája, amelyben József Attila esetét ismerteti. A tanulmány elméleti következtéseinek megalapozására két eset részletes elemzését végzi el. Ezek közül a második »Josef Arwitz«, akiben kétségtelenül József Attilára ismerhetünk. A két esetet a pszichózis-szisztematika biztos példaként elemzi. A tanulmány érdekessége, hogy egy konzervatív, organikus szemléletű pszichiátriai lapban, a hitleri Németországban a késői Freud strukturális elméletét felhasználva teszi közzé eredményeit (igaz, Freud nevét csak egyszer említi).”

A szerző idézi a *Flóra 5. Megméréssel, Ki-be ugrál . . .* c. verseket.

A tanulmány számos ponton érintkezik a Szép Szó József Attila-számában olvasható, József Attila betegsége c. Bak-tanulmány mondanivalójával, sőt, szöveggel is. (Vö. az 540. sz. cikkkel.)

A tanulmány értékelését l. Bókay Antal—Jádi Ferenc: „Szurkálnak, óvnak tudós orvosok . . .” c. cikkében. (Jelenkor 1981. szept. — 822—832.)

A cikk itt közölt részletének fordítása:

A primér vonatkoztatási téboly dinamikus-strukturális okairól

Josef Arwitz 32 éves nagy tehetségű irodalmár, egy munkás család legkisebb gyermeke. Az apa kivándorlóként elhagyja a családot, a gyermek őt egyáltalán nem ismeri. Az anya korán meghal, a gyermek a férjes nővérénél nevelkedik. Ez az életszakasz tele van megaláztatásokkal, mivel egy kisvárosban a polgárcsalád proletár rokonsága semmi előnyt sem jelent. Ifjúkorában a legkülönbözőbb foglalkozásokkal és pályákkal kísérletezik, mígnem felfedezik költői tehetségét. Szerény anyagi pártfogást szerez, az egyetemen immatrikuláltatja magát. Rövid tanulás után egyik versének politikai éle miatt el-

boesájtják. Az akkori korszellem és saját sorsa közrejátszik abban, hogy a forradalmi áramlatokhoz csapódik. A következő évek — a költői sikerek ellenére — gigantikus egzisztenciális harc közepette telnek el. Költői munkáinak tartalmában a magányosságot és az azzal kapcsolatos proletársorsot dolgozza fel. A magányosság és elhagyatottság érzése mindig visszatérő motívuma verseinek, mely áttetszik a legkülönbözőbb tartalmakon, és az alkotás hajtóerejét jelenti. Tartós kapcsolatra képtelen. Szexuális élete — eltekintve egy hosszantartó, számára lealacsonyító és kielégületlen viszonytól — kimerül a prostituáltakal való ritka érintkezésekben. A közösségi kérdések iránti érdeklődése egy idő után kihuny, elhagyja a politikai mozgalmat, mivel tevékenysége nem részesül megfelelő elismerésben — és mert az elszigeteltség érzésétől ott sem tudott megszabadulni. Magatartásának bárminemű megváltozását 30 éves koráig nem lehet kimutatni. Addig is gyermeki-lágyszívű, különre-bizarr, hideg-logikus érvelésű embernek számított. Egy asszonyhoz fűződő szerelme agresszív hajlamokat szabadított fel a visszautasítás után. Meg akarta az asszonyt és férjét ölni, pörlekedett, denunciáló és bosszú fantáziái voltak. Ezen fázis lezajlása után szerelmes lett egy fiatal nőbe, akinek az előbbivel bizonyos közös tulajdonságai voltak. Kölesönös megértés iránti erős vágyát az impotenciától való félelem és az önálló egzisztenciára való képtelenség érzése árnyékolta be. A fiatal lány elutazása után néhány nappal izgatottá válik, parancsolóan pénzt követel mecénásától, hogy a lány után utazhasson, megtámadja a mecénás személyzetét. Olyan érzése van, hogy hipnotizálják, „meg kell a magam szuggesztíóját találnom”. A városban mindenütt „jelek” vannak, „összefüggések”, nem tudja biztosan mindez mit jelent, csak abban biztos, hogy ezek a különös jelenségek nem a véletlen művei. Valaminek a „központjává” vált, minden ő körötte forog, „negatív üldözési mániája van”, mind ezáltal akarják őt meggyógyítani. Idegszanatóriumba való beszállítása megtörténik. Jelentőséget tulajdonít mindazoknak, akikkel kapcsolatba lép, mindez hónapokig tart. Erre épít ki egy későbbi féltékenységi zsemszmet. Főként barátai, egy konkurráló költő és orvosa által érzi magát megsalátva. A szanatóriumban üresnek érzi magát, nincs abban az állapotban, hogy alkosson, a versírás értelmét veszti. „Valami megfoghatót kellene csinálni”. Gyakran visszatérő szorongásos állapot lép fel nála, hogy őt elmeorvosintézetbe fogják szállítani. Néhány héttel később szorongva közli, hogy az emberek a gondolatait ismerik, az újságokban lévő célzások azt bizonyítják, hogy gondolatai még távoli városokban is ismertek. Egy óvatlan pillanatban öngyilkosságot követ el. Az Arwitz-eset megmutatja az insufficientia-érzés és az elmagányosodás szerepét, végül az ösztönkésztetések végső funkcióját a vonatkoztatási téboly kiépülésében. Az elhagyatottság és izoláltság érzése már a beteg gyermekkorra történetében is adott. Már 15 éves korában kilátástalan helyzete öngyilkosság elkövetésére készítette. Ez még néhány alkalommal ismétlődött az utolsó sikeres suicidiumig. Feltehető a kérdés, hogy vajon nem ebben a korai időszakban indult-e el a folyamat. Nagyon is lehetséges, hogy a folyamat következménye, hogy a késői években a környezettel megfelelő kapcsolatot kialakítani nem tudott. Magányosságérzése a politikai mozgalmal belül sem oldódott fel. Az említett szerelem, mely a jellem patológiás mozzanatait előtérbe helyezi, egy olyan szituációban áll be, amelyben a realizálás eleve lehetetlennek tűnt. Ahogy az első esetben, úgy itt is látjuk, hogy a szeretés és a szeretve levés centrális tartalmat kap, amely legközvetlenebbül szünteti meg az izoláltságot, és az egész létezését megmentheti az elhagyatottságtól. A következő szerelem, mely röviddel ezután kialakult és az örület kitörését megelőzte, külső és belső indítékok tekintetében ismétlése az előzőnek. Az erős, tudatos vágy arra, hogy egy közösséget építsen ki valakivel, az insufficientia-érzések megerősödéséhez vezet, és az impotencia, illetve magtalanság miatti szorongást vált ki. Egy circulus vitiosus indít be azzal, hogy amíg a kapcsolathiány a „nem tudom” (nicht können) tartalmával működik, ugyanolyan módon a kapcsolat lehetősége vagy kényszere ugyanezzel a tartalommal az insufficientia-érzés kiéléződéséhez vezet. Hasonlóképpen lesz a hűség, a „Valakihez-tartozás-lehetősége” az önvád állandó forrásává.

A költői élelátással megírt önabrázolásban meggyőzően látszik a szeretet-érzés végső tartalma. A szeretet megmenti őt az ürességtől, az „órlázkodó semmi”-től. A szerelem-érzés

segítségével vissza akarja állítani az én-érzést, amelyről korábbi visszautasított szerelme idején írta: „S mit úgy hívtam: én, / az sincsen. Utolsó morzsáit rágom.” (*Ki-be ugrál*). Megállapíthatjuk, hogy a szerelem itt sem a tárgy miatt, hanem az Én miatt lép fel, az Énből és nem az ösztönforrásokból táplálkozik.

Az első téveszme, amelyet kinyilvánít, a befolyásoltottság (Beinflusstwerden). Ennek az érzésnek keletkezését már több oldalról megvilágították, így én csak egyes kérdések megemlézésére vállalkozom. (Jegyzet: Legutóbb Klási utalt rá, hogy az elsődleges befolyásoltottsági érzés, mely a környezethez való alkalmazkodásra tett utolsó, ha nem is megfelelő kísérlet, ha másodlagosan férfinál lép fel, védtelenség, inaktivitás és impotencia megjelenési formája is.)

Arwitznál a befolyásoltottságnak nincsen határozott tartalma, „*több akarát érvényesül bennem, meg kell találnom a saját egyéni szuggesziómat*”. Az én-szerveződés felbomlásának közvetlen élményéről van szó. Az egységes akaratirányítási képesség szétesésén át, mely az integráló énfunkciók eltűnése következtében jön létre, a történetileg adott, a személyekhez kötött, addig látens én-irányok tudatosává válnak. Egyidejűleg ez az én-környezet határ elmosódásának kezdetét jelenti. Mindez továbbfejlődik a most fellépő kóros jelentőségtulajdonításba, miáltal a beteg a környező dolgok nagy számával lép kapcsolatba. A nagy elmagányosodás hirtelen eltűnik (néhány nappal azelőtt gyász-karszalagot tett föl, amit senki sem vett észre), „*negatív üldözési téveszméjé*”-ben úgy érzi, hogy minden és mindenki gyógyulására figyelmezteti. Az affektusállapotot fokozott szorongás jellemzi, az évek óta panaszolt kontaktusnélküliség egy majdnem panteisztikus összefüggés-érzésbe megy át, az örökké megrövidített most hirtelen úgy érzi, hogy körülötte forog az egész világ. Ebben az esetben, mikor az írásos emlékek az egyedüllet kínzó konfliktusát évekre visszamenőleg elének tárják, megmutatkozik, hogy milyen jelentőséggel bír a téveszme az elmagányosodás érzésének távoltartásában.

Az Arwitz-esetben jól követhető, hogy a téveszme tartalmának összefüggései párhuzamosak az én-határok eltolódásával, mely a processzus során keletkezik. Mindezek a személyiségfeltételeken alapuló processzuszserű gondolatokon túl a processzus szubjektív élmény-megnyilatkozásaihoz is hozzátartoznak. Megkísérelte a szerelmi érzésben az egyéni én-érzést újra felépíteni, a processzus a befolyásoltottság érzésében továbbhalad, az Én csak részlegesen integrált, a szétesést, az én-összetevők felbomlását csak passzív szemlélő pozícióból éli meg. Megkezdődik az Én-nek a kollektívba való szétáramlása, a befolyásoltottság-érzésben még az Én határain belül. A szétfolyásban megragadott Én az akut vonatkoztatási, illetve kóros jelentőségtulajdonítási élményben középpontba kerül a mindenkihez tartozás mellett. *Ez a küzdelmi fázis a tárgykapcsolatok és az én szétesése, az énnel a kollektívba való olvadása közötti kompromisszumot foglalja magába.*

Kiemelkedő a paranoid tartalmak utolsó változata, mások ismerik saját gondolatait, még a legtávolabbi városokban is. Az én-környezet határ egyre fokozódó eltűnése, az éntegritás feloldásának kifejezése akkor a legerősebb, amikor a saját gondolat, annak énközelisége, az én-szerkezeten belüli bezártság az én-határokat átlépi.

(Bókay Antal fordítása)

Bókay Antal és Jádi Ferenc „Szurkálnak, óvnak tudós orvosok...” c. tanulmányukban Bak Róbertnek egy másik tanulmányáról is megemlékeznek, amelyben a szerző röviden kitér József Attila esetére: „Bak Róbert most elemzett tanulmányát más oldalról egészíti ki egy bekezdésnyi részlet, mely kétségtelenül József Attilára vonatkozik. Az idézet Bak első angol nyelvű, analitikus folyóiratban publikált cikkéből való. (International Journal of Psychoanalysis, 20/1939. 64–71.) A rövid szöveg középpontjában az imént befolyásoltottsági és jelentőségtulajdonítási téveszme címen említett két élmény áll: »Például egyik betegem a processzus elején úgy érezte, mintha őt szuggerrálnák, nem tudta saját gondolatait felismerni, keresnie kellett azokat; később, távoli városokban idegen emberek is megtudták a gondolatait. Az esetet az előbbi cikk [az általunk közölt cikkről van

szó — T. GY.] elméleti hátterétől meglehetősen eltérő teoretikus kontextusban, pszichoanalitikus szempontból elemzi. Feltűnő, hogy a két téveszmét itt mennyire határozottan, mint a »processzus elején« jelentkezőt értelmezi.” (Jelenkor 1981. szept. — 826.)

Ezzel kapcsolatban Bókay, kötetünk számára írott összefoglalójában, az alábbiakat jegyzi még meg: „Ezt az írást olvassa fel [ti. Bak Róbert — T. GY.] a XV. Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszuson 1938-ban Párizsban.”

Összefoglalójában Bókay még egy harmadik idegen nyelvű Bak-publikációt is ismertet: „Bak később az Országos Ideg- és Elmegógyászati Intézetben (Lípótmező) is dolgozott; itt már mindennapi munkájában, kollégái kutatásaiban is komoly analitikus hagyományokkal találkozott. 1941-ben a Schweitzer Archive für Neurologie und Psychiatrie közli újabb tanulmányát (46. sz. 158—177.). Címe: Temperatur-Orientierung und Überfließen der Ichgrenzen in der Schizophrenie. Magyar fordításban: Hőmérséklet-orientáció és az én-határok átlépése szkizofréniában. Ebben bekezdésnyi terjedelemben újratal József Attilára, idézve előbb említett német tanulmányának Arwitezését:

»... egyik betegem a processzus elején azt mondta: 'Több akarat jut érvényre bennem, ezért meg kell találnom a saját szuggesziómat.' Tanácsatlanul éli meg az én-egység további feloldódását, hogy mások az ő gondolatait kitalálják, így aztán távoli városokban is ismerik azokat.' A regresszív identifikáció a mindennel való összeolvadásban, az akut esetek kozmikus élményében és különösen a misztikus élménymódok (Unio-mystica) területén talál végpontot.«

Az I. jegyzet fordítása ugyanerről az oldalról: »A fent említett esetet egy másik összefüggésben alaposan leírtam (Arwitz-eset). Ebben a munkában megkísérletem a kapcsolódások leépülési fokozatait az úgynevezett primér téveszméktől a kollektívba való átfolyásig követni.« (I. h. 165.)

Bak Róbert 1945 utáni pályájáról és kései József Attila-tanulmányáról l. az 540. sz. cikk jegyzetét.

656. Búcsú helyett. — *Vérszi Endre*. Szép Szó 1939. márc.—ápr. — 145.

Vérszi Endre (1916—1987) író, költő. Acélvésnök. Első kötete 1935-ben jelent meg. 1937-ben, Felszabadultál c. regényével megnyerte a Pantheon Könyvkiadó Mikszáth-díját. A Népszava, a Nyugat, a Szép Szó és a Válasz c. lapokban jelentek meg versei és prózai írásai. A felszabadulás után 1952-ig a Népszava munkatársa volt. 1955—56-ban az Írószövetség titkáráként dolgozott.

Vérszi Endre 1936-ban született Öröm c. verse „József Attilának, a szerkesztőnek” ajánlással jelent meg.

657. Ein Toter in Budapest. *Arthur Koestler*. Das Neue Tage-Buch (Paris—Amsterdam) 1939. máj. 13. (7. évf. 20. sz.)

Arthur Koestlerről l. az 577. sz. cikk jegyzetét.

„A nekrológot — írja Vezér Erzsébet, a cikk közléteveje, bevezető cikkében — Schweitzer Pál találta meg a zürichi Thomas Mann-archívumban végzett kutatásai során. Thomas Mann említi naplójának 1939. máj. 22-i bejegyzésében (Tagebücher 1937—1939. Frankfurt/M. 1980. S. Fischer Verlag 411. l.): »A Tage-Buchban Koestler cikke József Attila költő örültségben bekövetkezett haláláról.«”

A cikk fordítása:

Egy halott Budapesten

Az északi szélesség 47. és a keleti hosszúság 18. fokán fekvő magyar faluban, Balatonszabadoson József Attila 33 éves költő örültségi rohamában vonat alá vetette magát. A falu bolondja volt az esemény szemtanúja, ő hozta meg a családnak boldog izgalommal a hírt.

A magyar reakció most épp a költő szentté avatásával foglalkozik. Amíg élt, rühes kutyaként bánt azzal az emberrel, akiről nemsokára a magyar irodalom egy egész korszakát fogják elnevezni. Mivel reakcióról, még hozzá magyar reakcióról van szó, a dolog, ebből a szemszögből tekintve, úgyszólván menetrendszerű, és szóra sem volna érdemes. Inkább a szemben álló oldal magatartásáról kívánok beszélni.

József Attila — nemzedékének legjobbjaihoz hasonlóan — kommunista volt. De elfordult a mozgalomtól, amelynek torzulása épp a legjobbak közül soknak az életébe vagy a józan eszébe került. Amint a legjobbak közül sokan, ő sem volt rá képes soha, hogy csalódottságán úrrá legyen. Soha nem tudott megszabadulni a gyűlöletnek és a szeretetnek attól a keverékétől, amely a párthoz fűződő érzelmeit jellemezte, ahogy senki sem volt képes erre közülünk, ha ebbe az érzésbe belekóstolt. Mert a párt volt az a kártya, amelyre mindenünket föltettük, és amelyen mindenünket elvesztettük. Röviddel azelőtt, hogy kitört rajta az elmebaj, ismét közeledett a párthoz, illúziótlannal, viszolyogva, szeretettel, rezignáltnan — taszítás és nem vonzás nyomán, annak a fölismerésnek végzetes kényszere által, hogy az ellentábor torz vonásai még szörnyűbbek. Fejlődése tehát mindvégig tökéletesen logikus volt, a vonat csak a pontot tette föl az i-re.

Barátom volt, vagyis az íróknak és újságíróknak ahhoz a csoportjához tartozott, ahová én is tartoztam. Barátai voltunk, és bőségesen hozzásegítettük, hogy a vonat alá kerüljön, most aztán mind nekrológot írunk róla. A már elmondotton kívül még egy oka van, hogy ennek a magyar költőnek az esetét a német emigráns olvasók elé viszem, akiknek látszólag semmi közük hozzá: olyan tipikus ez az eset, hogy tipikusabb már nem is lehetne.

Banális volna, ha emberünk félreismert zseni lenne, akit a halála után fedeznek föl — ez, mondhatni, klasszikus séma volna, és úgyszólván rendben lenne. A dolog azonban úgy áll, hogy József Attilát már 17 éves korában nagy költőként tartották számon, és mi mind tudtuk, hogy zseni, mégis engedtük szemünk láttára szép lassan tönkremenni. Mielőtt ugyanis szentté avatták volna, azaz amíg élt, veszekedős, önféjű és nehezen elviselhető volt. Persze mindnyájan tudtuk az irodalom történetéből, hogy a legtöbb zseni veszekedős, önféjű és nehezen elviselhető. Észszéket és nekrológokat írván készségesen megengedtük a zseninek, hogy ilyen legyen, a valóságos kávéházi asztaloknál azonban az ideginkre mentek ezek a jellemvonások. Én magam, bár tudtam, hogy József Attila istenáldotta zseni, megszakítottam vele az érintkezést, amikor több évi távollét után a szülővárosában meglátogattam, de ő nem volt hajlandó a kedvemért föllátni a kártyaasztaltól.

Többnyire kedvesek és türelmesek voltak vele, valamelyest segítettek is, és azzal a diszkrétan leereszkedő elnézéssel kezeltük, ami az érzékenyeket jóval biztosabban tönkreteszi, mint a patkányméreg. Meg lehetett volna menteni, ha alaposan gondját viselték volna. Ám az ilyen akciók roppant nagy és megerőltető energia- meg időráfordítást igényelnek. Lehangoló tapasztalatokra lehet szert tenni az efféle szertelen mentési művelet során. Senki sem óhajt a lélekmentés Don Quijotéje lenni, inkább megmarad a filantropia Sancho Panzájának. Az ilyen esetek döbbsentenek rá az irodalom és a valóság, az észmei és a társadalmi lét közt tátongó szörnyűséges szakadékra. Hirtelen megvilágosodik, hogy a humanista értékek, noha szóban és írásban méltó helyükre állítjuk őket, nem illeszthetők bele civilizációnk hétköznapi gyakorlatába, és egyebek közt ezért is el kell pusztulnia ennek a civilizációnak.

Azért beszélék erről az ügyről, mert tipikus a maga kiéleztségében. Az egzotikus Magyarországon történt, annak a hétmillió kis népnek a körében, amelynek Európában egyedül nincs faj- és nyelvrokona, amely így a legmagányosabb ezen a földrészen. Ez a kivételes magányosság talán megmagyarázza létezésének különleges intenzitását és azt a gyakoriságot, amivel efféle vadzseniket produkál ez a nép. Lövedékeként robbannak föl a zsenik e nép szűk horizontján, és aztán összeszedik a rezeszeit. A nemzet reménytelen magányossága növeszti nagyra tehetségüket, érvényesülni akarásukat és hisztériájukat. Magyaroknak lenni kollektív neurozisz. Európa többi része csak az ország exportszemétét ismeri: revolverzók zsurnalisztáit, talmi filmesillagait, Molnár Ferenceit, Zsenijeit, a Csokonaiak, Adyok, József Attilák, süketnémán születtek a külvilág számára. Ezért csak

habozva és küszködve merem kimondani — egyrészt mert szertelenségnek tűnik, másrészt mert az olvasó nem ellenőrizheti —, hogy ez a József Attila, akiről sose hallott eddig a világ, és ezután sem fog valami sokat hallani, aki a 47. szélességi fok alatt a vonat alá vetette magát, ez a József Attila Európának legnagyobb lírikusa volt. Ostoba kötelességtudat kényszerít kimondani ezt a meggyőződésemet, bár semmi haszna sincs, a halott versei ettől még némák maradnak, és a vonat sem áll meg.

Mint mondtam, azért szólok róla, mert esete, szerényebb méreteken, folyvást ismétlődik a sorainkban. Közös erővel pusztítottuk el őt, mi kommunisták és antikommunisták, frakciós társak, széplelkek, dialektikusok, materialisták, idealisták, intellektuálisok, mindnyájan elvontak és alantasok. Folyton a humanista Don Quijotét játsszuk, de a kávéházi teraszok derék Sanchói vagyunk csupán. A szerencsétlen Tucholskyt sem annyira az üldözők, mint inkább az üldözöttek megvetése tette tönkre. Ehhez a megállapításhoz kívántam eljutni ebből a szimbolikus esetből.

Az értelmiségnek egy egész nemzedéke mered Moszkvára hipnotikusan — a szeretet vagy a gyűlölet, többnyire azonban a kettő keverékének hipnózisában —, de senki sem meri kimondani, hogy „Moszkva” fogalma, mindazzal együtt, amit beleértünk, történelmileg sohasem lenne lehetséges „Jasznaja Poljana” fogalma, e fogalom valamennyi tartalmi árnyalata nélkül. (Az újsütetű oroszok kedvéért: Jasznaja Poljanában van Tolsztoj eltemetve.) Nos, úgy tetszik — néhányan érzik ezt már, kimondani azonban még nem merik —, az értelmiség következő nemzedékének létkérdése az lesz, hogy vagy meg tudja alkotni e két fogalom szintézisét, vagy — a mi legjobbjainkhoz hasonlóan — a tehervonat alá fog kerülni.

Persze a vasúti síneknél nyájasabb helyre is vetheti az ember az ágyát. A szellemi prostitúció lehetőségei soha nem voltak sokoldalúbbak és finomabbak, mint manapság. Soha máskor nem lehetett a sértetlen jóhiszeműség szubjektív tudatában ekkora aljasságokat elkövetni; a gyalázatossághoz megkapni a tiszta lelkiismeret dialektikus jutalmát is. Soha nem tudta magát az ember oly könnyűszerrel meggyőzni, hogy tiszta szerelemből fekszik le.

A mi szimbolikus esetünk abban az egzotikus országban szintén értett a dialektikához, sőt, tanulmányokat írt Hegelről, mégis inkább a sínekre vetette az ágyát. A falu bolondján kívül egyéb tanúi is voltak az eseménynek: egy ügynök és az állomásfőnök, ők vetek föl róla jegyzőkönyvet. Leírásuk szerint így halt meg József Attila: Az állomás épületétől némileg távol, hosszan elgondolkozva állott a vonat mellett. Amikor aztán lassan megindult a szerelvény, letérdelt a sínek mellett a töltésre, előrehajolt, mintha patak fölé hajolna, és rátette kezét a sínre, akárha vízbe akarná mártani. A kerék levágta a kezét, az egyik féktuskó pedig a fejét zúzta szét.

Órült volt, talán tényleg pataknak vélte a síneket. Mindenesetre róla el kell hinnünk, hogy tiszta lelkiismerettel feküdt le.

(Schweitzer Pál fordítása)

(Megjelent: Mozgó Világ 1983. 6. sz. 60—64.)

Balatonszabadoson — A költő Balatonszárszón lett öngyilkos.

Verrottung — magyarul: rothadás

Barátom volt... — József Attila és A. Koestler kapcsolatáról l. az 577. sz. cikk jegyzetét.

5. 658. „Gyönyörű képességünk, a rend”. — *Bálint György*. Pesti Napló 1939. szept. 10. —

Újraközölve: Bálint György: A toronyőr visszailleszt. II. Bp. 1966. 434—437.

Bálint György cikkének címéül *A város peremén* c. vers másfél sorát választotta, és gondolatmenetét is e költeményből vett idézettel zárja.

659. Radnóti Miklós Naplójából. (1939. júl. 26.-i, aug. 21.-i, aug. 24.-i és okt. 6.-i bejegyzés.) Részletek.

A Napló egészében még kiadatlan. Részleteket közölt belőle Radnóti Miklósné. (Csillag 1954. okt. — 1901—1903.) A Napló József Attilára vonatkozó részleteit közölte: Ekk 480—485., de ott hiányzik az 1939. júl. 26.-i és okt. 6.-i bejegyzés.

És többször emlegetik József Attilát. — Vö. a 638. és a 640. sz. cikkkel.

De a kongresszusra annakidején nem hívták meg. S mit szenvedett szegény Attila ezért! — Radnóti az 1934 augusztusában tartott Moszkvai Írókongresszusra utal, amelyre József Attilát nem hívták meg, s amelyen Magyarországról Illyés Gyula és Nagy Lajos képviselte az írókat. A költő súlyosan sérelmezte mellőzését, és ebből az alkalomból írta meg *Miért nem én?* c., kéziratban maradt, azóta elkallódott pamfletjét.

Gyula — Ortutay Gyula

Beck András — szobrász. L. a 795., 798. sz. cikket és jegyzetét.

Gábor — Tolnai Gábor

K. H. vagy KHG — K. Havas Géza

Kedves Zoltán, ... G. Z. — Radnóti levele Gáspár Zoltánhoz íródott, aki 1938-tól a Szép Szó szerkesztőségének tagja, majd a lap felelős szerkesztője lett.

a már csak „virtuálisan” létező kollégiumot vádolta gyávasággal — A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumáról van szó, amelynek Radnóti és Gáspár Zoltán is tagja volt.

undorodom a Horváth Béla-féle, svábok pofájába dőghalált okádó újkeletű humanizmustól. — Radnóti Horváth Bélának a Szép Szó 1939. máj.—jún.-i számában (177—178.) megjelent versének alábbi soraira utal:

Hát reszkesettek tőlem, bamba svábok,
A pofátokba dőghalált okádok,
Én élve-halva vadászok tirátok,
Ti gyilkosok, ti vérszívó pogányok!

Radnóti Miklós ez idő tájt versben is említette József Attilát. Első eclogájában (1938) a Költővel beszélgető Pásztor mondja: „Nem menekült el a drága Attila se, csak *nemet* intett / folyton e rendre, de mondd, ki siratja, hogy így belepusztult?” (R. M. összes versei és műfordításai. Bp. 1970. 141.)

660. Évforduló. — *Szabó Zoltán*. Magyar Nemzet 1939. dec. 3. — 7.

egy kérvénye szerint volt házitanító — Szabó Zoltán, a Kelet Népe 1938. júliusi számában megjelent József Attila összes versei c. cikkében (625. sz. alatt) már korábban is idézte a költőnek az Országos Magyar Diáknyomorenyhító Akcióhoz intézett kérvényét.

s miért nem a munkás védelmére — gyámolítják a gyáripart? — pontosan: „s mért nem a munkás védelmére / gyámolítják a gyáripart.” (*Hazám* 5.)

kenyerének nincs sava-borsa, hitelt nem ad a fűszeres? — helyesen: „levesének nincs sava-borsa, / hitelt nem ad a fűszeres;”

„Szeszélyes, furcsa játék” — Talán pontatlan idézet Tóth Árpád Rímes, furcsa játék c. verséből: „Szeszélyes, bús ajándék / E rímes, furcsa játék;”

További idézetek — a *Balatonszárszó* 3., *Ime, hát megeltem hazámat...*, *A város peremén*, *Szeretnének*, *Azt mondják*, *Mondd, mit érlel...*, *Magyar Alföld*, *Nyár*, *Bellehemi királyok*, *A Dunánál* c. versekből

661. József Attila dicsősége. — *Szalatnai Rezső*. Esti Újság (Bratislava—Pozsony) 1939. dec. 10.

Az eredetileg déli bulvárlapként indult Esti Újságból (1933—1941) a harmincas évek végére kiemelkedő jelentőségű politikai napilap lett. Híryanyagát Pethő Sándor Magyar Nemzetének napi anyagából merítette. Munkatársai között szerepelt Móríc Zsigmond, Győry Dezső, Peéry Rezső, Szalatnai Rezső.

Az idézetek — a *Bevezető*, *Reménytelenül*. *Lassan, tűnődve* c. versekből

662. József Attila emlékest. — (zs. e.). Népszava 1939. dec. 10. — 8.

(zs. e.) — Zsigmond Ede

Darvas József mondott bevezető beszédét — A beszéd megjelent dec. 15-én a Kelet Népeben (l. a 665. sz. cikket).

Az idézet: *A város peremén* c. versből

663. Az értelem vértanúja. — Bálint György. Újság 1939. dec. 10. — 7.

Újraközölve: Bálint György: A toronyőr visszapillant II. Bp. 1966. 463—466.

Az idézetek — a *Kosztolányi, Bevezető, A város peremén, Kiáltozás* c. versekből

664. A baloldali költő és a jobboldali viziló. — Kunszery Gyula. Jelenkor 1939. dec. 15. — 3—4.

Kunszery Gyula (1906—1973) költő, újságíró, irodalomtörténész. Egy ideig magyar—német szakos középiskolai tanárként dolgozott. Költeményei, novellái a húszas évek közepétől jelentek meg az Életben, Képes Krónikában, tanulmányai a Katolikus Szemleiben, a Jelenkorban. Hitler-ellenes publicisztikai tevékenységet fejtett ki a Magyar Nemzet és a Mai Nap hasábjain. Cikkeivel kihívta a jobboldali sajtó támadását. A német megszállás idején bujkálnia kellett. 1945 után újra a Magyar Nemzet munkatársa volt. 1947-ben a Katolikus Néppárt listáján országgyűlési képviselő lett. Pesterzsébeten tanított. 1955-től az Új Ember belső munkatársa volt.

A Jelenkor (1939—1944) a katolikus baloldal kéthetenként megjelenő fasisztaellenes politikai és kulturális szemléje, a Korunk Szava utódja volt. Szerkesztője, Katona Jenő a folyóiratban a nemzeti múlt igaz értékeit, a demokratikus gondolat hagyományait kívánta tudatosítani. Törekedett a kortárs európai irodalom és művészet bemutatására.

665. Emlékbeszéd József Attiláról. — Darvas József. Kelet Népe 1939. dec. 15. — 10—11.

Újraközölve: Darvas József: Az író vizsgája. Bp. 1968. 71—76.

Darvas József (1912—1973) író, publicista, politikus, a népi írók mozgalmának jeles alakja. A fővárosban napszámos, könyvügynök, lapkihordó, kovács-segédmunkás volt. Kapcsolatba került az illegális kommunista mozgalommal. Letartóztatták, öt évig rendőri felügyelet alatt állt. 1936—37-ben Vértés Györggyel együtt szerkesztette a Gondolat c. lapot. Jelentős szerepe volt a Márciusi Front létrehozásában, részt vett a Történelmi Emlékbizottság megalakításában. 1945-ben a Nemzeti Parasztpárt alelnöke, a Szabad Szó szerkesztője. 1947—56-ig különböző miniszteri tárcákat töltött be. 1951—53 között, majd 1959-től haláláig a Magyar Írók Szövetségének elnöke. 1972-től az Elnöki Tanács tagja volt.

Az emlékbeszéd a költő halálának második évfordulóján, a Zeneakadémián rendezett ünnepélyen hangzott el. Vö. a 662. sz. cikkel.

„*áj népről, másfajta rajról*” — „*Új nép, másfajta raj.*” (*A város peremén*)

„*hogy helytálljon az emberiségért az örök talajon...*” — „*hogy helyt álljunk az emberiségért / az örök talajon*” (*A város peremén*)

„*minden emberi mű értelme mibennünk bűg, mint a mélyhegedű*” — helyesen: „*minden emberi mű / értelme ezért bűg mibennünk, / mint a mélyhegedű.*” (*A város peremén*)

Attila, folytatnám, de unnád... — a Haszon c. József Attila-vers parafrázisa. — Eredetije így hangzik: „*Attila, folytatnám, de unnád; / tudod, hogy nem élsz lazacon — / vagy ténferegysz, vagy adnak munkát / s itt állsz és ott ül a haszon.*”

További idézetek — a *Levegőt!, Nemzett József Aron* c. versekből

1940

666. A Dunavölgy költője. — Széjgyártó László. Jelenkor 1940. jan. 15. — 2.

Széjgyártó László (1916) műfordító, ifjúsági író. 1944-ig gimnáziumban tanított, 1945—49-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium előadója és a Köznevelés szerkesztője,

1949–55-ig általános iskolai tanár, majd 1964-ig igazgató volt. 1965-ben az Európa Könyvkiadónál szerkesztő lett.

„egymás ellen új gyalázat — serkenti fel a fajokat.” — helyesen: „hát új gyalázat egymás ellen / serkenti föl a fajokat.” (*Ős patkány terjeszt kört...*)

„Magyar, köszönj az elmúlásnak, — nincs mit keresned már e tájon” — helyesen: „Magyar, köszönj az elmúlásnak, / Nincs mit kereskedj már e tájon” (*Magyarok / Minek magunkat lassan ölmi?*)

További idézetek — *A Dunánál, Bús magyar éneke* c. versekből

667. Néma délután. — *Takáts Gyula*. Kelet Népe 1940. jan. — 15.

Takáts Gyula (1911) költő, író, műfordító, kritikus, festő. Munkácson és Kaposváron volt gimnáziumi tanár, később Kaposváron megyei múzeumigazgató lett. Költői munkásságáért 1941-ben Baumgarten-díjat kapott. 1949–71-ig, nyugdíjba helyezéséig a Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum, később a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatóságának igazgatója. 1945-től a Magyarok, 1958-tól a Jelenkor, 1976-tól a Somogy c. folyóirat munkatársa.

668. A versekről... — *k. gy.* Népszava 1940. febr. 29. — 4.

k. gy. — *Kállai Gyula* (1910) politikus. A harmincas években Budapesten és Debrecenben részt vett az egyetemi baloldali mozgalmak szervezésében. 1939-ben bebörtönözték. 1939–44-ig pártmegbízatásból a Népszava szerkesztőségében dolgozott. A II. világháború alatt a németellenes antifasiszta egységmozgalom egyik szervezője volt, a Magyar Történelmi Emlékbizottság létrehozásának és tevékenységének egyik irányítója. 1942-ben letartóztatták. 1945-ben részt vett a földreform kidolgozásában. 1951-ben koholt vádak alapján letartóztatták, 1954-ben rehabilitálták. Előtte és utána magas párt- és állami vezetői posztokat töltött be.

669. Hogyan halt meg József Attila édesapja. — *Méliusz József*. Brassói Lapok 1940. márc. 3. — 17.

Méliusz írását Szabolcsi Miklós „Nemzett József Áron...” c. cikkében (Költészet és korszerűség. Bp. 1959. 111–112.) így méltatja: „Hogyan induljunk hát József Áron keresésére? A nagy terjedelmű József Attila-irodalomban ismertem egy kevéssé emlegetett cikket: Méliusz Józsefét a *Brassói Lapok* 1940. március 6-i számában. A riport arról írt, hogy József Áron évekkel azelőtt Temesvárott halt meg, egy messihi kültelken; Méliusz kint járt a helyszínen, s megrázó képekben festi a nyomort s elesettséget, beszámol, hogy látta »Áron bácsin négy-öt éves beteg, nyomorék gyerekeit is... De Méliusznak nem sikerült találkoznia a gyermek anyjával; a cikkekre nem figyeltek fel, s a nyom ismét betemetődött.” Szabolcsi Miklós *Fiatal éleket indulója* c. monográfiájában két helyen is kitér Méliusz cikkére: „Az apa sorsára alapvető kiindulópont: *Méliusz József: Hogyan halt meg JA édesapja?* (A cikket még 1938 elején írta; újraközli, rövid bevezetéssel Utunk 1959. aug. 13. 9.; és József Áron vizsgálatlan halála címmel Kitépott naplólapok (Bukarest, 1961. 199–205.) c. kötetében.” (SZM: FÉI 10.) A második említés Méliusz József forrására világít rá: „Méliusz József ismeretes felfedező útjához az indítást Fejtő Ferencről kapta; ő írta neki: »József Attila apja állítólag Temesváron él, Josif Áron néven, mint munkás... Ő, mint tudod, igen régen elhagyta családját, amely azt hitte hogy kivándorolt. Érdekes volna és számunkra fontos is, ha el tudnál menni hozzá, megkeresni, beszélgetni vele s megkérdezni tőle, aki állítólag vallási tébolyfélébe esett, hogy mi lett fiából...” (SZM: FÉI 25.)

Szabolcsi Miklós ezen a nyomon elindulva tisztázta József Áron származását és további életútját első családjától történt elszakadása után, igazolva Méliusz kutatásainak eredményeit. (Vö. „Nemzett József Áron...” I. m. 108–116.; SZM: FÉI 9–25.)

Kéves megrendűtöbb írást olvastam életemben, mint a József Joldnét a „Korunk” oldalain — József Jolán 1939 decemberétől 1940 augusztusáig 8 folytatásban közölte a *Korunk* hasábjain József Attila élete c. könyvének részleteit. Az 1940. júl. — aug.-i számban a könyv 160. oldaláig, az anya haláláig jutott el a közlésben. Az utolsó folytatást a szerkesztőség

alábbi megjegyzése vezet be: „Jelen közleményünkkel befejezzük József Jolán hosszú hónapok óta folytatásokban közölt páratlan értékű írás sorozatát, mely most, hogy az életrajz könyvalakban is megjelent (Cserépfalvi, Budapest) Erdélyen túl, az egész magyar irodalom eseménye. (A szerk.)” (614.)

Kraiovában keltezett levelét közli. . . . iratait kézbesíteni akarták Craiovában — a romániai város neve helyesen: Craiova

Egy Budapestről küldött cím Temesvár Gyárváros elnevezésű . . . külvárosába irányított — Elképzelhető, hogy a címet Fejtő Ferenc fentebb idézett levele tartalmazta, amely Méliusz szerint 1938. jan. 5-én kelt.

az öreg Iosif Áronra — József Attila édesapjának nevéől Szabolcsi Miklós így ír: „József Áron — aki nevét csak 1900-ban magyarosította hivatalosan — Iosifu Aron-ként született. . . .” (SZM: FÉI 10.) Az idézett műben az apa neve „Josif Aron” formában is előfordul.

670. Thomas Mann és József Attila. — *ifjabb Kubán Endre*. 6 Órai Újság (Timisoara — Temesvár) 1940. márc. 8.

Élismert költő, amikor kukoricacsósz lesz, majd matrónnak csap fel. — A költő 1922 nyarán volt kukoricacsósz Kiszomboron, s első versei csak ezután jelentek meg a Színház és Társaság c. lapban. Matróz azonban sohasem volt. 1920-ban hajósinasként szolgált a Dunán, az Atlantica Tengerhajózási Rt. alkalmazásában. Az életrajz ismertetése során a szerző még egy sor hasonló adatbeli hibát ejt.

Később Hugo Viktor verset olvas, az „Ultima Verba”-t. — L. erről a 388. sz. cikket és jegyzetét.

József Attila gyermekkorától kezdve csodálója Thomas Mann-nak, a Nobel-díjas írónak. — József Attila és Thomas Mann kapcsolatáról l. a 313. sz. cikk jegyzetét.

Thomas Mannt hívják meg, aki ekkor Svájcban élt önkéntes száműzetésben. — Thomas Mann meghívásáról és szerepléséről a Magyar Színház estjén l. a 310. sz. cikket és jegyzetét.

Franyó Zoltán . . . lefordította a verset . . . Méliusz József . . . átadta Thomas Mannak, — A vers fordításairól és Thomas Mann véleményéről a fordításokkal kapcsolatban l. a 313., 539. sz. jegyzeteket.

„Hör mal. . . .” — magyar jelentése: idehallgass! figyelj csak ide!

„Kedves Hatvány Úr! — A szerző a Szép Szó József Attila emlékének szentelt számában megjelent levelet közli újra (vö. az 539. sz. cikkel).

671. József Attila élete. — *Névtelen*. Népszava 1940. máj. 12. — 18.

József Jolán . . . most megírta emlékezéseit »József Jolán és József Attila élete« címmel. — József Jolán: József Attila élete c. könyve 1940. könyvnapjára jelent meg, Cserépfalvi kiadásában, 465 lapon.

672. József Attila életének és halálának titka. — *Boldizsár Iván*. Hétfő Reggel 1940. máj. 27. — 4.

Hétfő Reggel (1939—1944) a háború alatt mérsékelt hangvételű, Teleki-párti, nyilasellenes hétfői politikai lap volt. Tördelésével, címadásával fejezte ki angol és szovjet szimpátiáját.

673. József Attila élete. — *Féja Géza*. Magyarország 1940. máj. 30. (esti kiad.) — 7.

József Attila az Ignóus Pál szellemi vezetése alatt álló „Szép Szó” című fajvédő folyóirat szerkesztője volt. — Féja a folyóirat szerkesztőit cionizmussal vádolja, s a tényeket eltorzítva, antiszemita szellemben támadja a költő zsidó származású barátait és munkatársait. Hasonló szellemben ír József Jolán könyve kapcsán József A. családjáról, baráti köréről Tatay Sándor. (Magyar Élet 1940. júl. — 11—12.)

Ez a folyóirat zászlónak, pajzsának és ürügynek használta a nyomorgó költőt, de a szerkesztői honoráriumot, József Jolán szerint F. F.-nek adta nyilván fajvédő alapon. — Féja József Jolán: József Attila élete c. könyvének alábbi részletére hivatkozik és azt értelmezi

tovább: „... a Szép Szó nem honorálta szerkesztőjét. Később már tördelni sem engedték. A lap egyik munkatársa azt mondta, azért, mert F. F. jobban értett hozzá. Tehát ő kapott 120 pengő fizetést.” (József J. 288.) Az F. F. névbetűk Fejtő Ferenc nevét rejtik. Fejtő helyreigazító nyilatkozatát ebben a kérdésben l. a 980. sz. cikkben.

674. A tragikus költő. — (K. A.) Pest 1940. máj. 30. — 4.

(K. A.) — *Kárpáti Aurél*

Kárpáti Aurél korábbi cikkeiben több alkalommal említi József Attilát. (Vö. a 46., 121. cikkeket.) Egy megjegyzés bizonyítja, hogy a költő jelentőségét a szárszói tragédiát követő hetekben ismerte föl: „A nemrég oly tragikus véget ért, zseniális *József Attilánál*, *Fodor Józsefnél* és *Sárközi Györgynél* ugyancsak hiányoznak a »képszerű« budapesti utalások, bár költészetük teljesen nagyvárosi szellemben fogant” — írta a Budapest — a legújabb költészet tükrében c. cikkében. (Pesti Napló 1937. dec. 31. — 3.)

675. Szerkesztőségi asztal. — *Móricz Zsigmond*. Kelet Népe 1940. jún. 1. — 14.

Zsukanak könyve kísérleties borzongásban tartott — Móricz Zsigmond Dénes Zsófia: Élet helyett órák c. könyvére utal. A szerző a Kelet Népeinek ugyanebben a számában méltatja az Adyról írott könyvet is.

676. József Jolán: József Attila élete. — *Névtelen*. Újság 1940. jún. 1. — 8.

677. József Attila élete. — *Bálint György*. Népszava 1940. jún. 2. — 13.

Újraközölve: In: A toronyőr visszapillant II. 512—515.

„a költő és a sorsharag” — utalás Petőfi: Az utolsó alamizna c. versére, amely e sorokkal kezdődik: „A költő és a sorsharag / Egy anyaméhből született;”
Az idézetek — *A város peremén*, *Elégia*, *Kiáltozás* c. versekből

678. A mi könyvnapunk. — *Darvas József*. Szabad Szó 1940. jún. 2. — 3. Részlet.

A Szabad Szó (1939—1944) az azonos című, Mezőfi Vilmos szerkesztette agrárszocialista politikai hírlap utóda. A Nemzeti Parasztpárt megalakulása után, 1939-ben ennek szerkesztését vette át Szabó Pál. Ettől kezdve vált a népi írók mozgalmának politikai orgánumává. A baloldali népi írókat, a Kisgazdapárt balszárnyát tömörítette, akik bekapcsolódtak a népfrontmozgalomba. 1945—52-ig ismét megjelent.

679. József Attila összes versei és műfordításai [Szerkesztői jegyzet]. — *Bálint György*. Cserépfalvi kiadás Bp. 1940. 544 l. — 4.

A kötet 1940-ben, a könyvnapon jelent meg.

A kötet felépítése: Curriculum vitae: 5—13.; Gyermekkori versek: 15—21.; Szépség koldusa: 23—63.; Nem én kiáltok: 65—125.; Versek 1922—27-ből: 127—163.; Nincsen apám se anyám: 167—193.; Verseskönyv 1931-ből: 195—201. A 201. oldalon a következő lapalji jegyzet olvasható: „E kötet többi versét lásd: »Medvetánc«, a következők kivételével: »Farsangi lakodalom«, »Aranybojtus«, »Tömeg«, »Ákácokhoz«, »Szocialisták«. A Villon-fordításokat lásd: »Műfordítások.«; Külvárosi éj: 203—210. A 210. oldalon lapalji jegyzet: „E kötet többi versét lásd: »Medvetánc.«”; Medvetánc: 211—327. Versek 1927—1936-ból: 329—358.; Nagyon fáj: 359—407.; Utolsó versek (1936—1937): 409—465. Az *Ime, hát megeltem hazámat* c. versre vonatkozó lapalji jegyzet a 464. oldalon: „József Attila utolsó verse”; Törédékek: 467—502. A *Drága barátaim*... kezdetű törédékre vonatkozó lapalji jegyzet az 502. oldalon: „József Attila közvetlenül halála előtt kezdte ezt a befejezetlenül maradt verses levelet.” Műfordítások: 503—530.

680. Ma van az első könyvnap. — *Simándy Pál*. Független Magyarország 1940. jún. 3. — 5.

A lapnak, amelyben a cikk megjelent, az elkövetkező években jelentős szerepe volt a József Attila-kultusz kibontakoztatásában. A Független Magyarország (1939—1944)

bátor hangú, az első években határozottan antifasiszta hétfői politikai napilap volt, amely törekedett arra, hogy olvasóival a háború tényleges erőviszonyait megismertesse, s figyelmeztessen a német fasizmus magyarországi veszedelmeire. Felelős szerkesztője Bajcsy-Zsilinszky Endre volt. Egy ideig a szerkesztőségben dolgozott a költő nővére, József Jolán is.

József Attila verseiből is teljes kiadást kapunk — L. a 679. sz. cikket és jegyzetét. Cserépfalvi Imre: Egy könyvkiadó feljegyzései c. könyvében (Bp. 1982.) erről így ír: „1940-ben Bálint György szerkesztésében adtuk ki összes verseit, teljesebb, jobb összeállításban. Ekkor már megkockáztathattuk.” (I. m. 190.)

„Hejh, burzsoá, hejh proletár, én József Attila itt vagyok” — helyesen: „hejh burzsoá! hejh proletár! — / én, József Attila, itt vagyok!” (Bevezető)

A másik idézet — a *Nemzett József Aron* c. versből

681. Egy szegény élet története. — *Kassák Lajos*. Magyar Nemzet 1940. jún. 5. — 9.

682. Nyitott szemmel a könyvnapon. — —*ós*. Sorakozó 1940. jún. 7. — 5. Részlet. —*ós*. — A szignót nem sikerült feloldani.

A Sorakozó (1939—1944) nyilas, fajvédő hetilap volt.

683. József Attila életéről. — *Pap Gábor*. Független Újság (Cluj—Kolozsvár) 1940. jún. 8. — 11—12.

Pap Gábor—Becsky Andor

„Vér csurog a földről, vér csurog a fáról” — idézet Gyóni Géza: Csak egy éjszakára... c. verséből, helyesen: „S vér csurog a földön, vér csurog a fáról”

Már a „Korunkban” leközlött részletek is rendkívüli írói munkának hatottak. — Vö. a 669. sz. cikk jegyzetével.

A szerző recenzióját ugyanerről a könyvről l. 696. sz. alatt.

Az idézet — a *Majd emlékezni jó lesz* c. versből

684. Attila és Jolán — (*molnár*). Színházi Magazin 1940. jún. 9. — 51.

(*molnár*) — *Molnár Miklós* (1918) újságíró, kritikus, irodalomtörténész, műfordító.

A háború előtt *A Reggel* és más polgári lapok munkatársa volt. 1945—46-ban a *Szabad Szó*, majd 1947—50-ban a *Szabad Nép* színházi rovatát vezette. 1950 novemberétől az Irodalmi Újság munkatársa, majd felelős szerkesztője volt. 1956-ban az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa lett. 1957-ben külföldre távozott. Svájcban telepedett le, a genfi Institut Universitaire des Hautes Études Internationales munkatársa.

„Éltem — s ebbe más is belehalt már...” — helyesen: „Éltem — és ebbe más is belehalt már.” (*Kész a lettár*)

Ennél támadóbb és ennél védőbb könyvet még nem olvastam — A cikk pontatlanul idézi Móricz Zsigmond szavait. Helyesen: „Soha szelidebb, jóságosabb, önmérséklőbb s egyben soha őszintébb, igazabb, támadóbb könyvet nem sirtam végig.” (Vö. a 675. sz. cikkel.)

Végül Bajcsy-Zsilinszky Endrénél kapott állást. — József Jolán ekkoriban a Független Magyarország szerkesztőségében dolgozott.

Attila darabot is szeretett volna írni és első próbálkozása egy fordítás spanyol nyelvből. — A szóban forgó „próbálkozás” „Lope de Vega (1562—1635) *Los milagros del desprecio* című darabjának fordítása, illetőleg szabad átköltése [...] A közvetítőül szolgált német fordítás feltehetőleg az alábbi: Lope de Vega: *Dieses Wasser trink' ich nicht*, Bearbeitung von Eduard v. Tiessen, Reclams Universal-Bibliothek N° 2708, 1890.” (JAÖM IV. 274.) A fordítás, amely a *Donna Juana* címet kapta, töredékben maradt. 1936-ban született. Utóbb Gáspár Endre kiegészítette. Közölte: JAÖM IV. 92—138. József Attilának egyébként ez nem az első próbálkozása a dráma területén. 1924-ből van egy eredeti drámatöredéke (JAÖM IV. 16.).

A cikkhez egy fénykép részletét mellékeltek, az alábbi aláírással: „József Attila és Jolán 1930-ban”. (Vö. Négy szemközt az utókorral. Bp. 1980. 69.)

A Színházi Magazin ugyanezen számának 44. oldalán a következő hirdetés olvasható:

„Évtizedek óta nem volt a magyar irodalmi életnek olyan szenzációja mint *József Jolán* könyve: *József Attila élete*-ről. Az eddig ismeretlen író nő egyszerre a magyar irodalom élére került. A kritikusok hasábokon méltatják könyvét s Dosztojevskij és Gorkij mellé sorolják. Így ír a sajtó: „... Nőíró magyarul még nem írt ilyen erővel, ilyen könyörtelenül tiszta, elképesztő és félelmetes stílusban...” *József Jolán: József Attila élete* c. könyve *Cserépfalvi* kiadásában jelent meg. Kapható a *Színházi Magazin* könyvesboltjában. Budapest, VI., Váci-utca 35.”

685. Asszonyok költőkre emlékeznek. — *Schöpflin Aladár*. Nyugat 1940. júl. 1. — 311—314. Részlet.

Cikkében Schöpflin, József Jolán életrajzán kívül, Dénes Zsófia: Élet helyett órák. Egy fejezet Ady Endre életéből c. könyvről is írt.

Mindnyájunknak oka van egy kis lelkifurdalást érezni. — Gellért Oszkár így kommentálja ezt a vallomást: „Ha ezt írja, akkor nyilván nemcsak Babitsra mint a Baumgarten-alapítvány kurátorára gondol, hanem önmagára is, aki az alapítvány tanácsadó testületének tagjaként elmulasztotta, hogy kiálljon József Attila díjazásáért, sőt amikor Hevesi András és József Attila között kellett választania, ő szavazatával Hevesi javára döntött — mint azt velem Basch Lóránt közölte.” (Gellért Oszkár: Egy író élete. A Nyugat szerkesztőségében 1926—1941. II. Bp. 1962. 608.)

József Attila és Schöpflin Aladár kapcsolatára vonatkozólag l. még a 495. sz. cikk jegyzetét.

686. Egy megjegyzést, ... — *Illyés Gyula*. Nyugat 1940. júl. 1. — 314.

Ezt a mendemondát, melyet azóta már „költő-párbaj” címen is hallottam emlegetni — Illyés Gyula a József Attila élete 254—255. lapján leírt állításokkal vitatkozik. Vö. a 347. sz. cikk és jegyzetével.

Az ő „Egy költőre” című verse, az 1937-ben írt, rám vonatkozik — József Attilának két *Egy költőre* c. verse van. A korábbi Babits Mihályról írta (*Sakált kiált...*), az Illyésről írott vers kezdősora: „Téged szeretnek: könnyen értenek,”.

687. Akik zsaroltak és akik hagyták magukat. — *Bajcsy-Zsilinszky Endre*. Független Magyarország 1940. aug. 12. — 3. Részlet.

Bajcsy-Zsilinszky Endre cikkének tárgya egy lelepleződött zsarolási botrány: „*Bilinkievics-Szentiványi, Fekete-Schwarz, Böhm-Barabás, Udvari-Levandovszky*: ezek a zengzetes nevek képviselik és egyben szimbolizálják azt a zsaroló bűnszövetkezetet, mely egy-két szélső jobboldali lap szerkesztőségében vagy kiadóhivatalában ütött tanyát s most lelepleződött” — ezekkel a szavakkal indítja cikkét. József Attilát példaként említi. Cikkének csak a költőre vonatkozó részletét közöljük.

József Attila egy ideig munkatársa volt Előrs c. lapjának (l. erről a 105. sz. cikket és jegyzetét). Féja Géza szerint a *Favágó* c. vers Népszavában megjelent változata miatt a politikus megneheztelt a költőre (l. erről a 153. sz. cikk jegyzetét.). A későbbiekben, Szabadság c. lapjában kedvező recenzió jelent meg róla. A költő nővére, József Jolán Bajcsy-Zsilinszky Független Magyarország c. lapjának munkatársa lett, s ez a lap aktív részt vállalt a József Attila-kultusz ápolásában.

688. József Jolán: József Attila élete. — *Pogány Ö. Gábor*. Kelet Népe 1940. aug. 15. — 14.

Pogány Ö. Gábor (1916) művészettörténész. 1945-től a Szépművészeti Múzeum munkatársa, később a múzeológia területén fontos vezető állásokat töltött be. Legutóbb a Nemzeti Galéria főigazgatója volt.

689. József Attila sirjánál. — *Benamy Sándor*. Népszava 1940. aug. 25. — 7—8.
A cikk újraközlését l. Benamy Sándor: VII. Izétől Szent József Attiláig. Bp. 1980.
65—69. Az újraközlés szövege jelentősen eltér az eredeti változattól.

Benamy Sándor (1899) író, újságíró. 1920-tól erdélyi, majd bécsi és párizsi lapoknál dolgozott. 1934-ben Budapestre költözött, s ettől kezdve az irodalomnak él.

„*Ne feledd lágy arcód alatt a csontarc kaján mosolyát.*” — Karinthy Frigyes Halott c. versének idézett sorai helyesen: „Ha sírsz, ne feledd lágy arcok alatt / A csontarc kaján mosolyát.”

690. Könyvtárszobában. — *Borbély László*. Magyar Protestánsok Lapja 1940. aug. — 79.

691. Antológiák. — *Rónay György*. Nyugat 1940. aug. — 363—369. Részlet. (363., 367—369.)

Rónay György (1913—1978) költő, író, műfordító, irodalomtörténész. 1937-ben a Révai Könyvkiadóhoz került lektornak. 1943-ban Lovass Gyulával, Sötér Istvánnal és Thurzó Gáborral alapítója és szerkesztője volt az Ezüstkör c. folyóiratnak. 1947—49-ben országgyűlési képviselő. 1945-től a Vigilia szerkesztőbizottsági tagja, 1969-től haláláig felelős szerkesztője volt.

„*áttetszővé, mint minden látomás*” — helyesen: „de áttetsző, mint minden látomás” (Ó szív! nyugodj!)

annyira szerette / kedvesét eme, / hogy hajóra szállt s az / elmerült vele — helyesen: „*annyira szerette / kedvesét eme, / hogy hajóra szállt s az / elsüllyedt vele.*” (*Táncba fognak*)

További idézetek — *Nő a tükör előtt, Tószunnyadó, A legutolsó harcos, Áldalak búval, vigalommal, Piros hold körül, Határ, Ringató, Születésnapomra, A város peremén c. versekből*

692. Juhász Gyula és József Attila. — *Névtelen*. Tükör 1940. aug. — 419—420.

A Tükör (1933—1942) képes szépirodalmi és ismeretterjesztő folyóirat volt. Irodalmi és társadalomtudományi kérdésekkel foglalkozott. Munkatársai között számos jeles író, kritikus és tudós található, elsősorban olyanok, akik kapcsolatban álltak a Franklin Társulattal, a lap kiadójával.

693. Irodalmunk új útjai. — *Tóth Béla*. Új Élet (Kassa) 1940. nyár — 225—226. Részlet.

Tóth Béla (1908) kritikus, irodalomtörténész, műfordító. Debrecenben lett gimnáziumi tanár. Számos tanulmányt, kritikai és képzőművészeti cikket publikált a Nyugat, Kelet Népe, Protestáns Szemle, Debreceni Szemle, Tiszántúli Figyelő, Alföld és Kortárs hasábjain.

Az Új Élet (1932—1944) a csehszlovákiai magyar egyetemista mozgalom katolikus szárnyának, a Prohászka Körnek jól szerkesztett és szélesen tájékozódó, népszerű szociális és világnézeti szemléje volt. A negyvenes években azonban katolikus szellemű humanizmus és toleranciája törést szenvedett, teret kapott benne az antiszemitizmus.

A cikk a továbbiakban Gulyás Pál és Sinka István költészetével foglalkozik.

Az idézetek — a *Harmatocska, Külvárosi éj, Holt vidék, Ritkás erdő alatt, Karóval jöttél... c. versekből*

694. Kopott ferencvárosi bérházból a halhatatlanságba. — *Névtelen*. Független Magyarország 1940. szept. 16. — 7.

„*áramló könnyűségű rétek*” — helyesen: „*áramló könnyűségű rét*” (*Nyár*)

További idézetek — a *Ritkás erdő alatt, Drága barátaim... Én hazám, fajom és emberiségem... c. versekből*

695. József Attila három ismeretlen verse. — *Marék Antal*. Híd 1940. szept. 27. — 10.
Marék Antal (1903) orvos, író, irodalomtörténész. 1918–26-ig Csehszlovákiában élt. 1940-ig Ecseren, aztán Budapesten folytatott orvosi gyakorlatot. A Magyar Írás, a Magyar Minerva szerkesztője volt.

A Híd (1940–1944) a második világháború éveinek sajátosan kettős arcú képes irodalmi, művészeti, tudományos és társadalmi hetilapja. Fényképeket, riportokat közölt a korszak politikusairól, közéleti személyiségeiről, politikai, kulturális, színházi eseményeiről, ugyanakkor a korszak számos kiváló írójának adott publicitást. Állásfoglalásában németellenes volt, magas színvonalát a legjobb magyar írók biztosították. Már indulásakor bizonyos reformtörekvések szelleme hatotta át, később a demokratikus tendenciák felerősödtek benne, majd a munkásmozgalomhoz való közeledés szándéka is megmutatkozott a szerkesztésében. Főszerkesztője Zilahy Lajos, felelős szerkesztője Kállay Miklós volt.

„A következő évben... Bécsbe mentem — részlet a *Curriculum vitae*-ből

Ez a három vers a bécsi esztendő terméke. — Marék Antal bevezető sorai után a lap a *Hivogató*, *Csak a tenger jött el*, *A csapat* c. verseket közli.

Bécs, 1926. február. — *A csapat* c. vers a JÁÖV szerint 1926 januárjában, a *Hivogató* 1926 márciusa körül, a *Csak a tenger jött el* pedig 1926 márciusában született, Bécsben.

696. József Jolán: József Attila élete. — *Pap Gábor*. Korunk 1940. szept. — 810–811.
Pap Gábor—Becsky Andor

A szerző korábban is írt József Jolán könyvéről. L. a 683. sz. cikket.

697. Nagyon fáj. — *Dudás Kálmán*. Kalangya (Novi Vrbász) 1940. okt. — 436.

Dudás Kálmán (1912–1983) költő, író, műfordító. Egyetemi tanulmányait Zágrábban végezte. Gyógyszerész volt. 1947-ben Budapestre költözött. Korai írásai a Kalangyában, a Hídban és erdélyi lapokban jelentek meg.

698. József Jolán: József Attila élete. — *Herceg János*. Kalangya (Novi Vrbász) 1940. okt. — 472–473.

Herceg János (1909) jugoszláviai magyar író. Könyvtáros volt, majd az újvidéki magyar könyvkiadó lektora. Később a Kalangya c. folyóirat szerkesztője. 1946-tól az újrainduló Híd c. folyóirat egyik szerkesztője volt. 1957 óta az újvidéki rádió irodalmi szerkesztője. Műfordítói tevékenységet is folytat.

Az idézet — a *Kidáltozás* c. versből

699. Három asszonykönyv. — *Dr. Lázár Béla*. Koszorú 1940. okt. — 39–43. Részletek.

Dr. Lázár Béla (1869–1950) művészettörténész, tanár, író. 1893-tól gimnáziumi tanárként dolgozott. Segédszerkesztője volt a Magyar Kritika és főszerkesztője a Modern Művészet c. lapnak. A két világháború között egy évtizedig az Ernst Múzeum igazgatója. 1916-tól tagja volt a Petőfi Társaságnak. Regényeket, elbeszéléseket írt. Kritikusként is működött.

Kosztolányi Dezsőről, a felesége, Adyról egy menyasszonya, József Attiláról a nővére — A szerző Kosztolányi Dezsőné: Kosztolányi Dezső, Dénes Zsófia: Élet helyett órák és József Jolán: József Attila élete c. könyvéről ír cikkében.

Olyan püngrün játék volt ez. — helyesen: „püngrüc játék”. József Jolán életrajzában leírja gyermekkori játékaikat, köztük az említett játékot is (József J., 44–45.) A József Jolántól idézett sorok a könyv 148. lapján olvashatók.

Erről ír hűgának — József Attilánál mindkét nővére idősebb volt.

700. József Attila élete és életműve. — *Bóka László*. Vigilia 1940. okt. — 421–426.
„Páris, a csomagok napján.” — helyesen: „Párizs, 1926. XI. 2. a csomag napján.” (JAVL 123.)

akkor eljuthatunk a tulajdonképpeni költészethez — A József Attila-levél idézett szavai helyesen így hangzanak: „... akkor aztán eljuthatunk a tulajdonképpeni költészethez”. (JAVL 130.)

„Okos szívében jajgatott a világ töredelme”... „édes Örökkévalóság” — Bóka László Horváth Béla József Attila c. verséből idéz (vö. az 525. sz. cikkel).

További idézetek — a József Attila (*Vidám és jó volt...*) c. versből és József Attila nővéreirez írott leveleiből: l. JAVL 30., 118., 131., 141. és 155.

701. József Attiláról mesélt a nővére az impozáns emlékestén. — (e. j.) Kis Újság 1940. nov. 4. — 7.

(e. j.) — Erdős János

„Lala” — L. erről az 573. sz. jegyzetet.

„Nagy költő volt...” — Cs. Szabó László idézett írása (vö. az 556. sz. cikkel) ezekkel a mondatokkal zárul: „Nagy költő volt, nagyon nagy. Csak siratni lehet, nem méltatni.”

A József Attila-estet a Magyarország esti kiadása József Jolán megrázó vallomásai József Attiláról c. rövid híradásban harangozta be. A kis cikk József Jolán előadásáról az alábbi apró, de érdekes adalékot közölte: „a bevezetőt pedig József Jolán, a költő húga tartja, »*Ami a könyvből kimaradt*» címmel. Az előadás során József Jolán válaszol azokra a levelekre, amelyeket fivérééről írott könyvének olvasói küldtek hozzá, és ezek a válaszok egyben megrázó vallomások lesznek József Attila életének tragikus epizódjairól.” (1940. nov. 2. — 8.)

702. József Attila-est. — J. S. Népszava 1940. nov. 5. — 4.

J. S. — Jemnitz Sándor (1890—1963) zeneszerző, esztéta, zenekritikus. A budapesti Zeneakadémián Koessler Jánosnál zeneszerzést tanult; majd Németországban a lipcsei konzervatóriumban M. Reger, Nikisch Arthur, M. Sitt tanítványa (1908—11). Kisebbségi operatársulatok tagja, Brémában korrepetitor, Berlinben A. Schönbergnél folytat tanulmányokat (1911—15). 1916-ban visszatér Magyarországra. Több lap zenei rovatának munkatársa. 1924—50-ig a Népszava zenekritikusa. Vezetőségi tagja volt a Munkás Dalszövetségnek, majd a Munkás Kultúrszövetségnek. Dalokat, kórusműveket, szonátákat komponált.

703. Kései levél József Attilához. — Szilágyi Lilla. Népszava 1940. nov. 6. — 6.

Szilágyi Lilla (1921) újságíró, ebben az időben a Népszava külső munkatársa.

Az idézet — a *Haszon* c. versből

704. Tetemrehívás. — *Névtelen*. Kanadai Magyar Munkás (Toronto) 1940. nov. 7. — 4—6. Részletek.

A Kanadai Magyar Munkás Kanadában megjelenő magyar nyelvű munkás hetilap volt. Akkor alapították, amikor a magyar kormány kezdeményezésére Kanadából kitiltották a New York-i Új Előre c. lapot. Eleinte proletkultus, később, a harmincas években egyre inkább népfrontos, antifasiszta szellemiség jellemezte.

A cikkbe szerzője hosszú idézeteket illesztett be József Attila verseiből, prózai írásaiból, a József Attiláról szóló irodalomból és más szerzők írásaiból is. Csak a szerző saját bevezető, összekötő és zárószöveit közöljük.

Az írás nagymértékben támaszkodik a Szép Szó 1938. jan.—febr.-i József Attila emlékének szentelt különszámára. A két fénykép illusztrációt is a Szép Szóból vette kölcsön.

A cím alatt, keretbe foglalva Petőfi: Magyarország c. verse és Ady: A lelkek temetője c. költeményének részlete olvasható.

A *Curriculum vitae* közlését bevezető sorok némi módosítással a Szép Szó különszámának az önéletrajzhoz írott lapalji jegyzetét ismétlik meg. A cikk első oldalán kurzívan szedve a *Tiszta szívvel* c. vers található.

A cikk második oldalán a szerző idézi Ady: Néhai Vajda János c. versének egy részletét, közli a *Szegényember szeretője* c. József Attila-költeményt, valamint a Diáknymorenyhító Akcióhoz írott kérvény részletét.

A „Ne lankadjon!” és a Mi a Szép Szó? c. fejezetek nem képezik folyamatos részét a szövegnek, hanem bekeretezve, kiemelten, elkülönítve állnak. Ugyancsak így találhatjuk Juhász Gyula egyik prózai írásának részletét . . . Az igazság győzl címvel. A Mi a Szép Szó? c. részlet idézi a költő *Szerkesztői üzenet* c. írásának néhány mondatát.

Az utolsó cikkoldal szövegében hosszú idézet olvasható Ignótus Pál írásából (vö. az 533. sz. cikkel) és Móricz Zsigmond emlékezéséből (vö. az 524. sz. cikkel), valamint teljes terjedelmében idézi a szerző a *Születésnapomra, Ime, hát megeltem hazámat . . .* c. verseket, az *Ars poetica* részletét, a *Hazám* 2. egy sorát.

„*Kedves Attila Öcsém . . .*” — Juhász Gyula levele József Attilához 1922 augusztusában kelt, tehát több évvel a Horger-ügy előtt. (Vö. a 79. sz. cikk jegyzetével.)

„*meg nem szerkesztik*” . . . „*a költő, az adott világ varázssainak mérnöke . . .*” . . . „*az adott valóság varázssainak mérnöke*” lenni, „*megszerkeszteni*” . . . — „A költő — ajkán esőrómpöl a szó, / de ő, (az adott világ / varázssainak mérnöke), / tudatos jövőbe lát / s megszerkeszti magában, mint ti / majd kint, a harmóniát.” (*A város peremén*)

1937. november 3-án elkövetett öngyilkosságát — dec. 3-án

705. Vershamisítók. — *Szabó Zoltán*. Magyar Nemzet 1940. nov. 7. — 9.

a szűk budai kocsmában, mely egy Szabó Lőrinc-vers nyomán . . . költők . . . multságainak menedékhelye lett. — Szabó Zoltán valóságzinűleg Szabó Lőrinc A szomorú tavaszhoz c. versének következő soraira gondol: „S az Ördögormon / a csárda felett / én is kiáltok: / — Jójj, kikelet!”

a József Attila-estet, mely a napokban történt a Zeneakadémián — Vö. a 701., 702., 703. sz. cikkekkkel.

706. Munkások a „vershamisítás”-ról. — *Molnár József, Dragos József*. Magyar Nemzet 1940. nov. 15. — 6. Részlet.

A „Vershamisítók”-vita (vö. a 705. sz. cikkel) továbbgyűrűzéséről tanúskodik Kunszery Gyulának A költőtől a közönségig c. cikke: „*Szabó Zoltán* »Vershamisítók« című cikkére, melyben József Attila-verseknek az előadóművészek részéről elszenvedett meghamisítását, lényegük elsikkadását tette szóvá, számos hozzászólás érkezett. Ez azt igazolja, hogy a cikk széles körben keltett érdeklődést. Ezért remélni merjük, hogy ugyanilyen széleskörű érdeklődésre tarthat számot az alábbi — eddig csupán a legszűkebb szakkörökben ismertetett — verselmélet, mely rávilágít a Szabó Zoltán által finom ösztönösséggel megérzett problémák lényegére.”

Ezután a szerző megkülönbözteti egymástól az énekverset, a szóverset és a könyvverset, mindegyikhez sajátos előadási módot rendelve. Cikke végén újra visszanyarodik a vitához: „Visszatérve kiindulópontunkhoz — József Attila verseihez — megállapíthatjuk, hogy az előadó művészek tévedése nem abban áll, hogy általában szavalnak, hanem hogy *a nem szavalásra szánt, a nem szavaló lelkimogatartásban fogant verseket is szavalják*. József Attila versei éppen nem szövesek, hanem inkább könyvversek s így a művész nem szavalhatja, hanem legfeljebb elmondhatja őket — póztalan, közvetlen melegséggel, mintha könyvből olvasná. Ahogyan maga József Attila cselekedte — mint éppen Szabó Zoltán cikkéből értesülünk — szűk baráti körben.” (MN 1940. nov. 22.—9.)

707. „Ti Józsefek . . .” — (*losonczy*). Népszava 1940. nov. 20. — 6.

(*losonczy*) — Losonczy Géza (1917—1957) újságíró, politikus. 1935—36-ban a Márciusi Front egyik vezetője, a Tovább c. lap szerkesztője. 1939-től a KMP tagja, 1940-től a Népszava munkatársa. 1941-ben letartóztatták. A felszabadulás után a Szabad Nép főmunkatársa, 1946-tól az MKP, majd az MDP Központi Vezetőségének tagja. 1947. máj. 31-től miniszterelnökségi, 1949. máj. 11-től népművelődésügyi államtitkár. 1951

márciusában koholt vádak alapján letartóztatták, 1954-ben rehabilitálták. A Magyar Nemzet szerkesztőbizottságának tagja, majd 1956. okt. elején főszerkesztője lett. 1956. okt. 28-tól Nagy Imre kormányának államminisztere. 1956 novemberében letartóztatták, a börtönben halt meg.

Az idézet — a *Majd emlékezni jó lesz* c. versből

708. Látogatás József Attila „másik” testvérénél. . . — *K. J. Kis Újság* 1940. nov. 23. (esti kiad.) — 4.

K. J. — Katona Jenő

A cikk változatlan szöveggel megjelent a lap nov. 24-i, reggeli számában is.

M. Ö. — Makai Ödön

„*Szegény ember szeretője*” — A vers címe: *Szegényember szeretője*. Az idézett versszak helyesen: „Kisgyereke sohase veretlen, / Asszonya se marad megveretlen, / De akármily gyönyörű lány lennék, / Szegényember szeretője lennék.”

709. Három éve. . . — *Demjén József*. Film Színház Irodalom 1940. nov. 22—28. — 8.

Demjén József (Deutsch József) (1910—1943) fotóriporter, könyvkiadó. Pályáját Debrecenben fotóriporterként kezdte, majd bekapcsolódott a munkaszolgálatba. 1930-ban Budapestre költözött, és a Pesti Hírlap szerkesztőségében dolgozott. Fiatal Magyarország címmel társadalmi és irodalmi folyóiratot adott ki (1931—1932). Könyvkiadóként megjelentette Radnóti Miklós Újmódi pásztorok éneke c. kötetét, amelyért a költőt és a kiadót egyaránt bíróság elé állították. Dokumentum Könyvek címmel könyvsorozatot kezdett, melynek csak egy kötete, József Attila tanulmányai (Költészet és nemzet címmel, Sándor Pál válogatásában és előszavával) jelenhetett meg. 1941-ben Debrecenbe költözött. Munkaszolgálatban halt meg.

„. . . mindkettőnkben ott koválygott a félelem. . .” — A mottóban is és a cikk szövegében is József Jolán: József Attila élete c. könyvéből idéz a szerző.

József Attila pártfogója a mecénási hajlandóságairól ismert bárói család egyik tagja volt. . . Később József Attila munkáját Ignatusék átadták Fejtő Ferencnek, a fizetéssel együtt. — József Attila pártfogója élete utolsó éveiben Hatvany Bertalan volt. L. a 290. sz. cikk jegyzetét. Fejtő Ferenc és József Attila kapcsolatáról a Szép Szó idején l. a 673. sz. jegyzetét és a 980. sz. cikket. Fejtő Ferenc emlékezéseit József Attilával való kapcsolatáról élete utolsó éveiben l. Fejtő Ferenc: József Attiláról. Látóhatár 1955. máj. — jún. — 148—155.; Tények és legendák József Attiláról. Irodalmi Újság 1964. máj. 1. — 3.

a biblikus átkozódás, amit Remenyik Zsigmond írt — Vö. az 532. sz. cikkel és jegyzetével.

710. József Jolán: József Attila élete. — *Darvas József*. Az Ország Útja 1940. nov. — 398—399.

711. József Attila est a Zeneművészeti Főiskolán. — *Jobbágy Károly*. Kelet Népe 1940. dec. 1. — 19—20.

Jobbágy Károly (1921) költő, műfordító. Írásait a Kelet Népe, a Híd, az Ünnepek c. lapok közzölték. A második világháború idején katonai szolgálatot teljesített, majd szovjet hadifogságba került. Hazatérése után tisztviselő, majd középiskolai tanár lett.

A cikket vö. a 701., 702., 703., 705., 706., 709. sz. írásokkal.

„*Tedd a kezed a szívemre*” — a vers címe: *Tedd a kezed*. Első két sora: „Tedd a kezed / homlokomra”

Mért simítják a gyávák alattomba / lányduzzogássá haragvásait. . . — Az Ady emlékezete idézett részletének végleges változata: „Mért békítik a simák alattomba / lányduzzogássá haragvásait?”

712. József Attila. — Anton Straka. Brázda (Praha) 1940. dec. 4.

Magyarra fordította és közölte Sándor László: Cseh méltatás 1940-ben József Attiláról. ÉI 1979. ápr. 21. — 7.

Anton Straka (1893—1944) „egy kassai suszter fia volt . . . Mint szegény és tehetséges szlovák gyereket, papnak adták. Nyelvtelhetsége miatt orientalistát akartak nevelni belőle. Kitűnő szónok lett, messzi vidékről becsődültek szentbeszédeit meghallgatni. Nagy zenebarát is volt. A kassai székesegyház gregorián zenéjét ő váltotta fel a modern egyházi zenével [. . .] A Károlyi-forradalom alatt kilépett a papi rendből, 1919 februárjában már az első kassai szlovák napilap, a *Slovenský Východ* szerkesztője lett. Első vezércikke azonnal a csehszlovák—magyar megértés és együttműködés hirdetője. 1920 augusztusában Prágába került, először a Honvédelmi Minisztérium, majd a Miniszterelnökségi Sajtóosztály magyar előadójaként. A *Čas*, a *Tribuna*, a *Národní Osvobození* munkatársa. 1922—23-ban a podkarpatska-rusi kormányzóság sajtóreferense. A szlovák politikai pártok politikusként szerették volna megnyerni, ezt azonban következetesen elhárította. Amikor 1925-ben megüriült a budapesti sajtóattaséi állás, Strakának ajánlották fel. Örömmel elfogadta, és 1925 augusztusában már Pesten volt. Több mint egy évtizedig, tizenegy esztendőig szolgált Budapesten. Itt kezdetben az 1918-as radikális polgári forradalom képviselőivel került szoros kapcsolatba. [. . .] A *Huszadik Század* utánának, a *Századunknak* tudós köréhez csatlakozott először. Supka Gézával, Károlyi Mihály prágai követével és Braun Róberttel, Szabó Ervin legközelebbi munkatársával, a nemzetiiségi szakértővel, valamint Balassa Józseffel, a magyar nyelvtudomány radikális belső száműzöttjével került először szorosabb kapcsolatba. A harmincas évek fordulójának forrongó szellemi életében meglepetve figyelt fel az addigi reakciós szövegek helyett a megismerés és közeledés szavait hangoztató új magyar nemzedékre, és örömmel látta, hogy amint Csehszlovákiában a *Sarló*, úgy Magyarországon is a radikális fiatalok a valóság tudomásulvételét és a történeti háttér vizsgálatát hirdeti. [. . .] A megélnékölt cseh—magyar kulturális barátkozás [. . .] a sovinszta köröket nem hagyta nyugodni. Ezt a kétféle kezdeményezést Straka személyére vetítették és emiatt pergőtűzet indítottak ellene. Sikerült Pestről való visszahívását elérni, 1936-ban. [. . .] [Straka a csehszlovák fővárosban telepedett le, és itt tovább folytatta a két kultúra közötti közvetítő tevékenységét.] A vezető cseh lapoknak, a *Lidové Noviny*-nak, a *Přítomnost*-nak, a *Prager Presse*-nek és valószínűleg más orgánumoknak is rendszeresen szállította a magyar szellemi élet híreit, elsősorban a szlávbarát irodalmi és tudományos híreket. Megragadott minden alkalmat, hogy magyar vendégeket hívasson a csehszlovákiai nemzetközi konferenciákra. . . . Ekkoriban vette elő nagy tervét, amelyhez a legnagyobb élő cseh költők közreműködését akarta megnyerni, és amely a *Cseh és Szlovák Költők Antológiájának* cseh részről történő viszonzása lett volna. Ő maga eddig nemcsak nyers fordításokat végzett, hanem számos magyarból csehre és csehből magyarra való klasszikus fordítása is megjelent [. . .] 1940. február 8-án a prágai cseh *Umelecká Beseda*-ban a cseh Nemzeti Színház művészeinek részvételével nagy Ady-estet rendezett. A német megszállás alatt nyögő Prága nagy szellemi eseménye volt ez az ünnepély. Straka kedvenc magyar zeneszerzőjének, Bartók Bélának három kisebb műve hangzott el, ő maga *A magyar jakobinus dalát* olvasta fel saját fordításában, majd az előadás végén halhatatlan barátjának, József Attilának, *A Dunánál* című verséből az utolsó versszakot. . . . 1941. március 21-én hurcolta el lakásáról a Gestapo. Három évig börtönben ült Bautzenben, majd megjárta a koncentrációs táborokat, míg végül 1944-ben Gross-Rosenben kivégezték. (Gál István: Anton Straka, József Attila csehszlovák diplomata-barátja. Filológiai Közöny 1964. jan.—jún. — 187—188., 189—190., 191.)

Szép és örömteli együttműködés volt József Attilával. — Vö. a 218. sz. cikkel és jegyzettel.

Az volt a tervünk, hogy . . . elvisszük őt a szlovákiai Stósz fürdőre — A tervről és Straka szerepéről l. a 443. sz. cikket és jegyzetét.

Az idézet — a *Születésnapomra* c. versből

Sándor László fordítását az alábbiakban közöljük:

Ez a neve a legújabb, Ady utáni nemzedék legnagyobb magyar költőjének, akinek egyszer Budapesten szobrot fognak állítani. Egész életében gyötörték, üldözték és végül öngyilkosságba kergették. Szegény szülők gyermeke volt, ám mégis bekerült az egyetemre. Tanár akart lenni, de hamar felébredt benne a költő, és egyik verséért, amelyben tiszta szívéről és nyomoráról írt, kizárták az egyetemről. „Őn, amíg szóból értek én, nem lesz tanár e féltékeny” hangzott az egyetemi tanár ítélete. József Attila versben válaszolt erre: „Én egész népemet fogom nem középiszkolás fokon tanítani!”

Ezzel kezdetét vette életének kálváriája. Volt házitanító, utcai és kávéházi újságíró, hajósinas, útkövező, könyvvügynök, kukoricacsész, kifutó és földmunkás, végigjárta az emberi nyomorúság valamennyi állomását. Közben egymás után jelentette meg nagyszerű verseinek vékonyka köteteit, amelyekben saját nyomora mellett egész népe nyomorának is hangot adott. Szerette a magyar falu nyomorgó népét és a külvárosok szegényeit, s nagy megértést tanúsított sorsuk iránt. Gyönyörű versekben énekelte meg anyja emlékét, aki nagy nyomorban halt meg. Egyik torokszorító verse arról szól, hogyan szerzett hosszú keresés után halálosan beteg anyja részére egy tyúkot, de amikor egy vagon tetején megtett útról hazaérkezett, anyját holtan találta. Mindez mély hatással volt életére és költészetére. Az úgynevezett Baumgarten-alapítványból számos olyan költő is író kapott segílyt, akinek írói munkája mellett állandó, biztos állása volt különböző szerkesztőségekben vagy hivatalokban. József Attila hiába folyamodott segílyért. Az alapítvány kurátorának szíve keményebb volt, mint a vonat kereke – írta József Attila halála után egyik barátja.

József Attila szíve mélyén örök gyermek maradt, finom mosolyával mindig mérsékelni tudta a fájdalom keserűségét. Nem szűnő nyomora és nélkülözése skizofréniát, tudathasadást okozott, és csak a későbbiek során jelentkezett egy barátja, aki mecenásként a hóna alá nyúlt. A szanatóriumi gyógykezelés csak látszólag javított egészségi állapotán, és amikor elbocsátották a szanatóriumból, hozzátartozóihoz utazott a Balatonra. Halála előtt ott keresték fel fiatal íróbarátai. József Attila könyörgött nekik, hogy vigyék magukkal Budapestre. Kérését megtagadták, mert nem volt hely számára a gépkocsiban. Ezzel betelt a pohár. A hamarosan induló vonat kerekei végeztek e harminchárom éves ragyogó szellemű, szerencsétlen emberrel.

József Attila éppúgy, mint annak idején Ady, költészetét a magyar népnek szentelte. Ráirányította a figyelmet életére, felvetette súlyos problémáit. Emellett sohasem tűnt el arcáról az ártatlan gyermek mosolya, aki valójában volt is. Hasonlóan, mint Ady a *Magyar jakobinus dalában*, József Attila *A Dunánál* című versében felvetette a dunai kis népek kérdéseit, restelkedett a múlt bűneiért és a magyar fiatalságnak azt üzenete, hogy munkálkodjék a népek megbékélésének ügyén.

Maga mutatott példát erre: örömmel vállalkozott a eseh és román költők verseinek magyarra fordítására. Emlékszem, milyen szívesen hallgatta és fordította Bezruč, Wolker (Bezruč sokkal közelebb állt hozzá magával ragadó erejével). Hora verseit, mennyire tetszett neki Piša Dél-Csehország című verse. Szép és örömteli együttműködés volt József Attilával. Engem is magával ragadott, amikor saját verseit mondta (remek emlékezőtehetsége volt, kivált versekre emlékezett kitűnően). A magyar nyelv, a költői formák, a szójátékok és rögtönzések igazi mestere volt. És emellett igen melegszívű barát.

1938 februárjában a magyar írók és szerkesztők egy csoportja ellátogatott Prágába, ahol előadóestet tartottak. József Attilának is velük kellett volna jönnie. Nagy örömmel készült az útra. Az volt a tervünk, hogy József Attilát kiszakíttuk idegromboló környezetéből és légköréből, s elvisszük őt a szlovákiai Stósz fürdőre, ahol gondos orvosi felügyelet alatt hagyjuk mindaddig, amíg teljesen fel nem gyógyul. József Attila betegsége azonban az utolsó pillanatban hirtelen rosszabbra fordult, és ezért nem utazhatott el a prágai előadóestre. Nyilván a sors rendelése volt, hogy a keserű poharat az utolsó cseppig ki kell ürítenie.

Gyönyörű, tiszta emberi szívéért, baráti érzéseiert, a mi cseh költőink mesteri fordításáért meghajtjuk fejünket a nagy költő, a kiváló ember, a jó barát emléke előtt.

713. József Attila. — *Névtelen*. Esti Kurir 1940. dec. 4. 3.

Az „Eszméi köré lánggyúru szorult, mégis salakaltalan tisztaságban ragyognak” mondattal kezdődő bekezdést teljes terjedelmében Bóka László Vigiliában megjelent cikkéből kölcsönözte a névtelen szerző. (Vö. a 700. sz. cikkel és jegyzetével.)

714. József Attila emlékezete. — *Kállai Gyula*. Népszava 1940. dec. 5. 7.

„Ej dönts a tőkét, ne siránkozz, ne szísszenj minden kis szilánktól!” helyesen: „Ejh, dönts a tőkét, ne siránkozz, / ne szísszenj minden kis szilánkhoz!” (*Favágó*)
„... mint amit maga kicsikar.” — helyesen: „mint amit maga kicsikart,“ (*Hazám 5.*)
„hogy helytálljunk az emberiségért” — helyesen: „hogy helyt álljunk az emberiségért”.
További idézetek — a *Munkások, Holt vidék, Mondd, mit érlel...* c. költeményekből

715. 1935 november. — *Vérsi Endre*. Népszava 1940. dec. 22. 12.

716. József Attila ismeretlen verseiből. — *József Jolán*. Népszava 1940. dec. 25. 11.

Részlet.

„Mikor ezekhez a Tanításokhoz hozzáfogtam...” József Attila Galamb Ödönhöz írott, 1923. dec. 8-án kelt levelének részletét József Jolán hibásan idézi. Helyesen: „Mikor ezekhez, a Tanításokhoz hozzáfogtam, az lebegett szemem előtt, hogy ha egy rablójlikosnak azt mondom — nagy melegséggel, ami az interpretátor dolga »Te jó vagy«, akkor ez föltétlenül olyan szuggesztív hatással van rá, hogy minden természetellenes rosszasság és esetlegesség dac vagy kegyetlenség kihull belőle.” (JAVL 42.)

„olyan arányban tér el majd...” — A levélből idézett második részlet helyesen: „olyan arányban tér el az új testamentumtól, amilyen arányban az új testamentum az ótől”. (JAVL 43.)

„elhányt fegyverek” utalás a *Tanítások*-ciklus 7. darabjának egyik sorára: „Hányjátok el fegyvereiteket,”

A *Tanítások*on kívül a szerző a *Favágó* c. verset is idézi.

A cikk végül közli a *Tanítások* I., 4., 13. és 14. darabjait. A 13. vers fakszimilében is olvasható.

717. Radnóti Miklós naplójából. 1940. dec. 28.

A szövegközlés alapjául az Ekk szövege szolgált (482.).

718. Az igazi József Attila. — *Sándor Pál*. Bp. é. n. (1940) 38 l.

A füzet egy kis Izabella utcai nyomda nevéen, valójában a szerző kiadásában jelent meg.

Sándor Pál (1901–1972) filozófus, egyetemi tanár. 1919-ben a KMP tagja lett. A Tanácsköztársaság idején a KIMSZ szolnoki szervezetének vezetője. A proletárdiktatúra bukása után letartóztatták. Szabadlára helyezését követően Bécsbe emigrált, itt az egyetemen filozófiát tanult. Részt vett a KMP bécsi szervezeteinek munkájában, az Osztrák KP tagja lett. 1927-ben hazatért; magántisztviselőként dolgozott. Szerkesztette a Társadalmi Szemlélt (1931–33), s néhány hónapig tagja volt a Kommunista c. lap szerkesztőségi bizottságának. Tagja volt a Magyar Történelmi Emlékbizottságnak. Többször letartóztatták, majd 1944-ben illegálisba vonult. A felszabadulás után a Szabad Nép szerkesztőségében dolgozott. 1950-ben koholt vádak alapján letartóztatták. 1954-ben rehabilitálták. 1954-től az Országos Fordító Iroda igazgatója. 1956 végén részt vett az MSZMP megszervezésében. 1959-től haláláig az ELTE bölcsészettudományi karán a filozófiai tanszék vezetője.

Szabó Dezső bizarr szavai L. erről az 514., 556. sz. cikkeket és jegyzeteket.

tanulmányában, az „Egyéniség és valóság”-ban L. JAÖM III. 120–127.

„Tartozom valahova!” — Sándor Pál emlékezése szerint a költő első illegális szeminariuma után tette ezt a kijelentést előtte (Ekk 314.).

„az egyéneket, illetve egyéniségeket egyszerűen társadalmi termékeknek fogják fel...” — JAÖM III. 122.

„egyének, illetve egyéniségek közvetlenül csak a társadalommal érintkezhetnek” — helyesen: „Így az egyének, illetve egyéniségek közvetlenül csak a társadalommal érintkeznek” (JAÖM III. 123.)

„anyagi társadalmi technika, illetve anyagi technikai társadalom útján” — JAÖM III. 123.

„a művész önállóan termel” — *A művészet kérdése és a proletárság* c. kéziratot közölte JAÖM III. 256—259. Az idézet helye: uo. 257.

„a művészet azonban...” — uo. 257.

„a műalkotás társadalmi termelő tevékenység...” — helyesen: „A műalkotás tehát társadalmi termelő tevékenység...” (JAÖM III. 257.)

(*l. Babits ellen írt röpirata, a József-Illyés alantas költői párbaj, stb.*) ... (*Hatvanyval, a nemzetközi írókongresszussal szemben, stb.*) — Sándor Pál itt teljesen eltérő természetű és súlyú életréteket hoz önkényesen összefüggésbe. A Babits-pamfletről részletesebben l. a 109. sz. cikket és jegyzetét. Az „Illyés—József Attila költői párbajról” l. a 347., 686. sz. cikkeket és jegyzetüket. A Hatvanyra történt utalás homályos. Nem lehet tudni, Hatvany Lajosról vagy Hatvany Bertalanról van-e szó, s így az is rekonstruálhatatlan, míféle feszültségre gondol a szerző Hatvany és József Attila között.

Sándor Pál szerint a költő „kizárása” az illegális kommunista „pártból” „a *Miért nem én?* c. kézirat miatt 1934-ben történt”. (Ekk 329.) A kéziratban maradt cikket József Attila sértődöttségében azért írta, mert a moszkvai nemzetközi írókongresszusra nem hívták meg. (Moszkvában a magyar írókat Illyés Gyula és Nagy Lajos képviselte.) A tanulmány nem jelent meg, de kéziratban sokan olvasták, és eljutott a párt hivatalos fórumaihoz is. Ezt a körülményt tekintti Sándor Pál a költő részéről „önromlás előidéző magatartás”-nak. Erről részletesebben l. Ekk 324—330. József Attila és az illegális párt kapcsolatáról l. a 159., 162., 214., 227. sz. cikk jegyzetét.

„szükségyszerűen megnyilvánul az egyénben, illetve egyéniségben is.” — JAÖM III. 126.

„az ő társadalmosítandó tárgyai technikai anyagi valóság” — JAÖM III. 126—127.

„A neurotikus minden törekvése... ez nem sikerülhet a valóságban, hiszen az egyén is társadalmi folyamat.” — JAÖM III. 126. Az idézet második fele helyesen: „ez nem sikerülhet a valóságban, hiszen az egyén maga is társadalmi folyamat”.

„A dialektika a tézis—antitézis—szintézis formula szerint a világfolyamat benső kényszerelve...” „Dialektikán nem a világfolyamat benső elvi kényszerét értem...” ... a „logika dialektikus” ... „történelmet csinálók, dialektikát megérttek” ... „mint valóságos lény nem dialektikus, hanem történelmi vagyok...” — JAÖM III. 258—259. Az idézetek általában pontatlanok, de a hibák nem jelentősek, nem torzítják el az eredeti mondatok értelmét.

A dolog az alak és nemlét ellentétében való egység — A kézirat *A dolog* címmel jelent meg JAÖM III. 259—260. Sándor Pál idézetei pontatlanok, de értelemzavaró hibák nem fordulnak elő bennük.

A tartalom „mechanikus és metafizikai, hiszen a tartalom nem valóság” (*Jegyzetek a Plattform tervezet, kézirat*). — A kézirat „A magyar proletáriródalom platformtervezete” címmel megjelent: JAÖM III. 209—223. Az idézet helye: uo. 213.

Ezzel szemben a forma dialektikus: „a tudatvékenység ritmusossága” — A tudatvékenység ritmusosságára vonatkozó fejtegetéseket l. JAÖM III. 215. Sándor Pál önkényesen idézi. A tanulmányban ez áll: „... a proletáriródalom és művészet [...] tárgya az adott kapitalizmus adott osztályharcú valósága, eszköze pedig — mint általában minden korok művészi eszköze — a tudatvékenység ritmusossága”.

Az ösztönök dialektikája, kézirat — A kézirat elveszett. Sándor Pál ismertetését és az általa idézett mondatait közölte: JAÖM III. 273.

Hegel, Marx, Freud. — A tanulmányt közölte: JAÖM III. 262–269. Az idézet: 268–269.

„Az utca és a föld fia vagyok” — pontosan: „Az ucca és a föld fia vagyok.” (*A legutolsó harcos*)

S egyszerre mind! kividulván a kába ... — helyesen: „S — egyszerre mind! — kizüdvülván a kába ...” (*A kozmosz éneke 4.*)

Nincsen batyunk, csak az agyunk, / Zsebünkben is csak szándék van ... / Szájunkra a jövő hágott ... — Sándor Pál nem jelzi, hogy az *És keressük az igazságot* c. versből idézett sorokat a vers különböző részeleteiből veszi. Az 5., 16. és a 27–29. sorokat idézi.

Ki a sorbanállást adta, ... / Sorbanállnánk elszánt csapatba — helyesen: „Ki a sorbaállást adta,”; „Sorbaállunk elszánt csapatba” (*Itt egy fa, ott egy fa*)

Az I ilyenformán mindig I marad — helyesen: „Az I ilyenformán mindig I marad” (*A számokról*)

„Bármit tegyek is, ártatlan vagyok” — Illyés Gyula idézett sora az *Úrfelmutatás* c. versben olvasható.

Miért görbül kicsikém a szád? / Új ruhát gondolok rád. — helyesen: „Mért görbül kicsikém a szád? / új inget gondolok rád” (*Dúdoló*)

köhögve guggol s csontos kezében — pontosan: „köhögve guggol s csontos keziben” (*Öreg minden*)

hejh burzsoá! ... — Az idézet alatt zárójelben szereplő cím arra utal, hogy a vers a *Nincsen apám se anyám* kötetben jelent meg. (Hasonlóképpen a *Nagyon fáj* kötetből származó egyik idézet alatt is.)

„*esik a magántulajdonra*” — helyesen: „a lány talajra, tulajdonra,” (*Esik [Állok, lábamnál tócsa nő ...]*)

a „*haszon*” fogalmának konkrét ábrázolására egész ódát ír — a *Haszon* c. versre utal.

„*A szél ... fodraiból a levelet fésüli zümmögő fésű*” — helyesen: „Lebeg a hosszú szél lebontva, [...] / fodraiból a levelet / fésüli zümmögő fésű.” (*Ritkás erdő alatt*)

Mindentől felmentem magam — mert nem lesz utolsó ítélet. — A *Számvetés* c. versből (a cikkben tévesen „Számadás” cím szerepel) vett idézet helyesen: „Mindentől fölmentem magamat, / mert nem lesz utolsó ítélet.”

„*öntudat kopár öröme húz-vonz, hogy a táj nem enged*” — pontosan: „öntudat kopár öröme / húz-vonz, hogy e táj nem enged” (*Elégia*)

A semmiből vissza ne rántsatok ... — A *Ki-be ugrál ...* c. versből vett idézet figyelmen kívül hagyja a vers eredeti strófaboasztását.

További idézetek — a *Szegényember szeretője*, *Lopók között szegényember*, *Hét napja*, *Nem én kiáltok*, *Dalocska*, *Sok gondom közt*, *Pötytyös*, *Istenem*, *Kertész leszek*, *A oroszlán idézése*, *Hosszá az Űristen*, *Nemzett József Áron*, *Bevezető (Lidi nénémnek ...)*, *Szeretnénnek*, *József Attila (Vidám és jó volt ...)*, *Kopogtatás nélkül*, *Dúdoló*, *Anyám*, *Margaréta*, *Tünődő*, *Írásjel*, *Végül*, *Szocialisták (Le a kapitalizmussal! ...)*, *Fagy*, *Bánat (Hát kijöttem ide ...)*, *Külvárosi éj*, *Téli éjszaka*, *Óda*, *Holt vidék*, *Favágó*, *Reménytelenül*, *Vas-színű égboltban ...*, *Elégia*, *A város peremén*, *Levegőt!*, *Irgalom*, *Ami szivedbe rejtesz*, *Jaj*, *majdnem ...*, *Nagyon fáj* c. versekből, a *Nem én kiáltok* kötet *Alleluja* c. utószavából

A tanulmány születéséről Emlékeim József Attiláról c. írásában így ír Sándor Pál: „József Attila halála után József Jolán nekem adta át rendezés végett Attila írói hagyatékát. A feladat az volt, hogy a sok kezdeésből, töredékből, kísérletezésből próbáljam azokat a részleteket összeszedni, amelyekből valami összefüggő, épkezláb dolog kerekedik ki.

A feladat roppant nehéz volt. Gondolatfoszlányok, futó feljegyzések, abbaahagyott ötletek, félbemaradt gondolatok tömkelegéből próbáltam kiválasztani az összefüggést, a felhasználhatót.

Két fő gondolatesort világlott ki ezekből a műhelyforgácsokból. Az egyik a dolog, dologiság és eldologiasodás hegeli komplexumával való viaskodásról tanúskodott; a másiktól pedig egy nagyarányú marxista esztétika megalkotására való törekvés

bontakozott ki. Ez utóbbira vonatkozó anyagból sikerült is összeállítani egy kis kötetet valót, amely aztán *Költészet és nemzet* címen annak idején meg is jelent. A másiktól csupán a róla írt tanulmányom (*Az igazi József Attila*) idézeteibe mentettem bele egyet s mászt.” (I. m. 327.)

Sándor Pál emlékezése József Attilával való kapcsolatáról az Ekk 309—333. lapjain olvasható. L. még a 214. sz. jegyzetet.

719. József Attila. — *Fekete Béla*. Híd (Subotica—Szabadka) 1940. dec. — 431—432.

Fekete Béla — Stern Emil

„*muszáj-Herkules*” — Ady Endre: A muszáj-Herkules c. versének ön-elnevezése.

„*József Attila ... igyekezett dialektikus materialista lenni*” — Vö. a 718. sz. cikkel.

„*intellektualizált népdalok*” — Vö. az 599. sz. cikkel.

„*Attila anyja olyan beteg*. — Vö. a 79. sz. cikkel.

„*szegény kisgyermek panasza*” — utalás Kosztolányi Dezső azonos című versciklusá-

ra

„*Valami megnevezhetetlen, nyomasztó fájdalom emésztí, ... „Konokul, alattomosan és következetesen készíti elő negyedik öngyilkosságát.*” — Vö. a 79. sz. cikkel.

A szerző idézi az *Ars poetica*, *Irgalom, édesanyám ... József Attila (Vidám és jó volt ...)*, *Majd ... c. verseket*.

720. József Attila: Versek [Bevezető]. — *Névtelen*. Subotica 1940. dec. 32 1.—5—6.

Az írás a fenti címmel, a Híd-könyvtár 10. számaként megjelent versfüzet cím nélküli bevezetője. A kötet az alábbi József Attila-verseket tartalmazza: *Fiatal életetek indulója*, *Magyarok (Minek magunkat lassan ölni?)*, *Tiszta szívvel*, *Hosszú az Úristen*, *Munkások*, *A város peremén*, *Anyám*, *Aki szegény*, *az a legszegényebb*, *Szegényember szeretője*, *Nemzett József Áron*, *Mondd, mit érlel ... Hazám*, *Parasztlányóka*, *És keressük az igazságot*, *A számokról*, *Levegőt!*, *Kész a leltár*, *Két hexameter*, *Vigasz*, *Haszon*, *Hordunk vinnyogó kosarat* (ez a vers a József Attila-kiadásokban a *Bérmunkás-ballada* címet viseli).

„A füzet szerkesztője, a versek válogatója *Stern Emil* (1905—1942), szabadkai ügyvéd és publicista volt. [...] A füzet felelős szerkesztője — egyszersmind a Híd akkori felelős szerkesztője — *Mayer Ottmár* (1911—1941) volt, a Híd-mozgalom központi alakja, egy időben a Jugoszláv Kommunista Párt szabadkai kerületi bizottságának titkára, majd az ellenállási mozgalom egyik szervezője. Tizenöt társával együtt 1941. november 18-án a hirhedt szabadkai «sárga házban» fölakasztották.” (Péter László: *József Attila a Vajdaságban*. ÉI 1980. nov. 29.) (Kiemelések tőlem — T. Gy.)

József Attila verseit mindjárt Petőfi és Ady után adjuk a vajdasági magyar olvasók kezébe. — „A Híd-könyvtár első száma Petőfi verseinek válogatását nyújtotta a vajdasági magyar olvasónak, a negyedik füzet Adynak mintegy félszáz költeményét.” (Péter László: i. m.)

A füzet hasonmás kiadásban megjelent 1980-ban. Belső borítóján ez olvasható: „A költő születésének 75. évfordulója alkalmából (Hasonmás kiadás) A Híd valamint a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete közös kiadványa. Újvidék, 1980.”

721. Irodalmunk a világháború után. — *Összeállította a Budapesti Református Gimnázium VIII. osztálya*. A magyar irodalom története kérdésekben és feleletekben. Bp. 1940. — 322—325. Részlet.

A könyv a Bethlen Gábor irodalmi és nyomdai R. T. nyomásában készült. A Vajthó László által szerkesztett a Tanítás problémái c. sorozat 25. darabja. Dr. Zsigmond Ferenc tankönyve alapján összeállította a Budapesti Református Gimnázium VIII. osztálya. A könyv összeállítójaként és sajtó alá rendezőjeként *Dr. Bácsy Ernő*, a VIII. osztály magyar tanára szerepel. Előszavában többek között ezt írja: „Ezt a könyvet a gyakorlat hozta létre a gyakorlat számára. Minden fejezet egy-egy *tanuló* munkája és két év egy-egy

irodalomtörténetorájára készült abból a célból, hogy a tanulók egymásközötti megbeszélés útján tudatosítsák és elmélyítsék irodalmi élményüket." A fejezetek címei: Mi az irodalom és az irodalomtörténet? Középkor. A reformáció kora. A katolikus visszahatás kora. A hanyatlás kora. A megújulás kora. Nemzeti költészetünk fénykora. Az abszolútizmus korának kisebb írói. Modern kor. Irodalmunk a világháború után. — Cikkünkben ennek a fejezetnek egyik részletét közöltük. A fejezet három alfejezetre oszlik: I. Széppróza. II. Verses epika, dráma, líra. III. A megszállott terület irodalma. A közölt részlet a II. alfejezet része.

722. A Szalmás-kórus krónikás-könyve 1930—40. — *Szalmás Piroska*. A Szociáldemokrata Párt kiadása Bp. 1940. — 29., 67., 75—76. Részletek.

Szalmás Piroska (1898—1941) kórusvezető, zeneszerző, pedagógus. A budapesti Zeneművészeti Főiskolán Székely Arnold, Kodály Zoltán, Weiner Leó és Thomán István tanítványa volt. Zongoratanári oklevelet szerzett. 1929-től a SzDP tagja, 1930-ban Népdalkórus néven szervezte meg a később Szalmás-kórus néven ismertté vált ifjűmunkás kórust. A rendőrség több ízben betiltotta a kórus működését. Elsőként zenésített meg József Attila-verseket.

József Attila az új könyvével — A krónikának ez a részlete 1931-re vonatkozik, a szóban forgó kötet tehát a *Döntsé a tőkét, ne siránkozz*.

723. A könyv ünnepén. — *Berkó Sándor*. Az ördög köpenyében. Losonc 1940. — 40—41.

Berkó Sándor (1918—1944) költő, újságíró. Verseit, majd kritikai írásait a *Korunk*, a *Kolozsvári Független Újság*, a *Népszava* közölte. Munkaszolgálatosként Ukrajnában halt meg.

A vers, jelentős stílári módosításokkal megjelent a szerző *Nem vagy magadban c.* verseskötetének 87—88. lapjain is. (Bp. 1964)

724. Kié József Attila? — *Gáspár Zoltán*. *Delta Almanach* 1940. — 42—48.

Gáspár Zoltán (1901—1945) publicista, szerkesztő, szociográfus. 1920—37 között Szegeden, majd Budapesten élt. Tagja volt a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának; szerkesztette a kollégium kiadványait. A baktói és sándorfalvai parasztközösségek között végzett szociográfiai kutató- és gyűjtőmunkát. Tanulmányait és kritikáit a *Századunk* és a *Szép Szó* közölte. Radnóti Miklóshoz barátság fűzte, ő ismertette meg József Attilával. A *Szép Szó* szerkesztő bizottságának tagja, majd 1938-tól a lap betiltásáig a lap főszerkesztője. 1938—44 között az *Esti Kurir* belső munkatársa volt. 1944-ben illegálisba kényszerült, s egy német tiszt golyója végzett vele.

A *Delta Almanach* az első kísérlet volt a betiltott *Szép Szó* újjáélesztésére. „Az első lépést Gáspár Zoltán tette meg, illetve kényszerült megtenni, mivel a lap szeptember—októberi számának 80 oldala kiszedve, ám kifizetetlenül tornyosult az *Officina* nyomda raktárában, és a tulajdonos, Löbl Ödön egyre türelmetlenebbül sürgette a számla kiegyenlítését. Az anyagi veszteség elkerülése és az értékes kéziratok maradandóságának biztosítása érdekében Gáspár egy kis füzetet állított össze a levonatokból, gondosan ügyelve arra, hogy a cím és a kötetstábla megváltoztatásával a cenzúra éber figyelmét elaltassa. A karácsonyi könyvpiacra szánt kötetnek kezdetben a *Karácsonyi Almanach* vagy *Officina*, esetleg *József Attila Évkönyv* címetek adta, de végül *Delta Almanach* néven hozta forgalomba 1940. márc. 12-én.” (Nagy Csaba: *Kísérletek a betiltott Szép Szó újjászervezésére*. ItK 1985. 5—6. sz.)

Gáspárt egy újabb folyóirat alapításának terve is foglalkoztatta, amely azonban elsősorban elégséges anyagi források hiányában nem járt sikerrel. Nem valósult meg az a szándék sem, hogy a *Művészet* c. lapban Gáspár Zoltán és K. Havas Géza állandó, ún. „*Szép Szó*”-rovatot bérelnek ki. A *Szép Szó*-gárda utolsó kollektív fellépésére a Hungária nyomda 1941 nyarán megjelent *Mai Enciklopédia* c. kötetében került sor.

A New Yorkban letelepedett Remenyik Zsigmond is megkísérelte a Szép Szó kiadását. A vállalkozásból csupán a Szép Szó Évkönyv 1940 címet viselő kiadvány született meg, a próbálkozás az emigráció érdeklődésének hiányán bukott meg. (A Szép Szó újracsatlási kísérleteit Nagy Csaba idézett írása alapján foglaltuk össze. A lap kiadására a felszabadulás után tett erőfeszítésekről részletesebben I. Nagy Csaba tanulmányát.)

bármennyire is nincs közük az Andrássy-út 60. számú házhoz — Ezekben az években a nyilas párt székháza volt ezen a helyen.

„*Van-e jogosultsága az új népies iránynak?*” — Vö. a 355. sz. cikkel és jegyzetével.

„*Szép szó*” magyarul nem félcomidázott kifejezést, hanem testet öltött érvet jelent. — Idézet József Attila Szerkesztői üzenetéből. L. erről a 295. sz. cikk jegyzetét.

Egy róla szóló emlékezés írója (folyóiratának emlékszámban) még azt az önmaga felé fordulást is... e hiányos tájékozódás és a valóság összeütközéséből vezeti le. — Vö. Déry Tibor 508. sz. alatt közölt visszaemlékezésével.

Az idézetek — a *Mondd, mit érlel... Születésnapomra* c. versekből

725. Új magyar líra. — *K. Havas Géza*. Irodalmi tanulmányok. Bp. 1940. — 88 l. — 19—25. Részlet.

K. Havas Géza (1905—1945) közgazdász, hírlapíró, esztéta. 1930-ban elítélték a kommunista mozgalomban végzett tevékenységéért. Utána könyvelő, fürdőszolga, könyvügynök, újságíró lett. Főmunkatársa volt a Szép Szó, a Századunk és a Népszava c. lapoknak. Egy ideig szerkesztette a Fórum c. folyóiratot. 1945 februárjában hurcolták Kőszegről Németországba.

K. Havas Géza tanulmánya a következő fejezetekre tagolódik: Magyar író 1919-ben, Húsz év után, Leltár, 1919, A második nemzedék, József Attila — és ami utána következik. Csak ez utóbbi fejezetet közöljük, s ez a kötet 24—25. oldalain található. A szerző egyébként, amilyen érzékeny József Attila értéke iránt, olyan elfogult költőtársai-val szemben. A Leltár, 1919 c. fejezetben, a 20—21. oldal fordulóján például a következőket olvashatjuk: „Mindamellet rendkívüli tekintélye [ti. Babitsé — T. Gy.], amelyet részben irodalomkivüli körülményeknek (Baumgarten-kurátorság, a *Nyugatnak* a sajtórendszabályok folytán monopolisztikus helyzete) köszönhet, több kárt hozott, mint hasznot. (Szabó Lőrinc görcsbefeszülő bölcselkedése, *Illyés Gyula* negédeskedő pongyolasága aligha jött volna létre *Babits* hatása nélkül.)”

„*Emeljétek fel a szívünk, azé, aki felemeli.*” — helyesen: „Emeljétek föl szívünket! Azé, / aki fölemeli.” (*A város peremén*)

Freud-óda — A szerző nyilvánvalóan az *Amit szivedbe rejtessz* c. versre utal, amely „Freud nyolevanadik születésnapjára” ajánló szöveggel jelent meg.

További idézetek — a *Meddliák 2., Biztató (Kínában lóg a mandarin...), Kialtozás, A hetedik* c. versekből

A kötetnek még egy másik írásában is szó esik József Attiláról. Berkó Sándor: Búcsú és érkezés. Felvidéki író Budapest c. írásában (4—9.) a következő mondatokban említi a költőt: „Hogy irigyeltem a pesti fiatalokat, akiknek egy *Babits, Kosztolányi, Füst Milán, József Attila* lehetett a mesterük.” (6.); „El se tudtam volna képzelní elzoltott, hogy *Ady* után, *Móricz, Szabó Dezső, József Attila, Kassák* idejében magyar földön fölnevelkedhessék egy olyan fiatal költőgeneráció, mint a mai.” (8.); „Persze, még ebben az eszközbene — a vers-komponálás egyéni sajátosságaiban — is igen nagyon az eltérések, hiszen a tartalmi-formai kölcsönhatás meghatározott törvények szerint érvényesül s egy-egy jelző, kép nem véletlenül más *Babits*-nál, mint például *József Attila*-nál vagy *Fodor József*-nél.” (9.)

726. Szindbád hazamegy. — *Márai Sándor*. Bp. 1940. 216 l. — 70—71. Részlet.

Márai Krúdy-regényének csak a József Attilára vonatkozó részletét közöljük.

„*Hosszú az Úristen... s rövid a szalonna*” — helyesen: „Hosszú az Úristen, / rövid a szalonna.” (*Hosszú az Úristen*)

727. A költő és kora. — Fodor József. Újság 1941. jan. 19. — 6.

Fodor József (1898—1973) költő, publicista, műfordító. 1919-ben a Vörös Hadseregben harcolt. Az Est irodalmi rovatának segédszerkesztője, majd a lap berlini tudósítója volt. Hazatérése után néhány évig állástalanul élt. 1937-től az Athenaeum lektora lett. 1938-tól a Pesti Naplóban, Népszavában, Független Magyarországból erős antifasiszta publicisztikai tevékenységet fejtett ki. A felszabadulás után az újjászerveződő irodalmi élet egyik vezető alakja lett. 1947-ig dolgozott az Athenaeumnál, 1945—49-ig az Új Idők szerkesztője, emellett a Világ munkatársa volt. 1949 után kényszerűen visszavonult az irodalmi élettől. 1956 után részt vett az Élet és Irodalom szerkesztésében, majd a Látóhatár szerkesztője lett.

Fodor József emlékezését József Attilával való kapcsolatáról l. Fodor József: Felkavart világ. Bp. 1972. 397—411.

A nagy költő a siker betelődéséül megkapta az irodalmi „segélyt”. — Vö. a 283. sz. cikkel és jegyzetével.

Shelley-nek Adonais című verse jut eszembe, amit Keatsról írt, annak halála alkalmából. — „Shelley, aki ekkor Pisában lakott, meghívta a fiatalabb és beteg költőtársat magához [...] Keatsot hiába várta. A Görög váza énekese hónapok óta nyugodott már, Rómában, a Cestius piramisa alatt, mikor megérkezett helyette Pisába a halálának híre. [...] Shelleyt nagyon megrázta ez; s ekkor született a nagyszerű siratóének, Adonais [...] Shelley a Költőt gyászolja, akit a világ közönye ölt meg. [...] De a végén mégsem a halálnak, hanem a halhatatlan életnek himnusza lesz ez.” (Babits Mihály: Az európai irodalom története. Bp. 1979. 322.)

728. József Jolán: József Attila élete. — A. E. Keresztyén Igazság (Sopron) 1941. jan. — 24.

A. E. — A névrövidítést nem sikerült feloldani.

A Keresztyén Igazság (1934—1944) Sopronban megjelenő evangélikus egyházi, társadalmi és hitbuzgalmi havi folyóirat volt.

729. Írói hivatás és politikai szerep. — Kassák Lajos. Magyar Nemzet 1941. febr. 7. — 9.

730. Válasz Németh Lászlónak. — Fiala Ferenc. Magyarság Útja 1941. febr. 14. — 5. Részlet.

Fiala Ferenc — (1904) építésmérnök, hírlapíró, a Pesti Újság főmunkatársa, a Magyarság cikkirója, a Nyilaskeresztes Párt sajtófőnöke. Egyetemi hallgató korában vívó volt, a sport révén kapcsolódott be az újságírásba. Milotay István Magyarságának 1933-ban lett politikai cikkirója, belső munkatársa. 1934-ben az Új Magyarság munkatársaként dolgozott. A nemzetiszocialista mozgalom egyik kezdeményezője volt Magyarországon. Ő intézte a párt sajtóügyeit. Egy ideig ő szerkesztette az Összetartás c. szélsőjobboldali szellemű lapot. 1945 után börtönbe került. 1956-ban külföldre távozott.

Fiala Ferenc cikkében beszámol Németh László egyik, az Egyesületközi Bizottság rendezésében elhangzott előadásáról, s arról, hogy az utána következő vitában őket, nemzetiszocialistákat nem engedték szóhoz jutni. Az írás a kényszerűen elmaradt, Németh Lászlóval vitázó felszólalás helyett készült. Fiala idézi Németh Lászlót, aki szerint a nemzetiszocialista életforma „nem felel meg a mi felfogásunknak”. Az irodalom legyen nemzeti is, szociális is, — úgymond Németh — de nem lehet nemzetiszocialista. Majd Fiala szemére veti Németh Lászlónak, hogy az az irodalom, amelyet ő védelmébe vesz, nem felel meg sem a nemzeti, sem a szociális irodalom kritériumának, legkevésbé a nemzetiszocializmus normáinak. Ezzel az irodalommal állítja szembe a szerző az általa becsült írókat, köztük Móricz Zsigmondot és József Attilát, akik szerinte a hivatalos irodalom áldozatai lettek.

A cikk jellegzetes dokumentuma annak, hogy a II. világháború idején a szélsőjobboldal is megkísérelte kisajátítani a maga számára József Attilát. Csak a rá vonatkozó részleteket közöljük.

Lehetséges, hogy a cikkben előforduló *Simon Attila* név József Attila és Simon Andor nevének kontaminációja. A Népszava egyik írása bírálta Fiala Ferenc cikkét, s szeméretve vetette, hogy a költő nevét Simon Attilára változtatta. A szociáldemokrata napilap bírálata a Magyarország Útja 1941. febr. 21-i számában (2. 1.) Sértő Kálmán Meddig még öreg „Népszava”? c. cikkében válaszolt: „Fiala Ferenc múlt heti kitűnő írásában megemlíti a halott nagy költők neveit Csokonayt, Adyt, József Attilát. Így van rendesen a költő neve kinyomva az újságban: József Attila. Később, illetve alább József helyett Simont szedett ki a szedő. (Lehet, hogy álmos volt, vagy a babájára, vagy egy tál rakott palacsintára gondolt.) Ki az a Simon Attila? — kérdi a Népszava. Mi sem tudjuk, hogy kicsoda, csak a szedő tudná megmondani, ha bár ő is mást értene Simon Attila neve alatt, mint az akasztófára való zsidó Kun (Kóhn) Béla, vagy a hóhér Szamuelli nevét, akik titokban most is félistenek a Népszaváék szemében”.

731. Meghalt „Eszi néni”, József Attila nagynénje a Mária Valéria-telepen. — *Andreánszky István*. Népszava 1941. febr. 26. — 5.

Klier Rezsóné született József Eszter. — A József Áron nővéreinek haláláról tudósító cikket említi Szabolcsi Miklós: FÉI 16. Az esethez fűzött jegyzetében Szabolcsi további információkkal szolgált: „1940. december 17-én bekövetkezett haláláról szóló bejegyzés 3749/1940. sz. alatt a IX. ker. anyakönyvi hivatalban. Nevét itt »Jobszive«-nek írják, szülőként Jobsziv Rista és Jobsziv Paula van feltüntetve.” (Uo.)

A múlt évben a „Brassói Lapok”-ban arról adtak számot, hogy József Attila apja . . . egy-két héttel költő fia után meghalt. — Vö. a 669. sz. cikkel és jegyzetével.

732. József Attila élete és műve. — *Szabó István*. Erdélyi Helikon (Cluj—Kolozsvár) 1941. febr. — 137—142.

(*Torjai Szabó István* (1907) erdélyi újságíró. Kolozsvárt volt gimnáziumi tanár, majd az Erdélyi Szépművés Céh lektora és az Erdélyi Helikon egyik szerkesztője. A felszabadulás után elhagyta az országot. Egy ideig az innsbrucki egyetem magyar lektora volt.

Németh Andor vallja: . . . — idézet Németh Andor: A semmi ágán c. cikkéből. Vö. az 526. sz. cikkel.

„csodagyerekeknek tartottak . . .” — idézet a *Curriculum vitae*-ből

„Költészetének témája most is szegénység. . .” — idézet József Jolán: József Attila élete c. könyvéből (József J. 257.). A cikkben kurzívált mondatok a könyvben nincsenek kiemelve.

„*hogy hidak robbannak a szegény embereken!*” — helyesen: „Hogy hidak robbannak a szegényembereken?!” (*Hét napja*)

Berzsenyi abban látta a költészet célját, hogy „lelkünk minden erejét harmóniás emeltségbe hozza”, — „Így a költészet, melynek célja lelkünk minden erejét harmóniás emeltségbe és szabadságba hozni, túlmegy a maga határán és célján, midőn majd csupa festővé lesz, és szünet nélkül festget, majd csupa filozófiává, midőn szünet nélkül bölcselkedik, majd csupa muzsikává. . .” Poétai harmonistika XV. Játék és valódiság. Berzsenyi Dániel összes művei. Bp. 1968. 312.

„*Kedjétek azon, hogy legyen nép, melynek szelleme szabad. . .*” — Az idézet Romain Rolland-tól származik (l. 194. jegyzetet). József Jolán a költő szájába adja a szöveget. Vö. József J. 258.

„*egész valójával kancsított*” — helyesen: „ha majd egész valómmal kancsítok —” (*Ki- be ugrál. . .*)

„*mindig éhes*” volt — talán a *Kopogtatás nélkül* c. versből vett pontatlan idézet; helyesen: „én is örökké éhes vagyok.”

További idézetek — a *Nemzett József Áron, József Attila* (Vidám és jó volt...), *A legutolsó harcos, Ezerfárosnyi végzet, A Kosmosz éneke, Ó zordon Szépség, Fialal életék indulója, A bőr alatti halovány árnyék, Medáliák 2., A város peremén, Lázadó szentek, Juhász Gyulához, Bús magyar éneke, Juhász Gyuláról való nóta, Nem én kiáltok* c. versekből

733. Elkésett levél József Attilához. — *László Gyula*. Népszava 1941. márc. 2. — 9.

László Gyula (1915) költő, lapszerkesztő. 1935–44-ig a Népszava külső munkatársa volt. 1933-tól kezdve a kommunista párt illegális gyermekszervezetében dolgozott, 1936–37-ben a Gondolat szerkesztésében vett részt. A negyvenes évek elején a Hídban jelentek meg írásai. Egyik alapítója volt a munkásírók csoportjának. Irodalmi munkássága mellett mint kifutó és gyári munkás tartotta fenn magát. A felszabaduláskor a Szabadság c. lap munkatársa volt. 1946–50-ig és 1959–63-ig a Pajtás c. gyermeklapot szerkesztette. 1964-től a Látóhatár szerkesztője volt.

734. Ötvenhét ismeretlen József Attila-verset fedeztek fel Szégeden. — *Névtelen*. Független Magyarország 1941. márc. 24. — 3.

Lehetséges, hogy a cikk szerzője *József Jolán* volt, aki ebben az időben a lap szerkesztőségében dolgozott.

Paku Imre (1910–1975) irodalomtörténész, szerkesztő. 1938–41-ig a nyelvészeti tanszéken volt gyakornok. A szegedi Egyetemi Színjátszó Társulat és a Bethlen Gábor Kör elnöke, s részt vett a diákegység-mozgalomban. 1942–45-ig az Athenaeum lektora. A felszabadulás után lektorként, szerkesztőként dolgozott. 1963–73-ig a Látóhatár című folyóirat segédszerkesztője volt. József Attilával való kapcsolatáról l. a 274. sz. jegyzetet.

735. József Attila ismeretlen versei. — *József Jolán*. Híd 1941. ápr. 8. — 39.

Vö. a 734. sz. cikkel és jegyzetével.

A cikk öt József Attila-verset közöl az alábbi sorrendben: *Íde újra a szeretet jön, Holttest az uccán, Leányszépség dicsérete, Tavasz ének, Aradsi előtt*. A cikk közli a költő arcképét az alábbi felirattal: „A tizenöt éves József Attila.”

arra törekszik, hogy az életről való refleksiók helyett magát az életérzést fejezze ki — József Jolán bekezdéseket vesz át Németh Andor 1929-ben megjelent írásából (vö. a 94. sz. cikkel).

736. Három nemzedék... — *(-dy -s)*. Népszava 1941. ápr. 20. — 8.

(-dy -s) — *Erdődy János* (1909) író, műfordító. Az 1920-as évektől kezdve fővárosi lapok és folyóiratok közölték verseit, novelláit, cikkeit. Különböző napi- és hetilapok munkatársa volt. 1935–38 között a Szivárvány szerkesztője, 1939–48 között a Népszava művészeti rovatvezetője, ill. szerkesztője volt. Írói munkássága a felszabadulás óta bontakozott ki erőteljesebben.

737. A költő lelke a boncasztalon. — *Névtelen*. Független Magyarország 1941. ápr. 21. — 4.

738. József Jolán: József Attila élete. — *M. L. Magyar Album* (Nyitra) 1941. 4. köt. — 113–114.

M. L. — *Mártonvölgyi László* (a tartalomjegyzékben teljes névvel szerepel a szerző) (1910) szlovenszki ügyvéd, publicista, kritikus. Főleg a magyar irodalom, művészet és történelem szlovákiai hagyományainak kutatásával foglalkozott. Társszerkesztője volt a négykötetes Szlovenszki Magyar Írók Antológiájának (Nyitra, 1936–37) és a Magyar Albumnak (1941–1944), a felvidéki magyar írók antológia jellegű kiadványának.

Szántó Judit valamivel későbbi naplőbejegyzésében számol be József Jolán könyvének olvasásáról, és kifejti róla véleményét. (Szántó Judit ismeretlen naplója 1936–1946. Összeáll.: Murányi Gábor. Kritika 1984. 8. sz. 10.)

739. József Attila. — *Makay Gusztáv*. Magyar Szemle 1941. ápr. — 269—276.

Makay Gusztáv (1910—1985) magyar—francia szakos tanár, irodalomtörténész, kritikus. Tanári pályáját Egerben és Pécsen kezdte. 1941—75-ig az ELTE Ságvári Endre gyakorlóiskolájának vezető tanára volt. Irodalmi és francia nyelvi tankönyveket, pedagógiai, didaktikai, metodikai cikkeket, segédkönyveket írt.

„Attila úgy hívta magára a szegénységet, . . . mint mágnes a vasat” — Makay Gusztáv ezt a mondatot Déry Tibor cikkéből idézi, amely a Szép Szó emlékszámban jelent meg (vö. az 508. és 528. sz. cikkekkkel).

„Az utca és a föld fia vagyok” — pontosan: „Az ucca és a föld fia vagyok.” (*A legutolsó harcos*)

„egész nemzetét fogja — nem középiskolás fokon — tanítani”. — „Én egész népemet fogom / nem középiskolás fokon / taní- / tani!” (*Születésnapomra*)

„kovácsolt-hideget”, a „villanó kés-ídőt, a köszörűn sikoltó időt” — pontosan: „ez a kovácsolt hideg, / e villanó, e kés-ídő”; „köszörűn sikoltó idő” (*Fagy*)

Nincsen apám, se anyám . . . — A *Tiszta szívről* idézése szövegszerűen pontos, de a szakaszhatárok helytelenül vannak megjelölve.

Egyik méltatója rámutat arra, hogy Isten is . . . a proletárapa vonásait ölti magára — Vö. a 251. sz. cikkel.

„Nincs bocsánat” (1936—37) — A szerző a Németh Andor által szerkesztett életműkiadás egyik cikluscímét tévesen kötetcímnak vélte. (Vö. a 612. sz. cikk jegyzetével.)

„a szorongatott teremtmény sikolya” — Valószínűleg Fejtő Ferenc József Attila költészete c. tanulmányából idéz — pontatlanul — a szerző: „A »Nagyon fáj» egy megnyomott és veszendő ember sikolya”. (Vö. az 535. sz. cikkel.)

„dolgai már úgy hallgatják személyét, mint bolond tanárt az üres padok” — helyesen: „Dolgaim is úgy hallgatják személyem, / mint bolond tanárt az üres padok.” (. . . *Aki szeretni gyáva vagy*)

fejünkön másképp tapad a haj — helyesen: „fejünkön / másként tapad a haj.” (*A város peremén*)

További idézetek — a *Bevezető*, József Attila (*Vidám és jó volt* . . .), *Nem én kiáltok, Hazám I.*, *Ars poetica*, *Reménytelenül. Lassan, tűnődve, Fagyon veszve* . . ., *Kiáltozás*, *Ime, hát meglettem hazámat* . . ., *Tiszazug*, *Harag*, *Majd emlékezni jó lesz*, *Biztató* (*Kínában lóg a mandarin* . . .), *Klárások*, *Hosszú az Úristen*, *Külvárosi éj* c. versekből

740. Elfelejtett sírhant . . . — *Mártonvölgyi László*. Magyar Album (Nyitra) 1941. 5. kötet — 90—94.

dr. Makkayné (József Etel) tulajdona — József Etelka férjét Makai Ödönnek nevezték.

Budapesti Szieszta szanatóriumban — helyesen: Siesta szanatórium

Ime hát meglettem hazámat . . . — A verset a szerző igen pontatlanul idézi; helyesen: „Ime, hát meglettem hazámat, / a földet, ahol nevémet / hibátlanul írják fölébem, / ha eltemet, ki eltemet. // E föld befogad, mint a persely. / Mert nem kell (mily sajnálatos!) / a háborúból visszamaradt / húszfilléres, a vashatos. // Sem a vagyűrű, melybe vésvé / a szép szó áll, hogy új világ, / jog, föld. — Törvényünk háborús még / s szebbek az arany karikák.”

„bármilyen vadul száguldott képzelete, . . . ragaszkodott a valóság minden porcikájához . . .” — A szerző Ignó Pál Költő és a halál c. írásából idéz (vö. az 533. sz. cikkel).

(*Nincsen apám, sem anyám*, 1922.) — „Döntsd a tókéit, ne siránkozz.” (1925) — A *Nincsen apám se anyám* c. kötet 1929-ben jelent meg. Az utóbbi kötet 1931-ben látott napvilágot.

Németh Andor pompás József Attila tanulmányban ezt jegyzi fel: — Vö. a 612. sz. cikkel. Németh Andor szövegének második mondatja kimaradt az idézetből.

Vidám és jó volt . . . — A szerző a *József Attila* (*Vidám és jó volt* . . .) c. verset pontatlanul idézi. Az ékezés és a központosítás pontatlanságain túl abban is eltér a helyes

szövegtől, hogy a sorok első betűit következetesen nagy betűvel írja. Nagyobb eltérés a harmadik és ötödik sorban olvasható; helyesen: „Szeretett enni s egyben másban”; „Egy zsidó orvostól kapott”.

A cikket követően a folyóirat közli a *Mama, Eperfa* és a *Mondd, mit érlel...* c. verseket (94–95.).

741. Neue ungarische Dichtung. — *Lorenz Szabó*. Ungarn (Budapest—Leipzig) 1941. máj. — 261—273. Részlet. (271.)

Lorenz Szabó — Szabó Lőrinc

Az Ungarn (1940—1944) a Magyar—Német Társaság Budapesten megjelenő német nyelvű folyóirata volt.

A cikket a következő megjegyzéssel közli a lap: „Elhangzott Berlinben 1939. jún. 4-én a Magyar Intézet Barátainak Társaságában.”

Szabó Lőrinc előadásában ismerteti a Nyugat c. folyóiratot, az első nemzedék költőit, a Napkeletet, a Tett és a Ma c. folyóiratot, Kassák körének törekvéseit. A második nemzedék költői közül szól Erdélyi Józsefről (268—270.), Illyés Gyuláról (270—271.).

A cikk szövege után a lap Erdélyi József, Illyés Gyula, József Attila és Szabó Lőrinc fényképeit, majd verseiket közli. József Attila a *Szeretnének* c. verssel szerepel. A vers német fordítását Friedrich Lám készítette.

Hogy mekkora vágy élt benne egy harmonikusabb lét után, azt fájdalmasan bizonyítja kétségbeesett vallomása, melyet pár nappal halála előtt többek között nekem is tett. — Hasonló találkozásokról a költő élete utolsó idejéből a népi mozgalom több más tagja, Illyés Gyula és Kodolányi János is beszámolnak (Vö. a 409., 753., 811. sz. cikkekkel és jegyzetekkel). Szabó Lőrinc később nem említette ezt a találkozást.

A cikk fordítása:

Új magyar költészet

Szellem és stílus

[...] Illyés a tiszta szellem és a nehéz rög költője, nép- és egyben kultúrdaalnok. A teljesen intellektuális alkotásmód irányában fejlődött egy harmadik, ugyancsak igen jelentős új magyar költő, József Attila. Mosónó fia volt. Ideges ziláltság, éles naturalizmus, szelvényes-ultramodern álomvilág, gyerekes virtuozitások és hetykeség, a dolgok logikája és személyiségének tisztázása utáni hősiesség vágyakozás és törekvés: ez József Attila. Szocializmusa lényegében már egyfajta nagyvárosi proletárideológia. Dacos egyénisége a külső magyar valósággal szemben teljesen ellenzékbe szorította, és mint sajnos nem életrevaló ember, a liberális körök és szövetségeik támogatására volt rászorulva. Hogy mekkora vágy élt benne egy harmonikusabb lét után, azt fájdalmasan bizonyítja kétségbeesett vallomása, melyet pár nappal halála előtt többek között nekem is tett. Gyógyíthatatlan lelki betegség, kibírhatatlan szorongásos állapotok és végül az örültség, életének korai végét okozták: két évvel ezelőtt egy vidéki állomáson a gyorsvonat elé dobta magát és meghalt. Összegyűjtött költeményei ezután hirtelen nagy sikert arattak, s a fiatalon elhunyt költő körül — bár kisebb mértékben — megismétlődött a korábbi értelmetlen veszekedés a polgári-szocialista és az addig közönyös nacionalista körök között: kié volt? Nem lehet kétséges, kihez tartozott, legszebb költeményei okvetlenül kínesei a magyar lírának. [...]

(*Bokor László és Németh Alajosné fordítása*)

742. József Jolán: József Attila. — (*Ly-Ga*) Népszava 1941. jún. 1. — 7.
(*Ly-Ga*) — *Losonczy Géza*

743. A kiadó előszava [József Attila: Költészet és nemzet]. — *dj.* Bp. é.n. [1941.] —

747. József Attila. — *Révész Ferenc*. Népszava 1941. aug. 5. — 2.

Révész Ferenc (1912—1985) író, könyvtáros. Kereskedelmi iskolát végzett. 1930-ban az MSZDP tagja lett. 1933—38 között a Fővárosi Gázműveknél dolgozott. 1938-ban letartóztatták, s szabadulása után feketelistán volt a felszabadulásig. A felszabadulás előtt a Népszava és a Szocializmus hasábjain publikált. 1945—48-ig a SZDP központi vezetőségének tagja, országgyűlési képviselő volt. 1945—50-ig meghívott előadóként a nemzetközi munkásmozgalom történetét tanította az ELTE-n. 1951—56-ig az MTA könyvtárának osztályvezetője, 1956 után a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár igazgatója volt.

„Az anyag gyermekeinek” . . . „Bennük bűg minden emberi mű értelme” — „az anyag gyermekei”; „minden emberi mű / értelme ezért bűg mibennünk, / mint a mélyhegedű.”
(*A város peremén*)

„csupacsősz” — helyesen: „csupa-csősz” (*Kiradják a fát*)

További idézetek — a *Hajnalba kel föl, mint a pékek*, *A Dunánál* c. versekből

748. „Az utolsó harcos”. — *Névtelen*. Pest 1941. aug. 23. — 9.

Valószínűleg ugyanarról a kéziratanyagról van szó, amelyről a 734. és 735. sz. cikkek tudósítanak.

A kötet címe valószínűleg Az utolsó harcos lesz, egyik utolsó versének címe, amelyet a most megtalált makói és szegedi hagyatékban találtak. — A tervezett kötet nem jelent meg. A versanyag egy részét Galamb Ödön: Makói évek c. kötetének függelékében közölték (vö. a 752., 756. sz. cikkel és jegyzetekkel). Ilyen című verse József Attilának egyébként nincs. Feltehetőleg *A legutolsó harcos* c. verse gondolt a cikk szerzője. Ez azonban 1923-ban született, korai műve a költőnek.

749. Emlékezés József Attilára. — *Kuti László*. Művészet 1941. aug. (40—41. sz.) —

67—68.

Újraközölve Lengyel Béla: Elfelejtett emlékezés József Attiláról. Népszabadság 1975. márc. 16. Vasárnapi mell. 8.

Kuti László dr. (1904—1975) orvos, költő, műfordító. Diákkorában bekapcsolódott a Galilei Kör munkájába. 1919 márciusában az első úttörőcsapat megalapítói közé tartozott. 15 évig a Szövetség utcai Kórházban dolgozott. A Horthy-korszakban részt vett az illegális mozgalomban. 1942-től munkaszolgálatos Nagykátán, 1944-ben a Gestapo fogságába került. 1951—55-ig az Egészségügyi Minisztériumban onkológiai főelőadó. Ő szervezte meg Magyarországon az onkológiai gondozói hálózatot. A Péterfy Sándor utcai Kórházban onkológus főorvosként dolgozott haláláig.

József Attilával jó barátságban volt a 20-as évek elején.

„Mimme” — Magyar Írók, Művészek és Művészetpártolók Egyesülete. A Művészet (1936—1943) az egyesület kéthavonta megjelenő folyóirata volt. Elsősorban képzőművészettel foglalkozott, de közölte zenei, irodalmi, nemzetgazdasági cikkeket is, és rendszeresen új könyvekről és színházi bemutatókról is tudósított.

Ezt az írását Kuti László az egyesület kereteiben működő Magyar Irodalmi Tábor egyik összefoglalóján is valószínűleg felolvasta. Erről a Művészet 1940/31. száma ad hírt: „A közeli hetekben József Attila emlékére fog ünnepséget rendezni a MIMME, amelynek gerince dr. Kuti László, a kiváló költő »Beteg volt-e József Attila?« című előadása lesz. Az előadásban dr. Kuti László, aki a polgári életben orvos és a tragikus sorsú költőnek jó barátja volt, szembeszáll azzal a felfogással, mintha József Attilának elmezavarai lettek volna és azért követte el szörnyű tettét. Az emlékünnepeken különben ismert és előkelő előadóművészek fognak szerepelni József Attila munkáival.”

Kuti László József Attilával ebben az irodalmi társaságban ismerkedett meg. 1969-ben így idézte fel az egyesület által rendezett egyik irodalmi estet: „József Attilával egy irodalmi társaságban, a Fodor József vezette Magyar Írók, Művészek és Műpártolók egyesületében ismerkedtem meg, amelynek sokan mások — így Gelléri Andor Endre, Pap

Károly, Fenyő László, Szabó Lőrinc — is tagjai voltak. A MIMME több irodalmi estet rendezett a Zeneakadémia Nagytermében, amelyre egyszer az irodalom pártoló József Ferenc főherceg is eljött. Tiszteletére a terem megtelt tábornokokkal. A szünetben József Ferenc József Attilát és engem felhívott a páholyába, s közölte velünk, hogy nagyon tetszenek neki a verseink. Amikor aztán a második részben a forradalmi versek kerültek sorra — például a »Döntsd a tőkét« —, rémülten összenézett a katonatiszt-közönség, s egyik a másik után hagyta el a termet. A rendőrség nem mert beavatkozni, mert az est József Ferenc védnöksége alatt állt. A katonatisztek viszont mind elmentek, egyedül József Ferenc tartott ki végig.» (Harmat Pál: Tanítókról, pályatársakról. Látogatás Kuti Lászlónál. Orvosegyetem 1969. dec. 15.)

750. József Attila: Költészet és nemzet. — *Kósa János*. Jelenkor 1941. szept. 15. — 12.

Kósa János (1914—1973) író, szociológus, történész, egyetemi tanár. 1937—38-ban a bécsi Magyar Történetkutató Intézetben volt ösztöndíjas. 1940—47-ig gyakornok, majd tanáreged a budapesti tudományegyetemen. 1947-ben a szegedi egyetem magántanára lett. 1949-ben elhagyta az országot. 1952-től a montreali George Williams Egyetem, 1964—73-ig a bostoni Harvard Egyetem előadója volt.

751. Vércsepp a síneken. — *Nagy Imre*. Kelet Népe 1941. okt. 15. — 16.

Nagy Imre (1896—1942) költő. Szegényparaszti családból származott. Nagy nyomorban élt, végül is a sok nélkülözés áldozata lett. Verseit főképp a Kelet Népe és a Válasz közölte. Méltatását I. Pomogáts Béla: A tárgyias költészettől a mitologizmusig c. könyvében. (Bp. 1981. 326—330.)

752. Radnóti Miklós naplójából. 1941. okt. 24., 25. Részletek.

Megjelent: Ekk 483—484. Az Emlékkönyv szövegközvése néhány ponton eltér a miéntől. Az eltérések: „egy Desbordes-Valmore-kötetet”; „írják többen”; „Az elsőt volt makói tanárja.” „*A Nagyon fájból* 120 példányt adott el”; „a verseket, s most”; „a halhatatlanságba, s magával rántja”.

de érdemes-e külön kötetben is kiadni, vagy válogatást adni talán a Galamb-féle könyvbe?
— Vö. a 748., 756. sz. cikkekkel.

753. Naplójegyzetek. — *Illyés Gyula*. Magyar Csillag 1941. nov. 1. — 97—106. Részlet. (99.)

Illyés Gyula írása több apró „naplójegyzet”-ből összefűzött cikk.

József Attila utolsó napjaiban magához kéretett — Erről a találkozásról l. a 409. sz. cikket.

754. József Attila három ismeretlen verse. — *Névtelen*. Népszava 1941. nov. 16. — 20. E bevezető után közli a lap a *Ti jók vagytok mindannyian*, *Ne legyen bennetek kegyetlenség*, *A tegnapiak és atyáitok* kezdetű verseket: a *Tanítások* 2., 3. és 7. darabját.

755. Szegedi képek. — *Darvas József*. Kis Újság 1941. nov. 30. — 4. Részlet.

A cikknek csak a József Attilára vonatkozó részletét közöljük.

756. Jegyzet a hátrahagyott versekhez. — *Radnóti Miklós*. Galamb Ödön: Makói évek. Bp. 1941. 173 l. — 107—113.

A kötet, amelyben Radnóti Miklós írása napvilágot látott, Cserépfalvi Imre kiadásában a József Attila élete nyomában c. tervezett sorozat I. köteteként jelent meg (vö. a 748., 752. sz. cikkekkel és jegyzetükkel). József Attila hátrahagyott versei a kötet függelékében (105—168.) olvashatók, a közölt cikk ezeket a verseket vezeti be.

bíráló szemmel követi a „művészetbeli megújulásokat” a világban — József Attila 1923. dec. 8-án kelt, Galamb Ödönhöz írott leveléből idéz Radnóti: „Most művészetbeli megújulás előtt állunk” (JAVL 43.).

Nincsen anyám, ki szedjen ráncba. — helyesen: „Nincs anyám, ki szedjen ráncba —” (Ugy-e pajtás!)

További idézetek — a *Vers, Munkáshalál, Alkohol* c. versekből

757. József Attila élete nyomában. — *Kovai Lőrinc*. Népszava 1941. nov. 30. — 17.

Kovai Lőrinc (1912—1986) író, műfordító, újságíró. Szentpétervárott született, s mint egy magyar hadifogoly nevelt fia, az első világháború után került Magyarországra. Tanító, a Népszava munkatársa volt, első regénye 1943-ban jelent meg. A felszabadulás után a rövid életű Új Gondolat c. folyóirat főszerkesztője lett. A negyvenes évek második felétől íróként működött.

„A gép elkapta . . .” című költeményére hivatkozunk — A Kovai Lőrinc által idézett vers a JAÖV-ben új cím alatt olvasható: *Munkáshalál*. A vers 3. és 13. sora helyesen: „(A férgek közt lesz immár a helye); „S meg minden, mintha mi se történt volna.”

„Nincsen apám, se anyám” — a vers címe: *Tiszta szívvel*

758. Igen korán öregszem . . . — *Szentkirályi János*. Vasvármegye (Szombathely) 1941. nov. 30. — 3.

Szentkirályi János (1921—1978) költő, újságíró. 1940-ben a Kis Újság munkatársa lett. 1943-tól a Népszava közölte a verseit. 1943—45-ig katona volt Erdélyben. Szovjet hadifogságba esett. 1947-ben tért haza. Országosan ismert riportert lett. Az 1950-es évek elejétől 1976-ig a Szabad Földnél dolgozott rovatvezetőként, majd főszerkesztőként.

A vers mottójában tévesen jelöli meg a szerző József Attila halálának napját. Helyesen: dec. 3-án.

759. József Attilához. — *Lukács László*. Népszava 1941. dec. 3. — 6.

Lukács László (1906—1944) költő, műfordító, a munkásmozgalom harcosa. Egyetemre Olaszországban (Bologna — orvosi kar) és Franciaországban (Párizs, Sorbonne — bölcsészkar) járt. Franciaországban került kapcsolatba a munkásmozgalommal. 1925-ben hazajött és belépett az MSZDP-be, itt hamarosan a baloldali ellenzékhez csatlakozott. 1930-ban belépett a KMP-be. 1931—32-ben részt vett a Kommunista c. illegális lap szerkesztésében. Különbféle illegális feladatokat látott el, ezért több ízben börtönbe került. Részt vett az antifasiszta mozgalomban. A német megszállás alatt munkatáborba hurcolták. Borban halt meg.

760. Nagyon fáj. — *Barcs Sándor*. Újság 1941. dec. 3. — 5.

Barcs Sándor (1912) újságíró. A budapesti Műgyetemen, mezőgazdász szakon végzett. 1929-től jelentek meg írásai. 1939-ig a Nemzeti Sport, 1933—44 között az Újság munkatársa, ill. szerkesztője volt. 1944-ben a Gestapo letartóztatta. A felszabadulás után a Kisgazdapárt balszárnyához tartozott. 1945-ben a Szabadság c. lap szerkesztője, majd az MTI felelős szerkesztője lett. 1948—50 között a Rádió elnöke, 1950—80 között az MTI vezérigazgatója, államtitkár volt. 1978-tól az Elnöki Tanács tagja.

Mert élni nem lehet ily bölcsen és merészen . . . — A szerző Horváth Béla József Attila c. versének 4—8. sorait idézi (vö. az 525. sz. cikkel), azt a verset, amellyel Horváth Béla a költőtársak nevében a szárszói temetőben búcsúztatta a halott költőt.

„havi kétszáz még sose telt” — helyesen: „s még havi kétszáz sose telt.” (*Születésnapomra*)

a rácsok közt le és fel — pontosan: „a rácsok közt le és föl,” (*Kialtozás*)

A harmadik idézet — az *Ars poetica* c. versből

Barcs Sándor már egy korábbi cikkében, egy fiatal parasztdiákkal folytatott beszélgetésének kapcsán vallomást tett a maga és nemzedéke kötődéséről József Attila költészetéhez: „Így vijjog az éj, így háborognak az elszabadult szellemek. S mi csak hallgatjuk és gondolkodunk. Mi: a halott költő, a fiatal parasztdiák és én. A költőre sárgás fény vetődik — kicsit gyűrött már az ábrázata, sokan, sokat forgatták már kezükben —, [...]

»Nézz végig egységes sorainkban, nézd a küzdőket, akik lankadatlan erőfeszítéssel vállalják a nehéz idők terhét! S gondolj a halott költőre, aki elbukott, hogy megdicsőülhessen s hogy a sínpárra ömlő vérével mutassa az Utat! Közülünk való volt ő is; nem földi kötelék, de szívünk dobbanása fűzött egymáshoz... Hidd el, sokkal több ez a legjobban kihegyezett jelvényénél, a legtitkosabb tagsági igazolványánál és a legzöldebb zöld ingnél.«

Míg megvilágosul gyönyörű
kéességünk, a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent,
a termelési erőket odakint s az
ösztonöket idebent...

»Nem a mi szívünkben énekel a költő? Vagy lehet-e, hogy akár az apró vörösbegy is elvétse s fel ne ismerje társa hangját? A mi generációnk már ő nyűgözte le, vágyainknak, álmainknak ő volt varázslatos mérnöke s Ady műve ugyan még nálunk volt, de csak hónunk alatt: a kezünkben már a Medvetánc színes csokra pompázott...« [...]

S ha végigmennénk a városos megismervén a falakat, melyek mögött rokonok virrasztanak. Rokonok, akikkel összesodort az Értelem diadalmas ereje, rokonok, akikkel együtt vágunk a töretlen útnak, rokonok, akikkel közösen küzdünk a szabadságért s rokonok, akikkel együtt valljuk, hogy:

A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.”

(Tovább! Újság 1941. szept. 7. — 8.)

761. József Attila négy éve. — (sz.) Délmagyarország 1941. dec. 4. — 5.

(sz.) — *Szász Ferenc*

Bolond világot oktatott... — Horváth Béla: József Attila c. versét l. az 525. sz. cikkben.

„*tiszta szívvel*” — utalás az azonos című versre, amely annak idején a szegedi jobboldali körök felháborodását váltotta ki.

762. József Attila siratása. — *Zsohár István*. Tiszántúl (Debrecen) 1941. dec. 13. — 5.

Zsohár István (1911) újságíró, az Esti Újság, Tiszántúl munkatársa

A Tiszántúl (1941—1942) politikai napilap, 1941-ben a református egyházi körök politikai orgánuma, 1942-ben a népi írók debreceni fóruma lett.

763. Egy életem, egy halálom... — *Sümei Tóth Tivadar*. Kelet Népe 1941. dec. 15. — 18.

Sümei Tóth Tivadar (1910—1942) költő. Hat gimnáziumi osztály elvégzése után sok mindennel próbálkozott (huzamosabb ideig volt OTI-tiszviselő Budapesten), de megélhetését csak ideig-óráig tudta biztosítani. A Magyar Élet, a Kelet Népe közölte munkáit.

764. Síremléket József Attilának! — *Névtelen*. Film Színház Irodalom 1941. dec. 12—18. — 13.

A cikk alatt fénykép, a következő aláírással: „József Attila sírja a balatonszárszói temetőben”. Az írás szerzője minden bizonnyal *Demjén József*, aki ebben az időben a lap munkatársa volt. (Vö. a 709. sz. cikkel.) Ez a cikk a nyitánya annak a mozgalomnak, amelynek eredményeként a József Attila Emlékbizottság a Kerepesi úti temetőben helyeztette el a költő hamvait.

765. Két kor: két költő. — (*L. G.*) Népszava 1941. dec. 25. Karácsonyi mell. — 11. (*L. G.*) — *Losonczy Géza*

766. Irodalom és irodalmi nevelés. — *Karácsony Sándor*. K. S.: A könyvek lelke. Bp. 1941. — 65. Részlet.

Az idézett részlet Karácsony Sándor könyvének Irodalom és irodalmi nevelés c. fejezetében található. A fejezet a 7—89. lapig tart. Hatvan alfejezetre oszlik. A közzétett részlet a 41. alfejezet része. Ebben az alfejezetben a szerző a költők ökonómikus vagy stiláris gazdagságra törekvő alkotásmódját elemzi, erre fő példákat. Kosztolányi Vázlat c. verse az ökonómiaira példa. Ezután következik József Attila *Szeretnének* c. versének elemzése.

Kedvesem tudja és számba veszi. — helyesen: „Kedvesem tudja, ő számba veszi.”

A kötet újraközli Karácsony Sándornak a Református Életben 1937-ben megjelent, József Attila c. írását, az Ó, mely sokan elaluvának c. ciklusában. (200—201.) (Vö. a 437. sz. cikkel.)

767. József Attila. — *Szalai Sándor*. A magyar irodalom Pantheonja. Bp. 1941.

Szalai Sándor (1912—1983) filozófus, szociológus, tudományszervező. Fiatalon belépett az SZDP-be. A felszabadulás után a szociáldemokrata párt baloldalán fejtett ki aktív politikai tevékenységet. Az 1950-es években koholt vádakkal letartóztatták, bebörtönözték. 1966-tól az ENSZ központi társadalomtudományi kutató- és kiképző intézete (UNITAR, New York) helyettes kutatásigazgatója volt hat éven át. Egyetemi tanár volt, akadémikus, a Magyar Szociológiai Társaság elnöke.

A könyv 1941. évi könyvnapján jelent meg. A bevezető tanulmányt Laczkó Géza készítette. A kötetet Szalai Sándor szerkesztette. Az életrajzokat, köztük József Attiláét is ő írta.

Laczkó Géza Magyar írók Pantheonja c. bevezetőjének (III—XIV.) X. lapján a magyar írói sorsokról elmélkedve említi József Attilát: „Ellenben mennyi a megtört ember! [...] Az örület felé lelkendező Juhász Gyula, József Attila.”

A bevezetőt követő rész felépítése: 1 oldalnyi életrajz és néhány mondatos méltatás a szereplő alkotókról. A mellette lévő oldalon pedig az alkotók portréi láthatók. A bemutatott költők méltatása minden esetben versidézettel zárul. A Pantheon első szereplője Tinódi Lantos Sebestyén. A modern írók közül Ady, Krúdy, Móra, Juhász, Kosztolányi, Tóth Árpád, és utolsóként József Attila kap helyet.

A Dunának, mely mult, jelen, jövőndő. ... A harcot, melyet őseink vívtak — helyesen: „A Dunának, mely mult, jelen s jövőndő.”; „A harcot, amelyet őseink vívtak.” (*A Dunánál*)

A szerző ezen kívül idézi a József Attila összes versei és válogatott írásai Németh Andor-féle kiadásából az Országos Magyar Diáknyomorenyhítő Akcióhoz beadott kérvény részletét.

768. Invokáció. — *Hárs László*. H. L.: Az elsüllyedt városban. Bp. 1941. 78 l. — 5—8.

Hárs László (1911—1978) költő, író, újságíró. Elsősorban a Népszava és a Szocializmus közölte írásait. Első verseskötetét 1933-ban izgatás címén háromhónapi fogházra ítélték. A harmincas években Szalmás Piroska kórusának szocialista íróköréhez

tartozott. A felszabadulás után az SZDP kulturális osztályát vezette. 1949-ig több napi- és hetilap rovatvezetője, ill. szerkesztője volt. Dolgozott a Népszavánál, a Világosságnál, a Jövendőnél, a Kortársnál. Elsősorban meseíróként vált ismertté.

769. Koszorú József Attila sírjára [1939]. — *Lukács Imre*. L. I.: Ének a pokolból. Bp. 1941. 48 l. — 4.

Lukács Imre (1908) költő, író, újságíró. A felszabadulásig szabósegéd volt. 1929-ben lett az illegális kommunista párt tagja. Első verseskötetét 1933-ban elkobozták és 6 havi börtönre ítélték. 1930–38 között kommunista szervezkedésért, sajtó- és irodalmi tevékenységéért többször bebörtönözték. A munkásírók csoportjának egyik megalakítója volt. A felszabadulás óta újságíróként és íróként dolgozik.

A tartalommutatóban a verscím mellett zárójelben 1939-es keltezés áll.

Az idézetek — a *Születésnapomra*, *A város peremén*, *Vigasz*, *Nagyon fáj*, *Munkások*, *Levegőt!* c. versekből

770. Előszó [Babits Mihály: Írók két háború közt]. — *Babits Mihály*. Bp. 1941. 287 l. — 11. Részlet.

771. Két nagy halott. Dsida Jenő és József Attila. — *Dr. Vajthó László*. Mai magyar költők. Bp. 1941. 187 l. — 14–15. Részlet.

A kötet alcíme: A fiatal magyar költőnemzedék negyven lírikusának versei. Összeállította és a bevezetést írta: Dr. Vajthó László egyetemi m. tanár.

Az egyik belső borítón ez olvasható: „Ez a könyv nyomtatott 1800 példányban, a Pesti Lloyd-Társulat nyomdájában, 1941 őszén.”

A József Attiláról szóló szövegrészlet a kötet Bevezetésében (5–20.) olvasható, amelyet a szerző V. L. betűjellel írt alá.

A Bevezetés ezzel a mondattal kezdődik: „A »*Mai magyar költők*« antológiájának anyagát a világháború óta fellépett költőink műveiből válogattuk.”

A kötet az alábbi fejezetekre tagolódik: Ady kora, Babits hatása, A mai nemzedék sorsa, Művészi hatások, Szociális és hazafias líra, Két népi költő: Erdélyi József és Illyés Gyula, Szabó Lőrinc versművészete. Ezután következik a József Attiláról és Dsida Jenőről írott fejezet, majd két fejezet zárja a Bevezetést: Költőink seregszemléje, A válogatás szempontja.

A könyv antológia-része Dsida Jenő és József Attila verseivel kezdődik. Az egyes köteteket bemutató versanyag előtt rövid életrajzok olvashatók. József Attila életrajza a 34. lapon olvasható, versei a 34–42. lapokon találhatók: *Mama*, *A város peremén*, *Falu*, *Megfáradt ember*, *Kész a lettár*, *Külvárosi éj*, [*Flóra 1.*] *Hexaméterek*, *Nagyon fáj*. *A Dunánál*, *Emberiség*, *Ime, hát megeltem hazámat*. (Ez utóbbi cím alatt zárójelben: József Attila utolsó verse.)

772. A lírai költészet. — *Névtelen*. Magyar irodalmi olvasókönyv. Bp. 1941. — 220. Részlet.

Magyar irodalmi olvasókönyv és a magyar irodalom története Petőfi fellépésétől napjainkig. A líceum és a leánylíceum IV. osztálya számára szerkesztette és írta dr. Kelemen József és Németh Sándor.

773. A magyar irodalom kis tükre. — *Révész Ferenc*. Népszava Naptár 1942. Bp. 1941. 160 l. — 35–45. Részlet. (35., 44–45.)

A cikk Batsányi János, Fazekas Mihály, Csokonai Vitéz Mihály, Katona József, Vörösmarty Mihály, Eötvös József, Petőfi Sándor, Madách Imre, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Kassák Lajos, Karinthy Frigyes, Tersánszky Józsi Jenő, Zilahy Lajos, Várnai Zseni, Tamási Áron, Márai Sándor, József Attila és Darvas József arcképét rajzolja meg.

„helyállani az emberiségért az örök talajon” — helyesen: „hogyan állunk az emberiségért / az örök talajon.” (A város peremén)

A másik idézet — A legutolsó harcos c. versből

A Népszava Naptár egy másik írásában, Kovai Lőrinc cikkében az „emanációs fájdalom” kapcsán szintén szó esik József Attiláról: „Minden mozgalom csak annyira szocialista, amennyi benne a szocialista erkölcs. A szenvedés közösségének felismerése okozza az egyes, a szocializmus gondolatától teljesen áthatott egyénéknél, írónknál, festőknél, de különösen költőknél, az úgynevezett »emanációs« fájdalom érzését, vagyis azt az érzést, amikor a tömegekből kiáradó (emanáló) szenvedést egy érzékeny idegrendszer éppen úgy felfogja és átérzi, mint egy érzékeny rádiófelvételkészülék az éterben áramló, mások számára nem hallható hanghullámokat. Ez a tömegszenvedés betölti az alkotó művész egyéniségét, roppanterejű alkotásokra ingerli, de egyúttal felemészti a fizikai lényét is. Ilyen »emanációs szenvedés« nyilvánul meg a szocialista tevékenység miatt halálra ítélt Dosztojevszkij regényeiben, melyek egyedül állanak a világirodalomban, Gorkij vagy Tolsztoj egyes műveiben, az újkínai, az újhindu általában az újázsiai írónál és költőknél. Magyarok közül Kassák egy-egy regénye, de különösen József Attila költészete, Nagy Lajos novellái sugározzák magukból az úgynevezett emanációs szenvedés-t. Az emanációs szenvedés érzése azonban előbb-utóbb következetesen felemészti az egyént, ahogyan ezt Dosztojevszkij, Tolsztoj, vagy a magyarok közül József Attila példája és Nagy Lajos következetes pesszimizmusa mutatja. Mindemellett elmondhatjuk, hogy a felsorolt példák, felsorolt emberek mégsem birtokosai teljes mértékben a szocialista erkölcsnek, mert a szocializmus erkölcsének általános törvénye nemcsak a fájdalom közössége, nemcsak a szenvedés megszüntetéséért való harc, hanem az a tudat is, hogy ez a fájdalom véges, hogy ez a harc győztes lesz.” (Kovai Lőrinc: A szocialista ember erkölcsi eszménye. Népszava Naptár 1942. Bp. 1941. 49—50.)

774. Tollal és szerszámmal. — Darvas József. Bp. 1941. 128 l. — 3—8. Részlet. (6—7.)

A kötet munkásköltők antológiája. A belső címlapon ez olvasható: Benjámin László, Földeák János, László Gyula, Vaád Ferenc versei. Darvas József bevezetőjével. A bevezetőnek nincs külön címe.

Darvas József először a szocialista költészet, a szocialista irodalom lehetőségeit, irodalom és szocializmus összefüggésének problémáit tárgyalja. Csak a József Attilával kapcsolatos részleteket közöljük.

Az antológia a 71. oldalon közli László Gyula: Elkésett levél József Attilához c. versét. (Vö. a 733. sz. cikkel.)

775. Jegyzetek versekről és a versről. — Csömöri József. Új Almanach Bp. 1941. 95 l. — 85—91. Részlet. (85—86.)

A könyv antológia Bakonyi Andor, Bán Béla, Benjámin László, Berda Ernő, Berényi István, Bodnár Éva, Csömöri József, Édes István, Farkas Aladár, Fekete Ferenc, Gonda Imre, Gyulai Márta, Kondor György, Mária Béla, Nagy Béla, Nagyfalusi Jenő, Rajcsányi Károly, Simonyi István, Sugár Andor, Szalai György, Szántó Piroška, Vaád Ferenc, Varga András, Vándor Sándor, Vető Miklós, Zemplényi István munkáiból.

Csömöri József cikkében a Tollal és szerszámmal c. antológia szerzőinek, Benjámin Lászlónak, Földeák Jánosnak, László Gyulának és Vaád Ferencnek a költészetével, Lukács Imre: Ének a pokolból c. kötetével, Keszthelyi Zoltán: Téli falu és Mándy Stefánia: A lélek lép, lebben sután c. verseskönyvével foglalkozik. Csak a József Attilával kapcsolatos megállapítását közöljük.

TARTALOM

(A dőlt betűs számok a jegyzetre utalnak.)

1938

498. <i>Ignotus Pál</i> : A Baumgarten-díj és az irodalomtörténet	913	1463
499. [<i>Molnár Tibor</i>] <i>M. T.</i> : Disznópásztor, hajósinas, rikkancs, tanárjelölt, magyar költő	914	1463
500. József Attila és a Baumgarten-díj 3000 pengője	914	1463
501. <i>Karinthy Frigyes</i> : Nekrológ? Tetemrehívás?	916	1463
502. <i>Füsi József</i> : József Attila	917	1464
503. A „Curentul” Romániának követeli — József Attilát is	923	1464
504. <i>Zelk Zoltán</i> : József Attila halálára	924	1464
505. [<i>Andreánszky István</i>]szky: Akik megkésve felfedezik József Attilát, ..	925	1464
506. <i>Faragó László Pál</i> : Felelős-e a Baumgarten kuratórium József Attila haláláért?	926	1464
507. <i>Faludy György</i> : József Attila emlékére	928	1465
508. <i>Déry Tibor</i> : József Attila	930	1465
509. <i>Méliusz József</i> : Vigaszt! Vigaszt!	935	1466
510. <i>Remenyik Zsigmond</i> : Költő és a valóság	936	1466
511. <i>Salamon Ernő</i> : Búcsú József Attilától	941	1467
512. <i>Brassai Viktor</i> : Befödhetetlen sírgödörd fölött	943	1467
513. <i>Berda József</i> : Meghalt	943	1467
514. <i>Szalatnai Rezső</i> : József Attila keserű megdicsőülése	944	1467
515. <i>Kassák Lajos</i> : A költő fejfájára	946	1467
516. A tízéves Baumgarten-alapítvány munkájáról és eredményeiről beszél betegágyán Babits Mihály	947	1467
517. Ki ismeri a Baumgarten-díj nyertesait?	947	1468
518. <i>Komlós Aladár</i> — József Attiláról	948	1468
519. Az új Baumgarten-díjas írók	949	1468
520. [<i>Gosztonyi Lajos</i>] <i>G. L.</i> : Önmagukról beszélnek a Baumgarten-díjasok	949	1468
521. Néhány szó az idei Baumgarten díjakról	950	1468
522. <i>Méliusz József</i> : Emlékezés József Attilára	950	1468
523. Kopogtatás	955	1470
524. <i>Móricz Zsigmond</i> : Nagyon fáj	956	1470
525. <i>Horváth Béla</i> : József Attila	961	1470
526. <i>Németh Andor</i> : A semmi ágán	962	1471
527. <i>Fenyő László</i> : Sorok keretben	968	1471
528. <i>Déry Tibor</i> : Emlékül	969	1471
529. <i>Berda József</i> : Meghalt	969	1471
530. <i>Hatvany Bertalan</i> : Attila	969	1471
531. <i>Devecseri Gábor</i> : József Attila halálára	973	1471
532. <i>Remenyik Zsigmond</i> : Költő és a valóság	973	1471
533. <i>Ignotus Pál</i> : Költő és a halál	975	1472
534. <i>Kelen László</i> : Költő a síneken	982	1472
535. <i>Fejtő Ferenc</i> : József Attila költészete	983	1472

536. <i>Bóka László</i> : Ember és stílus	1001	1473
537. <i>Füsi József</i> : József Attila természetszemlélete	1005	1473
538. <i>Szépál Árpád</i> : A szocialista költő	1008	1474
539. Thomas Mann részvéte	1013	1474
540. <i>Bak Róbert dr.</i> : József Attila betegsége	1014	1474
541. <i>Mellék Kornél dr.</i> : József Attiláról az ügyvédje	1022	1475
542. <i>Ottó Ferenc</i> : A költőről megenésítője	1024	1475
543. <i>Nádass József</i> : József Attila és a versforma	1027	1476
544. [<i>Landy Dezső</i>] <i>L. D.</i> : József Attiláról a nyomdász	1029	1476
545. [<i>Vass László</i>] <i>V. L.</i> : József Attila-émlékestek Szlovenszkon	1031	1476
546. <i>Wallesz Jenő</i> : A megátkozott asszony	1032	1477
547. „Ki felelős József Attila haláláért”	1034	1478
548. <i>Somlyó György</i> : Pogány zsolttárolás	1035	1478
549. Feltűnő éles harc a költő asszonya körül	1035	1478
550. <i>Horváth Béla</i> : József Attila	1037	1478
551. <i>Bóka László</i> : Egy vádoló halott	1039	1479
552. Ki lesz a harmadik?	1040	1479
553. <i>Havas Endre</i> : A költő halálára	1041	1479
554. <i>Murányi-Kovács Endre</i> : József Attila emlékezetére	1042	1479
555. [<i>Mihály László</i>] <i>Pasquino</i> : A költő és a Baumgarten-díj	1045	1479
556. <i>Cs. Szabó László</i> : Ultima verba	1047	1480
557. <i>Szombati Sándor</i> : Megrendítő beszélgetés Kassák Lajossal	1049	1481
558. <i>Gergely Sándor</i> : József Attila halálára	1050	1481
559. [<i>Salamon László</i>] <i>s. l.</i> : A halálra gázolt költő tragikus halálára	1051	1481
560. <i>Boldizsár Iván</i> : József Attila	1055	1482
561. <i>Mátyás Ferenc</i> : József Attila emlékére	1058	1482
562. <i>Arató Tibor</i> : Élet a síneken	1059	1483
563. <i>Jordáky Lajos</i> : Bevezető egy kolozsvári József Attila emlékestén	1061	1483
564. Ma, szombaton este	1063	1484
565. Emlékezzünk József Attilára	1063	1484
566. Ma este a „Szép Szó” irodalmi előadása	1064	1484
567. A „Szép Szó” irodalmi estje	1064	1484
568. <i>Márai Sándor</i> : Kalendárium	1066	1487
569. — <i>y.</i> : A „Szép Szó” József Attila-émlékszáma	1066	1487
570. <i>Németh Andor</i> : Emlékek farkasvermében	1067	1487
571. [<i>Jankovich Ferenc</i>] <i>J. F.</i> : József Attila	1071	1488
572. Magyar költőknek tömeges tisztviselői és egyéb kinevezése Az Est 1938-as Hármaskönyvében	1072	1488
573. József Attila emlékünnepe	1072	1488
574. Nagy tolongás	1073	1488
575. <i>Št. Andreánszky</i> : Maďarskí spisovatelia pre myšlienku podunajskej spolupráce	1073	1489
576. <i>Ijabb Kubán Endre</i> : A „Szép Szó” József Attila száma	1076	1491
577. <i>Mosonyi Ferenc</i> : Köstler Artur elmondja a „Szabad Szó”-nak franco- földi rabsága és kiszabadulása csodálatos történetét	1078	1491
578. <i>Németh Andor</i> : Medáliák	1078	1493
579. <i>Németh Andor</i> : Kelj fel és járj!	1083	1494
580. <i>Ternyey Árpád</i> : József Attila halálára	1087	1494
581. <i>Karinthy Frigyes</i> : Röpcédula	1087	1494
582. Botrány a „Szép Szó” József Attila-émlékestjén	1089	1494
583. — <i>a</i> —: József Attila-émlékest	1090	1494
584. Das Publikum einer Gedenkfeier verprügelt einen Pfeilkreuzler	1090	1495
585. <i>Móricz Zsigmond</i> : Várostrom	1091	1495
586. <i>Fejtő Ferenc</i> : József Attila, a „felnőtt”	1094	1495

587. <i>Jordáky Lajos</i> : [József Attiláról]	1097	1495
588. [<i>Gulyás Pál</i>] <i>G. P.</i> : József Attila	1099	1496
589. <i>Nagy István</i> : Az elsötétült „külvárosi éj”	1099	1496
590. József Attila sírjára	1102	1496
591. [<i>Szombati Sándor</i>]: Kinos botrány József Attila özvegye és Remenyik Zsigmond között	1102	1497
592. „Kinos botrány József Attila »elátkozott asszonya« és Remenyik Zsigmond között”	1105	1497
593. <i>Szabó Béla</i> : Zum Tode des Dichters József Attila	1105	1497
594. [<i>Szombati Sándor</i>]: József Attila özvegye felel Remenyik Zsigmond cáfolatára	1106	1500
595. <i>Faludy György</i> : Bevezető [Európai költők antológiája]	1109	1503
596. Megmérgezte magát az öngyilkos József Attila költő nővére, Bányay Lászlóné	1109	1505
597. <i>ifj. dr. Gallus Sándor</i> : Megjegyzések a Szép Szó József Attila számához	1111	1505
598. Szerkesztői üzenet	1112	1506
599. <i>Ignotus</i> : A József Attila verse	1112	1506
600. <i>Zsigmond Ede</i> : József Attila meghalt.	1115	1506
601. <i>Zelenka Sándor</i> : József Attiláról — József Attilával	1117	1506
602. [<i>ifj. Kubán Endre</i>] <i>ifj. K. E.</i> : József Attila emléke Erdélyben	1118	1506
603. [<i>Andreánszky István</i>] <i>A. I.</i> : József Attila emléke Szlovénországban	1119	1507
604. A Szép Szó előadásai	1120	1507
605. <i>Gábor Andor</i> : Versek, amiket kiválogattak	1121	1507
606. <i>Gábor Andor</i> : Beosztás	1122	1508
607. <i>Déri Gyula</i> : József Attila, az öngyilkos magyar író — az öngyilkosságról	1123	1508
608. József Attila emlékest Komáromban	1125	1508
609. [<i>Becsky Andor</i>] <i>Pap Gábor</i> : Faludy György: Európai költők antológiája	1125	1508
610. <i>St. Andreánszky</i> : József Attila, básnik, ktorý zutekal zo života	1126	1508
611. A Szép Szó hírei	1129	1511
612. <i>Németh Andor</i> : Utószó [József Attila összes versei és válogatott írásai]	1130	1511
613. <i>Kelemen István</i> : A könyvnapra minden készen áll!	1134	1513
614. <i>Gosztonyi Lajos</i> : József Attila összes verseinek megjelenésére	1135	1513
615. <i>Szélpál Árpád</i> : József Attila összes versei	1137	1513
616. [<i>Féja Géza</i>] <i>F. G.</i> : Egy könyvnapra kötettről	1138	1513
617. [<i>Supka Géza</i>] <i>s. g.</i> : A mosonói fia	1139	1513
618. <i>Anton Szerb</i> : Attila József	1141	1514
619. <i>Bálint György</i> : Egy időszerűtlen könyv margójára	1146	1517
620. <i>Szélpál Árpád</i> : Három költő	1148	1517
621. [<i>Szombati Sándor</i>] — <i>tis</i> : József Attila versei	1150	1517
622. <i>Szalatnai Rezső</i> : Meditáció József Attila versei felett	1150	1517
623. <i>Bálint György</i> : A fájdalom zenije	1152	1517
624. <i>Püsi József</i> : József Attila: Összes versei	1156	1518
625. <i>Szabó Zoltán</i> : József Attila összes versei	1157	1518
626. [<i>Szkáros Emilné Járossy Erzsébet</i>] <i>Mme Sans-gêne</i> : A költő és a reklám	1159	1518
627. <i>Németh Andor</i> : Utószó egy utószóhoz	1161	1519
628. Egy szerkesztő vitázik önmagával	1164	1519
629. <i>Gombos Gyula</i> : József Attila	1165	1520
630. <i>Halász Gábor</i> : József Attila	1167	1520

631. <i>Illyés Gyula</i> : Déry Tibor regénye	1173	1520
632. [<i>Gogolák Lajos</i>] <i>g. l.</i> : József Attila versei	1173	1520
633. <i>Bóka László</i> : József Attila életműve	1174	1520
634. <i>Kodolányi János</i> : József Attiláról	1177	1521
635. Quatre poèmes	1183	1521
636. <i>Gró Lajos</i> : József Attila olvasása közben	1184	1522
637. [<i>Kovács Endre</i>] <i>k. e.</i> : József Attila összes versei	1187	1522
638. Aki hiába halt meg	1189	1523
639. Balázs Béla kiadatlan naplójából	1191	1523
640. <i>Tamás Aladár</i> : József Attila életműve körül	1192	1523
641. [<i>Ladislav Novomeský</i>] <i>P. B.</i> : V čele mrtvých	1197	1524
642. József Attila halálának évfordulója	1198	1526
643. Megmérgezte magát József Attila húga	1198	1526
644. <i>Kassák Lajos</i> : Emlékezés József Attilára	1199	1527
645. [<i>Pócsi Ferenc</i>] <i>P. F.</i> : Vak vezet világtalant	1203	1527
646. József Attila emlékének	1205	1527
647. <i>Szépál Árpád</i> : Egy esztendő József Attila halála után	1206	1527
648. <i>Füzes György</i> : Egy éve már	1208	1527
649. <i>Szépál Árpád</i> : József Attila emlékezete	1209	1527
650. <i>Goda Gábor</i> : Írók a vádlottak padján	1214	1528
651. <i>Kis Ferenc</i> : Őszi sorok	1215	1528

1939

652. [<i>Pócsi Ferenc</i>] <i>P. F.</i> : Eső után köpönyeg?	1219	1528
653. <i>Gábor Andor</i> : IGE jutányos áron	1221	1529
654. József Attila költeményei	1223	1529
655. <i>Róbert Bak</i> : Über die dynamisch-strukturellen Bedingungen des primären Beziehungswahns	1223	1529
656. <i>Vézi Endre</i> : Búcsú helyett	1227	1532
657. <i>Arthur Koestler</i> : Ein Toter in Budapest	1227	1532
658. <i>Bálint György</i> : „Gyönyörű képességünk, a rend”	1230	1534
659. Radnóti Miklós naplójából	1233	1535
660. <i>Szabó Zoltán</i> : Évforduló	1235	1535
661. <i>Szalatnai Rezső</i> : József Attila dicsősége	1239	1535
662. [<i>Zsigmond Ede</i>] <i>zs. e.</i> : József Attila emlékest	1241	1536
663. <i>Bálint György</i> : Az értelem vértanúja	1241	1536
664. <i>Kunszery Gyula</i> : A baloldali költő és a jobboldali viziló	1244	1536
665. <i>Darvas József</i> : Emlékbeszéd József Attiláról	1245	1536

1940

666. <i>Szjgygyártó László</i> : A Dunavölgy költője	1253	1536
667. <i>Takáts Gyula</i> : Néma délután	1254	1537
668. [<i>Kállai Gyula</i>] <i>k. gy.</i> : A versekről	1255	1537
669. <i>Méliusz József</i> : Hogyan halt meg József Attila édesapja	1256	1537
670. <i>ifjabb Kubán Endre</i> : Thomas Mann és József Attila	1260	1538
671. József Attila élete	1264	1538
672. <i>Boldizsár Iván</i> : József Attila életének és halálának titka	1264	1538
673. <i>Féja Géza</i> : József Attila élete	1265	1538
674. [<i>Kárpáti Aurél</i>] <i>K. A.</i> : A tragikus költő	1266	1539
675. <i>Móricz Zsigmond</i> : Szerkesztőségi asztal	1267	1539
676. József Jolán: József Attila élete	1268	1539
677. <i>Bálint György</i> : József Attila élete	1268	1539

678. <i>Darvas József</i> : A mi könyvnapunk	1270	1539
679. <i>Bálint György</i> : József Attila összes versei és műfordításai	1271	1539
680. <i>Simándy Pál</i> : Ma van az első könyvnap	1271	1539
681. <i>Kassák Lajos</i> : Egy szegény élet története	1273	1540
682. — <i>ős.</i> : Nyitott szemmel a könyvnapon	1275	1540
683. [<i>Becsky Andor</i>] <i>Pap Gábor</i> : József Attila életéről	1276	1540
684. [<i>Molnár Miklós</i>] <i>molnár</i> : Attila és Jolán	1280	1540
685. <i>Schöpflin Aladár</i> : Asszonyok költőkre emlékeznek	1281	1541
686. <i>Illyés Gyula</i> : Egy megjegyzést, ...	1285	1541
687. <i>Bajcsy-Zsilinszky Endre</i> : Akik zsaroltak és akik hagyták magukat	1285	1541
688. <i>Pogány Ö. Gábor</i> : József Jolán: József Attila élete	1286	1541
689. <i>Benamy Sándor</i> : József Attila sírjánál	1288	1542
690. <i>Borbély László</i> : Könyvtárszobában	1290	1542
691. <i>Rónay György</i> : Antológiák	1291	1542
692. <i>Juhász Gyula</i> és <i>József Attila</i>	1293	1542
693. <i>Tóth Béla</i> : Irodalmunk új útjai	1294	1542
694. <i>Kopott ferencvárosi bérházból</i> a halhatatlanságba	1296	1542
695. <i>Marék Antal</i> : József Attila három ismeretlen verse	1298	1543
696. [<i>Becsky Andor</i>] <i>Pap Gábor</i> : József Jolán: József Attila élete	1299	1543
697. <i>Dudás Kálmán</i> : Nagyon fáj	1301	1543
698. <i>Herceg János</i> : József Jolán: József Attila élete	1301	1543
699. <i>Dr. Lázár Béla</i> : Három asszonykönyv	1304	1543
700. <i>Bóka László</i> : József Attila élete és életműve	1305	1543
701. [<i>Erdős János</i>] <i>e. j.</i> : József Attiláról mesélt a nővére az impozáns emlékesten	1310	1544
702. [<i>Jemnitz Sándor</i>] <i>J. S.</i> : József Attila-est	1311	1544
703. <i>Szilágyi Lilla</i> : Kései levél József Attilához	1312	1544
704. <i>Tetemrehívás</i>	1313	1544
705. <i>Szabó Zoltán</i> : Vershamisítók	1316	1545
706. <i>Molnár József</i> , <i>Dragos József</i> : Munkások a „vershamisítás”-ról	1319	1545
707. [<i>Losonczy Géza</i>] <i>losonczy</i> : „Ti Józsefek . . . . .”	1320	1545
708. [<i>Katona Jenő</i>] <i>K. J.</i> : Látogatás József Attila „másik” testvérénél	1322	1546
709. <i>Demjén József</i> : Három éve	1325	1546
710. <i>Darvas József</i> : József Jolán: József Attila élete	1328	1546
711. <i>Jobbágy Károly</i> : József Attila est a Zeneművészeti Főiskolán	1330	1546
712. <i>Anton Straka</i> : József Attila	1332	1547
713. József Attila	1333	1549
714. <i>Kállai Gyula</i> : József Attila emlékezete	1334	1549
715. <i>Vézi Endre</i> : 1935 november	1337	1549
716. <i>József Jolán</i> : József Attila ismeretlen verseiből	1338	1549
717. <i>Radnóti Miklós</i> naplójából	1339	1549
718. <i>Sándor Pál</i> : Az igazi József Attila	1340	1549
719. [<i>Stern Emil</i>] <i>Fekete Béla</i> : József Attila	1361	1552
720. József Attila: Versek [Bevezető]	1364	1552
721. <i>A Budapesti Református Gimnázium VIII. osztálya</i> : Irodalmunk a világháború után	1366	1552
722. <i>Szalmás Piroska</i> : A Szalmás-kórus krónikás-könyve 1930—40	1367	1553
723. <i>Berkó Sándor</i> : A könyv ünnepén	1370	1553
724. <i>Gáspár Zoltán</i> : Kié József Attila?	1372	1553
725. <i>K. Havas Géza</i> : Új magyar líra	1379	1554
726. <i>Márai Sándor</i> : Szindbád hazamegy	1380	1554

727. Fodor József: A költő és kora	1383	1555
728. A. E.: József Jolán: József Attila élete	1385	1555
729. Kassák Lajos: Írói hivatás és politikai szerep	1385	1555
730. Fiala Ferenc: Válasz Németh Lászlónak	1390	1555
731. Andreánszky István: Meghalt „Eszti néni”, József Attila nagynénje a Mária Valéria-telepen	1391	1556
732. Szabó István: József Attila élete és műve	1394	1556
733. László Gyula: Elkésett levél József Attilához	1400	1557
734. Ötvenhét ismeretlen József Attila-verset fedeztek fel Szegeden	1401	1557
735. József Jolán: József Attila ismeretlen versei	1401	1557
736. [Erdődy János] -dy -s: Három nemzedék	1402	1557
737. A költő lelke a boncasztalon	1403	1557
738. [Mártonvölgyi László] M. L.: József Jolán: József Attila élete	1404	1557
739. Makay Gusztáv: József Attila	1406	1558
740. Mártonvölgyi László: Elfelejtett sírhant	1415	1558
741. Lorenz Szabó: Neue ungarische Dichtung	1420	1559
742. [Losonczy Géza] Ly-Ga: József Jolán: József Attila	1421	1559
743. [Demjén József] dj.: A kiadó előszava [József Attila: Költészet és nemzet]	1422	1559
744. [Sándor Pál] sp.: József Attilát	1424	1560
745. József Attila: Költészet és nemzet	1424	1560
746. Valamit a hanglezeműsorokról	1425	1560
747. Révész Ferenc: József Attila	1426	1561
748. „Az utolsó harcos”	1428	1561
749. Kuti László: Emlékezés József Attilára	1430	1561
750. Kósa János: József Attila: Költészet és nemzet	1433	1562
751. Nagy Imre: Vércsepp a síneken	1434	1562
752. Radnóti Miklós naplójából	1435	1562
753. Illyés Gyula: Naplójegyzetek	1436	1562
754. József Attila három ismeretlen verse	1436	1562
755. Darvas József: Szegedi képek	1437	1562
756. Radnóti Miklós: Jegyzet a hátrahagyott versekhez	1437	1562
757. Kovai Lőrinc: József Attila élete nyomában	1441	1563
758. Szentkirályi János: Igen korán öregszem	1443	1563
759. Lukács László: József Attilához	1444	1563
760. Barcs Sándor: Nagyon fáj	1445	1563
761. [Szász Ferenc] sz.: József Attila négy éve	1448	1564
762. Zsuhár István: József Attila siratása	1449	1564
763. Sümegei Tóth Tivadar: Egy életem, egy halálom	1450	1564
764. Síremléket József Attilának!	1451	1565
765. [Losonczy Géza] L. G.: Két kor: két költő	1451	1565
766. Karácsony Sándor: Irodalom és irodalmi nevelés	1453	1565
767. Szalai Sándor: József Attila	1454	1565
768. Hárs László: Invokáció	1455	1565
769. Lukács Imre: Koszorú József Attila sírjára	1458	1566
770. Babits Mihály: Előszó [Babits Mihály: Írók két háború közt]	1459	1566
771. Dr. Vajthó László: Két nagy halott. Dsida Jenő és József Attila	1459	1566
772. A lírai költészet	1460	1566
773. Révész Ferenc: A magyar irodalom kis tükre	1460	1566
774. Darvas József: Tolla! és szerszámmal	1461	1567
775. Csömöri József: Jegyzetek versekről és a versről	1462	1567
A dokumentumok jegyzetei	1463	

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója

Felelős szerkesztő: Mérey Zsoltné   Műszaki szerkesztő: Kozma Anikó

Terjedelem: 42 ív

15488.87 Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat — Felelős vezető: Hazai György

508180

WMM